ગુજરાતી લિપિની આવૃત્તિ ૩ જી
એકંદરે આવૃત્તિ ૫ મી
પ્રત ૩,૦૦૦

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya Sagar Press, 26-28, Kolbhat Street, Bombay.

okarshi Mehta, at 108, Jhaveri
stad Building, Bombay 2

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર
વર્ષ ૩૩ મુ. સંવત ૧૯

નિવેદન.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના લેખોની પાંચમી આવૃત્તિનો આ બીજો વિભાગ બહાર પાડીએ છીએ. પહેલા વિભાગમાં તેમના લેખોમાં આવતો આધ્યાત્મિક ભાગ ખંડ ૧-૨ માં આપવામાં આવ્યો છે.

આ બીજા વિભાગમાં શ્રીમદ્‌ના લેખોનો બાકીનો ભાગ જુદા જુદા પાંચ ખંડોમાં વહેંચણ કરી આપ્યો છે:—

ખંડ ૩ જોઃ—"**ઉપદેશ-છાયા.**" શ્રીમદ્‌ની ગુજરાત, કાઠિયાવાડમાં સ્થિતિ વેળાએ તેમણે આપેલ ઉપદેશ અને તેમને પુછેલ પ્રશ્નોના ઉત્તર આ ખંડમાં તેના વિષયાનુક્રમ સાથે આપ્યા છે. આ પૂર્વેની આવૃત્તિમાં આ ઉપદેશ-છાયા વાળો ભાગ 'ઉપદેશ-છાયા,' 'વ્યાખ્યાનસાર-સંક્ષેપ' અને 'આવશ્યક-વચનસાર' તરીકે આપેલ છે.

ખંડ ૪ થોઃ—"**અંગત અને વ્યક્તિગત લેખો.**" શ્રીમદે લખેલા પત્રો કે લેખો જે વ્યાવહારિક, અંગત, વ્યક્તિગત અને અન્યના લખાણ સંબંધેના છે, તે આ ખંડમાં આપ્યા છે. આ પત્રો-લેખો-શ્રીમદ્‌ની આભ્યંતરદશા સૂચવે છે. આ લેખોના વિષયોનો અનુક્રમ આપી શકાયો નથી.

ખંડ ૫ મોઃ—"**આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર.**" શ્રીમદે લખેલ 'આત્મસિદ્ધિ' તરીકેનાં મૂળ પદો તેના વિવેચન સાથે અને તે પદોને અંગે લખેલ પત્રો-લેખો-સાથે આ ખંડમાં આપ્યાં છે; જેમાં મૂખ્યપણે આત્માના છ પદઃ 'આત્મા છે,' 'તે નિત્ય છે,' 'તે કર્મનો કર્તા છે,' 'તે કર્મનો ભોક્તા છે,' 'મોક્ષ છે,' અને 'મોક્ષનો ઉપાય છે.' આ સબંધે ચર્ચા છે.

ખંડ ૬ ઠ્ઠોઃ—"**ભાવનાબોધ-મોક્ષમાળા.**" શ્રીમદે પોતાની ૧૬ વર્ષની વયે આ ગ્રંથ બાલજીવો અર્થે બાર ભાવના અને મોક્ષમાર્ગ સબંધે ત્રણ દીવસમાં રચ્યો હતો; જે તેમની હયાતીમાં જ બહાર પડ્યો હતો; તે આ ખંડમાં આપ્યો છે.

ખંડ ૭ મોઃ—"**કાવ્યો-પદો.**" શ્રીમદે જુદે જુદે સમયે લખેલ 'કાવ્યો-પદો' જેટલાં મળી શક્યાં અને જે શ્રીમદ્‌ના પોતાનાં જ રચેલાં છે એવી ખાત્રી થઈ તે આ ખંડમાં આપ્યા છે.

આ બીજો વિભાગ અને પહેલો વિભાગ મળીને શ્રીમદ્‌નું અત્યાર સુધીમાં બહાર પડેલું બધું લખાણ આવી જાય છે; તેમજ કેટલોક નવો ભાગ પણ ઉમેરવામાં આવ્યો છે.

'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર'ની પંચમાવૃત્તિનું સંશોધન કરવાનું કાર્ય મારી શક્તિ ઉપરાંતનું હતું; છતાં તે કરવાનું મેં સાહસ કર્યું. મારું જીવન વ્યાપાર–વ્યાવહારમાં પસાર થયેલું એટલે આ કાર્યમાં મારી માહિતી ન જ કહી શકાય. નાનપણથી જ મામાને ત્યાં જ રહેલો એટલે પરમ પૂજ્ય શ્રી રાયચંદભાઈનો અને મુરબ્બી મનસુખભાઈનો સહવાસનો લાભ છેવટ સુધી મને મળેલો. મુ૦ મનસુખભાઈને સાહિત્યકારનું કામ કરતા જોએલા એટલે તેવું કરવાની પ્રેરણા થઈ, અને સંશોધન કરવાનું શરુ કર્યું. મારે તો પ્રથમની આવૃત્તિઓ પરથી જ સંશોધન કરવાનું હતું, તેમ નવું ઉમેરવાનું કે કાઢી નાંખવાનું નહોતું, ફક્ત વ્યવસ્થિત મૂકવાનું હતું એટલે મુ૦ મનસુખભાઈને જ પગલે ચાલ્યો; પછી કુદરતે પણ મદદ કરી અને કાર્ય પૂર્ણ થયું. આ કાર્ય કરવામાં મારી ભાવના એ જ હતી કે શ્રીમદ્ જેવા વ્યપાર–વ્યવહારમાં રહેલા પણ અતરમાં ઉચ્ચ કોટિની સાધુ દશાને પામેલા પુરુષને લોકો ઓળખે; અને તેમના નિષ્કષાય લેખોના સંગ્રહને અભ્યાસ કરવામાં સરળતા થાય તેવી રીતે ગોઠવી સસ્તિ કિંમતે લોકોને આપવો જેથી ઘણાં જીવો તેનો લાભ લઈ શકે અને ઉપકારનું કારણ થાય. સાક્ષરદૃષ્ટિએ અને છાપાકળાની દૃષ્ટિએ આ સશોધનમાં ઘણાં દોષો જોવામાં આવશે; જે ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે. બનતું શુદ્ધિપત્રક પાછળ આપ્યું છે, છતાં તે શિવાય કાંઈ પણ અશુદ્ધિ દોષ રહી ગયા હોય તે સુધારી વાંચવા નમ્ર વિનંતિ છે.

શુદ્ધિપત્રક કરવામાં જુનાગઢના એક મુમુક્ષુભાઈએ સારી મદદ કરી છે.

ઘાટકોપર,
અક્ષયતૃતીયા,
સં૦ ૧૯૯૭.

હેમચંદ ટોકરશી મહેતા.

શ્રીમદ્‌નું જીવન ચરિત્ર.

શ્રીમદ્‌નુ જીવનચરિત્ર આપવાની ખાસ અગત્ય છતા તે સંબધમાં સુરબ્બી મનસુખભાઈ પ્રથમાવૃત્તિના નિવેદનમાં લખે છે કે "શ્રીમદ્‌નુ જીવન યથારુઠ થયેલુ જોવાની પ્રબલ ઇચ્છા ઘણા જીજ્ઞાસુઓની છે, તથાપિ તે ઇચ્છાને અનુકુળ થવુ શક્ય જણાયુ નથી; કેમકે તેઓશ્રીનુ જીવન મુખ્ય કરી આભ્યતર દશાનો વિષય છે, અને તેવી આભ્યતર દશાનુ ચિત્ર આલેખવુ તે વિશેષ નહીં તો તથારૂપ દશા અને સામર્થ્યને ધારક મહાશયોનુ કાર્ય છે, સામાન્ય બુદ્ધિનુ નથી" વળી તેઓ રાજ–જયતિ વ્યખ્યાનોમા લખે છે કે; "શ્રીમદ્ રાજચદ્રના વિચારોના પૃથક્કરણપૂર્વક દ્દાદો શોધવા માટે અને પછી તેને એક જીવનવ્રતના ઘાટમા મૂકવા માટે તેઓના સમાગમમા આવેલા કોઈ કોઈ સજ્જનોએ યત્નો કરી જોયા છે, તથાપિ તેઓને તે કાર્ય પોતાની શક્તિ ઉપરાંતનુ અનુભવવામા આવતા તેઓએ પોતાના પ્રયત્નો અત્યારસુધી તો પડતા મૂક્યા છે" આવાપ્રકારની સ્થિતિ હોવાથી અમે શ્રીમદ્‌નુ જીવન ચરિત્ર આપી શક્યા નથી, પણ ખડ ૧–૨ મા નીચે ટિપ્પણીમા આવેલ વખાણુમાથી તેમ ખડ ૪ મા આપેલા પત્રો–લેખો–માથી તેમનુ આતરિક જીવન જાણી શકાય તેવુ છે

શ્રીમદ્‌નો જન્મ સવત ૧૯૨૪ ના કાર્તિક શુદિ પુર્ણિમાના રોજ શ્રી વવાણીઆ (મોરબી–કાઠિઆવાડ–તાબે) મા થયો હતો સં૦ ૧૯૪૩ ના મહાશુદ ૧૨ ના રોજ તેઓશ્રીએ ગ્રહસ્થાશ્રમમા પ્રવેશ કર્યો હતો. સં૦ ૧૯૪૬ ના મહા મહિનામા તેઓશ્રીએ વ્યાપાર પ્રવૃતિમા પ્રવેશ કર્યો હતો. સં૦ ૧૯૫૬ ની સાલમા કરેલા ચોખાના બહોળા વેપારને અગે ઘણો શ્રમ પડેલો અને ત્યારથી તેઓશ્રીની શરીર પ્રકૃતિ બગડી હતી સં૦ ૧૯૫૭ ના ચૈત્ર વદ ૫ ના રોજ શ્રી રાજકોટમા તેઓશ્રીનો દેહોત્સર્ગ થયો હતો દેહોત્સર્ગ સમયે તેમના માતા, પિતા, પત્નિ, બે પુત્રો, બે પુત્રી, એક ભાઈ અને ચાર બહેનો હયાત હતા —સંશોધક.

અંતિમ સંદેશો.

ઇચ્છે છે જે જોગી જન, અનંત સુખ સ્વરૂપ,
મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ, સયોગી જિનસ્વરૂપ. ૧.
આત્મસ્વભાવ અગમ્ય તે, અવલંબન આધાર,
જિનપદથી દર્શાવિયો, તેહ સ્વરૂપ પ્રકાર. ૨.
જિનપદ નિજપદ એકતા, ભેદ ભાવ નહીં કાંઈ,
લક્ષ થવાને તેહનો, કહ્યા શાસ્ત્ર સુખદાઈ. ૩.
જિનપ્રવચન દુર્ગમ્યતા, થાકે અતિ મતિમાન
અવલંબન શ્રી સદ્ગુરુ, સુગમ અને સુખ ખાણ ૪.
ઉપાસના જિનચરણની, અતિશય ભક્તિ સહીત
મુનિજન સંગતિ રતિ અતિ, સંયમ યોગ ઘટીત. ૫.
ગુણ પ્રમોદ અતિશય રહે, રહે અંતર્મુખ યોગ,
પ્રાપ્તિ શ્રી સદ્ગુરુવડે, જિન દર્શન અનુયોગ ૬.
પ્રવચન સમુદ્ર બિંદુમા, ઉલટી આવે એમ,
પૂર્વ ચૌદની લબ્ધિનુ, ઉદાહરણ પણ તેમ. ૭.
વિષય વિકાર સહીત જે, રહ્યા મતિના યોગ
પરિણામની વિષમતા, તેને યોગ અયોગ ૮.
મંદ વિષય ને સરળતા, સહ આજ્ઞા સુવિચાર.
કરુણા કોમળતાદિ ગુણ, પ્રથમ ભૂમિકા ધાર ૯.
રોક્યા શબ્દાદિક વિષય, સંયમ સાધન રાગ,
જગત્ ઇષ્ટ નહીં આત્મથી, મધ્ય પાત્ર મહાભાગ્ય. ૧૦.
નહીં તૃષ્ણા જીવ્યા તણી, મરણ યોગ નહીં ક્ષોભ,
મહા પાત્ર તે માર્ગના, પરમ યોગ જિતલોભ ૧૧.
આવ્યે બહુ સમ દેશમા, છાયા જાય સમાઈ,
આવ્યે તેમ સ્વભાવમા, મન સ્વરૂપ પણ જાઈ. ૧૨.
ઉપજે મોહ વિકલ્પથી, સમસ્ત આ સંસાર,
અંતર્મુખ અવલોકતા, વિલય થતા નહીં વાર. ૧૩.

સુખધામ અનંત સુસંત ચહિ, દિનરાત રહે તદ્ ધ્યાન મહિં,
પરશાન્તિ અનંત સુધામય જે પ્રણમુ પદ તે વર તે જયતે.
રાજકોટ, ચૈ૦ શુ૦ ૯, સં૦ ૧૯૫૭

વિષયાનુક્રમ.

ખંડ ૩ જો.*

---

*આ ખડમા આવેલ 'ઉપદેશ છાયા' એ શ્રીમદને પૂછેલા પૃથક પૃથક પ્રશ્નોના ટુકા ઉત્તરનુ ટાચણ છે તેમા આત્માર્થ સબધે મુખ્ય ચર્ચા છે આ નોંધ શ્રોતાએ બહુ જ સક્ષેપમા કરી છે તેમા કેટલાક તો શબ્દાર્થ જ છે, તેમ તેનો કાઈ પણ અનુક્રમ નથી એટલે તેના વિષયોનુ અનુક્રમ આપવુ અઘરુ છે, છતા યથાશક્તિ તે આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કેટલાક ભાગના વિષય નક્કી થઈ શક્યા નથી તે એમને એમ રહેવા દીધા છે આ વિષયો મૂળ લખાણમાથી ઉત્પન્ન કરી આપેલ છે વિષયને છેડે જે આક છે તે 'પૃષ્ઠ' છે અને તે પછી ડેશ મૂકી જે આક છે તે, તે પૃષ્ઠનો 'પેરા' સૂચવે છે 'શબ્દાર્થ'ના છેડે પૃષ્ઠ જ આપ્યા છે —સશોધક ટે ટો

ઇ

ઈ

ઉ

ઇ

ઈ

ઉ

ષ

હ

ક્ષ

જ્ઞ

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

વર્ષ ૨૩ મું — સંવત ૧૯૪૭

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખંડ ૩ જો

ઉપદેશ-છાયા

આ પુસ્તક
વાંચવાની શરૂઆત કરતાં પહેલાં
'અશુદ્ધિ સુધારી લેવા
વિનંતિ છે.

ખંડ ૩ જો.

ઉપદેશ-છાયા.*

કાવિઠા શ્રાવણ વદ ૨, સં૦ ૧૯૫૨.

સ્ત્રી, પુત્ર, પરિગ્રહાદિ ભાવો પ્રત્યે મૂળ જ્ઞાન થયા પછી જે એવી ભાવના રહે કે 'જ્યારે ઇચ્છીશ ત્યારે આ સ્ત્રિયાદિ પ્રસગ ત્યાગી શકીશ તો ને મૂળ જ્ઞાનથી વમાવી દેવાની વાત સમજવી, અર્થાત્ મૂળ જ્ઞાનમાં જો કે ભેદ પડે નહીં, પણ આવરણરૂપ થાય. વળી શિષ્યાદિ અથવા ભક્તિના કરનારાઓ માર્ગથી પડશે અથવા અટકી જશે એવી ભાવનાથી જ્ઞાનીપુરુષ પણ વર્ત્તે તો જ્ઞાનીપુરુષને પણ નિરાવરણજ્ઞાન તે આવરણરૂપ થાય અને તેથી જ વર્દ્ધમાનાદિ જ્ઞાનીપુરુષો અનિદ્રાપણે સાડાબારવર્ષસુધી રહ્યા; સર્વથા અસગપણુ જ શ્રેયસ્કર દીઠુ; એક શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવાનું પણ યથાર્થ દીઠુ નહીં, સાવ નિરાવરણ, વિજોગી, વિભોગી અને નિર્ભયીજ્ઞાન થયા પછી ઉપદેશકાર્ય કર્યું માટે આને આમ કહીશુ તો ઠીક અથવા આને આમ નહીં કહેવાય તો ખોટુ એ વગેરે વિકલ્પો સાધુમુનિઓએ ન કરવા

હાલના વખતમા મનુષ્યોનુ કેટલુક આયુષ્ સ્ત્રીપાસે જાય, કેટલુંક નિદ્રામા જાય, કેટલુક ધધામા જાય અને સહેજ રહે તે કુગુરુ લૂટી લે. એટલે મનુષ્યભવ નિરર્થક ચાલ્યો જાય

---

* સવત ૧૯૫૨ ના શ્રાવણ–ભાદ્રપદ માસમા આણદ આસપાસ કાવીઠા, રાળજ, વડવા આદિ ક્ષેત્રે શ્રીમદનુ નિવૃત્તિ અર્થે રહેવું થયેલુ આ વખતે તેમના સમીપવાસી ભાઈ અબાલાલ લાલચદને જે પ્રસ્તાવિક ઉપદેશ વિચારોનુ શ્રવણ થયેલુ તેની છાયામાત્ર તેઓની સ્મૃતિમા રહી ગયેલી તે ઉપરથી તેમણે સક્ષિપ્તપણે તે છાયાનો સાર પૃથક્ પૃથક્ સ્થળે ઘણી અપૂર્ણ અને અવ્યવસ્થિત સ્થિતિમા લખી લીધેલો તે અત્રે આપીએ છીએ —સશોધક

કાવિઠા. શ્રાવણ વદ ૩, સં૦ ૧૯૫૨.

પ્ર૦—કેવલજ્ઞાનીએ સિદ્ધાંતો પ્રરૂપ્યાં તે 'પરઉપયોગ' કે 'સ્વઉપયોગ'? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે કેવલજ્ઞાની સ્વઉપયોગમાં જ વર્ત્તે.

ઉ૦—તીર્થંકર કોઈને ઉપદેશ દે તેથી કરી કાંઈ 'પરઉપયોગ' કહેવાય નહીં. 'પરઉપયોગ' તેને કહેવાય કે જે ઉપદેશ દેતાં રતિ, અરતિ, હર્ષ, અહંકાર થતાં હોય. જ્ઞાનીપુરુષને તો તાદાત્મ્યસંબંધ હોતો નથી જેથી ઉપદેશ દેતાં રતિ, અરતિ ન થાય. રતિ, અરતિ થાય તે 'પરઉપયોગ' કહેવાય. પણ તેમ નથી, કારણ તેને વિષે રતિપણું-અરતિપણું નથી

સિદ્ધાંતના આંધાવિષે એમ સમજવું કે આપણી બુદ્ધિ ન પહોંચે તેથી તે વચનો અસત્ છે એમ ન કહેવું; કારણ કે જેને તમે અસત્ કહો છો, તે શાસ્ત્રથી જ પ્રથમ તો તમે જીવ, અજીવ એવું કહેતા શીખ્યા છો, અર્થાત્ તે જ શાસ્ત્રોને આધારે જ તમે જે કાંઈ જાણો છો તે જાણ્યું છે; તો પછી તેને અસત્ કહેવાં તે ઉપકારને બદલે દોષ કરવા બરાબર ગણાય. વળી શાસ્ત્રના લખનારાઓ પણ વિચારવાન હતા. તેથી તે સિદ્ધાંત વિષે જાણતા હતા. મહાવીરસ્વામી પછી ઘણે વર્ષે લખાણાં છે માટે અસત્ કહેવાં તે દોષ ગણાય.

જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્ત્તતા એવા ભદ્રિક મુમુક્ષુ જીવને 'બ્રહ્મચર્ય પાળવું એટલે સ્ત્રિયાદિકના પ્રસંગમાં ન જવું' એવી આજ્ઞા ગુરુએ કરી હોય તો તે વચનપર દૃઢ વિશ્વાસ કરી તે તે સ્થાનકે ન જાય; ત્યારે જેને માત્ર આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રાદિક વાંચી મુમુક્ષુતા થઈ હોય, તેને એમ અહંકાર રહ્યા કરે કે 'એમાં તે શું જીતવું છે?' આવી ઘેલછાના કારણથી તે તેવા સ્ત્રિયાદિકના પ્રસગમાં જાય. કદાચ તે પ્રસંગથી એકવાર બેવાર બચે, પણ પછી તે પદાર્થ પ્રત્યે દૃષ્ટિ દેતાં 'આ ઠીક છે' એમ કરતાં કરતાં તેને તેમાં આનંદ થાય અને તેથી સ્ત્રિયો સેવે.

જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે ભાળો ભોળો જીવ તો વર્ત્તે; એટલે તે બીજા વિકલ્પો નહીં કરતાં તેવા પ્રસંગમાં ન જ જાય. આ પ્રકારે જે જીવને 'આ સ્થાનકે જવું યોગ્ય નથી' એવાં જે જ્ઞાનીનાં વચનો તેનો દૃઢ વિશ્વાસ છે તે બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં રહી શકે છે. અર્થાત્ તે આ અકાર્યમાં પ્રવૃત્ત ન થાય. ત્યારે જ્ઞાનીના આજ્ઞાકિત નથી એવા માત્ર આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રો વાંચી થયેલા મુમુક્ષુઓ અહંકારમાં ફર્યા કરે અને માન્યા કરે કે એમાં તે શું જીતવું છે?

આવી માન્યતાને લઈને આ જીવ પડી જાય છે અને આગળ વધી શકે નહીં. આ ક્ષેત્ર છે તે નિવૃત્તિવાળું છે, પણ જેને નિવૃત્તિ થઈ હોય તેને તેમ છે. તેમ ખરા જ્ઞાની છે તે શિવાયને તો અબ્રહ્મચર્યવશ ન થવાય એમ કહેવામાત્ર છે. જેમ જેને નિવૃત્તિ થઈ નથી તેને પ્રથમ તો એમ થાય છે કે 'આ ક્ષેત્ર સારું છે, અહીં રહેવા જેવું છે,' પણ પછી એમ એમ કરતાં વિશેષ પ્રેરણા થવાથી ક્ષેત્રાકારવૃત્તિ થઈ જાય. જ્ઞાનીની વૃત્તિ ક્ષેત્રાકાર ન થાય; કારણ કે ક્ષેત્ર નિવૃત્તિવાળું છે અને પોતે પણ નિવૃત્તિભાવ પામેલા છે એટલે બન્ને યોગ અનુકૂળ છે. શુષ્કજ્ઞાનીઓને પ્રથમ તો એમ અભિમાન રહ્યા કરે કે એમાં શું જીતવું છે ? પણ પછી ધીમે ધીમે સ્ત્રિયાદિ પદાર્થોમાં સપડાઈ જાય છે; જ્યારે ખરા જ્ઞાનીને તેમ થતું નથી.

હાલ સિદ્ધાંતોનો જે બાંધો જોવામાં આવે છે તે જ અક્ષરોમાં અનુક્રમે તીર્થંકરે કહ્યું હોય એમ કાંઈ નથી. પણ જેમ કોઈ વખતે કોઈએ વાચના, પ્રચ્છણા, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા સંબંધી પુછયું તો તે વખતે તે સંબંધી વાત કહી. વળી કોઈએ પૂછયું કે ધર્મકથા કેટલા પ્રકારે તો કહ્યું કે ચાર પ્રકારેઃ—અક્ષેપણી, વિક્ષેપણી, નિર્વેદણી, સંવેગણી. આવા આવા પ્રકારની વાત થતી હોય તે તેમની પાસે જે ગણધરો હોય તે ધ્યાનમાં રાખી લે અને અનુક્રમે તેનો બાંધો બાંધે. જેમ અહીં કોઈ વાત કરવાથી કોઈ ધ્યાનમાં રાખી અનુક્રમે તેનો બાંધો બાંધે તેમ. બાકી તીર્થંકર જેટલું કહે તેટલું કાંઈ તેઓના ધ્યાનમાં ન રહે, અભિપ્રાય ધ્યાનમાં રહે. વળી ગણધરો પણ બુદ્ધિવાન હતા એટલે તે તીર્થંકરે કહેલાં વાક્યો કાંઈ તેમાં આવ્યાં નથી એમ પણ નથી.

સિદ્ધાંતોનો બાંધો એટલો બધો સખત છે છતાં યતિલોકોને તેથી, વિરુદ્ધ આચરણ કરતા દેખીએ છીએ. દાખલા તરીકે, કહ્યું છે કે સાધુઓએ ધુપેલ નાંખવું નહીં, છતાં તે લોકો નાંખે છે. આથી કાંઈ જ્ઞાનીની વાણીનો દોષ નથી; પણ જીવની સમજણશક્તિનો દોષ છે. જીવમાં સદ્બુદ્ધિ ન હોય તો પ્રત્યક્ષયોગે પણ તેને અવળું જ પરિણમે છે અને જીવમાં સદ્બુદ્ધિ હોય તો સવળું ભાસે છે.

મુમુક્ષુ માત્ર સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સમજવા નહીં. જીવને ભૂલવણીનાં સ્થાનક ઘણાં છે. માટે વિશેષ વિશેષ જાગૃતિ રાખવી; મુંઝાવું નહીં; મંદતા ન કરવી. પુરુષાર્થધર્મ વર્ધમાન કરવો.

આપ્ત=જ્ઞાન પામેલો પુરુષ. આપ્ત=વિશ્વાસ કરવાયોગ્ય પુરુષ.

જીવને સત્પુરુષનો યોગ મળવો દુર્લભ છે. અપારમાર્થિક ગુરુને જો પોતાનો શિષ્ય બીજા ધર્મમાં જાય તો તાવ ચઢે છે. પારમાર્થિક ગુરુને 'આ મારો શિષ્ય છે' એવો ભાવ હોતો નથી. કોઈ કુગુરુઆશ્રિત જીવ બોધશ્રવણઅર્થે સદ્ગુરુપાસે એક વખત ગયો હોય અને પછી તેના તે કુગુરુપાસે જાય, તો તે કુગુરુ તે જીવને અનેક વિચિત્ર વિકલ્પો બેસાડી દે છે, કે જેથી તે જીવ ફરી સદ્ગુરુપાસે જાય નહીં. તે જીવને બિચારાને તો સત્, અસત્ વાણીની પરીક્ષા નથી એટલે ભોળવાઈ જાય છે અને સાચા માર્ગેથી પડી જાય છે.

રાળજ. શ્રાવણ વદ ૬ શનિ ૧૯૫૨.

ભક્તિ એ સર્વોત્કૃષ્ટ માર્ગ છે. ભક્તિથી અહંકાર મટે, સ્વચ્છંદ ટળે અને સીધા માર્ગે ચાલ્યું જવાય; અન્ય વિકલ્પો મટે. આવો એ ભક્તિમાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે.

પ્ર૦—આત્મા કોણે અનુભવ્યો કહેવાય?

ઉ૦—તરવાર મ્યાનમાંથી કાઢવાથી જેમ જુદી માલમ પડે છે, તેમ દેહથી આત્મા સ્પષ્ટ જૂદો બતાવે છે તેણે આત્મા અનુભવ્યો કહેવાય

દૂધ ને પાણી ભેળાં છે તેવી રીતે આત્મા અને દેહ રહેલા છે. દૂધ અને પાણી ક્રિયા કરવાથી જુદાં પડે ત્યારે જુદાં કહેવાય. તેવી રીતે આત્મા અને દેહ ક્રિયાથી જુદા પડે ત્યારે જુદા કહેવાય દૂધ દૂધના અને પાણી પાણીના પરિણામ પામે ત્યાસુધી ક્રિયા કહેવી આત્મા જાણ્યો હોય તો પછી એક પર્યાયથી માંડી આખા સ્વરૂપસુધીની ભ્રાંતિ થાય નહીં પોતાના દોષ ઘટે, આવરણ ટળે તો જ જાણવું કે જ્ઞાનીનાં વચનો સાચા છે. આપણે ભવ્ય અભવ્યની ચિંતા ન રાખતાં, હાલ તો ઉપકાર થાય તેવો લાભનો ધર્મવ્યાપાર કરવો.

જ્ઞાન તેનું નામ કે જે હર્ષ શોક વખતે હાજર થાય; અર્થાત્ હર્ષ, શોક થાય નહીં. સમ્યગ્દૃષ્ટિ હર્ષ શોકાદિ પ્રસંગમાં એકાકાર થાય નહીં તેમનાં નિર્ધ્વંસ પરિણામ થાય નહીં; અજ્ઞાન ઉભુ થાય કે જાણવામાં આવ્યે તરત જ દાબી દે; બહુ જ જાગૃતિ હોય. ભય અજ્ઞાનનો છે. જેમ સિંહણને સિંહ ચાલ્યો આવતો હોય અને ભય લાગતો નથી; પણ જાણે તે કૂતરો ચાલ્યો આવતો હોય તેમ સિંહણને લાગે છે; તેવી રીતે જ્ઞાની પૌદ્ગલિક સયોગ સમજે છે. રાજ મળ્યે આનંદ થાય તો તે અજ્ઞાન

જ્ઞાનીની દશા બહુ જ અદ્ભુત છે. યથાતથ્ય કલ્યાણ સમજાયું નથી તેનું કારણ વચનને આવરણ કરનાર દુરાગ્રહભાવ–કષાય રહ્યા છે. દુરાગ્રહ-

ભાવને લીધે મિથ્યાત્વ શું છે તે સમજાય નહીં; દુરાગ્રહને મૂકે તો મિથ્યાત્વ દૂર ખસવા માંડે કલ્યાણને અકલ્યાણ અને અકલ્યાણને કલ્યાણ સમજે તે મિથ્યાત્વ દુરાગ્રહાદિ ભાવને લીધે જીવને કલ્યાણનું સ્વરૂપ બતાવ્યા છતાં સમજાય નહીં કષાય દુરાગ્રહાદિ મૂકાય નહીં તો પછી તે વિશેષ પ્રકારે પીડે છે. કષાય સત્તાપણે છે, નિમિત્ત આવે ત્યારે ઉભા થાય છે, ત્યાંસુધી ઉભા થાય નહીં.

પ્ર૦—શું વિચાર કર્યે સમભાવ આવે ?

ઉ૦—વિચારવાનને પુદ્ગલમાં તન્મયપણુ-તાદાત્મ્યપણુ થતું નથી. અજ્ઞાની પૌદ્ગલિક સંયોગના હર્ષનો પત્ર વાચે તો તેનું મોઢુ ખુશીમાં દેખાય અને ભયનો કાગળ આવે તો ઉદાસ થઈ જાય.

સર્પ દેખી આત્મવૃત્તિમા ભયનો હેતુ થાય ત્યારે તાદાત્મ્યપણુ કહેવાય તન્મયપણુ થાય તેને જ હર્ષ, શોક થાય છે. નિમિત્ત છે તે તેનું કાર્ય કર્યા વગર રહે નહીં.

મિથ્યાદૃષ્ટિને વચમા સાક્ષી (જ્ઞાનરૂપી) નથી

દેહને આત્મા બન્ને જુદા છે એવો જ્ઞાનીને ભેદ પડ્યો છે. જ્ઞાનીને વચમા સાક્ષી છે જ્ઞાન-જાગૃતિ હોય તો જ્ઞાનના વેગે કરી, જે જે નિમિત્ત મળે તેને પાછુ વાળી શકે.

જીવ વિભાવ પરિણામમા વર્ત્તે તે વખતે કર્મ બાધે અને સ્વભાવ પરિણામમા વર્ત્તે તે વખતે કર્મ બાધે નહીં

સ્વચ્છદ ટળે તો જ મોક્ષ થાય સદ્ગુરુની આજ્ઞા વિના આત્માર્થી જીવનાં શ્વાસોચ્છ્વાસ શિવાય બીજુ ન ચાલે એવી જિનની આજ્ઞા છે.

પ્ર૦—પાચ ઇંદ્રિયો શી રીતે વશ થાય ?

ઉ૦—વસ્તુઓ ઉપર તુચ્છભાવ લાવવાથી ફૂલ સુકાવાથી તેની સુગધી થોડીવાર રહી નાશ પામે છે, ને ફૂલ કરમાઈ જાય છે અને તેથી કાંઈ સંતોષ થતો નથી; તેની પેઠે તુચ્છભાવ આવવાથી ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં લુબ્ધતા થતી નથી પાચ ઇંદ્રિયોમા જીહ્વાઇંદ્રિય વશ કરવાથી બાકીની ચાર ઇંદ્રિયો સહેજે વશ થાય છે.

પ્ર૦—જ્ઞાનીપુરુષને શિષ્યે પ્રશ્ન પૂછ્યુ, 'બાર ઉપાગ તો બહુ ગહન છે અને તેથી મારાથી સમજી શકાય તેમ નથી, માટે બાર અગનો સાર જ બતાવો કે જે પ્રમાણે વર્ત્તુ તો મારુ કલ્યાણ થાય'

ઉ૦—સદ્‌ગુરુએ ઉત્તર આપ્યો, 'બાર ઉપાંગનો સાર તમને કહીએ છીએ કે વૃત્તિઓને ક્ષય કરવી.'

આ વૃત્તિઓ બે પ્રકારની કહીઃ એક બાહ્ય અને બીજી આંતર્. બાહ્યવૃત્તિ એટલે આત્માથી બહાર વર્તવું તે. આત્માની અંદર પરિણમવું—તેમાં શમાવું તે આંતરવૃત્તિ. પદાર્થનું તુચ્છપણું ભાસ્યમાન થયું હોય તો આંતરવૃત્તિ રહે. જેમ અલ્પ કિંમતનો એવો જે માટીનો ઘડો તે ફૂટી ગયો અને પછી તેનો ત્યાગ કરતાં આત્માની વૃત્તિ ક્ષોભ પામતી નથી, કારણ કે તેમાં તુચ્છપણું સમજાયું છે. આવી રીતે જ્ઞાનીને જગતના સર્વ પદાર્થ તુચ્છ ભાસ્યમાન છે. જ્ઞાનીને એક રૂપિયાથી માંડી સુવર્ણ ઇત્યાદિક પદાર્થમાં સાવ માટીપણું જ ભાસે છે.

સ્ત્રી એ હાડમાંસનું પૂતળું છે એમ સ્પષ્ટ જાણ્યું છે તેથી વિચારવાનની વૃત્તિ ત્યાં ક્ષોભ પામતી નથી, તોપણ સાધુને એવી આજ્ઞા કરી છે કે હજારો દેવાંગનાથી ન ચળી શકે તેવા મુનિએ પણ નાક કાન છેદેલી એવી જે સો વરસની વૃદ્ધ સ્ત્રી તેની સમીપ પણ રહેવું નહીં; કારણ કે તે વૃત્તિને ક્ષોભ પમાડે જ એવું જ્ઞાનીએ જાણ્યું છે. સાધુને તેટલું જ્ઞાન નથી કે તેનાથી ન જ ચળી શકે; એમ ધારી તેની સમીપ રહેવાની આજ્ઞા કરી નથી. એ વચન ઉપર જ્ઞાનીએ પોતે વિશેષ ભાર મૂક્યો છે; એટલા માટે જે વૃત્તિઓ પદાર્થોમાં ક્ષોભ પામે તો તરત ખેંચી લઈ તેવી બાહ્યવૃત્તિઓ ક્ષય કરવી.

ચૌદ ગુણસ્થાનક છે તે આત્માના અંશે અંશે ગુણ બતાવ્યા છે અને છેવટે તે કેવા છે તે જણાવ્યુ છે. જેમ એક હીરો છે તેને એક એક કરતાં ચૌદ પેહેલ પાડો તો અનુક્રમે વિશેષ વિશેષ કાન્તિ પ્રગટે અને ચૌદે પેહેલ પાડતાં છેવટે હીરાની સંપૂર્ણ સ્પષ્ટ કાન્તિ પ્રગટે. આ જ રીતે સપૂર્ણ ગુણ પ્રગટવાથી આત્મા સંપૂર્ણપણે પ્રગટે.

ચૌદપૂર્વધારી ત્યાંથી (અગ્યારમેથી) પાછો પડે છે તેનું કારણ પ્રમાદ છે. પ્રમાદના કારણથી તે એમ જાણે કે 'હવે મને ગુણ પ્રગટ્યો.' આવા અભિમાનથી પહેલે ગુણસ્થાનકે જઈ પડે છે અને અનંતકાળનું ભ્રમણ કરવું પડે છે. માટે જીવે અવશ્ય જાગ્રત રહેવું; કારણ કે વૃત્તિઓનું પ્રાબલ્ય એવુ છે કે તે હરેક પ્રકારે છેતરે છે.

અગીઆરમા ગુણસ્થાનકેથી જીવ પડે છે તેનું કારણ એ કે વૃત્તિઓ પ્રથમ જાણે છે કે 'હમણાં આ શૂરાતનમાં છે એટલે આપણું બળ ચાલવાનું

નથી' અને તેથી ચુપ થઈ બધી દબાઈ રહે છે. 'ક્રોધથી છેતરાશે નહીં. માનથી પણ છેતરાશે નહીં; તેમ માયાનું બળ ચાલે તેવું નથી' એમ વૃત્તિએ જાણ્યું કે તરત ત્યાં લોભ ઉદયમાન થાય છે. 'મારામાં કેવાં રિદ્ધિ, સિદ્ધિ અને ઐશ્વર્ય પ્રગટ થયાં' એવી વૃત્તિ ત્યાં આગળ થતાં તેનો લોભ થવાથી ત્યાંથી જીવ પડે છે અને પહેલે ગુણસ્થાનકે આવે છે.

આ કારણથી વૃત્તિઓને ઉપશમ કરવા કરતાં ક્ષય કરવી; એટલે ફરીથી ઉદ્ભવે નહીં. જ્યારે જ્ઞાનીપુરુષ ત્યાગ કરાવવાને માટે કહે કે આ પદાર્થ ત્યાગી દે ત્યારે વૃત્તિ ભૂલવે છે કે ઠીક છે, હું બે દિવસ પછી ત્યાગીશ. આવા ભૂલાવામાં પડે છે કે વૃત્તિ જાણે છે કે ઠીક થયું, અણીનો ચૂક્યો સો વર્ષ જીવે. એટલામાં શિથિલપણાનાં કારણો મળે કે 'આ ત્યાગવાથી રોગનાં કારણો થશે; માટે હમણા નહીં પણ આગળ ત્યાગીશ.' આ રીતે વૃત્તિઓ છેતરે છે.

આ પ્રકારે અનાદિકાળથી જીવ છેતરાય છે. કોઈનો વિશ વર્ષનો પુત્ર મરી ગયો હોય, તે વખતે તે જીવને એવી કડવાશ લાગે કે આ સંસાર ખોટો છે. પણ બીજે જ દિવસે એ વિચાર બાહ્યવૃત્તિ વિસ્મરણ કરાવે છે કે 'એનો છોકરો કાલસવારે મોટો થઈ રહેશે; એમ થતું જ આવે છે; શું કરીએ?' આમ થાય છે; પણ એમ નથી થતું કે તે પુત્ર જેમ મરી ગયો, તેમ હું પણ મરી જઈશ, માટે સમજીને વૈરાગ્ય પામી ચાલ્યો જાઉં તો સારું. આમ વૃત્તિ થતી નથી. ત્યાં વૃત્તિ છેતરે છે.

જીવ એમ માની બેસે છે કે 'હું પંડિત છું, શાસ્ત્રવેત્તા છું, ડાહ્યો છું, ગુણવાન છું, લોક મને ગુણવાન કહે છે,' પણ તેને જ્યારે તુચ્છ પદાર્થનો સંયોગ થાય છે ત્યારે તરત જ તેની વૃત્તિ ખેંચાય છે. આવા જીવને જ્ઞાની કહે છે કે તું વિચાર તો ખરો કે તે તુચ્છ પદાર્થની કિંમત કરતાં તારી કિંમત તુચ્છ છે! જેમ એક પાઈની ચાર બીડી મળે છે; અર્થાત્ પા પાઈની એક બીડી છે. તેવી બીડીનું જો તને વ્યસન હોય તો તું અપૂર્વ જ્ઞાનીનાં વચનો સાંભળતો હોય તોપણ જો ત્યાં ક્યાંયથી બીડીનો ધુમાડો આવ્યો તો તારા આત્મામાંથી ધૂમાડો નીકળે છે અને જ્ઞાનીનાં વચનો ઉપરથી પ્રેમ જતો રહે છે. બીડી જેવા પદાર્થમાં, તેની ક્રિયામાં વૃત્તિ ખેંચાવાથી વૃત્તિક્ષોભ નિવૃત્ત થતો નથી! પા પાઈની બીડીથી જો એમ થઈ જાય છે તો વ્યસનીની કિંમત તેથી પણ તુચ્છ થઈ; એક પાઈના ચાર આત્મા થયા, માટે દરેક પદાર્થમાં તુચ્છપણું વિચારી વૃત્તિ બહાર જતી અટકાવવી અને ક્ષય કરવી.

અનાથદાસજીએ કહ્યું છે કે, 'એક અજ્ઞાનીના કોટિ અભિપ્રાયો છે અને કોટિ જ્ઞાનીનો એક અભિપ્રાય છે.'

ઉત્તમ જાતિ, આર્ય ક્ષેત્ર, ઉત્તમ કુળ, અને સત્સંગ એ આદિ પ્રકારથી આત્મગુણ પ્રગટ થાય છે. તમે માન્યો છે તેવો આત્માનો મૂળ સ્વભાવ નથી; તેમ આત્માને કર્મે કાંઈ સાવ આવરી નાંખ્યો નથી. આત્માના પુરુષાર્થધર્મનો માર્ગ સાવ ખુલ્લો છે.

બાજરા અથવા ઘઉંનો એક દાણો લાખ વર્ષ રાખી મૂક્યો હોય (સડી જાય તે વાત અમારા ધ્યાનમાં છે) પણ જો તેને પાણી, માટી આદિનો સંયોગ ન મળે તો ઉગવાનો સંભવ નથી, તેમ સત્સંગ અને વિચારનો યોગ ન મળે તો આત્મગુણ પ્રગટ થતો નથી.

શ્રેણિકરાજા નરકમાં છે, પણ સમભાવે છે-સમકિતિ છે, માટે તેને દુઃખ નથી.

ચાર કઠિયારાના દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના જીવો છેઃ—

ચાર કઠિયારા જંગલમાં ગયા. પ્રથમ સર્વેએ કાષ્ઠ લીધાં. ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા કે સુખડ આવી. ત્યાં ત્રણે સુખડ લીધી. એક કહે 'એ જાતનાં લાકડાં ખપે કે નહીં, માટે મારે તો લેવાં નથી, આપણે રોજ લઈએ છીએ તે જ મારે તો સારાં.' આગળ ચાલતાં સોનું રૂપું આવ્યું. ત્રણમાંથી બેએ સુખડ નાંખી દઈ, સોનું રૂપું લીધું, એકે ન લીધું. ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા કે રત્નચિંતામણિ આવ્યો. બેમાંથી એકે સોનું નાંખી દઈ રત્નચિંતામણિ લીધો; એકે સોનું રહેવા દીધું.

૧. આ જગોએ એમ દૃષ્ટાંત ઘટાવવું કે જેણે લાકડાં જ લીધાં અને બીજું ન લીધું તે પ્રકારના એક જીવ છે; કે જેણે લૌકિક કર્મો કરતાં જ્ઞાની-પુરુષને ઓળખ્યા નહીં; દર્શન પણ કર્યાં નહીં; એથી તેનાં જન્મ મરણ પણ ટળ્યાં નહીં; ગતિ પણ સુધરી નહીં.

૨. સુખડ લીધી અને કાષ્ઠ મૂકી દીધાં ત્યાં દૃષ્ટાંત એમ ઘટાવવું કે જેણે સહેજે જ્ઞાનીને ઓળખ્યા, દર્શન કર્યાં તેથી તેની ગતિ સારી થઈ.

૩. સોનું આદિ લીધું તે દૃષ્ટાંત એમ ઘટાવવું કે જેણે જ્ઞાનીને તે પ્રકારે ઓળખ્યા માટે તેને દેવગતિ પ્રાપ્ત થઈ.

૪. રત્નચિંતામણિ જેણે લીધો તે દૃષ્ટાંત એમ ઘટાવવું કે જે જીવને જ્ઞાનીની યથાર્થ ઓળખાણ થઈ તે જીવ ભવમુક્ત થયો.

એક વન છે. તેમાં મહાત્મ્યવાળા પદાર્થો છે. તેનું જે પ્રકારે ઓળખાણ થાય તેટલું મહાત્મ્ય લાગે અને તે પ્રમાણમાં તે ગ્રહે. આ રીતે જ્ઞાનીપુરુષરૂપી વન છે; તે જ્ઞાનીપુરુષનું અગમ્ય, અગોચર મહાત્મ્ય છે. તેનું જેટલું ઓળખાણ થાય તેટલું મહાત્મ્ય લાગે અને તે તે પ્રમાણમાં તેનું કલ્યાણ થાય.

સાંસારિક ખેદનાં કારણો જોઈ, જીવને કડવાશ લાગતાં છતાં તે વૈરાગ્ય ઉપર પગ દઈ ચાલ્યો જાય છે, પણ વૈરાગ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી.

લોકો જ્ઞાનીને લોકદૃષ્ટિએ દેખે તો ઓળખે નહીં.

આહારાદિ વગેરેમાં પણ જ્ઞાનીપુરુષની પ્રવૃત્તિ બાહ્ય વર્ત્તે છે. કેવી રીતે જે, ઘડો ઉપર (આકાશમાં) છે અને પાણીમાં દૃષ્ટિ રાખી, બાણ સાધી તે (ઉંચેનો ઘડો) વીંધવો છે; લોક જાણે છે કે વીંધનારની દૃષ્ટિ પાણીમાં છે; પણ વાસ્તવિક રીતે ઘડો વીંધવાનો છે; તેનો લક્ષ કરવા માટે વીંધનારની દૃષ્ટિ આકાશમાં છે. આ રીતે જ્ઞાનીની ઓળખાણ કોઈ વિચારવાનને હોય છે.

દૃઢ નિશ્ચય કરવો કે વૃત્તિઓ બહાર જતી ક્ષય કરવી; અવશ્ય એ જ જ્ઞાનીની આજ્ઞા છે.

સ્પષ્ટ પ્રીતિથી સંસાર કરવાની ઇચ્છા થતી હોય તો સમજવું કે જ્ઞાનીપુરુષને જોયા નથી. જે પ્રકારે પ્રથમ સંસારમાં રસસહિત વર્ત્તતો હોય તે પ્રકારે, જ્ઞાનીનો યોગ થયા પછી વર્ત્તે નહીં એ જ જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ.

જ્ઞાનીને જ્ઞાનદૃષ્ટિથી-અંતરદૃષ્ટિથી જોયા પછી સ્ત્રી જોઈને રાગ ઉત્પન્ન થાય નહીં; કારણ કે જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ વિષયસુખ કલ્પનાથી જુદું છે. અનંત સુખ જાણ્યું હોય તેને રાગ થાય નહીં અને જેને રાગ થાય નહીં તેણે જ જ્ઞાનીને જોયા અને તેને જ જ્ઞાનીપુરુષનાં દર્શન કર્યા પછી સ્ત્રીનું સજીવન શરીર અજીવનપણે ભાસ્યાવિના રહે નહીં; કારણ કે જ્ઞાનીનાં વચનો યથાર્થ રીતે સાચાં જાણ્યાં છે. જ્ઞાનીની સમીપ દેહ અને આત્મા જુદો પૃથક્ પૃથક્ જાણ્યો છે તેમ દેહ બાદ કરી આત્મા ભિન્ન ભિન્ન ભાસે અને તેથી સ્ત્રીનાં શરીર અને આત્મા જુદાં ભાસે છે. તેણે સ્ત્રીનું શરીર માંસ, માટી, હાડકાં આદિનું પુતળું જાણ્યું છે એટલે ત્યાં રાગ ઉત્પન્ન થતો નથી.

આખા શરીરનું બળ-ઉપર નીચેનું-આખું કમર ઉપર છે. જેની કમર ભાંગી ગઈ છે તેનું બધું બળ ગયું. વિષયાદિ જીવની તૃષ્ણા છે. સંસારરૂપી શરીરનું બળ આ વિષયાદિરૂપ કેડ-કમર-ઉપર છે. જ્ઞાનીપુરુષનો બોધ લાગ-

વાથી વિષયાદિરૂપ કેડનો ભંગ થાય છે. અર્થાત્ વિષયાદિનું તુચ્છપણું લાગે છે અને તે પ્રકારે સંસારનું બળ ઘટે છે; અર્થાત્ જ્ઞાનીપુરુષના બોધમાં આવું સામર્થ્ય છે.

શ્રી મહાવીરસ્વામીને સંગમ નામે દેવતાએ બહુ જ, પ્રાણત્યાગ થતાં વાર ન લાગે તેવા પરિષહ દીધા, ત્યાં કેવી અદ્ભુત સમતા! ત્યાં તેઓએ વિચાર્યું કે જેનાં દર્શન કરવાથી કલ્યાણ થાય, નામ સ્મરવાથી કલ્યાણ થાય તેના સંગમાં આવીને અનંત સંસાર વધવાનું આ જીવને કારણ થાય છે! આવી અનુકંપા આવવાથી આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. કેવી અદ્ભુત સમતા-પારકી દયા કેવી રીતે ઊગી નીકળી હતી? તે વખતે મોહરાજાએ જો જરા ધક્કો માર્યો હોત તો તો તરત જ તીર્થંકરપણું સંભવત નહીં; પણ જો કે દેવતા તો ભાગી જાત. મોહનીયના મળને મૂળથી નાશ કર્યો છે અર્થાત્ મોહને જીત્યો છે તે મોહ કેમ કરે?

શ્રી મહાવીરસ્વામી સમીપે ગોશાલાએ આવી બે સાધુને બાળી નાંખ્યા ત્યારે જો જરા ઐશ્વર્યપણું કરીને સાધુની રક્ષા કરી હોત તો તીર્થંકરપણું ફરી કરવું પડત; પણ જેને 'હું ગુરુ છું, મારા શિષ્ય છે' એવી ભાવના નથી તેને તેવો કોઈ પ્રકાર કરવો પડતો નથી. 'શરીરરક્ષણનો દાતાર નથી, ફક્ત ભાવઉપદેશનો દાતાર છું; જો હું રક્ષા કરું તો મારે ગોશાલાની રક્ષા કરવી જોઈએ, અથવા આખા જગત્‌ની રક્ષા કરવી ઘટે' એમ વિચાર્યું. અર્થાત્ તીર્થંકર એમ મારાપણું કરે જ નહીં.

વેદાંતવિષે આ કાળમાં ચરમશરીરિ કહ્યા છે. જિનના અભિપ્રાયપ્રમાણે પણ આ કાળમાં એકાવતારી જીવ થાય છે. આ કાંઈ થોડી વાત નથી; કેમકે આ પછી કાંઈ મોક્ષ થવાને વધારે વાર નથી. સહેજ કાંઈ બાકી રહ્યું હોય-રહ્યું છે તે પછી સહેજમાં ચાલ્યું જાય છે. આવા પુરુષની દશા વૃત્તિઓ કેવી હોય? અનાદિની ઘણી જ વૃત્તિઓ શમાઈ ગઈ હોય છે અને એટલી બધી શાન્તિ થઈ ગઈ હોય છે કે રાગ દ્વેષ બધા નાશ પામવાયોગ્ય થયા છે,-ઉપશાંત થયા છે.

સદ્વૃત્તિઓ થવા માટે જે જે કારણો-સાધનો બતાવેલાં હોય છે તે નહીં કરવાનું જ્ઞાની કહેતા જ નથી જેમ રાત્રે ખાવાથી હિંસાનું કારણ દેખાય છે, એટલે જ્ઞાની આજ્ઞા કરે જ નહીં કે તું રાત્રે ખા. જે જે અહંભાવે આચરણ કર્યું હોય અને રાત્રિભોજનથી જ અથવા 'આ ફલાણાથી જ મોક્ષ થાય,

અથવા આમાં જ મોક્ષ છે,' એમ દુરાગ્રહથી માન્યું હોય તો તેવો દુરાગ્રહ મૂકાવવાને માટે જ્ઞાનીપુરુષો કહે 'મૂકી દે; જ્ઞાનીપુરુષોની આજ્ઞાએ તેમ (રાત્રિભોજનત્યાગાદિ) કર' અને તેમ કરે તો કલ્યાણ થાય. અનાદિકાળથી દિવસે તેમ જ રાત્રે ખાધું છે, પણ જીવનો મોક્ષ થયો નથી!

આ કાળમાં આરાધકપણાનાં કારણો ઘટતાં જાય છે અને વિરાધકપણાનાં લક્ષણો વર્ધમાનતા પામતાં જાય છે.

કેશીસ્વામી મોટા હતા અને પાર્શ્વનાથસ્વામીના શિષ્ય હતા, તો પણ પાંચ મહાવ્રત અંગીકાર કર્યાં હતાં.

કેશીસ્વામી અને ગૌતમસ્વામી મહા વિચારવાન હતા, પણ કેશીસ્વામીએ એમ ન કહ્યું 'હું દિક્ષાએ મોટો છું માટે તમે મારી પાસે ચારિત્ર લ્યો.' વિચારવાન અને સરળ જીવ જેને તરત કલ્યાણયુક્ત થઈ જવું છે તેને આવી વાતનો આગ્રહ હોય નહીં.

કોઈ સાધુ જેણે પ્રથમ આચાર્યપણે અજ્ઞાનઅવસ્થાએ ઉપદેશ કર્યો હોય અને પછી તેને જ્ઞાનીપુરુષનો સમાગમ થતાં તે જ્ઞાનીપુરુષ જો આજ્ઞા કરે કે જે સ્થળે આચાર્યપણે ઉપદેશ કર્યો હોય ત્યાં જઈ એક ખુણે છેવાડે બેસી બધા લોકોને એમ કહે કે મેં અજ્ઞાનપણે ઉપદેશ આપ્યો છે, માટે તમે ભૂલ ખાશો નહીં; તો તે પ્રમાણે સાધુને કર્યા વિના છૂટકો નહીં. જો તે સાધુ એમ કહે 'મારાથી એમ થાય નહીં; એને બદલે આપ કહો તો પહાડ ઉપરથી પડતું મૂકું, અથવા બીજું ગમે તે કહો તે કરું; પણ ત્યાં તો મારાથી નહીં જવાય.' જ્ઞાની કહે છે 'કદાપિ તું લાખ વાર પર્વતથી પડે તોપણ કામનું નથી. અહીં તો તેમ કરશે તો જ મોક્ષ મળશે. તેમ કર્યાવિના મોક્ષ નથી; માટે જઈને ક્ષમાપના માગે તો જ કલ્યાણ થાય.'

ગૌતમસ્વામી ચાર જ્ઞાનના ધર્ત્તા હતા અને આનંદશ્રાવક પાસે ગયા હતા. આનંદશ્રાવકે કહ્યું 'મને જ્ઞાન ઉપજ્યું છે.' ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું 'ના, ના એટલું બધું હોય નહીં, માટે આપ ક્ષમાપના લ્યો.' ત્યારે આનંદશ્રાવકે વિચાર્યું કે મારા ગુરુ છે, કદાચ આ વખતે ભૂલ ખાય છે, તોપણ ભૂલ ખાઓ છો એમ કહેવું યોગ્ય નથી; ગુરુ છે માટે શાન્તિથી કહેવું યોગ્ય છે એમ ધારી આનંદશ્રાવકે કહ્યું કે મહારાજ! સદ્ભૂત વચનનો 'મિચ્છામિ દુક્કડં' કે અસદ્ભૂત વચનનો 'મિચ્છામિ દુક્કડં?' ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું કે, અસદ્ભુત વચનનો 'મિચ્છામિ દુક્કડં.' ત્યારે આનંદશ્રાવકે કહ્યું

'મહારાજ ! હું 'મિચ્છામિ દુક્કડ' લેવાને યોગ્ય નથી ' એટલે ગૌતમ સ્વામી ચાલ્યા ગયા અને જઈને મહાવીરસ્વામીને પૂછ્યુ (ગૌતમસ્વામી તેનુ સમાધાન કરે તેવા હતા, પણ છતે ગુરુએ તેમ કરે નહીં જેથી મહાવીરસ્વામી પાસે જઈ હકીકત કહી) મહાવીરસ્વામીએ કહ્યુ 'હે ગૌતમ ! હા, આનંદ દેખે છે એમ જ છે અને તમારી ભૂલ છે, માટે તમે આનંદ પાસે જઈ ક્ષમાપના લ્યો ' 'તહત્' કહી ગૌતમસ્વામી ક્ષમાવવા ગયા જો ગૌતમસ્વામીમા મોહ નામનો મહા સુભટ પરાભવ પામ્યો ન હોત તો ત્યા જાત નહીં અને કદાપિ ગૌતસ્વામી એમ કહેત કે મહારાજ ! આપના આટલા બધા શિષ્ય છે તેમની હું ચાકરી કરુ, પણ ત્યા તો નહીં જાઉં, તો તે વાત કબૂલ થાત નહીં. ગૌતમસ્વામી પોતે ત્યા જઈ ક્ષમાવી આવ્યા

'સાસ્વાદાનસમકિત' એટલે વમી ગયેલુ સમકિત, અર્થાત્ જે પરીક્ષા થયેલી તેને આવરણ આવી જાય તોપણ મિથ્યાત્વ અને સમકિતની કિંમત તેને જુદીને જુદી લાગે જેમ, છાશમાથી માખણ વલોવી લીધુ, ને પછી પાછુ છાશમા નાખ્યુ માખણને છાશ પ્રથમ જેવા એકમેક હતા તેવા એકમેક પછી થાય નહીં, તેમ મિથ્યાત્વની સાથે એકમેક થાય નહીં હીરામણિની કિંમત થઈ છે, પણ કાચની મણિ આવે ત્યારે હીરામણિ સાક્ષાત્ અનુભવમા આવે તે દૃષ્ટાત પણ અત્રે ઘટે છે

સદ્ગુરુ સતદેવ, કેવળીનો પ્રરૂપેલો ધર્મ તેને સમ્યક્ત્વ કહ્યુ, પણ સતદેવ અને કેવળી એ બે સદ્ગુરુમા શમાઈ ગયા

નિર્ગ્રંથગુરુ એટલે પૈસારહિત ગુરુ નહીં, પણ જેની ગ્રથિ છેદાઈ છે એવા ગુરુ સદ્ગુરુની ઓળખાણ થાય ત્યારે વ્યવહારથી ગ્રંથિ છેદવાનો ઉપાય છે જેમ, એક માણસે કાચની મણિ લઈ ધાર્યું કે, 'મારી પાસે સાચી મણિ છે આવી ક્યાઈ પ્રાપ્ત થતી નથી ' પછી તેણે એક વિચારવાન પાસે જઈને કહ્યુ ' મારી મણિ સાચી છે ' પછી તે વિચારવાને તેથી સારી, તેથી સારી, એમ વધતી વધતી કિંમતની મણિ બતાવીને કહ્યુ કે જે ફેર લાગે છે ? બરાબર જોજે, ત્યારે તેણે કહ્યુ 'હા ફેર લાગે છે ' પછી તે વિચારવાને ઝુમર બતાવી કહ્યુ જે તારા જેવી તો હજારો મળે છે આખુ ઝુમર બતાવ્યા પછી સાચી મણિ બતાવી ત્યારે તેને તેની બરોબર કિંમત થઈ, પછી જુઠીને જુઠી જાણી મૂકી દીવી પછી કોઈક સગ મળવાથી તેણે કહ્યુ કે તેં આ મણિ જે સાચી જાણી છે એવી તો ઘણી મળે છે આવા આવરણથી વ્હેમ આવી

જવાથી ભૂલી જાય, પણ પછી જુઠી દેખે જે પ્રકારે સાચાની કિંમત થઈ હોય તે પ્રકારે, તે તરત જાગૃતિમા આવે કે સાચી ઝાઝી હોય નહીં, અર્થાત્ આવરણ હોય, પણ પ્રથમની ઓળખાણ ભૂલાય નહીં આ પ્રકારે વિચારવાન સદ્ગુરુનો યોગ મળતા તત્ત્વપ્રતીતિ થાય, પણ પછી મિથ્યાત્વીના સગથી આવરણ આવતા શકા થઈ જાય, જો કે તત્ત્વપ્રતીતિ જાય નહીં પણ તેને આવરણ આવી જાય આનુ નામ 'સાસ્વાદાનસમ્યક્ત્વ'

સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુમા રાતદિવસ જેટલો અતર છે

એક ઝવેરી હતો વેપાર કરતા ઘણી ખોટ જવાથી તેની પાસે કાઈ પણ દ્રવ્ય રહ્યુ નહીં મરણ વખત આવી પહોંચ્યો, એટલે બૈરા છોકરાનો વિચાર કરે છે કે મારી પાસે કાઈ દ્રવ્ય નથી, પણ જો હાલ કહીશ તો છોકરો નાની ઉમરનો છે તેથી દેહ છૂટી જશે સ્ત્રીએ સામુ જોયુ ત્યારે કહ્યુ કે કાઈ કહો છો? પુરુષે કહ્યુ 'શુ કહુ?' સ્ત્રીએ કહ્યુ કે મારુ અને છોકરાનુ ઉદર પોષણ થાય તેવુ બતાવો ને કઈ કહો, ત્યારે પેલાએ વિચાર કરીને કહ્યુ કે ઘરમા ઝવેરાતની પેટીમા કિંમતી નગની દાબડી છે તે જ્યારે તારે અવશ્યની જરૂર પડે ત્યારે કાઢીને મારા ભાઈબધ પાસે જઈને વેચાવજે, ત્યા તને ઘણુ દ્રવ્ય આવશે આટલુ કહીને પેલો પુરુષ કાળધર્મ પામ્યો કેટલાક દિવસે નાણા વિના ઉદરપોષણ માટે પીડાતા જાણી, પેલો છોકરો તેના બાપે પ્રથમ કહેલ ઝવેરાતના નગ લઈ, તેના કાકા (પિતાનો ભાઈબધ ઝવેરી) પાસે ગયો ને કહ્યુ કે મારે આ નંગ વેચવા છે તેનુ દ્રવ્ય જે આવે તે મને આપો ત્યારે પેલા ઝવેરીભાઈએ પૂછ્યુ 'આ નગ વેચીને શુ કરવુ છે?' 'ઉદર ભરવા પૈસા જોઈએ છીએ' એમ પેલા છોકરાએ કહ્યુ ત્યારે તે ઝવેરીએ કહ્યુ 'સો પચાસ રુપિયા જોઈએ તો લઈ જા ને રોજ મારી દુકાને આવતો રહેજે અને ખર્ચ લઈ જજે આ નગ હાલ રહેવા દે' પેલા છોકરાએ પેલા ભાઈની વાત સ્વીકારી અને પેલુ ઝવેરાત પાછુ લઈ ગયો પછી રોજ ઝવેરીની દુકાને જતા ઝવેરીના સમાગમે તે છોકરો હીરા, પાના, માણેક, લીલમ બધાંને ઓળખતા શીખ્યો ને તેની તેને કિંમત થઈ પછી પેલા ઝવેરીએ કહ્યુ 'તુ તારુ જે ઝવેરાત પ્રથમ વેચવા લાવ્યો હતો તે લાવ, હવે વેચીએ' પછી ઘેરથી છોકરાએ પોતાના ઝવેરાતની દાબડી લાવીને જોયુ તો નંગ ખોટા લાગ્યા, એટલે તરત ફેંકી દીધા ત્યારે તેને પેલા ઝવેરીએ પૂછ્યુ કે તે નાખી કેમ દીધા? ત્યારે તેણે કહ્યુ કે સાવ ખોટા છે માટે નાખી

દીધા છે જો પેલા ભાઈએ પ્રથમથી જ ખોટા કહ્યા હોત તો તે માનત નહીં, પણ જ્યારે પોતાને વસ્તુની કિંમત આવી ને ખોટાને ખોટારૂપે જાણ્યા ત્યારે ઝવેરીને કહેવું પણ નહીં કે ખોટા છે આ જ રીતે પોતાને સદ્‌ગુરુની પરીક્ષા થતા અસદ્‌ગુરુને અસત્ જાણ્યા તો પછી તે તરત જ અસદ્‌ગુરુ વર્જિને સદ્‌ગુરુના ચરણમા પડે, અર્થાત્ પોતામા કિંમત કરવાની શક્તિ આવવી જોઈએ

ગુરુ પાસે રોજ જઈ એકેદ્રિયાદિક જીવોના સબંધમા અનેક પ્રકારની શકાઓ અને કલ્પનાઓ કરી પૂછ્યા કરે પણ કોઈ દિવસ એમ પૂછતો નથી કે એકેદ્રિયથી માડી પચેંદ્રિયને જાણવાનો પરમાર્થ શો? એકેદ્રિયાદિ જીવો સબધી કલ્પનાઓથી કાઈ મિથ્યાત્વગ્રથી છેદાય નહીં એકેદ્રિયાદિ જીવોનુ સ્વરૂપ જાણવાનુ કઈ ફળ નથી. વાસ્તવિક રીતે તો સમકિત પ્રાપ્ત કરવાનુ છે, માટે ગુરુપાસે જઈ નકામા પ્રશ્નો કરવા કરતા ગુરુને કહેવુ કે એકેદ્રિય દિકની વાત આજે જાણી, હવે તે વાત કાલ કરશો નહીં, પણ સમકિતની ગોઠવણ કરજો એમ કહે તો કોઈ દહાડો એનો નીવેડો આવે પણ રોજ એકેદ્રિયાદિની કડાકૂટો કરે તો એનુ કલ્યાણ ક્યારે થાય?

સમુદ્ર છે તે ખારો છે એકદમ તો તેની ખારાશ નીકળે નહીં તેને માટે આ પ્રકારે ઉપાય છે કે તે સમુદ્રમાથી એકેક વહેળા લેવા અને તે વહેળામા જેથી તે પાણીની ખારાશ મટે, અને મીઠાશ થાય એવો ખાર નાખવો; પણ તે પાણી શોષાવાના બે પ્રકાર છે એક તો સૂર્યનો તાપ, અને બીજી જમીન, માટે પ્રથમ જમીન તૈયાર કરવી અને પછી નીકોદ્વારાએ પાણી લઈ જવુ અને પછી ખાર નાખવો કે તેથી ખારાશ મટી જશે આ જ રીતે મિથ્યાત્વરૂપી સમુદ્ર છે, તેમા કદાગ્રહાદિરૂપ ખારાશ છે, માટે કુળધર્મરૂપી વહેળાને યોગ્યતારૂપ જમીનમા લઈ સદ્‌બોધરૂપી ખાર નાખવો એટલે સત્પુરુષરૂપી તાપથી ખારાશ મટી જશે

દુર્બળ દેહ ને માસ ઉપવાસી, જો છે માયારગ રે,
તોપણ ગર્ભ અનતા લેશે, બોલે બીજું અગ રે

જેટલી ભ્રાન્તિ વધારે તેટલુ વધારે ગાંઠી મોગો રોગ મિથ્યાત્વ

જે જે વખતે તપશ્ચર્યા કરવી તે તે વખતે સ્વચ્છદથી ન કરવી અહંકારથી ન કરવી લોકોને લીધે ન કરવી જીવે જે કાઈ કરવુ તે સ્વચ્છદે ન કરવુ 'હું ડાહ્યો છુ' એવું માન રાખવુ તે ક્યા ભવને માટે? 'હું ડાહ્યો નથી' એવુ સમજ્યા તે મોક્ષે ગયા છે મુખ્યમા મુખ્ય વિઘ્ન સ્વચ્છદ છે જેનો

દુરાગ્રહ છેદાયો તે લોકોને પણ પ્રિય થાય છે, કદાગ્રહ મૂક્યો હોય તો બીજાને પણ પ્રિય થાય છે, માટે કદાગ્રહ મૂકાયાથી બધા ફળ થવા સભવે છે

ગૌતમસ્વામીએ મહાવીરસ્વામીને વેદના પ્રશ્નો પૂછ્યા તેનુ સર્વ દોષનો ક્ષય કર્યો છે એવા તે મહાવીરસ્વામીએ વેદના દાખલા દઈ સમાધાન (સિદ્ધતા) કરી આપ્યુ

બી તને ઉંચા ગુણે ચઢાવવા, પણ કોઈની નિંદા કરવી નહીં કોઈને સ્વચ્છદે કાઈ કહેવુ નહીં કહેવાયોગ્ય હોય તો અહકારરહિતપણે કહેવુ પરમાર્થદૃષ્ટિએ રાગદ્વેષ ઘટ્યો હોય તો ફળીભૂત થાય, વ્યવહારથી તો ભોળા જીવોને પણ રાગદ્વેષ મોળા પડે તો કલ્યાણનો હેતુ છે

મોટા પુરુષોની દૃષ્ટિએ જોતા સઘળા દર્શન સરખા છે. જૈનમા વિશ લાખ જીવો મતમતાતરમા પડ્યા છે। જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ ભેદાભેદ હોય નહીં

જે જીવને અનંતાનુબધીનો ઉદય છે તેને સાચા પુરુષની વાત પણ ગમે નહીં, અથવા સાચા પુરુષની વાત સાભળવી ગમે નહીં

મિથ્યાત્વની ગ્રથિ છે તેની સાત પ્રકૃતિ છે માન આવે એટલે સાતે આવે, તેમા અનંતાનુબંધીની ચાર પ્રકૃતિ ચક્રવર્તિ સમાન છે તે કોઈ રીતે ગ્રથીમાથી નીકળવા દે નહીં મિથ્યાત્વ રખવાળ (રક્ષપાળ) છે આખુ જગત્ તેની સેવા ચાકરી કરે છે

પ્ર૦—ઉદયકર્મ કોને કહીએ ?

ઉ૦—ઐશ્વર્યપદ પ્રાપ્ત થતા તેને ધકો મારીને પાછુ કાઢે કે આ મારે જોઈતુ નથી, મારે આને શુ કરવુ છે ?' કોઈ રાજા પ્રધાનપણુ આપે તોપણ પોતે લેવા ઇચ્છે નહીં મારે એને શુ કરવુ છે ? ઘરસબવીની આટલી ઉપાધિ થાય તો ઘણી છે' આવી રીતે ના પાડે ઐશ્વર્યપદની નિરિચ્છા છતા રાજા ફરીફરી આપવા ઇચ્છે તેને લીધે આવી પડે, તો તેને વિચાર થાય કે 'જો તારે પ્રધાનપણુ હશે તો ઘણા જીવોની દયા પળાશે, હિંસા ઓછી થશે, પુસ્તક શાળાઓ થશે, પુસ્તકો છપાવાશે' એવા ધર્મના કેટલાક હેતુ જાણીને વૈરાગ્યભાવનાએ વેદે તેને ઉદય કહેવાય ઇચ્છાસહિત ભોગવે અને ઉદય કહે તે તો શિથિલતાના અને સસાર રઝળવાના હેતુ થાય

કેટલાક જીવો મોહગર્ભિત વૈરાગ્યથી અને કેટલાક દુખગર્ભિત વૈરાગ્યથી દિક્ષા લે છે 'દિક્ષા લેવાથી સારા સારા નગરે, ગામે ફરવાનુ થશે દિક્ષા લીધા પછી સારા સારા પદાર્થો ખાવાને મળશે, ઉઘાડા પગે તડકે ચાલવુ

પડશે તેટલી મુશ્કેલી છે, પણ તેમ તો સાધારણ ખેડુતો કે પાટીદારો પણ તડકામાં કે ઉઘાડે પગે ચાલે છે, તો તેની પેરે સહજ થઈ રહેશે; પણ બીજી રીતે દુઃખ નથી અને કલ્યાણ થશે.' આવી ભાવનાથી દિક્ષા લેવાનો જે વૈરાગ્ય થાય તે 'મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય' પૂનેમને દહાડે ઘણા લોકો ડાકોર જાય છે, પણ કોઈ એમ વિચારતું નથી કે આથી આપણું કલ્યાણ શું થાય છે? પૂનેમને દહાડે રણછોડજીનાં દર્શન કરવા બાપદાદા જતા તે જોઈ છોકરાં જાય છે, પણ તેનો હેતુ વિચારતાં નથી. આ પ્રકાર પણ મોહગર્ભિત વૈરાગ્યનો છે. જે સાંસારિક દુઃખથી સંસારત્યાગ કરે છે તે દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય સમજવો.

જ્યાં જાઓ ત્યાં કલ્યાણની વૃદ્ધિ થાય તેવી દ્રઢ મતિ કરવી, કુળ-ગચ્છનો આગ્રહ મૂકાવવો એ જ સત્સંગનું મહાત્મ્ય સાંભળ્યાનું પ્રમાણ છે. મતમતાંતરાદિ ધર્મના મોટા મોટા અનંતાનુબંધી પર્વતની ફાટની માફક મળે જ નહીં. કદાગ્રહ કરવો નહીં, ને કદાગ્રહ કરતાં હોય તેને ધીરજથી સમજાવીને મૂકાવવા ત્યારે સમજ્યાનું ફળ છે. અનંતાનુબંધી માન કલ્યાણ થવામાં આડા સ્થંભરૂપ કહેલ છે જ્યાં જ્યાં ગુણી મનુષ્ય હોય ત્યાં ત્યા તેનો સંગ કરવાનું વિચારવાન જીવ કહે અજ્ઞાનીનાં લક્ષણો લૌકિક ભાવનાં છે. જ્યા જ્યાં દુરાગ્રહ હોય ત્યાં ત્યાથી છૂટવું 'અને મારે જોઈતાં નથી' એ જ સમજવાનું છે.

રાળજ. ભાદરવા શુદ ૬ શનિ, સં૦ ૧૯૫૨.

પ્રમાદથી યોગ ઉત્પન્ન થાય છે. અજ્ઞાનીને પ્રમાદ છે. યોગથી અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું હોય, તો જ્ઞાનીને વિષે પણ સંભવે માટે જ્ઞાનીને યોગ હોય, પણ પ્રમાદ હોય નહીં

'સ્વભાવમાં રહેવું, વિભાવથી મૂકાવું' એ જ મુખ્ય તો સમજવાનું છે. બાળજીવોને સમજવાસારૂ સિદ્ધાંતોના મોટા ભાગનું વર્ણન જ્ઞાનીપુરુષોએ કર્યું છે.

કોઈ ઉપર રોષ કરવો નહીં, તેમ કોઈ ઉપર રાજી થવું નહીં આમ કરવાથી એક શિષ્યને બે ઘડીમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયુ એમ શાસ્ત્રમાં વર્ણન છે.

જેટલો રોગ હોય તેટલી દવા કરવી પડે છે. જીવને સમજવું હોય તો સહજ વિચાર પ્રગટે; પણ મિથ્યાત્વરૂપી મોટો રોગ છે તેથી સમજવા માટે ઘણો કાળ જવો જોઈએ. શાસ્ત્રમાં જે સોળે રોગ કહ્યા છે તે સઘળા આ જીવને છે એમ સમજવું.

જે સાધન બતાવ્યાં છે તે સાવ સુલભ છે. સ્વછંદથી, અહંકારથી, લોકલાજથી, કુળધર્મના રક્ષણ અર્થે તપશ્ચર્યા કરવી નહીં, આત્માર્થે કરવી. તપશ્ચર્યા બાર પ્રકારે કહી છે. આહાર નહીં લેવો એ વગેરે બાર પ્રકાર છે. સત્સાધન કરવા માટે જે કાંઈ બતાવ્યું હોય તે સાચા પુરુષના આશ્રયે કરવું. પોતાપણે વર્ત્તવું તે જ સ્વછંદ છે એમ કહ્યું છે. સદ્ગુરુની આજ્ઞાવિના શ્વાસોચ્છ્વાસ ક્રિયા શિવાય બીજું કંઈ કરવું નહીં. સાધુએ લઘુશંકા પણ ગુરુને કહીને કરવી એવી જ્ઞાનીપુરુષોની આજ્ઞા છે.

સ્વછંદાચારે શિષ્ય કરવો હોય તો આજ્ઞા માગે નહીં અથવા કલ્પના કરે. પરોપકાર કરવામાં માઠી સંકલ્પના વર્ત્તતી હોય અને તેવા જ ઘણા વિકલ્પો કરી સ્વછંદ મૂકે નહીં તે અજ્ઞાની આત્માને વિઘ્ન કરે. તેમ જ આવા બધા પ્રકાર સેવે અને પરમાર્થનો રસ્તો બાદ કરીને વાણી કરે. આ જ પોતાનું ડહાપણ અને તેને જ સ્વછંદ કહેલ છે.

બાહ્યવ્રત વધારે લેવાથી મિથ્યાત્વ ગાળીશું એમ જીવ ધારે પણ તેમ બને નહીં, કેમકે જેમ એક પાડો જે હજારો કડબના પૂળા ખાઈ ગયો છે તે એક તણખલાથી બીએ નહીં, તેમ મિથ્યાત્વરૂપી પાડો જે પૂળારૂપી અનંતાનુબંધી કષાયે અનંતા ચારિત્ર ખાઈ ગયો તે તણખલારૂપી બાહ્યવ્રતથી કેમ ડરે ? પણ જેમ પાડાને એક બંધનથી બાંધીએ ત્યારે આધીન થઈ જાય, તેમ મિથ્યાત્વરૂપી પાડાને આત્માના બળરૂપી બંધનથી બાંધીએ ત્યારે આધીન થાય; અર્થાત્ આત્માનું બળ વધે ત્યારે મિથ્યાત્વ ઘટે.

અનાદિકાળના અજ્ઞાનને લીધે જેટલો કાળ ગયો તેટલો કાળ મોક્ષ થવા માટે જોઈએ નહીં, કારણ કે પુરુષાર્થનું બળ કર્મો કરતાં વધુ છે. કેટલાક જીવો બે ઘડીમાં કલ્યાણ કરી ગયા છે ! સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ ગમે ત્યાંથી આત્માને ઉંચો લાવે, અર્થાત્ સમ્યકૃત્વ આવ્યે જીવની દૃષ્ટિ ફરી જાય.

મિથ્યાદૃષ્ટિ સમકિતિ પ્રમાણે જપતપાદિ કરે છે, એમ છતાં મિથ્યાદૃષ્ટિનાં જપતપાદિ મોક્ષના હેતુભૂત થતાં નથી, સંસારના હેતુભૂત થાય છે. સમકિતિનાં જપતપાદિ મોક્ષના હેતુભૂત થાય છે. સમકિતિ દંભરહિત કરે છે, આત્માને જ નિંદે છે, કર્મો કરવાનાં કારણોથી પાછો હઠે છે. આમ કરવાથી તેના અહંકારાદિ સહેજે ઘટે છે. અજ્ઞાનિનાં બધાં જપતપાદિ અહંકાર વધારે છે અને સંસારના હેતુ થાય છે.

જૈનશાસ્ત્રોમાં કહ્યુ છે કે લબ્ધિઓ ઉપજે છે. જૈન ને વેદ જન્મથી જ લડતાં આવે છે પણ આ વાતો અન્ને જણા કબૂલ કરે છે; માટે સભવિત છે. આત્મા સાક્ષી પૂરે છે ત્યારે આત્મામા ઉલ્લાસપરિણામ આવે છે.

હોમહવનાદિ લૌકિક રીવાજ ઘણો ચાલતો જોઈ તીર્થંકર ભગવાને પોતાના કાળમાં દયાનું વર્ણન ઘણું જ સૂક્ષ્મ રીતે કર્યું છે જૈનના જેવા દયાસબધીના વિચારો કોઈ દર્શન કે સપ્રદાયવાળાઓ કરી શક્યા નથી, કેમકે જૈન પચેંદ્રિયનો ઘાત તો ન કરે, પણ તેઓએ એકેંદ્રિયાદિમાં જીવ હોવાનુ વિશેષ દઢ કરી દયાનો માર્ગ વર્ણવ્યો છે.

આ કારણે ચાર વેદ, અઢાર પુરાણ આદિનાં જેણે વર્ણન કર્યાં છે તેણે અજ્ઞાનથી, સ્વચ્છદથી, મિથ્યાત્વથી, સશયથી કર્યાં છે એમ કહ્યુ છે આ વચનો બહુ જ ભારે નાખ્યાં છે, ત્યા આગળ ઘણો જ વિચાર કરી પાછું વર્ણન કર્યું છે કે અન્ય દર્શનો—વેદાંતાદિ—ના ગ્રથો છે તે જો સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ વાચે તો સમ્યક્રીતે પરિણમે અને જિનના અથવા ગમે તેવા ગ્રથો મિથ્યાદૃષ્ટિ વાચે તો મિથ્યાત્વરૂપે પરિણમે.

જીવને જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે તેમના અપૂર્વ વચનો સાભળવાથી અપૂર્વ ઉલ્લાસપરિણામ આવે છે, પણ પછી પ્રમાદી થતાં અપૂર્વ ઉલ્લાસ આવતો નથી. જેમ અગ્નિની સગડી પાસે બેસા હોઈએ ત્યારે ટાઢ વાય નહીં અને સગડીથી વેગળા ગયા એટલે પાછી ટાઢ વાય, તેમ જ્ઞાનીપુરુષ સમીપ તેમના અપૂર્વ વચનો સાભળ્યા ત્યારે પ્રમાદાદિ જાય અને ઉલ્લાસપરિણામ આવે, પણ પછી પ્રમાદાદિ ઉત્પન્ન થાય. જો પૂર્વના સસ્કારથી તે વચનો અંતર્પરિણામ પામે તો દિનદિનપ્રતિ ઉલ્લાસપરિણામ વધતા જાય અને યથાર્થ રીતે ભાન થાય અજ્ઞાન મટે બધી ભૂલ મટે, સ્વરૂપ જાગૃતમાન્ થાય બહારથી વચન સાભળીને અતર્પરિણામ થાય નહીં, તો જેમ સગડીથી વેગળા ગયા એટલે ટાઢ વાય તેની પેઠે દોષ ઘટે નહીં.

કેશીસ્વામીએ પરદેશી રાજાને બોધ દેતી વખતે 'જડ જેવો,' 'મૂઢ જેવો,' કહ્યો હતો તેનું કારણ પરદેશીરાજાને વિષે પુરુષાર્થ જગાડવા માટેનુ હતું જડપણું, મૂઢપણું મટાડવાને માટે ઉપદેશ દીધો છે જ્ઞાનીના વચનો અપૂર્વ પરમાર્થ સિવાય બીજા હેતુએ હોય નહીં. બાલજીવો એમ વાતો કરે છે કે છદ્મસ્થપણાથી કેશીસ્વામી પરદેશીરાજાપ્રત્યે તેમ બોલ્યા હતા, પણ એમ નથી તેમની પરમાર્થ અર્થે જ વાણી નીકળી હતી

જડપદાર્થને લેવા મૂકવામાં ઉન્માદથી વર્ત્તે તો તેને અસંયમ કહ્યો; તેનું કારણ એ છે કે ઉતાવળથી લેવા મૂકવામાં આત્માનો ઉપયોગ ચૂકી જઈ તાદાત્મ્યપણું થાય. આ હેતુથી ઉપયોગ ચૂકી જવો તેને અસંયમ કહ્યો.

અહંકારે આચાર્યપણું ધારી દંભ રાખે અને ઉપદેશ દે તો પાપ લાગે. આત્મવૃત્તિ રાખવા માટે ઉપયોગ રાખવો.

શ્રી આચારાંગસૂત્રમધ્યે કહ્યું છે કે 'આસવા તે પરિસવા,' ને જે 'પરિસવા તે આસવા.' આસ્રવ છે તે જ્ઞાનીને મોક્ષના હેતુ થાય છે અને જે સંવર છે છતાં તે અજ્ઞાનીને બંધના હેતુ થાય છે, એમ પ્રગટ કહ્યું છે. તેનું કારણ જ્ઞાનીને વિષે ઉપયોગની જાગૃતિ છે અને અજ્ઞાનીને વિષે નથી. ઉપયોગ બે પ્રકારે કહ્યાઃ—

૧. દ્રવ્યઉપયોગ. ૨. ભાવઉપયોગ.

જેવું સિદ્ધનું સામર્થ્ય છે તેવું સર્વ જીવનું થઈ શકે છે. માત્ર અજ્ઞાનવડે કરી ધ્યાનમાં આવતું નથી. વિચારવાન જીવ હોય તેણે તો તે સંબંધી નિત્ય વિચાર કરવો.

જીવ એમ સમજે છે કે હું જે ક્રિયા કરું છું એથી મોક્ષ છે. ક્રિયા કરવી એ સારી વાત છે, પણ લોકસંજ્ઞાએ કરે તો તેને તેનું ફળ હોય નહીં.

એક માણસના હાથમાં ચિંતામણિ આવ્યો હોય, પણ જો તેની તેને ખબર ન પડે તો નિષ્ફળ છે. જો ખબર પડે તો સફળ છે. તેમ જીવને ખરેખરા જ્ઞાનીની ઓળખ પડે તો સફળ છે.

જીવની અનાદિકાળથી ભૂલ ચાલી આવે છે. તે સમજવાને અર્થે જીવને જે ભૂલ મિથ્યાત્વ છે તેને મૂળથી છેદવી જોઈએ. જો મૂળથી છેદવામાં આવે તો તે પાછી ઉગે નહીં. નહીં તો તે પાછી ઉગી નીકળે છે; જેમ પૃથ્વીમાં મૂળ રહ્યું હોય તો ઝાડ ઉગી નીકળે છે તેમ. માટે જીવની મૂળ ભૂલ શું છે તે વિચારી–વિચારી તેથી છૂટું થવું જોઈએ. 'મને શાથી બંધન થાય છે?' 'તે કેમ ટળે?' એ વિચાર પ્રથમ કર્ત્તવ્ય છે.

રાત્રિભોજન કરવાથી આળસ, પ્રમાદ થાય; જાગૃતિ થાય નહીં; વિચાર આવે નહીં, એ આદિ દોષના ઘણા પ્રકાર રાત્રિભોજનથી થાય છે, મૈથુન ઉપરાંત પણ બીજા ઘણા દોષ થાય છે.

કોઈ લીલોતરી સોળતું હોય તો અમારાથી તો જોઈ શકાય નહીં. તેમ આત્મા ઉજ્જવળતા પામે તો ઘણી જ અનુકંપાબુદ્ધિ વર્ત્તે છે.

જ્ઞાનમાં સવળું ભાસે; અવળું ન ભાસે. જ્ઞાની મોહને પેસવા દેતા નથી. તેઓનો જાગૃત ઉપયોગ હોય છે. જ્ઞાનીનાં જેવાં પરિણામ વર્ત્તે તેવું કાર્ય જ્ઞાનીને થાય. અજ્ઞાનીને વર્ત્તે તેવું અજ્ઞાનીને થાય. જ્ઞાનીનું ચાલવું સવળું, બોલવું સવળું અને બધું જ સવળું જ હોય છે. અજ્ઞાનીનું બધું અવળું જ હોય છે; વર્ત્તનના વિકલ્પ હોય છે.

મોક્ષનો ઉપાય છે. ઓઘભાવે ખબર હશે, વિચારભાવે પ્રતીતિ આવશે.

અજ્ઞાની પોતે દરિદ્રિ છે. જ્ઞાનીની આજ્ઞાથી કામક્રોધાદિ ઘટે છે. જ્ઞાની તેના વૈદ્ય છે. જ્ઞાનીના હાથે ચારિત્ર આવે તો મોક્ષ થાય. જ્ઞાની જે જે વ્રત આપે તે તે ઠેઠ લઈ જઈ પાર ઉતારનાર છે. સમકિત આવ્યા પછી આત્મા સમાધિ પામશે, કેમકે સાચો થયો છે.

રાળજ. ભાદરવા શુદ ૯, સં० ૧૯૫૨.

પ્રશ્ન—જ્ઞાનથી કર્મ નિર્જરે ખરાં?

ઉ०—સાર જાણવો તે જ્ઞાન. સાર ન જાણવો તે અજ્ઞાન. કંઈ પણ પાપથી આપણે નિવર્ત્તિએ, અથવા કલ્યાણમાં પ્રવર્ત્તિએ તે જ્ઞાન. પરમાર્થ સમજીને કરવો. અહંકારરહિત, લોકસંજ્ઞારહિત, આત્મામાં પ્રવર્ત્તવું તે 'નિર્જરા.'

આ જીવની સાથે રાગદ્વેષ વળગેલા છે; જીવ અનંતજ્ઞાનદર્શનસહિત છે, પણ રાગદ્વેષવડે તે વિનાનો છે, તે જીવને ધ્યાનમાં આવતું નથી.

સિદ્ધને રાગદ્વેષ નથી. જેવું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે તેવુ જ સર્વ જીવનું સ્વરૂપ છે. માત્ર જીવને અજ્ઞાને કરી ધ્યાનમાં આવતું નથી; તેટલા માટે વિચારવાને સિદ્ધના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો, એટલે પોતાનું સ્વરૂપ સમજાય.

એક માણસના હાથમાં ચિંતામણિ આવ્યો હોય, ને તેની તેને ખબર (ઓળખાણ) છે તો તેના પ્રત્યે તેને ઘણો જ પ્રેમ આવે છે, પણ જેને ખબર નથી તેને કંઈ પણ પ્રેમ આવતો નથી.

આ જીવની અનાદિકાળની જે ભૂલ છે તે ભાંગવી છે. ભાંગવાસારું જીવની મોટામાં મોટી ભૂલ શું છે તેનો વિચાર કરવો, ને તેનું મૂળ છેદવા ભણી લક્ષ રાખવો. જ્યાંસુધી મૂળ રહે ત્યાંસુધી વધે.

'મને શાથી બંધન થાય છે?' અને 'તે શાથી ટળે?' એ જાણવાસારું શાસ્ત્રો કરેલાં છે, લોકોમાં પૂજાવાસારું શાસ્ત્રો કરેલાં નથી.

આ જીવનું સ્વરૂપ શું છે? થયા છે

જીવનું સ્વરૂપ જ્યાંસુધી જાણવામાં ન આવે, ત્યાંસુધી અનંતા જે.તો મરણ કરવા પડે. જીવની શું ભૂલ છે તે હજુસુધી ધ્યાનમાં આવતું નથી.

જીવનો કલેશ ભાંગશે તો ભૂલ મટશે. જે દિવસે ભૂલ ભાંગશે તે જ દિવસથી સાધુપણું કહેવાશે. તેમ જ શ્રાવકપણા માટે સમજવું.

કર્મની વર્ગણા જીવને દૂધ અને પાણીના સંયોગની પેઠે છે. અગ્નિના પ્રયોગથી પાણી ચાલ્યું જઈ દૂધ બાકી રહે છે તે રીતે જ્ઞાનરૂપી અગ્નિથી કર્મવર્ગણા ચાલી જાય છે.

દેહને વિષે 'હું' પણું મનાએલું છે તેથી જીવનીભૂલ ભાંગતી નથી. જીવ દેહની સાથે ભળી જવાથી એમ માને છે કે 'હું વાણીઓ છું,' 'બ્રાહ્મણ છું,' પણ શુદ્ધ વિચારે તો તેને 'શુદ્ધ સ્વરૂપમય છું' એમ અનુભવ થાય. આત્માનું નામ ઠામ કે કાંઈ નથી એમ ધારે તો કોઈ ગાળો વગેરે દે તો તેથી તેને કંઈ પણ લાગતું નથી.

જ્યાં જ્યાં જીવ મારાપણું કરે છે ત્યાં ત્યાં તેની ભૂલ છે. તે ટાળવા-સારું શાસ્ત્રો કહ્યાં છે.

ગમે તે કોઈ મરી ગયું હોય તેનો જો વિચાર કરે તો તે વૈરાગ્ય છે. જ્યાં જ્યાં 'આ મારા ભાઈ ભાંડું' વગેરે ભાવના છે ત્યાં ત્યાં કર્મબંધનો હેતુ છે. આ જ રીતે સાધુ પણ ચેલા પ્રત્યે રાખે, તો આચાર્યપણું નાશ પામે. નિર્દંભપણું, નિરહંકારપણું કરે તો આત્માનું કલ્યાણ જ થાય.

પાંચ ઇંદ્રિયો શી રીતે વશ થાય? વસ્તુઓ ઉપરતુચ્છભાવ લાવવાથી. ફૂલના દૃષ્ટાંતેઃ—ફૂલમાં સુગંધ હોય છે તેથી મન સંતુષ્ટ થાય છે; પણ સુગંધ થોડીવાર રહી નાશ પામી જાય છે અને ફૂલ કરમાઈ જાય છે, પછી કાંઈ મનને સંતોષ થતો નથી; તેમ સર્વ પદાર્થને વિષે તુચ્છભાવ લાવવાથી ઇંદ્રિયોને પ્રિયતા થતી નથી અને તેથી ક્રમે ઇંદ્રિયો વશ થાય છે. વળી પાંચ ઇંદ્રિયોમાં પણ જીહ્વાઇંદ્રિય વશ કરવાથી બાકીની ચાર ઇંદ્રિયો સહેજે વશ થાય છે. તુચ્છ આહાર કરવો, કોઈ રસવાળા પદાર્થમાં દોરાવું નહીં, બલિષ્ઠ આહાર ન કરવો.

એક ભાજનમાં લોહી, માંસ, હાડકાં, ચામડું, વીર્ય, મળ, મૂત્ર એ સાત ધાતુ પડી હોય અને તેના પ્રત્યે કોઈ જોવાનું કહે તો તેના ઉપર અરુચિ થાય, ને થુંકવા પણ જાય નહીં. તેવી જ રીતે સ્ત્રીપુરુષનાં શરીરની

કરવાની આજ્ઞા કરી છે તે માત્ર ઇંદ્રિયોને વશ કરવા માટે. એકલા ઉપવાસ કરવાથી ઇંદ્રિયો વશ થતી નથી; પણ ઉપયોગ હોય તો-, વિચારસહિત થાય તો-વશ થાય છે. જેમ લક્ષવગરનું બાણ નકામું જાય છે, તેમ ઉપયોગ વિનાનો ઉપવાસ આત્માર્થે થતો નથી.

આપણે વિષે કોઈ ગુણ પ્રગટ્યો હોય અને તે માટે જો કોઈ માણસ આપણી સ્તુતિ કરે અને જો તેથી આપણો આત્મા અહંકાર લાવે તો તે પાછો હઠે. પોતાના આત્માને નિંદે નહીં, અભ્યંતર દોષ વિચારે નહીં, તો જીવ લૌકિક ભાવમાં ચાલ્યો જાય; પણ જો પોતાના દોષ જુએ, પોતાના આત્માને નિંદે, અહંભાવરહિતપણું વિચારે, તો સત્પુરુષના આશ્રયથી આત્મલક્ષ થાય.

માર્ગ પામવામાં અનંત અંતરાયો છે. તેમાં વળી 'મેં આ કર્યું,' 'મેં આ કેવું સરસ કર્યું' એવા પ્રકારનું અભિમાન છે. 'મેં કાંઈ કર્યું જ નથી' એવી દૃષ્ટિ મૂકવાથી તે અભિમાન દૂર થાય.

લૌકિક અને અલૌકિક એવા બે ભાવ છે. લૌકિકથી સસાર અને અલૌકિકથી મોક્ષ.

બાહ્યઇંદ્રિયો વશ કરી હોય, તો સત્પુરુષના આશ્રયથી અંતર્લક્ષ થઈ શકે. આ કારણથી બાહ્યઇંદ્રિયો વશ કરવી તે શ્રેષ્ઠ છે. બાહ્યઇંદ્રિયો વશ હોય અને સત્પુરુષનો આશ્રય ન હોય, તો લૌકિકભાવમાં જવાનો સંભવ રહે.

ઉપાય કર્યા વિના કાંઈ દરદ મટતું નથી. તેમ જીવને લોભરૂપી દરદ છે તેનો ઉપાય કર્યા વિના તે ન જાય. આવા દોષ ટાળવા માટે જીવ લગાર માત્ર ઉપાય કરતો નથી. જો ઉપાય કરે તો તે દોષ હાલ ભાગી જાય. કારણ ઉભું કરો તો કાર્ય થાય. કારણ વિના કાર્ય ન થાય

સાચા ઉપાય જીવ શોધતો નથી. જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનો સાંભળે તો સાટે પ્રતીતિ નથી. 'મારે લોભ મૂકવો છે' એવી બીજભૂત લાગણી થાય તો દોષ ટળી જઈ અનુક્રમે 'બીજજ્ઞાન' પ્રગટે.

પ્ર૦—આત્મા એક છે કે અનેક છે?

ઉ૦—જો આત્મા એક જ હોય તો પૂર્વે રામચંદ્રજી મુક્ત થયા છે અને તેથી સર્વની મુક્તિ થવી જોઈએ; અર્થાત્ એકની મુક્તિ થઈ હોય તો સર્વની મુક્તિ થાય; અને તો પછી બીજાને સત્‌શાસ્ત્ર, સદ્‌ગુરુ આદિ સાધનોની જરૂર નથી.

પ્ર૦—મુક્ત થયા પછી એકાકાર થઈ જાય છે?

ઉ૦—જો મુક્ત થયા પછી એકાકાર થઈ જતું હોય, તો સ્વાનુભવ આનંદ અનુભવે નહીં. એક પુરુષ અહીં આવી બેઠો અને તે વિદેહમુક્ત થયો. ત્યાર પછી બીજો અહીં આવી બેઠો. તે પણ મુક્ત થયો. આથી કરી કાંઈ ત્રીજો મુક્ત થયો નહીં. એક આત્મા છે તેનો આશય એવો છે કે સર્વ આત્મા વસ્તુપણે સરખા છે; પણ સ્વતંત્ર છે. સ્વાનુભવ કરે છે. આ કારણથી આત્મા પ્રત્યેક છે. 'આત્મા એક છે, માટે તારે બીજી કાંઈ ભ્રાંતિ રાખવાની જરૂર નથી. જગત્ કાંઈ છે જ નહીં એવા ભ્રાન્તિરહિતપણાસહિત વર્તવાથી મુક્તિ છે' એમ જે કહે છે તેણે વિચારવું જોઈએ કે તો એકની મુક્તિએ સર્વની મુક્તિ થવી જ જોઈએ. પણ એમ નથી થતું માટે આત્મા પ્રત્યેક છે. જગતની ભ્રાન્તિ ટળી ગઈ એટલે એમ સમજવાનું નથી કે ચંદ્ર સૂર્યાદિ ઊંચેથી પડી જાય છે, આત્માને વિષેથી ભ્રાન્તિ ટળી ગઈ એમ આશય સમજવાનો છે. રુઢીએ કાંઈ કલ્યાણ નથી. આત્મા શુદ્ધ વિચારને પામ્યા વિના કલ્યાણ થાય નહીં.

માયા કપટથી જૂઠું બોલવું તેમાં ઘણું પાપ છે. તે પાપના બે પ્રકાર છે. માન અને ધન મેળવવા માટે જૂઠું બોલે તો તેમાં ઘણું પાપ છે. આજીવિકા અર્થે જૂઠું બોલવું પડયું હોય અને પશ્ચાત્તાપ કરે, તો પ્રથમવાળા કરતાં કાંઈક ઓછું પાપ લાગે.

બાપ પોતે પચાશ વર્ષનો હોય, અને તેનો છોકરો વિશ વર્ષનો મરી જાય તો તે બાપ તેની પાસેના જે દાગીના હોય તે કાઢી લે છે! પુત્રના દેહાંતક્ષણે જે વૈરાગ્ય હતો તે સ્મશાન વૈરાગ્ય હતો.

કંઈ પણ પદાર્થ બીજાને આપવાની મુનિને ભગવાને આજ્ઞા આપી નથી. દેહને ધર્મસાધન ગણી તેને નિભાવવાને માટે જે કાંઈ આજ્ઞા આપી છે તે આપી છે; બાકી બીજાને કાંઈ પણ આપવાની ભગવાને આજ્ઞા આપી નથી. આજ્ઞા આપી હોત તો પરિગ્રહ વધત અને તેથી કરી અનુક્રમે અન્ન, પાણી વગેરે લાવીને કુટુંબનું અથવા બીજાનું પોષણ કરીને દાનેશ્વરી થાત. માટે

મુનિએ વિચારવુ કે તીર્થંકરે જે કાઈ રાખવાની આજ્ઞા આપી છે તે માત્ર તારા પોતાને માટે અને તે પણ લૌકિક દૃષ્ટિ મૂકાવી સયમમા જોડવાને આપી છે

મુનિ ગૃહસ્થને ત્યાથી એક સોય લાવ્યા હોય અને તે ખોવાઈ જવાના કારણથી પણ પાછી ન આપે તો તેણે ત્રણ ઉપવાસ કરવા એવી જ્ઞાનીપુરુષોએ આજ્ઞા કરી છે, તેનુ કારણ એ છે કે તે ઉપયોગશૂન્ય રહ્યો જો આટલો અધો બોજો ન મૂક્યો હોત, તો બીજી વસ્તુઓ લાવવાનુ મન થાત અને કાળે કરી પરિગ્રહ વધારી, મુનિપણુ ખોઈ બેસત જ્ઞાનીએ આવો આકરો માર્ગ પ્રરૂપ્યો છે તેનુ કારણ એ છે કે તે જાણે છે કે આ જીવ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી કારણ કે તે ભ્રાન્તિવાળો છે જો છૂટ આપી હશે તો કાળે કરી તેવા તેવા પ્રકારમા વિશેષ પ્રવર્ત્તશે, એવુ જાણી જ્ઞાનીએ સોય જેવી નિર્જીવ વસ્તુના સબંધમા આ પ્રમાણે વર્ત્તવ ની આજ્ઞા કરી છે લોકની દૃષ્ટિમા આ વાત સાધારણ છે પણ જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમા તેટલી છૂટ પણ મૂળથી પાડી દે તેવી મોટી લાગે છે

ઋષભદેવજીની પાસે અઠ્ઠાણુ પુત્રો 'અમને રાજ આપો' એમ કહેવાના અભિપ્રાયથી આવ્યા હતા, ત્યા તો ઋષભદેવે ઉપદેશ દઈ અઠ્ઠાણુયને મૂડી દીધા ! જુઓ મોટા પુરુષની કરુણા !

કેશીસ્વામી અને ગૌતમસ્વામી કેવા સરળ હતા ! બન્નેનો એક માર્ગ જાણવાથી પાચ મહાવ્રત ગ્રહણ કર્યાં આજના કાળમા બે પક્ષને ભેગુ થવુ હોય તો તે બને નહીં તેમા કેટલોક કાળ જાય તેમા કાઈ છે નહીં પણ અસરળતાને લીધે બને જ નહીં

સત્પુરુષો કાઈ સદ્ અનુષ્ઠાનનો ત્યાગ કરાવતા નથી, પણ જો તેનો આગ્રહ થયો હોય છે તો આગ્રહ દૂર કરાવવા તેનો એકવાર ત્યાગ કરાવે છે, આગ્રહ મટ્યા પછી પાછુ તેને તે ગ્રહણ કરવાનુ કહે છે

ચક્રવર્તિ રાજાઓ જેવા પણ નગ્ન થઈ ચાલ્યા ગયા છે ! ચક્રવર્તિ રાજા હોય તેણે રાજ્યનો ત્યાગ કરી દિક્ષા લીધી હોય અને તેની કાઈ ભૂલ હોય અને તે ચક્રવર્તિરાજ્યપણાના વખતના સમયની દાસીનો છોકરો તે ભૂલ ભાગી શકે તેમ હોય તો તેની પાસે જઈ તેનુ કહેલુ ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા કરી છે જો તેને દાસીના છોકરા પાસે જતાં એમ રહે કે, 'મારાથી દાસીના છોકરા પાસે કેમ જવાય' તો તેને રખડી મરવાનુ છે આવા કાર

ણમાં લોકલાજ છોડવાનું કહ્યું છે; અર્થાત્ આત્માને ઉંચો લાવવાનું કારણ હોય ત્યાં લોકલાજ ગણી નથી. પણ કોઈ મુનિ વિષય ઇચ્છાથી વેશ્યાશાળામાં ગયો; ત્યાં જઈને તેને એમ થયું કે 'મને લોક દેખશે તો મારી નિંદા થશે. માટે અહીંથી પાછું વળવું.' તો ત્યાં લોકલાજ રાખવી એમ કહ્યું છે, કેમકે આ સ્થળે લોકલાજનો ડર ખાવાથી બ્રહ્મચર્ય રહે છે; જે ઉપકારક છે.

હિતકારી શું છે તે સમજવું જોઈએ. આઠમની તકરાર તિથિઅર્થે કરવી નહીં; પણ લીલોતરીના રક્ષણઅર્થે તિથિ પાળવી. લીલોતરીના રક્ષણઅર્થે આઠમાદિ તિથિ કહી છે. કાંઈ તિથિને અર્થે આઠમાદિ કહી નથી. માટે આઠમાદિ તિથિનો કદાગ્રહ મટાડવો. જે કાંઈ કહ્યું છે તે કદાગ્રહ કરવાને કહ્યું નથી. આત્માની શુદ્ધિથી જેટલું કરશો તેટલું હિતકારી છે. અશુદ્ધિથી કરશો તેટલું અહિતકારી છે; માટે શુદ્ધતાપૂર્વક સદ્વ્રત સેવવાં.

અમને તો બ્રાહ્મણ, વૈશ્નવ ગમે તે સમાન છે. જૈન કહેવાતા હોય અને મતવાળા હોય તો તે અહિતકારી છે; મતરહિત હિતકારી છે.

સામાયિક, શાસ્ત્રકારે વિચાર કર્યો કે કાયાને સ્થિર રાખવાની હશે, તો પછી વિચાર કરશે; બંધ નહીં બાંધ્યો હોય તો બીજાં કામે વળગશે એમ જાણી તેવા પ્રકારનો બંધ બાંધ્યો. જેવાં મન પરિણામ રહે તેવું સામાયિક થાય. મનના ઘોડા દોડતા હોય તો કર્મબંધ થાય. મનના ઘોડા દોડતા હોય અને સામાયિક કર્યું હોય તો તેનું ફળ તે કેવું થાય?

કર્મબંધ થોડે થોડે છોડવા ઇચ્છે તો છૂટે. જેમ કોઠી ભરી હોય, પણ કાણું કરી કાઢે તો છેવટે ખાલી થાય. પણ દ્રઢ ઇચ્છાથી કર્મ છોડવાં એ જ સાર્થક છે.

આવશ્યકના છ પ્રકારઃ—સામાયિક, ચોવીસથ્થો, વંદના, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ, પ્રત્યાખ્યાન. સામાયિક એટલે સાવદ્ય યોગની નિવૃત્તિ.

વાચના (વાંચવું); પૃચ્છના (પૂછવું); પરિવર્ત્તના (ફરિ ફરી વિચારવું.) ધર્મકથા (ધર્મવિષયની કથા કરવી) એ ચાર દ્રવ્ય છે અને અનુપ્રેક્ષા એ ભાવ છે. પ્રથમ ચાર જો અનુપ્રેક્ષા ન આવે તો દ્રવ્ય છે.

'અજ્ઞાનીઓ આજ કેવલજ્ઞાન નથી;' 'મોક્ષ નથી' એવી હીનપુરુષાર્થની વાતો કરે છે. જ્ઞાનીનું વચન પુરુષાર્થ પ્રેરે તેવું હોય. અજ્ઞાની શિથિલ છે તેથી એવા હીનપુરુષાર્થનાં વચનો કહે છે. પંચમ કાળની,

ભવસ્થિતિની, કે આયુષ્યની વાત મનમાં લાવવી નહીં અને એવી વાણી પણ સાંભળવી નહીં.

કોઈ હીનપુરુષાર્થી વાતો કરે કે ઉપાદાનકારણનું શું કામ છે? પૂર્વે અશોચ્ચાકેવલી થયા છે. તો તેવી વાતોથી પુરુષાર્થહીન ન થવું. સત્સંગ ને સત્સાધન વિના કોઈ કાળે પણ કલ્યાણ થાય નહીં. જો પોતાની મેળે કલ્યાણ થતું હોય તો માટીમાંથી ઘડો થવો સંભવે. લાખ વર્ષ થાય તોપણ ઘડો થાય નહીં. તેમ ઉપાદાનકારણ વિના કલ્યાણ થાય નહીં. તીર્થંકરનો યોગ થયો હશે એમ શાસ્ત્રવચન છે છતાં કલ્યાણ થયું નથી તેનું કારણ પુરુષાર્થ વિના જેમ તે યોગ નિષ્ફળ ગયા, તેમ જ્ઞાનીયોગ મળ્યો છે ને પુરુષાર્થ નહીં કરો તો આ યોગ પણ નિષ્ફળ જશે. માટે પુરુષાર્થ કરવો અને તો જ કલ્યાણ થશે. ઉપાદાનકારણ શ્રેષ્ઠ છે.

એમ નિશ્ચય કરવો કે સત્પુરુષના કારણ–નિમિત્ત–થી અનંત જીવ તરી ગયા છે. કારણ વિના કોઈ જીવ તરે નહીં. અશોચ્ચાકેવલીને પણ આગળ પાછળ તેવો યોગ પ્રાપ્ત થયો હશે. સત્સંગ વિના આખું જગત્ ડૂબી ગયું છે!

મિરાંબાઈ મહાભક્તિવાન હતાં.

સુંદર રીતભાતવાળા સુંદર સમાગમથી સમતા આવે. સમતાની વિચારણાઅર્થે બે ઘડિનું સામાયિક કરવું કહ્યું છે. સામાયિકમાં મનનાં મનોરથ અવળા સવળા ચિંતવે તો કાંઈ પણ ફળ થાય નહીં સામાયિક મનના ઘોડા દોડતા અટકાવવા સારું પ્રરૂપેલ છે. સંવત્સરિના દિવસ સંબંધી એક પક્ષ ચોથની તિથિનો આગ્રહ કરે છે અને બીજો પક્ષ પાંચમની તિથિનો આગ્રહ કરે છે, આગ્રહ કરનાર બન્ને મિથ્યાત્વી છે. જ્ઞાનીપુરુષોએ તિથિઓની મર્યાદા આત્માર્થે કરી છે. જો ચોક્કસ દિવસ નિશ્ચિત ન કર્યો હોત, તો આવશ્યક વિધિઓનો નિયમ રહેત નહીં. આત્માર્થે તિથિની મર્યાદાનો લાભ લેવો. બાકી તિથિબિથિનો ભેદ મૂકી દેવો, એવી કલ્પના કરવી નહીં, એવી ભંગજાળમાં પડવું નહીં.

આનંદઘનજીએ કહ્યું છે કે,

. . . . 'ફળ અનેકાંત લોચન ન દેખે,
ફળ અનેકાંત કિરિયા કરી બાપડા, રડવડે ચાર ગતિમાંહી લેખે.'

એટલે જે ક્રિયા કરવાથી અનેક ફળ થાય તે ક્રિયા મોક્ષાર્થે નહીં; અનેક ક્રિયાનું ફળ એક મોક્ષ થવો તે હોવું જોઈએ. આત્માના અંશો પ્રગટ

થવા માટે ક્રિયાઓ વર્ણવી છે. જો ક્રિયાઓનું તે ફળ ન થયું તો તે સર્વ ક્રિયા સંસારના હેતુઓ છે.

'નિંદામિ, ગરિહામિ, અપ્પાણં વોસિરામિ' એમ જે કહ્યું છે તેનો હેતુ કષાયને વોસરાવવાનો છે, પણ લોકો તો બિચારાં સચોડો આત્મા વોસરાવી દીએ છે!

જીવે દેવગતિની, મોક્ષના સુખની, અથવા બીજી તેવી કામનાની ઇચ્છા ન રાખવી.

પંચમકાળના ગુરુઓ કેવા છે તે પ્રત્યે એક સન્યાસીનું દૃષ્ટાંત. એક સન્યાસી હશે તે પોતાના શિષ્યને ત્યાં ગયો. ટાઢ ઘણી હતી. જમવા બેસવા વખતે શિષ્યે નહાવાનું કહ્યું ત્યારે ગુરુએ મનમાં વિચાર કર્યો કે 'ટાઢ ઘણી છે, અને નહાવું પડશે.' આમ વિચાર કરી સન્યાસીએ કહ્યું કે 'મેં તો જ્ઞાનગંગાજળમાં સ્નાન કર્યું છે.' શિષ્ય વિચક્ષણ હોવાથી સમજી ગયો અને તેને શિખામણ મળે તેમ રસ્તો લીધો. શિષ્યે 'જમવા પધારો' એવા માનસહિત બોલાવી જમાડ્યા. પ્રસાદ પછી ગુરુમહારાજ એક ઓરડામાં સૂઈ રહ્યા. ગુરુને તૃષા લાગી એટલે શિષ્યપાસે જળ માંગ્યું; એટલે તરત શિષ્યે કહ્યું: 'મહારાજ, જળ જ્ઞાનગંગામાંથી લ્યો.' જ્યારે શિષ્યે આવો સખત રસ્તો લીધો ત્યારે ગુરુએ કબુલ કર્યું કે 'મારીપાસે જ્ઞાન નથી, દેહની શાતાને અર્થે ટાઢમાં મેં સ્નાન નહીં કરવાનું કહ્યું હતું!'

મિથ્યાદૃષ્ટિનાં પૂર્વનાં જપ તપ હજીસુધી એક આત્મહિતાર્થે થયાં નથી!

આત્મા મુખ્યપણે આત્મસ્વભાવે વર્ત્તે તે 'અધ્યાત્મજ્ઞાન.' મુખ્યપણે જેમાં આત્મા વર્ણવ્યો હોય તે 'અધ્યાત્મશાસ્ત્ર.' અક્ષર (શબ્દ) અધ્યાત્મીનો મોક્ષ નથી થતો. જે ગુણો અક્ષરોમાં કહ્યા છે તે ગુણો જો આત્મામાં પ્રવર્ત્તે તો મોક્ષ થાય. સત્પુરુષમાં ભાવઅધ્યાત્મ પ્રગટ છે. માત્ર વાણી સાંભળવાની ખાતર વચનો સાંભળે તે શબ્દઅધ્યાત્મી કહેવા. શબ્દઅધ્યાત્મીઓ અધ્યાત્મની વાતો કરે અને મહા અનર્થકારક પ્રવર્ત્તન કરે; આ કારણથી તેવાઓને જ્ઞાનદગ્ધ કહેવા. આવા અધ્યાત્મીઓ શુષ્ક અને અજ્ઞાની સમજવા.

જ્ઞાનીપુરુષરૂપી સૂર્ય પ્રગટ થયા પછી ખરા અધ્યાત્મીઓ શુષ્ક રીતે પ્રવર્ત્તે નહીં, ભાવઅધ્યાત્મમાં પ્રગટપણે વર્ત્તે. આત્મામાં ખરેખરા ગુણો

ઉત્પન્ન થયા પછી મોક્ષ થાય આ કાળમા દ્રવ્યઅધ્યાત્મીઓ, જ્ઞાનદગ્ધો ઘણા છે દ્રવ્યઅધ્યાત્મી દેવળના ઇંડાની પેઠે

મોહાદિ વિકાર એવા છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિને પણ ડોલાયમાન કરી નાખે છે, માટે તમારે તો સમજવુ કે મોક્ષમાર્ગ પામવામા તેવા વિઘ્નો ઘણા છે આયુષ્ થોડુ છે અને કાર્ય મહાભારત કરવાનુ છે જેમ હોડી નાની હોય અને મોટો મહાસાગર તરવાનો હોય તેમ આયુષ્ થોડુ છે અને સસારરૂપી મહાસાગર તરવો છે જે પુરુષો પ્રભુના નામથી તર્યા છે તે પુરુષોને ધન્ય છે અજ્ઞાની જીવને ખબર નથી કે ફલાણી જગ્યા પડવાની છે, પણ જ્ઞાની ઓએ તે જોએલુ છે 'અજ્ઞાનીઓ–દ્રવ્ય અધ્યાત્મીઓ–કહે છે કે મારામા કષાય નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ ચૈતન્ય સયોગે છે

એક મુનિ ગુફામા ધ્યાન કરવા જતા હતા ત્યા સિંહ મળ્યો તેમના હાથમા લાકડી હતી સિંહ સામી લાકડી ઉગામી હોય તો સિંહ ચાલ્યો જાય એમ મનમા થતા મુનિને વિચાર આવ્યો કે 'હુ આત્મા અજર, અમર છુ, દેહ પ્રેમ રાખવાયોગ્ય નથી, માટે હે જીવ! અહીં જ ઉભો રહે સિંહનો ભય છે તે જ અજ્ઞાન છે દેહમા મૂર્છાને લઈને ભય છે' આવી ભાવના ભાવતા બે ઘડીસુધી ઉભા રહ્યા તો કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયુ માટે વિચારદશા વિચારદશા વચ્ચે ઘણો જ ફેર છે

ઉપયોગ જીવ વગર હોય નહીં જડ અને ચૈતન્ય એ બન્નેમા પરિણામ હોય છે દેહધારી જીવમા અધ્યવસાય વર્ત્તાય, સકલ્પ વિકલ્પ ઉભા થાય, પણ જ્ઞાનથી નિર્વિકલ્પપણુ થાય. અધ્યવસાયનો ક્ષય જ્ઞાનથી થાય છે ધ્યાનનો હેતુ એ જ છે ઉપયોગ વર્ત્તતો હોવો જોઈએ

ધર્મધ્યાન, શુક્લધ્યાન ઉત્તમ કહેવાય આર્ત્ત, રૌદ્ર, એ ધ્યાન માઠા કહેવાય બહાર ઉપાધિ એ જ અધ્યવસાય. ઉત્તમ લેશ્યા હોય તો ધ્યાન કહેવાય અને આત્મા સમ્યક્પરિણામ પામે

માણેકદાસજી એક વેદાતી હતા તેઓએ એક ગ્રથમા મોક્ષ કરતા સત્સગ વધારે યથાર્થ ગણ્યો છે કહ્યુ છે કે,

> નિજછંદનસેં ના મિલે, હીરો વૈકુંઠ ધામ,
> સતકૃપાસેં પાઈએ, સો હરિ સબસેં ઠામ.

કુગુરુ અને અજ્ઞાની પાખડીઓનો આ કાળમાં પાર નથી

મોટા વરઘોડા ચઢાવે, ને નાણાં ખર્ચે; એમ જાણીને કે મારું કલ્યાણ થશે. આમ સમજી હજારો રુપિયા ખર્ચી નાંખે. એક પૈસો ખોટું બોલી ભેગો કરે છે, ને સામટા હજારો રુપિયા ખર્ચી નાંખે છે! જુઓ જીવનું કેટલું બધું અજ્ઞાન! કંઈ વિચાર ન આવે!

આત્માનું જેવું છે તેવું જ સ્વરૂપ તે જ 'યથાખ્યાતચારિત્ર' કહ્યું છે. ભય અજ્ઞાનથી છે. સિંહનો ભય સિંહણને થતો નથી. નાગણીને નાગનો ભય થતો નથી. આનું કારણ એ પ્રકારનું તેને અજ્ઞાન દૂર થયું છે.

સમ્યક્ત્વ ન પ્રગટે ત્યાંસુધી મિથ્યાત્વ અને મિશ્રગુણસ્થાનકનો નાશ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ કહેવાય. અજ્ઞાનીઓ બધા પહેલા ગુણસ્થાનકે છે.

સત્શાસ્ત્ર-સદ્ગુરુઆશ્રયે જે સંયમ તેને 'સરાગસંયમ' કહેવાય. નિવૃત્તિ-અનિવૃત્તિસ્થાનક ફેર પડે ત્યારે સરાગસંયમમાંથી 'વીતરાગસંયમ' થાય. તેને નિવૃત્તિ અનિવૃત્તિ-બરાબર છે. સ્વચ્છંદે કલ્પના તે ભ્રાંતિ છે. 'આ તો આમ નહીં; આમ હશે' એવો જે ભાવ તે 'શંકા.' સમજવા માટે વિચાર કરી પૂછવું તે 'આશંકા' કહેવાય.

પોતાથી ન સમજાય તે 'આશંકામોહનીય.' સાચું જાણ્યું હોય છતાં ખરેખરો ભાવ આવે નહીં, તે પણ 'આશંકામોહનીય.' પોતાથી ન સમજાય તે પૂછવું. મૂળ જાણ્યા પછી ઉત્તર વિષય માટે આનું કેમ હશે એવું જાણવા આકાંક્ષા થાય તેનું સમ્યક્ત્વ જાય નહીં. અર્થાત્ તે પતિત હોય નહીં. ખોટી ભ્રાન્તિ થાય તે શંકા. ખોટી પ્રતીતિ તે અનંતાનુબંધીમાં શમાય. અણસમજણે દોષ જુએ તો મિથ્યાત્વ. ક્ષયોપશમ એટલે નાશ અને શમાઈ જવું.

રાળજની ભાગોળે, વડનિચે, બપોરે બે વાગ્યે.

જ્ઞાનમાર્ગ આરાધે તો અને રસ્તે ચાલે તો જ્ઞાન થાય. સમજાય તો આત્મા સહજમાં પ્રગટે; નહીં તો જીંદગી જાય તોય પ્રગટે નહીં. મહાત્મ્ય સમજાવું જોઈએ. નિષ્કામબુદ્ધિ અને ભક્તિ જોઈએ. અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય તો જ્ઞાન એની મેળે થાય. જ્ઞાનીને ઓળખાય તો જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય. કોઈ જીવ યોગ્ય દેખે તો જ્ઞાની તેને કહે કે બધી કલ્પના મૂકવા જેવી છે, જ્ઞાન લે. જ્ઞાનીને ઓઘસંજ્ઞાએ ઓળખે તો યથાર્થ જ્ઞાન થતું નથી.

જ્યારે જ્ઞાનીનો ત્યાગ, દૃઢત્યાગ આવે અર્થાત્ જેવો જોઈએ તેવો યથાર્થ ત્યાગ કરવાનું જ્ઞાની કહે ત્યારે માયા ભૂલવી દે છે; માટે બરાબર જાગૃત

રહેવુ અને માયાને દૂર કરતા રહેવુ જ્ઞાનીના ત્યાગ-જ્ઞાનીએ બતાવેલ ત્યાગ–માટે ભેઠ બાધી તૈયાર રહેવુ

સત્સગ થાય ત્યારે માયા વેગળી રહે છે અને સત્સગનો યોગ મટ્યો કે પાછી તૈયાર ને તૈયાર ઉભી છે માટે બાહ્યઉપાધિ ઓછી કરવી તેથી સત્સગ વિશેષ થાય છે આ કારણથી બાહ્યત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે

જ્ઞાનીને દુ ખ નથી અજ્ઞાનીને દુ ખ છે સમાધિ કરવાસારુ સત્ચરણ સેવવાના છે ખોટા રગ તે ખોટા રગ છે સાચો રગ સત્ રહે છે જ્ઞાનીને મળ્યા પછી દેહ છૂટી ગયો, (દેહ ધારણ કરવાનુ ન રહે) એમ સમજવુ જ્ઞાનીના વચનો પ્રથમ કડવા લાગે છે, પણ પછી જણાય છે કે જ્ઞાની પુરુષ સસારના અનંત દુ ખો મટાડે છે જેમ ઓસડ કડવુ છે, પણ ઘણા વખતનો રોગ મટાડે છે તેમ

ત્યાગ ઉપર હમેશા લક્ષ રાખવો ત્યાગ મોળો રાખવો નહીં શ્રાવકે ત્રણ મનોરથ ચિંતવવા સત્યમાર્ગને આરાધન કરવા માટે માયાથી દૂર રહેવુ, ત્યાગ કર્યા જ કરવો માયા કેવી રીતે ભૂલવે છે તે પ્રત્યે દૃષ્ટાત

કોઈ એક સન્યાસી હશે તે એમ કહ્યા કરે કે 'હુ માયાને ગરવા દઉં જ નહીં નગ્ન થઈને વિચરીશ' ત્યારે માયાએ કહ્યુ કે 'હુ તારી આગળને આગળ ચાલીશ' 'જગતમા એકલો વિચરીશ' એમ સન્યાસીએ કહ્યુ ત્યારે માયા કહે કે, 'હુ સામી થઈશ' સન્યાસી પછી જગતમા રહેતા અને કાંકરા કે રેતી બેઉ સરખા છે એમ કહી રેતીપર સૂતા પછી માયાને કહ્યુ કે 'તું ક્યા છે?' માયાએ જાણ્યુ કે આને ગર્વ બહુ ચઢ્યો છે એટલે કહ્યુ કે 'મારે આવવાનુ શુ કામ છે? મારો મોટો પુત્ર અહકાર તારી હજુરમા મૂકેલો હતો'

માયા આ રીતે છેતરે છે માટે જ્ઞાની કહે છે કે, 'હુ બધાથી ન્યારો છુ સર્વથા ત્યાગી થયો છુ અવધૂત છુ નગ્ન છુ, તપશ્ચર્યા કરુ છુ મારી વાત અગમ્ય છે મારી દશા બહુ જ સારી છે માયા મને નડશે નહીં' એવી માત્ર કલ્પનાએ માયાથી છેતરાવુ નહીં.

ત્યાગમા અહકાર છે રાગ દ્વેષ જતા નથી ત્યાસુધી તપશ્ચર્યા કરી તેનુ ફળ શુ? 'જનકવિદેહીમા વિદેહીપણુ હોય નહીં કલ્પના છે સસારમાં વિદેહીપણુ રહે નહીં' એમ ચિંતવવુ નહીં પોતાપણુ મટે તેનાથી રહેવાય જનકવિદેહીની દશા બરોબર છે વસિષ્ઠજીએ રામને ઉપદેશ દીધો ત્યારે

રામે ગુરુને રાજ અર્પણ કરવા માંડ્યું; પણ ગુરુએ રાજ લીધું જ નહીં. શિષ્ય અને ગુરુ આવા જોઈએ.

અજ્ઞાન ટાળવાનું છે. ઉપદેશથી પોતાપણું મટાડવું છે. અજ્ઞાન ગયું તેનું દુઃખ ગયું.

જ્ઞાની ગૃહસ્થાવાસમાં બાહ્ય ઉપદેશ, વ્રત દે નહીં. ગૃહસ્થાવાસમાં હોય એવા પરમજ્ઞાની માર્ગ ચલાવે નહીં; માર્ગ ચલાવવાની રીતે માર્ગ ચલાવે નહીં; પોતે અવિરત રહી વ્રત અદરાવે નહીં; કેમકે તેમ કરવાથી ઘણાં કારણોમાં વિરોધ આવે.

સકામ ભક્તિથી જ્ઞાન થાય નહીં. નિષ્કામ ભક્તિથી જ્ઞાન થાય. જ્ઞાનીના ઉપદેશને વિષે અદ્ભુતપણું છે. તેઓ નિરિચ્છાપણે ઉપદેશ દે છે. સ્પૃહા-રહિત હોય છે. ઉપદેશ એ જ્ઞાનનું મહાત્મ્ય છે. મહાત્મ્યને લઈને ઘણા જીવો બુઝે છે.

અજ્ઞાનીનો સકામ ઉપદેશ હોય છે; જે સંસારફળનું કારણ છે. જગત્‌માં અજ્ઞાનીનો માર્ગ વધારે છે. જ્ઞાનીને મિથ્યાભાવનો ક્ષય થયો છે; અહંભાવ મટી ગયો છે; માટે અમૂલ્ય વચનો નીકળે. બાલજીવોને જ્ઞાની અજ્ઞાનીનું ઓળખાણ હોય નહીં.

આચાર્યજીએ જીવોનો સ્વભાવ પ્રમાદી જાણી, બબે ત્રણ ત્રણ દિવસને આંતરે નિયમ પાળવાની આજ્ઞા કરી છે. તિથિઓને માટે ખોટા કદાગ્રહ ન રાખતાં, મૂકવા. કદાગ્રહ મૂકાવવા અર્થે તિથિઓ કરી છે તેને બદલે તે જ દિવસે કદાગ્રહ વધારે છે. હાલમાં ઘણાં વર્ષો થયાં પર્યુષણમાં તિથિઓની ભ્રાન્તિ ચાલે છે. તિથિઓનો વાંધો કાઢી તકરાર કરે છે તે મોક્ષે જવાનો રસ્તો નથી. કવચિત્ પાંચમનો દિવસ ન પળાયો અને છઠ પાળે અને આત્મામાં કોમળતા હોય તો તે ફળવાન્ થાય. જેથી ખરેખરું પાપ લાગે છે તે રોકવાનું પોતાના હાથમાં છે, પોતાથી બને તેવું છે તે રોકતો નથી; ને બીજી તિથિ આદિની ભલતી ફીકર કર્યે જાય છે. અનાદિથી શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ ને સ્પર્શનો મોહ રહ્યો છે. તે મોહ અટકાવવાનો છે. મોટું પાપ અજ્ઞાનનું છે.

અવિરતિના પાપની ચિંતા થતી હોય તેનાથી જગ્યામાં રહેવાય કેમ ?

પોતે ત્યાગ કરી શકે નહીં, અને બ્હાનાં કાઢે કે મારે અંતરાયો ઘણા છે. ધર્મનો પ્રસંગ આવે ત્યારે 'ઉદય' છે એમ કહે. 'ઉદય ઉદય' કહ્યા

કરે, પણ કાઈ કુવામા પડતો નથી ગાડામા બેઠો હોય અને ઘાચ આવે તો સાચવી સભાળીને ચાલે તે વખતે ઉદય ભૂલી જાય અર્થાત્ પોતાની શિથિલતા હોય તેને બદલે ઉદયનો દોષ કાઢે છે

લૌકિક અને લોકોત્તર ખુલાસો જૂદો હોય છે ઉદયનો દોષ કાઢવો એ લૌકિક ખુલાસો છે અનાદિકાળના કર્મો બે ઘડીમા નાશ પામે છે, માટે કર્મનો દોષ કાઢવો નહીં. આત્માને નિંદવો ધર્મ કરવાની વાત આવે ત્યારે પૂર્વકર્મના દોષની વાત આગળ કરે છે પુરુષાર્થ કરવો શ્રેષ્ઠ છે પુરુષાર્થ પહેલો કરવો મિથ્યાત્વ, પ્રમાદ, અશુભયોગ મૂકવા

કર્મ ટાળ્યાવગર ટળવાના નથી તેટલા માટે જ જ્ઞાનીઓએ શાસ્ત્રો વર્ણવ્યા છે શિથિલ થવાને સાધનો બતાવ્યા નથી પરિણામ ઉંચા આવવા જોઈએ કર્મ ઉદય આવશે એવુ મનમા રહે તો કર્મ ઉદયમા આવે ! બાકી પુરુષાર્થ કરે, તો તો કર્મ ટળી જાય ઉપકાર થાય તે જ લક્ષ રાખવો

•

વડવા ભાદ્રપદ સુદ ૧૦ ગુરુ, સ૦ ૧૯૫૨ સવારે ૧૧ વાગ્યે

કર્મ ગણી ગણીને નાશ કરાતા નથી જ્ઞાનીપુરુષ તો સામટો ગોટો વાળી નાશ કરે છે

વિચારવાને બીજા આલબનો મૂકી દઈ આત્માના પુરુષાર્થનો જય થાય તેવુ આલબન લેવુ કર્મબંધનનુ આલબન લેવુ નહીં આત્મામા પરિણામ પામે તે અનુપ્રેક્ષા

માટીમા ઘડો થવાની સત્તા છે, પણ દડ ચક્ર કુભારાદિ મળે તો થાય, તેમ આત્મા માટીરૂપ છે તેને સદ્ગુરુ આદિ સાધન મળે તો આત્મજ્ઞાન થાય જે જ્ઞાન થયુ હોય તે પૂર્વે થઈ ગએલા જ્ઞાનીઓએ સપાદન કરેલુ છે તેને પૂર્વાપર મળતુ આવવુ જોઈએ અને વર્તમાનમા પણ જે જ્ઞાનીપુરુષોએ જ્ઞાન સપાદન કરેલુ છે તેના વચનોને મળતું આવવુ જોઈએ, નહીં તો અજ્ઞાનને જ્ઞાન માન્યુ છે એમ કહેવાય

જ્ઞાન બે પ્રકારના છે —એક બીજભૂત જ્ઞાન અને બીજુ વૃક્ષભૂત જ્ઞાન પ્રતીતિએ બન્ને સરખા છે તેમા ભેદ નથી વૃક્ષભૂત, કેવળ નિરાવરણ થાય ત્યારે તે જ ભવે મોક્ષ થાય અને બીજભૂત જ્ઞાન થાય ત્યારે છેવટે પદર ભવે મોક્ષ થાય

આત્મા અરૂપી છે, એટલે વર્ણગંધરસસ્પર્શરહિત વસ્તુ છે, અવસ્તુ નથી.

પડ્દર્શન જેણે બાંધ્યાં છે તેણે બહુ જ ડહાપણ વાપર્યું છે.

બંધ ઘણી અપેક્ષાએ થાય છે; પણ મૂળ પ્રકૃતિ આઠ છે, તે કર્મની આંટી ઉકેલવા માટે આઠ પ્રકારે કહી છે.

આયુષ્કર્મ એક જ ભવનું બંધાય. વિશેષ ભવનું આયુષ્ બંધાય નહીં. જો બંધાતું હોય તો કોઈને કેવલજ્ઞાન ઉપજે નહીં.

જ્ઞાનીપુરુષ સમતાથી કલ્યાણનું જે સ્વરૂપ બતાવે છે તે ઉપકારને અર્થે બતાવે છે. જ્ઞાનીપુરુષો માર્ગમાં ભૂલા પડેલા જીવને સીધો રસ્તો બતાવે છે. જ્ઞાનીને માર્ગે ચાલે તેનું કલ્યાણ થાય. જ્ઞાનીના વિરહ પછી ઘણો કાળ જાય એટલે અંધકાર થઈ જવાથી અજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ થાય અને જ્ઞાની-પુરુષોનાં વચનો ન સમજાય; તેથી લોકોને અવળું ભાસે. ન સમજાય તેથી લોકો ગચ્છના ભેદ પાડે છે. ગચ્છના ભેદ જ્ઞાનીઓએ પાડ્યા નથી. અજ્ઞાની માર્ગનો લોપ કરે છે. જ્ઞાની થાય ત્યારે માર્ગનો ઉદ્યોત કરે છે. અજ્ઞાનીઓ જ્ઞાનીની સામા થાય છે. માર્ગસન્મુખ થવું જોઈએ.

બાલ અને અજ્ઞાની જીવો નાની નાની બાબતોમાં ભેદ પાડે છે. ચાંડલા અને મુખપટ્ટી વગેરેના આગ્રહમાં કલ્યાણ નથી. અજ્ઞાનીને મતભેદ કરતાં વાર લાગતી નથી. જ્ઞાનીપુરુષો રુઢીમાર્ગને બદલે શુદ્ધ માર્ગ પ્રરૂપતા હોય તોય જીવને જુદુ ભાસે અને જાણે કે આપણો ધર્મ નહીં. જે જીવ કદાગ્રહરહિત હોય તે શુદ્ધ માર્ગ આદરે. વિચારવાનોને તો કલ્યાણનો માર્ગ એક જ હોય. અજ્ઞાનમાર્ગના અનંત પ્રકાર છે.

જેમ પોતાનું છોકરુ કુબડુ હોય અને બીજાનું છોકરુ ઘણું રૂપાળું હોય, પણ રાગ પોતાના છોકરાપર આવે ને તે સારુ લાગે; તેવી જ રીતે જે કુળધર્મ પોતે માન્યા છે તે ગમે તેવા દૂષણવાળા હોય તોપણ સાચા લાગે છે. વૈષ્ણવ, બૌદ્ધ, શ્વેતામ્બર, દિગમ્બર જૈનાદિ ગમે તે હોય, પણ જે કદાગ્રહ-રહિતપણે શુદ્ધ સમતાથી પોતાના આવરણો ઘટાડશે તેનું જ કલ્યાણ થશે.

(કાયાની) સામાયિક કાયાનો યોગ રોકે; આત્માને નિર્મળ કરવા માટે કાયાનો યોગ રોકવો. રોકવાથી પરિણામે કલ્યાણ થાય કાયાની સામાયિક કરવા કરતાં આત્માની સામાયિક એકવાર કરો. જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનો સાંભળી-સાંભળીને ગાંઠે બાંધો તો આત્માની સામાયિક થશે. મોક્ષનો ઉપાય અનુભવગોચર છે. જેમ અભ્યાસે-અભ્યાસે કરી આગળ જવાય છે તેમ મોક્ષને માટે પણ છે.

જ્યારે આત્મા કંઈ પણ ક્રિયા કરે નહીં ત્યારે અબંધ કહેવાય.

પુરુષાર્થ કરે તો કર્મથી મુક્ત થાય. અનંતકાળનાં કર્મો હોય અને જો યથાર્થ પુરુષાર્થ કરે તો કર્મ એમ ન કહે કે હું નહીં જાઉં. બે ઘડીમાં અનંત કર્મો નાશ પામે છે. આત્માની ઓળખાણ થાય તો કર્મ નાશ પામે.

પ્ર૦—સમ્યક્ત્વ શાથી પ્રગટે?

ઉ૦—આત્માનો યથાર્થ લક્ષ થાય તેથી. સમ્યક્ત્વના બે પ્રકાર છે.–

૧. વ્યવહાર અને ૨. પરમાર્થ. સદ્ગુરુનાં વચનોનું સાંભળવું, તે વચનોનો વિચાર કરવો; તેની પ્રતીતિ કરવી; તે 'વ્યવહારસમ્યક્ત્વ.' આત્માની ઓળખાણ થાય તે 'પરમાર્થસમ્યક્ત્વ.'

અતઃકરણની શુદ્ધિ વિના બોધ અસર પામતો નથી; માટે પ્રથમ અંતઃકરણમાં કોમળતા લાવવી. વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ આદિની મિથ્યાચર્ચામાં નિરાગ્રહ રહેવું–મધ્યસ્થભાવે રહેવું; આત્માના સ્વભાવને જે આવરણ તેને જ્ઞાનીઓ 'કર્મ' કહે છે.

સાત પ્રકૃતિ ક્ષય થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રગટે. અનંતાનુબંધી ચાર કષાય; મિથ્યાત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, સમકિતમોહનીય એ સાત ક્ષય થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રકટે.

પ્ર૦—કષાય તે શું?

ઉ૦—સત્પુરુષો મળ્યે જીવને તે બતાવે કે તું જે વિચાર કર્યા વિના કર્યે જાય છે તેમાં કલ્યાણ નથી, છતાં તે કરવા માટે દુરાગ્રહ રાખે તે.

ઉન્માર્ગને મોક્ષમાર્ગ માને અને મોક્ષમાર્ગને ઉન્માર્ગ માને તે 'મિથ્યાત્વમોહનીય' ઉન્માર્ગથી મોક્ષ થાય નહીં, માટે માર્ગ બીજો હોવો જોઈએ એવો જે ભાવ તે 'મિશ્રમોહનીય' 'આત્મા આ હશે?' તેવું જ્ઞાન થાય તે 'સમ્યક્ત્વમોહનીય' 'આત્મા છે' એવો નિશ્ચયભાવ તે 'સમ્યક્ત્વ'

નિયમથી જીવ કોમળ થાય છે. દયા આવે છે. મનનાં પરિણામો ઉપયોગસહિત જો હોય તો કર્મ ઓછાં લાગે. ઉપયોગરહિત હોય તો કર્મ વધારે લાગે. અંતઃકરણ કોમળ કરવા–શુદ્ધ કરવા–વ્રતાદિ કરવાનું કહ્યુ છે સ્વાદબુદ્ધિ ઓછી કરવા, નિયમ કરવા કુળધર્મ જ્યાં જ્યાં જોઈએ છીએ ત્યા ત્યા આડો આવે છે.

લૌકિક દૃષ્ટિમાં વૈરાગ્ય ભક્તિ નથી; પુરુષાર્થ કરવાનું અને સત્ય રીતે વર્ત્તવાનુ ધ્યાનમાં જ આવતું નથી. તે તો ભૂલી જ ગયાં છે.

માણસો વરસાદ આવે ત્યારે પાણી ટાકામાં ભરી રાખે છે, તેમ મુમુક્ષુ જીવો આટલો-આટલો ઉપદેશ સાભળીને જરાય ગ્રહણ કરતા નથી, તે એક આશ્ચર્ય છે. તેને ઉપકાર કેવી રીતે થાય?

જ્ઞાનીઓ દોષ ઘટાડવા માટે અનુભવના વચનો કહે છે; માટે તેવા વચનોનુ સ્મરણ કરી જો તે સમજવામાં આવે-શ્રવણ મનન થાય-તો સહજે આત્મા ઉજ્વલ થાય તેમ કરવામા કાંઈ બહુ મેહેનત નથી તેવા વચનોનો વિચાર ન કરે, તો કોઈ દિવસ પણ દોષ ઘટે નહીં

સદાચાર સેવવા જોઈએ જ્ઞાનીપુરુષોએ દયા, સત્ય, અદત્તાદાન, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહપ્રમાણ વગેરે સદાચાર કહેલા છે *જ્ઞાનીઓએ જે સદાચારો સેવવા કહેલ છે તે યથાર્થ છે, સેવવાયોગ્ય છે. વગર સાક્ષીએ જીવે વ્રત નિયમ કરવા નહીં

વિષયકષાયાદિ દોષ ગયા વિના સામાન્ય આશયવાળા દયા વગેરે આવે નહીં, તો પછી ઊંડા આશયવાળા દયા વગેરે ક્યાથી આવે? વિષયકષાયસહિત મોક્ષે જવાય નહીં. અત કરણની શુદ્ધિ વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં. ભક્તિ એ સર્વ દોષને ક્ષય કરવાવાળી છે, માટે તે સર્વોત્કૃષ્ટ છે

જીવે વિકલ્પના વ્યાપાર કરવા નહીં વિચારવાન અવિચારણા અને અકાર્ય કરતા ક્ષોભ પામે અકાર્ય કરતા જે ક્ષોભ ન પામે તે અવિચારવાન

અકાર્ય કરતા પ્રથમ જેટલો ત્રાસ રહે છે તેટલો બીજી ફેરે કરતા રહેતો નથી માટે પ્રથમથી જ અકાર્ય કરતા અટકવુ, દૃઢ નિશ્ચય કરી અકાર્ય કરવુ નહીં

સત્પુરુષો ઉપકારઅર્થે જે ઉપદેશ કરે છે તે શ્રવણ કરે ને વિચારે તો જીવના દોષો અવશ્ય ઘટે પારસમણિનો સગ થયો ને લોઢાનુ સુવર્ણ ન થયુ તો કાતો પારસમણિ નહીં અને કાતો ખરુ લોઢુ નહીં તેવી જ રીતે ઉપદેશથી સુવર્ણમય આત્મા ન થાય તો કાતો તે ઉપદેષ્ટા સત્પુરુષ નહીં અને કાતો સામો માણસ-યોગ્ય જીવ-નહીં યોગ્ય જીવ અને ખરા સત્પુરુષ હોય તો ગુણો પ્રગટ્યા વિના રહે નહીં

લૌકિક આલબન ન જ કરવા જીવ પોતે જાગે તો બધા વિપરીત કારણો મટી જાય જેમ કોઈ પુરુષ ઘરમા નિદ્રાવશ થવાથી તેના ઘરમા કૂતરા, બિલાડાં વગેરે પેસી જવાથી નુકસાન કરે અને પછી તે પુરુષ જાગ્યા પછી નુકસાન કરનારા એવા જે કૂતરા આદિ પ્રાણીઓ તેનો દોષ કાઢે, પણ

પોતાનો દોષ કાઢતો નથી કે હું ઉંઘી ગયો તો આમ થયું, તેમ જીવ પોતાના દોષો જોતો નથી પોતે જાગૃત રહેતો હોય, તો બધા વિપરીત કારણો મટી જાય, માટે પોતે જાગૃત રહેવું

જીવ એમ કહે છે કે મારા તૃષ્ણા, અહંકાર, લોભ આદિ દોષો જતા નથી અર્થાત્ જીવ પોતાનો દોષ કાઢતો નથી અને દોષોનો વાંક કાઢે છે જેમ સૂર્યનો તાપ બહુ પડે છે અને તેથી બહાર નીકળાતુ નથી, માટે સૂર્યનો દોષ કાઢે છે, પણ છત્રિ અને પગરખા સૂર્યના તાપથી રક્ષણઅર્થે બતાવ્યા છે તેનો ઉપયોગ કરતો નથી તેમ જ્ઞાનીપુરુષોએ લૌકિક ભાવ મૂકી દઈ જે વિચારથી પોતાના દોષો ઘટાડેલા—નાશ કરેલા—તે વિચારો અને તે ઉપાયો જ્ઞાનીઓ ઉપકારઅર્થે કહે છે તે શ્રવણ કરી આત્મામા પરિણામ પામે તેમ કરવુ

કયા પ્રકારે દોષ ઘટે? જીવ લૌકિક ભાવ કર્યા કરે છે, ને દોષો કેમ ઘટતા નથી એમ કહ્યા કરે છે!

મુમુક્ષુઓએ જાગૃત—જાગૃત થઈ વૈરાગ્ય વધારવો જોઈએ સત્પુરુષનુ એક વચન સાભળી પોતાને વિષે દોષો હોવા માટે બહુ જ ખેદ રાખશે અને દોષ ઘટાડશે ત્યારે જ ગુણ પ્રગટશે. સત્સગસમાગમની જરૂર છે બાકી સત્પુરુષ તો, જેમ એક વટેમાર્ગુ બીજા વટેમાર્ગુને રસ્તો બતાવી ચાલ્યો જાય છે તેમ, બતાવી ચાલ્યા જાય છે શિષ્યો કરવા માટે સત્પુરુષની ઇચ્છા નથી દુરાગ્રહ મટ્યો તેને આત્માનુ ભાન થાય છે ભ્રાન્તિ જાય તો તરત સમ્યક્ત્વ થાય

બાહુબલિજીને જેમ કેવલજ્ઞાન પાસે—અતરમા—હતું કાઈ બહાર નહોતુ, તેમ સમ્યક્ત્વ પોતાની પાસે જ છે

જીવ અહકાર રાખે છે, અસત્ બોધે છે, ભ્રાન્તિ રાખે છે, તેનુ તેને લગારે ભાન નથી એ ભાન થયા વિના નિવેડો આવવાનો નથી.

શૂરવીર વચનોને બીજા એકે વચનો પહોંચે નહીં જીવને સત્પુરુષનો એક શબ્દ પણ સમજાયો નથી મોટાઈ નડતી હોય તો મૂકી દેવી કદા ગ્રહમા કાંઈ જ હિત નથી શૂરાતન કરીને આગ્રહ—કદાગ્રહથી દૂર રહેવુ, પણ વિરોધ કરવો નહીં. જ્યારે જ્ઞાનીપુરુષો થાય છે ત્યારે મતભેદ, કદાગ્રહ ઘટાડી દે છે જ્ઞાની અનુકપાઅર્થે માર્ગ બોધે છે. અજ્ઞાની કુગુરુઓ મતભેદ ઠામ ઠામ વધારી કદાગ્રહ ચોક્કસ કરે છે

સાચા પુરુષ મળે ને તેઓ જે કલ્યાણનો માર્ગ બતાવે તે જ પ્રમાણે જીવ વર્ત્તે તો અવશ્ય કલ્યાણ થાય. માર્ગ વિચારવાનને પૂછવો. સત્પુરુષના આશ્રયે સારાં આચરણો કરવાં, ખોટી બુદ્ધિ સહુને હેરાનકર્ત્તા છે; પાપની કર્ત્તા છે. મમત્વ હોય ત્યાં જ મિથ્યાત્વ. શ્રાવક સર્વે દયાળુ હોય. કલ્યાણનો માર્ગ એક જ હોય; સો બસો ન હોય. અંદરના દોષો નાશ થશે અને સમપરિણામ આવશે તો જ કલ્યાણ થશે

મતભેદને છેદે તે જ સાચા પુરુષ. સમપરિણામને રસ્તે ચઢાવે તે સાચો સંગ. વિચારવાનને માર્ગનો ભેદ નથી.

હિંદુ અને મુસલમાન સરખાં નથી. હિંદુઓના ધર્મગુરુઓ જે ધર્મબોધ કહી ગયા હતા તે બહુ ઉપકાર અર્થે કહી ગયા હતા. તેવો બોધ પીરાણા મુસલમાનનાં શાસ્ત્રોમાં નથી. આત્માપેક્ષાએ કણબી, વાણીઓ, મુસલમાન નથી. તેનો જેને ભેદ મટી ગયો તે જ શુદ્ધ—ભેદ ભાસે તે જ અનાદિની ભૂલ છે. કુળાચાર પ્રમાણે જે સાચું માન્યુ તે જ કષાય છે.

પ્ર૦—મોક્ષ એટલે શું?

ઉ૦—આત્માનું અત્યંત શુદ્ધપણું તે, અજ્ઞાનથી છૂટી જવું તે, સર્વ કર્મથી મુક્ત થવું તે 'મોક્ષ' યથાતથ્ય જ્ઞાન પ્રગટ્યે મોક્ષ. ભ્રાન્તિ રહે ત્યાંસુધી આત્મા જગત્‌માં છે અનાદિકાળનું એવું જે ચેતન તેનો સ્વભાવ જાણપણું જ્ઞાન છે, છતાં ભૂલી જાય છે તે શું? જાણપણામાં ન્યૂનતા છે. યથાતથ્ય જાણપણું નથી. તે ન્યૂનતા કેમ મટે? તે જાણપણારૂપી સ્વભાવને ભૂલી ન જાય—તેને વારંવાર દૃઢ કરે—તો ન્યૂનતા મટે.

જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોનું અવલંબન લેવાથી જાણપણું થાય. સાધન છે તે ઉપકારના હેતુઓ છે. અધિકારિપણ સત્પુરુષના આશ્રયે લે તો સાધનો ઉપકારના હેતુઓ છે. સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ ચાલવાથી જ્ઞાન થાય છે. સત્પુરુષોનાં વચનો આત્મામાં પરિણામ પામ્યે મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, અશુભયોગ વગેરે બધા દોષો અનુક્રમે મોળા પડે. આત્મજ્ઞાન વિચારવાથી દોષો નાશ થાય છે. સત્પુરુષો પોકારી-પોકારીને કહી ગયા છે, પણ જીવને લોકમાર્ગમાં પડી રહેવું છે અને લોકોત્તર કહેવરાવવું છે ને દોષ કેમ જતા નથી એમ માત્ર કહ્યા કરવું છે. લોકનો ભય મૂકી સત્પુરુષોનાં વચનો આત્મામાં પરિણમાવે તો સર્વે દોષ જાય. જીવે મારાપણું લાવવું નહીં. મોટાઈ ને મહત્તા મૂક્યા વગર સમ્યક્‌ત્વનો માર્ગ આત્મામાં પરિણામ પામવો કઠણ છે.

વેદાતશાસ્ત્રો વર્તમાનમા સ્વચ્છદથી વાચવામા આવે છે ને તેથી શુષ્ક પણુ જેવુ થઈ જાય છે ષડ્દર્શનમા ઝગડો નથી, પણ આત્માને કેવલ મુખ્ય દૃષ્ટિએ જોતા તીર્થંકરે લાબો વિચાર કર્યો છે મૂળ લક્ષગત થવાથી જે જે વક્તા (સત્પુરુષો)એ કહ્યુ તે યથાર્થ છે એમ જણાશે

આત્માને ક્યારેય પણ વિકાર ન ઉપજે, તથા રાગદ્વેષપરિણામ ન થાય ત્યારે જ કેવલજ્ઞાન કહેવાય ષડ્દર્શનવાળાએ જે વિચાર કર્યા છે તેથી આત્માનુ તેમને ભાન થાય છે, તારતમ્યપણામા ફેર પડે ષડ્દર્શન પોતાની સમજણે બેસાડે તો કોઈવાર બેસે નહીં તે બેસવુ સત્પુરુષના આશ્રયે થાય જેણે આત્મા અસગઅક્રિય-વિચાર્યો હોય તેને ભ્રાન્તિ હોય નહીં–સશય હોય નહીં–આત્માના હોવાપણા સબધમા પ્રશ્ન રહે નહીં

પ્ર૦—સમ્યક્ત્વ કેમ જણાય?

ઉ૦—માહીથી દશા ફરે ત્યારે સમ્યક્ત્વની ખબર એની મેળે પડે સત્દેવ એટલે રાગદ્વેષ ને અજ્ઞાન જેના ક્ષય થયા છે તે સદ્ગુરુ કોણ કહેવાય? મિથ્યાત્વગ્રથિ જેની છેદાણી છે તે સદ્ગુરુ એટલે નિર્ગ્રંથ સત્ધર્મ જ્ઞાનીપુરુષોએ બોધેલો જે ધર્મ આ ત્રણે તત્ત્વ યથાર્થ રીતે જાણે ત્યારે સમ્યક્ત્વ થયુ ગણાય

અજ્ઞાન ટાળવા માટે કારણો (સાધનો) બતાવ્યા છે જ્ઞાનનુ સ્વરૂપ જ્યારે જાણે ત્યારે મોક્ષ થાય

પરમવૈદ્યરૂપી સદ્ગુરુ મળે અને ઉપદેશરૂપી દવા આત્મામા પરિણામ પામે ત્યારે રોગ જાય પણ તે દવા અતરમાં ન ઉતારે, તો તેનો કોઈ કાળે રોગ જાય નહીં જીવ ખરેખરુ સાધન કરતો નથી જેમ આખા કુટુબને ઓળખવુ હોય તો પહેલા એક જણને ઓળખે તો બધાની ઓળખાણ થાય, તેમ પહેલા સમ્યક્ત્વનુ ઓળખાણ થાય ત્યારે બધા આત્માના ગુણોરૂપી કુટુબનુ ઓળખાણ થાય સમ્યક્ત્વ સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન કહ્યુ છે બહારની વૃત્તિઓ અતર્ પરિણામ કરે, તો સમ્યક્ત્વનો માર્ગ આવે ચાલતા ચાલતા ગામ આવે, પણ વગર ચાલ્યે ગામ ન આવે જીવને યથાર્થ સત્પુરુષોની પ્રતીતિ થઈ નથી

બહિરાત્મામાથી અતરાત્મા થયા પછી પરમાત્મપણુ પ્રાપ્ત થવુ જોઈએ દૂધ ને પાણી જુદા છે એમ ભાન થાય, અતર્મા પોતાના આત્માનુભવ કરે, જેમ દૂધ ને પાણી જુદા થાય તેમ દેહ અને આત્મા જુદા લાગે ત્યારે

પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત થાય. જેને આત્માના વિચારરૂપી ધ્યાન છે, સતત નિરંતર ધ્યાન છે, આત્મા જેને સ્વપ્નમાં પણ જુદો જ ભાસે, કોઈ વખત જેને આત્માની ભ્રાન્તિ થાય જ નહીં તેને જ પરમાત્મપણું થાય.

અંતરાત્મા નિરંતર કષાયાદિ નિવારવા પુરુષાર્થ કરે છે. ચૌદમા ગુણસ્થાનક સુધી એ વિચારરૂપી ક્રિયા છે. જેને વૈરાગ્ય ઉપશમ વર્ત્તતો હોય તેને જ વિચારવાન કહીએ. આત્માઓ મુક્ત થયા પછી સંસારમાં આવતા નથી. આત્મા સ્વાનુભવ છે, તે ચક્ષુથી દેખાતો નથી, ઇંદ્રિયથી રહિત એવું જે જ્ઞાન તે જાણે છે. આત્માનો ઉપયોગ મનન કરે તે મન છે. વળગણા છે તેથી મન જુદું કહેવાય સંકલ્પ વિકલ્પ મૂકી દેવો તે 'ઉપયોગ.' જ્ઞાનને આવરણ કરનારું નિકાચિતકર્મ ન બાંધ્યું હોય તેને સત્પુરુષોનો બોધ લાગે. આયુષ્યનો બંધ હોય તે રોકાય નહીં.

જીવે અજ્ઞાન ગ્રહ્યું છે તેથી ઉપદેશ પરિણમે નહીં. કારણ, આવરણને લીધે પરિણમવાનો રસ્તો નથી. જ્યાંસુધી લોકના અભિનિવેષની કલ્પના કર્યા કરો ત્યાંસુધી આત્મા ઉંચો આવે નહીં અને ત્યાંસુધી કલ્યાણ પણ થાય નહીં. ઘણા જીવો સત્પુરુષનો બોધ સાંભળે છે, પણ તેને વિચારવાનો યોગ બનતો નથી.

ઇંદ્રિયોના નિગ્રહનું ન હોવાપણું, કુળધર્મનો આગ્રહ, માન-શ્લાઘાની કામના, અમધ્યસ્થપણું એ કદાગ્રહ છે. તે કદાગ્રહ જ્યાંસુધી જીવ ન મૂકે ત્યાંસુધી કલ્યાણ થાય નહીં. નવ પૂર્વ ભણ્યો તોય રખડ્યો! ચૌદ રાજલોક જાણ્યો પણ દેહમાં રહેલો આત્મા ન ઓળખ્યો માટે રખડ્યો! જ્ઞાનીપુરુષ બધી શંકાઓ ટાળી શકે છે; પણ તરવાનું કારણ સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ ચાલવું તે છે અને તો જ દુઃખ મટે. આજ પણ પુરુષાર્થ કરે તો આત્મજ્ઞાન થાય. જેને આત્મજ્ઞાન નથી તેનાથી કલ્યાણ થાય નહીં.

વ્યવહાર જેનો પરમાર્થ છે તેવા આત્મજ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્ત્યે આત્મા લક્ષગત થાય; કલ્યાણ થાય.

આત્મજ્ઞાન સહજ નથી. 'પંચીકરણ,' 'વિચારસાગર' વાંચીને કથનમાત્ર માન્યાથી થાય નહીં. જેને અનુભવ થયો છે એવા અનુભવીના આશ્રયે તે સમજી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ત્તે તો જ્ઞાન થાય. સમજ્યા વિના રસ્તો ભારે વિકટ છે. હીરો કાઢવા માટે ખાણ ખોદવી તે મેહેનત છે, પણ હીરો લેવો તેમાં મેહેનત નથી. તે જ પ્રમાણે આત્માસંબંધી સમજણ આવવી

વેદાંતશાસ્ત્રો વર્ત્તમાનમાં સ્વચ્છંદથી વાંચવામાં આવે છે ને તેથી શુષ્કપણા જેવું થઈ જાય છે. ષડ્દર્શનમાં ઝગડો નથી; પણ આત્માને કેવલ મુક્તદૃષ્ટિએ જોતાં તીર્થંકરે લાંબો વિચાર કર્યો છે. મૂળ લક્ષગત થવાથી જે જે વક્તા (સત્પુરુષો)એ કહ્યું તે યથાર્થ છે એમ જણાશે.

આત્માને ક્યારેય પણ વિકાર ન ઉપજે, તથા રાગદ્વેષપરિણામ ન થાય ત્યારે જ કેવલજ્ઞાન કહેવાય. ષડ્દર્શનવાળાએ જે વિચાર કર્યા છે તેથી આત્માનું તેમને ભાન થાય છે, તારતમ્યપણામાં ફેર પડે. ષડ્દર્શન પોતાની સમજણે બેસાડે તો કોઈવાર બેસે નહીં તે બેસવું સત્પુરુષના આશ્રયે થાય. જેણે આત્મા અસંગ-અક્રિય-વિચાર્યો હોય તેને ભ્રાન્તિ હોય નહીં-સંશય હોય નહીં-આત્માના હોવાપણા સંબંધમાં પ્રશ્ન રહે નહીં.

પ્ર૦—સમ્યક્ત્વ કેમ જણાય?

ઉ૦—માંહીથી દશા ફરે ત્યારે સમ્યક્ત્વની ખબર એની મેળે પડે. સતદેવ એટલે રાગદ્વેષ ને અજ્ઞાન જેનાં ક્ષય થયાં છે તે. સદ્ગુરુ કોણ કહેવાય? મિથ્યાત્વગ્રંથિ જેની છેદાણી છે તે. સદ્ગુરુ એટલે નિર્ગ્રંથ. સતધર્મ જ્ઞાનીપુરુષોએ બોધેલો જે ધર્મ. આ ત્રણે તત્ત્વ યથાર્થ રીતે જાણે ત્યારે સમ્યક્ત્વ થયું ગણાય.

અજ્ઞાન ટાળવા માટે કારણો (સાધનો) બતાવ્યાં છે. જ્ઞાનનું સ્વરૂપ જ્યારે જાણે ત્યારે મોક્ષ થાય.

પરમવૈદરૂપી સદ્ગુરુ મળે અને ઉપદેશરૂપી દવા આત્મામાં પરિણામ પામે ત્યારે રોગ જાય; પણ તે દવા અંતરમાં ન ઉતારે, તો તેનો કોઈ કાળે રોગ જાય નહીં. જીવ ખરેખરું સાધન કરતો નથી. જેમ આખા કુટુંબને ઓળખવું હોય તો પહેલાં એક જણને ઓળખે તો બધાની ઓળખાણ થાય, તેમ પહેલાં સમ્યક્ત્વનું ઓળખાણ થાય ત્યારે બધા આત્માના ગુણોરૂપી કુટુંબનું ઓળખાણ થાય. સમ્યક્ત્વ સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન કહ્યું છે. બહારની વૃત્તિઓ અંતર્ પરિણામ કરે, તો સમ્યક્ત્વનો માર્ગ આવે. ચાલતાં ચાલતાં ગામ આવે, પણ વગર ચાલ્યે ગામ ન આવે. જીવને યથાર્થ સત્પુરુષોની પ્રતીતિ થઈ નથી.

બહિરાત્મામાંથી અંતરાત્મા થયા પછી પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત થવું જોઈએ. દૂધ ને પાણી જુદાં છે એમ ભાન થાય, અંતરમાં પોતાના આત્માનુભવરૂપે, જેમ દૂધ ને પાણી જુદાં થાય તેમ દેહ અને આત્મા જુદા લાગે ત્યારે

પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત થાય. જેને આત્માના વિચારરૂપી ધ્યાન છે, સતત નિરંતર ધ્યાન છે, આત્મા જેને સ્વપ્નમાં પણ જુદો જ ભાસે, કોઈ વખત જેને આત્માની ભ્રાન્તિ થાય જ નહીં તેને જ પરમાત્મપણું થાય.

અંતરાત્મા નિરંતર કષાયાદિ નિવારવા પુરુષાર્થ કરે છે. ચૌદમા ગુણસ્થાનક સુધી એ વિચારરૂપી ક્રિયા છે. જેને વૈરાગ્ય ઉપશમ વર્ત્તતો હોય તેને જ વિચારવાન કહીએ. આત્માઓ મુક્ત થયા પછી સંસારમાં આવતા નથી. આત્મા સ્વાનુભવ છે, તે ચક્ષુથી દેખાતો નથી, ઇંદ્રિયથી રહિત એવું જે જ્ઞાન તે જાણે છે. આત્માનો ઉપયોગ મનન કરે તે મન છે. વળગણા છે તેથી મન જુદું કહેવાય સંકલ્પ વિકલ્પ મૂકી દેવો તે 'ઉપયોગ.' જ્ઞાનને આવરણ કરનારું નિકાચિતકર્મ ન બાંધ્યું હોય તેને સત્પુરુષોનો બોધ લાગે. આયુષ્યનો બંધ હોય તે રોકાય નહીં.

જીવે અજ્ઞાન ગ્રહ્યું છે તેથી ઉપદેશ પરિણમે નહીં. કારણ, આવરણને લીધે પરિણમવાનો રસ્તો નથી. જ્યાંસુધી લોકના અભિનિવેષની કલ્પના કર્યા કરો ત્યાંસુધી આત્મા ઉંચો આવે નહીં અને ત્યાંસુધી કલ્યાણ પણ થાય નહીં ઘણા જીવો સત્પુરુષનો બોધ સાંભળે છે, પણ તેને વિચારવાનો યોગ બનતો નથી.

ઇંદ્રિયોના નિગ્રહનું ન હોવાપણું, કુળધર્મનો આગ્રહ, માન-શ્લાઘાની કામના, અમધ્યસ્થપણું એ કદાગ્રહ છે. તે કદાગ્રહ જ્યાંસુધી જીવ ન મૂકે ત્યાંસુધી કલ્યાણ થાય નહીં. નવ પૂર્વ ભણ્યો તોય રખડ્યો! ચૌદ રાજલોક જાણ્યો પણ દેહમાં રહેલો આત્મા ન ઓળખ્યો માટે રખડ્યો! જ્ઞાનીપુરુષ બધી શંકાઓ ટાળી શકે છે; પણ તરવાનું કારણ સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ ચાલવું તે છે અને તો જ દુઃખ મટે. આજ પણ પુરુષાર્થ કરે તો આત્મજ્ઞાન થાય. જેને આત્મજ્ઞાન નથી તેનાથી કલ્યાણ થાય નહીં.

વ્યવહાર જેનો પરમાર્થ છે તેવા આત્મજ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્ત્યે આત્મા લક્ષગત થાય; કલ્યાણ થાય.

આત્મજ્ઞાન સહજ નથી. 'પંચીકરણ,' 'વિચારસાગર' વાંચીને કથનમાત્ર માન્યાથી થાય નહીં. જેને અનુભવ થયો છે એવા અનુભવીના આશ્રયે તે સમજી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ત્તે તો જ્ઞાન થાય. સમજ્યા વિના રસ્તો ભારે વિકટ છે. હીરો કાઢવા માટે ખાણ ખોદવી તે મહેનત છે, પણ હીરો લેવો તેમાં મહેનત નથી. તે જ પ્રમાણે આત્માસંબંધી સમજણ આવવી

દુર્લભ છે; નહીં તો આત્મા કંઈ દૂર નથી. ભાન નથી તેથી દૂર લાગે છે. જીવને કલ્યાણ કરવું, ન કરવું તેનું ભાન નથી અને પોતાપણું રાખવું છે.

ચોથે ગુણસ્થાનકે ગ્રંથિભેદ થાય. અગીઆરમેથી પડે છે તેને 'ઉપશમસમ્યક્ત્વ' કહેવાય. લોભ ચારિત્રને પાડનારો છે. ચોથે ગુણસ્થાનકે ઉપશમ અને ક્ષાયિક બન્ને હોય. ઉપશમ એટલે સત્તામાં આવરણનું રહેવું. કલ્યાણનાં ખરેખરાં કારણો જીવને ધાર્યામાં નથી. જે શાસ્ત્રો વૃત્તિને સંક્ષેપે નહીં, વૃત્તિને સંકોચે નહીં પરંતુ વધારે તેવાં શાસ્ત્રોમાં ન્યાય ક્યાંથી હોય?

વ્રત આપનારે અને વ્રત લેનારે બન્નેએ વિચાર તથા ઉપયોગ રાખવા. ઉપયોગ રાખે નહીં ને ભાર રાખે તો નિકાચિતકર્મ બંધાય. 'ઓછુ કરવું,' (પરિગ્રહમર્યાદા કરવી) એમ જેના મનમાં હોય તે શિથિલ કર્મ બાંધે પાપ કર્યે કાંઈ મુક્તિ હોય નહીં. એક વ્રત માત્ર લઈ અજ્ઞાનને કાઢવા ઇચ્છે છે તેવાને અજ્ઞાન કહે છે કે તારાં કંઈક ચારિત્ર હું ખાઈગયો છું; તેમાં તે શું મોટી વાત છે?

જે સાધનો બતાવે તે તરવાનાં સાધનો હોય તો જ ખરાં સાધન. બાકી નિષ્ફળ સાધન છે. વ્યવહારમાં અનંતા ભાંગા ઉઠે છે, તો કેમ પાર આવે? કોઈ માણસ ઉતાવળો બોલે તેને કષાયી કહેવાય, કોઈ ધીરજથી બોલે તેને શાન્તિ દેખાય, પણ અંતર્પરિણામ હોય તો શાંતિ કહેવાય.

જેને સુવાની એક પથારી જોઈએ તે દશ ઘર મોકળાં રાખે તો તેવાની વૃત્તિ ક્યારે સંકોચાય? વૃત્તિ રોકે તેને પાપ નહીં કેટલાક જીવો એવા છે કે વૃત્તિ ન રોકાય એવા કારણો ભેગાં કરે, આથી પાપ રોકાય નહીં

• • •

ભાદ્રપદ શુદ ૧૫, સં. ૧૯૫૨.

ચૌદ રાજલોકની કામના છે તે પાપ છે. માટે પરિણામ જોવા. ચૌદ રાજલોકની ખબર નથી એમ કદાચ્ કહો, તોપણ જેટલુ ધાર્યું તેટલુ તો નક્કી પાપ થયું મુનિને તણખલુ પણ ગ્રહવાની છૂટ નથી ગૃહસ્થ જેટલુ ગ્રહે તો તેટલુ તેને પાપ છે.

જડ ને આત્મા તન્મયપણે થાય નહીં. સુતરની આંટી સુતરથી કાંઈ જુદી નથી, પણ આંટી કાઢવી તેમાં વિકટતા છે; જો કે સુતર ઘટે નહીં ને વધે નહીં. તેવી રીતે આત્મામાં આંટી પડી ગઈ છે.

સત્પુરુષ અને સત્શાસ્ત્ર એ વ્યવહાર કાંઈ કલ્પિત નથી. સદ્ગુરુ સત્શાસ્ત્રરૂપી વ્યવહારથી સ્વરૂપ શુદ્ધ થાય ત્યારે કેવલ વર્ત્તે. પોતાનુ સ્વરૂપ

જાણવું તે સમકિત. સત્પુરુષનું વચન સાંભળવું દુર્લભ છે, શ્રદ્ધવું દુર્લભ છે, વિચારવું દુર્લભ છે તો અનુભવવું દુર્લભ હોય તેમાં શી નવાઈ?

ઉપદેશજ્ઞાન અનાદિનું ચાલ્યું આવે છે. એકલાં પુસ્તકથી જ્ઞાન થાય નહીં. પુસ્તકથી જ્ઞાન થતું હોય તો પુસ્તકનો મોક્ષ થાય! સદ્ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું એમાં ભૂલી જવાય તો પુસ્તક અવલંબનભૂત છે. ચૈતન્યપણું ગોખે તો ચૈતન્યપણું પ્રાપ્ત થાય; ચૈતન્યપણું અનુભવગોચર થાય તે. સદ્ગુરુનું વચન શ્રવણ કરે, મનન કરે, ને આત્મામાં પરિણમાવે તો કલ્યાણ થાય.

જ્ઞાન અને અનુભવ હોય તો મોક્ષ થાય. વ્યવહારને નિષેધવો નહીં. એકલા વ્યવહારને વળગી રહેવું નહીં.

આત્મજ્ઞાનની વાત સામાન્ય થઈ જાય એવી રીતે કરવી ઘટે નહીં. આત્મજ્ઞાનની વાત એકાંતે કહેવી. આત્માનું હોવાપણું વિચારવામાં આવે તો અનુભવવામાં આવે; નહીં તો તેમાં શંકા થાય છે. જેમ એક માણસને વધારે પડળથી દેખાતું નથી તેમ આવરણની વળગણાને લીધે આત્માને થાય છે. ઉંઘમાં પણ આત્માને સામાન્યપણે જાગૃતિ છે. આત્મા કેવળ ઉંઘે નહીં; તેને આવરણ આવે; આત્મા હોય તો જ્ઞાન થાય. જડ હોય તો જ્ઞાન કોને થાય?

પોતાને પોતાનું ભાન થવું–પોતે પોતાનું જ્ઞાન પામવું–તે જીવન્મુક્ત થવું.

ચૈતન્ય એક હોય તો ભ્રાન્તિ કોને થઈ? મોક્ષ કોનો થયો? બધા ચૈતન્યથી જાતિ એક; પણ પ્રત્યેક ચૈતન્યનું સ્વતંત્રપણું જુદું ચૈતન્ય છે. ચૈતન્યનો સ્વભાવ એક છે. મોક્ષ સ્વાનુભવગોચર છે. નિરાવરણમાં ભેદ નથી. પરમાણુ ભેળાં થાય નહીં એટલે કે આત્માને પરમાણુનો સંબંધ નહીં ત્યારે મુક્તિ, પરરૂપમાં નહીં મળવું તે મુક્તિ.

કલ્યાણ કરવું, ન કરવું તેનું ભાન નથી; પણ જીવને પોતાપણું રાખવું છે. બંધ ક્યાંસુધી થાય? જીવ ચૈતન્ય ન થાય ત્યાંસુધી. એકેંદ્રિયાદિક યોનિ હોય તોપણ જીવનો જ્ઞાનસ્વભાવ કેવળ લોપાઈ જાય નહીં, અંશે ખુલ્લો રહે છે. અનાદિ કાળથી જીવ બંધાયો છે. નિરાવરણ થયા પછી બંધાતો નથી. 'હું જાણું છું' એવું અભિમાન તે ચૈતન્યનું અશુદ્ધપણું. આ જગતમાં બંધ ને મોક્ષ ન હોત તો શ્રુતિનો ઉપદેશ કોને અર્થે? આત્મા સ્વભાવે કેવળ અક્રિય છે; પ્રયોગે ક્રિય છે. જ્યારે નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય ત્યારે જ અક્રિયપણું

કહ્યું છે. નિર્વિવાદપણે વેદાંત વિચારવામાં અડચણ નથી. આત્મા અર્હતપદ વિચારે તો અર્હત થાય. સિદ્ધપદ વિચારે તો સિદ્ધ થાય. આચાર્યપદ વિચારે તો આચાર્ય થાય. ઉપાધ્યાયનો વિચાર કરે તો ઉપાધ્યાય થાય. સ્ત્રીરૂપ વિચારે તો આત્મા સ્ત્રી, અર્થાત્ જે સ્વરૂપને વિચારે તે રૂપ ભાવાત્મા થાય. આત્મા એક છે, કે અનેક છે તેની ચિંતા કરવી નહીં. આપણે તો એ વિચારવાની જરૂર છે કે 'હું એક છું' જગતને ભેળવવાની શી જરૂર છે? એક-અનેકનો વિચાર ઘણી આઘી દશાએ પહોંચ્યા પછી વિચારવાનો છે. જગત્ ને આત્મા સ્વપ્ને પણ એક જાણશો નહીં. આત્મા અચળ છે; નિરાવરણ છે. વેદાંત સાંભળીને પણ આત્માને ઓળખવો. આત્મા સર્વવ્યાપક છે, કે આત્મા દેહને વિષે છે તે અનુભવ પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય છે.

બધા ધર્મનું તાત્પર્ય એ છે કે આત્માને ઓળખવો. બીજાં બધાં સાધન છે તે જે ઠેકાણે જોઈએ (ઘટે) તે જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વાપરતાં અધિકારી જીવને ફળ થાય. દયા વગેરે આત્માને નિર્મળ થવાનાં સાધનો છે.

મિથ્યાત્વ, પ્રમાદ, અવ્રત, અશુભયોગ, એ અનુક્રમે જાય તો સત્પુરુષનું વચન આત્મામાં પરિણામ પામે. તેથી બધા દોષો અનુક્રમે નાશ પામે. આત્મજ્ઞાન વિચારથી થાય છે. સત્પુરુષ તો પોકારી-પોકારીને કહી ગયા છે, પણ જીવ લોકમાર્ગે પડ્યો છે ને તેને લોકોત્તરમાર્ગ માને છે. આથી કરી કેમેય દોષ જતા નથી. લોકનો ભય મૂકી સત્પુરુષોનાં વચનો આત્મામાં પરિણામ પામે તો સર્વ દોષ જાય. જીવે મારાપણું લાવવું નહીં; મોટાઈ અને મહત્તા મૂક્યા વગર સમ્યક્માર્ગ આત્મામાં પરિણામ પામે નહીં.

બ્રહ્મચર્યવિષે.—પરમાર્થહેતુ માટે નદી ઉતરવાને ટાઢા પાણીની મુનિને આજ્ઞા આપી, પણ અબ્રહ્મચર્યની આજ્ઞા આપી નથી ને તેને માટે કહ્યું છે કે અલ્પ આહાર કરજે, ઉપવાસ કરજે, એકાંતર કરજે, છેવટે ઝેર ખાઈને મરજે, પણ બ્રહ્મચર્ય ભાંગીશ નહીં. દેહની મૂર્છા હોય તેને કલ્યાણ કેમ ભાસે? સર્પ કરડે ને ભય ન થાય ત્યારે સમજવું કે, આત્મજ્ઞાન પ્રગટ્યું છે. આત્મા અજર અમર છે. 'હું' મરવાનો નથી; તો મરણનો ભય શો? જેને દેહની મૂર્છા ગઈ તેને આત્મજ્ઞાન થયું કહેવાય.

પ્રશ્ન—જીવે કેમ વર્તવું?

સમાધાન—સત્સંગને યોગે આત્માનું શુદ્ધપણું પ્રાપ્ત થાય તેમ. પણ સત્સંગનો સદા યોગ નથી મળતો. જીવે યોગ્ય થવા માટે હિંસા કરવી નહીં;

સત્ય બોલવું; અદત્ત લેવું નહીં; બ્રહ્મચર્ય પાળવું; પરિગ્રહની મર્યાદા કરવી; રાત્રિભોજન કરવું નહીં એ આદિ સદાચરણ શુદ્ધ અંતઃકરણે કરવાનું જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે; તે પણ જો આત્માને અર્થે લક્ષ રાખી કરવામાં આવતાં હોય તો ઉપકારી છે; નહીંતો પુણ્યયોગ પ્રાપ્ત થાય. તેથી મનુષ્યપણું મળે, દેવતાપણું મળે, રાજ મળે, એક ભવનું સુખ મળે, ને પાછું ચાર ગતિમાં રઝળવું થાય; માટે જ્ઞાનીઓએ તપ આદિ જે ક્રિયા આત્માને ઉપકાર અર્થે અહંકારરહિતપણે કરવા કહી છે, તે પરમજ્ઞાની પોતે પણ જગતના ઉપકારને અર્થે નિશ્ચય કરી સેવે છે.

મહાવીરસ્વામીએ કેવળજ્ઞાન ઉપજ્યા પછી ઉપવાસ કર્યાં નથી, તેમ કોઈ કોઈ જ્ઞાનીએ કર્યાં નથી, તથાપિ લોકોનાં મનમાં એમ ન આવે કે જ્ઞાન થયા પછી ખાવું–પીવું સરખું છે; તેટલા માટે છેલ્લી વખતે તપની આવશ્યકતા બતાવવા ઉપવાસ કર્યાં. દાનને સિદ્ધ કરી આપ્યું. માતાપિતાની સેવા સિદ્ધ કરી આપી. દિક્ષા નાની વયમાં ન લીધી તે ઉપકાર અર્થે. નહીંતો પોતાને કરવા, ન કરવાનું કાંઈ નથી જે સાધન કહ્યાં છે તે આત્મલક્ષ કરવાને માટે છે. પરના ઉપકારને અર્થે જ્ઞાની સદાચરણ સેવે છે.

હાલ જૈનમાં ઘણો વખત થયાં અવાવરૂ કુવાની માફક આવરણ આવી ગયું છે; કોઈ જ્ઞાનીપુરુષ છે નહીં. કેટલોક વખત થયાં જ્ઞાની થયા નથી; કેમકે, નહીંતો તેમાં આટલા બધા કદાગ્રહ થઈ જાત નહીં. આ પંચમકાળમાં સત્પુરુષનો જોગ મળવો દુર્લભ છે; તેમાં હાલમાં તો વિશેષ દુર્લભ જોવામાં આવે છે; ઘણુંકરી પૂર્વના સસ્કારી જીવ જોવામાં આવતા નથી. ઘણા જીવોમાં કોઈક ખરો મુમુક્ષુ–જીજ્ઞાસુ–જોવામાં આવે છે. બાકી તો ત્રણ પ્રકારના જીવો જોવામાં આવે છે; જે બાહ્યદૃષ્ટિવાળા છેઃ—

૧. 'ક્રિયા કરવી નહીં, ક્રિયાથી દેવગતિ પ્રાપ્ત થાય; બીજું કાંઈ પ્રાપ્ત થતું નથી. જેથી ચાર ગતિ રઝળવાનું મટે તે ખરું.' એમ કહી સદાચરણ, પુણ્યના હેતુ જાણી, કરતા નથી અને પાપનાં કારણો સેવતાં અટકતા નથી. આ પ્રકારના જીવોએ કાંઈ કરવું જ નહીં અને મોટી મોટી વાતો કરવી એટલું જ છે. આ જીવોને 'અજ્ઞાનવાદી' તરીકે મૂકી શકાય.

૨. 'એકાંતક્રિયા કરવી; તેથી જ કલ્યાણ થશે.' એવું માનનારાઓ સાવ વ્યવહારમાં કલ્યાણ માની કદાગ્રહ મૂકતા નથી. આવા જીવોને 'ક્રિયાવાદી' અથવા 'ક્રિયા જડ' ગણવા. ક્રિયાજડને આત્માનો લક્ષ હોય નહીં.

કહ્યુ છે નિર્વિકારપણે વેદાંત વિચારવામા અડચણ નથી આત્મા અર્હત પદ વિચારે તો અર્હત થાય સિદ્ધપદ વિચારે તો સિદ્ધ થાય આચાર્યપદ વિચારે તો આચાર્ય થાય ઉપાધ્યાયનો વિચાર કરે તો ઉપાધ્યાય થાય સ્ત્રીરૂપ વિચારે તો આત્મા સ્ત્રી, અર્થાત્ જે સ્વરૂપને વિચારે તે રૂપ ભાવાત્મા થાય આત્મા એક છે, કે અનેક છે તેની ચિંતા કરવી નહીં. આપણે તો એ વિચારવાની જરૂર છે કે 'હુ એક છુ' જગતને ભેળવવાની શી જરૂર છે? એક–અનેકનો વિચાર ઘણી આઘી દશાએ પહોંચ્યા પછી વિચારવાનો છે જગત્ ને આત્મા સ્વપ્ને પણ એક જાણશો નહીં આત્મા અચળ છે, નિરાવરણ છે વેદાંત સાંભળીને પણ આત્માને ઓળખવો આત્મા સર્વ વ્યાપક છે, કે આત્મા દેહને વિષે છે તે અનુભવ પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય છે.

બધા ધર્મનુ તાત્પર્ય એ છે કે આત્માને ઓળખવો બીજા બધા સાધન છે તે જે ઠેકાણે જોઈએ (ઘટે) તે જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વાપરતા અધિકારી જીવને ફળ થાય દયા વગેરે આત્માને નિર્મળ થવાના સાધનો છે

મિથ્યાત્વ, પ્રમાદ, અવ્રત, અશુભયોગ, એ અનુક્રમે જાય તો સત્પુરુષનુ વચન આત્મામા પરિણામ પામે તેથી બધા દોષો અનુક્રમે નાશ પામે આત્મજ્ઞાન વિચારથી થાય છે. સત્પુરુષ તો પોકારી–પોકારીને કહી ગયા છે, પણ જીવ લોકમાર્ગે પડ્યો છે ને તેને લોકોત્તરમાર્ગ માને છે આથી કરી કેમેય દોષ જતા નથી લોકનો ભય મૂકી સત્પુરુષોના વચનો આત્મામા પરિણામ પામે તો સર્વ દોષ જાય જીવે મારાપણુ લાવવુ નહીં, મોટાઈ અને મહત્તા મૂક્યા વગર સમ્યક્‌માર્ગ આત્મામા પરિણામ પામે નહીં

બ્રહ્મચર્યવિષે —પરમાર્થહેતુ માટે નદી ઉતરવાને ટાઢા પાણીની મુનિને આજ્ઞા આપી, પણ અબ્રહ્મચર્યની આજ્ઞા આપી નથી ને તેને માટે કહ્યુ છે કે અલ્પ આહાર કરજે, ઉપવાસ કરજે, એકાંતર કરજે, છેવટે ઝેર ખાઈને મરજે, પણ બ્રહ્મચર્ય ભાંગીશ નહીં દેહની મૂર્છા હોય તેને કલ્યાણ કેમ ભાસે? સર્પ કરડે ને ભય ન થાય ત્યારે સમજવુ કે, આત્મજ્ઞાન પ્રગટ્યુ છે આત્મા અજર અમર છે 'હુ' મરવાનો નથી, તો મરણનો ભય શો? જેને દેહની મૂર્છા ગઈ તેને આત્મજ્ઞાન થયુ કહેવાય

પ્રશ્ન—જીવે કેમ વર્તવુ?

સમાધાન—સત્સગને યોગે આત્માનુ શુદ્ધપણુ પ્રાપ્ત થાય તેમ પણ સત્સગનો સદા યોગ નથી મળતો જીવે યોગ્ય થવા માટે હિંસા કરવી નહીં,

સત્ય બોલવુ, અદત્ત લેવુ નહીં, બ્રહ્મચર્ય પાળવુ, પરિગ્રહની મર્યાદા કરવી રાત્રિભોજન કરવુ નહીં એ આદિ સદાચરણ શુદ્ધ અત કરણે કરવાનુ જ્ઞાની ઓએ કહ્યુ છે, તે પણ જો આત્માને અર્થે લક્ષ રાખી કરવામા આવતા હોય તો ઉપકારી છે, નહીંતો પુણ્યયોગ પ્રાપ્ત થાય તેથી મનુષ્યપણુ મળે દેવતા પણુ મળે, રાજ મળે એક ભવનુ સુખ મળે ને પાછુ ચાર ગતિમા રઝ ળવુ થાય માટે જ્ઞાનીઓએ તપ આદિ જે ક્રિયા આત્માને ઉપકાર અર્થે અહકારરહિતપણે કરવા કહી છે, તે પરમજ્ઞાની પોતે પણ જગતના ઉપકારને અર્થે નિશ્ચય કરી સેવે છે

મહાવીરસ્વામીએ કેવળજ્ઞાન ઉપજ્યા પછી ઉપવાસ કર્યાં નથી, તેમ કોઈ કોઈ જ્ઞાનીએ કર્યા નથી, તથાપિ લોકોના મનમા એમ ન આવે કે જ્ઞાન થયા પછી ખાવુ-પીવુ સરખુ છે, તેટલા માટે છેલ્લી વખતે તપની આવશ્ય કતા બતાવવા ઉપવાસ કર્યા દાનને સિદ્ધ કરી આપ્યુ માતાપિતાની સેવા સિદ્ધ કરી આપી દિક્ષા નાની વયમા ન લીધી તે ઉપકાર અર્થે નહીંતો પોતાને કરવા, ન કરવાનુ કાંઈ નથી જે સાધન કહ્યા છે તે આત્મલક્ષ કર વાને માટે છે પરના ઉપકારને અર્થે જ્ઞાની સદાચરણ સેવે છે

હાલ જૈનમા ઘણો વખત થયા અવાવરૂ કુવાની માફક આવરણ આવી ગયુ છે, કોઈ જ્ઞાનીપુરુષ છે નહીં કેટલોક વખત થયા જ્ઞાની થયા નથી, કેમકે, નહીંતો તેમા આટલા બધા કદાગ્રહ થઈ જાત નહીં આ પચમ કાળમા સત્પુરુષનો જોગ મળવો દુર્લભ છે. તેમા હાલમા તો વિશેષ દુર્લભ જોવામા આવે છે, ઘણુંકરી પૂર્વના સસ્કારી જીવ જોવામા આવતા નથી ઘણા જીવોમા કોઈક ખરો મુમુક્ષુ-જીજ્ઞાસુ જોવામા આવે છે બાકી તો ત્રણ પ્રકા રના જીવો જોવામા આવે છે, જે બાહ્યદૃષ્ટિવાળા છે —

૧ ‘ક્રિયા કરવી નહીં, ક્રિયાથી દેવગતિ પ્રાપ્ત થાય બીજુ કાંઈ પ્રાપ્ત થતું નથી જેથી ચાર ગતિ રઝળવાનુ મટે તે ખરુ’ એમ કહી સદા ચરણ, પુણ્યના હેતુ જાણી, કરતા નથી અને પાપના કારણો સેવતા અટ કતા નથી આ પ્રકારના જીવોએ કાંઈ કરવુ જ નહીં અને મોટી મોટી વાતો કરવી એટલુ જ છે આ જીવોને ‘અજ્ઞાનવાદી’ તરીકે મૂકી શકાય

૨ ‘એકાતક્રિયા કરવી, તેથી જ કલ્યાણ થશે’ એવુ માનનારાઓ સાવ વ્યવહારમા કલ્યાણ માની કદાગ્રહ મૂકતા નથી આવા જીવોને ‘ક્રિયા વાદી’ અથવા ‘ક્રિયા જડ’ ગણવા ક્રિયાજડને આત્માનો લક્ષ હોય નહીં.

૩. 'અમને આત્મજ્ઞાન છે. આત્માને ભ્રાન્તિ હોય જ નહીં; આત્મા કર્તાય નથી; ને ભોક્તાય નથી; માટે કાંઈ નથી.' આવું બોલનારાઓ 'શુષ્ક અધ્યાત્મી,' પોલા જ્ઞાની થઈ બેસી અનાચાર સેવતાં અટકે નહીં.

આવા ત્રણ પ્રકારના જીવો હાલમાં જોવામાં આવે છે. જીવે જે કાંઈ કરવાનું છે તે આત્માના ઉપકાર અર્થે કરવાનું છે તે વાત તેઓ ભૂલી ગયા છે. હાલમાં જૈનમાં ચોરાસીથી સો ગચ્છ થઈ ગયા છે. તે બધામાં કદાગ્રહો થઈ ગયા છે; છતાં તેઓ બધાં કહે છે કે 'જૈનધર્મ અમારો છે.'

'પડિક્કમામિ, નિંદામિ' આદિ પાઠનો લૌકિકમાં હાલ એવો અર્થ થઈ ગયો જણાય છે કે 'આત્માને વોસરાવું છું.' એટલે જેનો અર્થ, ઉપકાર કરવાનો છે તેને જ—આત્માને જ—ભૂલી ગયા છે. જેમ જાન જોડી હોય અને વિધ વિધ વૈભવ વગેરે હોય, પણ જો એક વર ન હોય તો ન શોભે અને વર હોય તો શોભે; તેવી રીતે ક્રિયા વૈરાગ્યાદિ જો આત્માનું જ્ઞાન હોય તો શોભે; નહીં તો ન શોભે. જૈનમાં હાલમાં આત્માનો ભૂલાવો થઈ ગયો છે.

સૂત્રો, ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન, મુનિપણું, શ્રાવકપણું, હજારો જાતનાં સદાચરણ, તપશ્ચર્યા આદિ જે જે સાધનો જે જે મેહેનતો જે જે પુરુષાર્થ કહ્યાં છે તે એક આત્માને ઓળખવા માટે. તે પ્રયત્ન જો આત્માને ઓળખવા માટે—શોધી કાઢવા માટે—આત્માને અર્થે થાય તો સફળ છે; નહીંતો નિષ્ફળ છે; જો કે તેથી બાહ્ય ફળ થાય; પણ ચાર ગતિનો છેદ થાય નહીં. જીવને સત્પુરુષનો જોગ થાય અને લક્ષ થાય, તો તે સહેજે યોગ્ય જીવ થાય અને પછી સદ્ગુરુની આસ્થા હોય, તો સમ્યક્ત્વ થાય.

શમ—ક્રોધાદિ પાતળાં પાડવાં તે.

સંવેગ—મોક્ષમાર્ગ શિવાય બીજી કોઈ ઇચ્છા નહીં તે.

નિર્વેદ—સંસારથી થાકી જવું તે—સંસારથી અટકી જવું તે.

આસ્થા—સાચા ગુરુની—સદ્ગુરુની આસ્થા થવી તે.

અનુકંપા—સર્વ પ્રાણીપર સમભાવ રાખવો તે—નિર્વેરબુદ્ધિ રાખવી તે.

આ ગુણો સમકિતી જીવમાં સહેજે હોય. પ્રથમ સાચા પુરુષનું ઓળખાણ થાય, તો પછી આ ચાર ગુણો આવે. વેદાંતમાં વિચાર અર્થે ષટ્ સંપત્તિ બતાવી છે. વિવેક વૈરાગ્યાદિ સદ્ગુણ પ્રાપ્ત થયા પછી જીવ યોગ્ય, મુમુક્ષુ કહેવાય.

સમકિત છે તે દેશચારિત્ર છે દેશે કેવલજ્ઞાન છે શાસ્ત્રમા આ કાળમા મોક્ષનો સાવ નિષેધ નથી જેમ આગગાડીનો રસ્તો છે તેની મારફતે વહેલા જવાય, ને પગરસ્તે મોડા જવાય તેમ આ કાળમા મોક્ષનો રસ્તો પગરસ્તા જેવો હોય તો તેથી ન પહોંચાય એમ કાંઈ નથી વહેલા ચાલે તો વહેલા જવાય કાંઈ રસ્તો બંધ નથી આ રીતે મોક્ષમાર્ગ છે તેનો નાશ નથી અજ્ઞાની અકલ્યાણના માર્ગમા કલ્યાણ માની સ્વછંદે કલ્પના કરી, જીવોને તરવાનુ બંધ કરાવી દે છે અજ્ઞાનીના રાગી બાળાભોળા જીવો અજ્ઞાનીના કહ્યાપ્રમાણે ચાલે છે અને તેવા કર્મના બાંધેલા બન્ને માઠી ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે આવો કુટારો જૈનમા વિશેષ થયો છે •

નય આત્માને સમજવા અર્થે કહ્યા છે પણ જીવો તો નયવદમા ગુચવાઈ જાય છે આત્મા સમજાવવા જતા નયમા ગુચવાઈ જવાથી તે પ્રયોગ અવળો પડ્યો સમકિતદૃષ્ટિ જીવને 'કેવળજ્ઞાન' કહેવાય વર્તમાનમા ભાન થયુ છે માટે 'દેશકેવલજ્ઞાન' થયુ કહેવાય બાકી તો આત્માનુ ભાન થયુ એટલે કેવલજ્ઞાન તે આ રીતે કહેવાય સમકિતદૃષ્ટિને આત્માનુ ભાન થાય ત્યારે તેને કેવળજ્ઞાનનુ ભાન પ્રગટયુ અને ભાન પ્રગટયુ એટલે કેવલજ્ઞાન અવશ્ય થવાનુ માટે આ અપેક્ષાએ સમકિતદૃષ્ટિને કેવળજ્ઞાન કહ્યુ છે સમ્યકત્વ થયુ એટલે જમીન ખેડી ઝાડ વાવ્યુ ઝાડ થયુ ફળ થયા, ફળ થોડા ખાધા ખાતા ખાતા આયુષ્ પુરુ થયુ તો પછી બીજે ભવ ફળ ખવાય માટે 'કેવલજ્ઞાન' આ કાળમા નથી-નથી એવુ અવળુ માની લેવુ નહી અને કહેવુ નહીં સમ્યકૃત્વ પ્રાપ્ત થતા અનતા ભવ મટી એક ભવ આડો રહ્યો માટે સમ્યકૃત્વ ઉત્કૃષ્ટ છે આત્મામા કેવળજ્ઞાન છે પણ આવરણ ટળ્યે કેવળજ્ઞાન હોય આ કાળમા સપૂર્ણ આવરણ ટળે નહીં, એક ભવ બાકી રહે એટલે જેટલુ કેવળજ્ઞાનાવરણીય જાય તેટલુ કેવળજ્ઞાન થાય છે સમકિત આવ્યે માહી-અતરમા દશા ફરે કેવળજ્ઞાનનુ બીજ પ્રગટ થયુ સદ્ગુરુ વિના માર્ગ નથી એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યુ છે આ ઉપદેશ વગર કારણે કર્યો નથી

સમકિતી એટલે મિથ્યાત્વમુક્ત કેવળજ્ઞાની એટલે ચારિત્રાવરણથી સપૂર્ણપણે મુક્ત અને સિદ્ધ એટલે દેહાદિથી સપૂર્ણપણે મુક્ત

પ્રશ્ન—કર્મ ઓછા કેમ થાય ?

ઉત્તર—ક્રોધ ન કરે, માન ન કરે, માયા ન કરે લોભ ન કરે તેથી કર્મ ઓછા થાય

આહારક્રિયા કરીશ ત્યારે મનુષ્યપણું મળશે અને કોઈ દિવસ સાચા પુરુષનો જોગ મળશે

પ્રશ્ન—વ્રતનિયમ કરવા કે નહીં?

ઉત્તર—વ્રત નિયમ કરવાના છે તેની સાથે કજીઆ કંકાસ, છોકરા છૈયા અને ઘરમા મારાપણું કરવુ નહીં ઉંચી દશાએ જવા માટે વ્રત નિયમ કરવા

સાચા ખોટાની પરીક્ષા કરવી તે ઉપર એક સાચા ભક્તનુ દૃષ્ટાંત — એક રાજા બહુ ભક્તિવાળો હતો અને તેથી ભક્તોની સેવા બહુ કરતો ઘણા ભક્તોનુ અન્ન વસ્ત્રાદિથી પોષણ કરતા ઘણા ભક્તો ભેગા થયા પ્રધાને જાણ્યુ કે રાજા ભોળો છે, ભક્તો ઠગી ખાનારા છે, માટે તેની રાજાને પરીક્ષા કરાવવી, પણ હાલ રાજાને પ્રેમ બહુ છે તેથી માનશે નહીં, માટે કોઈ અવસરે વાત એમ વિચારી કેટલોક વખત ખમી જતા કોઈ અવસર મળવાથી તેણે રાજાને કહ્યુ 'આપ ઘણો વખત થયા બધા ભક્તોની સરખી સેવા ચાકરી કરો છો, પણ તેમા કોઈ મોટા હશે, કોઈ નાના હશે માટે બધાને ઓળખીને ભક્તિ કરો' ત્યારે રાજાએ હા કહી કહ્યુ, 'ત્યારે કેમ કરવુ?' રાજાની રજા લઈ પ્રધાને બે હજાર ભક્તો હતા તે બધાને ભેગા કરી કહેવરાવ્યુ કે તમે દરવાજા બહાર આવજો, કેમકે રાજાને જરૂર હોવાથી આજે ભમ્મતેલ કાઢવુ છે તમે બધા ઘણા દિવસ થયા રાજાનો માલમસાલો ખાઓ છો, તો આજે રાજાનુ આટલું કામ તમારે કરવુ જ જોઈએ ઘાણીમા ઘાલી તેલ કાઢવાનુ સાભળ્યુ કે બધા ભક્તોએ તો ભાગવા માડ્યુ અને નાસી ગયા એક સાચો ભક્ત હતો તેણે વિચાર કર્યો કે રાજાનુ નિમક-લુણ-ખાધુ છે તો તેના પ્રત્યે નિમકહરામ કેમ થવાય? રાજાએ પરમાર્થ જાણી અન્ન દીધુ છે, માટે રાજા ગમે તેમ કરે તેમ કરવા દેવુ આમ વિચારી ઘાણી પાસે જઈ કહ્યુ કે 'તમારે ભક્તનેલ કાઢવુ હોય તો કાઢો' પછી પ્રધાને કહ્યુ 'જુઓ, તમે બધા ભક્તોની સેવા કરતા હતા, પણ સાચા ખોટાની પરીક્ષા ન હોતી' જુઓ, આ રીતે, સાચા જીવો તો વિરલા જ હોય અને તેવા વિરલ સાચા સદ્ગુરુની ભક્તિ શ્રેયકર છે સાચા સદ્ગુરુની ભક્તિ મન, વચન અને કાયાએ કરવી

એક વાત સમજાય નહીં ત્યાસુધી બીજી વાત સાભળવી શુ કામની? સાભળેલું જૂલ્યુ નહીં એકવાર ભમ્યા તે જ્યાલગ[illegible] બીજુ ભલું નહીં તેની

પેઠે તપ વગેરે કરવા તે કાંઈ મહાભારત વાત નથી માટે તપ કરનારે અહં-કાર કરવો નહીં તપ એ નાનામાં નાનો ભાગ છે ભૂખે મરવું ને ઉપવાસ કરવા તેનું નામ તપ નથી માંહીથી શુદ્ધ અંતઃકરણ થાય ત્યારે તપ કહે વાય અને તો મોક્ષગતિ થાય બાહ્ય તપ શરીરથી થાય તપ છ પ્રકારે – ૧ અંતર્વૃત્તિ થાય તે ૨ એક આસને કાયાને બેસાડવી તે ૩ ઓછો આહાર કરવો તે ૪ નીરસ આહાર કરવો અને વૃત્તિઓ ઓછી કરવી તે ૫ સંલીનતા ૬ આહારનો ત્યાગ તે

તિથિને અર્થે ઉપવાસ કરવાના નથી, પણ આત્માને અર્થે ઉપવાસ કરવાના છે બાર પ્રકારે તપ કહ્યા છે તેમાં આહાર ન કરવો તે તપ જીહ્વા ઇંદ્રિય વશ કરવાનો ઉપાય જાણીને કહ્યો છે જીહ્વાઇંદ્રિય વશ કરી, તો બધી ઇંદ્રિયો વશ થવાનું નિમિત્ત છે ઉપવાસ કરો તેની વાત બહાર ન કરો, બીજાની નિંદા ન કરો ક્રોધ ન કરો જો આવા દોષો ઘટે તો મોટો લાભ થાય તપાદિ આત્માને અર્થે કરવાના છે લોકને દેખાડવા અર્થે કરવાના નથી કષાય ઘટે તેને 'તપ' કહ્યો છે. લૌકિક દૃષ્ટિ ભૂલી જવી

સહુ સામાયિક કરે છે ને કહે છે કે જ્ઞાની સ્વીકારે તે ખરુ સમકિત હશે કે નહીં તે પણ જ્ઞાની સ્વીકારે તે ખરુ પણ જ્ઞાની સ્વીકારે શું? અજ્ઞાની સ્વીકારે તેવું તમારું સામાયિક વ્રત અને સમકિત છે! અર્થાત્ વાસ્તવિક સામાયિક વ્રત અને સમકિત તમારા નથી મન, વચન અને કાયા વ્યવહારસમતામાં સ્થિર રહે તે સમકિત નહીં જેમ ઉંઘમાં સ્થિર યોગ માલુમ પડે છે છતાં તે વસ્તુત સ્થિર નથી અને તેટલા માટે તે સમતા પણ નથી મન, વચન કાયા ચૌદમા ગુણસ્થાનક સુધી હોય મન તો કાર્ય કર્યાવગર બેસતું જ નથી કેવળીના મનયોગ ચપળ હોય, પણ આત્મા ચપળ હોય નહીં આત્મા ચોથે ગુણસ્થાનકે ચપળ હોય, પણ સર્વથા નહીં 'જ્ઞાન' એટલે આત્માને યથાતથ્ય જાણવો તે 'દર્શન' એટલે આત્માની યથાતથ્ય પ્રતીતિ તે 'ચારિત્ર' એટલે આત્મા સ્થિર થાય તે આત્મા ને સદ્ગુરુ એક જ સમજવા આ વાત વિચારથી ગ્રહણ થાય છે તે વિચાર એ કે દેહ નહીં અથવા દેહને લગતા બીજા ભાવ નહીં, પણ સદ્ગુરુનો આત્મા એ સદ્ગુરુ છે જેણે આત્મસ્વરૂપ લક્ષણથી ગુણથી અને વેદનથી પ્રગટ અનુભવ્યુ છે અને તે જ પરિણામ જેના આત્માનુ થયું છે તે આત્મા અને

સદ્ગુરુ એક જ એમ સમજવાનું છે. પૂર્વે જે અજ્ઞાન ભેળું કર્યું છે તે ખસે તો જ્ઞાનીની અપૂર્વ વાણી સમજાય.

ખોટી વાસના—ધર્મના ખોટા સ્વરૂપને ખરું જાણવું તે.

તપ આદિક પણ જ્ઞાનીની કસોટી છે. શાતાશીલયું વર્તન રાખ્યું હોય, અને અશાતા આવે, તો જ્ઞાન મંદ થાય છે.

વિચારવગર ઇંદ્રિયો વશ થવાની નથી. અવિચારથી ઇંદ્રિયો દોડે છે, નિવૃત્તિ માટે ઉપવાસ બતાવ્યા છે. હાલમાં કેટલાક અજ્ઞાની જીવો ઉપવાસ કર્યો હોય ત્યારે દુકાને બેસે છે અને તેને પૌષધ ઠરાવે છે. આવા કલ્પિત પૌષધ જીવે અનાદિ કાળથી કર્યા.છે. તે બધા જ્ઞાનીઓએ નિષ્ફળ ઠરાવ્યા છે. સ્ત્રી, ઘર, છોકરાં છૈયાં ભૂલી જવાય ત્યારે સામાયિક કર્યું કહેવાય. વ્યવહારસામાયિક બહુ નિષેધવા જેવું નથી; જો કે સાવ જડ વ્યવહારરૂપ સામાયિક કરી નાંખેલ છે. તે કરનારા જીવોને ખબર પણ નથી હોતી કે આથી કલ્યાણ શું થશે? સમ્યક્ત્વ પહેલું જોઈએ. જે વચન સાંભળવાથી આત્મા સ્થિર થાય તે સત્પુરુષના વચન શ્રવણ થાય તો પછી સમ્યક્ત્વ થાય. સામાન્ય વિચારને લઈને, ઇંદ્રિયો વશ કરવા છ કાયનો આરંભ કાયાથી ન કરતાં વૃત્તિ નિર્મળ થાય ત્યારે સામાયિક થઈ શકે.

ભવસ્થિતિ, પંચમકાળમાં મોક્ષનો અભાવ આદિ શંકાઓથી જીવે બાહ્ય વૃત્તિ કરી નાંખી છે. પણ જો આવા જીવો પુરુષાર્થ કરે, ને પંચમકાળ મોક્ષ થતાં હાથ ઝાલવા આવે ત્યારે તેનો ઉપાય અમે લઈશું. તે ઉપાય કાંઈ હાથી નથી, જળહળતો અગ્નિ નથી મફતનો જીવને ભડકાવી દીધો છે. જીવને પુરુષાર્થ કરવો નથી અને તેને લઈને બહાનાં કાઢવાં છે. આ પોતાનો વાંક સમજવો. સમતાની, વૈરાગ્યની વાતો સાંભળવી, વિચારવી. બાહ્ય વાતો જેમ બને તેમ મૂકી દેવી. જીવ તરવાનો કામી હોય, ને સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ વર્તે, તો બધી વાસનાઓ જતી રહે.

સદ્ગુરુની આજ્ઞામાં બધાં સાધનો શમાઈ ગયા. જે જીવો તરવાના કામી હોય છે તેમાં બધી વાસનાનો નાશ થાય છે. જેમ કોઈ સો પચાસ ગાઉ વેગળો હોય, તો બે ચાર દિવસે પણ ઘર ભેગો થાય, પણ લાખો ગાઉ વેગળો હોય તે એકદમ ઘર ભેગો ક્યાંથી થાય? તેમ આ જીવ કલ્યાણમાર્ગથી થોડો વેગળો હોય, તો તો કોઈક દિવસ કલ્યાણ પામે; પણ જ્યાં સાવ ઊંધે રસ્તે હોય ત્યાં ક્યાંથી પાર પામે?

દેહાદિનો અભાવ થવો-મૂર્છાનો નાશ થવો-તે જ મુક્તિ. એક ભવ જેને બાકી રહ્યો હોય તેને દેહની એટલી બધી ચિંતા ન જોઈએ અજ્ઞાન ગયા પછી એક ભવ કાંઈ વિશાતમાં નથી. લાખો ભવ ગયા ત્યારે એક ભવ તો શું હિસાબમાં?

હોય મિથ્યાત્વ ને માને છઠ્ઠું કે સાતમું ગુણસ્થાનક, તેનું શું કરવું? ચોથા ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ કેવી હોય? ગણધર જેવી મોક્ષમાર્ગની પરમ પ્રતીતિ આવે (એવી).

તરવાનો કામી હોય તે માથું કાપીને આપતાં પાછો હઠે નહીં. શિથિલ હોય તે સહેજે કુલક્ષણ હોય તે પણ મૂકી શકે નહીં વીતરાગ જે વચન કહેતાં ડર્યા છે તે અજ્ઞાની સ્વછંદે કરી કહે છે; તો તે કેમ છૂટશે?

મહાવીરસ્વામીના દિક્ષાના વરઘોડાની વાતનું સ્વરૂપ જો વિચારે તો વૈરાગ્ય થાય. એ વાત અદ્ભુત છે. તે ભગવાન્ અપ્રમાદી હતા. તેઓને ચારિત્ર વર્ત્તતું હતું, પણ જ્યારે બાહ્યચારિત્ર લીધું ત્યારે મોક્ષે ગયા.

અવિરતિ શિષ્ય હોય તો તેની સરભરા કેમ કરાય? રાગદ્વેષ મારવા માટે નીકળ્યો અને તેને તો કામમાં આણ્યા ત્યારે રાગદ્વેષ ક્યાંથી જાય? જિનનાં આગમનો જે સમાગમ થયો હોય, તે તો પોતાના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે થયો હોય, પણ સદ્ગુરુના જોગ પ્રમાણે ન થયો હોય. સદ્ગુરુનો જોગ મળ્યે તેની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલ્યો તેનો ખરેખરો રાગદ્વેષ ગયો.

ગંભીર રોગ મટાડવા માટે ખરી દવા તરત ફળ આપે છે. તાવ તો એક બે દિવસે પણ મટે.

માર્ગ અને ઉન્માર્ગનું ઓળખાણ થવું જોઈએ. તરવાનો કામી એ શબ્દ વાપરો ત્યાં અભવ્યનું પ્રશ્ન થતું નથી. કામીમાં પણ ભેદ છે.

પ્રશ્ન—સત્પુરુષ કેમ ઓળખાય?

ઉત્તર—સત્પુરુષો તેમનાં લક્ષણોથી ઓળખાય. સત્પુરુષોનાં લક્ષણોઃ—તેઓની વાણીમાં પૂર્વાપર અવિરોધ હોય, તેઓ ક્રોધનો જે ઉપાય કહે તેથી ક્રોધ જાય, માનનો જે ઉપાય કહે તેથી માન જાય. જ્ઞાનીની વાણી પરમાર્થ-રૂપ જ હોય છે. તે અપૂર્વ છે. જ્ઞાનીની વાણી બીજા અજ્ઞાનીની વાણીની ઉપર ને ઉપર જ હોય. જ્યાંસુધી જ્ઞાનીની વાણી સાંભળી નથી, ત્યાંસુધી સૂત્રો પણ છાશબાકળાં જેવાં લાગે. સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુનું ઓળખાણ, સોનાની અને પીતળની કંઠીના ઓળખાણની પેઠે થવું જોઈએ. તરનાના

કામી હોય અને સદ્ગુરુ મળે, તો કર્મ ટળે સદ્ગુરુ કર્મ ટાળવાનુ કારણ છે કર્મો બાધવાના કારણો મળે તો કર્મ બંધાય અને કર્મ ટાળવાના કારણો મળે તો કર્મ ટળે તરવાના કામી હોય તે ભવસ્થિતિ આદિના આલબન ખોટા કહે છે તરવાના કામી કોને કહેવાય? જે પદાર્થને જ્ઞાની ઝેર કહે તેને ઝેર જાણી મૂકે અને જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધે તેને તરવાના કામી કહેવાય.

ઉપદેશ સાભળવાની ખાતર સાભળવાના કામીએ કર્મરૂપ ગોદડુ ઓઢ્યુ છે તેથી ઉપદેશરૂપ લાકડી લાગતી નથી તરવાના કામી હોય તેણે ધોતીઆરૂપ કર્મ ઓઢ્યા છે તેથી ઉપદેશરૂપ લાકડી પહેલી લાગે શાસ્ત્રમા અભવ્યના તાર્યા તરે એમ કહ્યુ નથી ચૌભગીમા એમ અર્થ નથી ઢુઢિયાના ઘર મશી નામના મુનિએ એની ટીકા કરી છે પોતે તર્યા નથી ને બીજાને તારે છે એનો અર્થ આધળો માર્ગ બતાવે તેવો છે. અસદ્ગુરુઓ આવા ખોટા આલબન દે છે

[1]"જ્ઞાનાપેક્ષાએ સર્વવ્યાપક, સતચિત આનદ એવો હુ આત્મા એક છુ એમ વિચારવુ, ધ્યાવવુ નિર્મળ, અત્યત નિર્મળ, પરમ શુદ્ધ ચૈતન્યઘન પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ છે સર્વને બાદ કરતા-કરતા જે અબાધ્ય અનુભવ રહે છે તે આત્મા છે જે સર્વને જાણે છે તે આત્મા છે જે સર્વ ભાવને પ્રકાશે છે તે આત્મા છે ઉપયોગમય આત્મા છે અવ્યાબાધ સમાધિસ્વરૂપ આત્મા છે"

"આત્મા છે આત્મા અત્યત પ્રગટ છે, કેમકે સ્વસવેદન પ્રગટ અનુભવમા છે અનુત્પન્ન અને અમીલન સ્વરૂપ હોવાથી આત્મા નિત્ય છે ભ્રાતિપણે પરભાવનો કર્તા છે તેના ફળનો ભોક્તા છે ભાન થયે સ્વભાવપરિણામી છે સર્વથા સ્વભાવપરિણામ તે મોક્ષ છે સદ્ગુરુ, સત્સગ, સત્શાસ્ત્ર, સદ્વિચાર અને સયમાદિ તેના સાધન છે આત્માના અસ્તિત્વથી માડી નિર્વાણ સુધીના પદ સાચા છે—અત્યત સાચા છે—કેમકે પ્રગટ અનુભવમા આવે છે ભ્રાતિપણે આત્મા પરભાવનો કર્તા હોવાથી શુભાશુભ કર્મ આત્મા ભોગવે છે માટે, ઉત્કૃષ્ટ શુભથી ઉત્કૃષ્ટ અશુભ સુધીના સર્વ ન્યૂનાધિક પર્યાય ભોગવવારૂપ ક્ષેત્ર અવશ્ય છે"

"નિજસ્વભાવ-જ્ઞાન-મા કેવળ ઉપયોગે તન્મયાકાર સહજ સ્વભાવે નિર્વિકલ્પપણે આત્મા પરિણમે તે સમ્યક્ત્વ છે નિરતર તે પ્રતીતિ વર્ત્યા કરે તો તેને ક્ષાયકસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ ક્વચિત્ મદ, ક્વચિત્ તીવ્ર,

---

૧ ' ચિહ્નમા મૂકેલા આ ત્રણ ફકરા આ આવૃત્તિના બીજા ખડના પૃ૦ ૩૪૦ મા અક ૧૦ ૧૧૦ મા આપી ગયા છે પણ તે ભાગ ઉપદેશસારનો જ છે —સશોધક

ક્વચિત્ વિસર્જન, ક્વચિત્ સ્મરણરૂપ એમ પ્રતીતિ રહે તેને ક્ષયોપશમ-સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. તે પ્રતીતિને સત્તાગત આવરણ ઉદય આવ્યા નથી ત્યાં સુધી ઉપશમસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. આત્માને આવરણ ઉદય આવે ત્યારે પ્રતીતિથી પડી જાય તેને સાસ્વાદાનસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. અત્યંત પ્રતીતિ થવાના યોગમાં સત્તાગત અલ્પ પુદ્ગલનું વેદવું જ્યાં રહ્યું છે તેને વેદકસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. તથારૂપ પ્રતીતિ થયે, અન્યભાવસંબંધી અહં-મમત્વાદિ હર્ષ, શોક ક્રમે કરી ક્ષય થાય. મનરૂપ યોગમાં તારતમ્યસહિત જે કોઈ ચારિત્ર આરાધે તે સિદ્ધિ પામે છે અને જે સ્વરૂપસ્થિરતા ભજે તે સ્વભાવસ્થિતિ પામે છે. નિરંતર સ્વરૂપલાભ, સ્વરૂપાકાર ઉપયોગનું પરિણ-મન એ આદિ સ્વભાવ અંતરાય કર્મના ક્ષયે પ્રગટે છે. કેવળ સ્વભાવપરિણામી જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન છે."

'જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ' નામના જૈનસૂત્રમાં એમ કહ્યું છે કે આ કાળમાં મોક્ષ નથી. આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે મિથ્યાત્વનું ટળવું અને તે મિથ્યાત્વ ટળવારૂપ મોક્ષ નથી. મિથ્યાત્વ ટળવારૂપ મોક્ષ છે; પણ સર્વથા એટલે આત્યંતિક દેહરહિત મોક્ષ નથી. આ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે સર્વ પ્રકારનું કેવલજ્ઞાન હોય નહીં, બાકી સમ્યક્ત્વ હોય નહીં એમ હોય નહીં. આ કાળમાં મોક્ષના નહીં હોવાપણાની આવી વાતો કોઈ કહે તે સાંભળવી નહીં. સત્પુરુષની વાત પુરુષાર્થને મંદ કરવાની હોય નહીં, પુરુષા-ર્થને ઉત્તેજન આપવાની હોય.

ઝેર ને અમૃત સરખાં છે એમ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું હોય તો તે અપેક્ષિત છે. ઝેર અને અમૃત સરખાં કહેવાથી ઝેર ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું છે એમ નથી. આ જ રીતે શુભ અશુભ બન્ને ક્રિયાના સંબંધમાં સમજવું. ક્રિયા, શુભ અને અશુભનો નિષેધ કહ્યો હોય તો મોક્ષની અપેક્ષાએ છે. તેથી કરી શુભ અને અશુભ ક્રિયા સરખી છે એમ ગણી લઈ શુભ ક્રિયા કરવી નહીં, એવું જ્ઞાનીપુરુષનું કથન હોય જ નહીં. સત્પુરુષનું વચન અધર્મમાં ધર્મનું સ્થાપન કરવાનું હોય જ નહીં.

જે ક્રિયા કરવી તે નિર્દંભપણે, નિરહંકારપણે કરવી; ક્રિયાના ફળની આકાંક્ષા રાખવી નહીં. શુભ ક્રિયાનો કાંઈ નિષેધ છે જ નહીં, પણ જ્યાં જ્યાં માત્ર બાહ્ય ક્રિયાથી જ મોક્ષ માન્યો છે ત્યાં ત્યાં નિષેધ છે.

શરીર ઠીક રહે તે પણ એક જાતની સમાધિ મન ઠીક રહે તે પણ એક જાતની સમાધિ સહજસમાધિ એટલે બાહ્યકારણો વગરની સમાધિ તેનાથી પ્રમાદાદિ નાશ થાય જેને આ સમાધિ વર્ત્તે છે તેને કોઈ લાખ રુપીઆ આપે તો આનંદ થાય નહીં કે કોઈ પડાવી લે તો ખેદ થાય નહીં. જેને શાતા અશાતા બન્ને સમાન છે તેને સહજસમાધિ કહી સમકિતદૃષ્ટિને અલ્પ હર્ષ, અલ્પ શોક કવચિત્ થઈ આવે પણ પાછો સમાવેશ પામી જાય, અંગનો હર્ષ ન રહે, ખેદ થાય તેવો ખેંચી લે તે 'આમ થવુ ન ઘટે' એમ વિચારે છે અને આત્માને નિંદે છે હર્ષ શોક થાય તોપણ તેનુ (સમકિતનુ) મૂળ જાય નહીં સમકિતદૃષ્ટિને અંશે સહજ પ્રતીતિ પ્રમાણે સદાય સમાધિ છે કનૂકવાની દોરી જેમ હાથમા છે તેમ સમકિતદૃષ્ટિના હાથમા તેની વૃત્તિરૂપી દોરી છે

સમકિતદૃષ્ટિ જીવને સહજસમાધિ છે સત્તામા કર્મ રહ્યા હોય, પણ પોતાને સહજસમાધિ છે બહારના કારણોથી તેને સમાધિ નથી આત્મામાથી મોહ ગયો તે જ સમાધિ છે પોતાના હાથમા દોરી નથી તેથી મિથ્યાદૃષ્ટિ બહારના કારણોમા તદાકાર થઈ જઈ તે રૂપ થઈ જાય છે

સમકિતદૃષ્ટિને બહારના દુ ખ આવ્યે ખેદ હોય નહીં જો કે રોગ આવે એવુ ઇચ્છે નહીં, પણ રોગ આવ્યે રાગદ્વેષપરિણામ થાય નહીં

શરીરનો ધર્મ, રોગાદિ જે હોય તે કેવલીને પણ થાય, કેમકે વેદનીય કર્મ છે તે તો સર્વેએ ભોગવવુ જ જોઈએ સમકિત આવ્યા વગર કોઈને સહજસમાધિ થાય નહીં. સમકિત થવાથી સહેજે સમાધિ થાય સમકિત થવાથી સહેજે આસક્તભાવ મટી જાય બાકી આસક્તભાવને અમસ્થી ના કહેવાથી બંધ રહે નહીં સત્પુરુષના વચન પ્રમાણે તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ત્તે તેને સમકિત અંશે થયુ

બીજી બધા પ્રકારની કલ્પનાઓ મૂકી પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષની આજ્ઞાએ વચન સાભળવા તેની સાચી શ્રદ્ધા કરવી, તે આત્મામા પરિણમાવવા તો સમકિત થાય શાસ્ત્રમા કહેલ મહાવીરસ્વામીની આજ્ઞાથી દરેક જીવ વર્ત્તે તેવા પ્રકારના જીવો હાલમા નથી માટે પ્રત્યક્ષજ્ઞાની જોઈએ કાળ વિકરાળ છે કુગુરુઓએ લોકને અવળો માર્ગ બતાવી ભૂલાવ્યા છે, મનુષ્યપણુ લુટી લીધુ છે, એટલે જીવ માર્ગમા કેમ આવે? જો કે કુગુરુઓએ લુટી લીધા છે, પણ તેમા તે બિચારાઓનો વાક નથી, કેમકે તેને માર્ગની ખબર નથી મિથ્યાત્વ

રૂપી અરોળની ગાંઠ મોટી છે, માટે બધો રોગ ક્યાથી મટે? જેની ગ્રથિ છેદાઈ તેને સહજસમાધિ થાય, કેમકે જેનું મિથ્યાત્વ છેદાયું તેની મૂળ ગાઠ છેદાઈ અને તેથી બીજા ગુણો પ્રગટે જ.

સાચા પુરુષનો બોધ પ્રાપ્ત થવો તે અમૃત પ્રાપ્ત થવા બરોબર છે. અજ્ઞાની ગુરુઓએ બિચારા મનુષ્યોને લૂટી લીધા છે. કોઈ જીવને ગચ્છનો આગ્રહ કરાવી, કોઇને મતનો આગ્રહ કરાવી, ન તરાય એવા આલંબનો દઈ ને સાવ લૂટી લઈ મૂંઝવી નાંખ્યા છે—મનુષ્યપણુ લૂટી લીધુ છે

સમોવસરણથી ભગવાનની ઓળખાણુ થાય એ બધી કડાકૂટ મૂકી દેવી લાખ સમોવસરણ હોય, પણ જ્ઞાન ન હોય તો કલ્યાણ થાય નહીં જ્ઞાન હોય તો કલ્યાણ થાય ભગવાન્ માણસ જેવા માણસ હતા તેઓ ખાતા, પીતા, બેસતા, ઉઠતા એવો ફેર નથી ફેર બીજે જ છે. સમોવસરણાદિના પ્રસગો લૌકિક ભાવના છે ભગવાનનુ સ્વરૂપ એવુ નથી ભગવાનનુ સ્વરૂપ સાવ નિર્મળ આત્મા સપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટ્યે છે તેવુ છે સપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટે તે જ ભગવાનનું સ્વરૂપ વર્ત્તમાનમાં ભગવાન હોત તો તમે માનત નહીં ભગવાનનુ મહાત્મ્ય જ્ઞાન છે ભગવાનના સ્વરૂપનુ ચિંતન કરવાથી આત્મા ભાનમા આવે, પણ ભગવાનના દેહથી ભાન પ્રગટે નહીં. જેને સપૂર્ણ ઐશ્વર્ય પ્રગટે તેને ભગવાન્ કહેવાય જેમ ભગવાન્ વર્ત્તમાન હોત અને તમને બતાવત તો માનત નહીં, તેમ વર્ત્તમાનમાં હોય તો મનાય નહીં સ્વધામ પહોંચ્યા પછી કહે કે એવા જ્ઞાની થવા નથી પછવાડેથી જીવો તેની પ્રતિમાને પૂજે, પણ વર્ત્તમાનમા પ્રતીત ન કરે જીવને જ્ઞાનીનુ ઓળખાણુ વર્ત્તમાનમા થતું નથી

સમકિતને ખરેખરુ વિચારે તો નવમે સમયે કેવલજ્ઞાન થાય, નહીં તો એક ભવમા કેવલજ્ઞાન થાય, છેવટે પદરમે ભવે કેવલજ્ઞાન થાય જ. માટે સમકિત સર્વોત્કૃષ્ટ છે જુદા જુદા વિચારભેદો આત્મામા લાભ થવા અર્થે કહ્યા છે, પણ ભેદમા જ આત્માને ઘૂમાવવા કહ્યા નથી દરેકમાં પરમાર્થ હોવો જોઈએ

સમકિતીને કેવલજ્ઞાનની ઇચ્છા નથી!

અજ્ઞાની ગુરુઓએ લોકોને અવળે માર્ગે ચઢાવી દીધા છે અવળુ ઝલાવી દીધુ છે, એટલે લોકો ગચ્છ, કુળ આદિ લૌકિક ભાવમા તદાકાર થઈ ગયા છે અજ્ઞાનીઓએ લોકને સાવ અવળો જ માર્ગ સમજાવી દીધો છે

તેઓના સંગથી આ કાળમાં અંધકાર થઈ ગયો છે. અમારી કહેલી દરેકે દરેક વાત સભારી-સભારી પુરુષાર્થ વિશેષપણે કરવો. ગચ્છાદિના કદાગ્રહો મૂકી દેવા જોઈએ. જીવ અનાદિ કાળથી રખડ્યો છે. સમકિત થાય તો સહેજે સમાધિ થાય અને પરિણામે કલ્યાણ થાય. જીવ સત્પુરુષના આશ્રયે જો આજ્ઞાદિ ખરેખર આરાધે-તેના ઉપર પ્રતીત આણે-તો ઉપકાર થાય જ.

એક તરફથી ચૌદ રાજલોકનું સુખ હોય અને બીજી તરફ સિદ્ધના એક પ્રદેશનું સુખ હોય તોપણ સિદ્ધના એક પ્રદેશનું સુખ અનંતું થઈ જાય.

વૃત્તિને ગમે તેમ કરી રોકવી; જ્ઞાનવિચારથી રોકવી; લોકલાજથી રોકવી; ઉપયોગથી રોકવી; ગમે તેમ કરીને પણ વૃત્તિને રોકવી. મુમુક્ષુઓએ કોઈ પદાર્થ વિના ચાલે નહીં એવું રાખવું નહીં.

જીવ મારાપણું માને છે તે જ દુઃખ છે, કેમકે મારાપણું માન્યું કે ચિંતા થઈ કે કેમ થશે? કેમ કરીએ? ચિંતામાં જે સ્વરૂપ થઈ જાય છે તે જ અજ્ઞાન છે. વિચારથી કરી-જ્ઞાને કરી-જોઈએ, તો કોઈ મારું નથી એમ જણાય. જો એકની ચિંતા કરો, તો આખા જગતની ચિંતા કરવી જોઈએ. માટે દરેક પ્રસંગે મારાપણું થતું અટકાવવું; તો ચિંતા-કલ્પના-પાતળી પડશે. તૃષ્ણા જેમ બને તેમ પાતળી પાડવી. વિચાર કરી કરીને તૃષ્ણા ઓછી કરવી. આ દેહને પચાસ રૂપીઆનો ખર્ચ જોઈએ તેને બદલે હજારો લાખોની ચિંતા કરી તે અગ્નિએ આખો દિવસ બળ્યા કરે છે. બાહ્ય ઉપયોગ તૃષ્ણાની વૃદ્ધિ થવાનું નિમિત્ત છે. જીવ મોટાઈને લીધે તૃષ્ણા વધારે છે. તે મોટાઈ રાખીને મુક્તપણું થતું નથી જેમ બને તેમ મોટાઈ-તૃષ્ણા-પાતળાં પાડવાં. નિર્ધન કોણ? ધન માગે-ઇચ્છે-તે નિર્ધન; જે ન માગે તે ધનવાન છે. જેને વિશેષ લક્ષ્મીની તૃષ્ણા તેની દુઃખધા, બળત્રા છે; તેને જરા પણ સુખ નથી. લોક જાણે છે કે શ્રીમંત સુખી છે, પણ વસ્તુતઃ તેને રોમે રોમે બળત્રા છે. માટે તૃષ્ણા ઘટાડવી.

આહારની વાત એટલે ખાવાના પદાર્થોની વાત તુચ્છ છે. તે કરવી નહીં વિહારની એટલે ક્રીડાની વાત ઘણી તુચ્છ છે. નિહારની વાત તે પણ ઘણી તુચ્છ છે. શરીરનું શાતાપણું કે દીનપણું એ બધી તુચ્છપણાની વાત કરવી નહીં આહાર વિષ્ઠા છે. વિચારો કે ખાધા પછી વિષ્ઠા થાય છે. વિષ્ઠા ગાય ખાય તો દૂધ થાય છે ને વળી ખેતરમાં ખાતર નાંખતાં અનાજ થાય છે. આવી રીતે ઉત્પન્ન થયેલ અનાજનો જે આહાર તેને વિષ્ઠાતુલ્ય જાણી, તેની ચર્ચા ન કરવી. તે તુચ્છ વાત છે.

સામાન્ય જીવોથી સાવ મૌનપણે રહેવાય નહીં ને રહે તો અતરની કલ્પના મટે નહીં અને જ્યાસુધી કલ્પના હોય ત્યાસુધી તેને માટે રસ્તો કાઢવો જ જોઈએ એટલે પછી લખીને કલ્પના બહાર કાઢે પરમાર્થ કામમા બોલવુ વ્યવહારકામમા પ્રયોજન વગર લવારી કરવી નહીં જ્યા કુડાર્ટ થતી હોય ત્યાથી દૂર રહેવુ, વૃત્તિ ઓછી કરવી

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મારે પાતળા પાડવા છે એવો જ્યારે લક્ષ થશે-જ્યારે તેનો થોડો થોડો પણ લક્ષ વર્ત્તશે-ત્યારે પછી સહજે થશે આત્માને આવરણ કરનાર દરેક દુષણ જાણવામા આવે ત્યારે તેને ખસેડવાનો અભ્યાસ કરવો ક્રોધાદિ થોડે થોડે પાતળા પાડ્યા મઠી સહજરૂપે થશે પછી નિયમમા લેવા માટે જેમ બને તેમ અભ્યાસ રાખવો અને વિચારમા વખત ગાળવો કોઈના પ્રસગથી ક્રોધાદિ ઉપજવાનુ નિમિત્ત થાય તો તેને ગણકારવુ નહીં, કેમકે પોતે ક્રોધ કરીએ તો થાય જ્યારે પોતાના પ્રત્યે કોઈ ક્રોધ કરે, ત્યારે વિચાર કરવો કે તે બિચારાને હાલ તે પ્રકૃતિનો ઉદય છે, એની મેળે ઘડીએ બે ઘડીએ શાત થશે માટે જેમ બને તેમ અતર્ વિચાર કરી પોતે સ્થિર રહેવુ ક્રોધાદિ કષાયને હમેશા વિચારી વિચારી પાતળા પાડવા તૃષ્ણા ઓછી કરવી, કારણકે તે એકાત દુ ખદાયી છે જેમ ઉદય હશે તેમ બનશે માટે તૃષ્ણા અવશ્ય ઓછી કરવી બાહ્ય પ્રસગો જેમ બને તેમ ઓછા કરવા

ચેલાતીપુત્ર કોઈનુ માથુ કાપી લાવ્યો હતો ત્યાર બાદ જ્ઞાનીને મળ્યો અને કહ્યુ કે મોક્ષ આપ, નહીં તો માથુ કાપી નાખીશ પછી જ્ઞાનીએ કહ્યુ કે 'બરાબર નક્કી કહે છે? વિવેક (સાચાને સાચુ સમજવુ), શમ (બધા ઉપર સમભાવ રાખવો) અને ઉપશમ (વૃત્તિઓને બહાર જવા દેવી નહીં અને અતર્વૃત્તિ રાખવી) વિશેષ વિશેષ આત્મામા પરિણમાવવાથી આત્માનો મોક્ષ થાય છે'

કોઈ એક સપ્રદાયવાળા એમ કહે છે કે વેદાતવાળાની મુક્તિ કરતા-એ ભ્રમદશા કરતા-ચાર ગતિ સારી, સુખદુ ખનો પોતાને અનુભવ તો રહે

સિદ્ધમા સમ્વર કહેવાય નહીં, કેમકે ત્યા કર્મ આવતુ નથી એટલે પછી રોકવાનુ પણ હોય નહીં મુક્તને વિષે સ્વભાવ સભવે, એક ગુણથી-અશથી તે સપૂર્ણ સુધી સિદ્ધદશામા સ્વભાવસુખ પ્રગટ્યુ કર્મના આવરણો મટ્યા, એટલે સમ્વર, નિર્જરા હવે કોને રહે? ત્રણ યોગ પણ હોય નહીં

મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય, યોગ બધાથી મૂકાણા તેને કર્મ આવતા નથી, એટલે તેને કર્મ રોકવાના હોય નહીં એક હજારની રકમ હોય અને પછી થોડે થોડે પૂરી કરી દીધી એટલે ખાતું બંધ થયું, તેની પેઠે પાંચ કારણો કર્મના હતા તે સંવર, નિર્જરાથી પૂર્ણ કર્યાં એટલે પાંચ કારણોરૂપી ખાતું બંધ થયું, એટલે પછી ફરી કોઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય જ નહીં

ધર્મસંન્યાસ—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ દોષો છેદ્યા તે

જીવ તો સદાય જીવતો જ છે તે કોઈ વખત ઊંઘતો નથી કે મરતો નથી, મરવો સંભવતો નથી સ્વભાવે સર્વ જીવ જીવતા જ છે જેમ શ્વાસોચ્છ્વાસ વિના કોઈ જીવ લેવામાં આવતો નથી, તેમ જ્ઞાનસ્વરૂપ ચૈતન્ય વિના કોઈ જીવ નથી

આત્માને નિંદવો અને એવો ખેદ કરવો કે જેથી વૈરાગ્ય આવે, સંસાર ખોટો લાગે ગમે તે મરણ પામે, પણ જેની આંખમાંથી આંસુ આવે, સંસાર અસાર જાણી જન્મ, જરા, મરણ મહા ભયંકર જાણી વૈરાગ્ય પામી આંસુ આવે તે ઉત્તમ છે પોતાનો છોકરો મરણ પામે ને રૂવે તેમાં કાંઈ વિશેષ નથી, તે તો મોહનું કારણ છે

આત્મા પુરુષાર્થ કરે તો શું ન થાય? મોટા મોટા પર્વતોના પર્વતો છેદી નાખ્યા છે અને કેવા કેવા વિચાર કરી તેને રેલ્વેના કામમાં લીધા છે! આ તો બહારના કામ છે છતાં જય કર્યો છે આત્માને વિચારવો એ કાંઈ બહારની વાત નથી અજ્ઞાન છે તે મટે તો જ્ઞાન થાય

અનુભવી વૈદ્ય તો દવા આપે, પણ દરદી જો ગળે ઉતારે તો રોગ મટે, તેમ સદ્‌ગુરુ અનુભવ કરીને જ્ઞાનરૂપ દવા આપે, પણ મુમુક્ષુ ગ્રહણ કરવારૂપ ગળે ઉતારે ત્યારે મિથ્યાત્વરૂપ રોગ ટળે

બે ઘડી પુરુષાર્થ કરે, તો કેવળજ્ઞાન થાય એમ કહ્યું છે રેલ્વે આદિ ગમે તેવો પુરુષાર્થ કરે, તોપણ બે ઘડીમાં તૈયાર થાય નહીં, તો પછી કેવળજ્ઞાન કેટલું સુલભ છે તે વિચારો

જે વાતો જીવને મંદ કરી નાખે-પ્રમાદી કરી નાખે-તેવી વાતો સાંભળવી નહીં એથી જ જીવ અનાદિથી રખડ્યો છે ભવસ્થિતિ, કાળ આદિનાં આલંબન લેવાં નહીં. એ બધાં બહાનાં છે

જીવને સંસારી આલંબનો-વિટંબનાઓ-મૂકવાં નથી ને ખોટાં આલંબન લઈને કહે છે કે કર્મનાં દળીઆ છે એટલે મારાથી કાંઈ બની શકતું

નથી આના આલબનો લઈ પુરુષાર્થ કરતો નથી જો પુરુષાર્થ કરે, ને ભવ સ્થિતિ કે કાળ નડે ત્યારે તેનો ઉપાય કરીશુ, પણ પ્રથમ પુરુષાર્થ કરવો

સાચા પુરુષની આજ્ઞા આરાધે તે પણ પરમાર્થરૂપ જ છે તેમા લાભ જ થાય એ વેપાર લાભનો જ છે

જે માણસે લાખો રુપીઆ સામુ પાછુ વાળીને જોયુ નથી, તે હવે હજારના વેપારમા બહાના કાઢે છે, તેનુ કારણ અતરથી આત્માર્થની ઇચ્છા નથી જે આત્માર્થી થયા તે પાછુ વાળીને સામુ જોતા નથી પુરુષાર્થ કરી સામા આવી જાય છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે આવરણ, સ્વભાવ ભવસ્થિતિ પાકે ક્યારે ? તો કહે કે પુરુષાર્થ કરે ત્યારે

પાચ કારણો મળે ત્યારે મુક્ત થાય તે પાચે કારણો પુરુષાર્થમા રહ્યા છે અનંતા ચોથા આરા મળે, પણ પોતે જો પુરુષાર્થ કરે તો જ મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય જીવે અનંતા કાળથી પુરુષાર્થ કર્યો નથી બધા ખોટા આલબનો લઈ માર્ગ આડા વિઘ્નો નાખ્યા છે કલ્યાણવૃત્તિ ઉગે ત્યારે ભવસ્થિતિ પાકી જાણવી શૂરાતન હોય તો વર્ષનુ કામ બે ઘડીમા કરી શકાય

પ્રશ્ન—વ્યવહારમા ચોથા ગુણસ્થાનકે કયા કયા વ્યવહાર લાગુ પડે ? શુદ્ધ વ્યવહાર કે બીજા ખરા ?

ઉત્તર—બીજા બધાય લાગુ પડે ઉદયથી શુભાશુભ વ્યવહાર છે અને પરિણતિએ શુદ્ધ વ્યવહાર છે

પરમાર્થથી શુદ્ધ કર્ત્તા કહેવાય પ્રત્યાખ્યાની, અપ્રત્યાખ્યાની ખપાવ્યા છે માટે શુદ્ધ વ્યવહારના કર્ત્તા છે નયના પ્રકાર ઘણા છે, પણ જે પ્રકારવડે આત્મા ઉંચો આવે-પુરુષાર્થ વર્દ્ધમાન થાય-તે જ પ્રકાર વિચારવો પ્રત્યેક કાર્ય કરતા પોતાની ભૂલ ઉપર લક્ષ રાખવો એક સમ્યક્ ઉપયોગ થાય, તો પોતાને અનુભવ થાય કે કેવી અનુભવદશા પ્રગટે છે !

સત્સગ હોય તો બધા ગુણો સહેજે થાય દયા, સત્ય અદત્ત, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહમર્યાદા આદિ અહકારરહિત કરવા લોકોને બતાવવા અર્થે કાઈ પણ કરવુ નહીં મનુષ્યઅવતાર મળ્યો છે ને સદાચાર નહીં સેવે, તો પસ્તાવાનુ થશે મનુષ્યઅવતારમા સત્પુરુષનુ વચન સાભળવાનો-વિચારવાનો-યોગ મળ્યો છે

સત્ય બોલવુ એ કાઈ મૂશ્કેલ નથી, સાવ સહજ છે જે વેપારાદિ સત્યવડે થાય તે જ કરવા જો છ મહિના સુધી એમ વર્ત્તાય તો પછી સત્ય

બોલવુ સહજ થઈ જાય છે સત્ય બોલતા કદાચ્ થોડો વખત પ્રથમ થોડુ નુકશાન, પણ પછી અનંત ગુણનો ધણી જે આત્મા તે આખો લૂટાઈ જાય છે તે લૂટાતો બધ પડે સત્ય બોલતા ધીમે ધીમે સહજ થઈ જાય છે અને થયા પછી વ્રત લેવુ અભ્યાસ રાખવો, કેમકે ઉત્કૃષ્ટ પરિણામવાળા આત્મા વિરલા છે

જીવ જો લૌકિક ભયથી ભય પામ્યો તો તેનાથી કાઈ પણ થાય નહીં. લોક ગમે તેમ બોલે તેની દરકાર ન કરતા આત્મહિત જેનાથી થાય તેવા સદાચરણ સેવવા

જ્ઞાન જે કામ કરે છે તે અદ્ભુત છે સત્પુરુષના વચન વગર વિચાર આવતો નથી, વિચાર વિના વૈરાગ્ય આવે નહીં, વૈરાગ્ય વગર જ્ઞાન આવે નહીં આ કારણથી સત્પુરુષના વચનો વારવાર વિચારવા

ખરેખરી આશકા ટળે તો નિર્જરા થાય છે જીવ જો સત્પુરુષનો માર્ગ જાણતો હોય, તેનો તેને વારવાર બોધ થતો હોય તો ઘણુ ફળ થાય

સાત નય અથવા અનંત નય છે, તે બધા એક આત્માર્થ જ છે અને આત્માર્થ તે જ એક ખરો નય નયનો પરમાર્થ જીવથી નીકળે તો ફળ થાય, છેવટે ઉપશમભાવ આવે તો ફળ થાય, નહીં તો જીવને નયનુ જ્ઞાન જાળરૂપ થઈ પડે અને તે વળી અહકાર વધવાનુ ઠેકાણુ છે સત્પુરુષના આશ્રયે જાળ ટળે.

વ્યાખ્યાનમા ભગજાળ રાગ (સ્વર) કાઢી સભળાવે છે, પણ તેમા આત્માર્થ નથી. જો સત્પુરુષના આશ્રયે કષાયાદિ મોળા પાડો ને સદાચાર સેવી અહકારરહિત થાઓ, તો તમારુ અને બીજાનુ હિત થાય દભરહિત, આત્માર્થ સદાચાર સેવવા, જેથી ઉપકાર થાય

ખારી જમીન હોય ને તેમા વરસાદ પડે તો શુ કામ આવે? તેમ જ્યાસુધી આત્મામા ઉપદેશ પરિણમે નહીં તેવી સ્થિતિ હોય ત્યાસુધી તે શુ કામનો? જ્યાસુધી ઉપદેશવાત આત્મામા પરિણમે નહીં ત્યાસુધી ફરિ ફરી સાભળવી, વિચારવી, તેનો કેડો મૂકવો નહીં, કાયર થવુ નહીં કાયર થાય તો આત્મા ઉચો આવે નહીં જ્ઞાનનો અભ્યાસ જેમ બને તેમ વધારવો, અભ્યાસ રાખવો તેમા કુટિલતા કે અહકાર રાખવા નહીં.

આત્મા અનત જ્ઞાનમય છે જેટલો અભ્યાસ વધે તેટલો ઓછો છે 'સુંદરવિલાસ' વગેરે વાચવાનો અભ્યાસ રાખવો ગચ્છના કે મતમતાતરના પુસ્તકો હાથમા લેવા નહીં પરપરાએ પણ કદાગ્રહ આવ્યો, તો જીવ

પાછો માર્યો જાય; માટે મતોના કદાગ્રહની વાતોમાં પડવું નહીં. મતોથી છેટે રહેવું; દૂર રહેવું. જે પુસ્તકથી વૈરાગ્ય-ઉપશમ થાય તે સમકિતદૃષ્ટિનાં પુસ્તકો છે. વૈરાગ્યવાળાં પુસ્તકો વાંચવાં.

દયા, સત્ય, આદિ જે સાધનો છે તે વિભાવને ત્યાગવાનાં સાધનો છે. અંતર્ સ્પર્શે તો વિચારને મોટો ટેકો મળે છે. અત્યારસુધીનાં સાધનો વિભાવના ટેકા હતા; તેને સાચાં સાધનોથી જ્ઞાનીપુરુષો હલાવે છે. કલ્યાણ કરવાનું હોય તેને સત્ય સાધન અવશ્ય કરવાનાં છે.

સત્સમાગમમાં જીવ આવ્યો ને ઇંદ્રિયોનું લુબ્ધપણું ન જાય તો સત્સમાગમમાં આવ્યો નથી એમ સમજવું. સત્ય બોલે નહીં ત્યાંસુધી ગુણ પ્રગટે નહીં. સત્પુરુષ હાથે ઝાલીને વ્રત આપે ત્યારે લ્યો. જ્ઞાનીપુરુષ પરમાર્થનો જ ઉપદેશ આપે છે. મુમુક્ષુઓએ સાચાં સાધનો સેવવાં યોગ્ય છે.

સમકિતનાં મૂળ બાર વ્રતઃ—સ્થૂલપ્રાણાતિપાત; સ્થૂલ મૃષાવાદ; સ્થૂળ કહીવાનો હેતુ. જ્ઞાનીએ આત્માનો ઓર જ માર્ગ સમજાવ્યો છે. વ્રત બે પ્રકારનાં છેઃ–૧. સમકિતવગર બાહ્યવ્રત છે. ૨. સમકિતસહિત અંતર્વ્રત છે. સમકિતસહિત બાર વ્રતનો પરમાર્થ સમજાય તો ફળ થાય.

બાહ્યવ્રત અંતર્વ્રતને અર્થે છે; જેવી રીતે એકડો શીખવા માટે લીટોડા છે તેમ. પ્રથમ તો લીટોડા કરતા એકડો વાંકો ચૂંકો થાય અને એમ કરતાં કરતાં પછી એકડો બરાબર થાય.

જીવે જે જે સાંભળ્યું છે તે તે અવળું જ ગ્રહણ કર્યું છે. જ્ઞાની બિચારા શું કરે ? કેટલુંક સમજાવે ? સમજાવવાની રીતે સમજાવે. મારીકૂટીને સમજાવ્યે આત્મજ્ઞાન થાય નહીં. આગળ જે જે વ્રતાદિ કર્યાં તે તે અફળ ગયાં, માટે હવે સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ પરમાર્થ સમજીને કરો. એક ને એક વ્રત હોય પણ મિથ્યાદૃષ્ટિની અપેક્ષાએ બંધ છે અને સમ્યગ્દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ નિર્જરા છે. પૂર્વે જે વ્રતાદિ નિષ્ફળ ગયાં છે તે હવે સફળ થવાયોગ્ય સત્પુરુષનો જોગ થયો છે; માટે પુરુષાર્થ કરવો; સદાચરણ ટેકસહિત સેવવાં, મરણ આવ્યે પણ પાછા હઠવું નહીં. જ્ઞાનીનાં વચનો શ્રવણ થતાં નથી; મનન થતાં નથી: નહીં તો દશા બદલ્યા વિના કેમ રહે ?

આરંભપરિગ્રહનું સંક્ષેપપણું કરવું. વાંચવામાં ચિત્ત ચોંટે નહીં તેનું કારણ નીરસપણું લાગે છે. જેવી રીતે માણસ નીરસ આહાર કરી બેસે તો પછી ભાવે નહીં તેવી રીતે.

જ્ઞાનીઓએ કહ્યુ છે તેથી જીવ અવળો ચાલે છે, એટલે સત્પુરુષની વાણી ક્યાથી પરિણામ પામે ? લોકલાજ આદિ શલ્ય છે એ શલ્યને લઈને જીવનુ પાણી ભભકતું નથી તે શલ્યને સત્પુરુષના વચનરૂપી ટાકણે કરી તડ પડે તો પાણી ભભકી ઉઠે જીવના શલ્ય હજારો દિવસના જાતિયોગને લઈને ન ટળે, પણ સત્સગનો યોગ એક મહિના સુધી થાય, તો ટળે ને જીવ ચાલ્યો જાય

કેટલાક હળુકર્મી સસારી જીવોને છોકરા ઉપર મોહ કરતા જેટલો અરેરાટ આવે છે તેટલો પણ હાલના કેટલાક સાધુઓને શિષ્યો ઉપર મોહ કરતા આવતો નથી !

તૃષ્ણાવાળો જીવ નિત્ય ભીખારી, સતોષવાળો જીવ સદા સુખી

સાચા દેવનુ, સાચા ગુરુનુ, સાચા ધર્મનુ ઓળખાણ થવુ બહુ મુશ્કેલ છે સાચા ગુરુનુ ઓળખાણ થાય, તેનો ઉપદેશ હોય તો દેવ, સિદ્ધ, ધર્મ એ બધાનુ ઓળખાણ થાય બધાનુ સ્વરૂપ સદ્ગુરુમા સમાય

સાચા દેવ અર્હત્, સાચા ગુરુ નિર્ગ્રંથ, સાચા હરિ રાગદ્વેષ જેના ગયા છે તે ગ્રથિરહિત એટલે ગાઠરહિત મિથ્યાત્વ તે અતરગ્રથિ છે પરિગ્રહ તે બાહ્યગ્રથિ છે મૂળમા અભ્યતરગ્રથિ ન છેદાય ત્યાસુધી ધર્મનુ સ્વરૂપ સમ જાય નહીં જેની ગ્રથિ ગઈ છે તેવા પુરુષ મળે તો ખરેખરુ કામ થાય તેમા વળી સત્સમાગમ રહે, તો વિશેષ કલ્યાણ થાય જે મૂળ ગાઠ છેદવા શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે તે સહુ ભૂલી ગયા છે ને બહારથી તપશ્ચર્યા કરે છે દુ ખ સહન કરતા છતા મુક્તિ થતી નથી તો દુ ખ વેદવાનુ કારણ જે વૈરાગ્ય તે ભૂલી ગયા દુ ખ અજ્ઞાનનુ છે અદરથી છૂટે ત્યારે બહારથી છૂટે, અ દરથી છૂટયા વગર બહારથી છૂટે નહીં એકલુ બહારથી છોડે તેમા કામ થાય નહીં આત્મસાધન વગર કલ્યાણ થતું નથી

બાહ્ય અને અતર બને સાધન જેને છે તે ઉત્કૃષ્ટ પુરુષ છે અને માટે તે શ્રેષ્ઠ છે. જે સાધુના સગથી અતર્ગુણ પ્રગટે તેનો સગ કરવો કલઈનો અને ચાદીનો રૂપીઓ સરખો કહેવાય નહીં કલઈ ઉપર સીકો પાડો પણ તેની રૂપીઆની કીંમત થાય નહીં જ્યારે ચાદી છે તેના ઉપર સીકો ન પાડો તોપણ તેની કીંમત જાય નહીં. તેવી જ રીતે ગૃહસ્થપણામા સમકિત હોય તો તેની કીંમત જાય નહીં સહુ કહે છે કે અમારા ધર્મથી મોક્ષ છે આત્મામા રાગ દ્વેષ ગયે જ્ઞાન પ્રગટે ગમે ત્યા બેઠા ને ગમે તે સ્થિતિમા

મોક્ષ થાય, પણ રાગદ્વેષ જાય તો મિથ્યાત્વ ને અહકાર ગયા વગર રાજપાટ છોડે, ઝાડની માફક સૂકાઈ જાય, પણ મોક્ષ થાય નહીં મિથ્યાત્વ ગયા પછી સહુ સાધન સફળ થાય આટલા માટે સમ્યગ્દર્શન શ્રેષ્ઠ છે

સસારમા મોહ છે, સ્ત્રીપુત્રમા મારાપણુ થઈ ગયુ છે ને કષાયનો ભરેલો છે તે રાત્રિભોજન ન કરે તોપણ શુ થયુ ? જ્યારે મિથ્યાત્વ જાય ત્યારે તેનુ ખરુ ફળ થાય

હાલમા જૈનના જેટલા સાધુ ફરે છે તેટલા બધાય સમકિતી સમજવા નહીં, તેને દાન દેવામા હાનિ નથી, પણ તેઓ આપણુ કલ્યાણ કરી શકે નહીં વેશ કલ્યાણ કરતો નથી જે સાધુ એકલી બાહ્યક્રિયાઓ કર્યા કરે છે તેમા જ્ઞાન નથી

જ્ઞાન તો તે કે જેનાથી બાહ્યવૃત્તિઓ રોકાય છે, સસારપરથી ખરે ખરી પ્રીતિ ઘટે છે, સાચાને સાચુ જાણે છે જેનાથી આત્મામા ગુણ પ્રગટે તે જ્ઞાન

મનુષ્યઅવતાર પામીને રળવામા અને સ્ત્રીપુત્રમા તદાકાર થઈ આત્મવિચાર કર્યો નહીં, પોતાના દોષ જોયા નહીં, આત્માને નિંદ્યો નહીં, તો તે મનુષ્યઅવતાર, રત્નચિંતામણિરૂપ દેહ વૃથા જાય છે

જીવ ખોટા સગથી અને અસદ્ગુરુથી અનાદિકાળથી રખડ્યો છે, માટે સાચા પુરુષને ઓળખવા સાચા પુરુષ કેવા છે ? સાચા પુરુષ તો તે કે જેનો દેહપરથી મમત્વ ગયો છે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ છે આવા જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાએ વર્ત્તે તો પોતાના દોષ ઘટે અને કષાયાદિ મોળા પડે પરિણામે સમ્યક્ત્વ થાય

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ખરેખરા પાપ છે તેનાથી બહુ કર્મ ઉપાર્જન થાય હજાર વર્ષ તપ કર્યું હોય પણ એક બે ઘડી ક્રોધ કરે, તો બધુ તપ નિષ્ફળ જાય

'છ ખડના ભોક્તા રાજ મૂકી ચાલી ગયા અને હુ આવા અલ્પ વ્યવહારમા મોટાઈ અને અહકાર કરી બેઠો છુ' એમ કેમ વિચારતો નથી ?

આયુષ્યના આટલા વર્ષો ગયા તોપણ લોભ કાંઈ ઘટ્યો નહીં ને કાંઈ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ નહીં ગમે તેટલી તૃષ્ણા હોય પણ આયુષ્ પૂર્ણ થાય ત્યારે જરા પણ કામ આવે નહીં ને તૃષ્ણા કરી હોય તેથી કર્મ બંધાય અમુક પરિગ્રહ મર્યાદા કરી હોય, જેમ કે દશ હજાર રુપીઆની, તો સમતા આવે આટલુ મળ્યા પછી ધર્મધ્યાન કરીશુ એવો વિચાર પણ રાખે તો નિયમમા અવાય

કોઈ ઉપર ક્રોધ કરવો નહીં જેમ રાત્રિભોજન ત્યાગ કર્યું છે તેમ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, અસત્ય આદિ છોડવાને પ્રયત્ન કરી મોળા પાડવાથી પરિણામે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય વિચાર કરે તો અનંતા કર્મો મોળા પડે અને વિચાર ન કરે, તો અનંતા કર્મો ઉપાર્જન થાય

રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે સ્ત્રી છોકરા છૈયા, ભાઈ કે કોઈ પણ રોગ લઈ શકતા નથી !

સંતોષ કરી ધર્મ ધ્યાન કરવું, છોકરા છૈયા વગેરે અન્યની ન જોઈતી ચિંતા કરવી નહીં એક સ્થાનકે બેસી, વિચારી, સત્પુરુષના સંગે, જ્ઞાનીના વચન સાંભળી વિચારીને ધન આદિની મર્યાદા કરવી

બ્રહ્મચર્ય યથાતથ્ય રીતે તો કોઈ વિરલા જીવ પાળી શકે છે, તોપણ લોકલાજથી બ્રહ્મચર્ય પળાય તો તે ઉત્તમ છે

મિથ્યાત્વ ગયું હોય તો ચાર ગતિ ટળે સમકિત ન આવ્યું હોય અને બ્રહ્મચર્ય પાળે તો દેવલોક મળે

વાણીઓ, બ્રાહ્મણ, પશુ, પુરુષ, સ્ત્રીઆદિ કલ્પનાએ કરી 'હું વાણીઓ, બ્રાહ્મણ, પુરુષ, સ્ત્રી, પશુ છું' એમ માન્યું છે, પણ વિચાર કરે તો પોતે તેમાંનો કોઈ નથી 'મારું' સ્વરૂપ તેથી જુદું જ છે

સૂર્યના ઉદ્યોતની પેઠે દિવસ ચાલ્યો જાય તેમ અંજળિજળની માફક આયુષ ચાલ્યું જાય

લાકડું કરવતથી વ્હેરાય તેમ આયુષ ચાલ્યું જાય છે, તોય મૂર્ખ પરમાર્થ સાધતો નથી ને મોહના જથ્થા ભેળા કરે છે

'બધા કરતાં હું જગતમાં મોટો થાઉં' એવી મોટાઈ મેળવવાની તૃષ્ણામાં, પાંચ ઇંદ્રિયોને વિષે લયલીન, મદ્ય પીધો હોય તેની પેઠે ઝાંઝવાના પાણીની માફક સંસારમાં જીવ ભમે છે અને કુળ, ગામ, ગતિઓને વિષે મોહના નચાવવાથી નાચ્યા કરે છે ! આંધળો વણે ને વાછરો ચાવે તેની પેઠે અજ્ઞાનીની ક્રિયા નિષ્ફળ જાય છે

'હું કર્તા,' 'હું કરું છું,' 'હું કેવું કરું છું?' આદિ જે વિભાવ છે તે જ મિથ્યાત્વ અહંકારથી કરી સંસારમાં અનંત દુઃખ પ્રાપ્ત થાય ચારે ગતિમાં રઝળે

કોઈનું દીધું દેવાતું નથી કોઈનું લીધું લેવાતું નથી, જીવ ફોકટ કલ્પના કરી રઝળે છે જે પ્રમાણે કર્મ ઉપાર્જન કરેલાં હોય તે પ્રમાણે લાભ,

અલાભ, આયુષ્, શાતા, અશાતા મળે છે. પોતાથી કાંઈ અપાતું લેવાનું નથી. અહંકારે કરી 'મેં આને સુખ આપ્યું;' 'મેં દુઃખ આપ્યું;' 'મેં અન્ન આપ્યું' એવી મિથ્યા ભાવના કરે છે ને તેને લઈને કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. મિથ્યાત્વે કરી ખોટો ધર્મ ઉપાર્જન કરે છે.

જગતમાં આનો આ પિતા, આનો આ પુત્ર એમ કહેવાય છે; પણ કોઈ કોઈનું નથી. પૂર્વના કર્મના ઉદયે સઘળું બન્યું છે.

અહંકારે કરી જે આવી મિથ્યાબુદ્ધિ કરે છે તે ભૂલ્યા છે. ચાર ગતિમાં રઝળે છે અને દુઃખ ભોગવે છે.

અધમાધમ પુરુષનાં લક્ષણોઃ—સાચા પુરુષને દેખી તેને રોષ ઉત્પન્ન થાય; તેનાં સાચાં વચન સાંભળી નિંદા કરે છે; ખોટી બુદ્ધિવાળાને દેખી રોષ કરે; સરળને મૂર્ખ કહે, વિનય કરે તેને ધનના ખુશામતીઆ કહે; પાંચ ઇંદ્રિયો વશ કરી હોય તેને ભાગ્યહીન કહે; સાચા ગુણવાળાને દેખી રોષ કરે; સ્ત્રી પુરુષનાં સુખમાં લયલીન. આવા જીવો માઠી ગતિને પ્રાપ્ત થાય. જીવ કર્મને લઈ ને, પોતાના સ્વરૂપજ્ઞાનથી અંધ છે; તેને જ્ઞાનની ખબર નથી.

એક નાકને માટે, મારુ નાક રહે તો સારુ એવી કલ્પનાને લીધે પોતાનું શૂરવીરપણું દેખાડવા લડાઈમાં ઉતરે છે; નાકની તો રાખ થવાની છે!

દેહ કેવો છે? રેતીના ઘર જેવો. મસાણની મઢી જેવો. પર્વતની ગુફાની માફક દેહમાં અંધારું છે. ચામડીને લીધે દેહ ઉપરથી રૂપાળો લાગે છે. દેહ અવગુણની ઓરડી, માયા અને મેલને રહેવાનું ઠેકાણું છે. દેહમાં પ્રેમ રાખવાથી જીવ રખડ્યો છે. તે દેહ અનિત્ય છે. બદફેલની ખાણ છે. તેમાં મોહ રાખવાથી જીવ ચારે ગતિમાં રઝળે છે. કેવા રઝળે છે! ઘાણીના બળદની માફક. આંખે પાટો બાંધે છે; તેને ચાલવાના માર્ગમાં સંકડાઈ રહેવું પડે છે; છૂટવાનું મન થાય પણ છૂટી શકાય નહીં. ભૂખ્યા તરસ્યાનું કહેવાય નહીં. શ્વાસોચ્છ્વાસ નિરાંતે લેવાય નહીં. તેની પેઠે જીવ પરાધીન છે. જે સંસારમાં પ્રીતિ કરે છે તે આવા પ્રકારનું દુઃખ સહન કરે છે.

ધુમાડા જેવાં લૂગડાં પેહેરી તેઓ આડંબર કરે છે, પણ તે ધુમાડાની માફક નાશ પામવાયોગ્ય છે. આત્માનું જ્ઞાન માયાને લઈને દબાઈ રહે છે.

જે જીવ આત્મેચ્છા રાખે છે તે નાણાને નાકના મેલની પેઠે ત્યાગે છે. માખી ગળપણમાં વળગી છે તેની પેઠે આ અભાગીઓ જીવ કુટુંબના સુખમાં વળગ્યો છે.

વૃદ્ધ, જુવાન, બાળ એ સર્વે સસારમા બૂડ્યા છે, કાળના મુખમા છે, એમ ભય રાખવો તે ભય રાખીને સસારમા ઉદાસીનપણે રહેવુ

સો ઉપવાસ કરે, પણ જ્યાસુધી માહીથી ખરેખરા દોષ જાય નહીં ત્યાસુધી ફળ થાય નહીં

શ્રાવક કોને કહેવા ? જેને સતોષ આવ્યો હોય, કષાય પાતળા પડ્યા હોય, માહીથી ગુણ આવ્યા હોય, સાચો સગ મળ્યો હોય તેને શ્રાવક કહેવા આવા જીવને બોધ લાગે, તો બધુ વલણ ફરી જાય, દશા ફરી જાય સાચો સગ મળવો તે પુણ્યનો જોગ છે

જીવો અવિચારથી ભૂલ્યા છે, જરા કોઈ કહે કે તરત ખોટુ લાગે, પણ વિચારે નહીં કે મારે શુ ? તે કહેશે તો તેને કર્મ બધાશે

સામાયિક સમતાને કહેવાય જીવ અહકાર કરી બાહ્યક્રિયા કરે છે, અહકારથી માયા ખર્ચે છે તે માઠી ગતિના કારણો છે સાચા સગ વગર આ દોષ ઘટે નહીં

જીવને પોતાને ડાહ્યા કહેવરાવવુ બહુ ગમે છે વગર બોલાવ્યે ડહાપણ કરી મોટાઈ લે છે જે જીવને વિચાર નહીં તેનો આરો નહીં જો વિચાર કરે અને સાચા માર્ગે ચાલે તો છૂટવાનો આરો આવે

અહકારથી, માનથી કૈવલ્ય પ્રગટ થતું નથી તે મોટા દોષ છે અજ્ઞાનમા મોટા નાનાની કલ્પના છે બાહુબલિજીએ વિચાર્યું કે હું અકુશ વગરનો છુ માટે

• • •

આણદ ભા વ ૧૪ સોમ ૧૯૫૨

પદર ભેદે સિદ્ધ કહ્યા તેનુ કારણ રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન જેના ગયા તેનુ ગમે તે વેષે, ગમે તે જગોએ ગમે તે લિગે કલ્યાણ થાય તે છે

સાચો માર્ગ એક જ છે, માટે આગ્રહ રાખવો નહીં ફલાણો ઢુઢિયો છે, ફલાણો તપ્પો છે એવી કલ્પના રાખવી નહીં દયા, સત્ય આદિ સદાચરણ મુક્તિના રસ્તા છે માટે સદાચરણ સેવવા

લોચ કરવો શા માટે કહ્યો છે ? શરીરની મમતાની તે પરીક્ષા છે માટે (માથે વાળ) તે મોહ વધવાનુ કારણ છે નહાવાનુ મન થાય આરીસો લેવાનુ તેમા મોઢુ જોવાનુ મન થાય અને એ ઉપરાત તેના સાધનો માટે ઉપાધિ કરવી પડે આ કારણથી જ્ઞાનીઓએ લોચ કરવાનુ કહ્યુ છે

જાત્રાએ જવાનો હેતુ એક તો એ છે કે ગૃહવાસની ઉપાધિથી નિવૃત્તિ લેવાય; સો બસો રુપીઆ ઉપરથી મૂર્ચ્છા ઓછી કરાય; પરદેશમાં દેશાટન કરતાં, કોઈ સત્પુરુષ શોધતાં જડે તો કલ્યાણ થાય. આ કારણથી જાત્રા કરવાનું બતાવ્યું છે.

જે સત્પુરુષો બીજા જીવોને ઉપદેશ દઈ કલ્યાણ બતાવે છે તે સત્પુરુષોને તો અનંતો લાભ પ્રાપ્ત થયો છે. સત્પુરુષો પરજીવની નિષ્કામ કરુણાના સાગર છે. વાણીના ઉદય પ્રમાણે, તેમની વાણી નીકળે છે. તેઓ કોઈ જીવને દીક્ષા લે તેવું કહે નહીં. તીર્થંકરે પૂર્વે કર્મ બાંધ્યું છે તે વેદવા માટે બીજા જીવનું કલ્યાણ કરે છે; બાકી તો ઉદય પ્રમાણે દયા વર્ત્તે છે. તે દયા નિષ્કારણ છે, તેમ તેઓને પારકી નિર્જરાએ કરી પોતાનું કલ્યાણ કરવાનું નથી. તેમનું કલ્યાણ તો થયેલું જ છે. તે ત્રણ લોકના નાથ તો તરીને જ બેઠા છે. સત્પુરુષ કે સમકિતીને પણ એવી (સકામ) ઉપદેશ દેવાની ઇચ્છા હોય નહીં. તે પણ નિષ્કારણ દયાની ખાતર ઉપદેશ દે છે. મહાવીરસ્વામી ગૃહવાસમાં રહેતા છતાં પણ ત્યાગી જેવા હતા.

હજારો વર્ષના સંયમી પણ જેવો વૈરાગ્ય રાખી શકે નહીં તેવો વૈરાગ્ય ભગવાનનો હતો. જ્યાં જ્યાં ભગવાન્ વર્ત્તે છે, ત્યાં ત્યાં બધા પ્રકારના અર્થ પણ વર્ત્તે છે. તેઓની વાણી ઉદય પ્રમાણે શાંતિપૂર્વક પરમાર્થહેતુથી નીકળે છે, અર્થાત્ તેમની વાણી કલ્યાણ અર્થે જ છે. તેઓને જન્મથી મતિ, શ્રુત, અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન હતાં, તે પુરુષના ગુણગ્રામ કરતાં અનંતિ નિર્જરા છે. જ્ઞાનીની વાત અગમ્ય છે. તેઓનો અભિપ્રાય જણાય નહીં. જ્ઞાનીપુરુષની ખરી ખુબી એ છે કે તેમણે અનાદિથી નહીં ટળેલાં એવાં રાગ દ્વેષ ને અજ્ઞાન તેને છેદી નાંખ્યાં છે. એ ભગવાનની અનંત કૃપા છે. તેને પચીસો વર્ષ થયાં; છતાં તેમનાં દયા આદિ હાલ વર્ત્તે છે. એ તેમનો અનંતો ઉપકાર છે. જ્ઞાની આડંબર દેખાડવા અર્થે વ્યવહાર કરતા નથી. તેઓ સહજ સ્વભાવે ઉદાસીનપણે વર્ત્તે છે. જ્ઞાની દોષ પાસે જઈ દોષ છેદી નાંખે છે; જ્યારે અજ્ઞાની જીવ દોષ છોડી શકતા નથી. જ્ઞાનીની વાત અદ્ભુત છે.

વાડામાં કલ્યાણ નથી; અજ્ઞાનીના વાડા હોય. જેમ લોઢું પોતે તરે નહીં અને બીજાને તારે નહીં તેમ. વીતરાગનો માર્ગ અનાદિનો છે. જેના રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન ગયા તેનું કલ્યાણ; બાકી અજ્ઞાની કહે કે મારા ધર્મથી

કલ્યાણ છે તો તે માનવું નહીં; એમ કલ્યાણ હોય નહીં. ઢુંઢિયાપણું કે તપ્પાપણું માન્યું તો કષાય ચઢે. તપ્પો ઢુંઢિયા સાથે બેઠો હોય તો કષાય ચઢે અને ઢુંઢિયો તપ્પા સાથે બેઠાં કષાય ચઢે; આ અજ્ઞાની સમજવા. બન્ને સમજ્યા વગર વાડા બાંધી કર્મ ઉપાર્જન કરી રખડે છે. વહોરાના નાડાની માફક મતાગ્રહ પકડી બેઠા છે. મુહપત્તિ આદિનો આગ્રહ મૂકી દેવો.

જૈન માર્ગ શું? રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાનનું જવું તે. અજ્ઞાની સાધુઓએ ભોળા જીવોને સમજાવી તેને મારી નાંખ્યા જેવું કર્યું છે. પોતે જો પ્રથમ વિચાર કરે કે મારા દોષ શું ઘટ્યા છે? તો તો જણાય કે જૈનધર્મ તો મારાથી વેગળો રહ્યો છે. જીવ અવળી સમજણ કરી પોતાનું કલ્યાણ ભૂલી જઈ, બીજાનું અકલ્યાણ કરે છે. તપ્પા ઢુંઢિયાના સાધુને અને ઢુંઢિયા તપ્પાના સાધુને અન્ન પાણી ન આપવા માટે પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ આપે છે. કુગુરુઓ એક બીજાને મળવા દેતા નથી; એક બીજાને મળવા દે તો તો કષાય ઓછા થાય, નિંદા ઘટે.

જીવ નિરપેક્ષી રહેતા નથી. અનાદિથી પક્ષમાં પડ્યા છે અને તેમાં રહીને કલ્યાણ ભૂલી જાય છે.

બાર કુળની ગૌચરી કહી છે તેવી કેટલાક મુનિઓ કરતા નથી. તેમને લુગડાંઆદિ પરિગ્રહનો મોહ મટયો નથી. એકવાર આહાર લેવાનું કહ્યું છતાં બે વાર લે છે. જે જ્ઞાનીપુરુષના વચનથી આત્મા ઉંચો આવે તે સાચો માર્ગ—તે પોતાનો માર્ગ. સાચો ધર્મ પુસ્તકમાં છે, પણ આત્મામાં ગુણ પ્રગટે નહીં ત્યાંસુધી કંઈ ફળ આપે નહીં. 'આપણો ધર્મ' એવી કલ્પના છે. આપણો ધર્મ શું? મહાસાગર કોઈનો નથી; તેમ ધર્મ કોઈના બાપનો નથી. જેમાં દયા, સત્ય આદિ હોય તે પાળો. તે કોઈના બાપનાં નથી. અનાદિ કાળનાં છે; શાશ્વત છે. જીવે ગાંઠ પકડી છે કે આપણો ધર્મ છે, પણ શાશ્વત માર્ગ શું? શાશ્વત માર્ગથી સહુ મોક્ષે ગયા છે. રજોહરણો, દોરો કે મુમતિ, કપડાં કોઈ આત્મા નથી. વહોરાના નાડાની માફક જીવ પક્ષનો આગ્રહ પકડી બેઠો છે એવી જીવની મૂઢતા છે. 'આપણા જૈનધર્મના શાસ્ત્રમાં બધું છે. શાસ્ત્રો આપણી પાસે છે.' એવું મિથ્યાભિમાન જીવ કરી બેઠો છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપી ચોર રાતદિવસ માલ ચોરી લે છે તેનું ભાન નથી.

તીર્થંકરનો માર્ગ સાચો છે. દ્રવ્યમાં બદામ સરખી પણ રાખવાની આજ્ઞા નથી. વૈષ્ણવના કુળધર્મના કુગુરુઓ આરંભ પરિગ્રહ મૂકયા વગર

લોકોપાસેથી લક્ષ્મી ગ્રહણ કરે છે અને તે રૂપી વેપાર થઈ પડ્યો છે. તે પોતે અગ્નિમાં બળે છે; તો તેનાથી બીજાનો અગ્નિ શી રીતે શાંત થાય? જૈનમાર્ગનો પરમાર્થ સાચા ગુરુથી સમજવાનો છે. જે ગુરુને સ્વાર્થ હોય તે પોતાનું અકલ્યાણ કરે ને શિષ્યોનું પણ અકલ્યાણ થાય.

જૈનલિંગધારીપણું ધરી જીવ અનંતિ વાર રખડ્યો છે. બાહ્યવર્તિ લિંગધારી લૌકિક વ્યવહારમાં અનંતિ વાર રખડ્યો છે. આ ઠેકાણે જૈનમાર્ગને નિષેધતા નથી; જેટલા અંતરંગે સાચો માર્ગ બતાવે તે 'જૈન.' બાકી તો અનાદિકાળથી જીવે ખોટાને સાચું માન્યું છે અને તે જ અજ્ઞાન છે. મનુષ્યદેહનું સાર્થક ખોટા આગ્રહ-દુરાગ્રહ-મૂકી કલ્યાણ થાય તો છે. જ્ઞાની સવળું જ બતાવે. આત્મજ્ઞાન પ્રગટે ત્યારે જ આત્મજ્ઞાનીપણું માનવું, ગુણ પ્રગટ્યા વગર માનવું જ ભૂલ છે. ઝવેરાતની કીંમત જાણવાની શક્તિ વગર ઝવેરીપણું માનવું નહીં. અજ્ઞાની ખોટાને સાચું નામ આપી વાડા બંધાવે છે. સત્‌નું ઓળખાણ હોય તો કોઈ વખત પણ સાચું ગ્રહણ થશે.

• • •

આણંદ. ભા. વદ ૦)) મંગળ. ૧૯૫૨.

જે જીવ પોતાને મુમુક્ષુ માનતો હોય, તરવાનો કામી માનતો હોય, તેણે દેહને વિષે રોગ થતી વખત આકુળવ્યાકુળપણું થતું હોય, તો તે વખત વિચારવું કે તારું મુમુક્ષુપણું, ડહાપણ ક્યાં ગયાં? જો તરવાનો કામી હોય તો તો દેહને અસાર જાણે છે, દેહને આત્માથી જુદો જાણે છે, તેને આકુળતા આવવી જોઈએ નહીં. દેહ સાચવ્યો સચવાતો નથી; કેમકે તે ક્ષણમાં ભાંગી જાય છે,—ક્ષણમાં રોગ, ક્ષણમાં વેદના થાય. દેહના સંગે દેહ દુઃખ આપે છે માટે આકુળવ્યાકુળપણું થાય છે તે જ અજ્ઞાન છે. શાસ્ત્ર શ્રવણ કરી રોજ સાંભળ્યું છે કે દેહ આત્માથી જુદો છે, ક્ષણભંગુર છે; પણ દેહને વેદના આવ્યે તો રાગદ્વેષપરિણામ કરી બૂમ પાડે છે. દેહ ક્ષણભંગુર છે એવું તમે શાસ્ત્રમાં સાંભળવા શું કરવા જાઓ છો? દેહ તો તમારી પાસે છે તો અનુભવ કરો. દેહ પ્રગટ માટી જેવો છે; રાખ્યો રખાય નહીં. વેદના વેદતાં ઉપાય ચાલે નહીં. ત્યારે શું સાચવે? કંઈ પણ બની શકતું નથી. આવો દેહનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે, તો તેની મમતા કરી કરવું શું? દેહનો પ્રગટ અનુભવ કરી શાસ્ત્રમાં કહ્યું કે તે અનિત્ય છે; દેહમાં મૂર્ચ્છા કર્યા જેવું નથી.

જ્યાંસુધી દેહાત્મબુદ્ધિ ટળે નહીં ત્યાંસુધી સમ્યક્ત્વ થાય નહીં. જીવને સાચ ક્યારેય આવ્યું જ નથી; આવ્યું હોત તો મોક્ષ થાત. ભલે સાધુપણું, શ્રાવકપણું અથવા તો ગમે તે લ્યો, પણ સાચ વગર સાધન તે વૃથા છે. જે દેહાત્મબુદ્ધિ મટાડવા માટે સાધનો બતાવ્યાં છે તે દેહાત્મબુદ્ધિ મટે ત્યારે સાચ આવ્યું સમજાય. દેહાત્મબુદ્ધિ થઈ છે તે મટાડવા, મારાપણું મૂકાવવા સાધનો કરવાનાં છે. તે ન મટે તો સાધુપણું, શ્રાવકપણું, શાસ્ત્રશ્રવણ કે ઉપદેશ તે વગડામાં પોક મૂક્યા જેવું છે. જેને એ ભ્રમ ભાંગી ગયો છે, તે જ સાધુ, તે જ આચાર્ય, તે જ જ્ઞાની. જેમ અમૃતભોજન જમે તે કાંઈ છાનું રહે નહીં, તેમ ભ્રાંતિ મટે તે કાંઈ છાનું રહે નહીં.

લોક કહે છે કે સમકિત છે કે નહીં તે કેવળજ્ઞાની જાણે; પણ પોતે આત્મા છે તે કેમ ન જાણે ? કાંઈ આત્મા ગામ ગયો નથી; અર્થાત્ સમકિત થયું છે તે આત્મા પોતે જાણે. જેમ કોઈ પદાર્થ ખાવામાં આવ્યે તેનું ફળ આપે છે તેમ જ સમકિત આવ્યે-ભ્રાંતિ મટ્યે-તેનું ફળ પોતે જાણે. જ્ઞાનનું ફળ જ્ઞાન આપે જ, પદાર્થનું ફળ પદાર્થ, લક્ષણ પ્રમાણે આપે જ. આત્મામાંથી કર્મ જવું જવું થયાં હોય તેની પોતાને ખબર કેમ ન પડે ? અર્થાત્ ખબર પડે જ. સમકિતીની દશા છાની રહે નહીં. કલ્પિત સમકિત માને તે પીતળની હીરાકંઠીને સોનાની હીરાકંઠી માને તેની પેઠે.

સમકિત થયું હોય તો દેહાત્મબુદ્ધિ મટે; જો કે અલ્પ બોધ, મધ્યમ બોધ, વિશેષ બોધ જેવો હોય તે પ્રમાણે પછી દેહાત્મબુદ્ધિ મટે. દેહને વિષે રોગ આવ્યે જેનામાં આકુળવ્યાકુળતા માલમ પડે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ જાણવા.

જે જ્ઞાનીને આકુળતા વ્યાકુળતા મટી ગઈ છે તેને અંતરંગ પચ્ચખાણ જ છે. તેને બધા પચ્ચખાણ આવી જાય છે. જેને રાગદ્વેષ મટી ગયા છે, તેને વિશ વર્ષનો છોકરો મરી જાય, તોપણ ખેદ થાય નહીં. શરીરને વ્યાધિ થવાથી જેને વ્યાકુળપણું થાય છે અને જેનું કલ્પના માત્ર જ્ઞાન છે તે પોતું અધ્યાત્મજ્ઞાન માનવું. આવા કલ્પિત જ્ઞાની તે પોલા જ્ઞાનને અધ્યાત્મ જ્ઞાન માની અનાચાર સેવી બહુ જ રખડે છે. જો શાસ્ત્રનું ફળ !

આત્માને પુત્ર પણ ન હોય અને પિતા પણ ન હોય. જે આવી કલ્પનાને સાચું માની બેઠા છે તે મિથ્યાત્વી છે. ખોટા સંગથી સમજાતું નથી; માટે સમકિત આવતું નથી. સત્પુરુષના સંગથી જોગ્ય જીવ હોય તો સમ્યક્ત્વ થાય.

સમકિત ને મિથ્યાત્વની તરત ખબર પડે તેવું છે સમકિતીની અને મિથ્યાત્વીની વાણી ઘડીએઘડીએ જુદી પડે છે જ્ઞાનીની વાણી એક જ ધારી, પૂર્વાપર મળતી આવે અતરગ ગાઠ મટે ત્યારે જ સમ્યકૃત્વ થાય રોગ જાણે, રોગની દવા જાણે, પથ્ય જાણે અને તે પ્રમાણે ઉપાય કરે તો રોગ મટે રોગ જાણ્યા વગર અજ્ઞાની જે ઉપાય કરે તેથી રોગ વધે પથ્ય પાળે ને દવા કરે નહીં, તો રોગ કેમ મટે ? ન મટે તો આ તો રોગે કાઈને દવાય કાઈ! શાસ્ત્ર તો જ્ઞાન કહેવાય નહીં જ્ઞાન તો માહીથી ગાઠ મટે ત્યારે જ કહેવાય તપ સયમાદિ માટે સત્પુરુષના વચન સાભળવાનુ બતાવ્યુ છે.

જ્ઞાની ભગવાને કહ્યુ છે કે સાધુઓએ અચેત આહાર લેવો આ કહેલુ તો કેટલાક સાધુઓ ભૂલી ગયા છે દૂધ આદિ સચેત ભારે ભારે પદાર્થો લઈ જ્ઞાનીની આજ્ઞાપર પગ દઈ ચાલે તે કલ્યાણનો રસ્તો નહીં લોક કહે છે કે સાધુ છે, પણ આત્મદશા સાધે તે સાધુ

નરસિંહમેહતો કહે છે કે અનાદિ કાળથી આમને આમ ચાલતા કાળ ગયો, પણ નીવેડો આવ્યો નહીં આ માર્ગ નહીં, કેમકે અનાદિ કાળથી ચાલતા ચાલતા પણ માર્ગ હાથ આવ્યો નહીં જો માર્ગ જ હોય તો હજીસુધી કાઈએ હાથમા આવ્યુ નહીં એમ બને નહીં માટે માર્ગ જુદો જ હોવો જોઈએ

તૃષ્ણા કેમ ઘટે ? લૌકિક ભાવમા મોટાઈ મૂકી દે તો. 'ઘરકુટબ આદિને મારે શુ કરવુ છે ? લૌકિકમા ગમે તેમ હોય, પણ મારે તો મોટાઈ મૂકી ગમે તે પ્રકારે તૃષ્ણા ઘટે તેમ કરવુ છે,' એમ વિચારે તો તૃષ્ણા ઘટે, મોળી પડે

તપનુ અભિમાન કેમ ઘટે ? ત્યાગ કરવો તેનો ઉપયોગ રાખવાથી 'મને આ અભિમાન કેમ થાય છે ?' એમ રોજ વિચારતા અભિમાન મોળુ પડશે

જ્ઞાની કહે છે તે કુચીરૂપી જ્ઞાન વિચારે, તો અજ્ઞાનરૂપી તાળુ ઉઘડી જાય, કેટલાય તાળા ઉઘડી જાય, કુચી હોય તો તાળુ ઉઘડે, બાકી પ્હાણા વાય તાળુ ભાગી જાય

'કલ્યાણ શુ હશે ?' એવો જીવને ભામો છે તે કાઈ હાથી ઘોડો નથી જીવને આવી ભ્રાન્તિને લીધે કલ્યાણની કુચીઓ સમજાતી નથી સમજાય તો તો સુગમ છે જીવની ભ્રાતિઓ દૂર કરવા માટે જગતનુ વર્ણન બતાવ્યુ છે જો જીવ હમેશના અધ માર્ગથી થાકે તો માર્ગમા આવે

જ્ઞાની પરમાર્થ-સમ્યક્ત્વ હોય તે જ કહે. 'કષાય ઘટે તે કલ્યાણ.'— 'જીવનાં રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન જાય તેને કલ્યાણ કહેવાય' એવું લોક કહે છે કે અમારા ગુરુઓય કહે છે; ત્યારે સત્પુરુષો જુદું શું બતાવો છો?' આવી આડી કલ્પનાઓ કરી જીવને પોતાના દોષ મટાડવા નથી.

આત્મા અજ્ઞાનરૂપી પથ્થરે કરી દબાઈ ગયો છે. જ્ઞાની જ આત્માને ઉંચો લાવશે. આત્મા દબાઈ ગયો છે એટલે કલ્યાણ સૂજતું નથી. જ્ઞાની સદ્વિચારોરૂપી સહેલી કુંચીઓ બતાવે તે કુંચિઓ હજારો તાળાંને લાગે છે.

જીવને માંહીથી અજીર્ણ મટે ત્યારે અમૃત ભાવે, તેજ રીતે ભ્રાંતિરૂપી અજીર્ણ મટ્યે કલ્યાણ થાય; પણ જીવને અજ્ઞાની ગુરુએ ભડકાવી માર્યા છે એટલે ભ્રાંતિરૂપ અજીર્ણ કેમ મટે? અજ્ઞાની ગુરુઓ જ્ઞાનને બદલે તપ બતાવે; તપમાં જ્ઞાન બતાવે; આવી રીતે અવળું અવળું બતાવે તેથી જીવને તરવું બહુ મુસીબતવાળું છે. અહંકારાદિ રહિતપણે તપાદિ કરવાં.

કદાગ્રહ મૂકીને જીવ વિચારે, તો માર્ગ જુદો છે. સમકિત સુલભ છે, પ્રત્યક્ષ છે, સહેલું છે. જીવ ગામ મૂકી આઘો ગયો છે તે પાછો ફરે ત્યારે ગામ આવે. સત્પુરુષનાં વચનોનું આસ્થાસહિત શ્રવણ મનન કરે તો સમ્યક્ત્વ આવે. તે આવ્યા પછી વ્રત પચ્ચખાણ આવે, ત્યાર પછી પાંચમું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય.

સાચુ સમજાઈ તેની આસ્થા થઈ તે જ સમ્યક્ત્વ છે. જેને ખરા ખોટાની કીંમત થઈ છે, તે ભેદ જેને મટયો છે તેને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય.

અસદ્ગુરુથી સત્ સમજાય નહીં. દયા, સત્ય, અદત્ત ન લેવું એ આદિ સદાચાર એ સત્પુરુષની સમીપ આવવાનાં સત્ સાધન છે. સત્પુરુષો જે કહે છે તે સૂત્રના સિદ્ધાંતના પરમાર્થ છે. અનુભવથી કહીએ છીએ, અનુભવથી શંકા મટાડવાનું કહી શકીએ છીએ. અનુભવ પ્રગટ દીવો છે ને સૂત્ર કાગળમાં લખેલ દીવો છે.

ઢુંઢિયાપણું કે તપ્પાપણું કર્યા કરો તેથી સમકિત થવાનું નથી. ખરેખરુ સાચુ સ્વરૂપ સમજાય, માંહિથી દશા ફરે તો સમકિત થાય. પરમાર્થમાં પ્રમાદ એટલે આત્મામાંથી બહાર વૃત્તિ તે. ઘાતિકર્મ ઘાત કરે તેને કહેવાય. પરમાણુ આત્માથી નિરપેક્ષ છે, પરમાણુને પક્ષપાત નથી, જે રૂપે પરિણમવાવે તે રૂપે પરિણમે.

નિકાચિત કર્મમાં સ્થિતિબંધ હોય તો બરોબર બંધ થાય છે. સ્થિતિકાળ ન હોય અને વિચારે-પશ્ચાત્તાપે જ્ઞાન વિચારે-તો નાશ થાય. સ્થિતિકાળ હોય તો ભોગવ્યે છૂટકો.

ક્રોધાદિક કરી જે કર્મો ઉપાર્જન કર્યાં હોય તે ભોગવ્યે છૂટકો. ઉદય આવ્યે ભોગવવું જ જોઈએ, સમતા રાખે તેને સમતાનું ફળ. સહુ સહુના પરિણામ પ્રમાણે કર્મ ભોગવવાં પડે છે.

જ્ઞાન સ્ત્રીપણામાં, પુરુષપણામાં સરખું જ છે. જ્ઞાન આત્માનું છે.

* * *

*પહેલે ગુણસ્થાનકે ગ્રંથિ છે તેનું ભેદન કર્યા વિના આત્મા આગળના ગુણસ્થાનકે જઈ શકતો નથી. જોગાનજોગ મળવાથી અકામનિર્જરા કરતો જીવ આગળ વધે છે ને ગ્રંથિભેદ કરવાની નજીક આવે છે. અહીં આગળ ગ્રંથિનું એટલું બધું પ્રબલપણું છે કે તે ગ્રંથિભેદ કરવામાં મૉળો પડી જઈ-અસમર્થ થઈ જઈ-પાછો વળે છે; હિમ્મત કરી આગળ વધવા ધારે છે; પણ મોહનીયના કારણથી રૂપાન્તર સમજાઈ પોતે ગ્રંથિભેદ કરે છે એમ સમજે છે અને ઉલટું તે સમજવારૂપ મોહના કારણથી ગ્રંથિનું નિબિડપણું કરે છે. તેમાંથી કોઈક જ જીવ જોગાનજોગ પ્રાપ્ત થયે અકામનિર્જરા કરતાં અતિ બળવાન થઈ તે ગ્રંથિને મૉળી પાડી અથવા પોચી કરી આગળ વધી જાય છે. જે અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિનામા ચોથુ ગુણસ્થાનક છે; જ્યાં મોક્ષમાર્ગની સુપ્રતીતિ થાય છે. આનું બીજું નામ 'બોધબીજ' છે. અહીં આત્માના અનુભવની શરુઆત થાય છે અર્થાત્ મોક્ષ થવાનું બીજ અહીં રોપાય છે.

આ 'બોધબીજ ગુણસ્થાનક' (ચોથા ગુણસ્થાનક) થી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી આત્મઅનુભવ એકસરખો છે; પરંતુ જ્ઞાનાવરણીયકર્મની નિરાવરણતાનુસાર જ્ઞાનની વિશુદ્ધતા ઓછી અદકી હોય છે, તેના પ્રમાણમાં અનુભવનું પ્રકાશવું કહી શકે છે.

જ્ઞાનાવરણનું સર્વ પ્રકારે નિરાવરણ થવું તે 'કેવલજ્ઞાન' એટલે 'મોક્ષ;' જે બુદ્ધિબળથી કહેવામાં આવે છે એમ નથી; પરંતુ અનુભવગમ્ય છે.

---

* શ્રીમદ્‌ના સંવત્ ૧૯૫૪-૫૫ ના શ્રી મોરબીના આગમન પ્રસંગના વ્યાખ્યાનના જે મુદ્દાઓ યથાશક્તિ સ્મૃતિમાં રાખી યથાવકાશે પોતાના ક્ષયોપશમાનુસાર એક શ્રોતાએ પૃથક્ પૃથક્ સ્થળે અવ્યવસ્થિત પણે લખી લીધેલા તેનો સંગ્રહ આ સ્થળે આપીએ છીએ.—સંશોધક.

બુદ્ધિબળથી નિશ્ચય કરેલો સિદ્ધાત તેથી વિશેષ બુદ્ધિબળ અથવા તર્કથી વખતે ફરી શકે છે, પરતુ જે વસ્તુ અનુભવગમ્ય (અનુભવસિદ્ધ) થઈ છે તે ત્રણે કાળમાં ફરી શકતી નથી

હાલના સમયમા જૈનદર્શનને વિષે અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિનામા ચોથા ગુણસ્થાનકથી અપ્રમત્તનામા સાતમા ગુણસ્થાનકસુધી આત્મઅનુભવ સ્પષ્ટ સ્વીકારેલ છે

સાતમાથી સયોગીકેવલીનામા તેરમા ગુણસ્થાનકસુધીનો કાળ અત મૂહૂર્ત્તનો છે. તેરમાનો કાળ વખતે લાખો પણ હોય છે ત્યાસુધી આત્મ અનુભવ પ્રતીતિરૂપ છે

આ કાળને વિષે મોક્ષ નથી એમ માની જીવ મોક્ષહેતુભૂત ક્રિયા કરી શકતો નથી અને તેવી માન્યતાને લઈને જીવનુ પ્રવર્તન બીજી જ રીતે થાય છે

પાજરામા પુરેલો આયુષના કારણથી અથવા સઘયણાદિ અન્ય સાધનોના અભાવે આત્મારૂપી સિંહ કર્મરૂપી પાજરામાથી બહાર આવી શકતો નથી એમ માનવામા આવે તો તે માનવુ સકારણ છે

આ અસાર એવા સસારને વિષે મુખ્ય એવી ચાર ગતિ છે, જે કર્મ બંધથી પ્રાપ્ત થાય છે બંધ વિના તે ગતિ પ્રાપ્ત થતી નથી અબંધ એવુ જે મોક્ષસ્થાનક તે બંધથી થનારી એવી જે ચાર ગતિ તે રૂપ સસારને વિષે નથી સમ્યક્ત્વ અથવા ચારિત્રથી બંધ થતો નથી એ તો ચોક્કસ છે, તો પછી ગમે તે કાળમા સમ્યક્ત્વ અથવા ચારિત્ર પામે ત્યા તે સમયે બંધ નથી અને જ્યા બધ નથી ત્યા સસાર નથી

સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રમા આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ છે, તથાપિ તે સાથે મન, વચન, શરીરના શુભજોગ પ્રવર્ત્તે છે તે શુભજોગથી શુભ બંધ થાય છે તે બંધને લઈને દેવાદિ ગતિ એવો જે સસાર તે કરવો પડે છે પરતુ તેથી વિપરીત જે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર જેટલે અશે પ્રાપ્ત થાય છે તેટલે અશે મોક્ષ પ્રગટ થાય છે, તેનુ ફળ દેવાદિ ગતિ પ્રાપ્ત થઈ તે નથી દેવાદિ ગતિ જે પ્રાપ્ત થઈ તે ઉપર બતાવેલા મન, વચન, શરીરના શુભજોગથી થઈ અને અબંધ એવુ જે સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્ર પ્રગટ થયુ છે તે કાયમ રહીને ફરી મનુષ્યપણું પામી ફરી તે ભાગને જોડાઈ મોક્ષ થાય છે

ગમે તે કાળમા કર્મ છે, તેનો બંધ છે અને તે બધની નિર્જરા છે અને સપૂર્ણ નિર્જરા તેનુ નામ 'મોક્ષ' છે

નિર્જરાના બે ભેદ છેઃ એક સકામ, એટલે સહેતુ (મોક્ષના હેતુભૂત) નિર્જરા અને બીજી અકામ, એટલે વિપાકનિર્જરા.

અકામનિર્જરા ઉદયિક ભાવે થાય છે. આ નિર્જરા જીવે અનંતિવાર કરી છે અને તે કર્મબંધનું કારણ છે.

સકામનિર્જરા ક્ષાયોપશમિક ભાવે થાય છે. જે કર્મના અબંધનું કારણ છે. જેટલે અંશે સકામ નિર્જરા (ક્ષાયોપશમિક ભાવે) થાય તેટલે અંશે આત્મા પ્રગટ થાય છે. જો અકામ (વિપાક) નિર્જરા હોય તો તે ઉદયિક ભાવે હોય છે અને તે કર્મબંધનું કારણ છે. અહીં પણ કર્મનું નિર્જરવું થાય છે; પરંતુ આત્મા પ્રગટ થતો નથી.

અનંતિવાર ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવાથી જે નિર્જરા થઈ છે તે ઉદયિક ભાવે (જે ભાવ અબંધક નથી) થઈ છે; ક્ષાયોપશમિક ભાવે થઈ નથી. જો તેમ થઈ હોત તો આ પ્રમાણે રખડવું બનત નહીં.

માર્ગ બે પ્રકારે છેઃ એક લૌકિકમાર્ગ અને બીજો લોકોત્તરમાર્ગ; જે એક બીજાથી વિરુદ્ધ છે.

લૌકિકમાર્ગથી વિરુદ્ધ જે લોકોત્તરમાર્ગ તે પાળવાથી તેનું ફળ તેથી વિરુદ્ધ એવું જે લૌકિક તે હોય નહીં. જેવું કૃત્ય તેવું ફળ.

આ સંસારને વિષે અનંત એવા કોટિ જીવોની સંખ્યા છે. વ્યવહારાદિ પ્રસંગે ક્રોધાદિ વર્ત્તણુક અનંત જીવો ચલાવે છે. ચક્રવર્ત્તિ રાજા આદિ ક્રોધાદિ ભાવે સંગ્રામ ચલાવે છે અને લાખો મનુષ્યનો ઘાત કરે છે તોપણ તેઓમાંનાં કોઈ કોઈનો તે જ કાળમાં મોક્ષ થયો છે.

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની ચોકડીને કષાય એવા નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ કષાય છે તે અત્યત ક્રોધાદિવાળો છે. તે જો અનંત સંસારનો હેતુ હોઈને અનંતાનુબંધિકષાય થતો હોય તો તે ચક્રવર્ત્યાદિને અનંત સંસારની વૃદ્ધિ થવી જોઈએ અને તે હિસાબે અનંત સંસાર વ્યતીત થયા પહેલાં મોક્ષ થવો શી રીતે ઘટે? એ વાત વિચારવાયોગ્ય છે.

જે ક્રોધાદિથી અનંત સંસારની વૃદ્ધિ થાય તે અનંતાનુબંધિ કષાય છે, એ પણ નિશંક છે. તે હિસાબે ઉપર બતાવેલા ક્રોધાદિ અનંતાનુબંધિની ચોકડી બીજી રીતે સંભવે છે.

સમ્યક્‌જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણેની એક્યતા તે 'મોક્ષ.' તે સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એટલે વીતરાગ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર

આ કાળને વિષે જ્ઞાન ક્ષીણ થયું છે અને જ્ઞાન ક્ષીણ થવાથી મતભેદ ઘણા થયા છે. જેમ જ્ઞાન ઓછું તેમ મતભેદ વધારે અને જ્ઞાન વધુ તેમ મતભેદ ઓછા. નાણાંની પેઠે. જ્યાં નાણું ઘટયું ત્યાં કંકાશ વધારે અને જ્યાં નાણું વધ્યું ત્યાં કંકાશ ઓછા હોય છે.

જ્ઞાન વિના સમ્યક્ત્વનો વિચાર સૂજતો નથી. મતભેદ ઉત્પન્ન નથી કરવો એવું જેના મનમાં છે તે જે જે વાંચે અથવા સાંભળે તે તે તેને ફળે છે. મતભેદાદિ કારણને લઈને શ્રુતશ્રવણાદિ ફળતાં નથી.

વાટે ચાલતાં એક ફાળિયું કાંટામાં ભરાયું અને રસ્તાની મુસાફરી હજી છે, તો બની શકે તો કાંટા દૂર કરવા, પરંતુ કાંટા કાઢવાનું ન બની શકે તો તેટલા સારું ત્યાં રોકાઈ રાત ન રહેવું; પણ ફાળિયું મૂકી દઈ ચાલી નીકળવું. તેવી જ રીતે જિનમાર્ગનું સ્વરૂપ તથા તેનું રહસ્ય શું છે તે સમજ્યા વિના, અથવા તેનો વિચાર કર્યા વિના અલ્પ અલ્પ શંકાઓ માટે બેસી રહી આગળ ન વધવું તે ઉચિત નથી. જિનમાર્ગ ખરી રીતે જોતાં તો જીવને કર્મક્ષય કરવાનો ઉપાય છે, પણ જીવ પોતાના મતથી ગુંચાઈ ગયેલ છે.

જીવ પહેલા ગુણસ્થાનકમાંથી નીકળી ગ્રંથિભેદસુધી અનંતિવાર આવ્યો ને ત્યાંથી પાછો વળી ગયો છે.

જીવને એવો ભાવ રહે છે કે સમ્યક્ત્વ અનાયાસે આવતું હશે; પરંતુ તે તો પ્રયાસ (પુરુષાર્થ) કર્યા વિના પ્રાપ્ત થતું નથી.

કર્મપ્રકૃતિ ૧૫૮ છે. સમ્યક્ત્વ આવ્યા વિના તેમાંની કોઈ પણ પ્રકૃતિ સમૂળગી ક્ષય થાય નહીં. અનાદિથી જીવ નિર્જરા કરે છે, પરંતુ મૂળમાંથી એક પણ પ્રકૃતિ ક્ષય થતી નથી! સમ્યક્ત્વમાં એવું સામર્થ્ય છે કે તે પ્રકૃતિને મૂળમાંથી ક્ષય કરે છે. તે આવી રીતે કેઃ—અમુક પ્રકૃતિ ક્ષય થયા પછી તે આવે છે અને જીવ બળીઓ થાય તો આસ્તે આસ્તે સર્વ પ્રકૃતિ ખપાવે છે.

સમ્યક્ત્વ સર્વને ન જણાય એમ પણ નહીં, તેમ કોઈને પણ ન જણાય એમ પણ નહીં. વિચારવાનને તે જણાય છે.

જીવને સમજાય તો સમજાયા પછીથી બહુ સુગમ છે; પણ સમજવા સારું જીવે આજદિવસ સુધી ખરેખરો લક્ષ આપ્યો નથી. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવાના જીવને જ્યારે જ્યારે જોગ બન્યા છે ત્યારે ત્યારે બરાબર ધ્યાન આપ્યું નથી, કારણ કે જીવને અંતરાય ઘણા છે. કેટલાક અંતરાયો તો પ્રત્યક્ષ છે,

છતાં જાણવામાં આવતા નથી. જો જણાવનાર મળે તોપણ અંતરાયના જોગથી ધ્યાનમાં લેવાનું બનતું નથી. કેટલાક અંતરાય તો અવ્યક્ત છે કે જે ધ્યાનમાં આવવા જ મુશ્કેલ છે.

સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ માત્ર વાણીયોગથી કહી શકાય; જો એકદમ કહેવામાં આવે તો ત્યાં આગળ જીવને ઉલટો ભાવ ભાસે; તથા સમ્યક્ત્વ ઉપર ઉલટો અભાવ થવા માંડે; પરંતુ તે જ સ્વરૂપ જો અનુક્રમે જેમ જેમ દશા વધતી જાય તેમ તેમ કહેવામાં અથવા સમજાવવામાં આવે તો તે સમજવામાં આવી શકવાયોગ્ય છે.

આ કાળને વિષે મોક્ષ છે એમ બીજા માર્ગમાં કહેવામાં આવે છે. જૈનમાર્ગમાં આ કાળને વિષે અમુક ક્ષેત્રમાં તેમ થતું જો કે કહેવામાં આવતું નથી; છતાં તે જ ક્ષેત્રમાં આ કાળને વિષે સમ્યક્ત્વ થઈ શકે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ ત્રણે આ કાળને વિષે છે. પ્રયોજનભૂત પદાર્થનું જાણપણું તે 'જ્ઞાન,' તેને લઈને સુપ્રતીતિ તે 'દર્શન' અને તેથી થતી ક્રિયા તે 'ચારિત્ર' છે. આ ચારિત્ર આ કાળને વિષે જૈનમાર્ગમાં સમ્યક્ત્વ પછી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધી પ્રાપ્ત કરી શકવાનું સ્વીકારવામાં આવ્યું છે.

સાતમાસુધી પહોંચે તોપણ મોટી વાત છે.

સાતમાસુધી પહોંચે તો તેમાં સમ્યક્ત્વ સમાઈ જાય છે અને જો ત્યાંસુધી પહોંચે તો તેને ખાત્રી થાય છે કે આગલી દશાનું કેવી રીતે છે! પરંતુ સાતમાસુધી પહોંચ્યા વિના આગલી વાત ખ્યાલમાં આવી શકતી નથી.

વધતી દશા થતી હોય તો તેને નિષેધવા જરૂર નથી અને ન હોય તો માનવા જરૂર નથી. નિષેધ કર્યા વિના આગળ વધતા જવું.

સામાયિક છ, આઠ કોટીનો વિવાદ મૂકી દીધા પછી નવ વિના નથી થતું અને છેવટે નવ કોટિએ વૃત્તિ મૂક્યા વિના મોક્ષ નથી.

૧૧ પ્રકૃતિ ખપાવ્યા વિના સામાયિક આવે નહીં. સામાયિક થાય તેની દશા તો અદ્ભુત થાય. ત્યાંથી છ, સાત અને આઠમા ગુણસ્થાનકે જાય ને ત્યાંથી બે ઘડીમાં મોક્ષ થઈ શકે છે.

મોક્ષમાર્ગ કરવાળની ધાર જેવો છે, એટલે એક ધારો (એક પ્રવાહરૂપે) છે. ત્રણે કાળમાં એક ધારાએ એટલે એકસરખો પ્રવર્ત્તે તે જ મોક્ષમાર્ગ;—વહેવામાં ખંડિત નહીં તે જ મોક્ષમાર્ગ.

છે. તેનાથી જ અનંત સંસારથી મુક્તપણું પમાય છે. આ વીતરાગજ્ઞાન કર્મનો અબંધહેતુ છે. વીતરાગના માર્ગે ચાલવું અથવા તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું એ પણ અબંધક છે. તે પ્રત્યે જે ક્રોધાદિ કષાય હોય તેથી વિમુક્ત થવું તે જ અનંત સંસારથી અત્યંતપણે મુક્ત થવું છે; અર્થાત્ મોક્ષ છે. મોક્ષથી વિપરીત એવો જે અનંત સંસાર તેની વૃદ્ધિ જેનાથી થાય છે તેને અનંતાનુબંધિ કહેવામાં આવે છે અને છે પણ તેમ જ. વીતરાગના માર્ગે અને તેમની આજ્ઞાએ ચાલનારાનું કલ્યાણ થાય છે. આવો જે ઘણા જીવોને કલ્યાણકારી માર્ગ તે પ્રત્યે ક્રોધાદિ ભાવ (જે મહા વિપરીતના કરનારા છે) તે જ અનંતાનુબંધિ કહાય છે.

જો કે ક્રોધાદિભાવ લૌકિકે પણ અફળ નથી; પરંતુ વીતરાગે પ્રરૂપેલ વીતરાગજ્ઞાન અથવા મોક્ષધર્મ અથવા તો સતધર્મ તેનું ખંડન અથવા તે પ્રત્યે ક્રોધાદિભાવ તીવ્ર મંદાદિ જેવે ભાવે હોય તેવે ભાવે અનંતાનુબંધિ કષાયથી બંધ થઈ અનંત એવા સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે.

અનુભવનો કોઈ પણ કાળમાં અભાવ નથી. બુદ્ધિબળથી મુકરર કરેલ વાત જે અપ્રત્યક્ષ છે તેનો ક્વચિત્ અભાવ પણ થવો ઘટે.

'કેવલજ્ઞાન એટલે જેનાથી કંઈ પણ જાણવું અવશેષ નથી તે, કે આત્મપ્રદેશનો જે સ્વભાવભાવ છે તે?':—

(અ) આત્માએ ઉત્પન્ન કરેલ વિભાવભાવ અને તેથી જડપદાર્થનો થયેલો સયોગ તે રૂપે થયેલા આવરણે કરી જે કંઈ દેખવું–જાણવું–થાય છે તે ઇંદ્રિયની સહાયતાથી થઈ શકે છે, પરંતુ તે સંબંધી આ વિવેચન નથી. આ વિવેચન 'કેવલજ્ઞાન' સંબંધી છે.

(આ) વિભાવભાવથી થયેલો જે પુદ્ગલાસ્તિકાયનો સંબંધ તે આત્માથી પર છે. તેનું તથા જેટલા પુદ્ગલનો સંયોગ થયો તેનું યથાન્યાયથી જ્ઞાન અર્થાત્ અનુભવ થાય તે અનુભવગમ્યમાં સમાય છે અને તેને લઈને લોક-સમસ્તના જે પુદ્ગલ તેનો પણ એવો જ નિર્ણય થાય તે બુદ્ધિબળમાં સમાય છે. જેમ, જે આકાશપ્રદેશને વિષે અથવા તો તેની નજીક વિભાવી આત્મા સ્થિત છે તે આકાશપ્રદેશના તેટલા ભાગને લઈને અચ્છેદ્ય અભેદ્ય એવું જે અનુભવાય છે તે અનુભવગમ્યમાં સમાય છે અને તે ઉપરાંતનો બાકીનો આકાશ જેને કેવલજ્ઞાનીએ પોતે પણ અનંત (જેનો અંત નહીં એવો) કહેલ

છે, તે અનંત આકાશનો પણ તે પ્રમાણે ગુણ હોવો જોઈએ એવું બુદ્ધિબળે નિર્ણીત કરેલું હોવું જોઈએ.

(ઇ) આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અથવા તો આત્મજ્ઞાન થયું, એ વાત અનુભવગમ્ય છે. તે આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી આત્મઅનુભવ થવા ઉપરાંત શું શું થવું જોઈએ એમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે બુદ્ધિબળથી કહેલું, એમ ધારી શકાય છે.

(ઈ) ઇંદ્રિયના સંયોગથી જે કંઈ દેખવું જાણવું થાય તે જો કે અનુભવગમ્યમાં સમાય છે ખરું, પરંતુ અહીં તો અનુભવગમ્ય આત્મતત્ત્વને વિષે કહેવાનું છે; જેમાં ઇંદ્રિયોની સહાયતા અથવા તો સંબંધની જરૂર છે નહીં, તે શિવાયની વાત છે. કેવલજ્ઞાની સહજ દેખી જાણી રહ્યા છે; અર્થાત્ લોકના સર્વ પદાર્થને અનુભવ્યા છે એમ જે કહેવામાં આવે છે તેમાં ઉપયોગનો સંબંધ રહે છે; કારણ કે કેવલજ્ઞાનીના ૧૩ મા અને ૧૪ મા ગુણસ્થાનક એવા બે વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે, તેમાં ૧૩ મા ગુણસ્થાનકવાળા કેવલજ્ઞાનીને યોગ છે એમ સ્પષ્ટ છે અને જ્યાં એ પ્રમાણે છે ત્યાં ઉપયોગની ખાસ રીતે જરૂર છે અને જ્યાં ખાસ રીતે જરૂર છે ત્યાં બુદ્ધિબળ છે એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી અને જ્યાં એ પ્રમાણે ઠરે છે ત્યાં અનુભવ સાથે બુદ્ધિબળ પણ ઠરે છે.

(ઉ) આ પ્રમાણે ઉપયોગ ઠરવાથી આત્માને જે જડપદાર્થ નજીક છે તેનો તો અનુભવ થાય છે; પણ જે નજીક નથી અર્થાત્ જેનો યોગ નથી તેનો અનુભવ થવો એમ કહેવું એ મુશ્કેલીવાળું છે અને તેની સાથે છેટેના પદાર્થનો અનુભવ ગમ્ય નથી એમ કહેવાથી કહેવાતા કેવલજ્ઞાનના અર્થને વિરોધ આવે છે, તેથી ત્યાં બુદ્ધિબળથી સર્વપદાર્થનું, સર્વ પ્રકારે, સર્વકાળનું જ્ઞાન થાય છે એમ ઠરે છે.

એક કાળના કલ્પેલા સમય જે અનંત છે તેને લઈને અનંતકાળ કહેવાય છે. તેમાંના વર્ત્તમાનકાળ પહેલાના જે સમય વ્યતીત થયા છે તે ફરીથી નથી એ વાત ન્યાયસપન્ન છે; તે સમય અનુભવગમ્ય શી રીતે થઈ શકે એ વિચારવાનું છે. અનુભવગમ્ય જે સમય થયા છે તેનું જે સ્વરૂપ તે છે તથા તે સ્વરૂપ શિવાય તેનું બીજું સ્વરૂપ થતું નથી અને તે જ પ્રમાણે અનાદિ અનંત કાળના બીજા જે સમય તેનું પણ તેવું જ સ્વરૂપ છે; એમ બુદ્ધિબળથી નિર્ણીત થયેલું જણાય છે.

અગાઉ બે વખત કહેવામાં આવ્યું છે છતાં આ ત્રીજી વખત કહેવામાં આવે છે કે ક્યારે ય પણ બાદર અને બાહ્યક્રિયાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો નથી, કારણ કે અમારા આત્માને વિષે તેનો ભાવ કોઈ દિવસ સ્વપ્ને પણ ઉત્પન્ન થાય તેમ છે નહીં.

રુઢીવાળી ગાંઠ, મિથ્યાત્વ અથવા કપાયને સૂચવનારી ક્રિયાના સંબંધમાં વખતે કોઈ પ્રસંગે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું હોય, તો ત્યાં ક્રિયાના નિષેધઅર્થે તો નહીં જ કહેવામાં આવ્યું હોય; છતાં કહેવાથી બીજી રીતે સમજવામાં આવ્યું હોય, તો તેમાં સમજનારે પોતાની ભૂલ થઈ છે એમ સમજવાનું છે.

જેણે કપાયભાવનું ઉચ્છેદન કરેલું છે તે કપાયભાવનું સેવન થાય એમ કદિ પણ કરે નહીં.

અમુક ક્રિયા કરવી એવું જ્યાંસુધી અમારા તરફથી કહેવામાં નથી આવતું ત્યાંસુધી એમ સમજવું કે તે કારણ સહિત છે ને તેથી કરી ક્રિયા ન કરવી એમ કહેતું નથી.

હાલ અમુક ક્રિયા કરવી એમ કહેવામાં જો આવે અને પાછળથી દેશકાળને અનુસરી તે ક્રિયાને બીજા આકારમાં મૂકી કહેવામાં આવે તો શ્રોતાના મનમાં શંકા આણવાનું કારણ થાય કે એક વખત આમ કહેવામાં આવતું હતું ને બીજી વખત આમ કહેવામાં આવે છે; એવી શંકાથી તેનું શ્રેય થવાને બદલે અશ્રેય થાય.

બારમાં ગુણસ્થાનકના છેલ્લા સમયસુધી પણ જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવાનું થાય છે. તેમાં સ્વચ્છંદપણું વિલય થાય છે.

સ્વચ્છંદે નિવૃત્તિ કરવાથી વૃત્તિઓ શાંત થતી નથી, પણ ઉન્મત્ત થાય છે અને તેથી પડવાનો વખત આવે છે અને જેમ જેમ આગળ ગયા પછી જો પડવાનું થાય છે, તો તેમ તેમ તેને પછાટ વધારે લાગે છે, એટલે ઘણો તે ઉંડો જાય છે; અર્થાત્ પહેલામાં જઈ ખુંચે છે, એટલું જ નહીં પરંતુ તેને ત્યા ઘણા કાળસુધી જોરની પછાટથી ખુંચ્યા રહેવું પડે છે.

હજુ પણ શંકા કરવી હોય તો કરવી; પણ એટલું તો ચોકસપણે શ્રદ્ધવું કે જીવથી માંડી મોક્ષ સુધી છે અને મોક્ષનો ઉપાય પણ છે; તેમાં કાંઈ પણ અસત્ય નથી. આવો નિર્ણય કરવા પછી તેમાં તો કોઈ દિવસ શંકા કરવી નહીં અને એ પ્રમાણે નિર્ણય થયા પછી ઘણુંકરીને શંકા થતી નથી.

જે કદાચ્ શંકા થાય તો તે દેશશંકા થાય છે ને તેનું સમાધાન થઈ શકે છે. પરંતુ મૂળમાં એટલે જીવથી માંડી મોક્ષ સુધી અથવા તેના ઉપાયમાં શંકા થાય તો તે દેશશંકા નથી પણ સર્વશંકા છે ને તે શંકાથી ઘણુંકરી પડવું થાય છે અને તે પડવું એટલા બધા જોરમાં થાય છે કે તેની પછાટ અત્યંત લાગે છે. આ જે શ્રદ્ધા છે તે બે પ્રકારે છે: એક 'ઓઘે' અને બીજી 'વિચારપૂર્વક.'

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનથી જે કંઈ જાણી શકાય છે તેમાં અનુમાન સાથે રહે છે, પરંતુ તેથી આગળ અને અનુમાન વિના શુદ્ધપણે જાણવું એ મનઃપર્યવજ્ઞાનનો વિષય છે; એટલે મૂળ તો મતિ, શ્રુત અને મનઃપર્યવજ્ઞાન એક છે, પરંતુ મનઃપર્યવમાં અનુમાન વિના મતિની નિર્મલતા શુદ્ધ જાણી શકાય છે.

મતિની નિર્મલતા થવી એ સંયમ વિના થઈ શકે નહીં; વૃત્તિને રોકવાથી સંયમ થાય છે અને તે સંયમથી મતિની શુદ્ધતા થઈ શુદ્ધ પર્યાયનું જે જાણવું (અનુમાન વિના) તે મનઃપર્યવજ્ઞાન છે.

મતિજ્ઞાન એ લિંગ એટલે ચિહ્નથી જાણી શકાય છે અને મનઃપર્યવજ્ઞાનમાં લિંગ અથવા ચિહ્નની જરૂર રહેતી નથી.

મતિજ્ઞાનથી જાણવામાં અનુમાનની આવશ્યકતા રહે છે અને તે અનુમાનને લઈને જાણેલું ફેરફારરૂપ પણ થાય છે. જ્યારે મનઃપર્યવને વિષે તેમ (ફેરફારરૂપ) થતું નથી, કેમકે તેમાં અનુમાનના સહાયપણાની જરૂર નથી. શરીરની ચેષ્ટાથી ક્રોધાદિ પારખી શકાય છે, પરંતુ તેનું (ક્રોધાદિનું) મૂળસ્વરૂપ ન દેખાવા સારુ શરીરની વિપરિત ચેષ્ટા કરવામાં આવી હોય તો તે ઉપરથી પારખી શકવું (પરીક્ષા કરવી) એ દુર્ઘટ છે; તેમ જ શરીરની ચેષ્ટા કોઈ પણ આકારમાં ન કરવામાં આવી હોય છતાં, તદ્દન ચેષ્ટા જોયા વિના તેનું (ક્રોધાદિનું) જાણવું તે અતિ દુર્ઘટ છે, છતાં તે પ્રમાણે પરભારું થઈ શકવું તે મનઃપર્યવજ્ઞાન છે.

લોકોમાં ઓઘસંજ્ઞાએ એમ માનવામાં આવતું કે 'આપણને સમ્યક્ત્વ છે કે શી રીતે તે કેવલી જાણે, નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ છે એ વાત તો કેવલીગમ્ય છે.' ચાલતી રુઢી પ્રમાણે એમ માનવામાં આવતું; પરંતુ બનારસીદાસ અને બીજા તે દશાના પુરુષો એમ કહે છે કે અમને સમ્યક્ત્વ થયું છે એ નિશ્ચયથી કહીએ છીએ.

શાસ્ત્રમા એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે 'નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ છે કે શી રીતે તે કેવળી જાણે' તે વાત અમુક નયથી સત્ય છે. તેમ કેવલજ્ઞાની શિવાય પણ બનારસીદાસ વગેરેએ મોઘમપણે એમ કહ્યુ છે કે 'અમને સમ્યક્ત્વ છે, અથવા પ્રાપ્ત થયુ' તે વાત પણ સત્ય છે, કારણ 'નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ' છે તે દરેક રહસ્યના પર્યાયસહિત કેવળી જાણી શકે છે, અથવા દરેક પ્રયોજનભૂત પદાર્થના હેતુ અહેતુ સપૂર્ણપણે જાણવા એ કેવળી શિવાય બીજાથી બની શકતુ નથી, ત્યા આગળ 'નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ' કેવળીગમ્ય કહ્યુ છે તે પ્રયોજનભૂત પદાર્થના સામાન્યપણે અથવા સ્થૂળપણે હેતુ અહેતુ સમજી શકાય એ બનવાયોગ્ય છે અને તે કારણને લઈને બનારસીદાસ વગેરેએ પોતાને સમ્યક્ત્વ છે એમ કહેલુ છે

'સમયસાર'મા બનારસીદાસે કરેલી કવિતામા 'અમારે હૃદયને વિષે બોધબીજ થયુ છે' એમ કહેલુ છે, અર્થાત્ પોતાને વિષે સમ્યક્ત્વ છે એમ કહ્યુ છે

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી વધારેમા વધારે પ૦૨ ભવની અદર મુક્તિ છે અને જો ત્યાથી તે પડે છે તો અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તનકાલ ગણાય અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તનકાલ ગણાય તોપણ તે સાદિસાતના ભાગામા આવી જાય છે, એ વાત નિ શક છે

સમ્યક્ત્વના લક્ષણો —કષાયનુ મદપણુ અથવા તેના રસનુ મોળાપણુ મોક્ષમાર્ગ તરફ વલણ સસાર બધનરૂપ લાગે અથવા સસાર ખારો ઝેર લાગે સર્વ પ્રાણી ઉપર દયાભાવ, તેમા વિશેષે કરી પોતાના આત્મા તરફ દયાભાવ સત્દેવ, સત્ધર્મ, સદ્ગુરુ ઉપર આસ્થા

આત્મજ્ઞાન અથવા આત્માથી પર એવુ જે કર્મસ્વરૂપ, અથવા પુદ્ગલાસ્તિકાય વગેરેનુ જે સ્વરૂપ જુદા જુદા પ્રકારે, જુદે જુદે પ્રસગે, અતિ સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ અને અતિ વિસ્તારવાળુ જ્ઞાનીથી પ્રકાશવુ થયુ છે, તેમા કઈ હેતુ સમાય છે કે શી રીતે ? અને સમાય છે તો શુ ? તે વિષે વિચાર કરવાથી સાત કારણો તેમા સમાયેલા છે એમ માલુમ પડે છે મદ્ભુતાર્થપ્રકાશ, તેનો વિચાર, તેની પ્રતીતિ, જીવસરક્ષણ વગેરે તે સાતે હેતુનુ ફળ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય તે છે તેમ જ મોક્ષની પ્રાપ્તિનો જે માર્ગ તે આ હેતુથી સુપ્રતીત રૂપ થાય છે

કર્મ અનંત પ્રકારનાં છે. તેમાં મુખ્ય ૧૫૮ છે. તેમાં મુખ્ય આઠ કર્મપ્રકૃતિ વર્ણવવામાં આવી છે. આ બધાં કર્મમાં મુખ્ય એવું મોહનીય છે; જેનું સામર્થ્ય બીજાં કરતાં અત્યંત છે અને તેની સ્થિતિ પણ સર્વ કરતાં વધારે છે.

આઠ કર્મમાં ચાર ઘનઘાતિ છે, તે ચારમાં પણ મોહનીય અત્યંત પ્રબલપણે ઘનઘાતિ છે. મોહનીયકર્મ શિવાય સાત કર્મ છે તે મોહનીયકર્મના પ્રતાપથી પ્રબલપણે થાય છે. જો મોહનીય ખસે તો બીજાં નિર્બલ થઈ જાય છે. મોહનીય ખસવાથી બીજાંઓનો પગ ટકી શકતો નથી.

કર્મબંધના ચાર પ્રકાર છે. પ્રકૃતિબંધ, પ્રદેશબંધ, સ્થિતિબંધ અને રસબંધ. તેમાં પ્રદેશ, સ્થિતિ અને રસ એ ત્રણ બંધનાં સર્વાળાનું નામ પ્રકૃતિ આપવામાં આવ્યું છે. પ્રદેશબંધ છે તે આત્માના પ્રદેશની સાથે પુદ્ગલનો જમાવ અર્થાત્ જોડાણ છે. ત્યાં તેનું પ્રબલપણું હોતું નથી; તે ખેરવવા ચાહે તો ખરી શકે તેમ છે. મોહને લઈને સ્થિતિ તથા રસનો બંધ પડે છે અને તે સ્થિતિ તથા રસનો બંધ છે તે જીવ ફેરવવા ધારે તો ફરી જ શકે એમ બનવું અશક્ય છે. આવું મોહને લઈને એ સ્થિતિ તથા રસનું પ્રબલપણું છે.

સમ્યક્ત્વ અન્યોક્તિરીતે પોતાનું દૂષણ બતાવે છે:—

'મને ગ્રહણ કરવાથી ગ્રહણ કરનારની ઇચ્છા ન થાય તોપણ મારે તેને પરાણે મોક્ષ લઈ જવો પડે છે; માટે મને ગ્રહણ કરવા પહેલાં એ વિચાર કરવો કે મોક્ષે જવાની ઇચ્છા ફેરવવી હશે તોપણ કામ આવવાની નથી. મને ગ્રહણ કરવા પછી નવમે સમયે તો મારે તેને મોક્ષે પહોંચાડવો જોઈએ. ગ્રહણ કરનાર કદાચ્ શિથિલ થઈ જાય તોપણ બને તો તે જ ભવે ,અને ન બને તો વધારેમાં વધારે પદર ભવે મારે તેને મોક્ષે પહોંચાડવો જોઈએ. કદાચ મને છોડી દઈ મારાથી વિરુદ્ધ આચરણ કરે અથવા પ્રબલમાં પ્રબલ એવા મોહને ધારણ કરે તોપણ અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તનની અંદર મારે તેને મોક્ષે પહોંચાડવો એ મારી પ્રતિજ્ઞા છે'!

અર્થાત્ અહિં સમ્યક્ત્વની મહત્તા બતાવી છે.

સમ્યક્ત્વ કેવલજ્ઞાનને કહે છે: 'હું જીવને મોક્ષે પહોંચાડું એટલેસુધી કાર્ય કરી શકું છું અને તું પણ તે જ કાર્ય કરે છે;-તું તેથી કાંઈ વિશેષ કાર્ય કરી શકતું નથી; તો પછી તારા કરતાં મારામાં ન્યૂનતા શાની ? એટલું જ નહીં, પરંતુ તને પામવામાં મારી જરૂર રહે છે.'!

ગ્રંથાદિ વાંચવાનું શરૂ કરતાં પ્રથમ મંગળાચરણ કરવું અને તે ગ્રંથ ફરીથી વાંચતાં અથવા ગમે તે ભાગથી તે વાંચવાનું શરૂ કરતાં પ્રથમ મંગળાચરણ કરવું એવી શાસ્ત્રપદ્ધતિ છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે આહ્યવૃત્તિમાંથી આત્મવૃત્તિ કરવી છે, માટે તેમ કરવામાં પ્રથમ શાંતપણું કરવાની જરૂર છે અને તે પ્રમાણે પ્રથમ મંગળાચરણ કરવાથી શાંતપણું પ્રવેશ કરે છે વાંચવાનો અનુક્રમ જે હોય તે બનતાસુધી ન જ તોડવો જોઈએ, તેમાં જ્ઞાનીનો દાખલો લેવા જરૂર નથી

આત્મઅનુભવગમ્ય અથવા આત્મજનિત સુખ અને મોક્ષસુખ તે એક જ છે માત્ર શબ્દ જુદા છે

કેવળજ્ઞાની શરીરને લઈને નથી કે બીજાના શરીર કરતાં તેમનું શરીર તફાવતવાળું જોવામાં આવે વળી તે કેવળજ્ઞાન શરીરથી કરી નીપજાવેલ છે એમ નથી તે તો આત્માવડે કરી પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે, તેને લીધે શરીરથી તફાવત જાણવાનું કારણ નથી અને શરીર તફાવતવાળું લોકોના જોવામાં નહીં આવવાથી લોકો તેનું મહાત્મ્ય બહુ જાણી શકતા નથી

જેને મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાનની અશે પણ ખબર નથી તે જીવ કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ જાણવા ઇચ્છે તે શી રીતે બની શકવા યોગ્ય છે? અર્થાત્ બની શકવા યોગ્ય નથી

મતિ સ્ફુરાયમાન થઈ જણાયેલું જે જ્ઞાન તે 'મતિજ્ઞાન' અને શ્રવણ થવાથી થયેલું જે જ્ઞાન તે 'શ્રુતજ્ઞાન' અને તે શ્રુતજ્ઞાનનું મનન થઈ પ્રગમ્યું ત્યારે તે પાછું મતિજ્ઞાન થયું અથવા તે 'શ્રુતજ્ઞાન' પ્રગમ્યાથી બીજાને કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તે જ કહેનારને વિષે મતિજ્ઞાન અને સાંભળનારને માટે શ્રુતજ્ઞાન થાય છે તેમ 'શ્રુતજ્ઞાન' મતિ વિના થઈ શકતું નથી અને તે જ મતિ પૂર્વે શ્રુત હોવું જોઈએ એમ એક બીજાને કાર્ય કારણનો સબંધ છે તેના ઘણા ભેદ છે, તે સર્વે ભેદને જેમ જોઈએ તેમ હેતુસહિત જાણ્યા નથી (હેતુ સહિત જાણવા સમજવા એ દુર્ઘટ છે) અને ત્યારપછી આગળ વધતાં અવધિજ્ઞાન જેના પણ ઘણા ભેદ છે ને જે સઘળા રૂપી પદાર્થને જાણવાના વિષય છે, તેને અને તે જ પ્રમાણે મન પર્યવના વિષય છે, તે સઘળાઓને કંઈ અશે પણ જાણવા સમજવાની જેને શક્તિ નથી એવા મનુષ્યો પર અને અરૂપી પદાર્થના સઘળા ભાવને જાણનારું એવું જે 'કેવળજ્ઞાન' તેના વિષે જાણવા, સમજવાનું પ્રશ્ન કરે તો તે શી રીતે સમજી શકે? અર્થાત્ ન સમજી શકે

જ્ઞાનીના માર્ગને વિષે ચાલનારને કર્મબંધ નથી; તેમ જ તે જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનારને પણ કર્મબંધ નથી, કારણ કે ક્રોધ, માન, માયા, લોભાદિનો ત્યાં અભાવ છે અને તે અભાવના હેતુએ કરી કર્મબંધ ન થાય. તોપણ 'ઇરિયા પંથ'ને વિષે વેહેતાં 'ઇરિયા પંથ' ની ક્રિયા જ્ઞાનીને લાગે છે અને જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનારને પણ તે ક્રિયા લાગે છે.

જે વિદ્યાથી જીવ કર્મ બાંધે છે, તે જ વિદ્યાથી જીવ કર્મ છોડે છે. તે જ વિદ્યા સંસારી હેતુના પ્રયોગે વિચાર કરવાથી કર્મબંધ કરે છે અને તે જ વિદ્યાથી દ્રવ્યનું સ્વરૂપ સમજવાના પ્રયોગથી વિચાર કરે છે ત્યાં કર્મ છોડે છે.

'ક્ષેત્રસમાસ'માં ક્ષેત્રસંબંધાદિની જે જે વાતો છે, તે અનુમાનથી માનવાની છે. તેમાં અનુભવ હોતો નથી; પરંતુ તે સઘળું કારણોને લઈને વર્ણવવામાં આવે છે. તેની શ્રદ્ધા વિશ્વાસપૂર્વક રાખવાની છે. મૂળ શ્રદ્ધામાં ફેર હોઈને આગળ સમજવામાં ઠેઠ સુધી ભૂલ ચાલી આવે છે. જેમ ગણિતમાં પ્રથમ ભૂલ થઈ તો પછી તે ભૂલ ઠેઠસુધી ચાલી આવે છે તેમ.

જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું છે. તે જ્ઞાન જો સમ્યક્ત્વ વિનાનું મિથ્યાત્વસહિત હોય તો 'મતિ અજ્ઞાન' 'શ્રુત અજ્ઞાન' અને 'અવધિ અજ્ઞાન' એમ કહેવાય. તે મળી કુલ આઠ પ્રકાર છે.

મતિ, શ્રુત અને અવધિ મિથ્યાત્વ સહિત હોય, તો તે 'અજ્ઞાન' છે, અને સમ્યક્ત્વ સહિત હોય તો 'જ્ઞાન' છે. તે શિવાય બીજો ફેર નથી.

રાગાદિ સહિત જીવ કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરે તો તેનું નામ 'કર્મ' છે;– શુભ અથવા અશુભ અધ્યવસાયવાળું પરિણમન તે 'કર્મ' કહેવાય અને શુદ્ધ અધ્યવસાયવાળું પરિણમન તે કર્મ નથી પણ 'નિર્જરા' છે.

અમુક આચાર્ય એમ કહે છે કે દિગમ્બરના આચાર્યે એમ સ્વીકાર્યું છે કે:–'જીવનો મોક્ષ થતો નથી, પરંતુ મોક્ષ સમજાય છે; તે એવી રીતે કે જીવ શુદ્ધસ્વરૂપી છે; તેને બંધ થયો નથી તો પછી મોક્ષ થવાપણું ક્યાં રહે છે? પરંતુ તેણે માનેલું છે કે હું બંધાણો છું તે માનવાપણું વિચારવડીએ કરી સમજાય છે કે મને બંધન નથી, માત્ર માન્યું હતું; તે માનવાપણું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજાયાથી રહેતું નથી; અર્થાત્ મોક્ષ સમજાય છે.' આ વાત 'શુદ્ધનય'ની અથવા 'નિશ્ચયનય'ની છે. પર્યાયાર્થી નયવાળાઓ એ નયને વળગી આચરણ કરે તો તેને રખડી મરવાનું છે.

'ठाणांगसूत्र'मां कहेवामां आव्युं छे के जीव, अजीव, पुण्य, पाप, आश्रव, संवर, निर्जरा, बंध अने मोक्ष ए पदार्थ सद्भाव छे, एटले तेना भाव छतां छे, कल्पवामां आव्या छे एम नथी

वेदांत छे ते शुद्धनयाभासी छे शुद्धनयाभासमतवाळा 'निश्चयनय' सिवाय बीजा नयने एटले 'व्यवहारनय'ने ग्रहण करता नथी जिन अनेकांतिक छे, अर्थात् ते स्याद्वादी छे

कोई नव तत्त्वनी, कोई सात तत्त्वनी, कोई षड्द्रव्यनी, कोई षड्पदनी, कोई बे राशिनी वात कहे छे, परंतु ते सघळुं जीव, अजीव एवी बे राशि अथवा ए बे तत्त्व अर्थात् द्रव्यमां समाय छे

निगोदमां अनंता जीव रह्या छे ए वातमां तेम ज कंदमूळमां सोयनी अणी उपर रहे तेटला नाना भागमां अनंत जीव रह्या छे, ते आशंका करवा पणुं छे नहीं ज्ञानीए जेवुं स्वरूप दीठुं छे तेवुं ज कह्युं छे आ जीव जे स्थूळदेहप्रमाण थई रह्यो छे अने जेने पोताना स्वरूपनुं हजु जाण पणुं नथी थयुं तेने एवी झीणी वात समजवामां न आवे ते वात खरी छे, परंतु तेने आशंका करवानुं कारण नथी, ते आ रीते —

चोमासाना वखतमां एक गामना पादरमां तपासीए तो घणी लीलोतरी जोवामां आवे छे अने तेवी थोडी लीलोतरीमां अनंता जीवो छे, तो एवा घणा गामनो विचार करीए तो जीवनी संख्याना प्रमाण विषे अनुभव नथी थयो छतां बुद्धिबळथी विचार करतां अनंतपणुं संभावी शकाय छे कंदमूळ आदिमां अनंतपणुं संभवे छे बीजी लीलोतरीमां अनंतपणुं संभवतुं नथी परंतु कंदमूळमां अनंतपणुं घटे छे कंदमूळनो अमुक थोडो भाग जो वाववामां आवे तो ते उगे छे ते कारणथी पण त्यां जीवनुं विशेषपणुं घटे छे, तथापि जो प्रतीति न थती होय तो आत्मानुभव करवो, आत्मानुभव थवाथी प्रतीति थाय छे ज्यांसुधी आत्मानुभव नथी थतो, त्यांसुधी ते प्रतीति थवी मुश्केल छे, माटे जो तेनी प्रतीति करवी होय तो प्रथम आत्माना अनुभवी थवुं

ज्यांसुधी ज्ञानावरणीयनो क्षयोपशम नथी थयो, त्यांसुधी सम्यक्त्वनी प्राप्ति थवानी इच्छा राखनारे ते वातनी प्रतीति राखी आज्ञानुसार वर्त्तन करवुं

જીવમા સકોચ વિસ્તારની શક્તિરૂપ ગુણ રહે છે તે કારણથી તે નાના મોટા શરીરમા દેહપ્રમાણ સ્થિતિ કરી રહે છે આ જ કારણથી જ્યા થોડા અવકાશને વિષે પણ સકોચપણું વિશેષપણે કરી શકે છે ત્યા જીવો તેમ કરી રહેલા છે

જેમ જેમ જીવ કર્મપુદ્ગલ વધારે ગ્રહણ કરે છે, તેમ તેમ તે વધારે નિબિડ થઈ નાના દેહને વિષે રહે છે

પદાર્થને વિષે અચિન્ત્ય શક્તિ છે દરેક પદાર્થ પોતપોતાના ધર્મને ત્યાગતા નથી એક જીવે પરમાણુરૂપે ગ્રહેલા એવા જે કર્મ તે અનત છે તેવા અનતા જીવ જેની પાસે કર્મરૂપી પરમાણુ અનતા અનત છે તે સઘળા નિગોદ આશ્રયી થોડા અવકાશમા રહેલા છે, તે વાત પણ શકા કરવાયોગ્ય નથી સાધારણ ગણતિ પ્રમાણે એક પરમાણુ એક આકાશપ્રદેશ અવગાહે છે, પરતુ તેનામા અચિંત્ય સામર્થ્ય છે, તે સામર્થ્યધર્મે કરી થોડા આકાશને વિષે અનતા પરમાણુ રહ્યા છે એક આરિસો છે તે સામે તેથી ઘણી મોટી વસ્તુ મૂકવામા આવે, તો પણ તેવડો આકાર તેમા સમાઈને રહે છે આખ એક નાની વસ્તુ છે છતા તેવી નાની વસ્તુમા સૂર્ય ચદ્રાદિ મોટા પદાર્થોનુ સ્વરૂપ જોવામા આવે છે તે જ રીતે આકાશ જે ઘણું વિશાળ ક્ષેત્ર છે તે પણ એક આખને વિષે દેખાવારૂપે સમાય છે મોટા મોટા એવા ઘણા ઘરો તેને નાની વસ્તુ એવી જે આખ તે જોઈ શકે છે થોડા આકાશમા જો અનત પરમાણુ અચિંત્ય સામર્થ્યને લીધે ન સમાઈ શકતા હોય તો, આખથી કરી પોતાના કદ જેવડી જ વસ્તુ જોઈ શકાય, પણ વધારે મોટો ભાગ જોઈ ન શકાય, અથવા આરિસામા ઘણા ઘરો આદિ મોટી વસ્તુનુ પ્રતિબિંબ પડે નહીં આ જ કારણથી પરમાણુનુ પણ અચિંત્ય સામર્થ્ય છે અને તેને લઈને થોડા આકાશને વિષે અનતા પરમાણુ સમાઈ રહી શકે છે

આ પ્રમાણે પરમાણુ આદિ દ્રવ્યનુ સૂક્ષ્મભાવથી નિરૂપણ કરવામા આવ્યુ છે, તે જો કે પરભાવનુ વિવેચન છે, તોપણ તે કારણસર છે અને સહેતુ કરવામા આવેલું છે

ચિત્ત સ્થિર કરવા સારૂ, અથવા વૃત્તિને બહાર ન જવા દેતા અત રગમા લઈ જવા સારૂ પરદ્રવ્યના સ્વરૂપનુ સમજવુ કામે લાગે છે

પરદ્રવ્યનુ સ્વરૂપ વિચારવાથી વૃત્તિ બહાર ન જતા અતરગને વિષે રહે છે અને સ્વરૂપ સમજ્યા પછી તેના થયેલા જ્ઞાનથી તે તેનો વિષય થઈ

રહેતા અથવા અમુક અંશે સમજવાથી તેટલો તેનો વિષય થઈ રહેતા, વૃત્તિ પાધરી બહાર નીકળી પરપદાર્થો વિષે રમણ કરવા દોડે છે, ત્યારે પરદ્રવ્ય કે જેનુ જ્ઞાન થયુ છે તેને સૂક્ષ્મભાવે ફરી સમજવા માડતા વૃત્તિને પાછી અતરગમા લાવવી પડે છે અને તેમ લાવ્યા પછી વિશેષપણે સ્વરૂપ સમજાયાથી જ્ઞાનેકરી તેટલો તેનો વિષય થઈ રહેતા વળી વૃત્તિ બહાર દોડવા માંડે છે, ત્યારે જાણ્યુ હોય તેથી વિશેષ સૂક્ષ્મભાવે ફરી વિચારવા માડતા વળી પણ વૃત્તિ પાછી અતરગને વિષે પ્રેરાય છે એમ કરતા કરતા વૃત્તિને વારવાર અતરગભાવમા લાવી શાત કરવામા આવે છે અને એ પ્રમાણે વૃત્તિને અતરગમા લાવતા લાવતા આત્માનો અનુભવ વખતે થઈ જાય છે અને જ્યારે એ પ્રમાણે થાય છે ત્યારે વૃત્તિ બહાર જતી નથી, પરતુ આત્માને વિષે શુદ્ધ પરિણતિરૂપ થઈ પરિણમે છે અને તે પ્રમાણે પરિણમવાથી બાહ્યપદાર્થનું દર્શન સહજ થાય છે આ કારણોથી પરદ્રવ્યનુ વિવેચન કામનુ અથવા હેતુરૂપ થાય છે

જીવ પોતાને જે અલ્પજ્ઞાન હોય છે તેના વડે મોટો એવો જે જ્ઞેય પદાર્થ તેનુ સ્વરૂપ જાણવા ઇચ્છે છે, તે ક્યાથી થઈ શકે? અર્થાત્ ન થઈ શકે જ્ઞેયપદાર્થનુ સ્વરૂપ જાણવાનુ ન થઈ શકે ત્યા આગળ પોતાના અલ્પજ્ઞપણાથી ન સમજાયાનુ કારણ ન માનતા તેથી મોટો જ્ઞેયપદાર્થ તેને વિષે દોષ કાઢે છે, પરતુ સવળીએ આવી પોતાના અલ્પજ્ઞપણાથી ન સમજાયા વિષેનુ કારણ માનતો નથી

જીવ પોતાનુ સ્વરૂપ જાણી શકતો નથી, તો પછી પરનુ સ્વરૂપ જાણવા ઇચ્છે તે તેનાથી શી રીતે જાણી (સમજી) શકાય? અને જ્યાસુધી ન સમજવામા આવે ત્યાસુધી ત્યા રહી ગુચાઈ ગોળાયા કરે છે શ્રેયકારી એવુ જે નિજસ્વરૂપનુ જ્ઞાન તે જ્યાસુધી પ્રગટ નથી કર્યું ત્યાસુધી પરદ્રવ્યનુ ગમે તેટલુ જ્ઞાન મેળવે તોપણ તે કશા કામનુ નથી માટે ઉત્તમ રસ્તો એ છે કે બીજી બધી વાતો મુકી દઈ પોતાના આત્માને ઓળખવા પ્રયત્ન કરવો જે સારભૂત છે તે જોવાસારૂ આ 'આત્મા સદ્ભાવવાળો છે,' 'તે કર્મનો કર્ત્તા છે,' અને તેથી (કર્મથી) તેને બધ થાય છે, 'તે બંધ શી રીતે થાય છે?' 'તે બંધ કેવી રીતે નિવૃત્ત થાય?' અને 'તે બધથી નિવૃત્ત થવુ એ મોક્ષ છે,' એ આદિ સબધી વારવાર અને ક્ષણે ક્ષણે વિચાર કરવો યોગ્ય છે અને એ પ્રમાણે વારવાર વિચાર કરવાથી વિચાર વૃદ્ધિને પામે છે ને

તેને લીધે નિજસ્વરૂપનો અંશે અંશે અનુભવ થાય છે. જેમ જેમ નિજ-સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે, તેમ તેમ દ્રવ્યનું જે અચિંત્ય સામર્થ્ય તે તેના અનુભવમાં આવતું જાય છે. તેને લઈને ઉપર બતાવેલી એવી જે શંકાઓ (જેવી કે, થોડા આકાશમાં અનંત જીવનું સમાવું, અથવા અનંત પુદ્ગલ પરમાણુનું સમાવું) નું કરવાપણું રહેતું નથી અને તે યથાર્થ છે એમ સમજાય છે. તે છતાં પણ જો માનવામાં ન આવતું હોય તો અથવા શંકા કરવાનું કારણ રહેતું હોય તો જ્ઞાની કહે છે કે ઉપર બતાવેલો પુરુષાર્થ કરવામાં આવ્યેથી અનુભવસિદ્ધ થશે.

જીવ કર્મબંધ જે કરે છે, તે દેહસ્થિત રહેલો જે આકાશ તેને વિષે રહેલાં જે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ તેમાંથી ગ્રહીને કરે છે. બહારથી લઈ કર્મ બાંધતો નથી.

આકાશમાં ચૌદ રાજલોકને વિષે સદા પુદ્ગલ પરમાણુ ભરપૂર છે; તે જ પ્રમાણે શરીરને વિષે રહેલો જે આકાશ ત્યાં પણ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરમાણુનો સમૂહ ભરપૂર છે. ત્યાંથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ જીવ ગ્રહી, કર્મબંધ પાડે છે.

એવી આશંકા કરવામાં આવે કે શરીરથી લાંબે (દૂર) એટલે ઘણે છેટે એવા કોઈ કોઈ પદાર્થ પ્રત્યે જીવ રાગ, દ્વેષ કરે તો તે ત્યાંના પુદ્ગલ ગ્રહી બંધ બાંધે છે કે શી રીતે? તેનુ સમાધાન એમ થાય છે કે તે રાગદ્વેષરૂપ પરિણતિ તો આત્માની વિભાવરૂપ પરિણતિ છે અને તે પરિણતિ કરનાર આત્મા છે અને તે શરીરને વિષે રહી કરે છે, માટે ત્યાં આગળ એટલે શરીરને વિષે રહેલો એવો જે આત્મા, તે જે ક્ષેત્રે રહેલાં એવાં જે પુદ્ગલ પરમાણુ તેને ગ્રહીને બાંધે છે. બહાર ગ્રહવા જતો નથી

યશ અપયશ કીર્ત્તિ જે નામકર્મ છે, તે નામકર્મસંબંધ લઈને છે તે શરીર રહે છે ત્યાંસુધી ચાલે છે; ત્યાંથી આગળ ચાલતા નથી. જીવ સિદ્ધ-પણાને પ્રાપ્ત થાય અથવા વિરતિપણું પામે ત્યારે તે સંબંધ રહેતો નથી સિદ્ધપણાને વિષે એક આત્માશિવાય બીજું કંઈ નથી અને નામકર્મ એ એક જાતનુ કર્મ છે, ત્યાં યશ અપયશ આદિનો સંબંધ શી રીતે ઘટે? અવિ-રતિપણાથી જે કંઈ પાપક્રિયા થાય છે તે પાપ ચાલ્યુ આવે છે

'વિરતિ' એટલે 'મૂકાવું,' અથવા રતિથી વિરુદ્ધ એટલે રતિ નહીં તે. અવિરતિમા ત્રણ શબ્દનો સંબંધ છે અ+વિ+રતિ=અ નહીં+વિ=વિરુદ્ધ+રતિ=પ્રીતિ-મોહ, એટલે પ્રીતિ-મોહ વિરુદ્ધ નહીં તે 'અવિરતિ' છે. તે

લોકમા ગણાવનાર એટલે અજીવરાશિ જે જીવથી પર છે તે પ્રત્યે પ્રીતિ તેનુ નિવૃત્તિપણુ આમા આવતું નથી, ત્યાંસુધી વિરતિ કી રીતે ગણી શકાય? તેનુ ગમાય ન ન્પ ય ઇંદ્રિય અને છઠ્ઠા મનથી જે વિરતિ કરવી છે તેનુ જે વિરતિપણુ છે તેમા અજીવરાશિની વિરતિ આવી જાય છે

પૂર્વે જ્ઞાનીની વાણી આ રીતે નિશ્ચયપણે કદિ માનવી નથી અથવા તે વાણી સમ્યક્ પ્રકારે માથે ચડાવી નથી એમ સર્વદર્શીએ કહ્યુ છે

સદ્ગુરુઉપદિષ્ટ યથોચિત સયમને પાળતા એટલે સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ વર્તતા પાપથી વિરમવુ થાય છે અને અભેદ્ય એવા સંસાર સમુદ્રનુ તરવુ થાય છે •

વસ્તુસ્વરૂપ કેટલાક સ્થળકે આજ્ઞાવતીએ પ્રતિષ્ઠિત છે અને કેટલાક સ્થાનકે સદ્વિચારપૂર્વક પ્રતિષ્ઠિત છે પરતુ આ દુષમ કાળનુ પ્રબળપણુ એવુ થયુ છે કે હવે પછીની ક્ષણે પણ વિચારપૂર્વક પ્રતિષ્ઠિતને માટે તે કેમ પ્રવર્તશે તે જાણવાની આ કાળને વિષે શક્તિ જણાતી નથી, માટે ત્યા આગળ આજ્ઞાપૂર્વક પ્રતિષ્ઠિત રહેવુ એ યોગ્ય છે

જ્ઞાનીએ કહ્યુ છે કે 'બુઝો! કેમ બુઝતા નથી? ફરી આવો અવસર આવવો દુર્લભ છે'

લોકને વિષે જે પદાર્થ છે તેના ધર્મ દેવાધિદેવે પોતાના જ્ઞાનમા ભાસવાથી જેમ હતા તેમ વર્ણવ્યા છે પદાર્થો તે ધર્મથી બહાર જઈ પ્રવર્તતા નથી અર્થાત્ જ્ઞાની મહારાજે પ્રકાશ્યુ તેથી બીજી રીતે પ્રવર્તતા નથી તેથી તે જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તે છે એમ કહ્યુ છે કારણ કે જ્ઞાનીએ પદાર્થના જેવા ધર્મ હતા તેવા જ તેના ધર્મ કહ્યા છે

કાળ મૂળ દ્રવ્ય નથી, ઉપચારિક દ્રવ્ય છે અને તે જીવ તથા અજીવ (અજીવમા મુખ્યત્વે પુદ્ગલાસ્તિકાયમા વિશેષપણે સમજાય છે) માથી ઉત્પન્ન થયેલ છે અથવા જીવાજીવની પર્યાય અવસ્થા તે કાળ છે દરેક દ્રવ્યના અનતા ધર્મ છે તેમા ઊર્ધ્વપ્રચય અને તિર્યક્પ્રચય એવા બે ધર્મ છે

દરેક દ્રવ્યના અનંતા ધર્મ છે તેમા કેટલાક ધર્મ વ્યક્ત છે, કેટલાક અવ્યક્ત છે કેટલાક મુખ્ય છે, કેટલાક સામાન્ય છે, કેટલાક વિશેષ છે

અસખ્યાતાને અસખ્યાતા ગુણા કરતા પણ અસખ્યાત થાય, અર્થાત્ અસખ્યાતના અસખ્યાત ભેદ છે

એક આગુલના અસખ્યાત ભાગ-અશ-પ્રદેશ-તે એક આગુલમા અસખ્યાત છે લોકના પણ અસખ્યાત પ્રદેશ છે ગમે તે દિશાની સમ શ્રેણિએ અસખ્યાત થાય છે તે પ્રમાણે એક પછી એક, બીજી, ત્રીજી સમ શ્રેણિનો સર્વાળો કરતા જે સર્વાળો થાય તે એક ગુણ, બે ગુણ ત્રણ ગુણ, ચાર ગુણ થાય પણ અસખ્યાત ગુણ ન થાય, પરતુ એક સમશ્રેણિ જે અસખ્યાત પ્રદેશવાળી છે તે સમશ્રેણિની દિશાવાળી સઘળી સમશ્રેણિઓ જે અસખ્યાત ગુણી છે તે દરેક અસખ્યાતીએ ગુણતા, તેમ જ બીજી દિશાની સમશ્રેણિ છે તેનો પણ ગુણાકાર કરતા તે પ્રમાણે કરતા, ત્રીજી દિશાની છે તેનુ પણ તે પ્રમાણે કરતા અસખ્યાત થાય એ અસખ્યતાના ભાગાને જ્યાસુધી એક બીજાનો ગુણાકાર કરી શકાય ત્યાસુધી અસખ્યાતા થાય અને તે ગુણાકારથી કોઈ ગુણાકાર કરવો બાકી ન રહે ત્યારે અસખ્યાત પુર્ણ થઈ તેમા એક ઉમેરતા જઘન્યમા જઘન્ય અનંતુ થાય

નય છે તે પ્રમાણનો અશ છે જે નયથી જે ધર્મ કહેવામા આવ્યો છે ત્યા તેટલુ પ્રમાણ છે એ નયથી જે ધર્મ કહેવામા આવ્યો છે તે શિવાય વસ્તુને વિષે બીજા જે ધર્મ છે તેનો નિષેધ કરવામા આવ્યો નથી એકી વખતે વાણીદ્વારાએ બધા ધર્મ કહી શકાતા નથી તેમ જ જે જે પ્રસગ હોય તે તે પ્રસગે ત્યા મુખ્યપણે તે જ ધર્મ કહેવામા આવે છે ત્યા ત્યા તે તે નયથી પ્રમાણ છે

નયના સ્વરૂપથી આઘે જઈ કહેવામા આવે છે તે નય નહીં, પરતુ નયાભાસ થાય છે અને નયાભાસ ત્યા મિથ્યાત્વ ઠરે છે

નય સાત માન્યા છે તેના ઉપનય સાતસો, અને વિશેષ સ્વરૂપે અનતા છે, અર્થાત્ જે વાણી છે તે સઘળા નય છે

એકાતિકપણુ ગ્રહવાનો સ્વચ્છદ જીવને વિશેષપણે હોય છે અને એકાતિકપણુ ગ્રહવાથી નાસ્તિકપણુ થાય છે તેને ન થવા માટે આ નયનુ સ્વરૂપ કહેવામા આવ્યુ છે, જે સમજવાથી જીવ એકાતિકપણુ ગ્રહતો અટકી મધ્યસ્થ રહે છે અને મધ્યસ્થ રહેવાથી નાસ્તિકતા અવકાશ પામી શકતી નથી

નય જે કહેવામાં આવે છે તે નય પોતે કંઈ વસ્તુ નથી, પરંતુ વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજવા તથા તેની સુપ્રતીત થવા પ્રમાણનો અંશ છે.

અમુક નયથી કહેવામાં આવ્યું ત્યારે બીજા નયથી પ્રતીત થતા ધર્મની અસ્તિ નથી એમ ઠરતું નથી.

કેવલજ્ઞાન એટલે માત્ર જ્ઞાન જ, તે શિવાય બીજું કંઈ જ નહીં અને જ્યારે એમ છે ત્યારે તેને વિષે બીજું કશું સમાતું નથી. સર્વથા સર્વ પ્રકારે રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય ત્યારે જ કેવલજ્ઞાન કહેવાય. જો કોઈ અંશે રાગદ્વેષ હોય તો તે ચારિત્રમોહનીયના કારણથી છે. જ્યાં આગળ જેટલે અંશે રાગદ્વેષ છે ત્યાં આગળ તેટલે અંશે અજ્ઞાન છે, જેથી કેવલજ્ઞાનમાં તે સમાઈ શકતાં નથી, એટલે કેવલજ્ઞાનમાં તે હોતાં નથી, તે એક બીજાનાં પ્રતિપક્ષી છે. જ્યાં કેવલજ્ઞાન છે ત્યાં રાગદ્વેષ નથી, અથવા જ્યાં રાગદ્વેષ છે ત્યાં કેવલજ્ઞાન નથી.

ગુણ અને ગુણી એક જ છે, પરંતુ કોઈ કારણે તે પરિછિન્ન પણ છે. સામાન્ય પ્રકારે તો ગુણનો સમુદાય તે 'ગુણી' છે; એટલે ગુણ અને ગુણી એક જ છે, જુદી જુદી વસ્તુ નથી. ગુણીથી ગુણ જુદો પડી શકતો નથી. જેમ સાકરનો કટકો છે તે 'ગુણી' છે અને મિઠાશ છે તે ગુણ છે. 'ગુણી' જે સાકર અને ગુણ જે મિઠાશ તે બન્ને સાથે જ રહેલ છે; મિઠાશ કંઈ જુદી પડતી નથી, તથાપિ 'ગુણ,' 'ગુણી' કોઈ અંશે ભેદવાળા છે.

કેવલજ્ઞાનીનો આત્મા પણ દેહવ્યાપકક્ષેત્રઅવગાહિત છે; છતાં લોકાલોકના સઘળા પદાર્થો જે દેહથી દૂર છે તેને પણ એકદમ જાણી શકે છે.

સ્વ પરને જુદા પાડનાર જે જ્ઞાન તે જ્ઞાન આ જ્ઞાનને પ્રયોજનભૂત. કહેવામાં આવ્યું છે. આ શિવાયનું જ્ઞાન તે 'અજ્ઞાન' છે. શુદ્ધઆત્મદશારૂપ શાંત જિન છે. તેની પ્રતીતિ જિનપ્રતિબિંબ સૂચવે છે. તે શાંત દશા પામવા સારૂ જે પરિણતિ, અથવા અનુકરણ અથવા માર્ગ તેનું નામ 'જૈન;' જે માર્ગે ચાલવાથી જૈનપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

આ માર્ગ આત્મગુણરોધક નથી, પણ બોધક છે, એટલે આત્મગુણ પ્રગટ કરે છે, તેમાં કશો સંશય નથી. આ વાત પરોક્ષ નથી, પણ પ્રત્યક્ષ છે. ખાત્રી કરવા ઇચ્છનારે પુરષાર્થ કરવાથી સુપ્રતીત થઈ પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય થાય છે.

સૂત્ર અને સિદ્ધાંત એ બે જુદાં છે. સાચવવા સારૂ સિદ્ધાંતો સૂત્રરૂપી પેટીમાં રાખવામાં આવ્યા છે. દેશ, કાળને અનુસરી સૂત્ર રચવામાં એટલે ગુંથણી કરવામાં આવે છે. તે સિદ્ધાંતો ગમે તે કાળમાં, ગમે તે ક્ષેત્રમાં ફરતા નથી; અથવા ખંડિતપણાને પામતા નથી અને જો તેમ થાય તો તે સિદ્ધાંત નથી.

સિદ્ધાંત એ ગણિતની માફક પ્રત્યક્ષ છે તેથી તેમાં કોઈ જાતની ભૂલ કે અધુરાપણું સમાતું નથી. અક્ષર ઓછીઆ હોય તો સુધારીને માણસો વાંચે છે, પરંતુ આંકડાની ભૂલ થાય તો તે હિસાબ ખોટો ઠરે છે માટે આંકડા ઓછીઆ હોતા નથી. આ દૃષ્ટાંત ઉપદેશમાર્ગ અને સિદ્ધાંતમાર્ગને વિષે ઘટાવવું.

સિદ્ધાંતો ગમે તે દેશમાં, ગમે તે ભાષામાં ગમે તે કાળમાં લખાણાં હોય, તોપણ અસિદ્ધાંતપણાને પામતા નથી. દાખલા તરીકે, બેને બે ચાર થાય. પછી ગમે તો ગુજરાતી, કે સંસ્કૃત, કે પ્રાકૃત, કે ચીની, કે અરબી, કે પર્શયન કે ઇંગ્લિશ ભાષામાં લખાયેલ હોય. તે આંકડાને ગમે તે સંજ્ઞામાં ઓળખવામાં આવે તોપણ બે ને બેનો સર્વાળો ચાર થાય એ વાત પ્રત્યક્ષ છે. જેમ નવે નવે એકાશી તે ગમે તે દેશમાં, ગમે તે ભાષામાં અને ધોળા દિવસે કે અંધારી રાત્રિએ ગણવામાં આવે તોપણ ૮૦ અથવા ૮૨ થતા નથી, પરંતુ એકાશી જ થાય છે આ જ પ્રમાણે સિદ્ધાંતનું પણ છે.

સિદ્ધાંત છે એ પ્રત્યક્ષ છે, જ્ઞાનીના અનુભવગમ્યની બાબત છે, તેમાં અનુમાનપણું કામ આવતું નથી. અનુમાન એ તર્કનો વિષય છે; અને તર્ક એ આગળ જતાં કેટલીકવાર ખોટો પણ પડે, પરંતુ પ્રત્યક્ષ જે અનુભવગમ્ય છે તેમાં કાંઈ પણ ખોટાપણું સમાતું નથી.

જેને ગુણાકાર અથવા સર્વાળાનું જ્ઞાન થયું છે તે એમ કહે કે નવે નવે એકાશી; ત્યાં આગળ જેને સર્વાળા અથવા ગુણાકારનું જ્ઞાન થયું નથી, અર્થાત્ ક્ષયોપશમ થયો નથી તે અનુમાનથી અથવા તર્ક કરી એમ કહે કે '૯૮ થતા હોય તો કેમ ના કહી શકાય?' તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે નહીં, કેમકે તેને જ્ઞાન ન હોવાથી તેમ કહે એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જો તેને ગુણાકારની રીત છોડી (છૂટી છૂટી કરી) એકથી નવ સુધી આંકડા બતાવી નવવાર ગણાવ્યું હોય તો એકાશી થતાં અનુભવગમ્ય થવાથી તેને સિદ્ધ થાય છે. કદાપિ તેના મંદ ક્ષયોપશમથી એકાશી, ગુણાકારથી અથવા

સર્વાળાથી ન સમજાય તોપણ એકાશી થાય એમાં ફેર નથી. એ પ્રમાણે સિદ્ધાંત, આવરણના કારણથી ન સમજવામાં આવે તોપણ તે અસિદ્ધાંતપણાને પામતા નથી એ વાતની ચોકસ પ્રતીતિ રાખવી. છતાં ખાત્રી કરવા જરૂર હોય તો તેમાં બતાવ્યા પ્રમાણે કરવાથી ખાત્રી થતાં પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય થાય છે.

જ્યાંસુધી અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાંસુધી સુપ્રતીતિ રાખવા જરૂર છે અને સુપ્રતીતિથી ક્રમે કરી અનુભવગમ્ય થાય છે.

સિદ્ધાંતના દાખલાઃ—

(૧) 'રાગદ્વેષથી બંધ થાય છે.'

(૨) 'બંધનો ક્ષય થવાથી મુક્તિ થાય છે.'

આ સિદ્ધાંતની ખાત્રી કરવી હોય તો રાગદ્વેષ સર્વ પ્રકારે છૂટે તો આત્માનો સર્વ પ્રકારે મોક્ષ થાય છે. આત્મા બંધનના કારણથી મુક્ત થઈ શકતો નથી. બંધન છુટયું કે મુક્ત છે. બંધન થવાનું કારણ રાગદ્વેષ છે. રાગદ્વેષ સર્વથા પ્રકારે છૂટયો કે બંધથી છૂટયો જ છે. તેમાં કશો સવાલ કે શંકા રહેતાં નથી.

જે સમયે સર્વથા પ્રકારે રાગદ્વેષ ક્ષય થાય, તેને બીજે જ સમયે 'કેવલજ્ઞાન' છે.

જીવ પહેલા ગુણસ્થાનકમાંથી આગળ જતો નથી; આગળ જવા વિચાર કરતો નથી. પહેલાથી આગળ શી રીતે વધી શકાય, તેના શું ઉપાય છે, કેવી રીતે પુરુષાર્થ કરવો, તેનો વિચાર પણ કરતો નથી અને વાતો કરવા બેસે ત્યારે એવી કરે કે તેરમું આ ક્ષેત્રે અને આ કાળે પ્રાપ્ત થતું નથી. આવી આવી ગહન વાતો જે પોતાની શક્તિ બહારની છે તે તેનાથી શી રીતે સમજી શકાય? અર્થાત્ પોતાને ક્ષયોપશમ હોય તે ઉપરાંતની વાતો કરવા બેસે તે ન જ સમજી શકાય.

ગ્રંથિ પહેલે ગુણસ્થાનકે છે તેનું ભેદન કરી આગળ વધી ચોથા સુધી સંસારી જીવો પહોંચ્યા નથી. કોઈ જીવ નિર્જરા કરવાથી ઉંચા ભાવે આવતાં, પહેલામાંથી નીકળવા વિચાર કરી, ગ્રંથિભેદની નજીક આવે છે ત્યા આગળ ગાંઠનું એટલું બધું તેના ઉપર જોર થાય છે કે ગ્રંથિભેદ કરવામાં શિથિલ થઈ જઈ અટકી પડે છે અને એ પ્રમાણે મોળો થઈ પાછો વળે છે. આ પ્રમાણે ગ્રંથિભેદ નજીક અનંતિવાર આવી જીવ પાછો ફર્યો છે. કોઈ જીવ પ્રબલ

પુરુષાર્થ કરી નિમિત્ત કારણનો જોગ પામી કરેડીઆં કરી ગ્રંથિભેદ કરી, આગળ વધી આવે છે અને જ્યારે ગ્રંથિભેદ કરી આગળ વધ્યો કે ચોથામાં આવે છે અને ચોથામાં આવ્યો કે વેહેલામોડે મોક્ષ થશે, એવી તે જીવને છાપ મળે છે.

આ ગુણસ્થાનકનું નામ 'અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ' છે; જ્યાં વિરતિપણા વિના સમ્યક્જ્ઞાનદર્શન છે.

કહેવામાં એમ આવે છે કે તેરમું ગુણસ્થાનક આ કાળ ને આ ક્ષેત્રથી ન પમાય; પરંતુ તેમ કહેનારા પહેલામાંથી ખસતા નથી. જો તેઓ પહેલામાંથી ખસી, ચોથા સુધી આવે અને ત્યા પુરુષાર્થ કરી સાતમું જે અપ્રમત્ત છે ત્યાંસુધી પહોંચે તોપણ એક મોટામાં મોટી વાત છે. સાતમા સુધી પહોંચ્યા વિના તે પછીની દશાની સુપ્રતીતિ થઈ શકવી મુશ્કેલ છે.

આત્માને વિષે પ્રમાદ રહિત જાગૃતદશા તે જ સાતમું ગુણસ્થાનક છે. ત્યાંસુધી પહોંચવાથી તેમાં સમ્યક્ત્વ સમાય છે. ચોથા ગુણસ્થાનકે જીવ આવીને ત્યાંથી પાંચમુ 'દેશવિરતિ,' છઠ્ઠું 'સર્વવિરતિ' અને સાતમું 'પ્રમાદરહિત વિરતિ' છે ત્યાં પહોંચે છે. ત્યા આગળ પહોંચ્યેથી આગળની દશાની અંશે અનુભવ અથવા સુપ્રતીતિ થાય છે. ચોથા ગુણસ્થાનકાળો જીવ સાતમા ગુણસ્થાનકને પહોંચનારની દશાનો જો વિચાર કરે તો તે કોઈ અંશે પ્રતીત થઈ શકે. પણ તેનો પહેલા ગુણસ્થાનકવાળો જીવ વિચાર કરે તો તે શી રીતે પ્રતીતિમાં આવી શકે? કારણ કે તેને જાણવાનું સાધન જે આવરણ રહિત થવું તે પહેલા ગુણસ્થાનકવાળાની પાસે હોય નહીં.

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયેલ જીવની દશાનું સ્વરૂપ જ જુદું હોય છે. પહેલા ગુણસ્થાનકવાળા જીવની દશાની જે સ્થિતિ અથવા ભાવ છે તેના કરતાં ચોથું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરનારની દશાની જે સ્થિતિ અથવા ભાવ તો જુદાં જોવામાં આવે છે, અર્થાત્ જુદી જ દશાનું વર્ત્તન જોવામાં આવે છે.

પહેલું મોળું કરે તો ચોથે આવે એમ કહેવા માત્ર છે; ચોથે આવવામાં જે વર્ત્તન છે તે વિષય વિચારવાજોગ છે.

આગળ ૪,૫,૬ અને ૭ મા ગુણસ્થાનકસુધીની જે વાત કહેવામાં આવી છે તે કહેવા માત્ર, અથવા સાંભળવા માત્ર જ છે એમ નથી, પરંતુ સમજીને વારંવાર વિચારવાયોગ્ય છે.

બની શકે તેટલો પુરુષાર્થ કરી આગળ વધવા જરૂર છે.

ન પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવી ધીરજ, સઘયણ, આયુષ્યની પૂર્ણતા ઇત્યાદિના અભાવથી કદાચ્ સાતમા ગુણસ્થાનક ઉપરનો વિચાર અનુભવમા ન આવી શકે, પરતુ સુપ્રતીત થઈ શકવાયોગ્ય છે

સિંહના દાખલાની માફક–સિંહને લોઢાના જબરજસ્ત પાજરામાં પુરવામા આવ્યો હોય તો તે અદર રહ્યો પોતાને સિંહ સમજે છે પાજરામા પુરાયલો માને છે અને પાજરાની બહારની ભૂમિકા પણ જુવે છે, માત્ર લોઢાના મજબુત સળિયાની આડ્યને લીધે બહાર નીકળી શકતો નથી આ જ રીતે સાતમા ગુણસ્થાનક ઉપરનો વિચાર સુપ્રતીત થઈ શકે છે

આ પ્રમાણે છતા જીવ મતભેદાદિ કારણોને લઈને રોકાઈ જઈ આગળ વધી શકતો નથી મતભેદ અથવા રુઢી આદિ નજીવી બાબત છે, અર્થાત્ તેમા મોક્ષ નથી માટે ખરી રીતે સત્યની પ્રતીતિ કરવાની જરૂર છે

શુભાશુભ, અને શુદ્ધાશુદ્ધ પરિણામ ઉપર બધો આધાર છે અલ્પ અલ્પ બાબતમા પણ દોષ માનવામા આવે ત્યા મોક્ષ થતો નથી લોકરુઢીમા અથવા લોકવ્યવહારમા પડેલો જીવ મોક્ષતત્ત્વનુ રહસ્ય જાણી શકતો નથી તેનુ કારણ તેને વિષે રુઢીનુ અથવા લોકસજ્ઞાનુ મહાત્મ્ય છે આથી કરી બાદર ક્રિયાનો નિષેધ કરવામા આવતો નથી જે કાઈ પણ ન કરતા તદન અનર્થ કરે છે તે કરતા બાદર ક્રિયા ઉપયોગી છે તોપણ તેથી કરી બાદર ક્રિયાથી આગળ ન વધવુ એમ પણ કહેવાનો હેતુ નથી

જીવને પોતાના ડહાપણ અને મરજી પ્રમાણે ચાલવુ એ વાત મન ગમતી છે, પણ તે જીવનુ ભૂડુ કરનાર વસ્તુ છે આ દોષ મટાડવાસારૂ પ્રથમ તો કોઈને ઉપદેશ દેવાનો નથી પણ પ્રથમ ઉપદેશ લેવાનો છે એ જ્ઞાનીનો ઉપદેશ છે જેનામા રાગદ્વેષ ન હોય, તેવાનો સગ થયા વિના સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થઈ શકનુ નથી સમ્યક્ત્વ આવવાથી (પ્રાપ્ત થવાથી) જીવ ફરે છે (જીવની દશા ફરે છે), એટલે પ્રતિકૂલ હોય તો અનુકૂલ થાય છે જિનની પ્રતિમા (શાતપણા માટે) જોવાથી સાતમા ગુણસ્થાનકે વર્તતા એવા જ્ઞાનીની જે શાત દશા છે તેની પ્રતીતિ થાય છે

જૈનમાર્ગમા હાલમા ઘણા ગચ્છ પ્રવર્ત્ત છે જેવા કે તપગચ્છ, અચલગચ્છ, લુકાગચ્છ, ખરતરગચ્છ ઇત્યાદિ આ દરેક પોતાથી અન્ય પક્ષવાળાને મિથ્યાત્વી માને છે તેવી રીતે બીજા વિભાગ છ કોટિ, આઠ કોટિ ઇત્યાદિ દરેક પોતાથી અન્ય કોટિવાળાને મિથ્યાત્વી માને છે વ્યાજબી રીતે

નવ કોટિ જોઈએ. તેમાંથી જેટલી ઓછી તેટલું ઓછું અને તે કરતાં પણ આગળ જવામાં આવે તો સમજાય કે છેવટે નવ કોટિએ છોડ્યા વિના રસ્તો નથી.

તીર્થંકરાદિ મોક્ષ પામ્યા તે માર્ગ પામર નથી. રુઢીનું થોડું પણ મુક્વું એ અત્યંત આકરું લાગે છે; તો મહાન્ અને મહાભારત એવો મોક્ષમાર્ગ તે શી રીતે આદરી શકાશે? તે વિચારવાયોગ્ય છે.

મિથ્યાત્વપ્રકૃતિ ખપાવ્યા વિના સમ્યક્ત્વ આવે નહીં. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તેની દશા અદ્ભુત વર્ત્તે. ત્યાંથી ૫,૬,૭ અને ૮ મે જઈ બે ઘડીમાં મોક્ષ થઈ શકે છે. એક સમ્યક્ત્વ પામવાથી અદ્ભુત કાર્ય બને છે! આથી સમ્યક્ત્વની ચમત્કૃતિ અથવા તેનું મહાત્મ્ય કોઈ અંશે સમજી શકાય તેમ છે.

દુઃધર પુરુષાર્થથી પામવાયોગ્ય મોક્ષમાર્ગ તે અનાયાસે પ્રાપ્ત થતો નથી. આત્મજ્ઞાન અથવા મોક્ષમાર્ગ કોઈના શાપથી અપ્રાપ્ત થતો નથી કે કોઈના આશિર્વાદથી પ્રાપ્ત થતો નથી. પુરુષાર્થ પ્રમાણે થાય છે માટે પુરુષાર્થની જરૂર છે.

સૂત્ર-સિદ્ધાંત-શાસ્ત્રો સત્પુરુષના ઉપદેશ વિના ફળતાં નથી. ભેદ જે છે તે વ્યવહારમાર્ગમાં છે. મોક્ષમાર્ગ તો અભેદ છે, એક જ છે. તે પ્રાપ્ત કરવામાં શિથિલપણું છે તેનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે ત્યાં આગળ શૂરવીરપણું ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે. જીવને અમૂર્છિત કરવો એ જ જરૂરનું છે.

વિચારવાન પુરુષે વ્યવહારના ભેદથી મુંઝાવું નહીં.

ઉપરની ભૂમિકાવાળા નીચેની ભૂમિકાવાળાની બરોબર નથી, પરંતુ નીચેની ભૂમિકાવાળાથી ઠીક છે પોતે જે વ્યવહારમાં હોય તેથી બીજાનો ઉંચો વ્યવહાર જોવામાં આવે તો તે ઉંચા વ્યવહારનો નિષેધ કરવો નહીં, કારણ કે મોક્ષમાર્ગને વિષે કશો ભેદ છે નહીં. ત્રણે કાળમાં ગમે તે ક્ષેત્રમાં, એક જ સરખો જે પ્રવર્ત્તે તે જ મોક્ષમાર્ગ.

અલ્પમાં અલ્પ એવી નિવૃત્તિ કરવામાં પણ જીવને ટાઢ વછુટે છે, તો તેવી અનંત પ્રવૃત્તિથી કરી જે મિથ્યાત્વ થાય છે તેથી નિવર્ત્તવું એ કેટલું દુઃધર થઈ પડવું જોઈએ? મિથ્યાત્વની નિવૃત્તિ તે જ 'સમ્યક્ત્વ.'

જીવાજીવની વિચારરૂપે પ્રતીતિ કરવામાં આવી ન હોય અને બોલવામાત્ર જ જીવાજીવ છે એમ કહેવું તે સમ્યક્ત્વ નથી. તીર્થંકરાદિએ પણ પૂર્વે આરાધ્યું છે તેથી પ્રથમથી જ સમ્યક્ત્વ તેમને વિષે છે, પરંતુ બીજાને તે કંઈ અમુક કુળમાં, અમુક નાતમાં, કે જાતમાં, કે અમુક દેશમાં અવતાર લેવાથી જન્મથી જ સમ્યક્ત્વ હોય એમ નથી.

વિચાર વિના જ્ઞાન નહીં. જ્ઞાન વિના સુપ્રતીતિ એટલે સમ્યક્ત્વ નહીં. સમ્યક્ત્વ વિના ચારિત્ર ન આવે અને ચારિત્ર ન આવે ત્યાંસુધી કેવલજ્ઞાન ન પામે અને જ્યાંસુધી કેવલજ્ઞાન ન પામે ત્યાંસુધી મોક્ષ નથી; એમ જોવામાં આવે છે.

. દેવનું વર્ણન. તત્ત્વ. જીવનું સ્વરૂપ.

કર્મરૂપે રહેલા પરમાણુ કેવલજ્ઞાનીને દૃષ્ય છે તે શિવાયને માટે ચોકસ નિયમ હોય નહીં. પરમાવધિવાળાને દૃશ્ય થવા સંભવે છે અને મનઃપર્યવજ્ઞાનીને અમુક દેશે દૃશ્ય થવા સંભવે છે.

પદાર્થને વિષે અનંતા ધર્મ (ગુણાદિ) રહ્યા છે. તેના અનંતમાં ભાગે વાણીથી કહી શકાય છે. તેના અનંતમા ભાગે સૂત્રમાં ગુંથી શકાય છે.

યથાપ્રવૃત્તિકરણ, અનિવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ ઉપરાંત ગુંજનકરણ અને ગુણકરણ છે. ગુંજનકરણને ગુણકરણથી ક્ષય કરી શકાય છે.

ગુંજનકરણ એટલે પ્રકૃતિને યોજવી તે. આત્મગુણ જે જ્ઞાન, ને તેનાથી દર્શન, ને તેનાથી ચારિત્ર, એવા ગુણકરણથી ગુંજનકરણનો ક્ષય કરી શકાય છે. અમુક અમુક પ્રકૃતિ જે આત્મગુણરોધક છે તેને ગુણકરણે કરી ક્ષયકરીશકાય છે.

કર્મપ્રકૃતિ, તેના જે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ભાવ, તેનાં બંધ, ઉદય, ઉદીરણા, સંક્રમણ, સત્તા અને ક્ષયભાવ જે બતાવવામાં આવ્યા છે (વર્ણવવામાં આવ્યા છે) તે પરમ સામર્થ્ય વિના વર્ણવી શકાય નહીં. આ વર્ણવનાર જીવકોટિના પુરુષ નહીં, પરંતુ ઇશ્વરકોટીના પુરુષ જોઈએ એવી સુપ્રતીતિ થાય છે.

કઈ કઈ પ્રકૃતિનો કેવા રસથી ક્ષય થયેલો હોવો જોઈએ ? કઈ પ્રકૃતિ સત્તામાં છે ? કઈ ઉદયમાં છે ? કઈ સંક્રમણ કરી છે ? આ આદિની રચના કહેનારે, ઉપર મુજબ પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ માપીને કહ્યું છે, તે તેમના પરમજ્ઞાનની વાત બાજુએ મુકીએ તોપણ તે કહેનાર ઇશ્વરકોટિનો પુરુષ હોવો જોઈએ એ ચોકસ થાય છે.

જાતિસ્મરણજ્ઞાન એ મતિજ્ઞાનના 'ધારણા' નામના ભેદમાં સમાય છે. તે પાછલા ભવ જાણી શકે છે. તે જ્યાંસુધી પાછલા ભવમાં અસંજ્ઞીપણું ન આવ્યું હોય ત્યાંસુધી આગળ ચાલી શકે છે.

(૧) તીર્થંકરે આજ્ઞા ન આપી હોય અને જીવ પોતાના શિવાય પરવસ્તુનું જે કાંઈ ગ્રહણ કરે તે પારકું લીધેલું, ને તે અદત્ત ગણાય. તે અદત્તમાંથી તીર્થંકરે પરવસ્તુ જેટલી ગ્રહણ કરવાની છૂટ આપી છે, તેટલાને અદત્ત ગણવામાં નથી આવતું.

ઉત્પન્ન થાય છે. વેદનાનો અનુભવ જીવ કરે છે, પરંતુ વેદના થવી તે કાર્મણ-શરીરને લઈને થાય છે. કાર્મણ શરીર એ જીવનું અવલંબન છે.

ઉપર જણાવેલ ચાર અનુયોગનું તથા તેના સૂક્ષ્મભાવનું જે સ્વરૂપ તે જીવે વારંવાર વિચારવાયોગ્ય છે; જાણવાયોગ્ય છે. તે પરિણામે નિર્જરાના હેતુ થાય છે, વા નિર્જરા થાય છે. ચિત્તની સ્થિરતા કરવા માટે સઘળું કહેવામાં આવ્યું છે; કારણ કે એ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ જીવે જો કાંઈ જાણ્યુ હોય તો તેને વાસ્તે વારંવાર વિચાર કરવાનું બને છે અને તેવા વિચારથી જીવની બાહ્યવૃત્તિ નહીં થતાં અંદરની અંદર વિચારતાંસુધી સમાયેલી રહે છે.

અંતર્વિચારનું સાધન ન હોય તો જીવની બાહ્યવસ્તુ ઉપર વૃત્તિ જઈ અનેક જાતના ઘાટ ઘડાય છે. જીવને અવલંબન જોઈએ છીએ. તેને નવરો બેસી રહેવાનું ઠીક પડતું નથી. એવી જ ટેવ પડી ગઈ છે; તેથી જો ઉપલા પદાર્થનું જાણપણું થયુ હોય તો તેના વિચારને લીધે સદ્ચિત્તવૃત્તિ બહાર નીકળવાને બદલે અંદર સમાયેલી રહે છે અને તેમ થવાથી નિર્જરા થાય છે.

પુદ્‌ગલ પરમાણુ અને તેના પર્યાયાદિનું સૂક્ષ્મપણું છે તે જેટલું વાણી-ગોચર થઈ શકે તેટલું કહેવામાં આવ્યું છે. તે એટલા સારુ કે એ પદાર્થો મૂર્તિમાન્ છે; અમૂર્તિમાન નથી. મૂર્તિમાન્ છતાં આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ છે તેના વારંવાર વિચારથી સ્વરૂપ સમજાય છે અને તે પ્રમાણે સમજાયાથી તેથી સૂક્ષ્મ અરૂપી એવો જે આત્મા તે સંબંધી જાણવાનું કામ સહેલું થાય છે.

માન અને મતાગ્રહ એ માર્ગ પામવામાં આડા સ્થંભરૂપ છે. તે મૂકી શકાતાં નથી, અને તેથી સમજાતું નથી સમજવામાં વિનય ભક્તિની પહેલી જરૂર પડે છે. તે ભક્તિ માન મતાગ્રહના કારણથી આદરી શકાતી નથી.

૧. વાંચવું. ૨. પૂછવું. ૩. વારંવાર ફેરવવું. ૪. ચિત્તને નિશ્ચયમાં આણવું. ૫. ધર્મકથા. વેદાંતમાં પણ શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન એમ ભેદ બતાવ્યા છે.

ઉત્તરાધ્યયનમાં ધર્મનાં મુખ્ય ચાર અંગ કહ્યાં છે.

૧. મનુષ્યપણું. ૨. સત્પુરુષના વચનનું શ્રવણ. ૩. તેની પ્રતીતિ. ૪. ધર્મનું પ્રવર્ત્તવું. આ ચાર વસ્તુ દુર્લભ છે.

મિથ્યાત્વના બે ભેદ છે. (૧) વ્યક્ત. (૨) અવ્યક્ત. તેના ત્રણ ભેદ પણ કર્યા છે. (૧) ઉત્કૃષ્ટ, (૨) મધ્યમ, (૩) જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ મિથ્યાત્વ હોય ત્યાંસુધી પહેલા ગુણસ્થાનકમાંથી બહાર નીકળતો નથી. ઉત્કૃષ્ટ મિથ્યાત્વ હોય ત્યાંસુધી તે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક ન ગણાય. ગુણસ્થાનક એ જીવ આશ્રયી છે.

મિથ્યાત્વવડે કરી મિથ્યાત્વ મૉળુ પડે છે અને તે કારણથી તે જરા આગળ ચાલ્યો કે તરત તે મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકમા આવે છે

ગુણસ્થાનક એ આત્માના ગુણને લઈને છે

મિથ્યાત્વમાવી સાવ ખસ્યો ન હોય પણ થોડો ખસ્યો હોય તોપણ તેથી મિથ્યાત્વ મૉળુ પડે છે આ મિથ્યાત્વ પણ મિથ્યાત્વે કરીને મૉળુ પડે છે મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે પણ મિથ્યાત્વનો અશ કષાય હોય તે અશથી પણ મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક કહેવામા આવે છે

પ્રયોજનભૂત જ્ઞાનના મૂળમા-પૂર્ણ પ્રતીતિમા તેવા જ આકારમા મળતા આવતા અન્ય માર્ગની સરખામણીના અશે સરખાપણારૂપ પ્રતીત થવુ તે મિશ્રગુણસ્થાનક છે પરતુ ફલાણુ દર્શન સત્ય છે અને ફલાણુ દર્શન પણ સત્ય છે એવી બન્ને ઉપર સરખી પ્રતીતિ તે મિશ્ર નહીં, પણ મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક છે અમુકથી અમુક દર્શન અમુક અશે મળતુ આવે છે એમ કહેવામા સમ્યક્ત્વને બાધ નથી કારણ કે ત્યા તો અમુક દર્શનની બીજા દર્શનની સરખામણીમા પહેલુ દર્શન સર્વાંગે પ્રતીતિરૂપ થાય છે

પહેલેથી બીજે જવાતું નથી પરતુ ચોથેથી પાછા વળતા પહેલે આવવામા રહેતો વચલો અમુક કાળ તે બીજુ છે તેને જો ચોથા પછી પાચમુ ગણવામા આવે તો ચોથાથી પાચમુ ચડી જાય અને અહીં તો સાસ્વાદન ચોથાથી પતિત થયેલ માનેલ છે એટલે તે ઉતરતુ છે, તેથી પાચમા તરીકે ન મુકી શકાય પણ બીજા તરીકે મુકવુ એ બરાબર છે

આવરણ છે એ વાત નિ સદેહ છે જે શ્વેતામ્બર તથા દિગમ્બર બન્ને કહે છે, પરતુ આવરણને સાથે લઈ કહેવામા થોડુ એક એક બીજાથી તફાવતવાળુ છે

દિગમ્બર કહે છે કે કેવળજ્ઞાન સત્તારૂપે નહીં, પરતુ શક્તિરૂપે રહ્યુ છે

જો કે સત્તા અને શક્તિનો સામાન્ય અર્થ એક છે, પરતુ વિશેષાર્થ પ્રમાણે કઈક ફેર રહે છે

દ્રઢપણે ઓઘ આસ્થાથી વિચારપૂર્વક અભ્યાસથી, 'વિચારસહિત આસ્થા' થાય છે

તીર્થંકર જેવા પણ સમારપક્ષે વિશેષ સમૃદ્ધિના ધણી હતા છતા તેમને પણ ત્યાગ કરવાની જરૂર પડી હતી તો પછી અન્ય જીવોને તેમ કરવા શિવાય છૂટકો નથી

ત્યાગના બે પ્રકાર છે —એક બાહ્ય, અને બીજો અભ્યંતર. તેમાંનો બાહ્યત્યાગ તે અભ્યંતર ત્યાગને સહાયકારી છે (ત્યાગ સાથે વૈરાગ્ય જોડાય છે, કારણ કે વૈરાગ્ય થયે જ ત્યાગ થાય છે)

જીવ એમ માને છે કે હું કાંઈક સમજું છું અને જ્યારે ત્યાગ કરવા ધારીશ ત્યારે એકદમ ત્યાગ કરી શકીશ, પરંતુ તે માનવું ભૂલભરેલું થાય છે જ્યાંસુધી એવો પ્રસંગ નથી આવ્યો, ત્યાંસુધી પોતાનું જોર રહે છે જ્યારે એવો વખત આવે છે ત્યારે શિથિલ પરિણામી થઈ મોળો પડે છે, માટે આસ્તે આસ્તે તપાસ કરવો તથા પરિચય કરવા માંડવો કે ત્યાગતી વખત પરિણામ કેવા શિથિલ થઈ જાય છે ?

આંખ, જીભાદિ ઇંદ્રિયોની એકેક આંગળ જેટલી જગ્યો જીતવી જેને મુશ્કેલ થઈ પડે છે, અથવા જીતવું અસંભવિત થઈ પડે છે, તેને મોટું ક્ષેત્ર જીતવાનું કામ સોંપ્યું હોય તો તે શી રીતે બની શકે ? એકદમ ત્યાગ કરવાનો વખત આવે ત્યારેની વાત ત્યારે એ વિચાર તરફ લક્ષ રાખી હાલ તો આસ્તે આસ્તે ત્યાગની કસરત કરવાની જરૂર છે તેમાં પણ શરીર અને શરીર સાથે સંબંધ રાખતા સગા સબંધીઓના સબંધમાં પ્રથમ અજમાયશ કરવી અને શરીરમાં પણ આંખ, જીભ અને ઉપસ્થ એ ત્રણ ઇંદ્રિયોના વિષયના દેશે દેશે ત્યાગ તરફ પ્રથમ જોડાણ કરાવવાનું છે અને તેના અભ્યાસથી એકદમ ત્યાગ સુગમતાવાળો થઈ પડે છે

હાલ તપાસ દાખલ, અંશે અંશે જેટલો જેટલો ત્યાગ કરવો તેમાં પણ મોળાશ ન રાખવી તેમ જ રૂઢીને અનુસરી ત્યાગ કરવો એમ પણ નહીં જે કાંઈ ત્યાગ કરવો તે શિથિલપણારહિત તથા બારીબારણારહિત કરવો, અથવા બારીબારણાં રાખવા જરૂર હોય તો તે પણ ચોકસ આકારમાં ખુલ્લી રીતે રાખવા, પણ એવા ન રાખવા કે તેનો અર્થ જ્યારે જેવો કરવો હોય તેવો થઈ શકે જ્યારે જેની જરૂર પડે ત્યારે તેનો ઇચ્છાનુસાર અર્થ થઈ શકે તેવી ગોઠવણ જ ત્યાગને વિષે રાખવી નહીં જો અચોકસપણે એટલે જરૂર પડે ત્યારે મનગમતો અર્થ થઈ શકે એવા આકારમાં ગોઠવણ રાખવામાં આવે તો શિથિલપરિણામી થઈ ત્યાગેલું બધું બગાડી મૂકે છે

અંશે પણ ત્યાગ કરવો તેની પ્રથમથી જ ચોકસપણે વ્યાખ્યા બાંધી, સાક્ષી રાખી ત્યાગ કરવો, તથા ત્યાગ કરવા પછી પોતાને મનગમતો અર્થ કરવો નહીં.

સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર ક્રોધ, માન, માયા, લોભની ચોકડી-રૂપ કષાય છે. તેનું સ્વરૂપ પણ સમજવાયોગ્ય છે. તેમાં પણ અનંતાનુબંધિ જે કષાય છે તે અનંત સંસાર રખડાવનાર છે. તે કષાય ક્ષય થવાનો ક્રમ સામાન્ય રીતે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ પ્રમાણે છે અને તેનો ઉદય થવાનો ક્રમ સામાન્ય રીતે માન, લોભ, માયા, ક્રોધ એ પ્રમાણે છે.

આ કષાયના અસંખ્યાત ભેદ છે. જેવા આકારમાં કષાય તેવા આકારમાં સંસારપરિભ્રમણને માટે કર્મબંધ જીવ પાડે છે. કષાયમાં મોટામાં મોટો બંધ અનંતાનુબંધિ કષાયનો છે. જે અંતર્મુહૂર્ત્તમાં સીત્તેર કોડાકોડિ સાગરોપમનો બંધ પાડે છે તે અનંતાનુબંધિનું સ્વરૂપ પણ જબરજસ્ત છે; તે એવી રીતે કે મિથ્યાત્વમોહરૂપી એક રાજાને બરાબર જાળવણથી સૈન્યના મધ્ય ભાગમાં રાખી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર તેની રક્ષા કરે છે અને જે વખતે જેની જરૂર પડે છે તે વખતે તે વગર બોલાવ્યા મિથ્યાત્વ-મોહની સેવા બજાવવા મંડી પડે છે. આ ઉપરાંતનો કષાયરૂપ બીજો પરિવાર છે, તે કષાયના આગળના ભાગમાં રહી મિથ્યાત્વમોહની ચોકી ભરે છે, પરંતુ એ બીજા સઘળા ચોકિયાતો નહીં જેવા કષાયનું કામ કરે છે. રખડપાટ કરાવનાર કષાય છે અને તે કષાયમાં પણ અનંતાનુબંધિ કષાયના ચાર યોદ્ધાઓ બહુ મારી નાંખે છે. આ ચાર યોદ્ધાઓ મધ્યેથી ક્રોધનો સ્વભાવ બીજા ત્રણ કરતાં કાંઈક ભોળો માલમ પડે છે; કારણ કે તેનું સ્વરૂપ સર્વ કરતાં વહેલું જણાઈ શકે છે. એ પ્રમાણે જ્યારે જેનું સ્વરૂપ વહેલું જણાય ત્યારે તેની સાથે લડાઈ કરવામાં ક્રોધીની ખાત્રી થયેથી લડવાની હિમ્મત થાય છે.

ઘનઘાતી એવાં ચાર કર્મ મોહનીય, જ્ઞાનવરણીય, દર્શનાવરણીયા અને અંતરાય, જે આત્માના ગુણને આવરનારાં છે, તે એક પ્રકારે ક્ષય કરવાં સહેલાં પણ છે. વેદનીયાદિ કર્મ જે ઘનઘાતી નથી તોપણ તે એક પ્રકારે ખપાવવાં આકરાં છે. તે એવી રીતે કે વેદનીયકર્મનો ઉદય પ્રાપ્ત થાય તે ખપાવવા સારૂ ભોગવવાં જોઈએ; તે ન ભોગવવાં એવી ઇચ્છા થાય તોપણ ત્યાં તે કામ આવતી નથી; ભોગવવાં જ જોઈએ અને જ્ઞાનાવરણીયનો ઉદય હોય તે યત્ન કરવાથી ક્ષય થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, એક શ્લોક જે જ્ઞાનાવરણીયના ઉદયથી યાદ ન રહેતો હોય તે બે, ચાર, આઠ, સોળ, બત્રીશ, ચોસઠ, સો અર્થાત્ વધારેવાર ગોખવાથી જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ અથવા ક્ષય થઈ યાદ રહે છે; અર્થાત્ બળવાન થવાથી તે તે જ ભવમાં અમુક અંશે ખપાવી

શકાય છે. તેમ જ દર્શનાવરણીય કર્મના સંબંધમાં સમજવું. મોહનીયકર્મ જે મહા બેરાવર તેમ ભોળું પણ છે, તે તરત ખપાવી શકાય છે. જેમ તેની આવણી (વેણ) આવવામાં જબ્બર છે, તેમ તે જલદીથી ખસી પણ શકે છે. મોહનીયકર્મનો તીવ્ર બંધ હોય છે, તોપણ તે પ્રદેશબંધ ન હોવાથી તરત ખપાવી શકાય છે. નામ આયુષ્યાદિ કર્મ જે પ્રદેશબંધ હોય છે તે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી પણ છેડા સુધી ભોગવવાં પડે છે. જ્યારે મોહનીયાદિ ચાર કર્મ તે પહેલાં ક્ષય થાય છે.

'ઘેલછા' એ ચારિત્રમોહનીયનો વિશેષ પર્યાય છે. કવચિત્ હાસ્ય, કવચિત્ શોક, કવચિત્ રતિ, કવચિત્ અરતિ, કવચિત્ ભય અને કવચિત્ જુગુપ્સારૂપે તે જણાય છે. કંઈ અંશે તેનો જ્ઞાનાવરણીયમાં પણ સમાસ થાય છે. સ્વપ્નમાં વિશેષપણે જ્ઞાનાવરણીયપર્યાય જણાય છે.

'સંજ્ઞા' એ જ્ઞાનનો ભાગ છે. પણ 'પરિગ્રહસંજ્ઞા' 'લોભપ્રકૃતિ'માં સમાય છે, 'મૈથુનસંજ્ઞા' 'વેદપ્રકૃતિ'માં સમાય છે, 'આહારસંજ્ઞા' 'વેદનીય'માં સમાય છે અને 'ભયસંજ્ઞા' 'ભયપ્રકૃતિ'માં સમાય છે.

અનંત પ્રકારનાં કર્મો મુખ્ય આઠ પ્રકારે 'પ્રકૃતિ'ના નામથી ઓળખાય છે. તે એવી રીતે કે અમુક અમુક પ્રકૃતિ, અમુક અમુક 'ગુણસ્થાનક' સુધી હોય છે. આવું માપ તોળીને જ્ઞાનીદેવે બીજાઓને સમજાવવા સારુ સ્થૂલ સ્વરૂપે તેનું વિવેચન કર્યું છે; તેમાં બીજાં કેટલીક જાતનાં કર્મ અર્થાત્ 'કર્મપ્રકૃતિ' સમાય છે. અર્થાત્ જે પ્રકૃતિનાં નામ 'કર્મગ્રંથ'માં નથી આવતાં, તે તે પ્રકૃતિ ઉપર બતાવેલી પ્રકૃતિના વિશેષ પર્યાય છે; અથવા તે ઉપર બતાવેલી પ્રકૃતિમાં સમાય છે.

'વિભાવ' એટલે 'વિરુદ્ધભાવ' નહીં, પરંતુ 'વિશેષભાવ' આત્મા આત્મારૂપે પરિણમે તે 'ભાવ' છે, અથવા 'સ્વભાવ' છે. જ્યારે આત્મા તથા જડનો સંયોગ થવાથી આત્મા સ્વભાવ કરતાં આગળ જઈ 'વિશેષભાવે' પરિણમે તે 'વિભાવ' છે. આ જ રીતે જડને માટે પણ સમજવું.

'કાળ'ના 'અણુ' લોકપ્રમાણ અસંખ્યાત છે. તે 'અણુ'માં 'રુક્ષ' અથવા 'સ્નિગ્ધ' ગુણ નથી; તેથી તે દરેક અણુ એકબીજામાં મળતાં નથી અને દરેક પૃથક્ પૃથક્ રહે છે. પરમાણુપુદ્ગલમાં તે ગુણ હોવાથી મૂળ સત્તા કાયમ રહ્યા છતાં તેનો (પરમાણુપુદ્ગલનો) 'સ્કંધ' થાય છે.

અશાઢ શુદ ૪ રવિ, ૧૯૫૬.

*જ્ઞાન વૈરાગ્ય સાથે, અને વૈરાગ્ય જ્ઞાન સાથે હોય છે; એકલાં ન હોય.

વૈરાગ્ય શૃંગાર સાથે ન હોય અને શૃંગાર સાથે વૈરાગ્ય ન હોય.

વીતરાગવચનની અસરથી ઇંદ્રિયસુખ નીરસ ન લાગ્યાં તો જ્ઞાનીનાં વચનો કાને પડ્યાં જ નથી એમ સમજવું.

જ્ઞાનીનાં વચનો વિષયનું વિરેચન કરાવનારાં છે.

છદ્મસ્થ એટલે આવરણયુક્ત.

શૈલેશિકરણ, તેમાં (શૈલ=પર્વત ઈશ=મોટો)=પર્વતોમાં મોટો મેરુ, તેના જેવું અચલ, અડગ.

અકંપ ગુણવાળા=મન વચન કાયાના યોગની સ્થિરતાવાળા.

મોક્ષમાં આત્માના અનુભવનો જે નાશ થતો હોય તો તે મોક્ષ શા કામનો?

આત્માનો ઊર્ધ્વ સ્વભાવ છે તે પ્રમાણે પ્રથમ ઉંચો જાય અને વખતે સિદ્ધિશિલાએ ભટકાય; પણ કર્મરૂપી બોજો હોવાથી નીચે આવે જેમ ડુબેલો માણસ ઉછાળાથી એક વખત ઉપર આવે છે તેમ.

• • •

અશાઢ સુદ ૫ સોમ ૧૯૫૬.

જૈન એ આત્માનું સ્વરૂપ છે તે સ્વરૂપ (ધર્મ)ને પ્રવર્ત્તાવનાર પણ મનુષ્ય હતા જેમકે, વર્ત્તમાન અવસર્પિણીકાળમા ઋષભાદિ ધર્મ પ્રવર્ત્તાવનાર હતા. આથી કરી કંઈ અનાદિ આત્મધર્મનો વિચાર નહોતો એમ નહોતુ

આશરે બે હજાર વર્ષ ઉપર જૈનયતિ શિખરસૂરિ આચાર્યે વૈશ્યને ક્ષત્રિય સાથે ભેળવ્યા.

ઉત્કર્ષ, અપકર્ષ અને સંક્રમણ એ સત્તામા રહેલી કર્મપ્રકૃતિનાં થઈ શકે છે, ઉદયમાં આવેલી પ્રકૃતિના થઈ શકે નહીં.

આયુઃકર્મનો જે પ્રકારે બંધ હોય તે પ્રકારે દેહસ્થિતિ પૂર્ણ થાય.

'ઓસવાળ' તે 'ઓરપાક' જાતના રજપૂત છે.

---

* સંવત ૧૯૫૬ ની શ્રીમદ્ની મોરબીની સ્થિતિ વેળાએ તેઓના તરફથી જે કાંઈ વચનો કહેવામા આવતા તેમાથી જે વચનોના મુદ્દાઓ સ્મૃતિમા રહ્યા હતા તેમાથી જે લખી રાખવાની એક શ્રોતાને જરૂર હતી તેનું સંક્ષિપ્ત ટાંચણ યથાવકાશાનુસાર તે શ્રોતાએ કરી લીધેલું તે અત્રે આપીએ છીએ.–સશોધક

અધારામા ન દેખવુ એ એકાત દર્શનાવરણીય કર્મ ન કહેવાય, પણ મદ દર્શનાવરણીય કહેવાય તમસનુ નિમિત્ત અને તેજસનો અભાવ તેને લઈને તેમ બને છે

દર્શન રોકાયે જ્ઞાન રોકાય

જ્ઞેય જાણવા માટે જ્ઞાનને વધારવુ જોઈએ વજન તેવા કાટલા

જેમ પરમાણુની શક્તિ પર્યાયને પામવાથી વધતી જાય છે, તેમ ચૈતન્યદ્રવ્યની શક્તિ વિશુદ્ધતાને પામવાથી વધતી જાય છે કાચ, ચશમા, દુર્બિન આદિ પહેલા (પરમાણુ)ના પ્રમાણ છે અને અવધિ, મન પર્યવ, કેવલજ્ઞાન, લબ્ધિ, ઋદ્ધિ વગેરે બીજા (ચૈતન્યદ્રવ્ય)ના પ્રમાણ છે

• • •

અશાઢ સુદ ૬ ભોમ ૧૯૫૬

ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વને વેદકસમ્યક્ત્વ પણ કહેવામા આવે છે પરતુ ક્ષયોપશમમાથી ક્ષાયિક થવાના સધિના વખતનુ જે સમ્યક્ત્વ તે વાસ્તવિક રીતે વેદકસમ્યક્ત્વ છે

પાચ સ્થાવર એકેદ્રિય બાદર છે, તેમ જ સૂક્ષ્મ પણ છે વનસ્પતિ શિવાય બાકીના ચારમા અસખ્યાત સૂક્ષ્મ કહેવામા આવે છે નિગોદસૂક્ષ્મ અનત છે અને વનસ્પતિના સૂક્ષ્મ અનત છે, ત્યા નિગોદમા સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ ઘટે છે

શ્રીતીર્થંકર અગિયારમુ ગુણસ્થાનક સ્પર્શે નહીં, તેમજ ૧ લુ, ૨ જુ તથા ૩ જુ પણ ન સ્પર્શે

વર્દ્ધમાન, હીયમાન, અને સ્થિત એવી જે ત્રણ પરિણામની ધારા છે તેમા હીયમાન પરિણામની ધારા સમ્યક્ત્વઆશ્રયી (દર્શનઆશ્રયી) શ્રી તીર્થંકરદેવને ન હોય અને ચારિત્રઆશ્રયી ભજના

ક્ષાયિકચારિત્ર છે ત્યા મોહનીયનો અભાવ છે અને જ્યા મોહનીયનો અભાવ છે ત્યા ૧ લુ, ૨ જુ, ૩ ત્રીજુ અને ૧૧ મુ એ ચાર ગુણસ્થાનકના સ્પર્શપણાનો અભાવ છે

ઉદય બે પ્રકારનો છે એક, પ્રદેશોદય અને બીજો વિપાકોદય વિપાકોદય બાહ્ય (દેખીતી) રીતે વેદાય છે અને પ્રદેશોદય અદરથી વેદાય છે.

આયુષ્યકર્મનો બધ પ્રકૃતિ વિના થતો નથી, પણ વેદનીયનો થાય છે

આયુષપ્રકૃતિ એક જ ભવમાં વેદાય છે. બીજી પ્રકૃતિઓ તે ભવમાં વેદાય અને અન્યભવમાં પણ વેદાય.

જીવ જે ભવની આયુષપ્રકૃતિ ભોગવે છે તે આખા ભવની એક જ બંધપ્રકૃતિ છે. તે બંધપ્રકૃતિનો ઉદય આયુષની શરૂઆત થઈ ત્યારથી ગણાય. આ કારણથી તે ભવની આયુષપ્રકૃતિ ઉદયમાં છે તેમાં સંક્રમણ, અપકર્ષાદિ થઈ શકતાં નથી.

આયુષ્યકર્મની પ્રકૃતિ બીજા ભવમાં ભોગવાતી નથી.

ગતિ, જાતિ, સ્થિતિ, સંબંધ, અવગાહ (શરીરપ્રમાણ) અને રસ અમુક જીવે અમુક પ્રમાણમાં ભોગવવાં તેનો આધાર આયુષ્યકર્મ ઉપર છે. જેમકે, એમ માણસની સો વર્ષની આયુઃકર્મપ્રકૃતિનો ઉદય વર્ત્તે છે; તેમાંથી તે એંસીમે વર્ષે અધુરે આયુષે મરણ પામે તો બાકીનાં વિશ વર્ષ ક્યાં અને શી રીતે ભોગવાય? બીજા ભવમાં ગતિ, જાતિ, સ્થિતિ, સંબંધાદિ નવેસરથી છે; એકાશીમા વર્ષથી નથી; તેથી કરીને આયુષઉદયપ્રકૃતિ અધવચથી ત્રુટી શકે નહીં. જે જે પ્રકારે બંધ પડ્યો હોય, તે તે પ્રકારે ઉદયમાં આવવાથી કોઈની નજરમાં કદાચ આયુષ ત્રુટવાનું આવે; પરંતુ તેમ બની શકતું નથી.

સંક્રમણ અપકર્ષ ઉત્કર્ષાદિ કરણનો નિયમ આયુઃકર્મવર્ગણા સત્તામાં હોય ત્યાંસુધી લાગુ થઈ શકે; પણ ઉદયની શરૂઆત થયા પછી લાગુ થઈ શકે નહીં.

આયુઃકર્મ પૃથ્વીસમાન છે અને બીજાં કર્મો ઝાડસમાન છે. (જો પૃથ્વી હોય તો ઝાડ હોય.)

આયુષના બે પ્રકાર છેઃ-(૧) સોપક્રમ અને (૨) નિરૂપક્રમ. આમાંથી જે પ્રકારનું બાંધ્યું હોય તે પ્રકારનું ભોગવાય છે.

ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ક્ષયોપશમ થઈ ક્ષાયિક થાય; કારણ કે ઉપશમ સત્તામાં છે એટલે તે ઉદય આવી ક્ષય થાય.

ચક્ષુ બે પ્રકારેઃ-(૧) જ્ઞાનચક્ષુ અને (૨) ચર્મચક્ષુ. જેમ ચર્મચક્ષુવડે એક વસ્તુ જે સ્વરૂપે દેખાય છે તે વસ્તુ દુર્બિન સૂક્ષ્મદર્શકાદિ યંત્રોથી જુદા જ સ્વરૂપે દેખાય છે; તેમ ચર્મચક્ષુવડે જે સ્વરૂપે દેખાય છે તે જ્ઞાનચક્ષુવડે કોઈ જુદા જ સ્વરૂપે દેખાય; ને તેમ કહેવામાં આવે તે આપણે પોતાના ડહાપણે (અહંપણે) ન માનવું તે યોગ્ય નથી.

અશાડ સુદ ૭ બુધ ૧૯૫૬

શ્રીમાન્ કુંદકુંદાચાર્યે અષ્ટપાહુડ (અષ્ટપ્રાભૃત) રચેલ છે પ્રાભૃત ભેદ-દર્શનપ્રાભૃત, જ્ઞાનપ્રાભૃત, ચારિત્રપ્રાભૃત, ભાવપ્રાભૃત ઇત્યાદિ દર્શન પ્રાભૃતમા જિનભાવનુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે શાસ્ત્રકર્ત્તા કહે છે કે અન્યભાવો અમે તમે અને દેવાધિદેવસુદ્ધાએ પૂર્વે ભાવ્યા છે અને તેથી કાર્ય સર્યું નથી એટલા માટે જિનભાવ ભાવવાની જરૂર છે જે જિનભાવ શાંત છે, આત્માનો ધર્મ છે અને તે ભાવ્યેથી જ મુક્તિ થાય છે

ચારિત્રપ્રાભૃત

દ્રવ્ય અને તેના•પર્યાય માનવામા નથી આવતા ત્યા વિકલ્પ થવાથી ગુંચવાઈ જવુ થાય છે પર્યાય નથી માનેલા તેનુ કારણ તેટલે અંશે નહીં પહોંચવાનુ છે

દ્રવ્યના પર્યાય છે એમ સ્વીકારવામા આવે છે ત્યાં દ્રવ્યનુ સ્વરૂપ સમજવામા વિકલ્પ રહેતો હોવાથી ગુંચવાઈ જવુ થાય છે અને તેથી જ રખડવુ થાય છે

સિદ્ધપદ એ દ્રવ્ય નથી પણ આત્માનો એક શુદ્ધ પર્યાય છે તે પહેલા મનુષ્ય વા દેવ હતો ત્યારે તે પર્યાય હતો એમ દ્રવ્ય શાશ્વત રહી પર્યાયાંતર થાય છે

શાન્તપણુ પ્રાપ્ત કરવાથી જ્ઞાન વધે છે

આત્મસિદ્ધિ માટે દ્વાદશાગીનુ જ્ઞાન જાણતા ઘણો વખત જાય જ્યારે એક માત્ર શાંતપણુ સેવ્યાથી તરત પ્રાપ્ત થાય છે

પર્યાયનુ સ્વરૂપ સમજાવવા અર્થે શ્રી તીર્થંકરદેવે ત્રિપદ (ઉત્પાદ, વ્યય, અને ધ્રૌવ્ય) સમજાવ્યા છે

દ્રવ્ય ધ્રુવ (સનાતન) છે

પર્યાય ઉત્પાદવ્યયવત છે

છએ દર્શન એક જૈનદર્શનમા સમાય છે તેમા પણ જૈન એક દર્શન છે

બૌદ્ધ-ક્ષણિકવાદી-પર્યાયરૂપે 'સત્' છે વેદાંત-સનાતન=દ્રવ્યરૂપે 'સત્' છે

ચાર્વાક-નિરીશ્વરવાદી જ્યાસુધી આત્માની પ્રતીતિ થઈ નથી ત્યાસુધી તેને ઓળખવારૂપે 'સત્' છે

(આત્મા) પર્યાયના બે ભેદ છે -જીવપર્યાય (સસારાવસ્થામા) અને સિદ્ધપર્યાય સિદ્ધપર્યાય સો ટચના સોનાતુલ્ય છે અને જીવપર્યાય કથિરસહિત સોનાતુલ્ય છે

વ્યજનપર્યાય અર્થપર્યાય

વિષયનો નાશ (વેદનો અભાવ) ક્ષાયિકચારિત્રથી થાય છે ચોથે ગુણસ્થાનકે વિષયની મદતા હોય છે ને નવમા ગુણસ્થાનકસુધી વેદનો ઉદય હોય છે.

જે ગુણ પોતાને વિષે નથી તે ગુણ પોતાને વિષે છે એમ જે કહે અથવા મનાવે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ જાણવા

જિન અને જૈન શબ્દનો અર્થ

ઘટ ઘટ અતર જિન બસે, ઘટ ઘટ અતર જૈન,
મત મદિરાકે પાનસેં, મતવાલ સમજે ન (સમયસાર)

આત્માનો સનાતનધર્મ શાત થવુ, વિરામ પામવુ તે છે, આખી દ્વાદશાગીનો સાર પણ તે જ છે તે ષડ્દર્શનમા સમાય છે અને તે ષડ્દર્શન જૈનમા સમાય છે

વીતરાગના વચનો વિષયનુ વિરેચન કરાવનારા છે

જૈનધર્મનો આશય, દિગમ્બર તેમ જ શ્વેતામ્બર આચાર્યોનો આશય ને દ્વાદશાગીનો આશય માત્ર આત્માનો સનાતનધર્મ પમાડવાનો છે અને તે જ સારરૂપ છે આ વાતમા કોઈ પ્રકારે જ્ઞાનીઓને વિકલ્પ નથી તે જ ત્રણેકાળમા જ્ઞાનીઓનુ કહેવુ છે, હતુ અને થશે

બાહ્ય વિષયોથી મુક્ત થઈ જેમ જેમ તેનો વિચાર કરવામા આવે તેમ તેમ આત્મા વિરક્ત થતો જાય નિર્મળ થતો જાય

ભગજાળમા પડવુ નહીં માત્ર આત્માની શાતિનો વિચાર કરવો ઘટે છે

જ્ઞાનીઓ જો કે વાણીઆ જેવા હિસાબી છે (વાણીઆની પેઠે રેસ ન ખાય તેવા છે—અર્થાત્ સૂક્ષ્મપણે શોધન કરી તત્ત્વો સ્વીકારનારા છે) તોપણ છેવટે લોક જેવા લોક (ખેડુતાદિ, એક સારભૂત વાત પકડી રાખનાર સાધારણ રીતે કહેવાય છે) થાય છે અર્થાત્ છેવટે ગમે તેમ થાય પણ એક શાતપણાને મૂકતા નથી અને આખી દ્વાદશાગીનો સાર પણ તે જ છે.

જ્ઞાની ઉદયને જાણે છે, પણ શાતા અશાતામા તે પરિણમતા નથી

ઇંદ્રિયોના ભોગસહિત મુક્તપણુ નથી ઇંદ્રિયોના ભોગ છે ત્યા સસાર છે ને સસાર છે ત્યા મુક્તપણુ નથી

બારમા ગુણસ્થાનકસુધી જ્ઞાનીનો આશ્રય લેવાનો છે;-જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્તવાનું છે.

મહાન્ આચાર્યો અને જ્ઞાનીઓમાં દોષ તથા ભૂલ હોય નહીં. આપણાથી ન સમજાય તેને લીધે આપણે ભૂલ માનીએ છીએ. આપણાથી સમજાય તેવું આપણામાં જ્ઞાન નથી માટે તેવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયે જે જ્ઞાનીનો આશય ભૂલવાળો લાગે છે તે સમજાશે એવી ભાવના રાખવી. એક બીજા આચાર્યોના વિચારમાં કોઈ જગોએ કાંઈ ભેદ જોવામાં આવે તો તેમ થવું ક્ષયોપશમને લીધે સંભવે છે, પણ વસ્તુત્વે તેમાં વિકલ્પ કરવા જેવું નથી.

જ્ઞાનીઓ ઘણા ડાહ્યા હતા. વિષયસુખ ભોગવી જાણતા હતા. પાંચે ઇંદ્રિયો પૂર્ણ હતી; (પાંચે ઇંદ્રિયો પૂર્ણ હોય તે જ આચાર્યપદવિને યોગ્ય થાય.) છતાં આ સંસાર અને ઇંદ્રિયસુખ નિર્માલ્ય લાગવાથી તથા આત્માના સનાતનધર્મને વિષે શ્રેયપણું લાગવાથી તેઓ વિષયસુખથી વિરમી આત્માના સનાતનધર્મમાં જોડાયા છે.

અનંતકાળથી જીવ રખડે છે, છતાં તેનો મોક્ષ થયો નહીં. જ્યારે જ્ઞાનીએ એક અંતર્મુહૂર્ત્તમાં મુક્તપણું બતાવ્યું છે.

જીવ જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે શાંતપણામાં વિચરે તો અંતર્મુહૂર્ત્તમાં મુક્ત થાય છે.

અમુકવસ્તુઓ વ્યવચ્છેદ ગઈ એમ કહેવામાં આવે છે; પણ તેનો પુરુષાર્થ કરવામાં આવતો નથી તેથી વ્યવચ્છેદ ગઈ કહે છે, યદ્યપિ જો તેનો સાચો, (જેવો જોઈએ તેવો) પુરુષાર્થ થાય તો તે ગુણો પ્રગટે એમાં સંશય નથી. અંગ્રેજોએ ઉદ્યમ કર્યો તો હુન્નરો તથા રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યાં અને હિંદુસ્થાનવાળાએ ઉદ્યમ ન કર્યો તો પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહીં, તેથી વિદ્યા (જ્ઞાન) વ્યવચ્છેદ ગઈ કહેવાય નહીં.

વિષયો ક્ષય થયા નથી છતાં જે જીવો પોતાને વિષે વર્ત્તમાનમાં ગુણો માની બેઠા છે તે જીવોના જેવી ભ્રમણા ન કરતાં વિષયો ક્ષય કરવા ભણી લક્ષ આપવું.

અશાડ શુદ ૮ ગુરુ. ૧૯૫૬.

ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થમાં પ્રથમ ત્રણથી ચઢીઆતો મોક્ષ. મોક્ષઅર્થે બાકીના ત્રણે છે.

સુખરૂપ આત્માનો ધર્મ છે એમ પ્રતીત થાય છે. તે સોનામાફક શુદ્ધ છે.

કર્મવડે સુખ દુઃખ સહન કરતાં છતાં પરિગ્રહ ઉપાર્જન કરવા તથા તેનું રક્ષણ કરવા સૌ પ્રયત્ન કરે છે. સૌ સુખને ચાહે છે; પણ તે પરતંત્ર છે. પરતંત્રતા પ્રશંસાપાત્ર નથી.

તે માર્ગ (મોક્ષ) રત્નત્રયની આરાધનાવડે સર્વ કર્મનો ક્ષય થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

જ્ઞાનીએ નિરૂપણ કરેલાં તત્ત્વોનો બોધ થવો તે 'સમ્યફ્જ્ઞાન.'

જીવ, અજીવ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ એ તત્ત્વો છે. (અત્રે પુણ્ય, પાપ આશ્રવમાં ગણેલાં છે).

જીવના બે ભેદઃ સિદ્ધ અને સંસારીઃ—

સિદ્ધઃ સિદ્ધને અનંત જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય સુખ એ સ્વભાવ સમાન છે; છતાં અનંતર પરંપર પંદર ભેદ આ પ્રમાણે કહ્યા છેઃ-(૧) તીર્થ, (૨) અતીર્થ, (૩) તીર્થંકર, (૪) અતીર્થંકર, (૫) સ્વયંબુદ્ધ, (૬) પ્રત્યેકબુદ્ધ, (૭) બુદ્ધબોધિત, (૮) સ્ત્રીલિંગ, (૯) પુરુષલિંગ, (૧૦) નપુંસકલિંગ, (૧૧) અન્યલિંગ, (૧૨) જૈનલિંગ, (૧૩) ગૃહસ્થલિંગ, (૧૪) એક, (૧૫) અનેક.

સંસારીઃ સંસારી જીવો એક પ્રકારે બે પ્રકારે ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે કહ્યા છે. એક પ્રકારે સામાન્યપણે 'ઉપયોગ' લક્ષણે સર્વ સંસારી જીવો છે. બે પ્રકારે ત્રસ, સ્થાવર અથવા વ્યવહારરાશિ, અવ્યવહારરાશિ. સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી નીકળી એક વખત ત્રસપણું પામ્યા છે તે 'વ્યવહારરાશિ.' અનાદિકાળથી સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી નિકળી કોઈ દિવસ ત્રસપણું પામ્યા નથી તે 'અવ્યવહારરાશિ.' ત્રણ પ્રકારે સયત, અસયત અને સંયતાસંયત અથવા સ્ત્રી, પુરુષ ને નપુંસક. ચાર પ્રકારે ગતિ અપેક્ષાએ. પાંચ પ્રકારે ઇંદ્રિય અપેક્ષાએ, છ પ્રકારે પૃથ્વી, અપ્, તેજસ્, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસ. સાત પ્રકારે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ, શુકલ અને અલેશી. (ચૌદમા ગુણસ્થાનકવાળા લેવા પણ સિદ્ધ ન લેવા, કેમકે સંસારી જીવની વ્યાખ્યા છે.) આઠ પ્રકારે અંડજ, પોતજ, જરાયુજ, સ્વેદજ, રસજ, સન્મૂર્છન, ઉદ્ભિજ અને ઉપપાદ. નવ પ્રકારે પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય. દશ પ્રકારે પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, સંજ્ઞી તથા અસંજ્ઞી પચેંદ્રિય. અગીઆર પ્રકારે સૂક્ષ્મ, બાદર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, અને પંચેંદ્રિયમાં જલચર, સ્થલચર, નભશ્ચર, મનુષ્ય, દેવતા, નારક. બાર પ્રકારે છકાયના

પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત. તેર પ્રકારે ઉપલા બાર ભેદ સંવ્યવહારિક તથા એક અસંવ્યવહારિક (સૂક્ષ્મ નિગોદનો). ચૌદ પ્રકારે ગુણસ્થાનક આશ્રી, અથવા સૂક્ષ્મ, બાદર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય તથા સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી એ સાતના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત. એમ બુદ્ધિમાન પુરુષોએ સિદ્ધાંતને અનુસરી જીવના અનેક ભેદ (છતા ભાવના ભેદ) કહ્યા છે.

• • •

અશાઢ શુદ ૯ શુક્ર. ૧૯૫૬.

'જાતિસ્મરણ જ્ઞાન' વિષે જે શંકા રહે છે તેનું સમાધાન આ ઉપરથી થશે.—જેમ બાલ્યાવસ્થાને વિષે જે કાંઈ જોયું હોય અથવા અનુભવ્યું હોય તેનું સ્મરણ વૃદ્ધાવસ્થામાં કેટલાકને થાય ને કેટલાકને ન થાય, તેમ પૂર્વભવનું ભાન કેટલાકને રહે, ને કેટલાકને ન રહે. ન રહેવાનું કારણ એ છે કે પૂર્વદેહ છોડતાં બાહ્ય પદાર્થોને વિષે જીવ વળગી રહી મરણ કરે છે અને નવો દેહ પામી તેમાં જ આસક્ત રહે છે. આથી ઉલટી રીતે પ્રવર્ત્તનારને (અવકાશ રાખ્યો હોય તેને) પૂર્વનો ભવ અનુભવવામાં આવે છે.

'જાતિસ્મરણ જ્ઞાન' એ મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે. પૂર્વપર્યાય છોડતાં વેદનાના કારણને લઈને, નવો દેહ ધારણ કરતાં ગર્ભાવાસને લઈને બાલપણામાં મૂઢપણાને લઈને અને વર્ત્તમાન દેહમાં અતિ લિન્નતાને લઈને પૂર્વપર્યાયની સ્મૃતિ કરવાનો અવકાશ જ મળતો નથી; તથાપિ જેમ ગર્ભાવાસ તથા બાલપણુ સ્મૃતિમાં રહે નહીં તેથી કરી તે નહોતાં એમ નથી, તેમ ઉપરનાં કારણોને લઈને પૂર્વપર્યાય સ્મૃતિમાં રહે નહીં તેથી કરી તે નહોતા એમ કહેવાય નહીં. જેવી રીતે આંબા આદિ વૃક્ષોની કલમ કરવામાં આવે છે તેમાં સાનુકૂળતા હોય તો થાય છે, તેમ જો પૂર્વ પર્યાયની સ્મૃતિ કરવાને સાનુકૂળતા (યોગ્યતા) હોય તો 'જાતિસ્મરણ જ્ઞાન' થાય. પૂર્વ સંજ્ઞા કાયમ હોવી જોઈએ. અસંજ્ઞીનો ભવ આવવાથી 'જાતિસ્મરણ જ્ઞાન' ન થાય.

આત્મા છે. આત્મા નિત્ય છે. પ્રમાણોઃ—

(૧) બાલકને ધાવતાં ખટખટાવવાનું કોઈ શીખવે છે? તે પૂર્વાભ્યાસ છે.

(૨) સર્પ અને મોરને; હાથી અને સિંહને; ઉંદર અને બિલાડીને સ્વાભાવિક વૈર છે. તે કોઈ શીખડાવતું નથી. પૂર્વભવના વૈરની સ્વાભાવિક સંજ્ઞા છે,—પૂર્વજ્ઞાન છે.

નિઃસંગપણું એ વનવાસીનો વિષય છે, એમ જ્ઞાનીઓએ કહેલ છે તે સત્ય છે. જેનામાં બે વ્યવહાર (સાંસારિક અને અસાંસારિક) હોય તેનાથી નિઃસંગપણું થાય નહીં.

સંસાર છોડ્યા વિના અપ્રમત્તગુણસ્થાનક નથી. અપ્રમત્તગુણસ્થાનકની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે.

'અમે સમજ્યા છીએ,' 'શાન્ત છીએ' એમ કહે છે તે તો ઠગાય છે.

સંસારમાં રહી સાતમા ગુણસ્થાનકની ઉપર વધી શકાતું નથી, આથી સંસારીને નિરાશ થવાનું નથી; પણ તે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

પૂર્વે સ્મૃતિમાં આવેલી વસ્તુ ફરી શાંતપણે સંભારે તો યથાસ્થિત સાંભરે.

ગ્રંથિના બે ભેદ છેઃ-એક દ્રવ્ય, બાહ્ય ગ્રંથિ (ચતુષ્પદ, દ્વિપદ, અપદ ઇ૦); બીજી ભાવ, અભ્યન્તર ગ્રંથિ (આઠ કર્મ ઇ૦). સમ્યક્પ્રકારે બન્ને ગ્રંથિથી નિવર્ત્તે તે 'નિર્ગ્રંથ.'

મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અવિરતિ આદિ ભાવ જેને છોડવા જ નથી તેને વસ્ત્રનો ત્યાગ હોય, તોપણ તે પારલૌકિક કલ્યાણ શું કરે?

સક્રિય જીવને અબંધનું અનુષ્ઠાન હોય એમ બને જ નહીં. (ક્રિયા છતાં અબંધ ગુણસ્થાનક હોતું નથી.)

રાગાદિ દોષોનો ક્ષય થવાથી તેનાં સહાયકારી કારણોનો ક્ષય થાય છે. જ્યાંસુધી ક્ષય સંપૂર્ણપણે થતો નથી, ત્યાંસુધી મુમુક્ષુ જીવ સંતોષ માની બેસતા નથી.

રાગાદિ દોષ અને તેનાં સહાયકારી કારણોના અભાવે બંધ થતો નથી. રાગાદિના પ્રયોગે કરી કર્મ હોય છે. તેના અભાવે કર્મનો અભાવ સર્વ સ્થળે જાણવો.

આયુઃકર્મ-

(અ) અપવર્ત્તન=વિશેષકાળનું હોય તે કર્મ થોડા કાળમાં વેદી શકાય. તેનું કારણ પૂર્વનો તેવો બંધ હોવાથી તે પ્રકારે ઉદયમાં આવે, ભોગવાય.

(આ) 'ત્રુટયું' શબ્દનો અર્થ 'બે ભાગ થવા' એમ કેટલાક કરે છે; પણ તેમ નથી. જેવી રીતે 'દેવું ત્રુટયું' શબ્દનો 'દેવાનો નિકાલ થયો, દેવું દઈ દીધું' ના અર્થમાં વપરાય છે તેવી રીતે 'આયુષ્ ત્રુટયું' શબ્દોનો આશય જાણવો.

(ઇ) 'સોપક્રમ,' શિથિલ=એકદમ ભોગવી લેવાય તે.

(ई) निरुपक्रम=निकाचित. देव, नारक, युगल, ६३ शलाका पुरुष ने चरम शरीरिने ते होय छे.

(उ) प्रदेशोदय=प्रदेशने मोढा आगळ लईवेद्वुं ते 'प्रदेशोदय.' प्रदेशोदयथी ज्ञानीओ कर्मनो क्षय अंतर्मूहूर्त्तमां करे छे.

(ऊ) 'अनपवर्त्तन;' अने 'अनुदीरणा' ए बेनो अर्थ मळतो छे; तथापि तफावत ए छे के 'उदीरणा'मां आत्मानी शक्ति छे अने 'अपवर्त्तन'मां कर्मनी शक्ति छे.

(ए) आयुष् घटे छे, एटले थोडा काळमां भोगवाय छे.

' अशातानां उदयमां ज्ञाननी कसोटी थाय छे.

परिणामनी धारा ए 'थरमोमीटर' समान छे.

अशाड शुद १० शनि. १९५६.

असमंजसता=अमळतापणुं (अस्पष्टता). २. विषम=जेम तेम. ३. आर्य=उत्तम. 'आर्य' शब्द श्री जिनेश्वरने, मुमुक्षुने तथा आर्यदेशना रहेनारने माटे वपराय. ४. निक्षेप=प्रकार, भेद, विभाग.

भयंत्राण=भयथी तारनार; शरण आपनार.

हेमचंद्राचार्य ए धुंधुकाना मोढ वाणीआ हता. ते महात्माए कुमारपाल राजापासे पोताना कुटुंबने माटे एक क्षेत्र पण माग्युं न होतुं, तेम पोते राजअन्नकोळीओ लीधो नहोतो एम श्री कुमारपाले ते महात्माना अग्निदाह वखते कह्युं हतुं. तेओना गुरु देवचन्द्रसूरी हता.

अशाड शुद ११ रवि. १९५६.

सरस्वती=जिनवाणीनी धारा.

(१) बांधनार, (२) बांधवाना हेतु, (३) बंधन अने (४) बंधनना फळथी आखा संसारनो प्रपंच रह्यो छे एम श्री जिनेंद्रे कह्युं छे.

बनारसीदास ए श्री आग्राना दशा श्रीमाली वाणीआ हता.

अशाड शुद १२ सोम. १९५६.

श्री यशोविजयजीए 'योगदृष्टि' ग्रंथमां—

छठ्ठी 'कान्तादृष्टि'ने विषे बताव्युं छे के वीतरागस्वरूप शिवाय बीजे क्यांय स्थिरता थई शके नहीं; वीतरागसुख शिवाय बीजुं सुख निःसत्व लागे छे, आडंबररूप लागे छे.

પાંચમી 'સ્થિરાદૃષ્ટિમાં' બતાવ્યું છે કે વીતરાગસુખ પ્રિયકારી લાગે. આઠમી 'પરાદૃષ્ટિમાં' બતાવ્યું છે કે 'પરમાવગાઢ સમ્યક્ત્વ' સંભવે, જ્યાં કેવળજ્ઞાન હોય.

પાતંજલયોગના કર્તાને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નહોતું, પણ હરિભદ્રસૂરિએ તેમને માર્ગાનુસારી ગણેલ છે.

હરિભદ્રસૂરિએ તે દૃષ્ટિઓ અધ્યાત્મપણે સંસ્કૃતમાં વર્ણવી છે અને તે ઉપરથી યશોવિજયજી મહારાજે ઢાળરૂપે ગુજરાતીમાં કરેલ છે.

યોગદૃષ્ટિમાં છએ ભાવ (ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષાયોપશમિક, ક્ષાયિક, પારિણામિક, અને સાન્નિપાતિક) નો સમાવેશ થાય છે. એ છ ભાવ જીવના સ્વતત્ત્વભૂત છે.

જ્યાંસુધી યથાર્થ જ્ઞાન થાય નહીં ત્યાંસુધી મૌન રહેવું ઠીક છે. નહીં તો અનાચારદોષ લાગે છે. આ વિષયપરત્વે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં 'અનાચાર' નામે અધિકાર છે.

જ્ઞાનીના સિદ્ધાંતમાં ફેર હોઈ શકે નહીં.

સૂત્રો આત્માનો સ્વધર્મ પ્રાપ્ત કરવા માટે કરવામાં આવ્યાં છે; પણ તેનું રહસ્ય યથાર્થ સમજવામાં આવતું નથી તેથી ફેર લાગે છે.

દિગમ્બરનાં તીવ્ર વચનોને લીધે કંઈ રહસ્ય સમજી શકાય છે. શ્વેતામ્બરની મૉળાશને લીધે રસ ઠંડાતો ગયો.

'શાલ્મલિ વૃક્ષ,' નરકને વિષેની અશાતા દર્શાવવા આ શબ્દ વપરાય છે. ખીજડાને મળતું તે વૃક્ષ થાય છે. ભાવથી સંસારી આત્મા તે વૃક્ષરૂપ છે. આત્મા પરમાર્થે (અધ્યવસાય વર્જતા) નંદનવન સમાન છે.

જિનમુદ્રા બે પ્રકારે છે;–કાયોત્સર્ગ અને પદ્માસન. પ્રમાદ ટાળવાને બીજાં ઘણાં આસનો કર્યાં છે, પણ મુખ્યત્વે આ બે આસનો છે.

प्रशमरसनिमग्नं दृष्टियुग्मं प्रसन्नं, वदनकमलमंकः कामिनीसंगशून्यः;
करयुगमपि यत्ते शस्त्रसंबंधवंध्यं, तदसि जगति देवो वीतरागस्त्वमेव.

ચૈતન્યલક્ષ કરનારની બલિહારી છે!

તીર્થ=તરવાનો માર્ગ.

અરનાથ પ્રભુની સ્તુતિ મહાત્મા આનંદઘનજીએ કરેલ છે. શ્રી આનંદઘનજીનું બીજું નામ 'લાભાનંદજી' હતું. તેઓ તપગચ્છમાં થયા છે.

વર્ત્તમાનમાં લોકોને જ્ઞાન તથા શાંતિ સાથે સંબંધ રહ્યો નથી. મતાચાર્યે મારી નાખ્યાં છે.

આશય આનંદઘનતણો, અતિ ગંભીર ઉદાર;
બાલક બાંહ પસારીને, કહે ઉદધિ વિસ્તાર.

ત્રણ પ્રકારે ઈશ્વરપણું જણાય છેઃ—(૧) જડ તે જડાત્મકપણે વર્ત્તે છે. (૨) ચૈતન્ય-સંસારી જીવો વિભાવાત્મકપણે વર્ત્તે છે. (૩) સિદ્ધ-શુદ્ધ ચૈતન્યાત્મકપણે વર્ત્તે છે.

અશાડ શુદ ૧૩ ભોમ. ૧૯૫૬.

'ભગવતી આરાધના' જેવાં પુસ્તકો મધ્યમઉત્કૃષ્ટભાવના મહાત્માઓને તથા મુનિરાજોને યોગ્ય છે. એવા ગ્રંથો તેથી ઓછી પદવિ (યોગ્યતા) વાળા સાધુ, શ્રાવકને આપવાથી કૃતઘ્ન થાય છે; તેઓને તેથી ઉલટો અલાભ થાય છે. ખરા મુમુક્ષુઓને જ એ લાભકારી છે.

મોક્ષમાર્ગ એ અગમ્ય તેમ જ સરળ છે.

અગમ્ય:—માત્ર વિભાવદશાને લીધે મતભેદો પડવાથી કોઈ સ્થળે મોક્ષમાર્ગ સમજાય તેવું રહ્યું નથી અને તેને લીધે વર્ત્તમાનમાં અગમ્ય છે. માણસ મરી ગયા પછી અજ્ઞાનવડે નાડ ઝાલીને વૈદાં કરવાનાં ફળની બરાબર મતભેદ પડવાનું ફળ થયું છે અને તેથી મોક્ષમાર્ગ સમજાય તેમ નથી.

સરળ:—મતભેદની કડાકૂટ જવા દઈ, જો આત્મા અને પુદ્ગલ વચ્ચે વહેંચણી કરી, શાંતપણે અનુભવવામાં આવે તો મોક્ષમાર્ગ સરળ છે; અને દૂર નથી.

અનેક શાસ્ત્રો છે. તે એકેક વાંચ્યા પછી તેનો નિર્ણય કરવા માટે બેસવામાં આવે તો તે હિસાબે પૂર્વાદિકનું જ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન કેમે પ્રાપ્ત થાય નહીં અર્થાત્ કોઈ દિવસ પાર આવે નહીં; પણ તેની સંકલના છે ને તે શ્રી ગુરુદેવ બતાવે છે કે અંતર્મુહૂર્તમાં મહાત્માઓ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ જીવે નવપૂર્વસુધી જ્ઞાન મેળવ્યું તોપણ કાંઈ સિદ્ધિ થઈ નહીં તેનું કારણ વિમુખદશાએ પરિણમવાનું છે. જો સન્મુખદશાએ પરિણમ્યા હોય તો તત્ક્ષણ મુક્ત થાય.

પરમશાંત રસમય 'ભગવતી આરાધના' જેવા એક જ શાસ્ત્રનું સારી રીતે પરિણમન થયું હોય તો બસ છે.

આ આરા (કાળ)માં સંઘયણ સારાં નહીં, આયુષની કાંઈ નિશ્ચયપૂર્વક સ્થિતિ નથી, માટે જેમ બને તેમ આત્મહિતની વાત તરત જ કરવી. મુલતવી રાખવાથી ભૂલથાપ ખાઈ બેસાય છે. આવા સાંકડાં સમયમાં તો છેક જ સાંકડો માર્ગ (પરમ શાંત થવું તે) ગ્રહણ કરવો. તેથી જ ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવ થાય છે.

કામાદિ કોઈક જ વાર આપણાથી હારી જાય છે; નહીં તો ઘણીવાર આપણને થાપ મારી દે છે. એટલા માટે બનતાંસુધી જેમ બને તેમ ત્વરાથી તેને તજવાને અપ્રમાદી થવું, જેમ વહેલું થવાય તેમ થવું. શૂરવીરપણાથી તેમ તરત થવાય છે.

વર્ત્તમાનમાં દૃષ્ટિરાગાનુસારી માણસો વિશેષપણે છે.

જો ખરા વૈદ્યની પ્રાપ્તિ થાય તો દેહનો વિધર્મ સહેજે ઔષધિવડે વિધર્મમાંથી નીકળી સ્વધર્મ પકડે છે. તેવી રીતે જો ખરા ગુરુની પ્રાપ્તિ થાય, તો આત્માની શાંતિ ઘણી જ સુગમતાથી અને સહેજમાં થાય છે.

ક્રિયા કરવામાં તત્પર એટલે અપ્રમાદી થવું, પ્રમાદ કરીને ઉલટા કાયર થવું નહીં.

સામાયિક=સંયમ. પ્રતિક્રમણ=આત્માની ક્ષમાપના, આરાધના. પૂજા=ભક્તિ.

જિનપૂજા, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ આદિ કેવા અનુક્રમે કરવાં તે કહેતાં એક પછી એક પ્રશ્ન ઉઠે અને તેનો કેમે પાર આવે તેમ નથી. જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે જ્ઞાનીએ બતાવ્યા પ્રમાણે ગમે તે ક્રિયામાં વર્ત્તે તોપણ તે મોક્ષના માર્ગમાં છે.

અમારી આજ્ઞાએ વર્ત્તતાં જો પાપ લાગે તો તે અમે અમારે શિર ઓઢી લઈએ છીએ; કારણ કે જેમ રસ્તા ઉપર કાંટા પડ્યા હોય તે કોઈને વાગશે એમ જાણી માર્ગે ચાલતાં ત્યાંથી ઉપાડી લઈ કોઈને જ્યાં ન લાગે તેવી બીજી એકાંત જગોએ કોઈ મૂકે તો કાંઈ તેણે રાજ્યનો ગુન્હો કર્યો કહેવાય નહીં; તેમ મોક્ષનો શાંત માર્ગ બતાવતા પાપ કેમ સંભવે?

જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ ચાલતાં જ્ઞાનીગુરુએ ક્રિયાઓથી યોગ્યતાનુસાર કોઈને કાંઈ બતાવ્યું હોય અને કોઈને કાંઈ બતાવ્યું હોય તેથી મોક્ષનો માર્ગ અટકતો નથી.

યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના અથવા પોતે જે બોલે છે તે પરમાર્થે

યથાર્થ છે કે કેમ તે જાણ્યા વિનાં; સમજ્યા વિના જે વક્તા થાય છે તે અનંત સંસારને વધારે છે, માટે જ્યાંસુધી આ સમજવાની શક્તિ થાય નહીં ત્યાંસુધી મૌન રહેવું સારું છે.

વક્તા થઈ એક પણ જીવને યથાર્થ માર્ગ પમાડવાથી તીર્થંકરગોત્ર બંધાય છે અને તેથી ઉલટું કરવાથી મહામોહનીય કર્મ બંધાય છે.

જો કે હમણાં જ તમો સર્વને માર્ગે ચઢાવીએ, પણ ભાજનના પ્રમાણમાં વસ્તુ મૂકાય છે. નહીં તો જેમ હમણાં વાસણમાં ભારે વસ્તુ મૂકવાથી વાસણનો નાશ થાય, તેમ થાય.

તમારે કોઈ પ્રકારે ડરવા જેવું નથી; કારણ કે તમારે માથે અમારા જેવા છે, તો હવે તમારા પુરુષાર્થને આધીન છે. જો તમે પુરુષાર્થ કરશો તો મોક્ષ થવો દૂર નથી. મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો તે બધા મહાત્મા પ્રથમ આપણા જેવા મનુષ્ય હતા અને કેવલજ્ઞાન પામ્યા પછી પણ (સિદ્ધ થયા પહેલાં) દેહ તો તેનો તે જ રહે છે; તો પછી હવે તે દેહમાંથી તે મહાત્માઓએ શું કાઢી નાખ્યું તે સમજીને કાઢી નાખવાનું કરવાનું છે. તેમાં ડર શાનો? વાદવિવાદ કે મતભેદ શાનો? માત્ર શાંતપણે તે જ ઉપાસવાયોગ્ય છે.

અશાડ શુદ ૧૪ બુધ. ૧૯૫૬.

પ્રથમથી આયુધ બાંધતાં ને વાપરતાં શીખ્યા હોઈએ તો લડાઈ વખતે તે કામ આવે છે; તેમ પ્રથમથી વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત કરી હોય તો અવસર આવ્યે કામ આવે છે; આરાધના થઈ શકે છે.

યશોવિજયજીએ ગ્રંથો રચતાં એટલો ઉપયોગ રાખ્યો હતો કે તે પ્રાયઃ કોઈ ઠેકાણે ચૂક્યા ન હોતા. દોઢસો ગાથાના સ્તવન મધ્યે અર્થકર્તાએ 'રાસભવૃત્તિ' એટલે પશુતુલ્ય ગણેલ છે; પણ તેનો અર્થ તેમ નથી. 'રાસભવૃત્તિ' એટલે ગધેડાને સારી કેળવણી આપી હોય તોપણ જાતિસ્વભાવને લીધે રખ્યા દેખીને લોટી જવાનું તેને મન થાય છે; તેમ વર્તમાનકાળે બોલતાં ભવિષ્યકાળમાં કહેવાનું બોલી જવાય છે તે.

'ભગવતી આરાધના' મધ્યે લેશ્યાના અધિકારે દરેકની સ્થિતિ વગેરે સારી રીતે બતાવેલ છે.

પરિણામ ત્રણ પ્રકારનાં છે; હીયમાન, વર્દ્ધમાન અને સમવસ્થિત. પ્રથમનાં બે છદ્મસ્થને હોય છે અને છેવું સમવસ્થિત (અચલ અકંપ શૈલેશીકરણ) કેવલજ્ઞાનીને હોય છે.

તેરમે ગુણસ્થાનકે લેશ્યા તથા યોગનું ચલાચલપણું છે, તો સમવસ્થિત પરિણામ કેમ સંભવે તેનો આશયઃ–સક્રિય જીવને અબંધ અનુષ્ઠાન હોતું નથી. ૧૩ મા ગુણસ્થાનકે કેવલીને પણ યોગને લીધે સક્રિયતા છે અને તેથી બંધ છે; પણ બંધ અબંધબંધ ગણાય છે. ૧૪ મા ગુણસ્થાનકે આત્માના પ્રદેશ અચલ થાય છે. પાંજરામાંહેના સિંહના દૃષ્ટાન્તેઃ–જેમ પાંજરામાં સિંહ જાળીને અડતો નથી અને સ્થિર થઈ બેસી રહે છે ને કાંઈ ક્રિયા કરતો નથી, તેમ અક્રિય છે. જ્યાં પ્રદેશનું અચલપણું છે ત્યાં અક્રિયતા ગણાય.

'ચલઈ સો બંધે,' યોગનું ચલાયમાન થવું તે 'બંધ;' યોગનું સ્થિર થવું તે અબંધ.

જ્યારે અબંધ થાય ત્યારે મુક્ત થયા કહેવાય.

ઉત્સર્ગમાર્ગ એટલે યથાખ્યાતચારિત્ર, જે નિરતિચારવાળું છે.

ઉત્સર્ગમાં ત્રણ ગુપ્તિ સમાય છે; અપવાદમાં પાંચ સમિતિ સમાય છે. ઉત્સર્ગ અક્રિય છે. અપવાદ સક્રિય છે. ઉત્તમ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે ને તેથી જે ઉતરતો તે અપવાદ છે. ચૌદમું ગુણસ્થાનક ઉત્સર્ગ છે; તેથી નીચેનાં ગુણસ્થાનકો એક બીજાની અપેક્ષાએ અપવાદ છે.

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય ને યોગથી એક પછી એક અનુક્રમે બંધ પડે છે.

મિથ્યાત્વ એટલે યથાર્થ ન સમજાય તે. મિથ્યાત્વથી વિરતિપણું ન થાય, વિરતિને અભાવે કષાય થાય, કષાયથી યોગનું ચલાયમાનપણું થાય છે. યોગનું ચલાયમાનપણું 'આશ્રવ' અને તેથી ઉલટું તે 'સંવર.'

દર્શનમાં ભૂલ થવાથી જ્ઞાનમાં ભૂલ થાય છે. જેવા રસથી જ્ઞાનમાં ભૂલ થાય તેવી રીતે આત્માનું વીર્ય સ્ફુરાય અને તે પ્રમાણે પરમાણુ ગ્રહણ કરે ને તેવોજ બંધ પડે અને તે પ્રમાણે વિપાક ઉદયમાં આવે. એ આંગળીના આંકડીઆ પાડ્યા તે રૂપ ઉદય ને તે મરડવા તે રૂપ ભૂલ, તે ભૂલથી દુઃખ થાય છે એટલે બંધ બંધાય છે. પણ મરડવારૂપ ભૂલ જવાથી આંકડા સહેજે વિપાક આપી નિર્જરે છે અને નવો બંધ થતો નથી.

દર્શનમાં ભૂલ થાય તેનું ઉદાહરણઃ–જેમ દીકરો બાપના જ્ઞાનમાં તેમ જ બીજાના જ્ઞાનમાં દેહઅપેક્ષાએ એક જ છે, બીજી રીતે નથી; પરંતુ બાપ તેને પોતાનો દીકરો કરી માને છે, તે જ ભૂલ છે. તે જ દર્શનમાં ભૂલ અને તેથી જો કે જ્ઞાનમાં ફેર નથી તો પણ ભૂલ કરે છે ને તેથી ઉપર પ્રમાણે બંધ પડે છે.

જો ઉદયમાં આવ્યા પહેલાં રસમાં મોળાશ કરી નાખવામાં આવે તો આત્મપ્રદેશથી કર્મ ખરી જઈ નિર્જરા થાય, અથવા મદ રસે ઉદય આવે.

જ્ઞાનીઓ નવી ભૂલ કરતા નથી, માટે તે અબંધ થઈ શકે છે.

જ્ઞાનીઓએ માનેલું છે કે દેહ પોતાનો નથી; તે રહેવાનો પણ નથી; જ્યારે ત્યારે પણ તેનો વિયોગ થવાનો છે. એ ભેદવિજ્ઞાનને લઈને હમેશાં નગારાં વાગતાં હોય તેવી રીતે તેના કાને પડે છે અને અજ્ઞાનીના કાન બહેરા હોય છે એટલે તે જાણતો નથી.

જ્ઞાની દેહ જવાનો છે એમ સમજી તેનો વિયોગ થાય તેમાં ખેદ કરતા નથી. પણ જેવી રીતે કોઈની વસ્તુ લીધી હોય ને તેને પાછી આપવી પડે તેમ દેહને ઉલ્લાસથી પાછો સોંપે છે; અર્થાત્ દેહમાં પરિણમતા નથી.

દેહ અને આત્માનો ભેદ પાડવો તે 'ભેદજ્ઞાન.' તે જ્ઞાનીનો તેજાબ છે. તે તેજાબથી દેહ અને આત્મા જુદા પડી શકે છે. તે વિજ્ઞાન થવા માટે મહાત્માઓએ સકળ શાસ્ત્રો રચ્યાં છે. જેમ તેજાબથી સોનું તથા કથિર જુદાં પડે છે, તેમ જ્ઞાનીના ભેદવિજ્ઞાનરૂપ તેજાબથી સ્વાભાવિક આત્મદ્રવ્ય અગુરુલઘુ સ્વભાવવાળુ હોઈને પ્રયોગી દ્રવ્યથી જુદું પડી સ્વધર્મમાં આવે છે.

બીજા ઉદયમાં આવેલાં કર્મોનું આત્મા ગમે તેમ સમાધાન કરી શકે, પણ વેદનીયકર્મમાં તેમ થઈ શકે નહીં ને તે આત્મપ્રદેશે વેદવું જ જોઈએ ને તે વેદતાં મુશ્કેલીનો પૂર્ણ અનુભવ થાય છે. ત્યાં જો ભેદજ્ઞાન સંપૂર્ણ પ્રગટ થયું ન હોય તો આત્મા દેહાકારે પરિણમે, એટલે દેહ પોતાનો માની લઈ વેદે છે અને તેને લઈને આત્માની શાંતિનો ભંગ થાય છે. આવા પ્રસંગે જેમને ભેદજ્ઞાન સંપૂર્ણ થયું છે એવા જ્ઞાનીઓને અશાતાવેદની વેદતાં નિર્જરા થાય છે ને ત્યા જ્ઞાનીની કસોટી થાય છે. એટલે બીજા દર્શનોવાળા ત્યાં તે પ્રમાણે ટકી શકતા નથી ને જ્ઞાની એવી રીતે માનીને ટકી શકે છે.

પુદ્ગલદ્રવ્યની દરકાર રાખવામાં આવે તોપણ જ્યારે ત્યારે ચાલ્યું જવાનું છે અને જે પોતાનું નથી તે પોતાનું થવાનું નથી; માટે લાચાર થઈ દીન બનવું તે શા કામનું?

'યોગાપયડિપયેશા,'—યોગથી પ્રકૃતિ ને પ્રદેશ બંધાય છે.

સ્થિતિ તથા અનુભાગ કષાયથી બંધાય છે.

આઠ વિધ, સાત વિધ, છ વિધ, ને એક વિધ એ પ્રમાણે બધ બંધાય છે.

અશાડ શુદ ૧૫ ગુરુ. ૧૯૫૬.

જ્ઞાનદર્શનનું ફળ યથાખ્યાતચારિત્ર અને તેનું ફળ નિર્વાણ અને તેનું ફળ અવ્યાબાધ સુખ.

અશાડ વદ ૧ શુક્ર. ૧૯૫૬.

દેવાગમસ્તોત્ર જે મહાત્મા સમન્તભદ્રાચાર્યે (જેના નામનો શબ્દાર્થ 'કલ્યાણ જેને માન્ય છે,' એવો થાય છે) બનાવેલ છે અને તેના ઉપર દિગમ્બર તથા શ્વેતામ્બર આચાર્યોએ ટીકા કરી છે. એ મહાત્મા દિગમ્બર આચાર્ય છતાં તેઓ કૃત ઉપરનું સ્તોત્ર શ્વેતામ્બર આચાર્યોને પણ માન્ય છે. તે સ્તોત્રમાં પ્રથમ નીચેનો શ્લોક છેઃ—

देवागमनभोयानचामरादिविभूतयः,
मायाविष्वपि दृश्यंते, नातस्त्वमसि नो महान्.

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ એવો છે કે દેવાગમન (દેવતાઓનું આવવું થતું હોય), આકાશગમન (આકાશગમન થઈ શકતું હોય), ચામરાદિ વિભૂતિ (ચામર વગેરે વિભૂતિ હોય-સમવસરણ થતું હોય એ આદિ) એ બધાં તો માયાવીઓનામાં પણ જણાય છે, (માયાથી અર્થાત્ યુક્તિથી પણ થઈ શકે) એટલે તેટલાથી જ આપ અમારા મહત્તમ નથી. (તેટલા ઉપરથી કાંઈ તીર્થંકર વા જિનેન્દ્રદેવનું અસ્તિત્વ માની શકાય નહીં. એવી વિભૂતિ આદિનું કાંઈ અમારે કામ નથી. અમે તો તેનો ત્યાગ કર્યો છે.)

આ આચાર્યે કેમ જાણે ગુફામાંથી નીકળતાં તીર્થંકરનું કાંડું પકડી ઉપર પ્રમાણે નિરપેક્ષપણે વચનો કહ્યાં હોય એવો આશય આ સ્થળે બતાવવામાં આવ્યો છે.

આપ્તનાં અથવા પરમેશ્વરનાં લક્ષણો કેવાં હોવાં જોઈએ તે સંબંધી 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર'ની ટીકામાં પહેલી ગાથા નીચેપ્રમાણે છેઃ—

मोक्षमार्गस्य नेतारं, भेतारं कर्मभूभृताम्,
ज्ञातारं विश्वतत्त्वाना, वंदे तद्गुणलब्धये.

સારભૂત અર્થઃ—

'મોક્ષમાર્ગસ્ય નેતારં,' (મોક્ષમાર્ગે લઈ જનારને) એમ કહેવાથી 'મોક્ષ'નું 'અસ્તિત્વ,' માર્ગ, અને લઈ 'જનાર' એ ત્રણ વાત સ્વીકારી. જો મોક્ષ છે તો તેનો માર્ગ પણ જોઈએ અને જો માર્ગ છે તો તેનો દૃષ્ટા

પણ જોઈએ અને જે દ્રષ્ટા હોય તે જ માર્ગે લઈ જઈ શકે. માર્ગે લઈ જવાનું કાર્ય નિરાકાર ન કરી શકે, પણ સાકાર કરી શકે, અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ સાકાર ઉપદેષ્ટા એટલે દેહસ્થિતિએ જેણે મોક્ષ અનુભવ્યો છે એવા કરી શકે. 'ભેતારં કર્મભૂભૃતાં' (કર્મરૂપ પર્વતને ભેદવાવાળા) અર્થાત્ કર્મરૂપી પર્વતો તોડ્યાથી મોક્ષ હોઈ શકે; એટલે જેણે દેહસ્થિતિએ કર્મરૂપી પર્વતો તોડ્યા છે તે સાકાર ઉપદેષ્ટા છે; તેવા કોણ? વર્ત્તમાનદેહે જે જીવન્મુક્ત છે તે. જે કર્મરૂપી પર્વતો તોડી મુક્ત થયા છે તેને ફરી કર્મનું હોવાપણું ન હોય; માટે કેટલાક માને છે, તેમ મુક્ત થયા પછી દેહ ધારણ કરે એવા જીવન્મુક્ત ન જોઈએ. 'જ્ઞાતારં વિશ્વતત્ત્વાનાં' (વિશ્વતત્ત્વના જાણનાર) એમ કહેવાથી એમ દર્શાવ્યું કે આપ્ત કેવા જોઈએ કે જે સમસ્ત વિશ્વના જ્ઞાયક હોય 'વંદે તદ્ગુણલબ્ધયે' (તેના ગુણની પ્રાપ્તિને અર્થે તેને વંદના કરું છું). અર્થાત્ આવા ગુણવાળા પુરુષ હોય તે જ આપ્ત છે અને તે જ વંદન યોગ્ય છે.

મોક્ષપદ બધા ચૈતન્યને સામાન્ય જોઈએ. એક જીવ આશ્રયી નહીં. એટલે એ ચૈતન્યનો સામાન્ય ધર્મ છે. એક જીવને હોય અને બીજા જીવને ન હોય એમ બને નહીં.

'ભગવતી આરાધના' ઉપર શ્વેતામ્બર આચાર્યોએ ટીકા કરેલ છે તે જ નામે કહેવાય છે.

કરણાનુયોગ કે દ્રવ્યાનુયોગમાં દિગમ્બર અને શ્વેતામ્બર વચ્ચે તફાવત નથી. માત્ર બાહ્ય વ્યવહારમાં તફાવત છે.

કરણાનુયોગમાં ગણિતાકારે સિદ્ધાન્તો મેળવેલા છે. તેમાં તફાવત હોવાનો સંભવ નથી. કર્મગ્રન્થ મુખ્યપણે કરણાનુયોગમાં સમાય.

'પરમાત્મપ્રકાશ' દિગમ્બર આચાર્યનો બનાવેલો છે. તે ઉપર ટીકા થઈ છે. નિરાકુળતા એ સુખ છે. સંકલ્પ એ દુઃખ છે.

કાયક્લેશ તપ કરતાં છતાં મહામુનિને નિરાકુળતા અર્થાત્ સ્વસ્થતા જોવામાં આવે છે, મતલબ જેને તપાદિકની આવશ્યકતા છે અને તેથી તપાદિક કાયક્લેશ કરે છે, છતાં સ્વાસ્થ્યદશા અનુભવે છે; તો પછી કાયક્લેશ કરવાનું રહ્યું નથી એવા સિદ્ધ ભગવાનને નિરાકુળતા કેમ ન સંભવે?

દેહ કરતાં ચૈતન્ય સાવ સ્પષ્ટ છે. દેહગુણધર્મ જેમ જોવામાં આવે છે, તેમ આત્મગુણધર્મ જોવામાં આવે તો દેહ ઉપરનો રાગ નષ્ટ થઈ જાય.

આત્મવૃત્તિ વિશુદ્ધ થતાં બીજા દ્રવ્યને સંયોગે આત્મા દેહપણે (વિભાવે) પરિણમ્યાનું જણાઈ રહે.

અત્યંત ચૈતન્યનું સ્થિર થવું તે 'મુક્તિ.'

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ એના અભાવે અનુક્રમે યોગ સ્થિર થાય છે.

પૂર્વના અભ્યાસને લીધે જે ઝોકું આવી જાય છે તે 'પ્રમાદ.'

યોગને આકર્ષણ કરનાર નહીં હોવાથી એની મેળે સ્થિર થાય છે.

રાગ અને દ્વેષ એ આકર્ષણ.

સંક્ષેપમાં જ્ઞાનીનું એમ કહેવું છે કે પુદ્ગલથી ચૈતન્યનો વિયોગ કરાવવો છે; એટલે કે રાગદ્વેષથી આકર્ષણ મટાડવું છે.

અપ્રમત્ત થવાય ત્યાંસુધી જાગૃત જ રહેવાનું છે.

જિનપૂજાદિ અપવાદમાર્ગ છે.

મોહનીયકર્મ મનથી જીતાય, પણ વેદનીયકર્મ મનથી જીતાય નહીં; તિર્થંકરઆદિને પણ વેદવું પડે ને બીજાના જેવું વસમુ પણ લાગે. પરંતુ તેમાં (આત્મધર્મમાં) તેમના ઉપયોગની સ્થિરતા હોઈને નિર્જરા થાય છે અને બીજાને (અજ્ઞાનીને) બંધ પડે છે. ક્ષુધા, તૃષા એ મોહનીય નહીં પણ વેદનીયકર્મ છે.

[1]જે પુમાન પરધન હરે, સો અપરાધિ અજ્ઞ;
જે અપનો ધન વિવહરે, સો ધનપતિ ધર્મજ્ઞ —શ્રીબનારસીદાસ

પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રન્થના ત્રીજા ભાગમા જિનકલ્પનું વર્ણન કર્યુ છે. એ ગ્રન્થ શ્વેતામ્બરી છે. તેમા કહ્યુ છે કે એ કલ્પ સાધનાર નીચેના ગુણાવાળો મહાત્મા હોવો જોઈએ —

૧. સઘયણ. ૨. ધીરજ. ૩. શ્રુત. ૪. વીર્ય. ૫ અસંગતા.

દિગમ્બરદૃષ્ટિમાં આ દશા સાતમા ગુણસ્થાનકવર્ત્તીની છે. દિગમ્બરદૃષ્ટિ પ્રમાણે સ્થિવિરકલ્પી અને જિનકલ્પી એ નગ્ન હોય અને શ્વેતામ્બર પ્રમાણે એટલે સ્થિવિર નગ્ન ન હોય. એ કલ્પ સાધનારને શ્રુતજ્ઞાન એટલું બધુ બળવાન હોવું જોઈએ કે વૃત્તિ શ્રુતજ્ઞાનાકારે હોવી જોઈએ, વિષયાકારે વૃત્તિ થવી ન જોઈએ. દિગમ્બર કહે છે કે નાગાનો એટલે નગ્ન સ્થિતિ-

---

૧ પરધન=જડ, પરસમય અપનો ધન=પોતાનું ધન, ચેતન, સ્વસમય. વિવહરે=વ્યવહાર કરે, વહેંચણ કરે, વિવેક કરે.

વાળાનો મોક્ષમાર્ગ છે, બાકી તો ઉન્મત્તમાર્ગ છે. 'નગાએ મૌખમઓ, શેયાય ઉમગગયા સવ્વે.' વળી 'નાગો એ બાદશાહથી આઘો' એટલે તેથી વધારે ચઢિયાતો એ કહેવત પ્રમાણે એ સ્થિતિ બાદશાહને પૂજ્ય છે.

ચેતના ત્રણ પ્રકારની.-૧. કર્મફળચેતના-એકેન્દ્રિય જીવ અનુભવે છે. ૨. કર્મચેતના-વિકલેન્દ્રિય તથા પંચેંદ્રિય અનુભવે છે. ૩. જ્ઞાનચેતના-સિદ્ધપર્યાય અનુભવે છે.

મુનિઓની વૃત્તિ અલૌકિક હોવી જોઈએ; તેને બદલે હાલ લૌકિક જોવામાં આવે છે.

• • •

અશાડ વદ ૨ શનિ. ૧૯૫૬.

પર્યાયાલોચન-એક વસ્તુને બીજી રીતે વિચારવી તે.

આત્માની પ્રતીતિ માટે સંકલનાપ્રત્યે દૃષ્ટાંતઃ-ઇંદ્રિયોમાં મન અધિષ્ઠાતા છે અને બાકીની પાંચ ઇંદ્રિયો તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ત્તનાર છે અને તેની સંકલના કરનાર પણ એક મન જ છે. મન જો ન હોત તો કોઈ કાર્ય બનત નહીં. વાસ્તવિક રીતે કોઈ ઇંદ્રિયનું કાંઈ વળતું નથી. મનનું સમાધાન થાય છે; તે એ પ્રમાણે કે એક ચીજ આંખે જોઈ, તે લેવા પગે ચાલવા માંડ્યું, ત્યાં જઈ હાથે લીધી ને ખાધી ઇત્યાદિ. તે સઘળી ક્રિયાનો સમાધાન મને કર્યું છતાં એ સઘળાનો આધાર આત્મા ઉપર છે.

જે પ્રદેશે વેદના વધારે હોય તે મુખ્યપણે વેદે છે અને બાકીના ગૌણપણે વેદે છે.

જગતમાં અભવ્યના જીવ અનંતગુણા છે. તેથી અનંતગુણા પરમાણુ એક સમયે એક જીવ ગ્રહણ કરે છે.

દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિણમતાં પરમાણુ જે ક્ષેત્રે વેદનારૂપે ઉદયમાં આવે ત્યાં એકઠા થઈ ત્યાં તે રૂપે પરિણમે અને ત્યાં જેવા પ્રકારનો બંધ હોય તે ઉદયમાં આવે. પરમાણુઓ માથામાં એકઠા થાય તો ત્યાં માથાના દુઃખાવાને આકારે પરિણમે છે, આંખમાં આંખની વેદનાના આકારે પરિણમે છે.

એનું એ જ ચૈતન્ય સ્ત્રીને સ્ત્રીરૂપે અને પુરુષને પુરુષરૂપે પરિણમે છે અને ખોરાક પણ તથાપ્રકારના જ આકારે પરિણમી પુષ્ટિ આપે છે.

પરમાણુ પરમાણુને શરીરમાં લડતાં કોઈએ જોયાં નથી; પણ તેનું પરિણામવિશેષ જાણવામાં આવે છે. તાવની દવા તાવ અટકાવે છે એ જાણી

શકીએ છીએ, પણ અંદર શું ક્રિયા થઈ તે જાણી શકતા નથી, એ દૃષ્ટાન્તે કર્મ બંધ થતો જોવામાં આવતો નથી, પણ વિપાક જોવામાં આવે છે.

અનાગાર=જેને વ્રતને વિષે અપવાદ નહીં તે.

અણગાર=ઘરવિનાના.

સમિતિ=સમ્યક્‌પ્રકારે જેની મર્યાદા રહી છે તે મર્યાદાસહિત, યથાસ્થિતપણે પ્રવર્ત્તવાનો જ્ઞાનીઓએ જે માર્ગ કહ્યો છે તે માર્ગ પ્રમાણે માપ સહિત પ્રવર્ત્તવું તે.

સત્તાગત=ઉપશમ.

શ્રમણ ભગવાન્=સાધુ ભગવાન્ અથવા મુનિ ભગવાન્.

અપેક્ષા=જરૂરિયાત; ઇચ્છા.

સાપેક્ષ=બીજા કારણ, હેતુની જરૂરિયાત ઇચ્છે છે તે.

સાપેક્ષત્વ અથવા અપેક્ષાએ=એક બીજાને લઈને.

* * *

અશાઢ વદ ૩ રવિ. ૧૯૫૬.

પાર્થિવપાક=સત્તાએ થયેલો.

અનુપપન્ન=નહીં સંભવિત; નહીં સિદ્ધ થવાયોગ્ય.

* * *

રાત્રે.

શ્રાવકઆશ્રયી, પરસ્ત્રીત્યાગ તથા બીજા અણુવ્રત વિષે.

જ્યાંસુધી મૃષા અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવામાં આવે નહીં ત્યાંસુધી સર્વ ક્રિયા નિષ્ફળ છે; ત્યાંસુધી આત્મામાં છળ કપટ હોવાથી ધર્મ પરિણમતો નથી. ધર્મ પામવાની આ પ્રથમ ભૂમિકા છે.

જ્યાંસુધી મૃષાત્યાગ અને પરસ્ત્રીત્યાગ એ ન હોય ત્યાંસુધી વક્તા તથા શ્રોતા હોઈ શકે નહીં.

મૃષા જવાથી ઘણી અસત્ય પ્રવૃત્તિ ઓછી થઈ નિવૃત્તિનો પ્રસંગ આવે છે. સહજ વાતચિત કરતાં પણ વિચાર કરવો પડે.

મૃષા બોલવાથી જ લાભ થાય એવો કાંઈ નિયમ નથી. જો તેમ હોય તો સાચા બોલનારા કરતાં જગતમાં અસત્ય બોલનારા ઘણા હોય છે તો તેઓને ઘણો લાભ થવો જોઈએ; તેમ કાંઈ જોવામાં આવતું નથી; તેમ અસત્ય બોલવાથી લાભ થતો હોય તો કર્મ સાવ રદ થઈ જાય અને શાસ્ત્ર પણ ખોટાં પડે.

સત્યનો જય છે. પ્રથમ મુશ્કેલી જણાય, પણ પાછળથી સત્યનો પ્રભાવ થાય ને તેની અસર સામા માણસ તથા સબંધમાં આવનાર ઉપર થાય.

સત્યથી મનુષ્યનો આત્મા સ્ફટિક જેવો જણાય છે.

. . .

અશાઢ વદ ૪ સોમ. ૧૯૫૬.

દિગમ્બરસંપ્રદાય એમ કહે છે કે આત્મામાં 'કેવળજ્ઞાન' શક્તિરૂપે રહ્યું છે.

શ્વેતામ્બરસંપ્રદાય કેવળજ્ઞાન સત્તારૂપે રહ્યાનું કહે છે.

'શક્તિ' શબ્દનો અર્થ 'સત્તા'થી વધારે ગૌણ થાય છે.

શક્તિરૂપે છે એટલે આવરણથી રોકાયું નથી, જેમ જેમ શક્તિ વધતી જાય એટલે તેના ઉપર જેમ જેમ પ્રયોગ થતા જાય, તેમ તેમ જ્ઞાન વિશુદ્ધ થતું જઈ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય.

સત્તામાં એટલે આવરણમાં રહ્યુ છે એમ કહેવાય.

સત્તામાં કર્મપ્રકૃતિ હોય તે ઉદયમાં આવે એ શક્તિરૂપે ન કહેવાય.

સત્તામાં કેવળજ્ઞાન હોય અને આવરણમાં ન હોય એમ ન બને. ભગવતી આરાધના જોશો.

કાન્તિ, દીપ્તિ, શરીરનું બળવું, ખોરાકનું પાચન થવું, લોહીનું ફરવું, ઉપરનાં પ્રદેશોનું નીચે આવવું, નીચેનાનું ઉપર જવું (વિશેષ કારણથી સમુદ્‌ઘાતાદિ), રતાશ, તાવ આવવો, એ બધી તૈજસ્ પરમાણુની ક્રિયાઓ છે. તેમ જ સામાન્ય રીતે આત્માના પ્રદેશો ઉંચા નીચા થયા કરે એટલે કંપાયમાન રહે તે પણ તૈજસ્ પરમાણુથી.

કાર્મણશરીર તે જ સ્થળે આત્મપ્રદેશોને પોતાના આવરણના સ્વભાવ બતાવે.

આત્માના આઠ રૂચક પ્રદેશ પોતાનું સ્થાન ન બદલે. સામાન્ય રીતે સ્થૂળ નયથી એ આઠ પ્રદેશ નાભિના કહેવાય; સૂક્ષ્મપણે ત્યાં અસખ્યાતા પ્રદેશ કહેવાય.

એક પરમાણુ એક પ્રદેશી છતાં છ દિશાને સ્પર્શે. (ચાર દિશા તથા એક ઉર્ધ્વ અને બીજી અધો એ મળી છ દિશા.)

નિયાણું એટલે નિદાન.

આઠ કર્મ બધાં વેદનીય છે; કારણ કે બધાં વેદાય છે; પરંતુ લોકપ્રસિદ્ધ વેદવું થતું નહીં હોવાથી લોકપ્રસિદ્ધ વેદનીયકર્મ જુદું ગણ્યું છે.

કાર્મણ, તૈજસ્, આહારક, વૈક્રિય અને ઔદારિક એ પાંચ શરીરના પરમાણુ એકનાએક એટલે સરખા છે; પરંતુ તે આત્માના પ્રયોગ પ્રમાણે પરિણમે છે.

અમુક અમુક મગજમાંની નસો દાબવાથી ક્રોધ, હાસ્ય, ઘેલછા ઉત્પન્ન થાય છે. શરીરમાં મુખ્ય મુખ્ય સ્થળો જીભ, નાશિકા, ઇત્યાદિ પ્રગટ જણાય છે તેથી માનીએ છીએ, પણ આવાં સૂક્ષ્મ સ્થાનો પ્રગટ જણાતાં નથી એટલે માનતા નથી; પણ તે જરૂર છે.

વેદનીયકર્મ એ નિર્જરારૂપે છે, પણ દવા ઇત્યાદિ તેમાંથી ભાગ પડાવી જાય.

જ્ઞાનીએ એમ કહ્યું છે કે આહાર લેતાંય દુઃખ થતું હોય અને છોડતાંય દુઃખ થતું હોય ત્યાં સંલેખના કરવી. તેમાં પણ અપવાદ હોય છે. જ્ઞાનીએ કાંઈ આત્મઘાત કરવાની ભલામણ કરી નથી.

જ્ઞાનીએ અનંત ઔષધિ અનંતા ગુણોસંયુક્ત જોઈ છે, પરંતુ મોત મટાડી શકે એવી ઔષધી કોઈ જોવામાં આવી નહીં. વૈદ્ય અને ઔષધિ એ નિમિત્તરૂપ છે.

બુદ્ધદેવને રોગ, દરિદ્રતા, વૃદ્ધાવસ્થા અને મોત એ ચાર બાબત ઉપરથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો.

અશાઢ વદ ૫ ભોમ. ૧૯૫૬.

ચક્રવર્ત્તિને ઉપદેશ કરવામાં આવે તો તે ઘડીકમાં રાજ્યનો ત્યાગ કરે. પણ ભિક્ષુકને અનતિ તૃષ્ણા હોવાથી તે પ્રકારનો ઉપદેશ તેને અસર કરે નહીં.

જો એક વખત આત્મામાં અતર્વૃત્તિ સ્પર્શી જાય તો અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તન રહે એમ તીર્થંકરાદિએ કહ્યું છે. અંતર્વૃત્તિ જ્ઞાનથી થાય છે. અંતર્વૃત્તિ થવાનો આભાસ એની મેળે (સ્વભાવે જ) આત્મામાં થાય છે અને તેમ થવાની ખાત્રી પણ સ્વાભાવિક થાય છે. અર્થાત્ આત્મા 'થરમોમીટર' સમાન છે. તાવ હોવાની તેમ તાવ ઉતરી જવાની ખાત્રી 'થરમોમીટર' આપે છે. જો કે 'થરમોમીટર' તાવની આકૃતિ બતાવતું નથી, છતાં તેથી પ્રતીતિ થાય છે. તેમ અંતર્વૃત્તિ થયાની આકૃતિ જણાતી નથી, છતાં અંતર્વૃત્તિ થઈ છે એમ આત્માને પ્રતીતિ થાય છે. ઔષધ કેવી રીતે તાવ ઉતારે છે તે કાંઈ બતાવતું નથી, છતાં ઔષધથી તાવ ખસી જાય છે, એમ પ્રતીતિ થાય છે. એ જ રીતે અંતર્વૃત્તિ થયાની એની મેળે જ પ્રતીતિ થાય છે. આ પ્રતીતિ તે 'પરિણામપ્રતીતિ' છે.

વેદનીય કર્મ.+

નિર્જરાનો અસંખ્યાતગુણો ઉત્તરોત્તર ક્રમ છે, સમ્યગ્દર્શન પામેલ નથી એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ કરતાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ અનંતગુણી નિર્જરા કરે છે.†

તીર્થંકરાદિને ગૃહસ્થાશ્રમમાં વર્ત્તતાં છતાં 'ગાઢ' અથવા 'અવગાઢ' સમ્યક્ત્વ હોય છે.

'ગાઢ' અથવા 'અવગાઢ' એક જ કહેવાય.

કેવળીને 'પરમાવગાઢ સમ્યક્ત્વ' હોય છે.

ચોથે ગુણસ્થાનકે 'ગાઢ' સમ્યક્ત્વ અથવા સમ્યક્ત્વ હોય છે.

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અથવા ગાઢ અવગાઢ સમ્યક્ત્વ એક સરખું છે.

દેવ, ગુરુ, તત્ત્વ, અથવા ધર્મ અથવા પરમાર્થને તપાસવાના ત્રણ પ્રકાર છે:-(૧) કસ, (૨) છેદ અને (૩) તાપ. એમ ત્રણ પ્રકારે કસોટી થાય છે. સોનાની કસોટીને દૃષ્ટાન્તે. (ધર્મબિંદુ ગ્રન્થમાં છે.) પહેલા અને બીજા પ્રકારે કોઈમાં મળતાપણું આવે, પરંતુ તાપની વિશુદ્ધ કસોટીએ શુદ્ધ જણાય તો તે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ખરા ગણાય.

શિષ્યની જે ખામીઓ હોય છે તે જે ઉપદેશકના ધ્યાનમાં આવતી નથી તે ઉપદેશકર્ત્તા ન સમજવો આચાર્યો એવા જોઈએ કે શિષ્યનો અલ્પ દોષ પણ જાણી શકે અને તેનો યથાસમયે બોધ પણ આપી શકે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગૃહસ્થ એવા હોવા જોઈએ કે જેની પ્રતીતિ દુશ્મનો પણ કરે, એમ જ્ઞાનીઓએ કહ્યુ છે. તાત્પર્ય કે એવા નિષ્કલંક ધર્મ પાળનારા હોવા જોઈએ. રાત્રે.

અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યવજ્ઞાન વચ્ચે તફાવત. ‡

+ શ્રોતાની નોંધ:-વેદનીય કર્મની ઉદયમાન પ્રકૃતિમાં આત્મા હર્ષ, ધરે છે, તો કેવા ભાવમાં આત્મા ભાવિત રહેવાથી તેમ થાય છે એ વિષે સ્વાત્માશ્રયી વિચારવા શ્રીમદે કહ્યુ

† એમ અનંત ગુણનિર્જરાનો ચઢિઆતો ક્રમ ચૌદમા ગુણ સ્થાનક સુધી શ્રીમદે બતાવ્યો અને સ્વામિકાર્તિકની શાખ આપી

‡ અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યવજ્ઞાન સંબંધી 'નંદિસૂત્ર'માં જે વાંચવામાં આવેલ તેથી જુદા થએલ અભિપ્રાય પ્રમાણે 'ભગવતી આરાધના'માં વાચવામાં આવ્યાનું શ્રીમદે જણાવ્યું પહેલા (અવધિ) જ્ઞાનના કટકા થાય છે, હીયમાન ઇત્યાદિ ચોથે ગુણસ્થાનકે પણ હોઈ શકે; સ્થૂળ છે; એટલે મનના સ્થૂળ પર્યાય જાણી શકે અને બીજું (મન પર્યવ)જ્ઞાન સ્વતંત્ર, ખાસ મનના પર્યાય સંબંધી શક્તિવિશેષને લઈને એક જુદા તાલુકાની માફક છે; તે અખંડ છે, અપ્રમત્તને જ થઈ શકે ઇત્યાદિ મુખ્ય મુખ્ય તફાવત કહી બતાવ્યો.

પરમાવધિજ્ઞાન મનઃપર્યવજ્ઞાનથી પણ ચઢી જાય છે અને તે એક અપવાદરૂપે છે.

* * *

અશાઢ વદ ૭ બુધ. ૧૯૫૬.

આરાધના થવા માટે સઘળાં શ્રુતજ્ઞાન છે અને તે આરાધનાનું વર્ણન કરવા શ્રુતકેવલી પણ અશક્ય છે.

જ્ઞાન, લબ્ધિ, ધ્યાન અને સમસ્ત આરાધનાનો પ્રકાર પણ એવો જ છે.

ગુણનું અતિશયપણું જ પૂજ્ય છે અને તેને આધીન લબ્ધિ, સિદ્ધિ ઇત્યાદિ છે અને ચારિત્ર સ્વચ્છ કરવું એ તેનો વિધિ છે.

દશવૈકાલિકમાં પહેલી ગાથા,

धम्मो मंगल मुक्किट्टं, अहिंसा संयमो तवो;
देवावि तं नमंसंति, जस धम्मे सया मणो.

એમાં સર્વ વિધિ સમાઈ જાય છે. પણ અમુક વિધિ એમ કહેવામાં આવેલ નથી તેથી એમ સમજવામાં આવે છે કે સ્પષ્ટપણે વિધિ બતાવ્યો નથી.

(આત્માના) ગુણાતિશયમાં જ ચમત્કાર છે.

સર્વોત્કૃષ્ટ શાન્ત સ્વભાવ કરવાથી પરસ્પર વૈરવાળાં પ્રાણીઓ પોતાનો વૈરભાવ છોડી દઈ શાન્ત થઈ બેસે છે, એવો શ્રી તીર્થંકરનો અતિશય છે.

જે કાંઈ સિદ્ધિ, લબ્ધિ ઇત્યાદિ છે તે આત્માના જાગૃતપણામાં એટલે આત્માના અપ્રમત્ત સ્વભાવમાં છે. તે બધી શક્તિઓ આત્માને આધીન છે. આત્મા વિના કાંઈ નથી. એ સર્વનું મૂળ સમ્યક્‌જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે.

અત્યંત લેશ્યાશુદ્ધિ હોવાને લીધે પરમાણુ પણ શુદ્ધ હોય છે, સાત્વિક અસાત્વિક ઝાડ નીચે બેસવાથી જણાતી અસરના દૃષ્ટાન્તે.

લબ્ધિ સિદ્ધિ સાચી છે અને તે અપેક્ષા વગરના મહાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે, જોગી વૈરાગી એવા મિથ્યાત્વીને પ્રાપ્ત થતી નથી. તેમાં પણ અનંત પ્રકાર હોઈને અપવાદ છે. એવી શક્તિઓવાળા મહાત્મા જાહેરમાં આવતા નથી; તેમ બતાવતા પણ નથી. જે કહે છે તેની પાસે તેવું હોતું નથી.

લબ્ધિ ક્ષોભકારી અને ચારિત્રને શિથિલ કરનારી છે. લબ્ધિ આદિ, માર્ગેથી પડવાનાં કારણો છે. તેથી કરી જ્ઞાનીને તેનો તિરસ્કાર હોય છે. જ્ઞાનીને જ્યાં લબ્ધિ, સિદ્ધિ આદિથી પડવાનો સંભવ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યા તે પોતાથી વિશેષ જ્ઞાનીનો આશ્રય શોધે છે.

આત્માની યોગ્યતા વગર એ શક્તિ આવતી નથી. આત્માએ પોતાનો અધિકાર વધારવાથી તે આવે છે.

દેહ છૂટે છે તે પર્યાય છૂટે છે; પણ આત્મા આત્માકારે અખંડ ઉભો રહે છે; પોતાનું કાંઈ જતું નથી; જે જાય છે તે પોતાનું નથી એમ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય નહીં ત્યાંસુધી મૃત્યુનો ભય લાગે છે.

"ગુરુ ગણધર ગુણધર અધિક, પ્રચુર પરંપર ઔર;"
"વ્રતતપ ધર, તનુ નગન ધર, વંદો વૃષ શિરમોર.—સ્વામિકાર્ત્તિક."

પ્રચુર=છુટક છુટક; વિરલા. વૃષ=ઘન. શિરમોર=માથાના મુકુટ.

અવગાઢ=મજબૂત. પરમાવગાઢ=ઉત્કૃષ્ટપણે મજબૂત. અવગાહ=એક પરમાણુ પ્રદેશ રોકે તે, વ્યાપવું. શ્રાવક=જ્ઞાનીના વચનના શ્રોતા; જ્ઞાનીનું વચન શ્રવણ કરનાર, દર્શન જ્ઞાન વગર, ક્રિયા કરતાં છતાં શ્રુતજ્ઞાન વાંચતાં છતાં શ્રાવક સાધુ હોઈ શકે નહીં. ઉદયિક ભાવે તે શ્રાવક સાધુ કહેવાય. પારિણામિકભાવે કહેવાય નહીં. સ્થવિર=સ્થિર, જામેલ.

સ્થવિરકલ્પ=જે સાધુ વૃદ્ધ થયેલ છે તેઓને શાસ્ત્રમર્યાદાએ વર્ત્તવાનો, ચાલવાનો જ્ઞાનીઓએ મુકરર કરેલો, બાંધેલો, નક્કી કરેલો માર્ગ, નિયમ.

જિનકલ્પ=એકાકી વિચરનારા સાધુઓને માટે કલ્પેલો અર્થાત્ બાંધેલો—મુકરર કરેલો—જીનમાર્ગ વા નિયમ.

• • •

અશાઢ વદ ૮ ગુરુ. ૧૯૫૬.

સર્વ ધર્મ કરતાં જૈનધર્મ ઉત્કૃષ્ટ દયાપ્રણીત છે. દયાનું સ્થાપન જેવું તેમાં કરવામાં આવ્યું છે, તેવું બીજા કોઈમાં નથી. 'માર' એ શબ્દ જ 'મારી' નાખવાની સજ્જડ છાપ તીર્થંકરોએ આત્મામાં મારી છે. એ જગોએ ઉપદેશનાં વચનો પણ આત્મામાં સર્વોત્કૃષ્ટ અસર કરે છે. શ્રી જિનની છાતીમાં જીવહિંસાના પરમાણુ જ ન હોય એવો અહિંસાધર્મ શ્રી જિનનો છે. જેનામાં દયા ન હોય તે જિન ન હોય. જૈનને હાથે ખુન થવાના બનાવો પ્રમાણમા અલ્પ હશે. જૈન હોય તે અસત્ય બોલે નહીં.

જૈન શિવાય બીજા ધર્મોને મુકાબલે અહિંસામાં બૌદ્ધ પણ ચઢી જાય છે. બ્રાહ્મણોની યજ્ઞાદિ હિંસક ક્રિયાનો નાશ પણ શ્રી જિને અને બુદ્ધે કર્યો છે, જે હજુ સુધી કાયમ છે.

બ્રાહ્મણો યજ્ઞાદિ હિંસક ધર્મવાળા હોવાથી શ્રી જિને તથા શ્રી બુદ્ધે સખત શબ્દો વાપરી ધિક્કાર્યા છે, તે યથાર્થ છે.

બ્રાહ્મણોએ સ્વાર્થબુદ્ધિથી એ હિંસક ક્રિયા દાખલ કરી છે. શ્રી જિને તેમ જ શ્રી બુદ્ધે જાતે વૈભવત્યાગ કરેલો હોવાથી તેઓએ નિસ્વાર્થ બુદ્ધિએ દયાધર્મનો ઉપદેશ કરી હિંસક ક્રિયાનો વિચ્છેદ કર્યો. જગત્સુખમાં તેઓની સ્પૃહા નહોતી.

હિંદુસ્થાનના લોકો એક વખત એક વિદ્યાનો અભ્યાસ એવી રીતે છોડી દે છે કે ફરીને તે ગ્રહણ કરતાં તેઓને કંટાળો આવે છે. યુરોપિયન પ્રજામાં તેથી ઉલટું છે, તેઓ તદ્દન છોડી દેતા નથી, પણ ચાલુ જ રાખે છે. પ્રવૃત્તિના કારણને લઈને વધતોઓછો અભ્યાસ થઈ શકે એ વાત જુદી.

. . .

રાત્રે.

વેદનીય કર્મની સ્થિતિ જઘન્ય બાર મુહૂર્ત્તની છે; તેથી ઓછી સ્થિતિનો બંધ પણ કષાય વગર એક સમયનો પડે, બીજે સમયે વેદે, ત્રીજે સમયે નિર્જરે.

ઇર્યાપથિકી ક્રિયા=ચાલવાની ક્રિયા.

એક સમયે સાત, અથવા આઠ પ્રકૃતિનો બંધ થાય છે, ખોરાક તથા વિષયનાં દૃષ્ટાન્તે. જેમ ખોરાક એક જગોએથી લેવામાં આવે છે પણ તેનો રસ દરેક ઇન્દ્રિયને પહોંચે છે ને દરેક ઇન્દ્રિયો જ પોતે પોતાની શક્તિપ્રમાણે ગ્રહી તે રૂપે પરિણમે છે, તેમાં તફાવત પડતો નથી. તેવી જ રીતે વિષ લેવામાં આવે અથવા સર્પદંશ થાય તો તે ક્રિયા તો એક જ ઠેકાણે થાય છે, પરંતુ તેની અસર ઝેરરૂપે દરેક ઇન્દ્રિયને જુદે જુદે પ્રકારે આખે શરીરે થાય છે. આ જ રીતે કર્મ બાંધતી વખત મુખ્ય ઉપયોગ એક પ્રકૃતિનો હોય છે, પરંતુ તેની અસર અર્થાત્ વહેંચણ બીજી સર્વ પ્રકૃતિઓને અન્યોઅન્યના સંબંધને લઈને મળે છે. જેવો રસ તેવું ગ્રહણ કરવું થાય. જે ભાગમાં સર્પદંશ થાય તે ભાગ કાપી નાંખવામાં આવે, તો ઝેર ચઢતું નથી; તે જ પ્રમાણે પ્રકૃતિનો ક્ષય કરવામાં આવે તો બંધ પડતો અટકે છે અને તેને લીધે બીજી પ્રકૃતિઓમાં વહેંચણ થતી અટકે છે. બીજા પ્રયોગથી જેમ ચઢેલું ઝેર પાછું ઉતરે છે, તેમ પ્રકૃતિનો રસ મંદ કરી નાંખવામાં આવે તો તેનું બળ ઓછું થાય છે. એક પ્રકૃતિ બંધ કરે કે બીજી પ્રકૃતિઓ તેમાંથી ભાગ લે; એવો તેમાં સ્વભાવ રહેલો છે.

મૂળ કર્મપ્રકૃતિનો ક્ષય થયો ન હોય ત્યાંસુધી ઉત્તર કર્મપ્રકૃતિનો બંધ વિચ્છેદ થયો હોય તોપણ તેનો બંધ મૂળ પ્રકૃતિમાં રહેલા રસને લીધે પડી શકે છે, તે આશ્ચર્ય જેવું છે.

અનંતાનુબંધી કર્મપ્રકૃતિની સ્થિતિ ૪૦ કોડાકોડિની અને મોહનીય (દર્શનમોહનીય)ની ૭૦ કોડાકોડિની છે.

• • •

અશાડ વદ ૯ શુક્ર. ૧૯૫૬.

આયુનો બંધ એક આવતા ભવનો આત્મા કરી શકે. તેથી વધારે ભવનો ન કરી શકે.

કર્મગ્રન્થના બંધચક્રમાં આઠે કર્મપ્રકૃતિ જે બતાવી છે તેની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ એક જીવઆશ્રયી અપવાદ સાથે બંધ ઉદયાદિમાં છે, પરંતુ તેમાં આયુ અપવાદરૂપે છે. તે એવી રીતે કે મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકવર્ત્તી જીવને બંધમાં ચાર આયુની પ્રકૃતિનો (અપવાદ) જણાવ્યો છે. તેમાં એમ સમજવાનુ નથી કે ચાલતા પર્યાયમાં ચારે ગતિના આયુનો બંધ કરે; પરંતુ આયુનો બંધ કરવા માટે વર્ત્તમાનપર્યાયમાં એ ગુણસ્થાનકવર્ત્તી જીવને ચાર ગતિ ખુલ્લી છે. તેમાં ચારમાંથી એક એક ગતિનો બંધ કરી શકે. તે જ પ્રમાણે જે પર્યાયમાં જીવ હોય તેને તે આયુનો ઉદય હોય. મતલબ કે ચાર ગતિમાંથી વર્ત્તમાન એક ગતિનો ઉદય હોઈ શકે; ને ઉદીરણા પણ તેની જ હોઈ શકે.

જે પ્રકૃતિ ઉદયમાં હોય તે શિવાય બીજી પ્રકૃતિની ઉદીરણા કરી શકે ને તેટલો વખત ઉદયમાન પ્રકૃતિ રોકાઈ જાય ને પછી ઉદયમાં આવે.

કોડાકોડિનો મોટામાં મોટો સ્થિતિબંધ છે. તેમાં અસંખ્યાતા ભવ થાય. વળી પાછો તેવો ને તેનો ક્રમે ક્રમે બંધ પડતો જાય. એવા અનંત બંધની અપેક્ષાએ અનંતાભવ કહેવાય; પણ અગાઉ કહ્યા પ્રમાણે જ ભવનો બંધ પડે.

• • •

અશાડ વદ ૧૦ શનિ. ૧૯૫૬.

વિશિષ્ટ=મુખ્યપણે: મુખ્યપણાવાચક શબ્દ છે.

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અને અંતરાય એ ત્રણ પ્રકૃતિ ઉપશમભાવમાં હોઈ શકે જ નહીં, ક્ષયોપશમભાવે જ હોય. એ પ્રકૃતિ જો ઉપશમભાવે હોય તો આત્મા જડવત્ થઈ જાય અને ક્રિયા પણ કરી શકે નહીં

અથવા તો તેનાથી પ્રવર્ત્તન પણ થઈ શકે નહીં. જ્ઞાનનું કામ જાણવાનું છે, દર્શનનું કામ દેખવાનું છે અને વીર્યનું કામ પ્રવર્ત્તવાનું છે.

વીર્ય બે પ્રકારે પ્રવર્ત્તી શકે છે:—૧. અભિસંધિ. ૨. અનભિસંધિ.

અભિસંધિ=આત્માની પ્રેરણાથી વીર્યનું પ્રવર્ત્તવું થાય તે. અનભિસંધિ= કષાયથી વીર્યનું પ્રવર્ત્તવું થાય તે. જ્ઞાનદર્શનમાં ભૂલ થતી નથી. પરંતુ ઉદયભાવે રહેલા દર્શનમોહને લીધે ભૂલ થવાથી એટલે ઔરનું ઔર જણાવાથી વીર્યની પ્રવૃત્તિ વિપરીતપણે થાય છે, જો સમ્યક્‌પણે થાય તો સિદ્ધપર્યાય પામે. આત્મા કોઈ પણ વખતે ક્રિયા વગરનો હોઈ શકતો નથી. જ્યાં સુધી યોગો છે ત્યાંસુધી ક્રિયા કરે છે તે પોતાની વીર્યશક્તિથી કરે છે. તે ક્રિયા જોવામાં આવતી નથી; પણ પરિણામ ઉપરથી જાણવામાં આવે છે. ખાધેલો ખોરાક નિદ્રામાં પચી જાય છે એમ સવારે ઉઠતાં જણાય છે. નિદ્રા સારી આવી હતી ઇત્યાદિક બોલીએ છીએ તે થયેલી ક્રિયા સમજાયાથી બોલવામાં આવે છે. ચાળીશ વર્ષની ઉમરે આંકડા ગણતાં આવડે તો શું તે પહેલાં આંકડા નહોતા એમ કાંઈ કહી શકાશે ? નહીં જ. પોતાને તેનું જ્ઞાન નહોતું તેથી એમ કહે. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાન દર્શનનું સમજવાનું છે. આત્માનાં જ્ઞાન દર્શન અને વીર્ય થોડાં ઘણાં પણ ખુલ્લાં રહેતાં હોવાથી આત્મા ક્રિયામાં પ્રવર્ત્તી શકે. વીર્ય ચળાચળ હમેશાં રહ્યા કરે છે. કર્મગ્રંથ વાંચવાથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે. આટલા ખુલાસાથી બહુ લાભ થશે.

પારિણામિકભાવે હમેશા જીવત્વપણું છે; એટલે જીવ જીવપણે પરિણમે અને સિદ્ધત્વ ક્ષાયિકભાવે હોય, કારણ કે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરવાથી સિદ્ધપર્યાય પમાય છે.

મોહનીયકર્મ ઉદયિકભાવે હોય.

વાણિયા અક્ષર ખોટા લખે છે, પણ આંકડા ખોટા લખતા નથી. ત્યાં તો બહુ સ્પષ્ટપણે લખે છે. તેવી રીતે કથાનુયોગમાં જ્ઞાનીઓએ વખતે ખોટું લખ્યું હોય તો ભલે. બાકી કર્મપ્રકૃતિમાં તો ચોકસ આંકડા લખ્યા છે. તેમા જરા તફાવત આવવા નથી દીધો.

• • •

અશાઢ વદ ૧૧ રવિ. ૧૯૫૬.

જ્ઞાન એ દોરો પરોવેલ સોય જેવું છે એમ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં કહેલું છે.૧ દોરો પરોવેલ સોય ખોવાતી નથી તેમ જ્ઞાન હોવાથી સંસારમાં ભૂલું પડાતું નથી.

અશાડ વદ ૧૨ સોમ. ૧૯૫૬.

પ્રતિહાર=તીર્થંકરનું ધર્મરાજ્યપણું બતાવનાર. પ્રતિહાર=દરવાન.

સ્થૂળ, અલ્પ સ્થૂળ, તેથી પણ સ્થૂળ, દૂર, દૂરમાં દૂર, તેથી પણ દૂર; એમ જણાય છે. અને તે ઉપરથી સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ આદિનું જ્ઞાન કોઈકને પણ હોવાનું સિદ્ધ થઈ શકે છે.

'નગ્ન' એ 'આત્મમગ્ન'

ઉપહત=હણાયલા. અનુપહત=નહીં હણાયલા. ઉપષ્ટંભજન્ય=આધારભૂત. અભિધેય=વસ્તુધર્મે કહી શકાય એવો. પાઠાંતર=એક પાઠની જગોએ બીજો પાઠ આવે તે. અર્થાંતર=કહેવાનો હેતુ બદલાઈ જાય તે. વિષમ=યથાયોગ્ય નહીં, ફેરફારવાળું, વત્તઓછું. આત્મદ્રવ્ય એ સામાન્ય વિશેષ ઉભયાત્મક સત્તાવાળુ છે. સામાન્ય ચૈતનસત્તા એ દર્શન. સવિશેષ ચૈતનસત્તા એ જ્ઞાન.

સત્તાસમુદ્‌ભૂત=સમ્યક્પ્રકારે સત્તાનું ઉદયભૂત થવું, પ્રકાશવું, સ્ફુરવું, જણાવું તે.

દર્શન=જગતના કોઈ પણ પદાર્થનું ભેદરૂપ રસગંધરહિત નિરાકાર પ્રતિબિંબિત થવું, તેનું અસ્તિત્વ જણાવું; નિર્વિકલ્પપણે કાંઈ છે એમ આરસીના ઝળકારાની પેઠે સામા પદાર્થનો ભાસ થવો એ 'દર્શન.' વિકલ્પ થાય ત્યાં 'જ્ઞાન' થાય.

દર્શનાવરણીય કર્મના આવરણને લઈને દર્શન અવગાઢપણે અવરાયુ હોવાથી, ચૈતનમા મૂઢતા થઈ ગઈ, અને ત્યાંથી શૂન્યવાદ શરૂ થયો.

દર્શન રોકાય ત્યાં જ્ઞાન પણ રોકાય.

દર્શન અને જ્ઞાનની વહેંચણ કરવામાં આવી છે. જ્ઞાન દર્શનના કાંઈ કટકા થઈ જુદા પડી શકે એમ નથી. એ આત્માના ગુણો છે. રૂપિયાના બે અર્ધા તે જ રીતે આઠ આના દર્શન, અને આઠ આના જ્ઞાન છે.

તીર્થંકરને એક સમયે દર્શન અને તે જ સમયે જ્ઞાન એમ બે ઉપયોગ દિગમ્બરમત પ્રમાણે છે, શ્વેતામ્બરમત પ્રમાણે નથી. ૧૨ મા ગુણસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય એમ ત્રણ પ્રકૃતિનો ક્ષય એક સાથે થાય છે અને ઉત્પન્ન થતી લબ્ધિ પણ સાથે થાય છે. જો એક સમયે ન થતું હોય તો એકબીજી પ્રકૃતિએ ખમવું જોઈએ. શ્વેતામ્બર કહે છે કે જ્ઞાન સત્તામાં રહેવું જોઈએ, કારણ એક સમયે બે ઉપયોગ ન હોય; પણ દિગમ્બરની તેથી જુદી માન્યતા છે.

શૂન્યવાદ=કાંઈ નથી એમ માનનાર, એ બૌદ્ધ ધર્મનો એક ફાંટો છે. આયતન=કોઈ પણ પદાર્થનું સ્થળ, પાત્ર કૂટસ્થ=અચળ, ન ખસી શકે એવો તટસ્થ=કાંઠે, તે સ્થળે મધ્યસ્થ=વચ્ચમા

. . .

અશાઢ વદ ૧૩ ભોમ ૧૯૫૬.

ચયોપચય=જવુ જવું, પણ પ્રસંગવશાત્ આવવુ જવુ, ગમનાગમન. માણસના જવા આવવાને લાગુ પડે નહીં શ્વાસોચ્છ્વાસ ઇત્યાદિ સૂક્ષ્મ ક્રિયાને લાગુ પડે. ચયવિચય=જવુ આવવું.

આત્માનુ જ્ઞાન જ્યારે ચિંતામાં રોકાય છે ત્યારે નવા પરમાણુ ગ્રહણ થઈ શકતા નથી ને જે હોય છે તેનુ જવુ થાય છે તેથી શરીરનુ વજન ઘટી જાય છે.

શ્રી આચારાગસૂત્રના પહેલા અધ્યયન શસ્ત્રપરિજ્ઞામા અને શ્રી ષડ્દર્શનસમુચ્ચયમા મનુષ્ય અને વનસ્પતિના ધર્મની તુલના કરી વનસ્પતિમાં આત્મા હોવાનુ સિદ્ધ કરી બતાવ્યુ છે, તે એવી રીતે કે બન્ને જન્મે છે, વધે છે, આહાર લે છે, પરમાણુ લે છે, મૂકે છે, મરે છે, ઇત્યાદિ

. . .

શ્રાવણ શુદ ૩ રવિ ૧૯૫૬.

સાધુ=સામાન્યપણે ગ્રહવાસ ત્યાગી મૂળગુણના ધારક તે યતિ=ધ્યાનમા સ્થિર થઈ શ્રેણિ માડનાર મુનિ=જેને અવધિ, મન પર્યવ જ્ઞાન હોય તથા કેવળજ્ઞાન હોય તે ઋષિ=બહુ ઋદ્ધિ ધારી હોય તે ઋષિના ચાર ભેદ ૧ રાજ્ય ૨ બ્રહ્મ ૩ દેવ ૪ પરમ રાજર્ષિ=ઋદ્ધિવાળા બ્રહ્મર્ષિ=અક્ષીણ મહાન્ ઋદ્ધિવાળા દેવર્ષિ=આકાશગામી દેવ પરમર્ષિ=કેવળજ્ઞાની.

. . .

શ્રાવણ શુદ ૧૦ સોમ ૧૯૫૬

અભવ્ય જીવ એટલે જે જીવ ઉત્કટ રસે પરિણમે અને તેથી કર્મો બાધ્યા કરે અને તેને લીધે તેનો મોક્ષ ન થાય ભવ્ય એટલે જે જીવનુ વીર્ય શાતરસે પરિણમે ને તેથી નવો કર્મબધ ન થતા મોક્ષ થાય જે જીવનો વળાક ઉત્કટ રસે પરિણમવાનો હોય તેનુ વીર્ય તે પ્રમાણે પરિણમે તેથી જ્ઞાનીના જ્ઞાનમા અભવ્ય લાગ્યા, આત્માની પરમશાત દશાએ ‘મોક્ષ’, અને ઉત્કટ દશાએ ‘અમોક્ષ’ જ્ઞાનીએ દ્રવ્યના સ્વભાવની અપેક્ષાએ ભવ્ય અભવ્ય કહ્યા છે જીવનુ વીર્ય ઉત્કટ રસે પરિણમતા સિદ્ધપર્યાય પામી શકે નહીં એમ જ્ઞાનીએ કહેલુ છે ભજના=અંશે, હોય વા ન હોય વચક=(મન, વચન, કાયાએ) છેતરનાર

શ્રા. વદ ૮ શનિ. ૧૯૫૬

कम्म दवेहिं सम्मम्, संजोगो जो होई जीवस्स;
सो बंधो नायव्वो, तस वियोगो भवे मोखो.

અર્થઃ-કર્મદ્રવ્યની એટલે પુદ્‌ગલદ્રવ્યની સાથે જીવનો સંબંધ થવો તે બંધ. તેનો વિયોગ થવો તે મોક્ષ.

સંમમ્=સારી રીતે સંબંધ થવો, ખરેખરી રીતે સંબંધ થવો, જેમ તેમ કલ્પના કરી સંબંધ થવાનું માની લેવું તેમ નહીં.

પ્રદેશ અને પ્રકૃતિબંધ મન વચન કાયાના યોગવડે થાય. સ્થિતિ અને અનુભાગબંધ કષાયવડે થાય.

વિપાક એટલે અનુભાગવડે ફળપરિપક્વતા થાય છે તે, સર્વ કર્મનું મૂળ અનુભાગ છે, તેમાં જેવો રસ તીવ્ર તીવ્રતર મંદ મંદતર પડ્યો, તેવો ઉદયમાં આવે છે. તેમાં ફેરફાર કે ભૂલ થતી નથી. કુલડીમાં પૈસા, રૂપિયા, સોનામોહોર, આદિને દૃષ્ટાંતે. જેમ એક કુલડીમાં ઘણા વખત પહેલા રૂપિયા, પૈસા, સોનામોહોર નાખી હોય તે જ્યારે કાઢો ત્યારે તેને તે ઠેકાણે તે જ ધાતુરૂપે નીકળે છે તેમાં જગોની તેમ જ તેની સ્થિતિનો ફેરફાર થતો નથી. એટલે કે પૈસા રૂપિયા થતા નથી, તેમ રૂપિયા પૈસા થઈ જતા નથી. તે જ પ્રમાણે બાંધેલું કર્મ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ પ્રમાણે ઉદયમાં આવે છે.

આત્માના હોવાપણા વિષે જેને શંકા પડે તે 'ચાર્વાક' કહેવાય.

તેરમે ગુણસ્થાનકે તીર્થંકરાદિને એક સમયનો બંધ હોય. મુખ્યત્વે કરી વખતે અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે અકષાયીને પણ એક સમયનો બંધ હોઈ શકે.

પવન પાણીની નિર્મળતાનો ભંગ કરી શકતો નથી; પણ તેને ચલાયમાન કરી શકે છે. તેમ આત્માના જ્ઞાનમાં કાંઈ નિર્મળતા ઓછી થતી નથી, પણ યોગનું ચલાયમાનપણું છે તેથી રસ વિના એક સમયનો બંધ કહ્યો. જો કે કષાયનો રસ પુણ્ય તથા પાપરૂપ છે તોપણ તેનો સ્વભાવ કડવો છે.

પુણ્ય પણ ખારાશમાંથી થાય છે. પુણ્યનો ચોઠાણિયો રસ નથી, કારણ કે, એકાંત શાતાનો ઉદય નથી.

કષાયના ભેદ બે. ૧ પ્રશસ્તરાગ. ૨ અપ્રશસ્તરાગ. કષાયવગર બંધ નથી.

આર્તધ્યાનનો સમાવેશ મુખ્યકરીને કષાયમાં થઈ શકે, 'પ્રમાદ'નો 'ચારિત્રમોહ'માં અને 'યોગ'નો 'નામકર્મ'માં થઈ શકે.

શ્રવણ એ પવનની લહેર માફક છે. તે આવે છે, અને ચાલ્યું જાય છે.
મનન કરવાથી છાપ બેસે છે, અને નિદિધ્યાસન કરવાથી ગ્રહણ થાય છે.
વધારે શ્રવણ કરવાથી મનનશક્તિ મંદ થતી જોવામાં આવે છે.
પ્રાકૃતજન્ય એટલે લોકમાં કહેવાનું વાક્ય, જ્ઞાનીનું વાક્ય નહીં.

આત્મા સમય સમય ઉપયોગી છતાં અવકાશની ખામી અથવા કામના બોજાને લઈને તેને આત્માસંબંધી વિચાર કરવાનો વખત મળી શકતો નથી એમ કહેવું એ પ્રાકૃતજન્ય 'લૌકિક' વચન છે. જો ખાવાનો, પીવાનો, ઊંઘવા ઇત્યાદિનો વખત મળ્યો ને કામ કર્યું તે પણ આત્માના ઉપયોગ વિના નથી થયું, તો પછી ખાસ જે સુખની આવશ્યકતા છે, જે મનુષ્યજન્મનું કર્ત્તવ્ય છે તેમાં વખત ન મળ્યો એ વચન જ્ઞાની કોઈ કાળે સાચું માની શકે નહીં. એનો અર્થ એટલો જ છે કે બીજાં ઇન્દ્રિયાદિક સુખનાં કામો જરૂરનાં લાગ્યાં છે અને તે વિના દુઃખી થવાના ડરની કલ્પના છે. આત્મિક સુખના વિચારનું કામ કર્યા વિના અનંતો કાળ દુઃખ ભોગવવું પડશે અને અનંત સંસાર ભ્રમણ કરવો પડશે એ વાત જરૂરની નથી લાગતી. મતલબ આ ચૈતન્યે કૃત્રિમ માન્યું છે, સાચુ માન્યું નથી.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુરુષો કર્યા વિના ચાલે નહીં એવા ઉદયને લીધે લોકવ્યવહાર નિર્દોષપણે લજ્જાયમાનપણે કરે છે. પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ તેથી શુભાશુભ જેમ બનવાનું હશે તેમ બનશે એવી દૃઢ માન્યતાની સાથે ઉપલક પ્રવૃત્તિ કરે છે.

બીજા પદાર્થો ઉપર ઉપયોગ આપીએ તો આત્માની શક્તિ આવિર્ભાવ થાય છે; તો સિદ્ધિ, લબ્ધિ આદિ શકાને પાત્ર નથી. પ્રાપ્ત થતી નથી તેનું કારણ આત્મા નિરાવરણ નથી કરી શકાતો એ છે. એ શક્તિ બધી સાચી છે. ચૈતન્યમાં ચમત્કાર જોઈએ, તેનો શુદ્ધ રસ પ્રગટવો જોઈએ. એવી સિદ્ધિવાળા પુરુષો અશાતાની શાતા કરી શકે છે, તેમ છતાં તેની અપેક્ષા કરતા નથી. તે વેદવામાં જ નિર્જરા સમજે છે.

તમ જીવોમાં ઉલ્લાસમાન વીર્ય કે પુરુષાર્થ નથી, વીર્ય મંદ પડ્યું ત્યા ઉપાય નથી.

અશાતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે કામ કરી લેવું એમ જ્ઞાનીપુરુષોએ જીવનું અસામર્થ્યવાનપણું જોઈને કહેલું છે; કે જેથી તેનો ઉદય આવ્યે ચળે નહીં.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુરુષને નાખુદાની માફક પવન વિરુદ્ધ હોવાથી વહાણ મરડી રસ્તો બદલવો પડે છે તેથી તેઓ પોતે લીધેલો રસ્તો ખરો નથી એમ સમજે છે, તેમ જ્ઞાનીપુરુષો ઉદયવિશેષને લઈને વ્યાવહારમા પણ અતરાત્મ દૃષ્ટિ ચુકતા નથી

ઉપાધિમા ઉપાધિ રાખવી સમાધિમા સમાધિ રાખવી અગ્રેજોની માફક કામટાણે કામ, અને આરામટાણે આરામ એક બીજાને સેળભેળ કરી દેવા ન જોઈએ

વ્યાવહારમા આત્મકર્ત્તવ્ય કરતા રહેવુ સુખ, દુ ખ ધનપ્રાપ્તિઅપ્રાપ્તિ એ શુભાશુભ તથા લાભાતરાયના ઉદય ઉપર આધાર રાખે છે શુભના ઉદયની સાથે અગાઉથી અશુભના ઉદયનુ પુસ્તક વાચ્યુ હોય તો શોક ન થાય શુભના ઉદય વખતે શત્રુ મિત્ર થઈ જાય છે, અને અશુભના ઉદય વખતે મિત્ર શત્રુ થઈ જાય છે સુખદુ ખનુ ખરુ કારણ કર્મ જ છે કાર્ત્તિકેયાનુપ્રેક્ષામા કહ્યુ છે કે કોઈ માણસ કરજ લેવા આવે તેને કરજ ચુકવી આપ્યાથી માથા ઉપરથી બોજો ઓછો થતા કેવો હર્ષ થાય છે? તે પ્રમાણે પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપી શુભાશુભ કરજ જે કાળે ઉદયમા આવે તે કાળે સમ્યક્પ્રકારે વેદી ચુકવી દેવાથી નિર્જરા થાય છે ને નવુ કરજ થતુ નથી, તો જ્ઞાની પુરુષે કર્મરૂપી કરજમાથી મુક્ત થવાને હર્ષાયમાનપણે તૈયાર થઈ રહેવુ જોઈએ, કારણ તે દીધા વગર છૂટકો થવાનો નથી

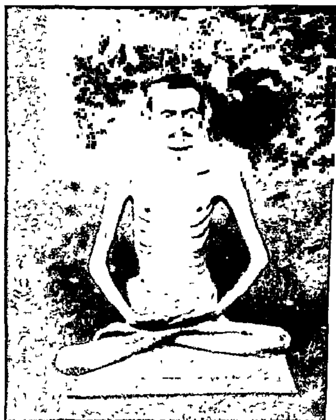
સુખદુ ખ જે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવે ઉદય આવવાનુ હોય તેમા ઇન્દ્રાદિ પણ ફેરફાર કરવાને શક્તિવાન નથી

કરણાનુયોગમા જ્ઞાનિએ અતર્મુહૂર્ત્ત આત્માનો અપ્રમત્ત ઉપયોગ માન્યો છે.

કરણાનુયોગમા સિદ્ધાન્તનો સમાવેશ થાય છે

ચરણાનુયોગમા વ્યાવહારમા આચરી શકે તેનો સમાવેશ કર્યો છે.

સર્વવિરતિમુનિને બ્રહ્મચર્યવ્રતની પ્રતિજ્ઞા જ્ઞાની આપે છે તે ચરણાનુયોગની અપેક્ષાએ પણ કરણાનુયોગની અપેક્ષાએ નહીં કારણ કે કરણાનુયોગ પ્રમાણે નવમા ગુણસ્થાનકે વેદોદયનો ક્ષય થઈ શકે છે, ત્યાસુધી થઈ શકતો નથી

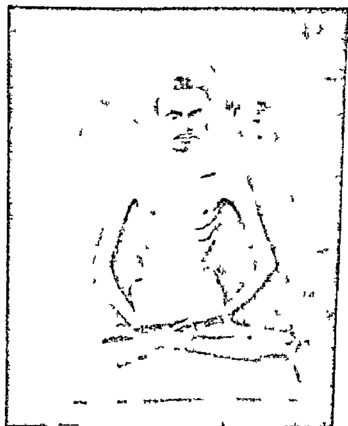
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

વર્ષ ૩૩મું. સંવત ૧૯૫૬.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખંડ ૪ થો

અંગત અને વ્યક્તિગત લખાણ

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

વર્ષ ૩૩ મું　　　　સંવત ૧૯૫૬

ખંડ ૪ થો.

અંગત અને વ્યક્તિગત.

૩૭

હજી મારા દર્શનને જગતમાં પ્રવર્ત્તન કરવાને કેટલોક વખત છે હજી હુ સંસારમા તમારી ધારેલી કરતા વધારે મુદત રહેવાનો છુ જીન્દગી સસારમા કાઢવા અવશ્ય પડશે, તેમ કરીશું હાલ તો એથી વધારે મુદત રહેવાનુ બની શકશે ધર્મસબંધી તમારા વિચાર દર્શાવવા પરિશ્રમ લીધો તે ઉત્તમ ર્ક્યુ છે. પ્રવર્ત્તન કરવામા પંચમ કાળમા જે જે ચમત્કારો જોઈએ છીએ, તે એકત્ર છે અને થતા જાય છે હમણા એ સઘળા વિચારો કેવળ પવનથી પણ ગુપ્ત રાખજો

તમારા ગૃહને માટે તેમ જ દર્શનસાધના ધર્મે ઇ૦ સબંધી વિચારો સમાગમે દર્શાવીશ હુ થોડા વખતમા સસારી થવા ત્યા આવવાનો છઉં *

મુબઈ, સવત્ ૧૮૪૩ વિ૦ રાયચંદ.

° ° °

તમારી પત્રિકા પહોંચી હતી વૈરાગ્યને લીધે જોઈતા ખુલાસા લખી શક્યો નથી હુ કેવળ હૃદય ત્યાગી છઉં થોડી મુદતમા અદ્ભુત કરવાને તત્પર છઉં સસારથી કંટાળ્યો છઉં

• • • • • •

દુનિયા[મા] મતભેદના બધનથી તત્ત્વ પામી શકતા નથી સાચું સુખ અને સત્ય આનંદ તેઓમા નથી તે સ્થાપન થવા એક ખરો ધર્મ ચલાવવા માટે આત્માએ ઝપલાવ્યુ છે

મુબઈ ૧૮૮૭ ત્યાગીના યથા૦

૩૭ અ

સ્રીના સબધમા મારા વિચાર —"અતિ અતિ સ્વસ્થ વિચારણાથી એમ સિદ્ધ થયુ કે શુદ્ધ-જ્ઞાનને આશ્રયે નિરાબાધ સુખ રહ્યુ છે, તથા ત્યા જ પરમ સમાધિ રહી છે" સ્રી એ સસારનુ સર્વોત્તમ સુખ માત્ર આવર્ણિકદૃષ્ટિથી કલ્પાયુ છે, પણ તે તેમ નથી જ સ્રીથી જે સયોગસુખ ભોગવવાનુ ચિહ્ન તે વિવેકથી દૃષ્ટિગોચર કરતા વમન કરવાને યોગ્ય ભૂમિકાને પણ યોગ્ય રહેતુ નથી જે જે પદાર્થોપર જાુગુપ્સા રહી છે, તે તે પદાર્થો તો તેના શરીરમા રહ્યા છે, અને તેની તે જન્મભૂમિકા છે વળી એ

---

* શ્રીમદે સવત્ ૧૯૪૪ મા મહા શુ૦ ૧૨ ને રોજ ગૃહસ્થાશ્રમમા પ્રવેશ ર્ક્યો હતો —સશોધક મ ર.

ખંડ ૪ થો.

અંગત અને વ્યકિતગત.

૩૭

હજી મારા દર્શનને જગતમાં પ્રવર્ત્તન કરવાને કેટલોક વખત છે હજી હું સંસારમાં તમારી ધારેલી કરતા વધારે મુદ્દત રહેવાનો ધુ જીન્દગી સસારમાં કાઢવા અવશ્ય પડશે, તેમ કરીશું હાલ તો એથી વધારે મુદ્દત રહેવાનું બની શકશે. ધર્મસંબંધી તમારા વિચાર દર્શાવવા પરિશ્રમ લીધો તે ઉત્તમ કર્યુ છે. પ્રવર્ત્તન કરવામાં પંચમ કાળમા જે જે ચમત્કારો જોઈએ છીએ, તે એકત્ર છે અને થતા જાય છે. હમણા એ સઘળા વિચારો કેવળ પવનથી પણ ગુપ્ત રાખજો

તમારા ગૃહને માટે તેમ જ દર્શનસાધના ધર્મ ઇ૦ સબધી વિચારો સમાગમે દર્શાવીશ હુ થોડા વખતમા સસારી થવા ત્યા આવવાનો છઉં *

મુબઈ, સવત્ ૧૮૪૩ — લિ૦ રાયચંદ.

° ° °

તમારી પત્રિકા પહોંચી હતી વૈરાગ્યને લીધે જોઈતા ખુલાસા લખી શકયો નથી હુ કેવળ હૃદય ત્યાગી છઉં થોડી મુદ્દતમા અદ્ભુત કરવાને તત્પર છઉં સસારથી કંટાળ્યો છઉં

• • • • • •

દુનિયા[મા] મતભેદના બંધનથી તત્વ પામી શકતા નથી સાચું સુખ અને સત્ય આનંદ તેઓમા નથી તે સ્થાપન થવા એક ખરો ધર્મ ચલાવવા માટે આત્માએ ઝંપલાવ્યુ છે

મુબઈ ૧૮૪૭ — ત્યાગીના યથા૦

૩૭ અ

સ્ત્રીના સબધમા મારા વિચાર –"અતિ અતિ સ્વસ્થ વિચારણાથી એમ સિદ્ધ થયુ કે શુદ્ધ-જ્ઞાનને આશ્રયે નિરાબાધ સુખ રહુ છે, તથા ત્યાં જ પરમ સમાધિ રહી છે" સ્ત્રી એ સસારનુ સર્વોત્તમ સુખ માત્ર આવર્ણિકદૃષ્ટિથી કલ્પાયુ છે, પણ તે તેમ નથી જ સ્ત્રીથી જે સયોગસુખ ભોગવવાનુ ચિહ્ન તે વિવેકથી દૃષ્ટિગોચર કરતા વમન કરવાને યોગ્ય ભૂમિકાને પણ યોગ્ય રહેતુ નથી જે જે પદાર્થોપર જાુગુપ્સા રહી છે, તે તે પદાર્થો તો તેના શરીરમા રહ્યા છે, અને તેની તે જન્મભૂમિકા છે વળી એ

* શ્રીમદે સવત્ ૧૯૪૪ મા મહા શુદ ૧૨ ને રોજ ગૃહસ્થાશ્રમમા પ્રવેશ કર્યો હતો —સશોધક મ ૨.

સુખ ક્ષણિક, ખેદ અને ખસના દરદરૂપ જ છે તે વેળાનો દેખાવ હૃદયમાં ચિત્રાઈ રહી હસાવે છે, કે શી આ ભૂલવણી ? ટુંકામાં કહેવાનું કે તેમાં કંઈ પણ સુખ નથી, અને સુખ હોય તો તેને અપરિચ્છેદરૂપે વર્ણવી જુઓ એટલે માત્ર મોહદશાને લીધે તેમ માન્યતા થઈ છે, એમ જ જણાશે અહીં હું સ્ત્રીના અવયવાદિ ભાગનો વિવેક કરવા બેઠો નથી; પણ ત્યાં ફરી આત્મા ન જ ખેંચાય એ વિવેક થયો છે, તેનું સહજ સૂચવન કર્યું સ્ત્રીમાં દોષ નથી, પણ આત્મામાં દોષ છે, અને એ દોષ જવાથી આત્મા જે જુએ છે તે અદ્ભુત આનંદમય જ છે; માટે એ દોષથી રહિત થવું, એ જ પરમ જીજ્ઞાસા છે.

"શુદ્ધ ઉપયોગની જો પ્રાપ્તિ થઈ તો પછી તે સમયે સમયે પૂર્વોપાર્જિત મોહનીયને ભસ્મીભૂત કરી શકશે. આ અનુભવગમ્ય પ્રવચન છે"

✓ પણ પૂર્વોપાર્જિત હજુ સુધી મૂને પ્રવર્ત્તે છે, ત્યાંસુધી મારી શી દશાથી શાંતિ થાય ? એ વિચારતાં મને નીચે પ્રમાણે સમાધાન થયું

° ° °

સ્ત્રીના સબંધમા કંઈ પણ રાગ, દ્વેષ-રાખવા મારી અંશ માત્ર ઇચ્છા નથી, પણ પૂર્વોપાર્જનથી ઇચ્છાના પ્રવર્તનમા અટકયો છુ [*અપૂર્ણ]

[સં૦ ૧૯૪૫ સ૦ નિ૦]

૪૦.

પાર્શ્વનાથ પરમાત્માને નમસ્કાર.

"જગતને રુડું દેખાડવા અનંતવાર પ્રયત્ન કર્યું; તેથી રુડું થયુ નથી કેમકે પરિભ્રમણ અને પરિભ્રમણના હેતુઓ હજુ પ્રત્યક્ષ ઉભા છે એક ભવ જો આત્માનું રુડુ થાય તેમ વ્યતીત કરવામા જશે, તો અનંતભવનું સાટું વળી રહેશે," એમ હું લઘુત્વભાવે સમજ્યો છઉં, અને તેમ કરવામાં જ મારી પ્રવૃત્તિ છે. "આ મહા બંધનથી રહિત થવામા જે જે સાધન, પદાર્થ શ્રેષ્ઠ લાગે, તે ગ્રહવા" એ જ માન્યતા છે, તો પછી તે માટે "જગતની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતાની શુ જોવી ? તે ગમે તેમ બોલે પણ આત્મા જો બંધનરહિત થતો હોય, સમાધિમય દશા પામતો હોય તો તેમ કરી લેવુ એટલે કીર્તિ-અપકીર્તિથી સર્વકાળને માટે રહિત થઈ શકાશે."

અત્યારે એ વગેરે એમના પક્ષના લોકોના જે વિચારો મારે માટે પ્રવર્ત્તે છે, તે મને ધ્યાનમા સ્મૃત છે, પણ વિસ્મૃત કરવા એ જ શ્રેયસ્કર છે તમે નિર્ભય રહેજો મારે માટે કોઈ કંઈ કહે તે સાભળી મૌન રહેજો, તેઓને માટે કંઈ શોક-હર્ષ કરશો નહીં જે પુરુષપર તમાને પ્રશસ્ત રાગ છે, તેના ઇષ્ટદેવ "પરમાત્મા જિન, મહાયોગીંદ્ર પાર્શ્વનાથાદિકનું સ્મરણ રાખજો" અને "જેમ બને તેમ નિર્મોહી થઈ મુક્ત દશાને ઇચ્છજો જીવિતવ્ય કે જીવનપૂર્ણતા સંબંધી કંઈ સંકલ્પ વિકલ્પ

* [ ] આ વા ચિન્હમાં મૂકેલ ભાગ મૂળ લખાણનો નથી
સ૦ નિ૦=સમય નિર્ણીત.—સંશોધક

કરશો નહીં ઉપયોગ શુદ્ધ કરવા આ જગતના સંકલ્પ-વિકલ્પને ભૂલી જજો." "પાર્શ્વનાથાદિક યોગીશ્વરની દશાની સ્મૃતિ કરજો, અને તે જ અભિલાષા રાખ્યા રહેજો," એ જ તમને પુન પુન આશીર્વાદપૂર્વક મારી શિક્ષા છે આ અલ્પજ્ઞ આત્મા પણ તે પદનો અભિલાષી અને તે પુરુષના ચરણકમળમા તલ્લીન થયેલો દીન શિષ્ય છે તમને તેની શ્રદ્ધાની જ શિક્ષા દે છે "વીરસ્વામીનું બોધેલુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી સર્વસ્વરૂપ યથાતથ્ય છે, એ ભૂલશો નહીં તેની શિક્ષાની કોઈ પણ પ્રકારે વિરાધના થઈ હોય, તે માટે પશ્ચાત્તાપ કરજો આ કાળની અપેક્ષાએ મન, વચન, કાયા આત્મભાવે તેના ખોળામા અર્પણ કરો, એ જ મોક્ષનો માર્ગ છે જગતના સઘળા દર્શનની-મતની શ્રદ્ધાને ભૂલી જજો, જૈન સબધી સર્વ ખ્યાલ ભૂલી જજો, માત્ર તે સત્પુરુષોના અદ્ભુત, યોગસ્ફુરિત ચરિત્રમાં જ ઉપયોગને પ્રેરશો"

આ તમારા માનેલા 'મુમ્બઈ' માટે કોઈ પણ પ્રકારે હર્ષ-શોક કરશો નહીં; તેની ઇચ્છા માત્ર સંકલ્પ-વિકલ્પથી રહિત થવાની જ છે, તેને અને આ વિચિત્ર જગતને કંઈ લાગતુ વળગતુ કે લેવા દેવા નથી એટલે તેમાંથી તેને માટે ગમે તે વિચારો બંધાય કે બોલાય, તે ભણી હવે જવા ઇચ્છા નથી જગતમાથી જે પરમાણુ પૂર્વકાળે ભેળા કર્યા છે, તે હળવે હળવે તેને આપી દઈ ઋણ મુક્ત થવુ, એ જ તેની સદા સઉપયોગી, વહાલી, શ્રેષ્ઠ અને પરમ જિજ્ઞાસા છે, બાકી તેને કંઈ આવડતું નથી, તે બીજું કંઈ ઇચ્છતો નથી, "પૂર્વ કર્મના આધારે તેનુ સઘળું વિચરવુ છે; એમ સમજી પરમ સતોષ રાખજો," આ વાત ગુપ્ત રાખજો, 'કેમ આપણે માનીએ છીએ, અથવા કેમ વર્તિએ છીએ? તે જગતને દેખાડવાની જરૂર નથી, પણ આત્માને આટલુ જ પૂછવાની જરૂર છે, કે જો મુક્તિને ઇચ્છે છે તો સંકલ્પ-વિકલ્પ, રાગ-દ્વેષને મૂક અને તે મુકવામા તને કંઈ બાધા હોય તો તે કહે તે તેની મેળે માની જશે અને તેની મેળે મૂકી દેશે જ્યા ત્યાંથી રાગ-દ્વેષ રહિત થવુ એ જ મારો ધર્મ છે," અને તે તમને અત્યારે બોધી જઉં છઉં પરસ્પર મળીશું ત્યારે હવે તમને કંઈ પણ આત્મત્વ સાધના બતાવાશે તો બતાવીશ બાકી ધર્મ મેં ઉપર કહ્યો તે જ છે અને તે જ ઉપયોગ રાખજો "ઉપયોગ એ જ સાધના છે વિશેષ સાધના તે માત્ર સત્પુરુષના ચરણકમળ છે," તે પણ કહી જઉં છઉં

"આત્મભાવમા સવળુ રાખજો, ધર્મધ્યાનમા ઉપયોગ રાખજો, જગતના કોઈપણ પદાર્થ, સગા, કુટુબી મિત્રનો કંઈ હર્ષ-શોક કરવો યોગ્ય જ નથી પરમ-શાતિપદને ઇચ્છીએ એ જ આપણો સર્વસમ્મતધર્મ છે અને એ જ ઇચ્છામા ને ઇચ્છામા તે મળી જશે, માટે નિશ્ચિત રહો હુ કોઈ ગચ્છમા નથી, પણ આત્મામાં છુ, એ ભૂલશો નહીં"

"દેહ જેનો ધર્મોપયોગ માટે છે, તે દેહ રાખવા જે પ્રયત્ન કરે છે, તે પણ ધર્મને માટે જ છે"

સં૦ ૧૯૪૪, આસો વદ ૨, ગુરુ, મુબઈ　　વિ૦ રાયચંદ.

૪૨.

મારા ભણી મોહદશા નહીં રાખો હું તો એક અલ્પ શક્તિવાળું પામર મનુષ્ય છઉં. "સૃષ્ટિમા અનેક સત્પુરુષો ગુપ્તરૂપે રહ્યા છે, [પાઠા॰ વિદિતમાં પણ રહ્યા છે] તેમના ગુણને સ્મરો તેઓનો પવિત્ર સમાગમ કરો, અને આત્મિક લાભવડે મનુષ્ય ભવને સાર્થક કરો," એ મારી નિરંતર પ્રાર્થના છે.

માર્ગ॰ વદી ૭, સોમ, ૧૮૪૫. લી॰ રાયચંદના પ્રણામ વાંચશો.

૪૩

"સત્પુરુષોને નમસ્કાર."*

આત્માની એ દશાને જેમ બને તેમ અટકાવી યોગ્યતાને આધીન થઈ, તે સર્વેનું મનનું સમાધાન.કરી, આ જગતને ઇચ્છો અને આ જગત કે આ પુરુષ તે પરમાત્મતત્ત્વમા લીન રહે એ આશીર્વાદ આપ્યા જ કરો "તન-મન-વચનને આત્મસ્થિતિને જાળવશો" ધર્મધ્યાન ધ્યાવન કરવા ભલામણ છે

મહા વદ ૧, ૧૯૪૫, વવાણીઆ. વિ॰ રાયચંદના પ્રણામ.

૪૪

"સત્પુરુષોને નમસ્કાર."

સુજ્ઞ,-વૈરાગ્યભાગીના મારા આત્મવર્તન વિષે પૂછો છો તે પ્રશ્નનો ઉત્તર કયા શબ્દોમા લખું? અને તેને માટે તમને પ્રમાણ શું આપી શકીશ? તો પણ ટુંકામાં એમ જ્ઞાનીનું જે માન્ય કરેલુ (તત્ત્વ?) સમ્મત કરીએ, કે 'ઉદય આવેલા પ્રાચીન કર્મો ભોગવવાં, નૂતન ન બંધાય એમાં જ આપણુ આત્મહિત છે" એ શ્રેણીમાં વર્તન કરવા મારી પ્રપૂર્ણ આકાંક્ષા છે, પણ તે જ્ઞાનીગમ્ય હોવાથી બાહ્ય-પ્રવૃત્તિ હજુ તેનો એક અંશ પણ થઈ શક્તી નથી આંતર્-પ્રવૃત્તિ ગમે તેટલી નિરાગશ્રેણી ભણી વળતી હોય પણ બાહ્યને આધીન હજી બહુ વર્તવું પડે એ દેખીતુ છે— બોલતા, ચાલતા, બેસતા, ઉઠતા અને કાંઈ પણ કામ કરતાં લૌકિક શ્રેણિને અનુસરીને ચાલવું પડે, જો એમ ન થઈ શકે તો લોક કુતર્કમા જ જાય, એમ મને સમજે છે. તો પણ કંઈક પ્રવૃત્તિ ફરતી રાખી છે તમારા સગળાઓનુ માનવુ મારી (વૈરાગ્યમયી) વર્તનાને માટે કાંઈ બાધા ભરેલુ છે, તેમ જ મેઈનુ માનવુ મારી તે શ્રેણીમાટે શંકા ભરેલુ પણ હોય, એટલે તમે ઇત્યાદિ વૈરાગ્યમા જતો અટકાવવા પ્રયત્ન કરો અને શમવાળા તે વૈરાગ્યના ઉપેક્ષિત થઈ ગણકારે નહીં, એથી ખેદ પામી સસારની વૃદ્ધિ કરવી પડે, એથી માઠુ માન્ય એમ જ છે, કે સત્ય અંત કરણ દર્શાવવાની પ્રાયે ૦ ૦ ૦ ભૂમિ તરી બહુ જ થોડી જગ્યાઓ સંભવે છે જેમ છે તેમ આત્માનું આત્મામાં સમાવી જીવન પર્યંત સમાધિભાવ સયુક્ત રહે, તો પછી

* " " આવા ચિન્હમાં મૂકેલ લખાણનો ભાગ અંક ૧-૨ મા આવી ગયો છે પાઠા॰-પાઠાન્તર-વગેરે અહિંત ભાગ ચોથી આવૃત્તિ (બ ગ્બો ર િલિપિની બીજી)- માનો છે —સશોધક.

સંસારભણીના તે ખેદમાં પડવું જ નહીં. હમણા તો તમે જુઓ છો તેમ છઉં. સંસારી પ્રવર્તન થાય છે, તે કરું છઉં. ધર્મસંબંધી મારી વર્તના તે સર્વજ્ઞ પરમાત્માના જ્ઞાનમાં દૃશ્ય થતી હોય તે ખરી. પૂછવી જોઈતી નહોતી. પૂછતાં કહી શકાય તેવી પણ નથી. સહજ ઉત્તર આપવો ઘટે તે આપ્યો છે. શું થાય છે? અને પાત્રતા ક્યાં છે? એ જોઉં છઉં. ઉદય આવેલાં કર્મો ભોગવું છઉં, ખરી સ્થિતિમાં હજુ એકાદ અંશ પણ આવ્યો હોઉં એમ કહેવું તે આત્મપ્રશંસારૂપ જ સંભવે છે.

"બનતી પ્રભુભક્તિ, સત્સંગ, સત્યવ્યવહારની સાથે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરતા રહો. પ્રયત્ને જેમ આત્મા ઉર્ધ્વગતિનો પરિણામી થાય તેમ કરો."

"સમય સમય જીવનની ક્ષણિક વ્યતીતતા છે, ત્યાં પ્રમાદ કરીએ છીએ એ જ મહામોહનીયનું બળ છે."

વવાણીઆ બંદર, મહા વદ ૭, શુક્ર, ૧૯૪૫, વિક્રમ.

વિ૰ રાયચંદના સત્પુરુષોને નમસ્કાર સહિત પ્રણામ.

૪૯.

ચિ૰,—તમારા બંનેનાં પત્રો મળ્યાં સ્યાદ્વાદદર્શનસ્વરૂપ પામવા માટે તમારી પરમ જીજ્ઞાસાથી સંતોષ પામ્યો છું. પણ આ એક વચન અવશ્ય સ્મરણમાં રાખશો, કે "શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે. મર્મ કહ્યો નથી મર્મ તો સત્પુરુષના અંતરાત્મામાં રહ્યો છે." એ માટે મેળાપે વિશેષ ચર્ચી શકાય.

"ધર્મનો રસ્તો સરળ, સ્વચ્છ અને સહજ છે; પણ તે વિરલ આત્માઓ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે."

માગેલી કાવ્યો પ્રસંગ લઈને મોકલીશ. દોહરાના અર્થ માટે પણ તેમ જ. હમણા તો આ ચાર ભાવના ભાવશો:—મૈત્રી (સર્વ જગત્ ઉપર નિર્વૈર બુદ્ધિ); અનુકંપા (તેમનાં દુઃખ ઉપર કરુણા), પ્રમોદ (આત્મગુણ દેખી આનંદ); ઉપેક્ષા નિસ્પૃહી બુદ્ધિ). એથી પાત્રતા આવશે.

મોરબી, ચૈત્ર વદ ૧૦, ૧૮૮૯. [સં૰ ૧૯૪૫]

૫૫

[પાઠા૰ ઉપાધિનું પ્રબળ વિશેષ રહે છે. જીવનકાળમાં એવો કોઈ યોગ આવવાનો નિર્મિત હોય ત્યાં મૌનપણે–ઉદાસીનભાવે પ્રવૃત્તિ કરી લેવી એ જ શ્રેયસ્કર છે.]

ભગવતીજીના પાઠ સંબંધમાં ટૂંકો ખુલાસો નિચે આપ્યો છે.

सुह जोगं पडुच्चं अणारंभी, असुहजोगं

पडुच्चं आयारंभी, परारंभी, तदुभयारंभी.

શુભ યોગની અપેક્ષાએ અનારંભી; અશુભયોગની અપેક્ષાએ આત્મારંભી, પરારંભી; તદુભયારંભી (આત્મારંભી અને અનારંભી).

અહીં શુભનો અર્થ પારિણામિક શુભથી લેવો જોઈએ, એમ મારી દૃષ્ટિ છે. પારિણામિક એટલે જે પરિણામે શુભ વા જેવું હતુ તેવું રહેલું છે તે.

અહીં યોગનો અર્થ મન, વચન અને કાયા છે. [પાઠા૦ મારી દૃષ્ટિથી]

શાસ્ત્રકારનો એ વ્યાખ્યાન આપવાનો મુખ્ય હેતુ યથાર્થ દર્શાવવાનો અને શુભ યોગમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવાનો હશે, એમ હું માનું છઉં. પાઠમાં બોધ ઘણો સુંદર છે.

[પાઠા૦ તમે મારા મેળાપને ઇચ્છો છો; પણ આ કંઈ અનુચિત કાળ ઉદય આવ્યો છે. એટલે તમને મેળાપમાં પણ હું શ્રેયસ્કર નીવડું એવી થોડી જ આશા છે]

"યથાર્થ ઉપદેશ જેમણે કર્યો છે, એવા વીતરાગના ઉપદેશમાં પરાયણ રહો," એ મારી વિનયપૂર્વક તમને બન્ને ભાઈઓને અને બીજાઓને ભલામણ છે.

મોહાધીન એવો મારો આત્મા બાહ્યોપાધિથી કેટલે પ્રકારે ઘેરાયો છે તે તમે જાણો છો, એટલે અધિક શું લખું?

હાલ તો "તમે જ તમારાથી ધર્મશિક્ષા લ્યો. યોગ્ય પાત્ર થાઓ" હું પણ યોગ્ય પાત્ર થાઉં. આગળ વધારે જોઈશુ

મુંબઇ, તા. ૨૨, ૬, ૯૦, [અશાડ શુદ ૫, રવિ, ૧૯૪૫]

વિ૦ રાયચંદના પ્રણામ.

૫૮.

"નિરાબાધપણે જેની મનોવૃત્તિ વહ્યા કરે છે; સંકલ્પ-વિકલ્પની મંદતા જેને થઈ છે, પંચ વિષયથી વિરક્ત બુદ્ધિના અંકુરો જેને ફુટયા છે; કલેશનાં કારણ જેણે નિર્મૂળ કર્યાં છે; અનેકાંતદૃષ્ટિયુક્ત એકાંતદૃષ્ટિને જે સેવ્યા કરે છે; જેની માત્ર એ જ શુદ્ધવૃત્તિ છે, તે પ્રતાપી પુરુષ જયવાન વર્ત્તો" આપણે તેવા થવાનું પ્રયત્ન કરવું જોઈએ.

[સં૦ ૧૯૪૫ સ૦ નિ૦]

૫૯.

આજે આપનું એક પત્ર મળ્યું; અત્ર સમય અનુકૂળ છે તે ભણીની સમય કુશળતા ઇચ્છું છઉં.

આપને જે પત્ર પાઠવવું મારી ઇચ્છામાં હતું, તે પત્ર અધિક વિસ્તારથી લખવાની અવશ્ય હોવાથી, તેમજ તેમ કરવાથી તેનું ઉપયોગીપણું પણ અધિક ઠરતું હોવાથી, તેમ કરવા ઇચ્છા હતી, અને હજુ પણ છે. તથાપિ કાર્યોપાધિનું એવું સબળ રૂપ છે કે એટલો શાંત અવકાશ મળી શકતો નથી, મળી શક્યો નહીં, અને હજુ થોડો વખત મળવો પણ સંભવિત નથી આપને આ સમયમાં એ પત્ર મળ્યું હોત તો વધારે ઉપયોગી થાત, તોપણ હવે પછી પણ એનું ઉપયોગીપણું તો અધિક જ આપ પણ માની શકશો; આપની જીજ્ઞાસાના કંઈક શમાર્થે ટૂંકું તે પત્રનું વ્યાખ્યાન આપ્યુ છે.

આપના પહેલાં આ જન્મમાં હું લગભગ બે વર્ષથી કંઈક વધારે કાળથી ગૃહાશ્રમી થયો છઉં, એ આપનાં જાણવામાં છે ગૃહાશ્રમી જેને લઈને કહી શકાય છે, તે

વસ્તુ અને મને તે વખતમા કઈ ઘણો પરિચય પડ્યો નથી, તોપણ તેનુ બનતુ કાયિક વાચિક અને માનસિક વલણ મને તેથી ઘણુ-ખરુ સમનાયુ છે, અને તે પરથી તેનો અને મારો સબધ અસતોષપાત્ર થયો નથી એમ જણાવવાનો હેતુ એવો છે કે ગૃહાશ્રમનુ વ્યાખ્યાન સહજ માત્ર પણ આપતા તે સબધી વધારે અનુભવ ઉપયોગી થાય છે, મને એક સાસ્કારિક અનુભવ ઉગી નીકળવાથી એમ કહી શકુ છઉં કે મારો ગૃહાશ્રમ અત્યાર સુધી જેમ અસતોષપાત્ર નથી, તેમ ઉચિત સતોષપાત્ર પણ નથી તે માત્ર મધ્યમ છે, અને તે મધ્યમ હોવામા પણ મારી કેટલીક ઉદાસીનવૃત્તિની સહાયતા છે

તત્ત્વજ્ઞાનની ગુપ્ત ગુફાના દર્શન લેતા ગૃહાશ્રમથી વિરક્ત થવાનુ અધિકતર સૂઝે છે, અને ખચિત તે તત્ત્વજ્ઞાનનો વિવેક પણ આને ઉગ્યો હતો, કાળના બળવત્તર અનિષ્ટપણાને લીધે, તેને યથાયોગ્ય સમાધિસગની અપ્રાપ્તિને લીધે, તે વિવેકને મહાખેદની સાથે ગૌણ કરવો પડ્યો, અને ખરે' જો તેમ ન થઈ શક્યુ હોત તો, તેના જીવનનો અત આવત [તેના એટલે આ પત્ર લેખકના]

જે વિવેકને મહાખેદની સાથે ગૌણ કરવો પડ્યો છે તે વિવેકમા જ ચિત્તવૃત્તિ પ્રસન્ન રહી જાય છે તેની બાહ્ય પ્રાધાન્યતા નથી રાખી શકાતી એ માટે અકથ્ય ખેદ થાય છે, તથાપિ જ્યા નિરૂપાયતા છે ત્યા સહનતા સુખદાયક છે, એમ માન્યતા હોવાથી મૌનતા છે

કોઈ કોઈ વાર સગીઓ અને પરસગીઓ તુચ્છ નિમિત્ત થઈ પડે છે, તે વેળા તે વિવેકપર કોઈ જાતિનુ આવરણ આવે છે ત્યારે આત્મા બહુ જ મુઝાય છે, જીવનરહિત થવાની-દેહત્યાગ કરવાની દુખદ સ્થિતિ કરતા તે વેળા ભયકર સ્થિતિ થઈ પડે છે, પણ એવુ ઝાઝો વખત રહેતુ નથી અને એમ જ્યારે રહેશે ત્યારે, ખચિત દેહત્યાગ કરીશ, પણ અસમાધિથી નહીં વર્તું એવી અત્યારસુધી પ્રતિજ્ઞા કાયમ ચાલી આવી છે [મ૦ ૧૮૪૫ સ૦ નિ૦ પાઠા૦ મુબઈ વૈશાખ વદ ૧૨ ૧૮૪૬]

૬૧

"દુખિયા મનુષ્યોનુ પ્રદર્શન કરવામા આવ્યુ હોય તો ખચિત તેના શિરોભાગમા હુ આવી શકુ"

"આ મારા વચનો વાચીને કોઈ વિચારમા પડી જઈ, ભિન્ન ભિન્ન કલ્પનાઓ કરશે અને કા તો ભ્રમ ગણી વાળશે, પણ તેનુ સમાધાન અહીં જ ટપકાવી દઉ છુ"

'તમે મને સ્ત્રી સબધી કઈ દુખ લેખશો નહીં, લક્ષ્મી સબધી લેખશો નહીં, પુત્ર સબધી લેખશો નહીં કીર્તિ સબધી લેખશો નહીં ભય સબધી લેખશો નહીં કાયા સબધી લેખશો નહીં, અથવા સર્વથી લેખશો નહીં મને દુખ બીજી રીતિનુ છે તે દરદ વાતનુ નથી કફનુ નથી કે પિત્તનુ નથી તે શરીરનુ નથી, વચનનુ નથી કે મનનુ નથી ગણો તો બધાયનુ છે અને ન ગણો તો એકકેનુ નથી, પરતુ મારી વિજ્ઞાપના તે નહીં ગણવા માટે છે કારણ એમા કોઈ ઓર મર્મ રહ્યો છે"

"તમે જરૂર માનજો, કે હું વિનાદિવાનાપણે આ કલમ ચલાવું છું રાયચંદ નામથી ઓળખાતો વવાણીઆ નામના નાના ગામનો, લક્ષ્મીમાં સાધારણ એવો પણ આર્ય તરીકે ઓળખાતો દશાશ્રીમાળી વૈશ્યનો પુત્ર ગણાઉં છું આ દેહમાં મુખ્યે બે ભવ કર્યા છે, અમુખ્યનો હિસાબ નથી"

"નાનપણની નાની સમજણમાં કોણ જાણે ક્યાંથી મોટી કલ્પનાઓ આવતી સુખની જિજ્ઞાસા પણ ઓછી નહોતી અને સુખમાં પણ મહાલય બાગ, બગીચા, લાડીવાડીના કંઈક માન્યા હતા, મોટી કલ્પના તે આ બધું શું છે? તેની હતી તે ક પનાનું એક વાર એવું રૂપ દીઠું કે, પુનર્જન્મે નથી પાપે નથી, પુણ્યે નથી, સુખે રહેવું અને સંસાર ભોગવવો એ જ કૃતકૃત્યતા છે એમાંથી બીજી પંચાતમાં નહીં પડતા, ધર્મની વાસનાઓ કાઢી નાખી કોઈ ધર્મ માટે ન્યૂનાધિક કે શ્રદ્ધાભાવપણું રહ્યું નહીં થોડો વખત ગયા પછી એમાંથી ઓર જ થયું"

'જે થવાનું મેં કલ્પ્યું નહોતું તેમ તે માટે મારા ખ્યાલમાં હોય એવું કંઈ મારું પ્રયત્ન પણ નહોતું છતાં અચાનક ફેરફાર થયો કોઈ ઓર અનુભવ થયો અને જે અનુભવ પ્રાયે શાસ્ત્રમાં લેખિત ન હોય, જડવાદીઓની કલ્પનામાં પણ નથી, તેવો હતો તે ક્રમે કરીને વધ્યો, વધીને અત્યારે એક 'તુહિ તુહિ' નો જાપ કરે છે'

હવે અહીં સમાધાન થઈ જશે આગળ જે મળ્યા નહીં હોય, અથવા ભયા દિક હશે તેથી દુઃખ હશે તેવું કંઈ નથી એમ ખચિત સમજશે સ્ત્રી સિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ ખાસ કરીને મને રોકી શકતો નથી–બીજા કોઈ પણ સંસારી સાધને મારી પ્રીતિ મેળવી નથી તેમ કોઈ ભયે મને અધુનતાએ ઘેર્યો નથી સ્ત્રીના સંબંધમાં જિજ્ઞાસા ઓર છે અને વર્તના ઓર છે એક પક્ષે તેનું કેટલાક કાળ સુધી સેવન કરવું સમ્મત કર્યું છે તથાપિ ત્યાં સામાન્ય પ્રીતિ–અપ્રીતિ છે પણ દુઃખ એ છે કે જિજ્ઞાસા નથી છતાં પૂર્વકર્મ કાં ઘેરે છે? એટલેથી પતવું નથી, પણ તેને લીધે નહીં ગમતા પદાર્થોને જોવા સુધવા, સ્પર્શવા પડે છે અને એ જ કારણથી પ્રાયે ઉપાધિમાં બેસવું પડે છે"

મહારંભ મહાપરિગ્રહ ક્રોધ માન, માયા, લોભ કે એવું તેવું જગત્માં કંઈ જ નથી એમ વિસ્મરણ ધ્યાન કરવાથી પરમાનંદ રહે છે તેને ઉપરના કારણોથી જોવા પડે છે, એ મહા ખેદ છે અંતરંગચર્યા પણ કોઈ સ્થળે ખોલી શકાતી નથી. એવા પાત્રોની દુર્લભતા મને થઈ પડી એ જ મહા દુઃખમતા કહો

[સં૦ ૧૯૪૫ સ૦ નિ૦]

૬૩

અત્રે કુશળતા છે આપના તરફની ઇચ્છું છું આજે આપનું જિજ્ઞાસુ પત્ર મળ્યું તે જિજ્ઞાસુ પત્રના ઉત્તર બદલ જે પત્ર મોકલવું જોઈએ તે પત્ર આ છે

આ પત્રમાં ગૃહાશ્રમસંબંધી મારા કેટલાક વિચારો આપની સમીપ મૂકું છું એ મૂકવાનો હેતુ માત્ર એટલો જ કે, કોઈ પણ પ્રકારના ઉત્તમ ક્રમમાં આપનું જીવન–

વલણ થાય; અને તે ક્રમ જ્યારથી આરંભવો જોઈએ તે કાળ હમણા જ આપની પાસે આરંભાયો છે; એટલે તે ક્રમ જણાવવાનો ઉચિત સમય છે; તેમ જણાવેલા ક્રમના વિચારો ઘણા સાંસ્કારિક હોઈને પત્ર વાટે નીકળ્યા છે; આપને તેમ જ કોઈ પણ આત્મોન્નતિ વા પ્રશસ્ત ક્રમને ઇચ્છનારને તે ખચિત વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે. એમ માન્યતા છે.

"તત્ત્વજ્ઞાનની ઉંડી ગુફાનું દર્શન કરવા જઈએ તો, ત્યાં નેપથ્યમાંથી એવો ધ્વનિ જ નીકળશે કે, તમે કોણ છો? ક્યાંથી આવ્યા છો? કેમ આવ્યા છો? તમારી સમીપ આ સઘળું શું છે? તમારી તમને પ્રતીતિ છે? તમે વિનાશી, અવિનાશી વા કોઈ ત્રિરાશી છો? એવાં અનેક પ્રશ્નો હૃદયમાં તે ધ્વનિથી પ્રવેશ કરશે; અને એ પ્રશ્નોથી જ્યાં આત્મા ઘેરાયો ત્યાં પછી બીજા વિચારોને બહુ જ થોડો અવકાશ રહેશે; યદિ એ વિચારોથી જ છેવટે સિદ્ધિ છે; એ જ વિચારોના વિવેકથી જે અવ્યાબાધ સુખની ઇચ્છા છે, તેની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ જ વિચારોના મનનથી અનંત કાળનું મુંઝન ટળવાનું છે; તથાપિ તે સર્વને માટે નથી વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી જોતાં તેને છેવટ સુધી પામનારા પાત્રોની ન્યૂનતા બહુ છે; કાળ ફરી ગયો છે; એ વસ્તુનો અધીરાઈ અથવા અશૌચતાથી અંત લેવા જતાં ઝેર નીકળે છે; અને તે ભાગ્યહીન અપાત્ર બન્ને લોકથી ભ્રષ્ટ થાય છે; એટલા માટે અમુક સતોને અપવાદરૂપ માની બાકીનાઓને તે ક્રમમાં આવવા, તે ગુફાનું દર્શન કરવા, ઘણા વખત સુધી અભ્યાસની જરૂર છે; કદાપિ તે ગુફા દર્શનની તેની ઇચ્છા ન હોય, તોપણ પોતાના આ ભવનાં સુખને અર્થે પણ જન્મ્યા તથા મુઆની વચ્ચેનો ભાગ કોઈ રીતે ગાળવા માટે પણ એ અભ્યાસની ખચિત જરૂર છે; એ કથન અનુભવગમ્ય છે; ઘણાને તે અનુભવમાં આવ્યું છે; ઘણા આર્ય સત્પુરુષો તે માટે વિચાર કરી ગયા છે; તેઓએ તે પર અધિકાધિક મનન કર્યું છે. "આત્માને શોધી, તેના અપાર માર્ગમાથી થયેલી પ્રાપ્તિના ઘણા ભાગ્યશાળી થવાને માટે, અનેક ક્રમ બાંધ્યા છે" તે મહાત્મા જયવાન હો! અને તેને ત્રિકાળ નમસ્કાર હો."

આપણે થોડીવાર તત્ત્વજ્ઞાનની ગુફાની વિસ્મરણા કરી, આર્યોએ બોધેલા અનેક ક્રમપર આવવા માટે પરાયણ છીએ, તે સમયમાં જણાવી જવું યોગ્ય જ છે કે, પૂર્ણાલ્હાદકર જેને માન્યું છે, પરમ સુખકર, હિતકર અને હૃદયમય જેને માનેલ છે, તેમ છે; અનુભવગમ્ય છે. તે તો તે જ ગુફાનો નિવાસ છે;—અને નિરંતર તેની જ જિજ્ઞાસા છે. અત્યારે કંઈ તે જિજ્ઞાસા પૂર્ણ થવાનાં ચિહ્ન નથી, તોપણ ક્રમે, એમાં લેખકનો જય થશે એવી તેની ખચિત શુભાકાંક્ષા છે,—અને તેમ અનુભવગમ્ય પણ છે. અત્યારથી જ જો યોગ્ય રીતે તે ક્રમની પ્રાપ્તિ હોય તો, આ પત્ર લખવા જેટલી ખોટી [ઢીલ] કરવા ઇચ્છા નથી; પરંતુ કાળની કઠિનતા છે; ભાગ્યની મંદતા છે; સંતોની દૃષ્ટદૃષ્ટિ દૃષ્ટિગોચર નથી; સત્સંગની ખામી છે; ત્યાં કંઈ જ —

તોપણ તે ક્રમનું બીજ હૃદયમાં અવશ્ય રોપાયું છે, અને એ જ સુખકર થયું છે. સૃષ્ટિના રાજથી જે સુખ મળવા આશા નહોતી, તેમ જ કોઈ પણ રીતે ગમે

તેવા ઔષધથી સાધનથી, સ્ત્રીથી, પુત્રથી, મિત્રથી કે બીજા અનેક ઉપચારથી જે અંતર્શાંતિ થવાની નહોતી તે થઈ છે નિરંતરની-ભવિષ્યકાળની-ભીતિ ગઈ છે અને એક સાધારણ ઉપજીવનમા પ્રવર્તતો એવો આ તમારો મિત્ર એને જ લઈને જીવે છે, નહીં તો જીવવાની ખચિત શકા જ હતી, વિશેષ શુ કહેવુ? આ ભ્રમણા નથી, વહેમ નથી, ખચિત સત્ય જ છે એ ત્રિકાળમા એક જ પરમપ્રિય અને જીવનવસ્તુની પ્રાપ્તિ, તેનુ બીજ-રોપણ કેમ વા કેવા પ્રકારથી થયા એની વ્યાખ્યાનો પ્રસગ અહીં નથી, પરતુ ખચિત એ જ મને ત્રિકાળ સમ્મત હો! એટલુ જ કહેવાનો પ્રસગ છે, કારણ લેખસમય અતુ ટૂકો છે

એ પ્રિયજીવન સર્વે પામી જાય, સર્વ એને યોગ્ય હોય, સર્વને એ પ્રિય લાગે, સર્વને એમા રુચિ થાય, એવ ભૂતકાળે બન્યુ નથી, વર્તમાનમાં બનતુ નથી અને ભવિષ્યકાળે પણ બનવુ અસભવિત છે, અને એ જ કારણથી આ જગતની વિચિત્રતા ત્રિકાળ છે!

મનુષ્ય સિવાયની પ્રાણીની બીજી જાતિ જોઈએ છીએ, તેમા તો એ વસ્તુનો વિવેક જણાતો નથી, હવે જે મનુષ્ય રહ્યા, તે સર્વે મનુષ્યમા પણ તેમ દેખી શકશો નહીં [અપૂર્ણ સ૦ ૧૯૪૫ સ૦ નિ૦]

૬૪

"સંવત ૧૯૨૪ ના કાર્તિક શુદિ ૧૫, રવિએ મારો જન્મ હોવાથી આજે મને સામાન્ય ગણતરીથી બાવીસ વર્ષ પુરાં થયાં બાવીસ વર્ષની અલ્પવયમાં મેં અનેક રગ આત્મા સબધમા, મન સબધમા, વચન સબધમા, તન સબધમા અને ધન સબધમા દીઠા છે નાના પ્રકારની સૃષ્ટિરચના, નાના પ્રકારના સસારી મોજા, અનત દુખનુ મૂળ, એ બધાનો અનેક પ્રકારે મને અનુભવ થયો છે સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ અને સમર્થ નાસ્તિકોએ જે જે વિચારો કર્યા છે તે જાતિના અનેક વિચારો તે અલ્પ વયમા મેં કરેલા છે મહાન્ ચક્રવર્તીએ કરેલા તૃષ્ણાના વિચાર અને એક નિસ્પૃહી મહાત્માએ કરેલા નિસ્પૃહાના વિચાર મેં કર્યા છે અમરત્વની સિદ્ધિ અને ક્ષણિકત્વની સિદ્ધિ ખૂબ વિચારી છે અલ્પ વયમા મહત્ વિચારો કરી નાખ્યા છે મહત્ વિચિત્રતાની પ્રાપ્તિ થઈ છે એ સઘળુ બહુ ગભીરભાવથી આજે હુ દૃષ્ટિ દઈ જોઉં છુ તો પ્રથમની મારી ઊગતી વિચારશ્રેણિ, આત્મદશા અને આજને આકાશ-પાતાળનુ અતર છે, તેનો છેડો અને આનો છેડો કોઈ કાળે જાણે મળ્યા મળે તેમ નથી પણ શોચ કરશો કે એટલી બધી વિચિત્રતાનુ કોઈ સ્થળે લેખન-ચિત્રન કર્યું છે કે કઈ નહીં? તો ત્યા એટલુ જ કહી શકાય કે લેખન-ચિત્રન સઘળુ સ્મૃતિના ચિત્રપટમા છે બાકી પત્ર લેખિનીનો સમાગમ કરી જગતમા દર્શાવવાનુ પ્રયત્ન કર્યું નથી યદિ હુ એમ સમજી શકુ છુ કે તે વય-ચર્યા જનસમૂહને બહુ ઉપયોગી, પુન પુન મનન કરવા યોગ્ય અને પરિણામે તેઓ ભણીથી મને શ્રેયની પ્રાપ્તિ થાય તેવી છે, પણ મારી સ્મૃતિએ તે પરિશ્રમ લેવાની મને ચોખ્ખી ના કહી હતી, એટલે નિરૂપાયતાથી

ક્ષમા ઇચ્છી લઉં છું પારિણામિક વિચારથી તે સ્મૃતિની ઇચ્છાને દબાવી તે જ સ્મૃતિને સમન્તવી, તે વય-ચર્યા ધીરે ધીરે બનશે તો, અવશ્ય ધવળ-પત્ર પર મૂકીશ; તોપણ સમુચ્ચયવય-ચર્યા સંભારી જઉં છું —"

"સાત વર્ષ સુધી એકાંત બાળવયની રમત-ગમત સેવી હતી એટલું મને તે વેળા માટે સ્મૃતિમાં છે કે વિચિત્ર કલ્પના-કલ્પનાનું સ્વરૂપ કે હેતુ સમજ્યા વગર-મારા આત્મામાં થયા કરતી હતી રમત-ગમતમાં પણ વિજય મેળવવાની અને સહજ-રાજેશ્વર જેવી ઉંચી પદવી મેળવવાની પરમ જીજ્ઞાસા હતી. વસ્ત્ર પહેરવાની, સ્વચ્છ રાખવાની, ખાવાપીવાની, સૂવાબેસવાની, બધી વિદેહી દશા હતી, છતાં હાડ ગરીબ હતું તે દશા હજુ બહુ સાંભરે છે અત્યારનું વિવેકી જ્ઞાન તે વયમાં હોત તો મને મોક્ષ માટે ઝાઝી જિજ્ઞાસા રહેત નહીં, એવી નિરપરાધિ દશા હોવાથી પુનઃ પુનઃ તે સાંભરે છે"

"સાત વર્ષથી અગિયાર વર્ષ સુધીનો કાળ કેળવણી લેવામાં હતો આજે મારી સ્મૃતિ જેટલી ખ્યાતિ ભોગવે છે, તેટલી ખ્યાતિ ભોગવવાથી તે કંઈક અપરાધી થઈ છે પણ તે કાળે નિરપરાધિ સ્મૃતિ હોવાથી એક જ વાર પાઠનું અવલોકન કરવું પડતું હતું છતાં ખ્યાતિનો હેતુ નહોતો, એટલે ઉપાધિ બહુ ઓછી હતી સ્મૃતિ એવી બળવત્તર હતી કે જેવી સ્મૃતિ બહુ જ થોડા મનુષ્યોમાં આ કાળે, આ ક્ષેત્રે હશે અભ્યાસમાં પ્રમાદી બહુ હતો વાતડાહ્યો, રમતિયાળ અને આનંદી હતો પાઠ માત્ર શિક્ષક વંચાવે તે જ વેળા વાંચી તેનો ભાવાર્થ કહી જતો એ ભણીની નિશ્ચિંતતા હતી તે વેળા પ્રીતિ-સરળવાત્સલ્યતા-મારામાં બહુ હતી, સર્વથી એકત્વ ઇચ્છતો સર્વમાં ભ્રાતૃભાવ હોય તો જ સુખ, એ મને સ્વાભાવિક આવડ્યું હતું લોકોમાં કોઈ પણ પ્રકારથી જુદાઈના અંકુરો જોતો કે મારું અંતઃકરણ રડી પડતું તે વેળા કલ્પિત વાતો કરવાની મને બહુ ટેવ હતી આઠમા વર્ષમાં મેં કવિતા કરી હતી, જે પાછળથી તપાસતાં સમાપ હતી"

"અભ્યાસ એટલી ત્વરાથી કરી શક્યો હતો કે જે માણસે મને પ્રથમ પુસ્તક નો બોધ દેવો શરૂ કર્યો હતો તેને જ ગુજરાતી કેળવણી ઠીક પામીને તે જ ચોપડીનો પાછો મેં બોધ કર્યો હતો ત્યારે કેટલાક કાવ્યગ્રંથો મેં વાંચ્યા હતા તેમ જ અનેક પ્રકારના બોધગ્રંથો-નાના આડા અવળા મેં જોયા હતા, જે પ્રાયે હજુ સ્મૃતિમાં રહ્યા છે ત્યાંસુધી મારાથી સ્વાભાવિક રીતે ભદ્રિકપણું જ સેવાયું હતું, હું માણસ જાતનો બહુ વિશ્વાસુ હતો, સ્વાભાવિક સૃષ્ટિરચનાપર મને બહુ પ્રીતિ હતી"

"મારા પિતામહ કૃષ્ણની ભક્તિ કરતા હતા તેમની પાસે તે વયમાં કૃષ્ણકીર્તનના પદો મેં સાંભળ્યા હતા, તેમ જ જુદા જુદા અવતારો સંબંધી ચમત્કારો સાંભળ્યા હતા, જેથી મને ભક્તિની સાથે તે અવતારોમાં પ્રીતિ થઈ હતી અને રામદાસજી નામના સાધુની સમીપે મેં બાળલીલામાં કંઠી બંધાવી હતી, નિત્ય કૃષ્ણના દર્શન

"વ્યવહારના પ્રસંગને સાવધાનપણે, મંદ ઉપયોગે સમતાભાવે નિભાવ્યો આવજે."

"બીજા તારૂં કેમ માનતા નથી? એવું પ્રશ્ન તારા અંતરમાં ન ઉગો."

"બીજા તારૂં માને છે, એ ઘણું યોગ્ય છે, એવું સ્મરણ તને ન થાઓ."

"તું સર્વ પ્રકારે તારાથી પ્રવર્ત્તો."

"જીવન-અજીવનપર સમવૃત્તિ હો."

"જીવન હો તો એ જ વૃત્તિએ પૂર્ણ હો."

"ગૃહવાસ જ્યાંસુધી સૃજિત હો ત્યાંસુધી વ્યવહારપ્રસંગમાં પણ સત્ય તે સત્ય હો"

"ગૃહવાસમાં તેમાં જ લક્ષ હો"

"ગૃહવાસમાં પ્રસંગીઓને ઉચિત વૃત્તિ રાખતાં શીખવ, સઘળાં સમાન જ માન."

"ત્યાંસુધીનો તારો કાળ ઘણો જ ઉચિત જાઓ:—અમુક વ્યવહાર પ્રસંગનો કાળ, તે સિવાયનો તત્સંબંધી કાર્ય કાળ, પૂર્વિત કર્મોદય કાળ, નિદ્રાકાળ."

"જો તારી સ્વતંત્રતા અને તારા ક્રમથી તારા ઉપજીવન-વ્યવહાર સંબંધી સતોષિત હોય તો ઉચિત પ્રકારે તારે વ્યવહાર પ્રવર્ત્તાવવો."

તેની એથી બીજા ગમે તે કારણથી સતોષિત વૃત્તિ ન રહેતી હોય તો તારે તેનાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરી તે પ્રસગ પૂરો કરવો, અર્થાત્ પ્રસગની પૂર્ણાહુતી સુધી એમ કરવામાં તારે વિષમ થવું નહીં

તારા ક્રમથી તેઓ સતોષિત રહે તો ઔદાસિન્યવૃત્તિ વડે નિરાગ્રહભાવે તેઓનું સારૂં થાય તેમ કરવાનુ સાવધાનપણુ તારે રાખવું. [સં૦ ૧૯૪૫. સ૦ નિ૦]

૫૨*

"સત્પુરુષોને નમસ્કાર."

આપનાં દર્શન મને અહીં લગભગ સવા માસ પહેલાં થયાં હતાં. ધર્મસબંધી કેટલીક સુખચર્ચા થઈ હતી આપને સ્મૃતિમા હશે એમ ગણી, એ ચર્ચાસબંધી કંઈ વિશેષ દર્શાવવાની આજ્ઞા લેતો નથી

ધર્મસંબંધી માધ્યસ્થ, ઉચ્ચ અને અદ્દભુ વિચારોથી આપના પર કંઈક મારી વિશેષ પ્રશસ્ત અનુરક્તતા થવાથી કોઈકોઈ વેળા આધ્યાત્મિક શૈલીસબંધી પ્રશ્ન આપની સમીપ મુકવાની આજ્ઞા લેવાનો આપને પરિશ્રમ આપુ છઉં. યોગ્ય લાગે તો આપ અનુકૂળ થશો

હું અર્થ કે વયસંબધમાં વૃદ્ધ સ્થિતિવાળો નથી; તો પણ કંઈક જ્ઞાનવૃદ્ધતા આણવા માટે આપના જેવા સત્સગને, તેમના વિચારોને અને સત્પુરુષની ચરણ-

* આક ૫૨, ૫૩, ૫૩ અ, ૧૦૨, ૧૦૩, ૧૦૪, ૧૦૫ વાળા પત્રો સ્વર્ગસ્થ સાક્ષર શ્રીમાન્ મનસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠી ઉપર લખેલા છે—સંશોધક.

રજને સેવવાનો અભિલાષી છું. મારું આ બાલવય એ અભિલાષામાં વિશેષ ભાગે ગયું છે, તેથી કંઈપણ સમજાયું હોય, તો (તે) બે શબ્દો સમયાનુસાર આપ જેવાની સમીપ મૂકી આત્મહિત વિશેષ કરી શકું, એ પ્રયાચના આ પત્રથી છે.

આ કાળમાં પુનર્જન્મનો નિશ્ચય આત્મા શા વડે, કેવા પ્રકારે અને કઈ શ્રેણિમાં કરી શકે, એ સંબંધી કંઈ મારાથી સમજાયું છે તે જો આપની આજ્ઞા હોય તો આપની સમીપ મૂકીશ.

• • • • • •

વવાણીઆ, વૈશાખ શુદ ૯ ૧૯૪૫, સોમ.

વિ૦ આપના માધ્યસ્થ વિચારોના અભિલાષી
રાયચંદ રવજીભાઈના પંચાંગી પ્રશસ્ત ભાવે પ્રણામ.

૫૩ *

पक्षपातो न मे वीरे, न द्वेषः कपिलादिषु ।
युक्तिमद्वचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः ॥

—શ્રીહરિભદ્રાચાર્ય

આપનું ધર્મપત્ર વૈશાખ વદ ૬ નું મળ્યું. આપના વિશેષ અવકાશ માટે વિચાર કરી ઉત્તર લખવામાં આટલો મેં વિલંબ કર્યો છે, જે વિલંબ ક્ષમાપાત્ર છે.

તે પત્રમાં આપ દર્શાવો છો કે "કોઈ પણ માર્ગેથી આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સંપાદન કરવું, એ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે" આ વચન મને પણ સમ્મત છે. "પ્રત્યેક દર્શનમાં આત્માનો જ બોધ છે અને મોક્ષ માટે સર્વનું પ્રયત્ન છે," તો પણ આટલું તો આપ પણ માન્ય કરી શકશો કે "જે માર્ગેથી આત્મા આત્મત્વ-સમ્યક્‌જ્ઞાન-યથાર્થદૃષ્ટિ-પામે તે માર્ગ સત્પુરુષની આજ્ઞાનુસાર સમ્મત કરવો જોઈએ." અહીં કોઈ પણ દર્શન માટે બોલવાની ઉચિતતા નથી. છતાં આમ તો કહી શકાય કે "જે પુરુષનું વચન પૂર્વાપર અખંડિત છે, તેનું બોધેલું દર્શન તે પૂર્વાપર હિતસ્વી છે. આત્મા જ્યાંથી 'યથાર્થદૃષ્ટિ' કિંવા 'વસ્તુધર્મ' પામે ત્યાંથી સમ્યક્‌જ્ઞાન સંપ્રાપ્ત થાય એ સર્વમાન્ય છે."

આત્મત્વ પામવા માટે શું હેય? શું ઉપાદેય? અને શું જ્ઞેય છે? તે વિષે પ્રસંગોપાત સત્પુરુષની આજ્ઞાનુસાર આપની સમીપ કંઈ કંઈ મૂકતો રહીશ. "જ્ઞેય, હેય, અને ઉપાદેયરૂપે કોઈ પદાર્થ એક પણ પરમાણુ નથી જાણ્યું તો ત્યાં આત્મા પણ જાણ્યો નથી." મહાવીરના બોધેલા 'આચારાંગ' નામના એક સિદ્ધાંતિક શાસ્ત્રમાં આમ કહ્યું છે કે 'एगं जाणइ से सव्वं जाणइ, जे सव्वं जાણइ से एगं जाणइ'— એકને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું, જેણે સર્વને જાણ્યું તેણે એકને જાણ્યો. આ વચનામૃત એમ ઉપદેશે છે કે એક આત્મા, જ્યારે જાણવા માટે પ્રયત્ન કરશે ત્યારે

* હાથનોંધ ૧ લી, અંક ૬, પૃષ્ઠ ૨૫ ને વિષેની ટીપ્પણમાં ૧'મા શ્રી મનસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠી પ્રત્યેનો એ, જેઠ શુદ ૪, ૧૯૪૫ નો પત્ર હોવો ઘટે છે —સંશોધક મ. ૨

સર્વે જાણ્યાનું પ્રયત્ન થશે; અને સર્વે જાણ્યાનું પ્રયત્ન એક આત્મા જાણવાને માટે છે; તોપણ વિચિત્ર જગતનું સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું નથી તે આત્માને જાણતો નથી. આ બોધ અયથાર્થ ઠરતો નથી."

"આત્મા શાથી, કેમ, અને કેવા પ્રકારે બંધાયો છે? આ જ્ઞાન જેને થયું નથી, તેને તે શાથી, કેમ અને કેવા પ્રકારે મુક્ત થાય? તેનું જ્ઞાન પણ થયું નથી; અને ન થાય તો વચનામૃત પણ પ્રમાણભૂત છે. મહાવીરના બોધનો મુખ્ય પાયો ઉપરના વચનામૃતથી શરૂ થાય છે; અને એનું સ્વરૂપ એણે સર્વોત્તમ દર્શાવ્યું છે." તે માટે આપની અનુકૂળતા હશે, તો આગળ ઉપર જણાવીશ.

અહિં એક આ પણ વિજ્ઞાપના આપને કરવી યોગ્ય છે કે, "મહાવીર કે કોઈ પણ બીજા ઉપદેશકના પક્ષપાત માટે મારું કંઈ પણ કથન અથવા માનવું નથી, પણ આત્મત્વ પામવા માટે જેનો બોધ અનુકૂળ છે તેને માટે પક્ષપાત (!), દૃષ્ટિરાગ, પ્રશસ્ત રાગ, કે માન્યતા છે; અને તેને આધારે વર્તના છે;" તો આત્મત્વને બાધા કરતું એવું કોઈ પણ મારું કથન હોય, તો દર્શાવી ઉપકાર કરતા રહેશો. "પ્રત્યક્ષ સત્સંગની તો બલિહારી છે; અને તે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનું ફળ છે;" છતાં જ્યાંસુધી પરોક્ષ સત્સંગ જ્ઞાનીદૃષ્ટયાનુસાર મળ્યા કરશે ત્યાંસુધી પણ મારા ભાગ્યનો ઉદય જ છે

૨. "નિર્ગ્રંથ શાસન જ્ઞાનવૃદ્ધને સર્વોત્તમવૃદ્ધ ગણે છે. જાતિવૃદ્ધતા, પર્યાયવૃદ્ધતા એવા વૃદ્ધતાના અનેક ભેદ છે, પણ જ્ઞાનવૃદ્ધતાવિના એ સઘળી વૃદ્ધતા તે નામવૃદ્ધતા છે; કિંવા શૂન્યવૃદ્ધતા છે."

૩. પુનર્જન્મસંબંધી મારા વિચાર દર્શાવવા આપે સૂચવ્યું તે માટે અહિં પ્રસંગપુરતું સંક્ષેપમાત્ર દર્શાવું છું:—

(અ.) મારું "કેટલાક નિર્ણયપરથી આમ માનવું થયું છે કે, આ કાળમાં પણ કોઈ કોઈ મહાત્માઓ ગતભવને જાતિસ્મરણજ્ઞાનવડે જાણી શકે છે; જે જાણવું કલ્પિત નહીં પણ સમ્યક્ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સંવેગ-જ્ઞાનયોગ-અને સત્સંગથી પણ એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે શું કે ભૂતભવ પ્રત્યક્ષાનુભવરૂપ થાય છે."

"જ્યાંસુધી ભૂતભવ અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાંસુધી ભવિષ્યકાળનું ધર્મપ્રયત્ન શંકાસહ આત્મા કર્યા કરે છે; અને શંકાસહ પ્રયત્ન તે યોગ્ય સિદ્ધિ આપતું નથી."

(આ.) "'પુનર્જન્મ છે;' આટલું પરોક્ષ-પ્રત્યક્ષે નિઃશંકત્વ જે પુરુષને પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પુરુષને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય એમ શાસ્ત્રશૈલી કહેતી નથી." પુનર્જન્મને માટે શ્રુતજ્ઞાનથી મેળવેલો આશય મને જે અનુભવગમ્ય થયો છે તે કંઈક અહિં દર્શાવી જઉં છઉં.

(૧) "'ચૈતન્ય' અને 'જડ' એ બે ઓળખવાને માટે તે બન્ને વચ્ચે જે ભિન્ન ધર્મ છે તે પ્રથમ ઓળખાવો જોઈએ; અને તે ભિન્ન ધર્મમાં પણ મુખ્ય ભિન્ન ધર્મ જે ઓળખવાનો છે તે આ છે કે, 'ચૈતન્ય'માં 'ઉપયોગ' (કોઈ પણ વસ્તુનો

જે વડે બોધ થાય તે વસ્તુ) રહ્યો છે, અને 'જડ'માં 'તે' નથી. અદ્ધિ કદાપિ આમ કોઈ નિર્ણય કરવા ઇચ્છે કે, 'જડ'માં 'શબ્દ,' 'સ્પર્શ,' 'રૂપ,' 'રસ' અને 'ગંધ' એ શક્તિઓ રહી છે; અને ચૈતન્યમાં તે નથી; પણ એ ભિન્નતા આકારની અપેક્ષા વેતાં ન સમજાય તેવી છે, કારણ તેવા કેટલાક ગુણો આકાશમાં પણ રહ્યા છે; જેવા કે, નિરંજન, નિરાધાર, અરૂપી ઇ૦, તો તે આત્માની સદૃશ ગણી શકાય, કારણ ભિન્ન ધર્મ ન રહ્યા, પરંતુ ભિન્ન ધર્મ 'ઉપયોગ' નામનો આગળ કહેલો ગુણ તે દર્શાવે છે; અને પાછીથી જડ ચૈતન્યનું સ્વરૂપ સમજવું સુગમ પડે છે."

(૨) "જીવનો મુખ્ય ગુણ વા લક્ષણ છે તે 'ઉપયોગ' (કોઈ પણ વસ્તુસંબંધી લાગણી; બોધ; જ્ઞાન). અશુદ્ધ અને અપૂર્ણ ઉપયોગ જેને રહ્યા છે તે જીવ 'વ્યવહારની અપેક્ષાએ-' આત્મા સ્વસ્વરૂપે પરમાત્મા જ છે, પણ જ્યાંસુધી સ્વસ્વરૂપ યથાર્થ સમજ્યો નથી ત્યાંસુધી (આત્મા) છદ્મસ્થ જીવ છે-પરમાત્મદશામાં આવ્યો નથી. શુદ્ધ અને સંપૂર્ણ યથાર્થ ઉપયોગ જેને રહ્યો છે તે પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત થએલો આત્મા ગણાય. અશુદ્ધ ઉપયોગી હોવાથી જ આત્મા કલ્પિતજ્ઞાન (અજ્ઞાન)ને સમ્યક્‌જ્ઞાન માની રહ્યો છે; અને સમ્યક્‌જ્ઞાન વિના પુનર્જન્મનો નિશ્ચય કોઈ અંશે પણ યથાર્થ થતો નથી. અશુદ્ધ ઉપયોગ થવાનું કંઈ પણ નિમિત્ત હોવું જોઈએ. તે નિમિત્ત અનુપૂર્વિએ ચાલ્યાં આવતાં બાહ્યભાવે ગ્રહેલાં કર્મપુદ્ગલ છે. (તે કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સૂક્ષ્મતાથી સમજવા જેવું છે, કારણ આત્માને આવી દશા કાંઈ પણ નિમિત્તથી જ હોવી જોઈએ; અને તે નિમિત્ત જ્યાંસુધી જે પ્રકારે છે તે પ્રકારે ન સમજાય ત્યાંસુધી જે વાટે જવું છે તે વાટની નિકટતા ન થાય.) જેનું પરિણામ વિપર્યય હોય તેનો પ્રારંભ અશુદ્ધ ઉપયોગ વિના ન થાય, અને અશુદ્ધ ઉપયોગ ભૂતકાળના કંઈ પણ સંલગ્ન વિના ન થાય વર્તમાનકાળમાંથી આપણે એકેકી પળ બાદ કરતા જઈએ, અને તપાસતા જઈએ, તો પ્રત્યેક પળ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે ગઈ જણાશે (તે ભિન્ન ભિન્ન થવાનુ કારણ કંઈ હોય જ). એક માણસે એવો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો કે, યાવત્ જીવનકાળ સ્ત્રીનું ચિન્તવન પણ મારે ન કરવું; છતાં પાંચ પળ ન જાય, અને ચિન્તવન થયું તો પછી તેનું કારણ જોઈએ" મને જે શાસ્ત્રસંબંધી અલ્પ બોધ થયો છે તેથી એમ કહી શકું છઉં કે, તે પૂર્વકર્મનો કોઈ પણ અંશે ઉદય જોઈએ કેવાં કર્મનો? તો કહી શકીશ કે, મોહનીય કર્મનો કઈ તેની પ્રકૃતિનો? તો કહી શકીશ કે, પુરુષવેદનો. (પુરુષવેદની પંદર પ્રકૃતિ છે.) પુરુષવેદનો ઉદય દૃઢ સંકલ્પે રોક્યો છતાં થયો તેનું કારણ હવે કહી શકાશે કે, કંઈ ભૂતકાળનું હોવું જોઈએ; અને અનુપૂર્વિએ તેનું સ્વરૂપ વિચારતાં પુનર્જન્મ સિદ્ધ થશે." આ સ્થળે બહુ દૃષ્ટાંતોથી કહેવાની મારી ઇચ્છા હતી; પણ ધાર્યા કરતાં કહેવું વધી ગયું છે. તેમ "આત્માને જે બોધ થયો તે મન યથાર્થ ન જાણી શકે. મનનો બોધ વચન યથાર્થ ન કહી શકે વચનનો કથનબોધ પણ કલમ લખી ન શકે" આમ હોવાથી અને આ વિષયસંબંધે કેટલાક શૈલીશબ્દો વાપરવાની આવશ્યકતા

હોવાથી અત્યારે અપૂર્ણ ભાગે આ વિષય મૂકી દઉં છઉં એ અનુમાનપ્રમાણુ કહી ગયો પ્રત્યક્ષપ્રમાણસબંધી જ્ઞાનીદૃષ્ટ હશે, તો હવે પછી, વા દર્શનસમય મળ્યો તો ત્યારે કંઈક દર્શાવી શકીશ આપના ઉપયોગમા રમી રહુ છે, છતા બે એક વચનો અહીં પ્રસન્નતાર્થે મૂકુ છઉં —

૧ સર્વ કરતા આત્મજ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે.

૨ ધર્મવિષય, ગતિ, આગતિ નિશ્ચય છે

૩ જેમ ઉપયોગની શુદ્ધતા તેમ આત્મજ્ઞાન પમાય છે

૪ એ માટે નિર્વિકાર દૃષ્ટિની અગત્ય છે

૫ 'પુનર્જન્મ છે' તે યોગથી, શાસ્ત્રથી અને સહજરૂપે અનેક સત્પુરુષોને સિદ્ધ થએલ છે

આ કાળમા એ વિષે અનેક પુરુષોને નિ શકતા નથી થતી તેના કારણો માત્ર સાત્વિકતાની ન્યૂનતા, ત્રિવિધતાપની મૂર્છના, 'શ્રી ગોકુળજીચરિત્ર'મા આપે દર્શાવેલી નિર્જનાવસ્થા તેની ખામી, સત્સગવિનાનો વાસ, સ્વમાન અને અયથાર્થ દૃષ્ટિ એ છે

ફરી એ વિષે વિશેષ આપને અનુકૂળતા હશે, તો દર્શાવીશ આથી મને આત્મોજ્જ્વલતાનો પરમ લાભ છે તેથી આપને અનુકૂળ થશે જ વખત હોય તો બે ચાર વખત આ પત્ર મનન થવાથી મારો કહેલો અલ્પ આશય આપને બહુ દૃષ્ટિ ગોચર થશે શૈલીને માટે થઈને વિસ્તારથી કંઈક લખ્યુ છે, છતા જેવુ જોઈએ તેવુ સમજાવાયુ નથી એમ મારુ માનવુ છે પણ હળવે હળવે હુ ધારુ છુ કે, તે આપની પાસે સરળરૂપે મૂકી શકીશ

બુદ્ધ ભગવાનનુ જન્મચરિત્ર મારી પાસે આવ્યુ નથી અનુકૂળતા હોય તો મો લાવવા સૂચવન કરશો 'સત્પુરુષના ચરિત્ર એ દર્પણરૂપ છે બુધ અને જૈનના બોધમા મહાન્ તફાવત છે '

સર્વ દોષની ક્ષમા ઇચ્છી આ પત્ર પૂરુ (અપૂર્ણ સ્થિતિએ) કરુ છઉં આપની આજ્ઞા હશે તો એવો વખત મેળવી શકાશે કે આત્મત્વ દૃઢ થાય

અસુગમતાથી લેખ દોષિત થયો છે પણ કેટલીક નિરુપાયતા હતી નહીં તો સરળતા વાપરવાથી આત્મત્વની પ્રફુલ્લિતતા વિશેષ થઈ શકે

વવાણીઆ બદર, જ્યેષ્ઠ શુદ ૪, ૧૯૪૫ રવિ

વિ૦ ધર્મજીવનના ઇચ્છક
રાયચંદ રવજીભાઈના વિનયભાવે પ્રશસ્ત પ્રણામ.

૫૩ અ

આપને મ વવાણીઆ બંદરથી પુનર્જન્મસબંધી પરોક્ષજ્ઞાનની અપેક્ષાએ એ દ બે વિચારો દર્શાવ્યા હતા, અને એ વિષે અવકાશ લઈ કેટલુક દર્શાવી પછી પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય જ્ઞાનથી તે વિષયનો નિશ્ચય મારા સમજવામા જે કંઈ આવ્યો છે તે દર્શાવવાની ઇચ્છા રાખી છે

"સર્વ શાસ્ત્રના બોધનું, ક્રિયાનું, જ્ઞાનનું, યોગનું અને ભક્તિનું પ્રયોજન સ્વસ્વરૂપપ્રાપ્તિને અર્થે છે, અને એ સમ્યક્શ્રેણિઓ આત્મગત થાય, તો તેમ થવું પ્રત્યક્ષ સંભવિત છે, પણ એ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા સર્વસંગપરિત્યાગની અવશ્ય છે. નિર્જનાવસ્થા-યોગભૂમિકામાં વાસ,-સહજ સમાધિની પ્રાપ્તિ નથી, તે સર્વસંગ પરિત્યાગમા નિયમા વાસિત છે દેશ (ભાગ) સંગપરિત્યાગમા ભજના સભવે છે" જ્યાસુધી ગૃહવાસ પૂર્વકર્મના બળથી ભોગવવો રહ્યો છે, ત્યાસુધી ધર્મ, અર્થ અને કામ ઉલ્લાસિત-ઉદાસીન ભાવે સેવવા યોગ્ય છે બાહ્યભાવે ગૃહસ્થશ્રેણિ છતા અંતર નિર્ગ્રંથશ્રેણિ જોઈએ, અને જ્યા તેમ થયુ છે ત્યા સર્વ સિદ્ધિ છે" માગી આત્માભિલાષા તે શ્રેણિમા ઘણા માસ થયા વર્ત્તે છે ધર્મોપજીવનની પૂર્ણ અભિલાષા કેટલીક વ્યવહારોપાધિને લીધે પાર પડી શકતી નથી, પણ પ્રત્યક્ષે સત્પદની સિદ્ધિ આત્માને થાય છે; આ વાર્ત્તા તો સમ્મત જ છે અને ત્યા કંઈ વય વેષની વિશેષ અપેક્ષા નથી

નિર્ગ્રંથના ઉપદેશને અચલભાવે અને વિશેષે સમ્મત કરતા અન્ય દર્શનના ઉપદેશમા મધ્યસ્થતા પ્રિય છે "ગમે તે વાટે અને ગમે તે દર્શનથી કલ્યાણ થતુ હોય, તો ત્યા પછી મતાતરની કંઈ અપેક્ષા શોધવી યોગ્ય નથી આત્મતત્ત્વ જે અનુપ્રેક્ષાથી, જે દર્શનથી કે જે જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થાય તે અનુપ્રેક્ષા, તે દર્શન કે તે જ્ઞાન સર્વોપરી છે, અને જેટલા આત્મા તર્યા, વર્તમાને તરે છે, ભવિષ્યે તરશે તે સર્વ એ એક જ ભાવને પામીને આપણે એ સર્વ ભાવે પામીએ એ મળેલા અનુત્તર જન્મનુ સાફલ્ય છે"

કેટલાક જ્ઞાનવિચારો લખતા ઔદાસીન્ય ભાવની વૃદ્ધિ થઈ જવાથી ધારેલું લખી શકાતુ નથી, અને તેમ આપ જોવાને નથી દર્શાવી શકાતુ એ કાઈ ० ० ० નુ કારણ

• • • •

નાનાપ્રકારના વિચારો ગમે તે રૂપે અનુક્રમવિહીન આપની સમીપ મુકું, તો તેને યોગ્યતાપૂર્વક આત્મગત કરતા લોપને માટે-ભવિષ્યને માટે પણ-ક્ષમા ભાવ જ આપશો

આ વેળા લઘુત્વભાવે એક પ્રશ્ન કરવાની આજ્ઞા લઉ છઉ આપને લક્ષગત હશે કે, "પ્રત્યે પદાર્થની પ્રજ્ઞાપનીયના ચાર પ્રકારે છે દ્રવ્ય (તેનો વસ્તુસ્વભાવ) થી, ક્ષેત્ર (કંઈ પણ તેનું વ્યાપવુ-ઉપચારે કે અનુપચારે)થી, કાળથી અને ભાવ (તેના ગુણાદિક ભાવ)થી" હવે આપણે આત્માની વ્યાખ્યા પણ એ વિના ન કરી શકીએ તેમ છે આપ જો એ પ્રજ્ઞાપનીયતાએ આત્માની વ્યાખ્યા અવકાશાનુકૂળ દર્શાવો, તો સતોષનુ કારણ થાય આમાથી એક અદ્ભુત વ્યાખ્યા નીકળી શકે તેમ છે, પણ આપના વિચારો આગળથી કંઈ સહાયક થઈ શકશે એમ ગણી આ પ્રયાચન કર્યુ છે ધર્મોપજીવન પ્રાપ્ત કરવામા આપની સહાયતાની પ્રાયે અવશ્ય પડે તેવુ છે, પણ સામાન્યે વૃત્તિભાવ માટે આપના વિચાર માગી પછી તે વાતને જન્મ આપવો, તેમ રહ્યું છે.

શાસ્ત્ર એ પરોક્ષમાર્ગ છે; અને ૦ ૦ ૦ પ્રત્યક્ષમાર્ગ છે. આ વેળા એ શબ્દો મૂકી આ પત્ર વિનયભાવે પૂર્ણ કરું છઉં.

આ ભૂમિકા તે શ્રેષ્ઠ યોગભૂમિકા છે. અહીં એક સત્મુનિ ઇ૦ નો મને પ્રસંગ રહે છે.

ભરૂચ, શ્રાવણ શુદ ૩ બુધ, ૧૯૪૬, હાલારી.*

વિ૦ આ૦ રાયચંદ રવજીભાઈના પ્ર૦

૧૦૪

'અષ્ટક' અને 'યોગબિંદુ' એ નામનાં બે પુસ્તકો આ સાથે આપની દૃષ્ટિતળે નીકળી જવા હું મોકલું છઉં. 'યોગબિંદુ'નું બીજું પાનું શોધતાં મળી શક્યું નથી, તો પણ બાકીનો ભાગ સમજી શકાય તેવો હોવાથી તે પુસ્તક મોકલ્યું છે.

'યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય' પાછળથી મોકલીશ.

પરમતત્વને સામાન્ય બોધમાં ઉતારી દેવાની હરિભદ્રાચાર્યની ચમત્કૃતિ સ્તુત્ય છે કોઈ સ્થળે ખંડન–મંડન ભાગ સાપેક્ષ હશે, તે ભણી આપની દૃષ્ટિ નહીં હોવાથી મને કલ્યાણ છે.

અથથી ઇતિસુધી અવલોકન કરવાનો વખત મેળવ્યાથી મારાપર એક કૃપા થશે. ("જૈન એ મોક્ષના અખંડ ઉપદેશનું કરણ, અને વાસ્તવિક તત્વમાં જ જેની શ્રદ્ધા છે એવું દર્શન છતાં કોઈ 'નાસ્તિક' એ ઉપનામથી તેનું આગળ ખંડન કરી ગયા છે તે યથાર્થ થયું નથી," એ આપને દૃષ્ટિમાં આવી જવાનું પ્રાયે બનશે તેથી

જૈનસંબંધી આપને કંઈ પણ મારો આગ્રહ દર્શાવતો નથી તેમ આત્મા જે રૂપે હો તે રૂપે ગમે તેથી થાઓ એ શિવાય બીજી મારી અંતરંગ જીજ્ઞાસા નથી;) એ કંઈ કારણથી કહી જઈ જૈન પણ એક પવિત્ર દર્શન છે એમ કહેવાની આજ્ઞા લઉં છઉં -તે માત્ર જે વસ્તુ જે રૂપે સ્વાનુભવમાં આવી હોય તે રૂપે કહેવી એમ સમજીને.

"સર્વ સત્પુરુષો માત્ર એક જ વાટેથી તર્યા છે અને તે વાટ વાસ્તવિક આત્મજ્ઞાન અને તેની અનુચારિણી દેહસ્થિતિપર્યંત સત્ક્રિયા કે રાગ દ્વેષ અને મોહવગરની દશા થવાથી તે તત્વ તેમને પ્રાપ્ત થયું હોય એમ મારૂં આધીન મત છે."

આત્મા, આમ લખવા જીજ્ઞાસુ થવાથી લખ્યું છે. તેમાંની ન્યૂનાધિકતા ક્ષમાપાત્ર છે

કાર્તિક શુદ ૭, શુક્ર, ૧૯૪૬, મુંબઈ

વિ૦ રાયચંદના વિનયપૂર્વક પ્રણામ.

૧૦૫

આપનું 'યોગવાસિષ્ટ' નું પુસ્તક આ સાથે મોકલ્યું છું. ઉપાધિનો તાપ શમાવવાને એ શીતળ ચંદન છે; આધિ–વ્યાધિનું એની વાચનામાં આગમન સંભવતું નથી. આપનો એ માટે ઉપકાર માનું છું

---

* હાલારી વર્ષ અશાડ શુદ ૧ થી શરૂ થાય છે —સંશોધક.

આપની પાસે કોઈ કોઈ વાર આવવામા પણ એક જ એ જ વિષયની જિજ્ઞાસા છે ઘણા વર્ષોથી આપના અત કરણમા વાસ કરી રહેલ બ્રહ્મવિદ્યાનુ આપના જ મુખથી શ્રવણ થાય, તો એક શાતિ છે કોઈ પણ વાટે કલ્પિત વાસનાઓનો નાશ થઈ યથાયોગ્ય સ્થિતિની પ્રાપ્તિ શિવાય અન્ય ઇચ્છા નથી પણ વ્યવહારપરત્વે કેટલીક ઉપાધિ રહે છે, એટલે સત્સમાગમનો અવકાશ જોઈએ તેટલો મળતો નથી તેમ જ આપને પણ તેટલો વખત આપવાનુ કેટલાક કારણોથી અશક્ય સમજુ છુ અને એ જ કારણથી ફરિફરી અત કરણની છેવટની વૃત્તિ આપને જણાવી શકતો નથી, તેમ જ તે પરત્વે અધિક વાતચિત થઈ શકતી નથી એ એક પુણ્યની ન્યૂનતા, બીજુ શું ?

વ્યવહારપરત્વે કોઈ રીતે આપના સબધથી લાભ લેવાનુ સ્વપ્ને પણ ઇચ્છ્યુ નથી, તેમ જ આપ જેવા બીજાઓની સમીપથી પણ એની ઇચ્છા રાખી નથી એક જન્મ અને તે યોગ જ કાઢનો પ્રારબ્ધાનુસાર ગાળી લેવો તેમા દૈન્યતા ઉચિત નથી, એ નિશ્ચય પ્રિય છે સહજભાવે વર્તવાની અભ્યાસપ્રનાલિકા કેટલાક (જુજ) વર્ષ થયા આરભિત છે, અને એથી નિવૃત્તિની વૃદ્ધિ છે આ વાત અહીં જણાવવાનો હેતુ એટલો જ કે આપ અશકિત હશો, તથાપિ પૂર્વાપરે પણ અશક્તિ રહેવા માટે જે હેતુથી આપના ભણી મારુ જોવુ છે તે જણાવુ છુ છે, અને એ નશક્તિતા સસારથી ઔદાસીન્ય ભાવને પામેલી દશાને સહાયક થશે એમ માન્યુ હોવાથી (જણાવ્યુ છે)

'યોગવાસિષ્ટ' પરત્વે આપને કઈ જણાવવા ઇચ્છુ છુ (પ્રસગ મળ્યે)

જૈનના આગ્રહથી જ મોક્ષ છે, એમ આત્મા ઘણા વખત થયા માનતુ ભૂલી ગયો છે મુક્તભાવમા (?) મોક્ષ છે એમ ધારણા છે, એટલે વાતચિતવેળા આપ કઈ અધિક કહેતા નહીં સ્થભો એમ વિજ્ઞાપન છે

નાગદેવી રસ્તા મુબઈ અશા વદ ૧૯૪૬

વિ૦ આજ્ઞાકિત રાયચંદના વિ૦ પૂર્વક પ્રણામ.

૬૭ *

તમારી દેહસબધી સ્થિતિ શોચનીય જાણી વ્યવહારની અપેક્ષાએ ખેદ થાય છે મારાપર અતિશય ભાવના રાખી વર્તવાની તમારી ઇચ્છાને રોકી શકતો નથી, પણ તેવી ભાવના ભાવતા તમારા દેહને યત્કિંચિત્ હાનિ થાય તેમ ન કરો મારા પર તમારો રાગ રહે છે તેને લીધે તમારા પર રાગ રાખવા મારી ઇચ્છા નથી,

* અમદાવાદ નિવાસી શાહ મલ્લિચદના પૌત્ર શ્રી જુઠાભાઈ શ્રીમદ્ના સમાગમમા આવેલા હતા તેઓની દેહસ્થિતિ તરુણ વયે પૂર્ણ થઈ હતી જે સમયે શ્રી જુઠાભાઈનુ આરોગ્ય અવ્યવસ્થિતપણે વર્તતુ હતુ તે સમયે આક ૫૧ અને ૫૭ ના પત્રો તેમના પ્રત્યે લખ્યા હતા તે સબધનો આક ૭૦ નો લેખ જુઓ —સશોધક મ ર

પરંતુ તમે એક ધર્મપાત્ર જીવ છો અને મને ધર્મપાત્રપર કંઈ વિશેષ અનુરાગ ઉપજાવવાની પરમ ઇચ્છના છે; તેને લીધે કોઈ પણ રીતે તમારા પર ઇચ્છના કંઈ અંશે પણ વર્તે છે.—

"નિરંતર સમાધિ ભાવમાં રહો." હું તમારી સમીપ જ બેઠો છઉં એમ સમજો. દેહદર્શનનું અત્યારે જાણે ધ્યાન ખસેડી "આત્મદર્શનમાં સ્થિર રહો." સમીપ જ છઉં, એમ ગણી શોક ઘટાડો—જરૂર ઘટાડો. આરોગ્યતા વધશે; જીંદગીની સંભાળ રાખો; હમણા દેહ ત્યાગનો ભય ન સમજો; એવો વખત હશે તો અને જ્ઞાની દૃશ્ય હશે તો જરૂર આગળથી કોઈ જણાવશે કે પહોંચી વળશે. હમણા તો તેમ નથી.

તે પુરુષને પ્રત્યેક લઘુ કામના આરંભમાં પણ સંભારો. સમીપ જ છે. જ્ઞાની દૃશ્ય તો થોડો વખત વિયોગ રહી સંયોગ થશે અને સર્વ સારૂં જ થઈ રહેશે.

દશવૈકાલિક સિદ્ધાંત હમણાં પુનઃ મનન કરૂં છઉં. અપૂર્વ વાત છે.

[સં૰ ૧૯૪૫. સ૰ નિ૰. પાઠા૰ વવાણીઆ વૈશાખ શુદ ૧.]

૭૦.

આ ઉપાધિમાં પડ્યા પછી જો મારૂં લિંગદેહજન્યજ્ઞાન–દર્શન તેવું જ રહ્યું હોય,—યથાર્થ જ રહ્યું હોય તો જુઠાભાઈ અશાડ શુદી ૯ ગુરુની રાત્રે સમાધિશીત થઈ આ ક્ષણિક જીવનનો ત્યાગ કરી જશે, એમ તે જ્ઞાન સૂચવે છે.

[સં૰ ૧૯૪૬. સ૰ નિ૰. પાઠા૰ મુંબઈ, વૈશાખ શુદ ૩.]

o o o

'લિંગદેહજન્ય જ્ઞાનમાં ઉપાધિને લીધે યત્કિંચિત્ ફેર થયો જણાયો. પવિત્રાત્મા જુઠાભાઈ ઉપરની તિથિએ પણ દિવસે સ્વર્ગવાસી થયાના આજે ખબર મળ્યા.

એ પાવન આત્માના ગુણોનું શું સ્મરણ કરવું? જ્યાં વિસ્મૃતિને અવકાશ નથી, ત્યાં સ્મૃતિ થઈ ગણાય જ કેમ?

એનું લૌકિક નામ જ દેહધારી દાખલ રાખ્યું હતું,—એ આત્મદશારૂપે ખરો વૈરાગ્ય હતો.

મિથ્યાવાસના જેની બહુ ક્ષીણ થઈ હતી, વીતરાગનો પરમરાગી હતો, સંસારનો પરમજુગુપ્સિત હતો, ભક્તિનું પ્રાધાન્ય જેનાં અંતરમાં સદાય પ્રકાશિત હતું. સમ્યક્ભાવથી વેદનીય કર્મ વેદવાની જેની અદ્ભુત સમતા હતી, મોહનીય કર્મનું પ્રબળ જેના અંતરમાં બહુ શૂન્ય થયું હતું, મુમુક્ષુતા જેનામાં ઉત્તમ પ્રકારે દીપી નીકળી હતી, એવો એ જુઠાભાઈનો પવિત્રાત્મા આજે જગતના, આ ભાગનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો; આ સહચારિયોથી મુક્ત થયો. ધર્મના પૂર્ણાહ્લાદમાં આયુષ્ય અચિંતુ પૂર્ણ કર્યું.

અરેરે! એવા ધર્માત્માનું ટુંકું જીવન આ કાળમાં હોય એ કંઈ વધારે આશ્ચર્યકારક નથી. એવા પવિત્રાત્માની આ કાળમાં ક્યાંથી સ્થિતિ હોય? બીજા સંગિ-

યોનાં એવાં ભાગ્ય ક્યાંથી હોય, કે આવા પવિત્રાત્માનાં દર્શનનો લાભ અધિક કાળ તેમને થાય? મોક્ષમાર્ગને દે એવું સમ્યક્પણું જેના અંતરમાં પ્રકાશ્યું હતું, એવા પવિત્રાત્મા જુઠાભાઈને નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો!

[સં° ૧૯૪૬. સ૦ નિ૦. પાઠા૦ અશાડ શુદ ૧૦.]

૭૧.

ચિ૦ સત્પરાયણના સ્વર્ગવાસ સૂચક શબ્દો ભયંકર છે. એવાં રત્નોનું લાંબુ જીવન પરંતુ કાળને પોષાતું નથી, ધર્મેચ્છકનો એવો અનન્ય સહાયક માયાદેવીને રહેવા દેવો યોગ્ય ન લાગ્યો. આ આત્માનો–આ જીવનનો–રાહસ્યિક વિશ્રામ કાળની પ્રબળ દૃષ્ટિએ ખેંચી લીધો; જ્ઞાનદૃષ્ટિથી શોકનો અવકાશ નથી મનાતો; તથાપિ તેનાં ઉત્તમોત્તમ ગુણો તેમ કરવાની આજ્ઞા કરે છે; બહુ સ્મરણ થાય છે; વધારે નથી લખી શકતો. સત્પરાયણના સ્મરણાર્થે બને તો એક શિક્ષાગ્રંથ લખવા વિચારૂં છું.

o　　o　　o

'આહાર વિહાર અને નિહારનો નિયમિત' એ વાક્યનો સંક્ષેપાર્થ આમ છેઃ—

જેમાં યોગદશા આવે છે; તેમાં દ્રવ્ય આહાર, વિહાર અને નિહાર (શરીરના મળની ત્યાગ ક્રિયા) એ નિયમિત (જેવી જોઈએ તેવી, આત્માને નિર્બાધક,) ક્રિયાથી એ પ્રવૃત્તિ કરનારો.

ધર્મમાં પ્રસક્ત રહો. એ જ ફરિફરી ભલામણ. સત્પરાયણના માર્ગનું સેવન કરીશું તો જરૂર સુખી થઈશું, પાર પામીશુ, એમ હું ધારૂં છું

મુંબઈ, અશાડ શુદ ૧૫, બુધે, ૧૯૪૬,

ઉપાધિગ્રાહ્ય રાયચંદના યથાયોગ્ય.

૬૮.

તમે મારા સંબંધમાં જે જે પ્રસ્તુતિ દર્શાવી તે તે મેં બહુ મનન કરી છે. તેવા ગુણો પ્રકાશિત થાય, એમ પ્રવર્ત્તવા અભિલાષા છે. પરંતુ તેવા ગુણો કંઈ મારામાં પ્રકાશિત થયા હોય એમ મને લાગતું નથી માત્ર રુચિ ઉત્પન્ન થઈ, એમ ગણીએ તો ગણી શકાય. આપણે જેમ બને તેમ એક જ પદના ઇચ્છક થઈ પ્રયત્ની થઈએ છીએ, તે આ કે "બંધાયલાને છોડવો." એ બંધન જેથી છૂટે તેથી છોડી લેવું, એ સર્વમાન્ય છે.

માગશર શુદ ૯, ૧૯૪૬, મુંબઈ.　　**વિ૦ રાયચંદના પ્રણામ.**

૭૫.

जणं जणं दिसं इच्छइ तणं तणं दिसं अपडिबद्धे.

'જે જે દિશા ભણી જવું ઇચ્છે તે તે દિશા જેને અપ્રતિબદ્ધ અર્થાત્ ખુલ્લી છે. (રોકી શકતી નથી.)'

આવી દશાનો અભ્યાસ જ્યાંસુધી નહીં થાય; ત્યાંસુધી યથાર્થ ત્યાગની ઉત્પત્તિ થવી કેમ સંભવે? પૌદ્ગલિક રચનાએ આત્માને સ્થંભિત કરવો ઉચિત નથી.

શ્રા૦ વ૦ ૫, ભોમે, ૧૯૯૦. [૧૯૪૬.]　　**વિ૦ રાયચંદના યથાયોગ્ય.**

૭૭.

[પાઠાં૦ આજના પત્રમાં,] મતાંતરથી બેવડો લાભ થાય છે એવું આ પર્યુષણપર્વ સમ્યક્દૃષ્ટિથી જોતાં જણાયું; એ વાત રૂચી, તથાપિ કલ્યાણ અર્થે એ દૃષ્ટિ ઉપયોગી છે. સમુદાયનાં કલ્યાણ અર્થે જોતાં બે પર્યુષણ દુઃખદાયક છે. પ્રત્યેક મતાંતર સમુદાયમાં વધવા ન જોઈએ, ઘટવાં જોઈએ. અત્યારે એ જ.

સં૦ ૧૯૪૬, ભા૦ પ્ર૦ શુદ ૪, વવાણીયા. વિ૦ રાયચંદ.

૭૮.

ભગવતીસૂત્રના પાઠ સંબંધમાં બન્નેના અર્થ મને તો ઠીક જ લાગે છે. બાળજીવોની અપેક્ષાએ ટબ્બાના લેખકે ભરેલો અર્થ હિતકારક છે; મુમુક્ષુને માટે તમે કલ્પેલો અર્થ હિતકારક છે; સંતોને માટે બન્નેય હિતકારક છે; જ્ઞાનમાં મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે એટલા માટે એ સ્થળે પ્રત્યાખ્યાનને દુઃપ્રત્યાખ્યાન કહેવાની અપેક્ષા છે. યથાયોગ્ય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જેને ન થઈ હોય તો જે પ્રત્યાખ્યાન કર્યાં હોય તે દેવાદિક ગતિ આપી સંસારના જ અંગભૂત થાય છે; એ માટે તેને દુઃપ્રત્યાખ્યાન કહ્યાં; પણ એ સ્થળે પ્રત્યાખ્યાન જ્ઞાન વિના ન જ કરવાં એમ કહેવાનો હેતુ તીર્થંકરદેવનો છે જ નહીં. પ્રત્યાખ્યાનાદિક ક્રિયાથી જ મનુષ્યત્વ મળે છે, ઉચ્ચ ગોત્ર અને આર્યદેશમાં જન્મ મળે છે તો, પછી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે; માટે એવી ક્રિયા પણ જ્ઞાનની સાધનભૂત સમજવી જોઈએ છીએ.

જેતપુર, પ્ર૦ ભા૦ વદ ૫, બુધે, ૧૯૪૬. **વિ૦ રાયચંદના યથોચિત.**

૭૯.

'क्षणमपि सज्जनसंगतिरेका, भवति भवार्णवतरणे नौका.'

"ક્ષણવારનો પણ સત્પુરુષનો સમાગમ તે સંસારરૂપ સમુદ્ર તરવાને નૌકારૂપ થાય છે." એ વાક્ય મહાત્મા શંકરાચાર્યજીનું છે; અને તે યથાર્થ જ લાગે છે. અંતઃકરણમાં નિરંતર એમ જ આવ્યા કરે છે કે, "પરમાર્થરૂપ થવું; અને અનેકને પરમાર્થ સાધ્ય કરવામાં સહાયક થવું એ જ કર્તવ્ય છે," તથાપિ કંઈ તેવો યોગ હજુ વિયોગમાં છે.

સપ્ટેમ્બર ૧૨, ૯૦. [સં ૧૯૪૬]

૮૦.

"દેહધારીને વિટંબના એ તો એક ધર્મ છે ત્યાં ખેદ કરીને આત્મવિસ્મરણ શું કરવું?" ધર્મભક્તિયુક્ત એવા જે તમે તેની પાસે એવી પ્રયાચના કરવાનો યોગ માત્ર પૂર્વ કર્મે આપ્યો છે. આત્મેચ્છા એથી કંપિત છે. "નિરુપાયતા આગળ સહન શીલતા જ સુખદાયક છે."

આ ક્ષેત્રમાં આ કાળે આ દેહધારીનો જન્મ થવો યોગ્ય નહોતો, જો કે સર્વ ક્ષેત્રે જન્મવાની તેણે ઇચ્છા રૂંધી જ છે. તથાપિ થયેલા જન્મ માટે શોક દર્શાવવા આમ ૦ ૦ ૦ લખ્યું છે. કોઈ પણ પ્રકારે વિદેહી દશા! ત્રાસવું, યથાયોગ્ય જીવનમુક્ત

દશા વગરનું—યથાયોગ્ય નિર્ગ્રંથદશા વગરનું—ક્ષણ એકનું જીવન પણ ભાળવું જીવને સુલભ લાગતું નથી, તો પછી બાકી રહેલું અધિક આયુષ્ય કેમ જશે? એ વિટંબન આત્મેચ્છાની છે

યથાયોગ્ય દશાનો હજુ મુમુક્ષુ છઉં કેટલીક પ્રાપ્તિ છે તથાપિ સર્વે પૂર્ણત પ્રાપ્ત થયા વિના આ જીવ શાંતિને પામે એવી દશા જણાતી નથી એક પર રાગ અને એક પર દ્વેષ એવી સ્થિતિ એક રોમમા પણ તેને પ્રિય નથી અધિક શુ કહેવુ? પરના પરમાર્થ શિવાયનો દેહ જ ગમતો નથી તો?—આત્મકલ્યાણમા પ્રવૃત્તિ કરશો

બી૦ ભાદ૦ શુદ ૮ રવિ, [૧૯૪૬] વવાણીઆ

વિ૦ રાયચંદના યથાયોગ્ય.

૮૧

અત્ર જે ઉપાધિ છે, તે એક અમુક ક્રામથી ઉત્પન્ન થઈ છે અને તે ઉપાધિ માટે શુ થશે એવી કંઈ કલ્પના પણ થતી નથી અર્થાત્ તે ઉપાધિ સબધી કંઈ ચિંતા કરવાની વૃત્તિ રહેલી નથી એ ઉપાધિ કાળિકાળના પ્રસગે એક આગળની સગતિથી ઉત્પન થઈ છે અને જેમ તે માટે થતુ હશે તેમ થોડા માળમા થઈ રહેશે એવી ઉપાધિ આ સસારમા આવતી, એ કંઈ નવાઈની વાત નથી

"ઈશ્વર પર વિશ્વાસ રાખવો એ એક સુખદાયક માર્ગ છે જેનો દ્રઢ વિશ્વાસ હોય છે, તે દુખી હોતો નથી, અથવા દુખી હોય તો દુખ વેદતો નથી દુખ ઉલટુ સુખરૂપ થઈ પડે છે આત્મેચ્છા એવી જ વર્તે છે કે સસારમા પ્રારબ્ધાનુસાર ગમે તેવા શુભાશુભ ઉદય આવો પરતુ તેમા પ્રીતિ-અપ્રીતિ કરવાનો આપણે સંકલ્પ પણ ન કરવો"

રાત્રિ અને દિવસ એક પરમાર્થ વિષયનુ જ મનન રહે છે આહાર પણ એ જ છે, નિદ્રા પણ એ જ છે, શયન પણ એ જ છે, સ્વપ્ન પણ એ જ છે, ભય પણ એ જ છે, ભોગ પણ એ જ છે પરિગ્રહ પણ એ જ છે ચલન પણ એ જ છે, આસન પણ એ જ છે, અધિક શું કહેવુ? હાડ માસ અને તેની મજ્જાની એક જ એ જ રંગનુ રગન છે એક રોમ પણ એનો જ જાણે વિચાર કરે છે અને તેને લીધે નથી કંઈ જોવુ ગમતુ નથી કંઈ સુઘવુ ગમતુ નથી કંઈ સાભળવુ ગમતુ, નથી કંઈ ચાખવુ ગમતુ કે નથી કંઈ સ્પર્શવુ ગમતુ નથી બોલવુ ગમતુ કે નથી મૌન રહેવુ ગમતુ નથી બેસવુ ગમતુ કે નથી ઉઠવુ ગમતુ, નથી સુવુ ગમતુ, કે નથી જાગવુ ગમતુ, નથી ખાવુ ગમતુ કે નથી ભૂખ્યુ ગમતુ, નથી અસગ ગમતો કે નથી સગ ગમતો, નથી લક્ષ્મી ગમતી કે નથી અલક્ષ્મી ગમતી, એમ છે તથાપિ તે પ્રત્યે આશા નિરાશા કંઈ જ ઉગત જણાતુ નથી તે હો તો પણ ભલે અને ન હો તો પણ ભલે એ કંઈ દુખના કારણ નથી દુખના કારણ માત્ર વિષમાત્મા છે, અને તે જો સમ છે તો સર્વે સુખ જ છે, એ વૃત્તિને લીધે સમાધિ રહે છે તથાપિ બહારથી ગૃહસ્થપણાની પ્રવૃત્તિ નથી થઈ શકતી, દેહભાવ દેખાડવો પાલવતો નથી, આત્મભાવથી પ્રવૃત્તિ આલયથી કરવાને કેટલોક અતરાય છે ત્યારે હવે કેમ કરવુ? ક્યા પર્વતની ગુફામા

જવું? અને અલોપ થઈ જવું, એ જ ગ્રાહ્ય છે તથાપિ બહારથી અમુક સંસારી પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે તે માટે શોક તો નથી તથાપિ સહન કરવા જીવ ઇચ્છતો નથી! પરમાનંદ ત્યાગી એને ઇચ્છે પણ કેમ? અને એ જ કારણથી જ્યોતિષ્યાદિક તરફ હાલ ચિત્ત નથી. ગમે તેવા ભવિષ્યજ્ઞાન અથવા સિદ્ધિઓની ઇચ્છા નથી, તેમ તેઓનો ઉપયોગ કરવામાં ઉદાસીનતા રહે છે તેમાં પણ હાલ તો અધિક જ રહે છે માટે એ જ્ઞાન સંબંધિ ચિત્તની સ્વસ્થતાએ વિચારી માગેલા પ્રશ્નો સંબંધી લખીશ અથવા સમાગમે જણાવીશ.

જે પ્રાણીઓ એવા પ્રશ્નના ઉત્તર પામવાથી આનંદ માને છે તેઓ મોહાધીન છે અને તેઓ પરમાર્થના પાત્ર થવા દુર્લભ છે, એમ માન્યતા છે, તો તેવા પ્રસંગમાં આવવું પણ ગમતું નથી, પણ પરમાર્થ હેતુએ પ્રવૃત્તિ કરવી પડશે તો કંઈ કરીશ, ઇચ્છા તો થતી નથી.

વવાણીઆ, ભાદરવા શુ૦ ૨, ભોમ ૧૯૪૬.

વિ૦ રાયચંદના પ્રણામ.

૮૩

પ્રથમ સંવત્સરી અને એ દિવસ પર્યંત કોઈ પણ પ્રકારે તમારો અવિનય, આશાતના, અસમાધિ, મારા મન, વચન, કાયાના કોઈ પણ યોગાધ્યવસાયથી થઈ હોય તેને માટે પુનઃ પુનઃ ક્ષમાવું છઉં.

અંતર્જ્ઞાનથી સ્મરણ કરતાં એવો "કોઈ કાળ જણાતો નથી વા સાંભરતો નથી કે જે કાળમાં, જે સમયમાં આ જીવે પરિભ્રમણ ન કર્યું હોય, સંકલ્પ-વિકલ્પનું રટણ ન કર્યું હોય, અને એ વડે 'સમાધિ' ન ભૂલ્યો હોય," નિરંતર એ સ્મરણ રહ્યા કરે છે, અને એ મહા વૈરાગ્યને આપે છે.

વળી સ્મરણ થાય છે કે એ "પરિભ્રમણ કેવળ સ્વછંદથી કરતાં જીવને ઉદાસીનતા કેમ ન આવી? બીજા જીવો પરત્વે ક્રોધ કરતાં, માન કરતાં, માયા કરતાં, લોભ કરતાં કે અન્ય [illegible] તેમ ન કર્યું એ ઇષ્ટ હતું [illegible]"

વળી સ્મરણ [illegible] વા કેટલાક પદાર્થો (જિન [illegible]) [illegible] જ્ઞાન થઈ નથી, તથાપિ તેના વિના જીવાયું એ કંઈ થોડું આશ્ચર્યકારક નથી અર્થાત્ જે જે વેળા તેવો પ્રીતિભાવ કર્યો હતો તે તે વેળા તે કલ્પિત હતો એવો પ્રીતિભાવ કાં થયો? એ ફરીફરી વૈરાગ્ય આપે છે.

વળી "જેનું મુખ કોઈ કાળે પણ નહીં જોઉં, જેને કોઈ કાળે હું ગ્રહણ નહીં જ કરું, તેને ઘેર પુત્રપણે, સ્ત્રીપણે, દાસપણે, દાસીપણે, નાના જંતુપણે શા માટે જન્મ્યો? અર્થાત્ એવા દ્વેષથી એવા રૂપે જન્મવું પડ્યું, અને તેમ કરવાની તો ઇચ્છા નહોતી! કહો એ સ્મરણ થતાં આ કલેશિત આત્મા પરત્વે જુગુપ્સા નહીં આવતી હોય? અર્થાત્ આવે છે."

વધારે શું કહેવું ? જે જે પૂર્વનાં ભવાંતરે ભ્રાંતિપણે ભ્રમણ કર્યું; તેનું સ્મરણ થતાં હવે કેમ જીવવું ? એ ચિંતના થઈ પડી છે. ફરી ન જ જન્મવું અને ફરી એમ ન જ કરવું એવું દઢત્વ આત્મામાં પ્રકાશે છે. પણ કેટલીક નિરુપાયતા છે ત્યાં કેમ કરવું ?

જે દઢતા છે તે પૂર્ણ કરવી; જરૂર પૂર્ણ કરવી એ જ રટણ છે, પણ જે કંઈ આડું આવે છે, તે કોરે કરવું પડે છે, અર્થાત્ ખસેડવું પડે છે, અને તેમાં કાળ જાય છે. જીવન ચાલ્યું જાય છે, એને ન જવા દેવું. જ્યાંસુધી યથાયોગ્ય જય ન થાય ત્યાંસુધી, એમ દઢતા છે. તેનું કેમ કરવું ?

કદાપિ કોઈ રીતે તેમાંનું કંઈ કરીએ તો તેવું સ્થાન ક્યાં છે કે જ્યાં જઈને રહીએ ? અર્થાત્ સંતો ક્યાં છે, કે જ્યાં જઈને એ દશામાં બેસી તેનું પોષણ પામીએ ? ત્યારે હવે કેમ કરવું ?

'ગમે તેમ હો, ગમે તેટલાં દુઃખ વેઠો, ગમે તેટલા પરિસહ સહન કરો, ગમે તેટલા ઉપસર્ગ સહન કરો, ગમે તેટલી વ્યાધિઓ સહન કરો, ગમે તેટલી ઉપાધિઓ આવી પડો, ગમે તેટલી આધિઓ આવી પડો, ગમે તો જીવનકાળ એક સમય માત્ર હો, અને દુર્નિમિત્ત હો, પણ એમ કરવું જ; ત્યાંસુધી હે જીવ છૂટકો નથી.' આમ નેપથ્યમાંથી ઉત્તર મળે છે, અને તે યથાયોગ્ય લાગે છે.

"ક્ષણે ક્ષણે પલટાતી સ્વભાવવૃત્તિ નથી જોઈતી. અમુક કાળ સુધી શૂન્ય સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી સત સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી સત્સંગ સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો આર્યાચરણ સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો જિન ભક્તિમાં અતિ શુદ્ધ ભાવે લીનતા સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો પછી માગવાની ઇચ્છા પણ નથી." (આર્યાચરણ=આર્ય પુરુષોએ કરેલાં આચરણ).

"ગમ પડ્યાવિના આગમ અનર્થકારક થઈ પડે છે. સત્સંગવિના ધ્યાન તે તરંગરૂપ થઈ પડે છે. સંતવિના અંતની વાતમા અંત પમાતો નથી. લોક સંજ્ઞાથી લોકાગ્રે જવાતું નથી. લોક ત્યાગ વિના વૈરાગ્ય યથાયોગ સ્થિતિ પામવો દુર્લભ છે." એ જ વિજ્ઞાપના.

વવાણીઆ પ્ર. ભા૦ શુદ્ધ ૬, ૧૯૪૬.　　　　**વિ૦ રાયચંદના યથાયોગ્ય.**

૮૪.

તમારું સંવેગ ભરેલું પત્ર મળ્યું. પત્રોથી અધિક શું જણાવું ? "જ્યાંસુધી આત્મા આત્મભાવથી અન્યથા એટલે દેહ ભાવે વર્તશે, હું કરૂ છઉં એવી બુદ્ધિ કરશે, હું રિદ્ધિ ઇત્યાદિકે અધિક છઉં એમ માનશે, શાસ્ત્રને જાળરૂપે સમજશે, મર્મને માટે મિથ્યા મોહ કરશે, ત્યાંસુધી તેની શાંતિ થવી દુર્લભ છે." એ જ આ પત્તાથી જણાવું છઉં. તેમાં જ બહુ શમાયું છે. ઘણે સ્થળેથી વાચ્યું હોય, સુણ્યું હોય, તોપણ આ પર અધિક લક્ષ રાખશો.

બીજ ભા૦ શુદ ૧૪, રવિ ૧૮૯૦, વવાણીઆ, [૧૯૪૬.]　　　　**રાયચંદ.**

૮૮.

સૌભાગ્ય મૂર્તિ સૌભાગ્ય —

વ્યાસ ભગવાન્ વદે છે કે-

इच्छाद्वेषविहीनेन, सर्वत्र समचेतसा,
भगवद्भक्तियुक्तेन प्राप्ता भागवती गति ।

ઇચ્છા અને દ્વેષ વગર, સર્વ ઠેકાણે સમદૃષ્ટિથી જોનાર એવા પુરુષો ભગવાનની ભક્તિથી યુક્ત થઈને ભાગવતી ગતિને પામ્યા, અર્થાત્ નિર્વાણ પામ્યા

આપ જુઓ, એ વચનમા કેટલો બધો પરમાર્થ તેમણે શમાવ્યો છે? પ્રસગ વશાત્ એ વાક્યનુ સ્મરણ થવાથી લખ્યુ

[પાઠા૦ નિરંતર સાથે રહેવા દેવામા ભગવત્‌ને શુ ખોટ જતી હશે?]

વવાણીઆ, ભાદરવા વદ ૧૨, શુક્ર, ૧૯૪૬ આજ્ઞાંકિત—

૮૯

આત્માનું વિસ્મરણ કેમ થયું હશે?

તમે અને બી ત્ર જે જે ભાઈઓ મારી પાસેથી કઈ આત્મલાભ ઇચ્છો છો, તે તે લાભ પામો એ મારી અત કરણથી ઇચ્છા જ છે તથાપિ તે લાભ આપવાની જે યથાયોગ્ય પાત્રતા તેમા મને હજુ કંઈક આવરણ છે. અને તે લાભ લેવા ઇચ્છનારની પણ કેટલીક રીતે યોગ્યતાની મને ન્યૂનતા લાગ્યા કરે છે એટલે એ બન્ને યોગ જ્યા સુધી પરિપક્વતાને નહીં પામે ત્યાસુધી ઇચ્છિત સિદ્ધિ વિલબમા રહી છે, એમ માન્યતા છે ફરિફરી અનુકંપા આવી જાય છે, પણ નિરુપાયતા આગળ શુ કરુ? પોતાની કઈ ન્યૂનતાને પૂર્ણતા કેમ કહુ?

એ પરથી એવી ઇચ્છા રહ્યા કરે છે કે હમણા તો જેમ તમો બધા યોગ્યતામા આવી શકો તેવુ કઈ નિવેદન કર્યા રહેવુ જે કઈ ખુલાસો માગો તે યથામતિ આપવો, નહીં તો યોગ્યતા મેળવ્યા રહો, એ ફરિફરી સૂચવવુ

વવાણીઆ, બી૦ ભા૦ વ૦ ૧૩, શનિ [૧૯૪૬]

૯૦

ચૈતન્યનો નિરતર અવિચ્છિન્ન અનુભવ પ્રિય છે એ જ જોઈએ છીએ બીજી કઈ સ્પૃહા રહેતી નથી—રહેતી હોય તોપણ રાખવા ઇચ્છા નથી. એક 'હુહિ હુહિ' એ જ યથાર્થ વહેતી પ્રવાહના જોઈએ છીએ. અધિક શુ કહેવુ? લખ્યુ લખાય તેમ નથી કહ્યુ કહાય તેમ નથી. જ્ઞાને માત્ર ગમ્ય છે કા તો શ્રેણિએ શ્રેણિએ સમજાય તેવુ છે બાકી તો અવ્યક્તતા જ છે

માટે જે નિસ્પૃહ દશાનુ જ રટણ છે, તે મળ્યે—આ કલ્પિત ભૂમી—ગયે છુટકો છે

વવાણીઆ, બીજા ભાદરવા વદ , સોમ, ૧૯૪૬ વિ૦ રાય

૯૩

પદ મળ્યું સર્વાર્થસિદ્ધની જ વાત છે જૈનમા એમ કહે છે કે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનની ધ્વજાથી બાર યોજન દૂર મુક્તિશિલા છે કબીર પણ ધ્વજાથી આનદ

આનંદ પામી ગયા છે પદ વાચી પરમાનદ થયો પ્રભાતમા વહેલો ઉઠયો ત્યારથી કોઈ અપૂર્વ આનદ વર્ત્યા જ કરતો હતો તેવામા પદ મળ્યુ, અને મૂળપદનુ અતિશય સ્મરણ થયુ, એક્તાન થઈ ગયુ એકાકાર વૃત્તિનુ વર્ણન શબ્દે કેમ કરી શકાય? દિવસના બાર બજ્યાસુધી રહ્યુ અપૂર્વ આનદ તો તેવોને તેવો જ છે, પરતુ બીજી વાર્ત્તા (જ્ઞાનની) કરવામા ત્યાર પછીનો કાળક્ષેપ કર્યો 'કેવળજ્ઞાન હવે પામશુ પામશુ, પામશુ રે કેo'* એવુ એકપદ કર્યું હૃદય બહુ આનદમા છે

વવાણીઆ, આશો શુદ ૧૧, શુક્રે ૧૯૪૬

૯૬

સર્વગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વ.

આવાપ્રકારે તારો સમાગમ મને શા માટે થયો?, ચા તારુ ગુપ્ત રહેવુ થયુ હતુ? [સં૦ ૧૯૪૬ સ૦ નિ૦]

પૃ૦ ૨૩૫

પ્રથમ ત્રણ કાળને મુઠીમા લીધો, એટલે મહાવીર દેવે જગત્ આમ જોયુ—

તેમા અનત ચૈતન્ય આત્માઓ મુક્ત દીઠા અનત ચૈતન્ય આત્માઓ બદ્ધ દીઠા
અનત મોક્ષ પાત્ર દીઠા અનત મોક્ષ અપાત્ર દીઠા
અનત અધોગતિમા દીઠા ઉર્દ્ધ્વગતિમા દીઠા
—તે મેં પુરુષાકારે જોયુ
—જડ ચૈતન્યાત્મક જોયુ

[સ૦ ૧૯૪૫ સ૦ નિ૦ પાઠા૦ ૧૯૪૯]

પૃ૦ ૨૯૮ †

હે ગૌતમ! તે કાળ અને તે સમયમા છદ્મસ્થ અવસ્થાએ હુ એકાદશ વર્ષની પર્યાયે છઠ્ઠ છઠ્ઠે, [પાઠા૦ અઠ્ઠમે] સાવધાનપણે નિરતર તપશ્ચર્યા અને સયમથી આત્મતા ભાવતા પૂર્વાનુપૂર્વિએ ચાલતા એક ગામથી બીજે ગામ જતા જ્યા સુસુમારપુર નગર, જ્યા અશોક વનખડ બાગ જ્યા અશોકવર પાદપ જ્યા પૃથ્વિ શિલાપટ્ટ, ત્યા આવ્યો આવીને અશોકવર પાદપની નીચે પૃથ્વિશીલાપટ્ટપર અષ્ટમ ભક્ત ગ્રહણ કરીને બન્ને પગ સકોચીને લાબા કર કરીને એક પુદ્ગલમા દૃષ્ટિ અડગ સ્થાપીને અનિમેષ નયનથી જરા નીચુ આગળ મૂકી રાખીને યોગની સમાધિથી સર્વ ઇન્દ્રિયો ગુપ્ત કરીને એક રાત્રિની મહા પ્રતિમા ધારણ કરીને વિચરતો હતો (ચમર)

રોજનીશી માગશર શુદ ૧-૨ રવિ ૧૯૪૬

---

* આ પદ અમને મળી શક્યુ નથી—સશોધક મ. ૨

† સવત ૧૯૪૬ ની રોજનીશી (Dairy) માં અમુક અમુક મિતિઓએ પોતાની વિચાર ચર્ચા શ્રીમદે લખી છે આ રોજનીશીમાથી કેટલાક પત્રો કોઈએ ફાડી લીધેલા છે જેટલા પત્રો રોજનીશીમા વિદ્યમાન છે તેમાના કેટલાક ખડ ૧-૨ મા આપેલ છે અને બાકીના અમે અહીં આપેલ છે—સશોધક

પૃ૦ ૨૬૮.

આજ મને ઉછરંગ અનુપમ, જન્મકૃતાર્થ જોગ જણાયો;
વાસ્તવ્ય વસ્તુ, વિવેક વિવેચક તે ક્રમ સ્પષ્ટ સુમાર્ગ ગણાયો.

રોજનીશી, વૈશાખ વદ ૪, ગુરુ, ૧૯૪૬.

પૃ૦ ૨૬૯*

પરિચયી! તમને હું ભલામણ કરું છું કે, "તમે યોગ્ય થવાની તમારામાં ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરો." હું તે ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામાં સહાયક થઈશ

તમે મારાં અનુયાયી થયાં અને તેમાં મને પ્રધાનપદ જન્માંતરના યોગથી હોવાથી તમારે મારી આજ્ઞાનું અવલંબન કરી પ્રવર્તવું એ ઉચ્ચિત ગણ્યું છે; અને હું પણ તમારી સાથે ઉચિતપણે પ્રવર્તવા ઇચ્છું છું, બીજી રીતે નહીં.

જો તમે પ્રથમ જીવનસ્થિતિ પૂર્ણ કરો, તો ધર્માર્થે મને ઇચ્છો. એવું કરવું ઉચિત ગણું છું; અને જો હું કરું તો ધર્મપાત્ર તરીકે મારું સ્મરણ થાય એમ થવું જોઈએ.

બન્ને ધર્મમૂર્તિ થવા પ્રયત્ન કરીએ; મોટા હર્ષથી પ્રયત્ન કરીએ.

તમારી ગતિ કરતાં મારી ગતિ શ્રેષ્ઠ થશે એમ અનુમાન્યું છે–'મતિમાં' તેનો લાભ તમને આપવા ઇચ્છું છું, કારણ ઘણા નિકટના તમે સંબંધી છો તે લાભ તમે લેવા ઇચ્છતા હો, તો બીજી કલમમાં કહ્યા પ્રમાણે જરૂર કરશો એવી આશા રાખું છું

"તમે સ્વચ્છતાને બહુ જ ઇચ્છજો" "વીતરાગભક્તિને બહુ જ ઇચ્છજો" મારી ભક્તિને સમભાવથી ઇચ્છજો તમે જે વેળા મારી સંગતિમાં હો તે વેળા સર્વ પ્રકારે મને આનંદ થાય એમ રહેજો.

"વિદ્યાભ્યાસી થાઓ"

✓ "વિદ્યાયુક્ત વિનોદી સંભાષણ મારાથી કરજો"

હું તમને યુક્ત બોધ આપીશ તમે રૂપસંપન્ન, ગુણસંપન્ન, અને રીદ્ધિ તેમ જ બુદ્ધિસંપન્ન તેથી થશો. પાછી એ દશા જોઈ હું પરમ પ્રસન્ન થઈશ.

રોજનીશી, જેઠ શુદ ૪, ગુરુ, ૧૯૪૬. —

પૃ૦ ૨૬૯.

સવારના ૭ થી આઠ સુધીનો વખત સમાધિયુક્ત ગયો હતો. અખાજીના વિચારો ઘણાં સ્વસ્થ ચિત્તથી વાંચ્યા હતા, મનન કર્યાં હતા.

રોજનીશી, જેઠ શુદ ૧૧, શુક્ર, ૧૯૪૬.

પૃ૦ ૨૬૯.

આવતી કાલે રેવાશંકરજી આવવાના છે માટે ત્યારથી નીચેનો ક્રમ પ્રભુ પાર્શ્વ સચવાવો:—

૧. કાર્યપ્રવૃત્તિ ૨ સાધારણ ભાષણ-સકારણ ૩. બન્નેના અંત:કરણની નિર્મળ પ્રીતિ ૪. ધર્માનુષ્ઠાન ૫. વૈરાગ્યની તીવ્રતા

રોજનીશી, જેઠ શુદ ૧૨, શનિ ૧૯૪૬.

---

* આ લેખ શ્રીમદ પોતાના પત્નિને ઉદ્દેશી લખેલો છે.—સશોધક.

પૃ૦ ૨૭૦

ગઈ કાલ રાત્રે એક અદ્ભુત સ્વપ્ન આવ્યુ હતુ, જેમા બે એક પુરુષોની સમીપે આ જગતની રચનાનુ સ્વરૂપ વર્ણવ્યું હતુ, પ્રથમ સર્વ ભૂલાવી પછી જગતનુ દર્શન કરાવ્યુ હતુ સ્વપ્નમા મહાવીરદેવની શિક્ષા સપ્રમાણ થઈ હતી એ સ્વપ્નનું વર્ણન ઘણુ સુદર અને ચમત્કારિક હોવાથી પરમાનદ થયો હતો હવે પછી તે સબધી અધિક.

રોજનીશી, જેઠ વદ ૧૨, શનિ, ૧૯૪૬.

પૃ૦ ૨૭૦

જ્યારે આ વ્યવહારોપાધિ ગ્રહણ કરી ત્યારે તે ગ્રહણ કરવાનો હેતુ આ હતો – ભવિષ્ય કાળે જે ઉપાધિ ઘણો વખત રોકશે તે ઉપાધિ વધારે દુ ખદાયક થાય તો પણ થોડા વખતમા ભોગવી લેવી એ વધારે શ્રેયસ્કર છે •

એ ઉપાધિ નીચેના હેતુથી સમાધિરૂપ થશે એમ માન્યુ હતુ

ધર્મસબધી વધારે વાતચિત આ કાળમા ગૃહવાસપરત્વે ન આવે તો સારુ

"ભલે તને વસમુ લાગે, પણ એ જ ક્રમમા પ્રવર્ત્ત ખચિત કરીને અને ક્રમમા પ્રવર્ત્ત દુ ખને સહન કરી, ક્રમની સાચવણીના પરિસહને સહન કરી, અનુકૂળ ઉપ સર્ગને સહન કરી, તુ અચળ રહે અત્યારે કદાપિ વસમુ, અધિકતર લાગશે, પણ પરિણામે તે વસમુ સમુ થશે ઘેરામા ઘેરાઈશ નહીં ફરીફરી કહુ છુ, ઘેરાઈશ નહીં, દુ ખી થઈશ, પશ્ચાત્તાપ કરીશ, એ કરતા અત્યારથી આ વચનો ઘટમા ઉતાર– પ્રીતિપૂર્વક ઉતાર"

"૧ કોઈના પણ દોષ જો નહીં તારા પોતાના દોષથી, જે કઈ થાય છે તે થાય છે, એમ માન"

"૨ તારી (આત્મ) પ્રશસા કરીશ નહીં, અને કરીશ તો તુ જ હલકો છે, એમ હુ માનુ છુ"

"૩ જેમ બીજાને પ્રિય લાગે તેવી તારી વર્તણૂક કરવાનુ પ્રયત્ન કરજે એકદમ તેમા તને સિદ્ધિ નહીં મળે વા વિઘ્ન નડશે, તથાપિ દૃઢ આગ્રહથી હળવે-હળવે તે ક્રમપર તારી નિષ્ઠા લાવી મૂકજે"

"૪ તુ વ્યવહારમા જેનાથી જોડાયો હો તેનાથી અમુક પ્રકારે વર્ત્તવાનો નિર્ણય કરી તેને જણાવ તેને અનુકૂળ આવે તો તેમ, નહીં તો તે જણાવે તેમ પ્રવર્ત્તજે. સાથે જણાવજે કે તમારા કાર્યમા (જે મને સોંપો તેમા) કોઈ રીતે મારી નિષ્ઠાથી કરીને હાનિ નહીં પહોંચાડુ તમે મારા સબધમા બીજી કઈ કલ્પના કરશો નહીં, મને વ્યવહારસબધી અન્યથા લાગણી નથી, તેમ હુ તમારાથી વર્ત્તવા ઇચ્છતો નથી, એટલુ જ નહીં, પણ કઈ મારુ વિપરિતાચરણ મન, વચન, કાયાએ થયુ, તો તે માટે પશ્ચાતાપી થઈશ એમ નહીં કરવા આગળથી બહુ સાવચેતી રાખીશ તમે સોંપેલુ કામ કરતા હુ નિરાભિમાની રહીશ મારી ભૂલને માટે મને ઠપકો આપશો તે સહન કરીશ મારુ ચાલશે ત્યાંસુધી સ્વપ્ને પણ તમારો દ્વેષ વા તમારાસબધી કોઈપણ

જાતની અન્યથા કલ્પના કરીશ નહીં. તમને કોઈ જાતની શંકા થાય તો મને જણાવશો, તો તમારો ઉપકાર માનીશ, અને તેનો ખરો ખુલાસો કરીશ. ખુલાસો નહીં હોય તો મૌન રહીશ, પરંતુ અસત્ય બોલીશ નહીં. માત્ર તમારી પાસેથી એટલું જ ઇચ્છું છું કે, કોઈપણ પ્રકારે તમે મને નિમિત્ત રાખી અશુભયોગમાં પ્રવૃત્તિ કરશો નહીં; તમારી ઇચ્છાનુસાર તમે વર્તજો, તેમાં મારે કંઈપણ અધિક કહેવાની જરૂર નથી. માત્ર મને મારી નિવૃત્તિશ્રેણિમાં વર્તવા દેતાં કોઈ રીતે તમારૂં અંતઃકરણ ટુંકું કરશો નહીં; અને ટુંકું કરવા જો તમારી ઇચ્છા હોય તો ખચિત કરીને મને આગળથી જણાવી દેજો. તે શ્રેણિને સાચવવા મારી ઇચ્છા છે અને તે માટે એથી હું યોગ્ય કરી લઈશ. મારૂં ચાલતાં સુધી તમને દુભવીશ નહીં, અને છેવટે એ જ નિવૃત્તિ શ્રેણી તમને અપ્રિય હશે તોપણ હું જેમ બનશે તેમ નભાવણીથી, તમારી સમીપથી, તમને કોઈ પણ જાતની હાનિ કર્યા વગર બનતો લાભ કરીને, હવે પછીના ગમને કાળ મળે [પાઠાં૦ ગમે તે કાળ માટે] પણ તેવી ઇચ્છા રાખીને ખસી જઈશ.

અષાડ શુદ ૫, રવિ, ૧૯૪૬.

પૃ૦ ૨૭૨

આણુછતુ, વાચા વગરનું આ જગત્ તો જુઓ

રોજનીશી, અશાડ વદ ૧૧, શનિવાર, ૧૯૪૬.

પૃ૦ ર૭૨

| ખીજ જ્ઞાન
શોધે તો કેવલજ્ઞાન |

ભગવાન્ મહાવીરદેવ.

કંઈ કહી શકાય એવું આ સ્વરૂપ નથી

જ્ઞાની રત્નાકર

૧ ૩
\+
૨ ૪

આ બધી નિયતિઓ કોણે કહી?

અમે જ્ઞાનવડે જોઈ, પછી યાગ્ય લાગી, તેમ વ્યાખ્યા કરી

ભગવાન્ મહાવીરદેવ

૧૦,૯,૮,૭,૬,૫,૪,૩,૨,૧

રોજનીશી, આસો સુદ ૧૦, શુક્રવાર, ૧૯૪૬.

પૃ૦ ૨૭૨.

આ બંધાયવા પામે છે મોક્ષ, એમ કાં ન કહી દેવું?
એવી કોને ઇચ્છા રહી છે, કે તેમ થવા દે છે?
જિનનાં વચનની રચના અદ્ભુત છે એમાં તો ના નહીં.
પણ પામેલા પદાર્થનું સ્વરૂપ તેનાં શાસ્ત્રોમાં કાં નહીં?
શું તેને આશ્ચર્ય નહીં લાગ્યું હોય? કાં છુપાવ્યું હશે?

રોજનીશી, આસો શુદ ૧૧, શુક્ર, ૧૯૪૬.

૫.

"ઉપયોગ એ ધર્મ છે."

મહાવીર દેવને નમસ્કાર.

છેવટનો નિર્ણય થવો જોઈએ.
સર્વ પ્રકારનો નિર્ણય તત્ત્વજ્ઞાનમાં છે.
આહાર, વિહાર, નિહારની નિયમિતતા.
અર્થની સિદ્ધિ.

આર્ય જીવન—
ઉત્તમ પુરુષોએ આચરણ કર્યું છે.

[સં૦ ૧૯૪૦ પહેલાં. સ૦ નિ૦. પાઠા૦ મોરબી, આસો, ૧૯૪૬.]

૬.

૧. "જે મહાકામ માટે તું જન્મ્યો છે, તે મહાકામનું અનુપ્રેક્ષણ કર."
૨. "ધ્યાન ધરી જા, સમાધિસ્થ થા."
૩. "વ્યવહાર કામને વિચારી જા; જેનો પ્રમાદ થયો છે તે માટે હવે પ્રમાદ ન થાય તેમ કર; જેમાં સાહસ થયું હોય, તેમાંથી હવે તેવું ન થાય, તેવો બોધ લે."
૪. દૃઢયોગી છો, તેવો રહે.
૫. કોઈ પણ અલ્પ ભૂલ તારી સ્મૃતિમાંથી જતી નથી, એ મહાકલ્યાણ છે.
૬. "લેપાઈશ નહીં."
૭. "મહાગંભિર થા"
૮. "દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ વિચારી જા."
૯. "યથાર્થ કર."
૧૦. "કાર્યસિદ્ધિ કરીને ચાલ્યો જા."

[સં૦ ૧૯૪૦ પહેલાં. સ૦ નિ૦. પાઠા૦ મોરબી, આસો, ૧૯૪૬.]

૭

"મોહાચ્છિન્ન દશાથી વિવેક ન થાય એ ખરું, નહીં તો વસ્તુગતે એ વિવેક ખરો છે."
"ઘણું જ સુક્ષ્મ અવલોકન રાખો"
"સત્યને તો સત્ય જ રહેવા દેવું."
"કરી શકો તેટલું કહો, અશક્યતા ન છુપાવો"
"એક નિષ્ઠિત રહો."
"ગમે તે કોઈ પ્રશસ્ત ક્રમમાં એક નિષ્ઠિત રહો."
"વીતરાગે ખરું કહ્યું છે"
"અરે આત્મા! સ્થિતિસ્થાપક દશા લે."
"આ દુઃખ કયાં કહેવું? અને શાથી ટાળવું?"
"પોતે પોતાનો વૈરી તે એમ. કેવી ખરી વાત છે?"

[સં૦ ૧૯૪૦ પહેલાં. સ૦ નિ૦. પાઠા૦ મુંબઈ, ચૈત્ર, ૧૯૪૬.]

૨૦.

કેટલીક વાતો એવી છે કે, માત્ર આત્માને ગ્રાહ્ય છે અને મન, વચન, કાયાથી પર છે. કેટલીક વાતો એવી છે કે, જે વચન, કાયાથી પર છે, પણ છે.

શ્રી ભગવાન્.

શ્રી મધરાય.* શ્રી બખલાધ.†

[સં૦ ૧૯૪૩. સ૦ નિ૦. પાઠા૦ મુંબઈ, ૧૯૪૬.]

૨૨.

એકાંતવાદ એ જ જ્ઞાનની અપૂર્ણતાની નિશાની, હે વાદીઓ! મને તમારે માટે દર્શાવે છે, કારણ 'શિખાઉ' કવિયો કાવ્યમાં જેમ તેમ ખામી ઢાંકવા 'જ' શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે, તેમ, તરો પણ 'જ' એટલે 'નિશ્ચયતા,' 'શિખાઉ' જ્ઞાન વડે કહો છો. મહારો મહાવીર એમ કોઈકાળે કહે નહીં; એ જ એની સત્કવિની પેઠે ચમત્કૃતિ છે. !!!

[સં૦ ૧૯૪૩. સ૦ નિ૦.]

૨૫.

તે પવિત્ર દર્શન થયા પછી ગમે તે વર્તન હો, પરંતુ તેને તીવ્ર બંધન નથી; અનંત સંસાર નથી; સોળ ભવ નથી; અભ્યંતર દુઃખ નથી; શંકાનું નિમિત્ત નથી; અંતરંગ મોહ નથી સત્-સત્ નિરૂપમ, સર્વોત્તમ શુક્લ, શીતળ, અમૃતમય દર્શન-જ્ઞાન; સમ્યક્ જ્યોતિમય, ચિરકાળ આનંદની પ્રાપ્તિ, (અને) અદ્ભુત સત્સ્વરૂપ-દર્શિતાની બલિહારી છે!

જ્યાં મતભેદ નથી; જ્યાં શંકા, કંખા, વિતિગિચ્છા, મૂઢદૃષ્ટિ, એમાંનું કંઈ નથી; છે તે કલમ લખી શકતી નથી; કથન કહી શકતું નથી; મન જેને મનન કરી શકતું નથી . . . છે તે.

[સં૦ ૧૯૪૩, સ૦ નિ૦. પાઠા૦ મુંબઈ કાર્તિક, ૧૯૪૬]

૨૬.અ

णमो अरहिंय यथुवाईणं.

[સં૦ ૧૯૪૩. સ૦ નિ૦]

૨૯ ‡

નવપદ ધ્યાનીની વૃદ્ધિ કરવા મારી જિજ્ઞાસા છે.

[સં૦ ૧૯૪૩. સ૦ નિ૦. પાઠા૦ મુંબઈ, કાર્તિક, ૧૯૪૬.]

---

* બારાક્ષરીનો એકેક ઉતરતો અક્ષર વાંચવાથી 'ભગવાન' થશે.

† બારાક્ષરીનો એકેક ઉપલો અક્ષર વાંચવાથી 'ભગવાન્' થશે —સંશોધક. મ ર

‡ તે ત્રિશલાતનયે મન ચિંતવી, જ્ઞાનવિવેક વિચાર વધારું;
નિત્ય વિશોધ કરી નવતત્ત્વનો, ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચારું,
સંશયબીજ ઉગે નહીં અંદર, જે જિનના કથનો અવધારું;
રાજ્ય સદા મુજ એજ મનોરથ, ધાર થશે અપવર્ગ ઉતારું.

—સામાન્ય મનોરથ.

૩૮

"નિયમ પાળવાનુ દૃઢ કરતા છતા નથી પળતો, એ પૂર્વકર્મનો જ દોષ છે, ! એમ જ્ઞાનીઓનુ કહેવુ છે"

સ્ત્રીનુ કોઈ અગ લેશ માત્ર સુખદાયક નથી છતા મારો દેહ ભોગવે છે
તત્ત્વાભિલાષાથી મને પૂછો તો હુ તમને નિરાગી ધર્મ બોધી શકુ ખરો
મારા પર સઘળા સરળ ભાવથી હુકમ ચલાવો તો હુ રાજી છુ
હુ સસારથી લેશ પણ રાગસયુક્ત નથી છતા તેને જ ભોગવુ છું હું મેં ત્યાગ્યુ નથી
નિર્વિકારી દશાથી મને એકલો રહેવા દો
ગજસુકુમારની ક્ષમા અને રાજેમતી રહનેમીને બોધે છે તે બોધ મને પ્રાપ્ત થાઓ
ભોગ ભોગવતા સુધી (જ્યા સુધી તે કર્મ છે ત્યાસુધી) મને યોગ જ પ્રાપ્ત રહો!
સર્વ શાસ્ત્રનુ એક તત્વ મને મળ્યુ છે એમ કહુ તો મારુ અહપદ નથી
ન્યાય મને બહુ પ્રિય છે વીરની શૈલી એ જ ન્યાય છે સમજવુ દુર્લભ છે
કોઈ ધર્મથી હું વિરુદ્ધ નથી સર્વ ધર્મ હું પાળુ છુ તમે સઘળા ધર્મથી વિરુદ્ધ છો એમ કહેવામા મારો ઉત્તમ હેતુ છે
તમારો માનેલો ધર્મ મને ક્યા પ્રમાણથી બોધો છો તે મારે જાણવુ જરૂરનુ છે
કોઈ પણ શાસ્ત્રમા મને શકા ન હો
દુ ખના માર્યા વૈરાગ્ય લઈ જગત્‌ને આ લોકો ભમાવે છે
અત્યારે, હુ કોણ છુ એનુ મને પૂર્ણ ભાન નથી
તુ સત્પુરુષનો શિષ્ય છે
એ જ મારી આકાક્ષા છે
મને કોઈ ગજસુકુમાર જેવો વખત આવો
કોઈ રાજેમતિ જેવો વખત આવો

[મ૦ ૧૯૪૫ સ૦ નિ૦ પાઠા૦ મુબઈ કાર્તિક, ૧ ૪૩]

૯૭

પ્રભુ પ્રતાપે ઉપાધિજન્ય વૃત્તિ છે ભગવાન્ પરિપૂર્ણ—સર્વગુણસપન્ન—કહેવાય છે તથાપિ એમાંય અપલક્ષણ કઈ ઓછા નથી! વિચિત્ર કરવુ એ જ એની લીલા! ત્યા અધિક શું કહેવુ?

સર્વ સમર્થ પુરુષો આપને પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનને જ ગાઈ ગયા છે એ જ્ઞાનની દિન-પ્રતિદિન આ આત્માને પણ વિશેષતા થતી જાય છે હુ ધારુ છઉં કે કેવળજ્ઞાન

આ પ્રકારનો પોતાના જીવનનો મનોરથ વિચાર્યો હોવાથી વીતરાગના દર્શનનો ઉદ્ધાર કરવામા કેવા સાધનો જોઈએ તેનુ ચિંતવન આ સમયે વિશેષપણે રહ્યા કરતુ હશે એવુ આ ક ૨૯ થી ૩૧ સુધીના લેખો વિચારતા અનુમાન થાય છે કેમકે એ લેખો દર્શનોદ્ધારની યોજનારૂપ છે —સશોધક મ ૨

આક ૩૦ થી ૩૫ ના લેખો ખડ ૧ ૨-મા આપેલા છે —સશોધક

ફેરવું છું બાકી બધુંય પથ્થરપર પાણીનાં ચિત્ર જેવું કરી મૂક્યું છે. તન્મય આત્મયોગમા પ્રવેશ છે. ત્યાં જ ઉલ્લાસ છે ત્યાં જ યાચના છે, અને યોગ (મન, વચન કાયા) બહાર પૂર્વ કર્મ ભોગવે છે. વેદોદયનો નાશ થતાં સુધી ગૃહવાસમા રહેવું યોગ્ય લાગે છે પરમેશ્વર ચાહીને વેદોદય રાખે છે કારણ, પચમકાળમા પરમાર્થની વર્ષા ઋતુ થવા દેવાની તેની થોડી જ ઇચ્છા લાગે છે

તીર્થંકર જે સમજ્યા અને પામ્યા તે ૦ ૦ ૦ આ કાળમાં ન સમજી શકે અથવા ન પામી શકે તેવું કંઈ જ નથી આ નિર્ણય ઘણા વખત થયા કરી રાખ્યો છે જો કે તીર્થંકર થવા ઇચ્છા નથી; પરંતુ તીર્થંકરે કર્યા પ્રમાણે કરવા ઇચ્છા છે, એટલી બધી ઉન્મત્તતા આવી ગઈ છે તેને શમાવવાની શક્તિ પણ આવી ગઈ છે. પણ ચાહીને શમાવવાની ઇચ્છા રાખી નથી

આપને વિજ્ઞાપન છે કે વૃદ્ધમાંથી યુવાન થવું; અને આ અલખ વાર્તાના અગ્રેસર આગળ અગ્રેસર થવું થોડુ લખ્યું ઘણુ કરી જાણશો

"ગુણઠાણા એ સમજવા માટે કહેલાં છે ઉપશમ અને ક્ષપક એ બે જાતની શ્રેણી છે ઉપશમમાં પ્રત્યક્ષ દર્શનનો સભવ નથી, ક્ષપકમાં છે પ્રત્યક્ષ દર્શનના સભવને અભાવે અગિયારમેથી જીવ પાછો વળે છે ઉપશમ શ્રેણી બે પ્રકારે છે એક આજ્ઞારૂપ, એક માર્ગ જાણ્યાવિના સ્વાભાવિક ઉપશમ થવારૂપ આજ્ઞારૂપ પણ આજ્ઞા આરાધન સુધી પતિત થતો નથી પાછળનો ઠેઠ ગયા પછી માર્ગનાં અજાણપણાને લીધે પડે છે" આ નજરે જોયેલી, આત્માએ અનુભવેલી વાત છે કોઈ શાસ્ત્રમાથી નીકળી આવશે ન નીકળે તો કંઈ બાધ નથી. તીર્થંકરના હૃદયમા આ વાત હતી, એમ અમે જાણ્યુ છે

દશપૂર્વધારી ઇત્યાદિકની આજ્ઞાનુ આરાધન કરવાની મહાવીરદેવની શિક્ષા વિષે આપે જણાવ્યુ તે ખરું છે એણે તો ઘણુય કહ્યુ હતુ, પણ રહ્યુ છે થોડું; અને પ્રકાશક પુરુષ ગૃહસ્થાવાસમા છે [પાઠા૦ બાકીના ગુફામા છે કોઈ કોઈ જાણે છે પણ તેટલુ યોગબળ નથી]

કહેવાતા આધુનિક મુનિયોનો સૂત્રાર્થ શ્રવણને પણ અનુકૂળ નથી સૂત્ર લઈ ઉપદેશ કરવાની આગળ જરૂર પડશે નહીં સૂત્ર અને તેના પડખા બધાય જણાયાં છે એ જ વિનતિ

[સં૦ ૧૯૪૭ સ૦ નિ૦. પાઠા૦ મુબઈ, કાર્તિક વદ, ૧૪] રાયચંદ.

૧૦૬ †

આપના દર્શનનો લાભ લીધાં લગભગ એક માસ ઉપર કંઈ વખત થયો મુંબઈ મૂક્યા એક પખવાડિયુ થયુ

મુંબઇનો એક વર્ષનો નિવાસ ઉપાધિગ્રાહ્ય પ્રહો સમાધિરૂપ એક આપનો સમાગમ, તેનો જેવો જોઈએ તેવો લાભ પ્રાપ્ત ન થયો

† શ્રીમદે વ્યાપાર પ્રવૃત્તિમા સવત્‌૧૯૪૬ ના મહા મહિનામા પ્રવેશ કર્યો —સંશોધક.

"ज्ञानीओए ऐ पेलो खरेखरो आ कळिकाळ ज छे जनसमुदायनी वृत्तिओ विषयकषायादिकथी विषमताने पामी छे ऐनु बळवत्तरपणु प्रत्यक्ष छे (राजसि वृत्तिनु अनुकरणु तेमने प्रिय थयु छे तात्पर्य, विवेकीओनी अने यथायोग्य उपशम पात्रनी छाया पण मळती नथी" एवा 'विषमकाळमा जन्मेलो आ देहधारी आत्मा अनादिकाळना परिभ्रमणना थाकथी विश्राति लेवा आवता अविश्राति पामी सप डायो छे मानसिक चिंता क्याय कही शकाती नथी कहेवाना पात्रोनी पण खामी छे, त्या हवे शु करवु ?

जो के "यथायोग्य उपशमभावने पामेलो आत्मा ससार अने मोक्षपर सम वृत्तिवाळो होय छे, एटले अप्रतिबद्धपणे विचरी शके छे," पण आ आत्माने तो हजु ते दशा प्राप्त थई नथी. तेनो अभ्यास छे त्या तेने पडखे आ प्रवृत्ति शामाटे उभी हशे ?

"जेनी निरुपायता छे तेनी सहनशीलता सुखदायक छे" अने एम ज प्रवर्त्तन छे, परंतु "जीवन पूर्ण थता पहेला यथायोग्यपणे नीचेनी दशा आववी जोईए –"

१ "मन, वचन अने कायाथी आत्मानो मुक्तभाव"

२ 'मननु उदासीनपणे प्रवर्त्तन'

३ 'वचननु स्याद्वादपणु (निराग्रहपणु)"

४ 'कायानी वृक्षदशा (आहार विहारनी नियमितता)"

"अथवा सर्व संदेहनी निवृत्ति, सर्व भयनु छेदवु, अने सर्व अज्ञाननो नाश

"अनेक प्रकारे मतोए शास्त्रवाटे तेनो मार्ग कह्यो छे साधनो बताव्या छे योगादिकथी थयेलो पोतानो अनुभव कह्यो छे, तथापि तेथी यथायोग्य उपशमभाव आववो दुर्लभ छे ते मार्ग छे, परतु उपादाननी बळवान स्थिति जोईए उपा दाननी बळवान स्थिति थवा निरतर सत्सग जोइए' ते नथी

शिशुवयमाथी ज ए वृत्ति उगवाथी कोई प्रकारनो परभाषाभ्यास न थई शक्यो अमुक–सप्रदायथी शास्त्राभ्यास न थई शक्यो. ससारना बधनथी ऊहापोहा भ्यास पण न थई शक्यो, अने ते न थई शक्यो तेने माटे कई बीजो विचारणा नथी एथी आत्मा अधिक विकल्पी थात (सर्वने माटे विकल्पीपणु नहीं, पण एक हु पोतानी अपेक्षाए कहु छु) अने विकल्पादिक क्लेशनो तो नाश ज इच्छ्यो हतो, एटले जे थयु ते कल्याणकारक ज, पण हवे श्री रामने जेम महानु भाव वसिष्ठ भगवाने आ ज दोषनु विस्मरण कराव्यु हतु तेम कोण करावे ? अर्थात् शास्त्रनो भाषाभ्यासविना पण घणो परिचय थयो छे, धर्मना व्यावहारिक ज्ञाता ओनो पण परिचय थयो छे, तथापि आ आत्मानु आनदावरण एथी टळे एम नथी. मात्र सत्सग शिवाय, योगसमाधि शिवाय, त्या केम करवु ?

आटलु पण दर्शाववानु कोई सत्पात्र स्थळ नहोतु भाग्योदये आप मळ्या के जेने ए ज रोमे रोमे रुचिकर छे

• । ववाणीआ प्र० भा० शुद ३, सोम, १९४६   लि० रायचंद रवजीभाई

૧૦૭.

એક બાજુથી પરમાર્થ માર્ગ ત્વરાથી પ્રકાશવા ઇચ્છા છે; અને એક બાજુ અલખ 'લે'માં શમાઈ જવું, એમ રહે છે. અલખ 'લે'માં આત્માએ કરી સમાવેશ થયો છે, યોગે કરીને કરવો એ એક રટણ છે. પરમાર્થનો માર્ગ ઘણા મુમુક્ષુઓ પામે, તો સારું, અને તે માટે કેટલુંક મનન છે. દીનબંધુની ઇચ્છા પ્રમાણે થઈ રહેશે.

અદ્ભુત દશા નિરંતર રહ્યા કરે છે. અબધુ થયા છીએ; અબધુ કરવા માટે ઘણા જીવો પ્રત્યે દૃષ્ટિ છે.

મહાવીર દેવે આ કાળને 'પંચમકાળ' કહી દુષમ કહ્યો. વ્યાસે 'કળિયુગ' કહ્યો; એમ ઘણા મહાપુરુષોએ આ કાળને કઠિન કહ્યો છે; એ વાત નિશંક સત્ય છે. કારણ ભક્તિ અને સત્સંગ વિદેશ ગયાં છે; અર્થાત્ સંપ્રદાયમાં નથી રહ્યાં; અને એ મળ્યાં વિના જીવનો છૂટકો નથી. આ કાળમાં મળવાં દુષમ થઈ પડ્યાં છે; માટે કાળ પણ દુષમ છે. તે વાત યથાયોગ્ય જ છે, દુષમને ઓછાપણાથી જણાવવાની ઇચ્છા થાય છે; પણ લખવાની કે બોલવાની ઝાઝી ઇચ્છા રહી નથી. ચેષ્ટા ઉપરથી સમન્વય તેનું થયા જ કરે, એ ઇચ્છના નિશ્ચળ છે.

નાપુદા મહોલ્લો, [મુંબઈ] કાર્તિક વદ ૯, શુક્ર, ૧૯૪૭.

૧૦૮

"ભક્તિ પૂર્ણતા પામવાને યોગ્ય ત્યારે થાય છે, કે એક તૃણ માત્ર પણ હરિ પ્રત્યે યાચવું નહીં, સર્વ દશામાં ભક્તિમય જ રહેવું"

વહેવારચિંતાથી અકળામણ આવતાં, સત્સંગના વિયોગથી કોઈ પ્રકારે શાંતિ નથી હોતી તે યોગ્ય જ છે. તથાપિ વહેવારચિંતાનું અકળામણ યોગ્ય નથી.

સર્વત્ર હરિ ઇચ્છા બળવાન છે. એ કરાવવા માટે હરિએ આમ કર્યું છે, એમ નિઃશંકપણે સમજવું; માટે જે થાય તે જોવું; અને પછી જો અકળામણ જન્મ પામે, તો જોઈ લઈશું હવે સમાગમ થશે ત્યારે એ વિષે વાતચિત કરશું. અકળામણ રાખશો નહીં. અમે તો એ માર્ગથી તર્યા છીએ.

છોટમ જ્ઞાની પુરુષ હતા. પદની રચના બહુ શ્રેષ્ઠ છે. આકાર [પાઠા૦ સાકાર] રૂપે હરિની પ્રગટ પ્રાપ્તિ* એ શબ્દને પ્રત્યક્ષ દર્શન ઘણુંકરીને લખું છું.

જ્યેષ્ઠ શુદ ૧૫, રવિ, ૧૯૪૭, મુંબઈ. લિ૦ આજ્ઞાંકિત રાયચંદ.

૧૧૦.

હમણા તો હું કોઈને સ્પષ્ટ ધર્મ આપવાને યોગ્ય નથી, અથવા તેમ કરવા મારી ઇચ્છા રહેતી નથી. ઇચ્છા રહેતી નથી એનું કારણ ઉદયમાં વર્તતાં કર્મો છે; ઇચ્છું

* શ્રીમદ્ના કેટલાક લેખોમાં અને ખાસ કરી સં. ૧૯૪૬-૪૭ ની સાલના લેખોમા 'હરિ' શબ્દ વપરાયો છે 'હરિ' ની પ્રગટ પ્રાપ્તિ, 'પ્રત્યક્ષદર્શન' ના આશયમાં તેઓ વાપરતા હતા, તે અત્ર કરેલી વ્યાખ્યા પરથી જણાવા યોગ્ય છે. 'ઈશ્વર' શબ્દના અર્થ માટે હાથ નોંધ. ૩ જી, પૃષ્ઠ ૪૩, આંક ૧૭, જુઓ.—સંશોધક મ. ૨.

છું કે કોઈ પણ જિજ્ઞાસુ હો તે ધર્મ પામેલાથી ધર્મ પામો,—તથાપિ વર્તમાન વર્તું છું તે કાળ એવો નથી.

[પાઠાં૦ પ્રથમ મનુષ્યને યથાયોગ્ય જિજ્ઞાસુપણું આવવું જોઈએ છીએ, પૂર્વના આગ્રહો અને અસત્સંગ ટળવાં જોઈએ છીએ.] "જેની પાસેથી ધર્મ માગવો તે પુરુષ ધર્મ પામ્યા વિષેની પૂર્ણ ચોકસી કરવી; આ મંતની સમજવા જેવી વાત છે."

મુંબઈ, સં૦ ૧૯૪૭ ના કાર્તિક વદ ૧૧, શુક્ર.

વિ૦ રાયચંદના યથા૦

૧૧૨.

અહીં ત્રણે કાળ સરખા છે. બેઠેલા વ્યવહાર પ્રત્યે અસમતા નથી; અને ત્યાગવાની ઇચ્છા રાખી છે; પણ પૂર્વ પ્રકૃતિને ટાળ્યા વિના છૂટકો નથી.

કાળની દુષમતા ૬ ૦ ૦ થી આ પ્રવૃત્તિમાર્ગ ઘણા જીવોને 'સત્' નું દર્શન કરતાં અટકાવે છે.

તમને બધાને ભલામણ છે કે આ આત્મા સંબંધે બીજા પ્રત્યે કંઈ વાતચિત કરવી નહીં.

માર્ગશીર્ષ શુદિ ૯, શનિ, ૧૯૪૭. વિ૦ રાયચંદ.

૧૧૩.

આપ હૃદયના જે જે ઉદ્ગાર દર્શાવો છો; તે તે વાંચી આપની યોગ્યતા માટે પ્રસન્ન થવાય છે, પરમ પ્રસન્નતા થાય છે; અને ફરીફરી સત્ યુગનું સ્મરણ થાય છે.

આપ પણ જાણો છો કે "આ કાળમાં મનુષ્યોનાં મન માયિક સંપત્તિની ઇચ્છાવાળાં થઈ ગયાં છે. કોઈક વિરલ મનુષ્ય નિર્વાણ માર્ગની દૃઢ ઇચ્છાવાળું રહ્યુ સંભવે છે; અથવા કોઈકને જ તે ઇચ્છા સત્પુરુષનાં ચરણ સેવન વડે પ્રાપ્ત થાય તેવું છે." મહાંધકારવાળા આ કાળમાં આપણો જન્મ એ કંઈક કારણ યુક્ત હશે જ, એ નિઃશંક છે; પણ શું કરવું, તે સંપૂર્ણ તો તે સુઝાડે ત્યારે બને તેવું છે.

મુંબઈ, ડિસેમ્બર ૨૪, ૧૮૯૦, [સં૦ ૧૯૪૭] વિ૦ રા૦

૧૧૫.

પ્રાપ્ત થએલા સત્સ્વરૂપને અભેદભાવે અપૂર્વ સમાધિમાં સ્મરું છું.

ઉત્કટનું સ્વરૂપ સમજાયામાં—અનુભવાયામાં—અલ્પ પણ ન્યૂનતા રહી નથી. જેમ છે તેમ સર્વ પ્રકારે સમજાયું છે. સર્વ પ્રકારનો એક દેશ બાદ કરતાં બાકી સર્વ અનુભવાયું છે. એક દેશ સમજાયા વિના રહ્યો નથી; પરંતુ યોગ (મન, વચન, કાયા)થી અસંગ થવા વનવાસની આવશ્યકતા છે, અને એમ થયે એ દેશ અનુભવાશે, અર્થાત્ તેમાં જ રહેવાશે; પરિપૂર્ણ લોકાલોકજ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે; અને એ ઉત્પન્ન કરવાની (નેમ) આકાંક્ષા રહી નથી. છતાં ઉત્પન્ન કેમ થશે ? એ વળી આશ્ચર્યકારક છે! પરિપૂર્ણ સ્વરૂપજ્ઞાન તો ઉત્પન્ન થયું જ છે; અને એ સમાધિમાંથી નીકળી લોકાલોકદર્શન પ્રત્યે જવું કેમ બનશે? એ પણ એક મને નહીં પણ પત્ર લખનારને વિકલ્પ થાય છે!

" કણબી અને કોળી જેવી જ્ઞાતીમાં પણ માર્ગને પામેલા થોડા વર્ષમાં ઘણા પુરુષો થઈ ગયા છે; તે મહાત્માઓની જનમંડળને અપિછાન હોવાને લીધે કોઈક જ તેનાથી સાર્થક સાધી શક્યું છે; જીવને મહાત્મા પ્રત્યે મોહ જ ન આવ્યો, એ કેવી ઈશ્વરી અદ્ભુત નિયતિ છે ?"

"એઓ સર્વ કંઈ છેવટના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયા નહોતા; પરંતુ તે મળવું તેમને બહુ સમીપમાં હતું. [પાઠા૦ એવા ઘણા પુરુષોનાં પદ વગેરે અહીં જોયાં.] એવા પુરુષો પ્રત્યે રોમાંચ બહુ ઉલ્લસે છે; અને જાણે નિરંતર તેવાની ચરણ સેવા કરીએ, એ એક આકાંક્ષા રહે છે. જ્ઞાની કરતાં એવા મુમુક્ષુ પર અતિશય ઉલ્લાસ આવે છે, તેનું કારણ એ જ કે તેઓ જ્ઞાનીનાં ચરણને નિરંતર સેવે છે; અને એ જ એમનું દાસત્વ અમારું તેમના પ્રત્યે દાસત્વ થાય છે,—તેનું કારણ છે. ભોજો ભગત, નિરાંત કોળી ઇત્યાદિક પુરુષો યોગી (પરમ યોગ્યતાવાળા) હતા "

નિરંજન પદને બુઝનારા, નિરંજન કેવી સ્થિતિમાં રાખે છે, એ વિચારતાં અકળ ગતિ પર ગંભીર, સમાધિયુક્ત હાસ્ય આવે છે !

હવે અમે અમારી દશા કોઈ પણ પ્રકારે કહી શકવાના નથી; તો લખી ક્યાંથી શકીશું ? [પાઠા૦ આપનાં દર્શન થયે જે કંઈ વાણી કહી શકશે તે કહેશે. બાકી નિરૂપાયતા છે.] (કંઈ) મુક્તિએ નથી જોઈતી, અને જૈનનું કેવળજ્ઞાને જે પુરુષને નથી જોઈતું, તે પુરુષને પરમેશ્વર હવે કયું પદ આપશે ? એ કંઈ આપના વિચારમાં આવે છે ? આવે તો આશ્ચર્ય પામજો; નહીં તો અહીંથી તો કોઈ રીતે કંઈએ બહાર કાઢી શકાય તેમ બને તેવું લાગતું નથી

આપ જે કંઈ વ્યવહાર ધર્મ પ્રશ્નો બીડો છો તે ઉપર લક્ષ અપાતું નથી; તેના અક્ષરપણ પૂરા વાંચવા લક્ષ જતું નથી; તો પછી તેનો ઉત્તર ન લખી શકાયો હોય તો આપ શામાટે રાહ જુઓ છો ? અર્થાત્ તે હવે ક્યારે બનશે તે કંઈ લખી શકાતું નથી.

વારંવાર જણાવો છો કે આતુરતા-દર્શન માટે-બહુ છે; પરંતુ પંચમકાળ મહાવીરદેવે કહ્યો છે, કળિયુગ વ્યાસભગવાને કહ્યો છે; તે ક્યાથી [પાઠા૦ સાથે રહેવા દે? અને દે તો આપને] ઉપાધિમુક્ત રાખે ?"

માગશર વદ. ,, ૧૯૪૭.

૧૧૬.*

અલખનામ ધુની લગી ગગનમેં, મગન ભયા મન મેરાજી,
આસન મારી સુરત દૃઢ ધારી, દિયા અગમ ઘર ડેરાજી.

મુંબઈ, પોષ શુદ ૫, ગુરુ, સં૦ ૧૯૪૭ —દરશ્યા અલખ દેદારાજી.

૧૧૭ અ

પ્રશ્નવ્યાકરણમાં સત્યનું મહાત્મ્ય વાંચ્યુ છે. [પાઠા૦ મનન પણ કરેલું હતું.]

હાલમાં હરિજનની સત્સંગતિના અભાવે કાળ દુર્લભ જાય છે; હરિજનની સત્સંગતિમાં પણ તે પ્રત્યે ભક્તિ કરવી એ બહુ પ્રિય છે

આપ પરમાર્થ માટે જે પરમ આકાંક્ષા રાખો છો, તે ઈશ્વરેચ્છા હશે તો કોઈ અપૂર્વ વાટેથી પાર પડશે "જેઓને ભ્રાંતિથી કરી પરમાર્થનો લક્ષ મળવો દુર્લભ થયો છે એવા ભારતક્ષેત્રવાસી મનુષ્ય પ્રત્યે તે પરમકૃપાળુ પરમકૃપા કરશે, પરંતુ હમણાં થોડો કાળ તેની ઇચ્છા હોય તેવું જણાતું નથી",

મુંબઈ, પોષ શુદ ૧૦, ૧૯૪૭

૧૨૦

જ્ઞાનના પરોક્ષ-અપરોક્ષ વિષે પત્રથી લખી શકાય તેમ નથી, પણ સુધાની ધારા પછીના કેટલાક દર્શન થયા છે, અને જો અસંગતાની સાથે ૦ ૦ ૦ નો સત્સંગ હોય તો છેવટનું પરિપૂર્ણ પ્રકાશે તેમ છે, કારણ કે તે ઘણુંકરીને સર્વ પ્રકારે જાણ્યું છે, અને તે જ વાટ તેના દર્શનની છે આ ઉપાધિયોગમાં એ દર્શન ભગવત્ થવા દેશે નહીં, એમ તે મને પ્રેરે છે, માટે એકાંતવાસીપણે જ્યારે થવાશે ત્યારે આટીને ભગવતે રાખેલો પડદો એક થોડા પ્રયત્નમાં ટળી જશે

મુંબઈ, ફેબ્રુઆરી ૧૯, ૧૮૯૧ [સં૦ ૧૯૪૭]

૧૨૩

"કેવળ નિર્વિકાર છતાં પરબ્રહ્મ પ્રેમમય પરાભક્તિને વશ છે એ, હૃદયમાં જેણે અનુભવ કાર્યો છે એવા, જ્ઞાનીઓની ગુપ્ત શિક્ષા છે"

અત્ર પરમાનંદ છે અસંગવૃત્તિ હોવાથી સમુદાયમાં રહેવું બહુ વિકટ છે જેનો કોઈ પણ પ્રકારે યથાર્થ આનંદ કહી શકાતો નથી, એવું જે સત્સ્વરૂપ તે જેના હૃદયમાં પ્રકાશ્યું છે એવા મહાભાગ્ય જ્ઞાનીઓની અમારા ઉપર કૃપા વર્તો. અમે તો ચરણરજ છીએ, અને ત્રણે કાળ એ પ્રેમની નિરંજનદેવ પ્રત્યે યાચના છે

આજના પ્રભાતથી નિરંજનદેવની કોઈ અદ્ભુત અનુગ્રહતા પ્રકાશી છે, આજે ઘણા દિવસ થયા ઇચ્છેલી પરાભક્તિ કોઈ અનુપમ રૂપમાં ઉદય પામી છે. ગોપીઓ ભગવાન્ વાસુદેવ (કૃષ્ણચંદ્ર) ને મહીની મટુકીમાં નાખી વેચવા નીકળી હતી, એવી એક શ્રીમદ્ભાગવતમાં કથા છે, તે પ્રસંગ આજે બહુ સ્મરણમાં રહ્યો છે, અમૃત પ્રવહે છે ત્યાં સહસ્રદળકમળ છે એ મહીની મટુકી છે, અને આદિ પુરુષ તેમાં બિરાજમાન છે તે ભગવત વાસુદેવ છે, તેની પ્રાપ્તિ સત્પુરુષની ચિત્તવૃત્તિરૂપ ગોપીને થતાં તે ઉલ્લાસમાં આવી જઈ બીજા કોઈ મુમુક્ષુ આત્મા પ્રત્યે 'કોઈ માધવ લ્યો, હાંરે કોઈ માધવ લ્યો' એમ કહે છે, અર્થાત્ તે વૃત્તિ કહે છે કે, આદિ પુરુષની અમને પ્રાપ્તિ થઈ, અને એ એક જ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે, બીજું કશુંય પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય નથી, માટે તમે પ્રાપ્ત કરો ઉલ્લાસમાં ફરીફરી કહે છે કે તમે તે પુરાણ પુરુષને પ્રાપ્ત કરો અને જો તે પ્રાપ્તિને અચળ પ્રેમથી ઇચ્છો તો અમે તમને એ આદિ પુરુષ

૧ * પત્ર લખતી વેળા પોતાનો આત્મપ્રવાહ જે જાતિના વિચારમાં વહેતો હોય તે જાતિના અન્યપુરુષ પ્રણીત વિચારોની રચના જો મુખે વર્તતી હોય તો તે અન્યપુરુષ પ્રણીત વિચારો પણ શ્રીમદ્ પત્રરૂપે લખતા આ પત્ર એ જાતિનો છે —સશોધક મ ૨

આપી દઈએ મટુકીમાં નાખીને વેચવા નીકળ્યા છીએ, ગ્રાહક દેખી આપી દઈએ છીએ, કોઈ ગ્રાહક થાઓ, અચર પ્રેમે કોઈ ગ્રાહક થાઓ, વાસુદેવની પ્રાપ્તિ કરાવીએ

મટુકીમા નાખીને વેચવા નીકળ્યાનો અર્થ સહસ્રદળકમળમા અમને વાસુદેવ ભગવાન્ મળ્યા છે મહીનુ નામ માત્ર છે, આખી સૃષ્ટિને મથીને જો મહી કાઢીએ તો માત્ર એક અમૃતરૂપ વાસુદેવભગવાન્ જ મહી નીકળે છે એનુ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ તે સ્થૂળ કરી વ્યાસજીએ અદ્ભુત ભક્તિને ગાઈ છે આ વાત અને આખુ ભાગવત એ એકને જ પ્રાપ્ત કરાવવા માટે અક્ષરે અક્ષરે ભરપુર છે, અને તે (અ)મને ઘણા કાળ થયા પહેલા સમજાયુ છે, આજે અતિ અતિ સ્મરણમા છે, કારણકે સાક્ષાત્ અનુભવ પ્રાપ્તિ છે, અને એને લીધે આજની પરમ અદ્ભુત દશા છે એવી દશાથી જીવ ઉન્મત્ત પણ થઈ ગયા વિના રહેશે નહીં અને વાસુદેવહરિ ચાહીને કેટલોક વખત વળી અંતર્ધ્યાન પણ થઈ જાય એવા લક્ષણના ધારક છે, માટે અમે અસગતાને ઇચ્છીએ છીએ [પાઠા૦ અને તમારો સહવાસ તે પણ અસગતા જ છે એથી પણ વિશેષ અમને પ્રિય છે]

સત્સગની અત્ર ખામી છે, અને વિકટ વાસમા નિવાસ છે હરિઇચ્છાએ ઘેર્યા ફર્યાની વૃત્તિ છે એટલે કઈ ખેદ તો નથી, પણ ભેદનો પ્રકાશ કરી શકાતો નથી એ ચિંતના નિરતર રહ્યા કરે છે

ઘણા ઘણા પ્રકારથી મનન કરતા અમારો દૃઢ નિશ્ચય છે કે ભક્તિ એ સર્વોપરી માર્ગ છે અને તે સત્પુરુષના ચરણ સમીપ રહીને થાય તો ક્ષણવારમા તે મોક્ષ કરી દે તેવો પદાર્થ છે વિશેષ કઈ લખ્યુ જતુ નથી પરમાનદ છે પણ અસત્સગ છે, અર્થાત્ સત્સગ નથી

મુબઈ મહા વદ ૩ ગુરુ ૧૯૪૭

૧૨૪

એક દેખિયે જાનિયે' એ દોહા વિષે આપે લખ્યુ તો એ દોહાથી અમે આપને નિ શકતાની દૃઢતા થવા લખ્યુ નહોતુ પણ સ્વભાવે એ દોહો પ્રશસ્ત લાગવાથી લખી મોકલ્યો હતો એવી લય તો ગોપાગનાને હતી. શ્રીમદ્ભાગવતમા મહાત્મા વ્યાસે વાસુદેવ ભગવાન્ પ્રત્યે ગોપીઓની પ્રેમભક્તિ વર્ણવી છે, તે પરમાહ્લાદક અને આશ્ચર્યક છે

મુબઈ, મહા વદ ૪ ૧૯૪૭

૧૨૫

આપને મારા પ્રત્યે પરમોલ્લાસ આવે છે અને વારવાર તે વિષે આપ પ્રસન્નતા પ્રગટ કરો છો પણ હજી અમારી પ્રસન્નતા મારા ઉપર થતી નથી કારણ કે જેવી જોઈએ તેવી અસગદશાથી વર્ત્તાતુ નથી અને મિથ્યાપ્રબધમા વાસ છે પરમાર્થ માટે પરિપૂર્ણ ઇચ્છા છે પણ ઈશ્વરેચ્છાની હજુ તેમા સમ્મતિ થઈ નથી ત્યાસુધી મારા વિષે અતરમા સમજી રાખજો અને ગમે તેવા મુમુક્ષુઓને પણ કઈ નામપૂર્વક જણાવશો નહીં હાલ એવી દશાએ રહેવુ અમને વહાલુ છે

૦ ૦ ૦ ને આપે પત્ર લખી નાખ્યું માહાત્મ્ય પ્રગટ કર્યું, પણ તેમ તો હાલ થવું જોઈતું નથી, તે પ્રત્યે પ્રગટ થઈ પ્રતિબંધ કરવો મને યોગ્ય નથી લાગતો.

મુંબઈ, મહા વદ ૭, ૧૯૪૭

૧૩૦

પુરાણપુરુષને નમોનમઃ.

"આ લોક ત્રિવિધ તાપથી આકુળ વ્યાકુળ છે. ઝાંઝવાનાં પાણીને લેવા દોડી તૃષા છીપાવવા ઇચ્છે છે, એવો દીન છે. અજ્ઞાનને લીધે સ્વરૂપનું વિસ્મરણ થઈ જવાથી ભયંકર પરિભ્રમણ તેને પ્રાપ્ત થયું છે. સમયે સમયે અતુળ ખેદ, જ્વરાદિક રોગ, મરણાદિક ભય, વિયોગાદિક દુઃખને અનુભવે છે; એવી અશરણતાવાળા આ જગતને એક સત્પુરુષ જ શરણ છે, સત્પુરુષની વાણી વિના કોઈ એ તાપ અને તૃષા છેદી શકે નહીં, એમ નિશ્ચય છે. માટે ફરીફરી તે સત્પુરુષનાં ચરણનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ."

"સંસાર કેવળ અશાતામય છે. કોઈ પણ પ્રાણીને અલ્પ પણ શાતા છે, તે પણ સત્પુરુષનો જ અનુગ્રહ છે, કોઈ પણ પ્રકારના પુણ્ય વિના શાતાની પ્રાપ્તિ નથી, અને એ પુણ્ય પણ સત્પુરુષના ઉપદેશ વિના કોઈએ જાણ્યું નથી. ઘણે કાળે ઉપદેશેલું તે પુણ્ય રૂઢીને આધીન થઈ પ્રવર્તે છે, તેથી જાણે તે ગ્રંથાદિકથી પ્રાપ્ત થયેલું લાગે છે, પણ એનું મૂળ એક સત્પુરુષ જ છે, માટે અમે એમ જ જાણીએ છીએ કે, 'એક અંશ શાતાથી કરીને પૂર્ણ કામના સુધીની સર્વ સમાધિ તેનું સત્પુરુષ જ કારણ છે, આટલી બધી સમર્થતા છતાં જેને કંઈ પણ સ્પૃહા નથી, ઉન્મત્તતા નથી, પોતાપણું નથી, ગર્વ નથી, ગારવ નથી, એવા આશ્ચર્યની પ્રતિમારૂપ સત્પુરુષને અમે ફરીફરી નામરૂપે સ્મરીએ છીએ.

'ત્રિલોકના નાથ વશ થયા છે જેને એવા છતાં પણ એવી કોઈ અટપટી દશાથી વર્તે છે કે જેનું સામાન્ય મનુષ્યને ઓળખાણ થવું દુર્લભ છે,' એવા સત્પુરુષને અમે ફરીફરી સ્તવીએ છીએ.

એક સમય પણ કેવળ અસંગપણાથી રહેવું એ ત્રિલોકને વશ કરવા કરતાં પણ વિકટ કાર્ય છે, [પાઠાં૦ તેવા અસંગપણાથી ત્રિકાળ જે રહ્યા છે, એવા સત્પુરુષનાં અંતઃકરણ તે જોઈ અમે પરમાશ્ચર્ય પામી નમીએ છીએ.]

'હે પરમાત્મા, અમે તો એમ જ માનીએ છીએ કે આ કાળમાં પણ જીવનો મોક્ષ હોય, તેમ છતાં જૈન ગ્રંથોમાં ક્વચિત્ પ્રતિપાદન થયું છે, તે પ્રમાણે આ કાળે મોક્ષ ન હોય તો આ ક્ષેત્રે એ પ્રતિપાદન તું રાખ, અને અમને મોક્ષ આપવા કરતાં સત્પુરુષનાં જ ચરણનું ધ્યાન કરીએ અને તેની સમીપ જ રહીએ એવો યોગ આપ.'

'હે પુરુષપુરાણ! અમે તારામાં અને સત્પુરુષમાં કંઈ ભેદ હોય એમ સમજતા નથી; તારા કરતાં અમને તો સત્પુરુષ જ વિશેષ લાગે છે, કારણ કે તું પણ તેને આધીન જ રહ્યો છે, અને અમે સત્પુરુષને ઓળખ્યા વિના તને ઓળખી શક્યા

નહીં; એ જ તારું કુધટપણું અમને સત્પુરૂષ પ્રત્યે પ્રેમ ઉપજાવે છે; કારણ કે તું વશ છતાં પણ તેઓ ઉન્મત્ત નથી; અને તારાથી પણ સરળ છે, માટે હવે તું કહે તેમ કરીએ."

"હે નાથ! તારે ખોટું ન લગાડવું કે અમે તારાં કરતાં પણ સત્પુરૂષને વિશેષ સ્તવીએ છીએ; જગત્ આખું તને સ્તવે છે; તો પછી અમે એક તારા સામા બેઠાં રહીશું તેમાં તને ક્યાં સ્તવનની આકાંક્ષા છે; અને ક્યાં તને ન્યૂનપણું પણ છે?"

"જ્ઞાની પુરુષો ત્રિકાળની વાત જાણતાં છતાં પ્રગટ કરતા નથી, એમ આપે પૂછ્યું; તે સંબંધમાં એમ જણાય છે કે ઈશ્વરી ઇચ્છા જ એવી છે કે અમુક પારમાર્થિક વાત શિવાય જ્ઞાની બીજી ત્રિકાળિક વાત પ્રસિદ્ધ ન કરે; અને જ્ઞાનીની પણ અંતર ઇચ્છા તેવી જ જણાય છે. જેની કોઈ પણ પ્રકારની આકાંક્ષા નથી, એવા જ્ઞાની પુરુષને કંઈ કર્તવ્યરૂપ નહીં હોવાથી જે કંઈ ઉદયમાં આવે તેટલું જ કરે છે." અમે તો કંઈ તેવું જ્ઞાન ધરાવતા નથી કે જેથી ત્રણે કાળ સર્વ પ્રકારે જણાય; અને અમને એવાં જ્ઞાનનો કંઈ વિશેષ લક્ષ નથી; અમને તો વાસ્તવિક એવું જે સ્વરૂપ તેની ભક્તિ અને અસંગતા એ પ્રિય છે. એ જ વિજ્ઞાપન.

મુંબઈ, ફાગણ શુદ ૪, શનિ, ૧૯૪૭.

૧૩૨.

આપનું પત્ર પ્રાપ્ત થયું. એમાં કરેલા પ્રશ્નોનો સવિગત ઉત્તર બનતાં સુધી તરતમાં લખીશ.

એ પ્રશ્નો એવાં પારમાર્થિક છે કે મુમુક્ષુ પુરુષે તેનો પરિચય કરવો જોઈએ હજારો પુસ્તકોના પાઠીને પણ એવાં પ્રશ્નો ઉગે નહીં, એમ અમે ધારીએ છીએ. તેમાં પણ પ્રથમ લખેલું પ્રશ્ન (જગતનાં સ્વરૂપમાં મતાંતર કાં છે?) તો જ્ઞાની પુરુષ અથવા તેની આજ્ઞાને અનુસરનારો પુરુષ જ ઉગાડી શકે. અત્ર મનમાનતી નિવૃત્તિ નથી રહેતી; જેથી એવી જ્ઞાનવાર્તા લખવામાં જરા વિલંબ કરવાની જરૂર થાય છે. છેલ્લું પ્રશ્ન અમારા વનવાસનું પૂછ્યુ છે; એ પણ જ્ઞાનીની જ અંતર્વૃત્તિ જાણનાર પુરુષ વિના કોઈકથી જ પૂછી શકાય તેવું પ્રશ્ન છે.

[પાઠા૦ આપની સર્વોત્તમ પ્રજ્ઞાને નમસ્કાર કરીએ છીએ. કળિકાળમાં પરમાત્માએ કોઈ ભક્તિમાન પુરુષ ઉપર પ્રસન્ન થવું હોય, તો તેમાંના આપ એક છો. અમને તમારો ઓથ આ કાળમાં મળ્યો અને તેથી જ જીવાય છે.]

મુંબઈ, ફાગણ શુદ ૮, ૧૯૪૭.

૧૩૪.

[પાઠા૦ ઘટ પરિચય માટે આપે કંઈ જણાવ્યું નથી તે જણાવશો]

પારમાર્થિક વિષય માટે હાલ મૌન રહેવાનું કારણ પરમાત્માની ઇચ્છા છે. જ્યાંસુધી અસંગ થઈશું નહીં અને ત્યાર પછી તેની ઇચ્છા મળશે નહીં, ત્યાંસુધી પ્રગટ રીતે માર્ગ કહીશું નહીં; અને આવો સર્વ મહાત્માઓનો રીવાજ છે. અમે તો દીન માત્ર છીએ. ભાગવતવાળી વાત આત્મજ્ઞાનથી જાણેલી છે.

સં૦ ૧૯૪૭ ના ફાગણ વદ ૨, મુંબઈ.

१३५

श्रीमद्भागवत परम भक्तिरूप ज छे एमा जे जे वर्णव्यु छे, ते ते लक्षरूपने सूचववा माटे छे

[पाठांतर मुनिने सर्वव्यापक अधिष्ठान आत्मा विषे कंई पूछवाथी लक्षरूप उत्तर मळी नहीं शके कल्पित उत्तरे कार्य सिद्धि नथी आपे ज्योतिषादिकनी पण हाल इच्छा करवी नहीं कारण ते कल्पित छे अने कल्पित पर लक्ष नथी]

१३६

'ज्योतिषने कल्पित कहेवानो हेतु एवो छे, के ते विषय पारमार्थिक ज्ञाने कल्पित ज छे, अने पारमार्थिक ज सत् छे अने तेनी ज रटणा रहे छे

अमे पोताने शीर हाल उपाधिनो बोजो ईश्वरे विशेष मूक्यो छे एम करवामा तेनी इच्छा सुखरूप ज मानु छु पंचमकाळने नामे जैन ग्रंथो आ काळने ओळखे छे, अने कळिकाळने नामे पुराण ग्रंथो ओळखे छे एम आ काळने कठिन काळ कह्यो छे, तेनो हेतु जीवने 'सत्संग अने सत्शास्त्र'नो जोग थवो आ काळमा दुर्लभ छे अने तेटला ज माटे काळने एवु उपनाम आप्यु छे अमने पण पंचमकाळ अथवा कळियुग हाल तो अनुभव आपे छे अमारु चित्त निस्पृह अतिशय छे अने जगत्मा सस्पृह तरीके वर्तिए छीए ए कळियुगनी कृपा छे

मुंबई फागण वद १३ १९४७

१४०

कोईनो दोष नथी, अमे कर्म बांध्या माटे अमारो दोष छे.

ज्योतिषनी आम्नाय संबंधी केटलीक विगत लखी ते वाची छे घणो भाग तेनो जाणवामा छे तथापि चित्त तेमा जराय प्रवेश करी शकतु नथी अने ते विषेनु वाचवु सांभळवु कदापि चमत्कारिक होय, तोपण बोजरूप लागे छे थोडी पण तेमा रुचि रही नथी अमने तो मात्र एक अपूर्व एवा 'सत्' ना ज्ञानने विषे ज रुचि रहे छे बीजु जे कंई करवामा आवे छे, के अनुसरवामा आवे छे, ते बधु आसपासना बंधनने लईने करवामा आवे छे हाल जे कंई व्यवहार करीए छीए तेमा देह अने मनने बाह्य उपयोग वर्त्ताववो पडे छे, आत्मा तेमा वर्त्ततो नथी क्वचित् पूर्वकर्मानुसार वर्त्ताववु पडे छे तेथी अंतत आकुळता आवी जाय छे जे कंई पूर्वे निबंधन करवामा आव्या छे ते कर्मो निवृत्त थवा अर्थे —भोगवी लेवा अथवा थोडा काळमा भोगवी लेवाने अर्थे आ वेपार नामनु व्यावहारिक काम बीजाने अर्थे सेवीए छीए हाल जे करीए छीए ते विषे मने विचार आव्या करेल अने त्यार पछी अनुक्रमे ते कामनी शरूआत थई त्यारथी ते अत्यार सुधीमां कामनी दिनप्रतिदिन कंई वृद्धि थया करी छे

अमे आ काम प्रेरेलु माटे ते संबंधी ० ० ० अने तेटलु मजूरी जेवु काम पण कर्यानु राख्यु छे कामनी हवे घणी हद वधी गयेली होवाथी निवृत्त थवानी अंतत बुद्धि थई जाय छे, पण ० ० ० ने दोषबुद्धि आवी जवानो संभव, ते अनंत

સસારનુ કારણ ૦ ૦ ૦ ને થાય એમ જાણીને જેમ બને ચિત્તનુ સમાધાન કરી તે મજુરી જેવુ કામ પણ કર્યા જવુ, એમ હાલ તો ધાર્યુ છે

આ કામની પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે જેટલી અમારી ઉદાસીન દશા હતી તેથી આજ વિશેષ છે, અને તેથી અમે ઘણુંકરીને તેમની વૃત્તિને ન અનુસરી શકીએ એવુ છે, તથાપિ જેટલુ બન્યુ છે તેટલુ અનુસરણુ તો જેમ તેમ ચિત્ત સમાધાન કરી રાખ્યા કર્યુ છે

કોઈ પણ જીવ પરમાર્થને ઇચ્છે, અને વ્યાવહારિક સગમા પ્રીતિ રાખે, ને પરમાર્થ પ્રાપ્ત થાય, એમ તો કોઈ કાળે બને જ નહીં આ કામની નિવૃત્તિ પૂર્વકર્મ જોતા તો હાલ થાય તેવુ દેખાતુ નથી

આ કામ પછી 'ત્યાગ' એવુ અમે તો જ્ઞાનમા જોયુ હતુ, અને હાલ આવુ સ્વરૂપ દેખાય છે, એટલી આશ્ચર્યવાર્ત્તા છે અમારી વૃત્તિમા પરમાર્થ આડે અવકાશ નથી, તેમ છતા ઘણોખરો કાળ આ કામમા ગાળીએ છીએ, અને તેનુ કારણુ માત્ર તેમને દોષબુદ્ધિ ન આવે એટલુ જ છે, તથાપિ અમારી વર્તના જ એવી છે કે, જીવ તેનો જો ખ્યાલ ન કરી શકે તો તેટલુ કામ કરતા છતા પણ દોષબુદ્ધિ જ રહ્યા કરે

[સ૦ ૧૯૪૭, પાઠા૦ ફાગણ શુદ ૧૪, શુક્ર, ૧૯૪૮]

૧૩૭

[પાઠા૦ એક પત્ર મળ્યુ કે જે પત્રમા કેટલાક જીવને યોગ્યતા છે, પણ માર્ગ બતાવનાર નથી વિગેરે વિગત આપી છે એ વિષે આગળ આપને ઘણુકરીને ગુઢગુઢ પણ ખુલાસો કરેલો છે, તથાપિ આપ વિશેષ વિશેષ પરમાર્થની ઉત્સુકતામય છો, જેથી તે ખુલાસો વિસ્મરણુ થઈ જાય એમા આશ્ચર્ય નથી]

[પાઠા૦ વળી] આપને સ્મરણ રહેવા લખુ છુ કે, જ્યાસુધી ઈશ્વરેચ્છા નથી ત્યાસુધી અમારાથી કાઈ પણ થઈ શકનાર નથી તણખલાના બે કટકા કરવાની સત્તા પણ અમે ધરાવતા નથી અધિક શુ કહેવુ ?

[પાઠા૦ આપ તો કરુણામય છો તથાપિ અમારી કરુણા વિષે કેમ લક્ષ આપતા નથી, અને ઈશ્વરને સમજાવતા નથી?]

મુબઈ, ચૈત્ર શુદ ૪, રવિ, ૧૯૪૭

૧૫૨

' જબુસ્વામીનુ દૃષ્ટાત પ્રસગને પ્રબળ કરનારુ અને ઘણુ આનદકારક અપાયુ છે લુટાવી દેવાની ઇચ્છા છતા લોકપ્રવાહ એમ માને કે, ચોર લઈ ગયાના કારણે જબુનો ત્યાગ છે, તો તે પરમાર્થને કલકરૂપ છે, એવો જે મહાત્મા જબુનો આશય તે સત્ય હતો " એ વાત એમ ટુકી કરી હવે આપને પ્રશ્ન કરવુ યોગ્ય છે કે, ચિત્તની માયાના પ્રસગોમા આકુળતા વ્યાકુળતા હોય અને તેમા આત્મા ચિંતિત રહ્યા કરે, એ ઈશ્વરપ્રસન્નતાનો માર્ગ છે કે કેમ ? અને પોતાની બુદ્ધિએ નહીં, તથાપિ લોકપ્રવાહને લઈને પણ કુટુબાદિકને કારણે શોચનિય થવુ એ વાસ્તાવિક માર્ગ છે કે કેમ ? આપણે

આકુળ થવાથી કંઈ કરી શકીએ છીએ કે કેમ? અને જો કરી શકીએ છીએ તો પછી ઈશ્વર પર વિશ્વાસ શું ફળદાયક છે?

જ્યોતિષ જેવા કલ્પિત વિષયનો સાંસારિક પ્રસંગમાં નિસ્પૃહ પુરુષો લક્ષ કરતા હશે કે કેમ? અને અમે જ્યોતિષ જાણીએ છીએ અથવા કંઈ કરી શકીએ છીએ એમ ન માનો તો સારું, એવી હાલ ઇચ્છા છે.

મુંબઈ, ચૈત્ર શુદ, ૧૦, ૧૯૪૭

૧૫૬

"સર્વાત્મસ્વરૂપને નમસ્કાર."

પોતાનું અથવા પારકું જેને કંઈ નથી એવી કોઈ દશા તેની પ્રાપ્તિ હવે સમીપ જ આ દેહે છે, અને તેને લીધે પરેચ્છાથી વર્તિયે છીએ. પૂર્વે જે જે વિદ્યા, બોધ, જ્ઞાન, ક્રિયાની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે, તે તે સઘળાં આ દેહે જ વિસ્મરણ કરી નિર્વિકલ્પ થયા વિના છૂટકો નથી, અને તેને લીધે જ આમ વર્તિયે છીએ, તથાપિ આપની અધિક આકુળતા જોઈ કંઈ કંઈ આપને ઉત્તર આપવો પડ્યો છે, તે પણ સ્વેચ્છાથી નહીં, આમ હોવાથી આપને વિનતિ છે કે, એ સર્વ માયિક વિદ્યા અથવા માયિક માર્ગ સંબંધી આપના તરફથી મારી બીજી દશા થતાંસુધી સ્મરણ ન મળવું જોઈએ, એમ યોગ્ય છે.

મુંબઈ, એપ્રિલ ૧૮, ૧૮૯૧ [સં૦ ૧૯૪૭]

૧૫૭

"જેને લાગી છે તેને જ લાગી છે અને તેણે જ જાણી છે, તે જ 'પિયુ પિયુ' પોકારે છે" એ બ્રાહ્મી વેદના કહી કેમ જાય? કે જ્યાં વાણીનો પ્રવેશ નથી. વધારે શું કહેવું? લાગી છે તેને જ લાગી છે. તેના જ ચરણસંગથી લાગે છે, ત્યારે જ છૂટકો હોય છે. એ વિના બીજો સુગમ મોક્ષમાર્ગ છે જ નહીં. તથાપિ કોઈ પ્રયત્ન કરતું નથી. મોહ બળવાન છે!

મુંબઈ, ૭, ૧૮૯૧ [સં૦ ૧૯૪૭]

૧૫૮

પરબ્રહ્મ આનંદમૂર્તિ છે, તેનો ત્રણે કાળને વિષે અનુગ્રહ ઇચ્છીએ છીએ

કેટલોક નિવૃત્તિનો વખત મળ્યા કરે છે, પરબ્રહ્મવિચાર તો એમને એમ રહ્યા જ કરે છે. ક્યારેક તો તે માટે આનંદકિરણો બહુ સ્ફુરી નીકળે છે. અને કંઈની કંઈ (અભેદ) વાત સમજાય છે, પણ કોઈને કહી શકાતી નથી, અમારી એ વેદના અથાગ છે. વેદનાને વખતે શાતા પૂછનાર જોઈએ, એવો વ્યવહારનો નિયમ છે, પણ અમને આ પરમાર્થમાં શાતા પૂછનાર મળતો નથી! [પાઠાં૦ અને જે છે તેનાથી વિયોગ રહે છે]

મુંબઈ, મે, ૨૫, ૧૮૯૧ [સં૦ ૧૯૪૭]

૧૬૦

હરિને પ્રતાપે હરિનું સ્વરૂપ મળશું ત્યારે સમજાવશું.

ચિત્તની દશા ચૈતન્યમય રહ્યા કરે છે, જેથી વ્યવહારના બધા કાર્ય ઘણુંકરીને અવ્યવસ્થાથી કરીએ છીએ, હરીચ્છા સુખદાયક માનીએ છીએ. એટલે જે ઉપાધિ જોગ વર્ત્તે છે, તેને પણ સમાધિ જોગ માનીએ છીએ

ચિત્તની અવ્યવસ્થાને લીધે મુહૂર્ત્ત માત્રમા કરી શકાય એવુ કાર્ય વિચારતા પણ પખવાડિયુ વ્યતીત કરી નંખાય છે, અને વખતે તે કાર્ય કર્યા વિના જ જવા દેવાનુ થાય છે, બધા પ્રસગોમા તેમ થાય તોપણ હાનિ માની નથી, તથાપિ આપને કઈ કઈ જ્ઞાનવાર્ત્તા દર્શાવાય તો વિશેષ આનદ રહે છે, અને તે પ્રસગમા ચિત્તને કઈ વ્યવસ્થિત કરવાની ઇચ્છા રાખ્યા કરાય છે, છતા તે સ્થિતિમા પણ હમણા પ્રવેશ નથી કરી શકાતો એવી ચિત્તની દશા નિરકુશ થઈ રહી છે, અને તે નિરકુશતા પ્રાપ્ત થવામા હરિનો પરમ અનુગ્રહ કારણ છે, એમ માનીએ છીએ જે નિરકુશતાને પૂર્ણતા આપ્યા શિવાય ચિત્ત યથોચિત સમાધિયુક્ત નહીં થાય, એમ લાગે છે, અત્યારે તો બધુય ગમે છે, અને બધુય ગમતુ નથી, એવી સ્થિતિ છે જ્યારે બધુય ગમશે, ત્યારે નિરકુશતાની પૂર્ણતા થશે, એ 'પૂર્ણકામના' પણ કહેવાય છે, જ્યા હરિ જ સર્વત્ર સ્પષ્ટ ભાસે છે—અત્યારે કઈક અસ્પષ્ટ ભાસે છે, પણ સ્પષ્ટ છે એવો અનુભવ છે

જે રસ જગતનુ જીવન છે તે રસનો અનુભવ થવા પછી હરિપ્રત્યે અતિશય લય થઈ છે, અને તેનુ પરિણામ એમ આવશે કે જ્યા જેને રૂપે ઇચ્છીએ તેને રૂપે હરિ ૦ ૦ ૦ આવશે, એવો ભવિષ્ય કાળ ઈશ્વરેચ્છાને લીધે લખ્યો છે

અમે અમારો અતરગ વિચાર લખી શકવાને અતિશય અશક્ત થઈ ગયા છીએ, જેથી સમાગમને ઇચ્છીએ છીએ પણ ઈશ્વરેચ્છા હજુ તેમ કરવામા અસમ્મત લાગે છે, જેથી વિયોગે જ વર્ત્તિએ છીએ

તે પૂર્ણસ્વરૂપ હરિમા પરમ જેની ભક્તિ છે એવો કોઈ પણ પુરુષ હાલ નથી દેખાતો તેનુ શુ કારણ હશે? તેમ તેવી 'અતિ તીવ્ર અથવા 'તીવ્રમુમુક્ષુતા' કોઈના જોવામા આવી નથી તેનુ શુ કારણ હશે? ક્વચિત્ તીવ્રમુમુક્ષુતા' જોવામા આવી હશે તો ત્યા અનતગુણગભીર જ્ઞાનાવતાર પુરુષનો લક્ષ કેમ જોવામા આવ્યો નહીં હોય? [પાઠા૦ એ માટે આપ જે લાગે તે લખશો]

બીજુ મોટુ આશ્ચર્યકાર તો એ છે કે આપ જેવાને સમ્યકજ્ઞાનના બીજની—પરાભક્તિના મૂળની પ્રાપ્તિ છતા ત્યાર પછીનો ભેદ કેમ પ્રાપ્ત નથી હોતો? તેમ હરિ પ્રત્યે અખડ લયરૂપ વૈરાગ્ય જેટલો જોઈએ તેટલો કેમ વર્ધમાન નથી થતો? એનુ જે કઈ કારણ સમજાતુ હોય તો લખશો

અમારી ચિત્તની અવ્યવસ્થા એવી થઈ જવાને લીધે કોઈ કામમા જેવો જોઈએ તેવો ઉપયોગ રહેતા નથી, સ્મૃતિ રહેતી નથી, અથવા ખબર પણ રહેતી નથી, તે

માટે શું કરવું? શું કરવું એટલે કે વ્યવહારમાં બેઠાં છતાં એવી સર્વોત્તમ દશા બીજા કોઈને દુઃખરૂપ ન થવી જોઈએ, અને અમારા આચાર એવા છે કે વખતે તેમ થઈ જાય

બીજા કોઈને પણ આનંદરૂપ લાગવા વિષે હરિને ચિંતા રહે છે; માટે તે રાખશે. અમારૂં કામ તો તે દશાની પૂર્ણતા કરવાનું છે, એમ માનીએ છીએ, તેમ બીજા કોઈને સંતાપરૂપ થવાનો તો સ્વપ્ને પણ વિચાર નથી; બધાના દાસ છીએ, ત્યાં પછી દુઃખરૂપ કોણ માનશે ?–તથાપિ વ્યવહાર પ્રસંગમાં હરિની માયા અમને નહીં તો સામાને પણ એકને બદલે બીજું આરોપાવી દે તો નિરૂપાયતા છે, અને એટલો પણ શોક રહેશે. અમે સર્વ સત્તા હરિને અર્પણ કરીએ છીએ-કરી છે.

વધારે શું લખવું? પરમાનંદરૂપ હરિને ક્ષણ પણ ન વિસરવા એ અમારી સર્વ કૃતિ, વૃત્તિ અને લેખનો હેતુ છે.

મુંબઈ, વૈશાખ વદ ૮, રવિ, ૧૯૪૭.

૧૬૧.

'પ્રબોધશતક' મોકલ્યું છે, તે પહોચ્યું હશે. તમો બધાને એ શતક શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન કરવા જોગ છે. એ પુસ્તક વેદાંતની શ્રદ્ધા કરવા માટે મોકલ્યું નથી, એવો લક્ષ સાંભળનારનો પ્રથમ થવો જોઈએ. બીજા કંઈ કારણથી મોકલ્યું છે; જે કારણ ઘણુંકરીને વિશેષ વિચારે તમો જાણી શકશો.

હાલ તમોને કોઈ તેવું બોધક સાધન નહીં હોવાને લીધે એ શતક ઠીક સાધન છે, એમ માની મોકલ્યું છે. એમાંથી તમારે શું જાણવું જોઈએ, તેનો તમારે વિચાર કરવો.

સાંભળતાં કોઈએ અમારા વિષે આશંકા કરવી નહીં કે, એમાં જે કંઈ મત ભાગ જણાવ્યો છે, તે મત અમારો છે; માત્ર ચિત્તની સ્થિરતા માટે એ પુસ્તકના ઘણા વિચારો કામના છે. માટે મોકલ્યું છે, એમ માનવું.

વૈશાખ વદ ૮, રવિ, ૧૯૪૭.

૧૬૨.

હરીચ્છાથી જીવવું છે; અને પરેચ્છાથી ચાલવું છે. અધિક શું કહેવું?

મુંબઈ જ્યુન ૨૧, ૯૧. [સં ૧૯૪૭]

૧૬૩.

"સર્વશક્તિમાન હરિની ઇચ્છા સદૈવ સુખરૂપ જ હોય છે; અને જેને કાંઈ પણ ભક્તિના અંશો પ્રાપ્ત થયા છે, એવા પુરુષે તો જરૂર એમ જ નિશ્ચય કરવો યોગ્ય છે કે, "હરિની ઇચ્છા સદૈવ સુખરૂપ જ હોય છે." [પાઠાં. આપણો] વિયોગ રહેવામાં પણ હરિની તેવી જ ઇચ્છા છે, અને તે ઇચ્છા શું હશે, તે અમને કોઈ રીતે ભાસે છે; જે સમાગમે કહીશું.

'જ્ઞાનધારા' સંબંધી 'મૂળ માર્ગ' અમે તમને આ વખતના સમાગમમાં યોગે પણ કહીશું; અને તે માર્ગ પુરી રીતે આ જ જન્મમાં તમને કહીશું, એમ અમને હરિની પ્રેરણા હોય તેવું લાગે છે.

તમે અમારે માટે જન્મ ધર્યો હશે, એમ લાગે છે. તમે અમારા અથાગ ઉપકારી છો. તમે અમને અમારી ઇચ્છાનું સુખ આપ્યું, તે માટે નમસ્કાર શિવાય બીજો શું બદલો વાળીએ?

પણ અમને એમ લાગે છે કે અમારે હાથે હરિ તમને પરાભક્તિ અપાવશે હરિના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવશે; અને એ જ અમે મોટો ભાગ્યોદય માનીશું.

અમારૂં ચિત્ત તો બહુ હરિમય રહે છે. પણ સંગ બધા કળિયુગના રહ્યા છે માયાના પ્રસંગે રાતદિવસ રહેવું રહે છે; એટલે પૂર્ણ હરિમય ચિત્ત રહી શકવું દુર્લભ હોય છે, અને ત્યાંસુધી અમારા ચિત્તને ઉદ્વેગ મટશે નહીં.

શ્રાવણ શુદ ૧, બુધ, ૧૯૪૭. લા૦ ઈશ્વરાર્પણ.

૧૭૪.

ૐ સત.

શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમની અનન્યભક્તિને અવિચ્છિન ઇચ્છું છું.

એવો એક જ પદાર્થ પરિચય કરવા યોગ્ય છે, કે જેથી અનંત પ્રકારનો પરિચય નિવૃત્ત થાય છે; તે કયો? અને કેવા પ્રકારે? તેનો વિચાર મુમુક્ષુઓ કરે છે.

વવાણીઆ, ભાદ્રપદ વદ ૪, સોમ, ૧૯૪૭. સતમાં અભેદ.

૧૭૫.

જે મહાન્ પુરુષનું ગમે તેવું આચરણ પણ વંદન યોગ્ય જ છે, એવો મહાત્મા પ્રાપ્ત થયે નિઃસંદેહપણે ન જ વર્તિ શકાય તેમ તે વર્તતો હોય તો મુમુક્ષુએ કેવી દૃષ્ટિ રાખવી? એ વાર્ત્તા સમજવા જેવી છે.

વવાણીઆ, ભાદ્રપદ વદ ૪, ભોમ, ૧૯૪૭. અપ્રગટ સત.

૧૭૮.

ચિત્ત ઉદાસ રહે છે; કંઈ ગમતું નથી; અને જે કંઈ ગમતું નથી તે જ બધું નજરે પડે છે; તે જ સંભળાય છે. ત્યાં હવે શું કરવું? મન કોઈ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતું નથી, જેથી પ્રત્યેક કાર્ય મુલતવાં પડે છે; કંઈ વાંચન, લેખન કે જનપરિચયમાં રુચિ આવતી નથી; ચાલતા મતના પ્રકારની વાત કાને પડે છે કે, હૃદયને વિષે મૃત્યુથી અધિક વેદના થાય છે. સ્થિતિ કાં તમે જાણો છો, કાં સ્થિતિ વિતિ ગઈ છે તે જાણે છે; અને હરિ જાણે છે.

ભા૦ વદ ૭, ૧૯૪૭.

૧૭૯.

'આત્મામાં રમણ કરી રહ્યા છે, એવા નિર્ગ્રંથ મુનિઓ પણ નિષ્કારણ ભગવાનની ભક્તિમાં પ્રવર્તે છે, કારણકે ભગવાનના ગુણો એવા જ છે.'—શ્રીમદ્ભાગવત.

ભાદરવા વદ ૧૦, રવિ, ૧૯૪૭.

૧૮૧.

જણાવ્યા જેવું તો મન છે, કે જે સત્‌સ્વરૂપ ભણી અખંડ સ્થિર થયું છે-(નાગ જેમ મોરલી ઉપર), તથાપિ તે દશા વર્ણવવાની સત્તા સર્વાધાર હરિએ વાણીમાં પૂર્ણ મૂકી નથી; અને લેખમાં તો તે વાણીનો અનંતમો ભાગ માંડ આવી શકે; એવી તે દશા તે સર્વનું કારણ એવું જે પુરુષોત્તમસ્વરૂપ તેને વિષે અમને તમને અનન્ય પ્રેમભક્તિ અખંડ રહો; તે પ્રેમભક્તિ પરિપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાઓ. એ જ પ્રયાચના ઇચ્છી અત્યારે અધિક લખતો નથી.

ભાદરવા વદ ૧૨, ભોમ, ૧૯૪૭. [પાઠાં૦ ઈશ્વરેચ્છા.]

૧૮૨.

પરમ વિશ્રામ સુભાગ્ય.—

મહાત્મા વ્યાસજીને જેમ થયું હતું, તેમ અમને હમણાં વર્ત્તે છે. આત્મદર્શન પામ્યા છતાં પણ વ્યાસજી આનંદ સંપન્ન થયા નહોતા; કારણ કે હરિરસ અખંડપણે ગાયો નહોતો. અમને પણ એમ જ છે. અખંડ એવો હરિરસ પરમ પ્રેમે, અખંડપણે અનુભવનાં હજુ ક્યાંથી આવડે? અને જ્યાંસુધી તેમ નહીં થાય ત્યાંસુધી અમને જગતમાંની વસ્તુનું એક અણું પણ ગમતું નથી.

ભગવાન્ વ્યાસજી જે યુગમાં હતા, તે યુગ બીજો હતો; "આ કળિયુગ છે; એમાં હરિસ્વરૂપ, હરિનામ અને હરિજન દૃષ્ટિએ નથી આવતાં; [પાઠાં૦ શ્રવણમાં પણ નથી આવતાં] એ ત્રણેમાંના કોઈની સ્મૃતિ થાય એવી કોઈ પણ ચીજ પણ દૃષ્ટિએ નથી આવતી. બધાં સાધન કળિયુગથી ઘેરાઈ ગયાં છે. ઘણુંકરીને બધાય જીવ ઉન્માર્ગે પ્રવર્ત્તે છે, અથવા સન્માર્ગની સન્મુખ વર્ત્તતા નજરે નથી પડતા. ક્વચિત્ મુમુક્ષુ છે, પણ તેને હજુ માર્ગનો નિકટ સંબંધ નથી."

"નિષ્કપટીપણું પણ મનુષ્યોમાંથી ચાલ્યા ગયા જેવું થયું છે, સન્માર્ગનો એક અંશ અને તેનો પણ શતાંશ તે કોઈ આગળ પણ દૃષ્ટિએ પડતો નથી; કેવળજ્ઞાનનો માર્ગ તે તો કેવળ વિસર્જન થઈ ગયો છે," કોણ જાણે હરિની ઇચ્છા શું છે? આવો વિકટ કાળ તો હમણાં જ જોયો. કેવળ મંદપુણ્યવાળાં પ્રાણી જોઈ પરમ અનુકંપા આવે છે; અમને સત્સંગની ન્યૂનતાને લીધે કંઈ ગમતું નથી.

ઘણીવાર થોડે થોડે કહેવાઈ ગયું છે, તથાપિ ચોખ્ખા શબ્દોમાં કહેવાયાથી સ્મૃતિમાં વધારે રહે, એટલા માટે કહીએ છીએ કે, કોઈથી 'અર્થસંબંધ' અને 'કામસંબંધ' તો ઘણા કાળ થયાં ગમતાં જ નથી. હમણાં 'ધર્મસંબંધ' અને 'મોક્ષસંબંધ' પણ ગમતો નથી. 'ધર્મસંબંધ' અને 'મોક્ષસંબંધ' તો ઘણુંકરીને યોગીઓને પણ ગમે છે; અને અમે તો તેથી પણ વિરક્ત રહેવા માગીએ છીએ. હાલ તો અમને કંઈ ગમતું નથી, અને જે કંઈ ગમે છે, તેનો અતિશય વિયોગ છે. વધારે શું લખવું? "સહન જ કરવું એ સુગમ છે."

વવાણીઆ, ભાદરવા વદ ૧૪, ગુરુ, ૧૯૪૭.

૧૮૩.

પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ એવું જે ભગવત સંબંધી જ્ઞાન તે પ્રગટ કરવા જ્યાંસુધી તેની ઇચ્છા નથી, ત્યાંસુધી વધારે પ્રસંગ કોઈથી પાડવામાં નથી આવતો, તે જાણો છો.

અભિન્ન એવું હરિપદ જ્યાંસુધી અમે અમારામાં નહીં માનીએ ત્યાંસુધી 'પ્રગટમાર્ગ' કહીશું નહીં; તમે પણ જેઓ અમને જાણો છો, તે શિવાય અધિકને નામ, ઠામ, ગામથી અમને જણાવશો નહીં. એકથી અનંત છે; અનંતથી એક છે.

આશો વદ ૧, રવિ, ૧૯૪૭.

૧૮૪.

આદિપુરુષ રમત માંડીને બેઠો છે.

નવાજૂનું તો એક આત્મવૃત્તિ શિવાય અમારે કયાં છે? અને તે લખવા જેટલો મનને અવકાશ પણ કયાં છે? નહીં તો બધુય નવું છે, અને બધુય જીર્ણ છે.

આશો વદ ૫, ૧૯૪૭. (ગુજરાતી)

૧૮૬.

પરમાર્થવિષયે મનુષ્યોનો પત્રવ્યવહાર વધારે ચાલે છે; અને અમને તે અનુકૂળ આવતો નથી; જેથી ઘણા ઉત્તર તો લખવામાં જ આવતા નથી; એવી હરિ ઇચ્છા છે; અને અમને એ વાત પ્રિય પણ છે.

[પાઠા૦ એક દશાએ વર્ત્તન છે; અને એ દશા હજુ ઘણો વખત રહેશે; ત્યાંસુધી ઉદયાનુસાર પ્રવર્ત્તન યોગ્ય જાણ્યું છે. માટે કોઈ પણ પ્રસગે પત્રાદિની પહોંચ મળતાં વિલંબ થાય, અથવા ન મોકલાય, અથવા કંઈ ન જણાવી શકાય, તો તે શોચ કરવા યોગ્ય નથી, એમ દૃઢ કરીને અત્રેનો પત્ર પ્રસગ રાખજો]

આશો વદ ૧૦, સોમે, ૧૯૪૭. (ગુજરાતી)

૧૮૯.

૧. 'પરસમય' જાણ્યા વિના સ્વસમય જાણ્યા છે એમ કહી શકાય નહીં.

૨. 'પરદ્રવ્ય' જાણ્યા વિના સ્વદ્રવ્ય જાણ્યું છે એમ કહી શકાય નહીં.

૩. 'સમ્મતિતર્કમાં' શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરે કહ્યુ છે કે, જેટલા 'વચનમાર્ગ' છે તેટલા 'નયવાદ' છે અને જેટલા 'નયવાદ' છે તેટલા જ પરસમય છે.

૪. અક્ષય ભગત કવિએ કહ્યુ છે કે:—

કર્ત્તા મટે તો છૂટે કર્મ, એ છે મહા ભજનનો મર્મ,
જો તું જીવ તો કર્ત્તા હરી, જો તું શિવ તો વસ્તુ ખરી.
તુ છો જીવ ને તુ છો નાથ, એમ કહી અખે ઝટકયા હાથ.

૧૯૪૭. વવાણીઆ.

૧૯૦.

કાળ વિષમ આવી ગયો છે. સત્સંગનો જોગ નથી, અને વીતરાગતા વિશેષ છે, એટલે કયાંય સાતું નથી,—અર્થાત્ મન વિશ્રાંતિ પામતું નથી. અનેક પ્રકારની

વિટંબનાએ અમને નથી. તથાપિ નિરંતર સત્સંગ નહીં, એ મોટી વિટંબના છે. કોઈ સંગ ગમતો નથી.

કાર્તક શુદિ ૫, ગુરૂ. ૧૯૪૮

૧૬૨.

"ગમે તેટલી વિપત્તિયો પડે, તથાપિ જ્ઞાનીદ્વારા સાંસારિક ફળની ઇચ્છા કરવી યોગ્ય નથી."

"ઉદય આવેલો અંતરાય સમપરિણામે વેદવા યોગ્ય છે. વિષમપરિણામે વેદવા યોગ્ય નથી."

[પાઠાં૦ તમારી આજીવિકા સંબંધી સ્થિતિ ઘણા વખત થયાં જાણવામાં છે; એ પૂર્વ કર્મનો યોગ છે.]

"યથાર્થ જ્ઞાન જેમને છે એવો પુરૂષ અન્યથા આચરે નહીં;" માટે તમે જે આકુળતાને લઈ ઇચ્છા જણાવી, તે નિવૃત્ત કરવા યોગ્ય છે.

"જ્ઞાની પાસે સાંસારિક વૈભવ હોય તોપણ મુમુક્ષુએ કોઈ પણ પ્રકારે તે ઇચ્છવો યોગ્ય નથી. ઘણુંકરી જ્ઞાની પાસે તેવો વૈભવ હોય છે, તો તે મુમુક્ષુની વિપત્તિ ટાળવા માટે ઉપયોગી થાય છે. પારમાર્થિક વૈભવથી જ્ઞાની, મુમુક્ષુને સાંસારિક ફળ આપવાનું ઇચ્છે નહીં; કારણ કે અકર્તવ્ય તે જ્ઞાની કરે નહીં."

"ધીરજ ન રહે એવા પ્રકારની તમારી સ્થિતિ છે, એમ અમે જાણીએ છીએ, તેમ છતાં ધીરજમાં એક અંશનું પણ ન્યૂનપણું ન થવા દેવું તે, તમને કર્તવ્ય છે; અને એ યથાર્થ બોધ પામવાનો મુખ્ય માર્ગ છે."

[પાઠાં૦ હાલ તો અમારી પાસે એવું કોઈ સાંસારિક સાધન નથી કે તમને તે વાટે ધીરજનું કારણ થઈએ, પણ તેવો પ્રસંગ લક્ષમાં રહે છે; બાકી બીજાં પ્રયત્ન તો કર્તવ્ય નથી.]

"કોઈ પણ પ્રકારે ભવિષ્યનો સાંસારિક વિચાર છોડી, વર્તમાનમાં સમપણે પ્રવર્તવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરવો એ, તમને યોગ્ય છે; ભવિષ્યમાં જે થવા યોગ્ય હશે તે થશે,–તે અનિવાર્ય છે, એમ ગણી પરમાર્થ-પુરૂષાર્થ ભણી સન્મુખ થવું યોગ્ય છે."

"ગમે તે પ્રકારે પણ એ લોકલજ્જારૂપ ભયનું સ્થાનક એવું જે ભવિષ્ય, તે વિસ્મરણ કરવા યોગ્ય છે; તેની ચિંતા પછી પરમાર્થનું વિસ્મરણ હોય છે; અને એમ થાય તે મહા આપત્તિરૂપ છે; માટે તે આપત્તિ આવે નહીં, એટલું જ વારંવાર વિચારવા યોગ્ય છે." ઘણો વખત થયાં [પાઠાં૦ આજીવિકા અને] લોકલજ્જાનો ખેદ તમને અંતરમાં ભેળો થયો છે, તે વિષે હવે તો નિર્ભયપણું જ અંગીકાર કરવું યોગ્ય છે. ફરી કહીએ છીએ કે, તે જ કર્તવ્ય છે; યથાર્થ બોધનો એ મુખ્ય માર્ગ છે; એ સ્થળે ભૂલ ખાવી યોગ્ય નથી."

"લજ્જા અને આજીવિકા મિથ્યા છે;

યથાર્થ હશે, તે થશે. તેમાં સમપણું રાખ

માટે નિઃશંકપણે નિરાભિમાની થવું યોગ્ય છે. સમપરિણામે પરિણમવું યોગ્ય છે, અને એ જ અમારો બોધ છે."

"આ જ્યાંસુધી નહીં પરિણમે ત્યાંસુધી યથાર્થ બોધ પણ પરિણમે નહીં."

[સં૦ ૧૯૪૮. સ૦ નિ૦]

૧૯૩.

સંસારકાળથી તે અત્ર ક્ષણ સુધીમાં તમ પ્રત્યે કોઈ પણ પ્રકારનો અવિનય, અભક્તિ, અસત્કાર કે તેવા બીજા અન્ય પ્રકાર સંબંધી કોઈ પણ અપરાધ મન, વચન, કાયાના પરિણામથી થયો હોય તે સર્વ અત્યંત નમ્રપણે, તે સર્વ અપરાધોના અત્યંત લયપરિણામરૂપ આત્મસ્થિતિએ કરી હું સર્વ પ્રકારે ક્ષમાવું છું; અને તે ક્ષમાવવાને યોગ્ય છું. તમને કોઈપણ પ્રકારે તે અપરાધાદિનો અનુપયોગ હોય તોપણ, અત્યંતપણે અમારી તેવી પૂર્વકાળ સંબંધીની કોઈ પ્રકારે પણ સંભાવના જાણી અત્યંતપણે ક્ષમા આપવા યોગ્ય આત્મસ્થિતિ કરવા અત્ર ક્ષણ લઘુત્વપણે વિનંતિ છે.

મુંબઈ, કાર્તિક શુદ ૧૦, ગુરુ, ૧૯૪૮.

૧૯૪.

(એવું જે) પરમસત્ય તેનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ.

"ભગવતને સર્વ સમર્પણ કર્યા શિવાય આ કાળમાં જીવનું દેહાભિમાન મટવું સંભવતું નથી." માટે અમે સનાતનધર્મરૂપ પરમસત્ય તેનું નિરંતર ધ્યાન કરીએ છીએ. "જે સત્યનું ધ્યાન કરે છે, તે સત્ય હોય છે."

માગશર શુદિ ૨, ગુરુ, ૧૯૪૮.

૧૯૭

જ્ઞાનીના આત્માને અવલોકીએ છીએ, અને તેમ થઈએ છીએ.

[પાઠા૦ આપની સ્થિતિ લક્ષમાં છે. આપની ઇચ્છા પણ લક્ષમાં છે; ગુરુ અનુગ્રહવાળી વાર્ત્તા લખી તે પણ ખરી છે. કર્મનું ઉદયપણું ભોગવવું પડે તે પણ ખરું છે. આપ અતિશય ખેદ વખતોવખત પામી જાઓ છો, તે પણ જાણીએ છીએ. વિયોગનો તાપ અસહ્ય, આપને રહે છે, તે પણ જાણીએ છીએ. ઘણા પ્રકારે સત્સંગમાં રહેવા જોગ છો, એમ માનીએ છીએ; તથાપિ હાલ તો એમ સહન કરવું યોગ્ય માન્યું છે.]

"ગમે તેવા દેશકાળને વિષે યથાયોગ્ય રહેવું, યથાયોગ્ય રહેવા ઇચ્છયા જ કરવું [પાઠા૦ એ ઉપદેશ છે." મનની ચિંતા લખી જણાવો તોય અમને તમારા ઉપર ખેદ થાય તેમ નથી. જ્ઞાની અન્યથા કરે નહીં, તેમ કરવું તેને સૂઝે નહીં, ત્યાં બીજો ઉપાય ઇચ્છવો પણ નહીં, એમ વિનંતિ છે.]

કોઈ એવા પ્રકારનો ઉદય છે કે, અપૂર્વ વીતરાગતા છતાં વેપાર સંબંધી કંઈક પ્રવર્તન કરી શકીએ છીએ, તેમજ બીજાં પણ ખાવાપીવા વગેરેનાં પ્રવર્તન માંડ-માંડ કરી શકીએ છીએ. મન ક્યાંય વિરામ પામતું નથી; ઘણુંકરીને અત્ર કોઈનો

સમાગમ ઇચ્છતું નથી. કંઈ લખી શકાતું નથી. વધારે પરમાર્થવાક્ય વદવા ઇચ્છા થતી નથી, કોઈએ પૂછેલાં પ્રશ્નોનો ઉત્તર જાણતાં છતાં લખી શકતા નથી; ચિત્તનો પણ ઝાઝો સંગ નથી; આત્મા આત્મભાવે વર્તે છે.

સમયે સમયે અનંતગુણવિશિષ્ટ આત્મભાવ વધતો હોય એવી દશા રહે છે, જે ઘણુંકરીને કળવા દેવામાં આવતી નથી,-અથવા કળી શકે તેવાનો પ્રસંગ નથી

આત્માને વિષે સહજ સ્મરણે પ્રાપ્ત થયેલું જ્ઞાન શ્રી વર્દ્ધમાનને વિષે હતું, એમ જણાય છે. પૂર્ણ વીતરાગ જેવો બોધ તે અમને સહેજે સાંભરી આવે છે, એટલે જ ૦ ૦ ૦ અને ૦ ૦ ૦ લખ્યું હતું કે, તમે 'પદાર્થને' સમજો બીજો કોઈ તેમ લખવામાં હેતુ નહોતો.

પોશ શુદ ૭, ગુરુ, ૧૯૪૮, મુંબઈ.

૧૯૯.

અનુક્રમે સંયમ સ્પર્શતોજી, પામ્યો ક્ષાયકભાવ રે,
સંયમ શ્રેણી ફૂલડેજી, પૂજું પદ નિષ્પાવ રે.
દર્શન સકલના નય ગ્રહે, આપ રહે નિજ ભાવે રે,
હિતકરી જનની સંજીવની, ચારો તેહ ચરાવે રે.
દર્શન જે થયા જૂજવાં, તે ઓઘ નજરને ફેરે રે,
દૃષ્ટિ થિરાદિક તેહમાં, સમકિતદૃષ્ટિને હેરે રે.
યોગનાં બીજ ઇહાં ગ્રહે, જિનવર શુદ્ધ પ્રણામો રે,
ભાવાચારજ સેવના, ભવ ઉદ્વેગ સુઠામો રે.

પોશ શુદ ૧૩, ૧૯૪૮. —મુનિ શ્રી યશોવિજયજી.

૨૦૩.

(રાગ-પ્રભાતને અનુસરતો)

જીવ નવિ પુગ્ગલી નૈવ પુગ્ગલ કદા, પુગ્ગલાધાર નહીં તાસ રંગી,
પર તણો ઈશ નહિ અપર ઐશ્વર્યતા, વસ્તુધર્મે કદા ન પરસંગી;
—દેવચંદ્રજી શ્રી સુમતિનાથનું સ્તવન.

મુંબઈ, સં૦ ૧૯૪૮ ના મહા શુદ ૧૩, બુધ. પ્રમાણ પહોંચે.

૨૦૬.

જબહિ તેં ચેતન વિભાવસોં ઉલટિ આપુ;
સમો પાઈ અપનો સુભાવ ગહિ લીનો હૈ;
તબહિ તેં જો જો લેનજોગ, સો સો લીનો હૈ;
જો જો ત્યાગજોગ, સો સો સબ છોડી દીનો હૈ;
લેવેકો ન રહી ઠોર, ત્યાગિવેકોં નાંહી ઓર,

બાકી કહા ઉખર્યોજી, કારજ નબીનો હૈ;
સગત્યાગી, અંગત્યાગી, વચનતરંગત્યાગી;
મનત્યાગી. બુદ્ધિત્યાગી, આપા શુદ્ધ કીનો હૈ.

કેવી અદ્ભુત દશા?

સં૦ ૧૯૪૮, મહા વદ ૯, સોમ, મુંબઇથી. પ્રણામ પહોંચે.

૨૦૮.

અત્ર સમાધિ છે પૂર્ણજ્ઞાને કરીને યુક્ત એવી જે સમાધિ તે વારંવાર સાંભરે છે. પરમસત્‌નું ધ્યાન કરીએ છીએ. (ઉદાસપણું વર્તે છે.)

મહા વદ ૧૨, રવિ, ૧૯૪૮.

૨૦૯.

લેવેકી ન રહી ઠોર, ત્યાગિબેકી નાંહિ ઓર,
બાકી કહા ઉખર્યો જુ, કારજ નબીનો હૈ?

સ્વરૂપનું ભાન થવાથી પૂર્ણકામપણું પ્રાપ્ત થયુ. એટલે હવે બીજું કોઈ ક્ષેત્ર કંઈ પણ લેવાને માટે રહ્યુ નથી સ્વરૂપનો તો કોઈ કાળે ત્યાગ કરવાને મૂર્ખ પણ ઇચ્છે નહીં; અને જ્યાં કેવળ સ્વરૂપસ્થિતિ છે, ત્યાં તો પછી બીજુ કંઈ રહ્યુ નથી, એટલે ત્યાગવાપણું પણ રહ્યુ નહીં હવે જ્યારે લેવું, દેવું એ બન્ને નિવૃત્ત થઈ ગયું, ત્યારે બીજું કોઈ નવીન કાર્ય કરવાને માટે શુ ઉગર્યું? અર્થાત્ જેમ થવું જોઈએ તેમ થયુ, ત્યાં પછી બીજી લેવાદેવાની જંજાળ કયાથી હોય? એટલે કહે છે કે અહીં પૂર્ણકામતા પ્રાપ્ત થઈ.

સં૦ ૧૯૪૮ ના મહા વદ „ રવિ, મુબઈથી

૨૧૦

શુદ્ધતા વિચારે ધ્યાવે, શુદ્ધતામેં કેલી કરે,
શુદ્ધતામેં થિર વ્હે અમૃત ધારા વરસે —

[સ૦ ૧૯૪૮. સ૦ નિ૦, પાઠા૦ મહા વદ ૧૧, બુધ]

૨૧૨.

પરિણામમાં અત્યંત ઉદાસીનતા પરિણમ્યા કરે છે; જેમ જેમ તેમ થાય છે, તેમ તેમ પ્રવૃત્તિ પ્રસગ પણ વધ્યા કરે છે. જે પ્રવૃત્તિનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થશે, એમ નહીં ધારેલું, તે પણ પ્રાપ્ત થયા કરે છે, અને એથી એમ માનીએ છીએ કે ઉતાવળે પૂર્વે નિબંધન કરેલા એવાં કર્મો નિવૃત્ત થવાને માટે ઉદયમા આવે છે.

ફાગણ શુદ ૧૩, શુક્ર, ૧૯૪૮.

૨૧૩.

[પાઠા૦ અત્ર ભાવસમાધિ તો છે. દ્રવ્યસમાધિ આવવાને માટે પૂર્વ કર્મ નિવૃત્ત થવાં દેવા યોગ્ય છે]

દુસમકાળનું મોટામાં મોટું ચિહ્ન શું? અથવા દુસમકાળ કયો કહેવાય? અથવા કયા મુખ્ય લક્ષણે તે ઓળખી શકાય? એ જ વિજ્ઞાપન

ફાગણ વદ ૫, શનિ, ૧૯૪૮ વિ૦ બોધબીજ.

૨૧૪

ચાલુ ઉપાધિ ઉદયપણે પ્રવર્તે છે

ફાગણ શુદ ૧૦, શુક્ર, ૧૯૪૮

૨૧૬

પૂર્વકર્મે તરત નિવૃત્ત થાય એમ કરીએ છીએ.✓

ફાગણ વદ ૧૪, ૧૯૪૮

૨૨૦

જ્ઞાનીને સર્વસંગપરિત્યાગ કરવાનો હેતુ શો હશે?

ચૈત્ર શુદ ૭, રવિ, ૧૯૪૮

૨૨૧

આત્મસમાધિપૂર્વક યોગઉપાધિ રહ્યા કરે છે, જે પ્રતિબંધને લીધે હાલ તો કંઈ ઇચ્છિત કરી શકાતું નથી આવા જ હેતુએ કરીને શ્રી ઋષભાદિ જ્ઞાનીઓએ શરીરાદિ પ્રવર્તનાના ભાનનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો

મુંબઈ, એપ્રીલ ૪, ૯૨ [સં૦ ૧૯૪૮] સમસ્થિતભાવ.

૨૨૨

સમય માત્ર પણ અપ્રમત્તધારાને નહીં વિસ્મરણ કરતું એવું જે આત્માકાર મન, તે વર્તમાન સમયે ઉદય પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને જે કોઈ પણ પ્રકારે વર્તાય છે, તેનું કારણ પૂર્વે નિબંધન કરવામાં આવેલો એ ઉદય છે, તે ઉદયને વિષે પ્રીતિ પણ નથી અને અપ્રીતિ પણ નથી, સમતા છે, કરવા યોગ્ય પણ એમ જ છે

મુંબઈ, એપ્રીલ ૮, ૯૨. [સં૦ ૧૯૪૮]

૨૨૩

બાહ્યોપાધિપ્રસંગ વર્તે છે જેમ બને તેમ સદ્વિચારનો પરિચય થાય તેમ કરવા, (ઉપાધિમાં મુંઝાઈ રહેવાથી) યોગ્યપણે ન વર્તાય તે વાત લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય જ્ઞાનીઓએ જાણી છે

મુંબઈ, ચૈત્ર શુદ ૯, બુધે, ૧૯૪૮ પ્રણામ.

૨૨૬

[પાઠા૦ સત્સંગ થવાનો પ્રસંગ ઇચ્છીએ છીએ પણ] ઉપાધિયોગનો જે ઉદય તે પણ વેદવા વિના ઉપાય નથી. જગતમાં બીજા પદાર્થો તો અમને કંઈ રુચિના કારણરૂપ નથી જે કંઈ રુચિ રહી છે, તે માત્ર એક 'સત્'નું ધ્યાન કરનારા એવા સંત પ્રત્યે, જેમાં આત્માને વર્ણવ્યો છે એવા 'સત્શાસ્ત્ર' પ્રત્યે, અને પરેચ્છાએ પરમાર્થના નિમિત્ત કારણ એવા 'દાનાદિ' પ્રત્યે રહી છે, આત્મા તો કૃતાર્થ સમજાય છે

ચૈત્ર વદ ૫, રવિ, ૧૯૪૮

૨૨૯.

ભાવસમાધિ છે. બાહ્યઉપાધિ છે; જે ભાવને ગૌણ કરી શકે એવી સ્થિતિની છે; તથાપિ સમાધિ વર્ત્તે છે.

અક્ષયતૃતીયા. ૧૯૪૮.

૨૩૦.

[પાઠા૦ અમે પૂર્ણકામપણાં વિષે લખ્યું હતું; તે એવા આશયથી લખ્યું છે કે] જે પ્રમાણે જ્ઞાનનું પ્રકાશવું છે, તે પ્રમાણે શબ્દાદિ વ્યવહારિક પદાર્થને વિષેથી નિસ્પૃહપણું વર્ત્તે છે. આત્મસુખે કરી પરિતૃપ્તપણું વર્ત્તે છે. "અન્ય સુખની જે ઇચ્છા નહીં થવી, તે પૂર્ણજ્ઞાનનું લક્ષણ છે."

"જ્ઞાની અનિત્ય જીવનમાં નિત્યપણું પ્રાપ્ત કરે છે, એમ જે લખ્યું છે તે, એવા આશયથી લખ્યું છે કે, તેને મૃત્યુને વાટે નિર્ભયપણું વર્ત્તે છે. જેને એમ હોય તેને પછી અનિત્યપણા વિષે રહ્યા છે, એમ કહીએ નહીં તો તે વાત સત્ય છે."

"ખરૂં આત્મભાન થાય છે તેને, 'હું' અન્યભાવનો અકર્ત્તા છું એવો બોધ ઉત્પન્ન થઈ, અહંપ્રત્યયિબુદ્ધિ, તે વિલય પામે છે."

એવું જે આત્મભાન તે વારંવાર ઉજ્વલપણે વર્ત્યા કરે છે, તથાપિ જેમ ઇચ્છિએ તેમ તો નહીં.

૧૯૪૮, વૈશાખ શુદ ૪, શનિવાર. સમાધિરૂપ.

૨૩૬.

ઈશ્વરાદિ સંબંધી જે નિશ્ચય છે, તેને વિષે હાલ વિચારનો ત્યાગ કરી સામાન્ય પ્રકારે 'સમયસાર'નું વાંચન કરવું યોગ્ય છે, અર્થાત્ ઈશ્વરના આશ્રયથી હાલ ધીરજ રહે છે, તે ધીરજ તેના વિકલ્પમાં પડવાથી રહેવી વિકટ છે.

'નિશ્ચય'ને વિષે અકર્ત્તા, 'વ્યવહાર'ને વિષે કર્ત્તા ઇત્યાદિ જે વ્યાખ્યાન 'સમયસાર'ને વિષે છે, તે વિચારવાને યોગ્ય છે, તથાપિ નિવૃત્ત થયા છે જેના બોધસંબંધી દોષ એવા જે જ્ઞાની તે પ્રત્યેથી એ પ્રકાર સમજવા યોગ્ય છે.

સમજવા યોગ્ય તો છે જે ૦ ૦ ૦ સ્વરૂપ, પ્રાપ્ત થયું છે જેને વિષે નિર્વિકલ્પપણું એવા જ્ઞાનીથી, તેના આશ્રયે જીવના દોષ ગલિત થઈ પ્રાપ્ત હોય છે, સમજાય છે.

[પાઠા૦ છ માસ સંપૂર્ણ થયાં જેને પરમાર્થ પ્રત્યે એક પણ વિકલ્પ ઉત્પન્ન થયો નથી એવા શ્રી ૦ ૦ ૦ ને નમસ્કાર છે.]

મુંબઈ, જેઠ શુદ ૧૦, રવિ, ૧૯૪૮.

૨૪૯.

[પાઠા૦ સ્વસ્તિ શ્રી સાયલા ગ્રામ શુભસ્થાને સ્થિત, પરમાર્થના અખંડ નિશ્ચયિ, નિષ્કામ સ્વરૂપ ૦ ૦ ૦ ના વારંવાર સ્મરણરૂપ, મુમુક્ષુ પુરૂષોએ અનન્ય પ્રેમે સેવન કરવા યોગ્ય, પરમસરળ અને શાંતમૂર્ત્તિ એવા શ્રી 'સુભાગ્ય,' તેમના

પ્રત્યે શ્રી 'મોહમયિ' સ્થાનેથી નિષ્કામ સ્વરૂપ છે જેનું એવા સ્મરણરૂપ સત્પુરુષના વિનયપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય]

જેમાં પ્રેમભક્તિ પ્રધાન નિષ્કામપણે રહી છે, એવા તમ લિખિત ઘણા પત્રો અનુક્રમે પ્રાપ્ત થયા છે આત્માકારસ્થિતિ અને ઉપાધિજોગરૂપ કારણને લીધે માત્ર તે પત્રોની પહોંચ લખવા જેટલું બન્યું છે

અત્ર ભા૦ રેવાશંકરની શારીરિક સ્થિતિ યથાયોગ્યપણે રહેતી નહીં હોવાથી, અને વ્યવહાર સંબંધીનું કામકાજ વધ્યું હોવાથી, ઉપાધિજોગ પણ વિશેષ રહ્યો છે, અને રહે છે, જેથી આ ચોમાસામાં બહાર નીકળવાનું અશક્ય થયું છે, [પાઠાં૦ અને તેને લીધે તમ સંબંધી નિષ્કામ સમાગમ તે પ્રાપ્ત થઈ શક્યો નથી, વળી દીવાળી પહેલાં તેવો જોગ પ્રાપ્ત થવો સંભવતો નથી]

તમ લિખિત કેટલાક પત્રોને વિષે જીવાદિ સ્વભાવ અને પરભાવના કેટલાક પ્રશ્નો આવતા હતા, તેના પ્રત્યુત્તર તે કારણથી લખી શકાયા નથી. બીજા પણ જિજ્ઞાસુઓના પત્રો આ વખતમાં ઘણા મળ્યા છે, તેને માટે પણ ઘણુંકરીને તેમ જ થયું છે

હાલ જે ઉપાધિજોગ પ્રાપ્તપણે વર્તે છે, તે જોગનો પ્રતિબંધ ત્યાગવાનો વિચાર જો કરીએ તો તેમ થઈ શકે એમ છે, તથાપિ તે ઉપાધિજોગના વેદવાથી જે પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવાનું છે, તે તે જ પ્રકારે વેદવા શિવાયની બીજી ઇચ્છા વર્તતી નથી, એટલે તે જ જોગે તે પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવા દેવું યોગ્ય છે, એમ જાણીએ છીએ અને તેમ સ્થિતિ છે

"શાસ્ત્રોને વિષે આ કાળને અનુક્રમે ક્ષીણપણું યોગ્ય કહ્યો છે, અને તે પ્રકારે અનુક્રમે થયા કરે છે એ ક્ષીણપણું મુખ્ય કરીને પરમાર્થસંબંધીનું કહ્યું છે જે કાળમાં અત્યંત દુર્લભપણે પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય તે કાળ દુસમ કહેવા યોગ્ય છે જો કે સર્વ કાળને વિષે પરમાર્થપ્રાપ્તિ જેનાથી થાય છે, એવા પુરુષોનો જોગ દુર્લભ જ છે, તથાપિ આવા કાળને વિષે તો અત્યંત દુર્લભ હોય છે જીવોની પરમાર્થવૃત્તિ ક્ષીણપરિણામને પામતી જતી હોવાથી તે પ્રત્યે જ્ઞાનીપુરુષોના ઉપદેશનું બળ ઓછું થાય છે, અને તેથી પરંપરાએ તે ઉપદેશ પણ ક્ષીણપણાને પામે છે, એટલે પરમાર્થમાર્ગ અનુક્રમે વ્યવચ્છેદ થવા જોગ કાળ આવે છે"

"આ કાળને વિષે અને તેમાં પણ હમણાં લગભગ બના સૈકાથી મનુષ્યની પરમાર્થવૃત્તિ બહુ ક્ષીણપણાને પામી છે, અને એ વાત પ્રત્યક્ષ છે [પાઠાં૦ સહજાનંદ સ્વામીના વખત સુધી] મનુષ્યોમાં જે સરળવૃત્તિ હતી તે અને આજની સરળવૃત્તિ એમાં મોટો તફાવત થઈ ગયો છે ત્યાંસુધી મનુષ્યોની વૃત્તિને વિષે કાંઈ કંઈ આજ્ઞાંકિતપણું, પરમાર્થની ઇચ્છા, અને તે સંબંધી નિશ્ચયમાં દૃઢતા, એ જેવાં હતાં તેવાં આજ નથી, તેથી તો આજે ઘણું ક્ષીણપણું થયું છે,—જો કે હજુ આ કાળમાં પરમાર્થવૃત્તિ કેવળ અવ્યવચ્છેદ પ્રાપ્ત થઈ નથી, તેમ સત્પુરુષરહિત ભૂમિ થઈ નથી તોપણ કાળ તે કરતાં વધારે વિષમ છે—બહુ વિષમ છે—એમ જાણીએ છીએ"

આવુ કાળનુ સ્વરૂપ જોઈને મોટી અનુકપા હૃદયને વિષે અખડપણે વર્ત્તે છે
"જીવોને વિષે કોઈ પણ પ્રકારે અત્યત દુખની નિવૃત્તિનો ઉપાય એવો જે સર્વોત્ત
પરમાર્થ, તે સબધી વૃત્તિ કઈ પણ વર્ધમાનપણાને પ્રાપ્ત થાય, તો જ તેને સત્પુ
ષનુ ઓળખાણ થાય છે નહીં તો થતુ નથી,' તે વૃત્તિ સજીવન થાય અને કોઈ પ
જીવોને–ઘણા જીવોને–પરમાર્થસબધી જે માર્ગ તે પ્રાપ્ત થાય તેવી અનુકપા અખ
પણે રહ્યા કરે છે, તથાપિ તેમ થતુ બહુ દુર્લભ જાણીએ છીએ, અને તેના કારણ
પણ ઉપર જણાવ્યા છે

જે પુરુષનુ દુર્લભપણુ ચોથા કાળને વિષે હતુ, તેવા પુરુષનો જોગ આ કાળમ
થાય એમ થયુ છે, તથાપિ પરમાર્થસબધી ચિંતા જીવોને અત્યત ક્ષીણ થઈ ગઈ છ
એટલે તે પુરુષનુ ઓળખાણ થતુ અત્યત વિકટ છે તેમા પણ જે ગૃહવાસાદિ પ્ર
ગમા તે પુરુષની સ્થિતિ છે, તે જોઈ જીવને પ્રતીતિ આવવી દુર્લભ છે, અત્ય
દુર્લભ છે, અને કદાપિ પ્રતીતિ આવી તો તેમના જે પ્રારબ્ધપ્રકાર હાલ વર્ત્તે છે,
જોઈ નિશ્ચય રહેવો દુર્લભ છે, અને કદાપિ નિશ્ચય થાય તોપણ તેનો સત્સગ રહે
દુર્લભ છે, અને જે પરમાર્થનુ મુખ્ય કારણ તે તો તે છે, તે આવી સ્થિતિમા જો
ઉપર જણાવ્યા છે જે કારણો, તેને વધારે બળવાનપણે દેખીએ છીએ, અને એ વા
જોઈ ફરીફરી અનુકપા ઉત્પન્ન થાય છે

ઈશ્વરેચ્છાથી જે કોઈ પણ જીવોનુ કલ્યાણ વર્તમાનમા પણ થતુ સર્જિત હ
તે તો તેમ થશે, અને તે બીજેથી નહીં પણ અમથકી, એમ પણ અત્ર માની
છીએ [પાઠા૦ તથાપિ જેવી અમારી અનુકપા સયુક્ત ઇચ્છા છે, તેવી પરમાર્થ વિચ
ગણા અને પરમાર્થ પ્રાપ્તિ જીવોને થાય તેવો કોઈ પ્રકારે ઓછો જોગ થયો છે, એ
અત્ર માનીએ છીએ] ગગાયમુનાદિના પ્રદેશને વિષે [પાઠા૦ અથવા ગુર્જગત દેશ
વિષે] જો આ દેહ ઉત્પન્ન થયો હોત ત્યા વર્ધમાનપણુ પામ્યો હોત, તો તે એ
બળવાન કારણ હતુ એમ જાણીએ છીએ, બીજુ પ્રારબ્ધમા ગૃહવાસ બાકી ન હોત
અને બ્રહ્મચર્ય, વનવાસ હોત તો તે બળવાન કારણ હતુ, એમ જાણીએ છીએ
કદાપિ ગૃહવાસ બાકી છે તેમ હોત અને ઉપાધિજોગરૂપ પ્રારબ્ધ ન હોત તો
ત્રીજુ પરમાર્થને બળવાન કારણ હતુ એમ જાણીએ છીએ પ્રથમ કહ્યા તેવા
કારણો તો થઈ ચૂક્યા છે એટલે હવે તેનુ નિવારણ નથી ત્રીજુ ઉપાધિજોગરૂપ
પ્રારબ્ધ તે શીઘ્રપણે નિવૃત્ત થાય વેદન થાય અને તે નિષ્કામ કરુણાના હેતુથી –
તેમ થવુ હજુ બાકી છે તથાપિ તે પણ હજુ વિચાર યોગ્ય સ્થિતિમા છે એટલે
તે પ્રારબ્ધનો સહેજે પ્રતીકાર થઈ જાય એમ જ ઇચ્છાની સ્થિતિ છે, અથવા
વિશેષ ઉદયમા આવી જઈ થોડા કાળમા તે પ્રકારનો ઉદય પરિસમાપ્ત થાય, તો તે
નિષ્કામ કરુણાની સ્થિતિ છે, અને એ બે પ્રકારમા તો હાલ ઉદાસીનપણે એટ
સામાન્યપણે રહેવુ છે, એમ આત્મસભાવના છે, અને એ સબધીનો મોટો વિચા
વારવાર રહ્યા કરે છે

પરમાર્થ તેવા પ્રકારના સંપ્રદાયે કહેવો એ પ્રકાર જ્યાંસુધી ઉપાધિ જોગ પરિસમાપ્ત નહીં થાય ત્યાંસુધી, મૌનપણામાં અને અવિચાર અથવા નિર્વિચારમાં રાખ્યો છે, અર્થાત્ તે વિચાર હાલ કરવા વિષે ઉદાસપણું વર્તે છે.

આત્માકાર સ્થિતિ થઈ જવાથી ચિત્ત ઘણુંકરીને એક અંશ પણ ઉપાધિજોગ વેદવાને યોગ્ય નથી, તથાપિ તે તો જે પ્રકારે વેદવું પ્રાપ્ત થાય તે જ પ્રકારે વેદવું છે, એટલે તેમાં સમાધિ છે; પરંતુ પરમાર્થસંબંધી કોઈ કોઈ જીવોને પ્રસંગ પડે છે, તેને તે ઉપાધિ જોગનાં કારણથી અમારી અનુકંપા પ્રમાણે લાભ મળતો નથી; અને પરમાર્થસંબંધી કંઈ તમ લિખિતાદિ વાર્ત્તા આવે છે, તે પણ ચિત્તમાં માંડ પ્રવેશ થાય છે, કારણ કે તેનો હાલ ઉદય નથી; આથી પત્રાદિ પ્રસંગથી તમ સિવાયના બીજા જે મુમુક્ષુ જીવો તેમને ઇચ્છિત અનુકંપાએ પરમાર્થવૃત્તિ આપી શકાતી નથી, એ પણ ચિત્તને ઘણીવાર લાગી જાય છે.

ચિત્ત બંધનવાળું થઈ શકતું નહીં હોવાથી જે જીવો સંસાર સંબંધિ સ્ત્રિયાદિરૂપે પ્રાપ્ત થયા છે, તે જીવોની ઇચ્છા પણ દુભવવાની ઇચ્છા થતી નથી, અર્થાત્ તે પણ અનુકંપાથી અને માબાપાદિનાં ઉપકારાદિ કારણોથી ઉપાધિજોગને બળવાન રીતે વેદીએ છીએ; અને જેની જેની જે કામના છે, તે તે પ્રારબ્ધના ઉદયમાં જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થતી સૂઝત છે, તે પ્રકારે થાય ત્યાંસુધી નિવૃત્તિ ગ્રહણ કરતાં પણ જીવ ઉદાસીન રહે છે. એમાં કોઈ પ્રકારનું અમારું સકામપણું નથી; અમે એ સર્વમાં નિષ્કામ જ છીએ, એમ છે, તથાપિ પ્રારબ્ધ તેવા પ્રકારનું બંધન રાખવારૂપ ઉદયે વર્તે છે; એ પણ બીજા મુમુક્ષુની પરમાર્થવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાને વિષે રોધરૂપ જાણીએ છીએ.

[પાઠાં૦ જ્યારથી તમે અમને [illegible]
અનુક્રમે લખી છે, તે જણાવવાની [illegible]
નહીં, એટલે તેમ બન્યું નહીં; ઉ [illegible]

આ વાક્યો કંઈ તમ સબંધીના આછાનિશ્ચય અમ પ્રત્યે છે, અથવા હશે તો નિવૃત્ત થશે, એમ જાણી લખ્યાં નથી, અન્યહેતુએ લખ્યાં છે. એ પ્રકારે એ વિચારવા યોગ્ય વારંવાર વિચારી, હૃદયમાં નિર્ધાર કરવા યોગ્ય વાર્ત્તા સંક્ષેપે કરી અહીં તો પરિસમાપ્ત થાય છે.

જગતમાં કોઈપણ પ્રકારથી જેની કોઈપણ જીવપ્રત્યે ભેદદૃષ્ટિ નથી એવા

શ્રી ૦ ૦ ૦ નિષ્કામ આત્મસ્વરૂપના નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય.

૧૯૪૮ ના શ્રા૦ વદ ૧૪, રવિ.

* 'ઉદાસીન' શબ્દનો અર્થ સમપણું છે.

૨૪૭.

ઉદય જોઈને ઉદાસપણું ભજશો નહીં.

સંસાર ભજવાના આરંભકાળ(?)થી તે આજદીનપર્યંત તમ પ્રત્યે જે કંઈ અવિનય, અભક્તિ અને અપરાધાદિ દોષ ઉપયોગપૂર્વક કે અનુપયોગે થયાં હોય, તે સર્વ અત્યંત નમ્રપણે ક્ષમાવું છું.

શ્રી તીર્થંકરે જેને મુખ્ય એવું ધર્મપર્વ ગણવાનું યોગ્ય ગણ્યું છે, એવી સંવત્સરી—આ વર્ષ સંબંધી—વ્યતીત થઈ. કોઈ પણ જીવ પ્રત્યે, કોઈ પણ પ્રકારે, કોઈ પણ કાળને વિષે, "અત્યંત અલ્પ પણ દોષ કરવો યોગ્ય નથી, એવી વાત જેને પરમોત્કૃષ્ટપણે નિર્ધાર થઈ છે, એવાં આ ચિત્તને નમસ્કાર કરીએ છીએ," અને તે જ વાક્ય માત્ર સ્મરણ યોગ્ય એવા તમને લખ્યું છે, કે જે વાક્ય નિઃશંકપણે તમે જાણો છો.

'રવિવારે તમને પત્ર લખીશ,' એમ જણાવ્યું હતું, તથાપિ તેમ થઈ શક્યું નથી; તે ક્ષમા કરવા જોગ છે. તમે વ્યવહારપ્રસંગની વિગત સંબંધી પત્ર લખ્યો હતો, તે વિગત ચિત્તમાં ઉતારવા અને વિચારવાની ઇચ્છા હતી, તથાપિ તે ચિત્તન આત્માકારપણાથી નિષ્ફળપણાને પ્રાપ્ત થઈ છે; અને અત્યારે કંઈ લખવું બનાવ શકાય એમ ભાસતું નથી; જે માટે અત્યંત નમ્રપણે ક્ષમા ઇચ્છી આ પત્ર પરિસમાપ્ત કરું છું.

ભાદ્રપદ શુદિ ૭, સોમે, ૧૯૪૮. સહજસ્વરૂપ

૨૪૮.

પરમાર્થ શીઘ્ર પ્રકાશ પામે તેમ થવા વિષે તમ બન્નેનો આગ્રહ પ્રાપ્ત થયો તેમ જ વ્યવહારચિંતા વિષે લખ્યું, અને તેમાં પણ સકામપણું નિવેદન કર્યું, તે પણ આગ્રહરૂપે પ્રાપ્ત થયેલ છે.

હાલ તો એ સર્વ વિસર્જન કરવારૂપ ઉદાસીનતા વર્તે છે, અને તે સર્વ ઈશ્વરે આધીન સોંપવા યોગ્ય છે. હાલ એ બેય વાત અમે ફરી ન લખીએ ત્યાંસુધી વિસ્મરણ કરવા યોગ્ય છે.

૧૯૪૮ ના ભાદરવા શુદ ૧૨, રવિ.

૨૪૯.

દૃઢ વિશ્વાસથી માનજો કે આને વ્યવહારનું બંધન ઉદય કાળમાં ન હોત તો તમને અને બીજા કેટલાંક મનુષ્યોને અપૂર્વહિતનો આપનાર થાત. પ્રવૃત્તિ છે, તો તેને માટે કંઈ અસમતા માની નથી; પરંતુ નિવૃત્તિ હોત તો બીજા આત્માઓને માર્ગ મળવાનું કારણ થાત. હજુ તેને વિલંબ હશે; પંચમકાળની પણ પ્રવૃત્તિ છે; આ કાળે [પાઠાં૦ આ ભવે] મોક્ષે જાય એવાં મનુષ્યોનો સંભવ પણ ઓછો છે; ઇત્યાદિક કારણોથી એમ જ થયુ હશે. [પાઠાં૦ તો તે માટે કંઈ ખેદ નથી]

મુંબઈ, શ્રાવણ વદ ૩, સોમે. [સં૦ ૧૯૪૮. સ૦ નિ૦]

૨૫૨

ॐ નમસ્કાર.

"જે જે કાળે જે જે પ્રારબ્ધ ઉદય આવે તે તે વેદન કરવું, એ જ્ઞાનીપુરુષોનું સનાતન આચરણ છે," અને તે જ આચરણ અમને ઉદયપણે વર્તે છે, અર્થાત્ જે સંસારમાં સ્નેહ રહ્યો નથી, તે સંસારના કાર્યની પ્રવૃત્તિનો ઉદય છે, અને ઉદય અનુક્રમે વેદન થયા કરે છે એ ઉદયના ક્રમમાં કોઈ પણ પ્રકારની હાનિવૃદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી, અને એમ જાણીએ છીએ કે, જ્ઞાનીપુરુષોનું પણ તે સનાતન આચરણ છે તથાપિ જેમાં સ્નેહ રહ્યો નથી અથવા સ્નેહ રાખવાની ઇચ્છા નિવૃત્ત થઈ છે, અથવા નિવૃત્ત થવા આવી છે, તેવા આ સંસારમાં કાર્યપણે-કારણપણે-પ્રવર્તવાની ઇચ્છા રહી નથી, તેનાથી નિવૃત્તપણું જ આત્માને વિષે વર્તે છે, તેમ છતાં પણ તેના અનેક પ્રકારના સંગ-પ્રસંગમાં પ્રવર્તવું પડે એવું પૂર્વે કોઈ પ્રારબ્ધ ઉપાર્જન કર્યું છે, જે સમપરિણામે વેદન કરીએ છીએ, તથાપિ હજુ પણ તે કેટલાક વખત સુધી ઉદય જોગ છે, એમ જાણી ક્વચિત્ ખેદ પામીએ છીએ, [પાઠાં૦ ક્વચિત્ વિશેષ ખેદ પામીએ છીએ] અને તે ખેદનું કારણ વિચારી જોતાં તો પરાનુકંપારૂપ જણાય છે હાલ તો તે પ્રારબ્ધ સ્વાભાવિક ઉદય પ્રમાણે વેદન કર્યા સિવાય અન્ય ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી તથાપિ તે ઉદયમાં બીજા કોઈને સુખ, દુઃખ રાગ, દ્વેષ, લાભ, અલાભના કારણરૂપે બીજાને ભાસીએ છીએ, તે ભાસવાને વિષે લોક પ્રસંગની વિચિત્ર ભ્રાંતિ જોઈ ખેદ થાય છે જે સંસારને વિષે 'સાક્ષીકર્તા' તરીકે મનાય છે, તે સંસારમાં તે સાક્ષીએ સાક્ષીરૂપ રહેવું અને કર્તા તરીકે ભાસ્યમાન થવું તે, બેધારી તરવાર ઉપર ચાલવા બરાબર છે

એમ છતાં પણ કોઈને ખેદ, દુઃખ, અલાભનું કારણ તે સાક્ષીપુરુષ, ભ્રાંતિ ન લોકોને ન ભાસે તો, તે પ્રસંગમાં તે સાક્ષીપુરુષનું અત્યંત વિકટપણું નથી અમને તો અત્યંત વિકટપણાના પ્રસંગનો ઉદય છે એમાં પણ ઉદાસીનપણું એ જ સનાતન ધર્મ જ્ઞાનીનો છે ('ધર્મ' શબ્દ આચરણને બદલે છે)

"એકવાર એમ તણખલાના બે ભાગ કરવાની ક્રિયા કરી શકવાની શક્તિ પણ ઉપશમ થાય ત્યારે જે ઈશ્વરેચ્છા હશે તે થશે"

સં૦ ૧૯૪૭ ના ભાદરવા વદ ૮, મુંબઈ અચિંત્યદશાસ્વરૂપ.

૨૬૦

"મુમુક્ષુજન સત્સંગમાં હોય તો નિરંતર ઉલ્લાસિત પરિણામમાં રહી આત્મ સાધન અલ્પકાળમાં કરી શકે છે,' એ વાર્તા યથાર્થ છે તેમ જ "સત્સંગના અભાવમાં સમપરિણતિ રહેવી એ વિકટ છે, તથાપિ એમ કરવામાં જ આત્મસાધન રહ્યું હોવાથી ગમે તેવા બાહ્ય નિમિત્તમાં પણ જે પ્રકારે સમપરિણતિ આવે તે પ્રકારે

પ્રવર્ત્તવું એ જ યોગ્ય છે. જ્ઞાનીના આશ્રયમાં નિરંતર વાસ હોય, તો સહજ સાધનવડે પણ સમપરિણતિ પ્રાપ્ત હોય છે, એમાં તો નિર્વિવાદતા છે, પણ જ્યારે પૂર્વ કર્મનાં નિબંધનથી અનુકૂળ નહીં એવાં નિમિત્તમાં નિવાસ પ્રાપ્ત થયો છે, ત્યારે ગમે તેમ કરીને પણ તેના પ્રત્યે અદ્વેષ પરિણામ રહે એમ પ્રવર્ત્તવું," એ જ અમારી વૃત્તિ છે, અને એ જ શિક્ષા છે.

[પાઠાં૦ સત્પુરુષનો દોષ જે પ્રકારે તેઓ ન ઉચ્ચારી શકે, તે પ્રકારે જો તમારાથી પ્રવર્ત્તવાનું બની શકે તેમ હોય તો વિકટતા વેઠીને પણ તેમ પ્રવર્ત્તવું યોગ્ય છે. હાલ અમારી તમને એવી કોઈ શિક્ષા નથી કે તમારે તેમનાથી ઘણી રીતે પ્રતિકૂળ વર્તન કરવું પડે; કોઈ બાબતમાં તેઓ તમને બહુ પ્રતિકૂળ ગણતા હોય તો તે જીવનો અનાદિ અભ્યાસ છે, એમ જાણી સહનતા રાખવી એ વધારે યોગ્ય છે.]

"જેનાં ગુણગ્રામ કરવાથી જીવ ભવમુક્ત હોય છે. તેના ગુણગ્રામથી પ્રતિકૂળતા આણી દોષભાવે પ્રવર્ત્તવું એ જીવને જો કે મહાદુઃખદાયક છે," એમ જાણીએ છીએ; અને તેવા પ્રકારમાં જ્યારે તેઓનું આવી જવું થાય છે ત્યારે, જાણીએ છીએ કે, જીવને કોઈ તેવાં પૂર્વકર્મનું નિબંધન હશે. અમને તો તે વિષે અદ્વેષ પરિણામ જ છે; અને તેમના પ્રત્યે કરુણા આવે છે. તમે પણ તે ગુણનું અનુકરણ કરો, અને જે પ્રકારે તેઓ ગુણગ્રામકરવાયોગ્યના અવર્ણવાદ બોલવાનો પ્રસંગ ન પામે તેમ યોગ્ય માર્ગ ગ્રહણ કરો, એ ભલામણ છે.

અમે પોતે ઉપાધિપ્રસંગમાં રહ્યા હતા, અને રહ્યા છીએ, તે પરથી સ્પષ્ટ જાણીએ છીએ કે, તે પ્રસંગમાં "કેવળ આત્મભાવે પ્રવર્ત્તવું એ દુર્લભ છે. માટે નિરુપાધિવાળાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનું સેવન અવશ્યનું છે." એમ જાણતાં છતાં પણ હાલ તો એમ જ કહીયે છીએ કે તે ઉપાધિ વહન કરતાં જતાં નિરુપાધિને વિસર્જન ન કરાય એમ થાય તેમ કર્યા રહો.

અમ જેવા સત્સંગને નિરંતર ભજે છે, તો તે તમને કેમ અમાન્ય હોય? તે જાણીયે છીએ; પણ હાલ તો પૂર્વકર્મને ભજીએ છીએ, એટલે તમને બીજો માર્ગ કેમ બતાવીએ તે તમે વિચારો.

એક ક્ષણવાર પણ આ સંસર્ગમાં રહેવું ગમતું નથી, તેમ છતાં ઘણા કાળ થયાં સેવ્યાં આવી છીએ; સેવીએ છીએ; અને હજુ અમુક કાળ સેવવાનું ધારી રાખવું પડ્યું છે; અને તે જ ભલામણ તમને કરવી યોગ્ય માની છે. "જેમ બને તેમ વિનયાદિ સાધનસંપન્ન થઈ સત્સંગ, સત્શાસ્ત્રાભ્યાસ, અને આત્મવિચારમાં પ્રવર્ત્તવું; એમ કરવું એ જ શ્રેયસ્કર છે."

"સમય માત્ર પણ પ્રમાદ કરવાની તીર્થંકર દેવની આજ્ઞા નથી."

[સં૦ ૧૯૪૮. સ૦ નિ૦]

૨૬૫

લૌકિક દૃષ્ટિએ તમે અમે પ્રવર્ત્તશું, તો અલૌકિક દૃષ્ટિએ કોણ પ્રવર્ત્તશે?

"આત્મા એક છે કે અનેક છે, કર્ત્તા છે, કે અકર્ત્તા છે, જગતનો કોઈ કર્ત્તા છે કે જગત્ સ્વત: છે, એ વગેરે ક્રમે કરીને સત્સંગે સમજવાયોગ્ય છે, એમ જાણીને પત્રવાટે તે વિષે હાલ લખવામાં આવ્યું નથી."

"સમ્યક્પ્રકારે જ્ઞાનીને વિષે અખંડ વિશ્વાસ રાખવાનું ફળ નિશ્ચયે મુક્તપણું છે."

સંસારસંબંધી તમને જે જે ચિંતા છે, તે ચિંતા પ્રાયે અમને જાણવામાં છે; અને તે વિષે અમુક અમુક તમને વિકલ્પ રહે છે, તે પણ જાણીએ છીએ; તેમ જ પરમાર્થચિંતા પણ સત્સંગના વિયોગને લીધે રહે છે, તે પણ જાણીએ છીએ; બેય પ્રકારનો વિકલ્પ હોવાથી તમને આકુળ-વ્યાકુળપણું પ્રાપ્ત હોય એમાં પણ આશ્ચર્ય લાગતું નથી, અથવા અસંભવરૂપ લાગતું નથી. હવે એ બેય પ્રકારને માટે ચોખ્ખા શબ્દોમાં નીચે જે કંઈ મનને વિષે છે, તે લખવાનું પ્રયત્ન કર્યું છે.

સંસારસંબંધી તમને જે ચિંતા છે, તે જેમ ઉદયમાં આવે તેમ વેદવી-સહન કરવી. એ ચિંતા થવાનું કારણ એવું કોઈ કર્મ નથી કે જે ટાળવા માટે જ્ઞાનીપુરુષને પ્રવૃત્તિ કરતાં બાધ ન આવે. જ્યારથી યથાર્થબોધની ઉત્પત્તિ થઈ છે ત્યારથી, કોઈ પણ પ્રકારના સિદ્ધિયોગે કે વિદ્યાના યોગે સંસારિક સાધન પોતાસંબંધી કે પરસંબંધી કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે; અને એ પ્રતિજ્ઞામાં એક પળ પણ મંદપણું આવ્યું હોય એમ હજી સુધીમાં થયું છે, એમ સાંભરતું નથી. તમારી ચિંતા જાણીએ છીએ, અને અમે તે ચિંતાનો કોઈ પણ ભાગ જેટલો બને તેટલો વેદવા ઇચ્છિયે છીએ, પણ એમ તો કોઈ કાળ બન્યું નથી, તે કેમ બને? અમને પણ ઉદયકાળ એવો વર્ત્તે છે કે હાલ રિદ્ધિયોગ હાથમાં નથી.

પ્રાણીમાત્ર પ્રાયે આહારપાણી પામી રહે છે. તો તમજેવા પ્રાણીના કુટુંબને માટે તેથી વિપર્યય પરિણામ આવે એવું જે ધારવું તે યોગ્ય જ નથી. કુટુંબની લાજ ફીરવાર આદી આવી જે આકુળતા આપે છે, તે ગમે તો રાખીએ અને ગમે તો ન રાખીએ તે બન્ને સરખું છે, કેમકે જેમાં પોતાનું નિરુપાયપણું રહ્યું, તેમાં તો જે થાય તે યોગ્ય જ માનવું, એ દૃષ્ટિ સમ્યક્ છે. જે લાગ્યું તે જણાવ્યું છે.

અમને જે નિર્વિકલ્પ નામની સમાધિ છે, તે તો આત્માની સ્વરૂપપરિણતી વર્ત્તતી હોવાને લીધે છે. આત્માના સ્વરૂપસંબંધી તો પ્રાયે નિર્વિકલ્પપણું જ રહેવાનું અમને સંભવિત છે, કારણ કે અન્યભાવને વિષે મુખ્યપણે અમારી પ્રવૃત્તિ જ નથી.

"બંધ, મોક્ષની યથાર્થ વ્યવસ્થા જે દર્શનને વિષે યથાર્થપણે કહેવામાં આવી છે, તે દર્શન નિકટ મુક્તપણાનું કારણ છે; અને એ યથાર્થ વ્યવસ્થા કહેવાને યોગ્ય જો કોઈ અમે વિશેષપણે માનતા હોઈએ તો તે શ્રી તીર્થંકરદેવ છે." અને એ જે

શ્રી તીર્થંકરદેવનો અંતર આશય તે પ્રાયે મુખ્યપણે અત્યારે કોઈને વિષે આ ક્ષેત્રે હોય તો તે અમે હોઈશું એમ અમને દૃઢ કરીને ભાસે છે, કારણ કે અમારૂં અનુભવજ્ઞાન તેનું ફળ વીતરાગપણું છે, અને વીતરાગનું કહેલું જે શ્રુતજ્ઞાન તે પણ તે જ પરિણામનું કારણ લાગે છે; માટે અમે તેના અનુયાયિ ખરેખરા છીએ,–સાચા છીએ.

વન અને ઘર એ બન્ને કોઈ પ્રકારે અમને સમાન છે, તથાપિ વનમાં પૂર્ણ વીતરાગભાવને અર્થે રહેવું વધારે રુચિકર લાગે છે; સુખની ઇચ્છા નથી પણ વીતરાગપણાની ઇચ્છા છે.

જગતનાં કલ્યાણને અર્થે પુરુષાર્થ કરવા વિષે લખ્યું, તો તે પુરુષાર્થ કરવાની ઇચ્છા કોઈ પ્રકારે રહે પણ છે, તથાપિ ઉદયને અનુસરીને ચાલવું એ આત્માની સહેજ દશા થઈ છે, અને તેવો ઉદયકાળ હાલ સમીપમાં જણાતો નથી; તો તે ઉદેરી આણવાનું બને એવી દશા અમારી નથી

'માગી ખાઈને ગુજરાન ચલાવશું, પણ ખેદ નહીં પામીએ; જ્ઞાનના અનંત આનંદ આગળ તે દુઃખ તૃણ માત્ર છે.' આ ભાવાર્થનું જે વચન લખ્યું છે, તે વચનને અમારો નમસ્કાર હો! એવું જે વચન તે ખરી યોગ્યતા વિના નિકળવું સંભવિત નથી

"જીવ એ પુદ્ગલીપદાર્થ નથી, પુદ્ગલ નથી, તેમ પુદ્ગલનો આધાર નથી, તેના રંગવાળો નથી; પોતાની સ્વરૂપસત્તા શિવાય જે અન્ય તેનો તે સ્વામી નથી, કારણ કે પરની ઐશ્વર્યતા સ્વરૂપને વિષે હોય નહીં, વસ્તુત્વધર્મે જોતાં તે કોઈ કાળે પણ પરસંગી પણ નથી" એ પ્રમાણે સામાન્ય અર્થ 'જીવ નવી પુગ્ગલી' વગેરે પદોનો છે.

દુઃખ–સુખરૂપ કરમ ફળ જાણો, નિશ્ચય એક આનંદો રે,
ચેતનતા પરિણામ ન ચૂકે, ચેતન કહે જિનચંદો રે —
—આનંદઘન. વાસુપુજ્ય સ્તવન.

[સં૦ ૧૯૪૮. સ૦ નિ૦]

૨૬૬

ધર્મકરી આત્મામાં એમ જ રહ્યા કરે છે કે, જ્યાંસુધી આ વેપારપ્રસંગે કામકાજ કરવું રહ્યા કરે, ત્યાંસુધી ધર્મકથાદિપ્રસંગે અને ધર્મના જાણનારરૂપે કોઈ પ્રકારે પ્રગટપણામાં ન અવાય એ યથાયોગ્ય પ્રકાર છે. વેપારપ્રસંગે રહેતાં છતાં જેનો ભક્તિભાવ રહ્યા કર્યો છે, તેનો પ્રસંગ પણ એવા પ્રકારમાં કરવો યોગ્ય છે, કે જ્યા આત્માને વિષે ઉપર જણાવેલો પ્રકાર રહ્યા કરે છે. તે પ્રકારને બાધ ન થાય

જિને કહેલાં મેરૂ વગેરે વિષે તથા અંગ્રેજે કહેલ પૃથ્વ્યાદિ સંબંધે સમાગમપ્રસંગમાં વાતચિત કરશો

અમારૂં મન ઘણુ ઉદાસ રહે છે, અને પ્રતિબંધ એવા પ્રકારનો રહે છે કે, તે ઉદાસપણું સાવ ગુપ્ત જેવું કરી, ન ખમી શકાય એવા વેપારાદિપ્રસંગમાં ઉપાધિજોગ વેદવા પડે છે,–જો કે વાસ્તવ્યપણે તો સમાધિપ્રત્યયી આત્મા છે,

[સં૦ ૧૯૪૮. સ૦ નિ૦]

૨૬૯

'પુનર્જન્મછે-જરૂર છે, એ માટે હું અનુભવથી હા કહેવામાં અચળ છું' એ વાક્ય પૂર્વભવના કોઈ જોગનું સ્મરણ થતી વખતે સિદ્ધ થયેલું લખ્યું છે. જેને-પુનર્જન્માદિ ભાવ કર્યા છે, તે પદાર્થને-કોઈ પ્રકારે જાણીને તે વાક્ય લખાયું છે

મુબઈ, નવેમ્બર ૧૬ [સં ૧૯૪૯ સ૦ નિ૦] પ્રણામ પ્રાપ્ત થાય.

૨૭૧.

તમો સર્વ મુમુક્ષુજનને નમ્રપણે યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. જ્ઞાનીપુરૂષની સેવાની ઇચ્છાવાન એવા અમે છીએ, તથાપિ આ દુષમકાળને વિષે તો તેની પ્રાપ્તિ પરમ દુષમ દેખીએ છીએ, અને તેથી જ્ઞાનીપુરૂષના આશ્રયને વિષે સ્થિર બુદ્ધિ છે જેની, એવા મુમુક્ષુજનને વિષે સત્સંગપૂર્વક ભક્તિભાવે રહેવાની પ્રાપ્તિ તે મહાભાગ્યરૂપ જાણીએ છીએ, તથાપિ હાલ તો તેથી વિપર્યય પ્રારબ્ધોદય વર્તે છે, [પાઠા૦ સત્સગનો લક્ષ અમારા આત્મા વિષે વસે છે,] તથાપિ ઉદયાધીન સ્થિતિ છે, અને તે એવા પરિણામે હાલ વર્તે છે કે, તમ મુમુક્ષુજનનાં પત્રની પહોંચ માત્ર વિલંબેથી અપાય છે ગમે તે સ્થિતિમા પણ અપરાધયોગ્ય પરિણામ નથી.

મુબઈ, જાન્યુઆરી ૨૫, ૯૩ [સં૦ ૧૯૪૯]

૨૭૬

ઉપાધિનો જોગ વિશેષ રહે છે. જેમ જેમ નિવૃત્તિના જોગની વિશેષ ઇચ્છા થઈ આવે છે, તેમ તેમ ઉપાધિની પ્રાપ્તિનો જોગ વિશેષ દેખાય છે ચારે બાજુથી ઉપાધિનો ભીડો છે કોઈ એવી બાજુ અત્યારે જણાતી નથી કે અત્યારે જ એમાથી છૂટી ચાલ્યા જવું હોય તો કોઈનો અપરાધ કર્યો ન ગણાય છૂટવા જતાં કોઈના મુખ્ય અપરાધમા આવી જવાનો સ્પષ્ટ સભવ દેખાય છે, અને આ વર્તમાન અવસ્થા ઉપાધિરહિતપણાને અત્યત યોગ્ય છે, પ્રારબ્ધની વ્યવસ્થા એવી પ્રબધ કરી હશે.

૧૯૪૮, ચૈત્ર શુદ ૫, ગુરૂ લ૦ રાયચંદના પ્રણામ.

૨૭૭

ધાર તરવારની સોહલી, દોહલી, ચૌદમા જિનતણી ચરણસેવા,
ધારપર નાચતા દેખ બાજીગરા, સેવના-ધારપર રહે ન દેવા.

—આનંદઘન. અનંતજિન સ્તવન

એવુ માર્ગનું અત્યંત દુષ્કરપણું શા કારણે કહ્યું? તે વિચારવા યોગ્ય છે

ચૈત્ર વદ ૧, રવિ, ૧૯૪૯, મુબઈ આત્મપ્રણામ.

૨૮૧

"ચારિત્ર—(શ્રી જિનના અભિપ્રાયમા શું છે? તે વિચારી સમવસ્થાન થવુ)-દશાસબધી અનુપ્રેક્ષા કરવાથી જીવમા સ્વસ્થતા ઉત્પન્ન થાય છે તે વિચારે કરી ઉત્પન્ન થયેલી ચારિત્ર-પરિણામ-સ્વભાવરૂપ સ્વસ્થતા વિના જ્ઞાન અફળ છે, એવો

જિનનો અભિમત તે અવ્યાબાધ સત્ય છે.” તે સંબંધી અનુપ્રેક્ષા ઘણીવાર રહ્યા છતાં ચંચળ પરિણતિનો હેતુ એવો ઉપાધિયોગ તીવ્ર ઉદયરૂપ હોવાથી ચિત્તમાં ઘણુંકરી ખેદ જેવું રહે છે, અને તે ખેદથી શિથિળતા ઉત્પન્ન થઈ વિશેષ જણાવવાનું થઈ શકતું નથી. બાકી કંઈ જણાવવા વિષે તો ચિત્તમાં ઘણીવાર રહે છે. એ જ વિનંતિ.

ચૈત્ર વદ ૧૪, બુધ, ૧૯૪૯. [પાઠાં૦ ૧૯૫૧.]

૨૮૫.

હાલ તે તરફ થયેલા શ્રાવકો વગેરેના સમાગમ સંબંધીની વિગત વાંચી છે; તે પ્રસંગમાં રુચિ કે અરુચિ જીવને ઉદય આવી નહીં, તે શ્રેયવાળું કારણ; તેને અનુસરી નિરંતર પ્રવર્તન કરવાનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે, અને તે અસત્સંગનો પરિચય જેમ ઓછો પડે તેમ તેની અનુકંપા ઇચ્છી રહેવું યોગ્ય છે. “જેમ બને તેમ સત્સંગના જોગને ઇચ્છવો અને પોતાના દોષને જોવા યોગ્ય છે.”

મુંબઈ, મે ૨૬, ૯૩. [સં૦ ૧૯૪૯.]

૨૮૭.

ગઈ સાલના માર્ગશીર્ષ માસમાં અત્રે આવવું થયું ત્યારથી, ઉત્તરોત્તર ઉપાધિયોગ વિશેષાકાર થતો આવ્યો છે, અને ઘણુંકરી તે ઉપાધિયોગ વિશેષ પ્રકારે કરી ઉપયોગથી વેદવો પડ્યો છે.

“આ કાળ સ્વભાવે કરી તીર્થંકરાદિકે દુસમ કહ્યો છે. તેમાં વિશેષ કરી પ્રયોગે અનાર્યપણે યોગ્ય થયેલાં એવાં, આવાં ક્ષેત્રો વિષે તે કાળ બળવાનપણે વર્તે છે. લોકોની આત્મપ્રત્યયયોગ્ય બુદ્ધિ અત્યંત હણાઈ જવા યોગ્ય થઈ છે. એવા સર્વ પ્રકારના દુસમ યોગને વિષે વ્યવહાર કરતાં પરમાર્થનું વિસરવું અત્યંત સુલભ છે, અને પરમાર્થનું અવિસરવું અત્યંત દુર્લભ છે. આનંદઘનજીએ ચૌદમા જિનના સ્તવનને વિષે કહ્યું છે તેમાં, આવા ક્ષેત્રનું દુસમપણું એટલી વિશેષતા છે, અને આનંદઘનજીના કાળ કરતાં વર્તમાનકાળ વિશેષ દુસમપરિણામી વર્તે છે; તેમાં જો કોઈ આત્મપ્રત્યયિપુરુષને બચવાયોગ્ય ઉપાય હોય, તો એક માત્ર નિરંતર અવિચ્છિન ધારાએ સત્સંગનું ઉપાસવું એ જ, જણાય છે.”

પ્રાયે સર્વ કામના પ્રત્યે ઉદાસીનપણું છે, એવા અમને પણ આ સર્વ વ્યવહાર અને કાળાદિ, ગળકાં ખાતો ખાતો સંસાર સમુદ્ર માંડ તરવા દે છે, તથાપિ સમયે સમયે તે પરિશ્રમનો અત્યંત પ્રસ્વેદ ઉત્પન્ન થયા કરે છે; અને ઉતાપ ઉત્પન્ન થઈ સત્સંગરૂપ જળની તૃષા અત્યંતપણે રહ્યા કરે છે; અને એ જ દુઃખ લાગ્યા કરે છે.

એમ છતાં પણ આવો વ્યવહાર ભજતાં દ્વેષપરિણામ તે પ્રત્યે કરવા યોગ્ય નથી; એવો જે સર્વ જ્ઞાની-અભિપ્રાય તે, તે વ્યવહાર પ્રાયે સમતાપણે કરાવે છે. આત્મા તેને વિષે જાણે કંઈ કરતો નથી, એમ લાગ્યા કરે છે. આ જે ઉપાધિ ઉદયવર્તી છે, તે સર્વ પ્રકારે કષ્ટરૂપ છે, એમ પણ વિચારતાં લાગતું નથી. પૂર્વોપાર્જિત પ્રારબ્ધ જેવડે શાંત થાય છે, તે ઉપાધિ પરિણામે આત્મપ્રત્યયિ કહેવા યોગ્ય છે.

મનમાં અમને એમ રહ્યા કરે છે કે અલ્પકાળમાં આ ઉપાધિયોગ મટી બાહ્યાભ્યંતર નિર્ગ્રંથતા પ્રાપ્ત થાય, તો વધારે યોગ્ય છે, તથાપિ તે વાત અલ્પ કાળમાં બને એવું સૂઝતું નથી, અને જ્યાંસુધી તેમ ન થાય ત્યાંસુધી તે ચિંતના મટવી સંભવતી નથી.

બીજો બધો વ્યવહાર વર્તમાનમાં જ મૂકી દીધો હોય તો તે બને એવું છે. બે ત્રણ ઉદય વ્યવહાર એવા છે કે જે ભોગવ્યે જ નિવૃત્ત થાય એવા છે, અને કષ્ટે પણ તે વિશેષ કાળની સ્થિતિમાંથી અલ્પકાળમાં વેદી શકાય નહીં એવા છે, અને તે કારણે કરી મૂર્ખની પેઠે આ વ્યવહાર ભજ્યા કરીએ છીએ.

કોઈ દ્રવ્યમાં, કોઈ ક્ષેત્રમાં, કોઈ કાળમાં, કોઈ ભાવમાં સ્થિતિ થાય એવો પ્રસંગ જાણે ક્યાંય દેખાતો નથી. કેવળ સર્વ પ્રકારનું તેમાંથી અપ્રતિબદ્ધપણું જ યોગ્ય છે, તથાપિ નિવૃત્તિ ક્ષેત્ર, અને નિવૃત્તિ કાળને, સત્સંગને અને આત્મવિચારને વિષે અમને પ્રતિબદ્ધ રુચિ રહે છે. તે યોગ કોઈ પ્રકારે પણ જેમ બને તેમ થોડા કાળમાં થાય તે જ ચિંતના અહોરાત્ર વર્તે છે.

પ્રથમ અષાડ વદ ૩, રવિ, ૧૯૪૯, મુંબઈ.

૨૮૯

ઘણુંકરીને પ્રાણીઓ આશાથી જીવે છે. જેમ જેમ સંજ્ઞા વિશેષ હોય છે, તેમ તેમ વિશેષ આશાના બળથી જીવવું થાય છે. એક માત્ર જ્યાં આત્મવિચાર અને આત્મજ્ઞાનનો ઉદ્ભવ થાય છે ત્યાં, સર્વ પ્રકારની આશાની સમાધિ થઈ જીવનાં સ્વરૂપથી જીવાય છે. જે કોઈ પણ મનુષ્ય ઇચ્છે છે, તે ભવિષ્યમાં તેની પ્રાપ્તિ ઇચ્છે છે, અને તે પ્રાપ્તિની ઇચ્છારૂપ આશાએ તેની કલ્પનાનું જીવવું છે; અને તે કલ્પના ઘણુંકરી કલ્પના જ રહ્યા કરે છે; જો તે કલ્પના જીવને ન હોય અને જ્ઞાન પણ ન હોય, તો તેની દુઃખકારક ભયંકર સ્થિતિ અકથ્ય હોવી સંભવે છે.

સર્વ પ્રકારની આશા, તેમાં પણ આત્મા સિવાય બીજા અન્ય પદાર્થની આશાઓમાં સમાધિ કેવા પ્રકારે થાય તે કહો?

પ્ર૦ અષાડ વદ ૧૪, બુધે, ૧૯૪૯, મુંબઈ.

૨૯૨

કોઈ જીવ સામાન્ય મુમુક્ષુ થાય છે, તેને પણ આ સંસારના પ્રસંગમાં પ્રવર્તવા પ્રત્યયીનું વીર્ય મંદ પડી જાય છે, તો અમને તે પ્રત્યયી કેં ઘણી મંદતા વર્તે તેમાં આશ્ચર્ય લાગતું નથી, તથાપિ કોઈ પૂર્વે પ્રારબ્ધ ઉપાર્જન થવાનો એવો જ પ્રકાર હશે, કે જેથી તે પ્રસંગમાં પ્રવર્તવાનું રહ્યા કરે, પણ તે કેવું રહ્યા કરે છે? કે જે ખાસ સંસારસુખની ઇચ્છાવાળા હોય તેને પણ તેવું કરવું ન પોષાય, એવું રહ્યા કરે છે. જો કે એ વાતનો ખેદ યોગ્ય નથી, અને ઉદાસીનતા જ ભજીએ છીએ, તથાપિ તે કારણે એક બીજો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે, તે એ કે સત્સંગ, નિવૃત્તિનું અપ્રધાનપણું રહ્યા કરે છે, જેમને પરમ રુચિ છે જેને વિષે એવું આત્મજ્ઞાન અને આત્મવાર્તા તે કોઈ પણ

પ્રકારની ઇચ્છા વિના ક્વચિત્ ત્યાગજેવાં રાખવાં પડે છે. આત્મજ્ઞાન વેદક હોવાથી મુંઝવતું નથી, પણ આત્મવાર્ત્તાનો વિયોગ તે મુંઝવે છે, [પાઠાં૦ સંસારની ઝાળ જોઈ ચિંતા ભજશો નહીં ચિંતામાં સમતા રહે તો તે આત્મચિંતન જેવી છે.]

૧૯૪૯ ના શ્રાવણ શુદ ૪, ભોમ. પ્રણામ.

૨૯૪.

ગઈ સાલનાં માગશર શુદ ૬ કે અત્રે આવવાનું થયું હતું, ત્યારથી આજ દિવસ પર્યંતમાં ઘણા પ્રકારનો ઉપાધિયોગ વેદવાનું બન્યું છે, અને જો ભગવત્કૃપા ન હોય તો આ કાળને વિષે તેવા ઉપાધિજોગમાં માથું ધડ ઉપર રહેવું કઠણ થાય; એમ થતાં થતાં ઘણીવાર જોયું છે; અને આત્મસ્વરૂપ જેણે જાણ્યું છે એવા પુરુષને અને આ સંસારને મળતી પણ આવે નહીં, એવો અધિક નિશ્ચય થયો છે.

"જ્ઞાનીપુરુષ પણ અત્યંત નિશ્ચય ઉપયોગે વર્તતાં વર્તતાં ક્વચિત્ પણ મંદ પરિણામ પામી જાય એવી આ સંસારની રચના છે. આત્મસ્વરૂપ સંબંધી બોધનો તો જો કે નાશ ન થાય, તથાપિ આત્મસ્વરૂપના બોધનાં વિશેષ પરિણામપ્રત્યે એક પ્રકારનું આવરણ થવારૂપ ઉપાધિજોગ થાય છે" અમે તો તે ઉપાધિજોગથી હજુ ત્રાસ પામ્યા કરીએ છીએ અને તે તે જોગે હૃદયમાં અને મુખમાં મધ્યમવાચાએ પ્રભુનું નામ રાખી, માંડ કંઈ પ્રવર્તન કરી સ્થિર રહી શકીએ છીએ. સમ્યક્ત્વને વિષે અર્થાત્ બોધને વિષે ભ્રાંતિ પ્રાયે થતી નથી, પણ બોધનાં વિશેષ પરિણામનો અનવકાશ થાય છે, એમ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે. અને તેથી ઘણીવાર આત્મા આકુળવ્યાકુળપણાને પામી ત્યાગને ભજતો હતો; તથાપિ ઉપાર્જિત કર્મની સ્થિતિને સમપરિણામે, અદીનપણે, અવ્યાકુળપણે વેદવી એ જ જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ છે અને તે જ ભજવો છે, એમ સ્મૃતિ થઈ સ્થિરતા રહેતી આવી છે; એટલે આકુળાદિ ભાવની થતી વિશેષ મુંઝવણ સમાપ્ત થતી હતી.

આખો દિવસ નિવૃત્તિના યોગે કાળ નહીં જાય ત્યાંસુધી સુખ રહે નહીં, એવી અમારી સ્થિતિ છે. 'આત્મા આત્મા,'—'તેનો વિચાર,' 'જ્ઞાનીપુરુષની સ્મૃતિ,' 'તેનાં મહાત્મ્યની કથા-વાર્તા,' 'તે પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિ,' 'તેમનાં અનવકાશ આત્મચારિત્રપ્રત્યે મોહ' એ અમને હજુ આકર્ષ્યા કરે છે, અને તે કાળ ભજીએ છીએ.

પૂર્વે કાળમાં જે જે જ્ઞાનીપુરુષના પ્રસંગો વ્યતીત થયા છે તે કાળ ધન્ય છે, તે ક્ષેત્ર અત્યંત અત્યંત ધન્ય છે, તે શ્રવણને, શ્રવણના કર્તાને અને તેમાં ભક્તિભાવવાળાં જીવોને ત્રિકાળ દંડવત્ છે. તે આત્મસ્વરૂપમાં ભક્તિ, ચિંતન, આત્મવ્યાખ્યાની જ્ઞાનીપુરુષની વાણી, અથવા જ્ઞાનીના શાસ્ત્રો કે માર્ગાનુસારી, જ્ઞાની પુરુષના સિદ્ધાંત, તેની અપૂર્વતાને, પ્રણામ, અતિ ભક્તિએ કરીએ છીએ.

અખંડ આત્મધુનના એકતાર પ્રવાહપૂર્વક તે વાત અમને હજી ભજવાની અત્યંત આતુરતા રહ્યા કરે છે, અને બીજી બાજુથી આવાં ક્ષેત્રો, આવા લોક પ્રવાહ આવા ઉપાધિજોગ અને બીજા તેવા પ્રકાર જોઈ વિચાર મૂર્છાવત્ થાય છે. ઈશ્વરેચ્છા!

સંવત્ ૧૯૪૯ ના શ્રાવણ વદ ૫, મુંબઈ પ્રણામ પહોંચે.

૨૯૮.

જેવી દૃષ્ટિ આ આત્માપ્રત્યે છે, તેવી દૃષ્ટિ જગતના સર્વ આત્માને વિષે છે. જેવો સ્નેહ આ આત્માપ્રત્યે છે તેવો સ્નેહ સર્વ આત્માપ્રત્યે વર્તે છે. જેવી આ આત્માની સહજાનંદ સ્થિતિ ઇચ્છીએ છીએ, તેવી જ સર્વ આત્માપ્રત્યે ઇચ્છીએ છીએ; જે જે આ આત્મા માટે ઇચ્છીએ છીએ, તે તે સર્વ આત્મા માટે ઇચ્છીએ છીએ; જેવો આ દેહપ્રત્યે ભાવ રાખીએ છીએ, તેવો જ સર્વ દેહપ્રત્યે ભાવ રાખીએ છીએ; જેવો સર્વ દેહપ્રત્યે વર્તવાનો પ્રકાર રાખીએ છીએ, તેવો જ આ દેહપ્રત્યે પ્રકાર વર્તે છે. આ દેહમાં વિશેષ-બુદ્ધિ અને બીજા દેહપ્રત્યે વિષમ-બુદ્ધિ ઘણુંકરી ક્યારેય થઈ શકતી નથી. જે સ્ત્રીઆદિનો સ્વપણે સંબંધ ગણાય છે, છે, તે સ્ત્રીઆદિપ્રત્યે જે કંઈ સ્નેહાદિક છે, અથવા સમતા છે, તેવાં જ પ્રાયે સર્વ પ્રત્યે વર્તે છે. આત્મારૂપપણાનાં કાર્યે માત્ર પ્રવર્તન હોવાથી જગતના સર્વ પદાર્થપ્રત્યે જેમ ઉદાસીનતા વર્તે છે, તેમ સ્વપણે ગણાતા સ્ત્રીઆદિ પદાર્થોપ્રત્યે વર્તે છે.

પ્રારબ્ધ પ્રબંધે સ્ત્રીઆદિપ્રત્યે જે કંઈ ઉદય હોય તેથી વિશેષ વર્તના ઘણુંકરીને આત્માથી થતી નથી. કદાપિ કરુણાથી કંઈ તેવી વિશેષ વર્તના થતી હોય તો તેવી તે જ ક્ષણે તેવા ઉદયપ્રતિબદ્ધ આત્માઓપ્રત્યે વર્તે છે, અથવા સર્વ જગત્પ્રત્યે વર્તે છે. કોઈપ્રત્યે કંઈ વિશેષ કરવું નહીં, કે ન્યૂન કરવું નહીં; અને કરવું તો તેવું એકધારાનું વર્તન સર્વ જગત્પ્રત્યે કરવું એવું જ્ઞાન, આત્માને ઘણા કાળ થયાં દૃઢ છે,—નિશ્ચયસ્વરૂપ છે. કોઈ સ્થળે ન્યૂનપણું વિશેષપણું, કે કંઈ તેવી સમ, વિષમ ચેષ્ટાએ વર્તવું દેખાતું હોય તો જરૂર તે આત્મસ્થિતિએ—આત્મબુદ્ધિએ થતું નથી, એમ લાગે છે. પૂર્વે પ્રબંધી પ્રારબ્ધના યોગે કંઈ તેવું ઉદયભાવપણે થતું હોય તો તેને વિષે પણ સમતા છે. કોઈપ્રત્યે ઓછાપણું—અધિકપણું કંઈ પણ આત્માને રુચતું નથી; ત્યાં પછી બીજી અવસ્થાનો વિકલ્પ હોવા યોગ્ય નથી, એમ તમને શું કહીએ?

સૌથી અભિન્ન ભાવના છે. જેટલી યોગ્યતા જેની વર્તે છે, તે પ્રત્યે તેટલી અભિન્ન ભાવની સ્ફુર્તિ થાય છે, ક્વચિત્ કરુણાબુદ્ધિથી વિશેષ સ્ફુર્તિ થાય છે, પણ વિષમપણાથી કે વિષયપરિગ્રહાદિ કારણપ્રત્યયથી તે પ્રત્યે વર્તવાનો કંઈ આત્મામાં સંકલ્પ જણાતો નથી; અવિકલ્પરૂપ સ્થિતિ છે. વિશેષ શું કહીએ? અમારે કંઈ અમારું નથી, બીજાનું નથી, કે બીજું નથી; જેમ છે તેમ છે. જેવી સ્થિતિ આત્માની છે, તેવી સ્થિતિ છે. સર્વ પ્રકારની વર્તના નિષ્કપટપણાથી ઉદયની છે. સમવિષમતા નથી. સહજાનંદ સ્થિતિ છે. જ્યાં તેમ હોય ત્યાં અન્યપદાર્થમાં આસક્તબુદ્ધિ ઘટે નહીં,—હોય નહીં.

૧૯૪૯, ભાદ્રપદ વદ ,, (૦ ૦ ૦)

૩૦૩.

જે કંઈ ઉપાધિ કરાય છે, તે કંઈ સ્વપણાને કારણે કરવામાં આવતી નથી; તેમ કરાતી નથી. જે કારણે કરાય છે, તે કારણ અનુક્રમે વેદવા યોગ્ય એવું આરબ્ધકર્મ છે. જે કંઈ ઉદય આવે તે અવિસંવાદ પરિણામે વેદવું એવું જે જ્ઞાનીનું બોધન છે તે.

અમારે વિષે નિશ્ચળ છે, એટલે તે પ્રકારે વેદીએ છીએ; તથાપિ ઇચ્છા તો એમ રહે છે કે; અલ્પકાળને વિષે-એક સમયને વિષે-જો તે ઉદય અસત્તાને પામતો હોય, તો અમે આ બધામાંથી ઉઠી ચાલ્યા જઈએ; એટલી આત્માને મોકળાશ વર્તે છે, તથાપિ નિદ્રાકાળ, ભોજનકાળ તથા અમુક છૂટકકાળ શિવાય ઉપાધિનો પ્રસંગ રહ્યા કરે છે, અને કંઈ ભિન્નાંતર થતું નથી, તોપણ આત્મોપયોગ કોઈ પ્રસંગે પણ અપ્રધાનપણું ભજતો જોવામાં આવે છે, અને તે પ્રસંગે મૃત્યુના શોકથી અત્યંત અધિક શોક થાય છે, એમ નિઃસંદેહ છે.

એમ હોવાથી અને ગૃહસ્થપ્રત્યયી પ્રારબ્ધ જ્યાંસુધી ઉદયમાં વર્તે ત્યાંસુધીમાં સર્વથા અયાચકપણાને ભજતું ચિત્ત રહેવામાં જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ રહેતો હોવાથી આ ઉપાધિ ભજીએ છીએ. જો તે માર્ગની ઉપેક્ષા કરીએ તોપણ જ્ઞાનીને વિરાધીએ નહીં એમ છે, છતાં ઉપેક્ષા થઈ શક્તી નથી. જો ઉપેક્ષા કરીએ તો ગૃહસ્થપણું પણ વનવાસીપણે ભજાય એવો આકરો વૈરાગ્ય વર્તે છે.

[સં૦ ૧૯૪૯. સ૦ નિ૦]

૩૦૫.

"તે પુરુષ નમન કરવા યોગ્ય છે, કીર્તન કરવા યોગ્ય છે, પરમ પ્રેમે ગુણગ્રામ કરવા યોગ્ય છે, ફરીફરી વિશિષ્ટ આત્મ-પરિણામે ધ્યાવન કરવા યોગ્ય છે; કે જે પુરુષને દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી કોઈ પણ પ્રકારનું પ્રતિબંધપણું વર્તતું નથી."

આપનાં ઘણાં પત્રો મળ્યાં છે. ઉપાધિજોગ એવા પ્રકારે રહે છે કે, તેના વિદ્યમાનપણામાં પત્ર લખવાયોગ્ય અવકાશ રહેતો નથી, અથવા તે ઉપાધિને ઉદયરૂપ જાણી મુખ્યપણે આરાધતાં તમજેવા પુરુષને પણ ચાહીને પત્ર લખેલ નથી; તે માટે ક્ષમા કરવાયોગ્ય છો.

ચિત્તને વિષે જેવું આ ઉપાધિયોગ આરાધિયે છીએ, ત્યારથી મુક્તપણું વર્તે છે, તેવું મુક્તપણું અનુપાધિપ્રસંગમાં પણ વર્તતું નહોતું; એવી નિશ્ચયદશા માગશર શુદ ૬થી એકધારાએ વર્તી આવી છે.

[સં૦ ૧૯૪૯. સ૦ નિ૦]

૩૦૮.

કોઈ પણ જાતના અમારા આત્મિકબંધનને લઈને અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. સ્ત્રી જે છે તેનાથી પૂર્વે બંધાયલું ભોગકર્મ નિવૃત્ત કરવું છે. કુટુંબ છે તેનું પૂર્વેનું કરેલું કરજ આપી નિવૃત્ત થવા અર્થે રહ્યા છીએ; તે શિવાયના જે જે કંઈ પ્રસંગ છે તે તેની અંદર શમાઈ જાય છે. તનને અર્થે, ધનને અર્થે, ભોગને અર્થે, સુખને અર્થે, સ્વાર્થને અર્થે કે કોઈ જાતનાં આત્મિકબંધનથી અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. આવો જે અંતરંગનો ભેદ, તે જે જીવને નિકટપણે મોક્ષ વર્તતો ન હોય તે જીવ કેમ સમજી શકે?

દુઃખનાં ભયથી પણ સંસારમાં રહેવું રાખ્યું છે, એમ નથી. માન અપમાનનો તો કંઈ ભેદ છે તે, નિવૃત્ત થઈગયો છે. [સં૦ ૧૯૪૯. સ૦ નિ૦]

૩૧૩.

હાલ વિશેષપણે કરી લખવાનું થતું નથી, તેમાં ઉપાધિ કરતાં ચિત્તનું સંક્ષેપપણું વિશેષ કારણરૂપ છે. (ચિત્તનું ઇચ્છારૂપમાં કંઈ પ્રવર્તન થવું, પ્રાયે-સંક્ષેપ-ન્યૂન-થાય તે સંક્ષેપપણું અત્રે લખ્યું છે)

અમે એમ વેદ્યું છે કે જ્યાં કંઈ પણ પ્રમત્ત દશા હોય છે ત્યાં, જગતપ્રત્યયિ કામનો આત્માને વિષે અવકાશ ઘટે છે. જ્યાં કેવળ અપ્રમત્તતા વર્ત્તે છે, ત્યાં આત્મા શિવાય બીજા કોઈ પણ ભાવનો અવકાશ વર્ત્તે નહીં. જો કે તીર્થંકરાદિક, સપૂર્ણ એવું જ્ઞાન પામ્યા પછી, કોઈ જાતની દેહક્રિયાએ સહિત દેખાવાનું બન્યું છે, તથાપિ આત્મા, એ ક્રિયાનો અવકાશ પામે તો જ કરી શકે એવી ક્રિયા, કોઈ તે જ્ઞાન પછી હોઈ શકે નહીં; અને તો જ ત્યાં અપૂર્ણ જ્ઞાન ઘટે; એવો અસદેહ જ્ઞાનીપુરુષોનો નિર્ધાર છે, એમ અમને લાગે છે જ્વરાદિ સંગમાં કંઈ ખેદ જેમ ચિત્તને નથી થતો, તેમ આ ભાવોને વિષે પણ વર્ત્તે છે,-લગભગ સ્પષ્ટ વર્ત્તે છે,-અને તેના પ્રતિબંધના રહિતપણાનો વિચાર થયા કરે છે

મુબઈ, પોષ વદ ૧૪, રવિ, ૧૯૫૦.

૩૧૪

તમારાં પત્રો પોંચ્યાં છે. તે સાથે પ્રશ્નોની ટીપ ઉતારીને બીડી તે પોંચી છે.

તે પ્રશ્નોમાં જે વિચાર જણાવ્યાં છે, તે પ્રથમ વિચારભૂમિકામાં વિચારના જેવા છે જે પુરુષે તે ગ્રંથ કર્યો છે, તેણે વેદાંતાદિ શાસ્ત્રના અમુક ગ્રંથના અવલોકન ઉપરથી તે પ્રશ્નો લખ્યાં છે. અત્યંત આશ્ચર્યયોગ્ય વાર્ત્તા એમાં લખી નથી, એ પ્રશ્નો તથા તે જાતિના વિચાર ઘણા વખત પહેલાં વિચાર્યા હતા, અને એવા વિચારની વિચારણા કરવા વિષે તમને તથા ૦ ૦ ૦ ને જણાવ્યું હતું તેમ જ બીજા તેવા મુમુક્ષુને એવા વિચારના અવલોકન વિષે કહ્યું હતું; અથવા કહ્યાનું થઈ આવે છે કે, જે વિચારોની વિચારણા, ઉપરથી અનુક્રમે સદ્અસદ્‌નો પુરો વિવેક થઈ શકે

હાલ સાત આઠ દિવસ થયાં શારીરિક સ્થિતિ જ્વરગ્રસ્ત હતી, હમણા બે દિવસ થયાં ઠીક છે.

કવિતા બીડી તે પોંચી છે. તેમાં આલાપિકા તરીકેના ભેદમાં તમારૂ નામ બતાવ્યુ છે; અને કવિતા કરવામાં જે કંઈ વિચક્ષણતા જોઈએ, તે બતાવવાનો વિચાર રાખ્યો-છે. કવિતા ઠીક છે કવિતા કવિતાર્થે આરાધવાયોગ્ય નથી,-સંસારાર્થે આરાધવાયોગ્ય નથી ભગવદ્ભજનાર્થે,-આત્મકલ્યાણાર્થે-જો તેનું પ્રયોજન થાય તો જીવને તે ગુણની ક્ષયોપશમતાનું ફળ છે "જે વિદ્યાથી ઉપશમ ગુણ પ્રગટ્યો નહીં, વિવેક આવ્યો નહીં, કે સમાધિ થઈ નહીં, તે વિદ્યાને વિષે રૂડા જીવે આગ્રહ કરવો યોગ્ય નથી"

હાલ હવે ઘણુંકરી મોતીની ખરીદી બંધ રાખી છે વિલાયતમાં છે તેનો અનુક્રમે વેચવાનો વિચાર રાખ્યો છે. જો આ પ્રસંગ ન હોત તો તે પ્રસંગમાં ઉદ્ભવ થતી

જંજાળ, અને તેનું ઉપરામાવવું થાત નહીં. હવે તે સ્વસંવેદરૂપે અનુભવમાં આવેલ છે. તે પણ એક પ્રકારનું પ્રારબ્ધનિવર્તનરૂપ છે

સવિગત જ્ઞાનવાર્તાનો, હવે પત્ર લખશો તો ઘણુંકરી તેનો ઉત્તર લખીશુ

સ૦ ૧૯૫૦ ના મહાવદ ૪, શુકે, મોહમયી. લિ૦ આત્મસ્વરૂપ.

૩૧૫

અત્રેના ઉપાધિપ્રસંગમાં કંઈક વિશેષ સહનતાથી વર્તવું પડે, એવી મોસમ હોવાથી આત્માનેવિષે ગુણનું વિશેષ સ્પષ્ટપણું વર્ત્તે છે. ઘણુંકરીને હવેથી જો બને તો નિયમિતપણે કંઈ સત્સગ વાર્ત્તા લખશો

સ૦ ૧૯૫૦ ના મહા વદ ૮, ગુરુ, મોહમયી. આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

૩૧૬

વારંવાર કંટાળી જઈએ છીએ, તથાપિ પ્રારબ્ધયોગથી ઉપાધિથી દૂર થઈ શકાતુ નથી. એ જ વિજ્ઞાપન.

ફાગણ શુદ ૪, રવિ, ૧૯૫૦, મુંબઈ. આત્મસ્વરૂપે પ્રણામ.

૩૧૮.

'શિક્ષાપત્ર ગ્રંથ'માં મુખ્ય ભક્તિનું પ્રયોજન છે ભક્તિના આધારરૂપ એવા વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રય એ ત્રણ ગુણનું તેમાં વિશેષ પોષણ કર્યું છે; તેમા ધૈર્ય અને આશ્રયનું પ્રતિપાદન વિશેષ સમ્યક્પ્રકારે છે, જે વિચારી મુમુક્ષુજીવે સ્વગુણ કરવા યોગ્ય છે. શ્રી કૃષ્ણાદિનો પ્રસગ એમાં જેજે આવે છે તે, ક્વચિત્ સદેહનો હેતુ થાય એવો છે, તથાપિ તેમા શ્રી કૃષ્ણનું સ્વરૂપ સમજ્યાફેર ગણી ઉપેક્ષિત રહેવા-યોગ્ય છે. કેવળ હિતબુદ્ધિથી વાચવા વિચારવામા મુમુક્ષુનું પ્રયોજન હોય છે

મુંબઈ, ફાગણ વદ ૧૦, ૧૯૫૦. પ્રણામ.

૩૨૧.

'યોગવાસિષ્ઠ' વાચવામા હરકત નથી "આત્માને વારંવાર સસારનુ સ્વરૂપ કારાગૃહજેવું ક્ષણે ક્ષણે ભાસ્યા કરે એ મુમુક્ષુતાનુ મુખ્ય લક્ષણ છે" યોગવાસિષ્ઠાદિ જે જે ગ્રંથ તે કારણના પોષણ છે, તે વિચારવામાં હરકત નથી. મૂળ વાત તો એ છે કે, "જીવને વૈરાગ્ય આવતાં છતા પણ જે તેનું અત્યંત શિથિળપણુ—ઢીલાપણું—છે તે ટાળતાં, તેને અત્યંત વસમુ લાગે છે; અને ગમે તે પ્રકારે પણ એ જ પ્રથમ ટાળવા યોગ્ય છે"

મુબઈ, સ૦ ૧૯૫૦ ના વૈશાખ શુદ ૧, રવિ.

૩૩૦.

નિ:સારપણુ અત્યંતપણે જાણ્યા છતા, વ્યવસાયનો પ્રસંગ આત્મવીર્યને કંઈ પણ મંદતાનો હેતુ થાય છે, તે છતાં તે વ્યવસાય કરીએ છીએ આત્માથી ખમવા યોગ્ય નહીં તે ખમીએ છીએ. એ જ વિનંતિ

૧૯૫૦ ના શ્રાવણ શુદ ૧૪, મુંબઈ. આ૦ પ્ર૦

૩૩૩.

'યોગવાસિષ્ઠ' ગ્રંથમાં જેમ "ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને ઉપશમ ગુણ" પ્રગટે—ઉદય પામે—તે પ્રકારે લક્ષમાં રાખવાના ખબર લખ્યા તે પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે.

એ ગુણો "જ્યાંસુધી જીવને વિષે સ્થિરતા પામશે નહીં, ત્યાંસુધી આત્મસ્વરૂપનો વિચાર જીવથી યથાર્થપણે થવો કઠણ છે, 'આત્મા રૂપી છે,' 'અરૂપી છે,' એ આદિ વિકલ્પ તે પ્રથમમાં જે વિચારાય છે તે, કલ્પના જેવા છે. જીવ કંઈક પણ ગુણ પામીને જો શીતળ થાય, તો પછી તેને વિશેષ વિચાર કર્તવ્ય છે. આત્મદર્શનાદિ પ્રસંગ તીવ્ર મુમુક્ષુપણું ઉત્પન્ન થયા પહેલાં ઘણુંકરીને કલ્પિતપણે સમજાય છે." જેથી હાલ તે સંબંધી પ્રશ્ન શમાવવા યોગ્ય છે. એ જ વિનંતિ.

સં૦ ૧૯૫૦, શ્રાવણ વદ ૯, મુંબઈ.

૩૩૪.

પ્રસંગના ચારે બાજુના પ્રારબ્ધવશાત્ દબાણથી કેટલાંક વ્યવસાયી કાર્ય થઈ આવે છે; પણ ચિત્તપરિણામ સાધારણ પ્રસંગમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં વિશેષ સંકોચાયલાં રહ્યાં કરતાં હોવાથી આ પ્રકારનાં પત્રાદિ લખવા વગેરેનું બની શકતું નથી; જેથી વધારે નથી લખાયું તે માટે, બન્ને ક્ષમા આપવા યોગ્ય છો.

[પાઠા૦ અત્યારે એકે પરિણામ ભણી અનુસરણ નથી.]

શ્રાવણ વદ ૯, શનિ, સં૦ ૧૯૫૦.

૩૩૫.

જ્ઞાનવાર્તાના પ્રસંગમાં ઉપકારી એવાં કેટલાંક પ્રશ્નો તમને થાય છે, તે તમે અમને લખી જણાવો છો; અને તેના સમાધાનની તમારી ઇચ્છા વિશેષ રહે છે તેથી, કોઈ પણ પ્રકારે જો તમને તે પ્રશ્નોના સમાધાન લખાય તો સારું, એમ ચિત્તમાં રહ્યાં કરતાં છતાં ઉદયયોગથી તેમ બનતું નથી પત્ર લખવામાં ચિત્તની સ્થિરતા ઘણી જ ઓછી રહે છે, અથવા ચિત્ત તે કાર્યમાં અલ્પ માત્ર છાંયાજેવો પ્રવેશ કરી શકે છે, જેથી તમને વિશેષ વિગતથી પત્ર લખવાનું થઈ આવતું નથી. એક એક કાગળ લખતાં દશદશ પાંચપાંચ વખત બબે ચારચાર લીટી લખી તે કાગળ અધુરા મુકવાનું ચિત્તની સ્થિતિને લીધે બને છે. ક્રિયાને વિષે રુચિ નહીં, તેમ પ્રારબ્ધબળ પણ તે ક્રિયામાં હાલ વિશેષ ઉદયમાન નહીં હોવાથી તમને તેમ જ બીજા મુમુક્ષુઓને વિશેષપણે કંઈ જ્ઞાનચર્ચા લખી શકાતી નથી. ચિત્તમાં એ વિષે ખેદ રહે છે, તથાપિ તેને હાલ તો ઉપશમ કરવાનું જ ચિત્ત રહે છે. એવી જ કોઈ આત્મદશાની સ્થિતિ હાલ વર્તે છે. ઘણુંકરીને જાણીને કરવામાં આવતું નથી, અર્થાત્ પ્રમાદાદિ દોષે કરી તે ક્રિયા નથી બનતી;—એમ જણાતું નથી.

જે મુખરસસંબંધી જ્ઞાન વિષે 'સમયસાર ગ્રંથ'ના કવિતાદિમાં તમે અર્થ ધારો છો તે, તેમ જ છે; એમ સર્વત્ર છે, એમ કહેવા યોગ્ય નથી. બનારસીદાસે 'સમયસાર ગ્રંથ,' હિન્દી ભાષામાં કર્યાં કેટલાંક કવિત, સવૈયા વગેરેમાં તેના જેવી જ વાત કરી

છે; અને તે કોઈરીતે 'બીજજ્ઞાન'ને લગતી જણાય છે, તથાપિ ક્યાંક ક્યાંક તેવા શબ્દો ઉપમાપણે પણ આવે છે. સમયસાર બનારસીદાસે કર્યો છે તેમાં, તે શબ્દો જ્યાં જ્યાં આવ્યા છે, ત્યાં ત્યાં સર્વ સ્થળે ઉપમાપણે છે, એમ જણાતું નથી; પણ કેટલેક સ્થળે વસ્તુપણે કહ્યુ છે, એમ લાગે છે; જો કે એ વાત કંઈક આગળ ગયે મળતી આવી શકે એમ છે, એટલે તમે જે 'બીજજ્ઞાન'માં કારણ ગણો છો તેથી કંઈક આગળ વધતી વાત, અથવા તે વાત વિશેષ જ્ઞાને તેમાં અંગીકાર કરી જણાય છે.

બનારસીદાસને કંઈ તેવો યોગ બન્યો હોય એમ 'સમયસાર ગ્રંથ'ની તે રચના પરથી જણાય છે. 'મૂળ સમયસાર'માં એટલી બધી સ્પષ્ટવાર્તા 'બીજજ્ઞાન' વિષે કહી નથી જણાતી, અને બનારસીદાસે તો ઘણે ઠેકાણે વસ્તુપણે અને ઉપમાપણે તે વાત કહી છે. જે ઉપરથી એમ જણાય છે કે, બનારસીદાસે સાથે પોતાના આત્માને વિષે જે કંઈ અનુભવ થયો છે, તેનો પણ કોઈ તે પ્રકારે પ્રકાશ કર્યો છે, કે કોઈ વિચક્ષણજીવના અનુભવને તે વાત આધારભૂત થાય,—વિશેષ સ્થિર કરનાર થાય.

એમ પણ લાગે છે કે, બનારસીદાસે લક્ષણાદિ ભેદથી 'જીવ'નો વિશેષ નિર્ધાર કર્યો હતો, અને તે તે લક્ષણાદિનું સતત્ મનન થયા કર્યાથી આત્મસ્વરૂપ કંઈક તીક્ષ્ણપણે તેમને અનુભવમાં આવ્યું છે; અને અવ્યક્તપણે આત્મદ્રવ્યનો પણ તેમને લક્ષ થયો છે, અને તે 'અવ્યક્તલક્ષ'થી તે 'બીજજ્ઞાન' તેમણે ગાયું છે. 'અવ્યક્તલક્ષ'નો અર્થ અત્રે એવો છે કે, ચિત્તવૃત્તિ આત્મવિચારમાં વિશેષપણે લાગી રહેવાથી પરિણામની નિર્મળધારા બનારસીદાસને જે અંશે પ્રગટી છે, તે નિર્મળધારાને લીધે પોતાને દ્રવ્ય આ જ છે એમ જો કે સ્પષ્ટ જાણવામાં નથી તોપણ અસ્પષ્ટપણે એટલે સ્વાભાવિકપણે પણ તેમના આત્મામાં તે છાયા ભાસ્યમાન થઈ છે, અને જેને લીધે એ વાત તેમના મુખથી નીકળી શકી છે; અને સહજ આગળ વધતાં તે વાત તેમને સાવ સ્પષ્ટ થઈ જાય એવી દશા તે ગ્રંથ કરતાં તેમની પ્રાયે રહી છે.

શ્રી ડુંગરના અંતરમાં જે ખેદ રહે છે તે, કોઈરીતે યોગ્ય છે, અને તે ખેદ ઘણુંકરીને તમને પણ રહે છે, તે જાણવામાં છે; તેમ જ બીજા પણ કેટલાક મુમુક્ષુજીવોને એ પ્રકારનો ખેદ રહે છે; એ રીતે જાણવામાં છતાં, અને તમ સૌનો એ ખેદ દૂર કરાય તો સારું, એમ મનમાં રહેતાં છતાં; પ્રારબ્ધ વેદીએ છીએ. વળી અમારા ચિત્તમાં એ વિષે અત્યંત બળવાન ખેદ છે;—જે ખેદ એક દિવસ પ્રત્યે ઘણા ઘણા પ્રસગે સ્ફુર્યા કરે છે, અને તેને ઉપશમાવવાનું કરવું પડે છે; અને ઘણુંકરી તમ વગેરેને પણ અમે વિશેષપણે તે ખેદ વિષે લખ્યું નથી, કે જણાવ્યું નથી. [પાઠા૦ અમને તેમ જણાવવાનું પણ યોગ્ય લાગતું નહોતું,] પણ હાલ શ્રી ડુંગરે જણાવવાથી, પ્રસંગથી જણાવવાનું થયું છે. તમને અને ડુંગરને જે ખેદ રહે છે, તેથી તે પ્રકાર વિષે અમને અસખ્યાત ગુણ વિશિષ્ટ ખેદ રહેતો હશે એમ લાગે છે. કારણ કે જે જે પ્રસંગે [પાઠા૦ તે વાત આત્મપ્રદેશમાં સ્મરણ થાય છે તે તે પ્રસંગે] બધા પ્રદેશ શિથિલ જેવા થઈ જાય છે; અને જીવનો 'નિત્ય સ્વભાવ' હોવાથી જીવ આવો ખેદ

રાખતાં છતાં જીવે છે, એવા પ્રકારના ભેદ સુધી પ્રાપ્ત થાય છે વળી પરિણામાંતર થઈ થોડા અવકાશે પણ, તેની જાત પ્રદેશે પ્રદેશે સ્ફુરી નીકળે છે, અને તેવીને તેવી દશા થઈ આવે છે, તથાપિ આત્માપર અત્યંત દૃષ્ટિ કરી તે પ્રકારને હાલ તો ઉપશમાવવો જ ઘટે છે, એમ જાણી ઉપશમાવવામાં આવે છે.

શ્રી ડુંગરનાં કે તમારા ચિત્તમાં એમ આવતું હોય કે સાધારણ કારણોને લીધે અમે એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, તે યોગ્ય નથી. એ પ્રકારે જો રહેતું હોય તો ઘણુંકરી તેમ નથી એમ અમને લાગે છે નિત્યપ્રત્યે તે વાતનો વિચાર કરવા છતાં હજુ બળવાન કારણોનો તે પ્રત્યે સબંધ છે, એમ જાણી તે પ્રકારની તમારી ઇચ્છા પ્રભાવના હેતુમાં છે, તે હેતુને ઢીલમાં નાખવાનું થાય છે; અને તેને અવરોધક એવાં કારણોને ક્ષીણ થવા દેવામાં કંઈ પણ આત્મવીર્યે પરિણામ પામી સ્થિતિમાં વર્તે છે તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે હાલ જે પ્રવર્તાતું નથી, તે વિષે જે બળવાન કારણો અવરોધક છે, તે તમને વિશેષપણે જણાવવાનું ચિત્ત થતું નથી, કેમકે હજુ તે વિશેષપણે જણાવવામાં અવકાશ જવા દેવો યોગ્ય છે

જે બળવાન કારણો પ્રભાવના હેતુને અવરોધક છે, તેમાં અમારો કંઈ પણ બુદ્ધિપૂર્વક પ્રમાદ હોય, એમ કોઈ રીતે સંભવતું નથી. તેમ જ અજ્ઞપણે એટલે નહીં જાણવામાં છતાં સહેજે જીવથી થયા કરતો હોય, એવો પ્રમાદ હોય એમ પણ જણાતું નથી, તથાપિ કોઈ અંશે તે પ્રમાદ સંભવમાં લેખતાં પણ તેથી અવરોધકપણું હોય એમ લાગી શકે એમ નથી; કારણકે આત્માની નિશ્ચયવૃત્તિ તેથી અસન્મુખ છે

લોકોમાં તે પ્રવૃત્તિ કરતા માનભંગ થવાનો પ્રસગ આવે તો તે માનભંગપણું સહન ન થઈ શકે એમ હોવાથી પ્રભાવના હેતુની ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી હોય એમ પણ લાગતું નથી. કારણ કે તે માનામાન વિષે ચિત્ત ઘણુંકરી ઉદાસીન જેવું છે, અથવા તે પ્રકારમા ચિત્તને વિશેષ ઉદાસીન કર્યું હોય તો થઈ શકે એમ છે.

શબ્દાદિ વિષયો પ્રત્યેનું કોઈ બળવાન કારણ પણ અવરોધક હોય એમ જણાતુ નથી. કેવળ તે વિષયોનો ક્ષાયકભાવ છે એમ જો કે કહેવા પ્રસગ નથી, તથાપિ તેમાં વિરસપણું બહુપણે ભાસી રહ્યુ છે ઉદયથી પણ ક્યારેક મંદ રુચિ જન્મતિ હોય તો તે પણ વિશેષ અવસ્થા પામ્યા પ્રથમ નાશ પામે છે, અને તે મંદરુચિ વેદતા પણ આત્મા ખેદમાં જ રહે છે, એટલે તે રુચિ અનાધાર થતી જતી હોવાથી બળવાન કારણરૂપ નથી

બીજા કેટલાક પ્રભાવક થયા છે, તે કરતાં કોઈ રીતે વિચારદશાદિનું બળવાનપણુ પણ હશે એમ લાગે છે કે, તેવા પ્રભાવક પુરુષો આજે જણાતા નથી; અને માત્ર ઉપદેશકપણે નામ જેવી પ્રભાવનાએ પ્રવર્તતા કોઈ જોવામાં–સાંભળવામા–આવે છે; તેમના વિદ્યમાનપણાને લીધે અમને કંઈ અવરોધકપણું હોય એમ પણ જણાતુ નથી.

અત્યારે તો આટલુ લખવાનું બન્યું છે વિશેષ સમાગમ પ્રસંગે જણાવીશું. આ વિષે તમે અને શ્રી ૦ ૦ ૦ જો કંઈ પણ વિશેષ જણાવવા ઇચ્છતા હો, તો ખુશીથી

જણાવશો વળી અમારા લખેવા મારણો સાવ બહાનારૂપ છે, એમ વિચારવાયોગ્ય નથી, એટલો લક્ષ રાખજો

મુબઈ, શ્રાવણ વદ ,, ગુરુવાર, ૧૯૫૦

૩૪૭

મનમા વારવાર વિચારથી નિશ્ચય થઈ રહ્યો છે કે, કોઈ પણ પ્રમારે ઉપયોગ ફરી, અન્યભાવમા પોતાપણુ થતુ નથી, અને અખંડ આત્મધ્યાન રહ્યા કરે છે, એવી જે દશા, તેને વિષે વિકટ ઉપાધિજોગનો ઉદય એ આશ્ચર્યમારક છે, હાલમા તો થોડા ક્ષણની નિવૃત્તિ માડ રહે છે, અને પ્રવૃત્તિ કરી શકે એવી યોગ્યતાવાળુ તો ચિત્ત નથી, અને હાલ તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી એ કર્તવ્ય છે, તો ઉદાસપણે તેમ કરીએ છીએ મન કયાય બાઝતુ નથી, અને કઈ ગમતુ નથી, તથાપિ હાલ્ હરીચ્છા આધિન છે

નિરૂપમ એવુ જે આત્મધ્યાન તીર્થંકરાદિકે કર્યું છે, તે પરમ આશ્ચર્યકારક છે તે કાળ પણ આશ્ચર્યકારક હતો વધારે શુ કહેવુ? 'વનની મારી કોયલ'ના મ્હેવત પ્રમાણે આ કાળમા, અને આ પ્રવૃત્તિમા અમે છીએ

[સ૦ ૧૯૫૦ સ૦ નિ૦]

૩૫૫

પ્રત્યક્ષ કારાગ્રહ છતા તેના ત્યાગને વિષે જીવ ઇચ્છે નહીં, અથવા અત્યાગરૂપ શિથિલતા ત્યાગી શકે નહીં, કે ત્યાગબુદ્ધિ છતા ત્યાગતા–ત્યાગતા કાળ વ્યય કરવાનું થાય, તે સૌ વિચાર જીવે કેવી રીતે દૂર કરવા? અલ્પકાળમા તેમ કઈ રીતે બને? તે વિષે તે પત્રમા લખવાનુ થાય તો કરશો એ જ વિનતિ

મુબઈ, પોષ શુદ ૧૦, રવિ [સ૦ ૧૯૫૧ સ૦ નિ૦]

૩૬૦

અશરણ એવા સસારને વિષે નિશ્ચિતબુદ્ધિએ વ્યવહાર કરવો જેને યોગ્ય જણાતો ન હોય, અને તે વ્યવહારનો સબધ નિવૃત્ત કરતા તથા ઓછો કરતા વિશેષ કાળ વ્યતીત થયા કરતો હોય, તો તે કામ અલ્પકાળમા કરવા માટે જીવને શું કરવુ ઘટે? સમસ્ત સસાર મૃત્યુ આદિ ભયે અશરણ છે, તે શરણનો હેતુ થાય એવુ કલ્પવુ તે મૃગજળ જેવુ છે વિચારી વિચારીને શ્રી તીથકર જેવાએ પણ તેથી નિવૃત્તવુ–છૂટવુ એ જ ઉપાય શોધ્યો છે તે સસારના મુખ્ય કારણો પ્રેમબધન તથા દ્વેષબધન સર્વે જ્ઞાનીએ સ્વીકાર્યા છે તેની મુઝવણે જીવને નિજ વિચાર કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી, અથવા થાય એવા યોગે તે બધનના કારણથી આત્મવીર્ય પ્રવર્તી શકતુ નથી, અને તે સૌ પ્રમાદનો હેતુ છે, અને તેવા પ્રમાદે લેશમાત્ર સમયમાળ પણ નિર્ભય રહેવુ કે અજાગૃત રહેવુ તે આ જીવનુ અતિશય નિર્બળપણુ છે, અવિવેકતા છે, ભ્રાતિ છે, અને ટાળતા અત્યંત કઠણ એવો મોહ છે

સમસ્ત સસાર બે પ્રવાહથી વહે છે, પ્રેમથી અને દ્વેષથી પ્રેમથી વિરક્ત થયા વિના દ્વેષથી છૂટાય નહીં, અને પ્રેમથી વિરક્ત થાય તેણે સર્વસગથી વિરક્ત થયા

વિના વ્યવહારમાં વર્તિ અપ્રેમ (ઉદાસ) દશા રાખવી તે 'ભયંકર વ્રત્ત' છે ને કેવળ પ્રેમનો ત્યાગ કરી વ્યવહારમા પ્રવર્તવુ કરાય તો કેટલાક જીવોની દયાનો, ઉપ કારનો, અને સ્વાર્થનો ભગ કરવા જેવુ થાય છે, અને તેમ વિચારી જો દયા ઉપકારાદિ કારણે કંઈ પ્રેમદશા રાખતા ચિત્તમા વિક્ષેપને પ્રવેશ પણ થયા વિના રહેવો ન જોઈએ, ત્યારે તેનો વિશેષ વિચાર કયા પ્રકારે કરવો?

મુંબઈ, માર્ચ ૧૦, ૯૫ [સ૦ ૧૯૫૧]

૩૬૬

આજે પત્ર ૧ પહોંચ્યુ છે [પાઠા૦ અત્ર કુશળતા છે] પત્ર લખતાં-લખતા અથવા કઈ કહેતા-કહેતા વારવાર ચિત્તની અપ્રવૃત્તિ થાય છે,—અને 'કલ્પિતનુ આટલુ બધું મહાત્મ્ય શુ? કહેવુ શુ? જાણવુ શું? શ્રવણ કરવુ શું? પ્રવૃત્તિ શી?' એ આદિ વિક્ષેપથી ચિત્તની તેમા અપ્રવૃત્તિ થાય છે,—અને પરમાર્થ સબંધી કહેતા-લખતા-તેથી બીજા પ્રકારના વિક્ષેપની ઉત્પત્તિ થાય છે જે વિક્ષેપમા મુખ્ય આ તીવ્ર પ્રવૃત્તિના નિરોધ વિના તેમા—પરમાર્થકથનમા-પણ અપ્રવૃત્તિ હાલ શ્રેયભૂત લાગે છે આ મરણ વિષે આગળ એક પત્ર સવિગત લખ્યુ છે, એટલે વિશેષ લખવા જેવુ અત્રે નથી, માત્ર ચિત્તમા અત્રે વિશેષ સ્ફુર્તિ થવાથી લખ્યુ છે

મોતીના વેપાર વગેરેની પ્રવૃત્તિ વધારે ન કરવા સબધીનુ બને તો સા૦—[પાઠા૦ એમ લખ્યુ તે યથાયોગ્ય છે,] અને ચિત્તની નિત્ય ઇચ્છા એમ રહ્યા કરે છે લોભહેતુથી તે પ્રવૃત્તિ થાય છે કે કેમ? એમ વિચારતા લોભનુ નિદાન જણાતુ નથી. વિષયાદિની ઇચ્છાએ પ્રવૃત્તિ થાય છે, એમ પણ જણાતુ નથી તથાપિ પ્રવૃત્તિ થાય છે એમા સદેહ નથી જગત્ કંઈ લેવાને માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે, આ પ્રવૃત્તિ દેવાને માટે થતી હશે એમ લાગે છે અને એ લાગે છે તે યથાર્થ હશે કેમ? તે માટે વિચારવાન પુરુષ જે કહે તે પ્રમાણ છે એ જ વિનતિ

સ૦ ૧૯૫૧ ના ચૈત્ર શુદ ૫, મુબઈ લ૦ રાયચંદના પ્રણામ.

૩૬૭

ચેતનને ચેતનપર્યાય હોય, અને જડને જડપર્યાય હોય, એ જ પદાર્થની સ્થિતિ છે પ્રત્યેક સમયે જે જે પરિણામ થાય છે, તે તે પર્યાય છે વિચાર કરવાથી આ વાત યથાર્થ લાગશે

લખવાનુ ઓછું બની શકે છે તેથી, કેટલાક વિચારો જણાવવાનુ બની શકતુ નથી તેમ કેટલાક વિચારો ઉપશમ કરવારૂપ પ્રકૃતિનો ઉદય હોવાથી કોઈને સ્પષ્ટ તાથી કહેવાનુ બની શકતુ નથી હાલ અત્રે એટલી બધી ઉપાધિ રહેતી નથી તોપણ પ્રવૃત્તિરૂપ સગ હોવાથી તથા ક્ષેત્ર ઉતાપરૂપ હોવાથી થોડા દિવસ અત્રેથી નિવૃત્ત થવાનો વિચાર થાય છે હવે તે વિષે જે બને તે ખરુ એ જ વિનતિ

સવત્ ૧૯૫૧, ચૈત્ર વદ ૮, બુધ પ્રણામ.

૩૬૮.

"આત્મવીર્ય પ્રવર્ત્તાવવામાં અને સંકોચવામાં બહુ વિચાર કરી પ્રવર્ત્તવું ઘટે છે."

શુભેચ્છાસંપન્ન.ભાઈ ૦ ૦ ૦ પ્રત્યે, શ્રી ભાવનગર. વિશેષ વિનંતિ કે, તમારૂં લખેલું પત્તું ૧ પ્રાપ્ત થયું છે. તે તરફ આવવા સંબંધીમાં નીચે પ્રમાણે સ્થિતિ છે.

લોકોને અંદેશો પડે એવી જાતનો બાહ્યવ્યવહારનો ઉદય છે, અને તેવા વ્યવહાર સાથે બળવાન નિર્ગ્રંથપુરૂષ જેવો ઉપદેશ કરવો તે, માર્ગનો વિરોધ કરવા જેવું છે,—અને એમ જાણીને–તથા તેનાં જેવાં બીજાં કારણોનું સ્વરૂપ વિચારી ઘણુંકરીને લોકોને અંદેશાનો હેતુ થાય તેવા પ્રસંગમાં મારૂં આવવું થતું નથી. વખતે ક્યારેક કોઈ સમાગમમાં આવે છે, અને કંઈ સ્વાભાવિક કહેવા કરવાનું થાય છે. એમાં પણ ચિત્તની ઇચ્છિત પ્રવૃત્તિ નથી.

પૂર્વે યથાસ્થિત વિચાર કર્યા વિના જીવે પ્રવૃત્તિ કરી તેથી આવા વ્યવહારનો ઉદય પ્રાપ્ત થયો છે. એથી ઘણીવાર ચિત્તમાં શોચ રહે છે; પણ યથાસ્થિત સમપરિણામે વેદવું ઘટે છે, એમ જાણી ઘણુંકરી તેવી વૃત્તિ રહે છે. [પાઠાં૦ વળી આત્મદશા વિશેષ સ્થિર થવા અસંગપણામાં લક્ષ રહ્યા કરે છે.] આ વ્યાપારાદિ ઉદય વ્યવહારથી જે જે સંગ થાય છે, તેમાં ઘણુંકરી અસંગપરિણામવત્ પ્રવૃત્તિ થાય છે, કેમકે તેમાં સારભૂતપણું કંઈ લાગતું નથી; પણ જે ધર્મવ્યવહારના પ્રસંગમાં આવવું થાય, ત્યાં તે પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે વર્ત્તવું ઘટે નહીં તેમ બીજો આશય વિચારી પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો તેટલું સમર્થપણું હાલ નથી. તેથી તેવા પ્રસંગમાં ઘણુંકરીને મારૂં આવવું ઓછું થાય છે; અને એ ક્રમ ફેરવવાનું ચિત્તમાં હાલ બેસતું નથી, છતાં તે તરફ આવવાના પ્રસંગમાં તેમ કરવાનો કંઈ પણ વિચાર મેં કર્યો હતો, તથાપિ તે ક્રમ ફેરવતાં બીજાં વિષમ કારણોનો આગળ પર સંભવ થશે એમ પ્રત્યક્ષ દેખાવાથી ક્રમ ફેરવવા સંબંધીની વૃત્તિ ઉપશમ કરવી યોગ્ય લાગવાથી તેમ કર્યું છે. આ આશય શિવાય ચિત્તમાં બીજો આશય પણ તે તરફ હાલ નહીં આવવાના સબંધમાં છે, પણ કોઈ લોકવ્યવહારરૂપ કારણથી આવવા વિષેનો વિચાર વિસર્જન કર્યો નથી.

ચિત્તપર વધારે દબાણ કરીને આ સ્થિતિ લખી છે, તેપર વિચાર કરી જો કંઈ અગત્ય જેવું લાગે તો વખતે રતનજીભાઈને ખુલાસો કરશો. મારા આવવા નહીં આવવા વિષે જો કંઈ વાત નહીં ઉચ્ચરવાનું બને તો તેમ કરવા વિનંતિ છે.

સં૦ ૧૯૫૧ ના ચૈત્ર વદ ૮, મુંબઈથી. વિ૦ રાયચંદના પ્ર૦

૩૭૩.

'અલ્પકાળમાં ઉપાધિરહિત થવા ઇચ્છનારે આત્મપરિણતિને કયા વિચારમાં આણવી ઘટે છે, કે જેથી તે ઉપાધિરહિત થઈ શકે?' એ પ્રશ્ન અમે લખ્યું હતું. તેના ઉત્તરમાં તમે લખ્યું કે, જ્યાંસુધી રાગબંધન છે ત્યાંસુધી, ઉપાધિરહિત

થવાતુ નથી, અને તે બંધન આત્મપરિણતિથી ઓછુ પડી જાય તેવી પરિણતિ રહે. તો આ પ્રકારમા ઉપાધિરહિત થવાય એ પ્રમાણે ઉત્તર લખ્યો તે યથાર્થ છે અહીં પ્રશ્નમા વિશેષતા એટલી છે કે 'પરાણે ઉપાધિયોગ પ્રાપ્ત થતો હોય, તે પ્રત્યે રાગ દ્વેષાદિ પરિણતિ ઓછી હોય, ઉપાધિ કરવા ચિત્તમા વારવાર ખેદ રહેતો હોય, અને તે ઉપાધિને ત્યાગ કરવામા પરિણામ રહ્યા કરતા હોય, તેમ છતા ઉદયબળથી ઉપાધિ પ્રસગ વર્તતો હોય, તો તે શા ઉપાયે નિવૃત્ત કરી શકાય?' એ પ્રશ્ન વિષે જે લક્ષ પહોંચે તે લખશો.

'ભાવાર્થપ્રકાશ' ગ્રથ અમે વાચ્યો છે તેમા સપ્રદાયના વિવાદનુ કઈક સમાધાન થઈ શકે એવી રચના કરી છે, પણ તારતમ્યે વાસ્તવ્ય જ્ઞાનવાનની રચના નથી, એમ અમને લાગે છે

શ્રી ડુગરે 'અખે પુરુષ એક વરખ હે' એ સવૈયો લખાવ્યો તે વાચ્યો છે શ્રી ડુગરને એવા સવૈયાનો વિશેષ અનુભવ છે, તથાપિ એવા સવૈયામા પણ ઘણુ કરીને છાયા જેવો ઉપદેશ જોવામા આવે છે, અને તેથી અમુક નિર્ણય કરી શકાય, અને તે નિર્ણય કરી શકાય તો તે પૂર્વાપર અવિરોધ રહે છે, એમ ઘણુકરીને લક્ષમા આવતુ નથી. જીવના પુરુષાર્થધર્મને કેટલીક રીતે એવી વાણી બળવાન કરે છે, એટલો તે વાણીનો ઉપકાર કેટલાક જીવો પ્રત્યે થવો સભવે છે

તમારા આજના પત્રમા છેવટે શ્રી ડુગરે જે સાખી લખાવી છે, 'વ્યવહારની જાળ પાંદડે પાંદડે પરજળી' [પાઠા૦ પરજળી] એ પદ જેમ પહેલુ છે તે યથાર્થ છે. ઉપાધિથી ઉદાસ થયેલા ચિત્તને ધીરજનો હેતુ થાય એવી છે એ જ વિનતિ.

સ૦ ૧૯૫૧ના વૈશાખ વદ ૧૦, રવિ, મુબઈ આ૦ સ્વ૦ પ્ર૦

૩૭૬

[પાઠા૦ જો મુનિયો અધ્યયન કરતા હોય તો 'યોગપ્રદીપ' શ્રવણ કરશો 'કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા' નો યોગ તમને ઘણુકરી પ્રાપ્ત થશે]

જેનો માળ તે ફિકર થઈ રહ્યો, મૃગતૃષ્ણાજળ ત્રૈલોક જીવ્યુ ધન્ય તેહનુ
દાસી આશા પિશાચી થઈ રહી, કામ ક્રોધ તે કેદી લોક જીવ્યુ૦ ,,
ખાતા, પીતા, બોલતા નિત્યે, છે નિરજન નિરાકાર. જીવ્યુ૦ ,,
જાણે સત સલુણા તેહને જેને હોય છેલો અવતાર જીવ્યુ૦ ,,
જગપાવનકર તે અવતર્યા, અન્ય માતઉદરનો ભાર. જીવ્યુ૦ ,
તેને ચૌદ લોકમા વિચરતા, અતરાય કોઈએ નવ થાય. જીવ્યુ૦ ,
રિદ્ધિ સિદ્ધિ તે દાસિયો થઈ રહી, બ્રહ્મઆનદ હૃદે ન સમાય જીવ્યુ૦ ,,

જેઠ શુદ ૧૧,૧૯૫૧, મુબઈ

૩૭૮

જગમની જુક્તિ તો સર્વે જાણીયે, સમીપ રહે પણ શરીરનો નહીં સગ જો,
એમતે વસવુ રે એક જ આસને, ભૂન પડે તો પડે ભજનમા ભગ જો
ઓધવજી અબળા તે સાધન શું કરે ?—

મુબઈ, જુન ૧૪, ૧૮૯૫ [સ૦૧૯૫૧]

૩૭

તથારૂપ ગભીર વાકય નથી, તોપણ આશય ગભીર હોવાથી એક લૌકિક વચનનુ આત્મામા ઘણીવાર સ્મરણ થઈ આવે છે તે વાકય આ પ્રમાણે છે —'રાડી રૂએ, માડી રૂએ, પણ સાતભરતારવાળી તો મોઢુ જ ન ઉઘાડે' વાક્ય અગભીર હોવાથી લખવામા પ્રવૃત્તિ ન થાત, પણ આશય ગભીર હોવાથી અને પોતાને વિષે વિચારવાનુ વિશેષ દેખાવાથી, તમને પણ લખવાનુ સ્મરણ થતા આ વાક્ય લખ્યુ છે તેના પર યથાશક્તિ વિચાર કરશો એ જ વિનતિ

સ૦ ૧૯૫૧ ના જેઠ વદ ૧૦, સોમ, મુબઈ

લ૦ રાયચંદના પ્રણામ વાંચશોજી.

૩૮૫

જે વિચારવાન પુરુષની દ્રષ્ટિમા સસારનુ સ્વરૂપ નિત્યપ્રત્યે કલેશસ્વરૂપ ભાસ્યમાન થતુ હોય સસારિક ભોગોપભોગ વિષે વિરસપણા જેવુ જેને વર્તતુ હોય, તેવા વિચારવાનને બીજી તરફ લોક વ્યવહારાદિ–વ્યાપારાદિ ઉદય વર્તતા હોય, તો તે ઉદયપ્રતિબધ ઇદ્રિયનાસુખને અર્થે નહીં પણ આત્મહિતાર્થે ટાળવો હોય તો ટાળી શકવાના શા ઉપાય લેઈએ? તે સબધી કઈ જણાવવાનુ થાય તો કરશો એ જ વિનતિ

સ૦ ૧૯૫૧, અશાડ વદ ૧૧, ગુરુવાર, મુબઈ **આ૦ સ્વ૦ યથા૦**

૩૮૨

'દેખત ભૂલી ટળે તો સર્વ દુ ખનો ક્ષય થાય,' એવો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે તેમ છતા તે જ 'દેખતભૂલી ના પ્રવાહમા જ જીવ વહ્યો જાય છે એવા જીવોને આ જગતને વિષે કોઈ એવો આધાર છે કે જે આધારથી—આશ્રયથી—તે પ્રવાહમા ન વહે? એ જ વિનતિ

આશો શુદ ૧૨, સોમે, ૧૯૫૧, મુબઈ

૩ ૬

'સમજ્યા તે શમાઈ રહ્યા, તથા સમજ્યા તે શમાઈ ગયા,' એ વાકયમા કઈ અર્થાંતર થાય છે કે કેમ? તથા એમા કયુ વાકય વિશેષાર્થ વાચક જણાય છે, તેમ જ સમજવા યોગ્ય શુ? તથા શમાવુ શું? તથા સમુચ્ચયવાકયનો એક પરમાર્થ શો? તે વિચારવાયોગ્ય છે,—વિશેષપણે વિચારવાયોગ્ય છે —અને વિચારગત હોય તે, તથા વિચારતા તે વાક્યોનો વિશેષ પરમાર્થ લક્ષગત થતો હોય તે, લખવાનુ બને તો લખશો એ જ વિનતિ

આશો વદ ૧૧, સ૦ ૧૯૫૧, શ્રી મોહમયી **મહાત્મસ્વરૂપે યથા૦**

૪૦૫.

ગયા પરમ દિવસે લખેલા પત્રમાં જે ગંભીર આશય લખ્યા છે, તે વિચારવાન જીવને આત્માના પરમ હિતસ્વી થાય તેવા છે. એ ઉપદેશ અમે તમને ઘણી વાર સહેજસાજ કર્યો છે, છતાં તે ઉપદેશ આજીવિકાના કષ્ટક્લેશથી તમને ઘણીવાર વિસર્જન થયો છે, અથવા થઈ જાય છે. અમારાપ્રત્યે માવિત્ર જેટલો તમારો ભક્તિભાવ છે; એટલે લખવામાં અડચણ નથી એમ ગણીને, તથા દુઃખ સહન કરવાની અસમર્થતાને લીધે અમારી પાસેથી તેવા વહેવારની યાચના બે પ્રકારે તમારાથી થઈ છેઃ—એક તો કંઈ સિદ્ધિયોગથી દુઃખ મટાડી શકાય તેવા આશયની, અને બીજી યાચના કંઈ વેપાર રોજગારાદિની. બેમાંની એકે યાચના તમારી અમારી પાસે થાય, તે તમારા આત્માને હિતનું કારણ રોધનાર, અને અનુક્રમે મલિન વાસનાનો હેતુ થાય; કેમકે "જે ભૂમિકામાં જે ઘટે નહીં, તે જીવ તે કરે તો તે ભૂમિકાનો તેને સહેજે ત્યાગ થાય," એમાં કંઈ સંદેહ નથી. તમારી અમારા પ્રત્યે નિષ્કામ ભક્તિ જોઈએ, અને તમને "ગમે તેટલું દુઃખ હોય છતાં તેને ધીરજથી વેદવું જોઈએ." તેમ ન બને તોપણ એક અક્ષર અમારી પાસે તો તેની સૂચના પણ ન કરવી જોઈએ. એ તમને સર્વાંગ યોગ્ય છે. અને તમને તેવી જ સ્થિતિમાં જોવાને જેટલી મારી ઇચ્છા છે, અને જેટલું તમારૂં તે સ્થિતિમાં હિત છે, તે પત્રથી કે વચનથી અમારાથી જણાવી શકાય તેવું નથી; પણ પૂર્વના કોઈ તે જ ઉદયને લીધે તમને તે વાત વિસર્જન થઈ પાછી અમને જણાવવાની ઇચ્છા રહ્યા કરે છે. તે બે પ્રકારની યાચનામાં પ્રથમ જણાવી છે તે યાચના તો કોઈ પણ નિકટભવીને કરવી ઘટે જ નહીં, અને અલ્પમાત્ર હોય તોપણ તેને મૂળથી છેદવી ઘટે; કેમકે લોકોત્તર મિથ્યાત્વનું તે [પાઠાં૦ નિબંધન] છે એવો તીર્થંકરાદિનો નિશ્ચય છે; તે અમને તો સપ્રમાણ લાગે છે. બીજી યાચના છે તે પણ કર્ત્તવ્ય નથી, કેમકે તે પણ અમને પરિશ્રમનો હેતુ છે. અમને વહેવારનો પરિશ્રમ આપીને વહેવાર નિભાવવો એ આ જીવની સદ્વૃત્તિનું ઘણું જ અલ્પત્વ બતાવે છે; કેમકે અમારા અર્થે પરિશ્રમ વેઠી તમારે વહેવાર ચલાવી દેવો પડતો હોય તો તે તમને હિતકારી છે, અને અમને તેવા દુષ્ટ નિમિત્તનું કારણ નથી; એવી સ્થિતિ છતાં પણ અમારા ચિત્તમાં એવો વિચાર રહે છે કે, ત્યાંસુધી અમારે પરિગ્રહાદિનું લેવું દેવું થાય, એવો વહેવાર ઉદયમાં હોય ત્યાંસુધી જાતે તે કાર્ય કરવું, અથવા વહેવારીક સબંધી ધારાદિથી કરવું, પણ તે સબંધી મુમુક્ષુ પુરુષને તો પરિશ્રમ આપીને ન કરવું, કેમકે જીવને મલિન વાસના તેવા કારણે ઉદ્ભવ થવી સંભવે; કદાપિ અમારૂં ચિત્ત શુદ્ધ જ રહે એવું છે; તથાપિ કાળ એવો છે કે, જો શુદ્ધિ દ્રવ્યથી પણ રાખિયે તો સામા જીવને વિષમતા ઉદ્ભવ ન થાય; અને અશુદ્ધ વૃત્તિવાન જીવ પણ તેમ વર્ત્તી પરમપુરુષોના માર્ગનો નાશ ન કરે.—એ આદિ વિચારપર મારૂં ચિત્ત રહે છે તો પછી જેનું અમારાથી પરમાર્થબળ કે ચિત્તશુદ્ધિપણું ઓછું હોય તેણે તો જરૂર તે માર્ગાનુ બળવાનપણે રાખવી, એ જ

તેને બળવાન શ્રેય છે, અને તમ જેવા મુમુક્ષુ પુરુષે તો અવશ્ય તેમ વર્તવું ઘટે; કેમકે તમારૂ અનુકરણ સહેજે બીજા મુમુક્ષુઓને હિતાહિતનુ કારણ થઈ શકે "પ્રાણુ જવા જેવી વિષમ અવસ્થાએ પણ તમને નિષ્કામતા જ રાખવી ઘટે છે," એવો અમારો વિચાર તે તમારા આજીવિકાથી ગમે તેવા દુ ખની અનુકમ્પા પ્રત્યે જતા પણ મટતો નથી, પણ સામો વધારે બળવાન થાય છે આ વિષયપરત્વે તમને વિશેષ કારણો આપી નિશ્ચય કરાવવાની ઇચ્છા છે, અને તે થશે એમ અમને નિશ્ચય રહે છે

આ પ્રમાણે તમારા અથવા બીજા મુમુક્ષુજીવના હિતના અર્થે મને જે યોગ્ય લાગ્યુ તે લખ્યુ છે, આટલુ જણાવ્યા પછી મારો પોતાનો મારા આત્માર્થે તે સબંધમા કઈક બીજો પણ વિચાર રહે છે, તે લખવો ઘટતો નહોતો, પણ તમારા આત્માને કઈક અમે દુભવવા જેવુ લખ્યુ છે, ત્યારે તે લખવો ઘટારત ગણી લખ્યો છે, તે આ પ્રમાણે છે કે, જ્યાસુધી પરિગ્રહાદિનુ લેવુ દેવુ થાય તેવો વહેવાર અમને ઉદયમા હોય ત્યાસુધી જે કોઈ પણ નિષ્કામ મુમુક્ષુ કે સત્પાત્ર જીવની, કે તેની અમારાથી અનુકમ્પાયોગની જે કાઈ અમારાથી તેને જણાવ્યા સિવાય સેવા ચાકરી થઈ શકે તે દ્રવ્યાદિ પદાર્થથી પણ કરવી, કેમકે એવો માર્ગ ઋષભાદિ મહાપુરુષે પણ ક્યાક-ક્યાક જીવની ગુણનિષ્પન્નતાર્થે ગણ્યો છે તે અમારા અગના વિચારનો છે, અને તેવી આચરણા સત્પુરુષને નિષેધ નથી, પણ કોઈ રીતે કર્તવ્ય છે માત્ર સામા જીવને પરમાર્થનો રોધ કરનાર તે વિષય કે સેવા ચાકરી થતી હોય તો તેને સત્પુરુષે પણ ઉપશમાવવી જોઈએ

૧૯૫૧ ના માગશર વદ ૧૧, રવિ　　　　પ્રણામ પ્રાપ્ત થાય.

૪૦૬

વધારે વિચારનુ સાધન થવા આ પત્ર લખ્યુ છે

પૂર્ણજ્ઞાની શ્રી ઋષભદેવાદિ પુરુષોને પણ પ્રારબ્ધોદય ભોગવ્યે ક્ષય થયો છે, તો અમ જેવાને તે પ્રારબ્ધોદય ભોગવવો જ પડે એમા કઈ સશય નથી માત્ર ખેદ એટલો થાય છે કે, અમને આવા પ્રારબ્ધોદયમા શ્રી ઋષભદેવાદિ જેવી અવિષમતા રહે એટલુ બળ નથી અને તેથી પ્રારબ્ધોદય છતા વારવાર તેથી અપરિપક્વ કાળે છૂટવાની કામના થઈ આવે છે કે, જો આ વિષમ પ્રારબ્ધોદયમા કઈ પણ ઉપયોગની યથાતથ્યતા ન રહી તો ફરી આત્મસ્થિરતા થતા વળી અવસર ગવેષવો જોઈશે, અને પશ્ચાત્તાપપૂર્વક દેહ છૂટશે એવી ચિંતા ઘણીવાર થઈ આવે છે

આ પ્રારબ્ધોદય મટી નિવૃત્તિકર્મ વેદવારૂપ પ્રારબ્ધનો ઉદય થવા આશય રહ્યા કરે છે, પણ તે તરતમા એટલે એકથી દોઢ વર્ષમા થાય એમ તો દેખાતુ નથી, અને પળ-પળ જવી કઠણ પડે છે એકથી દોઢ વર્ષ પછી પ્રવૃત્તિકર્મ વેદવારૂપ ઉદય કેવળ પરિક્ષીણ થશે, એમ પણ લાગતુ નથી, કઈક ઉદય વિશેષ મોળો પડશે, એમ લાગે છે

આત્માની કંઈક અસ્થિરતા રહે છે. ગયા વર્ષનો મોતી સંબંધી વ્યાપાર લગભગ પતવા આવ્યો છે. આ વર્ષનો મોતી સંબંધી વ્યાપાર ગયા વર્ષ કરતાં લગભગ બમણો થયો છે. ગયા વર્ષ જેવું તેમાં પરિણામ આવવું કઠણ છે. ભોગ દિવસ કંઈ તો હાલ ઠીક છે. અને આ વર્ષ પણ તેનું ગયા વર્ષ જેવું નહીં તોપણ કંઈક ઠીક પરિણામ આવશે એમ સંભવ રહે છે, પણ ઘણો વખત તેના વિચારમાં વ્યતીત થવા જેવું થાય છે, અને તે માટે શોચ થાય છે કે આ એક પરિગ્રહની કામનાના બળવાન પ્રવર્તન જેવું થાય છે, તે સમાવવું ઘટે છે, અને કંઈક કરવું પડે એવાં કારણો રહે છે. હવે જેમ તેમ કરી તે પ્રારબ્ધોદય વહેલ ક્ષય થાય તો સારું. એમ મનમાં ઘણીવાર આવી રહ્યા કરે છે.

અત્રે જે આડત તથા મોતીસંબંધી વેપાર છે, તેનાથી આગળથી છૂટવાનું બને અથવા તેનો ઘણો પ્રસંગ ઓછો થવાનું થાય તેવો કોઈ રસ્તો ધ્યાનમાં આવે તો લખશો, નહીં તો આ વિષે સમાગમમાં વિશેષતાથી જણાવી શકાય તો જણાવશો. આ વાત લક્ષમાં રાખશો.

ઘણા વર્ષની લગભગથી એવું વર્ત્યા કરે છે કે પરમાર્થ સંબંધી કે વ્યવહાર સંબંધી કંઈપણ લખતાં કંટાળો આવી જાય છે. અને લખતાં લખતાં કલ્પિત જેવું લાગવાથી વારંવાર અપૂર્ણ છોડી દેવાનું થાય છે. પરમાર્થમાં ચિત્ત જે વખતે એકાગ્રવત્ હોય ત્યારે જો પરમાર્થસંબંધી લખવાનું અથવા કહેવાનું બને તો તે યથાર્થ કહેવાય. પણ ચિત્ત અસ્થિરવત્ હોય અને પરમાર્થ સંબંધી લખવાનું કે કહેવાનું કરવામાં આવે તો તે ઉદીરણા જેવું થાય, તેમ જ અંતર્વૃત્તિનો યથાતથ્ય તેમાં ઉપયોગ નહીં હોવાથી તે આત્મબુદ્ધિથી લખ્યું કે કહ્યું નહીં હોવાથી કલ્પિતરૂપ કહેવાય. જેથી તથા તેવાં બીજાં કારણોથી પરમાર્થસંબંધી લખવાનું તથા કહેવાનું ઘણું ઓછું થઈ ગયું છે. આ સ્થળે સહજ પ્રશ્ન થશે કે ચિત્ત અસ્થિરવત્ થઈ જવાનો હેતુ શો છે? પરમાર્થમાં જે ચિત્ત વિશેષ એકાગ્રવત્ રહેતું તે ચિત્ત પરમાર્થમાં અસ્થિરવત્ થવાનું કારણ કંઈપણ જોઈએ. જો પરમાર્થ સંશયનો હેતુ લાગ્યો હોય તો તેમ બને અથવા કોઈ તથાવિધ આત્મવીર્ય મંદ થવારૂપ તીવ્ર પ્રારબ્ધોદયના બળથી તેમ થાય. આ બે હેતુથી પરમાર્થવિચાર કરતાં, લખતાં કે કહેતાં ચિત્ત અસ્થિરવત્ વર્તે. તેમાં પ્રથમ કહ્યો તે હેતુ વર્તવાનો સંભવ નથી. માત્ર બીજો હેતુ કહ્યો તે સંભવે છે. આત્મવીર્ય મંદ થવારૂપ તીવ્ર પ્રારબ્ધોદય હોવાથી તે હેતુ ટાળવાનો પુરુષાર્થ છતાં કાળક્ષેપ થયા કરે છે. અને તેવા ઉદયસુધી તે અસ્થિરતા ટળવી કઠણ છે. અને તેથી પરમાર્થસ્વરૂપ ચિત્તવિના તે સંબંધી લખવું, કહેવું એ કલ્પિત જેવું લાગે છે, તોપણ કેટલાક પ્રસંગમાં વિશેષ સ્થિરતા રહે છે. વ્યવહાર સંબંધી કંઈપણ લખતાં તે અસારભૂત અને સાક્ષાત્ ભ્રાંતિરૂપ લાગવાથી તે સંબંધી જે કંઈ લખવું કે કહેવું તે તુચ્છ છે. આત્માને વિકળતાનો હેતુ છે, અને જે કંઈ લખવું કહેવું છે તે ન કહ્યું હોય

તો પણ ચાલી શકે એવું છે, માટે જ્યાસુધી તેમ વર્ત્તે ત્યાસુધી તો જરૂર તેમ વર્તવુ ઘટે છે, એમ જાણી ઘણી વ્યવહારિક વાત લખવા-કરવા-કહેવાની ટેવ ની ળી ગઈ છે, માત્ર જે વ્યાપારાદિ વ્યવહારમા તીવ્ર પ્રારબ્ધોદયે પ્રવૃત્તિ છે ત્યા, કઈક પ્રવૃત્તિ થાય છે જો કે તેનુ પણ અયથાર્થપણુ જણાય છે

"શ્રી જિન વીતરાગે દ્રવ્યભાવસયોગથી ફરીફરી છૂટવાની ભલામણ કરી છે, અને તે સયોગનો વિશ્વાસ પરમજ્ઞાનીને પણ કર્ત્તવ્ય નથી, એવો નિશ્ચળ માર્ગ કહ્યો છે, તે શ્રી જિન વીતરાગના ચરણકમળને વિષે અત્યત નમ્રપરિણામથી નમસ્કાર" છે

જે પ્રશ્ન આજના પત્રમા લીખ્યા છે તેનો સમાગમે ઉત્તર પૂછશો,—"દર્પણ જળ, દીપક, સૂર્ય અને ચક્ષુના સ્વરૂપપર વિચાર કરશો તો કેવળજ્ઞાનથી પદાર્થનુ જે પ્રકાશવુ થાય છે, એમ જિને કહ્યુ છે, તે સમજવાને કઈક સાધન થશે"

૧૯૫૧ના ચૈત્ર વદ ૧૨, રવિ, મુબઈથી

૪૦૭

આપના તરફથી બે પત્ર મળ્યા છે અમારાથી હાલ કઈ વિશેષ લખવાનુ થતુ નથી આગળ જે વિસ્તારથી એક પ્રશ્નના સમાધાનમા ઘણા પ્રકારના દૃષ્ટાત સિદ્ધાતથી લખવાનુ બની શકતુ હતુ, તેટલુ હાલ બની શકતુ નથી, એટલુ જ નહીં પણ ચાર લીટી જેટલુ લખવુ હોય તો પણ કઠણ પડે છે, કેમકે અતવિચારમા ચિત્તની હાલ પ્રવૃત્તિ વિશેષ રહે છે, અને લખવા વિગેરેની પ્રવૃત્તિથી ચિત્ત સક્ષિપ્ત રહે છે વળી ઉદય પણ તથારૂપ વર્ત્તે છે આગળ કરતા બોલવાના સબધમા પણ આ જ પ્રકારે ઘણુકરી ઉદય વર્ત્તે છે તે પણ લખવા કરતા કેટલીક વાર બોલવાનુ કઈક વિશેષ બની શકે છે જેથી સમાગમે કઈ જાણવા યોગ્ય પૂછવુ હોય તો સ્મરણ રાખશો

અહોરાત્ર ઘણુકરી વિચારદશા રહ્યા કરે છે, જે સક્ષેપમા પણ લખવાનુ બની શકતુ નથી સમાગમમા કઈ પ્રસગોપાત કહી શકાશે તો તેમ કરવા ઇચ્છા રહે છે, કેમકે તેથી અમને પણ હિતકારક સ્થિરતા થશે

કબીરપથી ત્યા આવ્યા છે, તેમનો સમાગમ કરવામા બાધ સભવતો નથી, તેમ જ કોઈ તેમની પ્રવૃત્તિ યથાયોગ્ય ન લાગતી હોય તો તે વાતપર વધારે લક્ષ ન દેતા કઈ તેમના વિચારનુ અનુકરણ કરવાયોગ્ય લાગે તે વિચારવુ 'વૈરાગ્યવાન હોય તેનો સમાગમ કેટલાક પ્રકારે આત્મભાવની ઉન્નતિ કરે છે'

લોકસબધી સમાગમથી ઉદાસભાવ વિશેષ રહે છે તેમ જ એકાત જેવા યોગ વિના કેટલીક પ્રવૃત્તિનો રોધ કરવો બની શકે નહીં

અત્રેથી જે મિતિએ નિવૃત્ત થઈ શકાય તેવુ હશે તે મિતિ તથા ત્યાર પછીની વ્યવસ્થા વિષે વિચાર યથાયોગ્ય થયે તે વિષે આપના તરફ પત્ર લખીશું

મોહ૦ સ૦ ૧૯૫૧ ના અસાડ સુદ ૧, રવિ આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ.

૪૦૮

શ્રીમદ્ વીતરાગને નમઃ

તમારા લખેલા પત્ર મળ્યા છે તથારૂપ ઉદયવિશેષથી પ્રત્યુત્તર લખવાની પ્રવૃત્તિ હાલ ઘણી સક્ષેપ રહે છે જેથી અત્રથી પત્ર લખવામા વિલબ થાય છે, પણ તમે કઈ જ્ઞાનવાર્તા લખવાનુ સૂઝે તે લખવામા તે વિલબના કારણથી ન અટકશો હાલ તમારા તથા શ્રી ૦ ૦ ૦ ના તરફથી જ્ઞાનવાર્તા જણાવવાનુ થતુ નથી તે લખશો હાલ શ્રી કબીરસપ્રદાયી સાધુનો કઈ સમાગમ થાય છે કે કેમ? તે લખશો.

અત્રેથી થોડા વખત માટે નિવૃત્ત થવારૂપ સમય જાણવા પૂછ્યો તેનો ઉત્તર લખતા મન સક્ષેપાય છે, જે બનશે તો એક બે દિવસ પછી લખીશ

નીચેના બોલો પ્રત્યે તમારે તથા ૦ ૦ ૦ એ વિશેષ વિચારપરિણતિ કરવા યોગ્ય છે કેવળજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ શા પ્રકારે ઘટે છે? આ ભરતક્ષેત્રમા આ કાળે તેનો સભવ હોઈ શકે કે કેમ? કેવળજ્ઞાનીને વિષે કેવા પ્રકારની આત્મસ્થિતિ હોય? સમ્યક્ દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનના સ્વરૂપમા કેવા પ્રકારે ભેદ હોવાયોગ્ય છે? સમ્યક્દર્શનવાન પુરુષની આત્માસ્થિતિ કેવી હોય? તમારે તથા શ્રી ૦ ૦ ૦ એ ઉપર જણાવેલા બોલપર યથાશક્તિ વિશેષ વિચાર કરવા યોગ્ય છે, તે સબંધી પત્ર વાટે તમારાથી લખાવા યોગ્ય લખશો હાલ અત્રે ઉપાધીનુ કેટલુક ઓછાપણુ છે એ જ વિનતિ

સં૦ ૧૯૫૧ના અશાડ શુદ ૧૩, ગુરુવાર આ૦ સ્વ૦ યોગ્ય.

૪૦૯

—નિશદિન નૈનમેં નિંદ ન આવે, નર તબહિ નારાયન પાવે

મુબઈ, નવેમ્બર ૧૦, ૧૮૯૫ [સ૦ ૧૯૫૨] —સુદરદાસજી

૪૧૪

લરધાજ્ઞાન લવા છે તોપણ જે નવિ જાય પમાયો (પ્રમાદ) રે,
વધ્ય તરુ ઉપમ તે પામે, સયમ ઠાણ જે નાયોરે,
ગાયોરે, ગાયો, ભલે વીર જગત ગુરુ ગાયો —

સં૦ ૧૯૫૨, પોષ શુ૦ ૬, રવિ, મુબઈ

૪૨૮

જન્ય પુરુષકી દૃષ્ટિમેં, જગ વ્યવહાર લખાય,
વૃદાવન જબ જગ નહીં, કૌન વ્યવહાર બતાય?
—વિહાર વૃદાવન

સ૦ ૧૯૫૨ ના ચૈત્ર વદ ૧૪, રવિ, મુબઈ

૪૩૦

અત્રેથી જેમ પ્રથમ વિસ્તારપૂર્વક પત્ર લખવાનું થતુ તેમ કેટલાક વખત થયા પણકરીને તથારૂપ પ્રારબ્ધને લીધે થતું નથી.

કરવાપ્રત્યે વૃત્તિ નથી, અથવા એક ક્ષણ પણ જેને કરવું ભાસતું નથી, કરવાથી ઉત્પન્ન થતાં ફળપ્રત્યે જેની ઉદાસીનતા છે, તેવા કોઈ આપ્તપુરુષ તથારૂપ પ્રારબ્ધયોગથી પરિગ્રહ સંયોગાદિમાં વર્તતા દેખાતા હોય, અને જેમ ઇચ્છક પુરુષ પ્રવૃત્તિ કરે, ઉદ્યમ કરે, કાર્યસહિત પ્રવર્ત્તમાન જોવામાં આવતા હોય, તો તેવા પુરુષને વિષે જ્ઞાનદશા છે, એમ શી રીતે જાણી શકાય? એટલે તે પુરુષ આપ્ત (પરમાર્થ અર્થે પ્રતીતિ કરવાયોગ્ય) છે, અથવા જ્ઞાની છે, એમ કયાં લક્ષણે ઓળખી શકાય? કદાપિ કોઈ મુમુક્ષુને બીજા કોઈ પુરુષના સત્સંગયોગથી એમ જાણવામાં આવ્યું, તો તે ઓળખાણમાં ભ્રાંતિ પડે તેવો વ્યવહાર તે સત્પુરુષ વિષે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તે ભ્રાંતિ નિવૃત્ત થવા માટે મુમુક્ષુ જીવે તેવા પુરુષને કેવા પ્રકારથી ઓળખવા ઘટે કે જેથી તેવા તેવા વ્યવહારમાં વર્તતાં પણ જ્ઞાનલક્ષણપણું તેના લક્ષમાં રહે?

સર્વ પ્રકારે જેને પરિગ્રહાદિ સંયોગપ્રત્યે ઉદાસીનપણું વર્તે છે, અર્થાત્ અહંમમત્વપણું તથારૂપ સંયોગો વિષે જેને થતું નથી, અથવા પરિક્ષીણ થયું છે, 'અનંતાનુબંધી' પ્રકૃતિથી રહિત માત્ર પ્રારબ્ધોદયથી વ્યવહાર વર્તતો હોય, તે વ્યવહાર સામાન્ય દશાના મુમુક્ષુને સંદેહનો હેતુ થઈ તેને ઉપકારભૂત થવામાં નિરોધરૂપ થતો હોય, એવું તે જ્ઞાનીપુરુષ દેખે છે, અને તે અર્થે પણ પરિગ્રહ સંયોગાદિ પ્રારબ્ધોદય વ્યવહારની પરિક્ષીણતા ઇચ્છે છે; તેમ થતાંસુધી કેવા પ્રકારથી તે પુરુષ વર્ત્યા હોય, તો તે સામાન્ય મુમુક્ષુને ઉપકાર થવામાં હાનિ ન થાય? પત્ર વિશેષ સંક્ષેપમાં લખવાનું થયું છે; પણ તે પ્રત્યે તમે તથા શ્રી અચળ વિશેષ મનન કરશો.

મુંબઈ, વૈશાખ શુદ ૧, સોમે, ૧૯૫૨.

૪૩૧

આર્ય શ્રી માણેકચંદાદિ પ્રત્યે,—શ્રી સ્થંભતીર્થ.

શ્રી સુંદરલાલે વૈશાખ વદી એકમે દેહ છોડ્યાના ખબર લખ્યા તે વાંચ્યા. વિશેષકાળની માંદગીવિના, યુવાન અવસ્થામાં અકસ્માત્ દેહ છોડવાનું અન્યાથી સામાન્યપણે ઓળખતા માણસોને પણ તે વાતથી ખેદ થયાવિના ન રહે, તો પછી જેણે કુટુંબાદિ સંબંધસ્નેહે મૂર્છા કરી હોય, સહવાસમાં વસ્યાં હોય, તે પ્રત્યે કંઈ આશ્રયભાવના રાખી હોય તેને ખેદ થયાવિના કેમ રહે? આ સંસારમાં મનુષ્યપ્રાણીને જે ખેદના અકથ્ય પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ અકથ્ય પ્રસંગમાંનો એક આ મોટો ખેદકારક પ્રસંગ છે. તે પ્રસંગમાં યથાર્થ વિચારવાન પુરુષો શિવાય સર્વ પ્રાણી ખેદવિશેષને પ્રાપ્ત થાય છે, અને યથાર્થ વિચારવાન પુરુષોને વૈરાગ્ય વિશેષ થાય છે, સંસારનું અશરણપણું, અનિત્યપણું અને અસારપણું વિશેષ દૃઢ થાય છે.

વિચારવાન પુરુષોને તે ખેદકારક પ્રસંગનો મૂર્છાભાવે ખેદ કરવો તે માત્ર કર્મબંધનો હેતુ ભાસે છે, અને વૈરાગ્યરૂપ ખેદથી કર્મસંગની નિવૃત્તિ ભાસે છે, અને તે સત્ય છે. મૂર્છાભાવે ખેદ કર્યાથી પણ જે સંબંધીનો વિયોગ થયો છે તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને જે મૂર્છા થાય છે તે પણ અવિચાર દશાનું ફળ છે, એમ વિચારી

વિચારથી, જ્ઞાનીપુરુષોના વચનામૃતથી, તથા સાધુપુરુષના આશ્રય સમાગમાદિથી અને વિરતિથી ઉપશાત કરવો, એ જ કર્ત્તવ્ય છે

વવાણીઆ, વૈશાખ વદ ૬, રવિ, ૧૯૫૨.

૪૩૨

'વર્ત્તમાનકાળમા આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય નહીં,' એમ જિનાગમમાં હ્યુ છે, અને વેદાતાદિ એમ કહે છે કે 'આ કાળમા આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય,' તે માટે ૦ ૦ ૦ ને જે પરમાર્થ ભાસતો હોય તે લખશો તમને અને ૦૦૦ ને પણ આ વિષે જો કંઈ લખવા ઇચ્છા થાય તો લખશો

'વર્ત્તમાનકાળમા આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણપ્રાપ્તિ ન હોય એ શિવાય બીજા કેટલાક ભાવની પણ જિનાગમમા તથા તેના આશ્રયને ઇચ્છતા એવા આચાર્યરચિત શાસ્ત્રને વિષે વિચ્છેદતા કહી છે, કેવળજ્ઞાન, મન પર્યવજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, પૂર્વજ્ઞાન, યથાખ્યાત ચારિત્ર, સૂક્ષ્મસપરાય ચારિત્ર, પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર, ક્ષાયક સમકિત અને પુલાક્લબ્ધિ એ ભાવો મુખ્ય કરીને વિચ્છેદ કહ્યા છે' શ્રી ૦ ૦ ૦ ને તેનો જે પરમાર્થ ભાસતો હોય તે લખશો તમને તથા ૦ ૦ ૦ ને આ વિષે જો કંઈ લખાવાની ઇચ્છા થાય તો લખશો

'વર્ત્તમાનકાળમા આ ક્ષેત્રથી આત્માર્થની કઈ કઈ મુખ્ય ભૂમિકા ઉત્કૃષ્ટ અધિકારીને પ્રાપ્ત થઈ શકે, અને તે પ્રાપ્ત થવાનો માર્ગ કયો? તે પણ શ્રી ૦ ૦ ૦ થી લખવાય તો લખશો તેમ જ તે વિષે જો તમારી તથા ૦ ૦ ૦ ની લખવાની ઇચ્છા થાય તો લખશો

ઉપર જણાવેલા પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તર લખવાનુ હાલ બને એમ ન હોય, તો તે પ્રશ્નોના પરમાર્થ પ્રત્યે વિચારનો લક્ષ રાખશો

સ૦ ૧૯૫૨ ના બીજા જેઠ વદ ૫, ગુરુવાર, મુબઈ

૪૬૧

શિરછત્ર પિતાશ્રીજી,—

મુબઈથી આ બાજુ આવવામા ફક્ત નિવૃત્તિનો હેતુ છે, શરીરની અડચણથી આ તરફ આવવુ થયેલુ તેમ નથી આપની કૃપાથી શરીર સારૂ રહે છે મુબઈમાં રોગના ઉપદ્રવને લીધે આપની તથા રેવાશકરભાઈની આજ્ઞા થવાથી આ તરફ વિશેષ સ્થિરતા કરી, અને તે સ્થિરતામા આત્માને નિવૃત્તિ વિશેષ કરી રહી છે

હાલ મુબઈમા રોગની શાતિ ઘણી થઈ ગઈ છે, સપૂર્ણ શાતિ થયે તે તરફ જવાનો વિચાર રાખ્યો છે, અને ત્યા ગયા પછી ઘણુકરીને ભાઈ મનસુખને આપના તરફ થોડા વખત માટે મોકલવાનુ ચિત્ત છે, જેથી મારી માતુશ્રીના મનને પણ ઠીક પડશે આપને પ્રતાપે નાણુ મેળવવાનો ઘણુકરીને લોભ નથી, પણ આત્માનું પરમ કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા છે મારી માતુશ્રીને પાયલાગણુ પ્રાપ્ત થાય

નડિઆદ, આશો વદ ૧૨, સોમે, સ૦ ૧૯૫૨

છોરુ રાયચંદના દંડવત પ્રાપ્ત થાય.

૪૬૩.

નેત્રોંકી શ્યામતા વિષે જો પુતલિયાંરૂપ સ્થિત હૈ, અરૂ રૂપકો દેખતા હૈ, સાક્ષીભૂત હૈ, સો અંતર કૈસે નહીં દેખતા? જો ત્વચાવિષે સ્પર્શ કરતા હૈ, શીતઉષ્ણાદિકકોં જાનતા હૈ, ઐસા સર્વ અંગવિષે વ્યાપક અનુભવ કરતા હૈ; જૈસે તિલો વિષે તેલ વ્યાપક હોતા હૈ, તિસકા અનુભવ કોઈ નહીં કરતા. જો શબ્દ શ્રવણ ઇંદ્રિયકે અંતર ગ્રહણ કરતા હૈ, તિસ શબ્દશક્તિકો જાનનેહારી સત્તા હૈ, જિસ વિષે શબ્દશક્તિકા વિચાર હોતા હૈ, જિસકરિ રોમ ખડે હોઈ આતે હૈ, સો સત્તા દૂર કૈસે હોવે? જો જિન્હાકે અગ્રવિષે રસ સ્વાદકો ગ્રહણ કરતા હૈ, તિસ રસકા અનુભવ કરનેહારી અલેપ સત્તા હૈ, સો સન્મુખ કૈસે ન હોવે? વેદ, વેદાંત, સપ્ત સિદ્ધાંત, પુરાણ, ગીતા કરી જો જ્ઞેય, જાનને યોગ્ય આત્મા હૈ, તિસકો જબ જાન્યા તબ વિશ્રામ કૈસે ન હોવે?

[સં૦ ૧૯૫૨. સ૦ નિ૦. પાઠા૦ ૧૯૪૪.]

૪૬૫.

બીજાં સાધન બહુ કર્યાં, કરી કલ્પના આપ,
અથવા અસદ્ગુરુ થકી, ઊલટો વધ્યો ઉતાપ.

[સં૦ ૧૯૫૨. સ૦ નિ૦.]

૪૬૭

તમારી વૃત્તિ હાલ સમાગમમાં આવવા વિષે જણાણી, તે વિષે તમને અંતરાય એવું થયું. કેમકે આ પત્ર પહોંચશે તે પહેલાં પર્યુષણનો પ્રારંભ લોકોમાં થયો ગણાશે. જેથી તમે આ તરફ આવવાનું કરો તો ગુણ–અવગુણનો વિચાર કર્યા વગર મતાગ્રહી માણસો નિંદે, અને તેવું નિમિત્ત ગ્રહણ કરી ઘણા જીવોને નિંદાદ્વારાએ પરમાર્થ-પ્રાપ્તિ થવાનો અંતરાય ઉત્પન્ન કરે, જેથી તેમ ન થાય તે અર્થે તમારે હાલ તે પર્યુષણમાં બહાર ન નીકળવા સંબંધી લોકપદ્ધતિ સાચવવી યોગ્ય છે.

વૈરાગ્યશતક, આનંદઘનચોવીશી, ભાવનાબોધ આદિ પુસ્તકો તમે તથા ૦ ૦ ૦ વાંચવા–વિચારવાનું કરીને જેટલો બને તેટલો નિવૃત્તિનો લાભ મેળવજો. પ્રમાદ અને લોકપદ્ધતિમાં કાળ સર્વથા વૃથા કરવો તે મુમુક્ષુ જીવનું લક્ષણ નથી.

બીજાં શાસ્ત્રોનો યોગ બનવો કઠણ છે, એમ જાણી ઉપર જણાવેલાં પુસ્તકો લખ્યાં છે; જે પુસ્તકો પણ વિચારવાયોગ્ય છે. માતુશ્રી તથા પિતાશ્રીને પાયલાગણ-પૂર્વક સુખવૃત્તિમાં છે, એમ જણાવશો.

અમુક વખત જ્યારે નિવૃત્તિને અર્થે કોઈ ક્ષેત્રે રહેવાનું થાય છે, ત્યારે ઘણુંકરીને કાગળ પત્ર લખવાની વૃત્તિ ઓછી રહે છે; આ વખતે વિશેષ ઓછી છે, પણ તમારો કાગળ એવા પ્રકારનો હતો કે જેનો ઉત્તર ન મળવાથી શું કારણથી આમ બન્યું છે, તે તમને ન જણાય.

[સં૦ ૧૯૫૨. સ૦ નિ૦. કાવિઠા. પાઠા૦ શ્રા૦ વદ ૧૨, શનિ, ૧૯૫૪.]

૪૬૯

આસ્તિક એવા મૂળ પાંચ દર્શન આત્માનું નિરૂપણ કરે છે, તેમાં ભેદ જોવામાં આવે છે, તેનું સમાધાન?

દિન પ્રતિદિન જૈનદર્શન ક્ષીણ થતું જોવામાં આવે છે, અને વર્દ્ધમાનસ્વામી થયા પછી થોડાએક વર્ષમાં તેમાં નાના પ્રકારના ભેદ થયા દેખાય છે, તે આદિના શા કારણો?

હરિભદ્રાદિ આચાર્યોએ નવીન યોજનાની પેઠે શ્રુતજ્ઞાનની ઉન્નતિ કરી દેખાય છે, પણ લોકસમુદાયમાં જૈનમાર્ગ વધારે પ્રચાર પામ્યો દેખાતો નથી, અથવા તથારૂપ અતિશયસંપન્ન ધર્મપ્રવર્તક પુરુષનું તે માર્ગમાં ઉત્પન્ન થવું ઓછું દેખાય છે, તેના શા કારણો?

હવે, વર્તમાનમાં તે માર્ગની ઉન્નતિ થવી સંભવે છે કે કેમ? અને થાય તો શી શી રીતે થવી સંભવિત દેખાય છે, અર્થાત્ તે વાત કયાંથી જન્મ પામી, કેવી રીતે, કેવા દ્વારે, કેવી સ્થિતિમાં પ્રચાર પામવી સંભવિત દેખાય છે? ફરી જાણે વર્દ્ધમાન સ્વામીના વખત જેવો વર્તમાનકાળના યોગાદિ અનુસાર તે ધર્મ ઉદય પામે એવું દીર્ઘદૃષ્ટિથી સંભવે છે? અને સંભવતું હોય તો તે શા શા કારણથી?

જૈનસૂત્ર હાલ વર્તમાનમાં છે, તેમાં તે દર્શનનું સ્વરૂપ ઘણું અધૂરું રહેલું જોવામાં આવે છે, તે વિરોધ શાથી ટળે?

તે દર્શનની પરંપરામાં એમ કહ્યું છે કે, વર્તમાનકાળમાં કેવળજ્ઞાન ન હોય, અને કેવળજ્ઞાનનો વિષય લોકાલોકને દ્રવ્યગુણપર્યાયસહિત સર્વ કાળપરત્વે જાણવાનો માન્યો છે, તે યથાર્થ દેખાય છે? અથવા તે માટે વિચારતાં કંઈ નિર્ણય આવી શકે છે કે કેમ? તેની વ્યાખ્યા કંઈ ફેર દેખાય છે કે કેમ? અને મૂળ વ્યાખ્યા પ્રમાણે કંઈ બીજો અર્થ થતો હો તો તે અર્થાનુસાર વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાન ઉપજે કે કેમ? અને તે ઉપદેશી શકાય કે કેમ? તેમ જ બીજા જ્ઞાનોની વ્યાખ્યા કહી છે તે પણ કંઈ ફેરવાળી લાગે છે કે કેમ? અને તે શા કારણોથી?

દ્રવ્ય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આત્મા મધ્યમ અવગાહી, સંકોચ વિકાશનું ભાજન, મહાવિદેહાદિ ક્ષેત્રની વ્યાખ્યા, તે કંઈ અપૂર્વ રીતે કે કહેલી રીતે ઘણા જ બળવાન પ્રમાણસહિત સિદ્ધ થવાયોગ્ય દેખાય છે કે કેમ?

ગચ્છના મતમતાંતર ઘણી જ નજીવી બાબતમાં બળવાન આગ્રહી થઈ જુદી જુદી રીતે દર્શન-મોહનીયના હેતુ થઈ પડ્યા છે, તે સમાધાન કરવું બહુ વિકટ છે, કેમકે તે લોકોની મતિ વિશેષ આવરણને પામ્યાવિના એટલા અલ્પ કારણમાં બળવાન આગ્રહ ન હોય

અવિરતિ, દેશ વિરતિ, સર્વવિરતિ એમાંના કયા આશ્રમવાળા પુરુષથી વિશેષ ઉન્નતિ થઈ શક્વાને સંભવ રહે છે?

સર્વવિરતિ કેટલાં કારણોમાં પ્રતિબંધને લીધે પ્રવર્તી શકે નહીં? દેશવિરતિ અને અવિરતિની તથારૂપ પ્રતીતિ થવી મુશ્કેલ, અને વળી જૈનમાર્ગમાં પણ એ રીતનો સમાવેશ ઓછો છે.

આ વિકલ્પ આમને શા માટે ઉઠે છે? અને તે શમાવી દેવાનું ચિત્ત છે તે શમાવી દઈએ?

[સં૦ ૧૯૫૨. સ૦ નિ૦]

૪૭૭

પૂર્વ પુણ્યના ઉદયથી, મળ્યો સદ્ગુરુ યોગ,
વચન સુધા શ્રવણે જતાં, થયું હૃદય ગતશોગ.
નિશ્ચય એથી આવિયો, ટળશે અહીં ઉતાપ,
નિત્ય કર્યો સત્સંગ મેં, એક લક્ષથી આપ.

[સં૦ ૧૯૫૩. સ૦ નિ૦. પાઠા૦ ૧૯૪૬.]

૪૯૩.

[પાઠા૦ સંસ્કૃતનો પરિચય ન હોય તો કરશો.]

જે પ્રકારે બીજા મુમુક્ષુ જીવોનાં ચિત્તમાં તથા અંગમાં નિર્મળતા-ભાવની વૃદ્ધિ થાય, તે તે પ્રકારે પ્રવર્તવું કર્તવ્ય છે. નિયમિત શ્રવણ કરાવાય તથા આરંભ-પરિગ્રહનાં સ્વરૂપ સમ્યક્પ્રકારે જોતાં નિવૃત્તિને અને નિર્મળતાને કેટલા પ્રતિબંધક છે તે વાત ચિત્તમાં દૃઢ થાય, તેમ અરસપરસ જ્ઞાનકથા થાય તેમ કર્તવ્ય છે.

સંવત ૧૯૫૩ના મહા વદ ૪, રવિ, મોરબી.

૪૯૪.

સકળ સંસારી ઇંદ્રિયરામી, મુનિ ગુણ આતમરામી રે,
મુખ્યપણે જે આતમરામી, તે કહિયે નિષ્કામી રે.

—મુનિશ્રી આનંદઘન.

[પાઠા૦ શ્રી ૦ ૦ ૦ તથા શ્રી ૦ ૦ ૦ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રને વિશેષ કરી મનન કરશો. બીજા મુનિયોને પણ પ્રશ્નવ્યાકરણાદિ સૂત્ર સત્પુરુષના લક્ષે સંભળાવાય તો સંભળાવશો.

મોરબી, રવિ, મહા વદ ૪, ૧૯૫૩

૪૯૫.

તે માટે ઉભા કર જોડી, જિનવર આગળ કહિયે રે;
સમય ચરણ સેવા શુદ્ધ દેજો, જેમ આનંદઘન લહિયે રે.

—મુનિશ્રી આનંદઘન.

[પાઠા૦ 'કર્મગ્રંથ' નામે શાસ્ત્ર છે, તે ઢાવ અથ-ઇતિ સુધી વાંચવાનો, શ્રવણ કરવાનો તથા અનુપ્રેક્ષા કરવાનો પરિચય રાખી શકો તો રાખશો. બેથી ચાર ઘડી નિત્યપ્રત્યે ઢાલ તે વાંચવામાં, શ્રવણ કરવામાં નિયમપૂર્વક વ્યતીત કરવી યોગ્ય છે.]

સં૦ ૧૯૫૩ના મહા વદ ૧૨, વવાણીઆ

૫૧૪.

"પરમ સંયમી પુરુષોને નમસ્કાર."

અસારભૂત વ્યવહાર, સારભૂત પ્રયોજનની પેઠે કરવાનો ઉદય વર્ત્યાં છતાં, જે પુરુષો ઉદયથી ક્ષોભ ન પામતાં સહજભાવ—સ્વધર્મમાં નિશ્ચળપણે રહ્યા છે, તે પુરુષોનાં ભીષ્મવ્રતનું વારંવાર સ્મરણ કરીએ છીએ.

સ૦ ૧૯૫૩, અશાડ વદ ૧૧, રવિ, મુંબઈથી.

૫૧૫

પરમ—ઉત્કૃષ્ટ—સંયમ જેના લક્ષમાં નિરંતર વર્ત્યા કરે છે, તે સત્પુરુષોના સમાગમનું ધ્યાન નિરંતર છે.

પ્રતિબિંત (નિર્ગ્રંથ) વ્યવહારની શ્રી ૦ ૦ ૦ ની જીજ્ઞાસાથી અનંતગુણ વિશિષ્ટ જીજ્ઞાસા વર્તે છે. બળવાન, અને વેદ્યાવિના અટળ ઉદય હોવાથી અંતરંગ ખેદ સમતાસહિત વેદીએ છીએ દીર્ઘકાળને ઘણા અલ્પપણામાં લાવવાનાં ધ્યાનમાં વર્તાય છે. [પાઠા૦ યથાર્થઉપકારીપુરુષપ્રત્યક્ષમા] એકત્વ ભાવના આત્મશુદ્ધિની ઉત્કૃષ્ટતા કરે છે.

મુંબઈ, આ૦ શુદ ૩, રવિ, ૧૯૫૩.

૫૧૭.

'મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશ' નામે ગ્રંથ મુમુક્ષુ જીવે વિચારવા યોગ્ય છે તે અવલોકન કરતાં કોઈ વિચારમાં મતાંતર જેવું લાગે તો નહીં મુંઝાતા, તે સ્થળે વધારે મનન કરવું, અથવા સત્સમાગમને યોગે તે સ્થળ સમજવું યોગ્ય છે.

પરમોત્કૃષ્ટ સયમમાં સ્થિતિની વાત તો દૂર રહી, પણ તેના સ્વરૂપનો વિચાર થવો પણ વિકટ છે.

૧૯૫૩, શ્રાવણ શુદ ૧૫, મુંબઈ

૫૧૯

પરમ કૃપાળુ પૂજ્ય પિતાશ્રીજી— વવાણીઆ બંદર.

આજ દિવસપર્યંત મે આપનો કોઈપણ અવિનય, અભક્તિ, કે અપરાધ કર્યો હોય, તે બે હાથ જોડી મસ્તક નમાવીને શુદ્ધ—અંત કરણથી ખમાવું છુ કૃપા કરીને આપ ક્ષમા આપશો મારી માતુશ્રી પ્રત્યે પણ તે જ રીતે ખમાવું છું તેમ જ બીજા સાથસર્વેપ્રત્યે મે કોઈપણ પ્રકારનો અપરાધ કે અવિનય જાણતા, અથવા અજાણતાં કર્યો હોય તે શુદ્ધ—અંત કરણથી ખમાવું છુ કૃપા કરીને સૌ ક્ષમા આપશોજી.

સ૦ ૧૯૫૩ ના ભાદરવા શુદ ૫, ગુરુવાર, મુંબઈથી.

છોરુ રાયચંદના દંડવત પ્રણામ પ્રાપ્ત થાય.

૫૨૪.

૧ શ્રી હરિભદ્રાચાર્યે 'યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય' ગ્રંથ સસ્કૃતમાં રચ્યો છે. 'યોગબિન્દુ' નામે યોગનો બીજો ગ્રંથ પણ તેમણે રચ્યો છે. હેમચંદ્રાચાર્યે 'યોગશાસ્ત્ર' નામે

ગ્રંથ રચ્યો છે. શ્રી હરિભદ્રકૃત 'યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય'ની પદ્ધતિએ ગુર્જર ભાષામાં શ્રી યશોવિજયજીએ સ્વાધ્યાયની રચના કરી છે.

શુભેચ્છાથી માંડીને નિર્વાણપર્યંતની ભૂમિકાઓમાં બોધતારતમ્ય તથા ચારિત્ર સ્વભાવનું તારતમ્ય, મુમુક્ષુજીવને વારંવાર શ્રવણ કરવા યોગ્ય, વિચાર કરવા યોગ્ય, અને સ્થિતિ કરવા યોગ્ય આશયથી તે ગ્રંથમાં પ્રકાશ્યું છે.

યમથી માંડીને સમાધિપર્યંત અષ્ટાંગયોગ બે પ્રકારે છેઃ એક પ્રાણાદિ નિરોધ-રૂપ, બીજો આત્મસ્વભાવપરિણામરૂપ.

યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં આત્મસ્વભાવપરિણામરૂપ યોગનો મુખ્ય વિષય છે. વારંવાર તે વિચારવા યોગ્ય છે.

આસો વદ ૧૪, રવિવાર, સં० ૧૯૫૩, મુંબઈ.

૫૩૭.

"અપાર-મહા-મોહજળ [પાઠા० જળ] ને અનંત-અંતરાય છતાં ધીર રહી જે પુરુષ તર્યા તે શ્રી પુરુષ ભગવાનને નમસ્કાર."

"અનંત કાળથી જે જ્ઞાન ભવહેતુ થઈ હતું, તે જ્ઞાનને એક સમયમાત્રમાં જાત્યાંતર કરી જેણે ભવનિવૃત્તિરૂપ કર્યું, તે કલ્યાણમૂર્તિ સમ્યગ્દર્શનને નમસ્કાર." [પાઠા० નિવૃત્તિયોગમાં સત્સમાગમની વૃત્તિ રાખવી યોગ્ય છે.] લખવામાં વધારે ઉપયોગ હાલ પ્રવર્તવો શક્ય નથી

સં० ૧૯૫૪ ના અશાડ શુદ ૧૧, મુંબઈથી.

૫૩૮.

સ્વભાવજાગ્રતદશા.

ચિત્ર સારી ન્યારી, પરજંક ન્યારો, સેજ ન્યારી,
ચાદર ભી ન્યારી, ઈહાં જૂઠી મેરી થપના;
અતીત અવસ્થા સૈન, નિદ્રા વહી કોઉ પૈન,
વિદ્યમાન પલક ન, યામેં અબ છપના.
શ્વાસ ઔ સુપન દોઉ, નિદ્રાકી અલંગ બુઝે,
સુઝે સબ અંગ લખિ, આતમ દરપના;
ત્યાગી ભયો ચેતન, અચેતનતાભાવ ત્યાગી,
ભાલે દૃષ્ટિ ખોલિકે, સંભાલે રૂપ અપના.

[સં० ૧૯૫૪. સ० નિ०] —શ્રી બનારસીદાસજી.

૫૪૦.

અનુભવઉત્સાહદશા.

જૈસો નિરભેદ રૂપ, નિહચૈં અતીત હુતો,
તૈસો નિરભેદ અબ, ભેદકો ન ગહેગો !

દીસે કર્મરહીત સહીત સુખ સમાધાન,
પાયો નિજ થાન ફિર બાહિર ન વહેગો;
કબહુ કદાચિ અપનો સુભાઉ ત્યાગિ કરિ,
રાગ રસ રાચિકે ન, પરવસ્તુ ગહેગો;
અમલાન જ્ઞાન વિદ્યમાન પરગટ ભયો,
યાહિ ભાંતિ આગમ અનંત કાલ રહેગો.

[સં૦ ૧૯૫૪. સ૦ નિ૦] —શ્રી બનારસીદાસજી.

૫૪૩.

ૐ નમઃ

अहो जिणेहिं असावज्जा, वित्ति साहुण देसिया;
मोखसाहणहेउस्स, साहुदेहस्स धारणा.

ભગવાન્ જિને આશ્ચર્યકારક એવી નિષ્પાપવૃત્તિ (આહારગ્રહણ) મુનિઓને ઉપદેશી. (તે પણ શા અર્થે?) માત્ર મોક્ષસાધનને અર્થે. મુનિને દેહ જોઈએ તેના ધારણાર્થે. (બીજા કોઈ પણ હેતુથી નહીં.)

अहो निचं तवो कम्मं, सव्व जिणेहिं वन्नियं;
जाय लजा समावित्ति, एगभत्तं च भोयणं.

સર્વ જીન ભગવંતોએ આશ્ચર્યકારક (અદ્ભુત ઉપકારભૂત) એવું તપઃકર્મ નિત્યને અર્થે ઉપદેશ્યું. (તે આ પ્રમાણેઃ) સંયમના રક્ષણાર્થે સમ્યક્વૃત્તિએ એક વખત આહાર ગ્રહણ. —દશવૈકાલિકસૂત્ર.

તથારૂપ અસંગ નિર્ગ્રંથપદનો અભ્યાસ સતત્ વર્ધમાન કરજો. 'પ્રશ્ન વ્યાકરણ,' 'દશવૈકાલિક,' 'આત્માનુશાસન' હાલ સંપૂર્ણ લક્ષ રાખીને વિચારશો. એક શાસ્ત્ર પુરું વાંચ્યા પછી બીજું વિચારશો.

સ્થિતિઃ વનક્ષેત્ર, [ઉત્તરસંડા] પ્ર૦ આશો વદ ૯, રવિ, ૧૯૫૪.

૫૫૦.

હે આર્ય! જેમ રણ ઉતરી પારને સંપ્રાપ્ત થયા, તેમ ભવસ્વયંભૂરમણ તરી પારને સંપ્રાપ્ત થાઓ!

ચૈત્ર વદ ૨, ગુરુવાર, ૧૯૫૫, વવાણીઆ.

૫૬૦.

એક આત્મપરિણતિ શિવાયના બીજા જે વિષયો તેને વિષે ચિત્ત અવ્યવસ્થિતપણે વર્ત્તે છે; અને તેવું અવ્યવસ્થિતપણું લોકવ્યવહારથી પ્રતિકૂળ હોવાથી લોકવ્યવહાર ભજવો ગમતો નથી; અને તજવો બનતો નથી; એ વેદના ઘણુંકરીને દિવસના આખા ભાગમાં વેદવામાં આવ્યા કરે છે.

ખાવાને વિષે, પીવાને વિષે, બોલવાને વિષે, શયનને વિષે, લખવાને વિષે, કે બીજાં વ્યાવહારિક કાર્યોને વિષે જેવાં જોઈએ તેવાં ભાનથી પ્રવર્ત્તાતું નથી, અને તે પ્રસંગો રહ્યા હોવાથી આત્મપરિણતિને સ્વતંત્ર પ્રગટપણે અનુસરવામાં વિપત્તિ આવ્યા કરે છે; અને તે વિષેનું ક્ષણેક્ષણે દુઃખ રહ્યા કરે છે.

અચલિત આત્મરૂપે રહેવાની સ્થિતિમાં જ ચિત્તેચ્છા રહે છે, અને ઉપર જણાવ્યા પ્રસંગોની આપત્તિને લીધે કેટલોક તે સ્થિતિનો વિયોગ રહ્યા કરે છે; અને તે વિયોગ માત્ર પરેચ્છાથી રહ્યો છે, સ્વેચ્છાના કારણથી રહ્યો નથી; એ એક ગંભીર વેદના ક્ષણેક્ષણે થયા કરે છે.

આ જ ભવને વિષે અને થોડા જ વખત પહેલાં વ્યવહારને વિષે પણ સ્મૃતિ તીવ્ર હતી. તે સ્મૃતિ હવે વ્યવહારને વિષે ક્વચિત્ જ, મંદપણે પ્રવર્ત્તે છે. થોડા જ વખત પહેલાં-એટલે થોડાં વર્ષો પહેલાં-વાણી ઘણું બોલી શકતી,-વક્તાપણે કુશળતાથી પ્રવર્ત્તી શકતી-તે હવે મંદપણે અવ્યવસ્થાથી પ્રવર્ત્તે છે. થોડાં વર્ષ પહેલાં-થોડા વખત પહેલાં-લેખનશક્તિ અતિ ઉગ્ર હતી; આજે શું લખવું તે સૂઝતાં-સૂઝતાં દિવસના દિવસ વ્યતીત થઈ જાય છે; અને પછી પણ જે કંઈ લખાય છે, તે ઇચ્છેલું અથવા યોગ્યવ્યવસ્થાવાળું લખાતું નથી, અર્થાત્ એક આત્મપરિણામ સિવાય સર્વ બીજાં પરિણામને વિષે ઉદાસીનપણું વર્ત્તે છે; અને જે કંઈ કરાય છે તે જેવા જોઈએ તેવા ભાનના [પાઠાં૦ ભાવના] સોમા અંશથી પણ નથી થતું. જેમ તેમ અને જે તે કરાય છે. લખવાની પ્રવૃત્તિ કરતાં વાણીની પ્રવૃત્તિ કંઈક ઠીક છે. [પાઠાં૦ જેથી જે કંઈ આપને પૂછવાની ઇચ્છા હોય,-જાણવાની ઇચ્છા હોય,-તેના વિષે સમાગમે કહી શકાશે.]

કુંદકુંદાચાર્યજી અને આનંદઘનજીને સિદ્ધાંત સંબંધી જ્ઞાન તીવ્ર હતું કુંદકુંદાચાર્યજી તો આત્મસ્થિતિમાં બહુસ્થિત હતા નામનું જેને દર્શન હોય તે બધા સમ્યક્જ્ઞાની કહી શકાતા નથી વિશેષ હવે પછી.—

[સં૦ ૧૯૫૫. સ૦ નિ૦. પાઠાં૦ મુંબઈ, ચૈત્ર વદ ૧૦, શુક્ર, ૧૯૫૧.]

૫૬૪.

ધન્ય તે મુનિવરા જે ચાલે સમભાવે રે,
જ્ઞાનવંત જ્ઞાનિશું મળતાં તનમનવચને સાચા,
દ્રવ્યભાવ સુધા જે ભાખે, સાચી જીનની વાચા રે,
ધન્ય તે મુનિવરા જે ચાલે સમભાવે રે.

બાહ્ય અને અંતર્ સમાધિયોગ વર્ત્તે છે.
[પાઠાં૦ ભાવના સિદ્ધિ.]
ધર્મપુર, ચૈત્ર વદ ૧, રવિ, ૧૯૫૬. પરમ શાંતિઃ

૫૬૮
ૐ

'મોક્ષમાળા'મા શબ્દાતર અથવા પ્રસગવિશેષમા કોઈ વાક્યાતર રવાની વૃત્તિ થાય તે કરશો ઉપોદ્ઘાત આદિ લખવાની વૃત્તિ હોય તે લખશો જીવન ચરિત્રની વૃત્તિ ઉપશાત કરશો

ઉપોદઘાતથી વાચકને, શ્રોતાને અલ્પ-અલ્પ મતાતરની વૃત્તિ વિસ્મરણ થઈ જ્ઞાનીપુરુષોના આત્મસ્વભાવરૂપ પરમધર્મનો વિચાર કરવાની સ્ફુરણા થાય એવો લક્ષ સામાન્યપણે રાખશો સહજ સૂચના છે

શ્રી વવાણીઆ, વૈશાખ વદ ૮, બુધવાર [પાઠા૦ ૧ ૫૯]   શાતિ

૫૬૮ *

આર્ય ત્રિભુવને આ પસમયમા શાતવૃત્તિથી દેહોત્સર્ગ કર્યાના ખબર શ્રુત થયા સુશીળ મુમુક્ષુએ અન્ય સ્થાન ગ્રહણ કર્યુ જીવના વિવિધ પ્રકારના મુખ્ય સ્થાનક છે, દેવલોકમા ઇંદ્ર તથા સામાન્ય ત્રયસ્ત્રિંશદાદિકના સ્થાન છે મનુષ્યમા ચક્રવર્તિ, વાસુદેવ તથા બળદેવ તથા માડલિકાદિક   સ્થાન છે તિર્યંચમા પણ ક્યાએ ઇષ્ટ ભોગ   ન છે તે સર્વ સ્થાનને જીવ છાડશે એ   તિ ગોત્રી અને બધુ આદિક એ સર્વનો   ત એવો આ વાસ છે

જ્યેષ્ઠ શુદ ૧૧ ૧૯૫૬, શ્રી વવા૦

૫૭૩

એ વખત ઉપદેશ અને એક વખત આહાર ગ્રહણ તથા નિદ્રાસમયવિના બાકીનો અવકાશ મુખ્યપણે આત્મવિચારમા પદ્મનદી આદિ શાસ્ત્રાવલોકનમા અને આત્મધ્યાનમા વ્યતીત કરવાયોગ્ય છે કોઈ બાઈ-ભાઈ ક્યારેક કઈ પ્રશ્નાદિ કરે તો તેનુ ઘટતુ સમાધાન કરવુ કે જેમ તેનો આત્મા શાત થાય અશુદ્ધક્રિયાના નિષેધક વચનો ઉપદેશરૂપે ન પ્રવર્તાવતા શુદ્ધક્રિયામા જેમ લોકોની રુચિ વધે તેમ ક્રિયા કરાવ્યે જવી ઉદાહરણ દાખલ કે જેમ કોઈ એક મનુષ્ય તેની રુઢીપ્રમાણે સામાયિકવ્રત કરે છે તો તેનો નિષેધ નહીં કરતા તેનો તે વખત ઉપદેશના શ્રવણમા કે સત્શાસ્ત્ર અધ્યયનમા અથવા કાયોત્સર્ગમા જાય તેમ તેને ઉપદેશવુ કિંચિત્માત્ર આભાસે પણ તેને સામાયિકવ્રતાદિનો નિષેધ હૃદયમા પણ ન આવે એવી ગભીરતાથી શુદ્ધ ક્રિયાની પ્રેરણા કરવી ખુલ્લી પ્રેરણા કરવા જતા પણ ક્રિયાથી રહિત થઈ ઉન્મત્ત થાય છે, અથવા તમારી આ ક્રિયા બરાબર નથી એટલુ જણાવતા પણ તમારાપ્રત્યે દોષ દઈ તે ક્રિયા છોડી દે એવો પ્રમત્ત જીવોનો સ્વભાવ છે, અને લોકોની દૃષ્ટિમા એમ આવે કે તમે જ ક્રિયાનો નિષેધ કર્યો છે માટે મતભેદથી દૂર રહી મધ્યસ્થવત્ રહી સ્વા માનુ હિત કરતા જેમ જેમ પર આત્માનુ હિત થાય તેમ તેમ

* આ પત્રમા જે જે જગો કોરી મૂકી દીધેલી છે ત્યા આગળ અક્ષરો પત્ર જીર્ણ થતા ફાટી જવાથી રહ્યા નથી —સશોધક મ ૨

પ્રવર્તવું, અને જ્ઞાનીના માર્ગનું, જ્ઞાનક્રિયાનું સમન્વિતપણું સ્થાપિત કરવું એ જ નિર્જરાનો સુંદર માર્ગ છે.

સ્વાત્મહિતમાં પ્રમાદ ન થાય અને પરને અવિક્ષેપપણે આસ્તિક્યવૃત્તિ બંધાય, તેવું તેનું શ્રવણ થાય, ક્રિયાની વૃદ્ધિ થાય, છતાં કલ્પિત ભેદ વધે નહીં, અને સ્વપર આત્માને શાંતિ થાય, એમ પ્રવર્તવામાં ઉલ્લાસિત વૃત્તિ રાખજો. સત્શાસ્ત્રપ્રત્યે રુચિ વધે તેમ કરજો.

અશાડ શુદ ૧, ગુરુ, સં૦ ૧૯૫૬, વવાણીઆ. ૐ શાંતિઃ

૫૭૬.

અહો સત્પુરુષનાં વચનામૃત! મુદ્રા અને સત્સમાગમથી સુષુપ્ત ચેતનને જાગ્રત કરનાર, પડતી વૃત્તિને સ્થિર રાખનાર, દર્શનમાત્રથી પણ નિર્દોષ અપૂર્વ સ્વભાવને પ્રેરક, સ્વરૂપ-પ્રતીતિ, અપ્રમત્ત-સંયમ અને પૂર્ણ-વીતરાગ નિર્વિકલ્પ-સ્વભાવનાં કારણભૂત. છેલ્લે અયોગી-સ્વભાવ પ્રગટ કરી અનંત-અવ્યાબાધ-સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરાવનાર! ત્રિકાળ જયવંત વર્તો!

[સં૦ ૧૯૫૬. સ૦ નિ૦] ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

૭૬.*

આજે મતાંતરથી ઉત્પન્ન થયેલાં પહેલાં પર્યુષણ આરંભાયાં. આવતા માસમાં બીજા આરંભાશે. સમ્યગ્દૃષ્ટિથી મતાંતર દૂર મૂકી જોતાં એ જ મતાંતર બેવડા લાભનું કારણ છે. કારણ બેવડો ધર્મ સંપાદન કરી શકાશે.

ચિત્ત ગુફાને યોગ્ય થઈ ગયું છે. કર્મરચના વિચિત્ર છે.

વવાણીઆ, ૧૩ ઓગસ્ટ, ૧૮૯૦. [પાઠા૦ શ્રાવણ વદ ૧૩, બુધ, ૧૯૪૬.]

વિ૦ રાયચંદના યથા૦.

†અપ્ર૦લ૦ ૩+

વિયોગથી થયેલા તાપ વિષેનું તમારું એક પત્ર ચારેક દિવસ પહેલાં પ્રાપ્ત થયું હતું તેમાં દર્શાવેલી ઇચ્છા વિષે ટૂંકા શબ્દોમાં જણાવવા જેટલો વખત છે, તે એ કે તમને જેવી જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા છે તેવી ભક્તિની નથી ભક્તિ, પ્રેમરૂપ વિના જ્ઞાન શૂન્ય જ છે; તો પછી તેને પ્રાપ્ત કરીને શું કરવું છે? જે અટક્યું તે યોગ્યતાની કચાશને લીધે, અને જ્ઞાની કરતાં જ્ઞાનમાં વધારે પ્રેમ રાખો છો તેને લીધે. જ્ઞાની પાસે જ્ઞાન ઇચ્છવું તે કરતાં બોધસ્વરૂપ સમજી ભક્તિ ઇચ્છવી એ પરમ ફળ છે. વધારે શું કહીએ? ઈશ્વરકૃપા કરે તેને કળિયુગમાં એ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાય;—મહા વિકટ છે

મન, વચન, કાયાથી તમારો કોઈપણ દોષ થયો હોય, તો દીનતાપૂર્વક ક્ષમા માગું છું આવતી કાલે અહીંથી રવાના થઈ વવાણીઆભણી જવું ધાર્યું છે.

---

* આ આંક ૭૬ નો પત્ર પ્રથમ મુકવો રહી ગયેલ તે અત્ર આપીએ છીએ—

† અપ્ર૦લ૦=અપ્રગટ લખાણ—સંશોધક.

+ આ નિશાનીવાળા પત્રો આવૃત્તિ ૪ (બાળબોધ લિપિની આવૃત્તિ બીજી) માં મળી શક્યાં નથી.—સંશોધક.

અપ્ર૦૪૦ ૫

[પાઠાં૦ નિરંતર એક જ શ્રેણિ વર્તે છે હરિકૃપા પૂર્ણ છે]

(સત્ શ્રદ્ધા પામીને) જે તમને ધર્મ નિમિત્તે ઇચ્છે તેનો સંગ રાખો.

કાર્તિક શુદ ૧૪, બુધ, ૧૯૪૭, મુંબઈ

અપ્ર૦૪૦ ૬ +

૧ તરવાને માટે જીવે પ્રથમ શું જાણવું ?

૨ જીવનું પરિભ્રમણ થવામા મુખ્ય કારણ શું ?

૩ તે કારણ કેમ ટળે ?

૪ તે માટે સુગમમાં સુગમ એટલે થોડા કાળમાં ફળદાયક થાય એવો કયો ઉપાય છે ?

૫ એવો કોઈ પુરુષ હશે કે જેથી એ વિષયનો નિર્ણય પ્રાપ્ત થાય ? આ કાળમા એવો પુરુષ હોય એમ તમે ધારો છો ? અને ધારો છો તે કેવા કારણોથી ? એવા પુરુષના કંઈ લક્ષણો હોય કે કેમ ? હાલ એવો પુરુષ આપણને કયા ઉપાયે પ્રાપ્ત હોઈ શકે ?

૬ જો ૦ ૦ ૦ સંબંધી કંઈ પ્રસગ આવે તો પૂછવું, કે 'મોક્ષમાર્ગ' ની ૦ ૦ ૦ પ્રાપ્તિ છે, એવી નિ શકતા તમને છે ? અને હોય તો શું કારણને લઈને ? પ્રવૃત્તિવાળી દશામા વર્તતો હોય, તો પૂછવું કે, આ વિષે તમને વિકલ્પ નથી આવાતો ? ૦ ૦ ૦ સર્વ પ્રકારે નિસ્પૃહતા હશે કે કેમ ? કોઈ જાતના સિદ્ધિ જોગ હશે કે કેમ ?

૭ સત્પુરુષની પ્રાપ્તિ થયે જીવને માર્ગ ન મળે એમ બને કે કેમ ? એમ બને તો તેનુ કારણ શું ? જો જીવની 'અયોગ્યતા' જણાવવામા આવે, તો તે અયોગ્યતા કયા વિષયની ?

ચૈત્ર શુદ ૧૫, ગુરુ, ૧૯૪૭, મુંબઈ

અપ્ર૦૪૦ ૭ +

ભગવત્ મુક્તિ આપવામા કૃપણ નથી, પણ ભક્તિ આપવામા કૃપણ છે એમ લાગે છે એવો ભગવત્‌ને લોભ શા માટે હશે ?

વવાણીઆ ભાદરવા વદ „ શુક્ર, ૧૯૪૭ **લી૦ રાયચંદના પ્રણામ.**

અપ્ર૦૧૦ ૧૦

અત્રક્ષણ પર્યંત તમપ્રત્યે કોઈ પણ પ્રકારે પૂર્વાદિ કાળને વિષે મન, વચન, કાયાના જોગથી જે જે અપરાધાદિ કંઈ થયુ હોય તે સર્વ અત્યંત આત્મભાવથી વિસ્મરણ કરી ક્ષમા ઇચ્છું છુ હવે પછીના કોઈપણ કાળને વિષે તમપ્રત્યે તે પ્રકાર થવો અસભવિત જાણુ છું, તેમ છતા પણ કોઈ અનુપયોગ ભાવે દેહપર્યંતને વિષે તે પ્રમાર કવચિત્ થાય તો તે વિષે પણ અત્ર અત્યત નમ્ર પરિણામે ક્ષમા ઇચ્છુ છુ; અને તે ક્ષમારૂપ ભાવ આ પત્રને વિચારતા વારવાર ચિંતવી તમે પણ તે સર્વ પ્રકાર

અમપ્રત્યેના પૂર્વ ાળના વિસ્મરણ કરવાને યોગ્ય છે, "કોઈ પણ સત્સંગવાર્ત્તાનો પરિચય વધે તેમ યત્ન ક્રવો યો ય છે" એ જ વિનંતિ

ભાદ્રવા શુદ ૧૦, ગુરુ ૧૯૪૮

અપ્રત્યા૦ ૧૨ +

થોડા વખત માટે મુંબઈમાં પ્રવર્ત્તનથી અવકાશ લેવાનો વિચાર સુઝી આવવાથી એક બે સ્થળે લખવાનુ બન્યુ હતુ, પણ તે વિચાર તો થોડા વખત માટે કોઈ નિવૃત્તિક્ષેત્ર પ્રત્યે સ્થિતિ કરવાનો હતો વવાણીઆ કે કાઠિયાવાડ તરફની સ્થિતિનો નહીં હતો હજુ તે વિચાર ચોક્સ વ્યવસ્થામા આવ્યો નથી. ઘણુકરી આ પક્ષમા અને ગુજરાત તરફના કોઈ કોઈ નિવૃત્તિ ક્ષેત્રને વિષે વિચાર આવવા સભવ છે વિચાર વ્યવસ્થા પામ્યેથી લખી જણાવીશ એ જ વિનંતિ

૧૯૪૯ ના શ્રાવણ વદ ૪, બુધ સર્વેને પ્રણામ પ્રાપ્ત થાય.

અપ્ર૦૧૦ ૧૩

વિષમ સંસારબંધન છેદીને ચાલી નીકળ્યા તે પુરુષોને અનંત પ્રણામ

મહા શુદ એમ બીજપર વખતે નીકળાય તોપણ ત્રણ દિવસ રસ્તામાં થાય તેમ છે, પણ મહા શુદ બીજપર નીકળાય તેવો સભવ નથી શુદ પાચમ પર નીકળાય તેવો સભવ છે વચ્ચે ત્રણ દિવસ થવાના છે, તે ન ચાલતા રોકાવાનુ કારણ છે ઘણુકરી શુદ ૮ ના લગ્ન છે, તો અત્રેથી મહા શુદ ૫ મે નિવૃત્ત થઈ શુદ ૮ મે વવાણીએ પહોંચી શકાય તેમ છે, એટલે બાકી કારણ જોતા ૦ ૦ ૦ આવવાનુ ન બની શકે તેવુ છે તોપણ કદાપિ એક દિવસ વધતા અવકાશ મેળવ્યો હોય તો મળી શકે પણ આત્તર્કારણ જુદુ હોવાથી તેમ કરવાનું હાલ કોઈપણ પ્રકારે ચિત્તમા આવતુ નથી ૦ ૦ ૦ સ્ટેશનને ૦ ૦ ૦ ની કે તમારી મને મળવાની ઇચ્છા હોય તે અટકાવતા મન અસતોષ પામે છે, તોપણ હાલ અટકાવવાનુ મારુ ચિત્ત રહે છે

ચિત્તની વ્યવસ્થા યથાયોગ્ય નહીં હોવાથી "ઉદયપ્રારબ્ધ વિના બીજા સર્વ પ્રકારમા અસગપણુ રાખવુ યોગ્ય લાગે છે," તે એટલે સુધી કે જેમનો ઓળખાણ પ્રસગ છે, તેઓ પણ હાલ ભૂલી જાય તો સારુ, કેમકે સગથી ઉપાધિ નિષ્કારણ વધા કરે છે અને તેવી ઉપાધિ સહન કરવા યોગ્ય એવુ હાલ મારુ ચિત્ત નથી નિરૂપાયતા સિવાય કઈ પણ વ્યવહાર કરવાનુ હાલ ચિત્ત હોય એમ જણાતુ નથી, અને જે વ્યાપાર વ્યવહારની નિરૂપાયતા છે, તેથી પણ નિવૃત્ત થવાની ચિંતા રહ્યા કરે છે ચિત્તમા બીજાને બોધ કરવા યોગ્ય એટલી મારી યોગ્યતા હાલ મને લાગતી નથી, કેમકે 'જ્યા સુધી સર્વ પ્રકારના વિષમ સ્થાનકોમા સમવૃત્તિ ન થાય ત્યા સુધી યથાર્થ આત્મજ્ઞાન કહ્યુ જતુ નથી, અને જ્યા સુધી તેમ હોય ત્યા સુધી તો નિજ અભ્યાસની રક્ષા કરવી ઘટે છે," અને હાલ તે પ્રકારની મારી સ્થિતિ હોવાથી હું આમ વર્તું છું તે ક્ષમા યોગ્ય છે, કેમકે મારા ચિત્તમા અન્ય કોઈ હેતુ નથી.

વળતી વખતે ૦ ૦ ૦ સમાગમ કરવાનું થઈ શકે તેવું આગળથી બની શકે તેમ હશે, તો આગળથી તમને લખીશ, પણ માગ સમાગમમાં તમે આવ્યાથી મારું આવવું ૦ ૦ ૦ થયું હતું એમ બીજાઓના જાણવામાં તે પ્રસંગને લઈને આવે તો તે મને યોગ્ય લાગતું નથી, તેમ વ્યવહારિક કારણથી તમે સમાગમ કર્યો છે એમ જણાવવું તે અયથાર્થ છે, જેથી તે સમાગમ થવાનું લખવાનું મારાથી બને તો જેમ વાત અપ્રસિદ્ધ રહે તેમ કરશો, એમ વિનંતિ છે

ત્રણેના પત્ર જુદા લખી શકવાની અશક્તિને લીધે એક પત્ર લખ્યું છે એ જ વિનંતિ

૧૯૫૧ ના પોષ વદ ૧૦, રવિવાર   આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ

અપ્ર૦ ન૦ ૧૫

તમને તથા બીજા કોઈ સત્સમાગમની નિષ્ઠાવાળા ભાઈઓને અમારા સમાગમ વિષે જીજ્ઞાસા રહે છે, તે પ્રકાર જાણવામાં રહે છે, પણ તે વિષેના અમુક કારણો પ્રત્યે વિચાર કરતાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી,—જે કારણો જણાવતાં પણ ચિત્ત સંક્ષેપ થાય છે તે કે કંઈ પણ તે વિષે સ્પષ્ટાર્થથી લખવાનું બન્યું હોય તો પત્ર તથા સમાગમાદિની રાહ જોયા કરાવ્યાનું અને તેમાં અનિશ્ચિતપણું થતું હોવાથી કંઈ ક્લેશ પ્રાપ્ત થવા દેવાનું જે અમારા પ્રત્યેથી થાય છે, તે થવાનો સંભવ ઓછો થાય પણ તે વિષે સ્પષ્ટાર્થથી લખતાં પણ ચિત્ત ઉપશમ પામ્યા કરે છે, એટલે સહજે જાઈ થાય તે થવા દેવું યોગ્ય ભાસે છે

વવાણીએથી વળતી વખત ઘણુંકરી સમાગમનો યોગ થશે

ઘણુંકરી ચિત્તમાં એમ રહ્યા કરે છે કે હાલ વધારે સમાગમ પણ કરી શકવા યોગ્ય દશા નથી પ્રથમથી આ પ્રકારનો વિચાર રહ્યા કરતો હતો અને જે વિચાર વધારે શ્રેયસ્કર લાગતો હતો પણ ઉદયવશાત્ કેટલાક ભાઈઓનો સમાગમ થવાનો પ્રસંગ થયો, જે એક પ્રકારે પ્રતિબંધ થવા જેવું જાણ્યું હતું, અને હાલ કંઈ પણ તેવું થયું છે એમ લાગે છે વર્તમાન આત્મદશા જોતાં તેટલો પ્રતિબંધ થવા દેવા યોગ્ય અધિકાર મને સંભવતો નથી

અત્રે કંઈક પ્રસંગથી સ્પષ્ટાર્થે જણાવવા યોગ્ય છે આ આત્માને વિષે ગુણનું વિશેષ વ્યક્તત્વ જાણી તમ વિગેરે કોઈ મુમુક્ષુ ભાઈઓની ભક્તિ વર્ત્તતી હોય તો પણ તેથી તે ભક્તિની યોગ્યતા મારે વિષે સંભવે છે, એમ સમજવાને યોગ્યતા મારી નથી, કેમકે બહુ વિચાર કરતાં વર્ત્તમાનમાં તો તેવો સંભવ થાય છે, અને તે કારણથી સમાગમથી કેટલોક વખત દૂર રહેવાનું ચિત્ત રહ્યા કરે છે તેમજ પત્રાદિદ્વારા પ્રતિબંધની પણ નિચ્છા રહ્યા કરે છે આ વાત પ્રત્યે યથાશક્તિ વિચાર કરવો યોગ્ય છે

પ્રશ્ન સમાધાનાદિ લખવાનો ઉદય પણ અલ્પ વર્ત્તતો હોવાથી પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી, તેમજ વ્યાપારરૂપ ઉદયને વેદવામાં લક્ષ વિશેષ રાખ્યાથી પણ તેનો

આ કાળમા ઘણો ભાર ઓછો થઈ શકે, એમ વિચારથી પણ બીજા પ્રકાર તેની સાથે આવતા જાણીને પણ સંક્ષેપે પ્રવર્ત્તાય છે આગળ જણાવ્યુ તે પ્રમાણે વળતી વખતે ઘણુકરી સમાગમ થવાનો લક્ષ રાખીશ

એક વિનંતિ અત્રે કરવા યોગ્ય છે કે, આ આત્મા વિષે તમને ગુણ વ્યક્તત્વ ભાસતુ હોય, અને તેથી અતરમા ભક્તિ રહેતી હોય તો તે ભક્તિ વિષે યથાયોગ્ય વિચાર કરી જેમ તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરવા યોગ્ય છો, પણ બહાર આ આત્મા સબધી હાલ કઈ પ્રસગ ચર્ચિત થવા દેવા યોગ્ય નથી, કેમકે અવિરતિરૂપ ઉદય હોવાથી ગુણવ્યક્તત્વ હોય તો પણ લોકોને ભાસ્યમાન થવુ કઠણ પડે, અને તેથી વિરાધના થવાનો કઈ પણ હેતુ થાય, તેમજ પૂર્વ મહાપુરુષના અનુક્રમનુ ખડન કરવા જેવુ પ્રવર્ત્તન આ આત્માથી કઈ પણ થયુ ગણાય

આ પત્રપર યથાશક્તિ વિચાર કરશો, અને તમારા સમાગમવાસી જે કોઈ મુમુક્ષુ ભાઈઓ હોય, તેમને હાલ નહીં—પ્રસગે પ્રસગે એટલે જે વખતે તેમને ઉપકારક થઈ શકે તેવુ જણાવવુ હોય ત્યારે આ વાત પ્રત્યે લક્ષિત કરશો એ જ વિનતિ

અશાડ વદ ,, સોમ, ૧૯૫૧

અપ્ર૦ ૧૦ ૧૬ +

મુબાઈમા નાણાભીડ વિશેષ છે સટ્ટાવાળાઓને ઘણુ નુકસાન ગયુ છે તમને સૌને ભલામણ છે કે, સટ્ટા જેવે રસ્તે ન ચગાય તેનુ પુરતુ ધ્યાન રાખશો માતુશ્રી તથા પિતાશ્રીને પાયલાગણ

મુબઈથી, ચૈત્ર શુદ ૧૪, શનિ **રાયચંદના યથાયોગ્ય.**

અપ્ર૦૧૦ ૧૭

બ્રહ્મરધ્રાદિને વિષે થતા ભાસ વિષે પ્રથમ મુબઈ કાગળ મળ્યો હતો હાલ બીજો તે વિષેની વિગતનો અત્રે કાગળ મળ્યો છે તે તે ભાસ થવા સભવે છે, એમ જણાવવામા કઈક સમજણભેદથી વ્યાખ્યાભેદ થાય શ્રી વૈજનાથજીનો તમને સમાગમ છે, તો તેઓ દ્વારા તે માર્ગનો યથાશક્તિ વિશેષ પુરુષાર્થ થતો હોય તો કરવો યોગ્ય છે વર્તમાનમા તે માર્ગ પ્રત્યે અમારો વિશેષ ઉપયોગ વર્તતો નથી તેમ પત્રદ્વારા તે માર્ગનો ઘણુકરીને વિશેષ લક્ષ કરાવી શકાતો નથી જેથી તમને શ્રી વૈજનાથજીનો સમાગમ છે તો યથાશક્તિ તે સમાગમનો લાભ લેવામા વૃત્તિ રાખો તો અડચણ નથી આત્માના કંઈક ઉજ્વળપણાને અર્થે તેનુ અસ્તિત્વ તથા મહા ત્મ્યાદિ પ્રતીતિમા આવવાને અર્થે તથા આત્મજ્ઞાનના અધિકારીપણાને અર્થે તે સાધન ઉપકારી છે એ સિવાય બીજી રીતે ઘણુકરીને ઉપકારી નથી એટલો લક્ષ અવશ્ય રાખવો યોગ્ય છે એ જ વિનતિ

સવત્ ૧૯૫૨ ભાદ્રપદ શુદ ૧૧, ગુરુવાર, સ્થભતીર્થ સમીપ વડવાથી

મહાત્મસ્વરૂપે યથાયોગ્ય પ્રણામ પ્રાપ્ત થાય.

અપ્ર૦લ૦ ૧૮ +

આજ દિવસ પર્યંતમાં આ આત્માથી મન, વચન, કાયાને યોગે તમારા સબંધી જે કંઈ અવિનય, આસાતના કે અપરાધ થયો હોય તે ખરા અંત કરણથી નમ્રતા ભાવે મસ્તક નમાવીને બે હાથ જોડી ખમાવું છુ તમારા સમીપવાસી ભાઈઓને તે જ પ્રમાણે ખમાવું છુ

શ્રી સ્થસતીર્થ પાસે વડવા, સવત્ ૧૯૫૨ ના ભાદ્રપદ શુદ ૧૧, ગુરુ

અપ્ર૦વ૦ ૨૨

[આ પત્ર આક ૫૬૫ મા આવી જાય છે —સશોધક]

અપ્ર૦વ૦ ૨૩

'મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશ' ગ્રથ વિચાર્યા પછી કર્મગ્રથ વિચારવાથી સાનુકુળ થશે

દ્રવ્ય મન ચાર પાખડીનુ દિગમ્બર સંપ્રદાયમા કહ્યુ છે શ્વેતાબર સપ્રદાયમા તે વાત વિશેષ ચર્ચિત નથી. 'યોગ્યશાસ્ત્ર' મા તેના ઘણા પ્રસગો છે સમાગમે તેનું સ્વરૂપ સુગમ્ય થવા યોગ્ય છે

શ્રાવણ શુદ ૧૫, સોમ, સ૦ ૧૯૫૪, મોહમયી ક્ષેત્ર

અપ્ર૦વ૦ ૨૪ +

સમાધિ વિષે યથાપ્રારબ્ધ વિશેષ અવસરે

સવત્ ૧૯૫૪ ના શ્રાવણ વદ ૪, શુક્ર, મોહમયી ક્ષેત્ર

અપ્ર૦લ૦ ૨૫ +

અવિક્ષિપ્ત રહેશો યથાવસરે અવશ્ય સમાધાન થશે અત્રે સમાગમાર્થે આવવા યથાસુખ વર્તશો

સવત્ ૧૯૫૪ ના આસો શુદ ૬, શુક્રવાર,—ખેડા ૐ

અપ્ર૦વ૦ ૨૬ +

ૐ નમ॰

હાલ એક અઠવાડિયુ થયા અત્રે સ્થિતિ છે 'આત્માનુશાસન' ગ્રથ વાચવા માટે પ્રવૃત્તિ કરતા આજ્ઞાનો અતિક્રમ (ઉલ્લઘન) નથી વારંવાર તે ગ્રથ હાલ વાચવા તથા વિચારવાયોગ્ય છે 'ઉપદેશ પત્રો' વિષે ઘણુકરીને તરતમા ઉત્તર પ્રાપ્ત થશે વિશેષ યથાવસર.

માર્ગ૦ શુદ ૧૪, સોમ, ૧૯૫૫, ઈડરથી.

અપ્ર૦વ૦ ૩૦ +

કાગળ મળ્યો વિશેષ યથાવસર

માર્ગ૦ વદ ,, ગુરુ, ૧૯૫૫, ઈડરથી

અપ્ર૦લ૦ ૩૫.

હવે સ્થંભતીર્થથી કિસનદાસજીકૃત 'ક્રિયાકોષ'નું પુસ્તક પ્રાપ્ત થયું હશે. તેનું આદ્યંત અધ્યયન કર્યા પછી સુગમ ભાષામાં એક નિબંધ તે વિષે લખવાથી વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થશે; અને તેવી ક્રિયાનું વર્તન પણ સુગમ છે 'એમ સ્પષ્ટતા થશે' એમ સંભવે છે. સોમવાર પર્યંત સ્થિતિનો સંભવ છે.

રાજનગરમાં પરમતત્વદૃષ્ટિનો પ્રસંગોપાત ઉપદેશ થયો હતો તે અપ્રમત્ત ચિત્તથી વારંવાર એકાંત યોગમાં સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. એ જ વિનંતિ.

ઈડરથી, વૈશાખ વદ ૧૦, શનિ, ૧૯૫૫.

અપ્ર૦લ૦ ૩૮.+

તમારા કાગળમાં ન્યુનાધિક લખાયું હોય એવો વિકલ્પ દર્શાવ્યો તેવું કાંઈ ભાસ્યમાન થયું નથી નિર્વિક્ષિપ્ત રહેશો. ઘણુંકરીને અત્ર એવો વિકલ્પ સંભવિત નથી ઇંદ્રિય નિગ્રહપૂર્વક સત્સમાગમ અને સત્શ્રુત ઉપાસનીય છે.

ભાદ્રપદ શુદ ૫, રવિ, ૧૯૫૫, મુંબઈ.

અપ્ર૦લ૦ ૪૧ +

અષ્ટપ્રાભૃતના ૧૧૫ પાનાં સંપ્રાપ્ત થયાં.

સ્વામી વર્દ્ધમાન જન્મતિથિ, સં૦ ૧૯૫૬, ધર્મપૂર.

અપ્ર૦ લ૦ ૪૪.

ૐ નમઃ

પત્ર અને વર્તમાનપત્ર મળ્યાં. 'આચારાંગસૂત્ર'ના એક વાક્ય સંબંધીનું ચર્ચાપત્રાદિ જોયું છે ઘણુંકરી થોડા દિવસમાં કોઈ સુજ્ઞ પુરુષથી તેનું સમાધાન બહાર પડશે.

ત્રણેક દિવસ થયાં અત્ર સ્થિતિ છે. "આત્મહિત અતિ દુર્લભ છે એમ જાણી વિચારવાન પુરુષો અપ્રમત્તપણે તેની ઉપાસના કરે છે." તમારા સમીપવાસી સર્વ આત્માર્થિ જનોને યથાવિનય પ્રાપ્ત થાય

ચૈત્ર વદ ૯, ગુરુવાર, મોરબીથી ૐ

અપ્ર૦લ૦ ૪૬

મુનિઓને અર્થે અવિક્ષેપપણું જ સંભવિત છે મુમુક્ષુઓએ વિનય કર્તવ્ય છે.

'ક્ષાયોપશમિક અસંખ્ય, ક્ષાયક એક અનન્ય' મનન અને નિદિધ્યાસન કરતાં આ વાક્યથી જે પરમાર્થ અંતરાત્મવૃત્તિમાં પ્રતિભાસે તે યથાશક્તિ લખવો યોગ્ય છે.

વૈશાખ વદ ,, સોમ, ૧૯૫૬, વવાણીઆ. શાંતિઃ

અપ્ર૦લ૦ ૪૯.

પત્ર સંપ્રાપ્ત થયાં. શરીરપ્રકૃતિ સ્વસ્થાસ્વસ્થ વર્તે છે. વિક્ષેપ કર્તવ્ય નથી. હે આર્ય ! "અંતર્મુખ થવાનો અભ્યાસ કરો."

વવાણીઆ, જ્યેષ્ઠ વદ ૪, ૧૯૫૬. શાંતિઃ

અપ્ર૦લ૦ ૫૦.

તે માટે ઉભા કર જોડી, જિનવર આગળ કહિયેરે,
સમય ચરણ સેવા શુદ્ધ દેજો, જેમ આનંદઘન લહિયે રે.
—શ્રીમાન્ આનંદઘનજી.

પત્રો સંપ્રાપ્ત થયા. શરીર પ્રકૃતિ સ્વસ્થાસ્વસ્થ છે; અર્થાત્ ક્વચિત્ ઠીક, ક્વચિત્ અસાતા મુખ્ય રહે છે. મુમુક્ષુભાઈઓને તે પણ લોકવિરુદ્ધ ન થાય તેમ તીર્થાર્થે ગમન કરતાં આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી.

અશાડ શુદ ૧, ગુરુ, ૧૯૫૬, વવાણીઆ. શાંતિઃ

અપ્ર૦લ૦ ૫૨ +

મારો વિચાર એવો થાય છે કે. ૦ ૦ ૦ પારો હમેશાં તમારે જવું. બને તો રુબરૂ, નહીં તો લખીને જણાવી દેશો કે, મારૂં અંતઃકરણ તમારા પ્રત્યે નિર્વિકલ્પી જ છે, છતાં મારી પ્રકૃતિના દોષો કોઈ રીતે પણ આપને દુભવવાનું કારણ ન થાય એટલા માટે આગમનનો પરિચય મેં ઓછો રાખ્યો છે, તે માટે ક્ષમા કરશો, ઈ૦ જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરી આત્મનિવૃત્તિ કરશો. અત્યારે એ જ.

વવાણીઆ, આશો શુદ ૨, ગુરુ. [૧૯૪૫-૪૬. સ૦ નિ૦]

વિ૦ રાયચંદના યથા૦.

અપ્ર૦લ૦ ૫૩.

[આ પત્ર આંક ૫૭ માં આવી ગયો છે.—સંશોધક.]

અપ્ર૦લ૦ ૫૪ +

તમારા આત્મબોધ માટે થઈને પ્રસન્નતા થાય છે. અહીં આત્મચર્યા શ્રેષ્ઠ ચાલે છે. સત્સંગની બળવત્તરતા છે.

શ્રાવણ શુદ ૧, રવિ, ભરૂચ વિ૦ રાયચંદના ત્રિ૦.

અપ્ર૦લ૦ ૫૫ +

પત્ર મળ્યું, નમ્રતાથી, વિનયથી આખા વર્ષમાં થયેલો તમારા પ્રત્યેનો મારો અપરાધ મન, વચન અને કાયાના પ્રશસ્ત યોગથી ફરીફરી ખમાવું છું. સર્વ પ્રકારે મારા અપરાધનું વિસ્મરણ કરી આત્મશ્રેણીમા પ્રવર્તન કર્યા રહો, એ વિનંતિ છે.

ભાદ્રપદ શુદ ૪.

અપ્ર૦લ૦ ૫૬.

આજ દિન પર્યંત સર્વભાવે કરી ખમાવું છું.

નીચે લખેલાં વાક્ય તથારૂપ પ્રસંગ વિસ્તારથી સમજવા યોગ્ય છે.

'અનુભવ પ્રકાશ' ગ્રંથમાંનો શ્રી પ્રહ્લાદજી પ્રત્યે સદ્ગુરુ દેવે કહેલો ઉપદેશ-પ્રસંગ લખ્યો તે વાસ્તવ્ય છે તથારૂપે નિર્વિકલ્પ અને અખંડ સ્વસ્વરૂપનાં અભિજ્ઞાન શિવાય અન્ય કોઈ સર્વ દુઃખ ઘટવાનો ઉપાય જ્ઞાની પુરુષોએ જાણ્યો નથી એ જ વિનંતિ.

[વવાણીઆ, સં૦ ૧૯૪૭ સ૦ નિ૦] ભાદ્રપદ શુદ ૯, ગુરુ.

અપ્રા૦લ૦ ૫૭+

સમાગમ વિષે તમને ઇચ્છા છે અને તે પ્રમાણે અનુસરવામાં સામાન્યપણે બાધ નથી, તથાપિ ચિત્તના કારણથી હાલ વધારે સમાગમમાં આવવાનું કરવા વિષે લક્ષ થતો નથી અત્રેથી મહા શુદ ૧૫ ઉપર નિવૃત્ત થવાનો સંભવ જણાય છે, તથાપિ તે વખતમાં રોકાવા જેટલો અવકાશ નથી, અને મુખ્ય ઉપર જણાવ્યું છે તે કારણ છે, તોપણ જો કંઈ બાધ જેવું નહીં હોય તો સ્ટેશનપર મળવા વિષે આગળથી તમને જણાવીશ મારા આવવા વિષેના ખબર વિશેષ કોઈને હાલ નહીં જણાવશો, કેમકે વધારે સમાગમમાં આવવાનું ઉદાસીનપણું રહે છે

મુંબઈથી, પોષ વદ „ શનિવાર [સં૦ ૧૯૫૧] આત્મસ્વરૂપે પ્રણામ.

અપ્રા૦લ૦ ૫૮+

ઉદ્દા સમાગમ સમયે ચિત્તની જે દશા વર્તતી હતી, તે તમે લખી તે યોગ્ય છે તે દશા જ્ઞાત હતી જ્ઞાત છે એમ જણાય તો પણ યથાવસરે આત્માર્થી જીવે તે દશા ઉપયોગપૂર્વક વિદિત કરવી, તેથી જીવને વિશેષ ઉપકાર થાય છે

પ્રશ્નો લખ્યા છે તેનું સમાગમયોગે સમાધાન થવાની વૃત્તિ રાખવી યોગ્ય છે, તેથી વિશેષ ઉપકાર થશે આ તરફ વિશેષ વખત હાલ સ્થિતિ થવાનો સંભવ નથી

વૈશાખ વદ ૧૩, વવાણીઆ [સં૦ ૧૯૫૨. સં૦ નિ૦]

અપ્રા૦લ૦ ૫૯

પત્ર અને 'સમયસાર' ની પ્રત સંપ્રાપ્ત થઈ [થયાં]

કુંદકુંદાચાર્યકૃત 'સમયસાર' ગ્રંથ જુદો છે આ ગ્રંથના કર્તા જુદા છે અને ગ્રંથનો વિષય પણ જુદો છે ગ્રંથ ઉત્તમ છે

આર્ય ત્રિભુવને દેહોત્સર્ગ કર્યાના ખબર તમને મળ્યા, તેથી ખેદ થયો તે યથાર્થ છે આવા કાળમાં આર્ય ત્રિભુવન જેવા મુમુક્ષુઓ વિરલ છે દિન પ્રતિદિન શાંત અવસ્થાએ કરી તેનો આત્મા સ્વરૂપલક્ષિત થયો હતો કર્મતત્ત્વને સૂક્ષ્મપણે વિચારી, નિદિધ્યાસન કરી આત્માને તદનુયાયી પરિણતિનો નિરોધ થાય એ તેનો મુખ્ય લક્ષ હતો વિશેષ આયુષ હોત, તો તે મુમુક્ષુ ચારિત્રમોહને ક્ષીણ કરવા પ્ર યે અવશ્ય પ્રવર્તત.

વવાણીઆ, જયેષ્ઠ શુદ ૧૩, સોમ [સં૦ ૧૯૫૬] શાંતિ શાંતિ શાંતિઃ

*અપ્રા૦લ૦ ૬૧ +

આત્માનું કલ્યાણ સંશોધવા માટે જે તમારી અભિલાષાઓ દેખાય છે તે મને પ્રસન્નતા આપે છે ધર્મ-પ્રશસ્તધ્યાન-કરવા માટે વિજ્ઞાપન કરી અત્યારે આ પત્ર પૂર્ણ કરું છું

વઢવાણ કાંપ રાયચંદ

* અપ્રા૦લ૦ આંક ૬૦ થી ૧૧૩ સુધીના પત્રોના સાલ અને મિતિ મળી શક્યાં નથી—સંશોધક મ. ૨

અપ્રંલ૦ ૬૩.+

વીતરાગનો કહેલો પરમ શાંત રસમય ધર્મ પૂર્ણ સત્ય છે, એવો નિશ્ચય રાખવો. જીવના અનઅધિકારીપણાને લીધે તથા સત્પુરુષના યોગવિના સમજાતું નથી; તોપણ તેના જેવું જીવને સંસારરોગ મટાડવાને બીજું કોઈ હિતકારી ઔષધ નથી, એવું વારંવાર ચિંતવન કરવું.

આ પરમ તત્ત્વ છે, તેનો મને સદાય નિશ્ચય રહો; એ યથાર્થ સ્વરૂપ મારા હૃદયને વિષે પ્રકાશ કરો, અને જન્મમરણાદિ બંધનથી અત્યંત નિવૃત્તિ થાઓ! નિવૃત્તિ થાઓ!!

હે જીવ! આ કલેશરૂપ સંસાર થકી, વિરામ પામ, વિરામ પામ; કાંઈક વિચાર, પ્રમાદ છોડી જાગૃત થા! જાગૃત થા!! નહીં તો રત્નચિંતામણી જેવો આ મનુષ્યદેહ નિષ્ફળ જશે.

હે જીવ! હવે મારે સત્પુરુષની આજ્ઞા ઉપાસવા યોગ્ય છે.

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

અપ્રંલ૦ ૬૪.

[આ આંકનું લખાણ આંક ૨૦ માં આવી જાય છે.—સંશોધક.]

અપ્રંલ૦ ૭૦.

'કયા ગુણો અંગમાં આવવાથી માર્ગાનુસારીપણું તથારૂપે કહેવાય?' 'કયા ગુણો અંગમાં આવવાથી સમ્યક્દૃષ્ટિપણું તથારૂપે કહેવાય?' 'કયા ગુણો અંગમાં આવવાથી શ્રુત-કેવળજ્ઞાન થાય, અને કેવી દશા આવવાથી કેવળજ્ઞાન થાય, અને કેવી દશા આવવાથી કેવળજ્ઞાન તથારૂપે થાય, અથવા કહી શકાય?' એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર લખાવવા માટે શ્રી ડુંગર કરશો. વિચારવાનને આ પ્રશ્ન હિતકારી છે.*

અપ્રંલ૦ ૭૧.

[આ આંકનું લખાણ આંક ૫૩૧ માં આવી જાય છે.—સંશોધક.]

અપ્રંલ૦ ૭૩.

[આ આંકનું લખાણ અપ્રંલ૦ આંક ૮ માં આવી જાય છે.—સંશોધક]

અપ્રંલ૦ ૭૪.

[આ આંકનું લખાણ ખંડ ૨ જા ના પૃ૦ ૧૦૫ માં આવેલ છે.—સંશોધક.]

અપ્રંલ૦ ૭૫.

[આ આંકનું લખાણ આંક ૫૫૪ માં આવી જાય છે.—સંશોધક.]

અપ્રંલ૦ ૭૮.+

જે જે ઇચ્છાઓ તેમાં જણાવી છે તે કલ્યાણકારક જ છે, પરંતુ એ ઇચ્છાની સર્વ પ્રકારની સ્ફુર્ણા તો સાચા પુરુષના ચરણકમળની સેવામાં રહી છે. આ નિઃશંક-

* આ પછીનો ભાગ આંક ૫૫૫ માં આવી જાય છે.—સંશોધક.

વાકય સર્વ અનંત જ્ઞાનીઓએ સમ્મત કરેલું આપને જણાવ્યું છે, અને ઘણા પ્રકારે સત્સંગમાં રહી છે. [અપૂર્ણ]

અપ્રઽલ૰ ૮૦+

ૐ નમઃ

અપૂર્વ શાંતિ અને સમાધિ અચળપણે વર્ત્તે છે. કુંભક, રેચક પાંચે વાયુ સર્વોત્તમ ગતિને આરોગ્યબળ સહિત આપે છે †

અપ્ર૰લ૰ ૮૨+

[આ આંકનું લખાણ અપ્ર૰લ૰ આંક ૬૬ માં આવી જાય છે —સંશોધક.]

અપ્ર૰લ૰ ૮૩+

મુનિ શ્રી ૦ ૦ ૦ પ્રત્યે સહજ સમાગમ થઈ આવે અથવા એ લોકો ઇચ્છીને સમાગમ કરવા આવતા હોય તો સમાગમ કરવામા શું થાય? કદાપિ વિરોધવૃત્તિથી એ લોકો સમાગમ કરવાનુ કરતા હોય તો પણ શુ હાનિ છે? આપણે તો તેના પ્રત્યે કેવળ હિતકારીવૃત્તિથી-અવિરોધદૃષ્ટિથી-સમાગમમાં પણ વર્તવું છે, ત્યાં શો પરાભવ છે? માત્ર ઉદીરણા કરીને સમાગમ કરવાનું હાલ કારણ નથી તેમ સર્વ મુમુક્ષુઓના આચાર વિષે તેમને કંઈ સંશય હોય, તો પણ વિકલ્પનો અવકાશ નથી ૦ ૦ ૦ સમાગમ ૦ ૦ ૦ આદિનું પ્રશ્ન કરે તો તેના ઉત્તરમાં તો એટલું જ કહેવું યોગ્ય છે કે 'તમે અમે સૌ આત્મહિતની કામનાએ નીકળ્યા છીએ; અને કરવાયોગ્ય પણ તે જ છે તે પુરુષના સમાગમમાં અમે આવ્યા છીએ; તેમના સમાગમમાં તમે આવીને પ્રતીતિ કરી જોશો કે તેમના આત્માની દશા કેમ છે? અને તેઓ આપણને કેવા ઉપકારના કર્ત્તા છે હાલ એ વાત આપ જવા દો' ૦ ૦ ૦ સુધી સહેજે પણ જવું થઈ શકે, અને આ તો જ્ઞાન ૦ ૦ ૦ ઉપકારરૂપ પ્રસંગમાં જવું થયુ છે, એટલુ આચા વિકલ્પ કરવો ઘટતો નથી. રાગદ્વેષ પરિ * ઉપદેશે કંઈપણ સમજાય. પ્રા * ટલો એ તેવા પુરુષની કેવા * તેમજ શાસ્ત્રાદિથી વિચારી * નથી

તમારો મુનિપણાનો સામાન્ય વ્યવહાર એવો છે કે, બાહ્ય અવિરતિ પુરુષ પ્રત્યે વંદનાદિ વ્યવહાર કર્ત્તવ્ય નહીં તે વ્યવહાર તમારે પણ સાચવવો. તે વ્યવહાર તમે રાખો તેમાં તમારો સ્વચ્છંદ નથી, માટે રાખવા યોગ્ય છે, ઘણા જીવોને સંશયનો હેતુ નહીં થાય અમને કંઈ વંદનાદિની અપેક્ષા નથી

'બીજું, કંઈ સન્માર્ગરૂપ આચારવિચારમાં અમારી શિથિલતા થઈ હોય તો તેમ કહો, કેમકે તેવી શિથિલતાને ટાળ્યા વિના હિતકારી માર્ગ પમાય નહીં, એમ

† આ વાકયમા કંઈક ક્લિષ્ટતા અને અસ્પષ્ટતા લાગે છે. અમને મૂળપત્ર મળ્યો નથી, બીજાએ કરેલી નકલ ઉપરથી અમે આ ઉતારો કર્યો છે —સંશોધક મ. ર.

* અમને મૂળ પત્ર મળ્યો નથી બીજાએ કરેલ નકલ મળી છે એટલે કેટલોક અસબંધ ભાગ જણાય છે. જે ઠેકાણે અક્ષરો ગયા છે તે સ્થળે અવકાશ રાખ્યો છે —સંશોધક મ ર.

અમારી દૃષ્ટિ છે,' એ આદિ પ્રસંગે કહેવું ઘટે તો કહેવું; અને તેમના પ્રત્યે અદ્વેષભાવ છે એવું બધું તેમના ધ્યાનમાં આવે તેવી વૃત્તિએ તથા રીતિએ વર્તવું તેમાં સંશય નથી.

બીજું સાધુ વિષે તમારે કંઈ કહેવું કર્તવ્ય નથી. સમાગમમાં પછી પણ કંઈ ન્યૂનાધિકપણું તેમના ચિત્તમાં રહે તોપણ વિક્ષેપ પામવો નહીં, ૦ ૦ ૦ પ્રત્યે બળવાન્ અદ્વેષ [અપૂર્ણ]

વવાણીઆ સંવત્.

અપ્ર૦લ૦ ૮૪.+

૦ ૦ ૦ વગેરેને જે ઉપાધિ કાર્ય કરવા વિષે અધીરજથી આર્ત્ત જેવાં પરિણામથી પરની આજીવિકાનો ભંગ થાય છે તે જાણ્યા છતાં રાજકાજમાં અલ્પ કારણમાં વિશેષ સંબંધ કરવા યોગ્ય નથી; તે થાય એવું કારણ છતાં જેમાં તુચ્છ એવા દ્રવ્યાદિનો પણ વિશેષ લાભ નથી, છતાં તે માટે ફરીફરી લખવાનું થાય છે તે શું યોગ્ય છે? તેવા વિકલ્પને તમ જેવા પુરુષ મોળો નહીં પાડી શકે, તો આ દુષમકાળમાં કોણ સમજીને સમાઈ રહેશે?

કેટલીક રીતે નિવૃત્તિને અર્થે અત્ર સત્સમાગમને અર્થે તે [?] ઇચ્છા રાખો છો તે વાત લક્ષમાં છે; તથાપિ એકલી જ જો તે ઇચ્છા હોય તો આ પ્રકારની ધીરજ આદિ હોવા યોગ્ય ન હોય ૦ ૦ ૦ વગેરેને પણ હાલ ઉપાધિ સંબંધમાં લખવું ઘટતું નથી. જેમ થાય તેમ જોયા કરવું એ જ યોગ્ય છે.

આ વિષે જેટલો ઠપકો લખવો જોઈએ તેટલો લખ્યો નથી, તોપણ તે વિશેષતાથી આ ઠપકો વિચારશો.

અપ્ર૦લ૦ ૮૫.

કોઈ જાતની ક્રિયા જો કે ઉથાપવામાં નહીં આવતી હોય, તોપણ તેઓને લાગે છે તેનું કંઈ કારણ હોવું જોઈએ; જે કારણ ટાળવું એ કલ્યાણરૂપ છે.

પરિણામે 'સત્' ને પ્રાપ્ત કરાવનારી, પ્રારંભમાં 'સત્' ની હેતુભૂત એવી તેમની રુચીને પ્રસન્નતા આપનારી, વૈરાગ્યકથાનો પ્રસંગોપાત તેમનાથી પરિચય કરવો; તો તેમના સમાગમથી પણ કલ્યાણ જ વૃદ્ધિ પામશે; અને પેલું કારણ પણ ટળશે.

જેમાં પૃથ્વ્યાદિકનો વિસ્તારથી વિચાર કર્યો છે એવાં વચનો કરતાં 'વૈતાલિક' અધ્યયન જેવાં વચનો વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ કરે છે; અને બીજા મતભેદવાળાં પ્રાણીને પણ તેમાં અરુચી થતી નથી.

જે સાધુઓ તમને અનુસરતા હોય, તેમને સમય પરત્વે જણાવતા રહેવું કે "'ધર્મ' તેનું નામ આપી શકાય કે જે ધર્મ થઈને પરિણમે; 'જ્ઞાન' તેનું નામ આપી શકાય કે જે જ્ઞાન થઈને પરિણમે;" 'આપણે આ બધી ક્રિયા અને વાંચના ઇત્યાદિક કરીએ છીએ, તે મિથ્યા છે, એમ કહેવાનો મારો હેતુ તમે સમજો નહીં તો હું તમને કંઈ

કહેવા ઇચ્છું છુ' આમ જણાવી તેમને જણાવવુ કે "'આ જે કંઈ આપણે કરીએ છીએ, તેમા કોઈ એવી વાત રહી જાય છે કે જેથી 'ધર્મ અને જ્ઞાન' આપણને પોતાને રૂપે પરિણમતા નથી, અને કપાય તેમજ મિથ્યાત્વ (સંદેહ) નુ મંદત્વ થતુ નથી, માટે આપણે જીવના કલ્યાણનો ફરીફરી વિચાર કરવો યોગ્ય છે, અને તે વિચાર્યે કંઈક આપણે ફળ પામ્યા વિના રહેશું નહીં આપણે બધુ જાણવાનુ પ્રયત્ન કરીએ છીએ પણ આપણો 'સંદેહ' કેમ જાય? તે જાણવાનુ પ્રયત્ન કરતા નથી. એ જ્યા સુધી નહીં કરીએ ત્યાસુધી સંદેહ કેમ જાય? અને સંદેહ હોય ત્યાસુધી જ્ઞાન પણ ન હોય, માટે સંદેહ જવાનુ પ્રયત્ન કરવુ જોઈએ એ સંદેહ એ છે કે, 'આ જીવ ભવ્ય છે કે અભવ્ય? મિથ્યાદૃષ્ટિ છે કે સમ્યક્દૃષ્ટિ? સુલભબોધી છે કે દુર્લભબોધી? તુચ્છ સસારી છે કે અધિકસસારી?' આ આપણને જણાય તેવુ પ્રયત્ન કરવુ જોઈએ" આવી જાતની જ્ઞાન કથાનો તેમનાથી પ્રસંગ રાખવો યોગ્ય છે

અંક૦૧૦ ૮૬ +

પરમ વિતરાગોએ આત્મસ્થ કરેલુ યથાખ્યાત ચારિત્રથી પ્રગટેલુ એવુ પરમ અસગપણુ નિરતર વ્યક્તાવ્યક્તપણે સભારુ છું

અંક૦૧૦ ૮૭

સત્સમાગમનો પ્રતિબંધ કરવાને જણાવે તો તે પ્રતિબધ ન કરવાની વૃત્તિ જણાવી તે યોગ્ય છે-યથાર્થ છે, તે પ્રમાણે વર્તશો સત્સમાગમનો પ્રતિબંધ કરવો યોગ્ય નથી તેમ સામાન્યપણે તેમની સાથે સમાધાન રહે એમ વર્તન થાય તેમ હિતકારી છે, પછી જેમ વિશેષને સગમા આવવુ ન થાય એવા ક્ષેત્રે વિચરવુ યોગ્ય છે, કે જે ક્ષેત્રે આત્મસાધન સુલભપણે થાય *

[પાડા૦ આર્યા ૦ ૦ ૦ આદિએ યથાશક્તિ ઉપર દર્શીત કર્યું તે પ્રયત્ન યોગ્ય છે]

ॐ શાંતિ

અંક૦૧૦ ૮૮ +

ॐ મત શ્રુત

શ્રી પાંડવ પુરાણે પ્રદ્યુમ્નચરિત્ર, શ્રી પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય, શ્રી પદ્મનદિ પંચ વિશતિ શ્રી ગોમટ્ટસાર, શ્રી રત્નકરન્ડ શ્રાવકાચાર, શ્રી આત્માનુશાસન શ્રી મોક્ષ માર્ગપ્રકાશ, શ્રી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા, શ્રી યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય, આદિ અનેક છે ઇન્દ્રિય નિગ્રહના અભ્યાસપૂર્વક એ સત્શ્રુત સેવવા યોગ્ય છે એ ફળ અલૌકિક છે-અમૃત છે

અંક૦૧૦ ૧૦૧ +

હે શ્રી ૦ ૦ ૦! તમે ગફાકૂપ વમળમા વારવાર વહો છો તેનો અર્થ શો છે? નિ સંદેહ થઈને રહો અને એ જ તમારો સ્વભાવ છે

* આ પછીનો ભાગ આંક ૫૭૭ માં આવી જાય છે —સશોધક

હે અંતરાત્મા! તમે કહ્યું જે વાક્ય તે યથાર્થ છે, નિઃસંદેહપણે સ્થિતિએ સ્વભાવ છે, તથાપિ સંદેહના આવરણનો કેવળ ક્ષય જ્યાંસુધી કરી શકાયો ન હોય ત્યાંસુધી તે સ્વભાવ ચલાયમાન અથવા અપ્રાપ્ત રહે છે, અને તે કારણથી અમને પણ વર્તમાન દશા છે.

હે શ્રી ૦ ૦ ૦! તમને જે કંઈ સંદેહ વર્તતા હોય તે સંદેહ સ્વવિચારથી અથવા સત્સમાગમથી ક્ષય કરો.

હે અંતરાત્મા! વર્તમાન આત્મદશા જોતાં જો પરમસત્સમાગમ પ્રાપ્ત થયો હોય, અને તેમના આશ્રયે વૃત્તિ પ્રતિબંધ પામી હોય તો તે સંદેહની નિવૃત્તિનો હેતુ થવો સંભવે છે. બાકી બીજો કોઈ ઉપાય દેખાતો નથી, અને પરમ સત્સમાગમ અથવા સત્સમાગમ પણ પ્રાપ્ત થવો મહા કઠણ છે.

હે શ્રી ૦ ૦ ૦! તમે કહો છો તેમ સત્સમાગમનું દુર્લભપણું છે, એમાં સંશય નથી, પણ તે દુર્લભપણું જો સુલભ ન થાય તેમ વિશેષ અનાગતકાળમાં પણ તમને દેખાતું હોય તો તમે શિથિલતાનો ત્યાગ કરી સ્વવિચારનું દૃઢ અવલંબન ગ્રહણ કરો, અને પરમપુરુષની આજ્ઞામાં ભક્તિ રાખી સામાન્ય સત્સમાગમમાં પણ કાળ વ્યતીત કરો.

હે અંતરાત્મા! તે સામાન્ય સત્સાગમની અમને પૂછી સંદેહની નિવૃત્તિ કરવા ઇચ્છે છે, અને અમારી આજ્ઞાએ પ્રવર્તવું કલ્યાણરૂપ છે એમ જાણી વશવર્તિપણે વર્ત્યા કરે છે. જેથી અમને તેમના સમાગમમાં તો નિજવિચાર કરવામાં પણ તેમની સંભાળ લેવામાં પડવું પડે, અને પ્રતિબંધ થઈ સ્વવિચારદશા બહુ આગળ ન વધે, એટલે સંદેહ તો તેમજ રહે, એવું સદેહસહિતપણું હોય ત્યાંસુધી બીજા જીવોના એટલે સામાન્ય સત્સમાગમાદિમાં પણ આવવું ન ઘટે, માટે શું કરવું તે સૂઝતું નથી.

અપ્ર૦લ૦ ૧૦૪.

હાલ અધ્યયન કરવા યોગ્ય શાસ્ત્રોઃ—વૈરાગ્ય શતક, ઇંદ્રિયપરાજયશતક, શાંતસુધારસ, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય, નવતત્ત્વ, મૂળપદ્ધતિ કર્મગ્રંથ, ધર્મબિંદુ, આત્માનુશાસન, ભાવનાબોધ, મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ, મોક્ષમાળા, ઉપમિતિ-ભવપ્રપંચ, અધ્યાત્મસાર, શ્રી આનંદઘનજી ચોવિશીમાંથી નિચેનાં સ્તવનોઃ—૧, ૩, ૫, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૩, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૯, ૨૨.

અપ્ર૦લ૦ ૧૦૫

અથ સપ્તવ્યસન નામ ચોપાઈ.

[1]જૂઠા, [2]આમિષ, [3]મદિરા, [4]દારી, [5]આહેટક, [6]ચોરી, [7]પરનારી;
એહિ સપ્તવ્યસન દુઃખદાઈ; દુરિત મૂળ દુર્ગતિ કે જાઈ (માતા).

સાતવ્યસન (જુગટું, માંસ, મદિરા, વેશ્યાગમન, શિકાર, ચોરી, પરસ્ત્રી) નો ત્યાગ. રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ. અમુક શિવાય સર્વ વનસ્પતીનો ત્યાગ. અમુક

તિથિએ અત્યાગ વનસ્પતીનો પણ પ્રતિબંધ. અમુક રસનો ત્યાગ અબ્રહ્મચર્યનો ત્યાગ પરિગ્રહ પરિમાણ.

અપ્ર૦વ૦ ૧૦૭ *

સવારમા ઉઠી ઇર્યાપથિકી પ્રતિક્રમી-રાત્રિ દિવસ જે કંઈ અઢાર પાપસ્થાનકમાં પ્રવૃત્તિ થઈ હોય, સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર અને તપરૂપ મોક્ષમાર્ગ સબંધી કિંચિત્ પણ જે મારાથી અપરાધ થયો હોય, તથા પંચપરમપદ સબંધી જે કંઈ અપરાધ થયો હોય, કોઈ પણ જીવ પ્રતિ કિંચિત્ માત્ર પણ અપરાધ કર્યો હોય, તે જાણતા અજાણતા થયો હોય તે સર્વે ક્ષમાવવો તે અપરાધને નિંદવા, વિશેષ નિંદવા, આત્મામાંથી તે અપરાધ વિસર્જન કરી નિ શલ્ય થવું રાત્રિએ શયન કરતી વખતે પણ એ જ પ્રમાણે કરવું

શ્રી સત્પુરુષનાં દર્શન કરી ચાર ઘડી માટે સર્વે સાવદ્ય વ્યાપારથી નિવૃત્તિ એક આસન પર સ્થિતિ કરવી. તે સમયમા "**પરમગુરુ**" એ શબ્દની પાચ માળાઓ ગણી સત્શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવું ત્યાર પછી એક ઘડી કાયોત્સર્ગ કરી શ્રી સત્પુરુષોના વચનોનુ તે કાયોત્સર્ગમા રટણ કરી, સદ્વૃત્તિનુ અનુસધાન કરવુ ત્યાર પછી અરધી ઘડીમા ભક્તિની વૃત્તિ ઉજમાળ કરનારા એવા પદો (આજ્ઞાનુસાર) ઉચ્ચારવા અરધી ઘડીમા "**પરમગુરુ**" શબ્દનુ કાયોત્સર્ગરૂપે રટણ કરવું, અને "**સર્વજ્ઞદેવ**" એ નામની પાચ માળા ગણવી

અપ્ર૦લ૦ ૧૧૧ +

તે શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ, સત્-ચિત્-આનંદરૂપે સર્વત્ર ભરપૂર છે મૂર્તિમાન સ્વરૂપ અક્ષય ધામમા બિરાજે છે તે (ગુરુગમ) મૂર્ત્તિમાન સ્વરૂપને શું વર્ણવીએ? એ સ્વરૂપ વિચારતા-સભારતા તો પરમ સમાધિ આવે છે અહો તે સ્વરૂપ! અહો અમારુ મહાભાગ્ય કે આ જન્મને વિષે અમને તેની ભક્તિની દૃઢ રુચિ થઈ!

†અપ્ર૦ લ૦ ૧૧૨ +

ૐ સત્

શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ, શ્રી સદ્ગુરુ અને સત એ વિષે ભેદબુદ્ધિ છે જ નહીં, ત્રણે એકરૂપ જ છે આ સમસ્ત વિશ્વ ભગવત્રૂપ જ છે તે ભગવદ્ જ સ્વેચ્છાએ જગદાકાર થયા છે.

ત્રણે કાળમા ભગવત્ ભગવત્સ્વરૂપ જ છે વિશ્વાકાર થયા [થતા?] છતા નિર્બાધ જ છે જેમ સર્પ કુંડલાકાર થાય તેથી કોઈ પણ પ્રકારના વિકારને પામતો નથી,

* આ આંક ૧૦૪, ૧૦૫, ૧૦૭ નું લખાણ શ્રીમદ્ના ઉપદેશામૃતમાંથી ઊતારી લઈ શ્રી ખભાતના એક મુમુક્ષુભાઈએ યોજેલ છે શ્રીમદ્નું મૂળ લખાણ નથી —સશોધક

† આ આંકમાંના ઉદ્ગારો શ્રીમદે કઈ અપેક્ષાએ જણાવેલા છે તે સમજાતું નથી. —સંશોધક

અને સ્વરૂપથી ચ્યુત થતો નથી તેમ, શ્રી હરિ જગદાકાર થયા છતાં સ્વસ્વરૂપમાં જ છે. અમારો અને સર્વ જ્ઞાનીઓનો નિશ્ચય છે કે, અનંત સ્વરૂપે એક તે ભગવત્ જ છે.

અનંત કાળ પહેલાં આ સમસ્ત વિશ્વ તે શ્રીમાન્ ભગવતથી ઉત્પન્ન થયું હતું. અનંતકાળે લય થાય તે ભગવત્ રૂપ જ થશે.

ચિત્ અને આનંદ એ બે પદાર્થ જડને વિષે ભગવતે તિરોભાવે કર્યા છે. જીવને વિષે એક આનંદ જ તિરોભાવે કરેલ છે. સ્વરૂપે તો સર્વ સત્-ચિત્-આનંદ-રૂપ જ છે. સ્વરૂપલીલા ભજવાને અર્થે ભગવતની આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ નામની શક્તિઓ પ્રચરે છે.

એ જડ કે જીવ કયાંય બીજેથી આવ્યા નથી તેની ઉત્પત્તિ શ્રીમાન્ હરિથી જ છે. તેના તે અંશ જ છે–બ્રહ્મરૂપ જ છે–ભગવત્રૂપ જ છે.•

સર્વે આ જે કાંઈ પ્રવર્તે છે, તે શ્રીમાન્ હરિથી જ પ્રવર્તે છે. સર્વે તે છે. સર્વે તે જ રૂપ છે. ભિન્નભાવ અને ભેદાભેદનો અવકાશ જ નથી. તેમ છે જ નહીં. ઈશ્વરેચ્છાથી તેમ ભાસ્યું છે; અને તે તેને (શ્રીમાન્ હરિ) જ ભાસ્યું છે, અર્થાત્ તું તે જ છે. [तत्वमसि]

આનંદનો અંશ આવિર્ભાવ હોવાથી જીવ તે શોધે છે, અને તેથી જેમાં ચિત્ અને આનંદ એ બે અંશો તિરોભાવે કર્યા છે, એવા જડમાં શોધવાના ભ્રમમાં પડયો છે; પણ તે આનંદસ્વરૂપે તો ભગવત્માં જ પ્રાપ્ત થવાનું છે. જે પ્રાપ્ત થયે–આવો અખંડ બોધ થયે–આ સમસ્ત વિશ્વ બ્રહ્મરૂપ જ–ભગવત્રૂપ જ ભાસશે. એમ છે જ, એમ અમારો નિશ્ચય અનુભવ છે જ. જ્યારે આ સમસ્ત વિશ્વ ભગવત્સ્વરૂપ લાગશે ત્યારે જીવભાવ મટી જઈ સત્-ચિત્-આનંદ એવું બ્રહ્મરૂપ પ્રાપ્ત થશે. [અપૂર્ણ]

अहं ब्रह्मास्मि.

*૧૧૧.

ગઈ કાલના પત્રમાં સહજ વ્યવહારચિંતા જણાવી; તો તે માટે સર્વ પ્રકારે નિર્ભય રહેવું. રોમ રોમ ભક્તિ તો એ જ છે કે, એવી દશા આવ્યે અધિક પ્રસન્ન રહેવું. માત્ર બીજા જીવોને કચવાયાનું કારણ આત્મા થાય ત્યાં ચિંતા સહજ કરવી. દૃઢજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનું એ જ લક્ષણ છે.

"રોમ રોમ ખુમારી ચઢશે, અમરવરમય જ આત્મદૃષ્ટિ થઈ જશે, એક 'તુહિ તુહિ' મનન કરવાનો પણ અવકાશ નહીં રહે, ત્યારે અમરવરના આનંદનો અનુભવ થશે." અત્ર એ જ દશા છે. રામ હૃદે વસ્યા છે, અનાદિનાં ખસ્યાં છે. સુરતી ઇત્યાદિક હસ્યાં છે, આ પણ એક વાકયની વેઠ કરી છે.

હમણા તો ભાગી જવાની વૃત્તિ છે. આ શબ્દનો અર્થ જુદો થાય છે.

માર્ગ૦ શુદ ૪, સોમ, ૧૯૪૭, મુંબઈ.

---

* આ આંક ૧૧૧ નો પત્ર પ્રથમ મૂકવો રહી ગયેલ તે અત્રે આપેલ છે.—સંશોધક.

*વૃદ્ધિ પત્ર ૧-૨.

વૃ૦૫૦ ૧/૨.+

આપને સહજ વાંચનના ઉપયોગાર્થે આપના પ્રશ્નનો ઉત્તરવાળો કાગળ આ સાથે બીડું છું.

"પરમાત્મામાં પરમ સ્નેહ ગમે તેવી વિકટ વાટેથી થતો હોય તો પણ કરવો યોગ્ય જ છે. સરળ વાટ મળ્યા છતાં ઉપાધિના કારણથી તન્મય ભક્તિ રહેતી નથી, અને એકતાર સ્નેહ ઉભરાતો નથી." આથી ખેદ રહ્યા કરે છે, અને વારંવાર વનવાસની ઇચ્છા થયા કરે છે; તો કે વૈરાગ્ય તો એવો રહે છે ઘર કે અને વનમાં ઘણુંકરીને આત્માને ભેદ રહ્યો નથી, પરંતુ ઉપાધિના પ્રસંગને લીધે તેમાં ઉપયોગ રાખવાની વારંવાર જરૂર રહે છે; કે જેથી પરમ સ્નેહપર તે વેળા આવરણ આણવું પડે, અને એવી પરમ સ્નેહતા અને અનન્ય પ્રેમભક્તિ આવ્યા વિના દેહત્યાગ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી; કદાપિ સ્વાત્માની એવી જ ઇચ્છા હશે; તો ગમે તેવી દીનતાથી પણ તે ઇચ્છા ફેરવશે; પણ પ્રેમભક્તિની પરિપૂર્ણ લય આવ્યા વિના દેહત્યાગ નહીં કરી શકાય એમ રહે છે; અને વારંવાર એ જ રટના રહેવાથી 'વનમાં જઈએ' 'વનમાં જઈએ' એમ થઈ આવે છે. આપનો નિરંતર સત્સંગ હોય તો અમને ઘર પણ વનવાસ જ છે.

"ગોપાંગનાની શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સુંદર આખ્યાયિકા આપી છે." એ દશા વારંવાર સાંભળી આવે છે; અને "એવું ઉન્મત્તપણું પરમાત્માને પામવાનું પરમદ્વાર છે;" એ દશા વિદેહી હતી. ભરતજીને હરણના સંગથી જન્મની વૃદ્ધિ થઈ હતી; અને તેથી જડભરતના ભવમાં અસંગ રહ્યા હતા; એવા કારણથી મને પણ અસંગતા બહુ જ સાંભરી આવે છે, અને કેટલીક વખત તો એવું થઈ જાય છે કે, તે અસંગતા વિના પરમદુઃખ થાય છે. યમ (?) અંતકાળે પ્રાણીને દુઃખદાયક (નહીં?) લાગતો હોય પણ અમને સંગ દુઃખદાયક લાગે છે; એમ આંતરવૃત્તિઓ ઘણી છે; કે જે એક જ પ્રવાહની છે, લખી જતી નથી, રહ્યું જતું નથી, અને આપનો વિયોગ રહ્યા કરે છે. સુગમ ઉપાય કોઈ જડતો નથી ઉદયકર્મ ભોગવતાં દીનપણું અનુકૂળ નથી, ભવિષ્યની એક ક્ષણનો ઘણુંકરીને વિચાર પણ રહેતો નથી.

સત્, સત્ અને સત્‌નું સાધન તમે તે ત્યાં છો; અધિક શું કહીએ? ઈશ્વરની ઇચ્છા એવી છે. અને તેને રાજી રાખ્યા વિના છુટકો નથી, નહીં તો આવી ઉપાધિયુક્ત સ્થિતિમાં ન રહીએ, અને ધાર્યું કરીએ. પરમ ૦ ૦ ૦ લઈને પ્રેમભક્તિમય જ રહીએ, પણ પ્રારબ્ધકર્મ બલવત્તર છે.

---

* આ વૃદ્ધિ પત્ર ૧-૨ ના કેટલાક પત્રો ખંડ ૧-૨ માં આવી જાય છે. બાકીના અત્રે આપીએ છીએ . . . વૃ૦૫૦ ૧/૨—વૃદ્ધિ પત્ર પહેલું, આંક ૨. —સંશોધક.

વ૦૫૦ ૧/૩

[પાઠા૦ અત્રે આત્માકારતા વર્તે છે "આત્માનુ આત્મસ્વરૂપરૂપે પરિણામનું હોવાપણુ તે આત્માકારતા કહિએ છીએ"]

આજે આપનુ એક પત્ર મળ્યુ. વાચી હૃદયગત કર્યું એ વિષે આપને ઉત્તર ન લખીએ એવી અમારી સત્તા આપની પાસે યોગ્ય નહીં તથાપિ આપને [અમને] અતર્ગત સમજાયુ છે તે જણાવુ છુ કે "જે કંઈ થાય છે તે થવા દેવું ન ઉદાસીન–ન અનુદ્યમી થવુ ન પરમાત્મા પ્રત્યે પણ ઇચ્છા કરવી, અને ન મુઝાવુ" આપ જણાનો છો તેમ "અહપણું આડુ આવતુ હોય, તો તેનો જેટલો અને તેટલો રોધ કરવો, અને તેમ છતા પણ તે ટળતુ ન હોય તો તેને ઈશ્વરાર્પણ કરી દેવું, તથાપિ દીનપણુ ન આવવા દેવું 'શુ થશે' એવો વિચાર કરવો નહીં, અને જે થાય તે કર્યા રહેવું અધિક ઝાવા નાખવા પ્રયત્ન કરવુ નહીં અ'પ પણ ભય રાખવો નહી ઉપાધિ માટે ભવિષ્યની એક પળ પણ ચિંતા કરવી નહીં ત્યાંનો જે અભ્યાસ થઈ ગયો છે તે વિસ્મરણ કર્યા રહેવુ, તો જ ઈશ્વર પ્રસન્ન થશે, અને તો જ પરમભક્તિ પામ્યાનુ ફળ છે," તો જ અમારો તમારો સગ થયો યોગ્ય છે, અને ઉપાધિ વિષે શું થાય છે તે આપણે આગળ ઉપર જોઈ લઈશુ જોઈ લઈશુ એનો અર્થ બહુ ગભીર છે સર્વાત્મા હરિ સમર્થ છે આપ અને મહત પુરુષોની કૃપાથી નિર્બળ મતિ ઓછી રહે છે આપના ઉપાધિયોગ વિષે જો કે લક્ષ રહ્યા કરે છે, પણ જે કઈ સત્તા છે, તે તે સર્વાત્માને હાથ છે, અને તે સત્તા નિશ્ચયેથી નિરાકાક્ષ તેવા જ્ઞાનીને જ પ્રાપ્ત હોય છે ત્યાસુધી તે "સર્વાત્મા હરિની ઇચ્છા જેમ હોય તેમ જ્ઞાનીને પણ ચાલવુ એ આજ્ઞાંક્તિધર્મ છે," ઇત્યાદિક વાત ઘણી છે શબ્દે લખી શકતો નથી, અને બીજે કોઈ–સમાગમ શિવાય–એ વાત કરવાનો ઉપાય હાથમા નથી જેથી જ્યારે ઈશ્વરેચ્છા હશે ત્યારે એ વાત કરશુ

ઉપર જે ઉપાધિમાથી અહપણુ મૂક્વાના વચનો લખ્યા છે તે ઉપર આપ થોડો વખત વિચાર કરશો ત્યા જ તેવી દશા થઈ રહે એવી આપની મનોવૃત્તિ છે, અને એવી ગાઢી શિક્ષા લખવાની સર્વાત્મા હરિની ઇચ્છા હોવાથી મેં આપને લખી છે, માટે જેમ બને તેમ એને અવધારજો

ફરી પણ આપને વિજ્ઞાપન છે કે "ઉપાધિ વિષે જેમ બને તેમ નિશકપણે રહી ઉદ્યમ કરવો 'કેમ થશે' એ વિચાર મુકી દેવો"

આથી વિશેષ ચોખી વાત લખવાની યોગ્યતાનો હાલ મને ઈશ્વરે અનુગ્રહ કર્યો નથી, અને તેનુ કારણ મારી તેવી આધીનભક્તિ નથી આપે સર્વ પ્રકારે નિર્ભય રહેવુ એવી મારી ફરીફરી વિનતિ છે એ શિવાય હુ કંઈ બીજું લખવાયોગ્ય નથી આ વિષય વિષે સમાગમે આપણે વાતચિત કરીશુ કોઈ રીતે આપે દીલગીર થવુ નહીં આ ધીરજ આપવા તરીકેની જ સમ્મતિ છે વધારે લખી શકાતુ નથી, પણ

*વૃદ્ધિ પત્ર ૧–૨.

વૃ૦૫૦ ૧/૨.+

આપને સહજ વાંચનના ઉપયોગાર્થે આપના પ્રશ્નનો ઉત્તરવાળો કાગળ આ સાથે બીડું છું.

"પરમાત્મામાં પરમ સ્નેહ ગમે તેવી વિકટ વાટેથી થતો હોય તો પણ કરવો યોગ્ય જ છે. સરળ વાટ મળ્યા છતાં ઉપાધિના કારણથી તન્મય ભક્તિ રહેતી નથી, અને એકતાર સ્નેહ ઉભરાતો નથી." આથી ખેદ રહ્યા કરે છે, અને વારંવાર વનવાસની ઇચ્છા થયા કરે છે; જો કે વૈરાગ્ય તો એવો રહે છે ઘર કે અને વનમાં ઘણુંકરીને આત્માને ભેદ રહ્યો નથી, પરંતુ ઉપાધિના પ્રસંગને લીધે તેમાં ઉપયોગ રાખવાની વારંવાર જરૂર રહે છે; કે જેથી પરમ સ્નેહપર તે વેળા આવરણ આણવું પડે, અને એવી પરમ સ્નેહતા અને અનન્ય પ્રેમભક્તિ આવ્યા વિના દેહત્યાગ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી; કદાપિ સ્વાત્માની એવી જ ઇચ્છા હશે; તો ગમે તેવી દીનતાથી પણ તે ઇચ્છા ફેરવશે; પણ પ્રેમભક્તિની પરિપૂર્ણ લય આવ્યા વિના દેહત્યાગ નહીં કરી શકાય એમ રહે છે; અને વારંવાર એ જ રટના રહેવાથી 'વનમાં જઈએ' 'વનમાં જઈએ' એમ થઈ આવે છે. આપનો નિરંતર સત્સંગ હોય તો અમને ઘર પણ વનવાસ જ છે.

"ગોપાંગનાની શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સુંદર આખ્યાયિકા આપી છે." એ દશા વારંવાર સાંભળી આવે છે; અને "એવું ઉન્મત્તપણું પરમાત્માને પામવાનું પરમદ્વાર છે;" એ દશા વિદેહી હતી. ભરતજીને હરણના સંગથી જન્મની વૃદ્ધિ થઈ હતી; અને તેથી જડભરતના ભવમાં અસંગ રહ્યા હતા; એવા કારણથી મને પણ અસંગતા બહુ જ સાંભરી આવે છે, અને કેટલીક વખત તો એવું થઈ જાય છે કે, તે અસંગતા વિના પરમદુઃખ થાય છે. યમ (?) અંતકાળે પ્રાણીને દુઃખદાયક (નહીં?) લાગતો હોય પણ અમને સંગ દુઃખદાયક લાગે છે; એમ અંતરવૃત્તિઓ ઘણી છે; કે જે એક જ પ્રવાહની છે, લખી જતી નથી, રહ્યું જતું નથી, અને આપનો વિયોગ રહ્યા કરે છે. સુગમ ઉપાય કોઈ જડતો નથી. ઉદયકર્મ ભોગવતાં દીનપણું અનુકૂળ નથી, ભવિષ્યની એક ક્ષણનો ઘણુંકરીને વિચાર પણ રહેતો નથી.

સત્, સત્ અને સત્‌નું સાધન તમે તે ત્યાં છો; અધિક શું કહીએ? ઈશ્વરની ઇચ્છા એવી છે. અને તેને રાજી રાખ્યા વિના છુટકો નથી; નહીં તો આવી ઉપાધિયુક્ત સ્થિતિમાં ન રહીએ, અને ધાર્યું કરીએ. પરમ ૦ ૦ ૦ લઈને પ્રેમભક્તિમય જ રહીએ, પણ પ્રારબ્ધકર્મ બળવત્તર છે.

* આ વૃદ્ધિ પત્ર ૧–૨ ના કેટલાક પત્રો ખંડ ૧–૨ માં આવી જાય છે. બાકીના અત્રે આપીએ છીએ . . . વૃ૦૫૦ ૧/૨=વૃદ્ધિ પત્ર પહેલું, આંક ૨. —સંશોધક.

વૃ-૫૦ ૧/૩.

[પાઠાંતર અત્રે આત્મા ૧ ૮મા પત્રે છે "આત્માનું આત્મસ્વરૂપપણે પરિણામનું હોવાપણું તે આત્માભક્તિ કહિયે છીએ."]

આજે આપનું એક પત્ર મળ્યું વાંચી હૃદયંગમ થયું એ વિષે આપને ઉત્તર ન લખીએ એવી અમારી સત્તા આપની પાસે યોગ્ય નહીં. તથાપિ આપને [અમને] અત્ર જે સૂઝ્યું છે તે જણાવું છું કે 'જે કંઈ થાય છે તે થવા દેવું ન ઉદાસીન-ન અનુદ્યમી થવું ન પરમાત્મા પ્રત્યે પણ ઇચ્છા કરવી, અને ન મૂંઝાવું.' આપ જણાવો છો તેમ 'અહંપણું આડું આવતું હોય, તો તેનો જેટલો બને તેટલો રોધ કરવો અને તેમ છતાં પણ તે ટળતું ન હોય તો તેને ઈશ્વરાર્પણ કરી દેવું તથાપિ દીનપણું ન આવવા દેવું 'શું થશે એવો વિચાર કરવો નહીં અને જે થાય તે કર્યાં રહેવું અધિક ઝાવાં નાખવા પ્રયત્ન કરવું નહીં અલ્પ પણ ભય રાખવો નહીં ઉપાધિ માટે ભવિષ્યની એક પળ પણ ચિંતા કરવી નહીં સ્વાત્માનો જે અભ્યાસ થઈ ગયો છે તે વિસ્મરણ કર્યાં રહેવું તો જ ઈશ્વર પ્રસન્ન થશે, અને તો જ પરમભક્તિ પામ્યાનું ફળ છે, તો જ અમારો તમારો સંગ થયો યોગ્ય છે અને ઉપાધિ વિષે શું થાય છે તે આપણે આગળ ઉપર જોઈ લઈશું જોઈ લઈશું એનો અર્થ બહુ ગંભીર છે સર્વાત્મા હરિ સમર્થ છે આપ અને મહત્ પુરુષોની કૃપાથી નિર્બળ મતિ ઓછી રહે છે આપના ઉપાધિયોગ વિષે જો કે લક્ષ રહ્યા કરે છે પણ જે કંઈ સત્તા છે તે તે સર્વાત્માને હાથ છે, અને તે સત્તા નિશ્ચયથી નિરાકાંક્ષ એવા જ્ઞાનીને જ પ્રાપ્ત હોય છે જ્યાંસુધી તે 'સર્વાત્મા હરિની ઇચ્છા જેમ હોય તેમ જ્ઞાનીને પણ ચાલવું એ આજ્ઞાંકિત ધર્મ છે' ઇત્યાદિક વાત ઘણી છે શબ્દે લખી શકતો નથી અને બીજો કોઈ સમાગમ શિવાય એ વાત કરવાનો ઉપાય હાથમાં નથી જેથી જ્યારે ઈશ્વરેચ્છા હશે ત્યારે એ વાત કરશું

ઉપર જે ઉપાધિમાંથી અહંપણું મૂકવાના વચનો લખ્યા છે તે ઉપર આપ થોડો વખત વિચાર કરશો ત્યાં જ તેવી દશા થઈ રહે એવી આપની મનોવૃત્તિ છે, અને એવી આગ્રહ શિક્ષા લખવાની સર્વાત્મા હરિની ઇચ્છા હોવાથી મેં આપને લખી છે, માટે જેમ બને તેમ એને અવધારજો

ફરી પણ આપને વિજ્ઞાપન છે કે ઉપાધિ વિષે જેમ બને તેમ નિઃશંકપણે રહી ઉદ્યમ કરવો 'કેમ થશે' એ વિચાર મુકી દેવો'

આથી વિશેષ ચોખી વાત લખવાની યોગ્યતાનો હાથ મને ઈશ્વરે અનુગ્રહ કર્યો નથી અને તેનું કારણ મારી તેવી આધીનભક્તિ નથી આપે સર્વ પ્રકારે નિર્ભય રહેવું એવી મારી ફરીફરી વિનતિ છે એ શિવાય હું કંઈ બીજું લખવાયોગ્ય નથી આ વિષય વિષે સમાગમે આપણે વાતચિત કરીશું કોઈ રીતે આપે દીલગીર થવું નહીં આ ધીરજ આપવા તરીકેની જ સમ્મતિ છે વધારે લખી શકાતું નથી, પણ

આપે આકુળ રહેવું ન જોઈએ, એ જ વિનંતિ ફરીફરી માનજો બાકી અમે તો નિર્બળ છીએ જરૂર માનજો કે નિર્બળ છીએ પણ ઉપર જે લખી છે તે સમ્મતિ તે સબળ છે જેવી તેવી નથી, પણ સાચી છે આપને માટે એ જ માર્ગ યોગ્ય છે આપ જ્ઞાનકથા લખશો પ્રગોપરાન્ત ભાઈ રેવાશંકર હાલ તો વાંચે છે રવિવાર સુધીમા પાછું મોકલવું ધારશો તો પાછું મોકલીશ, નહીં તો રાખવા વિષે લખીશ, અને તેમ છતા તેના માલિક તરફની ઉતાવળ હોય તો જણાવશો તો મોકલી આપીશ આપના બધા પ્રશ્નોના મારી ઇચ્છાપૂર્ણ ઉત્તર લખી શક્યો નથી,—ઉપાધિ યોગને લીધે —પણ આપ મારા અન્તરને સમજી લેશો એમ મને નિશ્ચતા છે

[પાઠાં૰ આસો વદ ૬, ૧૯૪૮] લિ૰ આજ્ઞાંકિત રાયચંદ

૭૦૫૦ ૧/૫

મદનરેખાનો અધિકાર ઉત્તરાધ્યનના નવમા અધ્યયને નમિરાજ ઋષિનું ચરિત આપ્યું છે તેની ટીકામા છે ઋષિભદ્રપુત્રનો અધિકાર ભગવતિસૂત્રના ૦ ૦ ૦ શતકને ઉદ્દેશે આવેલો છે આ બન્ને અધિકાર અથવા બીજા તેવા ઘણા અધિકાર આત્મોપકારી પુરુષપ્રત્યે વંદનાદિ ભક્તિનું નિરૂપણ કરે છે, પણ જનમંડળના કલ્યાણનો વિચાર કરતા તેવો વિષય ચર્ચવાથી તમારે દૂર રહેવું યોગ્ય છે અવસર પણ તેવો જ છે, માટે તમારે એ અધિકારાદિ ચર્ચવામા તદ્દન શાંત રહેવું, પણ બીજી રીતે જેમ તે લોકોની તમારાપ્રત્યે ઉત્તમ લાગણી, કિંવા ભાવના થાય તેમ વર્તવું કે જે પૂર્વાપર ઘણા જીવોના હિતનો જ હેતુ થાય "જ્યા પરમાર્થના જિજ્ઞાસુ પુરુષોનું મંડળ હોય ત્યા શાસ્ત્રપ્રમાણ આદિ ચર્ચવા યોગ્ય છે, નહીં તો ઘણુંકરી તેમાથી શ્રેય થતુ નથી, આ માત્ર એક નાનો પરિષહ છે યોગ્ય ઉપાયથી પ્રવર્તવું, પણ ઉદ્વેગવાળું ચિત્ત ન રાખવું

[પાઠાં૰ મુંબઈ, શિવ માગશર વદ ૨, ૧૯૫૭]

*૭૦૫૦ ૨/૧ +

ૐ

અનંત શાંતમૂર્તિ એવા ચંદ્રપ્રભુને નમોનમ

અનન્ત શાંત જ જેનું સ્વરૂપ છે, તે પ્રભુની નિરંતર ચરણ સેવા સંપ્રાપ્ત હો—રહો ચિત્ત અવિક્ષિપ્ત રાખશો વિશેષ યથાઅવસરે દેહધારી છતા આત્મારૂપે રહ્યા એવા જિન વિતરાગને નમસ્કાર

ચૈત્ર શુદ ૨ શુક્ર, ૧૯૫૭, રાજકોટ

---

* ૭૦૫૦ ૨/૧—વૃદ્ધિ બીજું, આંક ૧ ૭૦૫૦ ૨/૧—૨ ના પત્રો શ્રીમદ્ના દેહાન્ત પૂર્વે ૧૮ દિવસે લખાયા છે સંવત ૧૯૪૮ ના વર્ષમા શ્રીમદ્ના શરીરનો તોલ ૧૩૮ રતલ હતો આ પત્રો લખાયા ત્યારે માત્ર ૪૫ રતલ રહેલો હતો એવી શરીર પ્રકૃતિ નિર્બળતા પામી હતી —સંશોધક મ ર

વૃ૦૫૦ ૨/૨.+

ૐ

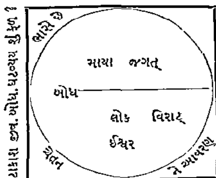
"અનંત શાંત મૂર્તિ એવા ચંદ્રપ્રભુને નમસ્કાર હો નમસ્કાર." હાલ શું કહીયે? યથાવસર.

*વૃ૦૫૦ ૨/૩.

[પાઠા૦ આ આખો કાગળ છે તે સર્વ વ્યાપક ચેતન છે? તેના કેટલા ભાગમાં માયા સમજવી?]

જ્યાં જ્યાં તે માયા હોય ત્યાં ત્યાં ચેતનને બંધ સમજવો કે કેમ? તેમાં જુદા જુદા જીવ શી રીતે માનવા? અને તે જીવને બંધ શી રીતે માનવો? અને તે બંધની નિવૃત્તિ શી રીતે માનવી? તે બંધની નિવૃત્તિ થયે ચેતનનો કયો ભાગ માયારહિત થયો ગણાય? જે ભાગમાંથી પૂર્ણ મુક્ત થયા હોય તે તે ભાગ નિરાવરણ સમજવો કે શી રીતે? અને એક ઠેકાણે નિરાવરણપણું તથા બીજે ઠેકાણે આવરણ, ત્રીજે ઠેકાણે નિરાવરણ એમ બને કે કેમ? તે ચિત્રીને વિચારો.

†[પાઠા૦ સર્વવ્યાપક આત્મા:—

આ રીતે તો ઘટતું નથી.]

o o o

પ્રકાશસ્વરૂપધામ.

તેમાં અનંત અપ્રકાશ ભાસ્યમાન્ અંતઃકરણ.—તેથી શું થાય?

જ્યાં જ્યાં તે અંતઃકરણો વ્યાપે ત્યાં ત્યાં માયા ભાસ્યમાન્ થાય.

---

* શ્રીમદ્‌ના દર્શન પર્યાલોચનકાળનો આ ઉહાપોહ જણાય છે. આ આવૃત્તિના અપ્ર૦લ૦ આંક ૧૧૨ ના વિષયની અર્થઘટના સ્વંભીત કરતાં પહેલાં આ ઉહાપોહ લક્ષમાં લેવાયોગ્ય છે. આ પત્ર સંવત ૧૯૪૪-૪૫ ના અરસામાં લખાયો છે.—સંશોધક મ. ૨.

† આ ભાગ મૂળ લખાણનો હોવાયોગ્ય નથી —સંશોધક.

+ આવાં ચિહ્ન આંકની બાજુમાં મૂકેલ છે તે પત્રો આવૃત્તિ '૪'માં મળી શક્યાં નથી. —સંશોધક.

આત્મા અસંગ છતાં સંગવાન જણાય, અકર્તા છતાં કર્તા જણાય એ આદિ વિપરીતતા, [પાઠાં૦ થાય] તેથી શું થાય ?

આત્માને બંધની કલ્પના થાય તેનું શું કરવું ?

અંતઃકરણનો સંબંધ જવા માટે તેનાથી પોતાનું જુદાપણું સમજવું ?

જુદાપણું સમજાયે શું થાય ?

આત્મા સ્વસ્વરૂપ અવસ્થા ન [અવસ્થાન ?] વર્તે ?

એકદેશ નિરાવરણ થાય કે સર્વદેશ નિરાવરણ થાય ?

*વૃદ્ધિ પત્ર ૩.

૪/૧૨.

લગ્નસંબંધી તેઓએ જે મિતિ નિશ્ચિત રાખી છે, તે વિષે તેઓનો આગ્રહ છે તો ભલે તે મિતિ નિશ્ચયરૂપ રહી

લક્ષ્મીપર પ્રીતિ નહીં છતાં કોઈ પણ પરાર્થિક કામમાં તે બહુ ઉપયોગી થઈ પડત એમ લાગવાથી મૌન ગ્રહી અહીં તે સંબંધી સત્સંગવડમાં હતો જે સંગવડનું ધારેલું પરિણામ આવવાનો બહુ વખત નહોતો પણ એઓ ભાઈનું એક મમત્વપણું ત્વરા કરાવે છે, જેથી તે સઘળું પડતું મુકી વદ ૧૩ કે ૧૪ (પોષની) ને રોજ અહીંથી રવાના થઉંછું પરાર્થ કરતાં વખતે લક્ષ્મી અંધાપો, બહેરાપણું અને મુંગાપણું આપિ દે છે જેથી તેની દરકાર નથી

આપણો અન્યોન્ય સંબંધ છે તે કંઈ સગપણનો નથી, પરંતુ હૃદયસગપણનો છે પરસ્પર લોહચુંબકનો ગુણ પ્રાપ્ત થયો છે એમ દર્શિત છે, છતાં હું વળી એથી પણ ભિન્નરૂપે આપને હૃદયરૂપ કરવા માગું છઉં જે વિચારો સઘળી સંગપણતા દૂર કરી, અસાર યોજના દૂર કરી તત્ત્વવિજ્ઞાનરૂપે મારે દર્શાવવાના છે, અને આપે જાતે અનુકરણ કરવાના છે આટલી પહેલી બહુ સુખપ્રદ છતાં માર્મિકરૂપે આત્મ સ્વરૂપ વિચારથી અહીં આગળ લખી જઉં છઉં

તેઓ શુભ પ્રસંગમાં સદ્વિવેકી નિવડી, રૂઢીથી પ્રતિકૂળ રહી, પરસ્પર કુટુંબરૂપે સ્નેહ બંધાય એવી સુંદર યોજના તેઓના હૃદયમાં છે કે ? આપ ઉતારશો કે ? કોઈ ઉતારશે કે ? એ ખ્યાલ પુનઃ પુનઃ હૃદયમાં પર્યટન કરે છે નિદાન. સાધારણ વિવેકીઓ જે વિચારને આકાશી ગણે તેવા વિચારો, જે વસ્તુ અને જે પદ આજ રાજ્યશ્રી ચક્રવર્તિની વિકટોરિયાને દુર્લભ-કેવળ અસંભવિત છે-તે વિચારો, તે વસ્તુ અને તે પદ ભણી કેવળ ઇચ્છા હોવાથી ઉપર જણાવ્યું તેથી કંઈ પણ લેશ

* આ વૃદ્ધિપત્ર ૩ નીચે આપેલ આંકનાં પત્રો આવૃત્તિ ૪ થી (બાળબોધ લિપિની બીજી) નાં છે આંક પહેલાં મૂકેલ '૪/-' એ આવૃત્તિ ૪ થી એમ સૂચવવા આપેલ છે. આ વૃદ્ધિ પત્રમાંનો દરેક આંક ભાગ ખંડ ૧-૨ માં આપેલ છે ત્યાંનો અહીં આપીએ છીએ —સંશોધક

પ્રતિકૂળ બને તો તે પદાભિલાષી પુરુષના ચરિત્રને પરમ ઝાંખપ લાગે એમ છે. આ સઘળાં હવાઈ (અત્યારે લાગતા) વિચારો માત્ર આપને જ દર્શાવું છું. અંતઃકરણ શુક્લ–અદ્ભુત–વિચારોથી ભરપૂર છે. પરંતુ આપ ત્યાં રહ્યા કે હું અહીં રહ્યો!

મુંબઈ, ૧૯૪૩, પોષ વદ ૧૦, બુધવાર.

૪/૧૪.

આ એક અદ્ભુત વાત છે કે ડાબી આંખમાંથી ચાર પાંચ દિવસ થયાં એક નાના ચક્ર જેવો વીજળી સમાન ઝબકારો થયા કરે છે, જે આંખથી જરા દૂર જઈ ઓલવાય છે. લગભગ પાંચ મિનિટ થાય છે, કે દેખાવ દે છે. મારી દૃષ્ટિમાં વારંવાર તે જોવામાં આવે છે. એ ખાતે કોઈ પ્રકારની ભ્રમણા નથી. નિમિત્ત કારણ કંઈ જણાતું નથી. બહુ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે છે. આંખે બીજી કોઈ પણ પ્રકારની અસર નથી. પ્રકાશ અને દિવ્યતા વિશેષ રહે છે. ચારેક દિવસ પહેલાં બપોરના ૨-૨૦ મીનીટે એક આશ્ચર્યભૂત સ્વપ્ન પણ પ્રાપ્ત થઈ ગયા પછી આ બધું હોય એમ જણાય છે. અંતઃકરણમાં બહુ પ્રકાશ રહે છે, શક્તિ બહુ તેજ મારે છે. ધ્યાન સમાધિસ્થ રહે છે, કારણ કંઈ સમજાતું નથી. આ વાત ગુપ્ત રાખવા જ દર્શાવી જઉં છઉં, વિશેષ એ સંબંધી હવે પછી લખીશ.

વવાણીઆ, અશાડ વદ ૩, બુધ, ૧૯૪૪.

૪/૧૫.

વામનેત્ર સંબંધી ચમત્કારથી આત્મશક્તિમાં અલ્પ ફેરફાર થયો છે.

વવાણીઆ, અશાડ વદ ૧૩, સોમ, ૧૯૪૪.

૪/૧૬.

આપ પણ અર્થાંય બેદરકારી નહીં રાખશો. શરીર અને આત્મિકસુખ ઇચ્છિ, વ્યયનો કંઈ સકોચ કરશો તો હું માનીશ કે મારાપર ઉપકાર થયો.

ભવિતવ્યતાના ભાવ હશે તો આપની એ અનુકૂળ સગવડયુક્ત બેઠકનો ભોગી હું થઈ શકીશ.

વવાણીઆ, ૧૯૪૪, અશાડ વદ ૪, શુક્ર.

૪/૧૭.

ઉપાધિ ઓછી છે, એ આનંદજનક છે. ધર્મકરણીનો કંઈ વખત મળતો હશે.

ધર્મ કરણીનો થોડો વખત મળે છે, આત્મસિદ્ધિનો પણ થોડો વખત મળે છે, શાસ્ત્રપઠન અને અન્ય વાંચનનો પણ થોડો વખત મળે છે, થોડો વખત લેખનક્રિયા રોકે છે, થોડો વખત આહાર–વિહાર–ક્રિયા રોકે છે, થોડો વખત શૌચક્રિયા રોકે છે, છ કલાક નિદ્રા રોકે છે, થોડો વખત મનોરાજ રોકે છે; છતાં છ કલાક વધી પડે છે. સત્સંગનો લેશ અંશ પણ નહીં મળવાથી બિચારો આ આત્મા વિવેકઘેલછા ભોગવે છે.

વવાણીઆ, ૧૯૪૪, શ્રાવણ વદ અમાવાસ્યા.

†૪/૨૦.

શાસ્ત્ર-સૂત્ર કેટલાં? એક પક્ષ એમ કહે છે કે અત્યારે પીસ્તાળીશ છે તેથી વધારે સૂત્રો છે, અને તેની નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, ટીકા એ સઘળું માનવું એક પક્ષ કહે છે કે બત્રીશ જ સૂત્ર છે; અને તે બત્રીશ જ ભગવાનનાં બોલેલાં છે; બાકી મિશ્ર થઈ ગયાં છે; અને નિર્યુક્તિ ઇત્યાદિ પણ તેમજ છે, માટે બત્રીશ માનવાં. આટલી માન્યતા માટે પ્રથમ મારા સમજાયેલા વિચાર દર્શાવું છઉં.

બીજા પક્ષની ઉત્પત્તિને આજે લગભગ ચારસેં વર્ષ થયાં. તેઓ જે બત્રીશ સૂત્ર માને છે તે નીચે પ્રમાણે—

૧૧ અંગ. ૧૨ ઉપાંગ. ૪ મૂળ. ૪ છેદ. ૧ આવશ્યક.

૪/૨૧.

પત્રથી સર્વ વિગત વિદિત થઈ. અપરાધ નથી; પણ પરતંત્રતા છે. "નિરંતર સત્પુરુષની કૃપાદૃષ્ટિને ઇચ્છો; અને શોક રહિત રહો" એ મારી પરમ ભલામણ છે, તે સ્વીકારશો. વિશેષ ન દર્શાવો તો પણ આ આત્માને તે સંબંધી લક્ષ છે. મુરબ્બી-ઓસ ખુશીમાં રાખો. ખરી ધીરજ ધરો. (પૂર્ણ ખુશીમાં છઉં.)

ભરૂચ, માગશર શુદી ૩, શુક્ર, ૧૯૪૫.

૪/૨૧.

પત્રથી સર્વ વિગત વિદિત થઈ. અપરાધ નથી; પણ પરતંત્રતા છે. "નિરંતર સત્પુરુષની કૃપાદૃષ્ટિને ઇચ્છો; અને શોક રહિત રહો" એ મારી પરમ ભલામણ છે, તે સ્વીકારશો. વિશેષ ન દર્શાવો તો પણ આ આત્માને તે સંબંધી લક્ષ છે. મુરબ્બીઓને ખુશીમાં રાખો. ખરી ધીરજ ધરો. (પૂર્ણ ખુશીમાં છઉં.)

ભરૂચ, માગસર શુદ ૩, શુક્ર, ૧૯૪૫.

૪/૨૪.

સમયાનુસાર આનંદમાં છઉં. આપનો આત્માનંદ ચાહું છઉં. એક મોટી વિજ્ઞપ્તિ છે, કે પત્રમાં "હમેશાં શોક સંબંધી ન્યૂનતા અને પુરુષાર્થની અધિકતા પ્રાપ્ત થાય તેમ" લખવા "પરિશ્રમ લેતા રહેજો."*

મુંબઈ, માગસર વદ ૧૨, શનિ, ૧૯૪૫.

૪/૨૫.

તમારો પ્રશસ્તભાવભૂષિત પત્ર મળ્યો. "જે વાટેથી આત્મત્વ પ્રાપ્ત થાય તે વાટ શોધો." મારાપર પ્રશસ્તભાવ આણો એવું હું પાત્ર નથી, છતાં જો તમને એમ આત્મશાંતિ થતી હોય તો કરો.

વિ૦ સં૦ ૧૯૪૫, માગસર.

---

† આ, ખંડ ૨, આંક ૨૪, પૃષ્ઠ ૩૭૪–૮૧ ઉપર આવેલા લેખનો વધારોનો ભાગ છે. જે પ્રથમ આપવો રહી ગયેલ તે અત્રે આપીએ છીએ —સંશોધક.

* " " આવાં ચિહ્ન વચ્ચે મૂકેલ ભાગ ખંડ ૧–૨ માં આવી ગયેલ છે, અને અત્રે પણ આપીએ છીએ —સંશોધક.

૪/૪૩.

મહાસતીજી મોક્ષમાળા શ્રવણ કરે છે, તે બહુ સુખ અને લાભદાયક છે. તેઓને મારીવતી વિનંતી કરશો કે એ પુસ્તકને યથાર્થ શ્રવણ કરે, મનન કરે. જિનેશ્વરના સુંદર માર્ગથી એમાં એકે વચન વિશેષ નાંખવા પ્રયત્ન કર્યું નથી. જેમ અનુભવમાં આવ્યું અને કાળભેદ જોયો તેમ મધ્યસ્થતાથી એ પુસ્તક લખ્યું છે. હું ધારું છઉં કે મહાસતીજી એ પુસ્તકને એકાગ્રભાવે શ્રવણ કરી આમશ્રેયમાં વૃદ્ધિ કરશે.

વવાણીઆ, અશાડ વદ ૧૨, બુધ, ૧૯૪૫.

૪/૪૬.

મારાપર શુદ્ધ રાગસમભાવથી રાખો. વિશેષતા ન કરો. ધર્મધ્યાન અને વ્યવહાર બન્ને સાચવો. "લોભી ગુરુ એ ગુરુ શિષ્ય બન્નેને અધોગતિનું કારણ છે." હું એક સંસારી છઉં, મને અલ્પજ્ઞાન છે. શુદ્ધ ગુરુની તમને જરૂર છે.

મુંબઈ, ભાદરવા વદ ૪, શુક્ર, ૧૯૪૫.

૪/૮૩.

જિને કહેલા પદાર્થો યથાર્થ જ છે, એ જ અત્યારે ભલામણ.

મુંબઈ, મહા વદ ૨, શુક્ર, સં૦ ૧૯૪૬.

૪/૮૪.

વ્યવહારોપાધિ ચાલે છે. રચનાનું વિચિત્રપણું સમ્યક્જ્ઞાન બોધે તેવું છે.

તમે, તેઓ અને બીજા તમને લગતા માંડલિકો ધર્મને ઈચ્છો છો, તે જો સર્વેનું અંતરાત્માથી ઇચ્છવું હશે તો, પરમ કલ્યાણરૂપ છે. મને તમારી ધર્મ-જિજ્ઞાસાનું રુડાપણું જોઈ સંતોષ પામવાનું કારણ છે.

જનમંડળની અપેક્ષાએ હતભાગ્યકાળ છે. વધારે શું કહેવું? એક અંતરાત્મા જ્ઞાની સાક્ષી છે.

મુંબઈ, ફા૦ શુ૦ ૮, ગુરુ, ૧૯૪૬.

૪/૧૦૯.

પૂર્વિત કર્મનો ઉદય બહુ વિચિત્ર છે હવે જાગ્યા ત્યાંથી પ્રભાત.

તીવ્રરસે કરી, મંદરસે કરી, કર્મનું બંધન થાય છે. તેમાં મુખ્ય હેતુ રાગ, દ્વેષ છે. તેથી પરિણામે વધારે પસ્તાવું થાય છે.

શુદ્ધયોગમાં રહેલા આત્મા અણારંભી છે, અશુદ્ધ યોગમાં રહેલ આત્મા આરંભી છે. એ વાકય વીરની ભગવતીનું છે. મનન કરશો.

અરસ્પરસ તેમ થવાથી, ધર્મને વિસર્જન થયેલ આત્માને સ્મૃતિમાં યોગપદ સાંભરે. બહુલકર્મના યોગે પંચમકાળમાં ઉત્પન્ન થયા, પણ કાંઈક શુભના ઉદયથી જે યોગ મળ્યો છે, તેવા ઘણા જ થોડા આત્માને મર્મબોધ મળે છે; અને તે રુચવું બહુ દુર્ઘટ છે. તે સત્પુરુષોની કૃપાદૃષ્ટિમાં રહ્યું છે. અલ્પકર્મના યોગ હશે તો બનશે.

નિઃસંશય જે પુરુષની યોગ્યતાઈ મળી તે પુરુષને શુભોદય થાય તો નક્કી બને ; પછી ન બને તો બહુલકર્મીનો દોષ!

મુંબઈ, ૧૯૪૬, અશાડ.

૪/૧૨૬.

મુંબઈ ઈત્યાદિક સ્થળે વેઠેલી ઉપાધિ, અહીં આવ્યા પછી એકાંતાદિકનો અભાવ (નહીં હોવાપણું) અને ખજાતાની અપ્રિયતાને લીધે જેમ બનશે તેમ ત્વરાથી તે ભણી આવીશ.

વવાણીઆ, પ્ર૦ ભાદરવા શુદ ૭, શુક્ર, સં૦ ૧૯૪૬.

૪/૧૫૫.

અંતરની પરમાર્થવૃત્તિઓ થોડા કાળસુધી પ્રગટ કરવા ઇચ્છા થતી નથી. ધર્મેને ઇચ્છવાવાળાં પ્રાણીઓનાં પત્ર પ્રશ્નાદિક તો અત્યારે બંધનરૂપ માન્યાં છે. કારણ જે ઇચ્છાઓ હમણાં પ્રગટ કરવા ઇચ્છા નથી, તેના કોઈ અંશો (નહીં ચાલતાં) તે કારણથી પ્રગટ કરવા પડે છે.

નિત્ય નિયમમાં તમને અને બધા ભાઈઓને હમણાં તો એટલું જ જણાવું છઉં કે જે જે વાટેથી અનંત કાળથી ગ્રહાયેલા આગ્રહનો, પોતાપણાનો, અને અસત્સંગનો નાશ થાય, તે તે વાટે વૃત્તિ લાવવી; એ જ ચિંતન રાખવાથી, અને પરભવનો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવાથી કેટલેક અંશે તેમાં જય પમાશે.

મુંબઈ, કા૦ વદ ૧૪, શુક્ર, ૧૯૪૭.

૪/૧૬૨.

આ ભૂમિકા (મુંબઈ) ઉપાધિનું શોભાસ્થાન છે ૦ ૦ ૦ વગેરેને એકવાર આપનો સત્સંગ થાય તો જ્યાં એક લક્ષ કરવો જોઈએ છે, ત્યાં થાય; નહીં તો થવો દુર્લભ છે, કારણ અમારી હાલ બાહ્યવૃત્તિ ઓછી છે.

મુંબઈ, માગશર વદ ., ૧૯૪૭

૪,૧૬૬.

અમને પ્રત્યેક મુમુક્ષુઓનું દાસત્વ પ્રિય છે. જેથી તેઓએ જે જે વિજ્ઞાપન કર્યું, તે અમે વાંચ્યું છે. યથાયોગ્ય અવસર પ્રાપ્ત થયે એ વિષે ઉત્તર લખી શકાય તેવું છે; તેમજ હમણાં આશ્રમ (સ્થિતિમાં પ્રવર્ત્તે છે તે સ્થિતિ) મૂકી દેવાનું કંઈ અવશ્ય નથી, અમારા સમાગમનું અવશ્ય જણાવ્યું તે ખચીત હિતસ્વી છે, તથાપિ અત્યારે એ દશાનો યોગ આવે તેમ નથી. નિરંતર અત્ર આનંદ છે. ત્યાં ધર્મયોગની વૃદ્ધિ કરવા સર્વેને વિનંતિ છે

મુંબઈ, પોષ વદી ૨, સોમ, ૧૯૪૭.

૪/૧૭૦.

પરસ્પર સમાગમલાભ પરમાત્માની કૃપાથી થાય એવું ઇચ્છું છું અત્રે ઉપાધિજોગ વિશેષ વર્ત્તે છે, તથાપિ સમાધિમાં જોગની અપ્રિયતા કોઈ કાળે નહીં થાય એવો ઈશ્વરનો અનુગ્રહ રહેશે, એમ લાગે છે.

મુંબઈ, ફા૦ વદ ૮, બુધ, ૧૯૪૭.

૪/૧૯૧.

આજે આપનું જન્માક્ષર સહ પત્ર મળ્યું. જન્માક્ષર વિષેનો ઉત્તર હાલ મળી શકે તેમ નથી. ભક્તિ વિષેનાં પ્રશ્નોનો ઉત્તર પ્રસંગે લખીશ. અમે આપને જે વિગતવાળાં પત્રમાં 'અધિષ્ઠાન' વિષે લખ્યું હતું, તે સમાગમે સમજી શકાય તેવું છે.

"'અધિષ્ઠાન' એટલે જેમાંથી વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ, જેમાં તે સ્થિર રહી, અને જેમાં તે લય પામી તે. એ વ્યાખ્યાને અનુસરી 'જગતનું અધિષ્ઠાન' સમજશો."

"જૈનમાં ચૈતન્ય સર્વ વ્યાપક કહેતા નથી."

મુંબઈ, ફા૦ વદ ૧૦, શનિ, ૧૯૪૭.

૪/૨૨૮.

(પ્રશ્ન)	(ઉત્તર)
ફુલદય ઝીશ ભ્રાંદી ઈશરો?	આફ્રલ નાયદી. (પ્લીયથ્ ફુલુસોથ્થયયાંદી.)
આંથે ઝીશ ઝબે ખ્શાં?	ઝબે થ્શાં.
શેપે ક્યાર ખેય?	હપૂધુલૂદી.
પ્રથમ જીવ કયાંથી આવ્યો?	અક્ષર ધામથી (શ્રીમત્ પુરુષોત્તમમાંથી.)
અંતે જીવ જશે કયાં?	જશે ત્યાં.
તેને પમાય કેમ?	સદ્‌ગુરુથી.

રાલજ, ભાદ્રપદ, ૧૯૪૭.

૪/૨૩૪.

આજે આપનું પત્તું ૧ આવ્યું. તે વાંચી સર્વાત્માનું ચિંતન અધિક સાંભર્યું છે સત્સંગનો અમને વારંવાર વિયોગ રાખવો એવી હરિની ઇચ્છા સુખદાયક કેમ મનાય? તથાપિ માનવી પડે છે.

૦ ૦ ૦ ને દાસત્વભાવથી વંદન કરું છું, એમની ઇચ્છા "'સત્' પ્રાપ્ત કરવા માટે તીવ્ર રહેતી હોય તો પણ સત્સંગ વિના તે તીવ્રતા ફળદાયક થવી દુર્લભ છે." અમને તો કાંઈ સ્વાર્થ નથી; એટલે કહેવું યોગ્ય છે કે કેવળ 'સત્' થી વિમુખ એવે માર્ગે પ્રાયે તેઓ વર્ત્તે છે જે તેમ વર્ત્તતા નથી તે હાલ તો અપ્રગટ રહેવા ઇચ્છે છે, "આશ્ચર્યકારક તો એ છે કે કળિકાળે થોડા વખતમાં પરમાર્થને ઘેરી લઈ અનર્થને પરમાર્થ બનાવ્યો છે."

વવાણીઆ, ભા૦ વદ ૫, બુધ, ૧૯૪૭.

૪/૨૪૧-૨.

મુમુક્ષુતાની સન્મુખ થવા ઇચ્છતા તમો બંનેને યથાયોગ્ય પ્રણામ કરું છઉં.

ઘણુંકરીને પરમાર્થમૌન એમ વર્ત્તવાનું કર્મ હાલ ઉદયમાં વર્ત્તે છે, અને તેને લીધે તેમજ વર્ત્તવામાં કાળ વ્યતીત થાય છે અને તે જ કારણથી આપનાં પ્રશ્નોને ઉપર ટુંકામાં ઉત્તરયુક્ત કર્યા છે.

શાંતમૂર્ત્તિ સૌભાગ્ય હાલ મોરબી છે.

વવાણીઆ, આશો શુદ ૭, શુક્ર, ૧૯૪૭.

૪/૨૪૮

શ્રી ૦ ૦ ૦ સ્વમૂર્તિરૂપ શ્રી ૦ ૦ ૦ વિરહની વેદના અમને વધારે રહે છે, કારણકે વીતરાગતા વિશેષ છે, અન્ય સંગમા બહુ ઉદાસીનતા છે પણ હરિ ઇચ્છાને અનુસરી પ્રસંગોપાત વિરહમા રહેવુ પડે છે, જે ઇચ્છા સુખદાયક માનીએ છીએ, એમ નથી ભક્તિ અને સત્સંગમા વિરહ રાખવાની ઇચ્છા સુખદાયક માનવામા અમારો વિચાર નથી રહેતો શ્રી હરિ કરતા એ બાબતમા અમે વધારે સ્વતન્ત્ર છીએ.

વવાણીઆ, આસો વદ ૧૩, શુક્ર, ૧૯૪૭

૪/૨૫૨

"આત્માર્થે વિચારમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ આરાધવા યોગ્ય છે પણ વિચાર માર્ગને યોગ્ય જેનું સામર્થ્ય નથી તેને તે માર્ગ ઉપદેશવો ન ઘટે ' એ વગેરે લખ્યુ તે યથાયોગ્ય છે

શ્રી ૦ ૦ ૦ સ્વામીએ કેવળદર્શન સબંધી જણાવેલ આશંકા લખી તે વાચી છે બીજા ઘણા પ્રકાર સમજાયા પછી તે પ્રકારની આશંકા શમાય છે, અથવા તે પ્રકાર સમજવા યોગ્ય ઘણુંકરીને થાય છે એવી આશય હાલ સંક્ષેપ કરી અથવા ઉપરાત કરી વિશેષ નિકટ એવા આત્માર્થનો વિચાર કરવો ઘટે છે

મુબઈ, ૧૯૪૭

૪/૨૫૫.

ધર્મ જ જેમનો નિવાસ છે તેઓ હજુ તે ભૂમિકામા આવ્યા નથી. દર્શનાદિ કરતા યથાર્થ બોધ શ્રેષ્ઠ પદાર્થ છે આ વાત જણાવવાનો હેતુ એ છે કે કોઈપણ જાતની કલ્પનાથી તમે મેઈપણ નિર્ણય કરતા નિવૃત્ત થાઓ.

ઉપર જે ક પના શબ્દ વાપરવામા આવ્યો છે તે એવા અર્થમા છે કે 'અમે તમને તે સમાગમની સમ્મતિ આપવાથી તે સમાગમીઓ વસ્તુજ્ઞાનના સંબધમા જે કંઈ પ્રરૂપે છે, અથવા બોલે છે, તેમજ અમારી માન્યતા પણ છે, અર્થાત્ જેને અમે સત્ કહીએ છીયે તે પણ અમે હાલ મૌન રહેતા હોવાથી તેમના સમાગમથી તે જ્ઞાનનો બોધ તમને મેળવવા ઇચ્છીએ છીએ.'

વવાણીઆ, કાર્તિક શુદ ૮, ૧૯૪૮

૪/૨૫૭

યથા યોગ્ય વંદન સ્વીકારશો. સમાગમમા આપને એ ચાર કારણો મન ખોલી વાત કરવા દેતા નથી અનત માજનુ વલણ સમાગમીઓનુ વલણ અને લોકલજ્જા ઘણુકરીને એ કારણના મૂળ હોય છે એવા કારણો હોય તેથી કોઈપણ પ્રાણી ઉપર કટાક્ષ આવે એવી દશા ઘણુકરીને અને રહેતી નથી પણ હાલ મારી દશા કંઈપણ લોકોત્તર વાત કરતા અટકે છે, અર્થાત્ મન મળતુ નથી.

'પરમાર્થ મૌન' એ નામનુ એક કર્મ હાલમા ઉદયમા પણ વર્તે છે, તેથી ઘણા પ્રકારની મૌનતા પણ અંગીકૃત કરી છે અર્થાત્ પરમાર્થ સંબધી વાતચિત કરવાનું ઘણુંકરીને રાખવામા આવતુ નથી. તેવો ઉદય માત્ર છે ક્વચિત્ સાધારણ માર્ગ

સંબંધી વાતચિત કરવામાં આવે છે; નહીં તો એ વિષયમાં વાણીવડે, તેમજ પરિચય-વડે મૌન્યતા અને શૂન્યતા ગ્રહણ કરવામાં આવી છે. જ્યાંસુધી યોગ્ય સમાગમ થઈ ચિત્ત જ્ઞાનીપુરુષનું સ્વરૂપ જાણી શકતું નથી, ત્યાંસુધી ઉપર જણાવેલાં ત્રણ કારણો કેવળ જતાં નથી, અને ત્યાંસુધી 'સત્' નું યથાર્થ કારણ પ્રાપ્ત પણ થતું નથી.

આમ હોવાથી તમને મારો સમાગમ થતાં પણ ઘણી વ્યવહારિક અને લોક-લજ્જાયુક્ત વાત કરવાનો પ્રસંગ રહેશે; અને તે પર મને કંટાળો છે; આપ ગમે તેનાથી પણ મારા સમાગમ થયા પછી એવા પ્રકારની વાતમાં ગુંથાઓ એ મેં યોગ્ય માન્યું નથી.

વવાણીઆ, કાર્તિક શુદ, ૧૯૪૮.

૪/૨૬૨.

ક્ષાયકચારિત્રને સંભારીએ છીએ. જનક વિદેહીની વાત લક્ષમાં છે. કરસન-દાસનું પત્ર લક્ષમાં છે.

મુંબઈ, પોષ શુદ ૫, ૧૯૪૮. **બોધસ્વરૂપના યથાયોગ્ય.**

૪/૨૬૪-૨.

અમે કોઈ વાર કંઈ કાવ્ય, પદ, કે ચરણ લખી મોકલીએ તે આપે કયાંય વાંચ્યાં-સાંભળ્યાં હોય તો પણ અપૂર્વવત્ માનવાં. અમે પોતે તો હાલ બનતાંસુધી તેવું કાંઈ કરવાનું ઇચ્છવા જેવી દશામાં નથી.

મુંબઈ, પોષ શુદ ૧૧, ૧૯૪૮. **શ્રી બોધસ્વરૂપના યથાયોગ્ય.**

૪/૨૭૫.

અદ્ભુતદશાના કાવ્યનો અર્થ લખી મોકલ્યો તે યથાર્થ છે. અનુભવનું જેમ સામર્થ્ય ઉત્પન્ન હોય છે તેમ એવાં કાવ્યો, શબ્દો, વાક્યો યથાતથ્યરૂપે પરિણમે છે, આશ્ચર્યકારકદશાનું એમાં વર્ણન છે.

સત્પુરુષનું ઓળખાણ જીવને નથી પડતું અને પોતા સમાન વ્યવહારિક કલ્પના તે પ્રત્યે રહે છે, એ જીવને કયા ઉપાયથી ટળે? તે લખશો. ઉપાધિ પ્રસંગ બહુ રહે છે. સત્સંગ વિના જીવીએ છીએ.

મુંબઈ, મહા વદ ૧૪, શનિ, ૧૯૪૮.

૪/૨૮૦-૨.

'સત્પુરુષની ઓળખાણ જીવને નથી પડતી, અને વ્યવહારિક કલ્પના પોતા સમાન તે પ્રત્યે રહે છે, એ જીવને કયા ઉપાયથી ટળે?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર યથાર્થ લખ્યો છે. એ ઉત્તર જ્ઞાની અથવા જ્ઞાનીનો આશ્રિત માત્ર જાણી શકે, કહી શકે અથવા લખી શકે તેવો છે. માર્ગ કેવો હોય? એ જેને બોધ નથી, તેવા શાસ્ત્રાભ્યાસી પુરુષો તેનો યથાર્થ ઉત્તર ન કરી શકે તે પણ યથાર્થ જ છે. 'શુદ્ધતા વિચારે ધ્યાવે' એ પદવિષે હવે પછી લખીશું.

આત્માનુશાસનના પુસ્તક વિષે આપે વિશેષ વાચન કરી જે અભિપ્રાય લખ્યો તે હવે પછી વાત-ચિત્તમા વિશેષ જણાવાય તેમ છે અમે એ પુસ્તકનો ઘણો ભાગ જોયો છે, પણ સિદ્ધાતજ્ઞાનમા વિઘટતી વાતો લાગે છે, અને તેમજ છે, તથાપિ તે પુરુષની દશા સારી છે, માર્ગાનુસારી જેવી છે એમ તો કહીએ છીએ જેને સિદ્ધાતિક અથવા યથાર્થજ્ઞાન અમે માન્યુ છે તે અતિ-અતિ સૂક્ષ્મ છે, પણ તે થાય તેનુ જ્ઞાન છે વિશેષ હવે પછી

મુબઈ, ફાગણ શુદ ૪ બુધ, ૧૯૪૮

૪/૨૮૧

'હવે પછી લખીશું હવે પછી લખીશુ' એમ લખીને ઘણીવાર લખવાનુ બન્યુ નથી, તે ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે, કારણ કે ચિત્તસ્થિતિ ઘણુકરી વિદેહી જેવી વર્તે છે, એટલે કાર્યને વિષે અવ્યવસ્થા થઈ જાય છે જેવી હાલ ચિત્તસ્થિતિ વર્તે છે, તેવી અમુક સમયસુધી વર્તાવ્યા વિના છૂટકો નથી

ઘણા-ઘણા જ્ઞાનીપુરુષો થઈ ગયા છે તેમા અમારી જેવો ઉપાધિ પ્રસગ અને ચિત્તસ્થિતિ ઉદાસીન-અતિ ઉદાસીન તેવા-ઘણુકરીને પ્રમાણમા થોડા થયા છે ઉપાધિ પ્રસગને લીધે આત્મા સબધી જે વિચાર તે અખડપણે થઈ શકતો નથી અથવા ગૌણપણે થયા કરે છે, તેમ થવાથી ઘણો કાળ પ્રપચ વિષે રહેવુ પડે છે, અને તેમા તો અત્યત ઉદાસ પરિણામ થઈ ગયેલ હોવાથી ક્ષણવાર પણ ચિત્ત ટકી શકતુ નથી, જેથી "જ્ઞાનીઓ સર્વસગ પરિત્યાગ કરી અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરે છે સર્વસગ શબ્દનો લક્ષ્યાર્થ એવો છે કે અખડપણે આત્મધ્યાન કે બોધ મુખ્યપણે ન રખાવી શકે એવો સગ આ અમે ટૂકામા લખ્યુ છે, અને તે પ્રકારને બાહ્યથી, અતરથી ભજ્યા કરીએ છીયે

"દેહ છતા મનુષ્ય પૂર્ણ વીતરાગ થઈ શકે એવો' અમારો "નિશ્ચલ અનુભવ છે" કારણકે અમે પણ નિશ્ચય તે જ સ્થિતિ પામવાના છીયે એમ અમારો આત્મા અખડપણે કહે છે, અને એમ જ છે, જરૂર એમ જ છે પૂર્ણ વીતરાગની ચરણરજ નિરતર મસ્તકે હો, એમ રહ્યા કરે છે 'અત્યત વિકટ એવુ વીતરાગત્વ અત્યત આશ્ચર્યકારક છે, તથાપિ તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે, સદેહે પ્રાપ્ત થાય છે, એ નિશ્ચય છે પ્રાપ્ત કરવાને પૂર્ણ યોગ્ય છે, એમ નિશ્ચય છે, સદેહે તેમ થયા વિના અમને ઉદાસી નતા મટે એમ જણાતુ નથી અને તેમ થવુ સભવિત છે જરૂર એમ જ છે

પ્રશ્નોના ઉત્તર ઘણુકરીને લખવાનુ બની શકશે નહીં, કારણ કે ચિત્તસ્થિતિ જણાવી તેવી વર્યા કરે છે હાલ ત્યા કઈ વાચવા, વિચારવાનુ ચાલે છે કે કેવી રીતે તે કઈ પ્રસગોપાત લખશો. ત્યાગને ઇચ્છીએ છીએ, પણ થતો નથી. તે ત્યાગ કદાપિ તમારી ઇચ્છાને અનુસરતો કરીએ, તથાપિ તેટલુ પણ હાલ તો બનવુ સભવિત નથી.

મુબઈ, ફાગણ શુદ ૧૦, બુધ, ૧૯૪૮

અભિન્ન બોધમયના પ્રણામ પહોંચે.

૪/૨૮૨.

ઉદાસ પરિણામ આત્માને ભજ્યા કરે છે. નિરૂપાયતાનો ઉપાય કાળ છે. સમજવા વિષેની જે વિગત લખી છે તે ખરી છે. એ વાતો જ્યાંસુધી જીવના સમજ્યામાં આવતી નથી, ત્યાંસુધી યથાર્થ ઉદાસીન પરિણતિ પણ થવી કઠણ લાગે છે.

'સત્પુરુષ નથી ઓળખવામાં આવતા?' એ વગેરે પ્રશ્નો ઉત્તર સહિત લખી મોકલવાનો વિચાર તો થાય છે, પણ લખવામાં ચિત્ત જેવું જોઈએ તેવું રહેતું નથી, અને તે વળી અલ્પકાળ રહે છે, એટલે ધારેલું લખી શકાતું નથી. આત્માને ઉદાસ પરિણામ અત્યંત ભજ્યા કરે છે. એક અર્ધા જિજ્ઞાસુ વૃત્તિવાળા પુરુષને એક પત્ર લખી મોકલવા માટે આઠેક દિવસ પહેલાં લખ્યું હતું. પાછળથી અમુક કારણથી ચિત્ત અટકતાં તે પત્ર પડતર રહેવા દીધુ હતું, જે વાંચવા માટે આપને બીડી આપ્યું છે.

જે વાસ્તવ્ય જ્ઞાનીને ઓળખે છે, તે ધ્યાનાદિને ઇચ્છે નહીં, એવો અમારો અંતરંગ અભિપ્રાય વર્તે છે માત્ર જ્ઞાનીને ઇચ્છે છે, ઓળખે છે, અને ભજે છે, તે જ તેવો થાય છે, અને તે ઉત્તમ મુમુક્ષુ જાણવો યોગ્ય છે.

વિશેષે કરીને વૈરાગ્ય પ્રકરણમાં શ્રીરામે જે પોતાને વૈરાગ્યનાં કારણો લાગ્યાં તે જણાવ્યાં છે, તે ફરીફરી વિચારવાં જેવાં છે

૪/૨૮૩.

ચિ. ચંદુના સ્વર્ગવાસના ખબર વાંચી ખેદ થયો "જે જે પ્રાણીઓ દેહ ધારણ કરે છે, તે તે પ્રાણીઓ તે દેહનો ત્યાગ કરે છે, એમ આપણને પ્રત્યક્ષ અનુભવ સિદ્ધ દેખાય છે; તેમ છતાં આપણું ચિત્ત તે દેહનું અનિત્યપણું વિચારી નિત્ય પદાર્થના માર્ગને વિષે ચાલતુ નથી, એ શોચનીય વાતનો વારંવાર વિચાર કરવો યોગ્ય છે."

"મનને ધીરજ આપી ઉદાસી નિવૃત્ત કર્યે છૂટકો છે. દીલગીરી ન કરતાં ધીરજથી તે દુઃખ સહન કરવું, એ જ આપણો ધર્મ છે."

"આ દેહ પણ જ્યારે ત્યારે એમ જ ત્યાગવાનો છે," એ વાત સ્મરણમાં આવ્યા કરે છે, અને સંસારપ્રતિ વૈરાગ્ય વિશેષ રહ્યા કરે છે.

"પૂર્વ કર્મને અનુસરી જે કંઈ પણ સુખ-દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તે સમાન ભાવથી વેદવું, એ જ્ઞાનીની શિખામણ" સાંભરી આવી છે, તે "લખી છે. માયાની રચના ગહન છે."

મુંબઈ, ફાગણ શુદ ૧૧, ગુરુ, ૧૯૪૮.

૪/૨૮૭.

"ચિત્તને વિષે અવિક્ષેપણે રહેજો, સમાધિ રાખજો." તે વાર્તા ચિત્તમાં નિવૃત્ત કરવાને અર્થે આપને લખી છે, જેમાં તે જીવની અનુકંપા શિવાય બીજો હેતુ નથી; અમને તો ગમે તેમ હો તોપણ સમાધિ જ રાખ્યા કરવાની દૃઢતા રહે છે. પોતાને જે કાંઈ, આપત્તિ, વિટંબના, મુંઝવણ કે એવું કાંઈ આવી પડે તેને માટે કોઈ પ્રત્યે

દોષનુ આરોપણ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી તેમ પરમાર્થ દૃષ્ટિએ જોતા તે, જીવનો દોષ છે વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ જોતા નહીં જેવો છે, અને "જીવની જ્યાસુધી વ્યવહારિક દૃષ્ટિ હોય છે ત્યાસુધી પારમાર્થિક દોષનો ખ્યાલ આવવો બહુ દુષ્કર છે"

મોક્ષના બે મુખ્ય કારણ જે તમે લખ્યા છે, તે તેમ જ છે પછી વિશેષ લખીશ

મુબઈ, ફાગણ વદ ૩, ગુરુ, ૧૯૪૮

૪/૨૯૨

મોઈ કોઈ દુ ખના પ્રસગોમા કટાળો થઈ આવે છે, અને તેને લીધે વૈરાગ્ય પણ રહે છે, પણ જીવનુ ખરુ કલ્યાણ અને સુખ તો એમ જણાય છે કે, તે બધુ કટાળાનુ કારણ આપણુ ઉપાર્જન કરેલુ પ્રારબ્ધ છે, જે ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થાય નહીં, અને તે સમતાએ કરી ભોગવવું યોગ્ય છે માટે મનનો કટાળો જેમ બને તેમ શમાવવો અને ઉપાર્જન કર્યા ન હોય એવા કર્મ ભોગવવામા આવે નહીં, એમ જાણી બીજા કોઈના પ્રત્યે દોષદૃષ્ટિ કર્યાની વૃત્તિ જેમ બને તેમ શમાવી સમતાએ વર્તવુ એ યોગ્ય લાગે છે, અને એ જ જીવને કર્તવ્ય છે

મુબઈ, ચૈત્ર શુદ ૯, બુધ, ૧૯૪૮

૪/૩૦૩-૨

સર્વ પ્રકારે ઉપાધિયોગ તો નિવૃત્ત કરવા યોગ્ય છે, તથાપિ જો તે ઉપાધિયોગ સત્સગાદિકને અર્થે જ ઇચ્છવામા આવતો હોય, તેમ જ પાછી ચિત્તસ્થિતિ સભવપણે રહેતી હોય તો તે ઉપાધિયોગમા પ્રવર્તવુ શ્રેયસ્કર છે

મુબઈ, વૈશાખ વદ ૧૪, બુધ, ૧૯૪૮ અપ્રતિબદ્ધ પ્રણામ

૪/૩૧૯

"મન મહિલાનુ વહાલા ઉપરે, બીજા કામ કરત રે,
તેમ શ્રુત ધર્મે મન દૃઢ ધરે, જ્ઞાનાક્ષેપકવત રે

જેમા મનની વ્યાખ્યા વિષે લખ્યું છે તે પત્ર, જેમા પીંપર-પાનનુ દૃષ્ટાત લખ્યુ છે તે પત્ર, જેમા 'યમ નિયમ સંયમ આપ કિયો' એ આદિ કાવ્યાદિ વિષે લખ્યુ છે તે પત્ર, જેમા મનાદિ નિરોધ કરતા શરીરાદિ વ્યથા ઉત્પન્ન થવા વિષેનુ સૂચવન છે તે પત્ર, અને ત્યારપછીનુ એક સામાન્ય, એમ પત્ર-પત્તા મળ્યા તે પહોંચ્યા છે તેને વિષે મુખ્ય એવી જે ભક્તિ સંબધીની ઇચ્છા,મૂર્તિનુ પ્રત્યક્ષ થવુ એ વાત વિષેનુ પ્રધાન વાક્ય વાચેલ છે લક્ષમા છે

એ પ્રશ્ન સિવાય બાકીના પત્રો સબધી ઉત્તર લખવાનો અનુક્રમે વિચાર થતા થતા હાલ તે સમાગમે પૂછવા યોગ્ય જાણીએ છીએ, અર્થાત્ એમ જણાવવુ હાલ યોગ્ય ભાસે છે બીજા પણ જે કોઈ પરમાર્થ સંબધી વિચારપ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય તે લખી રાખવાનું બની શકે તેવું હોય તો લખી રાખવાનો વિચાર યોગ્ય છે

પૂર્વે આરાધેલી એવી માત્ર જેનુ નામ ઉપાધિ છે એવી સમાધિ ઉદયપણે વર્તે છે

વાચન, શ્રવણ, મનનનો હાલ ત્યા જોગ કેવા પ્રકારનો બને છે?

આનંદઘનજીનાં બે વાકય સ્મૃતિમાં આવે છે તે લખી અત્યારે આ પત્ર સમાપ્ત કરું છું.

ઇણુ વિધ પરખી મન વિસરામી જિનવર ગુણ જે ગાવે રે,
દીનબંધુની મહેર નજરથી, આનંદઘન પદ પાવે હો.

° ° °

મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે બીજાં કામ કરંતરે.

મુંબઈ, શ્રાવણ શુદ ૧૦, બુધ, ૧૯૪૮.

૪/૩૪૬.

किं बहुणा इह? जह जह रागा दोषा बहु विलयंति,
तह तह वट्टीअवं, एसा आणा जीणंदाणम्.

કેટલુંક કહિયે? "જેમ જેમ આ રાગ દોષનો નાશ વિશેષ કરી થાય તે તે પ્રકારે પ્રવર્ત્તવું એ જ આજ્ઞા જિનેશ્વર દેવની છે."

મુંબઈ, સં૦ ૧૯૪૮.

૪/૩૫૧.

ઉપાધિ વેદવા માટે જોઈતું કઠિનપણું મારામાં નથી, એટલે ઉપાધિથી અત્યંત નિવૃત્તિની ઇચ્છા રહ્યા કરે, તથાપિ ઉદયરૂપ જાણી તે યથાશક્તિ સહન થાય છે.

પરમાર્થનું દુઃખ મટયા છતાં સસારનું પ્રાસંગિક દુઃખ રહ્યા કરે છે; અને તે દુઃખ પોતાના ઇચ્છાદિ કારણનું નથી, પણ બીજાની અનુકંપા તથા ઉપકારાદિનાં કારણનું રહે છે; અને તે વિટંબના વિષે ચિત્ત કયારેક કયારેક વિશેષ ઉદ્વેગ પામી જાય છે.

આટલા લેખ ઉપરથી તે ઉદ્વેગ સ્પષ્ટ નહીં સમજાય, કેટલાક અંશે તમને સમજાઈ શકશે એ ઉદ્વેગ શિવાય બીજું કંઈ દુઃખ સંસારપ્રસંગનું પણ જણાતું નથી જેટલા પ્રકારના સંસારના પદાર્થો છે તે સર્વમાં જો અસ્પૃહાપણું હોય અને ઉદ્વેગ રહેતો હોય તો તે અન્યની અનુકંપા કે ઉપકાર કે તેવાં કારણનો હોય એમ મને નિશ્ચયપણે લાગે છે. એ ઉદ્વેગને લીધે કયારેક ચક્ષુમાં આંસુ આવી જાય છે, અને તે બધાં કારણને પ્રત્યે વર્તવાનો માર્ગ તે અમુક અંશે પરતંત્ર દેખાય છે. એટલે સમાન ઉદાસીનતા આવી જાય છે

જ્ઞાનીના માર્ગનો વિચાર કરતાં જણાય છે, કે કોઈ પણ પ્રકારે મૂર્ચ્છાપાત્ર આ દેહ નથી, તેને દુઃખે શોચવા યોગ્ય આ આત્મા નથી. આત્માને આત્મ-અજ્ઞાને શોચવું એ શિવાય બીજે શોચ તેને ઘટતો નથી. "પ્રગટ એવા યમને સમીપ દેખતાં છતાં જેને દેહને વિષે મૂર્ચ્છા નથી વર્ત્તતી તે પુરૂષને નમસ્કાર" છે, એ જ વાત ચિંતવી [?] રાખવી અમને તમને પ્રત્યેકને ઘટે છે.

દેહ તે આત્મા નથી. આત્મા તે દેહ નથી. ઘડાને જોનાર જે ઘડાદિથી ભિન્ન છે, તેમ દેહનો જોનાર, જાણનાર એવો આત્મા તે દેહથી ભિન્ન છે, અર્થાત્ દેહ નથી

વિચાર કરતાં એ વાત પ્રગટ અનુભવસિદ્ધ થાય છે, તો પછી એ ભિન્ન દેહનાં તેના સ્વાભાવિક ક્ષય-વૃદ્ધિ-રૂપાદિ પરિણામ જોઈ હર્ષ-શોકવાન થવું કોઈ રીતે ઘટતું નથી; અને અમને તમને તે નિર્ધાર કરવો-રાખવો-ઘટે છે, અને એ જ્ઞાનીના માર્ગનો મુખ્ય ધ્વનિ છે.

વેપારમાં કોઈ યાંત્રિક વેપાર સૂઝે તો હવેના કાળમાં કંઈ લાભ થવો સંભવે છે.

મુંબઈ, કાર્તિક વદ ૧૨, બુધ, ૧૯૪૯.

૪/૩૫૨.

ભાવનગર ખુશાલ રાયજીએ એક પાંચ મિનિટના મંદવાડમાં દેહ ત્યાગ્યો છે. "સંસારને વિષે ઉદાસીન રહ્યા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી"

મુંબઈ, માગશર વદ ૧૩, શનિ, ૧૯૪૯.

૪/૩૫૭-૨

મણિરત્નમાળા તથા યોગકલ્પદ્રુમ વાંચવા આ જોડે મોકલ્યાં છે. "જે કંઈ બાંધેલાં કર્મ છે, તે ભોગવ્યા વિના નિરુપાયતા છે. ચિંતા રહિત પરિણામે જે કંઈ ઉદય આવે તે વેદવું, એવો શ્રી તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનિઓનો ઉપદેશ છે."

મુંબઈ, ફાગણ વદ ,, ૧૯૪૯.

૪/૩૬૪.

જે મુ ૦ ૦ ૦ અત્રે ચાતુર્માસ અર્થે આવવા ઇચ્છે છે, તેમનો જો આત્મા ન દુભાય તેમ હોય તો જણાવશો કે આ ક્ષેત્રને વિષે તમને આવવું નિવૃત્તિરૂપ નથી. કદાપિ અત્ર સત્સંગની ઇચ્છાથી આવવું વિચાર્યું હોય તો તે જોગ બનવો ઘણો વિકટ છે, કારણ કે અમારું ત્યાં જવું આવવું અને એમ સમવતુ નથી પ્રવૃત્તિનાં બળવાન કારણોની તેમને પ્રાપ્તિ થાય એવું અત્રે છે, એમ જાણી જો બીજો વિચાર કરવો તેમને સુગમ હોય તો કરવો યોગ્ય છે. હાલ તમને ત્યાં શી દશા વર્તે છે? સમાગમ જોગ વિશેષણપણે ત્યાં સત્સંગનો કરવો યોગ્ય છે

મુંબઈ, ચૈત્ર વદ ,, ૧૯૪૯. આત્મસ્થિત.

૪/૩૭૨.

અનુકૂળતા, પ્રતિકૂળતાનાં કારણમાં વિષમતા નથી. સત્સંગનાકામી જનને આ ક્ષેત્ર વિષમ જેવું છે કોઈ કોઈ ઉપાધિ જોગનો અનુક્રમ અમને પણ રહ્યા કરે છે એ બે કારણ તરફથી વિસ્મૃતિ કરતાં પણ જે ઘરમાં રહેવાનું છે, તેની કેટલીક પ્રતિકૂળતા છે, તો હાલ તમ સૌ ભાઈનો વિચાર કંઈ મુલતવવા યોગ્ય (જેવું) છે.

મુંબઈ, પ્રથમ અશાડ, વદ ૧૩, ભોમ, ૧૯૪૯.

૪/૩૮૧.

જેની પાસેથી ધર્મ માગવો, તે પામ્યાની પૂર્ણ ચોકસી કરવી એ વાક્યને સ્થિર ચિત્તથી વિચારવું

જેની પાસેથી ધર્મ માગવો તેવા પૂર્ણજ્ઞાનીનું ઓળખાણ જીવને થયું હોય ત્યારે તેવા જ્ઞાનિઓનો સત્સંગ કરવો અને સત્સંગ થાય તે પૂર્ણ પુણ્યોદય સમજવો. તે સત્સંગમાં તેવા પરમજ્ઞાનીએ ઉપદેશેલો શિક્ષાબોધ ગ્રહણ કરવો, એટલે જેથી કદાગ્રહ, મતમતાંતર, વિશ્વાસઘાત અને અસત્વચન એ આદિનો તિરસ્કાર થાય,— અર્થાત્ તેને ગ્રહણ કરવાં નહીં; મતનો આગ્રહ મુકી દેવો. આત્માનો ધર્મ આત્મામાં છે. આત્મત્વ પ્રાપ્તપુરુષનો બોધેલો ધર્મ આત્મતામાર્ગરૂપ હોય છે; બાકીના માર્ગના મતમાં પડવું નહીં.

આટલું થતાં છતાં જો જીવથી સત્સંગ થયા પછી કદાગ્રહ, મતમતાંતરાદિ દોષ ન મુકી શકાતા હોય તો પછી તેણે છુટવાની આશા કરવી નહીં. અમે પોતે કોઈને આદેશવાત એટલે આમ કરવું એમ કહેતા નથી વારંવાર પુછો તોપણ તે સ્મૃતિમાં હોય છે. અમારા સગમાં આવેલા કોઈ જીવોને હજુસુધી અમે એમ જણાવ્યું નથી કે આમ વર્તો, કે આમ કરો માત્ર શિક્ષા બોધ તરિકે જણાવ્યું હશે.

અમારો ઉદય એવો છે કે એવી ઉપદેશ વાત કરતાં વાણી પાછી ખેંચાઈ જાય છે; તેથી અમે એમ જાણીએ છીએ કે હજુ તેવો ઉદય નથી

પૂર્વે થઈ ગયેલા અનંત જ્ઞાનિઓ જો કે મહાજ્ઞાની થઈ ગયા છે, પણ તેથી કંઈ જીવનો દોષ જાય નહીં એટલે કે અત્યારે જીવમાં માન હોય તે પૂર્વે થઈ ગયેલા જ્ઞાની કહેવા આવે નહીં; પરંતુ હાલમાં જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની બિરાજમાન હોય તે જ દોષને જણાવી કઢાવી શકે જેમ દૂરના ક્ષીરસમુદ્રથી અત્રેના તૃષાતુરની તૃષા છીપે નહીં, પણ એક મીઠા પાણીનો કળશો અત્રે હોય તો તેથી તૃષા છીપે.

જીવ પોતાની કલ્પનાથી કલ્પે કે ધ્યાનથી કલ્યાણ થાય કે સમાધિથી કે યોગથી કે આવા આવા પ્રકારથી, પણ તેથી જીવનું કંઈ કલ્યાણ થાય નહીં. જીવનુ કલ્યાણ થવું તો જ્ઞાનીપુરુષના લક્ષમા હોય છે, અને તે પરમ સત્સંગે કરી સમજી શકાય છે, માટે તેવા વિકલ્પ કરવા મુકી દેવા.

જીવે મુખ્યમાં મુખ્ય આ વાત વિશેષ ધ્યાન આપવા જેવી છે, કે સત્સંગ થયો હોય તો સત્સગમાં સાંભળેલ શિક્ષાબોધ પરિણામ પામી સહેજે જીવમાં ઉત્પન્ન થયેલ કદાગ્રહાદિ દોષો તો છુટી જવા જોઈએ કે જેથી સત્સગનું અવર્ણવાદપણું બોલવાનો પ્રસગ બીજા જીવોને આવે નહીં

જ્ઞાનીપુરુષે કહેલું બાકી નથી રાખ્યુ; પણ જીવે કરવું બાકી રાખ્યું છે. એવો યોગાનુયોગ કોઈક જ વેળા ઉદયમાં આવે છે તેવી વાછાએ રહિત મહાત્માની ભક્તિ તો કેવળ કલ્યાણકારક જ નિવડે, છે પણ કોઈ વેળા તેવી વાંછા મહાત્માપ્રત્યે થઈ અને તેવી પ્રવૃત્તિ થઈ ચુકી, તોપણ તે જ વાંછા જો અસત્પુરુષમાં કરી હોય અને જે ફળ થાય છે, તે કરતાં આનું ફળ જુદું થવાનો સંભવ છે. સત્પુરુષ પ્રત્યે તેવા કાળમા જો નિ શંકપણું રહ્યુ હોય તો કાળે કરીને તેમની પાસેથી સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ હોઈ શકે છે.

એક પ્રકારે અમને પોતાને એ માટે બહુ શોચ રહેતો હતો; પણ તેનું કલ્યાણ વિચારીને શોચ વિસ્મરણ કર્યો છે.

મન, વચન, કાયાના જોગમાંથી જેને કેવળીસ્વરૂપભાવ થતાં અહંભાવ મટી ગયો છે, એવા જે જ્ઞાનીપુરૂષ તેના પરમઉપશમરૂપ ચરણારવિંદ તેને નમસ્કાર કરી, વારંવાર તેને ચિંતવી, તે જ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિની તમે ઇચ્છા કર્યા કરો એવો ઉપદેશ કરી આ પત્ર પુરો કરૂં છઉં.

પેટલાદ, ભાદરવા શુદ ૬, ૧૯૪૯.

વિપરીત કાળમાં એકાકી હોવાથી ઉદાસ!!!

૪/૩૮૭.

ખુલ્લા કાગળમાં સુધારસ પરત્વે પ્રાયે સ્પષ્ટ લખ્યું હતું, તે ચાહીને લખ્યું હતું. એમ લખવાથી વિપરિણામ આવવાનું છે નહીં એમ જાણીને લખ્યું હતું. કંઈ કંઈ તે વાતના ચર્ચક જીવને જો તે વાત વાંચવામાં આવે તો કેવળ તેથી નિર્ધાર થઈ જાય એમ બને નહીં, પણ એમ બને કે જે પુરૂષે આ વાક્યો લખ્યાં છે, તે પુરૂષ કોઈ અપૂર્વમાર્ગનો જ્ઞાતા છે, અને આ વાતનું નિરાકારણ તે પ્રત્યેથી થવાનો મુખ્ય સંભવ છે, એમ જાણી તેની તે પ્રત્યે કંઈ પણ ભાવના થાય કદાપિ એમ ધારીએ કે તેને કંઈ કંઈ સંજ્ઞા તે વિષેની થઈ હોય, અને આ સ્પષ્ટ લખાણ વાંચવાથી તેને વિશેષ સજ્ઞા થઈ પોતાની મેળે તે નિર્ધારમાં આવી જાય, પણ તે નિર્ધાર એમ થતો નથી. યથાર્થ તેનાં સ્થળનું જાણવું તેનાથી થઈ શકે નહીં, અને તે કારણથી જીવને વિક્ષેપની ઉત્પત્તિ થાય કે આ વાત કોઈ પ્રકારે જાણવામાં આવે તો સારૂં, તો તે પ્રકારે પણ જે પુરૂષે લખ્યું છે તે પ્રત્યે તેને ભાવનાની ઉત્પત્તિ થવી સંભવે છે.

ત્રીજે પ્રકાર એમ સમજવા યોગ્ય છે કે "સત્પુરૂષની વાણી સ્પષ્ટપણે લખાઈ હોય તોપણ તેનો પરમાર્થ સત્પુરૂષનો સત્સંગ જેને આજ્ઞાંકિતપણે થયો નથી, તેને સમજાવો દુર્લભ થાય છે," એમ તે વાંચનારને સ્પષ્ટ જાણવાનું ક્યારેય પણ થાય. જો કે અમે તો અતિ સ્પષ્ટ લખ્યું નહોતું તોપણ તેમને એવો કંઈ અભાવ થાય છે, પણ અમે તો એમ ધારીએ છીયે કે અતિ સ્પષ્ટ લખ્યુ હોય તોપણ ઘણું-કરી સમજાતું નથી, અથવા વિપરીત સમજાય છે, અને પરિણામે પાછો તેને વિક્ષેપ ઉત્પન્ન થઈ સન્માર્ગને વિષે ભાવના થવાનો સંભવ થાય છે. એ પત્તામાં અમે ઇચ્છાપૂર્વક સ્પષ્ટ લખ્યું હતું.

સહેજ સ્વભાવે પણ ન ધારેલું ઘણુંકરી પરમાર્થ પરત્વે લખાતું નથી, અથવા બોલાતુ નથી, કે જે અપરમાર્થરૂપ પરિણામને પામે.

મુંબઈ, આશો શુદ ૯, બુધ, ૧૯૪૯.

૪/૩૯૦.

આપનાં બે પત્ર સમયસારના કવિત સહિત પહોંચ્યાં છે. નિરાકાર સાકાર ચેતના વિષેનું કવિત સુખરસ સબંમાં કંઈ સંબંધ કરી શકાય તેવા અર્થવાળું નથી; જે હવે પછી જણાવશું.

શુદ્ધતા વિચારે ધ્યાવે, શુદ્ધતામેં કેલિ કરે;
શુદ્ધતામેં સ્થિર રહે, અમૃતધારા બરસે.

એ કવિતમાં સુધારસનું જે મહાત્મ્ય કહ્યુ છે, તે કેવળ એક વિસ્રસા (સર્વ પ્રકારનાં અન્ય પરિણામથી રહિત અસખ્યાત પ્રદેશી આત્મદ્રવ્ય) પરિણામે સ્વરૂપસ્થ એવા—અમૃતરૂપ એવા—આત્માનું વર્ણન છે.

તેનો પરમાર્થ યથાર્થ હૃદયગત રાખ્યો છે, જે અનુક્રમે સમજાશે

મુંબઈ, આસો વદ ૧૩, રવિ, ૧૯૪૯.

૪/૪૦૦

બુધવારે એક પત્ર લખીશું, નહીં તો રવિવારે સવિગત પત્ર લખીશું એમ જણાવ્યુ હતું, તે જણાવતી વખતે ચિત્તમા એમ હતું કે તમ મુમુક્ષુઓને કંઈ *નિયમજેવું સ્વસ્થપણું થવું ઘટે છે, અને તે વિષે કંઈ લખવાનું સૂજે તો લખવુ એમ આવ્યું હતુ લખવાનું કરતાં એમ થયું કે જે કંઈ લખવામાં આવે છે તે સત્સગ પ્રસગમાં વિસ્તારથી કહેવા યોગ્ય છે, અને તે કંઈ ફળરૂપ થવા યોગ્ય છે.

મુંબઈ, ફાગણ શુદ ૧૧, રવિ, ૧૯૫૦.

૪/૪૦૩.

"ઉપાધિ મટાડવાના બે પ્રકારથી પુરુષાર્થ થઈ શકે, એક તો કોઈ પણ વ્યાપારાદિ કાર્યથી; બીજો પ્રકાર વિદ્યા-મત્રાદિ સાધનથી, જો કે એ બન્નેમા અંતરાય ત્રુટવાનો સભવ પ્રથમ જીવને હોવો જોઈએ" પ્રથમ દર્શાવેલો પ્રકાર કોઈ રીતે બને તો કરવામા અમને હાલ પ્રતિબંધ નથી, પણ બીજા પ્રકારને વિષે તો કેવળ ઉદાસીનતા જ છે; અને એ પ્રકાર સ્મરણમા આવવાથી પણ ચિત્તમા ખેદ થઈ આવે છે, એવી તે પ્રકાર પ્રત્યે નિરિચ્છા છે "જેટલી આકુળતા છે તેટલો માર્ગનો વિરોધ છે, એમ જ્ઞાની પુરુષો કહી ગયા છે"

મુંબઈ, ફાગણ વદ ૧૧, રવિ, ૧૯૫૦

૪/૪૧૯–૧

ચિત્તમાં ઉપાધિના પ્રસગ માટે વારંવાર ખેદ થાય છે; જો આવો ઉદય જો આ દેહમા ઘણા વખત સુધી વર્ત્યા કરે તો સમાધિ દશાએ જે લક્ષ છે તે લક્ષ એમને એમ અપ્રધાનપણે રાખવો પડે, અને જેમા અત્યત અપ્રમાદયોગ ઘટે છે, તેમાં પ્રમાદયોગ જેવુ થાય કદાપિ તેમ નહીં તોપણ "આ સસારને વિષે કોઈ પ્રકાર રુચિયોગ જણાતો નથી, પ્રત્યક્ષ રસરહિત એવુ સ્વરૂપ દેખાય છે તેને વિષે જરૂર સદ્વિચારવાન્ જીવને અલ્પ પણ રુચિ થાય નહીં" એવો નિશ્ચય વર્તે છે વારંવાર અસાર ભયરૂપ લાગે છે ભયરૂપ લાગવાનો બીજો કોઈ હેતુ જણાતો નથી, માત્ર એમા શુદ્ધ એવું આત્મસ્વરૂપ અપ્રધાન રાખી વર્તવુ થાય છે તેથી મોટો ત્રાસ વર્તે છે;

* આ નિયમ સબધે આક ૧૦૪–૧૦૫–૧૦૭ પૃષ્ઠ ૧૧૫–૧૧૬ મા જોવું—સશોધક.

અને નિત્ય છુટવાનો લક્ષ રહે છે, તથાપિ હજુ તો અંતરાય સંભવે છે, અને પ્રતિબંધ પણ રહ્યાં કરે છે તેમ જ તેને અનુસરતા બીજા અનેક વિકલ્પથી ખારા લાગેલા આ સંસારને વિષે પરાણે સ્થિતિ છે

૪/૪૨૯ '

તમે અને બીજા મુમુક્ષુજનનાં ચિત્તસંબંધી દશા જાણી છે. જ્ઞાનીપુરુષોએ અપ્રતિબદ્ધપણાને પ્રધાન માર્ગ કહ્યો છે, અને સર્વથી અપ્રતિબદ્ધદશાને વિષે લક્ષ રાખી પ્રવૃત્તિ છે, તોપણ સત્સંગાદિને વિષે હજી અમને પણ પ્રતિબદ્ધબુદ્ધિ રાખવાનું ચિત્ત રહે છે હાલ અમારા સમાગમનો અપ્રસંગ છે એમ જાણી તમ સર્વ ભાઈઓએ "જે પ્રકારે જીવને શાંત-દાંતપણું ઉત્પન્ન થાય તે પ્રકારે વાંચનાદિ સમાગમ કરવો ઘટે છે તે વાત બળવાન કરવા યોગ્ય છે"

મુંબઈ, શ્રાવણ વદ ૭, ગુરુવાર, ૧૯૫૦

૪/૪૩૪.

કબીર સાહેબનાં બે પદ અને ચારિત્રસાગરનું એક પદ નિર્ભયપણાથી તેનને કહ્યા છે તે લખ્યાં તે વાચ્યાં છે શ્રી ચારિત્રસાગરનાં તેવા કેટલાક પદો પ્રથમ પણ વાચવામાં આવ્યા છે તેની "નિર્ભય વાણી મુમુક્ષુજીવને ઘણુકરી ધર્મપુરૂષાર્થનાં બળવાન કરે છે" અમારાથી તેવાં પદ કે કાવ્યો રચેલા જોવાની જે તમારી ઇચ્છા છે, તે હાલ તો ઉપશમાવવા યોગ્ય છે કેમકે તેવા પદ વાચવા-વિચારવામા કે કરવામાં ઉપયોગનો હાલ વિશેષ પ્રવેશ થઈ શકતો નથી,-છાયા જેવો પણ પ્રવેશ થઈ શકતો નથી

મુંબઈ, ભા૦ શુદ ૪, સોમ, ૧૯૫૦

૪/૪૫૩

કૃષ્ણદાસને ચિત્તની વ્યગ્રતા જોઈને તમારા સૌના મનમાં ખેદ રહે છે, તેમ બનવું સ્વાભાવિક છે જો બને તો યોગવાસિષ્ઠ ગ્રંથ ત્રીજા પ્રકરણથી તેમને વચાવશો, અથવા શ્રવણ કરાવશો, અને પ્રવૃત્તિક્ષેત્રથી જેમ અવકાશ મળે તથા સત્સંગ થાય તેમ કરશો દિવસના ભાગમા તેવો વધારે વખત અવકાશ લેવાનું બને તેટલો લક્ષ રાખવો યોગ્ય છે કૃષ્ણદાસે "ચિત્તમાથી વિક્ષેપની નિવૃત્તિ કરવાયોગ્ય છે"

મુંબઈ, માર્ગશિર શુદ ૭, ૧૯૫૧

૪/૪૯૯

ઈશ્વરેચ્છા બળવાન છે, અને કાળનુ પણ દુષમપણુ છે. પૂર્વે જાણ્યુ હતુ અને સ્પષ્ટ પ્રતીતિ સ્વરૂપ હતું કે જ્ઞાનીપુરુષને સકામપણે ભજતા આત્માને પ્રતિબંધ થાય છે, અને ઘણીવાર પરમાર્થદૃષ્ટિ મટી સસારાર્થ દૃષ્ટિ થઈ જાય છે. જ્ઞાની પ્રત્યે એવી દૃષ્ટિ થયે ફરી સુલભબોધિપણુ પામવું કઠણ પડે છે, એમ જાણી કોઈ પણ જીવ સકામપણે સમાગમ ન કરે, એવા પ્રકારે વર્તવું થતુ હતુ તમને તથા શ્રી ૦ ૦ ૦ વગેરેને આ માર્ગ સબધી અમે કહ્યુ હતુ, પણ અમારા બીજા ઉપદેશની પેઠે તત્કાળ તેનું

હજુ કોઈ પ્રારબ્ધયોગથી ન થયું. અમે જ્યારે તે વિષે કંઈ જણાવતા ત્યારે પૂર્વના જ્ઞાનીઓએ આચર્યું છે, એવા પ્રકારાદિથી પ્રત્યુત્તર કહેવા જેવું થતું હતું. અમને તેથી ચિત્તમાં મોટો ખેદ થતો હતો કે આ સત્સમાગમ દુષમકાળને લીધે આવા મુમુક્ષુ પુરુષને વિષે વર્તે છે, નહીં તો તેનો સ્વપ્ને પણ સંભવ ન હોય. જો કે તે સત્સમાગમથી તમે પરમાર્થદૃષ્ટિપણું વિસરી જશો એવો સંશય થતો ન હોતો, પણ પ્રસંગોપાત પરમાર્થદૃષ્ટિને શિથિલપણાનો હેતુ થવાનો સંભવ દેખાતો હતો, પણ તે કરતાં મોટો ખેદ એ થતો હતો કે આ મુમુક્ષુના કુટુંબમાં સકામબુદ્ધિ વિશેષ થશે, અને પરમાર્થદૃષ્ટિ મટી જશે, અથવા ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ ટળી જશે, અને તેને લીધે બીજા પણ ઘણા જીવોને તે સ્થિતિ પરમાર્થ અપ્રાપ્તિમાં હેતુભૂત થશે. વળી સકામપણે ભજનારની અમારાથી કંઈ વૃત્તિ શાંત કરવાનું બનવું કઠણ. તેથી સકામી જીવોને પૂર્વાપર વિરાધ બુદ્ધિ થાય અથવા પરમાર્થપૂજ્યભાવના ટળી જાય એવું જે હોવું હતું, તે વર્તમાનમાં ન થાય. તે વિષેનો ઉપયોગ થવા સહેજ લખ્યું છે. પૂર્વાપર આ વાતનું સમાધાન થાય અને અન્ય જીવોને ઉપકાર થાય તેમ વિશેષ લક્ષ રાખશો.

મુંબઈ, માગસર, ૧૯૫૧

૪/૪૯૮.

હાલ જો કોઈ વેદાંત સંબંધી ગ્રંથો વાંચવા અથવા શ્રવણ કરવાનું રહેતું હોય તો તે વિચારનો વિશેષ વિચાર થવા થોડો વખત શ્રી આચારાંગ, સૂયગડાંગ તથા ઉત્તરાધ્યયન વાંચવા વિચારવાનું બને તો કરશો.

વેદાંતના સિદ્ધાંતમાં તથા જિનના આગમના સિદ્ધાંતમાં જુદાપણું છે, તોપણ જિનના આગમ વિશેષ વિચારનું સ્થળ જાણી વેદાંતનું પૃથક્કરણ થવા તે આગમ વાંચવા, વિચારવા યોગ્ય છે.

સં૦ ૧૯૫૧ ના ચૈત્ર શુદ ૧૩, મુંબઈ

૪/૪૯૭

તમારે વેદાંત ગ્રંથ વાંચવાના કે તે પ્રસંગની વાતચીત શ્રવણ કરવાનો પ્રસંગ રહેતો હોય તો તે વાચનથી તથા શ્રવણથી જીવમાં વૈરાગ્ય અને ઉપશમ વર્ધમાન થાય એમ કરવું યોગ્ય છે. તેમાં પ્રતિપાદન કરેલા સિદ્ધાંતનો જો નિશ્ચય થતો હોય તો કરવામાં બાધ નથી, તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમ ઉપાસનાથી સિદ્ધાંતનો નિશ્ચય કર્યા વિના આત્મવિરોધ થવા સંભવ છે.

૪/૫૦૨

ધર્મને નમસ્કાર

વીતરાગને નમસ્કાર

શ્રી સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

મુંબઈ, વૈશાખ શુદ ૧૧, રવિ, ૧૯૫૧

૪/૫૫૮.

ૐ

દૃશ્યને અદૃશ્ય કર્યું, અને અદૃશ્યને દૃશ્ય કર્યું એવું જ્ઞાનીપુરુષોનું આશ્ચર્યકારક અનંત ઐશ્વર્ય વીર્ય-વાણીથી કહી શકાતું યોગ્ય નથી.

[૧૯૫૧. સં૦ નિં૦]

૪/૫૬૩-૨

અંતર્મુખવત્ હાલ જે વૃત્તિ વર્તતી દેખાય છે તે ઉપકારી છે, અને તે વૃત્તિ ક્રમે કરી પરમાર્થના યથાર્થપણામાં વિશેષ ઉપકારભૂત થાય છે હાલ સુંદરદાસજીના ગ્રંથ અથવા શ્રી યોગવાસિષ્ઠ વાંચશો શ્રી સોભાગ અત્રે છે.

મુંબઈ, કાર્તિક શુ૦ ૧૩, ગુરુ, ૧૯૫૨.

૪/૬૩૯

કાગળ મળ્યો છે *'મનુષ્યાદિ પ્રાણીની વૃદ્ધિ' સબંધે તમે જે પ્રશ્ન લખેલ તે પ્રશ્ન જે કારણથી લખાયુ હતુ તેનું કારણ તે પ્રશ્ન મળેલ તેવામા સાંભળ્યુ હતુ એવા પ્રશ્નથી વિશેષ આત્માર્થ સિદ્ધ થતો નથી, અથવા વૃથા કાળક્ષેપ જેવું થાય છે, તેથી આત્માર્થ પ્રત્યે લક્ષ થવા, તમને તેવા પ્રશ્ન પ્રત્યે કે તેવા પ્રસંગો પ્રત્યે તમારે ઉદાસીન રહેવુ યોગ્ય છે, એમ જણાવ્યું હતુ; તેમ તેવા પ્રશ્નના ઉત્તર લખવા જેવી અત્રે વર્તમાન દશા ઘણું કરી વર્તતી નથી, એમ જણાવ્યુ હતુ

“અનિયમિત અને અલ્પ આયુષ્યવાળા આ દેહે આ માર્ગનો લક્ષ તેથી પ્રથમ કર્તવ્ય છે”

આણંદ, ભા૦ વદ ૧૨, રવિ, ૧૯૫૨.

૪/૬૬૩

શ્રી સદ્ગુરુદેવના અનુગ્રહથી અત્ર સમાધિ છે

એકાંતમા અવગાહવાને અર્થે 'આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર' આ જોડે મોકલ્યુ છે તે હાલ શ્રી ૦ ૦ ૦ એ અવગાહવા યોગ્ય છે

જિનાગમ વિચારવાની શ્રી ૦ ૦ ૦ અથવા ૦ ૦ ૦ ની ઇચ્છા હોય તો આચારાંગ, સુયગડાંગ, દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન અને પ્રશ્નવ્યાકરણ, વિચારવા યોગ્ય છે

આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર શ્રી ૦ ૦ ૦ એ આગળ પર અવગાહવુ વધારે હિતકારી જાણી હાલ શ્રી ૦ ૦ ૦ ને તે માત્ર અવગાહવુ લખ્યુ છે, તોપણ જો શ્રી ૦ ૦ ૦ ની વિશેષ આકાંક્ષા હાલ રહે તો પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ જેવો માગ પ્રત્યે કોઈએ પરોપકાર કર્યો નથી, એવો અખંડ નિશ્ચય આત્મામા લાવી અને આ દેહનાં ભવિષ્ય જીવનમાં પણ તે અખંડ નિશ્ચય છોડું તો મેં આત્માર્થ ત્યાગ્યો, અને ખરા ઉપકારીના ઉપકારને ઓળવવાનો દોષ કર્યો, એમ જ જાણીશ, અને આત્માને સત્પુરુષની નિત્ય આજ્ઞાકિત રહેવામા જ કલ્યાણ છે, એવો ભિન્નભાવરહિત, લોકસંબંધી બીજા પ્રકારની સર્વ

* આંક ૪૪૩ નો પત્ર આ વિષય સબંધે જ છે.—સંશોધક.

કલ્પના છોડીને, નિશ્ચય વર્ત્તાવીને, શ્રી ૦ ૦ ૦ મુનિના બ્રહ્મચારીપણામાં એ ગ્રંથ અવગાહવામાં હાલ પણ અડચણ નથી. ઘણી શંકાઓનું સમાધાન થવા યોગ્ય છે.

૪/૬૮૮.

'કર્મગ્રંથ' વિચારતાં કષાયાદિનું સ્વરૂપ, કેટલુંક યથાર્થ સમજાતું નથી, તે વિશેષ અનુપ્રેક્ષાથી, ત્યાગવૃત્તિના બળે, સમાગમે સમજાવા યોગ્ય છે.

"વખતનો અવકાશ મેળવીને નિયમિતરીતે બેથી ચાર ઘડી સુધી" મુનિયોએ હાલ "સુયગડાંગ વિચારવું ઘટે છે, શાંત અને વિરક્ત ચિત્તથી."

૪/૭૦૬.

પદેશ્વેરા આછકડો નહીં છતાં સુઘડ એવી સાદાઈ સારી છે. આછકડાઈથી પાંચસોના પગારના કોઈ પાંચસો એક ન કરે, અને યોગ્ય સાદાઈથી પાંચસોના ચારસોનવાણું કોઈ ન કરે.

ધર્મમાં લૌકિક મોટાઈ, માન-મહત્વની ઇચ્છા એ ધર્મના દ્રોહરૂપ છે.

ધર્મના બ્હાને અનાર્ય દેશમાં જવાનો કે સૂત્રાદિ મોકલવાનો નિષેધ કરનાર,— નગારૂં વગાડી નિષેધ કરનાર-પોતાનાં માન-મહત્વ-મોટાઈનો સવાલ આવે ત્યાં એ જ ધર્મને ઠોકર મારી, એ જ ધર્મપર પગ મૂકી એ જ નિષેધનો નિષેધ કરે એ ધર્મદ્રોહ જ છે.

વીરચંદ ગાંધીને વિલાયતાદિ મોકલવા આદિમાં આમ થયું છે.

ધર્મ જ મુખ્ય એવો રંગ [?] ત્યારે અહો ભાગ્ય !

° ° °

પ્રયોગના બ્હાને પશુવધ કરનારા રોગ-દુઃખ-ટાળે ત્યારની વાત ત્યારે, પણ અત્યારે તો બિચારાં નિરપરાધી પ્રાણીઓને રિબાવી મારી અજ્ઞાનવશતાએ કર્મ ઉપાર્જે છે! પત્રકારો પણ વિવેક-વિચાર-વિના પુષ્ટિ આપવા રૂપે ફૂટી મારે છે!

વવાણીઆ, ચૈત્ર શુદ ૬, બુધ, ૧૯૫૩

૪/૭૨૯

મોહમુદ્ગર અને મણિરત્નમાળા એ બે પુસ્તકો હાલ વાંચવાનો પરિચય રાખશો. એ બે પુસ્તકમાં મોહના સ્વરૂપના તથા આત્મસાધનના કેટલાક ઉત્તમ પ્રકારો બતાવ્યા છે.

પારમાર્થિક કરૂણાબુદ્ધિથી નિષ્પક્ષપાતપણે કલ્યાણના સાધનના ઉપદેષ્ટા-પુરુષનો સમાગમ, ઉપાસના અને આજ્ઞાનું આરાધન કર્તવ્ય છે. તેવા સમાગમના વિયોગમાં સત્શાસ્ત્રનો યથામતિ પરિચય રાખી સદાચારથી પ્રવર્તવું યોગ્ય છે.

મુંબઈ, શ્રા૦ વદ ૮, શુક્ર, ૧૯૫૩.

૪/૭૨૭.

'મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ' શ્રવણ કરવાની જે જિજ્ઞાસુઓને જિજ્ઞાસા છે, તેમને શ્રવણ કરાવશો. વધારે સ્પષ્ટીકરણથી અને ધીરજથી શ્રવણ કરાવશો. શ્રોતાને

કોઈ એક સ્થાનકે વિશેષ સંશય થાય તો તેનું સમાધાન કરવું યોગ્ય છે. કોઈ એક સ્થળે સમાધાન અશક્ય જેવું દેખાય તો કોઈ એક મહાત્માને યોગે સમજવાનું જણાવીને શ્રવણ અટકાવવું નહીં; તેમજ કોઈ એક મહાત્મા શિવાય અન્યસ્થાનકે તે સંશય પુછવાથી વિશેષ ભ્રમનો હેતુ થશે, અને નિઃસંશયપણાથી શ્રવણ થયેલાં શ્રવણનો લાભ વૃથા જેવો થશે, એવી દૃષ્ટી શ્રોતાને હોય તો વધારે હિતકારી થાય.

મુંબઈ, શ્રાવણ, વદ ૧૦, રવિ, ૧૯૫૩.

૪/૭૪૦.

જે આર્યો અન્ય ક્ષેત્રે હવે વિહાર કરવાના આશ્રમમાં છે, તેમણે જે ક્ષેત્રમાં શાંતરસપ્રધાનવૃત્તિ રહે, નિવૃત્તિમાન્ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનો લાભ થાય, તેવાં ક્ષેત્રમાં વિચરવું યોગ્ય છે.

મુંબઈ, કાર્તિક વદ ૧, બુધ, ૧૯૫૪.

૪/૭૪૭.

શ્રી સોભાગના વિદ્યમાનપણામાં કંઈ આગળથી જણાવવું થતું, અને હાલ તેમ નથી બન્યું; એવી કંઈ પણ લોકદૃષ્ટિમાં જવું યોગ્ય નથી

અવિષમભાવ વિના અમને પણ અબંધપણા માટે બીજો કોઈ અધિકાર નથી. મૌનપણું ભજવાયોગ્ય માર્ગ છે.

આણંદ, પોષ વદ ૧૩, ગુરુ, ૧૯૫૪

૪/૭૫૨.

મુમુક્ષુપણું જેમ દ્રઢ થાય તેમ કરો; હારવાનો અથવા નિરાશ થવાનો કાંઈ હેતુ નથી. દુર્લભયોગ જીવને પ્રાપ્ત થયો તો પછી થોડોક પ્રમાદ છોડી દેવામાં જીવે મુંઝાવા જેવું અથવા નિરાશ થવા જેવું કંઈ જ નથી

મોરબી, માહ વદ ,, ૧૯૫૪.

૪/૭૬૧.

મહત્ગુણનિષ્ટ સ્થવીર આર્ય શ્રી ડુંગર જ્યેષ્ટ શુદી ૩ સોમવારની રાત્રીયે નવ વાગ્યે સમાધિ સહિત દેહમુક્ત થયા.

વવાણીઆ, જ્યેષ્ટ શુદ ૬, ગુરુ, ૧૯૫૪.

૪/૭૬૩.

મુનિયોના સમાગમમાં બ્રહ્મચર્યવ્રત ગ્રહણ કરવા સબંધમાં યથાસુખ વર્તશો, પ્રતિબંધ નથી. મુનિયોને જિનસ્મરણ પ્રાપ્ત થાય

મુંબઈ, જેષ્ટ વદ ૧૪, શનિ, ૧૯૫૪.

૪/૭૭૭-૨.

કરાળ કાળ! આ અવસર્પિણી કાળમાં ચોવિશ તીર્થંકર થયા. તેમાં છેલ્લા તીર્થંકર શ્રમણ ભગવાન્ શ્રી મહાવીર દીક્ષિત થયા પણ એકલા! સિદ્ધિ પામ્યા પણ એકલા! પ્રથમ ઉપદેશ તેમનો પણ અફળ ગયો!

શ્રી વસો, આસો, ૧૯૫૪.

૪/૭૭૮ *

સર્વ વાસનાનો ક્ષય કરે તે સંન્યાસી ઇંદ્રિયોને કાબુમા રાખે તે ગોસાઈ અસારનો પાર પામે તે યતિ (જતિ)

સમકિતીને આઠ મદમાનો એકે મદ ન હોય

અવિનય, અહંકાર, અર્ધદગ્ધપણું, પોતાને જ્ઞાન નહીં છતા જ્ઞાની પોતાને માની બેસવાપણુ, અને રસલુબ્ધપણુ —એ ચારમાથી એક પણ દોષ હોય તો જીવને સમકિત ન થાય આમ શ્રી ઠાણાગસૂત્રમા કહ્યુ છે

મુનિને વ્યાખ્યાન કરવુ પડતુ હોય તો પોતે સજ્ઝાય (સ્વાધ્યાય) કરે છે, એવો ભાવ રાખી વ્યાખ્યાન કરવુ મુનિને સવારે સજ્ઝાયની આજ્ઞા છે, તે મનમા સ્મરવામા આવે છે, તેના બદલે વ્યાખ્યાનરૂપ સજ્ઝાય ઉચા સ્વરે માન, પૂજા, સત્કાર, આહારાદિની અપેક્ષા વિના કેવળ નિષ્કામ બુદ્ધિથી આત્માર્થે કરવી.

ક્રોધાદિ કષાયનો ઉદય થાય ત્યારે તેની સામા થઈ તેને જણાવવુ કે તેં અનાદિકાળથી મને હેરાન કરેલ છે હવે હુ તને એમ તારૂં બળ નહીં ચાલવા દઉં, જો હુ હવે તારા સામે યુદ્ધ કરવા બેઠો છુ

નિદ્રાદિ પ્રકૃતિ, ક્રોધાદિ અનાદિ વૈરી, તે પ્રતિ ક્ષત્રિયભાવે વર્તવુ, તેને અપમાન દેવુ, તે છતા ન માને તો તેને ક્રૂર થઈ ઉપશમાવવી, તે છતા ન માને તો ખ્યાલ (ઉપયોગ) મા રાખી વખત આવ્યે તેને મારી નાખવી, આમ શૂર ક્ષત્રિયસ્વભાવે વર્તવુ, જેથી વૈરીનો પરાભવ થઈ સમાધિ સુખ થાય

પ્રભુ પૂજામા પુષ્પ ચડાવવામા આવે છે, તેમા જે ગૃહસ્થને લીલોત્રીનો નિયમ નથી, તે પોતાના હેતુએ તેનો વપરાસ કમ કરી ફુલ પ્રભુને ચડાવે ત્યાગી મુનિને તો પુષ્પ ચડાવવાનો કે તેના ઉપદેશનો સર્વથા નિષેધ છે આમ પૂર્વાચાર્યોનુ પ્રવચન છે

કોઈ સામાન્ય મુમુક્ષુ ભાઈ બ્હેન સાધન માટે પુછે તો આ સાધન બતાવવુ —

સાતવ્યસનનો ત્યાગ	'સર્વજ્ઞદેવ' અને 'પરમગુરુ' ની પાચ
લીલોત્રીનો ,,	પાચ માળાનો જપ
કદમૂળનો ,,	ભક્તિરહસ્ય દુહાનુ† પઠન-મનન
અભક્ષ્યનો ,,	ક્ષમાપનાનો પાઠ ‡
રાત્રિ ભોજનનો ,,	સત્સમાગમ અને સત્શાસ્ત્રનુ સેવન

'સિજ્ઝતિ,' પછી 'બુજ્ઝતિ,' પછી 'મુચ્ચતિ,' પછી 'પરિણિવ્વાયતિ,' પછી 'સવ્વદુક્ખાણમતંકરતિ,'—એ શબ્દોના રહસ્યાર્થ વિચારવા યોગ્ય છે 'સિજ્ઝતિ' અર્થાત્ સિદ્ધ થાય, તે પાછા 'બુજ્ઝતિ' બોધસહિત-જ્ઞાનસહિત-હોય એમ સૂચવ્યુ

---

* આ લેખ શ્રીમદ્નુ મૂળ લખાણ નથી જણાતો પણ 'ઉપદેશ સાર' છે—સશોધક

† ખંડ ૭, આંક ૧૭૦, હે પ્રભુ! હે પ્રભુ! શુ કહું? વાળી સ્તુતિ —સશોધક

‡ ખંડ ૬, 'મોક્ષમાળા'નો શિક્ષાપાઠ ૫૬ —સશોધક

સિદ્ધ થયા પછી શૂન્ય (જ્ઞાનરહિત) દશા આત્માની કોઈ માને છે તેનો નિષેધ 'બુઝ્ઝંતિ'થી સૂચવ્યો. એમ સિદ્ધ થાય, બુદ્ધ થાય, તે પાછા 'મુચ્ચંતિ' સર્વ કર્મથી રહિત થાય, અને તેથી પાછા 'પરિણિવ્વાયંતિ' અર્થાત્ નિર્વાણ પામે; કર્મરહિત થયા હોવાથી ફરી જન્મ–અવતાર–ધારણ ન કરે. મુક્તજીવ કારણવિશેષે અવતાર ધારણ કરે તે મતનો 'પરિણિવ્વાયંતિ' કરી નિષેધ સૂચવ્યો. ભવનું કારણ કર્મ, તેથી સર્વથા જે મુકાણા છે, તે ફરી ભવ ધારણ ન કરે; કારણ વિના કાર્ય ન ઉપજે. આમ નિર્વાણ પામેલા 'સવ્વદુક્ખાણમંતંકરંતિ' અર્થાત્ સર્વ દુઃખનો અંત કરે, તેમને દુઃખનો સર્વથા અભાવ થાય, તે સહજ સ્વાભાવિક સુખ આનંદ અનુભવે; આમ કહી મુક્ત આત્માઓને શૂન્યતા છે, આનંદ નથી એ મતનો નિષેધ સૂચવ્યો.

શ્રી વસો, આસો, સં૦ ૧૯૫૪. સ૦ નિ૦

૪/૭૮૪.

હે જીવ. આ કલેશરૂપ સંસારથી નિવૃત્ત થા! નિવૃત્ત થા!

ખેડા, દ્વિ૦ આશ્વિન વદ ,,, ૧૯૫૪.

૪/૭૮૫.*

પ્ર૦–આત્મા છે?

શ્રી૦ ઉ૦–હા, આત્મા છે.

પ્ર૦–અનુભવથી કહો છો કે આત્મા છે?

ઉ૦–હા, અનુભવથી કહિયે છિયે કે આત્મા છે. સાકરના સ્વાદનું વર્ણન ન થઈ શકે, તે તો અનુભવગોચર છે;—તેમ જ આત્માનું વર્ણન ન થઈ શકે, તે પણ અનુભવગોચર છે, પણ તે છે જ.

પ્ર૦–જીવ એક છે કે અનેક છે? આપના અનુભવનો ઉત્તર ઇચ્છું છું.

ઉ૦–જીવો અનેક છે.

પ્ર૦–જડ, કર્મ એ વસ્તુતઃ છે? કે માયિક છે?

ઉ૦–જડ, કર્મ એ વસ્તુતઃ છે. માયિક નથી.

પ્ર૦–પુનર્જન્મ છે?

ઉ૦–હા, પુનર્જન્મ છે.

પ્ર૦–વેદાંતને માન્ય માયિક ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ આપ માનો છો?

ઉ૦–ના.

પ્ર૦–દર્પણમાં પડતું પ્રતિબિંબ તે માત્ર ખાલી દેખાવ છે કે કોઈ તત્ત્વનું બનેલ છે?

ઉ૦–દર્પણમાં પડતું પ્રતિબિંબ માત્ર ખાલી દેખાવ નથી, તે અમુક તત્ત્વનું બનેલું છે.

શ્રી ખેડા, દ્વિ૦ આ૦ વદ, ૧૯૫૪.

---

* આ લેખ શ્રીમદ્‌નું મૂળ લખાણ નથી, પણ શ્રી ખેડાના એક વેદાંતવિદ્ વિદ્વાન વકીલ સાથેનો પ્રસંગ છે.–સંશોધક.

૪/૩૦

પ્રવીણસાગર સમજીને વચાય તો દસ્તાવાળો ગ્રંથ છે નહીં તો અપ્રસ્તુ્તી ગ્રંથ છે

વવાણીઆ, ચૈત્ર શુદ ૧૦, ૧૯૪૫

૪/૧૩૨-૨

પાચેક દિવસ પહેલા પત્ર મળ્યું (જે પત્રમા લક્ષ્મ્યાદિ ની વિચિત્ર દશા વાંચી છે તે)

વવાણીઆ, આસો શુદ ૧૦, ગુરુ, ૧૯૪૯

૪/૧૩૩

મોતનુ ઔષધ હુ આ તને દઉં છુ

વાપરવામા દોષ કરજે નહીં

તને મોણ પ્રિય છે? મને ઓળખનાર

આમ કા કરો? હજુ વાર છે,

શુ થનાર છે તે?

હે કર્મ! તને નિશ્ચય આજ્ઞા કરુ છુ કે નીતિ અને નેકી ઉપર મને પગ મુકાવીશ નહીં

વવા૦, વિ૦ સં૦ ૧૯૪૬ આશ્વિન

૪/૧૩૪

ત્રણ પ્રકારના વીર્ય પ્રણીત કર્યા —

(૧) મહાવીર્ય (૨) મધ્યવીર્ય (૩) અલ્પવીર્ય

ત્રણ પ્રકારે મહાવીર્ય પ્રણીત કર્યું —

(૧) સાત્વિક (૨) રાજસી (૩) તામસી

ત્રણ પ્રકારે સાત્વિક શુક્લ મહાવીર્ય પ્રણીત કર્યું —

(૧) સાત્વિક શુક્લ (૨) સાત્વિક ધર્મ (૩) સાત્વિક મિશ્ર

ત્રણ પ્રકારે સાત્વિક શુક્લ મહાવીર્ય પ્રણીત કર્યું —

(૧) શુદ્ધજ્ઞાન (૨) શુક્લદર્શન (૩) શુદ્ધચારિત્ર (શીલ)

સાત્વિક ધર્મ બે પ્રકારે પ્રણીત કર્યો —

(૧) પ્રશસ્ત (૨) પ્રસિદ્ધપ્રશસ્ત

એ પણ બે પ્રકારે પ્રણીત કર્યું —

(૧) પલ્લતે (૨) અપલ્લતે

સામાન્ય કેવળી

તીર્થંકર

એ અર્થ સમર્થ છે

વિ૦ સં૦ ૧૯૪૬ આશ્વિન

૪/૧૫૪

ॐ શ્રીનદ્‌ગુરુચરણાય નમ॰

મુનિ ૦ ૦ ૦ સબધી આપનુ લખવુ યથાર્થ છે 'ભવસ્થિતિની પરિપક્વતા થયા વિના, દીનબધુની કૃપા વિના, સતચરણ સેવ્યા વિના ત્રણે કાળમા માર્ગ મળવો દુર્લભ છે

"જીવને સસાર પરિભ્રમણના જે જે કારણો છે, તેમા મુખ્યે પોતે જે જ્ઞાન માટે શકિત છીએ, તે જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવો, પ્રગટમા તે માર્ગની રક્ષા કરવી હૃદયમા તે માટે ચળવિચળપણુ છતા પોતાના શ્રદ્ધાળુને એ માર્ગ યથાયોગ્ય છે એમ ઉપદેશવુ, તે સર્વથી મોટુ કારણ છે' આમ જ આપ તે મુનિના સબધમા વિચારશો, તો લાગી શકશે

'પોતે શકામા ગળકા ખાતો હોય, એનો [એવો] જીવ નિ શકમાર્ગ બોધવાનો દભ રાખી આખુ જીવન ગાળે એ તેને માટે પરમશોચનીય છે' મુનિના સબધમા આ સ્થળે કઈક કઠોર ભાષામા લખ્યુ છે એમ લાગે તો પણ તેવો હેતુ નથી જ જેમ છે તેમ કરુણાર્દ્ર ચિત્તે લખ્યુ છે એમ જ બીજા 'અનતાજીવ પૂર્વકાળે રખડ્યા છે, વર્તમાનકાળે રખડે છે, ભવિષ્યકાળે રખડશે"

"જે છૂટવા માટે જ જીવે છે, તે બધનમા આવતો નથી આ વાક્ય નિ શક-અનુભવનુ છે બધનનો ત્યાગ કર્યે છૂટાય છે, એમ સમજેલા છતા તે જ બધનની વૃદ્ધિ કર્યા કરવી તેમા પોતાનુ મહત્ત્વ સ્થાપન કરવુ પૂજ્યતા પ્રતિપાદન કરવી એ જીવને બહુ રખડાવનારુ છે આ સમજણ, સમીપે આવેલા જીવને હોય છે, અને તેવા જીવો સમર્થ ચક્રવર્તિ જેવી પદ્વીએ છતા તેનો ત્યાગ કરી કર-પાત્રમા ભિક્ષા માગીને જીવનાર સતના ચરણને અનત અનત પ્રેમે પૂજે છે, અને જરૂર તે છૂટે છે'

'દીનબધુની દૃષ્ટિ એવી છે કે છૂટવાના કામીને બાધવો નહીં, ને બધાવાના કામીને છોડવો નહીં અહીં વિકલ્પી જીવને એવો વિકલ્પ ઉઠે કે જીવને બધાવુ ગમતુ નથી સર્વેને છૂટવાની ઇચ્છા છે, તો પછી બધાય છે કા? એ વિકલ્પની નિવૃત્તિ એટલી જ છે કે એવો અનુભવ થયો છે, કે જેને છૂટવાની દૃઢ ઇચ્છા થાય છે, તેને બધનનો વિકલ્પ મટે છે, અને એ આ વાર્તાનો સતસાક્ષી છે"

મુબઈ, કાર્તિક વદ ૯, શુક્ર, ૧૯૪૭

૪/૧૭૫

ઓકવારેથી *વચનાવલીમા આપની પ્રસન્નતાથી અમારી પ્રસન્નતાને ઉત્તેજનની પ્રાપ્તિ થઈ સતનો અદ્‌ભુતમાર્ગ એમા પ્રકાશ્યો છે જો તે એક જ વૃત્તિએ એ વાક્યોને આરાધશે અને તે જ પુરુષની આજ્ઞામા લીન રહેશે, તો અનતકાળથી પ્રાપ્ત થયેલુ પરિભ્રમણ મટી જશે માયાનો મોહ તે વિશેષ રાખે છે, કે જે માર્ગ મળવામા

* આ વચનાવલી ખ॰ ૧ પૃષ્ઠ ૩૪, આંક ૧૪૫ મા આપેલ ભાગ હોવાસભવ છે — સશોધક

મોટો પ્રતિબંધ ગણાય છે માટે એવી વૃત્તિઓ હળવે-હળવે ઓછી કરવા તેને મારી વિનંતિ છે

મુંબઈ, મહા વદ ૩, ૧૯૪૭

૪/૧૯૮.

'નારદ-ભક્તિ-સૂત્ર' એ નામનું એક નાનું શિક્ષાશાસ્ત્ર મહર્ષિ નારદજીનું રચેલું છે; તેમા પ્રેમભક્તિનું સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રતિપાદન કર્યું છે.

મુબઈ, ફાગણ વદ ૧, શુક્ર, ૧૯૪૭

૪/૧૯૮-૨

કાર્યની જાળમાં આવી પડયા પછી ઘણુંકરીને પ્રત્યેક જીવ પશ્ચાત્તાપયુક્ત હોય છે, કાર્યના જન્મ પ્રથમ વિચાર થાય અને તે દ્રઢ રહે એમ રહેવું બહુ વિકટ છે, એમ જે ડાહ્યા મનુષ્યો કહે છે તે ખરૂં છે કાર્યનું પરિણામ, પશ્ચાત્તાપથી તો [?] આવ્યું હોય તેથી અન્યથા ન થાય; તથાપિ બીજા તેવા પ્રસગમાં ઉપદેશનું કારણ થાય એમ જ હોવું યોગ્ય હતું એમ માની શોકનો પરિત્યાગ કરવો, અને માત્ર માયાના પ્રબળનો વિચાર કરવો, એ ઉત્તમ છે. માયાનું સ્વરૂપ એવું છે કે એમાં જેને 'સત્' સપ્રાપ્ત છે તેવા જ્ઞાનીપુરૂષને પણ રહેવું વિકટ છે, તો પછી હજુ મુમુક્ષુતાનાં અગોનું પણ મલીનત્વ છે, તેને એ સ્વરૂપમા રહેવું વિકટ, ભૂલામણીવાળું, ચલિત કરનાર હોય, એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી, એમ જરૂર જાણજો

મુબઈ, ચૈત્ર શુદ ૯, શુક્ર, ૧૯૪૭

૪/૨૨૨

ખંભાતથી પાચ સાત ગાઉપર એવુ કોઈ ગામ છે કે જ્યા અજાણપણે રહેવું હોય તો અનુકૂળ આવે? જળ, વનસપતિ અને સુષ્ટિરચના જ્યાં ઠીક હોય તેવું સ્થળ જો ધ્યાનમા આવે તો લખશો પર્યુષણથી પહેલા અને શ્રાવણ વદ ૧ પછી અત્રેથી થોડા વખતને માટે નિવૃત્ત થવાની ઇચ્છા છે ધર્મ સબધે પણ જ્યા અમને ઓળખતા હોય તેવા ગામમા હાલ તો અમે પ્રવૃત્તિ માની છે, જેથી ખભાત આવવા વિષે વિચાર હાલ સભવતો નથી

હાલમા થોડા વખતને માટે આ નિવૃત્તિ લેવા ઇચ્છું છુ સર્વથાને માટે (આયુષ્ય પર્યંત) જ્યાસુધી નિવૃત્તિ મેળવવાનો પ્રસગ ન આવ્યો હોય ત્યાસુધી ધર્મ સબંધે પણ પ્રગટમા આવવાની ઇચ્છા રહેતી નથી માત્ર નિર્વિકારપણે જ્યા રહેવાય એ રીતે તજવીજ કરવી

મુબઈ, શ્રાવણ શુદ ૮, ગુરુ, ૧૯૪૭　　　લી૦ સમાધિ.

૪/૩૯૮-૨

હાલ દોઢથી બે માસ થયાં ઉપાધિના પ્રસગમાં વિશેષ-વિશેષ કરી સસારનું સ્વરૂપ વેદાયુ છે એવા જો કે પૂર્વે ઘણા પ્રસગ વેદ્યા છે, તથાપિ જ્ઞાનેકરી ઘણુસ્પી વેદ્યા નથી આ દેહ અને તે પ્રથમનો બોધબીજહેતુવાળો દેહ તેમા થયેલુ વેદન તે મોક્ષમાર્ગે ઉપયોગી છે

મુબઈ, ફાગણ શુદ ૪, રવિ, ૧૯૫૦.

૪/૬૪૮.

મતિજ્ઞાનાદિનાં પ્રશ્નો વિષે સમાધાન પત્રદ્વારાએ થવું કઠણ છે. કેમકે તેને વિશેષ વાંચવાની કે ઉત્તર લખવાની પ્રવૃત્તિ હમણા થઈ શકતી નથી

મહાત્માના ચિત્તનું સ્થિરપણુ પણ રહેવું જેમાં કઠણ છે એવા દુસમકાળમાં તમે સૌપ્રત્યે અનુંકપા ધરે છે, એમ વિચારી લોકના આગ્રેરો પ્રવૃત્તિ કરતા તમે પ્રશ્નાદિ લખવારૂપ ચિત્તમા અવકાશ આપ્યો, એ મારા મનને સતોષ થયો છે.

મુબઈ, કાર્તિક શુદ ૧, ૧૯૫૧.

૪/૪૬૫

અત્રેથી નિવૃત્તવા પછી ઘણુંકરી વવાણીઆ એટલે આ ભવના જન્મ ગામનાં સાધારણ વ્યવહારિક પ્રસગે જવાનું કારણ છે ચિત્તમાં ઘણા પ્રકારે તે પ્રસગથી છૂટી શકવાનું વિચારતા છૂટી શકાય તેમ પણ બને, તથાપિ કેટલાક જીવોને અલ્પ કારણમાં વિશેષ અસમાધાન વખતે થવાનો સભવ રહે; જેથી અપ્રતિબધભાવને વિશેષ દૃઢ કરી જવાનો વિચાર રહે છે. ત્યા ગયે વખતે એક માસથી વિશેષ વખત જવાનો સભવ છે વખતે બે માસ પણ થાય ત્યાર પછી પાછુ ત્યાંથી વળી આ ક્ષેત્ર તરફ આવવાનું કરવું પડે તેમ છે, છતા બને ત્યાસુધી વચ્ચે બેએક મહિના એકાંત જેવો નિવૃત્તિ જોગ બને તો તેમ કરવાની ઇચ્છા છે, અને તે જોગ અપ્રતિબંધપણે થઈ શકે તે માટે વિચારું છુ

સર્વવ્યવહારથી નિવૃત્તવાવિના ચિત્ત કેમણે બેસે નહીં એવો અપ્રતિબંધ અસગભાવ ચિત્તે બહુ વિચાર્યો હોવાથી તે જ પ્રવાહમા રહેવુ થાય છે પણ ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થયે તેમ બની શકે એટલો પ્રતિબધ પૂર્વકૃત છે આત્માની ઇચ્છાનો પ્રતિબંધ નથી

સર્વસામાન્ય લોકવ્યવહારની નિવૃત્તિ સબંધી પ્રસગનો વિચાર બીજે પ્રસગે જણાવવો રાખી આ ક્ષેત્રેથી નિવૃત્તવા વિષે વિશેષ અભિપ્રાય રહે છે તે પણ ઉદય આગળ બનતુ નથી તોપણ અહોનિશ એ જ ચિંતન રહે છે, તો તે વખને થોડા કાળમાં બનશે એમ રહે છે આ ક્ષેત્રપ્રત્યે કંઈ દ્વેષ પરિણામ નથી, તથાપિ સગનું વિશેષ કારણ છે પ્રવૃત્તિના પ્રયોજન વિના અત્રે રહેવુ કંઈ આત્માને તેવા લાભનું કારણ નથી એમ જાણી, આ ક્ષેત્રથી નિવૃત્તવાનો વિચાર રહે છે

પ્રવૃત્તિ પણ નિજબુદ્ધિથી પ્રયોજનભૂત કોઈપણ પ્રકારે લાગતી નથી, તથાપિ ઉદય પ્રમાણે વર્તવાનો જ્ઞાનીનો ઉપદેશ અંગીકાર કરી ઉદય વેદવા પ્રવૃત્તિ જોગ વેઠીએ [વેદીએ] છીએ.

"જ્ઞાને કરીને આત્મામાં ઉત્પન્ન થયેલો એવો નિશ્ચય બદલનો નથી, કે સર્વસંગ મોટા આસ્રવ છે, ચાલતા, જોતાં, પ્રસંગ કરતાં, સમય માત્રમાં નિજભાવને વિસ્મરણ કરાવે છે, અને તે વાત પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવી છે, આવે છે અને આવી શકે તેવી છે" તેથી અહોનિશ તે મોટા આસ્રવરૂપ એવા સર્વસંગમાં ઉદાસપણું

રહે છે, અને તે નિત્ય-દિવસ પ્રત્યે વધતા પરિણામને પામ્યા કરે છે, તેથી વિશેષ પરિણામને પામી સર્વસંગથી નિવૃત્તિ થાય એવી અનન્ય કારણયોગે ઇચ્છા રહે છે

આ પત્ર પ્રથમથી વ્યવહારિક આકૃતિમાં લખાયો હોય એમ લખને લાગે, પણ તેના તે સહેજ માત્ર નથી અસંગપણાનો-આત્મભાવનાનો-માત્ર અલ્પ વિચાર લખ્યો છે

મોહમયી, માગશર વદ ૮, ૧૯૫૧

૪/૫૧૨

અપારવત્ સંસારસમુદ્રથી તારનાર એવા સદ્ધર્મનો નિષ્કારણ કરુણાથી જેણે ઉપદેશ કર્યો છે તે જ્ઞાનીપુરુષના ઉપકારને નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો!

મને નિવૃત્તિ પણ ઘણી મળી શકે તેમ છે, પણ આ ક્ષેત્ર સ્વભાવે પ્રવૃત્તિવિશેષવાળું છે, જેથી નિવૃત્તિક્ષેત્રે જેવો સત્સમાગમથી આત્મપરિણામનો ઉત્કર્ષ થાય છે, તેવો ઘણું કરી પ્રવૃત્તિવિશેષક્ષેત્રે થવો કઠણ પડે છે કોઈ વખત વિચારવાનને તો પ્રવૃત્તિક્ષેત્રમાં સત્સમાગમ વિશેષ લાભકારક થઈ પડે છે જ્ઞાનીપુરુષની, ભીડમાં નિર્મળદશા જોવાનું બને છે એ આદિ નિમિત્તથી વિશેષ લાભકારક પણ થાય છે

પરપરિણતિના કાર્ય કરવાનો પ્રસંગ રહે અને સ્વપરિણતિમાં સ્થિતિ રાખ્યા કરવી તે પાંચમા જિનની સેવા શ્રી આનંદઘનજીએ કહી છે, તેથી પણ વિશેષ દોહ્યલું છે

જ્ઞાનીપુરુષને નવવાડવિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય દશા વર્તે ત્યારથી જે સંયમ સુખ પ્રગટે છે તે અવર્ણનીય છે ઉપદેશમાર્ગ પણ તે સુખ પ્રગટ્યે પ્રરૂપવાયોગ્ય છે

મુંબઈ, જેઠ શુદ ૨, રવિ ૧૯૫૧

૪/૫૨૦

દેવલોકમાંથી જે મનુષ્યમાં આવે તેને લોભ વધારે હોય એ આદિ કહ્યું છે તે સામાન્યપણે છે, એકાંત નથી

મુંબઈ, અસાડ શુદ ૧, રવિ, ૧૯૫૧

૪/૫૩૦

જે પ્રકારે સહજ બની આવે તે કરવા પ્રત્યે પરિણતિ રહે છે, અથવા છેવટે કોઈ ઉપાય ન ચાલે તો ભગવાન મારગને બાધ ન થાય તેમ પ્રવર્તવાનું થાય છે કેટલાક વખતના વ્યવહારિક પ્રસંગના કંટાળાથી થોડો વખત પણ નિવૃત્તિથી કોઈ તથારૂપ ક્ષેત્રે રહેવાય તો સારું, એમ ચિત્તમાં રહ્યા કરતું હતું, તેમ જ અત્રે વધારે વખત સ્થિતિ થવાથી જે દેહના જન્મના નિમિત્ત કારણ છે એવા માતાપિતાદિના વચનાર્થે, ચિત્તની પ્રિયતાના અક્ષોભાર્થે તથા કંઈક બીજાઓના ચિત્તની અનુપ્રેક્ષાર્થે પણ થોડા દિવસ વવાણીએ જવાનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો હતો તે બન્ને પ્રકાર માટે હાલ જોગ થાય તો સારું, એમ ચિંતવ્યાથી કંઈ યથાયોગ્ય સમાધાન થતું નહોતું તે માટેના વિચારની સહજ થયેલી વિશેષતાથી હાલ જે કંઈ વિચારનું અલ્પપણું

સ્થિર થયું તે તમને જણાવ્યું હતું સર્વ પ્રકારના અસંગ લક્ષનો વિચાર અત્રેથી અપ્રસંગ ગણી, દૂર રાખી અલ્પકાળની અલ્પ અસંગતાનો હાલ કંઈ વિચાર રાખ્યો છે, તે પણ સહજ સ્વભાવે ઉદયાનુસાર થયો છે. શ્રાવણ વદ ૧૧ થી ભાદરવા શુદ ૧૦ ની લગભગ સુધી કોઈ નિવૃત્તિ ક્ષેત્રે સ્થિતિ થાય તેમ યથાશક્તિ ઉદય ઉપશમ જેમ રાખી પ્રવર્તવું, જો કે વિશેષ નિવૃત્તિ ઉદયનું સ્વરૂપ જોતા પ્રાપ્ત થવી કઠણ જણાય છે. એક પણ પ્રસંગમા પ્રવર્તતાં તથા લખતાં જે પ્રાયે અક્રિય પરિણતિ વર્તે છે, તે પરિણતિને લીધે બરાબર વિચાર હાલ જણાવવાનું બનતુ નથી

મુંબઈ, અશાડ વદ ૧૪, રવિ, ૧૯૫૧. સહજાત્મસ્વરૂપે યથાયોગ્ય.

૪/૫૩૩.

સોમવારે રાત્રે આશરે અગિયાર વાગ્યા પછી જે કંઈ મારાથી વચનયોગનુ પ્ર ારાતું થયુ હતુ તેની સ્મૃતિ રહી હોય તો યથાશક્તિ લખાય તો લખશો

પર્યાય છે તે પદાર્થનું વિશેષ સ્વરૂપ છે, તે માટે મન પર્યવજ્ઞાન પણ પર્યાયાર્થિકજ્ઞાન ગણી વિશેષ એવા જ્ઞાનોપયોગમા ગણ્યુ છે, તેનો સામાન્ય ગ્રહણ રૂપ વિષય નહીં ભાસવાથી દર્શનોપયોગમાં ગણ્યુ નથી, એમ સોમવારે બપોરે જણાવવું થયું હતુ, તે પ્રમાણે જૈનદર્શનનો અભિપ્રાય પણ આજે જોયો છે.

આ વાત વધારે સ્પષ્ટ લખવાથી સમજવાનું થઈ શકે તેવી છે, કેમકે તેને કેટલાંક દૃષ્ટાંતાદિકનું સહચારીપણુ ઘટે છે, તથાપિ અત્રે તો તેમ થવુ અશક્ય છે

મન પર્યવસબંધી લખ્યુ છે તે પ્રસંગ, ચર્ચવાની નિષ્ઠાથી લખ્યુ નથી

વવાણીઆ, શ્રાવણ શુદ ૧૦, ૧૯૫૧.

૪/૫૩૫

આત્માર્થ વિચારમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ આરાધવા યોગ્ય છે, પણ વિચારમાર્ગને યોગ્ય જેનુ સામર્થ્ય નથી તેને તે માર્ગ ઉપદેશવો ન ઘટે એ વગેરે લખ્યુ છે, તે યોગ્ય છે તોપણ તે વિષે કંઈપણ લખવાનું ચિત્તમા હાલ આવી શકતું નથી.

શ્રી ૦ ૦ ૦એ કેવળદર્શન સબંધી જણાવેલી આશકા લખી તે વાચી છે બીજા ઘણા પ્રકાર સમન્તયા પછી તે પ્રકારની આશંકા શમાય છે, અથવા તે પ્રકાર સમજવાયોગ્ય ઘણુંકરીને થાય છે એવી આશકા હાલ સક્ષેપ કરી અથવા ઉપશાન્ત કરી વિશેષ નિકટ એવા આત્માર્થનો વિચાર કરવો ઘટે છે.

વવાણીઆ, શ્રાવણ શુદ ૧૫, સોમ, ૧૯૫૧.

૪/૫૩૬

અત્રે પર્યુષણ પુરાં થતાં સુધી સ્થિતિ થવી સંભવે છે કેવળજ્ઞાનાદિ આ કાળમાં હોય એ વગેરે પ્રશ્નો પ્રથમ લખ્યાં હતાં તે પ્રશ્નોપર યથાશક્તિ અનુપ્રેક્ષા તથા પરસ્પર પ્રશ્નોત્તર શ્રી ૦ ૦ ૦ વગેરેએ કરવાયોગ્ય છે

ગુણના સમુદાયથી જુદું એવુ કંઈ ગુણીનુ સ્વરૂપ હોવા યોગ્ય છે ? કેમ? આ પ્રશ્ન પ્રત્યે જો તમ વગેરેથી બને તો વિચાર કરશો શ્રી ૦ ૦ ૦ એ તો જરૂર વિચાર કરવાયોગ્ય છે

વવાણીઆ, શ્રાવણ વદ ૬, રવિ, ૧૯૫૧

૪/૬૨૮-૨-૩

તમે તથા શ્રીમુનિ પ્રસગોપાત ૦ ૦ ૦ પ્રત્યે જવાનું રાખશો બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહાદિ યથાશક્તિ ધારવાની તેમને ભાવના દેખાય તો મુનિએ તેમ કરવામા પ્રતિબધ નથી

[સં૦ ૧૯૫૨ સં૦ નિ૦]

૪/૬૭૪-૧.

સર્વજ્ઞાય નમઃ

આત્મસિદ્ધિની ટીકાના પાના મળ્યા છે

વવાણીઆ, માર્ગ૦ શુદ ૧૨, ૧૯૫૩

૪/૭૪૬

૦ ૦ ૦ એ ક્ષમા ઇચ્છી જણાવ્યુ છે કે સહજભાવથી વ્યવહારિક વાત લખવાનુ બન્યુ છે, તે વિષે આપ ખેદ નિવૃત્ત કરશો અને તે ખેદ નથી, પણ તમારી દૃષ્ટિમા તે વાત રહેશે, એ કે વ્યવહારિક વૃત્તિ રહેશે ત્યાસુધી આત્મહિતને બળવાન પ્રતિબધ છે એમ જાણશો અને સ્વપ્ને પણ તે પ્રતિબધમા ન પ્રવર્તાય તેનો લક્ષ રાખજો

અમે આ ભલામણ આપી છે તે પર તમે યથાશક્તિ પૂર્ણ વિચાર કરી જોજો અને તે વૃત્તિનુ મૂળ અતરથી સર્વથા નિવૃત્ત કરી નાખશો નહીં તો સમાગમનો લાભ પ્રાપ્ત થવો અસભવિત છે આ વાત શિથિલવૃત્તિથી નહીં પણ ઉત્સાહવૃત્તિથી માથે ચઢાવવા યોગ્ય છે

મુબઈ, પોષ શુદ ૩, રવિ ૧૯૫૪

૪/૭૬૬-૨ *

સત્પુરુષ અન્યાય કરે નહી સત્પુરુષ અન્યાય કરશે તો આ જગતમા વરસાદ કોના માટે વરસશે? સૂર્ય કોના માટે પ્રકાશશે? વાયુ કોના માટે વાશે?

આત્મા કેવી અપૂર્વ વસ્તુ છે? જ્યા સુધી શરીરમા હોય, ભલેને હજારો વરસ ત્યાસુધી શરીર સડતુ નથી, પારાની જેમ, આત્મા ચેતન ચાલ્યુ જાય અને શરીર શબ થઈ પડે અને સડવા માડે!

જીવમા જાગૃતી અને પુરુષાર્થ જોઈએ કર્મબધ પડ્યા પછી પણ તેમાથી (સત્તામાથી, ઉદય આવ્યા પહેલા) છૂટવુ હોય તો અબાધાકાળ પૂર્ણ થતા સુધીમા છૂટી શકાય પુણ્ય પાપ અને આયુષ્ય એ કોઈ બીજાને ન આપી શકે તે દરે પોતે જ ભોગવે

* આ લેખ શ્રીમદનુ મૂળ લખાણ નથી પણ 'ઉપદેશસાર' જણાય છે —સશોધક.

સ્વચ્છંદે-સ્વમતિકલ્પનાએ-સદ્ગુરુની આજ્ઞાવિના ધ્યાન કરવુ એ તરંગરૂપ છે અને ઉપદેશ વ્યાખ્યાન કરવુ એ અભિમાનરૂપ છે

દેહધારી આત્મા પખી છે અને દેહ એ ઝાડ છે આ દેહરૂપી ઝાડમા (નીચે) જીવરૂપી પખી, વટેમારગુ થાક લેવા બેઠો છે તે પંખી ઝાડને જ પોતાનુ કરી માને એ કેમ ચાલે ?

સુદર વિલાસ સુદર-સારો ગ્રથ છે તેમા કચા ઊણપ-ભૂલ-છે તે અમે જાણિયે છીયે, તે ઊણપ બીજાને સમજાવી મુશ્કેલ છે ઉપદેશ અર્થે એ ગ્રથ ઉપકારી છે

છ દર્શન ઉપર દૃષ્ટાત –છ જુદા જુદા વૈદ્યોની દુકાન છે તેમા એક વૈદ્ય સપૂર્ણ સાચો છે તે તમામ રોગોને, તેના કારણને અને તે ટળવાના ઉપાયને જાણે છે તેના નિદાન-ચિકિત્સા સાચા હોવાથી રોગીનો રોગ નિર્મૂળ થાય છે, વૈદ્ય કમાય છે પણ સારુ આ જોઈ બીજા પાચ કૂટ વૈદ્યો પણ પોત પોતાની દુકાન ખોલે છે તેમા સાચા વૈદ્યના ઘરની દવા પોતા પાસે હોય છે, તેટલા પુરતો તો રોગીનો રોગ દૂર કરે છે, અને બીજી પોતાની કલ્પનાથી પોતાના ઘરની દવા આપે છે, તેથી ઉલટો રોગ વધે છે પણ દવા સસ્તી આપે છે એટલે લોભના માર્યા લોક લેવા બહુ લલચાય છે અને ઉલટા નુકશાન પામે છે

આનો ઉપનય એ જે, સાચો વૈદ્ય તે વીતરાગ દર્શન છે, જે સપૂર્ણ સત્ય સ્વરૂપ છે તે મોહ વિષયાદિને, રાગ-દ્વેષને, હિંસા આદિને સપૂર્ણ દૂર કરવા કહે છે, જે વિષય વિવશ રોગીને મોંઘા પડે છે, ભાવતા નથી અને બીજા પાચ કૂટ વૈદ્યો છે તે કુદર્શનો છે તે જેટલા પુરતી વીતરાગના ઘરની વાતો કરે છે, તેટલા પુરતી તો રોગ દૂર કરવાની વાત છે, પણ સાથે સાથે મોહની, સસારવૃદ્ધિની, મિથ્યાત્વની, હિંસા આદિની ધર્મના બ્હાને વાત કરે છે તે પોતાની કલ્પનાની છે અને તે સસારરૂપ રોગ ટળવાને બદલે વૃદ્ધિનુ કારણ થાય છે વિષયમા રાચી રહેલ પામર સસારીને મોહની વાતો તો મીઠી લાગે છે અર્થાત્ સસ્તી પડે છે, એટલે કૂટ વૈદ્ય તરફ ખેંચાય છે, પણ પરિણામે વધારે રોગી થાય છે

વીતરાગ દર્શન ત્રિવૈદ્ય જેવુ છે, અર્થાત્ રોગીનો રોગ ટાળે છે, નિરોગીને રોગ થવા દેતુ નથી અને આરોગ્યની પુષ્ટિ કરે છે અર્થાત્ જીવનો સમ્યગ્દર્શનવડે મિથ્યાત્વરોગ ટાળે છે, સમ્યગ્જ્ઞાનવડે જીવને રોગનો ભોગ થતા બચાવે છે અને સમ્યક્ચારિત્રવડે સપૂર્ણ શુદ્ધ ચેતનારૂપ આરોગ્યની પુષ્ટિ કરે છે

રાળિકા, શ્રા૦ વદી ૧૨, શનિ, ૧૯૫૬

૪/૭૮૦-૨

૧ अज्ञानतिमिरांधानां ज्ञानांजनशलाकया,
नेत्रमुन्मिलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः

અજ્ઞાનરૂપી તિમિર (અધકાર)થી જે અધ તેના નેત્ર જેણે જ્ઞાનરૂપી અજન શલાકા (આજવાની સળી)થી ખોલ્યા તે શ્રી સદ્ગુરુને નમસ્કાર

૨. मोक्षमार्गस्य नेतारं भेतारं कर्मभूभृतां,
ज्ञातारं विश्वतत्त्वानां वंदे तद्गुणलब्धये.

મોક્ષમાર્ગના નેતા (મોક્ષમાર્ગે લઈ જનાર), કર્મરૂપ પર્વતના ભેત્તા (ભેદનાર), સમગ્ર તત્ત્વના જ્ઞાતા (જાણનાર),—તેને તે ગુણોની પ્રાપ્તિ અર્થે હું વંદું છું.

અત્રે મોક્ષમાર્ગના નેતા એમ કહી આત્માના અસ્તિત્વથી માંડી તેના મોક્ષ અને મોક્ષના ઉપાયસહિત બધાં પદો તથા મોક્ષપામેલાનો સ્વીકાર કર્યો, તેમ જ જીવ-અજીવ આદિ બધાં તત્ત્વોનો સ્વીકાર કર્યો. મોક્ષ બંધની અપેક્ષા રાખે છે; બંધ બંધનાં કારણો આસ્રવ, પુણ્ય-પાપ-કર્મ, અને બંધાનાર એવા નિત્ય અવિનાશી આત્માની અપેક્ષા રાખે છે. તેમ જ મોક્ષ મોક્ષના માર્ગની, સંવરની, નિર્જરાની બંધનાં કારણો ટાળવારૂપ ઉપાયની અપેક્ષા રાખે છે. જેણે માર્ગ જોયો, જાણ્યો, અનુસર્યો હોય તે નેતા થઈ શકે. એટલે મોક્ષમાર્ગના નેતા એમ કહી તેને પામેલા એવા સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી વીતરાગનો સ્વીકાર કર્યો. આમ મોક્ષમાર્ગના નેતા એ વિશેષણથી જીવઅજીવાદિ નવે તત્ત્વ, છએ દ્રવ્ય, આત્માના હોવાપણા આદિ છએ પદ અને મુક્ત આત્માનો સ્વીકાર કર્યો.

મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશવાનું, તે માર્ગે લઈ જવાનું કાર્ય દેહધારી સાકાર મુક્ત પુરુષ કરી શકે, દેહરહિત નિરાકાર ન કરી શકે. આમ કહી આત્મા પોતે પરમાત્મા થઈ શકે છે, મુક્ત થઈ શકે છે, એવા દેહધારી મુક્ત પુરુષ જ બોધ કરી શકે છે એમ સૂચવ્યું, દેહરહિત અપૌરુષેય બોધનો નિષેધ કર્યો.

કર્મરૂપ પર્વતના ભેદનાર એમ કહી કર્મરૂપ પર્વતો તોડવાથી મોક્ષ થાય એમ સૂચવ્યુ, અર્થાત્ કર્મરૂપી પર્વતો સ્વવીર્યે કરી દેહધારીપણે તોડ્યા અને તેથી જીવન્મુક્ત થઈ મોક્ષમાર્ગના નેતા–મોક્ષમાર્ગના બતાવનાર–થયા ફરી-ફરી દેહ ધારણ કરવાનું, જન્મવા-મરવારૂપ સંસારનું કારણ કર્મ છે, તેને સમૂળાં છેદ્યાથી–નાશ કર્યાથી–તેમને ફરી દેહ ધારણ કરવાપણું નથી એમ સૂચવ્યું મુક્તઆત્મા ફરી અવતાર ન લે એમ સૂચવ્યું.

વિશ્વતત્ત્વના જ્ઞાતા, સમસ્ત દ્રવ્યપર્યાયાત્મક લોકાલોકના–વિશ્વના–જાણનાર એમ કહી મુક્તઆત્માનું અખંડસ્વપર જ્ઞાયકપણું સૂચવ્યુ મુક્તઆત્મા સદા જ્ઞાનરૂપ જ છે એમ સૂચવ્યું.

આવા જે ગુણવાળા તેને તે ગુણની પ્રાપ્તિ અર્થે વંદું છું,–એમ કહી પરમઆપ્ત-મોક્ષમાર્ગ અર્થે વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય, વંદન યોગ્ય, ભક્તિ કરવા યોગ્ય,–જેની આજ્ઞાએ ચાલવાથી નિઃસંશય મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય, તેમને પ્રગટેલ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય, તે ગુણો પ્રગટે,–એવા કોણ હોય તે સૂચવ્યું ઉપર જણાવેલ ગુણવાળા મુક્ત પરમઆપ્ત વંદન યોગ્ય હોય, તેમણે બતાવેલ તે મોક્ષમાર્ગ અને તેમની ભક્તિથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ હોય, તેમને પ્રગટ થયેલા ગુણો, તેમની આજ્ઞાએ ચાલનાર ભક્તિમાનને પ્રગટે એમ સૂચવ્યું.

વીતરાગના માર્ગની ઉપાસના કર્તવ્ય છે.

[મો૦ ૧૯૫૪ સ૦ નિ૦]

૪/૭૯૮

ૐ નમ

વનસ્પતિસબંધી ત્યાગમા અમુક દશાથી પાચ વનસ્પતિનો હાલ આગાર રાખી બીજી વનસ્પતિથી વિરામ પામતા આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી

' સદ્દેવ–ગુરુ શાસ્ત્ર–ભક્તિ અપ્રમત્તપણે ઉપાસનીય છે ''

ઈડર, માર્ગ૦ વદ , ગુરુવારની સવારે, ૧૯૫૫ ૐ શ્રી

૪/૭૯૯

વસોમા ગ્રહણ કરેલા નિયમાનુસાર લીલોતરીમા વિરતિપણે ૦ ૦ ૦ એ વર્તવુ બે શ્લોકના સ્મરણનો નિયમ શારીરિક ઉપદ્રવવિશેષ વિના હમેશ નિર્વાહવો ઘટે અને ઘી શારીરિક હેતુથી ગ્રહણ કરતા આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી

કિંચિત્ દોષ સભાગ્યમાન થયો હોય તો તેનુ પ્રાયશ્ચિત્ત શ્રી ૦ ૦ ૦ મુનિ આદિની સમીપે લેવુ યોગ્ય છે

મુમુક્ષુ લોકોએ નિયમાદિનુ ગ્રહણ તે મુનિઓ સમીપે કર્તવ્ય છે

ઈડર પોષ સુદ ૧૫ ગુરુ, ૧૯૫૫

૪/૮૦૧

વિશેષ થઈ શકે તો સારુ જ્ઞાનિઓને સદાચરણ પણ પ્રિય છે વિકલ્પ કર્તવ્ય નથી.

'જાતિસ્મૃતિ' થઈ શકે છે પૂર્વ ભવ જાણી શકાય છે અવધિજ્ઞાન છે

તિથિ પાળવી

તેવુ તેવાને મળે તેવુ તેવાને ગમે

ચાહે ચકોર તે ચદને, મધુકર માલતી ભોગી રે

તેમ ભવિ સહજગુણે હોવે, ઉત્તમ નિમિત્ત સંજોગી રે

o o o

ચરમાવર્ત્ત વળી હો ચરમકરણ તથા રે ભવ પરિણતિ પરિપાક,

દોષ ટળે ને દૃષ્ટિ ખુલે અતિ ભલી રે, પ્રાપતિ પ્રવચન વાક

મોરબી, ચૈત્ર વદ ૭ ૧૯૫૫

૪/૮૦૨

ૐ

ષડ્દર્શનસમુચ્ચય અને તત્ત્વાર્થસૂત્ર અવલોકશો યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય (સઝ્ઝાય) કડાએ કરી વિચારવા યોગ્ય છે એ દૃષ્ટિઓ આત્મદશામાપક (થર્મોમિટર) યત્ર છે

શાસ્ત્રને જાળ સમજનારા ભૂલ કરે છે શાસ્ત્ર એટલે શાસ્તા પુરુષના વચનો એ વચન સમજવા દૃષ્ટિ સમ્યક્ જોઈએ હું જ્ઞાન છુ હું બ્રહ્મ છુ એમ માની લીધે, એમ પોકાર્યે તે થઈ જવાતુ નથી. તે રૂપ થવા સત્ શાસ્ત્રાદિ સેવવા જોઈએ.

સદુપદેશાની બહુ જરૂર છે—સદુપદેશાની બહુ જરૂર છે

પાચસો હજાર શ્લો મુખપાઠે કરવાથી પડિત બની જવાતુ નથી છતા થોડુ જાણી શાસ્ત્રનો ઢોળ કરનારા એવા પડિતોનો ત્રોટો નથી

ઋતુને સન્નિપાત થયો છે

મોરબી, ચૈત્ર વદ ૮, ૧૯૫૫

૪/૮૦૫

'મોક્ષમાળા' અમે સોળ વરસ અને પાચ માસની ઉમ્મરે ત્રણ દિવસમા રચી હતી ૬૭ મા પાઠ ઉપર શાહી ઢોળાઈ જતા તે પાઠ ફરી લખવો પડ્યા હતો, અને તે ઠેકાણે 'બહુ પુણ્ય કેરા પુજથી' નુ અમૂલ્ય તાત્ત્વિક વિચારનુ કાવ્ય મુક્યુ હતુ

જૈનમાર્ગને યથાર્થ સમજાવવા તેમા પ્રયાસ કર્યો છે જિનોક્તમાર્ગથી કઈપણ ન્યૂનાધિક તેમા કહ્યુ નથી વીતરાગમાર્ગપર આબાલવૃદ્ધની રુચિ થાય, તેનુ સ્વરૂપ સમજાય, તેનુ બીજ હૃદયમા રોપાય તેવા હેતુએ તેની બાલાવબોધ રૂપ યોજના કરી છે તે શૈલી તથા તે બોધને અનુસરવા પણ એ નમુનો આપેલ છે અનો પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગ ભિન્ન છે, તે કોઈ કરશે

એ છપાતા વિલબ થયેલ તેથી ગ્રાહકોની આકુળતા ટાળવા 'ભાવનાબોધ' ત્યાર પછી રચી ઉપહાર રૂપે ગ્રાહકોને આપ્યો હતો

° ° °

હુ કોણ છુ? ક્યાથી થયો? શુ સ્વરૂપ છે મારુ ખરુ?
કોના સબધે વળગણા છે? રાખુ કે એ પરિહરુ?

આ પર ઊડા વિચાર કરે તો તેને નવ તત્ત્વના–તત્ત્વજ્ઞાનનો–સપૂર્ણ બોધ થઈ જાય એમ છે એમા તત્ત્વજ્ઞાન સપૂર્ણ સમાવેશ પામે છે શાતિપૂર્વક, વિવેકથી વિચારવુ જોઈએ

ઝાઝા લાબા લેખથી કઈ જ્ઞાનની વિદ્વત્તાની–તુલના ન થાય પણ સામાન્ય પણે જીવોને એ તુલનાની ગમ નથી

પ્રમાદ મોટો શત્રુ છે બને તો **જિનમંદિરે નિયમિત પૂજા કરવા જવુ** રાત્રે ન જમવુ જરૂર પડે તો ઉકાળેલ દુધ વાપરવુ

કાવ્ય સાહિત્ય કે સગીત આદિ કળા જો આત્માર્થ ન હોય તો કલ્પિત છે કલ્પિત એટલે નિરર્થક સાર્થક નહીં તે જીવની કલ્પના માત્ર ભક્તિપ્રયોજનરૂપ – આત્માર્થે ન હોય તે બધુ કલ્પિત જ

મોરબી ચૈત્ર વદ ૧, ૧૯૫૫

૪/૮૦૬

શ્રીમદ આનદઘનજી શ્રી અજિતનાથજીના સ્તવનમા સ્તવે છે –

'તરતમ યોગે રે તરતમ વાસના રે, વાસિત બોધ આધાર' પથડો૦

એનો અર્થ શુ? જેમ યોગનુ (મન વચન, કાયાના) તારતમ્ય અર્થાત્ અધિકપણુ તેમ વાસનાનુ પણ અધિકપણુ એવો 'તરતમ યોગે રે તરતમ વાસના રે

નો અર્થ થાય છે, અર્થાત્ કોઈ બળવાન્ યોગવાળો પુરુષ હોય તેનુ મનોયોગ, વચનબળ, આદિ બળવાન્ હોય અને તે પથ પ્રવર્તાવતો હોય,-પણ જેવો તેનો બળવાન્ મન, વચનાદિ યોગ છે, તેવી જ પાછી બળવાન્ વાસના મનાવા, પૂજાવા, માન સત્કાર, અર્થ વૈભવ આદિની હોય તો તેવી વાસનાવાળાનો બોધ વાસિત બોધ થયો, કષાયયુક્ત બોધ થયો, વિષયાદિની લાલસાવાળો બોધ થયો, માનાર્થે થયો, આત્માર્થે બોધ ન થયો શ્રી આનંદઘનજી શ્રી અજિતપ્રભુને સ્તવે છે કે હે પ્રભુ! એવો વાસિત બોધ આધારરૂપ છે તે મારે નથી જોઈતો મારે તો કષાયરહિત, આત્માર્થ સંપન્ન, માનાદિ વાસના રહિત એવો બોધ જોઈએ છે એવા પથની ગવેષણા હું કરી રહ્યો છુ મન વચનાદિ બળવાન્ યોગવાળા જુદા જુદા પુરુષો બોધ પ્રરૂપતા આવ્યા છે, પ્રરૂપે છે, પણ હે પ્રભુ! વાસનાના કારણે તે બોધ વાસિત છે, મારે તો નિર્વાસિત બોધ જોઈએ છે તે તો, હે વાસના વિજય કષાયાદિ જેણે જીત્યા છે એવા જિન વીતરાગ અજિત દેવ, તારો છે, તે તારા પથને હું ખોજી-નિહાળી રહ્યો છુ તે આધાર મારે જોઈએ છે

- આનંદઘનજીની ચોવિશી મુખપાઠે કરવા યોગ્ય છે તેના અર્થ વિવેચન પૂર્વક લખવા યોગ્ય છે તેમ કરશો

મો શ્રી ચૈત્ર વદ ૧૨, ૧૯૫૫

૪૮૭

ॐ

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યને થયા આઠસો વરસ થયા શ્રી આનંદઘનજીને થયા બસો વરસ થયા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે લોકાનુગ્રહમા આત્મા અર્પણ કર્યો શ્રી આનંદઘનજીએ આત્મહિત સાધન પ્રવૃત્તિને મુખ્ય કરી શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય મહાપ્રભાવક બળવાન્ ક્ષયોપશમવાળા પુરુષ હતા તેઓ ધારત તો જુદો પથ પ્રવર્તાવી શકે એવા સામર્થ્યવાન્ હતા તેમણે ત્રિશ હજાર ઘરને શ્રાવક કર્યાં ત્રિશ હજાર ઘર એટલે સવાથી દોઢ લાખ માણસની સખ્યા થઈ શ્રી સહજાનંદજીના સપ્રદાયમા એક લાખ માણસ હશે એક લાખના સમૂહથી સહજાનંદજીએ પોતાનો સપ્રદાય પ્રવર્તાવ્યો, તો દોઢ લાખ અનુયાયીઓનો એક જુદો સપ્રદાય શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય ધારત તો પ્રવર્તાવી શકત પણ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યને લાગ્યુ હતુ કે સપૂર્ણ વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર જ ધર્મ પ્રવર્તક હોઈ શકે અમે તો તે તીર્થંકરની આજ્ઞાએ ચાલી તેમના પરમાર્થમાર્ગને પ્રકાશન કરવા પ્રયત્ન કરનારા વીતરાગમાર્ગનો પરમાર્થ પ્રકાશવારૂપ લોકાનુગ્રહ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે કર્યો તેમ કરવાની જરૂર હતી વીતરાગમાર્ગ પ્રતિ વિમુખતા અને અન્યમાર્ગ તરફથી વિષમતા, ઈર્ષા આદિ શરૂ થઈ ચૂક્યા હતા આવી વિષમતામા વીતરાગમાર્ગ ભણી લોકોને વાળવા, લોકોપકારની તથા તે માર્ગના રક્ષણની તેમને જરૂર જણાઈ અમારુ ગમે તેમ થાઓ, આ માર્ગનુ રક્ષણ થવુ જોઈએ એ પ્રકારે તેમણે સ્વાર્પણ કર્યું પણ આમ તેવા જ કરી શકે તેવા ભાગ્યવાન્, મહાત્મ્યવાન,

ક્ષયોપગમવાન્ જ કરી શકે. જુદા જુદાં દર્શનોનો યથાવત્ તોલ કરી અમુક દર્શન સંપૂર્ણ સત્યસ્વરૂપ છે એવો નિર્ધાર કરી શકે તેવા પુરુષ લોકાનુગ્રહ, પરમાર્થપ્રકાશ, આત્માર્પણ કરી શકે.

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે ઘણું કર્યું. શ્રી આનંદઘનજી તેમના પછી છસો વરસે થયા એ છસો વરસના અંતરાળમા બીજા તેવા હેમચંદ્રાચાર્યની જરૂર હતી વિષમતા વ્યાપતી જતી હતી. કાળ ઉગ્ર સ્વરૂપ લેતો જતો હતો. શ્રી વલ્લભાચાર્યે શૃંગારયુક્ત ધર્મ પ્રરૂપ્યો શૃંગારયુક્ત ધર્મ ભણી લોકો વળ્યાં—આકર્ષાયાં વીતરાગધર્મવિમુખતા વધતી ચાલી અનાદિથી જીવ શૃંગાર આદિ વિભાવમા તો મૂર્ચ્છા પામી રહ્યો છે, તેને વૈરાગ્ય સન્મુખ થવું મુશ્કેલ છે ત્યાં તેની પાસે શૃંગાર જ ધર્મરૂપે મુકાય તો તે વૈરાગ્ય ભણી કેમ વળી શકે? આમ વીતરાગમાર્ગવિમુખતા વધી.

ત્યાં પ્રતિમાપ્રતિપક્ષ સંપ્રદાય જૈનમાં જ ઉભો થયો ધ્યાનનું કાર્ય, સ્વરૂપનું કારણ એવી જિન પ્રતિમાપ્રતિ લાખો દૃષ્ટિવિમુખ થયા વીતરાગશાસ્ત્ર કલ્પિત અર્થથી વિરાધાયા, કેટલાક તો સમૂળગા ખંડાયા આમ આ છસો વરસના અંતરાળમાં વીતરાગમાર્ગરક્ષક બીજા હેમચંદ્રાચાર્યની જરૂર હતી અન્ય ઘણા આચાર્યો થયા, પણ તે હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા પ્રભાવશાલી નહીં, એટલે વિષમતા સામે ટકી ન શકાયુ. વિષમતા વધતી ચાલી ત્યા શ્રી આનંદઘનજી બસો વરસ પૂર્વે થયા.

શ્રી આનંદઘનજીએ સ્વપર હિતબુદ્ધિથી લોકોપકાર પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી આ મુખ્ય પ્રવૃત્તિમા આત્મહિત ગૌણ કર્યું, પણ વીતરાગધર્મવિમુખતા—વિષમતા—એટલી બધી વ્યાપી ગઈ હતી કે લોકો ધર્મને કે આનંદઘનજીને પિછાણી ન શકયા—ઓળખી ન શકયા પરિણામે શ્રી આનંદઘનજીને લાગ્યુ કે પ્રબળ વ્યાપી ગયેલી વિષમતાયોગે લોકોપકાર, પરમાર્થપ્રકાશ કારગત થતો નથી, અને આત્મહિત ગૌણ થઈ તેમા બાધા આવે છે, માટે આત્મહિતને મુખ્ય કરી તેમા પ્રવર્તવુ યોગ્ય છે આવી વિચારણાએ પરિણામે તે લોકસંગ ત્યજી દઈ વનમા ચાલી નિકળ્યા વનમા વિચરતાં છતા અપ્રગટપણે રહી ચોવિશી—પદ આદિવડે લોકોપકાર તો કરી જ ગયા નિષ્કારણ લોકોપકાર એ મહાપુરુષોનો ધર્મ છે પ્રગટપણે લોકો આનંદઘનજીને ઓળખી ન શકયા પણ આનંદઘનજી અપ્રગટ રહી તેમનુ હિત કરતા ગયા અત્યારે તો શ્રી આનંદઘનજીના વખત કરતા પણ વધારે વિષમતા—વીતરાગમાર્ગવિમુખતા—વ્યાપેલી છે.

શ્રી આનંદઘનજીને સિદ્ધાતબોધ તીવ્ર હતો તેઓ શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમા હતા. 'ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, નિર્યુક્તિ, વૃત્તિ, પરંપર અનુભવરે' ઇત્યાદિ પંચાંગીનું નામ તેમના શ્રી નમિનાથજીના સ્તવનમાં ન આવ્યું હોત તો ખબર ન પડત કે તેઓ શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના હતા કે દિગંબર સંપ્રદાયના?

મોરબી, ચૈત્ર વદ ૧૨, ૧૯૫૫

૪/૮૦૮

આ ભા તનર્પની અધોગતિ જૈનધર્મથી થઈ, એમ મહીપતરામ રૂપરામ કહેતા– લખતા હોઈક વખતપર અમદાવાદમા મેળાપ થતા તેમને પુછ્યુ —

પ્ર૦–ભાઈ જૈનધર્મ અહિંસા સત્ય સંપ ન્યાય, નીતિ, આરોગ્યપ્રદ આહાર–પાન નિર્વ્યસન, ઉદ્યમ આદિનો બોધ કરે છે ?

મ૦ જી–હા [મહીપતરામે ઉત્તર આપ્યો]

પ્ર૦–ભાઈ જૈન ધર્મ હિંસા, અસત્ય ચોરી કુસપ, અન્યાય અનીતિ, વિરુદ્ધ આહાર વિહાર, વિષય–લાલસા આળસ–પ્રમાદ આદિનો નિષેધ કરે છે ?

મ૦ જી–હા

પ્ર૦–દેશની અધોગતિ શાથી થાય ? અહિંસા, સત્ય સંપ, ન્યાય, નીતિ, આરોગ્ય આપે અને રોગ એવા શુદ્ધ સાદા આહાર–પાન, નિર્વ્યસન, ઉદ્યમ આદિથી કે તેથી વિપરીત એવા હિંસા, અસત્ય કુસપ, અન્યાય અનીતિ આરોગ્ય બગાડે અને શરીર–મનને અશક્ત કરે એવા વિરુદ્ધ આહાર વિહાર વ્યસન, મોજશોખ, આળસ–પ્રમાદ આદિથી ?

મ૦ જી–બીજાથી–અર્થાત્ વિપરીત એવા હિંસા અસત્ય, કુસપ, પ્રમાદ આદિથી

પ્ર૦–ત્યારે દેશની ઉન્નતિ એ બીજાથી ઉલટા એવા અહિંસા, સત્ય સંપ, નિર્વ્યસન ઉદ્યમ આદિથી થાય ?

મ૦ જી–હા

પ્ર૦–ત્યારે 'જૈન' દેશની અધોગતિ થાય એવો બોધ કરે છે કે ઉન્નતિ થાય એવો ?

મ૦ જી–ભાઈ, હું કબુલ કરૂ છું કે 'જૈન' એથી દેશની ઉન્નતિ થાય એવા સાધનાનો બોધ કરે છે, આવી સૂક્ષ્મતાથી વિવેકપૂર્વક મેં વિચાર કર્યો ન હતો અમને તો નાનપણમા પાદરીની શાળામા શિખતા સસ્કાર થયેલા તેથી વગરવિચારે અમે લખી દીધુ લખી માર્યું મહીપતરામે સરળતાથી કબુલ કર્યું સત્યશોધનમા સરળતાની જરૂર છે સત્યનો મર્મ લેવા વિવેક પૂર્વક મર્મમા ઉતરવુ જોઈએ

મોરબી ચૈત્ર વદ , ૧૯૫૫

૪/૮૦૯

'જ્યોતિષ'ને કલ્પિત ગણી અમે ત્યાગ કીધુ લોકોમા આત્માર્થતા બહુ ઓછી થઈ ગઈ છે, નહીંવત્ રહી છે સ્વાર્થહેતુએ એ અગે લોગેએ અમને પજવી મારવા માંડ્યા આત્માર્થ સરે નહીં એવા એ વિષયને કલ્પિત (સાર્થક નહીં) ગણી અમે ગૌણ કરી દીધો, ગોપવી દીધો

લોકો એક કાર્યની તથા તેના કર્તાની પ્રશસા કરે છે એ ઠીક છે એ એ માટેને પોષક તથા તેના કર્તાના ઉત્સાહને વધારનાર છે પણ સાથે એ કાર્યમા જે ખામી હોય તે તેમ વિવેક અને નિર્માનીપણે સભ્યતાપૂર્વક બતાવવી જોઈએ કે જેથી ફરી ખામીનો અવકાશ ન રહે, અને તે માર્ગ ખામી રહિત થઈ પૂર્ણ થાય એકલી પ્રશસા

ગાણાથી ન સરે એથી તો ઉલટું મિથ્યાભિમાન વધે હાલના માનપત્રાદિમા આ પ્રથા વિશેષ છે વિવેક જોઈએ

પરિગ્રહધારી યતિઓને સન્માનવાથી મિથ્યાત્વને પોષણ મળે છે, માર્ગનો વિરોધ થાય છે દાક્ષિણ્ય-સભ્યતા પણ જાળવવા જોઈએ જીવને છોડવુ ગમતુ નથી કરવુ ગમતુ નથી, મિથ્યા ડાહી ડાહી વાતો કરવી છે, માન મુકવુ નથી, તેથી આત્માર્થ ન સરે

મોરબી, વૈ૦ વદ ૨, ૧૯૫૫

૪/૮૧૦

ૐ

ધ્યાન, શ્રુતને ઉપકારક એવી યોગવાઈવાળા ગમે તે ક્ષેત્રે ચાતુર્માસની સ્થિતિ થવાથી આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી, એમ મુનિ શ્રી ૦ ૦ ૦ આદિને સવિનય જણાવશો.

જે સત્શ્રુતની જિજ્ઞાસા છે, તે સત્શ્રુત થોડા દિવસમા પ્રાપ્ત થવાનો સભવ છે, એમ મુનિશ્રીને નિવેદન કરશો

વીતરાગસન્માર્ગની ઉપાસનામા વીર્ય ઉત્સાહમાન કરશો

મોરબી, વૈ૦ શુદ ૬, ૧૯૫૫

૪/૮૧૨

ૐ

નિવૃત્તિનો યોગ તે ક્ષેત્રે વિશેષ છે, તો 'કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા'નુ વારંવાર નિદિધ્યાસન કર્ત્તવ્ય છે, એમ મુનિશ્રીને યથાવિનય જણાવવુ યોગ્ય છે

"બાહ્યાભ્યંતર અસગપણુ પામ્યા છે એવા મહાત્માઓને સસારનો અંત સમીપ છે, એવો નિ સદેહ જ્ઞાનીનો નિશ્ચય છે"

ઈડર, વૈસાખ વદ ૬, મગળવાર, ૧૯૫૫

૪/૮૧૬

મત્ર તત્ર ઔષધ નહીં, જેથી પાપ પલાય, ✓
વીતરાગવાણી વિના, અવર ન કોઈ ઉપાય ।

નડિયાદ, જેઠ, ૧૯૫૫

૪/૮૧૮

ૐ

* જે વિષય ચર્ચાય છે તે જ્ઞાન છે તે વિષે યથાવસરોદય

મુબઈ, જેષ્ટ વદ ૨, રવિ, ૧૯૫૫

૪/૮૨૧

ક્રિયાકોષ એથી અધિક સરળ નથી વિશેષ અવલોકન કરવાથી સ્પષ્ટાર્થ થશે

મોહમયિ, આષાઢ શુદ ૮, રવિ, ૧૯૫૫

* અપ્ર૦સ૦ આક ૪૪ ના સબધે આ ઉદ્ગારો જણાય છે—સશોધક

૪/૮૨૫.

ૐ

શ્રી 'પદ્મનંદી' શાસ્ત્રની એક પ્રત કોઈ સારા સાથયોગે વસોક્ષેત્રે મુનિશ્રીને અપ્રાપ્ત થાય એમ કરશો.

બળવાન નિવૃત્તિવાળા દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિ યોગમાં તે સત્શાસ્ત્ર તમે વારંવાર મનન અને નિદિધ્યાસન કરશો. પ્રવૃત્તિવાળાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિમાં તે શાસ્ત્ર વાંચવું યોગ્ય નથી.

મોહમયિ ક્ષેત્ર, શ્રાવણ શુદી ૭, ૧૯૫૫

૪/૮૨૭–૨.

જે વનવાસીશાસ્ત્ર (શ્રી પદ્મનંદી પંચવિંશતિ) મોકલ્યું છે, તે પ્રબળ નિવૃત્તિના યોગમાં સંયત ઇંદ્રિયપણે મનન કરવાથી અમૃત છે.

મુંબઈ, ભાદ્રપદ શુદ ૫, રવિ, ૧૯૫૫.

૪/૮૨૮–૨.

શ્રી ૦ ૦ ૦ પ્રત્યે કાગળ લખાવતાં જણાવશો કેઃ વિહાર કરી અમદાવાદ સ્થિતિ કરવામાં મનને ભય, ઉદ્વેગ કે ક્ષોભ નથી, પણ હિતબુદ્ધિથી વિચારતાં અમારી દ્રષ્ટિમાં એમ આવે છે કે હાલ તે ક્ષેત્રે સ્થિતિ કરવી યથાર્થ નથી. જો આપ જણાવશો તો તેમાં આત્મહિતને શું બાધ થાય છે તે વિદિત કરશું, અને તે અર્થે આપ જણાવશો તે ક્ષેત્રે સમાગમમાં આવશું. અમદાવાદનો કાગળ વાંચીને આપ વગેરેએ કંઈપણ ઉદ્વેગ કે ક્ષોભ કર્તવ્ય નથી, સમભાવ કર્તવ્ય છે. જણાવવામાં કંઈપણ અનમ્રભાવ થયો હોય તો ક્ષમા કરશો.

જો તરતમાં તેમનો સમાગમ થાય તેમ હોય તો એમ જણાવશો કે આપે વિહાર કરવા વિષે જણાવ્યું તે વિષે આપનો સમાગમ થયે જેમ જણાવશો તેમ કરશું, અને સમાગમ થયે જણાવશો કે આગળનાં કરતાં સંયમમાં ઓછાપ કરી હોય એમ આપને જણાતું હોય તો તે જણાવો, જેથી તે નિવૃત્ત કરવાનું બની આવે; અને જો આપને તેમ ન જણાતું હોય તો પછી કોઈ જીવો વિષમભાવને આધીન થઈ તેમ કહે તો તે વાત પ્રત્યે ન જતાં આત્મભાવપર જઈને વર્તવું યોગ્ય છે; એમ જાણીને હાલ અમદાવાદ ક્ષેત્રે જવાની વૃત્તિ યોગ્ય લાગતી નથી; કેમકે રાગદૃષ્ટિવાન-જીવના કાગળની પ્રેરણાથી, અને માનના રક્ષણને અર્થે તે ક્ષેત્રે જવા જેવું થાય છે, જે વાત આત્માને અહિતનો હેતુ છે. કદાપિ આપ એમ ધારતા હો કે જે લોકો અસંભાવ્ય વાત કહે છે; તે લોકોના મનમાં પોતાની ભૂલ દેખાશે અને ધર્મની હાનિ થતી અટકશે, તો તે એક હેતુ ઠીક છે. પણ તેવું રક્ષણ કરવા માટે ઉપર કહ્યા તે બે દોષ ન આવતા હોય તો કોઈ અપેક્ષાએ લોકોની ભૂલ મટવાને વિહાર કર્તવ્ય છે; પણ એક વાર તો અવિષમભાવે તે વાત સહન કરી અનુક્રમે સ્વાભાવિક વિહાર થતાં થતાં તેવે ક્ષેત્રે જવું થાય અને કોઈ લોકોને વહેમ હોય તે નિવૃત્ત થાય એમ કર્તવ્ય છે; પણ રાગદૃષ્ટિવાનનાં વચનોની પ્રેરણાથી, તથા માનના રક્ષણને અર્થે

અથવા અવિષમતા નહીં રહેવાથી લોકની બૂક મટાડવાનુ નિમિત્ત ગણાતું તે આત્મહિત ટી નથી, માટે હાન આ વાત ઉપગાત કરી ૦ ૦ ૦ આપ દર્શાવો કે કવચિત્ ૦ ૦ ૦ વગેરે મુનિઓ માટે કોઈએ કાઈ મ્હ્યુ હોય તો તેથી તે મુનિઓ દોષપાત્ર થતા નથી, તેમના સમાગમમા આવવાથી જે લોકોને તેવો સદેહ હશે, તે સહેજે નિવૃત્ત થઈ જશે અથવા કોઈએક સમજવાફેરથી સદેહ થાય કે બીજા કોઈ સ્વપક્ષના માનને અર્થે સદેહ પ્રેરે, તો તે વિષમ માર્ગ છે, તેથી વિચારવાન મુનિઓએ ત્યા સમદર્શી થવુ યોગ્ય છે, તમારે ચિત્તમા કઈ ક્ષોભ નહીં પામવો યોગ્ય છે, એમ જણાવો આપ આમ કરશો તો અમારા આત્માનુ, તમારા આત્માનુ અને ધર્મનુ રક્ષણ થશે એ પ્રકારે તેમની વૃત્તિમા બેસે તેવા યોગમા વાતચિત કરી સમાધાન કરશો, અને હાલ અમદાવાદ ક્ષેત્રે સ્થિતિ કરવાનુ ન બને તેમ કરશો તો આ ા વિશેષ ઉપકારનો હેતુ છે તેમ કરતા પણ જો કોઈપણ પ્રકારે ૦ ૦ ૦ ન માને તો અમદાવાદ ક્ષેત્ર પ્રત્યે પણ વિહાર કરજો, અને સયમના ઉપયોગમા સાવચેત રહી વર્તશો તમે અવિષમ રહેશો

[સ૦ ૧૯૫૫ સ૦ નિ૦]

૪/૮૩૨-૧

હાન હુ અમુક માસપર્યંત અત્રે રહેવાનો વિચાર રાખુ છુ મારાથી બનતુ યાન આપીશ, આપના મનમા નિશ્ચિત રહેશો

મન અનવસ્ર હોય તોપણુ ઘણુ છે પણ વ્યવહારપ્રતિબદ્ધ માણસને કેટલાક સયોગોને લીધે થોડુ ઘણુ જોઈએ છીએ માટે આ પ્રયત્ન કરવુ પડ્યુ છે તો ધર્મ ક્ષાન્તિપૂર્વક તે સયોગ જ્યાસુધી ઉદયમાન હોય ત્યાસુધી બની આવે એટલે ઘણુ છે

માનસિક વૃત્તિ કરતા ઘણા જ પ્રતિકૂળ માર્ગમા હાલ પ્રવાસ કરવો પડે છે. તત્સહદયથી અને શાત આત્માથી સહન કરવામા જ હર્ષ માનુ છુ

મોહમયિ ક્ષેત્ર, કા૦ શુદ ૧૪, ગુરુ, ૧ ૫૫　　　　　　　　ॐ શાંતિ

૪/૮૩૨-૨

मा मुज्झह मा रज्जह मा दूसह इट्ठनिट्ठअट्ठेसु,
थिरमिच्छहि जइ चित्त विचित्तज्झाणप्पसिद्धीए
पणतीससोलछप्पणचउदुगमेग च जवह ज्झाएह,
परमेट्ठिवाचयाण अण्ण च गुरूवएसेण.

જો તમે સ્થિરતા ઇચ્છતા હો તો પ્રિય અથવા અપ્રિય વસ્તુમા મોહ ન કરો, રાગ ન કરો, દ્વેષ ન કરો અનેક પ્રકારના ધ્યાનની પ્રાપ્તિને અર્થે પાત્રિશ, સોળ, છ, પાચ, ચાર બે અને એક, એમ પરમેષ્ઠિપદના વાચક છે તેનુ જપપૂર્વક ધ્યાન કરો વિશેષ સ્વરૂપ શ્રી ગુરુના ઉપદેશથી જાણવુ યોગ્ય છે

जं किंचिवि चिंततो णिरीहवित्ती हवे जदा साहू,
लद्धूणय एयत्तं तदाहु तं तस्स णिच्छय ज्झाणं

ધ્યાનમાં એકાગ્રવૃત્તિ રાખીને સાધુ નિસ્પૃહ વૃત્તિવાન્ અર્થાત્ સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાથી રહિત થાય તેને પરમ પુરુષો નિશ્ચય ધ્યાન કહે છે

ઈડર પોષ, ૧૯૫૫.

૪/૮૪૧

આજે દશા આદિ સંબંધી જે જણાવ્યું છે અને બીજ વાવ્યું છે તેને ખોતરશો નહિ તે સફળ થશે

એક શ્લોક વાંચતાં અમને હજારો શાસ્ત્રનું ભાન થઈ તેમાં ઉપયોગ ફરી વળે છે

'ચતુરંગુલ હૈ દૃગસેં મિલ હૈ'*—એ આગળ પર સમજાશે

અમદાવાદ ભીમનાથ વૈશાખ શુદ ૬, ૧૯૫૬

૪/૮૪૨

ૐ

ભગવદ્ગીતામાં પૂર્વાપર વિરોધ છે, તે અવલોકવા તે આપેલ છે પૂર્વાપર શું વિરોધ છે તે અવલોકનથી જણાઈ આવશે પૂર્વાપરઅવિરોધ એવું દર્શન, એવાં વચન તે વીતરાગનાં છે

ભગવદ્ગીતા પર ઘણાં ભાષ્ય-ટીકા રચાયાં છે, વિદ્યારણ્યસ્વામીની જ્ઞાનેશ્વરી આદિ દરેક પોતપોતાની માન્યતા ઉપર ઉતારી ગયા છે 'થિઓસૉફી' વાળી તમને આપેલી ઘણે ભાગે સ્પષ્ટ છે

મણિભાઈ કહે છે (ષડ્દર્શનસમુચ્ચયની પ્રસ્તાવનામાં) કે હરિભદ્રસૂરિને વેદાંતની ખબર ન હતી વેદાંતની ખબર હત તો એવી કુશાગ્રબુદ્ધિના હરિભદ્રસૂરિ જૈન તરફથી પોતાનું વલણ ફેરવી વેદાંતમાં ભળત ગાઢમતાભિનિવેશથી મણિભાઈનું આ વચન નીકળ્યું છે હરિભદ્રસૂરિને વેદાંતની ખબર હતી કે નહીં એ મણિભાઈ જો હરિભદ્રસૂરિનો 'ધર્મસંગ્રહણી' જોયો હત તો ખબર પડત હરિભદ્રસૂરિને વેદાંતાદિ બધા દર્શનોની ખબર હતી. તે બધા દર્શનોની પર્યાલોચનાપૂર્વક તેમણે જૈનદર્શનને પૂર્વાપરઅવિરોધ પ્રતીત કર્યું હતું અવલોકનથી જણાશે ષડ્દર્શનસમુચ્ચયના ભાષાંતરમાં દોષ છતાં મણિભાઈએ ભાષાંતર ઠીક કર્યું છે એ સુધારી શકાશે.

મોરબી, ચૈ૦ શુદ ૮, ૧૯૫૬

૪/૮૪૩

ૐ

વર્તમાનકાળમાં ક્ષયરોગ વિશેષ વૃદ્ધિ પામ્યો છે અને પામતો જાય છે એનું મુખ્ય કારણ બ્રહ્મચર્યની ખામી આળસ અને વિષયાદિની આસક્તિ છે ક્ષયરોગનો મુખ્ય ઉપાય બ્રહ્મચર્ય સેવન, શુદ્ધ સાત્ત્વિક આહાર-પાન અને નિયમિત વર્તન છે

શ્રી મોરબી ચૈ૦ શુદ ૯ ૧૯૫૬

---

* ખ૦ ૭, આંક ૧૭૨, ૫૬ ૭ મા [illegible] છે—[illegible]

૪/૮૪૪.

ૐ

યથાર્થ જ્ઞાનદશા, સમ્યક્‌ત્વદશા, ઉપશમદશા, તે તો જે યથાર્થ મુમુક્ષુ જીવ સત્પુરુષના સમાગમમાં આવે તે જાણે.

જેમના ઉપદેશે તેવી દશાના અંશો પ્રગટે તેમની પોતાની દશામાં તે ગુણ કેવા ઉત્કૃષ્ટ રહ્યા હોવા જોઈએ તે વિચારવું સુગમ છે, અને એકાંત નયાત્મક જેમનો ઉપદેશ હોય, તેથી તેની એક પણ દશા પ્રાપ્ત થવી સંભવતી નથી. સત્પુરુષની વાણી સર્વ નયાત્મક વર્તે છે.

ο ο ο .

બીજાં પ્રશ્નોના ઉત્તર:—

પ્ર૦–જિનઆજ્ઞાઆરાધક સ્વાધ્યાયધ્યાનથી મોક્ષ છે કે શી રીતે?

ઉ૦–તથારૂપ પ્રત્યક્ષસદ્‌ગુરુને યોગે અથવા કોઈ પૂર્વના દૃઢઆરાધનથી જિનાજ્ઞા યથાર્થ સમજાય, યથાર્થ પ્રતીત થાય અને યથાર્થ આરાધાય તો મોક્ષ થાય એમાં સંદેહ નથી.

પ્ર૦–જ્ઞાનપ્રજ્ઞાએ સર્વ વસ્તુ જાણેલી પ્રત્યાખ્યાનપ્રજ્ઞાએ પચ્ચખે તે પંડિત કહ્યા છે.

ઉ૦–તે યથાર્થ છે. જે જ્ઞાને કરીને પરભાવ પ્રત્યેનો મોહ ઉપશમ અથવા ક્ષય ન થયો, તે જ્ઞાન અજ્ઞાન કહેવા યોગ્ય છે, અર્થાત્ જ્ઞાનનું લક્ષણ પરભાવ પ્રત્યે ઉદાસીન થવું, તે છે.

પ્ર૦–એકાંત જ્ઞાન માને તેને મિથ્યાત્વી કહ્યા છે.

ઉ૦–તે યથાર્થ છે.

પ્ર૦–એકાંત ક્રિયા માને તેને મિથ્યાત્વી કહ્યા છે.

ઉ૦–તે યથાર્થ છે.

પ્ર૦–ચાર કારણ મોક્ષે જવાને કહ્યાં છે. તે ચારમાંથી એકે કારણ છોડીને મોક્ષે જાય કે ચાર સંયુક્તથી?

ઉ૦–જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એ ચાર કારણ મોક્ષનાં કહ્યાં છે, તે એક બીજાં અવિરોધપણે પ્રાપ્ત થયે મોક્ષ થાય.

પ્ર૦–સમકિત અધ્યાત્મની શૈલી શી રીતે છે?

ઉ૦–યથાર્થ સમજાયે પરભાવથી આત્યંતિક નિવૃત્તિ કરવી તે અધ્યાત્મમાર્ગ છે. જેટલી જેટલી નિવૃત્તિ થાય તેટલા તેટલા સમ્યક્ અંશ છે

પ્ર૦–'પુદ્‌ગલસેં રાતો રહે' છે,–ઇત્યાદિ.

ઉ૦–પુદ્‌ગલમાં રક્તમાનપણું તે મિથ્યાત્વભાવ છે.

પ્ર૦–'અંતરાત્મા પરમાત્માને ધ્યાવે'–ઇ૦.

૪/૮૫૨ *

વ્યસન વધાર્યા વધે છે અને નિયમમા રાખ્યા નિયમમા રહે છે વ્યસનથી કાયાને ઘણુ નુકસાન થતુ જાય છે, તથા મન પરવશ થતુ જાય છે તેથી આ લોક અને પરલોકનુ કલ્યાણ ચૂકી જવાય છે

દિવસ પ્રમાણે માણસની પ્રકૃતિ ન હોય તો માણસનુ વજન પડે નહી અને વજન વિનાનો માનખો આ જગતમા નકામો છે

પોતાને મળેલો મનુષ્ય દેહ ભગવાનની ભક્તિ અને સારાકામમા ગાળવો જોઈએ

વવાણીઆ, જે૦ વ૦ ૮, ગુરુ, ૧૯૫૬

૪/૮૫

કદાપિ જો નિવૃત્તિ મુખ્ય સ્થળની સ્થિતિના ઉદયનો અતરાય પ્રાપ્ત થયો તો હે આર્યે! સદા સવિનય એવી પરમનિવૃત્તિ, તે તમે શ્રાવણ વદ ૧૧ થી ભાદરપદ સુદ પૂર્ણિમા પર્યંત એવી રીતે સેવજો કે સમાગમવાસી મુમુક્ષુઓને તમે વિશેષ ઉપકારક થાઓ અને તે સૌ નિવૃત્તિભૂત સદ્નિયમોને સેવતા સત્શાસ્ત્ર અધ્યયનાદિમા એકાગ્ર થાય યથાશક્તિ વ્રત, નિયમ, ગુણના ગ્રહણ કરતા થાય

શરીર પ્રકૃતિમા સબળ અશાતાના ઉદયથી જો નિવૃત્તિમુખ્ય સ્થળનો અતરાય જણાશે તો અત્રેથી યોગશાસ્ત્રનુ પુસ્તક તમારા અધ્યયન મનનાદિ અર્થે ઘણુકરી મોકલવાનુ થશે, જેના ચાર પ્રકાશ બીજા મુમુક્ષુ ભાઈઓને પણ શ્રવણ કરાવવા પરમ લાભનો સભવ છે

હે આર્યે! આ પાવૃષિ પર્યુષણકાળમા પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી તથાપિ આગધ ઉત્તોનો તદ્દત્ સુદૃઢ ઉપયોગ વર્તે છે આત્મબળાધીનતાથી પત્ર લખાયુ છે

મોરબી શ્રા૦ વદ ૫ બુધ, ૧ ૫૬ ૐ શાતિ

૪/૮૭૦

ૐ

જે અધિકારી સમાગથી વિગમ પામી મુનિશ્રીના ચરણકમળ યોગે વિચરવા ઇચ્છે છે, તે અધિકારીને દીક્ષા આપવામા મુનિશ્રીને બીજો પ્રતિબધનો કઈ હેતુ નથી તે અધિકારીએ વડીલોનો સતોષ સપાદન કરી આજ્ઞા મેળવવી યોગ્ય છે, જેથી મુનિશ્રીના ચરણકમળમા દીક્ષિત થવામા બીજો વિક્ષેપ ન રહે

આ અથવા બીજા કોઈ અધિકારીને સમાગથી ઉપશમવૃત્તિ થઈ હોય અને તે આત્માર્થ સાધક છે એવુ જણાતુ હોય તો તેને દીક્ષા આપવામા મુનિવર્ગ અધિકારી છે માત્ર ત્યાગનાર અને ત્યાગ દેનારના શ્રેયનો માર્ગ વૃદ્ધિમાન રહે એવી દૃષ્ટિથી તે પ્રવૃત્તિ જોઈએ

* આ લખ શ્રીમદ્ના મૂળ લખાણ રૂપે નથી પણ ઉપદેશમા જણાય છે —સશોધક

ઉ૦-અંતરાત્મપણે પરમાત્મસ્વરૂપ ધ્યાવે તો પરમાત્મા થાય.

પ્ર૦-અને હાલ ધ્યાન શું વર્તે છે? ઇ૦.

ઉ૦-સદ્ગુરુનાં વચનને વારંવાર વિચારી-અનુપ્રેક્ષી-ને પરભાવથી આત્માને અસંગ કરવો તે

પ્ર૦-સમકિત નામ ધરાવી વિષયાદિની આકાંક્ષા ને પુદ્ગળભાવને સેવવામાં કંઈ બાધ નથી અને અમને બંધ નથી એમ કહે છે તે યથાર્થ કહે છે કે કેમ?

ઉ૦- જ્ઞાનિના માર્ગની દૃષ્ટિએ જોતાં તે માત્ર મિથ્યાત્વ જ કહે છે. પુદ્ગળભાવે ભોગવે અને આત્માને કર્મ લાગતા નથી એમ કહે તે જ્ઞાનિની દૃષ્ટિનું વચન નથી. વાચાજ્ઞાનીનું વચન છે.

પ્ર૦-જૈન પુદ્ગળભાવ ઓછો થયે આત્મધ્યાન પરિણમશે એમ કહે છે તે કેમ?

ઉ૦-તે યથાર્થ કહે છે

પ્ર૦-સ્વભાવદશા શો ગુણ આપે?

ઉ૦-તથારૂપ સંપૂર્ણ હોય તો મોક્ષ થાય.

પ્ર૦-વિભાવદશા શું ફળ આપે?

ઉ૦-જન્મ, જરા, મરણાદિ સંસાર

પ્ર૦-વીતરાગની આજ્ઞાથી પોરસીની સ્વાધ્યાય કરે તો શું ફળ થાય?

ઉ૦-તથારૂપ હોય તો યાવત્ મોક્ષ થાય

પ્ર૦-વીતરાગની આજ્ઞાથી પોરસીનું ધ્યાન કરે તો શું ફળ થાય?

ઉ૦-તથારૂપ હોય તો યાવત્ મોક્ષ થાય

આ પ્રમાણે તમારા પ્રશ્નોના સંક્ષેપમા ઉત્તર લખું છું

° ° °

લૌકિકભાવ છોડી દઈ, વાચાજ્ઞાન તજી દઈ, કલ્પિત વિધિનિષેધ તજી દઈ, જે જીવ પ્રત્યક્ષજ્ઞાનિની આજ્ઞાને આરાધી, તથારૂપ ઉપદેશ પામી, તથારૂપ આત્માર્થે પ્રવર્તે તેનું અવશ્ય કલ્યાણ થાય

નિજકલ્પનાએ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિનું સ્વરૂપ ગમે તેમ સમજી લઈને અથવા નિશ્ચયનયાત્મક બોલો શિખી લઈને સદ્વ્યવહાર લોપવામા જે પ્રવર્તે તેથી આત્માનું કલ્યાણ થવું સભવતુ નથી; અથવા કલ્પિત વ્યવહારના દુરાગ્રહમાં રોકાઈ રહીને પ્રવર્તતાં પણ જીવને કલ્યાણ થવું સભવતુ નથી.

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવું તેહ,
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ

—આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર

એકાંત ક્રિયાજડત્વમાં અથવા એકાંત શુષ્કજ્ઞાનથી જીવનું કલ્યાણ ન થાય.

મોરબી, વૈ૦ વદ ૮, ૧૯૫૬.

૪/૮૫૧ *

વ્યસન વધાર્યાં વધે છે અને નિયમમાં રાખ્યાં નિયમમાં રહે છે વ્યસનથી કાયાને ઘણું નુકસાન થતું જાય છે, તથા મન પરવશ થતું જાય છે તેથી આ લોક અને પરલોકનું કલ્યાણ ચૂકી જવાય છે

દિવસ પ્રમાણે માણસની પ્રકૃતિ ન હોય તો માણસનું વજન પડે નહીં, અને વજન વિનાનો માનખો આ જગતમાં નકામો છે

પોતાને મળેલો મનુષ્ય દેહ ભગવાનની ભક્તિ અને સારા કામમાં ગાળવો જોઈએ

વવાણીઆ, જે૦ વદ ૮, ગુરુ, ૧૯૫૬

૪/૮૫

યદ્યપિ જો નિવૃત્તિ મુખ્ય સ્થળની સ્થિતિના ઉદયનો અંતરાય પ્રાપ્ત થયો તો હે આર્ય! સદા સવિનય એવી પરમનિવૃત્તિ તે તમે શ્રાવણ વદ ૧૧ થી ભાદ્રપદ સુદ પૂર્ણિમા પર્યંત એવી રીતે સેવજો કે સમાગમવાસી મુમુક્ષુઓને તમે વિશેષ ઉપકારક થાઓ, અને તે સૌ નિવૃત્તિભૂત સદ્‌નિયમોને સેવતા સત્શાસ્ત્ર અધ્યયનાદિમાં એકાગ્ર થાય, યથાશક્તિ વ્રત, નિયમ, ગુણના ગ્રહણ કરતા થાય

શરીર પ્રકૃતિમાં સબળ અશાતાના ઉદયથી જો નિવૃત્તિમુખ્ય સ્થળનો અંતરાય જણાય તો અત્રેથી યોગશાસ્ત્રનું પુસ્તક તમારા અધ્યયન-મનનાદિ અર્થે ઘણું કરી મોકલવાનું થશે, જેના ચાર પ્રકાશ બીજા મુમુક્ષુ ભાઈઓને પણ શ્રવણ કરાવતાં પરમ લાભનો સંભવ છે

હે આર્ય! અલ્પાયુષિ દુષમકાળમાં પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી તથાપિ આરાધક જીવોનો તદ્વત્ શુદ્ધ ઉપયોગ વર્તે છે આત્મબળાધીનતાથી પત્ર લખાયું છે

મોરબી, શ્રા૦ વદ ૫ બુધ, ૧૯૫૬　　ૐ શાંતિ

૪/૮૭૦

ૐ

જે અધિકારી સમાગમથી વિરામ પામી મુનિશ્રીના ચરણકમળ યોગે વિચરવા ઇચ્છે છે, તે અધિકારીને દીક્ષા આપવામાં મુનિશ્રીને બીજો પ્રતિબંધનો કંઈ હેતુ નથી તે અધિકારીએ વડીલોનો સંતોષ સંપાદન કરી આજ્ઞા મેળવવી યોગ્ય છે, જેથી મુનિશ્રીના ચરણકમળમાં દીક્ષિત થવામાં બીજો વિક્ષેપ ન રહે

આ અથવા બીજા કોઈ અધિકારીને સંસારથી ઉપરામવૃત્તિ થઈ હોય અને તે આત્માર્થ સાધક છે એવું જણાતું હોય તો તેને દીક્ષા આપવામાં મુનિવરો અધિકારી છે માત્ર ત્યાગનાર અને ત્યાગ દેનારના શ્રેયનો માર્ગ વૃદ્ધિમાન રહે એવી દૃષ્ટિથી તે પ્રવૃત્તિ જોઈએ

* આ લેખ શ્રીમદ્‌ના મુદ્રા લખાણરૂપે નથી પણ ઉપદેશમાં જણાય છે —સંશોધક

ધર્મુમ્રી આજે રાજકોટપ્રત્યે ગમન થશે પ્રવચનસાર ગ્રંથ લખાય છે, તે અવસરે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે શાંતિ·

વઢવાણ ૧૫, ફા૦ શુદ ૬, શનિ, ૧૯૫૭

૪/૯૭૨.

શરીર સબંધમા બીજીવાર આજે અપ્રાકૃત ક્રમ શરૂ થયો

"જ્ઞાનિઓનો સનાતન સન્માર્ગ જયવત વર્તો"

રાજકોટ, ફા૦ વદ ૧૩, સોમ, ૧૯૫૭

૪/૯૭૩

શ્રી અનંત શાંતમૂર્તિ એવા ચંદ્રપ્રભસ્વામિને નમો નમ·

"વેદનીય તથારૂપ ઉદયમાનપણે વેદવામા હર્ષ શો શો?'

રાજકોટ, ચૈત્ર શુ૦ ૭ શુક્ર, ૧૯૫૭ ૐ શાંતિ·

૮

મનજીને આ પબારી થનારને પશ્ચાતાપ કરવાનો યોગે જ અવનત અવરે છે [સં૦ ૧૯૪૯ સ૦ નિ૦]

૧૧૯

મુ–પણે રહેવુ પડે છે એવા જિજ્ઞાસુ

"જીવને બે મોટા બધન છે, એક સ્વછંદ અને બીજુ પ્રતિબધ સ્વછંદ ટાળવાની ઇચ્છા જેની છે, તેણે જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવી જોઈએ, અને પ્રતિબધ ટાળવાની ઇચ્છા જેની છે, તેણે સર્વસગથી ત્યાગી થવ જોઈએ આમ ન થાય તો બધનનો નાશ થતો નથી જેનો સ્વછંદ છેદાયો છે તેને જે પ્રતિબધ છે, તે અવસર પ્રાપ્ત થયે નાશ પામે છે આટલી શિક્ષા સ્મરણ કરવા રૂપ છે'

વ્યાખ્યાન કરવુ પડે તો કરવુ પણ આ કર્તવ્યની હજુ મારી યોગ્યતા નથી અને આ મને પ્રતિબધ છે, એમ સમજતા જવા ઉદાસીન ભાવે કરવ ન કરવા નાકે જેટલા સામાને રુચિકર પ્રયત્ન થાય તેટલા કરવા અને તેમ બનાય તો કરવ પડે તા ઉપર પ્રમાણે ઉદાસીન ભાવ સમજીને કરવુ

મુબઈ, મહા શુ૦ ૭, રવિ, ૧૯૪૭

૧૯૫

ૐ

સુખના સિંધુ શ્રી સહજાનદજી, જગજીવન કે જગવદજી,
શરણાગતના સદા સુખદજી, પરમસ્નેહી છો પરમાનદજી

કૃપાપાત્રથી અમે પરમ પ્રસન્ન છીએ તમારો સત્સગ નિરતર ઇચ્છીએ છીએ

અમારી દશા હાલમા કેવી વર્તે છે? તે જાણવાની આપની ઇચ્છા રહે છે, પણ જેવી વિગતથી જોઈએ તેવી વિગતથી લખી શકાય નહીં એટલે વારવાર લખી નથી. અહે ટુકામા લખીએ છીએ

એક પુરાણપુરુષ અને પુરાણપુરુષની પ્રેમસપત્તિ વિના અમને કઈ ગમતુ નથી, અમને કોઈ પદાર્થમા રુચિ માત્ર રહી નથી, કઈ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થતી નથી, વ્યવહાર કેમ ચાલે છે એનુ ભાન નથી, જગત્ શું સ્થિતિમા છે તેની સ્મૃતિ રહેતી નથી, કોઈ શત્રુ મિત્રમા ભેદ ભાવ રહ્યો નથી, કોણ શત્રુ છે અને કોણ મિત્ર છે, એની ખબર રખાતી નથી, અમે દેહધારી છીએ કે કેમ તે સભારીએ ત્યારે માડ જાણીએ છીએ, અમારે શું કરવાનુ છે તે કોઈથી કળાય તેવુ નથી, અમે બધાય પદાર્થથી ઉદાસ થઈ જવાથી ગમે તેમ વર્ત્તિયે છીએ, વ્રત, નિયમનો કઈ નિયમ રાખ્યો નથી, જાત ભાતનો કઈ પ્રસગ નથી, અમારાથી વિમુખ જગતમા કોઈ માન્યુ નથી, અમારાથી સન્મુખ એવા સત્સગી નહીં મળતા ખેદ રહે છે, સપત્તિ પૂર્ણ છે એટલે સપત્તિની ઇચ્છા નથી, શબ્દાદિક વિષયો અનુભવ્યા સ્મૃતિમા આવવાથી અથવા ઈશ્વરેચ્છાથી તેની ઇચ્છા રહી નથી, પોતાની ઇચ્છાએ થોડી જ પ્રવૃત્તિ• કરવામા આવે છે, જેમ હરિએ ઇચ્છેલો ક્રમ દોરે તેમ દોરાઈએ છીએ, હૃદય પ્રાયે શૂન્ય જેવુ થઈ ગયુ છે, પાચે ઇંદ્રિયો શૂન્યપણે પ્રવર્ત્તવારૂપ જ રહે છે, નય પ્રમાણ વગેરે શાસ્ત્રભેદ સાભરતા નથી, કઈ વાચતા ચિત્ત સ્થિર રહેતુ નથી, ખાવાની, પીવાની, બેસવાની, સુવાની ચાલવાની અને બોલવાની વૃત્તિયો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્ત્તે છે, મન પોતાને સ્વાધીન છે કે કેમ એવુ યથાયોગ્ય ભાન રહ્યુ નથી

આમ સર્વ પ્રકારે વિચિત્ર એવી ઉદાસીનતા આવવાથી ગમે તેમ વર્ત્તાય છે એક પ્રકારે પૂર્ણ ઘેલછા છે, એક પ્રકારે તે ઘેલછા કઈ છુપી રાખીયે છીએ, અને જેટલી છુપી રખાય છે, તેટલી હાની છે યોગ્ય વર્ત્તિએ છીએ કે અયોગ્ય એનો કઈ હિસાબ રાખ્યો નથી આદિપુરુષને વિષે અખડપ્રેમ શિવાય બીજા મોક્ષાદિક પદાર્થોમાની આકાક્ષાનો ભગ થઈ ગયો છે આટલુ બધુ છતા મનમાનતી ઉદાસીનતા નથી એમ માનીએ છીએ, અખડપ્રેમખુમારી જેવી પ્રવહવી જોઈએ તેવી પ્રવહતી નથી, એમ જાણીએ છીએ, આમ સ્વાથી તે અખડખુમારી પ્રવહે એમ નિશ્ચયપણે જાણીએ છીએ પણ તે કરવામા કાળ કારણભૂત થઈ પડયો છે, અને એ સર્વનો દોષ અમને છે કે હરિને છે એવો ચોકસ નિશ્ચય કરી શકાતો નથી એટલી બધી ઉદાસીનતા છતા વેપાર કરીએ છીએ લઈએ છીએ દઈએ છીએ લખીએ છીએ, વાચીએ છીએ જાળવીએ છીએ અને ખેદ પામીએ છીએ, વળી હસીએ છીએ જેનુ ઠેકાણુ નથી, એવી અમારી દશા છે, અને તેનુ કારણ માત્ર હરિની સુખદ ઇચ્છા જ્યાસુધી માની નથી, ત્યાસુધી ખેદ મટવો નથી, સમજાય છે, સમજીએ છીએ, સમજશુ, પણ હરિ જ સર્વત્ર કારણરૂપ છે

જે મુનીને આપ સમજાવવા ઇચ્છો છો, તે હાલ જોગ છે, એમ અમે જાણતા નથી અમારી દશા મદજોગને હાલ લાભ કરે તેવી નથી, અમે એવી જજાળ હાલ ઇચ્છતા નથી, રાખી નથી, અને તેઓ બધાનો કેમ વહિવટ ચાલે છે, એનુ સ્મરણે નથી તેમ છતા અમને એ બધાની અનુકપા આવ્યા કરે છે, તેમનાથી અથવા પ્રાણી માત્રથી મનથી ભિન્નભાવ રાખ્યો નથી અને રાખ્યો રહે તેમ નથી

ભક્તિવાળા પુસ્તકો ક્વચિત્- વચિત્ વાંચીએ છીએ પણ જે સઘળું કરીએ છીએ તે ઉપરણા વગરની દશાથી કરીએ છીએ

પ્રભુની પરમ કૃપા છે અમને કોઈથી ભિન્નભાવ રહ્યો નથી, કોઈ વિષે દોષબુદ્ધિ આવતી નથી, મુનિ વિષે અમને કોઈ હલકો વિચાર નથી, પણ હરિની પ્રાપ્તિ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિમાં તેઓ પડ્યા છે એનું બીજજ્ઞાન જ તેમનું કલ્યાણ ? એવી એમની અને બીજા ઘણા મુમુક્ષુઓની દશા નથી સિદ્ધાંતજ્ઞાન સાથે જોઈએ, એ સિદ્ધાંતજ્ઞાન અમારા હૃદયને વિષે આવરિતરૂપે પડ્યુ છે હરિ ઇચ્છા હશે તો પ્રગટ થવા દેવાની હશે તો થશે

અમારે દેશ હરિ છે, જાત હરિ છે, કાળ હરિ છે, દેહ હરિ છે, રૂપ હરિ છે, નામ હરિ છે, દિશા હરિ છે, સર્વ હરિ છે, અને તેમ છતાં આમ વહિવટમાં છીએ એ એની ઇચ્છાનું કારણ છે

મુંબઈ, અષાડ શુદ ૧૩, ૧૯૪૭ ॐ શાંતિ શાંતિ શાંતિ

૩૦૮

"જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે અભિન્નબુદ્ધિ થાય, એ કલ્યાણનો મોટો નિશ્ચય છે," એવો સર્વે મહાત્મા પુરુષોનો અભિપ્રાય જણાય છે તમે તથા તે અન્ય વેદે જેનો દેહ હાલ વર્તે છે, તે બેય જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે જેમ અભિન્નતા વિશેષ નિર્મળપણે આવે તે પ્રકારની વાત પ્રસંગોપાત કરો, તે યોગ્ય છે, અને પરસ્પરમાં એટલે તેઓ અને તમે બન્ને નિર્મળહેત વર્તે તેમ પ્રવર્તવામાં બાધ નથી, પણ તે હેત જાત્યંતર થવું યોગ્ય છે જેવું સ્ત્રી-પુરુષને કામાદિ કારણે હેત હોય છે, તેવું હેત નહીં, પણ જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે બન્નેનો ભક્તિ રાગ છે, એવું બેય એક ગુરુપ્રત્યેનું શિષ્યપણું જોઈ અને નિરંતર તો સત્સંગ રહ્યા કરે છે એમ જાણી ભાઈ જેવી બુદ્ધિએ તેવે હેતે વર્તાય તે વાત વિશેષ યોગ્ય છે જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યેનો ભિન્નભાવ સાવ ટાળવા યોગ્ય છે

મુંબઈ, આસો શુદ ૧, ભોમ, ૧૯૪૯

૩૧૦

આત્માને સમાધિ થવા માટે—આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ માટે—સુધારસ કે જે મુખને વિષે વરસે છે, તે એક અપૂર્વ આધાર છે, માટે કોઈ રીતે તેને બીજજ્ઞાન કહો તો હરકત નથી, માત્ર એટલો ભેદ છે કે તે જ્ઞાન જ્ઞાનીપુરુષ, કે જે તેથી આગળ આત્મા છે, એમ જાણનાર હોવા જોઈએ

"દ્રવ્યથી દ્રવ્ય મળતું નથી, એમ જાણનારને કંઈ કર્તવ્ય કહી શકાય નહીં પણ તે ક્યારે? સ્વદ્રવ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવે યથાવસ્થિત સમજાયે, સ્વદ્રવ્ય સ્વરૂપ પરિણામે પરિણમી અન્યદ્રવ્યપ્રત્યે કેવળ ઉદાસ થઈ, કૃતકૃત્ય થયે કંઈ કર્તવ્ય રહેતું નથી. એમ ઘટે છે, અને એમ જ છે

મુંબઈ, કારતક શુદ ૬, મં ૧૯૫૦

૫૮૮ અ

[આ પત્ર વિભાગ પહેલામાં ગરૂઆતના પૃષ્ઠ ૩૬ મા આપેલ છે —સંશોધક]

૫૪૫

ચર્માવર્ત્ત ો ચરમ કરણ તથા ભવપરિણતિ પ િપા રે
દોષ ટળે ને દૃષ્ટિ ખુલે ભ ી પ્રાપતિ પ્રવચન વાક રે ૧
પરિચય પાતક ઘાતક સાધુશુ અ કશ ન અપચય ચેત રે
ગ્રથ અ ાત્મ શ્રવણ મનન કરી પરિશીલન નય હેત રે ૨
મુગધ સુગમ કરી સેવન લેખવે સેવન અગમ અનુપ રે
દેજો કદાચિત્ સેવક યાચના આનદઘન રસરૂપ રે ૩

—સવભજિન સ્તવન આનદઘન

ફાગણ વદ સવત ૧ ૫૫ વવાણીઆ

૫૪૬

उवसत खीणमोहो, मग्गे जिण भासिदेन समुवगदो,
णाणाणु मग्गचारी, निवाण पुरव्वजदि धीरो

દર્શનમોહ ઉપશાત અથવા ક્ષીણ થયો છે જેનો એવો ધીર પુરુષ વીતરાગોએ દર્શાવેલા માર્ગને અ ીકાર કરીને શુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવ પરિણામી થઈ મોક્ષપુર પ્રા યે જાય છે

વવાણીઆ ચૈત્ર શુદ ૧ સ૦ ૧૯૫૫

૪/૮૩૧

ॐ

અવિરોધ અને એકતા રહે તેમ કર્ત વ્ય છે અને એ સર્વના ઉપકારનો માર્ગ સમજે છે ભિન્નતા માની લઈ પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવ ઉલટો ચાલે છે અભિન્નતા છે, એકતા છે એમા સહજ સમજવા ફેરથી ભિન્નતા માનો છો એમ તે જીવોને શીખામણ પ્રાપ્ત થાય તો સન્મુખવૃત્તિ થવા યોગ્ય છે જ્યાસુધી અન્યોન્ય એકતા વ્યવહાર રહે ત્યાસુધી સર્વથા કર્ત વ્ય છે

મોહમયિ ક્ષેત્ર કા૦ શુ૦ ૫ (જ્ઞાન પચમી) સ૦ ૧૯૫૫ ॐ

૪/૮૯૫/૧

મોક્ષમાળાના પા૦ અમે માપી માપીને લખ્યા છે ફરી આવૃત્તિ અ ો સુખ ઉપજે તેમ પ્રવર્તો કેટલાક વાક્ય નીચે લીટી દોરી છે તેમ કરવા જરૂર નથી

શ્રોતા–વાચકને બનતાસુધી આપણા અભિપ્રાયે ન દોરવા લક્ષ રાખવું શ્રોતા–વાચકમા પોતાની મેળે અભિપ્રાય ઉગવા દેવો સારાસાર તોલ કરવાનુ વાચનાર–શ્રોતાના પોતાપર છોડી દેવુ આપણે તેમને દોરી તેમને પોતાને ઉગી શકે એવા અભિપ્રાયને થંભી ન દેવો

+

પ્રજ્ઞાવબોધ મોક્ષમાળાના ૧૦૮ મણકા અત્રે લખાવશું.*

પરમશ્રુત પ્રચારરૂપ એક યોજના ધારી છે તે પ્રચાર થઈ પરમાર્થમાર્ગ પ્રકાશ પામે તેમ થશે.

૧૯૫૬, ભાદ્રપદ વદ—વઢવાણ કૅાંપ.

૪/૮૯૭

શ્રી 'શાંત સુધારસ'નું પણ ફરી વિવેચનરૂપ ભાષાંતર કરવા યોગ્ય છે, તે કરશો.

મુંબઈ, માટુંગા, માગસર, ૧૯૫૭†

૪/૩૪૪.

રવિકે ઉદ્યોત અસ્ત હોત દિન દિન પ્રતિ,
અંજુલીકે જીવન જ્યોં, જીવન ઘટતુ હૈ;
કાલકે ગ્રસત છિન છિન, હોત છીન તન,
આરેકે ચલત માનો કાઠસો કટતુ હૈ;
એતે પરિ મૂરખ ન ખોજે પરમારથકો,
સ્વારથકે હેતુ ભ્રમ ભારત ઠટતુ હૈ;
લગ્યો ફિરે લોગનિસોં, પગ્યો પરિ જોગનિસોં,
વિષૈ રસ ભોગનિસોં, નેકુ ન હટતુ હૈ ૧.
જૈસે મૃગ મત્ત વૃષાદિત્યકી તપતિ માંહી,
તૃષાવંત મૃષાજલ કારણ અટતુ હૈ;
તૈસે ભવવાસી માયાહીસોં હિત માનિ માનિ,
ઠાનિઠાનિ ભ્રમ ભૂમિ નાટક નટતુ હૈ;
આગેકો ઢુકત ધાય પાછે બછરા ચરાય,
જૈસે દૃગહીન નર જેવરી વટતુ હૈ;
તૈસે મૂઢ ચેતન સુકૃત કરતૂતિ કરૈ,
રોવત હસત ફલ ખોવત ખટતુ હૈ ૨

—સમયસાર.

સં૦ ૧૯૪૮. સ નિ.

---

* આ ૧૦૮ મણકા ખંડ ૬, મોક્ષમાળામાં પૃષ્ઠ ૧૬૮ પર 'મોક્ષમાળાના પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગની સંકલના' તરીકે આપેલ છે.—સંશોધક.

† આ સંવત ૧૯૫૭ હોવાયોગ્ય નથી; કારણકે શ્રીમદ્‌ની એ અરસામાં મુંબઈ તરફ સ્થિતિ નહોતી.—સંશોધક.

વ્યાપાર વિષયક અંગત પત્રો.

(૧)

ભાઈ રેવાશંકર જગજીવનની કંપની, શ્રી મુંબઈ

અત્રે ગઈ કાલે આવવું થયું છે તમારું પત્ર મળ્યું છે વાંચી વીગત જાણી છે. તમારી તરફ મવવી ઘેના વાલજીનું રેશમી કપડનું કંઈ કામકાજ આવે* તો બરાબર તપાસીને કરશો ભાઈ અમૃતલાલને જણાવશો તેમને અવકાશ હોય તે વખતે સાથે લઈ ખરીદ કરશો રેશમી ઓઢણીઓ મગાવે તો પોત, પનો, રગ વગેરે બરાબર તપાસીને લેશો બાંધણી ચોખી જોઈને લેશો ભીમજી વનભજીને ત્યા નગ સારા હોય છે, પણ ા ^ પૈસા વધારે પડે છે, અને ભાયતગીએ નામપર જે ખત્રી બેસે છે તેને ત્યાથી આપણે કેટલી વાર લઈએ છીએ તે કઈક મોઘુ લે છે માટે નગ બરાબર તપાસી ભીમજી વનભજીના જેવા તેમની પાસેથી મળે તો લેશો ભીમજી વનભજીનો અને તેનો એક જ ભાવ હોય તો જેના નગ સારા હોય તેના લેજો ઓઢણીમા આના બે આના મોઘા પણ નીકો લેતા અટકે છે એટલુ ધ્યાનમા રાખજો આગીનના અર્ધીઆ મગાવે તે રગ બોજ અગમાટ, કુમાશ સારાના તેને ત્યા ચાલે છે બાર ટી ગાથના તેથી રૂપિને માના પણ સારા માર્કાની આગીન તેને ચાલશે ગ ૨૦ થી ૨૧ ^ જે તેણે ભાવ લખ્યો હાય તે આશરાની લેશો રેશમી અતલસ કઈ રગાવવાની હોય તે ભાઈ અમૃતલાલનુ ધ્યાન પહોંચે ત્યા રગાવશો રગબોજ, કુમાશ ઠીક થાય તેમ રાવગા મધવી ઘના વાલજીએ કહ્યુ ^ આ કપડ મગાવવુ છે, અને તમારી ત્યા હાજરી નથી તેથી બરાબર વખતે નહીં આવે તો ? તેના ઉત્તરમા મેં કહ્યું હતુ ^ કોઈ જાતની અડચણ નહીં આવે ત્યા ગારાથી સારુ કામ થઈ શકશે. ભાઈ અમૃતલાલપર લક્ષ આપીને આ ઉત્તર આપ્યો છે જેથી ભાઈ અમૃતલાલને સાથે લઈ જેમ મગાવનારને સતોષ થાય તેમ કરશો આટલી નાની બાબત વિશેષ રીતે લખી છે તેનુ કારણ એ છે કે રેશમી કપડમા કાઈ ફેરફાર આવે તો માણસના મનમા ઘણુ દુખ લાગે અને કામ બગાબર થશે એમ મેં કહ્યુ હતુ તે ખોટુ કહેના જેવો વખત આવે મોતી સબધી વીગત લખી તે ઠીક છે

---

* આ કપડ મોકલતા શ્રીમદ્‌ની પેઢીને બહુ તો એક બે રુપીઆની હકસાઈ (Commission Charge) મળવાની હતી મોતી જેવા પ્રમત્ત વ્યાપારની ઉપાધિઓ અને આકર્ષણો (Attractions) છતા આવા નિર્જીવ લાભના પ્રસગમા પણ તેઓની કર્તવ્ય બુદ્ધિ કેવી હતી તેનો ખ્યાલ આપવા અર્થે આ પત્ર અત્ર મૂકયો છે —સશોધક મ ન

દુકાન સબંધી કામ ત્યાંમા કંઈ મુઝવણ જેવુ દેખાય તો પાનુ વીરજી તથા ભાઈ અમૃતલાલ વગેરેની મદદથી કામ લેશો

અત્રે સુખવૃત્તિ છે બેન ઝબક તથા બેન મેનાને આશિષ કહેશો આશો શુદમા મુંબાઈ આવવાનો વિચાર રાખ્યો છે, તેવામા માતુશ્રી વગેરે તો આવે એવો વિચાર રાખ્યો છે, તેમ જણાવશો

ત્યા વરતમા મારે આવવાની જરૂર તમને લાગતી હોય તો લખશો એ જ વિનતિ

સાયલા, ભાદરવા વદ ૪, રવિવાર, ૧૯૫૨ લી૦ રાયચંદના પ્રણામ

(૨)

આજે પત્ર મળ્યુ છે *જર્મનનુ પાર્સલ પાછુ આવવા સબધી લખ્યુ તે જાણ્યુ છે સભાગ્યથી તરત અત્રેજ તેનો ભરી દેશો જર્મને ૨૮૨૮પૌંડની હુંડી લખી છે, તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે, તેણે રીટર્ન કમીશન ટકા એક લેખે ચડાવ્યુ છે, તે કમીશન ન લેવા માટે આપણને તેણે લખી આપ્યુ છે, જે કાગળ ફાઈલમા છે અઠાવીશ પૌંડ ઓછા ભરી શકાય કે કેમ? તે બનાજી વગેરેને પુછી તજવીજ કરશો વળી, કદી મોહનલાલ મગનલાલ (તેમના એજટ) એમ જણાવે કે જેટલી હુંડી આપી હોય તેની ટકા એક લેખે આડત લે છે, પાનુ આપણે આ વખતે તે આડત આપવાનો ઠરાવ નથી, વેચાત તો આપવી પડત આ વિષે જેઠાલાલને પણ પુછશો તમે તથા નગીનભાઈ પુરી તજવીજ કરશો ઉતાવળમા અઠાવીશ પૌંડ ભરાયા પછી તેની પચાત પડે આવતી કાલે વિગતથી પત્ર લખીશ

વવાણીઆ, સં૦ ૧૯૫૦ના શ્રાવણ વદ ,, લી૦ રાયચંદ.

શાહ રેવાશંકર જગજીવનની કંપની, મુંબઈ

---

* પેરીસમા મોન્ટવર એ જમનના નામની એક ફ્રેંચ પેઢી હતી તના પર લગભગ ૪૧,૦૦૦ રૂા ની કીમ્મતનુ મોતીનુ પાર્સલ મોકલેલ ત્યા પાસ ન વેચાતા પાછુ આવતા તેનુ—પાછા આવનાર પાર્સલોની–હકસાઈ (Return Commission) નહીં લેવાનો શ્રીમદ્ની પેઢી સાથે મો જર્મને ઠરાવ કર્યો તો છતાં તેનો ટકસાઈ ચડાવીને હુંડી લખી મોકલેલી પોતાની પેઢીને તે ઠરાવથી પરિચિત કરવાના હેતુએ શ્રીમદે આ પત્ર લખ્યો છે આખો પત્ર જો કે શ્રીમદ્ની વ્યાપારી માર્ગદર્શક છે, છતાં પણ તેમાના નીચના શબ્દ વિશેષ ધ્યાનને પાત્ર છે—'તે કમિશન ન લેવા માટે આપણને તેણે લખી આપ્યુ છે જે કાગળ ફાઈલમા છે' મી જમશેદજી બનાજી નામના એક સુશીલ પારસી ગૃહસ્થ મુંબઈની મેસર્સ ફરામજી ... કંપનીના એક મેનેજર હતા તેઓ અને શ્રીમદ્ના જતુ પ્રેમાળ પરિચય હતો

—સંશોધક મ. દ.

(૩)

ભાઈ રેવાશંકર જગજીવનની કંપની પ્રત્યે, શ્રી મુંબઈ

ગયા પરમ દીવસે ભાઈ મનસુખનુ લખેલુ પત્ર મળ્યુ હતુ કાલે સાંજે તમારુ લખેલુ પત્ર મળ્યુ છે મોતીની માગણીઓ વગેરે લખ્યુ તે વાચ્યુ છે

○ ○ ○

અને હવે પછી જે ખરીદ કરવાના હોય અને વિલાયત ... રતા તે મોંઘી થતી હોય એ વગેરે જેવુ સ્વરૂપ હોય તે જણાવશો તેમજ રેવાશંકરભાઈને પત્ર લખો તેમા રોજ રોજ લેવડ દેવડ થાય અને ખાતમા રકમ હોય તે જણાવશો

જર્મનવાળા પાર્સલનો વગેરેપર હુંડી લખી છે, તેનો અવેજ હાલ ફરામજી સન્સને ત્યા રાખવામા અડચણ નથી અમુક રકમ જમે રખાવી હોય તે જણાવશો

દીવાનખાનામા બે ભાગ પડાવના ભાઈ મનસુખે લખ્યુ, તે ખુલાસો હવે પછી લખીશુ અત્રેથી રવિવારે વિદાય થવાનો વિચાર છે, તેનુ ઠેકાણુ તમને જણાવવાનુ ન બને ત્યાસુધી અત્રેને શીરનામે પત્ર લખશો એ જ વિનતિ

શ્રી સાયલા, ભાદ્રપદ વદી ૯, શુક્ર   **વિ૦ રાયચંદના યથાયોગ્ય**

(૪)*

ભાઈ શ્રી રેવાશંકર જગજીવનની કંપની પ્રત્યે, તથા ભાઈ શ્રી નગીનભાઈ પ્રત્યે, શ્રી મુંબઈ

તમારુ લખેલુ પત્ર એક ગઈ કાલે મળ્યુ છે

જેમા નં૦ ૧૭૭ ના વેચાણની તથા તા ૨૪ ૧-૮૯ વગેરેની માગણી લખી તે વાચી છે, તથા સીંગી ભુકા વગેરેની ખરીદ લખી તે જાણી છે તે સીરી ભુકા અ બ

---

* શ્રીમદે પોતાના બાવીસમા વર્ષે—સંવત ૧૯૪૬ ની સાલમા વ્યાપારમા પ્રવેશ કર્યો મોરબી નિવાસી ભાઈ રેવાશંકર જગજીવનના ભાગમા મુંબઈમા આડત અને શરાફી વગેરેનુ કામકાજ પ્રારભ્યુ શ્રીમદ્ની અવધાન અવસ્થામા વડોદરાવાળા ભાઈ માણેકલાલ ઘેલાભાઈ ઝવેરીને શ્રીમદ્નો પરિચય થયો હતો સંવત ૧૯૪૮–૪૯ મા ભાઈ માણેકલાલ દ્વારાએ સુરતવાળા ઝવેરી રાવબહાદુર નગીનચંદ ઝવેરચંદને શ્રીમદ્ના પરિચય થયો પરસ્પર અનુમતિથી શ્રીમદ્, ભાઈ રેવાશકર ભાઈ માણેકલાલ અને ભાઈ નગીનચંદે મોતીનો વ્યાપાર સહચારીપણાપૂર્વક આદર્યો પાછળથી સુરતના કેટલાક ઝવેરીઓ તથા અમદાવાદવાળા ઝવેરી છોટાલાલ નથુભાઈ જોડાયા જે સમયે મોતીનો વ્યાપાર આ મડળીએ શરૂ કર્યો તે સમયમા આ વ્યાપાર આજે જે વિસ્તૃત સ્થિતિએ પહોંચ્યો છે તેવી વિસ્તૃત સ્થિતિએ પહોંચેલો નહોતો તે સમય આ દેશના મોતીના વિસ્તૃત વ્યાપારનો પ્રારભ સમય હતો આ મડળીના વ્યાપારના પ્રારંભ ભાગમા સર્વ સહચારીઓની આર્થિક સ્થિતિ મોતીના જેવા બળવાન વ્યાપારને પહોંચી વળવાના સપૂર્ણ સામર્થ્યવાળી નહોતી આ મડળીના ખરીદી વિભાગમા માલની પસંદગીનો આધાર અનુભવે ભાઈ નગીનચંદપર રહેતો અને આર્થિક નાણા વિષયક કમાન અને વિલાયતના કમિશનનો વ્યવસાય મુખ્યતાએ શ્રીમદ્

લખવુ કારણભૂત નથી, પણ સહેજે ખેદ થયો કે આપણા લોકો કેટલાક લાભના વેપાર પોતે હાથે કરી ધુળધાણી મેળવે છે, જેનો લક્ષ તેમને ન આવી શકે ત્યા શુ કરી શકાય? કાઈ પણ વિચારથી, ધીરજથી, અને ક્રમથી કામ લેવાનુ હોય તો સામાન્ય રીતે લાભનો વેપાર થયા કરે, પણ તેવા એક વૃત્તિરૂપ પરિણામ નહી, અને દોરનારનો હેતુ તેવો નહીં, તેમજ તેને પડખે રહેનાર ઉચા અથવા પરવશ, ત્યા તે સૌને તેનુ સમજાવવાનુ મ્હીએ તો માને નહીં જ્યારે પછી તેવા પ્રસગમા વિચારી વર્તનાનુ ચિત્ત રાખવુ પડે સૌને એ વાત રુચવી મુશ્કેલ આ કઈ વેપાર નહીં કરવાની વાત નથી, પણ ક્રમે કરી વેપાર સારા આકારમા આવી શકે તેની વાત છે ઘણુ કરીને સુદ ૧૦ તમારી તરફ આવવુ થશે એક બીજાના મનને દુ ખ લગાડવા માટે અથવા ચાલતા કામમા વચ્ચે ડોળાણ કરવાના હેતુથી આ૫ર લખ્યુ નથી, પણ હવે પછી આપણે સૌ વેપાર કરીએ છીએ તેમા એક બીજાએ ઉપયોગ રાખ્યો હોય તો આ રસ્તો અતે લાભકારક છે બહુ ઉચા રહેવાનુ કે બહુ ઉચા અભિપ્રાયથી ખરીદી કર્યા કરવાનુ પરિણામ ઘણુકરી વિષમ આવે છે જવલ્લેજ સરખુ આવે છે, અને સ્વાભાવિક બજારને અનુસરી કામ લેવામા આવે, એટલે વિચારથી, ધીરજથી તથા ક્રમથી કામ લેવામા આવે તો તે કામ હમેશ સારા પાયાથી ચાલી શકે છે ધીરજ રાખવા જતા માન મળે જ નહીં એવી કલ્પના આપણા લોકોને સાધારણ રીતે રહે છે તે એક રીતે ઠીક છે, પણ તેથી એવી ધીરજ ત્યાગવી પણ ન જોઈએ – એમને એમ લેવાના ધોમા ઉચા ભાવે ખરીદ જ કર્યા કરવી, અને ક્રમે મોટા ભયમા ઉતરવાનુ થાય તેમ કરવુ આ મારી વાત નગીનભાઈએ કાઈ પણ લક્ષમા જરૂર કરી લેવા યોગ્ય છે એક બીજાને અરસ્પરસનો સબધ છે ત્યા હજાર પાચસેના નુકશાન ઉપર ધ્યાન આપી આ લખ્યુ નથી પણ આપણે સૌને કઈપણ આ વાત ધ્યાનમા રહેતી હોય અને કામ થયા કરતુ હોય તો લાબા વખત સુધી તે કામ ટકે, એવા હેતુથી લખ્યુ છે આ પત્ર નગીનભાઈને આપજો જો તેઓ જણાવે તો તમે વાચી સમજાવશો એ જ વિનતિ

શ્રી ખભાતપાસે, આસો શુદ ૭, બુધ, ૧૮૫૧ **લી૦ રાયચંદના પ્રણામ.**

(૫)*

ભાઈ શ્રી રેવાશંકર જગજીવનની કંપની પ્રત્યે, શ્રી મુંબઈ

ગઈ કાલે અત્રેથી પત્ર નગીનભાઈના નામનુ કવર લખી બીડ્યુ હતુ તે પહોંચ્યુ હશે એ કવર અત્રેથી બીડવામા સરતચુક થઈ છે કેમકે તે પત્ર વાચીને તમે બીડી આપ્યુ હોત તો અડચણ જેવુ નહોત મીરીના ભાવ ઘણા સખત છે એથી મને ભય રહે છે કે ગઈ સાલની પેઠે વેઠ કરવા જેવુ થશે, અથવા નુકશાનમા ઉતરવા જેવુ થશે, માટે વિચારીને ધીરજથી કામ લેવા જેવુ છે એ વગેરે ભાવાર્થ તે પત્રમા

* ઉપર આપેલા (૪) આકવાળા પત્રની નોંધ જુઓ—સશોધક મ ર

હુંડી રૂા ૬૪૫૪-૧૦-૪ ની મુદત દિન ૩ ત્રણની આવી તે મુદત આજે પાકતા તેના રૂા ૬૪૫૪-૧૦-૪ નેશનલ બૅંક ઑફ ઇન્ડીયાને ભર્યા

૪૮૩–૮–૮ **શ્રી રંગુનના વેપાર ખાતે ઉધાર.**

૭૮-૩-૧ લંડન પાર્સલ નંબર ૬૦૮ માણેકના બંડલ ૨ નું, પાર્સલ વગર હુંડીએ મોકલેલુ તે પાછુ આવતા ખરાજાતની વિગત —

પૌં ૨-૮-૦ જતા આવતાનો વીમો
૦-૫-૦ પાછા આવવાનો પોસ્ટેજ
૨-૮-૦ પૌંડ ૨૪૦ વેલ્યુ કરેલ તે પ્રમાણે પાછા આવતા આડત ટકા ૧ લેખે

૫-૧-૦ પ્રત ૧-૩-૮ લેખે રૂ ૭૮-૩-૧

૪૭૫૫-૬-૮ લંડન પાર્સલ નંબર ૬૧૩-૧૪ તે રંગુન ખાતે શા મનસુખલાલ સુરજમલના ભાગમા ખરીદેલા મોતીના પાર્સલો તેપર અત્રેથી હુંડી પૌંડ ૩૦૦ ની લખી હતી

પૌં ૩૦૦- ૦ -૦ અત્રેથી હુંડી લખી હતી તે.
૦-૧૦-૮ હુંડી પાકયા પછી દિવસ ૩ ઉપર થયા તેનુ વ્યાજ દર વર્ષે દર સેં કે ટકા ૫ લેખે
૬-૧૧ ૮ ખરાજાત
૧-૧૩- ૪ જતા આવતાનો વીમો
૧- ૩ -૧૧ તાર ખર્ચ તથા પાછા આવતા પોસ્ટેજ
૩-૧ ૬ પાછા આવવાની આડત ૮ ૧ાા લેખે (હુંડીવાળુ પાર્સલ હોવાથી)
૦- ૪ - ૦ બીલ સ્ટૅમ્પનો વગર

૬-૧૧- ૮

૩૦૭-૮-૫

૪૮૩૩-૮-૮

૧૮-૨-૧ લંડન પાર્સલ નંબર ૬૨૦ દાણો ૧ રંગુન ખાતે શા મનસુખલાલ સુરજમલના ભાગમા મોતી ખરીદેલ તેમાનો, તે પર હુંડી લખી નહોતી. ખરાજાતની વિગત —

પૌં. ૦– ૦– ૮ જતાં આવતાંનો વીમો.
૦–૧૯– ૦ તાર તથા પોસ્ટેજ.
૦– ૮– ૦ પૌં ૪૦ નું વેસ્યું કર્યું હતું તે પ્રમાણે
આડત ટકા ૧ લેખે પાછું આવ્યાની.
૧– ૭– ૮ પ્રત ૧–૩–૮ રૂા. ૧૮–૨–૧.

૧૯૦૨–૧૪–૬ ત્રણ ભાગ ખાતે ઉધાર, લંડનથી પાર્સલ નંબર ૬૩૫–૭ પાછાં આવ્યાં તેના રૂા. ભરવા પડ્યા તેની વિગતઃ—

પૌં. ૧૦૦–૦– ૦ અત્રેથી હુંડી લખી હતી તેનાં.
૦–૬–૧૦ હુંડી પાકયા પછી દિ. ૨૫ નું વ્યાજ.
૩–૩– ૭ ખરાજાતઃ
૦–૧૧–૪ જતાં આવતાં વીમો.
૧– ૭–૩ તાર અને પોસ્ટેજ પાછું આવતાં.
૧– ૪–૦ વેચ્યું પૌં ૮૦–૦–૦ પાછાં આવતાં આડત ટકા ૧ લેખે.
૦– ૧–૦ બીલ સ્ટેમ્પનો વટાવ.
૩– ૩–૭

૧૦૩–૧૦–૫ તેના પ્રત ૧–૩–૮ લેખે રૂા ૧૯૦૨–૧૪–૬.
કુલ પૌંડ ૪૧૬–૧૭–૩.

૬૪૫૮–૧૦–૪

વિ૦ રાયચંદ.

(૭)

તમારો કાગળ ૧ આજે મળ્યો તમે ચાંદી મોકલી હશે, ન મોકલી હોય તો મોકલી આપશો. વખતે લોકોએ ત્યાં કોઈ વેપારીને આપવી કરી હશે. કટકામાં કાપ સારો આવે તેમ કરશો

અમારે અવેજની બીલકુલ જરૂર નહીં પડે, માટે તમે અમારે માટે થઈ ચાંદી મોકલતાં અટકશો નહીં. ટાવરની સગવડ હોય તો તે પણ મોકલશો. નવો મેલ આવ્યે ભાવ ઘટવાની વકી રહેતી હોય તો ખમશો. અત્રેથી ગીની મોકલી છે. માટે તમે મોકલશો નહીં

અત્રેથી ઘણુંકરીને આવતી કાલે પાંચથી દશ હજાર રૂા. તમને તારથી મોકલાવીશું.
ઘણુંકરી રવિવાર સુધી અહીં રોકાવું થશે
બપોરે ત્રણ વાગે, મદ્રાસ, જ્યેષ્ઠ વદી ૦, શુક્રવાર, સ૦ ૧૯૫૫.

લી૦ રાયચંદના પ્રણામ.

(૨)*

બીજા જેઠ સુદ ૯ મંગળ દીનસેથી વ્યાપારમાંથી ભાગનો સબંધ અમે છોડ્યો

---

* આ પત્ર વડોદરાવાળા ઝવેરી શ્રીયુત માણેકલાલ ઘેલાભાઈ પ્રત્યે સંવત્ ૧૯૫૨ ના વર્ષમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે લખેલો જણાય છે. સુરત નિવાસી રાવ બહાદુર નગીનચંદ ઝવેરચંદ ઝવેરી અને અમદાવાદ નિવાસી ઝવેરી છોટાલાલ લલુભાઈ આદિ ભાગીદારોની સાથે મોતીના વ્યાપારનો સંબંધ નિવૃત્ત કર્યા પછી શ્રીમદ્‌ની વૃત્તિ વ્યાપારવ્યવસાયથી નિવૃત્તવાની હોઈ તેઓએ એક સમયે અર્થાત્ આ પત્ર લખાયો તે સમયે ભાગીદારીથી નિવૃત્તિ કર્યારૂપ સંકેત કરેલો. આ લેખકની સ્મરણશક્તિ યોગ્ય હોય તો શ્રી રેવાશંકરભાઈ અને આ લેખકને (શ્રીમદ્‌ના ભાઈને) શ્રીમદ્‌ની વ્યાપાર નિવૃત્તિનો સંકેત ખેદજનક હોવાથી તેમજ ભાઈ માણેકલાલનો આગ્રહ પણ તથાપ્રકારનો હતો (જુઓ આ પત્ર પછીનો પત્ર) એ કારણથી શ્રીમદ્‌ને પોતાના સંકેતને પરિત્યાગવો પડયો હતો. જે સમયમાં આ પત્ર લખાયો છે તે સમયમાં શ્રીમદે પોતાનો વ્યાપાર નિવૃત્તિને અંગે વિચારેલો સંકેત ભાઈ માણેકલાલને એવા ઉદ્દેશથી દર્શાવ્યો છે કે, ઝવેરી છોટાલાલ અને ઝવેરી નગીનચંદ આદિ મોતીના વ્યાપારના ભાગીદારોથી હિસાબ સમજી લઈ પછી તેમની અર્થાત્ ભાઈ માણેકલાલની સાથેનો હિસાબ સમજી લઈ પછી ભાઈ રેવાશંકરભાઈની સાથેનો પોતાનો અર્થાત્ શ્રીમદ્‌ના સહચારીપણાના હિસાબ સમજી ભાગીદારીનો સંબંધ નિવૃત્તિને પમાડવો. જે સમયે વ્યાપારનું ફળ જે આર્થિક લાભ—વટાવ—તેની પ્રાપ્તિ થઈ છે તે જ સમયે તેનો ઉપભોગ ન ઇચ્છતાં તે વટાવ નું પોતાનું સ્વામીત્વ છોડી દેવારૂપ વૃત્તિ આ પત્રથી વ્યક્ત થાય છે. તેઓના નીચેના શબ્દો આ વૃત્તિ સૂચવે છે— ત્યાર પછી શ્રી રેવાશંકર તથા અમારા સહચારીપણાનો હિસાબ બાકીવાળી જે કાંઈ રકમ આ નામ પર આવે તે શ્રી મનસુખને નામે શ્રી રેવાશંકરે જમે કરવી અને શ્રી મનસુખની ઇચ્છા તથા તમારી ઇચ્છા અને (શ્રી રેવાશંકરની) ઇચ્છા એ સંપરગ સહચારીપણે રહેવાની હોય તો તમારે સૌએ ઇચ્છાનુસાર કરવું.' આર્થિક લાભ—વટાવ—રૂપમાં આવતાં જ પોતાનું સ્વામીત્વ પોતાના એ ભાઈને સુપ્રત કરી આપવાની બુદ્ધિ થવી એ જગત્—વ્યવહારના સામાન્ય ક્રમ કરતાં કાંઈ વિલક્ષણતા—વિશેષતા—ગણાવા યોગ્ય છે કે નહીં તે વિચારવા અર્થે આ પત્ર અહીં સ્થિર કર્યો છે. એક અવિભક્ત કુટુંબના સભ્ય તરીકે શ્રીમદે પોતાના ભાઈને, દ્રવ્ય સુપ્રત કરવાની બુદ્ધિ કરી ત્યાં બીજી કોઈ વિશેષતાનું સૂચન થાય છે? આ સમયે શ્રીમદ્‌ને એક પુત્રનું હોવાપણું હતું, વ્યવહારશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ રકમ પોતાના ભાઈના નામપર ચઢાવતાં અવિભક્ત કુટુંબના નિયમોનું પાલન થતું હોય છતાં સગીર પુત્રના હિતની નિર્ભયતાને અર્થે ભાઈ અને પુત્રના સંયુક્ત નામપર ચઢાવવાનું જગત—જીવો ઇચ્છે એ વ્યવહારનો દૈનિક અનુભવ છે. વળી, આ સમયે પિતાશ્રીની વિદ્યમાનતા હતી તો અવિભક્ત કુટુંબના નિયમોનું પાલન થાય, સગીર પુત્રનું હિત નિર્ભય રાખતાં ભાઈને પણ ભ્રાતૃભાવ અવિકલ લાગે તેવું થવા અર્થે પિતાશ્રીના નામપર રકમ ચઢાવવાનું ઇચ્છ્યું હોત તો પણ સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છતાં, શ્રીમદે પોતાના ભાઈના નામપર રકમ જમે કરવા લખ્યું, તે પ્રસંગો વિચારવાથી શ્રીમદ્ અને તેના ભાઈના પરસ્પરના સંબંધનો અને શ્રીમદ્‌ની દ્રવ્ય સંબંધી વિરક્ત મનોધારણાનો કંઈક ખ્યાલ આવી શકવા યોગ્ય છે.—મનસુખરામ રવજી

દીધો છે તે વાત તમને જણાવવાનો તેવામા જ વિચાર હતો પા૨ ઈ પ્રસગોને લઈને તેમ ક તા વિલબ થયેલ છે

બીજા જેઠ પ્રથમ જે મઈ વ્યાપારાદિ સહચારીપણે ૨ હોય તે નાગ વાળી એમ બીજાએ તે પ્રતિબધ હિત થવુ યો ય છે શ્રી ટોટાલાલ આદિ સાથેના વેપાર પ્રસગમા રહેલો બાળીનો હિસાબ તથા તમારા પ્રસગનો હિસાબ એ તરતમા પ્રથમ નાડી વાળવો યોગ્ય છે ત્યાર પછી શ્રી રેવાશ તથા અમારા હ્હચારીપણાનો હિસાબ માગી વાગી જે ઈર ન આ નામ પર આવે તે ની મનસુખને નામે ની રેવાશમ્રે જમે મ્રી અને શ્રી મનસુખની ઇચ્છા તથા તમારી ઇચ્છા અને તેમની ઇચ્છા અ પગસ સહચારીપણે રહેવાની હોય તો તમારે સૌએ ઇચ્છા નુસાર કરવુ એ પ્ર રે અમારી વિનતિ છે

(૯)

બીજા જેઠ ૨ ગનિએ આપના પ્ર યે લખેલ પત્ર ૦ ૦ ૦

જેમ થા ય આ ય છે તેમ થાવ્યુ આવે અને મને મઈ કઈ પ્રતિબધથી વર્તવાનુ કારણ નથી એવો ભાવાર્થ આપે લખ્યો તે વિષે સંક્ષેપમા જણવા અર્થે નીચે લખુ છુ

જૈનદર્શનની રીતિએ જોતા સમ્યગ્દર્શન અને વેદાન્તની રીતિએ જોતા કેવલજ્ઞાન અમને સભવ છે જૈનના કેવલજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ લખ્યુ છે તે જ માત્ર સમજવુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે

વળી વર્તમાનમા તે જ્ઞાનનો તેણે જ નિષધ કર્યો છે જેથી તત્સબંધી પ્રયત્ન કરવુ પણ સફળ ન દેખાય

જૈન પ્રસ ગમા અમારો વધારે નિવાસ થયો છે, તો કોઈ પણ પ્ર રે તે માર્ગનો ઉદ્ધાર અમ જેવાને હાથે વિશેષ કરીને થઈ શ કેમ તેનુ સ્વરૂપ વિશેષે કરીને સમજાયુ હોય એ આદિ ૦ ૦ ૦ વર્તમાનમા જૈનદર્શન એટલુ બધુ અ યવસ્થિત અથવા વિપરીત સ્થિતિમા જોવામા આવે છે કે તેમાથી જાણે જિનના ૦ ૦ ૦ છે અને લોકો માગ પ્રરૂપે છે બાહ્ય ક્ગરો બહુ બહુ વધારી દીધો છે, અને અત-માગનુ ઘણુંખરી જ્ઞાન વિચ્છેદ જેવુ થયુ છે વહોળા મા ગમા બસ ચાર વર્ષે કોઈ કોઈ મોગ આચાર્ય થયા દેખાય છે કે, જેથી લાખો માણસને વહોળી રીતિ સનેત થઈ પ્રાપ્ત થઈ હોય વળી સાધારણ રીતે કોઈ કોઈ આચાર્ય અથવા તે માર્ગના જાણનારા પુરુષો થયા કરે છે, અને જૈનમાર્ગમા ઘણા વર્ષો થયા તેવુ બન્યુ દેખાતુ નથી જૈનમા ગમા પ્રજા પણ ઘણી થોડી રહી છે, અને તેમા સેકડો ભેદ વર્તે છે એટલુ જ નહીં પણ મૂળમા ગની સન્મુખની વાત પણ તેમને કાને નથી પ ની અને ઉપદેશકના લક્ષમા નથી એવી સ્થિતિ વર્તે છે તેથી ચિત્તમા એમ આવ્યા કરે છે કે જો તે માગ વધારે પ્રચાર પામે તો તેમ કરવુ નહીં તો તેના વર્તની પ્ર તને મૂળ માર્ગપણે દોરવી

આ કામ ઘણું વિકટ છે. વળી, જૈનમાર્ગ પોતે જ સમજવો તથા સમજાવવો કઠણ છે. સમજાવતાં આટાં કારણ આવીને ઘણાં ઉભાં રહે તેવી સ્થિતિ છે, એટલે તેવી પ્રવૃત્તિ કરતાં ડર લાગે છે. તેની સાથે એમ પણ રહે છે કે, જો આ કાર્ય આ કાળમાં અમારાથી કંઈ પણ બને તો બની શકે; નહીં તો હાલ તો મૂળ–માર્ગ–સન્મુખ થવા માટે બીજાનું પ્રયત્ન કામ આવે તેવું દેખાતું નથી. ઘણુંકરી મૂળ–માર્ગ બીજાનાં લક્ષમાં નથી, તેમ તેવું દૃષ્ટાન્તે ઉપદેશવામાં પરમશ્રુત આદિ ગુણો જોઈએ છીએ, તેમજ અંતરંગ કેટલાક ગુણો જોઈએ છીએ તે અત્ર છે, એવું દૃઢ ભાસે છે.

એ રીતે જો મૂળમાર્ગ પ્રકટતામાં આણવો હોય તો પ્રકટ કરનારે સર્વસંગ-પરિત્યાગ કરવો યોગ્ય; કેમકે તેથી ખરેખરો સમર્થ–ઉપકાર થવાનો વખત આવે. વર્ત્તમાન દશા જોતાં, સત્તાના કાર્યોપર દૃષ્ટિ દેતાં, કેટલાક વખતે પછી તે ઉદયમાં આવવો સંભવે છે. અમને સહજસ્વરૂપેજ્ઞાન છે. જેથી યોગ સાધનની એટલી અપેક્ષા નહીં હોવાથી તેમાં પ્રવૃત્તિ કરી નથી; તેમ તે સર્વસંગપરિત્યાગમાં અથવા વિશુદ્ધદેશ-પરિત્યાગમાં સાધવા યોગ્ય છે. એથી લોકોને ઘણો ઉપકાર થાય છે; જો કે વાસ્તવિક ઉપકારનું કારણ તો આત્મજ્ઞાન વિના બીજું કાંઈ નથી.

હાલ બે વર્ષ સુધી તો તે યોગસાધન વિશેષ કરી ઉદયમાં આવે તેમ દેખાતું નથી. તેથી ત્યાર પછીની કલ્પના કરાય છે, અને ત્રણથી ચાર વર્ષ તે માર્ગમાં ગાળવામાં આવ્યાં હોય તો સર્વસંગ (પરિત્યાગી ?) ઉપદેશકનો વખત આવે; અને લોકોનું શ્રેય થવું હોય તો થાય. નાની વયે માર્ગનો ઉદ્ધાર કરવા સંબંધી જિજ્ઞાસા વર્ત્તતી હતી. ત્યાર પછી જ્ઞાનદશા આવ્યે ક્રમેકરીને તે ઉપશમ જેવી થઈ. પણ કોઈ કોઈ લોકો પરિચયમાં આવેલા તેમને કેટલીક વિશેષતા ભાસવાથી કાંઈક મૂળ-માર્ગપર લક્ષ આપેલો; અને આ બાજુનાં સૈકડો અથવા હજારો માણસો પ્રસંગમાં આવેલા. જેમાંથી કૈક સમજણવાળા તથા ઉપદેશક પ્રત્યે આસ્થાવાળા સોએક માણસો નીકળે. એ ઉપરથી એમ જોવામાં આવ્યું કે, લોકો તરવાના કામી વિશેષ છે, પણ તેમને તેવો યોગ બાઝતો નથી; જો ખરેખર ઉપદેશક પુરૂષોનો જોગ બને તો ઘણા જીવો મૂળમાર્ગ પામે તેવું છે, અને દયા આદિનો વિશેષ ઉદ્યોત થાય એવું છે. એમ દેખાવાથી કાંઈક ચિત્તમાં આવે છે કે, આ કાર્ય કોઈક કરે તો ઘણું સારૂં, પણ દૃષ્ટિ કરતાં તેવો પુરૂષ ધ્યાનમાં આવતો નથી, એટલે કાંઈક લખનાર પ્રત્યે જ દૃષ્ટિ આવે છે. પણ લખનારનો જન્મથી લક્ષ એવો છે કે, એ જેવું એકે જોખમ-વાળું પદ નથી અને પોતાની તે કાર્યની યથાયોગ્યતા જ્યાંસુધી ન વર્ત્તે ત્યાંસુધી તેની ઇચ્છા માત્ર પણ ન કરવી; અને ઘણુંકરી હજુ સુધી તેમ વર્તવામાં આવ્યું છે. માર્ગનું કાંઈપણ સ્વરૂપ કૈકને સમજાવ્યું છે, તથાપિ કોઈને એક વ્રત પચ્ચખાણ આપ્યું નથી, અથવા તમે મારા શિષ્ય છો અને અમે ગુરૂ છીએ એવો ઘણુંકરીને પ્રકાર દર્શિત થયો નથી. કહેવાનો હેતુ એવો છે કે, સર્વસંગપરિત્યાગ થયે તે કાર્યની પ્રવૃત્તિ સહજ સ્વભાવે ઉદયમાં આવે તો કરવી એવી માત્ર કલ્પના છે.

તેનો ખરેખરો આગ્રહ નથી. માત્ર અનુકંપાદિ તથા જ્ઞાનપ્રભાવ વર્તે છે તેથી કયારેક તે વૃત્તિ ઉઠે છે અથવા અલ્પાંશે અંગમાં તે વૃત્તિ છે, તથાપિ સ્વવશ છે એમ વારીએ છીએ. તેમ સર્વસંગપરિત્યાગ આદિ થાય તો હજારો માણસ મૂળ માર્ગને પામે અને હજારો માણસ તે સદ્‌માર્ગને આરાધી સદ્‌ગતિને પામે એમ અમારાથી થવું સંભવે છે. અમારા સંગમાં ત્યાગ કરવાને ઘણા જીવને વૃત્તિ થાય એવો અંગમાં ત્યાગ છે. ધર્મ સ્થાપવાનું માન મોટું છે, તેની સ્પૃહાથી પણ કદાપિ આવી વૃત્તિ રહે, પણ આત્માને ઘણીવાર તાવી જોતાં તે સંભવ હવેની દશામાં ઓછો જ દેખાય છે, અને કંઈક સત્તાગત રહ્યો હશે તો તે ક્ષીણ થશે એમ અવશ્ય ભાસે છે કેમકે યથાયોગ્યતા વિના દેહ છૂટી જાય એવી દૃઢ કલ્પના હોય તો પણ માર્ગ ઉપદેશવો નહીં, એમ આત્મનિશ્ચય નિત્ય વર્તે છે. એક એ બળવાન કારણથી પરિગ્રહાદિ ત્યાગ કરવાનો વિચાર રહ્યા કરે છે. મારા મનમાં એમ રહે છે કે વેદોક્ત ધર્મ પ્રકાશવો અથવા સ્થાપવો હોય તો મારી દશા યથાયોગ્ય છે. પણ જિનોક્ત માર્ગ સ્થાપવો હોય તો હજુ તેટલી યોગ્યતા નથી, તો પણ વિશેષ યોગ્યતા છે, એમ લાગે છે.

હે નાથ! કાં ધર્મોન્નતિ કરવારૂપ ઇચ્છા સહજપણે સમાવેશ પામે તેમ થાઓ, કાં તો તે ઇચ્છા અવશ્ય કાર્યરૂપ થાઓ. અવશ્ય કાર્યરૂપ થવી બહુ દુષ્કર દેખાય છે કેમકે અલ્પ-અલ્પ વાતમાં મતભેદ બહુ છે અને તેનાં મૂળ ઘણાં ઊંડાં ગયેલાં છે. મૂળ માર્ગથી લોકો લાખો ગાઉ દૂર છે. એટલું જ નહીં પણ મૂળ માર્ગની જિજ્ઞાસા તેમને ઉત્પન્ન કરાવવી હોય તો પણ ઘણાકાળનો પરિચય થયે પણ થવી કઠણ પડે એવી તેમની દુરાગ્રહાદિથી જડપ્રધાનદશા વર્તે છે.

° ° °

ઉન્નતિનાં સાધનોની સ્મૃતિ કરું છું
બોધબીજનું સ્વરૂપનિરૂપણ મૂળમાર્ગ પ્રમાણે ઠામ ઠામ થાય
ઠામ ઠામ મતભેદથી કંઈ જ કલ્યાણ નથી એ વાત ફેલાય
પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાએ ધર્મ છે એમ વાત લક્ષમાં આવે
દ્રવ્યાનુયોગ—આત્મવિદ્યા પ્રકાશ થાય
ત્યાગ વૈરાગ્યના વિશેષપણાથી સાધુઓ વિચરે
નવતત્ત્વ પ્રકાશ
સાધુધર્મપ્રકાશ
શ્રાવકધર્મપ્રકાશ
વિચાર
ઘણા જીવોની પ્રાપ્તિ *

* આ પત્ર ભાઈ માણેકલાલ ઉપર લખેલું હોય એમ લાગે છે બીજા જેઠ સુદ ૧ ને રોજ સહચારીપદની નિવૃત્તિનો જે પત્ર લખેલો તેના ઉત્તરમાં ભાઈ માણેકલાલે શ્રીમદ્‌ને આદરપૂર્વક લખેલું જણાય છે કે 'શ્રીમદ્ સહચારીપણાથી નિવૃત્ત ન બનો; સહચારી પણું જેમ ચાલ્યું આવે છે તેમ ચાલ્યા આવવા દેવું.' પરંતુ તેઓએ સહચારીનો નિર્ણય ન રાખ્યો. ભાઈ માણેકલાલના આવા ઉત્તરના પ્રત્યુત્તરમાં શ્રીમદે આ પત્ર લખી પોતાના જીવનનું લક્ષ્ય શું છે તે જણાવ્યું હોય એમ લાગે છે. પત્ર પૂર્ણ લખ્યો જણાતો નથી. —સંશોધક મ. ર.

આભ્યંતરપરિણામઅવલોકન

આભ્યંતરપરિણામઅવલોકન.

વર્ષ ૨૨ થી ૩૪ પર્યંત.

[આ પહેલાંનાં લેખોમાં શ્રીમદ્‌ના કેટલાક અંગત અભિપ્રાયો આવી જાય છે. તે ઉપરાંત તેમનું આભ્યંતર પરિણામ અવલોકન (Introspection) લખેલ ત્રણ હાથનોંધ (Memo-Books) પ્રાપ્ત થતાં અત્ર મૂકીએ છીએ. આ હાથનોંધમાં સ્વલોચનાથી ઉદ્ભવેલા પૃથક્-પૃથક્ ઉદ્ગારો સ્વઉપયોગાર્થે ક્રમરહિત લખેલા છે. આ હાથનોંધમાં બે વિલાયતના બાંધાની છે, અને એક અહિંના બાંધાની છે. પ્રથમની બેમાંથી એકના પુંઠા ઉપર અંગ્રેજી વર્ષ ૧૮૯૦ નું, અને બીજામાં ૧૮૯૬ નું, 'કેલેન્ડર' છે. અહીંવાળામાં નથી. વિલાયતવાળી બન્નેનાં કદ ઇંચ ૭×૪$\frac{1}{2}$ છે; અને અહીંવાળીનું કદ ઇંચ ૬$\frac{3}{4}$×૪ છે. ૧૮૯૦ વાળીમાં ૧૦૦, ૧૮૯૬ વાળીમાં ૧૧૬, અને ત્રીજી અહીંવાળીમાં ૬૦ પાનાં (Leaves) છે. આ ત્રણેમાં ઘણુંકરી એકે લેખ ક્રમવાર નથી. દૃષ્ટાંત તરીકે, ૧૮૯૦ વાળી હાથનોંધમાં લખવાનો પ્રારંભ બીજા પાના (ત્રીજા પૃષ્ઠ) થી 'સહજ' એ મથાળા નીચેનો લેખ જોતાં થયો જણાય છે. આ પ્રારંભલેખની શૈલી જોતા તે અંગ્રેજી વર્ષ ૧૮૯૦ અથવા વિક્રમ સંવત્ ૧૯૪૬ માં લખાયો હોય એમ સંભવે છે. આ પ્રારંભલેખ બીજા પાના-ત્રીજા પૃષ્ઠ-માં છે; જ્યારે પ્રારંભલેખ લખતી વેળા પહેલુ પૃષ્ઠ મૂકી દીધેલું તે પાછળથી લખ્યુ છે. આ જ રીતે ૫૧ મા પૃષ્ઠમાં સવત્ ૧૯૫૧ ના પોષ માસની મીતિનો લેખ છે. ત્યારપછી ૬૨ મા પૃષ્ઠમાં સંવત્ ૧૯૫૩ ના ફાગણ વદ ૧૨ નો લેખ છે. અને ૯૭ મા પૃષ્ઠમાં સંવત્ ૧૯૫૧ ના મહા શુદ ૭ નો લેખ છે; જ્યારે ૧૩૦ મા પૃષ્ઠમાં જે લેખ છે તે સંવત્ ૧૯૪૭ નો ભાસે છે. કેમકે તે લેખનો વિષય દર્શન-આલોચનારૂપ છે. જે દર્શન-આલોચના સંવત્ ૧૯૪૭ માં સમ્યગ્દર્શન (જુઓ હાથનોંધ પહેલીનો આંક ૩૧-'ઓગણીસેં સુડતાળીસે સમકિત શુદ્ધ પ્રકાશ્યું રે'-) થવા પૂર્વે

હોવાયોગ્ય છે. વળી ૧૮૯૬ એટલે સંવત્ ૧૯૫૨ વાળી હાથનોંધ લખવી શરુ કર્યા પછી તેમાં જ લખ્યું એમ પણ નથી કેમકે સંવત્ ૧૯૫૨ વાળી નવી હાથનોંધ છતાં ૧૮૯૦ (૧૯૪૬) વાળી હાથનોંધમાં સંવત્ ૧૯૫૩ ના લેખો છે. સંવત્ ૧૯૫૨ (૧૮૯૬) વાળી હાથનોંધ પૂરી થઈરહ્યા પછી ત્રીજી અહીંના બાંધાવાળી વાપરી છે એમ પણ નથી, કેમકે ૧૮૯૬ વાળીમાં ૨૭ પાનાં વાપર્યાં છે; અને ત્યારપછી તમામ કોરાં પડ્યાં છે. અને ત્રીજી અહીંના બાંધાવાળીમાં કેટલાક લેખો છે. જેમ સંવત્ ૧૮૯૬ વાળી મિમોણકમાં સંવત્ ૧૯૫૪ ના જ લેખ છે, તેમ અહીંના બાંધાવાળીમાં પણ છે તેવી જ રીતે ૧૮૯૦ વાળીમાં સંવત્ ૧૯૫૩ ના જ લેખ હશે અને ત્યારપછીના નહીં હોય એમ પણ કહી શકવું શક્ય નથી. તેમ ત્રણે મિમોણકમાં વચવચમાં ઘણાં પાનાંઓ કેવળ કોરાં પડતર છે; અર્થાત્ એમ અનુમાન થાય છે કે, જ્યારે જે મિમોણક હાથ આવી, અને ઉઘાડતાં જે પાનું નીકળ્યું તેમાં ક્વચિત્-ક્વચિત્ સ્વાલોચના પોતાને જ જાણવાને અર્થે લખી વાળેલ છે. જે અંગત લેખો છે તે, અને આ ત્રણે મિમોણક સ્વાલોચના અર્થે છે, તેટલા માટે અમે તેને 'આભ્યન્તરપરિણામઅવલોકન' એવા મથાળા નીચે અત્ર દાખલ કર્યા છે. આ આલોચનામાં કેટલાક તેમની દશા, આત્મજાગૃતિ અને આત્મમંદતા, અનુભવ, સ્વવિચાર અર્થે લખેલાં પ્રશ્નોત્તર, અન્ય જીવોનાં નિર્ણય કરવાના ઉદ્દેશથી લખેલાં પ્રશ્નોત્તર, દર્શનોદ્ધાર યોજનાઓ આદિ સંબંધે અનેક ઉદ્ગારો છે. જેમાં કેટલીક બાંધી લીધેલી ભાષા (સંજ્ઞા) માં છે. જ્યાં જ્યાં બની શક્યું ત્યાં સ્પષ્ટતા કરવા પ્રયત્ન કર્યું છે.—સંશોધક મ. ૨.]

હાથનોંધ ૧ લી.

૧.[૧] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧.

પ્રત્યેકે પ્રત્યેક પદાર્થનો અત્યંત વિવેક કરી આ જીવને તેનાથી વ્યાવૃત્ત કરવો એમ નિર્ગ્રંથ કહે છે.

શુદ્ધ એવા સ્ફટિકને વિષે અન્ય રંગનું પ્રતિભાસવું થવાથી તેનું જેમ મૂળ સ્વરૂપ લક્ષગત થતું નથી, તેમ શુદ્ધ નિર્મળ એવું આ ચેતન અન્ય

૧. ષડ્દર્શનમાં કહેલ પદાર્થના સ્વરૂપનો શ્રીમદ્નો જ્ઞાનાનુભવ આ વચનો દર્શાવે છે.—સંશોધક મ. ૨.

સંયોગના તાદાત્મ્યવત્ અધ્યાસે પોતાના સ્વરૂપનો લક્ષ પામતું નથી. યત્કિંચિત્ પર્યાયાંતરથી એ જ પ્રકારે જૈન, વેદાંત, સાંખ્ય, યોગાદિ કહે છે.

૨.[૧]

જીવનાં અસ્તિત્વપણાંનો તો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

જીવનાં નિત્યપણાંનો–ત્રિકાળ હોવાપણાંનો–કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

જીવનાં ચૈતન્યપણાંનો–ત્રિકાળ હોવાપણાંનો–કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

તેને કોઈ પણ પ્રકારે બંધ દશા વર્ત્તે છે એ વાતનો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

તે બંધની નિવૃત્તિ કોઈ પણ પ્રકારે નિઃસંશય ઘટે છે, એ વાતનો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

મોક્ષપદ છે એ વાતનો કોઈ પણ કાળે સંશય નહીં થાય.

૮૧.[૨] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૨.

જીવનું વ્યાપકપણું, પરિણામપણું, કર્મસબંધ, મોક્ષક્ષેત્ર શા શા પ્રકારે ઘટવા યોગ્ય છે તે વિચાર્યાવિના તથાપ્રકારે સમાધિ ન થાય. ગુણ અને ગુણીનો ભેદ સમજવા યોગ્ય પ્રકારે છે?

જીવનું વ્યાપકપણું, સામાન્યવિશેષાત્મકતા, પરિણામીપણું, લોકાલોકજ્ઞાયકપણું, કર્મસંબંધતા, મોક્ષક્ષેત્ર એ પૂર્વાપર અવિરોધથી શી રીતે સિદ્ધ છે?

એક જ જીવ નામનો પદાર્થ જુદાં જુદા દર્શનો, સંપ્રદાયો અને મતો જુદે જુદે સ્વરૂપે કહે છે. તેનો કર્મસંબંધ અને મોક્ષ પણ જુદે જુદે સ્વરૂપે કહે છે. એથી નિર્ણય કરવો દુર્ઘટ કેમ નથી?

---

૧. આ સદ્ભુત ૭ તત્ત્વોનો શ્રીમદ્નો અચલ નિર્ણય, તેઓના સમ્યગ્દર્શનની પ્રત્યક્ષતાનું પ્રમાણ ગણાય, કેમકે શ્રી સિદ્ધાન્ત આ પ્રકારના નિર્ણયને 'સમ્યગ્દર્શન' કહે છે—સંશોધક. મ ર

૨. તત્ત્વવિચારણારૂપ પ્રશ્નો, તત્વાર્થશ્રદ્ધાન (સંવત ૧૯૪૭) પૂર્વેના જણાય છે—સંશોધક મ ર

૩.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૩.

સહજ.

જે પુરુષ આ ગ્રંથમાં સહજ નોંધ કરે છે, તે પુરુષ માટે પ્રથમ સહજ તે જ પુરુષ લખે છે.

તેની હમણાં એવી દશા અંતરંગમાં રહી છે કે કંઈક વિના સર્વ સંસારી ઇચ્છાની પણ તેણે વિસ્મૃતિ કરી નાખી છે.[2]

તે કંઈક પામ્યો પણ છે, અને પૂર્ણનો પરમ મુમુક્ષુ છે. છેલ્લા માર્ગનો નિઃશંક જિજ્ઞાસુ છે.[3]

હમણાં જે આવરણો તેને ઉદય આવ્યાં છે, તે આવરણોથી એને ખેદ નથી, પરંતુ વસ્તુભાવમાં થતી મંદતાનો ખેદ છે.[4]

તે ધર્મની વિધિ, અર્થની વિધિ, કામની વિધિ, અને તેને આધારે મોક્ષની વિધિને પ્રકાશી શકે તેવો છે. ઘણા જ થોડા પુરુષોને પ્રાપ્ત થયો હશે એવો એ કાળનો ક્ષયોપશમી પુરુષ છે.[5]

તેને પોતાની સ્મૃતિ માટે ગર્વ નથી, તર્ક માટે ગર્વ નથી, તેમ તે માટે તેનો પક્ષપાત પણ નથી; તેમ છતાં કંઈક બહાર રાખવું પડે છે તેને માટે ખેદ છે.[6]

---

૧ આ હાથનોંધ (Memo-Book) [illegible] આ [illegible] (Autobiographical) પ્રથમ લેખ છે. આ હાથનોંધ વિ૦ સં૦ ૧૯૪૬ (ઈ૦ સ૦ ૧૮૯૦) ની છે.—[illegible] મ. ૨

૨. આ ઉદ્ગારો એવા પ્રકારનું સૂચન કરે છે કે, શ્રીમદ્‌ની આ સમયની [illegible] એવા પ્રકારમાં વર્તતી હતી કે, તેથી તેઓને વિષે કંઈક [illegible] સર્વ સંસારી ઇચ્છાની વિસ્મૃતિ થઈ હોય.—[illegible] મ. ૨

૩ આ [illegible] પરમ મુમુક્ષુપણું અને નિઃશંક જિજ્ઞાસુપણું [illegible] 'પરમપદ' ([illegible]) [illegible] છે.—[illegible] મ. ૨.

૪ [illegible] આ વચન [illegible] છે [illegible] —[illegible] મ. ૨.

૫ આ [illegible] ક્ષયોપશમ અને [illegible] શ્રીમદ્‌નો [illegible] છે.—[illegible] મ. ૨

૬ આ [illegible] પોતાની સ્મૃતિ અને તર્ક [illegible] શ્રીમદ્‌ે [illegible] —[illegible] મ. ૨

તેનુ અત્યારે એક વિષય વિના બીજા વિષયપ્રતિ ઠેકાણુ નથી તે પુરુષ જો કે તીક્ષ્ણ ઉપયોગવાળો છે, તથાપિ તે તીક્ષ્ણ ઉપયોગ બીજા કોઈ પણ વિષયમા વાપરવા તે પ્રીતિ ધરાવતો નથી [1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૪

૪ [2] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯

એકવાર તે સ્વભુવનમા બેઠો હતો જગત્મા કોણ સુખી છે, તે જોઉ તો ખરો પછી આપણે આપણે માટે વિચાર એની એ જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરવા અથવા પોતે તે સગ્રહસ્થાન જોવા ઘણા પુરુષો-(આત્માઓ)-ઘણા પદાર્થો તેની સમીપે આવ્યા

'એમા કોઈ જડ પદાર્થ હતો નહીં' 'કોઈ એકલો આત્મા જોવામા આવ્યો નહીં'

માત્ર કેટલાક દેહધારિયો હતા, જેઓ મારી નિવૃત્તિને માટે આવ્યા હોય એમ તે પુરુષને શકા થઈ

વાયુ, અગ્નિ, કે પાણી, ભૂમિ એ કોઈ કેમ આવ્યુ નથી?

(નેપથ્ય) તેઓ સુખનો વિચાર પણ કરી શકતા નથી દુ ખથી બિચારા પરાધીન છે

બે ઇદ્રિય જીવો કેમ આવ્યા નથી?

(નેપથ્ય) એને માટે પણ એ જ કારણ છે આ ચક્ષુથી જુઓ તેઓ બિચારાને કેટલુ બધુ દુ ખ છે

તેનો કપ-તેનો થરથરાટ-પરાધીનપણુ ઇત્યાદિક જોઈ શકાય તેવુ નહોતુ-તે બહુ દુ ખી હતા [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૦

(નેપથ્ય) એ જ ચક્ષુથી હવે તમે આખુ જગત્ જોઈ લ્યો પછી બીજી વાત કરો

---

૧ જો એક જ વિષયપ્રત્યે સતત તીક્ષ્ણ ઉપયોગ અહીં દર્શાવ્યો છે તે વિદેહ તે સ્વરૂપસ્થિતિનો સભવે છે —સશોધક મ ર

૨ આ વિનોદપદ્ધતિમા લખાયેલા લેખમા મોક્ષપદની શ્રેણિરૂપ જિનાગમ પ્રણીત ગુણસ્થાનકનુ સ્વરૂપ દર્શાવતા, અગીઆરમા 'ઉપશાતમોહગુણસ્થાનક'નો અભાવ કહ્યો છે તે પોતાને સબોધીને શ્રીમદે કહ્યો હોય એમ સભવે છે, કેમકે અન્યત્ર પણ એવા પ્રસગો જોવામા આવે છે કે જે ઉપરથી તેઓએ ઉપશાતમોહગુણસ્થાનકનો અભાવ માન્યો હોય એમ ધારી શકાય છે અને અગીઆરમા ગુણસ્થાનકનો અભાવ સમ્યક્ત્વનો પ્રકાર વિચારવામા ઉપયોગી સાધન છે આ લેખ પરથી શ્રીમદ્‌ની સ્થિતિ કયા ગુણસ્થાનકે વર્તતી હતી તે અનુમાની શકાય —સશોધક મ ર

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૪
વ્યવસ્થા અમે જેમ માનીએ છીએ તેમ માને છે તે પદની અતરગની તેની અભિલાષા છે પણ તેઓ પ્રયત્ન કરી શકતા નથી, કારણ થોડો વખત સુધી તેમને અતરાય છે

અતરાય શી? કરવા માટે તત્પર થાય એટલે થયુ

વૃદ્ધ –તમે ત્વરા ન કરો તેનુ સમાધાન હમણા જ તમને મળી શકશે–મળી જશે

ઠીક–આપની તે વાતને સમ્મત થઉ છઉ.

વૃદ્ધ –આ '૫'ના અકવાળો–એ કંઈક પ્રયત્ન પણ કરે છે બાકી '૪'ના પ્રમાણે છે

'૬' સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન કરે છે પણ પ્રમત્તદશાથી પ્રયત્નમા મદતા આવી જાય છે

'૭' સર્વ પ્રકારે અપ્રમત્તપ્રયત્નિ છે

'૮–૯–૧૦' તેના કરતા ક્રમે ઉજ્વળ, પણ તે જ જાતિના છે '૧૧'ના અકવાળા પતિત થઈ જાય છે માટે અહીં તેનુ આગમન નથી દર્શન થવા માટે બારમે જ હું–હમણા તે પદને સંપૂર્ણ જોવાનો છુ–પરિપૂર્ણતા પામવાનો છુ આયુષ્યસ્થિતિ પૂરી થયે તમે જોયેલુ પદ–તેમા એક મને પણ જોશો —

પિતાજી –તમે મહાભાગ્ય છો [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫

આવા અક કેટલા છે?

વૃદ્ધ –ત્રણ અક પ્રથમના તમને અનુકૂળ ન આવે અગિયારમાનુ પણ તેમ જ '૧૩-૧૪' તમારી પાસે આવે એવુ તેમને નિમિત્ત રહ્યુ નથી '૧૩' યત્કિંચિત્ આવે પણ પૂ૦ ક૦ હોય તો તેઓનુ આગમન થાય નહીંતો નહીં ચૌદમાનુ આગમન કારણ માગથી નહીં કારણ નથી

(નેપથ્ય) 'તમે એ સઘળાના અતરમા પ્રવેશ કરો હું સહાયક થઉ છઉ

આવો–૪ થી ૧૧+૧૨ સુધી ક્રમે ક્રમે સુખની ઉત્તરોત્તર ચઢતી લહરીઓ છૂટતી હતી વધુ શુ કહીએ? મને તે બહુ પ્રિય લાગ્યુ, અને એ જ મા૦ પોતાનુ લાગ્યુ

વૃદ્ધે મારા મનોગત ભાવ જાણીને કહ્યુ એ જ તમારો કલ્યાણમાર્ગ હશો તો જાવ, અને આવો તો આ સમુદાય રહ્યો ઊઠીને ભાગી ગયો

(સ્વવિચારભુવન, દ્વાર પ્રથમ)

૫[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૭.

કાયાનુ	નિયમિતપણુ.
વચનનુ	સ્યાદ્વાદપણુ.
મનનુ	ઔદાસીન્યપણુ.
આત્માનુ	મુક્તપણુ

(આ છેલ્લી સમજણ)

૬[2] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૮.

આત્મસાધન.

દ્રવ્ય-હુ એક છુ, અસગ છુ, સર્વ પરભાવથી મુક્ત છુ
ક્ષેત્ર-અસખ્યાત નિજઅવગાહના પ્રમાણ છુ.
કાળ-અજર, અમર, શાશ્વત છુ સ્વપર્યાયપરિણામી સમયાત્મક છુ.
ભાવ-શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર નિર્વિકલ્પ દૃષ્ટા છુ

૭[3] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૯.

વચન સયમ-	વચન સયમ-	વચન સયમ
મનો સયમ-	મનો સયમ-	મનો સયમ
કાય સયમ-	કાય સયમ-	કાય સયમ

કાય સયમ

ઇંદ્રિય સક્ષેપતા,	આસન સ્થિરતા
ઇંદ્રિય સ્થિરતા,	સઉપયોગ યથાસૂત્ર પ્રવૃત્તિ

વચન સયમ

મૌનતા	સઉપયોગ યથાસૂત્ર પ્રવૃત્તિ
વચન સક્ષેપ	વચનગુણાતિશયતા

મનો સયમ

મનો સક્ષેપતા	મન સ્થિરતા
આત્મચિંતનતા	———

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ

---

૧ જ્ઞાનક્રમવિચારણા જણાય છે—સશોધક મ ર
૨ શુદ્ધ નયાપેક્ષા આત્મસ્વરૂપનુ અત્ર અવલોકન કર્યું જણાય છે—સશોધક મ ર
૩ યોગસક્ષેપાર્થ સયમગ્રહણ કેવા પ્રકારે કરવો તે સબધીની વિચારણા અત્ર કરી જણાય છે—સશોધક મ ર

ઠીક ત્યારે દર્શન થયુ, આનંદ પામ્યો પણ પાછો ખેદ જન્મ્યો
(નેપથ્ય) હવે ખેદ કા કરો છો ?
મને દર્શન થયુ તે શુ સમ્યક્ હતુ ?
'હા'
સમ્યક્ હોય તો પછી ચન્દ્રવર્ત્યાદિક તે દુ ખી કેમ દેખાય ?
'દુ ખી હોય તે દુ ખી, અને સુખી હોય તે સુખી દેખાય'
ચક્રવર્ત્તિ તો દુ ખી નહીં હોય ?
'જેમ દર્શન થયુ તેમ શ્રધો વિશેષ જોવુ હોય તો ચાલો મારી સાથે'
ચક્રવર્ત્તિના અંત કરણમાં પ્રવેશ કર્યો

અત કરણ જોઈને પેલુ દર્શન સમ્યક્ હતુ એમ મેં માન્યુ તેનુ અત કરણ બહુ દુ ખી હતુ અનત ભયના પર્યાયથી તે થરથરતું હતું કાળ આયુષ્યની દોરીને ગળી જતો હતો હાડ માસમા તેની વૃત્તિ હતી કાકરામા તેની પ્રીતિ હતી ક્રોધ, માનનો તે ઉપાસક હતો બહુ દુ ખ

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧

વારુ આ દેવોનુ દર્શન પણ સમ્યક્ સમજવુ
'નિશ્ચય કરવા માટે ઇંદ્રના અત કરણમા પ્રવેશ કરીએ'
ચાલો ત્યારે—

(તે ઇંદ્રની ભવ્યતાથી ભૂલ ખાધી) તે પણ પરમ દુ ખી હતો બીચારો ચવીને કોઈ મિલત્સ સ્થળમા જન્મવાનો હતો માટે ખેદ કરતો હતો તેનામા સમ્યક્દૃષ્ટિ નામની દેવી વસી હતી તે તેને એમા વિશ્રાંતિ હતી એ મહાદુ ખ શીવાય તેના બીજા ઘણાય અવ્યક્ત દુ ખ હતા

પણ (નેપથ્ય)—આ જડ એકલા કે આત્મા એકલા જગતમા નથી શુ ?—તેઓએ મારા આમનણને સન્માન આપ્યુ નથી

'જડને જ્ઞાન નહીં હોવાથી તમારુ આમનણ તે બિચારા ક્યાથી સ્વીકારે ? સિદ્ધ (એકાત્મભાવી) તમારુ આમનણ સ્વીકારી શકતા નથી તેની તેમને કઈ દરકાર નથી'

એટલી બધી બેદરકારી ? આમનણને તો માન્ય કરવુ જોઈએ, તમે શુ કહો છો ?

'એને આમત્રણ-અનામત્રણથી કઈ સબધ નથી

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૨.

'તેઓ પરિપૂર્ણ સ્વરૂપસુખમાં વિરાજમાન છે.' એ મને બતાવો. એકદમ-બહુ ત્વરાથી.

'તેનું દર્શન બહુ દુર્લભ છે. લ્યો આ અંજન આંજી દર્શન પ્રવેશ મેળાં કરી જુઓ.'

અહો ! આ બહુ સુખી છે. એને ભય પણ નથી. શોક પણ નથી. હાસ્ય પણ નથી. વૃદ્ધતા નથી. રોગ નથી. આધિએ નથી. વ્યાધિએ નથી. ઉપાધિએ નથી. એ બધુંય નથી. પણ . . . અનંત અનંત સચ્ચિદાનંદ સિદ્ધિથી તેઓ પૂર્ણ છે. આપણને એવા થવું છે.

'ક્રમે કરીને થઈ શકશો.'

તે ક્રમ બ્રમ અહીં ચાલશે નહીં. અહીં તો તુરત તે જ પદ જોઈએ.

'જરા શાંત થાઓ. સમતા રાખો; અને ક્રમને અંગીકાર કરો. નહીંતો તે પદયુક્ત થવું નહીં સંભવે.'

'થવું નહીં સંભવે' એ તમારાં વચન તમે પાછાં લ્યો. ક્રમ ત્વરાથી બતાવો, અને તે પદમાં તુરત મોકલો.

'ઘણા માણસો આવ્યા છે. તેમને અહીં બો—

લાવો. તેમાંથી તમને ક્રમ મળી શકશે.' [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૩.

ઇચ્છયું કે તેઓ આવ્યા;—

તમે મારું આમંત્રણ સ્વીકારી આવ્યા તે માટે તમારો ઉપકાર માનું છઉં. તમે સુખી છો. એ વાત ખરી છે શું ? તમારું પદ શુ સુખવાળુ ગણાય છે એમ ?

'તમારું આમંત્રણ સ્વીકારવું, ન સ્વીકારવું એવું અમને કંઈ બંધન નથી. અમે સુખી છીએ કે દુઃખી તેવું બતાવવાને પણ અમારું અહીં આગમન નથી. અમારાં પદની વ્યાખ્યા કરવા માટે પણ આગમન નથી. તમારાં કલ્યાણને અર્થે અમારું આગમન છે.' એક વૃદ્ધ પુરુષે કહ્યું.

કૃપા કરીને ત્વરાથી કહો, આપ મારું શું કલ્યાણ કરશો તે. અને આવેલા પુરુષોનું ઓળખાણ પાડો.

તેમણે પ્રથમ ઓળખાણ પાડી.,

આ વર્ગમાં ૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૨ એ અંકવાળા મુખ્યે મનુષ્યો છે. તે સઘળાં તમે જે પદને પ્રિય ગણ્યું તેના આરાધક યોગીઓ છે.

૪ થી તે પદ જ સુખરૂપ છે, અને બાકીની જગત—

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૪.

વ્યવસ્થા અમે જેમ માનીએ છીએ તેમ માને છે. તે પદની અંતરંગની તેની અભિલાષા છે પણ તેઓ પ્રયત્ન કરી શકતા નથી; કારણ થોડો વખત સુધી તેમને અંતરાય છે.

અંતરાય શી? કરવા માટે તત્પર થાય એટલે થયું.

વૃદ્ધઃ-તમે ત્વરા ન કરો. તેનું સમાધાન હમણા જ તમને મળી શકશે-મળી જશે.

ઠીક-આપની તે વાતને સમ્મત થઉં છઉં.

વૃદ્ધઃ-આ '૫' ના અંકવાળો-એ કંઈક પ્રયત્ન પણ કરે છે. બાકી '૪'ના પ્રમાણે છે.

'૬' સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન કરે છે. પણ પ્રમત્તદશાથી પ્રયત્નમાં મંદતા આવી જાય છે.

'૭' સર્વ પ્રકારે અપ્રમત્તપ્રયત્નિ છે.

'૮-૯-૧૦' તેના કરતાં ક્રમે ઉજ્વળ, પણ તે જ જાતિના છે. '૧૧'ના અંકવાળા પતિત થઈ જાય છે માટે અહીં તેનું આગમન નથી. દર્શન થવા માટે બારમે જ હું-હમણા હું તે પદને સંપૂર્ણ લેવાનો છું-પરિપૂર્ણના પામવાનો છું. આયુષ્યસ્થિતિ પૂરી થયે તમે જોયેલું પદ-તેમાં એક મને પણ જોશો.—

પિતાજીઃ-તમે મહાભાગ્ય છો. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫

આવા અંક કેટલા છે?

વૃદ્ધઃ-ત્રણ અંક પ્રથમના તમને અનુકૂળ ન આવે. અગિયારમાનું પણ તેમ જ. '૧૩-૧૪' તમારી પાસે આવે એવું તેમને નિમિત્ત રહ્યું નથી. '૧૩' યત્કિંચિત્ આવે, પણ ૫૦ ક૦ હોય તો તેઓનું આગમન થાય. નહીંતો નહીં. ચૌદમાનું આગમન કારણ માગશો નહીં. કારણ નથી.

(નેપથ્ય)'તમે એ સઘળાંનાં અંતરમાં પ્રવેશ કરો. હું સહાયક થઉં છઉં.'

ચાલ્યો-૪ થી ૧૧+૧૨ સુધી ક્રમે ક્રમે સુખની ઉત્તરોત્તર ચડતી લહરીઓ છૂટતી હતી. વધુ શું કહીએ? મને તે બહુ પ્રિય લાગ્યું; અને એ જ મારું પોતાનું લાગ્યું.

વૃદ્ધે મારા મનોગત ભાવ જાણીને કહ્યું: એ જ તમારી કલ્પવૃક્ષમાં. જાઓ તો ભલે; અને આવો તો આ સમુદાય રહ્યો. ઉઠીને બળી ગયો.

(સ્વવિચારભુવન, દ્વાર પ્રથમ.)

૫.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૭.

કાયાનું	નિયમિતપણું.
વચનનું	સ્યાદ્વાદપણું.
મનનું	ઔદાસીન્યપણુ.
આત્માનું	મુક્તપણું.

(આ છેલ્લી સમજણ.)

૬.[2] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૮.

આત્મસાધન.

દ્રવ્ય–હું એક છું, અસંગ છું, સર્વ પરભાવથી મુક્ત છું.

ક્ષેત્ર–અસંખ્યાત નિજઅવગાહના પ્રમાણ છું.

કાળ–અજર, અમર, શાશ્વત છું. સ્વપર્યાયપરિણામી સમયાત્મક છું.

ભાવ–શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર નિર્વિકલ્પ દૃષ્ટા છું.

૭[3] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૯.

વચન સંયમ–	વચન સયમ–	વચન સંયમ.
મનો સયમ–	મનો સયમ–	મનો સંયમ.
કાય સંયમ–	કાય સંયમ–	કાય સયમ.

કાય સયમ.

ઇંદ્રિય સક્ષેપતા,	આસન સ્થિરતા
ઇંદ્રિય સ્થિરતા,	સઉપયોગ યથાસૂત્ર પ્રવૃત્તિ.

વચન સયમ.

મૌનતા.	સઉપયોગ યથાસૂત્ર પ્રવૃત્તિ.
વચન સક્ષેપ	વચનગુણાતિશયતા.

મનો સયમ

મનો સક્ષેપતા.	મન સ્થિરતા
આત્મચિંતનતા	———

~ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ

---

૧ જીવનક્રમવિચારણા જણાય છે—સશોધક મ ર.

૨ શુદ્ધ નયાપેક્ષા આત્મસ્વરૂપનુ અત્ર અવલોકન કર્યું જણાય છે—સંશોધક મ ર.

૩ યોગસક્ષેપાર્થે સયમગ્રહણ કેવા પ્રકારે કરવો તે સંબંધીની વિચારણા અત્ર કરી જણાય છે—સશોધક મ ર

સયમ કારણ નિમિત્તરૂપ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવ

દ્રવ્ય—સયમિત દેહ
ક્ષેત્ર—નિવૃત્તિવાળા ક્ષેત્રે સ્થિતિ-વિહાર.
કાળ—યથાસૂત્ર કાળ
ભાવ—યથાસૂત્ર નિવૃત્તિસાધનવિચાર

૮[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૭૧.

સુખને ઇચ્છતો ન હોય તે નાસ્તિક, કા સિદ્ધ, કા જડ.

૯. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૨૫

એ જ સ્થિતિ—એ જ ભાવ અને એ જ સ્વરૂપ[2]

ગમે તો કલ્પના કરી બીજી વાટ લ્યો યથાર્થ જોઈતો હોય તો આ . . લો[3]

વિભગ જ્ઞાન-દર્શન અન્ય દર્શનમા માનવામા આવ્યુ છે એમા મુખ્ય પ્રવર્તકોએ જે ધર્મમાર્ગ બોધ્યો છે, તે સમ્યક્ થવા સ્યાત્ મુદ્રા જોઈએ[4]

સ્યાત્ મુદ્રા તે સ્વરૂપસ્થિત આત્મા છે શ્રુતજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સ્વરૂપસ્થિત આત્માએ કહેલી શિક્ષા છે[5]

નાના પ્રકારના નય, નાના પ્રકારના પ્રમાણ, નાના પ્રકારની ભગજાળ, નાના પ્રકારના અનુયોગ એ સઘળાં લક્ષણારૂપ છે લક્ષ એક સચ્ચિદાનંદ છે[6]

દૃષ્ટિવિષ ગયા પછી ગમે તે શાસ્ત્ર, ગમે તે કથન, ગમે તે વચન, ગમે તે સ્થળ પ્રાયે અહિતનુ કારણ થતુ નથી[7]

પુનર્જન્મ છે-જરૂર છે—એ માટે હું અનુભવથી હા કહેવામા અચળ છુ[8]

---

૧ આત્મનુખેચ્છારહિત સિદ્ધ, જડ અને નાસ્તિક અવસ્થાઓ હોઈ શકે એમ વિચારી શ્રીમદે એમ વિચાર્યું હોય કે પોતાને વિષે જડ તથા નાસ્તિક અવસ્થાઓનો સભવ નથી ત્યારે જે બાકીની અવસ્થા સિદ્ધપદની રહી તે ભવપરિપક્વતાએ પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે, એમ આ વચનોપરથી અનુમાનવાનુ અમે કારણ માનીએ છીએ —સશોધક મ ર

૨, ૩ કોઈ એક સમ્યક્પ્રકારનુ આત્મદર્શન થતા આ ઉદ્ગારો નીકળ્યા હોય એમ ધારી શકાય છે —સશોધક મ. ર

૪, ૫, ૬, ૭ સ્યાત્ મુદ્રા એ જ સ્વરૂપસ્થિતિ છે, એવો શ્રીમદ્નો સ્વાનુભવ દર્શાવતો અખંડ નિર્ણય આ વિચારોપરથી જોઈ શકાશે —સશોધક, મ. ર

૮ પ્રત્યક્ષાનુભવવિના પુનર્જન્મના હોવાપણા માટે આટલો બધો અચળ નિશ્ચય અભિપ્રાય આપી શકાય કે કેમ તે વિચારવા જેવુ છે શ્રીમાન્ મનસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠી પ્રત્યેના જ્યેષ્ઠ સુ. ૪, ૧૯૪૫ ના પત્રમાં જાતિસ્મરણજ્ઞાનનો પ્રસગ લીધો છે તે આ અભિપ્રાયની સાથે રાખી વિચારવાથી વધુ વિશેષ સ્પષ્ટતા થશે.—સશોધક મ ર

આ કાળમાં મારુ જન્મવું માનું તો દુઃખદાયક છે, અને માનું તો સુખદાયક પણ છે.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૨૬.

એવુ હવે કોઈ વાંચન રહ્યુ નથી કે જે વાંચી જોઈએ છીએ તે પામીએ એ જેના સગમાં રહ્યું છે તે સગની આ કાળમા ન્યૂનતા થઈ પડી છે.[2]

વિકરાળ કાળ! . . . વિકરાળ કર્મ! . . . વિકરાળ આત્મા! . . . જેમ . . પણ એમ . . . .

હવે ધ્યાન રાખો. એ જ કલ્યાણ.[3]

૧૦. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૨૭.

એટલુ જ શોધાય તો બધું પામગો; ખચિત એમા જ છે. મને ચોકસ અનુભવ છે સત્ય કહું છુ. યથાર્થ કહું છુ. નિ શક માનો[4]

એ સ્વરૂપ માટે સહજ સહજ કોઈ સ્થળે લખી વાળ્યુ છે. . . .[5]

૧૧[6] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૨૯.

મારગ સાચા મિલ ગયા, છૂટ ગયે સંદેહ;
હોતા સો તો જલ ગયા; ભિન્ન કિયા નિજ દેહ[7]

---

૧ કઈ અપેક્ષાએ શ્રીમદ્દે પોતાનુ આ કાળમા જન્મવુ દુઃખદાયક, અને કઈ અપેક્ષાએ સુખદાયક માન્યુ છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાતુ નથી જે અનુમાન કરી શકાય તે એટલુ જ કે, ઉત્કૃષ્ટ આત્માવસ્થા માટે આ કાળ સામાન્યપણે વિષમતાવાળો ગણાય, અને તે અપેક્ષાએ આ કાળમા જન્મવુ દુઃખદાયક ગણાય, તેમ વળી, અતિ વિષમતા એ પરમ ઔદાસીન્યભાવ આણવાનુ પ્રબલ સાધન જ્ઞાનીઓએ ગણ્યુ છે, તે અપેક્ષાએ સુખદાયક પણ ગણાય —સશોધક મ ર

૨ માત્ર જ્ઞાનદર્શનસ્વરૂપે આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ્યુ હોય, અને ચારિત્રસ્વરૂપે પામવાની પરમ જિજ્ઞાસા હોય અને તેને સહાયક પરમસત્સંગની ન્યૂનતા અનુભવતા આ વચનો જન્મ પામ્યા હોય એમ આ વચનોના પ્રવાહપરથી જણાય છે —સંશોધક મ ર

૩ 'વિકરાળ' શબ્દથી માડી 'એ જ કલ્યાણ' પર્યંતના ઉદ્ગારો કોઈ એક અપૂર્વજાગૃતિનુ નિમિત્ત જણાય છે —સશોધક મ ર

૪ કોઈ પ્રકારના અનુભવની યથાર્થતા, અને સત્યતાની નિશ્ચતા પ્રતીત થતા આ ઉલ્લાસભાવ પ્રકટ્યો લાગે છે —સશોધક મ ર

૫ અમે આ હાથનોંધ વિષેની સૂચનામા એમ જે જણાવ્યું છે કે, હાથનોંધમા ક્રમરહિતપણે અને હાથનોંધ ઉઘાડતા જ્યારે જે પાનુ હાથ આવ્યુ તે પાનામા લખી વાળ્યુ છે એ આ શબ્દોથી પ્રતીતભૂત થશે —સશોધક. મ ર

૬ સમ્યગ્દર્શનના ઉદયના હર્ષમા આ પદો અત્ર મુકાયા લાગે છે —સશોધક મ ર.

૭ આ ચરણ આ હાથનોંધમા નથી, પણ પાછળથી એ બે ચરણ શ્રીમદ્દે પૂરા કરેલા એમ જે ભાઈતરફથી આ ચરણ મળ્યા તેના કહેવા પરથી જણાયુ —સશોધક મ ર.

સમજ પિછેં સબ સરલ હૈ, બિનૂ સમજ મુશકીલ;
યે મુશકીલી ક્યા કહું ? . . . . .
ખોજ પિંડ બ્રહ્માંડકા, પત્તા તો લગ જાય;
યેહિ બ્રહ્માંડિ બાસના, જબ જાવે તબ . . .
આપ આપકું ભુલ ગયા, ઇનસેં ક્યા અંધેર ?
સમર સમર અબ હસત હૈ, નહિં ભુલેંગે ફેર.[1]
જહાં કલપના-જલપના, તહાં માનું દુખ છાઈ,
[2]ઘટે કલપના-જલપના, તબ વસ્તૂ તિન પાઈ.
ક્યા ઇચ્છત? [3]ખોવત સબૅ, હૈ ઇચ્છા દુઃખ મૂલ;
જબ ઇચ્છાકા નાશ તબ, મિટે અનાદી ભૂલ.
ઐસી [4]ક્યાંસે મતિ ભઈ, આપ આપ હૈ નાહિં,
આપનકું જબ ભુલ ગયે, અવર કહાંસેં લાઈ.
આપ આપ એ શોધસેં, આપ આપ મિલ જાય;
આપ મિલન નય આપકો; . . . [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૩૦.

૧૨.[5] [હાથનોંધ, ૧, પૃષ્ઠ ૩૩.

એકવાર તે સ્વભુવનમાં બેઠો હતો . . . પ્રકાશ હતો;-ઝંખાશ હતી.

મંત્રિયે આવીને તેને કહ્યું. આપ શું વિચારણામાં પરિશ્રમ લો છો ? તે યોગ્ય હોય તો આ દીનને દર્શાવી ઉપકૃત કરશો.

૧૩.[6] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૩૫.

હોત આસવા પરિસવા, નહિં ઇનમે સંદેહ;
માત્ર દૃષ્ટિકી ભૂલ હૈ; ભૂલ, ગયે ગત એહિ.
રચના જિન ઉપદેશકી, પરમોત્તમ તિનુ કાલ;
ઇનમેં સબ મત રહત હૈં, કરતેં નિજ સંભાલ.
જિન સોહી હૈ આતમા; અન્ય હોઈ સો કર્મ;
કર્મ કટે સો જીન બચન, તત્વગ્યાનિકો મર્મ.

---

૧. જુઓ પૃષ્ઠ ૧૯૩ ની ટીપ્પણી ૭—સંશોધક.

[૨. પાઠા૦—ઘટે=મિટે... ૩ ખોવત=ખોવન .. ૪. ક્યાસે=કહાસે.]—સંશોધક.

૫. આ પ્રસંગ સમજી શકાતો નથી.—સંશોધક. મ ર.

૬. જિનપદ એ જ નિજપદ છે, એવો સાક્ષાત્કાર થતાં આ પદ અહીં મૂકાયું જણાય છે.—સંશોધક. મ ર.

જબ જાન્યો નિજરૂપકોં, તબ જાન્યો સબ લોક,
હોત ન્યૂનસેં ન્યૂનતા[1] . .
એહિ દિશાકી મૂઢતા, હૈ નહિં જિનપેં ભાવ,
જિનસેં ભાવ બિનુ કબૂ, નહિં છૂટત દુખદાવ
વ્યવહારસેં દેવ જિન, નિહચેસેં હૈ આપ,
એ હિ બચનસેં સમજ લે, જિનપ્રવચનકી છાપ.
એહિ નહીં હૈ કલ્પના, એહી નહીં વિભગ,
જબ જાગેગે આતમા, તબ લાગેગે રગ

૧૪[2] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૩૭.

અનુભવ

૧૫[3] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૩૯.

એ ત્યાગી પણ નથી, અત્યાગી પણ નથી, એ રાગી પણ નથી. વીત રાગી પણ નથી

પોતાનો ક્રમ નિશ્ચળ કરો તેની ચૌ બાજુ નિવૃત્ત ભૂમિકા રાખો

આ દર્શન થાય છે તે કા વૃથા જાય છે? એનો વિચાર પુન પુન વિચારતા મૂર્છા આવે છે

સતજનોએ પોતાનો ક્રમ મૂક્યો નથી મૂક્યો છે તે પરમ અસમાધિને પામ્યા છે

સતપણુ અતિ અતિ દુર્લભ છે આવ્યા પછી સત મળવા દુર્લભ છે અતપણાની જિજ્ઞાસાવાળા અનેક છે પરતુ સતપણુ દુર્લભ તે દુર્લભ જ છે!

---

૧ હાથનોંધમા તો આ પ્રમાણે પદ અધૂરું છે પણ એક ભાઇ તરફથી એમ ખબર મળ્યા કે એ પદના અનુસધાનમા આ એક લીટી પણ શ્રીમદે અન્ય સ્થળે કહી છે 'જબ જાન્યો નિજરૂપ તો, સબ જાન્યો સો લોક'—સશોધક મ ૨

૨ 'અનુભવ' એટલો જ શબ્દ લખી લખતુ મૂકી દીધુ છે કોઈ પ્રકારનો અનુભવ પ્રસગ પત્રે લખવાની અભિલાષા થઈ હોય —સશોધક મ ૨

૩ સ્ફુરાયમાન આત્મજાગૃતિને ક્રિયાશક્તિ આપવાનો પરમભાવ વર્તતો હશે તે સમયે આ વચનો લખાયા જણાય છે—સશોધક મ ૨

૧૬.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૪૩.

પ્રકાશ ભુવન.

ખચિત તે સત્ય છે. એમ જ સ્થિતિ છે. તમે આ ભણી વળો—

તેઓએ રૂપકથી કહ્યું છે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તેથી બોધ થયો છે, અને થાય છે; પરંતુ તે વિલંગરૂપ છે.

આ બોધ સમ્યક્ છે. તથાપિ ઘણો જ સૂક્ષ્મ અને મોહ ટળ્યે ગ્રાહ્ય થાય તેવો છે.

સમ્યક્બોધ પણ પૂર્ણ સ્થિતિમાં રહ્યો નથી. તોપણ જે છે તે યોગ્ય છે.

એ સમજીને હવે ઘટતો માર્ગ લ્યો.

કારણ શોધો મા, ના કહો મા, કલ્પના કરો મા. એમ જ છે.

એ પુરુષ યથાર્થ વક્તા હતો. અયથાર્થ કહેવાનું તેમને કોઈ નિમિત્ત નહોતું.

૧૭.[2] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૪૭.

તે દશા શાથી અવરાઈ? અને તે દશા વર્ધમાન કેમ ન થઈ?

લોકના પ્રસંગથી, માનેચ્છાથી, અજાગૃતપણાથી સ્ત્રિયાદિ પરિષહનો જય ન કરવાથી.

જે ક્રિયાને વિષે જીવને રંગ લાગે છે, તેને ત્યાં જ સ્થિતિ હોય છે, એવો જે જિનનો અભિપ્રાય તે સત્ય છે.

ત્રીશ મહા મોહનીયનાં સ્થાનક શ્રી તીર્થંકરે કહ્યા છે તે સાચાં છે.

અનંતા જ્ઞાનીપુરુષોએ જેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું નથી, જેના ત્યાગનો એકાંત અભિપ્રાય આપ્યો છે એવો જે કામ તેથી જે મુઝાયા નથી, તે જ પરમાત્મા છે.

૧૮.[3] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૪૯.

કોઈ બ્રહ્મરસના ભોગી, કોઈ બ્રહ્મરસના ભોગી.
જાણે કોઈ વીરલા યોગી, કોઈ બ્રહ્મરસના ભોગી.

---

૧. આ લેખ ક્ષય્યમહલાવ માટે ઉપયોગ અને યથાવદાત્મત્વનો સમ્યક્ પરીક્ષણ અનુભવ સૂચવતો જણાય છે—સંશોધક મ ર

૨. અહીં જે લોકપ્રસંગાદિ કારણો કહ્યા છે તે કારણોએ પોતાપ્રત્યે અમુક પ્રસંગે જય મેળવવાથી, પ્રાપ્ત દશાનું વૃદ્ધિને બદલે અવરાવું થયેલું જોઈ શ્રીમદે વીર્યજાગૃતિ અર્થે નિજદોષો માટે તીવ્ર અભિનિંદન કર્યું જણાય છે.—સંશોધક. મ ર

૩ બ્રહ્મરસના પરમોલ્લાસમાં આ પદની સ્થિતિ અત્ર થઈ સંભવે છે—સંશોધક મ. ર.

૧૯.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૫૧.

૨–૨–૩મા –૧૯૫૧[2]

દ્રવ્ય,[3]	એક લક્ષ[4]
ક્ષેત્ર,[5]	મોહમયી.[6]
કાળ[7]	–મા. વ. ૮–૧[8]
ભાવ	ઉદય ભાવ.[9]

દ્રવ્ય–	એક લક્ષ	ઉદાસીન.
ક્ષેત્ર–	મોહમયિ	
કાળ–	૮–૧	• ઇચ્છા.
ભાવ–	ઉદયભાવ.	પ્રારબ્ધ.

૨૦.[10] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૫૨.

સામાન્ય ચેતન	સામાન્ય ચૈતન્ય

---

૧ શ્રીમદે પોતાની પરિગ્રહપરિમાણવિચારણા પોતાને જ જાણવા અર્થે ટુંકાક્ષરી ભાષા (સંજ્ઞા)મા આ સ્થળે લખી છે—સંશોધક મ ર

૨ ૨–૨–૩મા–૧૯૫૧=[૨=બીજ, ૨=કૃષ્ણપક્ષ, ૩–પોશ, મા=માસ, ૧૯૫૧= સંવત ૧૯૫૧]૧૯૫૧ ના પોશ વદ બીજ

૩ દ્રવ્ય=ધન ૪ એક લક્ષ=એક લાખ ૫ ક્ષેત્ર–સ્થાન ૬. મોહમયી=મુબઈ ૭ કાળ=સમય ૮ મા વ ૮–૧=એક વર્ષને આઠ માસ

આ વિચારણા સવત્ ૧૯૫૧ ના પોશ વદ ૨ ને રોજ એમ લખી સભવે છે કે, દ્રવ્ય મર્યાદા એક લાખની કરવી મુબઇમા એક વર્ષને આઠ માસ રહેવુ, આમ વૃત્તિ છતા ઉદયભાવ પ્રમાણે વર્તવુ —સશોધક મ. ર

૯ આને આ વાતને ફરી વિચારી જણાય છે કે, એક લાખ દ્રવ્ય કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવુ ? તો કહે કે, ઉદાસીનપણે મુબઈમા સ્થિતિ કેવી રીતે કરવી ? આ વાતનો ઉત્તર તેઓએ આપ્યો નથી તેથી એમ સૂચવે છે કે, ભાવાભાવરહિતપણે એક વર્ષને આઠ માસની સ્થિતિમા કેવો ભાવ છે ? તો કહે કે ઇચ્છાભાવ ઉદયભાવ તે શુ ? તો કહે કે પ્રારબ્ધ અર્થાત્ પૂર્વ નિષ્પન્ન કર્માનુસાર જે સ્થિતિ વેદવી પડે તે શ્રીમદે વ્યવહારમુક્તતા માટે સવત ૧૯૫૨ પોષ વદ ૨ ને રોજ આ વિચારણા કરી સભવે છે કે, ઉદાસીનભાવવડે એક લાખ રૂપિયાની સ્થિતિ કરવી એક વર્ષને આઠ માસ સુધીની સ્થિતિની ઇચ્છા રાખી, મુબઈમા ભાવાભાવ રહિતપણે રહેવુ, આમ વૃત્તિ છતા પૂર્વ નિષ્પન્ન કર્મના ઉદયાનુસાર જે સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય તે વેદવી—સશોધક મ ર

૧૦ ભિન્ન ભિન્ન દર્શનોનું અવલોકન કરતાં આ સ્વરૂપ સહજ લક્ષાર્થે ટાંકી રાખ્યુ જણાય છે—સશોધક મ ર.

વિશેષ ચેતન	વિશેષ ચૈતન્ય
નિર્વિશેષ ચેતન	(ચૈતન્ય)

સ્વભાવિક અનેક આત્મા (જીવ) નિર્ગ્રંથ
સોપાધિક અનેક આત્મા (જીવ) વેદાંત

૨૧[૧] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૫૩

ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી.
મન અપ્રાપ્યકારી
ચેતનનું બાહ્ય આગમન (ગમન નહીં તે)

૨૨[૨] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૫૫

જ્ઞાની પુરુષોને સમયે સમયે અનંતા સંયમપરિણામ વર્ધમાન થાય છે, એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે તે સત્ય છે

તે સંયમ, વિચારની તીક્ષ્ણ પરિણતિથી તથા બ્રહ્મરસપ્રત્યે સ્થિરપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૩[૩]

શ્રી તીર્થંકર આત્માને સંકોચ વિકાશનું ભાજન યોગદશામાં માને છે, તે સિદ્ધાંત વિશેષે કરી વિચારવા યોગ્ય છે.

૨૪[૪] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૫૬

ધ્યાન.
ધ્યાન–ધ્યાન
ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન
ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન
ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન
ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન
ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન–ધ્યાન

---

૧ આ લખવાનો હેતુ અમે સમજી શકતા નથી —સંશોધક મ ર.

૨ આ તીક્ષ્ણ વિચાર પરિણતિ તથા બ્રહ્મરસ સ્થિરતા સંયમના ઉત્પત્તિ હેતુઓ છે અને જ્ઞાનાવસ્થા સંયમપરિણામવર્ધમાનતાનું સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન છે એવા સ્વાનુભવનું પરિણામ આ વચનો લાગે છે —સંશોધક મ

૩ જે સિદ્ધાંત યોગદશામાં આત્માને સંકોચ વિકાશનું ભાજન માને છે તે સિદ્ધાંત સૂક્ષ્મ અવલોકનદ્વારા પ્રમાણભૂત થવા યોગ્ય છે એમ પોતાનો અનુભવ અહીં કહ્યો જણાય છે —સંશોધક મ ર

૪ અનેકવાર 'ધ્યાન' શબ્દના આ જપપરથી, શ્રીમદ્‌ની ધ્યાનદશાનું અનુમાન થઈ શકે —સંશોધક ન ર

૨૫.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૫૭.

ચિદ્ ધાતુમય, પરમશાંત, અડગ્ગ એકાગ્ર; એક સ્વભાવમય અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક પુરુષાકાર ચિદાનંદઘન તેનું ધ્યાન કરો.

નો આત્યંતિક અભાવ. પ્રદેશસંબંધ પામેલાં પૂર્વ નિષ્પન્ન–સત્તાપ્રાપ્ત ઉદયપ્રાપ્ત–ઉદીરણાપ્રાપ્ત ચાર એવાં ના૦ ગો૦ આ૦ વેદનીય વેદવાથી. અભાવ જેને છે એવું શુદ્ધસ્વરૂપ જિન ચિદ્‌મૂર્તિ–સર્વલોકાલોકભાસક ચમત્કારનું ધામ.

૨૬. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૫૮.

વિશ્વ અનાદિ છે, જીવ અનાદિ છે.[2]

પરમાણુ પુદ્ગલો અનાદિ છે જીવ અને કર્મનો સબંધ અનાદિ છે.

સયોગીભાવમાં તાદાત્મ્ય અધ્યાસ હોવાથી જીવ જન્મ મરણાદિ દુઃખોને અનુભવે છે.

૨૭.[3] [હાથનોંધ, ૧, પૃષ્ઠ ૫૯.

પાંચ અસ્તિકાયરૂપ લોક એટલે વિશ્વ છે. ચૈતન્ય લક્ષણ જીવ છે.

વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શમાન પરમાણુઓ છે તે સંબંધ સ્વરૂપથી નથી, વિભાવરૂપ છે.

---

૧ સર્વ લોકાલોકભાસક ચમત્કારનુ ધામ અષ્ટ કર્મ રહિતતાએ ઉત્પન્ન થએલી જિન ચિદ્‌મૂર્તી છે, અને તે જ પ્રત્યેક આત્માનુ અને તેથી પોતાનુ મૂળ શુદ્ધપદ છે. (જુઓ દ્દષ્ટપૂર્ણના પહેલાના–સંવત ૧૯૫૭ના ચૈત્ર શુદ ૯ ના છેલ્લાં વચનો ખંડ ૭, આંક ૫૮૯) એવા પ્રકાશવડે આ ધ્યાનતત્પરતા જન્મ પામી સભવે છે.—સશોધક મ ર.

૨ ૩ શ્રી જિનનિર્ણીત વિશ્વવ્યવસ્થાપ્રત્યે પોતાનો સ્વાનુભવઅભિપ્રાય કર્યો લાગે છે—સંશોધક મ. ર

૨૮. [હાથનોંધ, ૧, પૃષ્ઠ ૬૦.

શરીરને વિષે આત્મભાવના પ્રથમ થતી હોય તો થવા દેવી, ક્રમે કરી પ્રાણમાં આત્મભાવના કરવી, પછી ઇંદ્રિયોમાં આત્મભાવના કરવી, પછી સંકલ્પ વિકલ્પરૂપ પરિણામમાં આત્મભાવના કરવી, પછી સ્થિર જ્ઞાનમાં આત્મભાવના કરવી. ત્યાં સર્વ પ્રકારની અન્યાલંબનરહિત સ્થિતિ કરવી.[1]

૨૯.[2] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૬૧.

પ્રાણ,	સોહં	
વાણી,		તેનું ધ્યાન કરવું
રસ.	અનહદ	

સંવત્ ૧૯૫૩ ના ફા. વદી ૧૨ ભોમવાર.

૩૦.[3] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૬૨.

જિન	મુખ્ય	આચાર્ય
સિદ્ધાંત	પદ્ધતિ	ધર્મ
શાંત રસ	અહિંસા	મુખ્ય
લિંગાદિ	વ્યવહાર	જિનમુદ્રા સૂચક
મતાંતર	સમાવેશ	
શાંત રસ	પ્રવહન	
જિન	અન્યને	ધર્મ પ્રાપ્તિ
લોકાદિ સ્વરૂપ—	સંશયની	નિવૃત્તિ સમાધાન
જિન	પ્રતિમા	કારણ

કાંઈક ગૃહવ્યવહાર શાંત કરી. પરી—ગૃહાદિ કાર્યથી નિવૃત્ત થવું.

અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક પર્યંત પહોંચવું. કેવલ ભૂમિકાનું સહજ પરિણામી ધ્યાન—

---

૧. અન્યાલંબનરહિત સ્થિતિ માટે સ્થિર જ્ઞાન કરવા સારુ આત્મભાવનાનો ક્રમ શ્રીમદે વિચાર્યો જણાય છે—સંશોધક મ ર.

૨, સ્વરૂપાનુસંધાન વિચાર્યું જણાય છે—સંશોધક મ ર

૩ જિનશાસનના પુનર્દિગ્વિજય સંબંધી અને પોતાની ગુણસ્થાનક સ્થિતિ સબંધી કાંઈક મહાન અને અદ્ભુત વિચારણા છે વિસ્તીર્ણ વ્યવહાર સમયની આ અંતરંગ જિજ્ઞાસા છે આ સબંધી વિચાર આપવાનુ કામ મહાન પુરુષોનુ છે એટલે એ વિષે અમે અત્ર શાંત રહીશું—સંશોધક મ ર.

૩૧.[1]   [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૬૩.

ધન્ય રે દીવસ આ અહો, જાગી રે શાંતિ અપૂર્વ રે;
દશ વર્ષે રે ધારા ઉલસી, મટ્યો ઉદય કર્મનો ગર્વ રે.   ધન્ય૰
ઓગણીસેં ને એકતાલિસેં, આવ્યો અપૂર્વ અનુસાર રે,
ઓગણીસેં ને બેતાલીસે, અદ્ભુત વૈરાગ્ય ધાર રે.   ધન્ય૰
ઓગણીસેં ને સુડતાલીસે, સમકીત શુદ્ધ પ્રકાશ્યું રે,
શ્રુત અનુભવ વધતી દશા, નિજસ્વરૂપ અવભાસ્યુ રે.   ધન્ય૰
ત્યાં આવ્યો રે ઉદય કારમો, પરિગ્રહ કાર્ય પ્રપંચ રે,
જેમ જેમ તે હડસેલીએ, તેમ વધે ન ઘટે રંચ રે.   ધન્ય૰

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૬૪.

વધતું એમ જ ચાલિયું, હવે દીસે ક્ષીણ કાંઈ રે,
ક્રમે કરીને રે તે જશે, એમ ભાસે મનમાંહિ રે.   ધન્ય૰
યથાહેતુ જે ચિત્તનો, સત્યધર્મનો ઉદ્ધાર રે,
થશે અવશ્ય આ દેહથી, એમ થયો નિરધાર રે.   ધન્ય૰
આવી અપૂર્વ વૃત્તિ અહો, થશે અપ્રમત્ત યોગ રે,
કેવળ લગભગ ભૂમિકા, સ્પર્શીને દેહ વિયોગ રે.   ધન્ય૰
અવશ્ય કર્મનો ભોગ છે, ભોગવવો અવશેષ રે,
તેથી દેહ એક જ ધારિને જાશું સ્વરૂપ સ્વદેશ રે   ધન્ય૰

૩૨[2]   [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૬૭.

चुम्म[3] दधेहिं[4] समं, सजोगो जो होई जीवस्स, सो चंधो नाय घो,[5]
तस्स वियोगो भव मोक्खो

---

૧ હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૬૨ પર લખેલ વિષય જે દિવસે લખ્યો છે તે દિવસે ઘણુકરી આ સ્વાત્મવૃત્તાનોપયોગી પદ (Autobiographical Poem) પણ લખ્યુ જણાય છે, કેમકે લેખનપદ્ધતિ અને તેનુ સાહિત્ય સમાન છે આ આંતર વિષય છે, એટલે આપણે અન્ય જીવોએ તો તેઓનુ જીવન અભ્યાસી આ સ્વાનુભવપ્રત્યે અભિપ્રાય બાંધવો યોગ્ય છે આ પદની દશમીકડીમાં 'શુદ્ધ સમકિત' કહ્યુ છે તેનો આશય 'ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ' છે કે કેમ તે વિચારવુ યોગ્ય છે—સંશોધક મ ર

૨. આ પ્રકારની વિચારદશામા આ ગાથા લખાઈ હોય—સશોધક. મ ર.

૩ પાઠા૰ कुम्म=कम्म. ૪ दधेहिं=दव्वेहिं. ૫ नाय घो=नायव्वो—સશોધક.

૩૩.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૭૨.

સમ્યક્દર્શનસ્વરૂપ એવાં નીચે લખ્યા શ્રીજિનનાં ઉપદેશેલાં ૭ પદ આત્માર્થિ જીવે અતિશય કરી વિચારવાં ઘટે છે.

આત્મા છે, કેમકે પ્રમાણે કરીને તેનું પ્રસિદ્ધપણું છે; એ અસ્તિપદ.

આત્મા નિત્ય છે; એ નિત્યપદ.

આત્માનું જે સ્વરૂપ છે તે કોઈ પણ પ્રકારે ઉત્પન્ન થવું સંભવતું નથી, તેમ તેનો વિનાશ સંભવતો નથી.

આત્મા કર્મનો કર્ત્તા છે; એ કર્ત્તા પદ.

આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૭૪.

તે આત્માની મુક્તિ થઈ શકે છે.

મોક્ષ થઈ શકે એવા પ્રકાર પ્રસિદ્ધ છે.

૩૪.[2] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૮૦.

આત્મા—	વેદાંત,	જિન,	સાંખ્ય,	યોગ,	નૈયાયિક,	બૌધ.
નિત્ય—						
અનિત્ય	+	,,	+	+	+	,,
પરિણામી	+	,,	+	+	+	+
અપરિણામી						
સાક્ષી						
સાક્ષી-કર્ત્તા						

૩૫.[3] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૮૧.

સાંખ્ય કહે છે કે બુદ્ધિ જડ છે. પાતંજળી, વેદાંત એમ જ કહે છે.

જિન કહે છે કે બુદ્ધિ ચેતન છે.

વેદાંત કહે છે કે આત્મા એક જ છે.

જિન કહે છે કે આત્મા અનંત છે.

---

૧. આત્માના અસ્તિત્વપદથી માંડી નિર્વાણપ્રાપ્તિ સુધી ઉપાયના ષટ્પદનો આ-દાકારનિર્ણય એ જ સમ્યગ્દર્શનપ્રાપ્તિનું બીજું સ્વરૂપ સિદ્ધાંતે કહ્યું છે—સંશોધક મ ર

૨. ૩ હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૩૦ ઉપર સર્વદર્શનાવલોકન સબંધી શ્રીમદ્‌ના વિચારો છે તે વાંચ્યા પછી આ જુદા જુદા દર્શનોની આલોચના કર્યાના પ્રમાણો લાગશે, અર્થાત્ ઓઘ-શ્રદ્ધાએ નહીં પણ ભિન્ન ભિન્ન દર્શનો વિચાર્યા પછી શ્રી જિને કહેલું આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ છે એમ નિર્ણય કરેલો જણાશે આંક ૫૮૨ વાળો લેખ જુઓ—સંશોધક મ ર.

જાતિ એક છે સાંખ્ય પણ તેમ જ કહે છે;
પાતજલી પણ તેમ જ કહે છે.
વેદાત કહે છે કે આ સમસ્ત વિશ્વ વધ્યાપુત્રવત્ છે.
જિન કહે છે કે આ સમસ્ત વિશ્વ શાશ્વત છે.
પાતજલી કહે છે કે નિત્યમુક્ત એવો એક ઈશ્વર હોવો જોઈએ
સાખ્ય ના કહે છે જિન ના કહે છે

૩૬[૧]

શ્રીમાન્ મહાવીરસ્વામી જેવાએ અપ્રસિદ્ધ પદ રાખી ગૃહવાસરૂપ વેદ્યાં-ગૃહવાસથી નિવૃત્ત થયે પણ સાડાબાર [વર્ષ] જેવા દીર્ઘ કાળ સુધી મૌન આચર્યું નિદ્રા તજી વિષમ પરિષહ સહ્યા એનો હેતુ શો? અને આ જીવ આમ વર્તે છે, તથા આમ કહે છે એનો હેતુ શો?

જે પુરુષ સદ્ગુરુની ઉપાસના વિના નિજ કલ્પનાએ આત્મસ્વરૂપનો નિર્ધાર કરે તે માત્ર પોતાના સ્વચ્છદના ઉદયને વેદે છે, એમ વિચારવુ ઘટે છે.

જે જીવ સત્પુરુષના ગુણનો વિચાર ન કરે, અને પોતાની કલ્પનાના આશ્રયે વર્ત્તે તે જીવ સહજમાત્રમા ભવવૃદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, કેમકે અમર થવાને માટે ઝેર પીએ છે

૩૭.

સર્વ સગ મહાશ્રવરૂપ તીર્થંકરે કહ્યો છે, તે સત્ય છે[૨]

આવી મિશ્ર ગુણસ્થાનક જેવી સ્થિતિ ક્યા સુધી રાખવી? જે વાત ચિત્તમા નહીં તે કરવી, અને જે ચિત્તમા છે તેમા ઉદાસ રહેવુ એવો વ્યવહાર શી રીતે થઈ શકે?[૩]

---

૧ સ્વ૰શાના દર્પણરૂપ શ્રીમદ્ના આ વિચારો અભ્યાસવાની તેઓની આતર સ્થિતિસબધનો અભિપ્રાય બાધી શકાવા યોગ્ય છે —સશોધક મ ર

૨ પોતાને વર્ત્તતો સગ મહાશ્રવરૂપ અનુભવવાનુ મઈ કારણ મળ્યુ હશે તે પ્રસગે આ પ્રકારની શ્રીમદ્ને વિષે જાગૃતિ થવી સભવે છે —સશોધક મ ર

૩ 'જે વાત ચિત્તમા નહીં તે કરવી' એમ જે કહ્યુ તે પોતાને વર્તતો 'વ્યવહાર' છે અને 'જે ચિત્તમા છે તેમા ઉદાસ રહેવુ' એમ જે કહ્યુ તે 'નિર્ગ્રંથદશાની જિજ્ઞાસા' છે વ્યવહારપ્રત્યે અભાવ છતા તે કરવો પડે છે, અને નિર્ગ્રંથતા પ્રત્યે પરમસદ્ભાવ છતા તે પ્રત્યે ઉદાસીનતા રાખવી પડતી જોઈ જાણે શ્રીમ૰ને ખેદ ન થતો હોય? એમ આ વચનવે । દર્શાવે છે —સશોધક મ ર

વૈશ્યવેષે અને નિર્ગ્રંથભાવે વસતા કોટી કોટી વિચાર થયા કરે છે [1]

વેષ અને તે વેષસબંધી વ્યવહાર જોઈ લોકદૃષ્ટિ તેવુ માને એ ખરુ છે, અને નિર્ગ્રન્થ ભાવે વર્ત્તતુ ચિત્ત તે વ્યવહારમા યથાર્થ ન પ્રવર્ત્તિ શકે એ પણ સત્ય છે, જે માટે એવા બે પ્રકારની એક સ્થિતિ કરી વર્ત્તિ શકાતુ નથી, કેમકે પ્રથમ પ્રકારે વર્ત્તતા નિર્ગ્રંથભાવથી ઉદાસ રહેવુ પડે તો જ યથાર્થ વ્યવહાર સાચવી શકાય એમ છે, અને નિર્ગ્રંથભાવે વર્સીએ તો પછી તે વ્યવહાર ગમે તેવો થાય તેની ઉપેક્ષા કરવી ઘટે, જો ઉપેક્ષા ન કરવામા આવે તો નિર્ગ્રંથભાવ હાનિ પામ્યા વિના રહે નહીં

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૦

તે વ્યવહાર ત્યાગ્યા વિના અથવા અત્યત અલ્પ કર્યા વિના નિર્ગ્રંથતા યથાર્થ રહે નહીં, અને ઉદયરૂપ હોવાથી વ્યવહાર ત્યાગ્યો જતો નથી [2]

આ સર્વ વિભાવયોગ મટ્યાવિના અમારુ ચિત્ત બીજા કોઈ ઉપાયે સતોષ પામે એમ લાગતુ નથી [3]

તે વિભાવયોગ બે પ્રકારે છે એક પૂર્વે નિષ્પન્ન કરેલો એવો ઉદયસ્વરૂપ, અને બીજો આત્મબુદ્ધિએ કરી રજનપણે કરવામા આવતો ભાવસ્વરૂપ [4]

આત્મભાવે વિભાવસબધી યોગ તેની ઉપેક્ષા જ શ્રેયભૂત લાગે છે નિત્ય તે વિચારવામા આવે છે, તે વિભાવપણે વર્ત્તતો આત્મભાવ ઘણો પરિક્ષીણ કર્યો છે, અને હજી પણ તે જ પરિણતિ વર્ત્ત છે [5]

તે સપૂર્ણ વિભાવયોગ નિવૃત્ત કર્યા વિના ચિત્ત વિશ્રાતિ પામે એમ જણાતું નથી અને હાલ તો તે કારણે કરી વિશેષ ક્લેશ વેદન કરવો પડે છે, કેમકે ઉદય વિભાવ ક્રિયાનો છે અને ઇચ્છા આત્મભાવમા સ્થિતિ કરવાની છે [6]

---

૧ વૈશ્યસ્થિતિમા નિર્ગ્રંથ શ એ વર્તવાની દુષ્કરતાનો અનુભવ થતા આ આત્ર પ્રકટ્યો લાગે છે—સશોધ મ ર

૨ અને આશય એમ જણાય છે કે, વર્તતી વૈશ્યદશાના કારણે તેઓની આભ્યતર દશા જગત્ જીવોને લક્ષગત ન થાય એ સ્વાભાવિક છે ઇચ્છિત જે નિર્ગ્રંથતા તેની ઉપેક્ષા કરવી પડે તેવા સયોગો જો ન અને અનિચ્છિત એવો જે વ્યવહાર તેનુ અનુકરણ કરવુ પડતુ જોઈને જાગૃતિના અકુરો પુન સ્ફુરાયમાન થતા આ વચનો ઉત્પત્તિ પામ્યા જણાય છે—સશોધક મ ર

૩ વિભાવભાવ પ્રતિ અતિ અપ્રિયતા આ શબ્દો દર્શાવે છે—સશોધક મ ર

૪ ૫ ૬ વિશેષપણે ક્ષીણ કરેલો સ્વપ્રેરિત વિભાવભાવ સર્વથા નાશ કરવાની પરમોત્કૃષ્ટ જિજ્ઞાસા દર્શાવવાની સાથે ઉદયબળ સામે પોતાના પુરુષાર્થના ઉપયોગની અગત્ય વિચારી છે, તથા આત્મભાવ અજાગૃતપણાને પામે તેવો ભય જોઈ તેથી સાવત્ર થવાનુ અત્યસ્થ કરવાનુ વિચાર્યું જણાય છે—સશોધક મ ર

[હાથનોંધ૧, પૃષ્ઠ ૯૧.

તથાપિ એમ રહે છે કે, ઉદયનું વિશેષ કાળસુધી વર્ત્તવું રહે તો આત્મભાવ વિશેષ ચચળ પરિણામને પામશે; કેમકે આત્મભાવ વિશેષ સધાન કરવાનો અવકાશ ઉદયની પ્રવૃત્તિને લીધે પ્રાપ્ત ન થઈ શકે, અને તેથી તે આત્મભાવ કઈ પણ અજાગૃતપણાને પામે.[1]

જે આત્મભાવ ઉત્પન્ન થયો છે, તે આત્મભાવપર જે વિશેષ લક્ષ કરવામાં આવે તો અલ્પ કાળમાં તેનુ વિશેષ વર્ધમાનપણુ થાય, અને વિશેષ જાગૃતાવસ્થા ઉત્પન્ન થાય,--અને થોડા કાળમા હિતકારી એવી ઉગ્ર આત્મદશા પ્રગટે, અને જો ઉદયની સ્થિતિ પ્રમાણે ઉદયનો કાળ રહેવા દેવાનો વિચાર કરવામા આવે તો હવે આત્મશિથિલતા થવાનો પ્રસગ આવશે, એમ લાગે છે, કેમકે દીર્ઘ કાળનો આત્મભાવ હોવાથી અત્યારસુધી ઉદયબળ ગમે તેવુ છતા તે આત્મભાવ હણાયો નથી તથાપિ કઈક કઈક તેની અજાગૃતાવસ્થા થવા દેવાનો વખત આવ્યો છે, એમ છતા પણ હવે કેવળ ઉદયપર ધ્યાન આપવામાં આવશે તો શિથિલભાવ ઉત્પન્ન થશે.—[2]

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૨

જ્ઞાનીપુરુષો ઉદયવશ દેહાદિ ધર્મે નિવૃત્તે છે એ રીતે પ્રવૃત્તિ કરી હોય તો આત્મભાવ હણાવો ન જોઈએ, એ માટે તે વાત લક્ષ રાખી ઉદય વેદવો ઘટે છે એમ વિચાર પણ હમણા ઘટતો નથી, કેમકે જ્ઞાનના તારતમ્ય કરતા ઉદયબળ વધતું જોવામા આવે તો જરૂર ત્યા જ્ઞાનીએ પણ જાગૃત દશા કરવી ઘટે, એમ શ્રી સર્વજ્ઞે કહ્યુ છે[3]

અત્યત દુષમ કાળ છે તેને લીધે અને હતપુણ્ય લોકોએ ભરતક્ષેત્ર ઘેર્યુ છે તેનેલીધે પરમસત્સગ—સત્સગ કે સરળ પરિણામી જીવોનો સમાગમ પણ દુર્લભ છે, એમ જાણી જેમ અલ્પ કાળમા સાવધાન થવાય તેમ કરવું ઘટે છે[4]

---

૧ હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૦ ની નોધ ૪–૫ ૬ જુઓ —સશોધક

૨ શ્રીમદનેવિષે અમુક સ્થિતિવાળો આત્મભાવ ઉત્પન્ન થવાનુ આ વચનોથી જાણી શકાય તેમ છે તેમજ તે આત્મભાવ એવા પ્રકારનો તેઓને અનુભવગત થયો જણાય છે કે, વિશેષ લક્ષથી તે ઉગ્રદશાનુ કારણ હોય ઉદયરૂપ માનવુ એ આત્મભાવની અજાગૃતિ-નો હેતુ માની પુરુષાર્થ વિશેષની અગત્ય જોઈ લાગે છે 'દીર્ઘકાળનો આત્મભાવ હોવાથી અત્યારસુધી ઉદયબળ ગમે તેવુ છતા તે આત્મભાવ હણાયો નથી તથાપિ કઈક કઈક તેની અજાગૃતાવસ્થા થવા દેવાનો વખત આવ્યો છે એમ છતા પણ હવે કેવળ ઉદયપર ધ્યાન આપવામા આવશે તો શિથિલભાવ ઉત્પન્ન થશે' આ વચનો વિચારતા એવુ ભાન થાય છે કે કેમ જાણે તેઓ પોતે જ પોતાના ગુણદોષ જોવાનુ યત્ન ન હોય —સશોધક મ ૨

૩ ૪. પુન પુરુષાર્થ દાખવતા વચનો છે —સશોધક. મ ૨

૩૮. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૩.

મૌનદશા ધારણ કરવી ?[1]

વ્યવહારનો ઉદય એવો છે કે તે ધારણ કરેલી દશા લોકોને કષાયનું નિમિત્ત થાય, તેમ વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ બને નહીં.[2]

ત્યારે તે વ્યવહાર નિવૃત્ત કરવો ?[3]

તે પણ વિચારતાં બનવું કઠણ લાગે છે, કેમકે તેવી કંઈક સ્થિતિ વેદવાનું ચિત્ત રહ્યા કરે છે પછી તે શિથિલતાથી-ઉદયથી કે પરેચ્છાથી કે સર્વજ્ઞ દૃષ્ટથી. એમ છતાં પણ અલ્પકાળમા આ વ્યવહારને સક્ષેપ કરવા ચિત્ત છે.[4]

તે વ્યવહાર કેવા પ્રકારે સક્ષેપ થઈ શકે ?[5]

કેમકે તેનો વિસ્તાર વિશેષપણે જોવામાં આવે છે. વ્યાપાર સ્વરૂપે, કુટુંબ પ્રતિબંધ, યુવાવસ્થા પ્રતિબંધ, દયાસ્વરૂપે, વિકાર સ્વરૂપે, ઉદય સ્વરૂપે—એ આદિ કારણે તે વ્યવહાર વિસ્તારરૂપ જણાય છે.[6]

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૪.

હુ એમ જાણુ છઉં કે અનંતકાળથી અપ્રાપ્તવત્ એવું આત્મસ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શનસ્વરૂપે અંતર્મુહૂર્તમાં ઉત્પન્ન કર્યું છે, તો પછી વર્ષ છ માસ કાળમા આટલો આ વ્યવહાર કેમ નિવૃત્ત નહીં થઈ શકે ? માત્ર જાગૃ-

---

૧ ૨ પૂર્વ પ્રસગોથી વાચકને લક્ષમાં આવ્યુ હશે કે, શ્રીમદ્ ગૃહસ્થાશ્રમમાં વૈશ્ય સ્થિતિએ હતા, તથાપિ તેઓના અતરગ લક્ષ નિર્ગ્રન્થદશા પ્રત્યે હતો નિર્ગ્રન્થદશાને પોષક મૌનદશા હોવાથી એ દશા ધારણ કરવાની વૃત્તિ ઉદ્ભવતા આ પ્રશ્નોત્તરરૂપ વિચારણા કરી છે—સંશોધક મ ૨

૩ ૪ સમીપના સમયમાં વ્યવહારદશાએ મૌન ધારણ કરવુ શકય નહીં લાગતાં ફરી પ્રશ્નોત્તરમાં, વ્યવહારની નિવૃત્તિ કેવા પ્રકારે કરવી તે વિચાર્યું જણાય છે વ્યવહારનિવૃત્તિને અતરાયક કારણોનો વિચાર કરતાં વ્યવહાર વેદનનો કોઈ અશે અભિપ્રાય જણાતાં અને અભિપ્રાય રહેવાનાં કારણો ૧ શિથિલતા, ૨ ઉદય, ૩ પરેચ્છા અને સર્વજ્ઞ દૃષ્ટ (કારણ) એમાથી કયુ છે તે કેમ જાણે પોતાથી નિર્ણીત ન થઈ શકતુ હોય એવો ભાવ દર્શાવતાં ટુંક સમયમાં વ્યવહાર સક્ષિપ્ત કરવાની જિજ્ઞાસા રાખી હોય એવુ આ પ્રશ્નોત્તરરૂપ વિચારણાથી જણાય છે —સશોધક મ ૨

૫ ૬ વ્યવહાર સક્ષેપ થવા યોગ્ય છે કે કેમ તેનો આ પ્રશ્નોત્તરમાં વિચાર કરતા પોતાને સક્ષેપને અતરાયક વ્યાપારસ્વરૂપ, કુટુંબ પ્રતિબધ, યુવાવસ્થા પ્રતિબધ, દયાસ્વરૂપ, વિકારસ્વરૂપ, અને ઉદયસ્વરૂપાદિ કારણો લેવામા આવે છે —સશોધક મ. ૨.

તિના ઉપયોગાતરથી તેની સ્થિતિ છે, અને તે ઉપયોગનાં બળને નિત્ય વિચાર્યેથી અલ્પકાળમા તે વ્યવહાર નિવૃત્ત થઈ શકવાયોગ્ય છે. તોપણ તેની કેવા પ્રકારે નિવૃત્તિ કરવી, એ હજી વિશેષપણે મારે વિચારવું ઘટે છે, એમ માનું છઉં, કેમકે વીર્યને વિષે કંઈ પણ મદ દશા વર્ત્તે છે તે મદ દશાનો હેતુ શો ?[1]

ઉદય બળે પ્રાપ્ત થયો એવો પરિચય માત્ર પરિચય, એમ કહેવામાં કંઈ બાધ છે ? તે પરિચયની વિશેષ વિશેષ અરુચિ રહે છે, તે છતાં તે પરિચય કરવો રહ્યો છે. તે પરિચયનો દોષ કહી શકાય નહીં, પણ નિજદોષ કહી શકાય. અરુચિ હોવાથી ઇચ્છારૂપ દોષ નહીં કહેતાં ઉદયરૂપ દોષ કહ્યો છે.[2]

૩૯ [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૬.

ઘણો વિચાર કરી નીચેનુ સમાધાન થાય છે.[3]

એકાંત દ્રવ્ય, એકાંત ક્ષેત્ર, એકાંત કાળ અને એકાંત ભાવરૂપ સયમ આરાધ્યા વિના ચિત્તની શાતિ નહીં થાય એમ લાગે છે એવો નિશ્ચય રહે છે.

તે યોગ હજી કઈ દૂર સભવે છે, કેમકે ઉદયનુ બળ જોતા નિવૃત્ત થતા કંઈક વિશેષ કાળ જશે

૪૦ [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૭.

મહાશુદ ૭ શનીવાર–વિક્રમ સવત્ ૧૯૫૧ ત્યાર પછી દોઢ વર્ષથી વધારે સ્થિતિ નહીં[4]

---

૧ અલ્પકાળમા વ્યવહારમુક્ત થવાની ઉગ્ર પરિણતિનુ પરિણામ આ ઉદ્ગારો જણાય છે 'વીર્યને વિષે કંઈપણ મદદશા વર્તે છે તે મદ દશાનો હેતુ શો ?' એવો જે પોતે પોતાને પ્રશ્ન કર્યો છે તે પરથી તેઓની નિજદોષ જોવાની સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિનુ અનુમાન થવા યોગ્ય છે 'અનત કાળથી અપ્રાપ્તવત્ એવુ આત્મસ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન–કેવળદર્શન સ્વરૂપે અન્તર્મુહૂર્ત્તમા ઉત્પન્ન કર્યું છે' ઇ૦ વાક્યમા 'કેવળજ્ઞાન–કેવળદર્શન સ્વરૂપે એમ જે કહેવામા આવ્યુ છે તેનો આશય 'સમ્યગ્દર્શન' લાગે છે, તથાપિ આ વાત વિશેષ સૂક્ષ્મ વિચારને પાત્ર જણાય છે—સશોધક મ ૨

૨ પોતે ઇચ્છિત દશા (સયમ ?) નહીં પ્રાપ્ત થવાનુ કારણ પરિચય—સગ પોતાને લાગે છે તથાપિ તે પરિચયનો દોષ ન કાઢતા પોતાનો દોષ છે એવુ સ્વીકારી, વળી વિચારે છે કે, તે પરિગ્રહવેદન એ સ્વદોષ છે, જો કે તેને વિષે અરુચિ રહેતી હોવાથી પોતાનો ઇચ્છારૂપ દોષ નહીં કહેતા ઉદયરૂપ દોષ કહ્યા છે—સશોધક મ ૨

૩ એકાત દ્રવ્યભાવાદિ સયમમય નિર્ગ્રંથતા એ જ એક પોતાની શાતિનુ કારણ જો કે શ્રીમદ્ તેની પરમાકાક્ષા કરે છે, તથાપિ તેની સાથે સંયોગ તેનો યોગ સમીપ નથી લાગતો એમ આ વિચારપરથી સહજ જણાવા યોગ્ય છે—સશોધક, મ ૨

૪ આ વિચારણા કઈ સ્થિતિને અગે કરી છે તેનો નિર્ણય અમારાથી થઈ શકતો નથી—સશોધક મ ૨

અને તેટલા કાળમાં ત્યાર પછી જીવનકાળ શી રીતે વેદવો તે વિચારવાનું બનશે—[1]

૪૧. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૮.

अवि अप्पणो वि देहंमि, नायरंति ममाइयं.

૪૨. [હાથનોંધ ૧. પૃષ્ઠ ૧૦૦.

કામ, માન અને ઉતાવળ એ ત્રણનો વિશેષ સયમ કરવો ઘટે છે.[2]

૪૩.[3] [હાથનોંધ, ૧, પૃષ્ઠ ૧૦૧.

હે જીવ! અસારભૂત લાગતા એવા આ વ્યવસાયથી હવે નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત!

તે વ્યવસાય કરવાને વિષે ગમે તેટલો બળવાન પ્રારબ્ધોદય દેખાતો હોય તો પણ તેથી નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત!

જો કે શ્રી સર્વજ્ઞે એમ કહ્યું છે કે ચૌદમે ગુણઠાણે વર્તતો એવો જીવ પણ પ્રારબ્ધ વેદ્યાવિના મુક્ત થઈ શકે નહીં, તોપણ તું તે ઉદયનો આશ્રયરૂપ હોવાથી નિજ દોષ જાણી તેને અત્યંત તીવ્રપણે વિચારી તેથી નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત!

કેવળ માત્ર પ્રારબ્ધ હોય, અને અન્ય કર્મ દશા વર્તતી ન હોય તો તે પ્રારબ્ધ સહેજે નિવૃત્ત થવા દેવાનું બને છે, એમ પરમ પુરુષે સ્વીકાર્યું છે, પણ તે કેવળ પ્રારબ્ધ ત્યારે કહી શકાય કે જ્યારે પ્રાણાંતપર્યંત નિશ્ચભેદ-દ્રષ્ટિ ન થાય, અને તને સર્વ પ્રસગમાં એમ બને છે, એવુ જ્યાંસુધી કેવળ નિશ્ચય ન થાય ત્યાંસુધી શ્રેય એ છે કે, તેને વિષે ત્યાગબુદ્ધિ ભજવી, આ વાત વિચારી હે જીવ હવે તું અલ્પકાળમાં નિવૃત્ત થા નિવૃત્ત![4]

૪૪ [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૦૨.

હે જીવ, હવે તુ સંગ નિવૃત્તરૂપ કાળની પ્રતિજ્ઞા કર, પ્રતિજ્ઞા કર![5]

---

૧ ઉપર કહ્યા સમય પછીનો જીવનકાળ વ્યતીત કરવાની વિચારણા શ્રીમદ્‌ના સ્વાનુભવનો વિષય ગણાય—સશોધક મ ર

૨ સ્વત ૨૫૦ છે—સશોધક મ ર

૩ ભાવથી વ્યવહાર પ્રતિ કેવી તીવ્ર અપ્રિયતા શ્રીમદ્‌ને હોવા યોગ્ય છે, તે આ ઉદ્ગારોથી જાણી શકાવા યોગ્ય છે—સશોધક. મ ર

૪. પ્રારબ્ધોદયની જેવી વિસ્તીર્ણ વ્યાખ્યા શ્રીમદે સ્વીકારી છે તે આ લેખમાથી જોઈ શકાશે.—સશોધક મ ર

૫ સર્વવિરતિની પરમજિજ્ઞાસા છતાં તેનો યોગ સમીપમા ન બને તો દેશ વિરતિની વિશેષ આવશ્યકતા શ્રીમદે આ વિચારોમાં વિચારી છે—સશોધક મ ર

કેવળસંગનિવૃત્તિરૂપ પ્રતિજ્ઞાનો અવકાશ જોવામાં આવે તો અશસંગનિવૃત્તિરૂપ એવો આ વ્યવસાય તેને ત્યાગ!

જે જ્ઞાનદશામાં ત્યાગાત્યાગ કંઈ સંભવે નહીં તે જ્ઞાનદશાની સિદ્ધિ છે જેને વિષે એવો તું સર્વસંગત્યાગદશા અલ્પકાળ વેદીશ તો સંપૂર્ણ જગત્ પ્રસંગમાં વર્ત્તે તો પણ તને બાધરૂપ ન થાય, એ પ્રકારે વર્ત્તે છતે પણ નિવૃત્તિ જ પ્રશસ્ત સર્વજ્ઞે કહી છે, કેમકે ઋષભાદિ સર્વ પરમપુરુષે છેવટે એમ જ કર્યું છે[1]

૪૫ [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૦૩

સં૦ ૧૯૫૧ ના વૈશાખ શુદ ૫, સોમે,–સાયકાળથી પ્રત્યાખ્યાન[2]

સં૦ ૧૯૫૧ ના વૈશાખ શુદ ૧૪, ભોમે[3]

૪૬[4] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૦૫

ક્ષયોપશમીજ્ઞાન વિકળ થતા શી વાર?

---

૧ જે દશાની પૂર્ણતામાં સર્વસંગપરિત્યાગનું વેદવું એટલું જ ન્યૂન છે, તે દશાનો નિર્ણય, તે શ્રીમદ્‌ની આ સમયની દશાના નિર્ણયરૂપ ગણાય —સંશોધક મ ર

૨ શાના પ્રત્યાખ્યાન છે તે અમારાથી કલ્પી શકાતું નથી—સંશોધક મ ર

૩ આ મિતિ ઉપરની મિતિ નીચે લખી છે, પણ તેનો સબંધ લક્ષમાં આવી શકતો નથી —સંશોધક મ ર

૪ આ પ્રશ્ન સહજ અવલોકનાર્થે છે કે પોતાને સંબોધીને છે તે કહી શકાતું નથી જો પોતાને સંબોધીને હોય તો 'સમ્યક્ત્વ'ને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે કે મતિશ્રુતાદિ જ્ઞાનમાંના કોઈ જ્ઞાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે તે અનુમાની શકાતું નથી જો મતિશ્રુતાદિ જ્ઞાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું હોય તો તે સ્વાભાવિક છે કેમકે મતિઆદિ જ્ઞાનમાંનું કોઈ જ્ઞાન ક્ષયોપશમપણે પરિણમ્યું હોય તો વિકળ થવું સંભવિત છે તથાપિ જો 'સમ્યક્ત્વ'ને ઉદ્દેશીને કહ્યું હોય તો જે સમયે 'ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્જ્ઞાન' વર્તતું હશે તે સમયે કોઈ પ્રસંગે આત્મભાવની વિસ્મૃતિ થયેથી જાગૃતિ થતા આ વાક્ય અહીં લખ્યું હોય બહુકરીને તો મતિ આદિ જ્ઞાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું હોય એમ સંભવિત જણાય છે, કેમકે, 'સમ્યક્ત્વ' દર્શાવવાનો ઉદ્દેશ હોત, તો 'જ્ઞાન' શબ્દ ન વપરાતા 'દર્શન' શબ્દ વપરાવવો વિશેષ સંભવિત છે તેમ છતાં આ 'ક્ષયોપશમીજ્ઞાન' શબ્દ 'ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ'ના આશયમાં વાપર્યો હોય તો તેની સ્થિતિ સંવત ૧૯૪૭ની પૂર્વે હોવાયોગ્ય છે કેમકે સંવત ૧૯૫૦ની સાલમાં લખેલ સ્વાત્મવૃત્તાંતોપયોગી પદ (Autobio-graphical Poem)માં 'શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ' સંવત ૧૯૪૭ની સાલમાં પ્રકટ થયાનું જણાવવામાં આવ્યું છે, અને 'શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ'નો અર્થ 'ક્ષાયકસમ્યક્ત્વ' વિશેષ સંભવિત હોવાયોગ્ય છે મતલબ કે, સ્વાત્મવૃત્તાંતોપયોગી પદમાં એક દેહ ધારણ કરવાપણું કહ્યું છે તે 'ક્ષાયકસમ્યક્ત્વ' હોય તો સંભવે એમ સાંભળ્યું છે —સંશોધક મ ર.

૪૭.[1] [હાથનોંધ, ૧, પૃષ્ઠ ૧૦૬.

જેમ નિર્મળતા રે રત્નસ્ફટિક તણી, તેમ જ જીવ સ્વભાવ રે;
તે જિન વીરે રે ધર્મ પ્રકાશિયો, પ્રબળ કષાય અભાવ રે.

૪૮. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૦૮.

વીતરાગદર્શન[2]

ઉદ્દેશપ્રકરણ
સર્વજ્ઞમીમાંસા
ષટ્દર્શન અવલોકન
વીતરાગ અભિપ્રાય વિચાર
વ્યવહારપ્રકરણ
મુનિધર્મ
આગારધર્મ
મતમતાંતરનિરાકરણ
ઉપસંહાર

૪૯.[3] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧૦.

નવ તત્ત્વવિવેચન
ગુણસ્થાનકવિવેચન
કર્મપ્રકૃતિવિવેચન
વિચારપદ્ધતિ
શ્રવણાદિ વિવેચન
બોધબીજસંપત્તિ
જીવાજીવવિભક્તિ
શુદ્ધાત્મપદ ભાવના

---

૧. જીવના સ્વભાવની તથાપ્રકારની આલોચના સમયે આ પદ અહીં કદાચ લખી નાખ્યું હોય —સંશોધક. મ. ૨.

૨. અત્ર કહ્યા 'ઉદ્દેશ પ્રકરણાદિ' નવ પ્રકરણનું વિવેચક 'વીતરાગદર્શન' નામનું શાસ્ત્ર રચવા ધાર્યું હોય, અને તેને માટે સંકળના કરી હોય એમ લાગે છે—સંશોધક મ. ૨.

૩. આ વિષયો જે ગ્રંથમાં આવે તે પ્રકારના ગ્રંથની રચના કરવા અર્થે આ સંકળના કરી હોય એમ જણાય છે.—સંશોધક. મ. ૨.

૫૦.[૧] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧૧.

અંગ
ઉપાંગ
મૂળ
છેદ
આશય પ્રકાશિતા ટીકા
 વ્યવહાર હેતુ
 પરમાર્થ હેતુ
 પરમાર્થ ગૌણતાની પ્રસિદ્ધિ
 વ્યવહાર વિસ્તારનું પર્યવસાન
 અનેકાંતદૃષ્ટિ હેતુ
 સ્વગત મતાંતર નિવૃત્તિપ્રયત્ન
 ઉપક્રમ ઉપસંહાર અવિસંધિ લોકવર્ણન સ્થૂળત્વ હેતુ
 વર્ત્તમાન કાળે આત્મસાધનભૂમિકા
 વીતરાગદર્શન વ્યાખ્યાનો અનુક્રમ

૫૧. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧૩.

મૂળ[૨]

લોક સંસ્થાન?
ધર્મ અધર્મ અસ્તિકાયરૂપ દ્રવ્ય?
સ્વાભાવિક અભવ્યત્વ?

---

૧. 'અંગઉપાંગાદિ' એમ જે અત્ર ટાંકચું છે તેનો ઉદ્દેશ કાં તો સ્વતંત્ર અંગાદિ તૈયાર કરવાનો હોય અને તે વાત ટાંકી અત્રે ટાંકી લીધી હોય અથવા વર્તમાન જૈન અંગ-ઉપાંગાદિની આશયપ્રકાશિતા ટીકા કે જેને વિષે 'વ્યવહારહેતુઆદિ' જે વિષયો અત્ર જણાવ્યા છે તેનો સમાવેશ થાય, તે (ટીકા) લખવાનો હોય અને તેથી તેની સંકળના કરી હોય ઘણુંકરી વર્તમાન અંગાદિ ઉપર 'ટીકા' લખવાનો ઉદ્દેશ વિશેષ સંભવિત જણાય છે — સંશોધક મ. ર.

૨. કાં તો આ પ્રકારના વિચારનું સમાધાન અન્યજનોના ઉપકારાર્થે લખવાનો વિચાર હોય, અને તેથી આ પ્રશ્નો અહીં ટાંક્યા હોય, અને કાં તો જે સમયે પોતે સર્વદર્શનોની આલોચના કરતા હતા તે સમયે પોતાના સહજ લક્ષાર્થે રહેવા ટાંક્યાં હોય; જો કે આ હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૧૫ જોતાં પરઉપકારાર્થે હોવાનું અનુમાન વિશેષ વિશ્વાસપાત્ર છે. કેમકે 'લોકોપકાર પ્રવૃત્તિ' અને તેના 'ધોરણ' સંબંધે પોતે જે વિચાર કર્યો છે, તે પોતે જ્યાંસુધી પદાર્થના સ્વરૂપ વિષે નિશ્ચયાત્મક ન હોય ત્યાં સુધી કરવો શકય નથી — સંશોધક. મ. ર.

અનાદિ અનંત સિદ્ધિ?
અનાદિ અનંતનું જ્ઞાન શી રીતે?
આત્મા સકોચે વિકાશે?
સિદ્ધ ઊર્ધ્વગમન-ચેતન ખંડવત્ શામાટે નહીં?
કેવળજ્ઞાનમાં લોકાલોકનું જ્ઞાતૃત્વ શી રીતે?
લોકસ્થિતિ મર્યાદા હેતુ?
શાશ્વત વસ્તુ લક્ષણ?

ઉત્તર

તે તે સ્થાનવર્તિ સૂર્ય ચંદ્રાદિ વસ્તુ,
અથવા નિયમિત ગતિ હેતુ?
દુસમ સુસમાદિ કાળ?
મનુષ્ય ઊંચત્વાદિ પ્રમાણ?
અગ્નિકાયાદિનું નિમિત્ત યોગે એકદમ ઉત્પન્ન થવું?
એક સિદ્ધ ત્યાં અનંત સિદ્ધ અવગાહના?

પ૨. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧૪.

હેતુ અવ્યક્તવ્ય?[1]
એકમાં પર્યવસાન શી રીતે થઈ શકે છે?
અથવા થતું નથી?
વ્યવહાર રચના કરી છે એમ કોઈ હેતુથી સિદ્ધ થાય છે?

પ૩.[2] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧૫.

સ્વસ્થિતિ-આત્મદશા સબંધે વિચાર.
તથા તેનું પર્યવસાન?
ત્યાર પછી લોકોપકારપ્રવૃત્તિ!
લોકોપકારપ્રવૃત્તિનું ધોરણ
વર્તમાનમાં કેમ વર્તવું ઉચિત છે?
(હાલમાં)

પ૪.[3] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧૭.

આત્મપરિણામની વિશેષ સ્થિરતા થવા વાણી અને કાયાનો સંયમ સઉપયોગપણે કરવો ઘટે છે—

---

૧. છેક્કી નોંધ જુઓ —સંશોધક મ ર
૨. ૩. [illegible] —સંશો. મ ર

૫૫.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧૮.

ત્રણે કાળમાં જે વસ્તુ જાત્યંતર થાય નહીં તેને શ્રી જિન દ્રવ્ય કહે છે.

કોઈપણ દ્રવ્ય પરપરિણામે પરિણમે નહીં. સ્વપણાનો ત્યાગ કરી શકે નહીં.

પ્રત્યેક દ્રવ્ય (દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવથી) સ્વપરિણામી છે.

નિયત અનાદિ મર્યાદાપણે વર્તે છે.

જે ચેતન છે, તે કોઈ દિવસ અચેતન થાય નહીં; જે અચેતન છે, તે કોઈ દિવસ ચેતન થાય નહીં.

૫૬.[2] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૨૦.

હે યોગ,

૫૭.[3] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૨૧.

એક ચૈતન્યમાં આ સર્વ શી રીતે ઘટે છે?

૫૮.[4] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૨૨.

જો આ જીવે તે વિભાવ પરિણામ ક્ષીણ ન કર્યાં તો આ જ ભવને વિષે તે પ્રત્યક્ષ દુઃખ વેદશે.

૫૯.[5] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૨૪.

જે જે પ્રકારે આત્માને ચિંતન કર્યો હોય તે તે પ્રકારે તે પ્રતિભાસે છે.

વિષયાર્ત્તપણાથી મૂઢતાને પામેલી વિચારશક્તિવાળા જીવને આત્માનું નિત્યપણું ભાસતું નથી, એમ ઘણુંકરીને દેખાય છે, તેમ થાય છે, તે યથાર્થ છે; કેમકે અનિત્ય એવા વિષયને વિષે આત્મબુદ્ધિ હોવાથી પોતાનું પણ અનિત્યપણું ભાસે છે.

---

૧. આ વિચારણાનો હેતુ સ્વત સ્પષ્ટ થઈ શકે તેમ છે.—સંશોધક મ. ૨.

૨. 'હે યોગ' એટલા જ અક્ષરો લખી મૂકી દીધું છે, તથાપિ યોગસંક્ષેપનો અંકુર ઉગતાં કાંઈ તે સંબંધી લખવાનું ધાર્યું હશે, એમ લાગે છે—સંશોધક. મ. ૨.

૩ આ શ્રી વેદાન્ત અભિપ્રાય, સર્વ દર્શનની આલોચના કરવાના સમયે સહજ વિચારાર્થે ટાંક્યો હશે, એમ અમને લાગે છે—સંશોધક. મ. ૨.

૪. આ સ્વાનુભવનો વિષય છે એટલે તે સંબધી અનુમાન કરવું યોગ્ય નથી,—સંશોધક. મ ૨.

૫. આત્મદ્રવ્યની સ્થિતિનો પોતાને થયેલો નિર્ધાર અત્ર લખ્યો છે.—સંશોધક. મ ૨.

વિચારવાનને આત્મા વિચારવાન લાગે છે. શૂન્યપણે ચિંતન કરનારને આત્મા શૂન્ય લાગે છે, અનિત્યપણે ચિંતન કરનારને અનિત્ય લાગે છે, નિત્યપણે ચિંતન કરનારને નિત્ય લાગે છે.

ચેતનની ઉત્પત્તિના કંઈ પણ સંયોગો દેખાતા નથી, તેથી ચેતન અનુત્પન્ન છે. તે ચેતન વિનાશ પામવાનો કંઈ અનુભવ થતો નથી, માટે અવિનાશી છે.—નિત્ય અનુભવસ્વરૂપ હોવાથી નિત્ય છે.

સમયે સમયે પરિણામાંતર પ્રાપ્ત થવાથી અનિત્ય છે.

સ્વસ્વરૂપનો ત્યાગ કરવાને અયોગ્ય હોવાથી મૂળ દ્રવ્ય છે.

૬૦.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૨૬.

સર્વ કરતાં વીતરાગનાં વચનને સંપૂર્ણ પ્રતીતિનું સ્થાન કહેવું ઘટે છે, કેમકે જ્યાં રાગાદિ દોષનો સંપૂર્ણ ક્ષય હોય ત્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાનસ્વભાવ પ્રગટવાયોગ્ય નિયમ ઘટે છે.

શ્રી જિનને સર્વ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ વીતરાગતા સંભવે છે. પ્રત્યક્ષ તેમનાં વચનનું પ્રમાણ છે માટે, . . . જે કોઈ પુરુષને . . . જેટલે અંશે વીતરાગતા સંભવે છે, તેટલે અંશે તે પુરુષનું વાક્ય માન્યતા યોગ્ય છે.

સાંખ્યાદિ દર્શને બંધ, મોક્ષની જે જે વ્યાખ્યા ઉપદેશી છે, તેથી બળવાન પ્રમાણસિદ્ધ વ્યાખ્યા શ્રી જિનવીતરાગે કહી છે, એમ જાણું છઉં.

શ૦—જે જિને દ્વૈતનું નિરૂપણ કર્યું છે, આત્માને ખંડ દ્રવ્યવત્ કહ્યો છે, કર્ત્તા ભોક્તા કહ્યો છે, અને નિર્વિકલ્પ સમાધિને અંતરાયમાં મુખ્ય કારણ થાય એવી પદાર્થવ્યાખ્યા કહી છે, તે જિનની શિક્ષા બળવાન પ્રમાણસિદ્ધ છે એમ કેમ કહી શકાય? કેવળ અદ્વૈત—અને [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૨૭. સહજે નિર્વિકલ્પ સમાધિનું કારણ એવો જે વેદાંતાદિ માર્ગ તેનું તે કરતાં અવશ્ય વિશેષ પ્રમાણસિદ્ધપણું સંભવે છે.

ઉ૦—યદ્યપિ એકવાર તમે કહો છો તેમ ગણીએ, પણ સર્વ દર્શનની શિક્ષા કરતાં જિનની કહેલી બંધ, મોક્ષના સ્વરૂપની શિક્ષા જેટલી અવિકળ પ્રતિભાસે છે, તેટલી બીજાં દર્શનની પ્રતિભાસતી નથી.—અને જે અવિકળ શિક્ષા તે જ પ્રમાણસિદ્ધ છે.

---

૧ વીતરાગના વચનની પ્રતીતિ થવાના પરિણામમાં આ પ્રશ્નોત્તરરૂપ વિચારણા લખી જણાય છે—સંશોધક. મ ૨.

શં૦—એમ જો તમે ધારો છો તો કોઈ રીતે નિર્ણયનો સમય નહીં આવે, કેમકે સર્વ દર્શનમાં જે જે દર્શનને વિષે જેની સ્થિતિ છે તે તે દર્શન માટે અવિકળતા માને છે.

ઉ૦—યદ્યપિ એમ હોય તો તેથી અવિકળતા ન ઠરે, જેનું પ્રમાણે કરી અવિકળપણું હોય તે જ અવિકળ ઠરે.

પ્ર૦—જે પ્રમાણે કરી તમે જિનની શિક્ષાને અવિકળ જાણો છો તે પ્રકારને તમે કહો; અને જે પ્રકારે વેદાંતાદિનું વિકળપણું તમને સંભવે છે, તે પણ કહો.

૬૧.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૩૦.

પ્રત્યક્ષ અનેક પ્રકારનાં દુઃખને તથા દુઃખી પ્રાણીઓને જોઈને, તેમજ જગત્‌ની વિચિત્ર રચના જાણીને તેમ થવાનો હેતુ શો છે? તથા તે દુઃખનું મૂળ સ્વરૂપ શું છે? અને તેની નિવૃત્તિ કયા પ્રકારે થઈ શકવા યોગ્ય છે? તેમજ જગતની વિચિત્રરચનાનું અંતર્સ્વરૂપ શું છે—એ આદિ પ્રકારને વિષે વિચારદશા ઉત્પન્ન થઈ છે જેને એવા મુમુક્ષુ પુરુષ તેમણે, પૂર્વ પુરુષોએ ઉપર કહ્યા તે વિચારો વિષે જે કંઈ સમાધાન આણ્યું હતું, અથવા માન્યું હતું, તે વિચારના સમાધાન પ્રત્યે પણ યથાશક્તિ આલોચના કરી. તે આલોચના કરતાં વિવિધ પ્રકારના મતમતાંતર તથા અભિપ્રાયસંબંધી યથાશક્તિ વિશેષ વિચાર કર્યો. તેમ જ નાના પ્રકારના રામાનુજાદિ સંપ્રદાયનો વિચાર

---

૧. શ્રીમદે સર્વ દર્શનો અને સંપ્રદાયોની કરેલી આલોચનાનું પરિણામ આ લેખ જણાય છે. જિનદર્શનની સિદ્ધિ શ્રીમદ્‌ને થયેલી આ અવલોકનના અંતિમ વચનોથી જણાય છે, તથાપિ તે દર્શનની સિદ્ધિ થવામા કેટલાક પૂર્વાપર વિરુદ્ધ કારણો જોવામાં આવ્યાં છે. આ આલોચનાલેખ પૃષ્ઠ ૧૩૦ વિષે પૂર્ણ થાય છે, અને જે પૂર્વાપર વિરોધવાળાં કારણો તે ૧૩૧ મા પૃષ્ઠપર લખાવાં જોઈએ, પણ ૧૩૧ પૃષ્ઠ કેવળ કોરું પડ્યું છે. આલોચનાલેખમાં જે પ્રકારનાં કારણો સંબંધી કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રકારના જેવાં કેટલાંક પ્રશ્નો ૧૩૨–૧૩૩ પૃષ્ઠ પર જોવામાં આવે છે, તથાપિ અમે નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકતા નથી કે ૧૩૦ મા પૃષ્ઠપરના આલોચનાલેખમાં જે પૂર્વાપર વિરોધો કહેવામાં આવ્યા છે તે જ ૧૩૨–૧૩૩ પૃષ્ઠપરનાં છે; કેમકે ૧૩૧ પૃષ્ઠપર આ કારણો લખાવાં જોઈએ તેને બદલે તે માનું કોરું મૂકીને શા માટે ૧૩૨–૧૩૩ પૃષ્ઠપર લખવામાં આવે એ પ્રશ્ન સહજ ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૩૨–૧૩૩ પૃષ્ઠપર લખેલા કેટલાક પ્રશ્નોના ઉત્તર શ્રીમદ્‌ના જુદા જુદા લેખોમાંથી નીકળી શકે છે. આ આલોચનાલેખનો સમય સંવત ૧૯૪૭ ની પૂર્વે એટલે સમ્યગ્દર્શનની પૂર્વેનો હોવો જોઈએ. કેમકે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ, એને જિન પ્રવચનમાં કહેવામાં આવે છે કે, જેનાથી જિનશાસ્ત્રોક્ત તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધાન થાય —સંશોધક. મ. ર.

કર્યો. [પાઠા૦ તથા વેદાંતાદિ દર્શનનો વિચાર કર્યો] તે આલોચનાવિષે અનેક પ્રકારે તે દર્શનના સ્વરૂપનું મથન કર્યું, અને પ્રસંગે પ્રસંગે મથનની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત થયેલું એવું જૈનદર્શન તે સંબંધી ઘણા પ્રકારે જે મથન થયું તે મથનથી તે દર્શનને સિદ્ધ થવા અર્થે—પૂર્વાપર વિરોધ જેવા લાગે છે એવા નીચે લખ્યા છે તે કારણો દેખાયાં.

૬૨.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૬૩૨.

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય તથા આકાશાસ્તિકાય અરૂપી છતાં રૂપીને સામર્થ્ય આપે છે, અને એ ત્રણ દ્રવ્ય સ્વભાવપરિણામી કહ્યાં છે, ત્યારે એ અરૂપી છતાં રૂપીને સહાયક કેમ થઈ શકે?

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એકક્ષેત્રાવગાહી છે, અને પરસ્પર વિરુદ્ધતાવાળા તેના સ્વભાવ છે, છતાં તેમાં વિરોધ, ગતિ પામેલી વસ્તુપ્રત્યે સ્થિતિસહાયકતારૂપે અને સ્થિતિ પામેલી વસ્તુપ્રત્યે ગતિ સહાયકતારૂપે થઈ શા માટે આવે નહીં?

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આત્મા એક એ ત્રણ સમાન અસંખ્યાત પ્રદેશી છે, તેનો કંઈ બીજો રહસ્યાર્થ છે?

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાયની અવગાહના અમુક અમૂર્તાકારે છે, તેમ હોવામાં કંઈ રહસ્યાર્થ છે?

લોકસંસ્થાન સદૈવ એક સ્વરૂપે રહેવામાં કંઈ રહસ્યાર્થ છે?

એક તારો પણ ઘટવધ થતો નથી, એવી અનાદિસ્થિતિ શા હેતુથી માનવી?

શાશ્વતપણાની વ્યાખ્યા શું? આત્મા, કે પરમાણુ કદાપિ શાશ્વત માનવામાં મૂળ દ્રવ્યત્વ કારણ છે; પણ તારા, ચંદ્ર, વિમાનાદિમાં તેવું શું કારણ છે?

૬૩.[2] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૬૩૩.

સિદ્ધ આત્મા લોકાલોકપ્રકાશક છે, પણ લોકાલોકવ્યાપક નથી, વ્યાપક તો સ્વઅવગાહના પ્રમાણ છે. જે મનુષ્યદેહે સિદ્ધિ પામ્યા તેના ત્રીજા ભાગ ઉણે તે પ્રદેશ ઘન છે, એટલે આત્મદ્રવ્ય લોકાલોકવ્યાપક નથી પણ લોકાલોકપ્રકાશક એટલે લોકાલોકજ્ઞાયક છે, લોકાલોક પ્રત્યે આત્મા જતો નથી, અને લોકાલોક કંઈ આત્મામાં આવતાં નથી, સર્વે પોતપોતાની અવગાહનામાં સ્વસત્તામાં રહ્યાં છે, તેમ છતાં આત્માને તેનું જ્ઞાનદર્શન શી રીતે થાય છે?

---

૧. ૨. છેલ્લી નોંધ જુઓ —સંશોધક. ત્ર ૨.

અત્રે જો એવું દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવે કે જેમ આરીસામાં વસ્તુ પ્રતિબિંબિત થાય છે, તેમ આત્મામાં પણ લોકાલોક પ્રકાશિત થાય છે. પ્રતિબિંબિત થાય છે તો એ સમાધાન પણ અવિરોધ દેખાતું નથી, કેમકે આરીસામાં તો વીસ્રસા પરિણામીપુદ્ગળ રાશી(?)થી પ્રતિબિંબ થાય છે.

આત્માનો અગુરુ લઘુ ધર્મ છે, તે ધર્મને દેખતાં આત્મા સર્વ પદાર્થને જાણે છે, કેમકે સર્વ દ્રવ્યમાં અગુરુ લઘુ ગુણ સમાન છે. એમ કહેવામાં આવે છે, ત્યાં અગુરુ લઘુ ધર્મનો અર્થ શું સમજવો?

૬૪.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૩૬.

આહારનો જય,
આસનનો જય,
નિદ્રાનો જય,
વાક્‌સંયમ,
જિનોપદિષ્ટ આત્મધ્યાન.
,, આત્મધ્યાન શી રીતે?

જ્ઞાન પ્રમાણ ધ્યાન થઈ શકે, માટે જ્ઞાનતારતમ્યતા જોઈએ.
શું વિચારતાં, શું માનતાં, શી દશા થતાં ચોથું ગુણસ્થાનક કહેવાય?
શાથી ચોથે ગુણસ્થાનકેથી તેરમે ગુણસ્થાનકે આવે?

૬૫.[2] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૪૮.

વર્તમાનકાળની પેઠે આ જગત્ સર્વકાળ છે.
પૂર્વકાળે ન હોય તો વર્તમાનકાળે તેનું હોવું પણ હોય નહીં.
વર્તમાનકાળે છે તો ભવિષ્યકાળમાં તે અત્યંત વિનાશ પામે નહીં.
પદાર્થમાત્ર પરિણામી હોવાથી આ જગત્ પર્યાયાંતર દેખાય છે; પણ મૂળપણે તેનું સદા વર્તમાનપણું છે.

૬૬.[3] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૦.

જે વસ્તુ સમયમાત્ર છે, તે સર્વ કાળ છે.
જે ભાવ છે તે છે, જે ભાવ નથી તે નથી.

---

૧ ચારિત્રદશાનો ક્રમ અને ચતુર્થ ગુણસ્થાનક (સમ્યગ્દર્શન) હોવાનું અવલોકન અને વર્દ્ધમાન દશા કરવાની ચિંતના આ લેખમરથી જણાય છે.—સંશોધક મ. ર.

૨ ૩. વિશ્વવ્યવસ્થાના દ્રવ્ય-પદાર્થોના સ્વભાવની શ્રદ્ધાનદર્શક આ લેખ છે.—સંશોધક. મ. ર.

બે પ્રકારનો પદાર્થ સ્વભાવવિભાવપૂર્વક સ્પષ્ટ દેખાય છે. જડ સ્વભાવ, ચેતન સ્વભાવ.

૬૭.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૨.

ગુણાતિશયતા શું?

તે કેમ આરાધાય?

કેવળજ્ઞાનમાં અતિશયતા શું?

તીર્થંકરમાં અતિશયતા શું? વિશેષ હેતુ શો?

જો જિનસમ્મત કેવળજ્ઞાન લોકાલોકજ્ઞાયક માનીએ તો તે કેવળજ્ઞાનમાં આહાર, નિહાર, વિહારાદિ ક્રિયા શી રીતે સંભવે?

વર્તમાનમાં તેની આ ક્ષેત્રે અપ્રાપ્તિ તેનો હેતુ શો?

૬૮.[2] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૪.

મતિ,
શ્રુત,
અવધિ,
મનઃપર્યવ,
પરમાવધિ,
કેવળ,

૬૯.[3] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૫.

પરમાવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન છે, એ રહસ્ય અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે.

અનાદિ અનંતકાળનું, અનંત એવા અલોકનું? ગણિતથી અતીત અથવા અસંખ્યાતથી પર એવો જીવસમૂહ, પરમાણુસમૂહ અનંત છતાં અનંતપણાનો સાક્ષાત્કાર થાય તે ગણિતાતીતપણું છતાં શી રીતે સાક્ષાત્ અનંતપણું જણાય? એ વિરોધની શાંતિ ઉપર કહ્યાં તે રહસ્યથી થવાયોગ્ય સમજાય છે.

વળી કેવળજ્ઞાન નિર્વિકલ્પ છે, ઉપયોગનો પ્રયોગ કરવો પડતો નથી. સહજ ઉપયોગે તે જ્ઞાન છે; તે પણ રહસ્ય અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે.

---

૧. તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન પૂર્વેની તત્ત્વ વિચારણા જણાય છે.—સંશોધક. મ. ૨.

૨. મત્યાદિજ્ઞાનની વ્યાખ્યાઓ લખવા અર્થે આ અનુક્રમ લખ્યો જણાય છે.—સંશોધક. મ. ૨.

૩. શ્રીમદ્દનું પરમાવધિ આદિ જ્ઞાનનું અનુપ્રેક્ષન છે.—સંશોધક. મ ૨.

કેમકે પ્રથમ સિદ્ધ કોણ? પ્રથમ જીવપર્યાય કયો? પ્રથમ પરમાણુ-પર્યાય કયો? એ કેવળજ્ઞાનગોચર પણ અનાદિ જ જણાય છે; અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન તેની આદિ પામતું નથી, અને કેવળજ્ઞાનથી કંઈ છાનું નથી એ બે વાત પરસ્પર વિરોધી છે, તેનું સમાધાન પરમાવધિની અનુપ્રેક્ષાથી તથા સહજ ઉપયોગની અનુપ્રેક્ષાથી સમજાવાયોગ્ય રસ્તો દેખાય છે.

૭૦.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૬.

કંઈ પણ છે?
શું છે?
શા પ્રકારે છે?
જાણવા યોગ્ય છે?
જાણવાનું ફળ શું છે?
બંધનો હેતુ શો છે? [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૭.

પુદ્ગલનિમિત્ત બંધ કે જીવના દોષથી બંધ?

જે પ્રકારે માનો તે પ્રકારે બંધ ન ટાળી શકાય એવો સિદ્ધ થાય છે; માટે મોક્ષપદની હાનિ થાય છે; તેનું નાસ્તિત્વ ઠરે છે.

અમૂર્ત્તતા તે કંઈ વસ્તુતા કે અવસ્તુતા?

અમૂર્ત્તતા જો વસ્તુતા તો કંઈ મહત્વવાન કે તેમ નહીં?

મૂર્ત્ત એવાં પુદ્ગલનો અને અમૂર્ત્ત એવા જીવનો સંયોગ કેમ ઘટે?

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૮.

ધર્મ, અધર્મ અને જીવ દ્રવ્યનું ક્ષેત્રવ્યાપીપણું જે પ્રકારે જિન કહે છે તે પ્રમાણે માનતાં તે દ્રવ્ય ઉત્પન્નસ્વભાવીવત્ સિદ્ધ થવા જાય છે, કેમકે મધ્યમપરિણામીપણું છે.

ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ વસ્તુ દ્રવ્યપણે એક જાતિ અને ગુણપણે ભિન્ન જાતિ એમ માનવા યોગ્ય છે, કે દ્રવ્યતા પણ ભિન્ન ભિન્ન માનવા યોગ્ય છે.

દ્રવ્ય એટલે શું? ગુણપર્યાયવિના તેનું બીજું શું સ્વરૂપ છે?

---

૧. તત્વાર્થશ્રદ્ધાન (વિ૦ સં૦ ૧૯૪૭) થવા પૂર્વે શ્રીમદે તત્વવિચારણા આ પ્રશ્નોથી કરી હોય અથવા આવા વિષયોપરત્વે વિવેચન લખવાના અભિપ્રાયથી આ પ્રશ્નો લખ્યા હોય.—સંશોધક. મ. ર.

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૯.

કેવળજ્ઞાન સર્વ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળભાવનું જ્ઞાયક ઠરે તો સર્વ વસ્તુ નિયત મર્યાદામાં આવી જાય–અનંતપણું ન ઠરે, કેમકે અનંતપણું–અનાદિપણું સમજ્યું જતું નથી–અર્થાત્ કેવળજ્ઞાનમાં તેનું કયિ રીતે પ્રતિભાસવું થાય? તેનો વિચાર બરાબર બંધ બેસતો નથી.

૭૧.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૬૨.

જૈન જેને સર્વપ્રકાશતા કહે છે તેને વેદાંત સર્વવ્યાપકતા કહે છે.

દૃષ્ટ વસ્તુપરથી અદૃષ્ટનો વિચાર અનુસંધાન કરવો ઘટે.

જિનને અભિપ્રાયે આત્મા માનતાં અત્ર લખ્યા છે તે પ્રસંગોપ્રત્યે વધારે વિચાર કરવો—

૧. અસંખ્યાત પ્રદેશનું મૂળ પરિમાણ.

૨. સંકોચ, વિકાશ થઈ શકે એવો આત્મા માન્યો છે તે સંકોચ, વિકાશ અરૂપીને વિષે હોવાયોગ્ય છે? તથા કેવા પ્રકારે હોવાયોગ્ય છે.

૩. નિગોદ અવસ્થાવિષે વિશેષ કારણ કંઈ છે?

૪. સર્વ દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિની પ્રકાશકતા તે રૂપ કેવળજ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા છે, કે સ્વસ્વરૂપાવસાન નિજજ્ઞાનમય કેવળજ્ઞાન છે?

૫. આત્મામાં યોગે વિપરિણામ છે? સ્વભાવે વિપરિણામ છે? વિપરિણામ આત્માની મૂળ સત્તા છે? સંયોગી સત્તા છે? તે સત્તાનું કયું દ્રવ્ય મૂળ કારણ છે? [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૬૩.

૬. હીનાધિક અવસ્થા ચેતન પામે તેને વિષે કઈ કારણ છે? સ્વસ્વભાવનું? પુદ્ગળ સંયોગનું કે તેથી વ્યતિરિક્ત?

૭. જે પ્રમાણે મોક્ષપદે આત્મતા પ્રગટે તે પ્રમાણે મૂળ દ્રવ્ય માનીએ તો લોકવ્યાપકપ્રમાણ આત્મા ન થવાનું કારણ શું?

૮. જ્ઞાન ગુણ અને આત્મા ગુણી એ ઘટના ઘટાવવા જતાં આત્મા કથંચિત્ જ્ઞાનવ્યતિરિક્ત માનવો તે કેવી અપેક્ષાએ? જડત્વભાવે કે અન્ય-ગુણ અપેક્ષાએ?

૯. મધ્યમ પરિણામવાળી વસ્તુનું નિત્યપણું શી રીતે સંભવે છે?

૧૦. શુદ્ધચેતનમાં અનેકની સંખ્યાનો ભેદ શા કારણે ઘટે છે?

૧: તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન (વિ૦ સં૦ ૧૯૪૭) થવા પૂર્વેના તત્ત્વવિચારણારૂપ પ્રશ્નો છે.— સંશોધક. મ. ર.

૭૨.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૬૫.

જેનાથી માર્ગ પ્રવર્ત્યો છે, એવા મોટા પુરુષના વિચાર, બળ, નિર્ભયતાદિ ગુણો પણ મોટા હતા.[2]

એક રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં જે પરાક્રમ ઘટે છે, તે કરતાં અપૂર્વ અભિપ્રાય સહિત ધર્મસંતતિ પ્રવર્ત્તવામાં વિશેષ પરાક્રમ ઘટે છે.[3]

તથારૂપ શક્તિ થોડા વખત પૂર્વે અત્ર જણાતી હતી, હાલ તેમાં વિકળતા જોવામાં આવે છે તેનો હેતુ શો હોવો જોઈએ તે વિચારવાયોગ્ય છે.[4]

દર્શનની રીતે આ કાળમાં ધર્મ પ્રવર્ત્તે એથી જીવોનું કલ્યાણ છે કે સંપ્રદાયની રીતે પ્રવર્ત્તે તો જીવોનું કલ્યાણ છે તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે.[5]

સંપ્રદાયની રીતે ઘણા જીવોને તે માર્ગ ગ્રહણ થવા યોગ્ય થાય, દર્શનની રીતે વીરલ જીવોને ગ્રહણ થાય.[6]

જો જિનને અભિમતે માર્ગ નિરૂપણ કરવાયોગ્ય ગણવામાં આવે, તો તે સંપ્રદાયના પ્રકારે નિરૂપણ થવો વિશેષ અસંભવિત છે, કેમકે તેની રચનાનું સાંપ્રદાયિક સ્વરૂપ થવું કઠણ છે.[7]

દર્શનની અપેક્ષાએ કોઈક જીવને ઉપકારી થાય. એટલો વિરોધ આવે છે,

૭૩.[8] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૬૬.

જે કોઈ મોટા પુરુષ થયા છે તેઓ પ્રથમથી સ્વસ્વરૂપ (નિજશક્તિ) સમજી શકતા હતા, અને ભાવિ મહત્કાર્યનાં બીજને પ્રથમથી અવ્યક્તપણે વાવ્યા રહેતા હતા—અથવા સ્વાચરણ અવિરોધ જેવું રાખતા હતા.

અત્રે તે પ્રકાર વિશેષ વિરોધમાં પડ્યો હોય એમ દેખાય છે. તે વિરોધમાં કારણો પણ અત્રે લખ્યા છે.

---

૧. શ્રીમદ્‌ની માર્ગ પ્રવર્ત્તાવવાની ઇચ્છા આ લેખપરથી અત્યંત સ્પષ્ટ થાય છે—સંશોધક. મ. ૨.

૨ ૩ માર્ગ પ્રવર્તકને પરાક્રમાદિ કેવા જોઈએ તે સબંધીની શ્રીમદ્‌ની સાવધાનતા દર્શાવે છે—સંશોધક મ ૨.

૪. જાગૃત્તિ પ્રેરક વચનો છે—સંશોધક મ ૨

૫ ૬. ૭ દર્શનપદ્ધતિએ અને સંપ્રદાયપદ્ધતિએ માર્ગ પ્રવર્ત્તાવવાની પોતાની શક્તિઓનો શ્રીમદ્‌નો સ્વાનુભવ દર્શાવે છે—સંશોધક. મ ૨.

૮. પ્રમત્તભાવ ટાળવાની પરમ જિજ્ઞાસા આ ઉદ્ગારો જણાવે છે—સંશોધક મ ૨

૧. વિશેષ સંસારીની રીતિ જેવો વ્યવહાર વર્તતો હોવાથી.

૨. બ્રહ્મચર્યનું ધારણ.

૭૪.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૬૭.

સોહં (આશ્ચર્યકારક) મહાપુરુષોએ ગવેષણા કરી છે.[1]

કલ્પિત પરિણતિથી જીવને વિરમવું આટલું બધું કઠણ થઈ પડ્યું છે તેનો હેતુ શો હોવો જોઈએ?[1]

આત્માના ધ્યાનનો મુખ્ય પ્રકાર કયો કહી શકાય?[1]

તે ધ્યાનનું સ્વરૂપ શા પ્રકારે?[1]

આત્માનું સ્વરૂપ શા પ્રકારે?[1]

કેવળજ્ઞાન જિનાગમમાં પ્રરૂપ્યું છે તે યથાયોગ્ય છે કે, વેદાંતે પ્રરૂપ્યું છે તે યથાયોગ્ય છે?[2]

૭૫.[3] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૬૮.

પ્રેરણાપૂર્વક સ્પષ્ટ ગમનાગમ ક્રિયા આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણપણા માટે વિશેષ વિચારવાયોગ્ય છે.

પ્ર૦—પરમાણુ એક પ્રદેશાત્મક, આકાશ અનંત પ્રદેશાત્મક માનવામાં જે હેતુ છે, તે હેતુ આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશપણા માટે યથાતથ્ય સિદ્ધ થતો નથી. મધ્યમ પરિણામી વસ્તુ અનુત્પન્ન જોવામાં આવતી નથી માટે.

ઉ૦—

૭૬.[4] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૬૯.

અમૂર્તપણાની વ્યાખ્યા શું?

અનંતપણાની વ્યાખ્યા શું?

આકાશનું અવગાહકધર્મપણું શા પ્રકારે?

મૂર્તામૂર્તનો બંધ આજ થતો નથી તો અનાદિથી કેમ થઈ શકે? વસ્તુસ્વભાવ એમ અન્યથા કેમ માની શકાય?

ક્રોધાદિભાવ જીવમાં પરિણામીપણે છે, નિવૃત્તપણે છે?

પરિણામીપણે જો કહીએ તો સ્વાભાવિક ધર્મ થાય, સ્વાભાવિક ધર્મનું ટળવાપણું ક્યાંય અનુભૂત થતું નથી

---

૧. સ્વત સ્પષ્ટ છે—સંશોધક મ ૨.

૨ કેવળજ્ઞાનના સ્વરૂપની વિચાર શોધના છે—સશોધક. મ ૨.

૩ તત્ત્વશોધન છે—સંશોધક. મ ૨.

૪ તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન (વિ૦ સં૦ ૧૯૪૭) પૂર્વેની તત્ત્વ વિચારણા જણાય છે.—સશોધક—મ ૨.

૮૦. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૭

આત્મામાં પારિણામિકતા? મુક્તિમાં પણ સર્વ પદાર્થનું પ્રતિભાસઃ અનાદિ અનંતનું જ્ઞાન ક્યા પ્રકારે થવા યોગ્ય છે?

વેદાંત—

આત્મા એક, અનાદિ માયા, બંધમોક્ષનું પ્રતિપાદન એ તમે કહો ! એમ ઘટી શકતાં નથી.

આનંદ અને ચૈતન્યમાં શ્રી કપિલદેવજીએ વિરોધ કહ્યો છે તેનું સમાધાન છે? યથાયોગ્ય સમાધાન વેદાંતમાં જોવામાં આવતું નથી.

આત્મા નાનાત્રિના બંધ, મોક્ષ હોવાયોગ્ય જ નથી. તે તો છે, એ છતાં કલ્પિત કહેવાથી પણ ઉપદેશાદિ કાર્ય કરવા યોગ્ય ઠરતાં નથી.

૮૨.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૭૪

જૈનમાર્ગ.

૧ લોક સંસ્થાન.
૨ ધર્મ, અધર્મ, આકાશ દ્રવ્ય.
૩ અરૂપીપણું.
૪ સુસમ દુસમાદિકાળ.
૫ તે તે કાળે ભારતાદિની સ્થિતિ–મનુષ્ય ઊંચત્વાદિપ્રમાણ.
૬ નિગોદ સૂક્ષ્મ.
૭ ભવ્ય અભવ્ય નામે બે પ્રકારે જીવ.
૮ વિભાવ દશા પારિણામિક ભાવે.
૯ પ્રદેશ અને સમય તેનું વ્યાવહારિક પારમાર્થિક કંઈ સ્વરૂપ.
૧૦ ગુણ સમુદાયથી જુદું કંઈ દ્રવ્યત્વ.
૧૧ પ્રદેશ સમુદાયનું વસ્તુત્વ.
૧૨ રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શથી જુદું એવું કંઈ પણ પરમાણુપણું.
૧૩ પ્રદેશનું સંકોચાવું, વિકાશાવું.
૧૪ તેથી ઘનપણું કે પાતળાપણું.
૧૫ અસ્પર્શગતિ.
૧૬ એક સમય અત્ર અને સિદ્ધક્ષેત્ર હોવાપણું.–અથવા તે જ સમયે લોકાંતગમન.

૧. આ વિષયોના વિવેચનરૂપ ગ્રંથની સંકલના જણાય છે —સંશોધક. મ. ન.

૧૭ સિદ્ધસંબંધી અવગાહ.

૧૮ અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળની વ્યાવહારિક પારમાર્થિક કંઈ વ્યાખ્યા;—જીવની અપેક્ષા તથા દૃશ્ય પદાર્થની અપેક્ષાએ.

'મતિશ્રુતની વ્યાખ્યા-તે પ્રકારે.' [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૭૫.

૧૯ કેવળજ્ઞાનની બીજી કંઈ વ્યાખ્યા.

૨૦ ક્ષેત્રપ્રમાણની બીજી કંઈ વ્યાખ્યા.

૨૧ સમસ્ત વિશ્વનો એક અદ્વૈત તત્ત્વપર વિચાર.

૨૨ કેવળજ્ઞાનવિના જીવસ્વરૂપનું બીજા કોઈ જ્ઞાને ગ્રહણ પ્રત્યક્ષપણે.

૨૩ વિભાવનું ઉપાદાન કારણ.

૨૪ તેમ તથાપ્રકારનો સમાધાનયોગ્ય કોઈ પ્રકાર.

૨૫ આ કાળને વિષે દશ બોલનું વ્યવચ્છેદપણું-તેનો અન્ય કંઈ પણ પરમાર્થ.

૨૬ બીજભૂત અને સંપૂર્ણ એમ કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે.

૨૭ વીર્યાદિ આત્મગુણ ગણ્યા છે તેમાં ચેતનપણું.

૨૮ જ્ઞાનથી જુદું એવું આત્મત્વ.

૨૯ જીવનો સ્પષ્ટ અનુભવ થવાના ધ્યાનના મુખ્ય પ્રકાર-વર્તમાનકાળને વિષે.

૩૦ તેમાં પણ સર્વોત્કૃષ્ટ મુખ્ય પ્રકાર.

૩૧ અતિશયનું સ્વરૂપ.

૩૨ લબ્ધિ (કેટલીક) અદ્વૈતતત્ત્વ માનતાં સિદ્ધ થાય એવી માન્ય છે.

૩૩ લોકદર્શનનો સુગમ માર્ગ-વર્તમાનકાળે; કંઈ પણ.

૩૪ દેહાંતદર્શનનો સુગમ માર્ગ-વર્તમાનકાળે. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૭૯.

૩૫ સિદ્ધત્વપર્યાય સાદિ અનંત અને મોક્ષ અનાદિ અનંત૦

૩૬ પરિણામી પદાર્થ-નિરંતર સ્વાકાર પરિણામી હોય તો પણ અવ્યવસ્થિત પરિણામીપણું. અનાદિથી હોય તે કેવળજ્ઞાનને વિષે ભાસ્યમાન. પદાર્થને વિષે શી રીતે ઘટમાન.

૮૩.[૧] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૮૦.

૧ કર્મવ્યવસ્થા. ૨ સર્વજ્ઞતા. ૩ પારિણામિકતા. ૪ નાના પ્રકારના વિચાર અને સમાધાન ૫ અન્યથી ન્યૂન પરાભવતા. ૬ જ્યાં જ્યાં અન્ય, વિકળ છે ત્યાં ત્યાં અવિકળ આ અવિકળ દેખાય ત્યાં અન્યનું ક્વચિત્ અવિકળપણું-નહીં તો નહીં.

૧. આ વિષયોના વિવેચનરૂપ ગ્રંથની સંકલના જણાય છે.—સંશોધક. મ. ર.

૮૪.[1] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૮૧.

મોહમયિ ક્ષેત્રસંબંધી ઉપાધિ પરિત્યાગવાને આઠ મહિના અને ૬ગ દિવસ બાકી છે; અને તે પરિત્યાગ થઈ શકવાયોગ્ય છે. બીજે ક્ષેત્રે ઉપાધિ (વ્યાપાર) કરવાના અભિપ્રાયથી મોહમયિ ક્ષેત્રની ઉપાધિનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર રહે છે, એમ નથી; પણ જ્યાંસુધી સર્વસંગપરિત્યાગરૂપ યોગ નિરાવરણ થાય નહીં ત્યાંસુધી જે ગૃહાશ્રમ વર્ત્તે તે ગૃહાશ્રમમાં કાળ વ્યતીત કરવાવિષેનો વિચાર કર્ત્તવ્ય છે. ક્ષેત્રનો વિચાર કર્ત્તવ્ય છે. જે વ્યવહારમાં વર્તવું તે વ્યવહારનો વિચાર કર્ત્તવ્ય છે, કેમકે પૂર્વાપર અવિરોધપણું નહીં તો રહેવું કઠણ છે.

૮૫.[2] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૮૨.

ભૂ.—	બ્રહ્મ.
સ્થાપના.—	ધ્યાન.
મુખ:—	યોગબળ.
બ્રહ્મગ્રહણ.	નિર્ગ્રંથાદિસંપ્રદાય.
ધ્યાન.	નિરૂપણ.
યોગબળ.	ભૂ. સ્થાપના મુખ સર્વદર્શન અવિરોધ.
સ્વાયુ સ્થિતિ.	
આત્મબળ.	

૮૬. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૮૩.

मो धम्मो जथ्य दया दसद दोसा न जस्सा, मो देवो; सोहु गुरू जो नाणी आरंभपरिग्रहाविरओ.

૮૭.[3] [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૮૭.

અકિંચિનપણાથી વિચરતાં   એકાંત મૌનથી જિન સદૃશ્ય ધ્યાનથી તન્મયાત્મસ્વરૂપ એવો ક્યારે થઈશ?

૮૮.[4]

એકવાર   વિક્ષેપ શમ્યાવિના બહુ સમીપ આવી શકવા યોગ્ય અપૂર્વ સંયમ પ્રગટશે નહીં. કેમ, ક્યાં, સ્થિતિ કરીએ?

---

૧. મુંબઈ પરિત્યાગ કરવાને કરેલા નિર્ણય સમય પહેલાં નિવૃત્તિ, વ્યાપારરહિત રહેવાની ઇચ્છા અને સર્વસંગપરિત્યાગની વૃત્તિ ક્રિયામાં ન મૂકાય ત્યાંસુધી પૂર્વાપર અવિરોધપણું રહેવા અર્થે ગૃહસ્થાશ્રમ કેવા પ્રકારે વેડવો તે સંબંધીનો શ્રીમદ્‌નો વિચાર આ લેખથી જણાય છે... ૨. શ્રીમદ્‌ના જીવન સંબંધીની વિચારણા છે ... ૩. આ અદ્ભુત અભિલાષા સતત વિચારને પાત્ર છે... ૪. આ લેખ અપૂર્વ સંયમાભિલાષા સૂચક છે—સંશોધક. જ. ર.

વર્ષ ૨૯ થી ૩૪ પર્યંત.

હાથનોંધ ૨ જી.*

૧.[1] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩.

રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાનનો આત્યંતિક અભાવ કરી જે સહજ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત થયા તે સ્વરૂપ અમારું સ્મરણ, ધ્યાન અને પામવા યોગ્ય સ્થાન છે.

૨.[2] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૫.

સર્વજ્ઞપદનું ધ્યાન કરો.

૩.[3] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૭.

શુદ્ધ ચૈતન્ય
અનંત આત્મદ્રવ્ય
કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ
શક્તિરૂપે
તે
જેને સંપૂર્ણ વ્યક્ત થયું છે, તથા વ્યક્ત થવાનો
જે પુરુષો માર્ગ પામ્યા છે તે પુરુષોને
અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર.

૪.[4] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૯.

નમો જિણાણં જિદ ભવાણં
જિનતત્ત્વસંક્ષેપ.

અનંત અવકાશ છે.
તેમાં જડ ચેતનાત્મક વિશ્વ રહ્યું છે.

---

* આ બીજી હાથનોંધ કઈ સાલથી લખવી શરૂ કરી છે, તથા કઈ સાલસુધી લખી છે તે જાણી શકાતું નથી. આ હાથનોંધમાં અંગ્રેજી વર્ષ ૧૮૯૬ નુ કેલેન્ડર છે, તે જોતાં સંવત્ ૧૯૫૨ પછી તે લખવી શરૂ કરી હોવી જોઈએ. સંવત ૧૯૫૨ ની સાલમાં શ્રીમદને ૨૯ મું વર્ષ ચાલતું હતું; એટલે અમે ૨૯ મુ વર્ષ અહીં લખ્યું છે, તથા કઈ સાલ સુધી લખી છે તે જણાતું નથી; એટલે દેહાંત સુધી અર્થાત્ ૩૪ મા વર્ષ પર્યંત, એમ અહીં જણાવ્યું છે —સંશોધક. મ. ૨.

૧. હેતુ સ્પષ્ટ છે . . . ૨. સર્વજ્ઞપદની પરમ ઇચ્છા દર્શાવિ છે . . . ૩. શ્રીમદની કઈ દશા પ્રત્યે પરમ પ્રતીતિ હતી તે આ ઉદ્‌ગારોથી જાણી શકાય તેમ છે . . . ૪. જિન તત્ત્વાર્થનો નિશ્ચય છે —સંશોધક. મ. ૨.

વિશ્વમર્યાદા બે અમૂર્ત દ્રવ્યથી છે.
જેને ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય એવી સંજ્ઞા છે.
જીવ, અને પરમાણુપુદ્ગલ એ બે દ્રવ્ય સક્રિય છે.
સર્વ દ્રવ્ય દ્રવ્યત્વે શાશ્વત છે.
અનંત જીવ છે.
અનંત અનંત પરમાણુપુદ્ગલ છે.
ધર્માસ્તિકાય એક છે.
અધર્માસ્તિકાય એક છે.
કાળ દ્રવ્ય છે.
વિશ્વપ્રમાણ ક્ષેત્રાવગાહ કરી શકે એવો એકેક જીવ છે.

૫.[1] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૧૩.

નમો જિણાણં જિદ ભવાણં

જેની પ્રત્યક્ષ દશા જ બોધરૂપ છે, તે મહત્પુરુષને ધન્ય છે.

જે મતભેદે આ જીવ ગ્રહાયો છે, તે જ મતભેદ જ તેના સ્વરૂપને મુખ્ય આવરણ છે.

વીતરાગપુરુષના સમાગમવિના, ઉપાસનાવિના, આ જીવને મુમુક્ષુતા કેમ ઉત્પન્ન થાય? સમ્યક્‌જ્ઞાન ક્યાંથી થાય? સમ્યક્‌દર્શન ક્યાંથી થાય? સમ્યક્‌ચારિત્ર ક્યાંથી થાય? કેમકે એ ત્રણે વસ્તુ અન્ય સ્થાનકે હોતી નથી.

વીતરાગપુરુષના અભાવ જેવો વર્તમાન કાળ વર્તે છે.

હે મુમુક્ષુ! વીતરાગપદ વારંવાર વિચાર કરવાયોગ્ય છે, ઉપાસના કરવાયોગ્ય છે. ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે.

૬.[2] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૧૫.

જીવને બંધનના મુખ્ય હેતુ બેઃ રાગ અને દ્વેષ.
રાગને અભાવે દ્વેષનો અભાવ થાય. રાગનું મુખ્યપણું છે.
રાગને લીધે જ સંયોગમાં આત્મા તન્મયવૃત્તિમાન્ છે.
તે જ કર્મે મુખ્યપણે છે.

જેમ જેમ રાગ દ્વેષ મંદ, તેમ તેમ કર્મબંધ મંદ, અને જેમ જેમ રાગ દ્વેષ તીવ્ર, તેમ તેમ કર્મબંધ તીવ્ર. રાગ દ્વેષનો અભાવ ત્યાં કર્મબંધનો સાંપરાયિક અભાવ.

---

૧. વીતરાગસમાગમની નિનિષા દર્શાવે છે... ૨. વીતરાગ દર્શનના સિદ્ધાન્તનું રહસ્ય છે—સંશોધક. મ. ૨.

રાગ દ્વેષ થવાનું મુખ્ય કારણ—મિથ્યાત્વ એટલે અસમ્યક્દર્શન છે. સમ્યક્જ્ઞાનથી સમ્યક્દર્શન થાય છે. તેથી અસમ્યક્દર્શન નિવૃત્તિ પામે છે. તે જીવને સમ્યક્ચારિત્ર પ્રગટે છે. જે વીતરાગદશા છે. સંપૂર્ણ વીતરાગદશા જેને વર્ત્તે છે તે ચરમશરીરિ જાણીએ છૈયે.

૭.[1] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૧૭.

હે જીવ! સ્થિર દૃષ્ટિથી કરીને તું અંતરંગમાં જો, તો સર્વ પરદ્રવ્યથી મુક્ત એવું તારું સ્વરૂપ તને પરમ પ્રસિદ્ધ અનુભવાશે.

હે જીવ! અસમ્યક્દર્શનને લીધે તે સ્વરૂપ તને ભાસતું નથી. તે સ્વરૂપમાં તને શંકા છે; વ્યામોહ અને ભય છે.

સમ્યક્દર્શનનો યોગ પ્રાપ્ત કરવાથી તે અભાસનાદિની નિવૃત્તિ થશે.

હે સમ્યક્દર્શની! સમ્યક્ચારિત્ર જ સમ્યક્દર્શનનું ફળ ઘટે છે, માટે તેમાં અપ્રમત્ત થા.

જે પ્રમત્તભાવ ઉત્પન્ન કરે છે તે કર્મબંધની તને સુપ્રતીતિનો હેતુ છે.

હે સમ્યક્ચારિત્રી! હવે શિથિલપણું ઘટતું નથી. ઘણો અંતરાય હતો તે નિવૃત્ત થયો; તો હવે નિરંતરાય પદમાં શિથિલતા શા માટે કરે છે?

૮.[2] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૨૧.

દુઃખનો અભાવ કરવાને સર્વ જીવ ઇચ્છે છે.

દુઃખનો આત્યંતિક અભાવ કેમ થાય? તે નહીં જણાવાથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય. તે માર્ગને દુઃખથી મૂકાવાનો ઉપાય જીવ સમજે છે.

જન્મ, જરા, મરણ મુખ્યપણે દુઃખ છે. તેનું બીજ કર્મ છે. કર્મનું બીજ રાગ દ્વેષ છે, અથવા આ પ્રમાણે પાંચ કારણ છે.

મિથ્યાત્વ
અવિરતિ
પ્રમાદ
કષાય
યોગ

---

૧. અસમ્યક્દર્શની, સમ્યક્દર્શની અને સમ્યક્ચારિત્રી પ્રતિ અનુભવઉપદેશક આ વચનો જણાય છે . . . ૨. સંસારાવસ્થામાં જીવની સ્થિતિ અને તેનાં હેતુ આદિ વિષે સ્પષ્ટતા કરી જણાય છે.—સંશોધક. મ. ર.

પહેલા કારણનો અભાવ થયે બીજાનો અભાવ, પછી ત્રીજાનો, પછી ચોથાનો, અને છેવટે પાંચમાં કારણનો એમ અભાવ થવાનો ક્રમ છે.

મિથ્યાત્વ મુખ્ય મોહ છે. અવિરતિ ગૌણ મોહ છે.

પ્રમાદ અને કષાય અવિરતિમાં અતર્ભાવી શકે છે. યોગ સહચારીપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ચારે વ્યતીત થયા પછી પણ પૂર્વ હેતુથી યોગ હોઈ શકે.

૯.[1] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૨૫.

હે મુનિઓ! જ્યાંસુધી કેવળ સમવસ્થાનરૂપ સહજ સ્થિતિ સ્વાભાવિક ન થાય ત્યાંસુધી તમે ધ્યાન અને સ્વાધ્યાયમાં લીન રહો.

જીવ કેવળ સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં સ્થિત થાય ત્યાં કંઈ કરવું રહ્યું નથી.

જ્યાં જીવનાં પરિણામ વર્ધમાન, હીયમાન થયા કરે છે ત્યાં ધ્યાન કર્ત્તવ્ય છે. અર્થાત્ ધ્યાનલીનપણે સર્વ બાહ્યદ્રવ્યના પરિચયથી વીરામ પામી નિજસ્વરૂપના લક્ષમાં રહેવું ઉચિત છે.

ઉદયના ધકાથી તે ધ્યાન જ્યારે જ્યારે છૂટી જાય ત્યારે ત્યારે તેનું અનુસધાન ઘણી ત્વરાથી કરવું.

વચ્ચેના અવકાશમાં સ્વાધ્યાયમાં લીનતા કરવી. સર્વ પરદ્રવ્યમાં એક સમય પણ ઉપયોગ સંગ ન પામે એવી દશાને જીવ ભજે ત્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય.

૧૦[2] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૨૭.

એકાંત આત્મવૃત્તિ.
એકાંત આત્મા.
કેવળ એક આત્મા.
કેવળ એક આત્મા જ.
કેવળ માત્ર આત્મા.
કેવળ માત્ર આત્મા જ.
આત્મા જ.
શુદ્ધાત્મા જ.
સહજાત્મા જ.
નિર્વિકલ્પ, શબ્દાતીત સહજ સ્વરૂપ આત્મા જ.

---

૧. મુનિઓને આવશ્યક સ્થિતિસબંધી બોધરૂપ આ વિચારો છે—સંશોધક મ. ૨.
૨. એકાંત આત્મવૃત્તિ દર્શાવનાર આ શબ્દો જણાય છે—સંશોધક. મ. ૨.

૧૧.[1] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૨૯.

૭-૧૨-૫૪ (અ)

૩૧-૧૧-૨૨ (આ)

આમ કાળ વ્યતીત થવા દેવો યોગ્ય નથી. સમયે સમય આત્મોપયોગે ઉપકારી કરીને નિવૃત્ત થવા દેવા યોગ્ય છે.

અહો આ દેહની રચના! અહો તેનું સામર્થ્ય! અહો જ્ઞાની! અહો તેની ગવેષણા! અહો તેમનું ધ્યાન! અહો તેમની સમાધિ! અહો તેમનો સંયમ! અહો તેમનો અપ્રમત્તભાવ! અહો તેમની પરમ જાગૃતિ! અહો તેમનો વીતરાગ સ્વભાવ! અહો તેમનું નિરાવરણ જ્ઞાન! અહો તેમના યોગની શાંતી! અહો તેમના વચનાદિ યોગનો ઉદય!

---

૧. આ વચનો શ્રીમદ્દે પોતાપ્રત્યે, પ્રમત્તભાવ ટાળવા અર્થે કહ્યા જણાય છે આ લેખનો સમય (અ) તથા (આ) દર્શાવેલ ૭-૧૨-૫૪ / ૩૧-૧૧-૨૨ ઉપરથી નીકળી શકે છે ૭-૧૨-૫૪ નો આશય ૭ મો દિવસ ૧૨ મો માસ અને ૫૪ ની સાલ અર્થાત્ સંવત ૧૯૫૪ ના આશો શુ૦ ૭ લાગે છે, અને ૩૧-૧૧-૨૨ નો આશય, ૩૧ મું વર્ષ ૧૧ મો મહિનો બાવીસમો દિવસ લાગે છે, અર્થાત્ આ લેખ સંવત ૧૯૫૪ ના આશો શુદ ૭ ને રોજ લખ્યો છે, અને તે દિવસે શ્રીમદ્‌ને ૩૧ મું વર્ષ, અગ્યારમો મહિનો, અને બાવીસમો દિવસ ચાલતા હતાં. શ્રીમદ્‌નો જન્મદિવસ સંવત ૧૯૨૪ ના કાર્તિક શુદ ૧૫ ને રોજ છે, અને તે હિસાબે ગણતા સંવત ૧૯૫૪ ના આશો શુદ સાતમે અમે કહીએ છીએ તે પ્રમાણે શ્રીમદ્‌ને એકત્રીશમા વર્ષનો અગ્યારમો મહિનો અને બાવીશમો દિવસ ચાલતા હોય વિશેષ સ્પષ્ટતા આથી થશે —

વર્ષ		માસ		દિ૦	
૧૯૫૪	—	૧૧	—	૭	સંવત ૧૯૫૪ ના આશો શુદ ૭
—૧૯૨૪	—	૦	—	૧૫	= ,, ૧૯૨૪ ના કાર્તિક શુદ ૧૫
૩૦	—	૧૧		૨૨	=૩૧ મું વર્ષ, અગ્યારમો મહિનો, અને બાવીશમો દિવસ

સામાન્ય કથનીમાં એક વર્ષ પૂર્ણ થયા પછી બીજા વર્ષના થોડા દિવસ કે માસ ગયા હોય, તોપણ બીજું વર્ષ બોલાય છે, અને તે જ રીતે માસના સંબંધમાં પણ પદ્ધતિ ચાલે છે. આ ગણત્રીએ આ લેખ સંવત ૧૯૫૪ ના આશો શુદ ૭ ને રોજ લખ્યો છે, અને તેથી તે દિવસે શ્રીમદ્‌ને એકત્રીશમું વર્ષ, અગ્યારમો મહિનો અને બાવીશમો દિવસ ચાલતા કહેવાય. આ લેખથી તે હાથનોંધ ૨ જી ના પૃષ્ઠ ૪૧ સુધીના લેખો એક જ દિવસે લખાયા જણાય છે કેમકે લખવાની પદ્ધતિ અને શાહી, કલમ આદિ લખવાનાં સાહિત્યો એકસરખા જણાય છે —સંશોધક મ ર.

હે આત્મા! આ બધું તને સુપ્રતીત થયું છતાં પ્રમત્તભાવ કેમ? મંદ પ્રયત્ન કેમ? જઘન્યમંદ જાગૃતિ કેમ? શિથિલતા કેમ? મુંઝવણ કેમ? અંતરાયનો હેતુ શો?

અપ્રમત્ત થા, અપ્રમત્ત થા.

પરમ જાગૃત સ્વભાવ ભજ, પરમ જાગૃત સ્વભાવ ભજ.

૧૨.[1] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩૦.

તીવ્ર વૈરાગ્ય, પરમ આર્જવ, બાહ્યાભ્યંતર ત્યાગ.
આહારનો જય.
આસનનો જય.
નિદ્રાનો જય.
યોગનો જય.
આરંભપરિગ્રહવિરતિ બ્રહ્મચર્ય પ્રત્યે પ્રતિનિવાસ.
એકાંતવાસ.
અષ્ટાંગયોગ.
સર્વજ્ઞધ્યાન.
આત્મ ઇહા.
આત્મોપયોગ.
મૂળ આત્મોપયોગ.
અપ્રમત્ત ઉપયોગ.
કેવળ ઉપયોગ.
કેવળ આત્મા.
અચિંત્ય સિદ્ધસ્વરૂપ.

૧૩.[2] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩૧.

જિનચૈતન્યપ્રતિમા.
સર્વાંગસંયમ
એકાંત સ્થિરસંયમ.
એકાંત શુદ્ધસંયમ.
કેવળ બાહ્યભાવ નિરપેક્ષતા.

૧. ચારિત્રદશાનો ક્રમ યોજ્યો જણાય છે—સંશોધક. મ. ૨.

૨ 'એકાંતસ્થિરસંયમ' 'એકાંતશુદ્ધસંયમ' અને 'કેવળ બાહ્યભાવનિરપેક્ષતા પૂર્વક સર્વાંગસંયમ' પ્રાપ્ત કરી તે દ્વારાએ 'શ્રીજિનચૈતન્ય પ્રતિમા' રૂપ થઈ, અર્થાત્ 'અડોલ, આત્માવસ્થા પામી' જગત્જીવોના કલ્યાણાર્થે અર્થાત્ માર્ગના પુનરુદ્ધારરૂપે પ્રવૃત્તિ કરવી) એવો

આમતત્ત્વવિચાર. જગતત્ત્વવિચાર. જિનદર્શનતત્ત્વવિચાર. બીજદર્શનતત્ત્વવિચાર.	સમાધાન.
ધર્મસુગમતા. લોકાનુગ્રહ.	પદ્ધતિ.
યથાસ્થિત શુદ્ધ સનાતન સર્વોત્કૃષ્ટ જયવંત ધર્મનો ઉદય.	વૃત્તિ.

૧૪.[1] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩૨.

સ્વપર પરમોપકારક પરમાર્થમય સત્યધર્મ જયવંત વર્તો.

આશ્ચર્યકારક ભેદ પડી ગયા છે.

આ યોજનાનો ઉદ્દેશ જણાય છે 'વૃત્તિ' 'પદ્ધતિ' અને 'સમાધાન' એમ જે કહેવામાં આવ્યુ છે તે વિચારવાથી જગતજીવોના કલ્યાણાર્થે અર્થાત્ 'માર્ગના પુનરુદ્ધાર' માટે વૃત્તિ આ યોજનામા દર્શાવી છે એમ જણાશે પ્રથમ 'વૃત્તિ' શુ છે? તો તેને માટે એમ કહેવામાં આવ્યુ છે કે 'યથાસ્થિત શુદ્ધ સનાતન સર્વોત્કૃષ્ટ જયવંત ધર્મનો ઉદય' કરવો તે, પછી કેવી 'પદ્ધતિ–' એ તે ઉદય કરવો તે વિચાર્યું જણાય છે, અને તેને માટે જણાવ્યુ છે કે લોકોને 'ધર્મસુગમતા' થાય અને 'લોકાનુગ્રહ' પણ થાય એ 'વૃત્તિ' અને 'પદ્ધતિ'નુ પરિણામ શું લાવવુ એ સબધી 'સમાધાન'મા વિચાર્યું જણાય છે કે, 'આત્મતત્ત્વવિચાર' 'જગતતત્ત્વવિચાર,' 'જિનદર્શન તત્ત્વવિચાર' અને 'બીજદર્શનતત્ત્વવિચાર' એ સબધી જગતજીવોનુ સમાધાન કરવુ અમારુ આ પુનરુદ્ધાર સબધીનુ અનુમાન આ પછીના એટલે હાથનોંધ ૨ જી પૃષ્ઠ ૩૩ માનો લેખ વિચારવાથી યોગ્ય જણાશે 'જિનચૈતન્યપ્રતિમા' થયા પછી 'જગતજીવોના કલ્યાણ અર્થે પ્રવૃત્તિ કરવી' એમ જે અમે ઉપર કહ્યુ તે વાત હાથનોંધ ૨ જી ના પૃષ્ઠ ૩૯ માં પ-ની વિચારણામા પ્રથમ વાક્ય 'પરાનુગ્રહ પરમ કારુણ્યવૃત્તિ કરતા પણ પ્રથમ ચૈતન્ય જિન પ્રતિમા થા! ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા થા!' વિચારવાથી યોગ્ય લાગશે કેમકે 'પરાનુગ્રહ પરમ કારુણ્યવૃત્તિ કરતા પણ પ્રથમ ચૈતન્ય જિન૦'નો અર્થ એમ સભવે છે કે,! પર કહેતા અન્ય જીવોનો, અનુગ્રહ કરવારૂપ તારે વિષે જે પરમકારુણ્યવૃત્તિ છે તેનો ઉપયોગ કરતા પહેલા 'પણ' પ્રથમ કહેતા ચૈતન્ય જિનપ્રતિમારૂપ થા!—સશોધક મ ર

૧ પોતે કરવા ધારેલા વીતરાગમાર્ગના પુન દિગ્વિજયને અતરાયક કારણોનો પોતાનો અનુભવ શ્રીમદે આ લેખમાં લખ્યો છે શ્રીમદને અનુભવવત થએલ આ અતરાયક કારણો અતિ બળવાન જણ્યા છતાં ઉદ્ધાર કરવાની પોતાની પરમ ઇચ્છાના પરિણામમા (હા૦નોં૦ ૨ જી ના પૃષ્ઠ ૩૩ પર) પોતે પોતાને પ્રશ્ન કર્યો છે કે 'ત્યારે (આટલા બધાં પ્રતિકૂળ સંયોગો છતા) 'તમે શા માટે તે ધર્મનો ઉદ્ધાર ઇચ્છો છો?' આ પ્રશ્નનો ઉત્તર તેઓએ જે આપ્યો છે કે 'પરમ કારુણ્ય સ્વભાવથી' અને 'તે સદ્ધર્મ પ્રત્યેની પરમ ભક્તિથી' તે મનન કરતાં શ્રીમદની જૈનદર્શનોદ્ધારઇચ્છાનુ પરમપણુ દૃષ્ટિમાં આવી શકવા યોગ્ય છે.'—સશોધક મ ર.

ખંડિત છે.

સંપૂર્ણ કરવાનું સાધન દુર્ગમ્ય દેખાય છે.

તે પ્રભાવને વિષે મહત્ અંતરાય છે.

દેશકાળાદિ ઘણાં પ્રતિકૂળ છે.

વીતરાગોનો મત લોકપ્રતિકૂળ થઈ પડયો છે.

રુઢીથી જે લોકો તેને માને છે તેના લક્ષમાં પણ તે પ્રતીત જણાતો નથી, અથવા અન્યમતને વીતરાગોનો મત સમજી પ્રવર્ત્યે જાય છે.

યથાર્થ વીતરાગોનો મત સમજવાની તેમનામાં યોગ્યતાની ઘણી ખામી છે.

દૃષ્ટિરાગનું પ્રબળ રાજ્ય વર્ત્તે છે.

વેષાદિ વ્યવહારમાં મોટી વિટંબના કરી મોક્ષમાર્ગનો અંતરાય કરી બેઠા છે.

તુચ્છ પામર પુરુષો વિરાધક વૃત્તિના ધણી અગ્રભાગે વર્ત્તે છે.

કિંચિત્ સત્ય બહાર આવતાં પણ તેમને પ્રાણઘાતતુલ્ય દુઃખ લાગતું હોય એમ દેખાય છે.

૧૫.[1] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩૪.

ત્યારે તમે શામાટે ધર્મનો ઉદ્ધાર ઇચ્છો છો?

પરમ કારુણ્ય સ્વભાવથી, તે સદ્ધર્મ પ્રત્યેની પરમ ભક્તિથી.

૧૬.[2] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩૫.

એવંભૂત દૃષ્ટિથી ઋજુસૂત્ર સ્થિતિ કર.
ઋજુસૂત્ર દૃષ્ટિથી એવંભૂત સ્થિતિ કર.
નૈગમ દૃષ્ટિથી એવંભૂત પ્રાપ્તિ કર.
એવંભૂત દૃષ્ટિથી નૈગમ વિશુદ્ધ કર.
સંગ્રહ દૃષ્ટિથી એવંભૂત થા.
એવંભૂત દૃષ્ટિથી સંગ્રહ વિશુદ્ધ કર.
વ્યવહાર દૃષ્ટિથી એવંભૂતપ્રત્યે જા.
એવંભૂત દૃષ્ટિથી વ્યવહારવિનિવૃત્તિ* કર.
શબ્દ દૃષ્ટિથી એવંભૂત પ્રત્યે જા.

---

૧. છેલ્લી નોંધ જુઓ.—સંશોધક. મ. ૨.
૨. જિન શાસ્ત્રોક્ત સપ્તનય પૂર્વક દશા ઇચ્છી જણાય છે.—સંશોધક મ. ૨.
* આ 'વ્યવહારવિનિવૃત્તિ' બદલે 'વ્યવહારનિવૃત્તિ' હોવા યોગ્ય છે.—સંશોધક.

એવભૂત દૃષ્ટિથી શબ્દ નિર્વિકલ્પ કર.
સમભિરુઢ દૃષ્ટિથી એવભૂત અવલોક
એવભૂત દૃષ્ટિથી સમભિરુઢ સ્થિતિ કર
એવભૂત દૃષ્ટિથી એવભૂત થા
એવભૂત સ્થિતિથી એવભૂત દૃષ્ટિ શમાવ
ॐ શાતિ શાતિ શાતિ

૧૭[1] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩૭

હું અસગ શુદ્ધચેતન છુ વચનાતીત નિર્વિકલ્પ એકાત શુદ્ધઅનુભવ સ્વરૂપ છુ

હું પરમ શુદ્ધ, અખડ ચિદ્ ધાતુ છુ
અચિદ્ ધાતુના સયોગ રસનો આ આભાસ તો જુઓ ?
આશ્ચર્યવત્, આશ્ચર્યરૂપ, ઘટના છે
કઈ પણ અન્ય વિકલ્પનો અવકાશ નથી
સ્થિતિ પણ એમ જ છે

૧૮[2] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩૯.

પરાનુગ્રહ પરમકારુણ્યવૃત્તિ કરતાં પણ પ્રથમ ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા થા. ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા થા.

તેવો કાળ છે ?
તે વિષે નિર્વિકલ્પ થા

---

૧ 'આત્મા'નુ મૂળ શુદ્ધપદ દર્શાવ્યુ છે સ્થિતિ પણ એમ જ છે' એ શ દો શ્રીમ૰નો આત્માનુભવ દર્શાવે છે—સશોધક મ ૨

૨ હા૰નોં૰ ૨ જી ના ૨૯ મા પૃષ્ઠ ઉપરના લેખ લખવાના કલમ શાહી આદિ સાહિત્યો પૃષ્ઠ ૪૧ સુધીના સર્વ લેખો સુધીના સાહિત્યો સમાન જણાય છે અને ૨૯ મા પૃષ્ઠનો લેખ ૫/૩૧ ૧૨/૧૧ ૫૪/૨૨ આકડાઓ ઉપરથી સવત ૧૯૫૪ આશો શુદ ૭ અર્થાત્ શ્રીમ૰ના એકત્રીશમા વર્ષના અગ્યાર મે મહિને અને બાવીશમા દિવસે લખાયાનો સભવ થાય છે તેથી, આ ૩૯ મા પૃષ્ઠના લેખ લખવાની મિતિ સવત ૧૯૫૪ ના આશો શુદ ૭ અથવા તેની અમી પની હોવાનુ અનુમાન થઈ શકે છે આ લેખનુ પૃથક્કરણ કરી વિચારવાથી તેનો પરમ ગભીર આશય લક્ષમાં આવી શકવા યોગ્ય છે 'પરાનુગ્રહ પરમકારુણ્યવૃત્તિ કરતાં પણ પ્રથમ ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા થા' ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા થા'' તેનો આ પ્રમાણે આશય સમજવા યોગ્ય છે 'પરાનુગ્રહ પરમકારુણ્યવૃત્તિ' એટલે 'અન્ય જીવોના અનુગ્રહ (માર્ગનો ઉદ્ધાર) કરવારૂપ પરમ કરુણાળુ વૃત્તિ કરતા તુ પોતે જેવી જિનની ચૈતન્યપ્રતિમા છે તેવી પ્રતિમારૂપ

તેવો ક્ષેત્ર યોગ છે?
ગવેષ.
તેવું પરાક્રમ છે?
અપ્રમત્ત શૂરવીર થા.
તેટલું આયુષબળ છે?
શું લખવું? શું કહેવું?

અર્થાત્ અડોલ દશા પ્રાપ્ત કર. એ વખત 'ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા થા' ઉદ્ગારો લખ્યા છે તે વિશેષના સૂચક છે. પ્રથમ જિનની અડોળ દશા માટે અને પછી પરમાનુગ્રહ કરવા માટે સાધનો અનુકૂળ છે કે કેમ તે સંબંધી નીચે વિચારણા કરી છે. ચાર સાધનો પોતાને દષ્ટિમાં આવતાં તે સાધનો છે કે કેમ તે પોતે પોતાને પૂછે છે, અને પાછો પોતે પોતાને ઉત્તર આપે છે વિચારવાથી જણાશે કે પ્રથમ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર 'હકાર' માં છે, જ્યારે ચોથા પ્રશ્નનો ઉત્તર 'હકાર' કે 'નકાર' માં નથી. પણ 'ગોપ્યસ્થિતિ' મા છે, પહેલો પ્રશ્ન જે કર્યો છે કે 'તેવો કાળ છે?' તેનો આશય એવો જણાય છે કે, 'પરાનુગ્રહ' અને 'જિનની અડોલદશાને' માટે આ 'કાળ અનુકૂળ છે કે?' તેનો ઉત્તર જે આપ્યો છે કે 'તે વિષે નિર્વિકલ્પ થા' તેનો આશય એમ સમજાય છે કે, વર્તમાનકાળ વિષે નિર્વિકલ્પ રહેવા જેવું છે અર્થાત્ વર્તમાન કાળ બાધક નથી. બીજો પ્રશ્ન જે કર્યો છે કે, 'તેવો ક્ષેત્ર યોગ છે?' તેનો આશય એમ જણાય છે કે તે ઇચ્છિત સ્થિતિને માટે ક્ષેત્ર અર્થાત્ ભૂમિ સાનુકૂળ છે કે નહીં? તેનો ઉત્તર જે આપ્યો છે કે 'ગવેષ' અર્થાત્ 'અવલોક' તે પરથી અસરળતા વિના કહી શકાય કે, ભૂમિ પોતાને પ્રતિકૂળ નથી ત્રીજા પ્રશ્નમાં એમ જે કહ્યુ કે 'તેવું પરાક્રમ છે?' તેનો આશય એમ જણાય છે કે, આવી ઇચ્છિત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે તેવુ પોતાને (શ્રીમદ્‌ને) વિષે સામર્થ્ય છે કે નહીં' તેનો ઉત્તર જે આપ્યો છે કે 'અપ્રમત્ત શૂરવીર થા' જે એમ દર્શાવે છે કે, જે 'અપ્રમત્તભાવ છે તે ટાળવારૂપ 'શૂરવીરતા' રાખ તો 'પરાક્રમ' પણ છે, અર્થાત્ આ ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ 'હકાર' માં આપ્યો છે ચોથો પ્રશ્ન જે કર્યો છે કે 'તેટલુ આયુષ બળ છે કે?' તેનો હેતુ એમ જણાય છે કે શ્રીમદ્ પોતે ઇચ્છેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે તેવુ 'આયુષબળ' ધરાવે છે કે નહીં તે પોતાના મનમા વિચારે છે, તેનો ઉત્તર જે આપ્યો છે કે 'શું લખવુ? શુ કહેવું? અન્તર્મુખ ઉપયોગ કરીને જો' તે પરથી એમ ન કહી શકાવા યોગ્ય છે કે તે 'હકાર'મા અથવા 'નકાર'મા છે જે કહી શકાય તે એટલુ જ કે તે ઉત્તર 'ગોપ્યસ્થિતિ'મા છે. જો અમે કરેલુ આ પૃથક્કરણ સત્ય હોય એટલે કે, પ્રથમ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર 'હકાર'મા છે, અને ચોથો 'આયુષબળ' સબંધીનો પ્રશ્ન 'ગોપ્યસ્થિતિ' માં છે, તો હોવાયોગ્ય છે, તો આપણે એવા અભિપ્રાયપર આવી શકીએ (જો આ લેખ તથા ૨૯ મા પૃષ્ઠથી ૪૧ મા સુધીના લેખો એક જ દિવસે લખાયેલા હોય તો) કે સંવત ૧૯૫૪ ના આશો શુદ ૭ અથવા તેની લગભગમા શ્રીમદ્‌ને પોતાને પોતાના 'આયુષ' પરત્વે ગોપ્યસ્થિતિમા રાખવા યોગ્ય વિચારણા થઈ હતી અમારી દષ્ટિ પહોંચી તે અનુસાર અમે આ પૃથક્કરણ કરવા પ્રયાસ કર્યો છે.—સંશોધક. મ. ર.

અંતર્મુખ ઉપયોગ કરીને જો.

ॐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ.

૧૯.[1] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૪૧.

હે કામ! હે માન! હે સંગઉદય!

હે વચનવર્ગણા, હે મોહ, હે મોહદયા!

હે શિથિલતા, તમે શા માટે અંતરાય કરો છો?

પરમ અનુગ્રહ કરીને હવે અનુકૂળ થાવ! અનુકૂળ થાવ.

૨૦.[2] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૪૫.

હે સર્વોત્કૃષ્ટ સુખના હેતુભૂત સમ્યક્દર્શન! તને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર હો.[3]

આ અનાદિ અનંત સંસારમાં અનંત અનંત જીવો તારા આશ્રયવિના અનંત અનંત દુઃખને અનુભવે છે.[4]

તારા પરમાનુગ્રહથી સ્વસ્વરૂપમાં રુચિ થઈ. પરમ વીતરાગ સ્વભાવપ્રત્યે પરમ નિશ્ચય આવ્યો. કૃતકૃત્ય થવાનો માર્ગ ગ્રહણ થયો.[5]

હે જીન વીતરાગ! તમને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું. તમે આ પામર પ્રત્યે અનંત અનંત ઉપકાર કર્યો છે.[6]

હે કુંદકુંદાદિ આચાર્યો! તમારાં વચનો પણ સ્વરૂપાનુસંધાનને વિશે આ પામરને પરમઉપકારભૂત થયાં છે. તે માટે હું તમને અતિશય ભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું.[7]

હે શ્રી સોભાગ! તારા સત્સમાગમના અનુગ્રહથી આત્મદશાનું સ્મરણ થયું તે અર્થે તને નમસ્કાર કરું છું.

---

૧. કામ, માન, સંગ, દયા, વચનવર્ગણા માટે મોહદયા અને શિથિલતા આદિ દોષોની અત્યંત ઉપેક્ષા દર્શાવે છે.—સંશોધક. મ. ૨.

૨. ૩. ૪. ૫. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિએ પોતાપ્રત્યે કરેલા ઉપકાર માટે તેને તેને પરભાવથી નમસ્કાર કર્યો છે.—સંશોધક. મ. ૨.

૬. શ્રી જિનવીતરાગને, તેઓશ્રીના ઉપકાર માટે નમસ્કાર કર્યો છે.

૭. શ્રી કુંદકુંદાદિ આચાર્યોનાં વચનોએ શ્રીમદ્પ્રત્યે કરેલા ઉપકાર અર્થે તેને નમસ્કાર કરેલો છે કુંદકુંદાચાર્ય વિ૰ સં૰ ૪૯ માં વિદ્યમાન હતા તેઓના 'સમયસાર,' 'પંચાસ્તિકાયસમયસાર,' આદિ ઘણા ગ્રંથો હાલમાં વિદ્યમાન છે.

૨૧.[1] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૪૭.

જેમ ભગવાન્ જિને નિરૂપણ કર્યું છે તેમ જ સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ છે.

ભગવાન્ જિને ઉપદેશેલો આત્માનો સમાધિમાર્ગ શ્રી ગુરુના અનુગ્રહથી જાણી, પરમપ્રયત્નથી ઉપાસના કરો.

૨૨.[2] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૪૯.

बंध विहाणविमुक्कं, वंदिअ सिरि वद्धमाण जिणचंदं.
सिरि वीर जिणं वंदिअ, कम्म विवागं समासओ वुच्छं,
कीरई जिएण हेउहिं, जेणं तो भण्णए कम्मं.
कम्मदव्वेहिं सम्मं, संजोगो जो होई जीवस्स,
सो बंधो नायव्वो, तस्स वियोगो भवे मोक्खो.

૨૩.[3] [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૫૧.

કેવળ સમવસ્થિત શુદ્ધ ચેતન મોક્ષ.
તે સ્વભાવનું અનુસંધાન તે મોક્ષમાર્ગ.

પ્રતીતિરૂપે તે માર્ગ જ્યાં શરૂ થાય છે ત્યાં સમ્યક્દર્શન.
દેશ આચરણરૂપે તે પંચમ ગુણસ્થાનક.
સર્વ આચરણરૂપે તે છઠ્ઠું ગુણસ્થાનક.
અપ્રમત્તપણે તે આચરણમાં સ્થિતિ તે સપ્તમ.
અપૂર્વ આત્મજાગૃતિ તે અષ્ટમ.
સત્તાગત સ્થૂળ કષાયબળપૂર્વક સ્વસ્વરૂપ સ્થિતિ તે નવમ.

,,	સૂક્ષ્મ	,,	,,	દશમ.
,,	ઉપશાંત	,,	,,	એકાદશ.
,,	ક્ષીણ	,,	,,	દ્વાદશ.

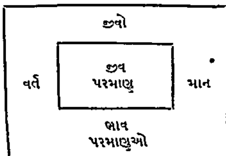
૧. આ વાક્ય નિશ્ચયાત્મક છે, અને તેમાં 'સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ' 'જેમ ભગવાન જિને નિરૂપણ કર્યું છે તેમ જ' 'છે' એમ જે ભાર મૂકીને કહ્યું છે તે શ્રીમદને પદાર્થની પ્રતીતિ અવગાઢપણે થયેલી જણાવે છે.—સંશોધક. મ. ર.

૨. તથાપ્રકારના વિચાર સમયે આ ગાથાઓ અહીં મૂકાઈ હોય.—સંશોધક. મ. ર.

૩ 'મોક્ષ' તથા તેના 'માર્ગ' અને 'ગુણસ્થાનક'ની સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા છે.
—સંશોધક. મ. ર.

ઉત્પાત વ્યય ધ્રુવ	આ ભાવ માત્ર એક વસ્તુમાં એક સમયે છે.

જીવ અને
પરમાણુઓનો

સંયોગ.

કોઈ એક જીવ એકેંદ્રિયપણે–પર્યાય ,, બે ઇદ્રિયપણે–,, ,, ત્રણ ઇદ્રિયપણે–,, ,, ચાર ઇદ્રિયપણે–,, ,, પાચ ઇદ્રિયપણે–,,	વર્તમાન ભાવ
સજ્ઞી અસજ્ઞી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત	વર્તમાન ભાવ
જ્ઞાની અજ્ઞાની	વર્તમાન ભાવ
મિથ્યાદૃષ્ટિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ	વર્તમાન ભાવ
એક અંશ ક્રોધ યાવત્ અનંત અંશ ક્રોધ	વર્તમાન ભાવ

સિદ્ધ ભાવ

વર્ષ ૨૨ થી ૩૪ પર્યંત.

હાથનોંધ ૩ જી.[1]

૧.[2] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૩.

ૐ નમઃ

સર્વજ્ઞ. જિન. વીતરાગ.

સર્વજ્ઞ છે.

રાગ દ્વેષનો આત્યંતિક ક્ષય થઈ શકે છે.

જ્ઞાનને પ્રતિબંધક રાગ દ્વેષ છે.

જ્ઞાન, જીવનો સ્વત્વભૂત ધર્મ છે.

જીવ, એક અખંડ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય હોવાથી તેનું જ્ઞાનસામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે.

૨. [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૭.

સર્વજ્ઞપદ વારંવાર શ્રવણ કરવાયોગ્ય, વાંચવાયોગ્ય, વિચાર કરવાયોગ્ય, લક્ષ કરવાયોગ્ય અને સ્વાનુભવસિદ્ધ કરવાયોગ્ય છે.

૩. [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૯.

સર્વજ્ઞ દેવ.	સર્વજ્ઞ દેવ.
નિર્ગ્રંથ ગુરુ.	નિર્ગ્રંથ ગુરુ.
ઉપશમ મૂળ ધર્મ.	દયા મૂળ ધર્મ.

સર્વજ્ઞ દેવ.
નિર્ગ્રંથ ગુરુ.
સિદ્ધાંત મૂળ ધર્મ.

સર્વજ્ઞ દેવ.
નિર્ગ્રંથ ગુરુ.
જિનાજ્ઞા મૂળ ધર્મ.

---

૧. આ હાથનોંધ ક્યારથી લખવી શરૂ થઈ, અને ક્યાંસુધી લખાઈ તેનો સમય નિર્ણીત થઈ શકતો નથી. ૨૨ મા વર્ષ પછી અને દેહોત્સર્ગ સુધીના વિચારો એમાં હોવાયોગ્ય છે એમ ધારી અમે 'વર્ષ ૨૨ થી ૩૪ પર્યંત' એમ અત્રે કહ્યું છે—સંશોધક. મ. ર

૨ હાથનોંધ ૩ જી ના પૃષ્ઠ ૩ તથી પૃષ્ઠ ૨૩ મા સુધી શ્રીમદને જેને [જેની] સિદ્ધિ જણાઈ છે તે તત્ત્વાર્થના નિશ્ચય કહ્યા છે—સંશોધક. મ. ર.

સર્વજ્ઞનું સ્વરૂપ.
નિર્ગ્રંથનું સ્વરૂપ.
ધર્મનું સ્વરૂપ.
સમ્યક્ ક્રિયાવાદ.

૪. [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૧૧.

ૐ નમઃ

પ્રદેશ
સમય
પરમાણુ

દ્રવ્ય
ગુણ
પર્યાય

જડ
ચેતન

૫. [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૧૩.

ૐ નમઃ

મૂળ દ્રવ્ય શાશ્વત.
મૂળ દ્રવ્યઃ-જીવ અજીવ.
પર્યાયઃ—અશાશ્વત.
અનાદિ નિત્ય પર્યાયઃ-મેરુ આદિ.

૬. [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૧૫.

ૐ નમઃ

સર્વ જીવ સુખને ઇચ્છે છે.
દુઃખ સર્વને અપ્રિય છે.
દુઃખથી મુક્ત થવા સર્વ જીવ ઇચ્છે છે.
વાસ્તવિક તેનું સ્વરૂપ ન સમજાવાથી તે દુઃખ મટતું નથી.
તે દુઃખના આત્યંતિક અભાવનું નામ મોક્ષ કહીએ છીએ.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૧૬.

અત્યંત વીતરાગ થયાવિના આત્યંતિક મોક્ષ હોય નહીં.
સમ્યગ્જ્ઞાનવિના વીતરાગ થઈ શકાય નહીં.

સમ્યગ્દર્શનવિના જ્ઞાન અસમ્યક્ કહેવાય છે.

વસ્તુની જે સ્વભાવે સ્થિતિ છે, તે સ્વભાવે તે વસ્તુની સ્થિતિ સમજાવી તેને સમ્યગ્જ્ઞાન કહીએ છીએ.

સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શનથી પ્રતીત થયેલા આત્મભાવે વર્તવું તે ચારિત્ર છે.

એ ત્રણેની એકતાથી મોક્ષ થાય.

જીવ સ્વાભાવિક છે.

પરમાણુ સ્વાભાવિક છે.

જીવ અનંત છે.

પરમાણુ અનંત છે.

જીવ અને પુદ્ગળનો સંયોગ અનાદિ છે.

જ્યાંસુધી જીવને પુદ્ગળ સંબંધ છે, ત્યાંસુધી સકર્મ જીવ કહેવાય.

ભાવકર્મનો કર્ત્તા જીવ છે.

ભાવકર્મનું બીજું નામ વિભાવ કહેવાય છે.

ભાવકર્મના હેતુથી જીવ પુદ્ગળ ગ્રહે છે.

તેથી તૈજસાદિ શરીર અને ઔદારિકાદિ શરીરનો યોગ થાય છે.

ભાવકર્મથી વિમુખ થાય તો નિજભાવપરિણામી થાય.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૧૭.

સમ્યગ્દર્શનવિના વાસ્તવિકપણે જીવ ભાવકર્મથી વિમુખ ન થઈ શકે.

સમ્યગ્દર્શન થવાનો મુખ્ય હેતુ જિનવચનથી તત્ત્વાર્થપ્રતીતિ થઈ તે છે.

૭.[1] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૧૯.

હું કેવળ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ સહજ નિજ અનુભવસ્વરૂપ છું.

વ્યવહારદૃષ્ટિથી માત્ર આ વચનનો વક્તા છું.

પરમાર્થથી તો માત્ર તે વચનથી વ્યંજિત મૂળ અર્થરૂપ છું.

તમારાથી જગત્ ભિન્ન છે, અભિન્ન છે, ભિન્નાભિન્ન છે.

ભિન્ન, અભિન્ન, ભિન્નાભિન્ન, એવો અવકાશ સ્વરૂપમાં નથી.

વ્યવહારદૃષ્ટિથી તેનું નિરૂપણ કરીએ છીએ.

—જગત્ મારા વિષે ભાસ્યમાન હોવાથી અભિન્ન છે. પણ જગત્ જગત્સ્વરૂપે છે, હું સ્વસ્વરૂપે છું, તેથી જગત્ મારાથી કેવળ ભિન્ન છે. તે એ દૃષ્ટિથી જગત્ મારાથી ભિન્નાભિન્ન છે.

ૐ શુદ્ધ નિર્વિકલ્પ ચૈતન્ય.

૮.[1] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૨૩.

ॐ શુદ્ધ નિર્વિકલ્પ ચૈતન્ય.

ॐ નમઃ

કેવળજ્ઞાન.[2]

એક જ્ઞાન.

સર્વ અન્ય ભાવના સંસર્ગરહિત એકાંત શુદ્ધ જ્ઞાન.

સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવનું સર્વ પ્રકારથી એક સમયે જ્ઞાન.

તે કેવળજ્ઞાનનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ

નિજસ્વભાવરૂપ છે.

સ્વતત્ત્વભૂત છે.

નિરાવરણ છે.

અભેદ છે.

નિર્વિકલ્પ છે.

સર્વ ભાવનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રકાશક છે.

૯.[3] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૨૪.

હું કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું,

એમ સમ્યક્ પ્રતીત થાય છે.

તેમ થવાના હેતુઓ સુપ્રતીત છે.

સર્વ ઇંદ્રિયોનો સંયમ કરી, સર્વ પર દ્રવ્યથી નિજસ્વરૂપ વ્યાવૃત કરી, યોગને અચલ કરી, ઉપયોગથી ઉપયોગની એકતા કરવાથી કેવળજ્ઞાન થાય.

૧૦. [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૨૭.

આકાશવાણી.

તપ કરો; તપ કરો; શુદ્ધ ચૈતન્યનુ ધ્યાન કરો, શુદ્ધ ચૈતન્યનું ધ્યાન કરો.[3]

૧૧.[4] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૨૯.

હું એક છું; અસંગ છું; સર્વ પરભાવથી મુક્ત છુ.

---

૧. કેવળજ્ઞાન સબંધીનો અનુભવવિચાર છે—સંશોધક. મ ર

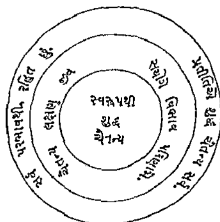
૨. 'તે કેવળજ્ઞાનનુ અમે ધ્યાન કરીએ છીએ' એનો પરમાર્થ સૂક્ષ્મ વિચારને પાત્ર છે—સંશોધક મ ર

૩. શ્રીમદ્‌ની તપની પરમ જાગૃતિ સૂચવે છે—સંશોધક. મ. ર.

૪ હાથનોંધ પૃ[૪] ૨૭ થી ૩૪ પર્યંત આત્મવિચારણા છે—સંશોધક મ ર.

અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક નિજ અવગાહના પ્રમાણ છું. અજન્મ, અજર, અમર, શાશ્વત છું. સ્વપર્યાયપરિણામી સમયાત્મક છું.

શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ દૃષ્ટા છું.

૧૨. [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૩૧.

શુદ્ધ ચૈતન્ય.

શુદ્ધ ચૈતન્ય. શુદ્ધ ચૈતન્ય

સદ્ભાવની પ્રતીતિ–સમ્યગ્દર્શન.

શુદ્ધાત્મપદ.

જ્ઞાનની સીમા કઈ?

નિરાવરણ જ્ઞાનની સ્થિતિ શું?

અદ્વૈત એકાંતે ઘટે છે?

ધ્યાન અને અધ્યયન.

ઉ૦ અપ૦

૧૩. [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૩૫.

ૐ

'ઠાણાંગસૂત્ર'માં નીચે દર્શાવેલું સૂત્ર શું ઉપકાર થવા નાખ્યું છે તે વિચારો.

एगे समणे भगवं महावीरे इमीसेणं ओसप्पिणीए चउवीसं तित्थयराणं चरिमे तित्थयरे सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिनिव्वुडे सव्वदुक्खप्पहीणे ।

૧૪.[1] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૩૭.

આભ્યંતર ભાન અવધૂવત્.
વિદેહિવત્.
જિનકલ્પીવત્.

સર્વ પરભાવ અને વિભાવથી વ્યાવૃત્ત.

નિજ સ્વભાવના ભાનસહિત, અવધૂતવત્ વિદેહિવત્ જિન કલ્પીવત્ વિચરતા પુરુષ ભગવાનના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરિયે છેયે.

૧૫.[2] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૩૯.

પ્રવૃત્તિનાં કાર્યોપ્રત્યે વિરતિ.

સંગ અને સ્નેહપાશનું ત્રોડવું (અતિશય વસમું છતાં પણ કરવું, કેમકે બીજો કોઈ ઉપાય નથી.)

આશંકાઃ—જે સ્નેહ રાખે છે, તેના પ્રત્યે આવી ક્રૂર દૃષ્ટિથી વર્તવું તે કૃતઘ્નતા અથવા નિર્દયતા નથી?

સમાધાન—

૧૬.[3] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૪૦.

સ્વરૂપબોધ.
યોગનિરોધ.
સર્વધર્મ સ્વાધીનતા.
ધર્મમૂર્ત્તિતા.
સર્વપ્રદેશ સંપૂર્ણ ગુણાત્મકતા.
સર્વાંગસંયમ.
લોકપ્રત્યે નિષ્કારણ અનુગ્રહ.

૧૭.[4] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૪૩.

ॐ નમઃ
સર્વજ્ઞ-વીતરાગ દેવ.

---

૧ ભગવાનના આ પ્રકારના સ્વરૂપની પરમ જિજ્ઞાસા દર્શાવે છે—સંશોધક. મ ર

૨. શ્રીમદની અસગતા પ્રતિ તિતિક્ષા સૂચવે—સંશોધક. મ ૨.

૩. શ્રીમદની સ્વદશા સંબંધીની વિચારણા છે—સંશોધક મ ૨.

૪ શ્રીમદના જ્ઞાનાનુભવનો પરિચય આ વચનોથી થઈ શકે છે.—સંશોધક. મ ૨.

(સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનો–સર્વ પ્રકારે જાણનાર, રાગદ્વેષાદિ સર્વ વિભાવ જેણે ક્ષીણ કર્યા છે તે ઈશ્વર.)[1]

તે પદ મનુષ્યદેહને વિષે સંપ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે. સંપૂર્ણ વીતરાગ થાય, તે સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ થાય.

સંપૂર્ણ વીતરાગ થઈ શકાય એવા હેતુઓ સુપ્રતીત થાય છે.

૧૮.[2] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૪૫.

પ્રત્યક્ષ નિજ અનુભવસ્વરૂપ છું, તેમાં સંશય શો?

તે અનુભવમાં જે વિશેષ વિષે ન્યૂનાધિકપણું થાય છે, તે જો મટે તો કેવળ અખંડાકાર સ્વાનુભવ સ્થિતિ વર્ત્તે.

અપ્રમત્ત ઉપયોગે તેમ થઈ શકે.

અપ્રમત્ત ઉપયોગ થવાના હેતુઓ સુપ્રતીત છે. તેમ વર્ત્તે જવાય છે તે પ્રત્યક્ષ સુપ્રતીત છે.

અવિચ્છિન્ન તેવી ધારા વર્ત્તે તો અદ્ભુત અનંત જ્ઞાનસ્વરૂપ અનુભવ સુસ્પષ્ટ સમવસ્થિત વર્ત્તે—

૧૯.[3] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૪૭.

સર્વ ચારિત્ર વશીભૂત કરવાને માટે, સર્વ પ્રમાદ ટાળવાને માટે, આત્મામાં અખંડ વૃત્તિ રહેવાને માટે મોક્ષસંબંધી સર્વ પ્રકારના સાધનના જયને અર્થે 'બ્રહ્મચર્ય' અદ્ભુત અનુપમ સહાયકારી છે, અથવા મૂળભૂત છે.

૨૦.[4] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૪૯.

ૐ નમઃ

સંયમ.

---

૧. શ્રીમદ્‌ના કેટલાક લેખોમાં અને ખાસ કરી સંવત ૧૯૪૬–૪૭ ની સાલના લેખોમાં 'ઈશ્વર' શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તો ઈશ્વરનું સ્વરૂપ શા પ્રકારે તેઓએ કહ્યું છે તે આ વ્યાખ્યાથી જણાશે —સંશોધક મ. ર.

૨ 'કેવળ અખંડાકાર સ્વાનુભવ સ્થિતિ' વર્તનાને માટે આવશ્યક હેતુઓનો શ્રીમદ્‌નો અનુભવ સૂચવે છે, તેની સાથે એમ જે કહ્યું કે 'અપ્રમત્ત ઉપયોગ થવાના હેતુઓ સુપ્રતીત છે તેમ વર્ત્તે જવાય છે તે પ્રત્યક્ષ સુપ્રતીત છે' તે શ્રીમદ્‌ની અપ્રમત્ત ભાવની વર્તના સૂચવે છે—સંશોધક મ. ર.

૩. હેતુ સ્પષ્ટ છે.—સંશોધક. મ. ર.

૪. આત્માની પરમ જાગૃતિ સૂચવે છે.—સંશોધક. મ. ર.

૨૧.[1] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૦.

જાગૃત સત્તા.
જ્ઞાયક સત્તા.
આત્મસ્વરૂપ.

૨૨.[2] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૧.

સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ આત્મા સદ્ગુરુકૃપાએ જાણીને નિરંતર તેના ધ્યાનના અર્થે વિચરવું, સંયમ તપપૂર્વક:—

૨૩.[3] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૨.

અહો! સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસમય સન્માર્ગ:—

અહો! તે સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસપ્રધાન માર્ગના મૂળ સર્વજ્ઞદેવ:—

અહો! તે સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસ સુપ્રતીત કરાવ્યો એવા પરમકૃપાળુ સદ્ગુરુદેવ—

આ વિશ્વમાં સર્વકાળ તમે જયવંત વર્ત્તો, જયવંત વર્ત્તો.

૨૪. [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૪.

ૐ નમ:

વિશ્વ અનાદિ છે.
આકાશ સર્વવ્યાપક છે.
તેમાં લોક રહ્યો છે.
જડ ચેતનાત્મક સંપૂર્ણ ભરપૂર લોક છે.
ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ અને પુદ્ગળ એ જડ દ્રવ્ય છે.
જીવ દ્રવ્ય ચેતન છે.
ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ એ ચાર અમૂર્ત્ત દ્રવ્ય છે.
વસ્તુતાએ કાળ ઉપચારિક દ્રવ્ય છે.
ધર્મ, અધર્મ, આકાશ એકેક દ્રવ્ય છે.
કાળ, પુદ્ગળ અને જીવ અનંત દ્રવ્ય છે.
દ્રવ્ય ગુણપર્યાયાત્મક છે. [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૫.

૨૫.[4] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૭.

પરમ ગુણમય ચારિત્ર જોઈએ. બળવાન્ અસંગાદિ ભાવ.

---

૧. ૨. ૩. આ વિષય તત્ત્વાર્થ વિચારણા હોઈ અનુભવ સૂચક છે.—સશોધક. મ. ૨.

પરમ નિર્દોષ શ્રુત.
પરમ પ્રતીતિ.
પરમ પરાક્રમ.
પરમ ઇંદ્રિયજય.
૧ મૂળનું વિશેષપણું.
૨ માર્ગની શરુઆતથી અંતપર્યંતની અદ્ભુત સંકળના.
૩ નિર્વિવાદ—
૪ મુનિધર્મપ્રકાશ.
૫ ગૃહસ્થધર્મપ્રકાશ.
૬ નિર્ગ્રંથ પરિભાષા નિધિ—
૭ શ્રુત સમુદ્ર પ્રવેશ માર્ગ.

૨૬.[1] [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૮.

સ્વપર ઉપકારનું મહત્કાર્ય હવે કરી લે! ત્વરાથી કરી લે!

અપ્રમત્ત થા—અપ્રમત્ત થા.

શું કાળનો ક્ષણવારનો પણ ભરુસો આર્ય પુરુષોએ કર્યો છે?

હે પ્રમાદ! ! હવે તું જા, જા.

હે બ્રહ્મચર્ય! હવે તું પ્રસન્ન થા, પ્રસન્ન થા.

હે વ્યવહારોદય! હવે પ્રબળથી ઉદય આવીને પણ તું શાંત થા, શાંત.

હે દીર્ઘસૂત્રતા! સુવિચારનું, ધીરજનું, ગંભીરપણાનું પરિણામ તું શા માટે થવા ઇચ્છે છે?

હે બોધબીજ! તું અત્યંત હસ્તામલકવત્ વર્ત્ત, વર્ત્ત.

હે જ્ઞાન! તું દુર્ગમ્યને પણ હવે સુગમ સ્વભાવમાં લાવી મૂક.

હે ચારિત્ર! પરમ અનુગ્રહ કર, પરમ અનુગ્રહ કર.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૯.

હે યોગ! તમે સ્થિર થાઓ; સ્થિર થાઓ!

હે ધ્યાન! તું નિજસ્વભાવાકાર થા, નિજસ્વભાવાકાર થા.

હે વ્યગ્રતા! તું જતી રહે, જતી રહે.

હે અલ્પ કે મધ્ય અલ્પ કષાય! હવે તમે ઉપશમ થાઓ. ક્ષીણ થાઓ. અમારે કાંઈ તમારા પ્રત્યે રુચિ રહી નથી.

---

૧. શ્રીમાની પરમોત્કૃષ્ટ ચારિત્ર જાગૃતિ સૂચવે છે.—સંશોધક. મ. ર.

હે સર્વજ્ઞપદ! યથાર્થ સુપ્રતીતપણે તું હૃદયાવેશ કર, હૃદયાવેશ કર.

હે અસંગ નિર્ગ્રંથપદ! તું સ્વાભાવિક વ્યવહારરૂપ થા!

હે પરમ કરુણામય સર્વ પરમહિતના મૂળ વીતરાગ ધર્મ! પ્રસન્ન થા, પ્રસન્ન.

હે આત્મા! તું નિજસ્વભાવાકાર વૃત્તિમાં જ અભિમુખ થા! અભિમુખ થા.

ॐ

હે વચનસમિતિ! હે કાય અચપળતા! [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૬૧.

હે એકાંત વાસ! અને અસંગતા! તમે પણ પ્રસન્ન થાઓ! પ્રસન્ન થાઓ!

ખળભળી રહેલી એવી જે આભ્યંતર વર્ગણા તે કાં તો અભ્યંતર વેદી લેવી. કાં તો તેને સ્વચ્છ પુટ દઈ ઉપશમ કરી દેવી. જેમ નિસ્પૃહતા બળવાન તેમ ધ્યાન થઈ શકે—કાર્ય બળવાન થઈ શકે.

૨૭. [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૬૩.

इणमेव निग्गंथं पावयणं सच्चं, अणुत्तरं, केवलियं, पडिपुण्णं, संसुद्धं णेयाउयं, सल्लकत्तणं, सिद्धिमग्गं, मुत्तिमग्गं, विज्जाणमग्गं, निव्वाणमग्गं, अवितहमसंदिट्ठं, सव्वदुक्खप्पहीणमग्गं । एथ्थं ठिया जीवा सिज्झंति, बुज्झंति, मुच्चंति परिणिव्वायंति, सव्वदुक्खाणमंतं करंति । तहा तं माणाए तहा गच्छामो, तहा चिठ्ठामो, तहा णिसियामो, तहा सुयट्ठामो, तहा भुंजामो, तहा भासामो, तहा अब्भुट्ठामो, तहा उठ्ठाए उट्ठेमोत्ति पाणाणं भूयाणं जीवाणं सत्ताणं संजमेणं सजमामोत्ति.

૨૮.

દ્વિ૦ આ૦ શુ૦ ૧. ૧૯૫૪.

ॐ નમઃ

સર્વ વિકલ્પનો, તર્કનો ત્યાગ કરીને

મનનો વચનનો કાયાનો ઇંદ્રિયનો આહારનો નિદ્રાનો	જય કરીને

' નિર્વિકલ્પપણે અંતર્મુખવૃત્તિ કરી આત્મધ્યાન કરવું. માત્ર અનાબાધ અનુભવ સ્વરૂપમાં લીનતા થવા દેવી, બીજી ચિંતવના ન કરવી. જે જે તર્કાદિ ઉઠે, તે નહીં લંબાવતાં ઉપશમાવી દેવા.

વીતરાગ દર્શન સંક્ષેપ.

મંગળાચરણઃ—શુદ્ધ પદને નમસ્કાર.

ભૂમિકાઃ—મોક્ષપ્રયોજન.

તે દુઃખ મટવા માટે જુદા જુદા મતો પૃથક્કરણ કરી જોતાં વીતરાગદર્શન પૂર્ણ અને અવિરુદ્ધ છે, એવું સામાન્ય કથન; તે દર્શનનું વિશેષ સ્વરૂપ.

તેની જીવને અપ્રાપ્તિ અને પ્રાપ્તિએ અનાસ્થા થવાનાં કારણો.

મોક્ષાભિલાષી જીવે તે દર્શનની કેમ ઉપાસના કરવી.

આસ્થા—તે આસ્થાના પ્રકાર અને હેતુ.

વિચાર—તે વિચારના પ્રકાર અને હેતુ.

વિશુદ્ધિ—તે વિશુદ્ધિના પ્રકાર અને હેતુ

મધ્યસ્થ રહેવાનાં સ્થાનક—તેનાં કારણો.

ધીરજનાં સ્થાનક—તેનાં કારણો.

શંકાના સ્થાનક—તેનાં કારણો.

પતિત થવાનાં સ્થાનક—તેનાં કારણો.

ઉપસંહાર.

આસ્થા

પદાર્થનું અચિંત્યપણું, બુદ્ધિમાં વ્યામોહ, કાળદોષ.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખંડ ૫ મો

આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર

ખંડ ૫ મો.

શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર.*

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુચરણાય નમઃ

જે સ્વરૂપ સમજ્યાવિના, પામ્યો દુઃખ અનંત;
સમજાવ્યું તે પદ નમું શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત. ૧.

જે આત્મસ્વરૂપ સમજ્યાવિના ભૂતકાળે હું અનંત દુઃખ પામ્યો, તે પદ જેણે સમજાવ્યું એટલે ભવિષ્યકાળે ઉત્પન્ન થયાયોગ્ય એવાં અનંત દુઃખ પામત તે મૂળ જેણે છેદ્યું એવા શ્રી સદ્ગુરુ ભગવાનને નમસ્કાર કરું છું. ૧.

વર્ત્તમાન આ કાળમાં, મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ;
વિચારવા આત્માર્થિને ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય. ૨.

આ વર્ત્તમાનકાળમાં મોક્ષમાર્ગ ઘણો લોપ થઈ ગયો છે; જે મોક્ષમાર્ગ †[પાઠાં૦ આત્માર્થિને વિચારવા માટે] ગુરુ-શિષ્યના સંવાદરૂપે અત્રે પ્રગટ કહીએ છીએ ૨.

કોઈ ક્રિયાજડ થઈ રહ્યા, શુષ્ક જ્ઞાનમાં કોઈ;
માને મારગ મોક્ષનો, કરુણા ઉપજે જોઈ. ૩.

---

* શ્રીમદે આ 'આત્મસિદ્ધિ' તરીકે પદ્યમા લખેલ છે પદની નીચે આપેલ વિવેચન ખંભાત નિવાસી ભાઈ અંબાલાલ લાલચંદે કરેલ છે, જે શ્રીમદ્‌ની દૃષ્ટિતળે નીકળી ગયેલ છે.

ફુટનોટમા આપેલ ભાગ 'આત્મસિદ્ધિ'ના જુદા જુદા પદોપર જુદા જુદા સમયે શ્રીમદે લખેલ પત્રોમાનો છે જે પદને અંગે તે ભાગ લખેલ તે, તે પદની નીચે ફુટનોટમા તે પત્રના આંક સાથે આપેલ છે—સંશોધક.

† પાઠાં૦=પાઠાન્તર. આ પાઠાન્તર તરીકે આપેલ ભાગ આવૃત્તિ ૪ થી (બાળબોધ લિપિની આવૃત્તિ બીજી) નો છે —સંશોધક

કોઈ ક્રિયાને જ વળગી રહ્યા છે અને કોઈ શુષ્કજ્ઞાનને જ વળગી રહ્યાં છે; એમ મોક્ષમાર્ગ માને છે; જે જોઈને દયા આવે છે. ૩.

બાહ્યક્રિયામાં રાચતાં, અંતર્ભેદ ન કાંઈ;
જ્ઞાનમાર્ગ નિષેધતાં, તેહ ક્રિયાજડ આંહિ. ૪.

બાહ્યક્રિયામાં જ માત્ર રાચી રહ્યાં છે, અંતર્ કંઈ ભેદાયું નથી, અને જ્ઞાનમાર્ગને નિષેધ્યા કરે છે, તે અહીં ક્રિયાજડ કહ્યાં છે.* ૪.

બંધ, મોક્ષ છે કલ્પના, ભાખે વાણીમાંહિ;
વર્ત્તે મોહાવેશમાં શુષ્કજ્ઞાની તે આંહિ. ૫.

બંધ, મોક્ષ માત્ર કલ્પના છે, એવાં નિશ્ચયવાક્ય માત્ર વાણીમાં બોલે છે, અને તથારૂપ દશા થઈ નથી, મોહના પ્રભાવમાં વર્ત્તે છે, એ અહીં શુષ્કજ્ઞાની કહ્યાં છે. ૫.

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આતમજ્ઞાન;
તેમ જ આતમજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિતણાં નિદાન. ૬.

વૈરાગ્ય–ત્યાગાદિ જો સાથે આત્મજ્ઞાન હોય તો સફળ છે, અર્થાત્ મોક્ષની પ્રાપ્તિના હેતુ છે, અને જ્યાં આત્મજ્ઞાન ન હોય ત્યાં પણ જો તે આત્મજ્ઞાનને અર્થે કરવામાં આવતાં હોય, તો તે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના હેતુ છે.[1] ૬.

---

* 'બાહ્યક્રિયા' સબંધે ખંડ ૨ આંક ૪૬૨, પૃષ્ઠ ૨૭૯, પેરા ૪, માં જુઓ.—સંશોધક.

૧ **વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આતમજ્ઞાન;**
તેમ જ આતમજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિતણાં નિદાન.

વૈરાગ્ય, ત્યાગ, દયાદિ અંતરંગવાળી ક્રિયા છે, તે જો સાથે આત્મજ્ઞાન હોય તો સફળ છે; અર્થાત્ ભવનું મૂળ છેદે છે; અથવા વૈરાગ્ય, ત્યાગ, દયાદિ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં કારણો છે. એટલે જીવમાં પ્રથમ એ ગુણો આવ્યેથી સદ્ગુરુનો ઉપદેશ તેમાં પરિણામ પામે છે. ઉજ્વળ અંતઃકરણવિના સદ્ગુરુનો ઉપદેશ પરિણમતો નથી, તેથી વૈરાગ્યાદિ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં સાધનો છે, એમ કહ્યું. અત્રે જે જીવો ક્રિયાજડ છે તેને એવો ઉપદેશ કર્યો કે કાયા જ માત્ર રોકવી તે કાંઈ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના હેતુ નથી, વૈરાગ્યાદિ ગુણો આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના હેતુ છે, માટે તમે તે ક્રિયાને અવગાહો, અને તે ક્રિયામાં પણ અટકીને રહેવું ઘટતું નથી; કેમકે આત્મજ્ઞાનવિના તે પણ ભવનું મૂળ છેદી શકતાં નથી; માટે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિને અર્થે તે વૈરાગ્યાદિ ગુણોમાં વર્ત્તો; અને કાયક્લેશરૂપ, પણ કષાયાદિનું જેમાં તથારૂપ કંઈ ક્ષીણપણું નથી

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન;
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજભાન. ૭.

જેના ચિત્તમાં ત્યાગ અને વૈરાગ્યાદિ સાધનો ઉત્પન્ન થયાં ન હોય તેને જ્ઞાન ન થાય; અને જે ત્યાગ, વિરાગમાં જ અટકી રહી, આત્મજ્ઞાનની આકાંક્ષા ન રાખે, તે પોતાનું ભાન ભૂલે; અર્થાત્ અજ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગ-વૈરાગ્યાદિ હોવાથી તે પૂજા-સત્કારાદિથી પરાભવ પામે, અને આત્માર્થ ચૂકી જાય.[1] ૭.

તેમાં, તમે મોક્ષમાર્ગનો દુરાગ્રહ રાખો નહીં, એમ ક્રિયાજડને કહ્યું. અને જે શુષ્કજ્ઞાનીઓ ત્યાગ-વૈરાગ્યાદિ રહિત છે, માત્ર વાચાજ્ઞાની છે તેને એમ કહ્યું કે, વૈરાગ્યાદિ સાધન છે તે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં કારણો છે; કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી; તમે વૈરાગ્યાદિ પણ પામ્યા નથી, તો આત્મજ્ઞાન ક્યાંથી પામ્યા હો તે કંઈક આત્મામાં વિચારો. સંસાર પ્રત્યે બહુ ઉદાસીનતા, દેહની મૂર્છાનું અલ્પત્વ, ભોગમાં અનાસક્તિ, તથા માનાદિનું પાતળાપણું એ આદિ ગુણોવિના તો આત્મજ્ઞાન પરિણામ પામતું નથી, અને આત્મજ્ઞાન પામ્યે તો તે ગુણો અત્યત દ્રઢ થાય છે, કેમકે આત્મજ્ઞાનરૂપ મૂળ તેને પ્રાપ્ત થયું. તેને બદલે તમે આત્મજ્ઞાન અમને છે, એમ માનો છો, અને આત્મામાં તો ભોગાદિ કામનાની અગ્નિ બળ્યાં કરે છે; પૂજા સત્કારાદિની કામના વારંવાર સ્ફુરાયમાન થાય છે, સહજ અસાતાએ બહુ આકુળ-વ્યાકુળતા થઈ જાય છે, તે કેમ લક્ષમાં આવતાં નથી કે, આ આત્મજ્ઞાનનાં લક્ષણો નહીં? 'માત્ર માનાદિ કામનાએ આત્મજ્ઞાની કહેવરાવું છઉં,' એમ જે સમજવામાં આવતું નથી તે સમજો; અને વૈરાગ્યાદિ સાધનો પ્રથમ તો આત્મામાં ઉત્પન્ન કરો, કે જેથી આત્મજ્ઞાનની સન્મુખતા થાય. [૪૫૩.

[1] ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન;
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજભાન.

જેના અંતઃકરણમાં ત્યાગ-વૈરાગ્યાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થયા નથી, એવા જીવને આત્મજ્ઞાન ન થાય; કેમકે મલિન અતકરણરૂપ દર્પણમાં આત્મોપદેશનું પ્રતિબિંબ પડવું ઘટતું નથી. તેમ જ માત્ર ત્યાગ-વિરાગમાં રાચીને કૃતાર્થતા માને તે પણ પોતાના આત્માનું ભાન ભૂલે. અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન નહીં હોવાથી અજ્ઞાનનું સહચારીપણું છે, જેથી તે ત્યાગ, વૈરાગ્યાદિનું માન ઉત્પન્ન કરવા અર્થે અને માનાર્થે સર્વ સંયમાદિ પ્રવૃત્તિ થઈ જાય, જેથી સંસારનો ઉચ્છેદ

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવું તેહ;
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ. ૮.

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે. ત્યાં ત્યાં તે તે સમજે, અને ત્યાં ત્યા તે તે આચરે એ આત્માર્થી પુરુષનાં લક્ષણો છે.[1] ૮.

સેવે સદ્ગુરુ ચરણને, ત્યાગી દઈ નિજપક્ષ;
પામે તે પરમાર્થને, નીજપદનો લે લક્ષ. ૯.

ન થાય; માત્ર ત્યાં જ અટકવું થાય. અર્થાત્ તે આત્મજ્ઞાનને પામે નહીં, એમ ક્રિયા જડને સાધન–ક્રિયા–અને તે સાધનનું જેથી સફળપણું થાય છે એવા આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો, અને શુષ્કજ્ઞાનીને ત્યાગ–વિરાગાદિ સાધનનો ઉપદેશ કરી વાચાજ્ઞાનમાં કલ્યાણ નથી એમ પ્રેર્યું. [૪૫૩.

૧ જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવું તેહ;
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ.

જે જે ઠેકાણે જે જે યોગ્ય છે, એટલે જ્યાં ત્યાગ–વૈરાગ્યાદિ યોગ્ય હોય ત્યાં ત્યાગ–વૈરાગ્યાદિ સમજે, આત્મજ્ઞાન યોગ્ય હોય ત્યાં આત્મજ્ઞાન સમજે; એમ જે જ્યાં જોઈએ તે ત્યાં સમજવું, અને ત્યાં ત્યાં તે પ્રમાણે પ્રવર્ત્તવું, એ આત્માર્થી જીવનું લક્ષણ છે. અર્થાત્ મતાર્થી હોય, કે માનાર્થી હોય તે યોગ્ય માર્ગને ગ્રહણ ન કરે; અથવા ક્રિયામા જ જેને દુરાગ્રહ થયો છે, અથવા શુષ્કજ્ઞાનના જ અભિમાનમાં જેણે જ્ઞાનીપણું માની લીધું છે, તે ત્યાગ–વૈરાગ્યાદિ સાધનને અથવા આત્મજ્ઞાનને ગ્રહણ ન કરી શકે. જે આત્માર્થી હોય તે જ્યાં જ્યાં જે જે કરવું ઘટે છે તે તે કરે, અને જ્યાં જ્યાં જે જે સમજવું ઘટે છે તે તે સમજે. અથવા જ્યાં જ્યાં જે જે સમજવું ઘટે છે તે તે સમજે અને જ્યાં જે જે આચરવું ઘટે છે તે તે આચરે, તે આત્માર્થી કહેવાય. અત્રે 'સમજવુ' અને 'આચરવું' એ બે સામાન્ય પદે છે. પણ વિભાગપદે કહેવાનો આશય એવો પણ છે કે, જે જે જ્યાં સમજવું ઘટે તે તે ત્યાં સમજવાની કામના જેને છે, અને જે જે જ્યાં આચરવું ઘટે તે તે ત્યા આચરવાની જેને કામના છે તે પણ આત્માર્થી કહેવાય. [૪૫૩.

નડિયાદ, આસો વદ ૨, સંવત્ ૧૯૫૨.

જો સદ્‌ગુરુના ચરણ સેવ્યાં હોત, તો એવા દુરાગ્રહમાં પડી જવાનો વખત ન આવત, અને આત્મસાધનમાં જીવ હોરાત, અને તથારૂપ સાધનથી પરમાર્થને પામત, અને નિજપદનો લક્ષ લેત; અર્થાત્ તેની વૃત્તિ આત્મા સન્મુખ થાત.

વળી ઠામ ઠામ એકાકીપણે વિચરવાનો નિષેધ કર્યો છે, અને સદ્‌ગુરુની સેવામાં વિચરવાનો જ ઉપદેશ કર્યો છે; તેથી પણ એમ સમજાય છે કે, જીવને હિતકારી અને મુખ્ય માર્ગ તે જ છે, અને અસદ્‌ગુરુથી પણ કલ્યાણ થાય એમ કહેવું તે તો તીર્થંકરાદિની-જ્ઞાનીની-આસાતના કરવા સમાન છે, કેમકે તેમાં અને અસદ્‌ગુરુમાં કંઈ ભેદ ન પડયો; જન્માંધ, અને અત્યંત શુદ્ધ નિર્મળ ચક્ષુવાળાનું કંઈ ન્યૂનાધિકપણું ઠર્યું જ નહીં. વળી કોઈ 'શ્રી ઠાણાંગસૂત્ર'ની ચોભંગી* ગ્રહણ કરીને એમ કહે કે 'અભવ્યના તાર્યા પણ તરે,' તો તે વચન પણ વદતોવ્યાઘાત જેવું છે; એક તો મૂળમાં 'ઠાણાંગ'માં તે પ્રમાણે પાઠ જ નથી; જે પાઠ છે તે આ પ્રમાણે છેઃ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦† તેનો શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે છેઃ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ તેનો વિશેષાર્થ ટીકાકારે ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ આ પ્રમાણે કર્યો છેઃ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ જેમાં કોઈ સ્થળે અભવ્યના તાર્યા તરે એવું કહ્યું નથી; અને કોઈ એક ટબામાં કોઈએ એવું વચન લખ્યું છે તે તેની સમજનું અયથાર્થપણું સમજાય છે.

કદાપિ એમ કોઈ કહે કે અભવ્ય કહે છે તે યથાર્થ નથી, એમ ભાસવાથી યથાર્થ શું છે? તેનો લક્ષ થવાથી સ્વવિચારને પામીને તર્યા એમ અર્થ કરીએ તો તે એક પ્રકારે સંભવિત થાય છે, પણ તેથી અભવ્યના તાર્યા તર્યા એમ કહી શકાતું નથી. એમ વિચારી જે માર્ગથી અનંત જીવ તર્યા છે, તરે છે, અને તરશે, તે માર્ગને અવગાહવો અને સ્વકલ્પિત અર્થનો માનાદિની જાળવણી છોડી દઈ ત્યાગ કરવો એ જ શ્રેય છે. જો અભવ્યથી તરાય છે એમ તમે કહો, તો તો અવશ્ય નિશ્ચય થાય છે કે અસદ્‌ગુરુથી તરાશે એમાં કશો સંદેહ નથી; અને અશોચ્યા કેવળી જેમણે પૂર્વે કોઈ પાસેથી ધર્મ સાંભળ્યો નથી તેને, કોઈ તથારૂપ આવરણના ક્ષયથી જ્ઞાન ઉપજ્યું છે એમ શાસ્ત્રમાં નિરૂપણ કર્યું છે, તે આત્માનું મહાત્મ્ય દર્શાવવા, અને જેને સદ્‌ગુરુયોગ ન હોય તેને જાગૃત કરવા, તે તે અનેકાંતમાર્ગ નિરૂપણ કરવા, દર્શાવ્યું છે; પણ સદ્‌ગુરુઆજ્ઞાએ

* આ ચોભંગી સંબંધે ખંડ ૨, આંક ૩૯૯, પૃ૦ ૨૪૨ માં જોવું —સંશોધક.

† આવાં ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ચીહ્ન મૂકેલાં છે તે સ્થળે મૂળ લેખમાં વચનો ટંકાયા નથી.—સંશોધક.

પ્રવર્તવાનો માર્ગ ઉપેક્ષિત કરવા દર્શાવ્યું નથી. વળી એ સ્થળે તો ઉલટું તે માર્ગ ઉપર દૃષ્ટિ આવવા વધારે સબળ કર્યું છે, અને કહ્યું છે કે, તે અશોચ્યા કેવળી ० ० ० ० ० ० ० અર્થાત્ અશોચ્યા કેવળીનો આ પ્રસંગ સાંભળીને કોઈએ જે શાશ્વતમાર્ગ ચાલ્યો આવે છે, તેના નિષેધપ્રત્યે જવું એવો આશય નથી, એમ નિવેદન કર્યું.

કોઈ તીવ્ર આત્માર્થીને એવો કદાપિ સદ્ગુરુનો યોગ ન મળ્યો હોય, અને તેની તીવ્ર કામનામાં ને કામનામાં જ નિજવિચારમાં પડવાથી, અથવા તીવ્ર આત્માર્થને લીધે નિજવિચારમાં પડવાથી આત્મજ્ઞાન થયું હોય તો તે સદ્ગુરુમાર્ગનો ઉપેક્ષિત નહીં એવો, અને સદ્ગુરુથી પોતાને જ્ઞાન મળ્યું નથી માટે મોટો છું એવો નહીં હોય, તેને થયું હોય; એમ વિચારી વિચારવાન જીવે શાશ્વત મોક્ષમાર્ગનો લોપ ન થાય તેવું વચન પ્રકાશવું જોઈએ.

એક ગામથી બીજે ગામ જવું હોય અને તેનો માર્ગ દીઠો ન હોય એવો પોતે, પચાશ વર્ષનો પુરુષ હોય, અને લાખો ગામ જોઈ આવ્યો હોય તેને પણ તે માર્ગની ખબર પડતી નથી, અને કોઈને પૂછે ત્યારે જણાય છે, નહીં તો ભૂલ ખાય છે, અને તે માર્ગને જાણનાર એવું દશ વર્ષનું બાળક પણ તેને તે માર્ગ દેખાડે છે તેથી તે પહોંચી શકે છે; એમ લૌકિકમાં અથવા વ્યવહારમાં પણ પ્રસક્ષ છે. માટે જે આત્માર્થી હોય, અથવા જેને આત્માર્થની ઇચ્છા હોય તેણે સદ્ગુરુના યોગે તરવાના કામી જીવનું કલ્યાણ થાય એ માર્ગ લોપવો ઘટે નહીં, કેમકે તેથી સર્વ જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞા લોપવાબરાબર થાય છે.

[આશંકા] પૂર્વે સદ્ગુરુનો યોગ તો ઘણી વખત થયો છે, છતાં જીવનું કલ્યાણ થયું નહીં, જેથી સદ્ગુરુના ઉપદેશનું એવું કંઈ વિશેષપણું દેખાતું નથી, એમ આશંકા થાય તો તેનો ઉત્તર બીજા પદમાં જ કહ્યો છે કે,

[ઉત્તર] જે પોતાના પક્ષને ત્યાગી દઈ સદ્ગુરુના ચરણને સેવે, તે પરમાર્થને પામે. અર્થાત્ પૂર્વે સદ્ગુરુનો યોગ થવાની વાત સત્ય છે, પરંતુ ત્યાં જીવે તેને સદ્ગુરુ જાણ્યા નથી, અથવા ઓળખ્યા નથી, પ્રતીત્યા નથી, અને તેની પાસે પોતાનાં માન અને મત મૂક્યાં નથી; અને તેથી સદ્ગુરુનો ઉપદેશ પરિણામ પામ્યો નહીં, અને પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થઈ નહીં; એમ જો પોતાનો મત એટલે સ્વચ્છંદ અને કુળધર્મનો આગ્રહ દૂર કરીને સદુપદેશ ગ્રહણ કરવાનો કામી થયો હોત તો અવશ્ય પરમાર્થ પામત.

[આશંકા] અને અસદ્ગુરુએ દઢ કરાવેલા દુર્બોધથી અથવા માનાદિક્ના તીવ્ર કામીપણાથી એમ પણ આશંકા થવી સંભવે છે કે 'કૈંક જીવોનાં પૂર્વે કલ્યાણ થયાં છે; અને તેમને સદ્ગુરુનાં ચરણ સેવ્યાવિના કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થઈ છે, અથવા અસદ્ગુરુથી પણ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય; અસદ્ગુરુને પોતાને ભલે માર્ગની પ્રતીતિ નથી, પણ બીજાને તે પમાડી શકે; એટલે બીજો તે માર્ગની પ્રતીતિ, તેનો ઉપદેશ સાંભળીને કરે તો તે પરમાર્થને પામે; માટે સદ્ગુરુચરણને સેવ્યાવિના પણ પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય,' એવી આશંકાનું સમાધાન કરે છે:

[ઉત્તર] યદ્યપિ કોઈ જીવો પોતે વિચાર કરતાં બુઝ્યા છે, એવો શાસ્ત્રમાં પ્રસંગ છે; પણ કોઈ સ્થળે એવો પ્રસંગ રહ્યો નથી કે અસદ્ગુરુથી અમુક બુઝ્યા. હવે કોઈ પોતે વિચાર કરતાં બુઝ્યા છે એમ કહ્યું છે તેમાં, શાસ્ત્રોનો કહેવાનો હેતુ એવો નથી કે સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ વર્ત્તવાથી જીવનું કલ્યાણ થાય છે એમ અમે કહ્યું છે, પણ તે વાત યથાર્થ નથી; અથવા સદ્ગુરુની આજ્ઞાનું જીવને કંઈ કારણ નથી એમ કહેવાને માટે. તેમ જે જીવો પોતાના વિચારથી સ્વયંબોધ પામ્યા છે એમ કહ્યું છે તે પણ વર્ત્તમાન દેહે પોતાના વિચારથી અથવા બોધથી બુઝ્યા કહ્યા છે, પણ પૂર્વે તે વિચાર અથવા બોધ તેણે સન્મુખ કર્યો છે તેથી વર્ત્તમાનમાં તે સ્ફુરાયમાન થવાનો સંભવ છે. તીર્થંકરાદિ સ્વયંબુધ કહ્યા છે તે પણ પૂર્વે ત્રીજે ભવે સદ્ગુરુથી નિશ્ચય સમકિત પામ્યા છે, એમ કહ્યું છે. એટલે તે સ્વયંબુધપણું કહ્યું છે તે વર્ત્તમાન દેહની અપેક્ષાએ કહ્યું છે, અને તે સદ્ગુરુપદના નિષેધને અર્થે કહ્યું નથી; અને જો સદ્ગુરુપદનો નિષેધ કરે તો તે 'સત્દેવ, સદ્ગુરુ, અને સદ્ધર્મની પ્રતીતિવિના સમકિત કહ્યું નથી,' તે કહેવામાત્ર જ થયું; અથવા જે શાસ્ત્રનું તમે પ્રમાણ દયો છો તે શાસ્ત્ર સદ્ગુરુ એવા જિનનાં કહેલાં છે તેથી પ્રમાણિક માનવા યોગ્ય છે કે, કોઈ અસદ્ગુરુનાં કહેલાં છે, તેથી પ્રમાણિક માનવાં યોગ્ય છે? જો અસદ્ગુરુનાં શાસ્ત્રો પણ પ્રમાણિક માનવામાં બાધ ન હોય, તો તો અજ્ઞાન અને રાગ, દ્વેષ આરાધવાથી પણ મોક્ષ થાય એમ કહેવામાં બાધ નથી, તે વિચારવા યોગ્ય છે.

'આચારાંગ સૂત્ર'માં પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ, પ્રથમાધ્યયનના પ્રથમ ઉદ્દેશે, પ્રથમ વાક્ય: ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ આ જીવ પૂર્વથી આવ્યો છે, પશ્ચિમથી

આવ્યો છે, ઉત્તરથી આવ્યો છે, દક્ષિણથી આવ્યો છે, અથવા ઉંચેથી, નીચેથી, કે કોઈ અનેરી દિશાથી આવ્યો છે, એમ જે જાણતો નથી તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, જે જાણે તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે. તે જાણવાનાં ત્રણ કારણો આ પ્રમાણેઃ- તીર્થંકરના ઉપદેશથી, સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, અને જાતિસ્મૃતિજ્ઞાનથી. અત્રે જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન કહ્યું તે પણ પૂર્વના ઉપદેશની સંધિ કહી છે, એટલે પૂર્વે તેને બોધ થવામાં સદ્ગુરુનો અસંભવ ધારવો ઘટતો નથી. વળી ઠામ ઠામ જિનાગમમાં એમ કહ્યું છે કે,

'ગુરુણો છંદાણું વત્ત'--ગુરુની આજ્ઞાએ પ્રવર્ત્તવું.

ગુરુની આજ્ઞાએ ચાલતાં અનંતા જીવો સિઝયા, સિઝે છે અને સિઝશે. તેમ કોઈ જીવ પોતાના વિચારથી બોધ પામ્યા, તેમાં પ્રાયે પૂર્વે સદ્ગુરુઉપદેશનું કારણ હોય છે. પણ કદાપિ જ્યાં તેમ ન હોય ત્યાં પણ તે સદ્ગુરુનો નિત્યકામી રહ્યો થકો સદ્વિચારમાં-પ્રેરાતો પ્રેરાતો સ્વવિચારથી આત્મજ્ઞાન પામ્યો એમ કહેવાયોગ્ય છે. અથવા તેને કંઈ સદ્ગુરુની ઉપેક્ષા નથી; અને જ્યાં સદ્ગુરુની ઉપેક્ષા વર્ત્તે ત્યાં માનનો સંભવ થાય છે; અને જ્યાં સદ્ગુરુપ્રત્યે માન હોય ત્યાં કલ્યાણ થવું કહ્યું, કે તેને સદ્વિચાર પ્રેરવાનો આત્મગુણ કહ્યો. તથારૂપ માન આત્મગુણનું અવશ્ય ઘાતક છે. બાહુબળજીમાં અનેક ગુણસમૂહ વિદ્યમાન છતાં નાના અઠ્ઠાણું ભાઈને વંદન કરવામાં પોતાનું લઘુપણું થશે, માટે અત્રે જ ધ્યાનમાં રોકાવું યોગ્ય છે એમ રાખી એક વર્ષસુધી નિરાહારપણે અનેક ગુણસમુદાયે આત્મધ્યાનમાં રહ્યા, તોપણ આત્મજ્ઞાન થયું નહીં. બાકી બીજી બધી રીતની યોગ્યતા છતાં એક એ માનના ગુણથી તે જ્ઞાન અટકયું હતું. જ્યારે શ્રી ઋષભદેવે પ્રેરેલી એવી બ્રાહ્મી અને સુંદરી સતીએ તેને તે દોષ નિવેદન કર્યો, અને તે દોષનું ભાન તેને થયું, તથા તે દોષની ઉપેક્ષા કરી અસારત્વ જાણ્યું ત્યારે કેવળજ્ઞાન થયું. તે માન જ અત્રે ચાર ઘનઘાતી કર્મનું મૂળ થઈ વર્ત્યું હતું. વળી બાર બાર મહિનાસુધી નિરાહારપણે, એક લક્ષે, એક આસને, આત્મવિચારમાં રહેનાર એવા પુરુષને એટલા માને તેવી બારે મહિનાની દશા સફળ થવા ન દીધી, અર્થાત્ તે દશાથી માન ન સમજાયું અને જ્યારે સદ્ગુરુ એવા શ્રી ઋષભદેવે તે માન છે એમ પ્રેર્યું ત્યારે, મુહૂર્ત્તમાં તે માન વ્યતીત થયું; એ પણ સદ્ગુરુનું જ

આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદયપ્રયોગ;
અપૂર્વવાણી પરમ શ્રુત, સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય. ૧૦.

આત્મજ્ઞાનને વિષે જેમની સ્થિતિ છે, એટલે પરભાવની ઇચ્છાથી જે રહિત થયા છે, તથા શત્રુ, મિત્ર, હર્ષ, શોક, નમસ્કાર, તિરસ્કારાદિ ભાવપ્રત્યે જેને સમતા વર્ત્તે છે; માત્ર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા એવાં કર્મોના ઉદયને લીધે જેમની વિચરવાઆદિ ક્રિયા છે; અજ્ઞાની કરતાં જેની વાણી પ્રત્યક્ષ જુદી પડે છે, અને ષટ્દર્શનના તાત્પર્યને જાણે છે, તે સદ્ગુરુના ઉત્તમ લક્ષણો છે [1] ૧૦.

મહાત્મ્ય દર્શાવ્યું છે. વળી આખો માર્ગ 'જ્ઞાનીની આજ્ઞામા* શમાય છે' એમ વારંવાર કહ્યુ છે 'આચારાગસૂત્રમા કહ્યુ છે કે ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ [પાઠ—(સુધર્માસ્વામી જબુસ્વામીને ઉપદેશે છે, કે જગત્ આખાનું જેણે દર્શન કર્યું છે એવા મહાવીર ભગવાન્, તેણે અમને આમ કહ્યુ છે.) ગુરુને આધીન થઈ વર્ત્તતા એવા અનંતા પુરુષો માર્ગ પામીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થયા]

'ઉત્તરાધ્યયન,' 'સૂયગડાગાદિ'માં ઠામ ઠામ એ જ કહ્યું છે

નડિયાદ, આશો વદ ૨, સવત્ ૧૯૫૨ [આક ૪૫૧–૫૨.

૧ †"આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદયપ્રયોગ;
અપૂર્વવાણી પરમશ્રુત, સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય "

"સદ્ગુરુ યોગ્ય આ લક્ષણો મુખ્યપણે કિયા ગુણસ્થાનકે સભવે ? અને સમદર્શિતા એટલે શું ?"

"ઉત્તર —(૧) સદ્ગુરુ યોગ્ય એ લક્ષણો દર્શાવ્યા તે મુખ્યપણે-વિશેષપણે-ઉપદેશક અર્થાત્ માર્ગપ્રકાશક સદ્ગુરુના લક્ષણ કહ્યા છે ઉપદેશક ગુણસ્થાનક છઠ્ઠુ અને તેરમુ છે, વચલા સાતમાથી બારમા સુધીના ગુણસ્થાનક અલ્પકાળવર્તિ છે, એટલે ઉપદેશક પ્રવૃત્તિ તેમા ન સભવે માર્ગ ઉપદેશક પ્રવૃત્તિ છઠ્ઠેથી શરૂ થાય"

"છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે સપૂર્ણ વીતરાગદશા અને કેવળજ્ઞાન નથી તે તો તેરમે છે, અને યથાવત્ માર્ગઉપદેશકપણુ તેરમે ગુણસ્થાને વર્તતા સપૂર્ણ વીતરાગ અને કૈવલ્યસપન્ન પરમસદ્ગુરુ શ્રી જિન તીર્થંકરાદિને વિષે ઘટે, તથાપિ છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે વર્તતા મુનિ, જે સપૂર્ણ વીતરાગતા અને કૈવલ્યદશાના ઉપાસક છે, તે દશાઅર્થે જેના પ્રવર્તન પુરુષાર્થ છે, તે દશાને સપૂર્ણપણે જે પામ્યા નથી, તથાપિ તે સપૂર્ણ

---

* 'જ્ઞાનીની આજ્ઞામા શમાય છે' સબધે આક ૧૧૭, ૧૪૫, ૩૨૧, હાoનોo ૧/૩૬ વગેરેનુ લખાણ જોવુ —સશોધક

† આ લેખ વિભાગ પહેલો, ખડ ૨, પૃષ્ઠ ૩૬૫, મા આક ૪/૭૫૩–૩ તરીકે છપાઈ ગયો છે પણ આ ૧૦ મા પ.ને અગેનો ભાગ હોવાથી અત્રે ફરીથી આપ્યો છે —સશોધક

દશા પામવાના માર્ગ–સાધન–પોતે પરમ સદ્ગુરુ શ્રી તીર્થંકરાદિ આપ્તપુરુષના આશ્રય વચનથી જેણે જાણ્યા છે, પ્રતીત્યા છે, અનુભવ્યા છે અને એ માર્ગસાધનની ઉપાસનાએ જેની તે દશા ઉત્તરોત્તર વિશેષ–વિશેષ પ્રગટ થતી જાય છે, તથા શ્રી જિન તીર્થંકરાદિ પરમ–સદ્ગુરુનુ, તેના સ્વરૂપનુ–ઓળખાણ જેના નિમિત્તે થાય છે, તે સદ્ગુરુને વિષે પણ માર્ગનુ ઉપદેશકપણુ અવિરોધરૂપ છે, તેથી નિચેના પાચમા, ચોથા ગુણસ્થાનકે માર્ગનુ ઉપદેશકપણુ ઘણુકરી ન ઘટે કેમકે ત્યા બાહ્ય (ગૃહસ્થ) વ્યવહારનો પ્રતિબધ છે, અને બાહ્ય અવિરતિરૂપ ગૃહસ્થવ્યવહાર છતા વિરતિરૂપ માર્ગનુ પ્રકાશનુ એ માર્ગને વિરોધરૂપ છે”

“ચોથાથી નિચેના ગુણસ્થાનકે તો માર્ગનુ ઉપદેશકપણુ ઘટે જ નહીં, કેમકે ત્યા માર્ગની, આત્માની, તત્ત્વની, જ્ઞાનીની ઓળખાણ પ્રતીતિ–નથી, તેમ જ સમ્યક્‌વિરતિ નથી, અને એ ઓળખાણ–પ્રતીતિ અને સમ્યક્‌વિરતિ નહી છતા તેની પ્રરૂપણા કરવી, ઉપદેશક થવુ એ પ્રગટ મિથ્યાત્વ, કુગુરુપણુ અને માર્ગનુ વિરોધપણુ છે”

“ચોથે પાચમે ગુણસ્થાને એ ઓળખાણ–પ્રતીતિ છે, અને આત્મજ્ઞાનાદિ ગુણો અશે વર્ત્તે છે, અને પાચમામા દેશવિરતિપણાને લઈ ચોથાથી વિશેષતા છે, તથાપિ સર્વવિરતિના જેટલી ત્યા વિશુદ્ધિ નથી”

‘આત્મજ્ઞાન, સમદર્શિતાઆદિ જે લક્ષણો દર્શાવ્યા તે સયતિધર્મે સ્થિત વીતરાગદશાસાધક ઉપદેશક ગુણસ્થાને વર્ત્તતા સદ્ગુરુના લક્ષે મુખ્યતાએ દર્શાવ્યા છે, અને તેમના વિષે તે ગુણો ઘણા અશે વર્ત્તે છે, તથાપિ તે લક્ષણો સર્વાશે સપૂર્ણપણે તો તેરમા ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા સપૂર્ણ વીતરાગ અને કૈવલ્યસપન્ન જીવન્મુક્ત સયોગિ કેવલિ પરમસદ્ગુરુ શ્રી જિન અરિહત તીર્થંકરને વિષે વર્ત્તે છે તેમના વિષે આત્મજ્ઞાન અર્થાત્ સ્વરૂપસ્થિતિ સપૂર્ણપણે વર્ત્તે છે, તે તેમની જ્ઞાનદશા અર્થાત્ જ્ઞાનાતિશય સૂચવ્યો તેઓને વિષે સમદર્શિતા અર્થાત્ ઇચ્છારહિતપણુ સપૂર્ણપણે વર્ત્તે છે, તે તેમની વીતરાગ ચારિત્રદશા અપાયાપગમાતિશય સૂચવ્યો સપૂર્ણપણે ઇચ્છારહિત હોવાથી વિચરવા આદિની તેઓની દૈહિકાદિ યોગક્રિયા પૂર્વપ્રારબ્ધોદય વેદી લેવા પુરતી જ છે, માટે ‘વિચરે ઉદય પ્રયોગ’ કહ્યુ સપૂર્ણ નિજ અનુભવરૂપ તેમની વાણી અજ્ઞાનીની વાણીથી વિલક્ષણ અને એકાત આત્માર્થબોધક હોઈ તેમને વિષે વાણીનુ અપૂર્વપણુ કહ્યુ, તે તેમનો વચનાતિશય સૂચવ્યો વાણીધર્મે વર્ત્તતુ શ્રુત પણ તેઓને વિષે કોઈ પણ નય ન દુભાય એવુ સાપેક્ષપણે વર્ત્તે છે, તે તેમનો પરમશ્રુત ગુણ સૂચવ્યો, અને પરમશ્રુત જેને વિષે વર્ત્તે તે પૂજવા યોગ્ય હોઈ, તેમનો તેથી પૂજાતિશય સૂચવ્યો આ શ્રી જિન અરિહત તીર્થંકર પરમ સદ્ગુરુને પણ ઓળખાવનારા વિદ્યમાન સર્વવિરતિ સદ્ગુરુ છે, એટલે એ સદ્ગુરુના લક્ષે એ મુખ્યતાએ દર્શાવ્યા છે”

‘સમદર્શિતા એટલે પદાર્થને વિષે ઇષ્ટ–અનિષ્ટબુદ્ધિરહિતપણુ ઇચ્છારહિતપણુ, મમત્વરહિતપણુ સમદર્શિતા ચારિત્રદશા સૂચવે છે રાગદ્વેષરહિત થવુ તે ચારિત્રદશા

છે. ઇષ્ટ-અનિષ્ટબુદ્ધિ, મમત્વ, ભાવાભાવનું ઉપજવું, એ રાગ, દ્વેષ છે. આ મને પ્રિય છે, આ ગમે છે, આ મને અપ્રિય છે, ગમતું નથી એવો ભાવ સમદર્શીને વિષે ન હોય."

"સમદર્શી બાહ્ય પદાર્થને, તેના પર્યાયને, તે પદાર્થ તથા પર્યાય જેવા ભાવે વર્ત્તે તેના ભાવે દેખે, જાણે, જણાવે, પણ તે પદાર્થ કે તેના પર્યાયને વિષે મમત્વ કે ઇષ્ટઅનિષ્ટપણું ન કરે."

"આત્માનો સ્વાભાવિકગુણ દેખવા-જાણવાનો હોવાથી તે જ્ઞેય પદાર્થને જ્ઞેયાકારે દેખે, જાણે; પણ જે આત્માને સમદર્શીપણું પ્રગટ થયું છે, તે આત્મા તે પદાર્થને દેખતાં, જાણતાં છતાં તેમાં મમત્વ બુદ્ધિ, તાદાત્મ્યપણું, ઇષ્ટ-અનિષ્ટબુદ્ધિ ન કરે. વિષમદૃષ્ટિઆત્માને પદાર્થને વિષે તાદાત્મ્યવૃત્તિ થાય; સમદૃષ્ટિઆત્માને ન થાય."

"કોઈ પદાર્થ કાળો હોય તો સમદર્શી તેને કાળો દેખે, જાણે, જણાવે. કોઈ શ્વેત હોય તો તેને તેવો દેખે, જાણે, જણાવે. કોઈ સુરભિ (સુગંધી) હોય તો તેને તેવો દેખે, જાણે, જણાવે. કોઈ દુરભિ (દુર્ગંધી) હોય તો તેને તેવો દેખે, જાણે, જણાવે. કોઈ ઉચો હોય, કોઈ નિચો હોય તો તેને તેને તેવો તેવો દેખે, જાણે, જણાવે સર્પને સર્પની પ્રકૃતિ રૂપે દેખે, જાણે, જણાવે. વાઘને વાઘની પ્રકૃતિ રૂપે દેખે, જાણે, જણાવે. ઇત્યાદિ પ્રકારે વસ્તુમાત્રને જે રૂપે, જે ભાવે તે હોય તે રૂપે તે ભાવે સમદર્શી દેખે, જાણે, જણાવે. હેય (છાંડવા યોગ્ય) ને હેય રૂપે દેખે જાણે, જણાવે. ઉપાદેય (આદરવા યોગ્ય) ને ઉપાદેય રૂપે દેખે, જાણે, જણાવે. પણ સમદર્શી આત્મા તે બધામાં મારાપણું, ઇષ્ટ-અનિષ્ટબુદ્ધિ, રાગ, દ્વેષ ન કરે. સુગંધ દેખિ પ્રિયપણું ન કરે; દુર્ગંધ દેખી અપ્રિયતા-દુર્ગંછા-ન આણે. (વ્યવહારથી) સારૂં ગણાતું દેખિ આ મને હોય તો ઠીક એવી ઇચ્છાબુદ્ધિ (રાગ-રતિ) ન કરે. (વ્યવહારથી) માઠું ગણાતું દેખિ આ મને ન હોય તો ઠીક, એવી અનિચ્છા બુદ્ધિ (દ્વેષ-અરતિ) ન કરે. પ્રાપ્ત-સ્થિતિ-સંજોગમાં સારૂં-માઠું, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ, ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણું, આકુળવ્યાકુળપણું ન કરતાં તેમાં સમવૃત્તિએ અર્થાત્ પોતાના સ્વભાવે, રાગદ્વેષરહિતપણે રહેવું એ સમદર્શીતા."

"સાતા-અસાતા, જીવન-મૃત્યુ, સુગંધ-દુર્ગંધ, સુસ્વર-દુસ્વર, રૂપ-કુરૂપ, શીત-ઉષ્ણ આદિમાં હર્ષ-શોક, રતિ-અરતિ, ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણું, આર્ત્તધ્યાન ન વર્ત્તે તે સમદર્શીતા હિંસા, અસત્ય, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહનો પરિહાર સમદર્શીને વિષે અવશ્ય હોય. અહિંસાદિ વ્રત ન હોય તો સમદર્શીપણું ન સંભવે. સમદર્શીતા અને અહિંસાદિ વ્રતોને કાર્યકારણ, અવિનાભાવિ [?] અને અન્યોન્યાશ્રય સંબંધ છે. એક ન હોય તો બીજું ન હોય અને બીજું ન હોય તો પહેલું ન હોય."

સમદર્શીતા હોય તો અહિંસાદિ વ્રત હોય.
સમદર્શીતા ન હોય તો અહિંસાદિ વ્રત ન હોય.
અહિંસાદિ વ્રત ન હોય તો સમદર્શીતા ન હોય.

અહિંસાદિ વ્રત હોય તો સમદર્શિતા હોય.
જેટલે અંશે સમદર્શિતા તેટલે અંશે અહિંસાદિ વ્રત અને
જેટલે અંશે અહિંસાદિ વ્રત તેટલે અંશે સમદર્શિતા.

"સદ્ગુરુયોગ્ય લક્ષણરૂપ સમદર્શિતા મુખ્યતાએ સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનકે હોય; પછીનાં ગુણસ્થાનકે તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતું જાય—વિશેષ પ્રગટ થતું જાય; ક્ષીણમોહસ્થાને તેની પરકાષ્ઠા અને પછી સંપૂર્ણ વીતરાગતા.

"સમદર્શિપણું એટલે લૌકિકભાવનો સમાનભાવ, અભેદભાવ, એકસરખી બુદ્ધિ, નિર્વિશેષપણું નહીં; અર્થાત્ કાચ અને હીરો એ બે સમાન ગણવા, અથવા સત્શ્રુત અને અસત્શ્રુતમાં સમપણું ગણવું, અથવા સદ્ધર્મ અને અસદ્ધર્મમાં અભેદ માનવો, અથવા સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુને વિષે એક સરખી બુદ્ધિ રાખવી, અથવા સદ્દેવ અને અસદ્દેવને વિષે નિર્વિશેષપણું દાખવવું, અર્થાત્ બંનેને એક સરખા ગણવા ઇત્યાદિ સમાનવૃત્તિ એ સમદર્શિતા નહીં, એ તો આત્માની મૂઢતા, વિવેકશૂન્યતા, વિવેકવિકળતા. સમદર્શી સત્‌ને સત્ જાણે, બોધે; અસત્‌ને અસત્ જાણે, નિષેધે; સત્શ્રુતને સત્શ્રુત જાણે, બોધે; કુશ્રુતને કુશ્રુત જાણે. નિષેધે; સદ્ધર્મને સદ્ધર્મ જાણે, બોધે; અસદ્ધર્મને અસદ્ધર્મ જાણે, નિષેધે; સદ્ગુરુને સદ્ગુરુ જાણે, બોધે; અસદ્ગુરુને અસદ્ગુરુ જાણે, નિષેધે; સદ્દેવને સદ્દેવ જાણે, બોધે; અસદ્દેવને અસદ્દેવ જાણે, નિષેધે; ઇત્યાદિ જે જેમ હોય તેને તેમ, દેખે, જાણે, પ્રરૂપે; તેમાં રાગ, દ્વેષ, ઇષ્ટ-અનિષ્ટબુદ્ધિ ન કરે એ પ્રકારે સમદર્શિપણું સમજવું" [સં૰ ૧૯૫૪. સ૰ નિ૰ ૪/૭૫૩-૩.

સ્વરૂપસ્થિત ઇચ્છારહિત, વિચરે પૂર્વપ્રયોગ;
અપૂર્વ વાણી, પરમશ્રુત, સદ્ગુરુલક્ષણ યોગ્ય.

આત્મસ્વરૂપને વિષે જેની સ્થિતિ છે, વિષય અને માન પૂજાદિ ઇચ્છાથી રહિત છે, અને માત્ર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલાં એવા કર્મના પ્રયોગથી જે વિચરે છે; જેમની વાણી અપૂર્વ છે, અર્થાત્ નિજઅનુભવસહિત જેનો ઉપદેશ હોવાથી અજ્ઞાનીની વાણી કરતાં પ્રત્યક્ષ જુદી પડે છે, અને પરમશ્રુત એટલે ષટ્દર્શનના યથાસ્થિત જાણ હોય, એ સદ્ગુરુનાં યોગ્ય લક્ષણો છે.

અત્રે સ્વરૂપસ્થિત એવું પ્રથમપદ કહ્યું તેથી જ્ઞાનદશા કહી, ઇચ્છારહિતપણું કહ્યું તેથી ચારિત્રદશા કહી, ઇચ્છારહિત હોય તે વિચરી કેમ શકે? એવી આશંકા, 'પૂર્વપ્રયોગ એટલે પૂર્વનાં બંધાયેલાં પ્રારબ્ધથી વિચરે છે; વિચરવા આદિની ખાસી જેને કામના નથી,' એમ કહી નિવૃત્ત કરી. અપૂર્વવાણી એમ કહેવાથી વચનાતિશયતા કહી, કેમકે તે વિના મુમુક્ષુને ઉપકાર ન થાય. પરમશ્રુત કહેવાથી ષટ્દર્શન અવિરુદ્ધદશાએ જાણનાર કહ્યા, એટલે શ્રુતજ્ઞાનનું વિશેષપણું દર્શાવ્યું.

આશંકા—વર્તમાનકાળમાં સ્વરૂપસ્થિત પુરુષ હોય નહીં, એટલે જે સ્વરૂપસ્થિત વિશેષણવાળા સદ્ગુરુ કહ્યા છે, તે આજે હોવાયોગ્ય નથી.

સમાધાન—વર્ત્તમાનકાળમાં કદાપિ એમ કહેલું હોય તો કહેવાય કે 'કેવલભૂમિકા'ને વિષે એવી સ્થિતિ અસંભવિત છે, પણ આત્મજ્ઞાન જ ન થાય એમ કહેવાય નહીં; અને આત્મજ્ઞાન છે તે સ્વરૂપસ્થિતિ છે.

આશંકા—આત્મજ્ઞાન થાય તો વર્ત્તમાન કાળમાં મુક્તિ થવી જોઈએ અને જિનાગમમાં ના કહી છે.

સમાધાન—એ વચન કદાપિ એકાંતે એમ જ એમ ગણીએ, તોપણ તેથી એકાવતારીપણાનો નિષેધ થતો નથી, અને એકાવતારીપણું આત્મજ્ઞાનવિના પ્રાપ્ત થાય નહીં.

આશંકા—ત્યાગ વૈરાગ્યાદિના ઉત્કૃષ્ટપણાથી તેને એકાવતારીપણું કહ્યું હશે.

સમાધાન—પરમાર્થથી ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગ વૈરાગ્યવિના એકાવતારીપણું થાય જ નહીં, એવો સિદ્ધાંત છે; અને વર્ત્તમાનમાં પણ ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકનો કશો નિષેધ છે નહીં, અને ચોથે ગુણસ્થાનકેથી જ આત્મજ્ઞાનનો સંભવ થાય છે; પાંચમે વિશેષ સ્વરૂપસ્થિતિ થાય છે; છઠ્ઠે ઘણા અંશે સ્વરૂપસ્થિતિ થાય છે. પૂર્વપ્રેરિત પ્રમાદના ઉદયથી માત્ર કંઇક પ્રમાદદશા આવી જાય છે, પણ તે આત્મજ્ઞાનને રોધક નથી, ચારિત્રને રોધક છે.

આશંકા—અત્રે તો સ્વરૂપસ્થિત એવું પદ વાપર્યું છે, અને સ્વરૂપસ્થિતપદ તો તેરમે ગુણસ્થાનકે જ સંભવે છે.

સમાધાન—સ્વરૂપસ્થિતિની પરાકાષ્ઠા તો ચૌદમા ગુણસ્થાનકને છેડે થાય છે, કેમકે નામ ગોત્રાદિ ચાર કર્મનો નાશ ત્યાં થાય છે; તે પહેલાં કેવળીને ચાર કર્મનો સંગ છે, તેથી સંપૂર્ણ સ્વરૂપસ્થિતિ તો તેરમે ગુણસ્થાનકે પણ કહેવાય.

આશંકા—ત્યાં નામાદિ કર્મથી કરીને અવ્યાબાધ સ્વરૂપસ્થિતિની ના કહે તો તે ઠીક છે; પણ કેવળજ્ઞાનરૂપ સ્વરૂપસ્થિતિ છે, તેથી સ્વરૂપસ્થિતિ કહેવામાં દોષ નથી, અને અત્રે તો તેમ નથી, માટે સ્વરૂપસ્થિતપણું કેમ કહેવાય?

સમાધાન—કેવળજ્ઞાનને વિષે સ્વરૂપસ્થિતિનું તારતમ્ય વિશેષ છે; અને ચોથે, પાંચમે, છઠ્ઠે, ગુણસ્થાનકે તેથી અલ્પ છે, એમ કહેવાય; પણ

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુ સમ નહીં, પરોક્ષ જિન ઉપકાર;
એવો લક્ષ થયાવિના, ઉગે ન આત્મવિચાર. ૧૧.

જ્યાસુવી જીવને પૂર્વકાળે થઈ ગયેલા એવા જિનની વાતપર જ લક્ષ રહ્યા કરે, અને તેનો ઉપકાર કહ્યા કરે, અને જેથી પ્રત્યક્ષ આત્મભ્રાંતિનુ સમાધાન થાય એવા સદ્ગુરુનો સમાગમ પ્રાપ્ત થયો હોય તેમા પરોક્ષજિનોના વચન કરતા મોટો ઉપકાર શમાયો છે, તેમ જે ન જાણે તેને આત્મવિચાર ઉત્પન્ન ન થાય ૧૧

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણ, સમજાય ન જિનરૂપ;
સમજ્યાવણ ઉપકાર શો? સમજ્યે જિનસ્વરૂપ. ૧૨.

સ્વરૂપસ્થિતિ નથી એમ ન કહી શકાય ચોથે ગુણસ્થાનકે મિથ્યાત્વમુક્ત દશા થવાથી આત્મસ્વભાવઆવિર્ભાવપણુ છે, અને સ્વરુ પસ્થિતિ છે, પાચમે ગુણસ્થાનકે દેશે કરીને ચારિત્રઘાતક કષાયો રોકાવાથી આત્મસ્વભાવનુ ચોથા કરતા વિશેષ આવિર્ભાવપણુ છે, અને છઠ્ઠામા કષાયો વિશેષ રોકાવાથી સર્વ ચારિત્રનુ ઉદયપણુ છે, તેથી આત્મસ્વભાવનુ વિશેષ આવિર્ભાવપણુ છે માત્ર છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે પૂર્વનિબધિત કર્મના ઉદયથી પ્રમત્તદશા કવચિત્ વર્તે છે, તેને લીધે 'પ્રમત્ત સર્વ ચારિત્ર' કહેવાય પણ તેથી સ્વરૂપસ્થિતિમા વિરોધ નહીં કેમકે આત્મસ્વભાવનુ બાહુલ્યતાથી આવિર્ભાવપણુ છે વળી આગમ પણ એમ કહે છે કે, ચોથે ગુણસ્થાનકેથી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી આત્મ-પ્રતીતિ સમાન છે, જ્ઞાનનો તારતમ્યભેદ છે

જો ચોથે ગુણસ્થાનકે સ્વરૂપસ્થિતિ અશે પણ ન હોય, તો મિથ્યાત્વ જવાનુ ફળ શુ થયુ? કઈ જ થયુ નહીં જે મિથ્યાત્વ ગયુ તે જ આત્મસ્વ ભાવનુ આવિર્ભાવપણુ છે, અને તે જ સ્વરૂપસ્થિતિ છે જો સમ્યક્ત્વથી તથારૂપ સ્વરૂપસ્થિતિ ન હોત, તો શ્રેણિકાદિને એકાવતારીપણુ કેમ પ્રાપ્ત થાય? એક પણ ત્યા વ્રત-પચ્ચખાણ નથી અને માત્ર એક જ ભવ બાકી રહ્યો એવુ અલ્પસસારીપણુ થયુ તે જ સ્વરૂપસ્થિતિરૂપ સમકિતનુ બળ છે પાચમે અને છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે ચારિત્રનુ બળ વિશેષ છે, અને મુખ્યપણે ઉપદેશક તો છઠ્ઠુ અને તેરમુ છે બાકીના ગુણસ્થાનકો ઉપદેશકની પ્રવૃત્તિ કરી શકવાયોગ્ય નથી, એટલે તેરમે અને છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે તે પદ પ્રવર્ત્તે છે

નડિયાદ, આશો વદ ૨, સ૦ ૧૯૫૨ [૪૫૧

સદ્ગુરુના ઉપદેશવિના જિનનું સ્વરૂપ સમજાય નહીં, અને સ્વરૂપ સમજાયાવિના ઉપકાર શો થાય? જો સદ્ગુરુઉપદેશે જિનનું સ્વરૂપ સમજે તો સમજનારનો આત્મા પરિણામે જિનની દશાને પામે.[1] ૧૨.

આત્માદિ અસ્તિત્વનાં, જેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર;
પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુ યોગ નહીં, ત્યાં આધાર સુપાત્ર. ૧૩.

જે જિનાગમાદિ આત્માનાં હોવાપણાનાં તથા પરલોકાદિના હોવાપણાનો ઉપદેશ કરવાવાળાં શાસ્ત્રો છે, તે પણ જ્યાં પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુનો જોગ ન હોય ત્યાં સુપાત્ર જીવને આધારરૂપ છે; પણ સદ્ગુરુસમાન તે ભ્રાંતિનાં છેદક કહી ન શકાય. ૧૩.

અથવા સદ્ગુરુએ કહ્યાં, જે અવગાહન કાજ;
તે તે નિત્ય વિચારવાં, કરી મતાંતર ત્યાજ. ૧૪.

અથવા જો સદ્ગુરુએ તે શાસ્ત્રો વિચારવાની આજ્ઞા દીધી હોય, તો તે શાસ્ત્રો મતાંતર એટલે કુળધર્મને સાર્થક કરવાનો હેતુ આદિ ભ્રાંતિ છોડીને માત્ર આત્માર્થે નિત્ય વિચારવાં. ૧૪.

રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો, પામે અવશ્ય મોક્ષ;
પામ્યા એમ અનંત છે, ભાખ્યું જિન નિર્દોષ. ૧૫.

જીવ અનાદિ કાળથી પોતાના ડહાપણે અને પોતાની ઇચ્છાએ ચાલ્યો છે, એનું નામ 'સ્વચ્છંદ' છે. જો તે સ્વચ્છંદને રોકે તો જરૂર તે મોક્ષને પામે; અને એરીતે ભૂતકાળે અનંત જીવ મોક્ષ પામ્યા છે, એમ રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન એમાંનો એકે દોષ જેને વિષે નથી એવા દોષરહિત વીતરાગે કહ્યું છે. ૧૫.

---

૧ સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, સમજે જિનનું રૂપ;
તો તે પામે નિજદશા, જિન છે આત્મસ્વરૂપ.
પામ્યા શુદ્ધ સ્વભાવને, છે જિન તેથી પૂજ્ય;
સમજો જિનસ્વભાવ તો, આત્મભાનનો ગુન્ય.

સદ્ગુરુના ઉપદેશથી જે જિનનું સ્વરૂપ સમજે, તે પોતાના સ્વરૂપની દશા પામે, કેમકે શુદ્ધઆત્માપણું એ જ જિનનું સ્વરૂપ છે; અથવા રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન જિનને વિષે નથી તે જ શુદ્ધઆત્મપદ છે, અને તે પદ તો સત્તાએ સર્વ જીવનું છે; તે સદ્ગુરુ–જિનને અવલંબીને અને જિનના સ્વરૂપને કહેવે કરી મુમુક્ષુજીવને સમજાય છે. [અપૂર્ણ] [૪૫૭.

નડિયાદ, આસો વદ ૨, સં૦ ૧૯૫૨.

પ્રત્યક્ષસદ્‌ગુરુયોગથી, સ્વછંદ તે રોકાય;
અન્ય ઉપાય કર્યા થકી, પ્રાયે બમણો થાય. ૧૬.

પ્રત્યક્ષસદ્‌ગુરુના યોગથી તે સ્વછંદ રોકાય છે, બાકી પોતાની ઇચ્છાએ બીજા ઘણા ઉપાય કર્યા છતાં ઘણુંકરીને તે બમણો થાય છે. ૧૬.

સ્વછંદ મતઆગ્રહ તજી, વર્તે સદ્‌ગુરુલક્ષ;
સમકિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ. ૧૭.

સ્વછંદને તથા પોતાના મતના આગ્રહને તજીને જે સદ્‌ગુરુના લક્ષે ચાલે તેને, પ્રત્યક્ષ કારણ ગણીને વીતરાગે 'સમકિત' કહ્યું છે. ૧૭.

માનાદિક શત્રુ મહા, નિજછંદે ન મરાય;
જાતાં સદ્‌ગુરુશરણમાં, અલ્પ પ્રયાસે જાય. ૧૮.

માન અને પૂજાસત્કારાદિનો લોભ એ આદિ મહાશત્રુ છે, તે પોતાના ડહાપણે ચાલતાં નાશ પામે નહીં, અને સદ્‌ગુરુના શરણમાં જતાં સહજ પ્રયત્નમાં જાય. ૧૮.

જે સદ્‌ગુરુઉપદેશથી, પામ્યો કેવળજ્ઞાન;
ગુરુ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ, વિનય કરે ભગવાન. ૧૯.

જે સદ્‌ગુરુના ઉપદેશથી કોઈ કેવળજ્ઞાનને પામ્યા તે સદ્‌ગુરુ હજુ છદ્મસ્થ રહ્યા હોય, તોપણ જે કેવળજ્ઞાનને પામ્યા છે એવા તે કેવળીભગવાન છદ્મસ્થ એવા પોતાના સદ્‌ગુરુની વૈયાવચ્ચ કરે. ૧૯.

એવો માર્ગ વિનય તણો, ભાખ્યો શ્રી વીતરાગ;
મૂળ હેતુ એ માર્ગનો, સમજે કોઈ સુભાગ્ય. ૨૦.

એવો વિનયનો માર્ગ શ્રી જિને ઉપદેશ્યો છે. એ માર્ગનો મૂળહેતુ એટલે તેથી આત્માને શો ઉપકાર થાય છે તે, કોઈક સુભાગ્ય એટલે સુલભબોધી અથવા આરાધક જીવ હોય તે સમજે. ૨૦.

અસદ્‌ગુરુ એ વિનયનો, લાભ લહે જો કાંઈ;
મહામોહિની કર્મથી, બૂડે ભવજળ માંહિ. ૨૧.

આ વિનયમાર્ગ કહ્યો તેનો લાભ એટલે તે શિષ્યાદિની પાસે કરાવવાની ઇચ્છા કરીને જો કોઈપણ અસદ્‌ગુરુ પોતાને વિષે સદ્‌ગુરુપણું સ્થાપે તો તે મહામોહિનીય કર્મ ઉપાર્જન કરીને ભવસમુદ્રમાં બૂડે. ૨૧.

હોય મુમુક્ષુ જીવ તે, સમજે એહ વિચાર;
હોય મતાર્થી જીવ તે, અવળો લે નિર્ધાર. ૨૨.

જે મોક્ષાર્થી જીવ હોય તે આ વિનયમાર્ગાદિનો વિચાર સમજે, અને જે મતાર્થી હોય તે તેનો અવળો નિર્ધાર લે, એટલે કાં પોતે તેવો વિનય શિષ્યાદિ પાસે કરાવે, અથવા અસદ્ગુરુને વિષે પોતે સદ્ગુરુની ભ્રાંતિ રાખી આ વિનયમાર્ગનો ઉપયોગ કરે ૨૨.

હોય મતાર્થી તેહને, થાય ન આતમલક્ષ;
તેહ મતાર્થીલક્ષણો, અહીં કહ્યાં નિર્પક્ષ. ૨૩.

જે મતાર્થી જીવ હોય તેને આત્મજ્ઞાનનો લક્ષ થાય નહીં, એવા મતાર્થી જીવના અહીં નિષ્પક્ષપાતે લક્ષણો કહ્યા છે ૨૩

મતાર્થીલક્ષણ:

બાહ્યત્યાગ પણ જ્ઞાન નહીં, તે માને ગુરુ સત્ય;
અથવા નિજકુળધર્મના, તે ગુરુમાં જ મમત્વ. ૨૪.

જેને માત્ર બાહ્યથી ત્યાગ દેખાય છે પણ આત્મજ્ઞાન નથી, અને ઉપલક્ષણથી અંતરંગ ત્યાગ નથી, તેવા ગુરુને સાચા ગુરુ માને, અથવા તો પોતાના કુળધર્મના ગમે તેવા ગુરુ હોય તોપણ તેમાં જ મમત્વ રાખે ૨૪

જે જિનદેહપ્રમાણ ને, સમવસરણાદિ સિદ્ધિ;
વર્ણન સમજે જિનનું, રોકી રહે નિજબુદ્ધિ. ૨૫.

જે જિનના દેહાદિનુ વર્ણન છે, તેને જિનનુ વર્ણન સમજે છે, અને માત્ર પોતાના કુળધર્મના દેવ છે માટે સાગપણાના કલ્પિત રાગે સમવસરણાદિ માહાત્મ્ય કહ્યા કરે છે, અને તેમાં પોતાની બુદ્ધિને રોકી રહે છે. એટલે પરમાર્થહેતુસ્વરૂપ એવુ જિનનુ જે અંતરંગસ્વરૂપ જાણવાયોગ્ય છે તે જાણતા નથી, તથા તે જાણવાનુ પ્રયત્ન કરતા નથી, અને માત્ર સમવસરણાદિમાં જ જિનનુ સ્વરૂપ કહીને મતાર્થમાં રહે છે ૨૫

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુ યોગમાં, વર્ત્તે દૃષ્ટિ વિમુખ;
અસદ્ગુરુને દઢ કરે, નિજમાનાર્થે મુખ્ય. ૨૬.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુનો ક્યારેક યોગ મળે તો દુરાગ્રહાદિ છેદક તેની વાણી સાભળીને તેનાથી અવળી રીતે ચાલે, અર્થાત્ તે હિતકારી વાણીને ગ્રહણ કરે નહીં, અને પોતે ખરેખરો દઢ મુમુક્ષુ છે એવુ માન મુખ્યપણે મેળવવા અર્થે અસદ્ગુરુ સમીપે જઈને પોતે તેનાપ્રત્યે પોતાનુ વિશેષ દઢપણું જણાવે ૨૬

દેવાદિ ગતિ ભંગમાં, જે સમજે શ્રુતજ્ઞાન;
માને નિજ મતવેષનો આગ્રહ મુક્તિનિદાન. ૨૭.

દેવ-નારકાદિ ગતિના 'ભાંગા' આદિના સ્વરૂપ કોઈક વિશેષ પરમાર્થ હેતુથી કહ્યા છે, તે હેતુને જાણ્યો નથી, અને તે ભાગજાળને શ્રુતજ્ઞાન જે સમજે છે, તથા પોતાના મતનો-વેષનો-આગ્રહ રાખવામાં જ મુક્તિનો હેતુ માને છે ૨૭

લહ્યું સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, ગ્રહ્યું વ્રત અભિમાન;
ગ્રહે નહીં પરમાર્થને, લેવા લૌકિક માન. ૨૮.

વૃત્તિનું સ્વરૂપ શું ? તે પણ જે જાણતો નથી, અને 'હું વ્રતધારી છું' એવું અભિમાન ધારણ કર્યું છે ક્વચિત્ પરમાર્થના ઉપદેશનો યોગ બને તોપણ લોકમાં પોતાનું માન અને પૂજાસત્કારાદિ જતા રહેશે, અથવા તે માનાદિ પછી પ્રાપ્ત નહીં થાય એમ જાણીને તે પરમાર્થને ગ્રહણ કરે નહીં ૨૮

અથવા નિશ્ચયનય ગ્રહે, માત્ર શબ્દની માંય;
લોપે સદ્વ્યવહારને, સાધનરહિત થાય. ૨૯.

અથવા 'સમયસાર' કે 'યોગવાસિષ્ઠ' જેવા ગ્રંથો વાંચી તે માત્ર નિશ્ચય નયને ગ્રહણ કરે કેવી રીતે ગ્રહણ કરે ? માત્ર કહેવારૂપે અંતરંગમાં તથારૂપ ગુણની કશી સ્પર્શના નહીં, અને સદ્ગુરુ સત્શાસ્ત્ર તથા વૈરાગ્યવિવેકાદિ સાચા વ્યવહારને લોપે, તેમજ પોતાને જ્ઞાની માની લઈને સાધનરહિત વર્તે ૨૯

જ્ઞાનદશા પામ્યો નહીં, સાધનદશા ન કાંઈ;
પામે તેનો સંગ જે, તે બૂડે ભવ માંહિ. ૩૦.

તે જ્ઞાનદશા પામે નહીં તેમ વૈરાગ્યાદિ સાધનદશા પણ તેને નથી, જેથી તેવા જીવનો સંગ બીજા જે જીવને થાય તે પણ ભવસાગરમાં ડૂબે ૩૦

એ પણ જીવ મતાર્થમાં નિજમાનાદિ કાજ;
પામે નહીં પરમાર્થને, અન્‌અધિકારીમાં જ. ૩૧.

એ જીવ પણ મતાર્થમાં જ વર્તે છે, કેમકે ઉપર કહ્યા જીવ તેને જેમ કુળધર્માદિથી મતાર્થતા છે, તેમ આને જ્ઞાની ગણાવવાના માનની ઇચ્છાથી પોતાના શુષ્કમતનો આગ્રહ છે, માટે તે પણ પરમાર્થને પામે નહીં, અને અન્‌અધિકારી એટલે જેને વિષે જ્ઞાન પરિણામ પામવા યોગ્ય નહીં એવા જીવોમાં તે પણ ગણાય ૩૧

નહીં કષાયઉપશાંતતા, નહીં અંતર્ વૈરાગ્ય;
સરળપણું ન મધ્યસ્થતા, એ મતાર્થી દુર્ભાગ્ય. ૩૨.

જેને ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ કષાય પાતળા પડ્યા નથી, તેમ જેને અંતવૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો નથી, આત્મામા ગુણ ગ્રહણકરવારૂપ સરળપણુ જેને રહ્યુ નથી, તેમ સત્યાસત્યતુલના કરવાને જેને અપક્ષપાતદૃષ્ટિ નથી, તે મતાર્થી જીવ દુર્ભાગ્ય એટલે જન્મ, જરા, મરણને છેદવાવાળા મોક્ષમાર્ગને પામવા યોગ્ય એવુ તેનુ ભાગ્ય ન સમજવુ ૩૨

લક્ષણ કહ્યાં મતાર્થીનાં, મતાર્થ જાવા કાજ;
હવે કહું આત્માર્થીનાં, આત્મ-અર્થ સુખસાજ. ૩૩.

એમ મતાર્થી જીવના લક્ષણ કહ્યા તે કહેવાનો હેતુ એ છે કે કોઈપણ જીવોનો તે જાણીને મતાર્થ જાય હવે આત્માર્થી જીવના લક્ષણ કહીએ છીએ — તે લક્ષણ કેવા છે ? તો કે આત્માને અવ્યાબાધ સુખની સામગ્રિના હેતુ છે ૩૩

આત્માર્થિલક્ષણ

આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સાચા ગુરુ હોય;
બાકી કુળગુરુકલ્પના, આત્માર્થી નહીં જોય. ૩૪.

જ્યા આત્મજ્ઞાન હોય ત્યા મુનિપણુ હોય, અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન ન હોય ત્યા મુનિપણુ ન સભવે 'ज समति पासह त मोणति पासह' (જ્યા સમકિત એટલે આત્મજ્ઞાન છે ત્યા મુનિપણુ જાણો) એમ 'આચારાંગસૂત્ર'મા કહ્યુ છે, એટલે જેમાં આત્મજ્ઞાન હોય તે સાચા ગુરુ છે એમ જાણે છે, અને આત્મજ્ઞાનરહિત હોય તોપણ પોતાના કુળના ગુરુને સદ્ગુરુ માનવા એ માત્ર કલ્પના છે, તેથી કઈ ભવચ્છેદ ન થાય એમ આત્માર્થી જુએ છે. ૩૪

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુપ્રાપ્તિનો, ગણે પરમ ઉપકાર;
ત્રણે યોગ એકત્વથી, વર્ત્તે આજ્ઞાધાર. ૩૫.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુની પ્રાપ્તિનો મોટો ઉપકાર જાણે, અર્થાત્ શાસ્ત્રાદિથી જે સમાધાન થઈ શકવાયોગ્ય નથી, અને જે દોષો સદ્ગુરુની આજ્ઞા ધારણ કર્યાવિના જતા નથી તે સદ્ગુરુયોગથી સમાધાન થાય, અને તે દોષો ટળે માટે પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુનો મોટો ઉપકાર જાણે, અને તે સદ્ગુરુપ્રત્યે મન વચન કાયાની એકતાથી આજ્ઞાકિતપણે વર્ત્તે ૩૫

એક હોય ત્રણ કાળમાં, પરમારથનો પંથ;
પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત. ૩૬.

ત્રણે કાળને વિષે પરમાર્થનો પંથ એટલે મોક્ષનો માર્ગ એક હોવો જોઈએ, અને જેથી તે પરમાર્થ સિદ્ધ થાય તે વ્યવહાર જીવે માન્ય રાખવો જોઈએ;—બીજો નહીં. ૩૬.

એમ વિચારી અંતરે, શોધે સદ્ગુરુયોગ;
કામ એક આત્માર્થનું, બીજો નહીં મનરોગ. ૩૭.

એમ અંતર્માં વિચારીને જે સદ્ગુરુના યોગનો શોધ કરે, માત્ર એક આત્માર્થની ઇચ્છા રાખે, પણ માન-પૂજાદિક સિદ્ધિ-રિદ્ધિની કશી ઇચ્છા રાખે નહીં;—એ રોગ જેના મનમાં નથી. ૩૭.

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષઅભિલાષ;
ભવે ખેદ, પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ. ૩૮.

જ્યાં કષાય પાતળા પડ્યા છે, માત્ર એક મોક્ષપદ શિવાય બીજા કોઈ પદની અભિલાષા નથી, સંસારપર જેને વૈરાગ્ય વર્ત્તે છે, અને પ્રાણીમાત્ર પર જેને દયા છે, એવા જીવને વિષે આત્માર્થનો નિવાસ થાય. ૩૮.

દશા ન એવી જ્યાંસુધી, જીવ લહે નહીં જોગ્ય;
મોક્ષમાર્ગ પામે નહીં, મટે ન અંતરરોગ. ૩૯.

જ્યાંસુધી એવી જોગદશા જીવ પામે નહીં ત્યાંસુધી તેને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ ન થાય, અને આત્મભ્રાંતિરૂપ અનંત દુઃખનો હેતુ એવો અંતર્રોગ ન મટે. ૩૯.

આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્ગુરુબોધ સુહાય;
તે બોધે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે સુખદાય. ૪૦.

એવી દશા જ્યાં આવે ત્યાં સદ્ગુરુનો બોધ શોભે અર્થાત્ પરિણામ પામે, અને તે બોધના પરિણામથી સુખદાયક એવી સુવિચારદશા પ્રગટે. ૪૦.

જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે નિજજ્ઞાન;
જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ, પામે પદ નિર્વાણ. ૪૧.

જ્યાં સુવિચારદશા પ્રગટે ત્યાં આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, અને તે જ્ઞાનથી મોહનો ક્ષય કરી નિર્વાણપદને પામે. ૪૧.

૫. "પાચમુ પદ —'મોક્ષપદ છે' જે અનુપચરિત-વ્યવહારથી જીવને કર્મનું કર્તાપણું નિરૂપણ કર્યું કર્તાપણું હોવાથી ભોક્તાપણું નિરૂપણ કર્યું તે કર્મનું ટળવા પણ પણુ છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ ક્રોધાદિનુ તીવ્રપણ હોય પણ તેના અનભ્યાસથી-તેના અપરિચયથી-તેને ઉપશમ કરવાથી-તેનુ મદપણુ દેખાય છે-તે ક્ષીણ થવાયોગ્ય દેખાય છે-ક્ષીણ થઈ શકે છે તે તે બધભાવ ક્ષીણ થઈ શકવાયોગ્ય હોવાથી તેથી રહિત એવો જે શુદ્ધ-આત્મભાવ તે રૂપ 'મોક્ષપદ' છે'"

૬ "છઠ્ઠું પદ —'તે મોક્ષનો ઉપાય છે' જો કદી કર્મબધ માત્ર થયા કરે એમ જ હોય તો તેની નિવૃત્તિ કોઈ કાળે સભવે નહીં, પણ કર્મબંધથી વિપરિત સ્વભાવવાળા એવા જ્ઞાન, દર્શન, સમાધિ, વૈરાગ્ય, ભક્ત્યાદિ સાધન પ્રત્યક્ષ છે જે સાધનના બળે કર્મબધ શિથિલ થાય છે,-ઉપશમ પામે છે-ક્ષીણ થાય છે માટે તે જ્ઞાન, દર્શન, સયમાદિ મોક્ષ-પદના ઉપાય છે'

"શ્રી જ્ઞાનીપુરુષોએ સમ્યગ્દર્શનના મુખ્ય નિવાસભૂત કહ્યા એવા છ પદ અત્રે અક્ષેપમા જણાવ્યા છે સમીપમુક્તિગામી જીવને સહજ વિચારમા તે સપ્રમાણ થવાયોગ્ય છે,-પરમ નિશ્ચયરૂપ જણાવાયોગ્ય છે, તેનો સર્વ વિભાગે વિસ્તાર થઈ તેના આત્મામા વિવેક થવાયોગ્ય છે આ છ પદ અત્યત સદેહ રહિત છે, એમ પરમ પુરુષે નિરૂપણ કર્યું છે એ પદનો વિવેક જીવને સ્વસ્વરૂપ સમજવાને અર્થે કહ્યો છે અનાદિ સ્વપ્નદશાને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો એવો જીવનો અહભાવ-મમત્વભાવ-તે નિવૃત્ત થવાને અર્થે આ છ પદની જ્ઞાનીપુરુષોએ દેશના પ્રકાશી છે તે સ્વપ્નદશાથી રહિત માત્ર પોતાનુ સ્વરૂપ છે, એમ જો જીવ પરિણામ કરે તો સહજમાત્રમા તે જાગ્રત થઈ સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત થાય, સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત થઈ સ્વસ્વભાવરૂપ મોક્ષને પામે કોઈ વિનાશી, અશુદ્ધ અને અન્ય એવા ભાવને વિષે તેને હર્ષ-શો--સયોગ, ઉત્પન્ન ન થાય તે વિચારે સ્વસ્વરૂપને વિષે જ શુદ્ધપણુ, સપૂર્ણપણુ, અવિનાશીપણુ અત્યત આનદપણુ, અતરરહિત તેના અનુભવમા આવે છે સર્વ વિભાવ-પર્યાયમા માત્ર પોતાને અધ્યાસથી ઐક્યતા થઈ છે તેથી કેવળ પોતાનુ ભિન્નપણુ જ છે, એ સ્પષ્ટ-પ્રત્યક્ષ-અત્યતપ્રત્યક્ષ-અપરોક્ષ-તેને અનુભવ થાય છે વિનાશી અથવા અન્ય પદાર્થના સયોગને વિષે તેને ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણુ પ્રાપ્ત થતુ નથી જન્મ, જરા, મરણ રોગાદિ બાધા રહિત સપૂર્ણ માહાત્મ્યનુ ઠેકાણુ એવુ નિજસ્વરૂપ જાણી-વેદી, તે કૃતાર્થ થાય છે જે જે પુરુષોને એ છ પદ સપ્રમાણ એવા પરમ પુરુષના વચને આત્માનો નિશ્ચય થયો છે, તે તે પુરુષો સ્વરૂપને પામ્યા છે, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ સર્વસગથી રહિત થયા છે, થાય છે અને ભાવિકાળમા પણ તેમ જ થશે" * [૩૭૨

* આ પત્ર વિભાગ પહેલો ખડ ૨ માં, આક ૩૭૨, પૃષ્ઠ ૩૩૭-૩૮ મા આવી ગયેલ છે, પણ આ પત્ર અગત્યનો હોવાથી અત્ર ફરીથી આપેલ છે —સશોધક

'આત્મા છે,' 'તે આત્મા નિત્ય છે,' 'તે આત્મા પોતાના કર્મનો કર્ત્તા છે,' 'તે કર્મનો ભોક્તા છે,' 'તેથી મોક્ષ થાય છે,' અને 'તે મોક્ષનો ઉપાય એવો સત્‌ધર્મ છે.' ૪૩.

ષટ્‌સ્થાનક સંક્ષેપમાં, ષટ્‌દર્શન પણ તેહ;
સમજાવા પરમાર્થને, કહ્યાં જ્ઞાનીએ એહ. ૪૪.

એ છ સ્થાનક અથવા છ પદ અહીં સંક્ષેપમાં કહ્યાં છે, અને વિચાર કરવાથી ષટ્‌દર્શન પણ તે જ છે. પરમાર્થ સમજવાને માટે જ્ઞાનીપુરુષે એ છ પદો કહ્યાં છે. ૪૪.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

શિષ્ય પ્રથમ સ્થાનકની શંકા કહે છે:—

નથી દૃષ્ટિમાં આવતો, નથી જણાતું રૂપ;
બીજો પણ અનુભવ નહીં,* તેથી જીવસ્વરૂપ. ૪૫.

દૃષ્ટિમાં આવતો નથી, તેમ જેનું કંઈ રૂપ જણાતું નથી, તેમ સ્પર્શાદિ બીજા અનુભવથી પણ જણાવાપણું નથી, માટે જીવનું સ્વરૂપ નથી; અર્થાત્ જીવ નથી. ૪૫.

અથવા દેહ જ આતમા, અથવા ઇંદ્રિય, પ્રાણ;
મિથ્યા જૂદો માનવો, નહીં જૂદું એંધાણ. ૪૬.

અથવા દેહ જ છે તે આત્મા છે, અથવા ઇન્દ્રિયો છે તે આત્મા છે, અથવા શ્વાસોચ્છ્‌વાસ છે તે આત્મા છે, અર્થાત્ એ સૌ એકના એક દેહરૂપે છે, માટે આત્માને જુદો માનવો તે મિથ્યા છે, કેમકે તેનું કશું જુદું એંધાણ એટલે ચિન્હ નથી. ૪૬.

વળી જો આતમા હોય, તો જણાય તે નહીં કેમ?
જણાય જો તે હોય તો, ઘટ પટ આદિ જેમ. ૪૭.

અને જો આત્મા હોય તો તે જણાય શા માટે નહીં? જો ઘટ, પટ આદિ પદાર્થો છે તો જેમ જણાય છે, તેમ આત્મા હોય તો શા માટે ન જણાય? ૪૭.

માટે છે નહીં આતમા, મિથ્યા મોક્ષઉપાય;
એ અંતર્ શંકાતણો, સમજાવો સદુપાય. ૪૮.

* આ 'આત્મસિદ્ધિ'ના પદોના મૂળલખાણમાં કેટલેક ઠેકાણે 'નહિ' 'નહીં' 'નહીં' એમ જુદી જુદી રીતે શ્રીમદ્ લખેલ છે—સંશોધક.

માટે આત્મા છે નહીં, અને આત્મા નથી એટલે તેના મોક્ષના અર્થે ઉપાય કરવા તે નકામો છે, એ મારા અંતરની શંકાનો કંઈ પણ સદુપાય સમજાવો, એટલે સમાધાન હોય તો કહો ૪૮

સમાધાન —સદ્ગુરુ ઉવાચ

'આત્મા છે,' એમ સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છે —

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી આત્મા દેહસમાન;
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, પ્રગટલક્ષણે ભાન. ૪૯.

દેહાધ્યાસથી એટલે અનાદિકાળથી અજ્ઞાનને લીધે દેહનો પરિચય છે, તેથી આત્મા દેહ જેવો અથાત્ તને દેહ ભાસ્યો છે, પણ આત્મા અને દેહ બન્ને જુદા છે, કેમકે બેય જુદાં જુદાં લક્ષણથી પ્રગટ ભાનમા આવે છે ૪૯

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહસમાન,
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, જેમ અસિ ને મ્યાન. ૫૦.

અનાદિકાળના અજ્ઞાનને લીધે દેહના પરિચયથી દેહ જ આત્મા ભાસ્યો છે, અથવા દેહ જેવો આત્મા ભાસ્યો છે, પણ જેમ તરવાર ને મ્યાન, મ્યાનરૂપ લાગતા છતા બન્ને જુદા જુદા છે તેમ આત્મા અને દેહ બન્ને જુદા જુદા છે ૫૦.

જે દ્રષ્ટા છે દૃષ્ટિનો, જે જાણે છે રૂપ,
અબાધ્ય અનુભવ જે રહે, તે છે જીવસ્વરૂપ. ૫૧.

તે આત્મા દૃષ્ટિ એટલે આખથી ક્યાથી દેખાય ? કેમકે ઉલટો તેનો તે જોનાર છે સ્થૂળસૂક્ષ્માદિ રૂપને જે જાણે છે અને સર્વને બાધ કરતા કરતા કોઈ પણ પ્રકારે જેનો બાધ કરી શકાતો નથી એવો બાકી જે અનુભવ રહે છે તે જીવનુ સ્વરૂપ છે ૫૧

છે ઇંદ્રિય પ્રત્યેકને, નિજ નિજ વિષયનુ જ્ઞાન,
પાચ ઇંદ્રિના વિષયનુ, પણ આત્માને ભાન. ૫૨.

કર્ણેન્દ્રિયથી સાભળ્યુ તે તે કર્ણેન્દ્રિય જાણે છે, પણ ચક્ષુ ઇંદ્રિય તેને જાણતી નથી, અને ચક્ષુ-ઇંદ્રિયે દીઠેલુ તે કર્ણેન્દ્રિય જાણતી નથી અર્થાત્ સૌ સૌ ઇંદ્રિયને પોતપોતાના વિષયનુ જ્ઞાન છે, પણ બીજી ઇંદ્રિયોના વિષયનુ જ્ઞાન નથી અને આત્માને તો પાચે ઇંદ્રિયના વિષયનુ જ્ઞાન છે અર્થાત્ જે તે પાચે ઇંદ્રિયોના ગ્રહણ કરેલા વિષયને જાણે છે તે 'આત્મા' છે, અને આત્મા

વિના એકેક ઇંદ્રિય એકેક વિષયને ગ્રહણ કરે એમ કહ્યું તે પણ ઉપચારથી કહ્યું છે. ૫૨.

દેહ ન જાણે તેહને, જાણે ન ઇંદ્રિ પ્રાણ;
આત્માની સત્તાવડે, તેહ પ્રવર્ત્તે જાણ. ૫૩.

દેહ તેને જાણતો નથી. ઇંદ્રિયો તેને જાણતી નથી અને શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપ પ્રાણ પણ તેને જાણતો નથી; તે સૌ એક આત્માની સત્તા પામીને પ્રવર્ત્તે છે, નહીં તો જડપણે પડ્યાં રહે છે, એમ જાણ. ૫૩.

સર્વ અવસ્થાને વિષે, ન્યારો સદા જણાય;
પ્રગટરૂપ ચૈતન્યમય, એ એંધાણ સદાય. ૫૪.

જાગ્રત, સ્વપ્ન અને નિદ્રા એ અવસ્થામાં વર્ત્તતો છતાં તે તે અવસ્થાઓથી જુદો જે રહ્યા કરે છે, અને તે તે અવસ્થા વ્યતીત થયે પણ જેનું હોવાપણું છે, અને તે તે અવસ્થાને જે જાણે છે, એવો પ્રગટસ્વરૂપ ચૈતન્યમય છે, અર્થાત્ જાણ્યા જ કરે છે એવો જેનો સ્વભાવ પ્રગટ છે, અને એ તેની નિશાની સદાય વર્ત્તે છે; કોઈ દિવસ તે નિશાનીનો ભંગ થતો નથી. ૫૪.

ઘટ પટ આદિ જાણ તું. તેથી તેને માન;
જાણનાર તે માન નહીં. કહિયે કેવું જ્ઞાન? ૫૫.

ઘટ, પટ આદિને તું પોતે જાણે છે, 'તે છે' એમ તું માને છે, અને જે તે ઘટ, પટ આદિનો જાણનાર છે તેને માનતો નથી; એ જ્ઞાન તે કેવું કહેવું? ૫૫.

પરમ બુદ્ધિ કૃશ દેહમાં, સ્થૂળ દેહ મતિ અલ્પ;
દેહ હોય જો આતમા, ઘટે ન આમ વિકલ્પ. ૫૬.

દુર્બળ દેહને વિષે પરમ બુદ્ધિ જોવામાં આવે છે, અને સ્થૂળ દેહને વિષે થોડી બુદ્ધિ પણ જોવામાં આવે છે; જો દેહ જ આત્મા હોય તો એવો વિકલ્પ એટલે વિરોધ થવાનો વખત ન આવે. ૫૬.

જડ ચેતનનો ભિન્ન છે, કેવળ પ્રગટ સ્વભાવ;
એકપણું પામે નહીં, ત્રણે કાળ દ્વય ભાવ.[1] ૫૭.

---

૧ જડ ને ચૈતન્ય બન્ને દ્રવ્યનો સ્વભાવ ભિન્ન,
સુપ્રતીતપણે બન્ને જેને સમજાય છે;
સ્વરૂપ ચેતન નિજ, જડ છે સંબંધ માત્ર,
અથવા તે જ્ઞેયપણ પરદ્રવ્યમાંય છે;

કોઈ કાળે જેમાં જાણવાનો સ્વભાવ નથી તે જડ, અને સદાય જે જાણવાના સ્વભાવવાન છે, તે ચેતન, એવો બેયનો કેવળ જુદો સ્વભાવ છે, અને તે કોઈ પણ પ્રકારે એકપણું પામવાયોગ્ય નથી. ત્રણે કાળ જડ, જડભાવે, અને ચેતન ચેતનભાવે રહે એવો બેયનો જુદો જુદો દ્વૈતભાવ પ્રસિદ્ધ જ અનુભવાય છે. ૫૭.

આત્માની શંકા કરે, આત્મા પોતે આપ;
શંકાનો કરનાર તે, અચરજ એહ અમાપ. ૫૮.

આત્માની શંકા આત્મા આપે પોતે કરે છે. જે શંકાનો કરનાર છે, તે જ આત્મા છે. તે જાણતો નથી, એ માપ ન થઈ શકે એવું આશ્ચર્ય છે. ૫૮.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

આત્મા નિત્ય નથી એમ શિષ્ય કહે છેઃ—

આત્માના અસ્તિત્વના આપે કહ્યા પ્રકાર;
સંભવ તેનો થાય છે, અંતર્ કર્યે વિચાર. ૫૯.

આત્માના હોવાપણા વિષે આપે જે જે પ્રકાર કહ્યા તેનો અંતર્માં વિચાર કરવાથી સંભવ થાય છે. ૫૯.

એવો અનુભવનો પ્રકાશ ઉલ્લાસિત થયો,
જડથી ઉદાસી તેને આત્મવૃત્તિ થાય છે;
કાયાની વિસારી માયા, સ્વરૂપે શમાયા એવા,
નિર્ગ્રંથનો પંથ ભવઅંતનો ઉપાય છે.

° ° °

દેહ જીવ એકરૂપે ભાસે છે અજ્ઞાનવડે,
ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ પણ તેથી તેમ થાય છે;
જીવની ઉત્પત્તિ અને રોગ, શોક, દુઃખ મૃત્યુ,
દેહનો સ્વભાવ જીવ પદમાં જણાય છે;
એવો જે અનાદિ એકરૂપનો મિથ્યાત્વ ભાવ,
જ્ઞાનીના વચન વડે દૂર થઈ જાય છે.
ભાસે જડ ચૈતન્યનો પ્રગટ સ્વભાવ ભિન્ન,
બન્ને દ્રવ્ય નિજ નિજ રૂપે સ્થિત થાય છે.

મુંબઈ, કાર્તિક વદ ૧૧, મંગળ, ૧૯૫૬. [૪/૮૩૬-૧-૨.

બીજી શંકા થાય ત્યાં, આત્મા નહીં અવિનાશ;
દેહયોગથી ઊપજે, દેહવિયોગે નાશ. ૬૦.

પણ બીજી એમ શંકા થાય છે, કે આત્મા છે તોપણ તે અવિનાશ એટલે નિત્ય નથી; ત્રણે કાળ હોય એવો પદાર્થ નથી, માત્ર દેહના સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય, અને વિયોગે નાશ પામે. ૬૦.

અથવા વસ્તુ ક્ષણિક છે, ક્ષણે ક્ષણે પલટાય;
એ અનુભવથી પણ નહીં, આત્મા નિત્ય જણાય. ૬૧.

અથવા વસ્તુ ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી જોવામાં આવે છે, તેથી સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે, અને અનુભવથી જોતાં પણ આત્મા નિત્ય જણાતો નથી. ૬૧.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ:

'આત્મા નિત્ય છે,' એમ સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છે:—

દેહ માત્ર સંયોગ છે, વળી જડ, રૂપી, દૃશ્ય;
ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય, કોના અનુભવ વશ્ય? ૬૨.

દેહમાત્ર પરમાણુનો સંયોગ છે, અથવા સંયોગે કરી આત્માના સંબંધમાં છે. વળી તે દેહ જડ છે, રૂપી છે. અને દૃશ્ય એટલે બીજા કોઈ દૃષ્ટાનો તે જાણવાનો વિષય છે; એટલે તે પોતે પોતાને જાણતો નથી, તો ચેતનનાં ઉત્પત્તિ અને નાશ તે ક્યાંથી જાણે? તે દેહના પરમાણુએ પરમાણુનો વિચાર કરતાં પણ તે જડ જ છે, એમ સમજાય છે તેથી તેમાંથી ચેતન ઉત્પત્તિ થવાયોગ્ય નથી, અને ઉત્પત્તિ થવાયોગ્ય નથી તેથી ચેતન તેમાં નાશ પણ પામવાયોગ્ય નથી વળી તે દેહ રૂપી એટલે સ્થૂળાદિ પરિણામવાળો છે; અને ચેતન દૃષ્ટા છે, ત્યારે તેના સંયોગથી ચેતનની ઉત્પત્તિ શી રીતે થાય? અને તેમાં લય પણ કેમ થાય? દેહમાંથી ચેતન ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેમાં જ નાશ પામે છે, એ વાત કોના અનુભવને વશ રહી? અર્થાત્ એમ કોણે જાણ્યું? કેમકે જાણનાર એવા ચેતનની ઉત્પત્તિ દેહથી પ્રથમ છે નહીં, અને નાશ તો તેથી પહેલાં છે, ત્યારે એ અનુભવ થયો કોને?[1] ૬૨.

---

૧ [આશંકા] જીવનું સ્વરૂપ અવિનાશી એટલે નિત્ય, ત્રિકાળ રહેવાવાળું સંભવતું નથી; દેહના યોગથી એટલે દેહના જન્મ સાથે તે જન્મે છે અને દેહના વિયોગે એટલે દેહના નાશથી તે નાશ પામે છે એ આશંકાનું

જેના અનુભવ વશ્ય એ, ઉત્પન્ન લયનું જ્ઞાન;
તે તેથી જૂદા વિના, થાય ન કેમે ભાન. ૬૩.

જેના અનુભવમાં એ ઉત્પત્તિ અને નાશનું જ્ઞાન વર્તે તે ભાન તેથી જુદા વિના કોઈ પ્રકારે પણ સંભવતું નથી, અર્થાત્ ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય થાય છે, એવો કોઈને પણ અનુભવ થવાયોગ્ય છે નહીં.[1] ૬૩.

સમાધાનઃ-દેહ છે તે જીવને માત્ર સંયોગ સંબંધે છે, પણ જીવનું મૂળ સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થવાનું કંઈ તે કારણ નથી. અથવા દેહ છે તે માત્ર સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલો એવો પદાર્થ છે. વળી તે જડ છે એટલે કોઈને જાણતો નથી; પોતાને તે જાણતો નથી તો બીજાને શું જાણે? વળી દેહ રૂપી છે, સ્થૂળાદિ સ્વભાવવાળો છે અને ચક્ષુનો વિષય છે. એ પ્રકારે દેહનું સ્વરૂપ છે, તો તે ચેતનનાં ઉત્પત્તિ અને લયને શી રીતે જાણે? અર્થાત્ પોતાને તે જાણતો નથી તો 'મારાથી આ ચેતન ઉત્પન્ન થયું છે,' એમ શી રીતે જાણે? અને 'મારા છૂટી જવા પછી આ ચેતન છૂટી જશે અર્થાત્ નાશ પામશે' એમ જડ એવો દેહ શી રીતે જાણે? કેમકે જાણનારો પદાર્થ તો જાણનાર જ રહે છે; દેહ જાણનાર થઈ શકતો નથી, તો પછી ચેતનનાં ઉત્પત્તિ-લયનો અનુભવ કેને વશ્ય કહેવો?

દેહને વશ તો કહેવાય એવું છે જ નહીં, કેમકે તે પ્રત્યક્ષ જડ છે, અને તેનું જડપણું જાણનારો એવો તેથી ભિન્ન બીજો પદાર્થ પણ સમજાય છે.

જો કદી એમ કહીએ, કે ચેતનનાં ઉત્પત્તિ-લય ચેતન જાણે છે તો તે વાત તો બોલતાં જ વિઘ્ન પામે છે. કેમકે, ચેતનનાં ઉત્પત્તિલય જાણનાર તરિકે ચેતનનો જ અંગીકાર કરવો પડયો, એટલે એ વચન તો માત્ર અપસિદ્ધાંતરૂપ અને કહેવા માત્ર થયું. જેમ 'મારા મોઢામાં જીભ નથી' એવું વચન કોઈ કહે તેમ ચેતનનાં ઉત્પત્તિ-લય ચેતન જાણે છે માટે ચેતન નિત્ય નથી, એમ કહીએ તે તેવું પ્રમાણ થયું. તે પ્રમાણનું કેવું યથાર્થપણું છે તે તમે જ વિચારી જુઓ. [૪૫૬.

૧ દેહની ઉત્પત્તિ અને દેહના લયનું જ્ઞાન જેનાં અનુભવમાં વર્તે છે, તે તે દેહથી જુદો ન હોય તો કોઈપણ પ્રકારે દેહની ઉત્પત્તિ અને લયનું જ્ઞાન થાય નહીં. અથવા જેની ઉત્પત્તિ અને લય જે જાણે છે તે તેથી જુદો જ હોય, કેમકે તે ઉત્પત્તિ-લયરૂપ ન ઠર્યો, પણ તેનો જાણનાર ઠર્યો. માટે તે એની એકતા કેમ થાય? [૪૫૬.

જે સંયોગો દેખિયે, તે તે અનુભવ દૃશ્ય;
ઉપજે નહીં સંયોગથી, આત્મા નિત્ય પ્રત્યક્ષ. ૬૪.

જે જે સયોગો દેખીએ છીએ તે તે અનુભવસ્વરૂપ એવા આત્માના દૃશ્ય એટલે તેને આત્મા જાણે છે, અને તે સયોગનું સ્વરૂપ વિચારતા એવો કોઈ પણ સયોગ સમજાતો નથી કે જેથી આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે, માટે આત્મા સયોગથી નહીં ઉત્પન્ન થયેલો એવો છે, અર્થાત્ અસયોગી છે, સ્વાભાવિક પદાર્થ છે, માટે તે પ્રત્યક્ષ 'નિત્ય' સમજાય છે.[1] ૬૪.

જડથી ચેતન ઉપજે, ચેતનથી જડ થાય;
એવો અનુભવ કોઈને, ક્યારે કદી ન થાય. ૬૫.

જડથી ચેતન ઉપજે, અને ચેતનથી જડ ઉત્પન્ન થાય એવો કોઈને ક્યારે કદીપણ અનુભવ થાય નહીં ૬૫.

કોઈ સંયોગોથી નહીં, જેની ઉત્પત્તિ થાય;
નાશ ન તેનો કોઈમાં તેથી નિત્ય સદાય. ૬૬.

જેની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ સયોગોથી થાય નહીં, તેનો નાશ પણ કોઈને વિષે થાય નહીં, માટે આત્મા ત્રિકાળ 'નિત્ય' છે[2] ૬૬

---

૧ જે જે દેહાદિ સયોગો દેખાય છે તે તે અનુભવસ્વરૂપ એવા આત્માનાં દૃશ્ય છે, અર્થાત્ આત્મા તેને જુએ છે અને જાણે છે, એવા પદાર્થ છે તે બધા સંયોગોનો વિચાર કરી જુઓ તો કોઈ પણ સયોગોથી અનુભવસ્વરૂપ એવો આત્મા ઉત્પન્ન થઈ શકવા યોગ્ય તમને જણાશે નહીં

કોઈ પણ સયોગો તમને જાણતા નથી અને તમે તે સર્વસયોગોને જાણો છો એ જ તમારુ તેથી જુદાપણુ અને સયોગીપણુ એટલે તે સયોગોથી ઉત્પન્ન નહીં થવાપણુ સહજે સિદ્ધ થાય છે, અને અનુભવમા આવે છે તેથી એટલે કોઈ પણ સયોગોથી જેની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી, કોઈ પણ સયોગો જેની ઉત્પત્તિ માટે અનુભવમા આવી શકતા નથી, જે સયોગો કલ્પિએ તેથી તે અનુભવ ન્યારો ને ન્યારો જ માત્ર તેને જાણનાર રૂપે જ રહે છે, તે અનુભવસ્વરૂપ આત્માને તમે નિત્ય અને અસ્પર્શ્ય એટલે તે સયોગોના ભાવરૂપ સ્પર્શને પામ્યો નથી, એમ જાણો

નડિયાદ, આસો વદ ૭, સં૦ ૧૯૫૨. [૪૫૬

૨ કોઈ પણ સયોગોથી જે ઉત્પન્ન ન થયુ હોય અર્થાત્ પોતાના સ્વભાવથી કરીને જે પદાર્થ સિદ્ધ હોય તેનો લય બીજા કોઈ પણ પદાર્થમા

ક્રોધાદિ તરતમ્યતા, સર્પાદિકની માંય;
પૂર્વજન્મસંસ્કાર તે, જીવનિત્યતા ત્યાંય. ૬૭.

ક્રોધાદિ પ્રકૃતિઓનું વિશેષપણું સર્પ વગેરે પ્રાણીમાં જન્મથી જ જોવામાં આવે છે, વર્તમાન દેહે તો તે અભ્યાસ કર્યો નથી; જન્મની સાથે જ તે છે. એટલે એ પૂર્વજન્મનો જ સંસ્કાર છે. જે પૂર્વજન્મ જીવની નિત્યતા સિદ્ધ કરે છે.[1] ૬૭.

થાય નહીં; અને જો બીજા પદાર્થમાં તેનો લય થતો હોય તો તેમાંથી તેની પ્રથમ ઉત્પત્તિ થવી જોઈતી હતી, નહીં તો તેમાં તેની લયરૂપ ઐક્યતા થાય નહીં, માટે આત્મા અનુત્પન્ન અને અવિનાશી જાણીને નિત્ય છે એવી પ્રતીતિ કરવી યોગ્ય લાગશે. [૪૫૬.

"જે ચેતન છે, તે કોઈ દિવસ અચેતન થાય નહીં; જે અચેતન છે તે કોઈ દિવસ ચેતન થાય નહીં." [હાં૦નોં૦ ૧/૫૫

"ચેતનની ઉત્પત્તિનાં કંઈ પણ સંયોગો દેખાતાં નથી, તેથી ચેતન અનુત્પન્ન છે. તે ચેતન વિનાશ પામવાનો કંઈ અનુભવ થતો નથી. માટે અવિનાશી છે. નિત્ય અનુભવસ્વરૂપ હોવાથી નિત્ય છે સમયે સમયે પરિણામાંતર થવાથી અનિત્ય છે. સ્વસ્વરૂપનો ત્યાગ કરવાને અયોગ્ય મૂળદ્રવ્ય છે" [હાં૦નોં૦ ૧/૫૯.

૧ સર્પમાં જન્મથી ક્રોધનું વિશેષપણું જોવામાં આવે છે, પારેવાને વિષે જન્મથી જ નિર્હિંસકપણું જોવામાં આવે છે, માંકડ આદિ જંતુઓને પકડતાં તેને પકડવાથી દુ:ખ થાય છે એવી ભય સંજ્ઞા પ્રથમથી તેના અનુભવમાં રહી છે, તેથી તે નાશી જવાનું પ્રયત્ન કરે છે; કેક પ્રાણીમાં જન્મથી પ્રીતિનું, કેકમાં સમતાનું, કેકમાં વિશેષ નિર્ભયતાનું, કેકમા ગંભીરતાનું, કેકમાં વિશેષ ભયસંજ્ઞાનુ, કેકમા કામાદિ પ્રત્યે અસંગતાનું અને કેકને આહારાદિ વિષે અધિક-અધિક લુબ્ધપણાનું વિશેષપણું જોવામાં આવે છે; એ આદિ ભેદ એટલે ક્રોધાદિ સંજ્ઞાના ન્યૂનાધિકપણા આદિથી તેમજ તે તે પ્રકૃતિઓ જન્મથી સહચારીપણે રહી જોવામાં આવે છે તેથી તેનું કારણ પૂર્વના સંસ્કારો જ સંભવે છે.

કદાપિ એમ કહીએ કે ગર્ભમાં વીર્ય-રેતના ગુણના યોગથી તે તે પ્રકારના ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તેમાં પૂર્વજન્મ કંઈ કારણભૂત નથી; એ કહેવું પણ યથાર્થ નથી. જે માબાપો કામને વિષે વિશેષ પ્રીતિવાળાં જોવામાં

આત્મા દ્રવ્યે નિત્ય છે, પર્યાયે પલટાય;
બાળાદિ વય ત્રણ્યનું, જ્ઞાન એકને થાય. ૬૮.

આત્મા વસ્તુપણે નિત્ય છે સમયે સમયે જ્ઞાનાદિ પરિણામના પલટવાથી તેના પર્યાયનુ પલટવાપણુ છે (કઈ સમુદ્ર પલટાતો નથી, માત્ર મોજા પલટાય છે, તેની પેઠે) જેમ બાળ, યુવાન અને વૃદ્ધ એ ત્રણ અવસ્થા છે, તે આત્માને વિભાવથી પર્યાય છે અને બાળ અવસ્થા વર્તતા આત્મા બાળક જણાતો, તે બાળ અવસ્થા છોડી જ્યારે યુવાવસ્થા ગ્રહણ કરી ત્યારે યુવાન જણાયો, અને યુવાવસ્થા તજી વૃદ્ધાવસ્થા ગ્રહણ કરી ત્યારે વૃદ્ધ જણાયો. એ ત્રણે અવસ્થાનો ભેદ થયો તે પર્યાયભેદ છે, પણ તે ત્રણે અવસ્થામા આત્મદ્રવ્યનો ભેદ થયો નહીં, અર્થાત્ અવસ્થાઓ બદલાઈ પણ આત્મા બદલાયો નથી આત્મા એ ત્રણે અવસ્થાને જાણે છે, અને તે ત્રણે અવસ્થાની તેને જ સ્મૃતિ છે ત્રણે અવસ્થામા આત્મા એક હોય તો એમ બને, પણ જો આત્મા ક્ષણે ક્ષણે બદલાતો હોય તો તેવો અનુભવ બને જ નહીં ૬૮.

આવે છે, તેના પુત્રો પરમ વીતરાગ જેવા બાળપણથી જ જોવામા આવે છે, વળી જે માબાપોમા ક્રોધનુ વિશેષપણુ જોવામા આવે છે, તેની સતતિમા સમતાનુ વિશેષપણુ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તે શી રીતે થાય? વળી તે વિર્ય-રેતના તેવા ગુણો સભવતા નથી, કેમકે તે વીર્ય-રેત પોતે ચેતન નથી, તેમા ચેતન સચરે છે, એટલે દેહ ધારણ કરે છે એથી કરીને વીર્ય-રેતને આ રવે ક્રોધાદિ ભાવ ગણી શકાય નહીં, ચેતનવિના કોઈ પણ સ્થળે તેવા ભાવો અનુભવમા આવતા નથી માત્ર તે ચેતનાશ્રિત છે, એટલે વીર્ય-રેતના ગુણો નથી, જેથી તેના ન્યૂનાધિકે કરી ક્રોધાદિનુ ન્યૂનાધિકપણુ મુખ્યપણે થઈ શકવાયોગ્ય નથી, ચેતનના ઓછા અધિકા પ્રયોગથી ક્રોધાદિનુ ન્યૂનાધિકપણુ થ ય છે, જેથી ગર્ભના વીર્ય-રેતનો ગુણ નહીં પણ ચેતનનો તે ગુણને આશ્રય છે, અને તે ન્યૂનાધિકપણું તે ચેતનના પૂર્વના અભ્યાસથી જ સભવે છે, કેમકે કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ ન થાય ચેતનનો પૂર્વપ્રયોગ તથાપ્રકાર હોય, તો તે સસ્કાર વર્તે, જેથી આ દેહાદિ પ્રથમના સસ્કારોનો અનુભવ થાય છે, અને તે સસ્કારો પૂર્વજન્મ સિદ્ધ કરે છે, અને પૂર્વજન્મની સિદ્ધિથી આત્માની નિત્યતા સહજે સિદ્ધ થ ય છે.

નડિયાદ, સવત ૧૯૫૨ ના આસો વદ ૨. [૪૫૮.

અથવા જ્ઞાન ક્ષણિકનું, જે જાણી વદનાર;
વદનારો તે ક્ષણિક નહીં, કર અનુભવ નિર્ધાર. ૬૯.

વળી અમુક પદાર્થ ક્ષણિક છે એમ જે જાણે છે, અને ક્ષણિકપણું કહે છે તે કહેનાર અર્થાત્ જાણનાર ક્ષણિક હોય નહીં, કેમકે પ્રથમ ક્ષણે અનુભવ થયો તેને બીજે ક્ષણે તે અનુભવ કહી શકાય, તે બીજે ક્ષણે પોતે ન હોય તો ક્યાથી કહે? માટે એ અનુભવથી પણ આત્માના અક્ષણિકપણાનો નિશ્ચય કર ૬૯

ક્યારે કોઈ વસ્તુનો, કેવળ હોય ન નાશ;
ચેતન પામે નાશ તો કેમાં ભળે તપાસ. ૭૦.

વળી કોઈ પણ વસ્તુનો કોઈ પણ કાળે કેવળ તો નાશ થાય જ નહીં, માત્ર અવસ્થાતર થાય, માટે ચેતનનો પણ કેવળ નાશ થાય નહીં, અને અવસ્થાતરરૂપ નાશ થતો હોય તો તે કેમા ભળે, અથવા કેવા પ્રકારનુ અવસ્થાતર પામે તે તપાસ અર્થાત્ ઘટાદિ પદાર્થ ફુટી જાય છે, એટલે લોકો એમ કહેછે કે ઘડો નાશ પામ્યો છે, કઈ માટીપણુ નાશ પામ્યુ નથી તે છિન્નભિન્ન થઈ જઈ સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ ભૂકો થાય, તોપણ પરમાણુ-સમૂહરૂપે રહે, પણ કેવળ નાશ ન થાય, અને તેમાનુ એક પરમાણુ પણ ઘટે નહીં, કેમકે અનુભવથી જોતા અવસ્થાતર થઈ શકે, પણ પદાર્થનો સમૂળગો નાશ થાય એમ ભાસી જ શકવા યોગ્ય નથી, એટલે જો તુ ચેતનનો નાશ કહે, તોપણ કેવળ નાશ તો કહી જ શકાય નહીં, અવસ્થાતરરૂપ નાશ કહેવાય જેમ ઘટ ફુટી જઈ ક્રમે કરી પરમાણુસમૂહરૂપે સ્થિતિમા રહે, તેમ ચેતનનો અવસ્થાતરરૂપ નાશ તારે કહેવો તો તે શી સ્થિતિમા રહે, અથવા ઘટના પરમાણુઓ જેમ પરમાણુસમૂહમા ભળ્યા, તેમ ચેતન કઈ વસ્તુમા ભળવાયોગ્ય છે તે તપાસ, અર્થાત્ એ પ્રકારે તુ અનુભવ કરી જોઈશ તો કોઈમા નહીં ભળી શકવાયોગ્ય, અથવા પરસ્વરૂપે અવસ્થાતર નહીં પામવાયોગ્ય એવુ ચેતન એટલે આત્મા તને ભાસ્યમાન થશે. ૭૦

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ'

આત્મા કર્મનો કર્તા નથી, એમ શિષ્ય કહે છે —

કર્તા જીવ ન કર્મનો, કર્મ જ કર્તા કર્મ;
અથવા સહજ સ્વભાવ કાં કર્મ જીવનો ધર્મ. ૭૧.

જીવ કર્મનો કર્તા નથી, કર્મના કર્તા કર્મ છે અથવા અનાયાસે તે થયા કરે છે, એમ નહીં, ને જીવ જ તેનો કર્તા છે એમ કહો તો પછી તે જીવનો ધર્મ જ છે, અર્થાત્ ધર્મ હોવાથી ક્યારે નિવૃત્ત ન થાય ૭૧

આત્મા સદા અસંગ ને, કરે પ્રકૃતિ બંધ;
અથવા ઈશ્વર પ્રેરણા, તેથી જીવ અબંધ. ૭૨.

અથવા એમ નહીં, તો આત્મા સદા અસગ છે, અને સત્વાદિ ગુણવાળી પ્રકૃતિ કર્મનો બધ કરે છે, તેમ નહીં, તો જીવને કર્મ કરવાની પ્રેરણા ઈશ્વર કરે છે, તેથી ઈશ્વરેચ્છારૂપ હોવાથી જીવ તે કર્મથી 'અબધ' છે ૭૨

માટે મોક્ષ ઉપાયનો, કોઈ ન હેતુ જણાય;
કર્મતણું કર્તાપણું કાં નહીં, કાં નહીં જાય. ૭૩.

માટે જીવ કોઈ રીતે કર્મનો કર્તા થઈ શકતો નથી, અને મોક્ષનો ઉપાય કરવાનો કોઈ હેતુ જણાતો નથી, કા જીવને કર્મનુ કર્તાપણુ નથી અને જો કર્તાપણુ હોય તો કોઈ રીતે તે તેનો સ્વભાવ મટવાયોગ્ય નથી ૭૩

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ

કર્મનુ કર્તાપણુ આત્માને જે પ્રકારે છે તેનુ સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છે —

હોય ન ચેતન પ્રેરણા, કોણ ગ્રહે તો કર્મ;
જડસ્વભાવ નહીં પ્રેરણા, જુઓ વિચારી ધર્મ. ૭૪.

ચેતન એટલે આત્માની પ્રેરણારૂપ પ્રવૃત્તિ ન હોય, તો કર્મને કોણ ગ્રહણ કરે? જડનો સ્વભાવ પ્રેરણા નથી જડ અને ચેતન બેયના ધર્મ વિચારી જુઓ[1] ૭૪

૧ *જો ચેતનની પ્રેરણા ન હોય, તો કર્મ કોણ ગ્રહણ કરે? પ્રેરણાપણે* ગ્રહણ કરાવવારૂપ સ્વભાવ જડનો છે જ નહીં, અને એમ હોય તો ઘટ-પટાદિ પણ ક્રોધાદિ ભાવમાં પરિણમવા જોઈએ, અને કર્મના ગ્રહણકર્તા હોવા જોઈએ, પણ તેનો અનુભવ તો કોઈને ક્યારે પણ થતો નથી, જેથી ચેતન એટલે જીવ કર્મ ગ્રહણ કરે છે, એમ સિદ્ધ થાય છે, અને તે માટે કર્મનો કર્તા કહીએ છીએ અર્થાત્ એમ જીવ કર્મનો કર્તા છે તમે એમ પુછ્યુ કે "કર્મના કર્તા કર્મ કહેવાય કે કેમ?" તેનુ પણ સમાધાન આથી થશે કે જડ કર્મમા પ્રેરણારૂપ ધર્મ નહીં હોવાથી તે તે રીતે ગ્રહણ કરવાને અસમર્થ છે અને કર્મનુ કરવાપણું જીવને છે, કેમકે તેને વિષે પ્રેરણા શક્તિ છે [૪૫૭

જો ચેતન કરતું નથી, થતાં નથી તો કર્મ;
તેથી સહજ સ્વભાવ નહીં, તેમ જ નહીં જીવધર્મ. ૭૫.

આત્મા જો કર્મ કરતો નથી, તો તે થતાં નથી; તેથી સહજ સ્વભાવે એટલે અનાયાસે તે થાય એમ કહેવું ઘટતું નથી; તેમજ તે જીવનો ધર્મ પણ નહીં, કેમકે સ્વભાવનો નાશ થાય નહીં, અને આત્મા ન કરે તો કર્મ થાય નહીં, એટલે એ ભાવ ટળી શકે છે, માટે તે આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ નહીં. ૭૫.

કેવળ હોત અસંગ જો, ભાસત તને ન કેમ?
અસંગ છે પરમાર્થથી, પણ નિજભાને તેમ. ૭૬.

કેવળ જો અસંગ હોત, અર્થાત્ ક્યારે પણ તેને કર્મનું કરવાપણું ન હોત, તો તને પોતાને તે આત્મા પ્રથમથી કેમ ન ભાસત? પરમાર્થથી તે આત્મા અસંગ છે, પણ તે તો જ્યારે સ્વરૂપનું ભાન થાય ત્યારે થાય. ૭૬.

કર્ત્તા ઈશ્વર કો નહીં, ઈશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ;
અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઈશ્વર દોષ પ્રભાવ. ૭૭.

જગતનો અથવા જીવોનાં કર્મનો ઈશ્વર કર્ત્તા કોઈ છે નહીં; શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ જેનો થયો છે તે ઈશ્વર છે, અને તેને જો પ્રેરક એટલે કર્મ-કર્ત્તા ગણીએ તો તેને દોષનો પ્રભાવ થયો ગણાવો જોઇએ; માટે ઈશ્વરની પ્રેરણા જીવના કર્મ કરવામાં પણ કહેવાય નહીં.[1] ૭૭.

---

૧ હવે તમે અનાયાસથી તે કર્મો થતા હોય, એમ કહ્યું તે વિચારીએ: અનાયાસ એટલે શું? આત્માએ નહીં ચિંતવેલુ? અથવા આત્માનું કંઈ પણ કર્ત્તૃત્વ છતાં પ્રવર્ત્તેલુ નહીં? અથવા ઈશ્વરાદિ કોઈ કર્મ વળગાડી દે તેથી થયેલું? અથવા પ્રકૃતિ પરાણે વળગે તેથી થયેલું? એવા મુખ્ય ચાર વિકલ્પ-થી અનાયાસકર્ત્તાપણું વિચારવાયોગ્ય છે.

પ્રથમ વિકલ્પ આત્માએ નહીં ચિંતવેલું એવો છે. જો તેમ થતું હોય તો તો કર્મનું ગ્રહવાપણું રહેતું જ નથી, અને જ્યાં ગ્રહવાપણું રહે નહીં ત્યાં કર્મનું હોવાપણું સંભવતું નથી, અને જીવ તો પ્રત્યક્ષ ચિંતવન કરે છે, અને ગ્રહણાગ્રહણ કરે છે એમ અનુભવ થાય છે. જેમાં તે કોઈ પણ રીતે પ્રવર્ત્તતો જ નથી, તેવા ક્રોધાદિ ભાવ તેને સંપ્રાપ્ત થતા જ નથી; તેથી એમ જણાય છે કે નહીં ચિંતવેલાં અથવા આત્માથી નહીં પ્રવર્તેલાં એવાં કર્મોનું ગ્રહણ તેને થવાયોગ્ય નથી, એટલે એ બન્ને પ્રકારે અનાયાશ કર્મનું ગ્રહણ સિદ્ધ થતું નથી.

ત્રીજે પ્રકાર ઈશ્વરાદિ કોઈ કર્મ વળગાડી દે તેથી અનાયાસ કર્મનું ગ્રહણ થાય છે એમ કહીએ તો તે ઘટતું નથી. પ્રથમ તો ઈશ્વરનુ સ્વરૂપ નિર્ધારવું ઘટે છે; અને એ પ્રસંગ પણ વિશેષ સમજવાયોગ્ય છે, તથાપિ અત્રે ઈશ્વર કે વિષ્ણુઆદિ કર્ત્તાનો કોઈ રીતે સ્વીકાર કરી લઈએ છીએ, અને તે પર વિચાર કરીએ છીએ —

જો ઈશ્વરાદિ કર્મના વળગાડનાર હોય તો તો જીવ નામનો વચ્ચે કોઈ પણ પદાર્થ રહ્યો નહીં, કેમકે પ્રેરણાદિ ધર્મે કરીને તેનુ અસ્તિત્વ સમજાતું હતુ, તે પ્રેરણાદિ તો ઈશ્વરકૃત ઠર્યા, અથવા ઈશ્વરના ગુણ ઠર્યા, તો પછી બાકી જીવનુ સ્વરૂપ શું રહ્યુ કે તેને જીવ એટલે આત્મા કહીએ? એટલે કર્મ ઈશ્વરપ્રેરિત નહીં પણ આત્માનાં પોતાનાં જ કરેલા હોવાયોગ્ય છે

તેમ ચોથો વિકલ્પ પ્રકૃત્યાદિ પરાણે વળગવાથી કર્મ થના હોય? તે વિકલ્પ પણ યથાર્થ નથી કેમકે પ્રકૃત્યાદિ જડ છે, તેને આત્મા ગ્રહણ ન કરે તો તે શી રીતે વળગવાયોગ્ય થાય? અથવા દ્રવ્યકર્મનુ બીજુ નામ પ્રકૃતિ છે, એટલે કર્મનુ કર્ત્તાપણુ કર્મને જ કહેવા બરાબર થયુ. તે તો પૂર્વે નિષેધી દેખાડ્યુ છે પ્રકૃતિ નહીં, તો અત કરણાદિ કર્મ ગ્રહણ કરે, તેથી આત્મામા કર્ત્તાપણુ વળગે છે, એમ કહીએ તો તે પણ એકાતે સિદ્ધ નથી અત કરણાદિ પણ ચેતનની પ્રેરણાવિના અત કરણાદિરૂપે પ્રથમ ઠરે જ ક્યાથી? ચેતન જે કર્મવળગણાનુ મનન કરવા અવલબન લે છે, તે અત કરણ છે. જો ચેતન મનન કરે નહીં, તો કઈ તે વળગણામા મનન કરવાનો ધર્મ નથી, તે તો માત્ર જડ છે ચેતનની પ્રેરણાથી ચેતન તેને અવલબીને કઈ ગ્રહણ કરે છે તેથી તેના વિષે કર્ત્તાપણુ આરોપાય છે, પણ મુખ્યપણે તે ચેતન કર્મનો કર્ત્તા છે આ સ્થળે વેદાતાદિ દૃષ્ટિએ વિચારશો તો અમારા આ વાક્યો ભ્રાતિગત પુરુષના કહેલા લાગશે પણ હવે જે પ્રકાર કહ્યો છે તે સમજવાથી તમને તે વાક્યની યથાતથ્યતા લાગશે, અને ભ્રાતિગતપણુ ભાસ્યમાન નહીં થાય.

જો કોઈ પણ પ્રકારે આત્માનું કર્મનું કર્તૃત્વપણુ ન હોય, તો કોઈ પણ પ્રકારે તેનું ભોક્તૃત્વપણુ પણ ન ઠરે, અને જ્યારે એમ જ હોય તો પછી તેના કોઈ પણ પ્રકારના દુ ખોનો સભવ પણ ન જ થાય.

જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારના દુ ખોનો સંભવ આત્માને ન જ થતો હોય તો પછી વેદાંતાદિ શાસ્ત્રો સર્વદુ ખથી ક્ષય થવાનો જે માર્ગ ઉપદેશે છે તે શા માટે ઉપદેશે છે? 'જ્યાંસુધી આત્મજ્ઞાન થાય નહીં ત્યાંસુધી દુ ખની આત્યંતિક નિવૃત્તિ થાય નહીં,' એમ વેદાંતાદિ કહે છે તે જો દુ ખ ન જ હોય, તો તેની નિવૃત્તિનો ઉપાય શા માટે કહેવો જોઈએ? અને કર્તૃત્વપણ ન હોય, તો દુ ખનુ ભોક્તૃત્વપણું ક્યાંથી હોય? એમ વિચાર કરવાથી કર્મનુ કર્તૃત્વ ઠરે છે હવે અત્રે એક પ્રશ્ન થવાયોગ્ય છે અને તમે પણ તે પ્રશ્ન કર્યું છે કે 'જો કર્મનુ કર્તાપણુ આત્માને માનીએ, તો તો આત્માનો તે ધર્મ ઠરે, અને જે જેનો ધર્મ હોય તે ક્યારે પણ ઉચ્છેદ થવાયોગ્ય નથી, અર્થાત્ તેનાથી કેવળ ભિન્ન પડી શકવાયોગ્ય નથી, જેમ અગ્નિની ઉષ્ણતા અથવા પ્રકાશ તેમ' એમજ જો કર્મનુ કર્તાપણું આત્માનો ધર્મ ઠરે, તો તે નાશ પામે નહીં જેથી સર્વ પ્રમાણાંશના સ્વીકાર્યાવિના એમ ઠરે, પણ વિચારવાન હોય તે કોઈ એક પ્રમાણાંશ સ્વીકારીને બીજા પ્રમાણાંશનો નાશ ન કરે 'તે જીવને કર્મનુ કર્તાપણુ ન હોય' અથવા 'હોય તો તે પ્રતીત થવા યોગ્ય નથી' એ આદિ પ્રશ્ન કર્યાના ઉત્તરમા જીવનુ કર્મનુ કર્તૃત્વ જણાવ્યુ છે કર્મનુ કર્તૃત્વ હોય તો તે ટળે જ નહીં, એમ કાંઈ સિદ્ધાંત સમજવો યોગ્ય નથી, કેમકે જે જે કોઈ પણ વસ્તુ ગ્રહણ કરી હોય તે છોડી શકાય એટલે ત્યાગી શકાય, કેમકે ગ્રહણ કરેલી વસ્તુથી ગ્રહણ કરનારી વસ્તુનુ કેવળ એકત્વ કેમ થાય? તેથી જીવે ગ્રહણ કરેલા એવા જે દ્રવ્યકર્મ તેનો જીવ ત્યાગ કરે તો થઈ શકવાયોગ્ય છે કેમકે તે તેને સહકારી સ્વભાવે છે, સહજ સ્વભાવે નથી અને તે કર્મને મેં તમને અનાદિ ભ્રમ કહ્યો છે, અર્થાત્ તે કર્મનુ કર્તાપણુ અજ્ઞાનથી પ્રતિપાદન કર્યું છે તેથી પણ તે નિવૃત્ત થવા યોગ્ય છે, એમ સાથે સમજવુ ઘટે છે જે જે ભ્રમ હોય છે, તે તે વસ્તુની ઉલટી સ્થિતિની માન્યતારૂપ હોય છે અને તેથી તે ટળવાયોગ્ય છે જેમ મૃગજળમાંથી જળબુદ્ધિ કહેવાનો હેતુ એ છે કે, અજ્ઞાને કરીને પણ જો આત્માને કર્તાપણુ ન હોય તો તો કશુ ઉપદેશાદિ શ્રવણ વિચાર જ્ઞાન આદિ સમજવાનો હેતુ રહેતો નથી [૪૫૭

'ઈશ્વર શુ છે? તે જગત્ કર્તા છે એ ખરુ છે?' અમે તમે કર્મબંધમા વસી રહેલા જીવ છીએ તે જીવનુ સહજસ્વરૂપ એટલે કર્મરહિતપણે માત્ર એક આત્મત્વ પણે જે સ્વરૂપ છે તે ઈશ્વરપણુ છે જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્ય જેને વિષે છે, તે ઈશ્વર

ચેતન જો નિજભાનમાં, કર્ત્તા આપસ્વભાવ;
વર્ત્તે નહીં નિજભાનમાં, કર્ત્તા કર્મ પ્રભાવ. ૭૮.

આત્મા જો પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યાદિ સ્વભાવમાં વર્ત્તે તો તે પોતાના તે જ સ્વભાવનો કર્ત્તા છે, અર્થાત્ તે જ સ્વરૂપમાં પરિણમિત છે, અને તે શુદ્ધ ચૈતન્યાદિ સ્વભાવના ભાનમાં વર્ત્તતો ન હોય ત્યારે કર્મભાવનો કર્ત્તા છે.[1] ૭૮

કહેવાયોગ્ય છે, અને તે ઈશ્વરના આત્માનું સહજસ્વરૂપ છે જે સ્વરૂપ કર્મ પ્રસંગે જણાતું નથી પણ તે પ્રસંગ અન્યસ્વરૂપ જાણી, જ્યારે આત્મા ભણી દૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે અનુક્રમે સર્વજ્ઞતાદિ [પાઠા૦ સર્વજ્ઞતાથી] ઐશ્વર્યપણું તે જ આત્મામાં જણાય છે અને તેથી વિશેષ ઐશ્વર્યવાળો કોઈ પદાર્થ—સમસ્ત પદાર્થો—નિરખતાં પણ અનુભવમાં આવી શકતો નથી જેથી ઈશ્વર છે તે આત્માનું બીજું પર્યાયિક નામ છે, એથી કોઈ વિશેષ સત્તાવાળો પદાર્થ ઈશ્વર છે એમ નથી એવા નિશ્ચયમાં મારો અભિપ્રાય છે (૨) તે જગત્કર્તા નથી અર્થાત્ પરમાણુ આકાશાદિ પદાર્થ નિત્ય હોવાયોગ્ય છે, તે કોઈ પણ વસ્તુમાંથી બનવાયોગ્ય નથી કદાપિ એમ ગણીએ કે તે ઈશ્વરમાંથી બન્યા છે તો તે વાત પણ યોગ્ય લાગતી નથી કેમકે ઈશ્વરને જો ચેતન પણે માનીએ, તો તેથી પરમાણુ, આકાશ વગેરે ઉત્પન્ન કેમ થઈ શકે ? કેમકે ચેતનથી જડની ઉત્પત્તિ થવી જ સંભવતી નથી જો ઈશ્વરને જડ સ્વીકારવામાં આવે તો સહેજે તે અનૈશ્વર્યવાન ઠરે છે તેમ જ તેથી જીવરૂપ ચેતનપદાર્થની ઉત્પત્તિ પણ થઈ શકે નહીં જડ ચેતન ઉભયરૂપ ઈશ્વર ગણીએ તો પછી જડ ચેતન ઉભયરૂપ જગત્ છે તેનું ઈશ્વર એવું બીજું નામ કહી સંતોષ રાખી લેવો તે કરતાં જગતને જગત્ કહેવું એ વિશેષ યોગ્ય છે કદાપિ પરમાણુ આકાશાદિ નિત્ય ગણીએ અને ઈશ્વરને કર્માદિનો ફળ આપનાર ગણીએ, તોપણ તે વાત સિદ્ધ થતી નથી. તે વિચારપર 'ષટ્દર્શનસમુચ્ચય'માં સારાં પ્રમાણો આપ્યાં છે * [૩૪૯

"સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનો સર્વ પ્રકારે જાણનાર, રાગ-દ્વેષાદિ સર્વ વિભાવ જેણે ક્ષીણ કર્યાં છે તે ઈશ્વર" [હા૦ નોં૦ ૩/૧૭

૧ હવે અહીં આગળ જીવનું પરમાર્થે જે કર્ત્તાપણું છે તે કહીએ છીએ —

પોતાના સ્વરૂપના ભાનમાં આત્મા પોતાના સ્વભાવનો એટલે ચૈતન્યાદિ સ્વભાવનો જ કર્ત્તા છે, અન્ય કોઈ પણ કર્માદિનો કર્ત્તા નથી અને આત્મા જ્યારે પોતાના સ્વરૂપના ભાનમાં વર્તે નહીં ત્યારે કર્મના પ્રભાવનો કર્ત્તા કહ્યો છે

---

* આ૦ ભા૦ વિભા૦ પટેલો ખંડ ૨ માં આંક ૩૪૯ પૃષ્ઠ ૨૧૨ માં આખી નકલ છે પણ આ પત્ર ઉપયોગી હોવાથી ફરીથી અહીં આપેલ છે —સંશોધક

૪. શંકા.—શિષ્ય ઉવાચઃ

તે કર્મનું ભોક્તાપણું જીવને નહીં હોય? એમ શિષ્ય કહે છેઃ—

જીવ કર્મકર્ત્તા કહો, પણ ભોક્તા નહીં સોય;
શું સમજે જડ કર્મ કે ફળપરિણામી હોય? ૭૯.

જીવને કર્મનો કર્ત્તા કહીએ તોપણ તે કર્મનો ભોક્તા જીવ નહીં ઠરે, કેમકે જડ એવાં કર્મ શું સમજે કે તે ફળ દેવામાં પરિણામી થાય? અર્થાત્ ફળદાતા થાય? ૭૯.

ફળદાતા ઈશ્વર ગણ્યે, ભોક્તાપણું સધાય;
એમ કહ્યે ઈશ્વરતણું, ઈશ્વરપણું જ જાય. ૮૦.

ફળદાતા ઈશ્વર ગણીએ તો ભોક્તાપણું સાધી શકીએ, અર્થાત્ જીવને ઈશ્વર કર્મ ભોગવાવે તેથી જીવ કર્મનો ભોક્તા સિદ્ધ થાય, પણ પરને ફળ દેવા

પરમાર્થે તો જીવ અક્રિય છે, એમ વેદાંતાદિનું નિરૂપણ છે; અને જિનપ્રવચનમાં પણ સિદ્ધ એટલે શુદ્ધાત્માનું અક્રિયપણું છે એમ નિરૂપણ કર્યું છે; છતાં અમે આત્માને શુદ્ધાવસ્થામાં કર્ત્તા હોવાથી સક્રિય કહ્યો એવો સંદેહ અત્રે થવાયોગ્ય છે. તે સંદેહ આ પ્રકારે શમાવવા યોગ્ય છે,—શુદ્ધાત્મા પરયોગનો, પરભાવનો અને વિભાવનો ત્યાં કર્ત્તા નથી, માટે અક્રિય કહેવાયોગ્ય છે; પણ ચૈતન્યાદિ સ્વભાવનો પણ આત્મા કર્ત્તા નથી એમ જો કહીએ તો તો પછી તેનું કંઈ પણ સ્વરૂપ ન રહે. શુદ્ધાત્માને યોગક્રિયા નહીં હોવાથી તે અક્રિય છે, પણ સ્વાભાવિક ચૈતન્યાદિ સ્વભાવરૂપ ક્રિયા હોવાથી તે સક્રિય છે. ચૈતન્યાત્મપણું આત્માને સ્વાભાવિક હોવાથી તેમાં આત્માનું પરિણમવું તે એકાત્મપણે જ છે, અને તેથી પરમાર્થનયથી સક્રિય એવું વિશેષણ ત્યાં પણ આત્માને આપી શકાય નહીં. નિજસ્વભાવમાં પરિણમવારૂપ સક્રિયતાથી નિજ સ્વભાવનું કર્ત્તાપણું શુદ્ધાત્માને છે, તેથી કેવળ શુદ્ધ સ્વધર્મ હોવાથી એકાત્મપણે પરિણમે છે તેથી સક્રિય કહેતાં પણ દોષ નથી. જે વિચારે સક્રિયતા, અક્રિયતા નિરૂપણ કરી છે, તે વિચારના પરમાર્થને ગ્રહીને સક્રિયતા, અક્રિયતા કહેતાં કશો દોષ નથી.

નડિયાદ, સંવત ૧૯૮૨, આશો વદ ૨. [૪૫૭.

આદિ પ્રવૃત્તિવાળો ઈશ્વર ગણીએ તો તેનું ઈશ્વરપણું જ રહેતું નથી, એમ પણ પાછો વિરોધ આવે છે.[1] ૮૦.

---

૧ *'ઈશ્વર સિદ્ધ થયા વિના એટલે કર્મફળદાતૃત્વાદિ કોઈ પણ ઈશ્વર ઠર્યા વિના જગત્‌ની વ્યવસ્થા રહેવી સંભવતી નથી,'* એવા અભિપ્રાય પરત્વે નીચે પ્રમાણે વિચારવા યોગ્ય છેઃ—

જો કર્મનાં ફળને ઈશ્વર આપે છે એમ ગણીએ તો ત્યાં ઈશ્વરનું ઈશ્વરપણું જ રહેતું નથી, કેમકે પરને ફળ દેવા આદિ પ્રપંચમાં પ્રવર્તતાં ઈશ્વરને દેહાદિ અનેક પ્રકારનો સંગ થવો સંભવે છે, અને તેથી યથાર્થ શુદ્ધતાનો ભંગ થાય છે. મુક્તજીવ જેમ નિષ્ક્રિય છે, અર્થાત્ પરભાવાદિનો કર્તા નથી; જો પરભાવાદિનો કર્ત્તા થાય તો તો સંસારની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમજ ઈશ્વર પણ પરને ફળ દેવા આદિરૂપ ક્રિયામાં પ્રવર્તે તો તેને પણ પરભાવાદિના કર્ત્તાપણાનો પ્રસગ આવે છે; અને મુક્તજીવ કરતાં તેનું ન્યૂનત્વ ઠરે છે; તેથી તો તેનું ઈશ્વરપણું જ ઉચ્છેદવા જેવી સ્થિતિ થાય છે.

વળી જીવ અને ઈશ્વરનો સ્વભાવભેદ માનતાં પણ અનેક દોષ સંભવે છે, બન્નેને જો ચૈતન્યસ્વભાવ માનીએ, તો બન્ને સમાન ધર્મના કર્ત્તા થયા; તેમાં ઈશ્વર જગતાદિ રચે અથવા કર્મનું ફળ આપવારૂપ કાર્ય કરે અને મુક્ત ગણાય; અને જીવ એક માત્ર દેહાદિ સૃષ્ટિ રચે, અને પોતાનાં કર્મોનું ફળ પામવા માટે ઈશ્વરાશ્રય ગ્રહણ કરે, તેમજ બંધમાં ગણાય એ યથાર્થ વાત દેખાતી નથી. એવી વિષમતા કેમ સંભવિત થાય?

વળી જીવ કરતાં ઈશ્વરનું સામર્થ્ય વિશેષ માનીએ તોપણ વિરોધ આવે છે. ઈશ્વર શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ ગણીએ તો શુદ્ધ ચૈતન્ય એવા મુક્તજીવમાં અને તેમા ભેદ પડવો ન જોઈએ; અને ઈશ્વરથી કર્મનાં ફળ આપવાદિ કાર્ય ન થવાં જોઈએ; અથવા મુક્તજીવથી પણ તે કાર્ય થવું જોઈએ. અને ઈશ્વરને જો અશુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ ગણીએ તો તો સંસારી જીવો જેવી તેની સ્થિતિ ઠરે, ત્યાં પછી સર્વજ્ઞાદિ ગુણનો સંભવ ક્યાંથી થાય? અથવા દેહધારી સર્વજ્ઞની પેઠે તેને 'દેહધારી સર્વજ્ઞ ઈશ્વર' માનીએ તોપણ સર્વ કર્મફળદાતૃત્વરૂપ 'વિશેષ સ્વભાવ' ઈશ્વરમા કયા ગુણને લીધે માનવાયોગ્ય થાય? અને દેહ તો નાશ પામવાયોગ્ય છે, તેથી ઈશ્વરનો પણ દેહ નાશ પામે, અને તે મુક્ત થયે કર્મફળદાતૃત્વ ન રહે, એ આદિ અનેક પ્રકારથી ઈશ્વરને કર્મફળદાતૃત્વ કહેતાં દોષ આવે છે, અને ઈશ્વરને તેવે સ્વરૂપે માનતાં તેનું ઈશ્વરપણું ઉત્થાપવા સમાન થાય છે. [૪૫૫

ઈશ્વર સિદ્ધ થયા વિના, જગત્-નિયમ નહીં હોય;
પછી શુભાશુભ કર્મનાં, ભોગ્યસ્થાન નહીં કોય. ૮૧.

તેવો ફળદાતા ઈશ્વર સિદ્ધ થતો નથી એટલે જગતનો નિયમ પણ કોઈ રહે નહીં, અને શુભાશુભ કર્મ ભોગવવાના કોઈ સ્થાનક પણ ઠરે નહીં, એટલે જીવને કર્મનુ ભોકતૃત્વ ક્યાં રહ્યું ? ૮૧

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ

જીવને પોતાના કરેલા કર્મનુ ભોક્તાપણું છે, એમ સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છે –

ભાવકર્મ નિજકલ્પના, માટે ચેતનરૂપ;
જીવવીર્યની સ્ફુરણા, ગ્રહણ કરે જડધૂપ. ૮૨.

ભાવકર્મ જીવને પોતાની ભ્રાંતિ છે, માટે તે ચેતનરૂપ છે, અને તે ભ્રાંતિને અનુયાયી થઈ જીવવીર્ય સ્ફુરાયમાન થાય છે, તેથી જડ એવા દ્રવ્યકર્મની વર્ગણા તે ગ્રહણ કરે છે.¹ ૮૨

ઝેર સુધા સમજે નહીં, જીવ ખાય ફળ થાય;
એમ શુભાશુભ કર્મનું, ભોક્તાપણું જણાય. ૮૩.

ઝેર અને અમૃત પોતે જાણતા નથી કે અમારે આ જીવને ફળ આપવું છે, તોપણ જે જીવ ખાય છે તેને તે ફળ થાય છે એમ શુભાશુભ કર્મ આ જીવને આ ફળ આપવુ છે એમ જાણતા નથી, તોપણ ગ્રહણ કરનાર જીવ ઝેર અમૃતના પરિણામની રીતે ફળ પામે છે.² ૮૩

૧ કર્મ જડ છે તો તે શું સમજે કે આ જીવને આ રીતે મારે ફળ આપવુ, અથવા તે સ્વરૂપે પરિણમવું ? માટે જીવ કર્મનો ભોક્તા થવો સભવતો નથી એ આશંકાનુ જીવ પોતાના સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી કર્મનો કર્તા છે, અજ્ઞાન તે ચેતનરૂપ છે, અર્થાત્ જીવની પોતાની કલ્પના છે, અને તે કલ્પનાને અનુસરીને તેના વીર્યસ્વભાવની સ્ફુર્તિ થાય છે, અથવા તેનુ સામર્થ્ય તદનુયાયીપણે પરિણમે છે અને તેથી જડની ધૂપ એટલે દ્રવ્ય કર્મરૂપ પુદ્ગળની વર્ગણાને તે ગ્રહણ કરે છે [૪૫૪

૨ ઝેર અને અમૃત પોતે એમ સમજતા નથી કે અમને ખાનારને મૃત્યુ દીર્ઘાયુષતા થાય છે, પણ સ્વભાવે તેને ગ્રહણ કરનારપ્રત્યે જેમ તેનુ પરિણમવું થાય છે, તેમ જીવમાં શુભાશુભ કર્મ પણ પરિણમે છે, અને ફળ સન્મુખ થાય છે, એમ જીવને કર્મનુ ભોક્તાપણુ સમજાય છે [૪૫૪

એક રાંક ને એક નૃપ, એ આદિ જે ભેદ;
કારણવિના ન કાર્ય તે, એ જ શુભાશુભ વેદ. ૮૪.

એક રાંક છે અને એક રાજા છે, એ આદિ શબ્દથી નીચપણું, ઉચપણું, કુરુપપણું, સુરૂપપણું એમ ઘણુ વિચિત્રપણું છે; અને એવો જે ભેદ રહે છે તે-સર્વને સમાનતા નથી તે જ-શુભાશુભ કર્મનું ભોક્તાપણું છે એમ સિદ્ધ કરે છે, કેમકે કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી.[1] ૮૪.

ફળદાતા ઈશ્વરતણી, એમાં નથી જરૂર;
કર્મ સ્વભાવે પરિણમે, થાય ભોગથી દૂર. ૮૫.

ફળદાતા ઈશ્વરની એમાં કંઈ જરૂર નથી. ઝેર અને અમૃતની રીતે શુભાશુભ કર્મ સ્વભાવે પરિણમે છે; અને નિઃસત્વ થયેથી ઝેર અને અમૃત ફળ દેતાં જેમ નિવૃત્ત થાય છે, તેમ શુભાશુભ કર્મને ભોગવવાથી તે નિઃસત્વ થયે નિવૃત્ત થાય છે.[2] ૮૫.

તે તે ભોગ્ય વિશેષનાં, સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ;
ગહન વાત છે શિષ્ય આ, કહી સંક્ષેપે સાવ. ૮૬.

ઉત્કૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ શુભગતિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અશુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ અશુભગતિ છે. શુભાશુભ અધ્યવસાય મિશ્રગતિ છે, અને તે જીવપરિણામ તે જ મુખ્યપણે તો ગતિ છે; તથાપિ ઉત્કૃષ્ટ શુભ દ્રવ્યનું ઊર્ધ્વગમન, ઉત્કૃષ્ટ અશુભ દ્રવ્યનું અધોગમન, શુભાશુભની મધ્ય-

---

૧ તે શુભાશુભ કર્મનુ ફળ ન થતું હોય, તો એક રાંક અને એક રાજા એ આદિ જે ભેદ છે, તે ન થવા જોઈએ, કેમકે જીવપણુ સમાન છે, તથા મનુષ્યપણું સમાન છે, તો સર્વને સુખ અથવા દુઃખ પણ સમાન જોઈએ; જેને બદલે આવું વિચિત્રપણુ જણાય છે, તે જ શુભાશુભ કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો ભેદ છે, કેમકે કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. એમ શુભ અને અશુભ કર્મ ભોગવાય છે. [૪૫૪.

૨ ઝેર ઝેરપણે પરિણમે છે, અને અમૃત અમૃતપણે પરિણમે છે. તેમ અશુભ કર્મ અશુભપણે પરિણમે અને શુભ કર્મ શુભપણે પરિણમે છે, માટે જીવ જેવા જેવા અધ્યવસાયથી કર્મને ગ્રહણ કરે છે, તેવા તેવા વિપાકરૂપે કર્મ પરિણમે છે; અને જેમ ઝેર અને અમૃત પરિણમી રહે નિઃસત્વ થાય છે, તેમ ભોગથી તે કર્મ દૂર થાય છે. [૪૫૪.

સ્થિતિ, એમ દ્રવ્યનો વિશેષ સ્વભાવ છે. અને તે આદિ હેતુથી તે તે ભોગ્ય-સ્થાનક હોવાયોગ્ય છે. હે શિષ્ય! જડ ચેતનના સ્વભાવ સંયોગાદિ સૂક્ષ્મ-સ્વરૂપનો અત્રે ઘણો વિચાર શમાય છે, માટે આ વાત ગહન છે, તો પણ તેને સાવ સંક્ષેપમાં કહી છે.[1] ૮૬.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

જીવનો તે કર્મથી મોક્ષ નથી, એમ શિષ્ય કહે છે:—

કર્ત્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેનો નહીં મોક્ષ;
વીત્યો કાળ અનંત પણ, વર્ત્તમાન છે દોષ. ૮૭.

કર્ત્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેથી તેનો મોક્ષ થવાયોગ્ય, નથી, કેમકે અનંત કાળ થયો તોપણ કર્મ કરવારૂપી દોષ હજુ તેને વિષે વર્ત્તમાન જ છે. ૮૭.

શુભ કરે ફળ ભોગવે, દેવાદિ ગતિ માંય;
અશુભ કરે નરકાદિ ફળ, કર્મરહિત ન કયાંય. ૮૮.

શુભ કર્મ કરે તો તેથી દેવાદિ ગતિમાં તેનું શુભ ફળ ભોગવે, અને અશુભ કર્મ કરે તો નરકાદિ ગતિને વિષે તેનું અશુભ ફળ ભોગવે; પણ જીવ કર્મરહિત કોઈ સ્થળે હોય નહીં. ૮૮.

---

૧ તેમજ ઈશ્વર જો કર્મફળ દાતા ન હોય અથવા જગતકર્ત્તા ન ગણીએ તો કર્મ ભોગવવાનાં વિશેષ સ્થાનકો એટલે નરકાદિ ગતિ આદિ સ્થાન ક્યાંથી હોય, કેમકે તેમાં તો ઈશ્વરનાં કર્તૃત્વની જરૂર છે, એવી આશંકા પણ કરવા યોગ્ય નથી; કેમકે મુખ્યપણે તો ઉત્કૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ દેવલોક છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અશુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ નરક છે, શુભાશુભ અધ્યવસાય તે મનુષ્ય તિર્યંચાદિ છે, અને સ્થાન વિશેષ એટલે ઊર્ધ્વલોકે દેવગતિ, એ આદિ ભેદ છે. જીવ સમૂહનાં-કર્મદ્રવ્યનાં પણ-તે પરિણામ-વિશેષ છે એટલે તે તે ગતિઓ જીવના કર્મવિશેષ પરિણામાદિ સંભવે છે.

આ વાત ઘણી ગહન છે. કેમકે અચિંત્ય એવું જીવ વીર્ય, અચિંત્ય એવું પુદ્ગળસામર્થ્ય એના સંયોગવિશેષથી લોક પરિણમે છે. તેનો વિચાર કરવા માટે ઘણો વિસ્તાર કહેવો જોઈએ. પણ અત્ર તો મુખ્યકરીને આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે એટલો લક્ષ કરાવવાનો હોવાથી સાવ સંક્ષેપે આ પ્રસંગ કહ્યો છે.

નડિયાદ, આસો વદ ૨, સં૦ ૧૯૫૨. [૪૫૪.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ:

તે કર્મથી જીવનો મોક્ષ થઈ શકે છે, એમ સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છે:—

જેમ શુભાશુભ કર્મપદ, જાણ્યાં સફળ પ્રમાણ;
તેમ નિવૃત્તિ સફળતા, માટે મોક્ષ સુજાણ. ૮૯.

જેમ શુભાશુભ કર્મપદ તે જીવના કરવાથી તે થતાં જાણ્યાં, અને તેથી તેનું ભોક્તાપણું જાણ્યું, તેમ નહીં કરવાથી અથવા તે કર્મનિવૃત્તિ કરવાથી તે નિવૃત્તિ પણ થવાયોગ્ય છે; માટે તે નિવૃત્તિનું પણ સફળપણું છે; અર્થાત્ જેમ તે શુભાશુભ કર્મ અફળ જતાં નથી, તેમ તેની નિવૃત્તિ પણ અફળ જવાયોગ્ય નથી; માટે તે નિવૃત્તિરૂપ મોક્ષ છે એમ હે વિચક્ષણ! તું વિચાર. ૮૯.

વીત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ;
તેહ શુભાશુભ છેદતાં, ઉપજે મોક્ષ સ્વભાવ. ૯૦.

કર્મસહિત અનંતકાળ વીત્યો તે તે શુભાશુભ કર્મપ્રત્યેની જીવની આસક્તિને લીધે વીત્યો, પણ તેના પર ઉદાસીન થવાથી તે કર્મફળ છેદાય, અને તેથી મોક્ષસ્વભાવ પ્રગટ થાય. ૯૦.

દેહાદિક સંયોગનો, આત્યંતિક વિયોગ;
સિદ્ધ મોક્ષ શાશ્વતપદે, નિજ અનંત સુખભોગ. ૯૧.

દેહાદિ સંયોગનો અનુક્રમે વિયોગ તો થયા કરે છે, પણ તે પાછો ગ્રહણ ન થાય તે રીતે વિયોગ કરવામાં આવે તો સિદ્ધસ્વરૂપ મોક્ષસ્વભાવ પ્રગટે, અને શાશ્વતપદે અનંત આત્માનંદ ભોગવાય. ૯૧.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

મોક્ષનો ઉપાય નથી, એમ શિષ્ય કહે છે —

હોય કદાપિ મોક્ષપદ, નહીં અવિરોધ ઉપાય;
કર્મો કાળ અનંતનાં શાથી છેદ્યાં જાય! ૯૨.

મોક્ષપદ કદાપિ હોય તોપણ તે પ્રાપ્ત થવાનો કોઈ અવિરોધ એટલે યથાતથ્ય પ્રતીત થાય એવો ઉપાય જણાતો નથી, કેમકે અનંત કાળનાં કર્મો છે, તે આવા અલ્પાયુષ્યવાળા મનુષ્યદેહથી કેમ છેદ્યાં જાય? ૯૨.

અથવા મત દર્શન ઘણાં, કહે ઉપાય અનેક;
તેમાં મત સાચો કયો? બને ન એહ વિવેક. ૯૩.

અથવા કદાપિ મનુષ્યદેહના અલ્પાયુષ્ય વગેરેની શકા છોડી દઈએ, તોપણ મત અને દર્શન ઘણા છે, અને તે મોક્ષના અનેક ઉપાયો કહે છે, અર્થાત્ કોઈ કઈ કહે છે અને કોઈ કઈ કહે છે, તેમા કયો મત સાચો એ વિવેક બની શકે એવો નથી ૯૩

કયી જાતિમાં મોક્ષ છે? કયા વેષમાં મોક્ષ?
એનો નિશ્ચય ના બને. ઘણા ભેદ એ દોષ. ૯૪.

બ્રાહ્મણાદિ કઈ જાતિમા મોક્ષ છે, અથવા કયા વેષમા મોક્ષ છે, એનો નિશ્ચય પણ ન બની શકે એવો છે, કેમકે તેવા ઘણા ભેદો છે, અને એ દોષે પણ મોક્ષનો ઉપાય પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય દેખાતો નથી ૯૪

તેથી એમ જણાય છે, મળે ન મોક્ષ ઉપાય;
જીવાદિ જાણ્યાતણો, શો ઉપકાર જ થાય? ૯૫.

તેથી એમ જણાય છે કે મોક્ષનો ઉપાય પ્રાપ્ત થઈ શકે એવુ નથી, માટે જીવાદિનુ સ્વરૂપ જાણવાથી પણ શુ ઉપકાર થાય? અર્થાત્ જે પદને અર્થે જાણવા જોઈએ તે પદનો ઉપાય પ્રાપ્ત થવો અશક્ય દેખાય છે ૯૫

પાંચે ઉત્તરથી થયું, સમાધાન સર્વાંગ;
સમજું મોક્ષ ઉપાય તો, ઉદય ઉદય સદ્ભાગ્ય. ૯૬.

આપે પાચે ઉત્તર કહ્યા તેથી સર્વાંગ એટલે બધી રીતે મારી શકાનુ સમાધાન થયુ છે પણ જો મોક્ષનો ઉપાય સમજુ તો સદ્ભાગ્યનો ઉદય ઉદય થાય (અત્ર 'ઉદય' 'ઉદય' બે વાર શબ્દ છે, તે પાચ ઉત્તરના સમાધાનથી થયેલી મોક્ષપદની જિજ્ઞાસાનુ તીવ્રપણુ દર્શાવે છે) ૯૬

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ:

(મોક્ષનો ઉપાય છે, એમ સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છે —)

પાચે ઉત્તરની થઈ, આત્મા વિષે પ્રતીત;
થાશે મોક્ષોપાયની; સહજ પ્રતીત એ રીત. ૯૭.

પાચે ઉત્તરની તારા આત્માને વિષે પ્રતીતિ થઈ છે, તો મોક્ષના ઉપાયની પણ એ જ રીતે તને સહજમા પ્રતીતિ થશે. (અત્રે 'થશે' અને 'સહજ' એ બે શબ્દ સદ્ગુરુએ કહ્યા છે તે જેને પાચ પદની શકા નિવૃત્ત થઈ છે તેને મોક્ષોપાય સમજાવો કઈ કઠણ જ નથી એમ દર્શાવવા, તથા

શિષ્યનુ વિશેષ જિજ્ઞાસુપણુ જાણી અવશ્ય તેને મોક્ષોપાય પરિણમશે એમ ભાસવાથી (તે વચન) કહ્યા છે, એમ સદ્ગુરુના વચનનો આશય છે) ૯૭

કર્મભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિજવાસ;
અંધકાર અજ્ઞાન સમ, નાશે જ્ઞાનપ્રકાશ. ૯૮.

કર્મભાવ છે તે જીવનુ અજ્ઞાન છે અને મોક્ષભાવ છે તે જીવના પોતાના સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ થવી તે છે અજ્ઞાનનો સ્વભાવ અધકાર જેવો છે તેથી જેમ પ્રકાશ થતા ઘણા કાળનો અધકાર છતા નાશ પામે છે, તેમ જ્ઞાનપ્રકાશ થતા અજ્ઞાન પણ નાશ પામે છે ૯૮

જે જે કારણ બંધનાં, તેહ બંધનો પંથ;
તે કારણ છેદક દશા, મોક્ષપંથ ભવઅંત. ૯૯.

જે જે કારણો કર્મબધના છે, તે તે કર્મબધનો માર્ગ છે, અને તે તે કારણોને છેદે એવી જે દશા છે તે મોક્ષનો માર્ગ છે, ભવનો અત છે ૯૯

રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની ગ્રંથ;
થાય નિવૃત્તિ જેહથી, તે જ મોક્ષનો પંથ. ૧૦૦.

રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન એનુ એકત્વ એ કર્મની મુખ્ય ગાઠ છે, અર્થાત્ એ વિના કર્મનો બધ ન થાય તેની જેથી નિવૃત્તિ થાય તે જ મોક્ષનો માર્ગ છે ૧૦૦

આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વાભાસરહિત;
જેથી કેવળ પામિયે, મોક્ષપંથ તે રીત. ૧૦૧.

'સત્' એટલે 'અવિનાશી', અને 'ચૈતન્યમય' એટલે 'સર્વભાવને પ્રકાશવારૂપ સ્વભાવમય' 'અન્ય સર્વ વિભાવ અને દેહાદિ સયોગના આભાસથી રહિત એવો,' 'કેવળ' એટલે 'શુદ્ધ આત્મા' પામિયે, તેમ પ્રવર્તાય તે મોક્ષમાર્ગ છે ૧૦૧

કર્મ અનંત પ્રકારનાં, તેમાં મુખ્યે આઠ;
તેમાં મુખ્યે મોહિનીય, હણાય તે કહું પાઠ. ૧૦૨.

કર્મ અનત પ્રકારના છે, પણ તેના મુખ્ય જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ પ્રકાર થાય છે તેમા પણ મુખ્ય મોહનીયકર્મ છે તે મોહનીયકર્મ હણાય તેનો પાઠ કહું છુ ૧૦૨

કર્મ મોહિનીય ભેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ;
હણે બોધ વીતરાગતા અચૂક ઉપાય આમ. ૧૦૩.

તે મોહનીય કર્મ બે ભેદે છે:—એક 'દર્શનમોહનીય' એટલે 'પરમાર્થને વિષે અપરમાર્થબુદ્ધિ અને અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થબુદ્ધિરૂપ;' બીજી 'ચારિત્રમોહનીય:' 'તથારૂપ પરમાર્થને પરમાર્થ જાણીને આત્મસ્વભાવમાં જે સ્થિરતા થાય, તે સ્થિરતાને રોધક એવા પૂર્વસંસ્કારરૂપ કષાય અને નોકષાય' તે ચારિત્રમોહનીય.

દર્શનમોહનીયને આત્મબોધ, અને ચારિત્રમોહનીયને વીતરાગપણું નાશ કરે છે. આમ તેના અચૂક ઉપાય છે, કેમકે મિથ્યાબોધ તે દર્શનમોહનીય છે; તેનો પ્રતિપક્ષ સત્યાત્મબોધ છે; અને ચારિત્રમોહનીય રાગાદિક પરિણામરૂપ છે, તેનો પ્રતિપક્ષ વીતરાગભાવ છે. એટલે અંધકાર જેમ પ્રકાશ થવાથી નાશ પામે છે—તે તેનો અચૂક ઉપાય છે—તેમ બોધ અને વીતરાગતા અનુક્રમે દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયરૂપ અંધકાર ટાળવામાં પ્રકાશસ્વરૂપ છે; માટે તે તેનો અચૂક ઉપાય છે. ૧૦૩.

કર્મબંધ ક્રોધાદિથી, હણે ક્ષમાદિક તેહ;
પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને, એમાં શો સંદેહ? ૧૦૪.

ક્રોધાદિ ભાવથી કર્મબંધ થાય છે, અને ક્ષમાદિક ભાવથી તે હણાય છે; અર્થાત્ ક્ષમા રાખવાથી ક્રોધ રોકી શકાય છે, સરળતાથી માયા રોકી શકાય છે, સંતોષથી લોભ રોકી શકાય છે, એમ રતિ—અરતિ આદિના પ્રતિપક્ષથી તે તે દોષો રોકી શકાય છે, તે જ કર્મબંધનો નિરોધ છે; અને તે જ તેની નિવૃત્તિ છે. વળી સર્વને આ વાતનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે, અથવા સર્વને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ શકે એવું છે. ક્રોધાદિ રોક્યાં રોકાય છે, અને જે કર્મબંધને રોકે છે, તે અકર્મદશાનો માર્ગ છે. એ માર્ગ પરલોકે નહીં, પણ અત્રે અનુભવમાં આવે છે, તો એમાં સંદેહ શો કરવો? ૧૦૪.

છોડી મત દર્શન તણો, આગ્રહ તેમ વિકલ્પ;
કહ્યો માર્ગ આ સાધશે, જન્મ તેહના અલ્પ. ૧૦૫.

આ મારો મત છે, માટે મારે વળગી જ રહેવું, અથવા આ મારું દર્શન છે, માટે ગમે તેમ મારે તે સિદ્ધ કરવું એવો આગ્રહ અથવા એવા વિકલ્પને છોડીને આ જે માર્ગ કહ્યો છે, તે સાધશે, તેના અલ્પ જન્મ જાણવા.

(અહીં 'જન્મ' શબ્દ બહુવચનમાં વાપર્યો છે, તે એટલું જ દર્શાવવાને કે કવચિત્ તે સાધન અધૂરાં રહ્યાં તેથી, અથવા જઘન્ય કે મધ્યમ પરિણામની ધારાથી આરાધન થયાં હોય, તેથી સર્વ કર્મ ક્ષય થઈ ન શકવાથી બીજો જન્મ થવાનો સંભવ છે; પણ તે બહુ નહીં; બહુ જ અલ્પ 'સમકિત આવ્યા પછી જો વમે નહીં, તો ઘણામાં ઘણા પંદર ભવ થાય, એમ જિને કહ્યું છે.' અને 'જે ઉત્કૃષ્ટપણે આરાધે તેનો તે ભવે પણ મોક્ષ થાય;' અત્રે તે વાતનો વિરોધ નથી.) ૧૦૫.

ષટ્પદનાં ષટ્પ્રશ્ન તેં પૂછ્યાં કરી વિચાર;
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષમાર્ગ નિરધાર. ૧૦૬.

હે શિષ્ય! તેં છ પદનાં છ પ્રશ્નો વિચાર કરીને પૂછ્યાં છે, અને તે પદની સર્વાંગતામાં મોક્ષમાર્ગ છે, એમ નિશ્ચય કર. અર્થાત્ એમાંનું કોઈ પણ પદ એકાંતે કે અવિચારથી ઉત્થાપતાં મોક્ષમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. ૧૦૬.

જાતિ વેષનો ભેદ નહિ, કહ્યો માર્ગ જો હોય;
સાધે તે મુક્તિ લહે; એમાં ભેદ ન કોય. ૧૦૭.

જે મોક્ષનો માર્ગ કહ્યો તે હોય તો ગમે તે જાતિ કે વેષથી મોક્ષ થાય, એમાં કંઈ ભેદ નથી. જે સાધે તે મુક્તિપદ પામે; અને તે મોક્ષમાં પણ બીજા કશા પ્રકારનો ઉંચનીચત્વાદિ ભેદ નથી; અથવા આ વચન કહ્યાં તેમાં બીજો કંઈ ભેદ એટલે ફેર નથી. ૧૦૭.

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;
ભવે ખેદ અંતર દયા, તે કહિયે જિજ્ઞાસ. ૧૦૮.

ક્રોધાદિ કષાય જેના પાતળા પડ્યા છે, માત્ર આત્માને વિષે મોક્ષ થવા શિવાય બીજી કોઈ ઇચ્છા નથી, અને સંસારના ભોગપ્રત્યે ઉદાસીનતા વર્ત્તે છે; તેમ જ પ્રાણીપર અતરથી દયા વર્ત્તે છે, તે જીવને મોક્ષમાર્ગનો જિજ્ઞાસુ કહીએ, અર્થાત્ તે માર્ગ પામવાયોગ્ય કહીએ. ૧૦૮.

તે જિજ્ઞાસુ જીવને, થાય સદ્ગુરુબોધ;
તો પામે સમકીતને, વર્ત્તે અંતરશોધ. ૧૦૯.

તે જિજ્ઞાસુ જીવને જો સદ્ગુરુનો ઉપદેશ પ્રાપ્ત થાય તો તે સમકિતને પામે, અને અંતરની શોધમાં વર્ત્તે. ૧૦૯.

મત દર્શન આગ્રહ તજી, વર્ત્તે સદ્ગુરુલક્ષ;
લહે શુદ્ધ સમકિત તે, જેમાં ભેદ ન પક્ષ. ૧૧૦.

મત અને દર્શનનો આગ્રહ છોડી દઈ જે સદ્ગુરુને લક્ષે વર્ત્તે, તે શુદ્ધ સમકિતને પામે કે જેમાં ભેદ તથા પક્ષ નથી. ૧૧૦.

વર્ત્તે નિજસ્વભાવનો, અનુભવ લક્ષ પ્રતીત;
વૃત્તિ વહે નિજભાવમાં, પરમાર્થે સમકીત. ૧૧૧.

આત્મસ્વભાવનો જ્યાં અનુભવ, લક્ષ, અને પ્રતીત વર્ત્તે છે, તથા વૃત્તિ આત્માના સ્વભાવમાં વહે છે, ત્યાં પરમાર્થે સમકિત છે. ૧૧૧.

વર્ધમાન સમકીત થઈ, ટાળે મિથ્યાભાસ;
ઉદય થાય ચારિત્રનો, વીતરાગપદ વાસ. ૧૧૨.

તે સમકિત વધતી જતી ધારાથી હાસ્ય-શોકાદિ જે કંઈ આત્માને વિષે મિથ્યાભાસ ભાસ્યા છે તેને ટાળે, અને સ્વભાવ સમાધિરૂપ ચારિત્રનો ઉદય થાય, જેથી સર્વ રાગદ્વેષના ક્ષયરૂપ વીતરાગપદમાં સ્થિતિ થાય. ૧૧૨.

કેવળ નિજસ્વભાવનું, અખંડ વર્ત્તે જ્ઞાન;
કહિયે કેવળજ્ઞાન તે, દેહ છતાં નિર્વાણ. ૧૧૩.

સર્વ આભાસરહિત આત્મસ્વભાવનું જ્યાં અખંડ એટલે ક્યારે પણ ખંડિત ન થાય, મંદ ન થાય, નાશ ન પામે એવું જ્ઞાન વર્ત્તે તેને કેવળજ્ઞાન કહીએ છીએ. જે કેવળજ્ઞાન પામ્યાથી ઉત્કૃષ્ટ જીવન્મુક્તદશારૂપ નિર્વાણ, દેહ છતાં જ અત્રે અનુભવાય છે. ૧૧૩.

કોટિ વર્ષનું સ્વપ્ન પણ, જાગ્રત થતાં શમાય;
તેમ વિભાવ અનાદિનો, જ્ઞાન થતાં દૂર થાય. ૧૧૪.

કરોડો વર્ષનું સ્વપ્ન હોય તોપણ જાગ્રત થતાં તરત તે શમાય છે, તેમ અનાદિનો વિભાવ છે તે આત્મજ્ઞાન થતાં દૂર થાય છે. ૧૧૪.

છૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહિ કર્ત્તા તું કર્મ;
નહીં ભોક્તા તું તેહનો, એ જ ધર્મનો મર્મ. ૧૧૫.

હે શિષ્ય! દેહમાં જે આત્મતા મનાઈ છે, અને તેને લીધે સ્ત્રી પુત્રાદિ સર્વમાં અહંમમત્વપણું વર્ત્તે છે, તે આત્મતા જો આત્મામાં જ મનાય, અને તે દેહાધ્યાસ એટલે દેહમાં આત્મબુદ્ધિ તથા આત્મામાં દેહબુદ્ધિ છે તે છૂટે, તો તું કર્મનો કર્ત્તા પણ નથી, અને ભોક્તા પણ નથી, અને એ જ ધર્મનો મર્મ છે. ૧૧૫.

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષસ્વરૂપ;
અનંત દર્શન જ્ઞાન તું, અવ્યાબાધ સ્વરૂપ. ૧૧૬.

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, અને તું જ મોક્ષસ્વરૂપ છો; અર્થાત્ શુદ્ધ આત્મપદ એ જ મોક્ષ છે. તું અનંત-જ્ઞાન-દર્શન તથા અવ્યાબાધ સુખસ્વરૂપ છો. ૧૧૬.

શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યઘન, સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ;
બીજું કહિયે કેટલું? કર વિચાર તો પામ. ૧૧૭.

તું દેહાદિક સર્વે પદાર્થથી જુદો છે, કોઈમાં આત્મદ્રવ્ય ભળતું નથી, કોઈ તેમાં ભળતું નથી, દ્રવ્યે દ્રવ્ય પરમાર્થથી સદાય ભિન્ન છે, માટે તું શુદ્ધ છો, બોધસ્વરૂપ છો, ચૈતન્યપ્રદેશાત્મક છો; સ્વયંજ્યોતિ છો એટલે કોઈ પણ તને પ્રકાશતું નથી, સ્વભાવે જ તું પ્રકાશસ્વરૂપ છો; અને અવ્યાબાધ સુખનું ધામ છો. બીજું કેટલું કહીએ? અથવા ઘણું શું કહેવું? ટૂંકામાં એટલું જ કહીએ છીએ, જો વિચાર કર તો તે પદને પામીશ. ૧૧૭.

નિશ્ચય સર્વે જ્ઞાનિનો, આવી અત્ર શમાય;
ધરી મૌનતા એમ કહિ, સહજસમાધિ માંય. ૧૧૮.

સર્વે જ્ઞાનીઓનો નિશ્ચય અત્રે આવીને શમાય છે; એમ કહીને સદ્ગુરુ મૌનતા ધરીને સહજ સમાધિમાં સ્થિત થયા, અર્થાત્ વાણી યોગની અપ્રવૃત્તિ કરી. ૧૧૮.

શિષ્યબોધબીજપ્રાપ્તિ.

સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, આવ્યું અપૂર્વ ભાન;
નિજપદ નિજ માંહી લહ્યું, દૂર થયું અજ્ઞાન. ૧૧૯.

શિષ્યને સદ્ગુરુના ઉપદેશથી અપૂર્વ એટલે પૂર્વે કોઈ દિવસ નહીં આવેલું એવું ભાન આવ્યું, અને તેને પોતાનું સ્વરૂપ પોતાને વિષે યથાતથ્ય ભાસ્યું, અને દેહાત્મબુદ્ધિરૂપ અજ્ઞાન દૂર થયું. ૧૧૯.

ભાસ્યું નિજસ્વરૂપ તે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ;
અજર, અમર, અવિનાશિ ને, દેહાતીત સ્વરૂપ. ૧૨૦.

પોતાનું સ્વરૂપ-શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ-અજર, અમર, અવિનાશી અને દેહથી સ્પષ્ટ જુદું ભાસ્યું. ૧૨૦.

કર્ત્તા ભોક્તા કર્મનો, વિભાવ વર્ત્તે જ્યાંય;
વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં, થયો અકર્ત્તા ત્યાંય. ૧૨૧.

જ્યાં વિભાવ એટલે મિથ્યાત્વ વર્ત્તે છે, ત્યાં મુખ્ય નયથી કર્મનું કર્તાપણું અને ભોક્તાપણું છે; આત્મસ્વભાવમાં વૃત્તિ વહી તેથી અકર્ત્તા થયો. ૧૨૧.

અથવા નિજપરિણામ જે, શુદ્ધચેતનારૂપ;
કર્ત્તા ભોક્તા તેહનો, નિર્વિકલ્પસ્વરૂપ. ૧૨૨.

અથવા આત્મપરિણામ જે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, તેનો નિર્વિકલ્પસ્વરૂપે કર્ત્તા ભોક્તા થયો. ૧૨૨.

મોક્ષ કહ્યો નિજશુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ;
સમજાવ્યો સંક્ષેપમાં, સકળ માર્ગ નિર્ગ્રંથ. ૧૨૩.

આત્માનું શુદ્ધપદ છે તે મોક્ષ છે અને જેથી તે પમાય તે તેનો માર્ગ છે; શ્રી સદ્ગુરુએ કૃપા કરીને નિર્ગ્રંથનો સર્વ માર્ગ સમજાવ્યો. ૧૨૩.

અહો! અહો! શ્રી સદ્ગુરુ, કરુણાસિંધુ અપાર;
આ પામર પર પ્રભુ કર્યો; અહો! અહો! ઉપકાર. ૧૨૪.

અહો! અહો! કરુણાના અપાર સમુદ્રસ્વરૂપ આત્મલક્ષ્મીએ યુક્ત સદ્ગુરુ, આપ પ્રભુએ આ પામર જીવ પર આશ્ચર્યકારક એવો ઉપકાર કર્યો. ૧૨૪.

શું પ્રભુચરણ કને ધરું! આત્માથી સૌ હીન;
તે તો પ્રભુએ આપિયો, વર્ત્તું ચરણાધીન. ૧૨૫.

હું પ્રભુના ચરણ આગળ શું ધરું? (સદ્ગુરુ તો પરમ નિષ્કામ છે; એક નિષ્કામ-કરુણાથી માત્ર ઉપદેશના દાતા છે, પણ શિષ્યધર્મે શિષ્યે આ વચન કહ્યું છે.) જે જે જગત્‌માં પદાર્થ છે, તે સૌ આત્માની અપેક્ષાએ નિર્મૂલ્ય જેવા છે, તે આત્મા તો જેણે આપ્યો તેના ચરણસમીપે હું બીજું શું ધરું? એક પ્રભુના ચરણને આધીન વર્ત્તું, એટલું માત્ર ઉપચારથી કરવાને હું સમર્થ છું. ૧૨૫.

આ દેહાદિ આજથી, વર્ત્તો પ્રભુ આધીન;
દાસ દાસ હું દાસ છું, તેહ પ્રભુનો દીન. ૧૨૬.

આ દેહ આદિ, શબ્દથી જે કંઈ મારું ગણાય છે, તે આજથી કરીને સદ્ગુરુ પ્રભુને આધીન વર્ત્તો, હું તેહ પ્રભુનો દાસ છું, દાસ છું, દીન દાસ છું. ૧૨૬.

ષટ્ સ્થાનક સમજાવીને, ભિન્ન બતાવ્યો આપ;
મ્યાનથકી તરવારવત્, એ ઉપકાર અમાપ. ૧૨૭.

છએ સ્થાનક સમજાવીને હે સદ્ગુરુ દેવ! આપે દેહાદિથી આત્માને, જેમ મ્યાનથી તરવાર જુદી કાઢીને બતાવીએ તેમ સ્પષ્ટ જુદો બતાવ્યો; આપે મપાઈ શકે નહીં એવો ઉપકાર કર્યો. ૧૨૭.*

ઉપસંહાર.

દર્શન ષટે શમાય છે, આ ષટ્ સ્થાનક માંહિ;
વિચારતાં વિસ્તારથી, સંશય રહે ન કાંઈ. ૧૨૮.

છએ દર્શન આ છ સ્થાનકમાં શમાય છે. વિશેષકરીને વિચારવાથી કોઈ પણ પ્રકારનો સંશય રહે નહીં. ૧૨૮.

આત્મભ્રાંતિસમ રોગ નહિ, સદ્ગુરુ વૈદ્ય સુજાણ;
ગુરુઆજ્ઞા સમ પથ્ય નહિ, ઔષધ વિચાર ધ્યાન. ૧૨૯.

આત્માને પોતાના સ્વરૂપનું ભાન નહીં એવો બીજો કોઈ રોગ નથી, સદ્ગુરુ જેવા તેના કોઈ સાચા અથવા નિપુણ વૈદ્ય નથી, સદ્ગુરુઆજ્ઞાએ ચાલવા સમાન બીજું કોઈ પથ્ય નથી, અને વિચાર તથા નિદિધ્યાસન જેવું કોઈ તેનું ઔષધ નથી. ૧૨૯.

જો ઇચ્છો પરમાર્થ તો, કરો સત્ય પુરુષાર્થ;
ભવસ્થિતિ આદી નામ લઈ, છેદો નહિ આત્માર્થ. ૧૩૦.

જો પરમાર્થને ઇચ્છતા હો, તો સાચો પુરુષાર્થ કરો, અને ભવસ્થિતિ આદિનું નામ લઈને આત્માર્થને છેદો નહીં. ૧૩૦.

નિશ્ચયવાણી સાંભળી, સાધન તજવાં નોય;
નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવાં સોય. ૧૩૧.

---

* શ્રી સુભાગ્ય અને શ્રી અચળ, આદિ મુમુક્ષુ કાજ;
તથા ભવ્ય હિત કારણે, કહ્યો બોધ સુખસાજ.

શ્રી સોભાગ્ય અને શ્રી અચળ આદિ મુમુક્ષુ અને ભવ્ય જીવોના હિતના કારણે આ બોધરૂપ 'આત્મસિદ્ધિ' શ્રીમદે રચી હતી એમ ઉપરના પદથી જાણી શકાય છે.
—સંશોધક.

આત્મા અબંધ છે, અસંગ છે, સિદ્ધ છે, એવી નિશ્ચયમુખ્ય વાણી સાંભળીને સાધન તજવાં યોગ્ય નથી. પણ તથારૂપ નિશ્ચય લક્ષમાં રાખી સાધન કરીને તે નિશ્ચયસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું. ૧૩૧.

નય નિશ્ચય એકાંતથી, આમાં નથી કહેલ;
એકાંતે વ્યવહાર નહિ, બન્ને સાથ રહેલ. ૧૩૨.

અત્રે એકાંતે નિશ્ચયનય કહ્યો નથી, અથવા એકાંતે વ્યવહારનય કહ્યો નથી; બેય જ્યાં જ્યાં જેમ ઘટે તેમ સાથે રહ્યાં છે.[1] ૧૩૨.

ગચ્છમતની જે કલ્પના, તે નહિ સદ્વ્યવહાર;
ભાન નહીં નિજરૂપનું, તે નિશ્ચય નહીં સાર. ૧૩૩.

ગચ્છ મતની કલ્પના છે તે સદ્વ્યવહાર નથી, પણ આત્માર્થીના લક્ષણમાં કહી તે દશા અને મોક્ષોપાયમાં જિજ્ઞાસુનાં લક્ષણ આદિ કહ્યાં તે સદ્વ્યવહાર છે; જે અત્રે તો સંક્ષેપમાં કહેલ છે. પોતાના સ્વરૂપનું ભાન નથી, અર્થાત્ જેમ દેહ અનુભવમાં આવે છે, તેવો આત્માનો અનુભવ થયો નથી, દેહાધ્યાસ વર્ત્તે છે, અને જે વૈરાગ્યાદિ સાધન પામ્યાવિના નિશ્ચય પોકાર્યા કરે છે, તે નિશ્ચય સારભૂત નથી. ૧૩૩.

---

૧ "તેમજ વ્યવહાર બે પ્રકારના છેઃ—એક પરમાર્થમૂળહેતુ વ્યવહાર અને બીજો વ્યવહારરૂપ વ્યવહાર, પૂર્વે આ જીવે અનંતીવાર કર્યા છતાં આત્માર્થ થયો નહીં એમ શાસ્ત્રોમાં વાક્યો છે, તે વાક્ય ગ્રહણ કરી સચોડો વ્યવહાર ઉત્થાપનારા પોતે સમજ્યા એવું માને છે, પણ શાસ્ત્રકારે તો તેવું કશું કહ્યું નથી જે વ્યવહાર પરમાર્થહેતુમૂળ વ્યવહાર નથી અને વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર છે, તેના દુરાગ્રહને શાસ્ત્રકારે નિષેધ્યો છે. જે વ્યવહારનું ફળ ચાર ગતિ થાય તે વ્યવહાર વ્યવહારહેતુ કહી શકાય અથવા જે વ્યવહારથી આત્માની વિભાવદશા જવાયોગ્ય ન થાય, તે વ્યવહારને વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર કહેવાય, એનો શાસ્ત્રકારે નિષેધ કર્યો છે, તે પણ એકાંતે નહીં; કેવળ દુરાગ્રહથી અથવા તેમાં જ મોક્ષમાર્ગ માનનારને એ નિષેધથી સાચા વ્યવહાર ઉપર લાવવા કર્યો છે, અને પરમાર્થહેતુમૂળ વ્યવહાર શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા આસ્થા અથવા સદ્ગુરુ–સત્શાસ્ત્ર અને મન વચનાદિ સમિતિ તથા ગુપ્તિ તેનો નિષેધ કર્યો નથી અને તેનો જો નિષેધ કરવાયોગ્ય હોય, તો શાસ્ત્રો ઉપદેશીને બાકી શું સમજાવા જેવું રહેતું હતું, કે શું સાધનો કરાવવાનું જણાવવું બાકી રહેતું હતું કે શાસ્ત્રો ઉપદેશ્યાં? અર્થાત્ તેવાં વ્યવહારથી પરમાર્થ પમાય છે અને અવશ્ય જીવે તેવો વ્યવહાર ગ્રહણ કરવો કે જેથી પરમાર્થ પામશે એમ શાસ્ત્રોનો આશય છે. શુષ્કઅધ્યાત્મી અથવા તેના પ્રસંગી તે આશય સમજ્યા વિના તે વ્યવહારને ઉત્થાપિ પોતાને તથા પરને દુર્લભબોધીપણું કરે છે."

[૪૬૨.

આગળ જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્ત્તમાનમાં હોય;
થાશે કાળ ભવિષ્યમાં, માર્ગભેદ નહિં કોય. ૧૩૪.

ભૂતકાળમાં જે જ્ઞાનીપુરુષો થઈ ગયા છે, વર્ત્તમાનકાળમાં જે છે, અને ભવિષ્યકાળમાં થશે, તેને કોઈને માર્ગનો ભેદ નથી, અર્થાત્ પરમાર્થે તે સૌનો એક માર્ગ છે; અને તેને પ્રાપ્ત કરવાયોગ્ય વ્યવહાર પણ તે જ પરમાર્થસાધકરૂપે દેશ કાળાદિને લીધે ભેદ કહ્યો હોય છતાં એક ફળ ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી તેમાં પણ પરમાર્થે ભેદ નથી. ૧૩૪.

સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ, જે સમજે તે થાય;
સદ્ગુરુઆજ્ઞા જિનદશા, નિમિત્ત કારણ માંય. ૧૩૫.

સર્વ જીવને વિષે સિદ્ધ સમાન સત્તા છે, પણ તે તો જે સમજે તેને પ્રગટ થાય. તે પ્રગટ થવામાં સદ્ગુરુની આજ્ઞાથી પ્રવર્ત્તવું, તથા સદ્ગુરુએ ઉપદેશેલી એવી જિનદશાનો વિચાર કરવો, તે બેય નિમિત્ત કારણ છે. ૧૩૫.

ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ જે તજે* નિમિત્ત;
પામે નહિં સિદ્ધત્વને, રહે ભ્રાંતિમાં સ્થિત. ૧૩૬.

સદ્ગુરુઆજ્ઞા આદિ તે આત્મસાધનનાં નિમિત્ત કારણ છે, અને આત્માનાં જ્ઞાન દર્શનાદિ ઉપાદાન કારણ છે; એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે; તેથી ઉપાદાનનું નામ લઈ જે કોઈ તે નિમિત્તને તજશે તે સિદ્ધપણાને નહીં પામે, અને ભ્રાંતિમાં વર્ત્યા કરશે, કેમકે સાચા નિમિત્તના નિષેધાર્થે તે ઉપાદાનની વ્યાખ્યા શાસ્ત્રમાં કહી નથી, પણ ઉપાદાન અજાગ્રત રાખવાથી તારું સાચા નિમિત્ત મળ્યા છતાં કામ નહીં થાય, માટે સાચા નિમિત્ત મળ્યે તે નિમિત્તને અવલંબીને ઉપાદાન સન્મુખ કરવું, અને પુરુષાર્થરહિત ન થવું; એવો શાસ્ત્રકારે કહેલી તે વ્યાખ્યાનો પરમાર્થ છે. ૧૩૬.

મુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતર છૂટ્યો ન મોહ;
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનિનો દ્રોહ. ૧૩૭.

મુખથી નિશ્ચયમુખ્ય વચનો કહે છે, પણ અંતરથી પોતાને જ મોહ છૂટ્યો નથી, એવા પામર પ્રાણી માત્ર જ્ઞાની કહેવરાવવાની કામનાએ સાચા જ્ઞાનીપુરુષનો દ્રોહ કરે છે. ૧૩૭.

* આરપત્રે મૂળ લખાણમાં 'તજે' છે.—સંશોધક.

દયા, શાંતિ સમતા ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય;
હોય મુમુક્ષુ ઘટવિષે, એહ સદાય સુજાગ્ય. ૧૩૮.

દયા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ અને વૈરાગ્ય એ ગુણો મુમુક્ષુના ઘટમા સદાય સુજાગ્ય એટલે જાગૃત હોય, અર્થાત્ એ ગુણોવિના તો મુમુક્ષુપણુ પણ ન હોય. ૧૩૮

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત;
તે કહીયે જ્ઞાનીદશા, બાકી કહીયે ભ્રાંત. ૧૩૯.

મોહભાવનો જ્યા ક્ષય થયો હોય, અથવા જ્યા મોહદશા બહુ ક્ષીણ થઈ હોય, ત્યાં જ્ઞાનીની દશા કહીએ, અને બાકી તો જેણે પોતામાં જ્ઞાન માની લીધુ છે, તેને ભ્રાંતિ કહીએ ૧૩૯

સકળ જગત્ તે એઠવત્, અથવા સ્વપ્નસમાન;
તે કહીયે જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચાજ્ઞાન. ૧૪૦.

સમસ્ત જગત્ જેણે એઠ જેવુ જાણ્યુ છે, અથવા સ્વપ્નજેવુ જગત્ જેને જ્ઞાનમા વર્ત્તે છે તે જ્ઞાનીની દશા છે, બાકી માત્ર વાચાજ્ઞાન એટલે કહેવા માત્ર જ્ઞાન છે ૧૪૦

સ્થાનક પાંચ વિચારીને, છઠ્ઠે વર્ત્તે જેહ;
પામે સ્થાનક પાંચમું; એમાં નહિ સંદેહ. ૧૪૧.

પાચે સ્થાનકને વિચારીને જે છઠ્ઠે સ્થાનકે વર્ત્તે, એટલે તે મોક્ષના જે ઉપાય કહ્યા છે તેમા પ્રવર્ત્તે તે પાચમુ સ્થાનક એટલે મોક્ષપદ તેને પામે ૧૪૧

દેહ છતા જેની દશા, વર્ત્તે દેહાતીત;
તે જ્ઞાનીના ચરણમા, હો વંદન અગણીત! ૧૪૨.

પૂર્વપ્રારબ્ધયોગથી જેને દેહ વર્ત્તે છે, પણ તે દેહથી અતીત એટલે દેહાદિની કલ્પનારહિત, આત્મામય જેની દશા વર્ત્તે છે, તે જ્ઞાનીપુરુષના ચરણકમળમા અગણિત વાર વદન હો! ૧૪૨.

સાધન સિદ્ધદશા અહીં, કહી સર્વ સંક્ષેપ;
ષટ્દર્શન સંક્ષેપમાં, ભાખ્યા નિર્વિક્ષેપ.

[શ્રી સદ્ગુરુચરણાર્પણમસ્તુ.]

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર
(વર્ષ ૧૬ મું)

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખંડ ૬ ઠો

ભાવનાબોધ–મોક્ષમાળા

ખંડ ૬ ઠ્ઠો.

ભાવનાબોધ.*

દ્વાદશાનુપ્રેક્ષાસ્વરૂપદર્શન.

ખરું સુખ શામાં છે?

ગમે તેવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ છતાં ઉજ્જ્વળ આત્માઓનો સ્વતઃ-વેગ વૈરાગ્યમાં ઝંપલાવું એ છે. બાહ્યદૃષ્ટિથી જ્યાંસુધી ઉજ્જ્વળ આત્માઓ સંસારના માયિક પ્રપંચમાં દર્શન દે છે ત્યાંસુધી, તે કથનની સિદ્ધતા કવચિત દુર્લભ છે; તોપણ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી અવલોકન કરતાં એ કથનનું પ્રમાણ કેવળ સુલભ છે, એ નિઃસંશય છે.

એક નાનામાં નાના જંતુથી કરીને એક મદોન્મત્ત હાથી સુધીનાં સઘળાં પ્રાણીઓ, માનવિઓ અને દેવ દાનવિઓ એ સઘળાંની સ્વાભાવિક ઇચ્છા સુખ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં છે, એથી કરીને તેઓ તેના ઉદ્યોગમાં ગુંથાયાં રહે છે; પરંતુ વિવેકબુદ્ધિના ઉદય વિના તેમાં તેઓ વિભ્રમ પામે છે. તેઓ સંસારમાં નાનાપ્રકારનાં સુખનો આરોપ કરે છે. અતિ અવલોકનથી એમ સિદ્ધ છે કે તે આરોપ વૃથા છે. એ આરોપને અનારોપ કરવાવાળાં વીરલાં

---

* સામાન્યતત્ત્વ દર્શાવવા માટે દ્વાદશાનુપ્રેક્ષાસ્વરૂપદર્શક 'ભાવનાબોધ' નામના પુસ્તકની યોજના શ્રીમદે ૧૬ વર્ષની વયે કરેલી જે તે સમયની વૈરાગ્યધારા અને આત્મ-જાગૃતિનો કંઇક આભાસ આપે છે.—સંશોધક મ. ર.

અમે આ 'ભાવનાબોધ' નો વિષય પ્રથમાવૃત્તિ પ્રમાણે મુદ્રિત કરાવીશું. આવૃત્તિ ચોથી–બાળબોધ લિપિની આવૃત્તિ બીજી–જે ભાઈ મનસુખલાલ કીરતચંદ મહેતાએ સંશો-ધિત કરી છે, તેમાં તેમણે કેટલેક ઠેકાણે ભાષા શૈલીમાં ફેરફાર કર્યો છે, જો કે તેમ કરતાં મૂળ આશય કાયમ રાખ્યા છે. આ ફેરફાર, શ્રીમદની ૧૬ વર્ષની વયના ક્ષયોપશમ અને ભાષા સૂચવવા અર્થે અમે આ આવૃત્તિમા આપ્યા નથી.

'મોક્ષમાળા' ની બીજી આવૃત્તિ જે શ્રીમદના અસ્વાસ્થ્ય સમયે છપાતી હતી તે તેમની (શ્રીમદની) દૃષ્ટિ તળે તે વખતે નીકળી ગયેલ, અને તેમાં જે સુધારો વધારા તેમણે કરાવેલ તે અમે નીચે ટિપ્પણમાં દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦ (દ્વિતીય આવૃત્તિ પાઠાન્તર) તરીકે આપીશું.—સંશોધક. હે. દો.

માનવિઓ વિવેકના પ્રકાશવડે અદ્ભુત પણ અન્ય વિષય પ્રાપ્ત કરવા કહેતાં આવ્યાં છે. જે સુખ ભયવાળાં છે તે સુખ તે સુખ નથી પણ દુઃખ છે. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં મહા તાપ છે; જે વસ્તુ ભોગવવામાં એથી પણ વિશેષ તાપ રહ્યા છે; તેમજ પરિણામે મહાતાપ, અનંતશોક, અને અનંતક્ષય છે; તે વસ્તુનું સુખ તે માત્ર નામનું સુખ છે; વા નથી જ. આમ હોવાથી તેની અનુરક્તતા વિવેકીઓ કરતાં નથી. સંસારનાં પ્રત્યેક સુખવડે વિરાજિત રાજેશ્વર છતાં પણ, સત્યતત્ત્વજ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવાથી તેનો ત્યાગ કરીને યોગમાં પરમાનંદ માની સત્ય મનઃવીરતાથી, અન્ય પામર આત્માઓને ભર્તૃહરિ ઉપદેશે છે કે:—

भोगे रोगभयं कुले च्युतिभयं वित्ते नृपालाद्भयं,
माने दैन्यभयं बले रिपुभयं रूपे तरुण्या भयं;
शास्त्रे वादभयं गुणे खलभयं काये कृतांताद्भयं,
सर्वं वस्तु भयान्वितं भुवि नृणां वैराग्यमेवाभयं.

ભાવાર્થઃ—ભોગમાં રોગનો ભય છે; કુળને પડવાનો ભય છે; લક્ષ્મીમાં રાજાનો ભય છે; માનમાં દીનતાનો ભય છે; બળમાં શત્રુનો ભય છે; રૂપથી સ્રીને ભય છે; શાસ્ત્રમાં વાદનો ભય છે; ગુણમાં ખળનો ભય છે; અને કાયાપર કાળનો ભય છે; એમ સર્વ વસ્તુ ભયવાળી છે; માત્ર એક વૈરાગ્ય જ અભય છે.!!!

મહાયોગી ભર્તૃહરિનું આ કથન સૃષ્ટિમાન્ય એટલે સઘળા ઉજ્જ્વળ આત્માઓ સદૈવ માન્ય રાખે તેવું છે. એમાં આખા તત્ત્વજ્ઞાનનું દોહન કરવા એમણે સકળ તત્ત્વવેત્તાઓનાં સિદ્ધાંતરહસ્યરૂપ અને સ્વાનુભવી-સંસાર-શોકનું તાદૃશ્ય ચિત્ર આપ્યું છે. એણે જે જે વસ્તુઓપર ભયની છાયા પ્રદૃશ્ય કરી તે તે વસ્તુ સંસારમાં મુખ્ય સુખરૂપે મનાઈ છે. સંસારનું સર્વોત્તમ સાહિત્ય જે ભોગ તે તો રોગનું ધામ ઠર્યું; મનુષ્ય ઉંચ કુળથી સુખ માને તેવું છે ત્યાં પડતીનો ભય દેખાડ્યો; સસારચક્રમાં વ્યવહારનો ઠાઠ ચલાવવાને દંડરૂપ લક્ષ્મી તે રાજા દંત્યાદિકના ભયથી ભરેલી છે; કોઈપણ કૃત્ય કરી યશકીર્તિથી માન પામવું કે માનવું એવી સંસારના પામર જીવોની અભિલાષા છે તો ત્યાં મહા દીનતા ને કંગાલ્યતનો ભય છે; બળ-પરાક્રમથી પણ એવા જ પ્રકારની ઉત્કૃષ્ટતા પામવી એમ ચહાવું રહ્યું છે તો ત્યાં શત્રુનો ભય રહ્યો છે; રૂપ-કાંતિ એ ભોગીને મોહિનીરૂપ છે તો ત્યાં તેને ધારણ

કરનારી સ્ત્રીયો નિરંતર ભયવાળી જ છે; અનેક પ્રકારે ગુંથી કાઢેલી શાસ્ત્રજાળ તેમાં વિવાદનો ભય રહ્યો છે; કોઈ પણ સાંસારિક સુખનો ગુણ પ્રાપ્ત કરવાથી જે આનંદ લેખાય છે, તે ખળ મનુષ્યની નિંદાને લીધે ભયાન્વિત છે; જેમાં અનંત પ્રિયતા રહી છે એવી કાયા તે એક સમયે કાળરૂપ સિંહના મુખમાં પડવાના ભયથી ભરી છે. આમ સંસારનાં મનોહર પણ ચપળ સાહિત્યો ભયથી ભર્યાં છે. વિવેકથી વિચારતાં જ્યાં ભય છે ત્યાં કેવળ શોક જ છે; જ્યાં શોક હોય ત્યાં સુખનો અભાવ છે; અને જ્યાં સુખનો અભાવ રહ્યો છે, ત્યાં તિરસ્કાર કરવો યથોચિત છે.

યોગીંદ્ર ભર્તૃહરિ એક જ એમ કહી ગયો છે તેમ નથી. કાળાનુસાર સૃષ્ટિનાં નિર્માણસમયથી ભર્તૃહરિથી ઉત્તમ, ભર્તૃહરિ સમાન અને ભર્તૃહરિથી કનિષ્ઠ એવા અસંખ્ય તત્ત્વજ્ઞાનીઓ થઈ ગયા છે. એવો કોઈ કાળ કે આર્ય દેશ નથી કે જેમાં કેવળ તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું ઉપજવું થયું નથી. એ તત્ત્વવેત્તાઓએ સંસારસુખની હરેક સામગ્રીને શોકરૂપ ગણાવી છે; એ એમના અગાધ વિવેકનું પરિણામ છે. વ્યાસ, વાલ્મીકિ, શંકર, ગૌતમ, પાતંજલી, કપિલ અને યુવરાજ શુદ્ધોદને પોતાનાં પ્રવચનમાં માર્મિક રીતે અને સામાન્ય રીતે જે ઉપદેશ્યું છે, તેનું રહસ્ય નીચેના શબ્દોમાં કંઈક આવી જાય છે.

"અહો લોકો! સંસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે. એનો પાર પામવા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ કરો! ઉપયોગ કરો!!"

એમ ઉપદેશવામાં એમનો હેતુ પ્રત્યેક પ્રાણીઓને શોકથી મુક્ત કરવાનો હતો. એ સઘળા જ્ઞાનીઓ કરતાં પરમ માન્ય રાખવાયોગ્ય સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન સર્વ સ્થળે એ જ છે કે, સસાર એકાંત અને અનંત શોકરૂપ તેમજ દુઃખપ્રદ છે. અહો, ભવ્ય લોકો! એમાં મધુરી મોહિની ન આણતાં એથી નિવૃત્ત થાઓ! નિવૃત્ત થાઓ!!

મહાવીરનો એક સમય માત્ર પણ સંસારનો ઉપદેશ નથી એનાં સઘળાં પ્રવચનોમાં એણે એ જ પ્રદર્શિત કર્યું છે; તેમ તેનું સ્વાચરણથી સિદ્ધ પણ કરી આપ્યું છે. કચનવર્ણિ કાયા, યશોદા જેવી રાણી, અઢળક સામ્રાજ્યલક્ષ્મી અને મહા પ્રતાપી સ્વજન પરિવારનો સમૂહ છતાં તેની મોહિનીને ઉતારી દઈ જ્ઞાનદર્શનયોગપરાયણ થઈ એણે જે અદ્ભુતતા દર્શાવી છે તે અનુપમ છે. એનું એ જ રહસ્ય પ્રકાશ કરતાં પવિત્ર 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર'માં

આઠમા અધ્યયનની પહેલી ગાથામાં કપિલ કેવળીની સમીપે તત્ત્વાભિલાષીનાં મુખકમળથી મહાવીર કહેવરાવે છે કે:—

अधुवे असासयंमि संसारमिदुख्खपउराए;
किंनामदुर्ष्यंतकम्मयं जेणाहंदुग्गई नगछेष्या.

'અધ્રુવ અને અશાશ્વત સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ છે, હું એવી શું કરણી કરું કે જે કરણીથી કરી દુર્ગતિ પ્રતિ ન જાઉં?' એ ગાથામાં એ ભાવથી પ્રશ્ન થતાં કપિલમુનિ પછી આગળ ઉપદેશ ચલાવે છે:—

'અધુવે અસાસયંમિ'—આ મહદ્ તત્ત્વજ્ઞાનપ્રાસાદિભૂત વચનો પ્રવૃત્તિમુક્ત યોગીશ્વરના સતત્ વૈરાગ્યવેગનાં છે. અતિ બુદ્ધિશાળીને સંસાર પણ ઉત્તમરૂપે માન્ય રાખે છે છતાં, તે બુદ્ધિશાળીઓ તેનો ત્યાગ કરે છે; એ તત્ત્વજ્ઞાનનો સ્તુતિપાત્ર ચમત્કાર છે. એ અતિ મેધાવિયો અંતે પુરુષાર્થની સ્ફુરણા કરી મહાયોગ સાધી આત્માના તિમિરપટને ટાળે છે. સંસારને શોકાબ્ધિ કહેવામાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓની ભ્રમણા નથી, પરંતુ એ સઘળા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કંઈ તત્ત્વજ્ઞાનચંદ્રની સોળે કળાઓથી પૂર્ણ હોતા નથી; આ જ કારણથી સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન તત્ત્વજ્ઞાનને માટે જે પ્રમાણ આપે છે તે મહદ્ભુત, સર્વમાન્ય અને કેવળ મગળમય છે. મહાવીરની તુલ્ય ઋષભદેવ જેવા જે જે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો થયા છે તેમણે નિઃસ્પૃહતાથી ઉપદેશ આપીને જગત્હિતૈષીની પદ્વિ પ્રાપ્ત કરી છે.

સંસારમાં એકાંત અને જે અનંત ભરપુર તાપ છે તે તાપ ત્રણ પ્રકારના છે. આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધી. એથી મુક્ત થવા માટે પ્રત્યેક તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહેતા આવ્યા છે. સંસારત્યાગ, શમ, દમ, દયા, શાંતિ, ક્ષમા, ધૃતિ, અપ્રભુત્વ, ગુરુજનનો વિનય, વિવેક, નિસ્પૃહતા, બ્રહ્મચર્ય, સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાન એનું સેવન કરવું, ક્રોધ, લોભ, માન, માયા, અનુરાગ, અણુરાગ, વિષય, હિંસા, શોક, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ એ સઘળાંનો ત્યાગ કરવો. આમ સર્વ દર્શનોનો સામાન્ય રીતે સાર છે. નીચેના બે ચરણમાં એ સાર સમાવેશ પામી જાય છેઃ

'પ્રભુ ભજો નીતિ સજો, પરઠો પરોપકાર.'

ખરે! એ ઉપદેશ સ્તુતિપાત્ર છે. એ ઉપદેશ આપવામાં કોઈએ કોઈ પ્રકારની અને કોઈએ કોઈ પ્રકારની વિચક્ષણતા દર્શાવી છે. એ સઘળા ઉદ્દેસે તો સમતુલ્ય દૃશ્ય થાય તેવું છે; પરંતુ સૂક્ષ્મ ઉપદેશક તરીકે શ્રમણ ભગવંત તે સિદ્ધાર્થ રાજાનો પુત્ર પ્રથમ પદવીનો ધણી થઈ પડે છે. નિવૃત્તિને

૨. અશરણભાવના:—સંસારમાં મરણ સમયે જીવને શરણ રાખનાર કોઈ નથી. માત્ર એક શુભ ધર્મનું જ શરણ સત્ય છે; એમ ચિંતવવું તે બીજી અશરણભાવના.

૩. સંસારભાવના:—આ આત્માએ સંસારસમુદ્રમાં પર્યટન કરતાં કરતાં સર્વ ભવ કીધા છે. એ સંસારી જંજીરથી હું ક્યારે છૂટીશ? એ સંસાર મારો નથી; હું મોક્ષમયી છું; એમ જે ચિંતવવું તે ત્રીજી સંસારભાવના.

૪. એકત્વભાવના:—આ મારો આત્મા એકલો છે, તે એકલો આવ્યો છે, એકલો જશે, પોતાનાં કરેલાં કર્મ એકલો ભોગવશે, અંતઃકરણથી એમ ચિંતવવું તે ચોથી એકત્વભાવના.

૫. અન્યત્વભાવના:—આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી; એમ ચિંતવવું તે પાંચમી અન્યત્વભાવના.

૬. અશુચિભાવના:—આ શરીર અપવિત્ર છે, મળમૂત્રની ખાણ છે, રોગ જરાનું નિવાસ ધામ છે, એ શરીરથી હું ન્યારો છુ; એમ ચિંતવવુ તે છઠ્ઠી અશુચિભાવના.

૭. આશ્રવભાવના:—રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ ઇત્યાદિક સર્વ આશ્રવ છે એમ ચિંતવવું તે સાતમી આશ્રવભાવના.

૮. સમ્વરભાવના:—જ્ઞાન, ધ્યાનમાં પ્રવર્ત્તમાન થઈને જીવ નવા કર્મ બાંધે નહીં તે આઠમી સમ્વરભાવના.

૯. નિર્જરાભાવના:—જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે એમ ચિંતવવુ તે નવમી નિર્જરાભાવના.

૧૦. લોકસ્વરૂપભાવના:—ચૌદરાજલોકનું સ્વરૂપ વિચારવું, તે દશમી લોકસ્વરૂપભાવના.

૧૧. બોધદુર્લભભાવના:—સંસારમાં ભમતા આત્માને સમ્યક્‌જ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે; વા સમ્યક્‌જ્ઞાન પામ્યો તો ચારિત્ર-સર્વવિરતિપરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે અગીયારમી બોધદુર્લભભાવના.

૧૨. ધર્મદુર્લભભાવના:—ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધશાસ્ત્રના બોધક એવા ગુરુ અને એવું શ્રવણ મળવું દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે બારમી ધર્મદુર્લભભાવના.

એમ મુક્તિ સાધ્ય કરવા માટે જે વૈરાગ્યની આવશ્યકતા છે તે વૈરાગ્યને દ્રઢ કરનારી બાર ભાવનાઓમાંથી કેટલીક ભાવનાઓ આ દર્શના તર્ગત વર્ણવીશું, કેટલીક ભાવનાઓ કેટલાક વિષયમા વહેંચી નાખી છે, કેટલીક ભાવનાઓ માટે અન્ય પ્રસગની અગત્ય છે, એથી તે વિસ્તારી નથી

પ્રથમ ચિત્ર

અનિત્યભાવના.

ઉપજાતિ

વિદ્યુત લક્ષ્મી પ્રભુતા પતગ, આયુષ્ય તે તો જળના તરંગ,
પુરંદરી ચાપ અનંગ રંગ, શું રાચિયે ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ!

વિશેષાર્થ.—લક્ષ્મી વીજળી જેવી છે વીજળીનો ઝબકારો જેમ થઈને ઓલવાઈ જાય છે, તેમ લક્ષ્મી આવીને ચાલી જાય છે અધિકાર પતગના રગ જેવો છે પતગનો રગ જેમ ચાર દિવસની ચટકી છે, તેમ અધિકાર માત્ર થોડો કાળ રહી હાથમાથી જતો રહે છે આયુષ્ય પાણીના મોજા જેવુ છે પાણીનો હિલોળો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા અને એક દેહમા રહ્યા કે ન રહ્યા ત્યા બીજા દેહમા પડવુ પડે છે કામભોગ આકાશમા ઉત્પન્ન થતા ઇદ્રના ધનુષ્ય જેવા છે જેમ ઇદ્રધનુષ્ય વર્ષાકાળમા થઈને ક્ષણવારમા લય થઈ જાય છે, તેમ યૌવનમા કામના વિકાર ફળીભૂત થઈ જરાવયમા જતા રહે છે, ટૂકામા હે જીવ! એ સઘળી વસ્તુઓનો સબધ ક્ષણભર છે, એમા પ્રેમબધનની સાકળે બધાઈને શુ રાચવુ ? તાત્પર્ય એ સઘળા ચપળ અને વિનાશી છે, તુ અખડ અને અવિનાશી છે, માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કર!

દૃષ્ટાંત—એ અનિત્ય અને સ્વપ્નવત્ સુખપર એક દૃષ્ટાત કહીએ છીએ એક પામર ભીખારી જગલમા ભટકતો હતો ત્યા તેને ભૂખ લાગી, એટલે તે બિચારો લડથડીઆ ખાતો ખાતો એક નગરમા એક સામાન્ય મનુષ્યને ઘેર પહોંચ્યો, ત્યા જઈને તેણે અનેક પ્રકારની આજીજી કરી, તેના કાલાવાલાથી કરુણા પામીને તે ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ તેને ઘરમાથી જમતા વધેલુ મિષ્ટાન્ન ભોજન આણી આપ્યુ ભોજન મળવાથી ભીખારી બહુ આનદ પામતો પામતો નગરની બહાર આવ્યો આવીને એક ઝાડ તળે બેઠો ત્યા

જરા સ્વચ્છ કરીને એક બાજુએ પોતાનો અતિ જૂનો થયેલો [એવો] પોતાનો જળનો ઘડો મૂક્યો, એક બાજુએ પોતાની ફાટીતુટી મલિન ગોદડી મૂકી, અને એક બાજુએ પોતે તે ભોજન લઈને બેઠો રાજી રાજી થતા એણે તે ભોજન ખાઈને પુરુ કર્યું ઓશિકે પછી એક પથ્થર મૂકીને તે સુતો ભોજનના મ-થી જરાવારમા તેની આખો મિંચાઈ ગઈ નિદ્રાવશ થયો એટલે તેને એક સ્વપ્ન આવ્યુ પોતે જાણે મહા રાજરીદ્ધિને પામ્યો છે, સુદર વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કર્યા છે, દેશ આખામા પોતાના વિજયનો ડકો વાગી ગયો છે, સમી પમા તેની આજ્ઞા અવલબન કરવા અનુચરો ઉભા થઈ રહ્યા છે, આજુબાજુ છડીદારો ખમા! ખમા! પોકારે છે, એક રમણીય મહેલમા સુદર પલગપર તેણે શયન કર્યું છે, દેવાગના જેવી સ્ત્રીઓ તેના પગ ચાપે છે, પખાથી એક બાજુએથી પખાનો મ-મદ પવન ઢોળાય છે, એવા સ્વપ્નમા તેનો આત્મા ચડી ગયો તે સ્વપ્નના ભોગ લેતા તેના રોમ ઉલ્લસી ગયા એવામા મેઘ મહારાજા ચઢી આવ્યા, વીજળીના ઝબકારા થવા લાગ્યા, સૂર્યદેવ વા-ળાથી ઢકાઈ ગયો સર્વત્ર અધકાર પથરાઈ ગયો, મૂશલધાર વર્ષાદ થશે એવુ જણાયુ અને એટલામા ગાજવીજથી એક પ્રબળ કડાકો થયો કડાકાના અવાજથી ભય પામીને તે પામર ભીખારી બિચારો જાગી ગયો જુએ છે તો જે સ્થળે પાણીનો ખોખરો ઘડો પડ્યો હતો તે સ્થળે તે ઘડો પડ્યો છે, જ્યા ફાટીતુટી ગોદડી પડી હતી ત્યા જ તે પડી છે, પોતે જેવા મલીન અને ગોખ જાળીવાળા કપડા ધારણ કર્યા હતા તેવા ને તેવા શરીર ઉપર તે વસ્ત્રો બિરાજે છે નથી તલભાર વધ્યુ કે નથી જવભાર ઘટ્યુ નથી તે દેશ કે નથી તે નગરી, નથી તે મહેલ કે નથી તે પલગ નથી તે ચામરછત્ર ધરનારા કે નથી તે છડી-ારો નથી તે સ્ત્રીયો કે નથી તે વસ્ત્રાલકારો નથી તે પખા કે નથી તે પવન, નથી તે અનુચરો કે નથી તે આજ્ઞા, નથી તે સુખવિલાસ કે નથી તે મદોન્મત્તતા ભાઈ તો પોતે જેવા હતા તેવાને તેવા દેખાયા એથી તે દેખાવ જોઈને તે ખેદ પામ્યો સ્વપ્નામા મેં મિથ્યા આડબર દીઠો તેથી આન- માન્યો, એમાનુ તો અહીં કશુએ નથી સ્વપ્નાના ભોગ ભોગવ્યા નહીં અને તેનુ પરિણામ જે ખેદ તે હુ ભોગવુ છઉં એમ એ પામર જીવ પશ્ચાતાપમા પડી ગયો

પ્રમાણશિક્ષા:—સ્વપ્નપ્રાપ્તિમા જેમ તે ભીખારીએ સુખસમુદાય દીઠા, ભોગવ્યા અને આનંદ માન્યો, તેમ પામરપ્રાણીઓ સસારના સ્વપ્નવત્ સુખસમુદાયને મહાનંદરૂપ માની બેઠા છે. જેમ તે સુખસમુદાય જાગૃત્તિમા

તે ભીખારીને મિથ્યા જણાયા, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી જાગૃત્તિવડે સંસારના સુખ તેવાં જણાય છે. સ્વપ્નાનાભોગ ન ભોગવ્યા છતાં જેમ તે ભીખારીને શોકની પ્રાપ્તિ થઈ, તેમ પામર ભવ્યો સંસારમાં સુખમાની બેસે છે, અને ભોગવ્યા તુલ્ય ગણે છે, પણ તે ભીખારીની પેઠે પરિણામે ખેદ, પશ્ચાતાપ અને અધોગતિને પામે છે. સ્વપ્નાની એકે વસ્તુનું સત્યત્વ નથી, તેમ સંસારની એકે વસ્તુનું સત્યત્વ નથી. બન્ને ચપલ અને શોકમય છે. આવું વિચારી બુદ્ધિમાન્ પુરુષો આત્મ શ્રેયને શોધે છે.[1]

દ્વિતીય ચિત્ર.

અશરણભાવના.

ઉપજાતિ.

સર્વજ્ઞનો ધર્મ સુશર્ણ જાણી, આરાધ્ય આરાધ્ય પ્રભાવ આણી;
અનાથ એકાંત સનાથ થાશે, એના વિના કોઈ ન બાંહ્ય સ્હાશે.

વિશેષાર્થઃ—સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર દેવે નિસ્પૃહતાથી બોધેલો ધર્મ ઉત્તમ શરણરૂપ જાણીને મન, વચન અને કાયાના પ્રભાવવડે હે ચેતન! તેને તું આરાધ્ય, આરાધ્ય. તું કેવલ અનાથરૂપ છો તે સનાથ થઈશ. એના વિના ભવાટવિભ્રમણમાં તારી બાંહ્ય કોઈ સહાનાર નથી.

જે આત્માઓ સસારનાં માયિક સુખને કે અવદર્શનને શરણરૂપ માને તે અધોગતિ પામે, તેમજ સદૈવ અનાથ રહે એવો બોધ કરનારું ભગવાન અનાથી મુનિનું ચારિત્ર પ્રારંભીએ છીએ, એથી અશરણભાવના સુદ્રઢ થશે.

દૃષ્ટાંતઃ—અનેક પ્રકારની રિદ્ધિવાળો મગધદેશનો શ્રેણિક નામે રાજા અશ્વક્રીડાને માટે મંડિકુક્ષ એ નામના વનમાં નીકલી પડયો. વનની વિચિત્રતા મનોહારિણી હતી. નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો ત્યાં આવી રહ્યાં હતાં; નાના પ્રકારની કોમળ વેલીઓ ઘટાટોપ થઈ રહી હતી, નાના પ્રકારનાં પંખીઓ આનંદથી તેનું સેવન કરતાં હતાં; નાના પ્રકારનાં પક્ષિયોનાં મધુરાં ગાયન ત્યાં સંભળાતાં હતાં; નાના પ્રકારનાં ફૂલથી તે વન છવાઈ રહ્યું હતું; નાના પ્રકારનાં જળનાં ઝરણ ત્યાં વહેતાં હતાં; ટુંકામાં એ વન નંદનવન જેવું લાગતું હતું. તે વનમાં એક ઝાડ તળે મહા સમાધિવંત પણ સુકુમાર અને સુખોચિત

૧. ઇતિ શ્રી 'મોક્ષમાળા' ગ્રંથના પ્રથમ દર્શનનું પ્રથમ ચિત્ર 'અનિત્ય ભાવના' એ વિષયપર સદૃષ્ટાંત વૈરાગ્યોપદેશાર્થ સમાપ્ત થયું.

મુનિને તે શ્રેણિકે બેઠેલો દીઠે એનુ રૂપ જોઈને તે રાજા અત્યંત આનંદ પામ્યો ઉપમારહિત રૂપથી વિસ્મય થઈને મનમા તેની પ્રશસા કરવા લાગ્યો આ મુનિનો કેવો અદ્ભુત વર્ણ છે! એનુ કેવુ મનોહર રૂપ છે! એની કેવી અદ્ભુત સૌમ્યતા છે! આ કેવી વિસ્મયકારક ક્ષમાનો ધરનાર છે! આના અંગથી વૈરાગ્યનો કેવો ઉત્તમ પ્રકાશ છે! આની કેવી નિર્લોભતા જણાય છે! આ સયતિ કેવુ નિર્ભય નમ્રપણુ ધરાવે છે! એ ભોગથી કેવો વિરક્ત છે! એમ ચિંતવતો ચિંતવતો, મુદિત થતો થતો, સ્તુતિ કરતો કરતો, ધીમેથી ચાલતો ચાલતો, પ્રદક્ષિણા દઈને તે મુનિને વદન કરીને અતિ સમીપ નહીં તેમ અતિ દૂર નહીં એમ તે શ્રેણિક બેઠો પછી બે હાથની અજલિ કરીને વિનયથી તેણે તે મુનિને પૂછ્યુ કે "હે આર્ય! તમે પ્રશસા કરવાયોગ્ય એવા તરુણ છો, ભોગવિલાસને માટે તમારી વય અનુકૂળ છે, સસારમા નાના પ્રકારના સુખ રહ્યા છે, ઋતુ ઋતુના કામભોગ, જળ સબંધીના વિલાસ, તેમજ મનોહારિણી સ્ત્રીયોના મુખવચનનુ મધુરુ શ્રવણ છતા એ સઘળાઓનો ત્યાગ કરીને મુનિત્વમા તમે મહા ઉદ્યમ કરો છો એનુ શુ કારણ? તે મને અનુગ્રહથી કહો" રાજાના આવા વચન સાભળીને મુનિએ કહ્યુ "હે રાજા! હુ અનાથ હતો મને અપૂર્વ વસ્તુનો પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા યોગક્ષેમનો કરનાર, મારાપર અનુકપા આણનાર, કરુણાથી કરીને પરમ સુખનો દેનાર, એવો મારો કોઈ મિત્ર થયો નહીં એ કારણ મારા અનાથીપણાનુ હતુ"

શ્રેણિક, મુનિના ભાષણથી સ્મિત હસીને બોલ્યો "તમારે મહા રીદ્ધિવતને નાથ કેમ ન હોય? જો, કોઈ નાથ નથી તો હુ થઉ છઉ હે ભયત્રાણ! તમે ભોગ ભોગવો હે સયતિ! મિત્ર, જ્ઞાતિએ કરીને દુર્લભ છે એવો તમારો મનુષ્યભવ સુલભ કરો!" અનાથીએ કહ્યુ "અરે શ્રેણિક રાજા! તુ પોતે અનાથ છો તો મારો નાથ શુ થઈશ? નિર્ધન તે ધનાઢ્ય ક્યાથી બનાવે? અબુધ તે બુદ્ધિદાન ક્યાથી આપે? અજ્ઞ તે વિદ્વતા ક્યાથી દે? વધ્યા તે સતાન ક્યાથી આપે? જ્યારે તુ પોતે અનાથ છે, ત્યારે મારો નાથ ક્યાથી થઈશ?" મુનિના વચનથી રાજા અતિ આકુળ અને અતિવિસ્મિત થયો કોઈ કાળે જે વચનનુ શ્રવણ થયુ નથી તે વચનનુ યતિમુખથી શ્રવણ થયુ એથી તે શકિત થયો, અને બોલ્યો "હુ અનેક પ્રકારના અશ્વનો ભોગી છઉ, અનેક પ્રકારના મદોન્મત્ત હાથીઓનો ધણી છઉ, અનેક પ્રકારની સૈન્યા મને આધીન છે, નગર, ગ્રામ અત પુર અને ચતુષ્પાદની મારે કઈ

ન્યૂનતા નથી; મનુષ્ય સંબંધી સઘળા પ્રકારના ભાગ હું પામ્યો છઉં; અનુચરો મારી આજ્ઞાને રુડી રીતે આરાધે છે: પાંચે પ્રકારની સંપત્તિ મારે ઘેર છે; અનેક મનવાંછિત વસ્તુઓ મારી સમીપે રહે છે. આવો હું મહાન છતાં અનાથ કેમ હોઉં? રખે હે ભગવન્! તમે મૃષા બોલતા હો." મુનિએ કહ્યું: "હે રાજા! મારું કહેવું તું ન્યાયપૂર્વક સમજ્યો નથી. હવે હું જેમ અનાથ થયો; અને જેમ મેં સંસાર ત્યાગ્યો તેમ તને કહું છઉં; તે એકાગ્ર અને સાવધાન ચિત્તથી સાંભળ; સાંભળીને પછી તારી શંકાનો સત્યાસત્ય નિર્ણય કરજે:—

કૌશંબી નામે અતિ જીર્ણ અને વિવિધ પ્રકારની ભવ્યતાથી ભરેલી એક સુંદર નગરી છે. ત્યાં રિદ્ધિથી પરિપૂર્ણ ધનસંચય નામનો મારો પિતા રહેતો હતો, હે મહારાજા! યૌવનવયના પ્રથમ ભાગમાં મારી આંખો અતિ વેદનાથી ઘેરાઈ; આખે શરીરે અગ્નિ બળવા મંડી શસ્ત્રથી પણ અતિશય તીક્ષ્ણ તે રોગ વૈરીની પેઠે મારાપર કોપાયમાન થયો. મારું મસ્તક તે આંખની અસહ્ય વેદનાથી દુઃખવા લાગ્યું. વજ્રના પ્રહાર સરીખી બીજાને પણ રૌદ્ર ભય ઉપજાવનારી, એવી તે દારુણ વેદનાથી હું અત્યંત શોકમાં હતો. સંખ્યાબંધ વૈદ્યશાસ્ત્રનિપુણ વૈદ્યરાજ મારી તે વેદનાનો નાશ કરવાને માટે આવ્યા, અનેક ઔષધ ઉપચાર કર્યા, પણ તે વૃથા ગયા. એ મહા નિપૂણ ગણાતા વૈદ્યરાજો મને તે દરદથી મુક્ત કરી શક્યા નહીં; એ જ હે રાજા! મારુ અનાથપણું હતુ. મારી આંખની વેદના ટાળવાને માટે મારા પિતાએ સર્વ ધન આપવા માંડ્યું; પણ તેથી કરીને મારી તે વેદના ટળી નહીં, હે રાજા! એ જ મારુ અનાથપણ હતું. મારી માતા પુત્રને શોકે કરીને અતિ દુઃખાર્ત્ત થઈ, પરંતુ તે પણ મને તે દરદથી મૂકાવી શકી નહીં, એ જ હે રાજા! મારું અનાથપણુ હતું. એક પેટથી જન્મેલા મારા જ્યેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ ભાઇઓ પોતાથી બનતો પરિશ્રમ કરી ચૂક્યા પણ મારી તે વેદના ટળી નહીં, હે રાજા! એ જ મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલી મારી જ્યેષ્ઠા અને કનિષ્ઠા ભગિનિઓથી મારું તે દુઃખ ટળ્યું નહીં. હે મહારાજા! એ જ મારુ અનાથપણું હતુ. મારી સ્ત્રી જે પતિવ્રતા, મારાપર અનુરક્ત અને પ્રેમવંતી હતી, તે આંસુ ભરી મારુ હૈયું પલાળતી હતી, તેણે અન્ન પાણી અને નાના પ્રકારનાં અંઘોલણ, ચુવાદિક સુગંધી પદાર્થ, તેમજ અનેક પ્રકારનાં ફૂલ ચંદનાદિકનાં જાણિતા અજાણિતા વિલેપન કર્યાં છતાં, હું તે વિલેપનથી મારો રોગ શમાવી ન શક્યો; ક્ષણ પણ અળગી રહેતી નહોતી

એવી તે સ્ત્રી પણ મારા રોગને ટાળી ન શકી, એ જ હે મહારાજા! મારું અનાથપણું હતુ. એમ કોઈના પ્રેમથી, કોઈના ઔષધથી, કોઈના વિલાપથી કે કોઈના પરિશ્રમથી એ રોગ ઉપશમ્યો નહીં. એ વેળા પુનઃ પુનઃ મેં અસહ્ય વેદના ભોગવી; પછી હું પ્રપંચી સંસારથી ખેદ પામ્યો. એકવાર જો આ મહા વિડંબનામય વેદનાથી મુક્ત થઉં તો ખંતી, દંતી અને નિરારંભી પ્રવ્રજ્યાને ધારણ કરું, એમ ચિંતવીને શયન કરી ગયો. જ્યારે રાત્રિ અતિક્રમી ગઈ ત્યારે હે મહારાજા! મારી તે વેદના ક્ષય થઈ ગઈ; અને હું નિરોગી થયો. માત, તાત, સ્વજન, બંધવાદિકને પૂછીને પ્રભાતે મેં મહા ક્ષમાવંત-ઇંદ્રિયને નિગ્રહ કરવાવાળું, આરંભોપાધિથી રહિત એવું અણગારત્વ ધારણ કર્યું.

હે શ્રેણિક રાજા! ત્યાર પછી હું આત્મા પરાત્માનો નાથ થયો. હવે હું સર્વ પ્રકારના જીવનો નાથ છું. તું જે શંકા પામ્યો હતો તે હવે ટળી ગઈ હશે. એમ આખું જગત્-ચક્રવર્તી પર્યંત અશરણ અને અનાથ છે. જ્યાં ઉપાધિ છે ત્યાં અનાથતા છે; માટે હું કહું છઉં તે કથન તું મનન કરી જજે. નિશ્ચય માનજે કે, આપણો આત્મા જ દુઃખની ભરેલી વૈતરણીનો કરનાર છે; આપણો આત્મા જ ક્રૂર શાલ્મલી વૃક્ષનાં દુઃખનો ઉપજાવનાર છે. આપણો આત્મા જ વંછિત વસ્તુરૂપી દુધની દેવાવાળી કામધેનુ ગાયનાં સુખનો ઉપજાવનાર છે; આપણો આત્મા જ નંદનવનની પેઠે આનંદકારી છે; આપણો આત્મા જ કર્મનો કરનાર છે; આપણો આત્મા જ તે કર્મનો ટાળનાર છે. આપણો આત્મા જ દુઃખોપાર્જન કરનાર છે. આપણો આત્મા જ મિત્ર, ને આપણો આત્મા જ વૈરી છે. આપણો આત્મા જ કનિષ્ઠ આચારે સ્થિત અને આપણો આત્મા જ નિર્મળ આચારે સ્થિત રહે છે.

એમ આત્મપ્રકાશક બોધ શ્રેણિકને તે અનાથી મુનિએ આપ્યો. શ્રેણિક રાજા બહુ સંતોષ પામ્યો. બે હાથની અંજલિ કરીને તે એમ બોલ્યો કે "હે ભગવન્! તમે મને ભલી રીતે ઉપદેશ્યો; તમે જેમ હતું તેમ અનાથપણું કહી બતાવ્યું. હે મહર્ષિ! તમે સનાથ, તમે સબંધવ અને તમે સધર્મ છો. તમે સર્વ અનાથના નાથ છો. હે પવિત્ર સંયતિ! હું તમને ક્ષમાવું છું. તમારી જ્ઞાની શિક્ષાથી લાભ પામ્યો છું. ધર્મધ્યાનમાં વિઘ્ન કરવાવાળું ભોગ ભોગવ્યા સંબંધીનું મેં તમને હે મહાભાગ્યવંત! જે આમંત્રણ દીધું તે સંબંધીનો મારો અપરાધ મસ્તક નમાવીને ક્ષમાવું છું." એવા પ્રકારથી સ્તુતિ ઉચ્ચારીને રાજપુરુષકેશરી શ્રેણિક વિનયથી પ્રદક્ષિણા કરી સ્વસ્થાનકે ગયો.

પ્રમાણશિક્ષા:—અહો ભવ્યો! મહામુનિ, મહા પ્રજ્ઞાવંત, મહાયશવંત, મહાનિર્ગ્રંથ અને મહાશ્રુત અનાથી મુનિએ મગધ દેશના રાજાને પોતાના વિતક ચરિત્રથી જે બોધ આપ્યો છે તે ખરે! અશરણભાવના સિદ્ધ કરે છે. મહામુનિ અનાથીએ સહન કર્યાં તુલ્ય વા એથી અતિ વિશેષ અસહ્ય દુઃખ અનંત આત્માઓ સામાન્ય દૃષ્ટિથી ભોગવતા દેખાય છે, તત્સંબંધી તમે કિંચિત્ વિચાર કરો! સંસારમાં છવાઈ રહેલી અનંત અશરણતાનો ત્યાગ કરી સત્ય શરણરૂપ ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ સુશીલને સેવો. અંતે એ જ મુક્તિના કારણરૂપ છે. જેમ સંસારમાં રહ્યા અનાથી અનાથ હતા, તેમ પ્રત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની ઉત્તમ પ્રાપ્તિ વિના સદૈવ અનાથ જ છે! સનાથ થવા પુરુષાર્થ કરવો એ જ શ્રેય છે![1]

તૃતીય ચિત્ર.

એકત્વભાવના.

ઉપજાતિ

શરીરમાં વ્યાધિ પ્રત્યક્ષ થાય, તે કોઈ અન્યે લઈ ના શકાય;
એ ભોગવે એક સ્વ આત્મ પોતે, એકત્વ એથી નયસુજ્ઞ ગોતે.

વિશેષાર્થ:—શરીરમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતા રોગાદિક જે ઉપદ્રવ થાય છે તે સ્નેહી, કુટુંબી, જાયા કે પુત્ર કોઈથી લઈ શકાતા નથી; એ માત્ર એક પોતાનો આત્મા પોતે જ ભોગવે છે; એમાં કોઈપણ ભાગીદાર થતું નથી, તેમ જ પાપ પુણ્યાદિ સઘળા વિપાકો આપણો આત્મા જ ભોગવે છે. એ એકલો આવે છે, એકલો જાય છે; એવું સિદ્ધ કરીને વિવેકને ભલી રીતે જાણવાવાળા પુરુષો એકત્વને નિરંતર શોધે છે.

દૃષ્ટાંત:—મહાપુરુષના તે ન્યાયને અચળ કરનાર નમિરાજર્ષિ અને શક્રેંદ્રનો વૈરાગ્યોપદેશક સંવાદ અહીં આગળ પ્રદર્શિત કરીએ છીએ. નમિરાજર્ષિ મિથિલા નગરીના રાજેશ્વર હતા. સ્ત્રી પુત્રાદિકથી વિશેષ દુઃખનો સમૂહ પામ્યા નહોતા છતાં એકત્વના સ્વરૂપને પરિપૂર્ણ પિછાનવામાં રાજેશ્વરે કિંચિત્ વિભ્રમ કર્યો નથી. શક્રેંદ્ર પ્રથમ નમિરાજર્ષિ જ્યાં નિવૃત્તિમાં વિરાજ્યા છે, ત્યાં વિપ્રરૂપે આવીને પરીક્ષા નિદાને પોતાનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરે છે:—

---

૧. ઇતિ શ્રી 'મોક્ષમાળા' ગ્રંથના પ્રથમ દર્શનમાં દ્વિતીય ચિત્રે અશરણ ભાવનાના ઉપદેશાર્થે મહા નિર્ગ્રંથનું ચરિત્ર પરિપૂર્ણતા પામ્યું.

વિપ્ર —હે રાજા ! મિથિલા નગરીને વિષે આજે પ્રબળ કોલાહલ વ્યાપી રહ્યો છે હૃદયને અને મનને ઉદ્વેગકારી વિલાપના શબ્દોથી રાજ મદિર અને સામાન્ય ઘર છવાઈ ગયા છે માત્ર તારી દિક્ષા એ જ એ સઘળાના દુ ખનો હેતુ છે પરના આત્માને જે દુ ખ આપણાથી ઉત્પન્ન થાય તે દુ ખ સસાર-પરિભ્રમણનુ કારણ ગણીને તુ ત્યા જા ભોળો ન થા.

નમિરાજ —(ગૌરવ ભરેલા વચનોથી) હે વિપ્ર ! તુ જે કહે છે તે માત્ર અજ્ઞાનરૂપ છે મિથિલા નગરીમા એક બગીચો હતો તેની મધ્યમા એક વૃક્ષ હતુ શીતળ છાયાથી કરીને તે રમણીય હતુ, પત્ર, પુષ્પ અને ફળથી તે સહિત હતું, નાના પ્રકારના પક્ષીઓને તે લાભદાયક હતું, વાયુના હલાવવા થકી તે વૃક્ષમા રહેનારા પખીઓ દુ ખાર્ત્તને શરણરહિત થયાથી આક્રદ કરે છે વૃક્ષ પોતાને માટે થઈને જ તે વિલાપ કરતા નથી, પોતાનુ સુખ ગયુ એ માટે થઈને તેઓ શોકાર્ત્ત છે

વિપ્ર —પણ આ જો ! અગ્નિ ને વાયુના મિશ્રથી તારુ નગર, તારા અત પુર, અને મદિરો બળે છે, માટે ત્યા જા અને તે અગ્નિને શાત કર

નમિરાજ —હે વિપ્ર ! મિથિલા નગરીના, તે અત પુરના અને તે મદિરોના દાઝવાથી મારુ કઈપણ દાઝતું નથી જેમ સુખોત્પત્તિ છે તેમ હુ વર્તું છુ એ મદિરાદિકમા મારુ અલ્પ માત્ર પણ નથી મેં પુત્ર, સ્ત્રી આદિકના વ્યવહારને છાડ્યો છે મને એમાનુ કઈ પ્રિય નથી અને અપ્રિય પણ નથી

વિપ્ર —પણ હે રાજા ! તારી નગરીને સઘન કિલ્લો કરાવીને, પોળ, કોઠા, અને કમાડ ભોગળ કરાવીને અને શતઘ્ની ખાઈ કરાવીને ત્યાર પછી જજે

નમિરાજ —(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે વિપ્ર ! હું શુદ્ધ શ્રદ્ધારૂપી નગરી કરીને સમ્વરરૂપી ભોગળ કરીને, ક્ષમારૂપી શુભ ગઢ કરીશ, શુભ મનોયોગ રૂપ કોઠા કરીશ, વચનયોગરૂપ ખાઈ કરીશ, કાયાયોગરૂપ શતઘ્ની કરીશ, પરાક્રમરૂપી ધનુષ્ય કરીશ, ઈર્યાસમિતિરૂપ પણુચ કરીશ ધીરજરૂપ કમાન સહાવાની મુઠી કરીશ, સત્યરૂપ ચાપવડે કરીને ધનુષ્યને બાધીશ તપરૂપ બાણ કરીશ કર્મરૂપી વૈરીની સેનાને ભેદીશ લૌકિક સગ્રામની મને રુચી નથી હુ માત્ર તેવા ભાવસગ્રામને ચાહુ છુ

વિપ્ર —(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે રાજા ! શિખરબધ ઉંચા આવાસ કરાવીને, મણિકચનમય ગવાક્ષાદિ મૂકાવીને, તળાવમા ક્રીડા કરવાના મનોહર મહાલય કરાવીને પછી જજે.

નમિરાજઃ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) તેં જે જે પ્રકારના આવાસ ગણાવ્યા તે તે પ્રકારના આવાસ મને અસ્થિર અને અશાશ્વત જણાય છે. માર્ગના ઘરરૂપ જણાય છે. તે માટે જ્યાં સ્વધામ છે, જ્યાં શાશ્વતતા છે, અને જ્યાં સ્થિરતા છે ત્યાં હું નિવાસ કરવા ચાહું છું.

વિપ્રઃ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે ક્ષત્રીય શિરોમણિ! અનેક પ્રકારના તસ્કરના ઉપદ્રવને ટાળીને, નગરીનું એ દ્વારે કલ્યાણ કરીને તું જજે.

નમિરાજઃ—હે વિપ્ર! અજ્ઞાનવંત મનુષ્ય અનેકવાર મિથ્યા દંડ દે છે. ચોરીના નહીં કરનાર જે શરીરાદિક પુદ્ગલ તે લોકને વિષે બંધાય છે; અને ચોરીના કરનાર જે ઇંદ્રિયવિકાર તેને કોઈ બંધન કરી શકતું નથી. તો પછી એમ કરવાનું શું અવશ્ય?

વિપ્રઃ—હે ક્ષત્રિય! જે રાજાઓ તારી આજ્ઞા અવલંબન કરતા નથી અને જે નરાધિપો સ્વતંત્રતાથી વર્ત્તે છે તેને તું તારે વશ કરીને પછી જજે.

નમિરાજઃ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) દશ લાખ સુભટને સંગ્રામને વિષે જીતવા એ દુર્લભ ગણાય છે; તોપણ એવા વિજય કરનારા પુરુષો અનેક મળી આવે, પણ એક સ્વાત્માને જીતનાર મળનાર અનંત દુર્લભ છે. તે દશ લાખ સુભટથી વિજય મેલવનાર કરતાં એક સ્વાત્માને જીતનાર પુરુષ પરમોત્કૃષ્ટ છે. આત્મા સઘાતે યુદ્ધ કરવું ઉચિત છે. બહિર યુદ્ધનું શું પ્રયોજન છે? જ્ઞાનરૂપ આત્મા વડે ક્રોધાદિક આત્માને જીતનાર સ્તુતિપાત્ર છે. પાંચે ઇંદ્રિયોને, ક્રોધને, માનને, માયાને, તેમજ લોભને જીતવા દોહ્યલાં છે. જેણે મનોયોગાદિક જીત્યું તેણે સર્વ્વ જીત્યું.

વિપ્રઃ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) સમર્થ યજ્ઞો કરી, શ્રમણ, તપસ્વી, બ્રાહ્મણાદિકને ભોજન આપી, સુવર્ણાદિક દાન દઈ, મનોજ્ઞ ભોગ ભોગવી હે ક્ષત્રિય! તું ત્યાર પછી જજે.

નમિરાજઃ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) મહીને મહીને જો દશ લાખ ગાયનાં દાન દે તોપણ તે દશ લાખ ગાયનાં દાન કરતા સયમ ગ્રહણ કરી સંયમને આરાધે છે તે, તે કરતાં વિશેષ મંગળ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિપ્રઃ—નિર્વાહ કરવા માટે ભિક્ષાથી સુશીલ પ્રવર્જ્યામાં અસહ્ય પરિશ્રમ વેઠવો પડે છે, તેથી તે પ્રવર્જ્યા ત્યાગ કરીને અન્ય પ્રવર્જ્યામાં રુચિ થાય છે; માટે એ ઉપાધિ ટાળવા તું ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી પૌષધાદિકવ્રતમાં તત્પર રહેજે. હે મનુષ્યના અધિપતિ! હું ઠીક કહું છું.

નમિરાજઃ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે વિપ્ર! બાલ અવિવેકી ગમે તેવા ઉગ્ર તપ કરે પરંતુ સમ્યક્શ્રુતધર્મ તથા ચારિત્રધર્મની તુલ્ય ન થાય. એકાદ કળા તે સોળ કળા જેવી કેમ ગણાય?

વિપ્ર:—અહો ક્ષત્રિય! સુવર્ણ, મણિ, મુક્તાફળ, વસ્ત્રાલંકાર અને અશ્વાદિકની વૃદ્ધિ કરીને પછી જજે.

નમિરાજ.—(હેતુ કારણ પ્રે૦) મેરુ પર્વત જેવા કદાચિત્ સોના રૂપાના અસખ્યાતા પર્વત હોય તોપણ લોભી મનુષ્યની તૃષ્ણા છીપતી નથી. કિંચિત્ માત્ર તે સંતોષ પામતો નથી તૃષ્ણા આકાશના જેવી અનંત છે. ધન, સુવર્ણ, ચતુષ્પાદ ઇત્યાદિક સકળ લોક ભરાય એટલુ લોભી મનુષ્યની તૃષ્ણા ટાળવા સમર્થ નથી. લોભની એવી કનિષ્ઠતા છે. માટે સતોષનિવૃત્તિરૂપ તપને વિવેકી પુરુષો આચરે છે.

વિપ્ર.—(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે ક્ષત્રિય! મને અદ્ભુત આશ્ચર્ય ઉપજે છે કે, તું છતા ભોગને છાડે છે. પછી અછતા કામ-ભોગને વિષે સકલ્પ વિકલ્પ કરીને હણાઈશ, માટે આ સઘળી મુનિત્વસબધીની ઉપાધી મૂક.

નમિરાજ —(હેતુ કારણ પ્રે૦) કામભોગ છે તે શલ્ય સરખા છે, કામભોગ છે તે વિષ સરખા છે, કામભોગ છે તે સર્પની તુલ્ય છે, જેની વાછનાથી જીવ નરકાદિક અધોગતિને વિષે જાય છે; તેમજ ક્રોધે કરીને અને માને કરીને માઠી ગતિ થાય છે. માયાએ કરીને સદ્ગતિનો વિનાશ હોય છે, લોભ થકી આલોક પરલોકનો ભય હોય છે, માટે હે વિપ્ર! એનો તુ મને બોધ ન કર મારુ હૃદય કોઈ કાળે ચળનાર નથી, એ મિથ્યા મોહિનીમા અભિરુચિ ધરાવનાર નથી જાણી જોઈને ઝેર કોણ પીએ? જાણી જોઈને દીપક લઈને કૂવે કોણ પડે? જાણી જોઈને વિભ્રમમા કોણ પડે? હું મારા અમૃત જેવા વૈરાગ્યનો મધુર રસ અપ્રિય કરી એ ઝેરને પ્રિય કરવા મિથિલામાં આવનાર નથી.

મહર્ષિ નમિરાજની સુદ્રઢતા જોઈ શક્રેંદ્ર પરમાનંદ પામ્યો, પછી બ્રાહ્મણના રૂપને છાડીને ઇંદ્રપણાને વૈક્રિય કર્યું વંદન કરીને મધુરે વચને પછી તે રાજર્ષીશ્વરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો "હે મહાયશસ્વિ! મોટું આશ્ચર્ય છે કે તેં ક્રોધને જીત્યો આશ્ચર્ય, તેં અહકારનો પરાજય કર્યો આશ્ચર્ય, તેં માયાને ટાળી. આશ્ચર્ય, તેં લોભ વશ કીધો. આશ્ચર્ય તારું સરળપણું. આશ્ચર્ય,

તારું નિર્મમત્વ. આશ્ચર્ય,' તારી પ્રધાન ક્ષમા. આશ્ચર્ય, તારી નિર્લોભતા. હે પૂજ્ય! તું આ ભવને વિષે ઉત્તમ છું; અને પરભવને વિષે ઉત્તમ હોઈશ. કર્મરહિત થઈને પ્રધાન સિદ્ધગતિને વિષે પરવરીશ." એ રીતે સ્તુતિ કરતાં કરતાં, પ્રદક્ષિણા કરતાં કરતાં, શ્રદ્ધાભક્તિએ તે ઋષિના પાદાંબુજને વંદન કર્યું. પછી તે સુંદર મુકુટવાળો શક્રેંદ્ર આકાશ વાટે ગયો.

પ્રમાણશિક્ષાઃ—વિપ્રરૂપે નમિરાજનો વૈરાગ્ય તાવવામાં ઇંદ્રે શું ન્યૂનતા કરી છે? કંઈએ નથી કરી. સંસારની જે જે લલુતાઓ મનુષ્યને ચળાવનારી છે, તે તે લલુતા સંબંધી મહા ગૌરવથી પ્રશ્ન કરવામાં તે પુરંદરે નિર્મળ ભાવથી સ્તુતિપાત્ર ચાતુર્ય ચલાવ્યું છે. છતાં નિરીક્ષણ કરવાનું તો એ છે કે નમિરાજ કેવળ કંચનમય રહ્યા છે. શુદ્ધ અને અખંડ વૈરાગ્યના વેગમાં એમનું વહન એમણે ઉત્તરમાં દર્શિત કર્યું છે. હે "વિપ્ર! તું જે જે વસ્તુઓ મારી છે, એમ કહેવરાવે છે તે તે વસ્તુઓ મારી નથી. હું એક જ છું, એકલો જનાર છું; અને માત્ર પ્રશંસનીય એકત્વને જ ચાહું છઉં." આવા રહસ્યમાં નમિરાજ પોતાના ઉત્તરને અને વૈરાગ્યને દ્રઢીભૂત કરતા ગયા છે. એવી પરમ પ્રમાણશિક્ષાથી ભર્યું તે મહર્ષિનું ચરિત્ર છે. બન્ને મહાત્માઓનો પરસ્પરનો સંવાદ શુદ્ધ એકત્વને સિદ્ધ કરવા તથા અન્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાના ઉપદેશાર્થે અહીં દર્શિત કર્યો છે. એને પણ વિશેષ દ્રઢીભૂત કરવા નમિરાજ એકત્વ શાથી પામ્યા, તે વિષે કિંચિત્ માત્ર નમિરાજનો એકત્વ-સંબંધ આપીએ છીએ.

એ, વિદેહ દેશ જેવા મહાન્ રાજ્યના અધિપતિ હતા. અનેક યૌવનવતિ મનોહારિણી સ્ત્રીયોના સમુદાયમાં તે ઘેરાઈ રહ્યા હતા. દર્શન મોહિનીનો ઉદય ન છતાં એ સંસારલુબ્ધરૂપ દેખાતા હતા. કોઈ કાળે એના શરીરમાં દાહજ્વર નામના રોગની ઉત્પત્તિ થઈ. આખુ શરીર જાણે પ્રજ્વલિત થઈ જતું હોય તેવી બળતરા વ્યાપ્ત થઈ ગઈ. રોમે રોમે સહસ્ર વીંછીની ડંશ-વેદના સમાન દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. વૈદ્યવિદ્યાના પ્રવીણ પુરુષોના ઔષધોપચારનું અનેક પ્રકારે સેવન કર્યું; પણ તે સઘળું વૃથા ગયું, લેશમાત્ર પણ એ વ્યાધિ ઓછો ન થતાં અધિક થતો ગયો. ઔષધમાત્ર દાહજ્વરનાં હિતૈષિ થતાં ગયાં. કોઈ ઔષધ એવું ન મળ્યું કે જેને દાહજ્વરથી કિંચિત્ પણ દ્વેષ હોય! નિપુણ વૈદો કાયર થયા; અને રાજેશ્વર પણ એ મહાવ્યાધિથી કંટાળો પામી

ગયા તેને ટાળનાર પુરુષની શોધ ચોબાજુ ચાલતી હતી મહાકુશળ એક વૈદ મળ્યો. તેણે મલયાગિરિ ચંદનનું વિલેપન કરવા સૂચવન કર્યું મનોરમા રાણીઓ તે ચંદનને ઘસવામાં રોકાઈ તે ચંદન ઘસવાથી હાથમાં પહેરેલા કંકણનો સમુદાય પ્રત્યેક રાણી કને ખળભળાટ કરવા મંડી પડ્યો મિથિલેશના અંગમાં એક દાહજ્વરની અસહ્ય વેદના તો હતી અને બીજી આ કંકણના કોલાહલથી ઉત્પન્ન થઈ ખળભળાટ ખમી શક્યા નહીં, એટલે તેણે રાણીઓને આજ્ઞા કરી કે તમે ચંદન ન ઘસો, કાં ખળભળાટ કરી છો? મારાથી એ ખળભળાટ સહન થઈ શકતો નથી એક મહાવ્યાધિથી હું ગ્રટાયો છું, અને આ બીજો વ્યાધિતુલ્ય કોલહલ થાય છે, તે અસહ્ય છે સઘળી રાણીઓએ એકેકુ કંકણ મંગળ દાખલ રાખી કંકણ સમુદાયનો ત્યાગ કર્યો, એટલે થતો ખળભળાટ શાંત થયો. નમિરાજે રાણીઓને કહ્યું "તમે શું ચંદન ઘસવું બંધ કર્યું?" રાણીઓએ જણાવ્યું કે "ના માત્ર કોલાહલ શાંત થવા માટે એકેકુ કંકણ રાખી, બીજાં કંકણ પરિત્યાગી અમે ચંદન ઘસીએ છીએ કંકણનો સમૂહ હવે અમે હાથમાં રાખ્યો નથી, તેથી ખળભળાટ થતો નથી" રાણીઓના આટલા વચનો સાંભળ્યાં ત્યાં તો નમિરાજને રોમેરોમ એકત્વ સિદ્ધ થયું—વ્યાપી ગયું—અને મમત્વ ટળી ગયું "ખરે! ઝાઝા મળ્યે ઝાઝી ઉપાધિ જણાય છે જો હવે આ એક કંકણથી લેશમાત્ર પણ ખળભળાટ થતો નથી, કંકણના સમૂહવડે કરીને માથું ફેરવી નાખે એવો ખળભળાટ થતો હતો અહો ચેતન! તું માન કે એકત્વમાં જ તારી સિદ્ધિ છે. વધારે મળવ થી વધારે ઉપાધિ છે સંસારમાં અનંત આત્માના સબંધમાં તારે ઉપાધિ ભોગવવાનું શું અવશ્ય છે? તેનો ત્યાગ કર અને એકત્વમાં પ્રવેશ કર જો! આ એક કંકણ હવે ખળભળાટ વિના કેવી ઉત્તમ શાંતિમાં રમે છે? અનેક હતા ત્યારે તે કેવી અશાંતિ ભોગવતું હતું? તેવીજ રીતે તું પણ કંકણરૂપ છો તે કંકણની પેઠે તું જ્યાંસુધી સ્નેહી કુટુંબીરૂપી કંકણસમુદાયમાં પડ્યો રહીશ ત્યાંસુધી ભવરૂપી ખળભળાટ સેવન કરવા પડશે, અને જો આ કંકણની વર્તમાન સ્થિતિની પેઠે એકત્વને આરાધીશ તો સિદ્ધગતિરૂપી મહા પવિત્ર શાંતિ પામીશ" એમ વૈરાગ્યના પ્રવેશમાં ને પ્રવેશમાં તે નમિરાજ પૂર્વજાતિની સ્મૃતિ પામ્યા પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવા નિશ્ચય કરી તેઓ શયન કરી ગયા પ્રભાતે માંગલ્યરૂપ વાજિંત્રનો ધ્વનિ પ્રકર્ષ્યો, દાહજ્વરથી મુક્ત થયા એકત્વને પરિપૂર્ણ સેવનાર તે શ્રીમન્ નમિરાજ ઋષિને અભિવંદન હો!

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

રાણી સર્વે મળી સુચંદન ઘસી, ને ચર્ચવામાં હતી,
બૂઝયો ત્યાં કકળાટ કંકણતણો, શ્રોતી નમી ભૂપતી;
સંવાદે પણ ઇંદ્રથી દ્રઢ રહ્યો, એકત્વ સાચું કર્યું,
એવા એ મિથિલેશનું ચરિત આ, સંપૂર્ણ અત્રે થયું.

વિશેષાર્થ:—રાણીઓનો સમુદાય ચંદન ઘસીને વિલેપન કરવામાં રોકાયો હતો; તત્સમયમાં કંકણના ખળભળાટને સાંભળીને નમિરાજ બુઝ્યો. ઇંદ્રની સાથે સંવાદમાં પણ અચળ રહ્યો; અને એકત્વને સિદ્ધ કર્યું.[1]

ચતુર્થ ચિત્ર.

અન્યત્વભાવના.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

ના મારાં તન રૂપ કાંતિ યુવતિ, ના પુત્ર કે ભ્રાત ના,
ના મારાં ભૃત સ્નેહિયો સ્વજન કે, ના ગોત્ર કે જ્ઞાત ના;
ના મારાં ધન ધામ યૌવન ધરા, એ મોહ અજ્ઞાત્વના,
રે! રે! જીવ વિચાર એમજ સદા, અન્યત્વદા ભાવના.

વિશેષાર્થ:—આ શરીર તે મારું નથી, આ રૂપ તે મારું નથી, આ કાંતિ તે મારી નથી, આ સ્ત્રી તે મારી નથી, આ પુત્ર તે મારા નથી, આ ભાઈઓ તે મારા નથી, આ દાસ તે મારા નથી, આ સ્નેહીઓ તે મારા નથી, આ સંબંધીઓ તે મારા નથી, આ ગોત્ર તે મારુ નથી, આ જ્ઞાતિ તે મારી નથી, આ લક્ષ્મી તે મારી નથી, આ મહાલય તે મારા નથી, આ યૌવન તે મારુ નથી અને આ ભૂમિ તે મારી નથી, માત્ર એ મોહ અજ્ઞાનપણાનો છે. સિદ્ધગતિ સાધવા માટે હે જીવ! અન્યત્વનો બોધ દેનારી એવી તે અન્યત્વભાવનાનો વિચાર કર! વિચાર કર!

મિથ્યા મમત્વની ભ્રમણા ટળવા માટે, અને વૈરાગ્યની વૃદ્ધિને માટે પ્રભાવથી મનનકરવાયોગ્ય રાજરાજેશ્વર ભરતનું ચરિત્ર અહીં આગળ ટાંકીએ છીએ:—

---

૧ એવા એ મુક્તિ સાધક મહાવૈરાગીનું ચરિત્ર 'ભાવનાબોધ' ગ્રંથે તૃતીય ચિત્રે પૂર્ણતા પામ્યું.

દૃષ્ટાંતઃ—જેની અશ્વશાળામાં રમણીય, ચતુર, અને અનેક પ્રકારના તેજી અશ્વના સમૂહ શોભતા હતા; જેની ગજશાળામાં અનેક જાતિના મદોન્મત્ત હસ્તિઓ ઝુલી રહ્યા હતા; જેના અંતઃપુરમાં નવયૌવના, સુકુમારિકા અને મુગ્ધા સ્ત્રીયો સહસ્રગમે વિરાજી રહી હતી; જેના ધનનિધિમાં ચંચળા એ ઉપમાથી વિદ્વાનોએ ઓળખેલી સમુદ્રની પુત્રી લક્ષ્મી સ્થિરરૂપ થઈહતી; જેની આજ્ઞાને દેવ દેવાંગનાઓ આધીન થઈને મુકુટપર ચડાવી રહ્યાં હતાં; જેને પ્રાશન કરવાને માટે નાનાં પ્રકારનાં ષટ્રસ ભોજનો પળે પળે નિર્મિત થતાં હતાં; જેનાં કોમલ કર્ણના વિલાસને માટે ઝીણાં અને મધુરસ્વરી ગાયનો કરનારી વારાંગનાઓ તત્પર હતી; જેને નિરીક્ષણ કરવા માટે અનેક પ્રકારના નાટક ચેટક હતાં; જેની યશસ્કીર્ત્તિ વાયુરૂપે પ્રસરી જઈ આકાશ જેવી વ્યાપ્ત હતી; જેના શત્રુઓને સુખથી શયન કરવાનો વખત આવ્યો નહતો; અથવા જેના વૈરીની વનિતાઓનાં નયનોમાંથી સદૈવ આંસુ ટપકતાં હતાં; જેનાથી કોઈ શત્રુવટ દાખવવા તો સમર્થ નહોતું; પણ સામા નિર્દોષતાથી આંગળી ચિંધવાએ પણ કોઈ સમર્થ નહોતું; જેની સમક્ષ અનેક મંત્રીઓના સમુદાય તેની કૃપાની નિર્મંત્રણા કરતા હતા; જેનાં રૂપ, કાંતિ અને સૌંદર્ય એ મનોહારક હતાં; જેને અંગે મહાન્ બળ, વીર્ય, શક્તિ અને ઉગ્ર પરાક્રમ ઉછળતાં હતાં; ક્રીડા કરવાને માટે જેને મહા સુગંધીમય બાગબગીચા અને વનોપવન હતાં; જેને ત્યાં પ્રધાન કુળ દીપક પુત્રના સમુદાય હતા; જેની સેવામાં લાખો ગમે અનુચરો સજ્જ થઈ ઉભા રહેતા હતા; જે પુરુષ જ્યાં જ્યાં પ્રવેશ કરતો, ત્યાં ત્યાં ખમા ખમા, કંચન-ફૂલ અને મૌક્તિકના થાળથી વધાવાતો હતો; જેના કુમ્‌કુમવર્ણા પાદપંકજનો સ્પર્શ કરવાને ઇંદ્ર જેવા પણ તલસી રહેતા હતા; જેની આયુધશાળામાં મહા યશોમાન દિવ્ય ચક્રની ઉત્પત્તિ થઈ હતી; જેને ત્યાં સામ્રાજ્યનો અખંડ દીપક પ્રકાશમાન હતો; જેને શીરે મહાન્ છ ખંડની પ્રભુતાનો તેજસ્વી અને ચળકાટમાન મુકુટ વિરાજિત હતો. કહેવાનો હેતુ કે જેનાં સાહિત્યનો, જેનાં દળનો, જેનાં નગર-પુરપાટણનો, જેના વૈભવનો અને જેના વિલ સનો સંસાર સંબંધે કોઈ પણ પ્રકારે ન્યૂનભાવ નહોતો એવો તે શ્રીમાન્ રાજરાજેશ્વર ભરત પોતાના સુંદર આદર્શ-ભુવનમાં વસ્ત્રાભૂષણથી વિભૂષિત થઈ મનોહર સિંહાસનપર બેઠો હતો. ચારે બાજુના દ્વાર ખુલાં હતાં; નાના પ્રકારના ધૂપનો ધૂમ્ર સૂક્ષ્મ રીતે પ્રસરી રહ્યો હતો; નાના પ્રકારના સુગંધિ પદાર્થો ધમધમી રહ્યા હતા; નાના

પ્રકારનાં સુખયુક્ત [પાઠા૦ સુસ્વર] વાજિંત્રો યાંત્રિક કળાવડે સ્વર ખેંચી રહ્યા હતાં; શીતલ, મંદ અને સુગંધી એમ ત્રિવિધ વાયુની લહરીઓ છૂટતી હતી, આભૂષણાદિક પદાર્થોનું નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં એ શ્રીમાન્ રાજ-રાજેશ્વર ભરત તે ભુવનમાં અપૂર્વતાને પામ્યો.

એના હાથની એક આંગળીમાંથી વીંટી નીકળી પડી ભરતનું ધ્યાન તે ભણી ખેંચાયું; અને આંગળી કેવળ અડવી જણાઈ નવ આંગળીઓ વીંટીવડે કરીને જે મનોહરતા ધરાવતી હતી તે મનોહરતા વિના આ આંગળીપરથી ભરતેશ્વરને અદ્ભુત મૂળોત્તર વિચારની પ્રેરણા થઈ શા કારણથી આ આંગળી આવી લાગવી જોઈએ? એ વિચાર કરતા વીટીનું નિકળી પડવું એ કારણ એમ તેને સમજાયું. તે વાતને વિશેષ પ્રમાણભૂત કરવા બીજી આંગળીની વીટી તેણે ખેંચી લીધી. એ બીજી આંગળીમાથી જેવી વીંટી નીકળી તેવી તે આંગળી અશોભ્ય દેખાઈ; વળી એ વાતને સિદ્ધ કરવાને તેણે ત્રીજી આંગળી-માથી પણ વીંટી સેરવી લીધી, એથી વિશેષ પ્રમાણ થયુ વળી ચોથી આંગળીમાથી વીંટી કાઢી લીધી એટલે એણે પણ એવો જ દેખાવ દીધો, એમ અનુક્રમે દશે આગળીઓ અડવી કરી મૂકી. અડવી થઈ જવાથી સઘળીનો દેખાવ અશોભ્ય દેખાયો અશોભ્ય દેખાવાથી રાજરાજેશ્વર અન્યત્વભાવનામા ગદગદિત થઈ એમ બોલ્યો —

"અહોહો! કેવી વિચિત્રતા છે કે ભૂમિમાથી ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુને ટીપીને કુશળતાથી ઘડવાથી મુદ્રિકા બની, એ મુદ્રિકા વડે મારી આગળી સુદર દેખાઈ, એ આગળીમાથી મુદ્રિકા નીકળી પડતા એથી વિપરીત દેખાવ દીધો; વિપરીત દેખાવથી અશોભ્યતા અને અડવાપણુ ખેદરૂપ થયુ અશોભ્ય જણાવાનુ કારણ માત્ર વીંટી નહીં એ જ ઠર્યું કે? જો વીટી હત તો તો એવી અશોભા હું ન જોત એ મુદ્રિકાવડે મારી આ આગળી શોભા પામી, એ આગળીવડે આ હાથ શોભે છે, અને એ હાથવડે આ શરીર શોભા પામે છે, ત્યારે એમા હુ શોભા કોની ગણુ? અતિ વિસ્મયતા! મારી આ મનાની મનો-હર કાતિને વિશેષ દીપ્ત કરનાર તે મણિ માણક્યાદિના અલકારો અને રગબેરગી વસ્ત્રો ઠર્યાં એ કાતિ મારી ત્વચાની શોભા ઠરી, એ ત્વચા શરીરની ગુપ્તતા ઢાંકી સુદરતા દેખાડે છે, અહોહો! આ મહા વિપરીતતા છે! જે શરીરને હું મારુ માનુ છુ તે શરીર માત્ર ત્વચાવડે, તે ત્વચા કાતિવડે અને તે કાતિ વસ્ત્રાલકારવડે શોભે છે; ત્યારે શું મારા શરીરની તો કઈ શોભા નહીં જ કે?

રુધિર, માસ અને હાડનો જ કેવળ એ માળો કે? અને એ માળો તે હું કેવળ મારો માનુ છુ કેવી ભૂલ! કેવી ભ્રમણા! અને કેવી વિચિત્રતા છે! કેવળ હુ પરપુદ્ગલની શોભાથી શોભુ છુ કોઈથી રમણિકતા ધરાવતુ શરીર તે મારે મારુ કેમ માનવુ? અને કદાપિ એમ માનીને હુ એમા મમત્વભાવ રાખુ તે પણ કેવળ દુ ખપ્રદ અને વૃથા છે આ મારા આત્માનો એ શરીરથી એક કાળે વિયોગ છે! આત્મા જ્યારે બીજા દેહને ધારણ કરવા પરવરશે ત્યારે આ દેહ અહીં રહેવામા કઈ શકા નથી એ કાયા મારી ન થઈ અને નહીં થાય ત્યારે હું એને મારી માનુ છુ કે માનુ એ કેવળ મૂર્ખતા છે જેનો એક કાળે વિયોગ થવાનો છે, અને જે કેવળ અન્યત્વભાવ ધરાવે છે તેમા મમત્વ પણ શુ રાખવુ? એ જ્યારે મારી થતી નથી, ત્યારે મારે એનુ થવુ શુ ઉચિત છે? નહીં નહીં, એ જ્યારે મારી નહીં ત્યારે હુ એનો નહીં, એમ વિચારુ, દૃઢ કરુ, અને પ્રવર્તન કરુ, એમ વિવેકબુદ્ધિનુ તાત્પર્ય છે આ આખી સૃષ્ટિ અનત ચીજથી અને અનંત પદાર્થોથી ભરી છે, તે સઘળા પદાર્થ કરતા જેના જેટલી કોઈપણ વસ્તુપર મારી પ્રિયતા નથી, તે વસ્તુ તે મારી ન થઈ, તો પછી બીજી કઈ વસ્તુ મારી હોય? અહો! હુ બહુ ભૂલી ગયો મિથ્યા મોહમા લથડી પડયો તે નવ યૌવનાઓ, તે માનેલા કુળદીપક પુત્રો, તે અઢળક લક્ષ્મી, તે છ ખડનુ મહાન્ રાજ, એ મારા નથી એમાનુ લેશમાત્ર પણ મારુ નથી એમા મારો કિંચિત્ ભાગ નથી જે કાયાથી હુ એ સઘળી વસ્તુઓનો ઉપભોગ લઉં છુ, તે ભોગ્ય વસ્તુ જ્યારે મારી ન થઈ ત્યારે બીજી મારી માનેલ વસ્તુ—સ્નેહી, કુટુબી ઇત્યાદિક—મારા શુ થનાર હતા? નહીં, કઈ જ નહીં? એ મમત્વભાવ મારે જોઈતો નથી! એ પુત્ર એ મિત્ર, એ કલત્ર, એ વૈભવ અને એ લક્ષ્મીને મારે મારા માનવા જ નથી! હું એનો નહીં, એ મારા નહીં! પુણ્યાદિક સાધીને મેં જે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી તે તે વસ્તુ મારી ન થઈ એ જેવુ સસારમા કયુ ખેદમય છે? મારા ઉગ્ર પુણ્યત્વનુ પરિણામ આ જ કે? છેવટે એ સઘળાનો વિયોગ જ કે? પુણ્યત્વનુ એ ફલ પામીને એની વૃદ્ધિને માટે જે જે પાપ કર્યાં તે તે મારા આત્માએ ભોગવવા જ કે? તે પણ એકલાએ જ કે? એમા કોઈ સહીયારી નહીં જ કે? નહીં નહીં એ અન્યત્વભાવવાળા માટે થઈને હું મમત્વભાવ દર્શાવી આત્માનો અનહિતૈષી થઈ એને રૌદ્ર નરકનો ભોક્તા કરુ એ જેવુ કયુ અજ્ઞાન છે? એવી કઈ ભ્રમણા છે? એવો કયો અવિવેક છે?

ત્રેશઠશલાકા પુરુષમાનો હુ એક ગણાયો, ત્યા આવા કૃત ટાળી શકુ નહીં, અને પ્રાપ્ત કરેલી પ્રભુતાને ખોઈ બેસુ, એ કેવળ અયુક્ત છે એ પુત્રોનો, એ પ્રમદાઓનો, એ રાજવૈભવનો અને એ વાહનાદિક સુખનો મારે કશો અનુરાગ નથી ! મમત્વ નથી !"

વૈરાગ્યનુ રાજરાજેશ્વર ભરતના અત કરણમા આવુ ચિત્ર પડ્યુ કે તિમિરપટ ટળી ગયુ શુક્લધ્યાન પ્રાપ્ત થયુ અશેષ કર્મ બળીને ભસ્મીભૂત થયા !!! મહાદિવ્ય અને સહસ્ર-કિરણથી પણ અનુપમ કાતિમાન્ કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થયુ તે જ વેળા એણે પચમુષ્ટિ કેશલોચન કર્યું શાસનદેવીએ એને સતસાજ આપ્યો, અને તે મહા વિરાગી સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ, ચતુ ર્ગતિ, ચોવિશ દડક, તેમજ આધિ વ્યાધિ અને ઉપ ધિથી વિરક્ત થયો ચપળ સસારના સકળ સુખવિલાસથી એણે નિવૃત્તિ કરી, પ્રિયાપ્રિય ગયુ, અને તે નિરતર સ્તવવાયોગ્ય પરમાત્મા થયો

પ્રમાણશિક્ષા:—એમ એ છ ખડનો પ્રભુ, દેવના દેવ જેવો, અઢળક સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીનો ભોક્તા, મહાયુનો ધણી, અનેક રત્નની યુક્તતા ધરાવનાર, રાજરાજેશ્વર ભરત આદર્શભુવનને વિષે કેવળ અન્યત્વભાવના ઉપજવાથી શુદ્ધ વિરાગી થયો !

ખરેખર ભરતેશ્વરનુ મનન કરવાયોગ્ય ચરિત્ર સસારની શોકાર્ત્તતા અને ઔદાસિન્યતાનો પુરેપુરો ભાવ, ઉપદેશ અને પ્રમાણ દર્શાત કરે છે કહો ! એને ત્યા કયી ખામી હતી ? નહોતી એને ત્યા નવયૌવના સ્ત્રીયોની ખામી કે નહોતી રાજરીદ્ધિની ખામી નહોતી વિજયસિદ્ધિની ખામી, કે નહોતી નવનિધિની ખામી, નહોતી પુત્રસમુદાયની ખામી, કે નહોતી કુટુબ પરિવારની ખામી, નહોતી રૂપ કાતિની ખામી કે નહોતી યશસ્કીર્ત્તિની ખામી

આગળ કહેવાઈ ગયેલી તેની રિદ્ધિનુ એમ પુન સ્મરણ કરાવી પ્રમા ણથી શિક્ષાપ્રસાદીનો લાભ આપીએ છીએ કે, ભરતેશ્વરે વિવેકથી અન્ય ત્વના સ્વરૂપને જોયુ, જાણ્યુ, અને સર્પકચુકવત્ સસાર પરિત્યાગ કરી તેનુ મિથ્યા મમત્વ સિદ્ધ કરી આપ્યુ મહા વૈરાગ્યની અચળત, નિર્મમત્વતા અને આત્મ-શક્તિનુ પ્રફુલ્લિત થવુ, આ મહા યોગીશ્વરના ચરિત્રમા રહ્યુ છે

એક પિતાના સો પુત્રમા નવાણુ આગળ આત્મસિદ્ધિને સાધતા હતા સૌમા આ ભરતેશ્વરે સિદ્ધિ સાધી પિતાએ પણ એ જ સિદ્ધિ સાધી ભરતે

શ્વરી-રાજ્યાસન-ભોગિયો, ઉપરા ઉપર આક નાર એ જ આદર્શભુવનમાં તે જ સિદ્ધિને પામ્યા કહેવાય છે. એ સકળ સિદ્ધિ સાધક મંડળ અન્યત્વને જ સિદ્ધ કરી એકત્વમાં પ્રવેશ કરાવે છે. અભિવંદન હો તે પરમાત્માઓને!

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

દેખી આંગળી આપ એક અડવી, વૈરાગ્યવેગે ગયા,
છાંડી રાજ સમાજને ભરતજી, કૈવલ્ય જ્ઞાની થયા;
ચોથું ચિત્ર પવિત્ર એ જ ચરિતે, પામ્યું અહીં પૂર્ણતા;
જ્ઞાનીના મન તેહ [તેજ] રંજન કરો, વૈરાગ્ય ભાવે યથા.

વિશેષાર્થ:—પોતાની એક આંગળી અડવી દેખીને વૈરાગ્યના પ્રવાહમાં જેણે પ્રવેશ કર્યો, રાજસમાજને છોડીને જેણે કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, એવા તે ભરતેશ્વરનું ચરિત્ર ધારણ કરીને આ ચોથું ચિત્ર પૂર્ણતા પામ્યું. તે જેવો જોઈએ તેવો વૈરાગ્યભાવ દર્શાવીને જ્ઞાની પુરુષનાં મનને રંજન કરનાર થાઓ!

પંચમ ચિત્ર.

અશુચિભાવના.

ગીતીવૃત્ત.

ખાણ મૂત્ર ને મળની, રોગ જરાનું નિવાસનું ધામ;
કાયા એવી ગણીને, માન ત્યજીને કર સાર્થક આમ.

વિશેષાર્થ:—મળ અને મૂત્રની ખાણરૂપ રોગ અને વૃદ્ધતાને રહેવાના ધામના જેવી કાયાને ગણી હે ચૈતન્ય! તેનું મિથ્યામાન ત્યાગ કરીને સનત્કુમારની પેઠે તેને સફળ કર![1]

દૃષ્ટાંત:—જે જે રીદ્ધિ સિદ્ધિ અને વૈભવ ભરતેશ્વરના ચરિત્રમાં વર્ણવ્યાં, તે તે વૈભવાદિકથી કરીને યુક્ત એ સનત્કુમાર ચક્રવર્તી હતો. તેના વર્ણ અને રૂપ અત્યુતમ હતાં. એક વેળા સુધર્મ સભામાં તે રૂપની સ્તુતિ થઈ. કોઈ બે દેવોને તે વાત રુચી નહીં; પછી તેઓ તે શંકા ટાળવાને વિપ્રરૂપે સનત્કુમારનાં અંતઃપુરમાં ગયા. સનત્કુમારનો દેહ તે વેળા ખેળથી ભર્યો હતો તેને અંગ મર્દનાદિક પદાર્થોનું માત્ર વિલેપન હતું. એક નાનું પંચીયું

---

1 એ ભગવાન્ સનત્કુમારનું ચરિત્ર અહીં આગળ અશુચિ ભાવનાની પ્રમાણિકતા બતાવવા માટે આરંભ્યું છે.

પહેર્યું હતું. અને તે સ્નાનમંજન કરવા માટે બેઠો હતો. વિપ્રરૂપે આવેલા દેવતા તેનું મનોહર મુખ, કંચનવર્ણી કાયા અને ચંદ્ર જેવી કાંતિ જોઈને બહુ આનંદ પામ્યા; અને માથું ધુણાવ્યું, એટલે ચક્રવર્ત્તીએ પૂછયું; તમે માથું શા માટે ધુણાવ્યું ? દેવોએ કહ્યું, અમે તમારું રૂપ અને વર્ણ નિરીક્ષણ કરવા માટે બહુ અભિલાષિ હતા. સ્થળે સ્થળે તમારા વર્ણ રૂપની સ્તુતિ સાંભળી હતી; આજે તે અમે પ્રત્યક્ષ જોયું એથી અમને પૂર્ણ આનંદ ઉપજ્યો. માથું ધુણાવ્યું એનું કારણ એ કે જેવું વાયક છે તેવું જ રૂપ છે. એથી વિશેષ છે, પણ ઓછું નથી. સનત્કુમાર સ્વરૂપવર્ણની સ્તુતિથી પ્રભુત્વ લાવી બોલ્યો, તમે આ વેળા મારું રૂપ જોયું તે ભલે, પરંતુ હું રાજસભામાં વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી કેવળ સજ્જ થઈને જ્યારે સિંહાસનપર બેસું છઉં, ત્યારે મારું રૂપ, અને મારો વર્ણ જોવાયોગ્ય છે; અત્યારે તો હું ખેળભરી કાયાએ બેઠો છઉં; જો તે વેળા તમે મારાં રૂપ, વર્ણ જુઓ તો અદ્ભુત ચમત્કારને પામો અને ચકિત થઈ જાઓ. દેવોએ કહ્યું, ત્યારે પછી અમે રાજસભામાં આવીશું; એમ કહીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

સનત્ કુમારે ત્યાર પછી ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કર્યાં. અનેક ઉપચારથી જેમ પોતાની કાયા વિશેષ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે તેમ કરીને તે રાજસભામાં આવી સિંહાસનપર બેઠો. આજુબાજુ સમર્થ મંત્રિયો, સુભટો, વિદ્વાનો અને અન્ય સભાસદો યોગ્ય આસને બેસી ગયા હતા. રાજેશ્વર ચામરછત્રથી અને ખમા ખમાથી વિશેષ શોભી રહ્યો છે તેમજ વધાઈ રહ્યો છે. ત્યાં પેલા દેવતાઓ પાછા વિપ્રરૂપે આવ્યા. અદ્ભુત રૂપવર્ણથી આનંદ પામવાને બદલે જાણે ખેદ પામ્યા છે, એવા સ્વરૂપમાં તેઓએ માથુ ધુણાવ્યું. ચક્રવર્ત્તીએ પૂછયું, અહો બ્રાહ્મણો ! ગઈવેળા કરતા આ વેળા તમે જુદા રૂપમાં માથું ધુણાવ્યું એનું શું કારણ છે, તે મને કહો. અવધજ્ઞાનાનુસારે વિપ્રે કહ્યું કે, હે મહારાજા ! તે રૂપમાં અને આ રૂપમાં ભૂમિ આકાશનો ફેર પડી ગયો છે. ચક્રવર્ત્તીએ તે સ્પષ્ટ સમજાવવાને કહ્યું. બ્રાહ્મણોએ કહ્યું, અધિરાજ ! પ્રથમ તમારી કોમળ કાયા અમૃત તુલ્ય હતી. આ વેળાએ ઝેરરૂપ છે. જ્યારે અમૃતતુલ્ય અંગ હતું ત્યારે આનંદ પામ્યા અને આ વેળા ઝેરતુલ્ય છે ત્યારે ખેદ પામ્યા. અમે કહીએ છીએ તે વાતની સિદ્ધતા કરવી હોય તો તાંબૂલ થુંકો; તત્કાળ તેપર માંખી બેસશે અને પરલોક પહોંચી જશે.

સનત્કુમારે એ પરીક્ષા કરી તો સત્ય ઠરી, પૂર્વિત કર્મના પાપનો જે ભાગ, તેમા આ કાયાના મદસબંધીનુ મેળવણ થવાથી એ ચક્રવર્ત્તીથી કાયા ઝેરમય થઈ ગઈ હતી વિનાશી અને અશુચિમય કાયાનો આવો પ્રપચ જોઈને સનત્કુમારને અત કરણમા વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો કેવળ આ સસાર તજવાયોગ્ય છે આવીને આવી અશુચિ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિના શરીરમા રહી છે એ સઘળુ મોહમાન કરવાયોગ્ય નથી, એમ બોલીને તે છ ખડની પ્રભુતા ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યો સાધુરૂપે જ્યારે વિચરતો હતો ત્યારે મહારોગ ઉત્પન્ન થયો તેના સત્યત્વની પરિક્ષા લેવાને કોઈ દેવ ત્યા વૈદરૂપે આવ્યો સાધુને કહ્યુ, હુ બહુ કુશળ રાજવૈદ છુ, તમારી કાયા રોગનો ભોગ થયેલી છે, જો ઇચ્છા હોય તો તત્કાળ તે રોગને હુ ટાળી આપુ સાધુ બોલ્યા, "હે વૈદ ! કર્મરૂપી રોગ મહોન્મત્ત છે, એ રોગ ટાળવાની તમારી જો સમર્થતા હોય તો ભલે મારો એ રોગ ટાળો એ સમર્થતા ન હોય તો આ રોગ ભલે રહ્યો ' દેવતા બોલ્યો, એ રોગ ટાળવાની સમર્થતા હુ ધરાવતો નથી સાધુએ પોતાની લબ્ધિના પરિપૂર્ણ પ્રબળવડે થુકવાળી અગુલિ કરી તે રોગને ખરડી કે તત્કાળ તે રોગ નાશ થયો, અને કાયા પાછી હતી તેવી બની ગઈ પછી તે વેળા દેવે પોતાનુ સ્વરૂપ પ્રકાશ્યુ, ધન્યવાદ ગાઈ વદન કરી પોતાને સ્થાનકે ગયો

પ્રમાણશિક્ષા:—રક્તપિત્ત જેવા સદૈવ લોહીરૂપથી ગદ્ગદ્તા મહા રોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામા છે, પળમા વણસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે, જેના પ્રત્યેક રોમે પોણા બબે રોગનો નિવાસ છે, તેવા સાડાત્રણ કરોડ રોમથી તે ભરેલી હોવાથી સવા પાચ કરોડ રોગનો તે ભડાર છે એમ વિવેકથી સિદ્ધ છે અન્નાદિની ન્યુનાધિકતાથી તે પ્રત્યેક રોગ જે કાયામા દેખાવ દે છે, મળ, મૂત્ર, નરક, હાડ, માસ, પરૂ અને શ્લેષ્મથી જેનુ બંધારણ ટક્યુ છે, ત્વચાથી માત્ર જેની મનોહરતા છે, તે કાયાનો મોહ ખરે ! વિભ્રમ જ છે ! સનત્કુમારે જેનુ લેશ માત્ર માન કર્યુ, તે પણ જેથી સખાયુ નહીં તે કાયામા અહો પામર ! તુ શુ મોહે છે ? 'એ મોહ મગળદાયક નથી '[1]

આમ છતા પણ આગળ ઉપર મનુષ્યદેહને સર્વદેહોત્તમ કહેવો પડશે એનાથી સિદ્ધ ગતિની સિદ્ધિ છે એમ કહેવાનુ છે ત્યા આગળ નિ શક થવા માટે અહીં નામ માત્ર વ્યાખ્યાન આપ્યુ છે

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦ ૧ 'એ કિચિત્ સ્તુતિ પાત્ર નથી'

આત્માના શુભ કર્મનો જ્યારે ઉદય આવ્યો ત્યારે તે મનુષ્યદેહ પામ્યો મનુષ્ય એટલે બે હાથ, બે પગ બે આખ, બે કાન, એક મુખ, બે ઓષ્ઠ, એક નાકવાળા દેહનો અધીશ્વર એમ નથી પણ એનો મર્મ જુદો જ છે જો એમ અવિવેક દાખવીએ તો પછી વાનરને મનુષ્ય ગણવામા દોષ શો ? એ બિચારાએ તો એક પૂછડુ પણ વધારે પ્રાપ્ત કર્યું છે પણ નહીં, મનુષ્યત્વનો મર્મ આમ છે વિવેકબુદ્ધિ જેના મનમા ઉદય પામી છે, તે જ મનુષ્ય, બાકી બધાય એ શિવાયના તે દ્વિપાદરૂપે પશુ જ છે મેધાવી પુરુષો નિરતર એ માનવત્વનો આમ જ મર્મ પ્રકાશે છે વિવેક-બુદ્ધિના ઉદયવડે મુક્તિના રાજમાર્ગમા પ્રવેશ કરાય છે અને એ માર્ગમા પ્રવેશ એ જ માનવદેહની ઉત્તમતા છે તોપણ સ્મૃતિમાન થવુ યથોચિત છે કે, તે દેહ કેવળ અશુચિમય જ છે એના સ્વભાવમા અન્યત્વ નથી [1]

અંતર્દર્શન:-ષષ્ઠચિત્ર.

નિવૃત્તિબોધ.

હરિગીત છંદ.

અનંત સૌખ્ય નામ દુ:ખ ત્યાં રહી ન મિત્રતા !
અનંત દુ:ખ નામ સૌખ્ય પ્રેમ ત્યાં, વિચિત્રતા !!
ઉઘાડ ન્યાય નેત્રને નિહાળ રે ! નિહાળ તું;
નિવૃત્તિ શીઘ્રમેવ ધારિ તે પ્રવૃત્તિ બાળ તું.

વિશેષાર્થ:—જેમા એકાત અને અનંત સુખના તરગ ઉછળે છે તેવા શીલ-જ્ઞાનને માત્ર નામના દુ ખથી કટાળી જઈ ને મિત્રરૂપે ન માનતા તેમા અભાવ કરે છે, અને કેવળ અનત દુ ખમય એવા જે સસારના નામ માત્ર સુખ તેમા તારો પરિપૂર્ણ પ્રેમ છે એ કેવી વિચિત્રતા છે ! અહો ચેતન ! હવે તુ તારા ન્યાયરૂપી નેત્રને ઉઘાડીને નિહાળ રે ! નિહાળ !!! નિહાળીને શિઘ્રમેવ નિવૃત્તિ એટલે મહાવૈરાગ્યને ધારણ કર, અને મિથ્યા કામ ભોગની પ્રવૃત્તિને બાળી દે !

---

૧ 'મોક્ષમાળા' ગ્રંથે અશુચિ ભાવનાના ઉપદેશ માટે પ્રથમ દર્શનના પાચમા ચિત્રમા સનત્કુમારનુ દૃષ્ટાત અને પ્રમાણશિક્ષા પૂર્ણતા પામ્યા

એવી પવિત્ર મહાનિવૃત્તિને દ્રઢીભૂત કરવા ઉચ્ચવિરાગી યુવરાજ મૃગાપુત્રનું મનન કરવા યોગ્ય ચરિત્ર અહીં આગળ પ્રત્યક્ષ છે. કેવા દુઃખને સુખ માન્યું છે ? અને કેવા સુખને દુઃખ માન્યું છે ? તાદૃશ્ય તે યુવરાજનાં મુખવચન સિદ્ધ કરશે.

દૃષ્ટાંતઃ—નાના પ્રકારનાં મનોહર વૃક્ષથી ભરેલાં ઉદ્યાનોવડે સુગ્રીવ એ નામે એક સુશોભિત નગર છે. તે નગરના રાજ્યાસનપર બલભદ્ર એ નામે એક રાજા થયો, તેની પ્રિયંવદા પટરાણીનું નામ મૃગા હતું. એ પતિ-પત્નીથી બળશ્રી નામે એક કુમારે જન્મ લીધો હતો; મૃગાપુત્ર એવું એનું પ્રખ્યાત નામ હતું. જનકજનેતાને તે અતિ વલ્લભ હતા. એ યુવરાજ ગૃહાશ્રમમાં રહ્યા છતાં સંયતિના ગુણને પામ્યા હતા; એથી કરીને દમીશ્વર એટલે યતિમાં અગ્રેસર ગણાવાયોગ્ય હતા. તે મૃગાપુત્ર શિખરબંધ આનંદકારી પ્રાસાદને વિષે પોતાની પ્રાણપ્રિયા સહિત દોગુંદક [પાઠા૦ દોગદુક] દેવતાની પેરે વિલાસ કરતા હતા. નિરંતર પ્રમોદસહિત મનથી વર્ત્તતા હતા. ચંદ્રકાંતાદિક મણિ તેમજ વિવિધ રત્નથી પ્રાસાદનો પટશાળ જડિત હતો. એક દિવસને સમયે તે કુમાર પોતાના ગોખને વિષે રહ્યા હતા. ત્યાં નગરનું નિરીક્ષણ પરિપૂર્ણ થતું હતું જ્યાં ચાર રાજમાર્ગ એકત્વને પામતા હતા, એવા ચોકમાં ત્રણ રાજમાર્ગ એકઠા મળ્યા છે ત્યા તેની દૃષ્ટિ દોરી. મહા તપ, મહા નિયમ મહા સંયમ મહા શીલ, અને મહા ગુણના ધામરૂપ એક શાંત તપસ્વિ સાધુને ત્યાં તેણે જોયા. જેમ જેમ વેળા થતી જાય છે, તેમ તેમ તે મુનિને મૃગાપુત્ર નિરખી નિરખીને જુએ છે.

એ નિરીક્ષણ ઉપરથી તે એમ બોલ્યાઃ હું જાણું છું કે આવું રૂપ મેં ક્યાંક દીઠું છે; અને એમ બોલતાં બોલતાં તે કુમાર શોભનિક પરિણામને પામ્યા. મોહપટ ટળ્યું; ને ઉપશમતા પામ્યા. જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન પ્રકાશિત થયું. પૂર્વિત જાતિની સ્મૃતિ ઉપજવાથી તે મૃગાપુત્ર, મહા રીદ્ધિના ભોક્તા, પૂર્વના ચારિત્રના સ્મરણને પણ પામ્યા. શીઘ્રમેવ તે વિષયને વિષે અણરાચતા થયા; સંયમને વિષે રાચતા થયા. માતા પિતાની સમીપે આવીને તે બોલ્યા કે, "પૂર્વભવને વિષે મેં પાંચ મહાવ્રતને સાંભળ્યાં હતાં. નરકને વિષે જે અનંત દુઃખ છે તે પણ મેં સાંભળ્યાં હતાં. તિર્યંચને વિષે જે અનંત દુઃખ છે તે પણ મેં સાંભળ્યાં હતાં. એ અનંત દુઃખથી ખેદ પામીને હું તેનાથી

નિવૃત્તવાનો અભિલાષી થયો છુ સસારરૂપી સમુદ્રથી પાર પામવા માટે હે ગુરુજનો! મને તે પાચ મહાવ્રત ધારણ કરવાની અનુજ્ઞા દ્યો "

કુમારના નિવૃત્તિથી ભરેલા વચનો સાભળીને માતા પિતાએ ભોગ ભોગવવાનુ આમત્રણ કર્યું આમત્રણ વચનથી ખેદ પામીને મૃગાપુત્ર એમ કહે છે કે "અહો માત! અને અહો તાત! જે ભોગોનુ તમે મને આમત્રણ કરો છો તે ભોગ મેં ભોગવ્યા તે ભોગ વિષફળ-કિંપાક વૃક્ષના ફળની ઉપમાથી યુક્ત છે ભોગવ્યા પછી કડવા વિપાકને આપે છે સદૈવ દુ ખોત્પત્તિના કારણ છે આ શરીર છે તે અનિત્ય અને કેવળ અશુચિમય છે, અશુચિથી ઉત્પન્ન થયુ છે, જીવનો એ અશાશ્વત વાસ છે, અનંત દુ ખનો હેતુ છે, રોગ, જરા, અને કલેશાદિકનુ એ શરીર ભાજન છે, એ શરીરને વિષે હુ કેમ રતિ કરુ? બાળપણે એ શરીર છાડવુ છે કે વૃદ્ધપણે એવો જેનો નિયમ નથી, એ શરીર પાણીના ફીણના બુદ્બુદા જેવુ છે, એવા શરીરને વિષે સ્નેહ કેમ યોગ્ય હોય? મનુષ્યત્વમા એ શરીર પામીને કોઢ જ્વર વગેરે વ્યાધીને તેમજ જરા મરણને વિષે ગ્રહાવુ રહ્યુ છે, તેમા હુ કેમ પ્રેમ બાંધુ?

જન્મનુ દુ ખ, જરાનુ દુ ખ, રોગનુ દુ ખ, મરણનુ દુ ખ, કેવળ દુ ખના હેતુ સસારને વિષે છે, ભૂમિ-ક્ષેત્ર, આવાસ, કચન, કુટુબ, પુત્ર, પ્રમદા, બધવ, એ સકળને છાડીને માત્ર કલેશ પામીને આ શરીરથી અવશ્યમેવ જવુ છે, જેમ કિંપાક વૃક્ષના ફળનુ પરિણામ સુખદાયક નથી, એમ ભોગનુ પરિણામ પણ સુખદાયક નથી, જેમ કોઈ પુરુષ મહા પ્રવાસને વિષે અન્ન જળ અગીકાર ન કરે એટલે કે ન લે અને ક્ષુધા તૃષાએ કરીને દુ ખી થાય તેમ ધર્મના અનાચરણથી પરભવને વિષે જતા તે પુરુષ દુ ખી થાય, જન્મ જરાદિકની પીડા પામે, મહા પ્રવાસમા પરવરતાં જે પુરુષ અન્ન જળાદિક લે તે પુરુષ ક્ષુધાતૃષાથી રહિત થઈ સુખને પામે, એમ ધર્મનો આચરનાર પુરુષ પરભવ પ્રત્યે પરવરતા સુખને પામે, અલ્પ કર્મરહિત હોય, અશાતા વેદનીય રહિત હોય હે ગુરુજનો! જેમ કોઈ ગૃહસ્થનુ ઘર પ્રજ્વલિત થાય છે, ત્યારે તે ઘરનો ધણી અમૂલ્ય વસ્ત્રાદિકને લઈ જઈ જીર્ણ વસ્ત્રાદિકને છાડી, રહેવા દે છે, તેમ લોક બળતો દેખીને જીર્ણ વસ્ત્રરૂપ જરા મરણને છાડીને અમૂલ્ય આત્માને તે બળતાથી (તમે આજ્ઞા આપો એટલે હુ) તારીશ"

મૃગાપુત્રના વચન સાભળીને શોકાર્ત્ત થએના એના માતાપિતા બોલ્યાં, "હે પુત્ર! આ તું શુ કહે છે? ચારિત્ર પાળતા બહુ દુર્લભ છે ક્ષમાદિક

ગુણને યતિએ ધરવા પડે છે, રાખવા પડે છે, યત્નાથી સાચવવા પડે છે. સંયતિએ મિત્રમાં અને શત્રુમાં સમભાવ રાખવો પડે છે; સંયતિને પોતાના આત્મા ઉપર અને પરાત્મા ઉપર સમબુદ્ધિ રાખવી પડે છે; અથવા સર્વ જગત્ ઉપર સરખો ભાવ રાખવો પડે છે એવું એ પ્રાણાતિપાત વિરતિ પ્રથમ વ્રત, યાવત્ જીવતાં સુધી, પાળતાં દુર્લભ તે પાળવું પડે છે; સંયતિને સદૈવકાળ અપ્રમાદપણાથી મૃષા વચનનું વર્જવું, હિતકારી વચનનું ભાખવું, એવું પાળતાં દુઃકર બીજું વ્રત્ત અવધારણ કરવું પડે છે; સંયતિને દાંત શોધનને અર્થે એક સળીનું પણ અદત્ત વર્જવું, નિર્વદ્ય અને દોષરહિત ભિક્ષાનું આચરવું, એવું પાળતાં દુઃકર ત્રીજું વ્રત્ત અવધારણ કરવું પડે છે; કામભોગના સ્વાદને જાણવા અને અબ્રહ્મચર્યનું ધારણ કરવું તે ત્યાગ કરીને બ્રહ્મચર્યરૂપ ચોથું વ્રત્ત સયતિને અવધારણ કરવું તેમજ પાળવું બહુ દુર્લભ છે; ધન ધાન્ય, દાસના સમુદાય, પરિગ્રહ મમત્વનું વર્જન, સઘળા પ્રકારના આરંભનો ત્યાગ, કેવળ એ નિર્મમત્વથી પાંચમું મહાવ્રત સંયતિને ધારણ કરવું અતિ વિકટ છે. રાત્રિભોજનનું વર્જન, ઘૃતાદિક પદાર્થનું વાસી રાખવાનું ત્યાગવું, તે અતિ દુઃકર છે."

"હે પુત્ર તું ચારિત્ર ચારિત્ર શું કરે છે? ચારિત્ર જેવી દુઃખપ્રદ વસ્તુ બીજી કયિ છે? ક્ષુધાના પરિષહ સહન કરવા; તૃષાના પરિષહ સહન કરવા; ટાઢના પરિષહ સહન કરવા; ઉષ્ણ તાપના પરિષહ સહન કરવા; ડાંસ મચ્છરના પરિષહ સહન કરવા; આક્રોશ પરિષહ સહન કરવા; ઉપાશ્રયના પરિષહ સહન કરવા, તૃણાદિક સ્પર્શના પરિષહ સહન કરવા; મેલના પરિષહ સહન કરવા. નિશ્ચય માન કે હે પુત્ર! એવું ચારિત્ર કેમ પાળી શકાય? વધના પરિષહ, બંધના પરિષહ, કેવા વિકટ છે? ભિક્ષાચરી કેવી દુર્લભ છે? યાચના કરવી કેવી દુર્લભ છે? યાચના કરવા છતાં ન પમાય એ અલાભ-પરિષહ કેવો દુર્લભ છે? કાયર પુરુષના હૃદયને ભેદી નાખનારું કેશલોચન કેવું વિકટ છે? તું વિચાર કર, કર્મવૈરીપ્રતિ રૌદ્ર એવું બ્રહ્મચર્ય વ્રત્ત કેવું દુર્લભ છે? ખરે! અધીરવત આત્માને એ સઘળાં અતિ અતિ વિકટ છે."

"પ્રિય પુત્ર? તું સુખ ભોગવવાને યોગ્ય છે. અતિ રમણીય રીતે નિર્મળ સ્નાન કરવાને તારું સુકુમાર શરીર યોગ્ય છે. પ્રિય પુત્ર! નિશ્ચય તું ચારિત્ર પાળવાને સમર્થ નથી. યાવત્ જીવતાં સુધી એમાં વિસામો નથી. સંયતિના ગુણનો મહા સમુદાય લોઢાની પેઠે બહુ ભારે છે. સંયમનો ભાર

વહન કરવો અતિ અતિ વિકટ છે. આકાશગંગાને સામે પૂરે જવું જેમ દોહીલું છે, તેમ યૌવન વયને વિષે સંયમ મહાદુઃકર છે. પ્રતિશ્રોત જવું જેમ દુર્લભ છે, તેમ યૌવનને વિષે સંયમ મહાદુર્લભ છે. ભુજાએ કરીને જેમ સમુદ્ર તરવો દુર્લભ છે, તેમ સંયમગુણસમુદ્ર તરવો યૌવનમાં મહાદુર્લભ છે. વેળુનો કવળ જેમ નિઃરસ છે, તેમ સંયમ પણ નિઃરસ છે ખડ્ગધારા પર ચાલવું જેમ વિકટ છે, તેમ તપ આચરવું મહા વિકટ છે. જેમ સર્પ એકાંત દૃષ્ટિથી ચાલે છે, તેમ ચારિત્રમાં ઇર્યાસમિતિ માટે એકાંતિક ચાલવું મહા દુર્લભ છે. હે પ્રિય પુત્ર! જેમ લોઢાના જવ ચાવવા દુર્લભ છે, તેમ સંયમ આચરતાં દુર્લભ છે. જેમ અગ્નિની શિખા પીવી દુર્લભ છે, તેમ યૌવનને વિષે યતિપણું અંગીકાર કરવું મહાદુર્લભ છે. કેવળ મંદ સંઘયણના ધણી કાયર પુરુષે યતિપણું પામવું તેમ પાળવું દુર્લભ છે. જેમ ત્રાજવે કરી મેરુ પર્વત તોલવો દુર્લભ છે, તેમ નિશ્ચળપણાથી, નિઃશંકતાથી દશવિધિ યતિધર્મ પાળવો દુઃકર છે. ભુજાએ કરી સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર જેમ તરવો દુઃકર છે, તેમ જે નથી ઉપશમવંત તેને ઉપશમરૂપી સમુદ્ર તરવો દોહીલો છે."

"હે પુત્ર! શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એ પાંચ પ્રકારે મનુષ્ય સંબંધી ભોગ ભોગવીને ભુક્તભોગી થઈને વૃદ્ધપણામાં તું ધર્મ આચરજે."

માતાપિતાનો ભોગસંબંધી ઉપદેશ સાંભળીને તે મૃગાપુત્ર માતા-પિતા-પ્રત્યે એમ બોલી ઉઠ્યાઃ—

"વિષયની વૃત્તિ ન હોય તેને સંયમ પાળવો કંઈએ દુઃકર નથી. આ આત્માએ શારીરિક અને માનસિક વેદના અશાતારૂપે અનંતવાર સહી છે; ભોગવી છે. મહા દુઃખથી ભરેલી ભયને ઉપજાવનારી અતિ રૌદ્ર વેદના આ આત્માએ ભોગવી છે. જન્મ, જરા, મરણ એ ભયનાં ધામ છે. ચતુર્ગતિરૂપ સંસારાટવિમા ભમતાં અતિ રૌદ્ર દુઃખો મેં ભોગવ્યાં છે. હે ગુરુજનો! મનુષ્ય લોકમાં જે અગ્નિ અતિશય ઉષ્ણ મનાયો છે, તે અગ્નિથી અનંતગણી ઉષ્ણ તાપવેદના નરકને વિષે આ આત્માએ ભોગવી છે. મનુષ્યલોકમાં જે ટાઢ અતિ શીતળ મનાઈ છે, એ ટાઢથી અનંતગણી ટાઢ નરકને વિષે અશાતાએ આ આત્માએ ભોગવી છે. લોહમય ભાજન, તેને વિષે ઉંચા પગ બાંધી નીચું મસ્તક કરીને દેવતાએ વૈક્રિય કરેલા ધુંવાડૂંવા બળતા અગ્નિમાં આક્રંદ કરતાં, આ આત્માએ અત્યુગ્ર દુઃખ ભોગવ્યાં છે. મહાદવના અગ્નિ જેવા મરુ દેશમાં

જેવી વેળુ છે તે વેળુ જેવી વજ્રમય વેળુ કદંબ નામે નદીની વેળુ છે, તે સરખી ઉષ્ણ વેળુને વિષે પૂર્વે મારા આત્માને અનંતવાર બાળ્યો છે."

"આક્રંદ કરતાં પચવાના ભાજનને વિષે પચવાને અર્થે મને અનંતીવાર નાખ્યો છે. નરકમાં મહા રૌદ્ર પરમાધામીઓએ મને મારા કડવા વિપાકને માટે અનંતીવાર ઉંચા વૃક્ષની શાખાએ બાંધ્યો હતો. બંધવ રહિત એવા મને લાંબી કરવતે કરીને છેદ્યો હતો; અતિ તીક્ષ્ણ કંટકે કરીને વ્યાપ્ત ઉંચા શાલ્મલિ વૃક્ષને વિષે બાંધીને મહા ખેદ પમાડ્યો હતો. પાશે કરીને બાંધી આઘો પાછો ખેંચવે કરી મને અતિ દુઃખી કર્યો હતો. મહા અસહ્ય કોલ્હને વિષે શેલડીની પેઠે આક્રંદ કરતો હું અતિ રૌદ્રતાથી પીડાયો હતો. એ ભોગવવું પડ્યું તે માત્ર મારાં અશુભ કર્મના અનંતીવારના ઉદયથી જ હતું. શ્વાનનેરૂપે સામનામાં પરમાધામીએ કીધો. શબલ નામા પરમાધામીએ તે શ્વાનરૂપે મને ભોંયપર પાડ્યો; જીર્ણ વસ્ત્રની પરે ફાડ્યો; વૃક્ષની પરે છેદ્યો; એ વેળા હું અતિ અતિ તરફડતો હતો."

"વિકાળ ખડ્ગે કરી, ભાલાએ કરી, તથા બીજાં શસ્ત્રવડે કરી મને તે પ્રચંડીઓએ વિખંડ કીધો હતો. નરકમાં પાપકર્મે જન્મ લઈને વિષમ જાતિના ખંડનું દુઃખ ભોગવ્યામાં મણા રહી નથી. પરતંત્રે કરી અનંત પ્રજ્વલિત રથમાં રોઝની પેઠે પરાણે મને જોતર્યો હતો. મહિષની પેઠે દેવતાના વૈક્રિય કરેલા અગ્નિમાં હું બળ્યો હતો. ભડથુ થઈ અશાતાથી અત્યુગ્ર વેદના ભોગવતો હતો. ઢંક–ગિધ નામના વિકાળ પક્ષિયોની સાણસા સરખી ચાંચથી ચુંથાઈ અનંત વલવલાટથી કાયર થઈ હું વિલાપ કરતો હતો. તૃષાને લીધે જલપાનનું ચિંતવન કરી વેગમાં દોડતાં, વૈતરણીનું છરપલાની ધાર જેવું અનંત દુઃખદ પાણી પામ્યો હતો. જેનાં પાંદડાં તીવ્ર ખડ્ગની ધાર જેવાં છે, મહા તાપથી જે તપી રહ્યું છે તે અસિપત્રવન હું પામ્યો હતો; ત્યાં આગળ પૂર્વકાળે મને અનંતવાર છેદ્યો હતો. મુદ્ગરથી કરી, તીવ્ર શસ્ત્રથી કરી, ત્રિશૂલથી કરી, મુશળથી કરી, તેમજ ગદાથી કરીને મારાં ગાત્ર ભાંગ્યાં હતાં. શરણરૂપ સુખવિના હું અશરણરૂપ અનંત દુઃખ પામ્યો હતો. વસ્ત્રની પેઠે મને છરપલાની તિક્ષ્ણ ધારે કરી, પાળીએ કરી અને કાતરણીએ કરી કાપ્યો હતો. મારા ખંડો ખંડ કટકા કર્યા હતા. મને ત્રિચ્છો-છેદ્યો હતો. ચરરર કરતી મારી ત્વચા ઉતારી હતી. એમ હું અનંત દુઃખ પામ્યો હતો."

"પરવશતાથી મૃગની પેઠે અનંતવાર પાશમાં હું સપડાયો હતો. પરમાધામીએ મને મગરમચ્છરૂપે જાળ નાંખી અનંત વેળા દુઃખ આપ્યું હતું. સિંચાણારૂપે પંખીની પેઠે જાળમાં બાંધી અનંતવાર મને હણ્યો હતો. ફરશી ઇત્યાદિક શસ્ત્રથી કરીને મને અનંતીવાર વૃક્ષની પેઠે કુટીને મારા સૂક્ષ્મ છેદ કર્યા હતા. મુદ્ગરાદિકના પ્રહારવતી લોહકાર જેમ લોહને ટીપે તેમ મને પૂર્વકાળે પરમાધામીઓએ અનંતીવાર ટીપ્યો હતો. તાંબું, લોઢું અને શીસું અગ્નિથી ગાળી તેનો કળકળતો રસ મને અનંતવાર પાયો હતો. અતિ રૈદ્રતાથી તે પરમાધામીઓ મને એમ કહેતા હતા કે, પૂર્વભવમાં તને માંસ પ્રિય હતું તે લે આ માંસ. એમ મારા શરીરના ખંડોખંડ કટકા મેં અનંતીવાર ગળ્યા હતા. મદ્યની વલ્લભતા માટે પણ એથી કંઈ ઓછું દુઃખ પડયું નહોતું. એમ મેં મહા ભયથી, મહા ત્રાસથી અને મહા દુઃખથી કંપાયમાન કાયાએ કરી અનંત વેદના ભોગવી હતી. જે સહન કરતાં અતિ તીવ્ર, રૌદ્ર અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ સ્થિતિની વેદના, સાંભળતાં પણ અતિ ભયંકર, અનંતવાર તે નરકમાં મેં ભોગવી હતી. જેવી વેદના મનુષ્યલોકમાં છે તેવી દેખાતી પણ તેથી અનંતગણી અધિક અશાતાવેદની નરકને વિષે રહી હતી. સર્વે ભવને વિષે અશાતાવેદની મેં ભોગવી છે. મેષાનુમેષ માત્ર પણ ત્યાં શાતા નથી."

એ પ્રમાણે મૃગાપુત્રે વૈરાગ્યભાવથી સંસારપરિભ્રમણ દુઃખ કહ્યાં. એના ઉત્તરમાં તેનાં જનક જનેતા એમ બોલ્યાં કે, "હે પુત્ર! જો તારી ઇચ્છા દિક્ષા લેવાની છે તો દિક્ષા ગ્રહણ કર; પણ ચારિત્રમાં રોગોત્પત્તિ વેળા વૈદક કોણ કરશે? દુઃખનિવૃત્તિ કોણ કરશે? એ વિના બહુ દોહીલું છે." મૃગાપુત્રે કહ્યું, "એ ખરું, પણ તમે વિચારો કે અટવીમાં મૃગ તેમજ પખી એકલું હોય છે, તેને રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેનું વૈદું કોણ કરે છે? જેમ વનમાં મૃગ વિહાર કરે છે તેમ હું ચારિત્રવનમાં વિહાર કરીશ, અને સપ્તદશ ભેદે શુદ્ધ સંયમનો અનુરાગી થઈશ. દ્વાદશ પ્રકૃતિ તપ આચરીશ; તેમજ મૃગચર્યાથી વિચરીશ. મૃગને વનમાં રોગનો ઉપદ્રવ થાય છે, ત્યારે તેનું વૈદું કોણ કરે છે?" એમ પુનઃ કહી તે બોલ્યા કે "કોણ તે મૃગને ઔષધ દે છે? કોણ તે મૃગને આનંદ, શાંતિ અને સુખ પૂછે છે? કોણ તે મૃગને આહાર જળ આણી આપે છે? જેમ તે મૃગ ઉપદ્રવમુક્ત થયા પછી ગહનવને જ્યાં સરોવર હોય છે ત્યાં જાય છે, તૃણપાણી આદિનું સેવન કરીને પાછું જેમ તે મૃગ વિચરે છે તેમ હું વિચરીશ. સારાંશ, એ રૂપ મૃગચર્યા હું આચરીશ. એમ

હું મૃગની પેઠે સંયમવંત હોઈશ. અનેક સ્થળે વિચરતો યતિ મૃગની પેઠે અપ્રતિબદ્ધ રહે. મૃગની પેઠે વિચરીને, મૃગચર્યા સેવીને સાવદ્ય ટાળીને યતિ વિચરે. જેમ મૃગ તૃણ જળાદિકની ગૌચરી કરે તેમ યતિ ગૌચરી કરીને સંયમભાર નિર્વાહ કરે. દુરાહાર માટે ગૃહસ્થને હીલે નહીં નિંદા કરે નહીં એવો સંયમ હું આચરીશ." "एवं पुत्ता जहासुखं—હે પુત્ર! જેમ તને સુખ થાય તેમ કરો!" એમ માતા પિતાએ અનુજ્ઞા આપી. અનુજ્ઞા મળ્યા પછી મમ વભાવ છેદીને જેમ મહાનાગ કંચુક ત્યાગી ચાલ્યો જાય છે, તેમ તે મૃગાપુત્ર સંસાર ત્યાગી સંયમધર્મમાં સાવધાન થયા. કંચન, કામિની, મિત્ર, પુત્ર જ્ઞાતિ અને સગાસંબંધીના પરિત્યાગી થયા. વસ્ત્રને ધુણી જેમ રજ ખંખેરી નાખીએ તેમ તે સઘળા પ્રપંચ ત્યાગીને દિક્ષા લેવાને માટે નીકળી પડ્યા. પવિત્ર પાંચ મહાવ્રતયુક્ત થયા. પંચ સમિતિથી સુશોભિત થયા. ત્રિગુપ્તાનુગુપ્ત થયા. બાહ્યાભ્યંતરે દ્વાદશ તપથી સંયુક્ત થયા. મમત્વરહિત થયા—નિરહંકારી થયા, સ્ત્રિયાદિકના સંગરહિત થયા. સર્વાત્મભૂતમાં એનો સમાન ભાવ થયો. આહાર જળ પ્રાપ્ત થાઓ કે ન થાઓ, સુખ ઉપજો કે દુઃખ, જીવિતવ્ય હો કે મરણ હો, કોઈ સ્તુતિ કરો કે કોઈ નિંદા કરો, કોઈ માન દ્યો કે અપમાન દ્યો, તે સઘળાપર તે સમભાવી થયા. રીદ્ધિ રસ અને સુખ એ ત્રિગારવના અહંપદથી તે વિરક્ત થયા. મનદંડ, વચનદંડ અને તનદંડ નિવર્ત્તાવ્યા. ચાર કષાયથી વિમુક્ત થયા. માયાશલ્ય, નિદાનશલ્ય તથા મિથ્યાત્વશલ્ય એ ત્રિશલ્યથી તે વિરાગી થયા. સપ્ત મહાભયથી તે અભય થયા. હાસ્ય અને શોકથી નિવર્ત્યા. નિદાનરહિત થયા. રાગદ્વેષરૂપી બંધનથી છૂટી ગયા. વાંછારહિત થયા. સર્વ પ્રકારના વિનાસથી રહિત થયા, કરવાલથી કોઈ કાપે અને કોઈ ચંદન વિલેપન કરે તેપર સમભાવી થયા. પાપ આવવાના સઘળા દ્વાર તેણે રુંધ્યા. શુદ્ધ અંતઃકરણસહિત ધર્મધ્યાનાદિક વ્યાપારે તે પ્રશસ્ત થયા. જિનેંદ્ર શાસનતત્ત્વ પરાયણ થયા. જ્ઞાને કરી, આત્મચારિત્રે કરી, સમ્યક્ત્વે કરી, તપે કરી, પ્રત્યેક મહાવ્રતની પાંચ ભાવના એમ પાંચ મહાવ્રતની પચીસ ભાવનાએ કરી અને નિર્મળતાએ કરી તે અનુપમ વિભૂષિત થયા. સમ્યક્ પ્રકારથી ઘણા વર્ષ સુધી આત્મચારિત્ર પરિસેવીને એક માસનું અનશન કરીને તે મહાજ્ઞાની યુવરાજ મૃગાપુત્ર પ્રધાન મૌક્ષગતિએ પરવર્યા.

પ્રમાણશિક્ષા:—તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરેલી દ્વાદશ ભાવનામાંની સંસારભાવનાને દૃઢ કરવા મૃગાપુત્રનું ચરિત્ર અહીં વર્ણવ્યું

સંસારાટવિમાં પરિભ્રમણ કરતાં અનંત દુ:ખ છે એ વિવેકસિદ્ધ છે, અને એમાં પણ મેષાનુમેષ જેમાં સુખ નથી એવી નરકાધોગતિના અનંત દુઃખ યુવજ્ઞાની યોગીદ્ર મૃગાપુત્રે જનકજનેતાપ્રતિ વર્ણવ્યા છે, તે કેવળ સંસાર મુક્ત થવાનો વિરાગી ઉપદેશ પ્રદર્શિત કરે છે. આત્મચારિત્ર અવધારણ કરતા તપપરિષહાદિકના બહિર્દુ:ખને દુ:ખ માન્યુ છે; અને મહાધોગતિના પરિભ્રમણરૂપ અનંત દુ:ખને બહિર્ભાવ મોહિનીથી સુખ માન્યું છે, એ જો કેવી ભ્રમવિચિત્રતા છે? આત્મચારિત્રનું દુ:ખ તે દુ:ખ નહીં પણ પરમ સુખ છે, અને પરિણામે અનંત સુખતરંગ પ્રાપ્તિનુ કારણ છે, તેમજ ભોગવિલાસાદિકનું સુખ તે ક્ષણિક અને બહિર્દૃશ્ય સુખ તે કેવળ દુ:ખ જ છે પરિણામે અનંત દુ:ખનું કારણ છે, એમ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરવા મહાજ્ઞાની મૃગાપુત્રનો વૈરાગ્ય અહીં દર્શાવ્યો છે એ મહાપ્રભાવિક, મહાયશોમાન મૃગાપુત્રની પેઠે તપાદિક અને આત્મચારિત્ર દિક શુદ્ધાચરણ કરે, તે ઉત્તમ સાધુ ત્રિલોકમા પ્રસિદ્ધ અને પ્રધાન એવી પરમ સિદ્ધિદાયક સિદ્ધગતિને પામે સમારમમત્વને દુ:ખવૃદ્ધિરૂપ માની તત્ત્વજ્ઞાનીઓ તે મૃગાપુત્રની પેઠે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ દિવ્ય ચિંતામણિને પરમ સુખ અને પરમાનંદને કારણે આરાધે છે.

મહર્ષિ મૃગાપુત્રનુ સર્વોત્તમ ચરિત્ર (સંસારભાવનારૂપે) સંસારપરિભ્રમણનિવૃત્તિનો, અને તેની સાથે અનેક પ્રકારની નિવૃત્તિનો ઉપદેશ કરે છે; એ ઉપરથી નિવૃત્તિબોધ અન્તર્દર્શનનુ નામ રાખી આત્મચારિત્રની ઉત્તમતા વર્ણવતા આ મૃગાપુત્ર ચરિત્ર અહીં આગળ પૂર્ણતા પામે છે સંસારભ્રમણનિવૃત્તિ અને સાવદ્ય ઉપકરણ નિવૃત્તિનો પવિત્ર વિચાર તત્ત્વજ્ઞાનીઓ નિરંતર કરે છે.[1]

અષ્ટમ ચિત્ર.

આશ્રવભાવના.

દ્વાદશ અવિરતિ, ષોડશ કષાય, નવ નોકષાય, પંચ મિથ્યાત્વ અને પંચદશ યોગ એ સઘળા મળી સત્તાવન આશ્રવદ્વાર એટલે પાપને પ્રવેશ કરવાનાં પ્રનાળ છે.

---

૧ ઇતિ અન્તર્દર્શને મહાગ ભાવનારૂપ ષષ્ટ ચિત્રે મૃગાપુત્ર ચરિત્ર સમાપ્ત

દૃષ્ટાંત¹—મહાવિદેહમા વિશાળ પુંડરિકિણી નગરીના રાજ્યસિંહાસનપર પુંડરિક અને કુંડરિક બે ભાઈઓ સ્થિર હતા એક વેળા મહા તત્ત્વવિજ્ઞાની મુનિરાજ વિહાર કરતા ત્યા આવ્યા મુનિના વૈરાગ્ય વચનામૃતથી કુંડરિક દિક્ષાનુરક્ત થયો, અને ઘેર આવ્યા પછી પુંડરિકને રાજ સોંપી ચારિત્ર અંગીકૃત કર્યું સરસનિરસ આહાર કરતા થોડા કાળે તે રોગગ્રસ્ત થયો, તેથી તે ચારિત્રપરિણામે ભગ્ન થયો પુંડરિકિણી મહાનગરીની અશોકવાડીમા આવીને એણે ઉઘો મુખપટી વૃક્ષે વળગાડી મૂક્યા નિરંતર તે પરિચિંતવન કરવા મડ્યો કે પુંડરિક મને રાજ આપશે કે નહીં આપે? વનરક્ષકે કુંડરિકને ઓળખ્યો તેણે જઈને પુંડરિકને વિદિત કર્યું કે, આકુલ વ્યાકુલ થતો તમારો ભાઈ અશોક બાગમા રહ્યો છે પુંડરિકે આવી કુંડરિકના મનોભાવ જોયા, અને તેને ચારિત્રથી ડોલતો બચાઈ કેટલોક ઉપદેશ આપી પછી રાજ સોંપી દઈને ઘેર આવ્યો કુંડરિકની આજ્ઞાને સામત કે મત્રિ કોઈ અવગણન ન કરતા, તેણે સહસ્ર વર્ષ પ્રવર્જ્યા પાળી પતિત થયો તે તેને માટે ધિક્કારતા હતા કુંડરિકે રાજમા આવ્યા પછી અતિ આહાર કર્યો રાત્રિએ એથી કરીને તે બહુ પીડાયો અને વમન થયું, અભાવથી પાસે કોઈ આવ્યું નહીં, એથી તેના મનમા પ્રચંડભાવ આવ્યો તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, આ દરદથી મને જો શાતિ થાય તો પછી પ્રભાતે એ સઘળાને હું જોઈ લઈશ એના મહા દુર્ધ્યાનથી મરીને સાતમી નરકે તે અપયઠ્ઠાણ પાથડે તેત્રિશ સાગરોપમને આયુષ્યે અનંત દુ ખમા જઈને ઉપજ્યો કેવા વિપરીત આશ્રવદ્વાર!¹

અષ્ટમ ચિત્ર.

સંવર-ભાવના

સમ્વર ભાવના —ઉપર કહ્યા તે આશ્રવદ્વાર, અને પાપપ્રનાલને સર્વ પ્રકારે રોકવા તે—(આવતા કર્મ સમૂહને અટકાવવા)—સમ્વરભાવ

દૃષ્ટાંત:—(૧) (કુંડરિકનો અનુસંધ) કુંડરિકના મુખપટ્ટિ ઇત્યાદિક સાજને ગ્રહણ કરીને પુંડરિકે નિશ્ચય કર્યો કે મારે મહર્ષિ ગુરુ કને જવ અને ત્યાર પછી જ અન્નજળ ગ્રહણ કરવા અણવાણે ચરણે પરવરતા પગના કકર કંટક ખુચવાથી લોહીની ધારાઓ ચાલી તોપણ તે ઉત્તમ ધ્યાને

---

૧ ઇતિ સપ્તમ ચિત્રે આશ્રવભાવના સમાપ્ત.

સમતા ભાવે રહ્યો. એથી એ મહાનુભાવ પુંડરિક ચ્યવિને સમર્થ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને તેત્રીશ સાગરોપમના અત્યુગ્ર આયુષ્યે દેવરૂપે ઉપજ્યો. આશ્રવથી શી કુંડરિકની દુઃખદશા? અને સમ્વરથી શી પુંડરિકની સુખદશા!!

દૃષ્ટાંત:—(૨)—શ્રી વજ્રસ્વામી કેવળ કંચનકામિનીના દ્રવ્યભાવથી પરિત્યાગી હતા. એક શ્રીમંતની રુકિમણી નામની મનોહારિણી પુત્રી વજ્રસ્વામીના ઉત્તમ ઉપદેશને શ્રવણ કરીને મોહિત થઈ. ઘેર આવી માત પિતાને કહ્યું કે, જો હું આ દેહે પતિ કરું તો માત્ર વજ્રસ્વામીને જ કરું, અન્યની સાથે સંલગ્ન થવાની મારે પ્રતિજ્ઞા છે. રુકિમણીને તેનાં માતાપિતાએ ઘણુંએ કહ્યું, 'ઘેલી! વિચાર તો ખરી કે, મુનિરાજ તે વળી પરણે? એણે તો આશ્રવદ્વારની સત્ય પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરી છે.' તો પણ રુકિમણીએ કહ્યું ન માન્યું. નિરૂપાયે ધનાવા શેઠે કેટલુંક દ્રવ્ય અને સુરૂપા રુકિમણીને સાથે લીધી; અને જ્યાં વજ્રસ્વામી વિરાજતા હતા ત્યાં આવીને કહ્યું કે, 'આ લક્ષ્મી છે તેનો તમે યથારુચિ ઉપયોગ કરો; અને વૈભવ વિલાસમાં વાપરો; અને આ મારી મહા સુકોમલા રુકિમણી નામની પુત્રીથી પાણી ગ્રહણ કરો;' એમ કહીને તે પોતાને ઘેર આવ્યો.

યૌવનસાગરમાં તરતી અને રૂપના અંબારરૂપ રુકિમણીએ વજ્રસ્વામીને અનેક પ્રકારે ભોગ સમ્બન્ધી ઉપદેશ કર્યો; ભોગનાં સુખ અનેક પ્રકારે વર્ણવી દેખાડ્યાં; મનમોહક હાવભાવ તથા અનેક પ્રકારના અન્ય ચળાવવાના ઉપાય કર્યા; પરંતુ તે કેવળ વૃથા ગયા; મહા સુંદરી રુકિમણી પોતાના મોહકટાક્ષમાં નિષ્ફળ થઈ. ઉગ્રચરિત્ર વિજયમાન વજ્રસ્વામી મેરુની પેઠે અચળ અને અડોલ રહ્યા. રુકિમણીનાં મન, વચન અને તનના સર્વ ઉપદેશ અને હાવભાવથી તે લેશમાત્ર પીગળ્યા નહીં. આવી મહાવિશાળ દૃઢતાથી રુકિમણીએ બોધ પામી નિશ્ચય કર્યો કે, આ સમર્થ જિતેંદ્રિય મહાત્મા કોઈ કાળે ચલિત થનાર નથી. લોહ પત્થર પીગળાવવા સુલભ છે, પણ આ મહાપવિત્ર સાધુ વજ્રસ્વામીને પીગળાવવા સમ્બંધીની આશા નિરર્થક છતાં અધોગતિના કારણરૂપ છે. એમ સુવિચારી તે રુકિમણીએ પિતાએ આપેલી લક્ષ્મીને શુભ ક્ષેત્રે વાપરીને ચારિત્રને ગ્રહણ કર્યું; મન, વચન અને કાયાને અનેક પ્રકારે દમન કરી આત્માર્થ સાધ્યો. એને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ સમ્વરભાવના કહે છે.[1]

---

૧ ઇતિ અષ્ટમ ચિત્રે સમ્વરભાવના સમાપ્ત.

નવમ ચિત્ર.

નિર્જરાભાવના.

દ્વાદશ પ્રકારનાં તપવડે કરી કર્મઓઘને બાળીને ભસ્મીભૂત કરી નાંખીએ, તેનુ નામ નિર્જરાભાવના કહેવાય છે. તપના બાર પ્રકારમાં છ બાહ્ય અને છ આભ્યતર પ્રકાર છે અનશન, ઉણોદરી, વ્રતિસંક્ષેપ, રસપરિત્યાગ, કાયક્લેશ અને પ્રતિસલીનતા એ છ બાહ્ય તપ છે. પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, શાસ્ત્રપઠન, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ એ છ આભ્યતર તપ છે. નિર્જરા બે પ્રકારે છે. એક અકામ નિર્જરા અને દ્વિતીય સકામ નિર્જરા. નિર્જરાભાવનાપર એક વિપ્રપુત્રનું દૃષ્ટાંત કહીશું

દૃષ્ટાંતઃ—કોઈ બ્રાહ્મણે પોતાના પુત્રને સપ્તવ્યસનભક્ત જાણીને પોતાને ઘેરથી કાઢી મૂક્યો. તે ત્યાથી નીકળી પડ્યો અને જઈને તેણે તસ્કરમંડળીથી સ્નેહસબધ જોડ્યો તે મડળીના અગ્રેસરે તેને સ્વકામનો પરાક્રમી જાણીને પુત્ર કરીને સ્થાપ્યો. એ વિપ્રપુત્ર દુષ્ટદમન કરવામા દૃઢપ્રહારી જણાયો. એ ઉપરથી એનું ઉપનામ દૃઢપ્રહારી કરીને સ્થાપ્યુ તે દૃઢપ્રહારી તસ્કરમાં અગ્રેસર થયો નગર ગ્રામ ભાગવામા બલવત્તર છાતીવાળો ઠર્યો તેણે ઘણા પ્રાણીઓના પ્રાણ લીધા. એક વેળા પોતાના સગતિસમુદાયને લઈને તેણે એક મહા નગર લૂટ્યુ દૃઢપ્રહારી એક વિપ્રને ઘેર બેઠો હતો. તે વિપ્રને ત્યા ઘણા પ્રેમભાવથી ક્ષીર-ભોજન કર્યું હતુ તે ક્ષીર ભોજનના ભાજનને તે વિપ્રના મનોર્થિ બાળકડા વિંટાઈ વળ્યા હતા દૃઢપ્રહારી તે ભાજનને અડકવા મડ્યો, એટલે બ્રાહ્મણીએ કહ્યુ, 'એ મૂર્ખના મહારાજા ! અભડાવ કા ? અમારે પછી કામ નહીં આવે, એટલુ પણ તુ સમજતો નથી ?' દૃઢપ્રહારીને આ વચનથી પ્રચડ ક્રોધ વ્યાપ્યો અને તેણે તે દીન સ્ત્રીને કાળ ધર્મ પમાડી. નહાતો નહાતો બ્રાહ્મણ સહાયતાએ ધાયો, તેને પણ તેણે પરભવ પ્રાપ્ત કર્યો. એટલામા ઘરમાથી ગાય દોડતી આવી, અને તેણે શીંગડે કરી દૃઢપ્રહારીને મારવા માંડ્યો, તે મહા દુષ્ટે તેને પણ કાળનેસ્વાધીન કરી એ ગાયના પેટમાથી એક વાછરડુ નીકળી પડ્યુ. તેને તરફડતુ દેખી દૃઢપ્રહારીના મનમા બહુ બહુ પશ્ચાત્તાપ થયો. મને ધિક્કાર છે કે મેં મહાઘોર હિંસાઓ કરી ! મારો એ મહાપાપથી ક્યારે છૂટકો થશે ? ખરે ! આત્મસાર્થક સાધવામા જ શ્રેય છે !

એવી ઉત્તમ ભાવનાએ તેણે પચમુષ્ટિ કેશલુચન કર્યું નગરની ભાગોળે આવી ઉગ્ર કાયોત્સર્ગે રહ્યા આખા નગરને પૂર્વે સતાપરૂપ થયા હતા, એથી લોકોએ એને બહુ વિધે સનાપવા માડ્યા જતા આવતાના ધૂળ-ઢેફા અને પથ્થર, ઇટાળા અને તરવારની મુષ્ટિક વડે તે અતિ સતાપ પ્રાપ્ત થયા ત્યા આગળ લોકસમુદાયે દોઢ મહિના સુધી તેને પરાભવ્યા, પછી થાક્યા, અને મૂકી દીધા દૃઢપ્રહારી ત્યાથી કાયોત્સર્ગ પાળી બીજી ભાગોળે એવા જ ઉગ્ર કાયો સર્ગથી રહ્યા તે દિશાના લોકોએ પણ એમજ પરાભવ્યા, દોઢ મહિને છ્છેડી મૂકી દીધા ત્યાથી કાયોત્સર્ગ પળી દૃઢપ્રહારી ત્રીજી પોળે રહ્યા તેઓએ પણ મટા પગાભવ આપ્યો, ત્યાથી દોઢ મહિને મૂકી દીધાથી ચોથી પોગે દોઢ માસ સુધી રહ્યા ત્યા અનેક પ્રકારના પરિષહને સહન કરીને તે ક્ષમાધર રહ્યા છઠ્ઠ માસે અનંત કર્મસમુદાયને બાળી વિશોધી વિશોધીને તે કર્મરહિત થયા સર્વ પ્રકારના મમત્વનો તેણે ત્યાગ કર્યો અનુપમ કનવજ્ઞાન પામીને તે મુક્તિના અનત સુખાન યુક્ત થયા એ નિર્જરાભાવના દૃઢ થઈ હવે—

દશમ ચિત્ર.

લોકસ્વરૂપભાવના.

લોકસ્વરૂપભાવના –એ ભાવનાનુ સ્વરૂપ અહીં આગળ સક્ષેપમા કહેવાનુ છે જેમ પુરુષ બે હાથ દઈ પગ પહોળા કરી ઉભો રહે તેમ લોકનાલ કિંવા લોકસ્વરૂપ જાણુ નિરુછા થાળને આ કારે તે લોકસ્વરૂપ છે કિંવા માદલને ઊભા મૂક્યા સમાન છે નીચે ભુવનપતિ વ્યતર અને સાત નરક છે, ત્રિછે અઢી દ્વીપ આવી રહ્યા છે ઉચે બાર દેવલોક, નવ ગ્રૈવેયક, પાચ અનુત્તર વિમાન અને તે પર અનત સુખમય પવિત્ર સિદ્ધગતિની પડોશી સિદ્ધશિલા છે તે લોકાલોક પ્રકાશક સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી અને નિરૂપમ કેવલ્ય જ્ઞાનીઓએ ભાખ્યુ છે સક્ષેપે લોકસ્વરૂપ ભાવના કહેવાઈ

પાપ પ્રનાળને રોકવા મટે આશ્રવભાવના અને સંવરભાવના, તપ મહાફલી મટે નિર્જરાભાવના અને લોકસ્વરૂપનુ કિંચિત્ તત્ત્વ જાણવા માટે લોકસ્વરૂપભાવના આ દર્શને આ ચાર ચિત્રે પૂર્ણતા પામી [1]

[ભાવનાબોધ સમાપ્ત.]

---

૧ દશમ ચિત્ર સમાપ્ત.

જ્ઞાન ધ્યાન વૈરાગ્યમય,
ઉત્તમ જહાં વિચાર;
એ ભાવે શુભ ભાવના,
તે ઉતરે ભવપાર.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખંડ ૬ ઠો

મોક્ષમાળા

નિવેદન.

આ 'બાલાવબોધ મોક્ષમાળા' ગ્રંથ શ્રીમદે સોળ વર્ષની ઉમ્મરે ત્રણ દહાડામાં શ્રી વવાણીઆ વિષે રચ્યો હતો, મોક્ષમાળાની શ્રેણી ત્રણ ભાગે કરવાનો શ્રીમદનો વિચાર આ સમયે હતો એમ આ બાલાવબોધ ભાગની મુખમુદ્રાના આ શબ્દો "યોજના બાલાવબોધરૂપ છે, વિવેચન અને પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગ ભિન્ન છે. આ એમાંનો એક કકડો છે; છતાં સામાન્ય તત્ત્વરૂપ છે." ઉપરથી જણાય છે. 'વિવેચન' અને 'પ્રજ્ઞાવબોધ' નો ભાગ શ્રીમદે લખવા ધારેલો છતાં તે લખાયો નથી; પણ 'પ્રજ્ઞાવબોધ'ની સંકળના શ્રીમદે પોતાની અસ્વાસ્થ્ય પ્રકૃત્તિ વેળાએ શ્રી વઢવાણ કેમ્પ મુકામે સ્થિતિ હતી ત્યારે લખાવેલ, જે અમે પાછળ 'પ્રજ્ઞાવબોધ સંકળના' તરીકે આપેલ છે.

આ ગ્રંથ લખાયા પછી બે વર્ષે એટલે સંવત ૧૯૪૩ ના અશાડ શુદ ૨, (હાલારી નવી સાલ બેસતાં) ને રોજ છપાઈ બહાર પડ્યો હતો. આ ગ્રંથની દ્વિતીયાવૃત્તિ સંવત ૧૯૫૮ માં બહાર પડી હતી, પણ સંવત ૧૯૫૬-૫૭ માં શ્રીમદના અસ્વાસ્થ્ય સમયે છપાતી હતી; જે શ્રીમદની દૃષ્ટિ તળે તે વખતે નીકળી ગયેલ; અને તેમાં કોઈ કોઈ સ્થળે શબ્દ રચના અને વાક્ય રચનામાં તેમણે ફેરફાર કરાવેલ. તૃતીયાવૃત્તિ સંવત ૧૯૬૨ માં શ્રી પરમશ્રુતપ્રભાવકમંડળ તરફથી બહાર પડેલ; જે ભાઈ મનસુખલાલ કીરતચંદે સંશોધિત કરેલ અને તેમાં તેમણે ઘણે ઠેકાણે ભાષાશૈલીમાં સુધારા વધારા કરેલ છે. જો કે તેમ કરતાં મૂળ આશય કાયમ રાખ્યો છે. શ્રીમદની મૂળકૃતિ કાયમ રાખવા અને તે વચનો (૧૬ વર્ષનો) તેમનો ક્ષયોપશમ સૂચવવા અર્થે અમે ત્રીજી આવૃત્તિમાં થયેલો સુધારો વધારો આ આવૃત્તિમાં આપેલ નથી, પણ પ્રથમાવૃત્તિ પ્રમાણે મુદ્રિત કરાવેલ છે. દ્વિતીયાવૃત્તિમાં થયેલ ફેરફાર નીચે ટિપ્પણમાં 'દ્વિતીયાવૃત્તિ પાઠાન્તર' તરીકે આપેલ છે.

ધર્મ વિષયના પ્રવેશકોને માટે યોજાયેલ આ 'બાલાવબોધ' ભાગની યોજનાનું મનન શ્રીમદની આ વચનું શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણ અનુમાનવાનું એક સાધન ગણી શકાય.

ઘાટકોપર,
અક્ષયતૃતીયા,
સં૦ ૧૯૯૨.

હેમચંદ ટોકરશી મહેતા.

ઉપોદ્‌ઘાત.

નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને અનુકૂળ થઈ સ્વલ્પતાથી આ ગ્રંથ ગુંથું છઉં. પ્રત્યેક શિક્ષા વિષયરૂપી મણિકાથી આ પૂર્ણાહુતિ પામશે. આડંબરી નામ એ જ ગુરુત્વનું કારણ છે, એમ સમજતાં છતાં પરિણામે અપ્રભુત્વ રહેલું હોવાથી એમ કરેલું છે તે ઉચિત થાઓ! ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ સુશીલનો ઉપદેશ કરનારા પુરુષો કંઈ ઓછા થયા નથી; તેમ આ ગ્રંથ કંઈ તેથી ઉત્તમ વા સમાનતારૂપ નથી; પણ વિનયરૂપે તે ઉપદેશકોના ધુરંધર પ્રવચનો આગળ કનિષ્ઠ છે. આ પણ પ્રમાણભૂત છે કે, પ્રધાન પુરુષની સમીપ અનુચરનું અવશ્ય છે; તેમ તેવા ધુરંધર ગ્રંથનું ઉપદેશબીજ રોપાવા, અંતઃકરણ કોમળ કરવા આવા ગ્રંથનું પ્રયોજન છે.

---

*અર્પણ પત્રઃ–પુણ્ય પ્રભાવક સુજ્ઞ ધર્માનુરાગી ભાઈ શ્રી નેમચંદભાઈ વસનજી (માંગરોળ નિવાસી), મુંબઈ.—આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરાવવામાં આપની પુરેપુરી આકાંક્ષા હતી. તેમ એ માટે આપે પુરતું ઉત્તેજન પણ આપ્યું છે જિનેશ્વર ભગવાનના પ્રણિત કરેલા તત્ત્વપર આપનો બહુ અનુરાગ છે, ધર્મ અને ધર્મશ્રેષ્ઠિયોની ઉન્નતી જોવાની આપની બહુ અભિલાષા છે ઉદારતાનો આપનો ગુણ સ્તુતિપાત્ર છે આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કર્તાને માટે આપે ઉપકાર બુદ્ધિ દર્શાવી તેમજ મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી સત્ય વસ્તુ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા રાખો છો જૈન જ્ઞાનશાળા સ્થાપવા મુંબઈ ખાતે આપનું પ્રયોજન ચાલુ છે ઇ૦ ઇ૦ સુંદર કારણોથી પ્રસિદ્ધ કર્તાએ આ ગ્રંથ આપને બહુ માનપૂર્વક અર્પણ કર્યો છે

*આશ્રય પત્રઃ—આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામા મોટામા મોટો આશ્રય તો શેઠ નેમચંદ વસનજીનો છે પરન્તુ એથી પ્રથમ અને પ્રબળ આશ્રય એક સુજ્ઞબાઈએ પણ આપ્યો છે, તેથી તેઓનો ઉપકાર ભૂલી જવો ઉચિત નથી એ બાઈ તે મોરબીના સુવક બહાદુર મરહુમ મંત્રિ કીરચંદ વખતચંદના પત્નિ અને રાજકોટ નિવાસી શા ઓધવજી ખીમજીના પુત્રી છે એ બાઈના સ્વર્ગવાસી પુત્ર ધેવાભાઈના સ્મરણાર્થે એક ઉત્તમ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધમા મૂકવાનો એમનો હેતુ હશે, અને શોધ વિશોધથી એ સંબધી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્તાને કહ્યુ, તે સાથે સહર્ષ સારો આશ્રય આપ્યો આવા શુભ કામમા એઓનો ઉત્તમ પ્રયાસ થાય એ બહુ વખાણવા લાયક છે બાઈવર્ગમા એ ડહાપણ આ દેશમા ઓછું જ છે મરહુમ કીરચંદ વખતચંદ ૧૯૨૦ મા પરલોક પ્રાપ્ત થયા એઓ જૈન ધર્મના ઉત્સાહી અને એક પ્રકારના ભાવિક હતા એઓએ મોરબીના પ્રધાન પદમા

---

* મોક્ષમાળાની પ્રથમાવૃત્તિમા શ્રીમદે આપેલ અર્પણપત્ર તથા આશ્રયપત્ર અમે અત્રે આપીએ છીએ —સશોધક

આ પ્રથમ દર્શન અને બીજાં અન્યદર્શનોમા તત્ત્વજ્ઞાન તેમજ સુશીલની પ્રાપ્તિ માટે અને પરિણામે અનંત સુખતરગ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે જે સાધ્ય-સાધનો શ્રમણ-ભગવંત-જ્ઞાતપુત્રે પ્રકાશ્યા છે, તેનો સ્વલ્પતાથી કિંચિત્ સંચય કરી તેમાં મહાપુરુષોનાં નાના નાના ચરિત્રો એકત્ર કરી આ મોક્ષ-માળાને વિભૂષિત કરી છે. તે—"વિદગ્ધમુખમંડનભવતુ." [સંવત્ ૧૯૪૩.]

° ° ° ° ° ° °

*મોક્ષમાળા અમે સોળ વરસ અને પાંચ માસની ઉમ્મરે ત્રણ દિવસમાં રચી હતી. ૬૭ મા પાઠ ઉપર શાહી ઢોળાઈ જતા તે પાઠ ફરી લખવો પડ્યો હતો, અને તે ઠેકાણે 'બહુ પુણ્યકેરા પુંજથી' નું અમૂલ્ય તાત્ત્વિક વિચારનુ કાવ્ય મુક્યુ હતુ

નામાકિતતા મેળની છે એમના સ્વર્ગવાસથી બાઈના મનમા શોક ઘોળાયા કરતો હતો, અને તે જ્યા કેવળ વિસારે પડ્યો નહોતો ત્યા બીજો શોક ઉભો થયો, એટલે કે એમના પ્રિય પુત્ર ઘેલાભાઈનો સ્વર્ગવાસ થયો એથી શોક કેવો ઉત્પન્ન થાય તે વાત પ્રત્યક્ષ અનુભવની છે, તોપણ બાઈએ સસારનો અનિત્યભાવ, કાળની ગહન ગતિ અને ભાવિ પ્રબળ માનીને ધીરજ ધરી હૃદયમા એક પ્રકારનો પુણ્ય ભાવ ઉત્પન્ન કર્યો; અને અનાથને ઉપકાર કર્તા થાય એવુ સાત હજાર રુપિઆ ખર્ચી સદાવ્રત બા યુ જેની યોજના સારી હોવાથી બહુ કાળ સુધી ચાલશે જિનેશ્વર ભગવંત પ્રણિત માર્ગની વૃદ્ધિને માટે ૪૫૦ રૂ૦ ખર્ચી મહાન ભગવતિસૂત્ર અહિંના સ્થાનકમા આપવા યોજના કરી સવંત્સરીના પારણાનો ખર્ચ સો એક રૂ૦ નો પ્રતિવર્ષ થાય છે તે હમેશને માટે ચાલુ રહે એવી યોજના પણ એઓએ કરી છે પાલણપુર ઇત્યાદિક સ્થળે જતા તેઓએ સારી ઉદારતા કરી છે એમ યથાશક્તિ ઉત્તમ કામ તેઓએ કર્યા છે એ દૃષ્ટિએ જોતા તેઓએ પોતા તરફનો ઉચ પ્રકારનો ધર્મ બજાવ્યો છે. પ્રસિદ્ધ કર્તા કૃતજ્ઞભાવ માનીને આશ્રય પત્ર પૂર્ણ કરતા વિજ્ઞપ્તિ કરે છે કે '**શક્તિ-માન પુરુષો શાશનનો પ્રકાશ કરો;**' વખત નહીં ચૂકી જૈન તત્ત્વ દર્શાવે એવા ગ્રથો પ્રસિદ્ધ કરો આવા ઉત્તમ કામમા આ બાઈએ પગલુ ભર્યુ છે, તેથી તેમને શાબાશી ઘટે છે વિશેષ લખવાનુ પ્રયોજન પણ શું ! મોરબી, સુરત, અમદાવાદ, લીમડી, મુબઈ, ભાવનગર, માટવી, રાજકોટ, જેતપુર, વાકાનેર, વગેરે સ્થળેથી મળેલા આશ્રય માટે ઉપકાર માનુ છઉં —**પ્રસિદ્ધ કર્તા.**

---

* આ 'ઉપોદ્ઘાત' તરીકેનો ભાગ શ્રીમદના જુદા જુદા લેખોમાથી લઈ તેમના પોતાના જ શબ્દોમા અત્રે આપેલ છે —સશોધક.

જૈન માર્ગને સમજાવવા તેમાં પ્રયાસ કર્યો છે જિનોક્ત માર્ગથી કંઈ પણ ન્યુનાધિક તેમાં કહ્યુ નથી વીતરાગ માર્ગપર આબાલવૃદ્ધની રુચિ થાય, તેનુ સ્વરૂપ સમજાય, તેનુ બીજ હૃદયમા રોપાય, તેવા હેતુએ બાલાવબોધરૂપ યોજના તેની કરી છે તે શૈલી તથા તે બોધને અનુસરવા પણ એ નમુનો આપેલ છે એનો પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગ ભિન્ન છે, તે કોઈ કરશે

એ છપાતા વિલંબ થયેલ તેથી ગ્રાહકોની આકુળતા ટાળવા. "ભાવનાબોધ" ત્યાર પછી રચી ઉપહાર રૂપે ગ્રાહકોને આપ્યો હતો.

સં૦ ૧૯૫૫, ચૈત્ર વદ ૧૧

° ° ° ° ° ° °

*મોક્ષમાળામાં શબ્દાતર અથવા પ્રસગ વિશેષમા કોઈ વાક્યાંતર કરવાની વૃત્તિ થાય તે કરશો

ઉપોદ્ઘાતઆદિ લખવાની વૃત્તિ હોય તો લખશો જીવન ચરિત્રની વૃત્તિ ઉપશાત કરશો

ઉપોદ્ઘાતથી વાચકને, શ્રોતાને અલ્પ અલ્પ મતાતરની વૃત્તિ વિસ્મરણ થઈ જ્ઞાની પુરુષોના આત્મસ્વભાવરૂપ પરમધર્મનો વિચાર કરવાની સ્ફુરણા થાય એવો લક્ષ સામાન્ય પણે રાખશો; સહજ સૂચન છે

સં૦ ૧૯૫૬ ચૈત્ર વદ ૯ બુધ, વવાણીઆ

° ° ° ° ° ° °

*મોક્ષમાળાના પાઠ અમે માપી માપીને લખ્યા છે ફરી આવૃત્તિ અગે સુખ ઉપજે તેમ પ્રવર્ત્તો કેટલાક વાક્ય નીચે લીટી દોરી છે તેમ કરવા જરૂર નથી

શ્રોતા–વાચકને બનતાસુધી આપણા અભિપ્રાયે ન દોરવા લક્ષ રાખવું. શ્રોતા–વાચકમા પોતાની મેળે અભિપ્રાય ઉગવા દેવો સારાસાર તોલ કરવાનુ વાચનાર–શ્રોતાના પોતાનાપર છોડી દેવુ આપણે તેમને દોરી તેમને પોતાને ઉગી શકે એવા અભિપ્રાયને થભી ન દેવો

૧૯૫૬ ભાદ્રપદ વદ—વઢવાણ કેમ્પ

° ° ° ° ° ° °

શિક્ષણપદ્ધતિ અને મુખમુદ્રા.

આ એક સ્યાદ્વાદતત્ત્વાવબોધ વૃક્ષનુ બીજ છે આ ગ્રથ તત્ત્વ પામવાની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરી શકે એવુ એમા કંઈ અંશે પણ દૈવત રહ્યુ છે એ સમ

ભાવથી કહું છઉં. પાઠક અને વાંચક વર્ગને મુખ્ય ભલામણ એ છે કે, શિક્ષાપાઠ પાઠકરવા કરતાં જેમ બને તેમ મનન કરવા; તેનાં તાત્પર્ય અનુભવવાં, જેમની સમજણમાં ન આવતાં હોય તેમણે જ્ઞાતા શિક્ષક કે મુનિયોથી સમજવા, અને એ યોગવાઈ ન હોય તો પાંચ સાત વખત તે પાઠો વાંચી જવા. એક પાઠ વાંચી ગયા પછી અર્ધ ઘડી તે પર વિચાર કરી અંતઃકરણને પૂછવું કે શું તાત્પર્ય મળ્યું? તે તાત્પર્યમાંથી હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય શું છે? એમ કરવાથી આખો ગ્રંથ સમજી શકાશે. હૃદય કોમળ થશે; વિચારશક્તિ ખીલશે; જૈન તત્ત્વપર રૂડી શ્રદ્ધા થશે. આ ગ્રંથ કંઈ પઠન કરવારૂપ નથી; પણ મનન કરવારૂપ છે. અર્થરૂપ કેળવણી એમાં યોજી છે. તે યોજના 'બાલવબોધ' રૂપ છે. 'વિવેચન' અને 'પ્રજ્ઞાવબોધ' ભાગ ભિન્ન છે; આ એમાંનો એક કકડો છે; છતાં સામાન્ય તત્ત્વરૂપ છે.

સ્વભાષા સંબંધી જેને સારું જ્ઞાન છે; અને નવતત્ત્વ તેમજ સામાન્ય પ્રકરણગ્રંથો જે સમજી શકે છે; તેવાઓને આ ગ્રંથ વિશેષ બોધદાયક થશે. આટલી તો અવશ્ય ભલામણ છે કે નાના બાળકને આ શિક્ષાપાઠોનું તાત્પર્ય સમજણરૂપે સવિધિ આપવું.

જ્ઞાનશાળાના વિદ્યાર્થિઓને શિક્ષાપાઠ મુખપાઠે કરાવવા, ને વારંવાર સમજાવવા. જે જે ગ્રંથોની એ માટે સહાય લેવી ઘટે તે લેવી. એક બે વાર પુસ્તક પૂર્ણ શીખી રહ્યા પછી અવળેથી ચલાવવું.

આ પુસ્તક ભણી હું ધારું છઉં કે, સુજ્ઞવર્ગ કટાક્ષ દૃષ્ટિથી નહીં જોશે. બહુ ઉંડાં ઉતરતાં આ મોક્ષમાળા મોક્ષનાં કારણરૂપ થઈ પડશે! મધ્યસ્થતાથી એમાં તત્ત્વજ્ઞાન અને શીલ બોધવાનો ઉદ્દેશ છે.

આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાનો મુખ્ય હેતુ ઉછરતા બાળયુવાનો અવિવેકી વિદ્યા પામી આત્મસિદ્ધિથી ભ્રષ્ટ થાય છે તે ભ્રષ્ટતા અટકાવવાનો પણ છે.

મનમાનતું ઉત્તેજન નહીં હોવાથી લોકોની માન્યતા કેવી થશે એ વિચાર્યા વગર આ સાહસ કર્યું છે, હું ધારું છઉં કે તે ફળદાયક થશે. શાળામાં પાઠકોને ભેટ દાખલ આપવા ઉમંગી થવા અને જૈન શાળામાં ઉપયોગ કરવા મારી ભલામણ છે. તો જ પારમાર્થિક હેતુપાર પડશે.

ધર્મ.

(કવિત)

ધર્મ વિના ધન ધામ, ધાન્ય ધુળધાણી ધારો,
    ધર્મ વિના ધરણીમા ધિક્કતા ધરાય છે;
ધર્મ વિના ધીમંતની, ધારણાઓ ધોખો ધરે,
    ધર્મ વિના ધર્યું, ધૈર્ય, ધ્રુમ ધૈ ધમાય છે;
ધર્મ વિના ધરાધર, ધુતારો, ન ધામધુમે,
    ધર્મ વિના ધ્યાની ધ્યાન, ઢોંગ ઢંગે થાય છે;
ધારો ધારો ધવળ સુધર્મની ધુરંધરતા,
    ધન્ય ધન્ય ધામે ધામે, ધર્મથી ધરાય છે

° ° °

ધર્મ વિના પ્રીત નહીં, ધર્મ વિના ગીત નહીં,
    ધર્મ વિના હિત નહીં, કહું જન કામનુ,
ધર્મ વિના ટેક નહીં, ધર્મ વિના નેક નહીં,
    ધર્મ વિના ઐક્ય નહીં, ધર્મ ધામ રામનું;
ધર્મ વિના ધ્યાન નહીં, ધર્મ વિના જ્ઞાન નહીં,
    ધર્મ વિના ભાન નહીં, જીવ્યું કોના કામનું?
ધર્મ વિના તાન નહીં, ધર્મ વિના સાન નહીં,
    ધર્મ વિના ગાન નહીં, વચન તમામનુ.

[અવધાનમા રચેલા શીઘ્ર કાવ્યમાથી.]

શિક્ષાપાઠ ૨. સર્વમાન્યધર્મ.—

(ચોપાઈ.)

ધર્મતત્ત્વ જો પૂછ્યું મને, તો સંભળાવું સ્નેહે તને;
જે સિદ્ધાંત સકળનો સાર, સર્વમાન્ય સહુને હિતકાર.
ભાખ્યું ભાષણમાં ભગવાન, ધર્મ ન બીજો દયા સમાન;
અભયદાન સાથે સંતોષ, દ્યો પ્રાણીને, દળવા દોષ.
સત્ય શીળ ને સઘળાં દાન, દયા હોઈને રહ્યાં પ્રમાણ;
દયા નહીં તો એ નહીં એક, વિના સૂર્ય કીરણ નહીં દેખ.
*પુષ્પપાંખડી જ્યાં દૂભાય, જિનવરની ત્યાં નહીં આજ્ઞાય;
સર્વ જીવનું ઇચ્છો સુખ, મહાવીરની શિક્ષા મુખ્ય.
સર્વ દર્શને એ ઉપદેશ, એ એકાંતે નહીં વિશેષ;
સર્વ પ્રકારે જિનનો બોધ, દયા દયા નિર્મળ અવિરોધ!
એ ભવતારક સુંદર રાહ, ધરિયે તરિયે કરિ ઉત્સાહ;
ધર્મ સકળનું એ શુભ મૂળ, એ વણ ધર્મ સદા પ્રતિકૂળ.
તત્ત્વરૂપથી એ ઓળખે, તે જન પ્હોંચે શાશ્વત સુખે;
શાંતિનાથ ભગવાન્ પ્રસિદ્ધ, રાજચંદ્ર કરુણાએ સિદ્ધ.

શિક્ષાપાઠ ૩. કર્મના ચમત્કાર.—

હું તમને કેટલીક સામાન્ય વિચિત્રતાઓ કહી જઉં છઉં; એ ઉપરથી વિચાર કરશો તો તમને પરભવની શ્રદ્ધા દૃઢ થશે.

એક જીવ સુંદર પલંગે પુષ્પશય્યામાં શયન કરે છે, એકને ફાટલ ગોદડી પણ મળતી નથી, એક ભાત ભાતનાં ભોજનોથી તૃપ્ત રહે છે, એકને કાળી જારનાં પણ સાંસા પડે છે. એક અગણિત લક્ષ્મીના ઉપભોગ લે છે, એક ફુટી બદામ માટે થઈને ઘેર ઘેર ભટકે છે. એક મધુરાં વચનથી મનુષ્યનાં મન હરે છે, એક અવાચક જેવો થઈને રહે છે. એક સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત થઈ ફરે છે, એકને ખરા શિયાળામાં ફાટેલું કપડું પણ ઓઢવાને મળતું નથી. એક રોગી છે, એક પ્રબળ છે, એક બુદ્ધિશાળી છે, એક જડ-

* જિનેશ્વર ભગવાનની કહેલી ઉત્કૃષ્ટી દયાના સૂચન અર્થે આ પદ સમજવા યોગ્ય છે.
—સંશોધક.

ભરત છે, એક મનોહર નયનવાળો છે, એક અંધ છે, એક લૂલો છે, એક પાંગળો છે, એક કીર્તિમાન છે, એક અપયશ ભોગવે છે, એક લાખો અનુચરો પર હુકમ ચલાવે છે, એક તેટલાના જ ઠુંબા સહન કરે છે, એકને જોઈને આનંદ ઉપજે છે, એકને જોતાં વમન થાય છે, એક સંપૂર્ણ ઇંદ્રિયોવાળો છે, એક અપૂર્ણ છે. એકને દિન દુનિયાનું લેશ ભાન નથી, એકનાં દુઃખનો કિનારો પણ નથી.

એક ગર્ભાધાનથી હરાયો, એક જન્મ્યો કે મુઓ, એક મુએલો અવતર્યો, એક સો વર્ષનો વૃદ્ધ થઈને મરે છે. કોઈનાં મુખ, ભાષા અને સ્થિતિ સરખાં નથી. મૂર્ખ રાજગાદી પર ખમાખમાથી વધાવાય છે, સમર્થ વિદ્વાનો ધક્કા ખાય છે!

આમ આખા જગતની વિચિત્રતા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તમે જુઓ છો; એ ઉપરથી તમને કંઈ વિચાર આવે છે? મેં કહ્યું છે, છતાં વિચાર આવતો હોય તો કહો તે શા વડે થાય છે? પોતાનાં બાંધેલાં શુભાશુભ કર્મવડે. કર્મવડે આખો સંસાર ભમવો પડે છે. પરભવ નહીં માનનાર પોતે એ વિચાર શા વડે કરે છે? એ વિચારે તો આપણી આ વાત એ પણ માન્ય રાખે.

શિક્ષાપાઠ ૪. માનવદેહ.—

તમે સાંભળ્યું તો હશે કે વિદ્વાનો માનવદેહને બીજા સઘળા દેહ કરતાં ઉત્તમ કહે છે; પણ ઉત્તમ કહેવાનું કારણ તમારા જાણવામાં નહીં હોય માટે લ્યો હું કહુ આ સસાર બહુ દુ ખથી ભરેલો છે. એમાંથી જ્ઞાનીઓ તરીને પાર પામવા પ્રયોજન કરે છે. મોક્ષને સાધી તેઓ અનંત સુખમાં વિરાજમાન થાય છે. એ મોક્ષ બીજા કોઈ દેહથી મળનાર નથી. દેવ, તિર્યંચ કે નરક એ એકકે ગતિથી મોક્ષ નથી; માત્ર માનવદેહથી મોક્ષ છે.

ત્યારે તમે પૂછશો કે સઘળાં માનવિઓનો મોક્ષ કેમ થતો નથી? એનો ઉત્તર પણ હું કહી દઉં. જેઓ માનવપણુ સમજે છે તેઓ સંસાર શોકને તરી જાય છે. માનવપણુ વિદ્વાનો એને કહે છે કે, જેનામાં વિવેકબુદ્ધિ ઉદય પામી હોય; તે વડે સત્યાસત્યનો નિર્ણય સમજીને પરમ તત્ત્વ, ઉત્તમ આચાર અને સત્ધર્મનું સેવન કરીને તેઓ અનુપમ મોક્ષને પામે છે. મનુષ્યના શરીરના દેખાવ ઉપરથી વિદ્વાનો તેને મનુષ્ય કહેતા નથી; પરંતુ તેના વિવેકને

લઈને કહે છે બે હાથ, બે પગ, બે આંખ, બે કાન, એક મુખ, બે હોઠ અને એક નાક એ જેને હોય તેને મનુષ્ય કહેવું એમ આપણે સમજવું નહીં જો એમ સમજીએ તો પછી વાંદરાને પણ મનુષ્ય ગણવો જોઈએ, એણે પણ એ પ્રમાણે સઘળું પ્રાપ્ત કર્યું છે વિશેષમાં એક પૂછડું પણ છે, ત્યારે શું એને મહા મનુષ્ય કહેવો? નહીં માનવપણું સમજે તે જ માનવ કહેવાય

જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, એ ભવ દુર્લભ છે, અતિ પુણ્યના પ્રભાવથી એ દેહ સાંપડે છે, માટે એથી ઉતાવળે આત્મસાર્થક કરી લેવું અયમતકુમાર, ગજસુકુમાર જેવા નાના બાળકો પણ માનવપણાને સમજવાથી મોક્ષને પામ્યા મનુષ્યમાં જે શક્તિ વધારે છે તે શક્તિવડે કરીને મદોન્મત્ત હાથી જેવા પ્રાણીને પણ વશ કરી લે છે, એ જ શક્તિવડે જો તેઓ પોતાના મનરૂપી હાથીને વશ કરી લે તો કેટલું કલ્યાણ થાય!

કોઈ પણ અન્ય દેહમાં સદ્વિવેકનો ઉદય થતો નથી અને મોક્ષના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી એથી આપણને મળેલો એ બહુ દુર્લભ માનવદેહ સફળ કરી લેવો અવશ્યનો છે કેટલાક મૂર્ખો દુરાચારમાં, અજ્ઞાનમાં, વિષયમાં અને અનેક પ્રકારના મદમાં મળેલો માનવદેહ વૃથા ગુમાવે છે અમૂલ્ય કૌસ્તુભ હારી બેસે છે એ નામના માનવ ગણાય, બાકી તો વાનરરૂપ જ છે

મોતની પળ નિશ્ચય આપણે જાણી શકતા નથી, માટે જેમ બને તેમ ધર્મમાં ત્વરાથી સાવધાન થવું

શિક્ષાપાઠ ૫. અનાથી મુનિ, ભાગ ૧.—

અનેક પ્રકારની રિદ્ધિવાળો મગધદેશનો શ્રેણિક નામે રાજા અશ્વક્રીડાને માટે મંડિકુક્ષ એ નામના વનમાં નીકળી પડ્યો વનની વિચિત્રતા મનોહારિણી હતી નાના પ્રકારના વૃક્ષો ત્યાં આવી રહ્યા હતા, નાના પ્રકારની કોમળ વેલીઓ ઘટાટોપ થઈ રહી હતી, નાના પ્રકારના પંખીઓ આનંદથી તેનું સેવન કરતા હતા, નાના પ્રકારના પક્ષિયોના મધુરા ગાયન ત્યાં સંભળાતા હતા, નાના પ્રકારના ફૂલથી તે વન છવાઈ રહ્યું હતું, નાના પ્રકારના જળના ઝરણ ત્યાં વહેતા હતા, ટુંકામાં એ વન નંદનવન જેવું લાગતું હતું તે વનમાં એક ઝાડ તળે મહા સમાધિવંત પણ સુકુમાર અને સુખોચિત મુનિને તે શ્રેણિકે બેઠો દીઠો એનું રૂપ જોઈને તે રાજા અત્યંત આનં-

પામ્યો ઉપમારહિત રૂપથી વિસ્મય થઈને મનમા તેની પ્રશસા કરવા લાગ્યો આ મુનિનો કેવો અદ્ભુત વર્ણ છે! એનુ કેવુ મનોહર રૂપ છે! એની કેવી અદ્ભુત સૌમ્યતા છે! આ કેવી વિસ્મયકારક ક્ષમાનો ધરનાર છે! આના અંગથી વૈરાગ્યનો કેવો ઉત્તમ પ્રકાશ છે! આની કેવી નિર્લોભતા જણાય છે! આ સયતિ કેવુ નિર્ભય નમ્રપણુ ધરાવે છે! એ ભોગથી કેવો વિરક્ત છે! એમ ચિતવતો ચિતવતો, મુદિત થતો થતો, સ્તુતિ કરતો કરતો, ધીમેથી ચાલતો ચાલતો, પ્રદક્ષિણા દેઈને તે મુનિને વદન કરીને અતિ સમીપ નહી તેમ અતિ દૂર નહીં એમ તે શ્રેણિક બેઠો પછી બે હાથની અજલિ કરીને વિનયથી તેણે તે મુનિને પૂછ્યુ કે "હે આર્ય! તમે પ્રશસા કરવાયોગ્ય એવા તરુણ છો, ભોગવિલાસને માટે તમારી વય અનુકૂળ છે સસારમા નાના પ્રકારના સુખ રહ્યા છે ઋતુ ઋતુના કામભોગ, જળ સબધીના વિલાસ, તેમજ મનોહારિણી સ્ત્રીઓના મુખવચનનુ મધુરુ શ્રવણ છતા એ સઘળાઓનો ત્યાગ કરીને મુનિત્વમા તમે મહા ઉદ્યમ કરો છો એનુ શુ કારણ? તે મને અનુગ્રહથી કહો" રાજાના આવા વચન સાભળીને મુનિએ કહ્યુ "હે રાજા! હુ અનાથ હતો મને અપૂર્વ વસ્તુનો પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા યોગક્ષેમનો કરનાર, મારાપર અનુકપા આણનાર, કરુણાથી કરીને પરમ સુખનો દેનાર, એવો મારો કોઈ મિત્ર થયો નહીં એ કારણ મારા અનાથીપણાનુ હતુ"

શિક્ષાપાઠ ૬. અનાથી મુનિ, ભાગ ૨.—

શ્રેણિક, મુનિના ભાષણથી સ્મિત હસીને બોલ્યો "તમારે મહા રીદ્ધિવતને નાથ કેમ ન હોય? જો કોઈ નાથ નથી તો હુ થઉ છઉ હે ભયત્રાણ! તમે ભોગ ભોગવો હે સયતિ! મિત્ર, જ્ઞાતિએ કરીને દુર્લભ છે એવો તમારો મનુષ્યભવ સુલભ કરો! અનાથીએ કહ્યુ 'અરે શ્રેણિક રાજા! તુ પોતે અનાથ છો તો મારો નાથ શુ થઈશ? નિર્ધન તે ધનઢ્ય ક્યાથી બનાવે? અબુધ તે બુદ્ધિદાન ક્યાથી આપે? અજ્ઞ તે વિદ્વતા ક્યાથી દે? વધ્યા તે સતાન ક્યાથી આપે? જ્યારે તુ પોતે અનાથ છે, ત્યારે મારો નાથ ક્યાથી થઈશ? મુનિના વચનથી રાજા અતિ આકુળ અને અતિવિસ્મિત થયો કોઈ કાળે જે વચનનુ શ્રવણ થયુ નથી તે વચનનુ યતિમુખથી શ્રવણ થયુ એથી તે શકિત થયો, અને બોલ્યો 'હુ અનેક પ્રકારના અશ્વનો ભોગી છઉ, અનેક પ્રકારના મદોન્મત્ત હાથીઓનો ધણી છઉ, અને પ્રકારની

સૈન્યા મને આધીન છે, નગર, ગ્રામ અંત પુર અને ચતુષ્પાદની મારે કઈ ન્યૂનતા નથી, મનુષ્ય સબંધી સઘળા પ્રકારના ભોગ હુ પામ્યો છઉં, અનુચરો મારી આજ્ઞાને રુડી રીતે આરાધે છે, પાચે પ્રકારની સપત્તિ મારે ઘેર છે, અનેક મનવાછિત વસ્તુઓ મારી સમીપે રહે છે આવો હુ મહાન છતા અનાથ કેમ હોઉં ? રખે હે ભગવન્! તમે મૃષા બોલતા હો " મુનિએ કહ્યુ " હે રાજા! મારુ કહેવુ તુ ન્યાયપૂર્વક સમજ્યો નથી હવે હુ જેમ અનાથ થયો, અને જેમ મેં સસાર ત્યાગ્યો તેમ તને કહુ છઉં, તે એ...ગ્ર અને સાવધાન ચિત્તથી સાભળ, સાભળીને પછી તારી શકાનો સત્યાસત્ય નિર્ણય કરજે —

કૌશબી નામે અતિ જીર્ણ અને વિવિધ પ્રકારની ભવ્યતાથી ભરેલી એક સુદર નગરી છે ત્યા રિદ્ધિથી પરિપૂર્ણ ધનસચય નામનો મારો પિતા રહેતો હતો, હે મહારાજા! યૌવનવયના પ્રથમ ભાગમા મારી આખો અતિ વેદનાથી ઘેરાઈ, આખે શરીરે અગ્નિ બળવા મડી, શસ્ત્રથી પણ અતિશય તીક્ષ્ણ તે રોગ વૈરીની પેઠે મારાપર કોપાયમાન થયો મારુ મસ્તક તે આખની અસહ્ય વેદનાથી દુખવા લાગ્યુ વજ્રના પ્રહાર સરીખી બીજાને પણ રૌદ્ર ભય ઉપજાવનારી, એવી તે દારુણ વેદનાથી હુ અત્યત શોકમા હતો સખ્યાબધ વૈદ્યશાસ્ત્રનિપુણ વૈદ્યરાજ મારી તે વેદનાનો નાશ કરવાને માટે આવ્યા, અનેક ઔષધ ઉપચાર કર્યા, પણ તે વૃથા ગયા એ મહા નિપુણ ગણાતા વૈદ્યરાજો મને તે દરદથી મુક્ત કરી શક્યા નહીં, એ જ હે રાજા! મારુ અનાથપણ હતુ મારી આખની વેદના ટાળવાને માટે મારા પિતાએ સર્વ ધન આપવા માડ્યુ, પણ તેથી કરીને મારી તે વેદના ટળી નહીં, હે રાજા! એ જ મારુ અનાથપણ હતું મારી માતા પુત્રને શોક કરીને અતિ દુખાર્ત્ત થઈ, પરન્તુ તે પણ મને તે દરદથી મૂકાવી શકી નહીં, એ જ હે રાજા! મારુ અનાથપણ હતું એક પેટથી જન્મેલા મારા જ્યેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ ભાઈઓ પોતાથી બનતો પરિશ્રમ કરી ચૂક્યા પણ મારી તે વેદના ટળી નહીં, હે રાજા! એ જ મારુ અનાથપણ હતુ એક પેટથી જન્મેલી મારી જ્યેષ્ઠા અને કનિષ્ઠા ભગિનીઓથી મારુ તે દુખ ટળ્યુ નહીં હે મહારાજા! એ જ મારુ અનાથપણ હતુ મારી સ્ત્રી જે પતિવ્રતા, મારાપર અનુરક્ત અને પ્રેમવતી હતી, તે આસુ ભરી મારુ હૈયુ પલાળતી હતી, તેણે અન્ન પાણી અને નાના પ્રકારનાં અઘોલણ, ચુવાદિક સુગધી પદાર્થ, તેમજ અનેક પ્રકારના ફૂલ ચદનાદિકના જાણિતા અજાણિતા વિલેપન કર્યા છતા, હુ તે

વિલેપનથી મારો રોગ શમાવી ન શક્યો, ક્ષણ પણ અળગી રહેતી નહોતી એવી તે સ્ત્રી પણ મારા રોગને ટાળી ન શકી, એ જ હે મહારાજા! મારુ અનાથપણુ હતુ એમ કોઈના પ્રેમથી, કોઈના ઔષધથી, કોઈના વિલાપથી કે કોઈના પરિશ્રમથી એ રોગ ઉપશમ્યો નહીં એ વેળા પુન પુન મેં અસહ્ય વેદના ભોગવી, પછી હું પ્રપચી સસારથી ખેદ પામ્યો એકવાર જો આ મહા વિડબનામય વેદનાથી મુક્ત થઉ તો ખતી, દતી અને નિરારભી પ્રવર્જ્યાને ધારણ કરુ, એમ ચિંતવીને શયન કરી ગયો જ્યારે રાત્રિ અતિક્રમી ગઈ ત્યારે હે મહારાજા! મારી તે વેદના ક્ષય થઈ ગઈ, અને હુ નિરોગી થયો માત, તાત, સ્વજન, બધવાદિકને પૂછીને પ્રભાતે મેં મહા ક્ષમાવત–ઇદ્રિયને નિગ્રહ કરવાવાળુ, આરભોપાધિથી રહિત એવુ અણગારત્વ ધારણ કર્યુ

શિક્ષાપાઠ ૭ અનાથી મુનિ, ભાગ ૩ —

હે શ્રેણિક રાજા! ત્યાર પછી હુ આત્મા પરાત્માનો નાથ થયો હવે હુ સર્વ પ્રકારના જીવનો નાથ છુ તુ જે શકા પામ્યો હતો તે હવે ટળી ગઈ હશે એમ આખુ જગત્–ચક્રવર્તી પર્યંત અશરણ અને અનાથ છે. જ્યા ઉપાધિ છે ત્યા અનાથતા છે, માટે હુ કહુ છઉ તે કથન તુ મનન કરી જજે નિશ્ચય માનજે કે, આપણો આત્મા જ દુ ખની ભરેલી વૈતરણીનો કરનાર છે, આપણો આત્મા જ કુર શાલ્મલી વૃક્ષના દુ ખનો ઉપજાવનાર છે આપણો આત્મા જ વછિત વસ્તુરૂપી દુધની દેવાવાળી કામધેનુ ગાયના સુખનો ઉપજાવનાર છે, આપણો આત્મા જ નદનવનની પેઠે આનદ-કારી છે, આપણો આત્મા જ કર્મનો કરનાર છે, આપણો આત્મા જ તે કર્મનો ટાળનાર છે આપણો આત્મા જ દુ ખોપાર્જન કરનાર છે. આપણો આત્મા જ મિત્ર ને આપણો આત્મા જ વૈરી છે આપણો આત્મા જ કનિષ્ઠ આચારે સ્થિત અને આપણો આત્મા જ નિર્મળ આચારે સ્થિત રહે છે

એમ આત્મપ્રકાશક બોધ શ્રેણિકને તે અનાથી મુનિએ આપ્યો શ્રેણિક રાજા બહુ સતોષ પામ્યો બે હાથની અજલિ કરીને તે એમ બોલ્યો કે "હે ભગવન્! તમે મને ભલી રીતે ઉપદેશ્યો, તમે જેમ હતુ તેમ અનાથપણુ કહી બતાવ્યુ હે મહર્ષિ! તમે સનાથ, તમે સબધવ અને તમે સધર્મ છો. તમે સર્વ અનાથના નાથ છો હે પવિત્ર સયતિ? હુ તમને ક્ષમાવુ છુ તમારી જ્ઞાની શિક્ષાથી લાભ પામ્યો છુ ધર્મધ્યાનમા વિઘ્ન કરવાવાળુ ભોગ ભોગવ્યા સબધીનુ મેં તમને હે મહાભાગ્યવત! જે આમત્રણ દીધુ તે સબધીનો મારો

અપરાધ મસ્તક નમાવીને ક્ષમાવું છું" એવા પ્રકારથી સ્તુતિ ઉચ્ચારીને રાજપુરુષકેશરી શ્રેણિક વિનયથી પ્રદક્ષિણા કરી સ્વસ્થાનકે ગયો.

મહા તપોધન, મહા મુનિ, મહા પ્રજ્ઞાવંત, મહા યશવંત, મહા નિર્ગ્રંથ અને મહા શ્રુત અનાથી મુનિએ મગધ દેશના શ્રેણિક રાજાને પોતાના વિતક-ચરિત્રથી જે બોધ આપ્યો છે તે ખરે! અશરણભાવના સિદ્ધ કરે છે. મહા મુનિ અનાથીએ ભોગવેલી વેદના જેવી, કે એથી અતિ વિશેષ વેદના અનંત આત્માઓને ભોગવતા જોઈએ છીએ એ વિચારવા લાયક છે! સંસારમાં અશરણતા અને અનંત અનાથતા છવાઈ રહી છે, તેનો ત્યાગ ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ શીલને સેવવાથી જ થાય છે. એ જ મુક્તિના કારણરૂપ છે. જેમ સંસારમાં રહ્યા અનાથી અનાથ હતા, તેમ પ્રત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના સદૈવ અનાથ જ છે. સનાથ થવા સદ્દેવ, સદ્ધર્મ અને સદ્ગુરુને જાણવા અવશ્યના છે.

શિક્ષાપાઠ ૮. સદ્દેવતત્ત્વ

ત્રણ તત્ત્વો આપણે અવશ્ય જાણવાં જોઈએ. જ્યાંસુધી તે તત્ત્વસંબંધી અજ્ઞાનતા હોય છે ત્યાંસુધી આત્મહિત નથી. એ ત્રણ તત્ત્વ તે સદ્દેવ, સદ્ધર્મ, સદ્ગુરુ છે. આ પાઠમાં સદ્દેવસ્વરૂપ વિષે કંઈક કહું છઉં.

જેઓને કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે, કર્મના સમુદાય મહોગ્રતપોપધ્યાનવડે વિશોધન કરીને જેઓ બાળી નાખે છે, જેઓએ ચંદ્ર અને શંખથી ઉજ્જ્વળ એવું શુક્લધ્યાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, ચક્રવર્તિ—રાજાધિરાજ કે રાજપુત્ર છતાં જેઓ સંસારને એકાંત અનંત શોકનું કારણ માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે, કેવળ દયા, શાંતિ, ક્ષમા, નિરાગીત્વ અને આત્મસમૃદ્ધિથી ત્રિવિધ તાપનો લય કરે છે, સંસારમાં મુખ્યતા ભોગવતા *જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહિનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મ ભસ્મિભૂત કરી જેઓ સ્વસ્વરૂપથી વિહાર કરે છે, સર્વ કર્મના મૂળને જેઓ બાળી નાખે છે, કેવળ મોહિની જનિત કર્મનો ત્યાગ કરી નિદ્રા જેવી તીવ્ર વસ્તુ એ ત્યાગી જેઓ પાતળા પડેલા કર્મ રહ્યા સુધી ઉત્તમ શીલનું સેવન કરે છે, વિરાગતાથી કર્મગ્રીષ્મથી અકળાતા પામર પ્રાણીઓને પરમ શાંતિ મળવા જેઓ શુદ્ધ બોધબીજનો મેઘધારાવાણીથી ઉપદેશ કરે છે, કોઈ પણ સમયે કિંચિત્ માત્ર પણ સંસારી

* મૂળમાં 'જ્ઞાનવરણી, દર્શનવરણી, મોહની, આ પ્રમાણે છે.—સંશોધક

વૈભવવિલાસનો સ્વપ્રાશ પણ જેને રહ્યો નથી, કર્મદળ ક્ષય કર્યા પ્રથમ શ્રીમુખવાણીથી જેઓ છદ્મસ્થતા ગણી ઉપદેશ કરતા નથી પાંચ પ્રકારના અંતરાય હાસ્ય રતિ, અરતિ, ભય, જુગુપ્સા, શોક, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અપ્રત્યાખ્યાન, રાગ, દ્વેષ, નિદ્રા અને કામ એ અઢાર દૂષણથી રહિત, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપથી વિરાજમાન અને મહા ઉદ્યોતકર બાર ગુણ જેઓમાં પ્રગટે છે, જન્મ મરણ અને અનંત સંસાર જેનો ગયો છે, તે સત્દેવ નિર્ગ્રંથઆગમમાં કહ્યા છે એ દોષરહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામેલા હોવાથી પૂજનીય પરમેશ્વર કહેવાય છે અઢાર દોષમાંનો એક પણ દોષ હોય ત્યાં સત્દેવનું સ્વરૂપ નથી આ પરમતત્ત્વ ઉત્તમ સૂત્રેથી વિશેષ જાણવું અવશ્યનું છે

શિક્ષાપાઠ ૯. સત્‌ધર્મતત્ત્વ —

અનાદિ કાળથી કર્મ જાળના બંધનથી આ આત્મા સંસારમાં રઝળ્યા કરે છે સમય માત્ર પણ તેને ખરુ સુખ નથી અધોગતિને એ સેવ્યા કરે છે, અને અધોગતિમાં પડતા આત્માને ધરી રાખનાર જે વસ્તુ તેનું નામ 'ધર્મ' કહેવાય છે એ ધર્મતત્ત્વના સર્વજ્ઞ ભગવાને ભિન્ન ભિન્ન ભેદ કહ્યા છે તેમાંના મુખ્ય બે છે ૧ વ્યવહારધર્મ ૨ નિશ્ચયધર્મ

વ્યવહારધર્મમાં દયા મુખ્ય છે ચાર મહાવ્રતો તે પણ દયાની રક્ષા વાસ્તે છે દયાના આઠ ભેદ છે ૧ દ્રવ્યદયા ૨ ભાવદયા ૩ સ્વદયા ૪ પરદયા ૫ સ્વરૂપદયા ૬ અનુબંધદયા ૭ વ્યવહારદયા ૮ નિશ્ચયદયા

૧ પ્રથમ દ્રવ્યદયા—કોઈપણ કામ કરવું તેમાં યત્નાપૂર્વક જીવરક્ષા કરીને કરવું તે 'દ્રવ્યદયા'

૨ બીજી ભાવદયા—બીજા જીવને દુર્ગતિ જતો દેખીને અનુકંપા બુદ્ધિથી ઉપદેશ આપવો તે 'ભાવદયા'

૩ ત્રીજી સ્વદયા—આ આત્મા અનાદિ કાળથી મિથ્યાત્વથી ગ્રહાયો છે, તત્ત્વ પામતો નથી, જિનાજ્ઞા પાળી શકતો નથી એમ ચિંતવી ધર્મમાં પ્રવેશ કરવો તે 'સ્વદયા'

૪ ચોથી પરદયા—છકાય જીવની રક્ષા કરવી તે પરદયા

૫ પાંચમી સ્વરૂપદયા—સૂક્ષ્મ વિવેકથી સ્વરૂપવિચારણા તે 'સ્વરૂપદયા'

૬. છઠ્ઠી અનુબંધદયા—ગુરુ કે શિક્ષક શિષ્યને કડવાં કથનથી ઉપદેશ આપે એ દેખવામાં તો અયોગ્ય લાગે છે, પરંતુ પરિણામ કરુણાનું કારણ છે એનું નામ 'અનુબંધદયા.'

૭. સાતમી વ્યવહારદયા—ઉપયોગપૂર્વક અને વિધિપૂર્વક જે દયા પાળવી તેનું નામ 'વ્યવહારદયા.'

૮. આઠમી નિશ્ચયદયા—શુદ્ધ-સાધ્ય-ઉપયોગમાં એકતાભાવ અને અભેદ ઉપયોગ તે 'નિશ્ચયદયા.'

એ આઠ પ્રકારની દયાવડે કરીને વ્યવહારધર્મ ભગવાને કહ્યો છે. એમાં સર્વ જીવનું સુખ, સંતોષ, અભયદાન એ સઘળું વિચારપૂર્વક જોતાં આવી જાય છે.

બીજો નિશ્ચયધર્મ—પોતાના સ્વરૂપની ભ્રમણા ટાળવી, આત્માને આત્મભાવે ઓળખવો. આ સંસાર તે મારો નથી એ વગેરે નિશ્ચયધર્મનું સ્વરૂપ છે.

જેમાં કોઈ પ્રાણીનું દુઃખ, અહિત કે અસંતોષ રહ્યો છે ત્યાં દયા નથી; અને દયા નથી ત્યા ધર્મ નથી. અર્હત્ ભગવાનનાં કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી સર્વ પ્રાણી અભય થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦. સદ્ગુરુતત્ત્વ, ભાગ ૧.—

પિતા—પુત્ર! તું જે શાળામાં અભ્યાસ કરવા જાય છે તે શાળાનો શિક્ષક કોણ છે?

પુત્ર—પિતાજી, એક વિદ્વાન અને સમજુ બ્રાહ્મણ છે.

પિતા—તેની વાણી, ચાલચલગત વગેરે કેવાં છે?

પુત્ર—એનાં વચન બહુ મધુરાં છે. એ કોઈને અવિવેકથી બોલાવતા નથી અને બહુ ગંભીર છે. બોલે છે ત્યારે જાણે મુખમાંથી ફુલ ઝરે છે. કોઈનું અપમાન કરતા નથી; અને અમને સમજણથી શિક્ષા આપે છે.

પિતા—તું ત્યાં શા કારણે જાય છે તે મને કહે જોઈએ.

પુત્ર—આપ એમ કેમ કહો છો પિતાજી? સંસારમાં વિચક્ષણ થવાને માટે યુક્તિઓ સમજું, વ્યવહારની નીતિ શીખું એટલા માટે થઈને આપ મને ત્યાં મોકલો છો.

પિતા—તારા એ શિક્ષક દુરાચરણી કે એવા હોત તો?

પુત્ર—તો તો બહુ માઠું થાત; અમને અવિવેક અને કુવચન બોલતાં આવડત; વ્યવહારનીતિ તો પછી શીખવે પણ કોણ ?

પિતા—જો પુત્ર, એ ઉપરથી હું હવે તને એક ઉત્તમ શિક્ષા કહું. જેમ સંસારમાં પડવા માટે વ્યવહારનીતિ શીખવાનું પ્રયોજન છે, તેમ ધર્મતત્ત્વ અને ધર્મનીતિમાં પ્રવેશ કરવાનું પરભવને માટે પ્રયોજન છે. જેમ તે વ્યવહારનીતિ સદાચારી શિક્ષકથી ઉત્તમ મળી શકે છે, તેમ નરભવ શ્રેયસ્કર ધર્મનીતિ ઉત્તમ ગુરુથી મળી શકે છે. વ્યવહારનીતિના શિક્ષક અને ધર્મનીતિના શિક્ષકમાં બહુ ભેદ છે. એક બીલોરીનો કડકો તેમ વ્યવહારશિક્ષક અને અમૂલ્ય કૌસ્તુભ જેમ આત્મધર્મ શિક્ષક છે.

પુત્ર—શીરછત્ર! આપનું કહેવું વ્યાજબી છે. ધર્મના શિક્ષકની સંપૂર્ણ અવશ્ય છે. આપે વારંવાર સંસારનાં અનંત દુઃખ સબંધી મને કહ્યું છે; એથી પાર પામવા ધર્મ જ સહાયભૂત છે; ત્યારે ધર્મ કેવા ગુરુથી પામિયે તો શ્રેયસ્કાર નીવડે તે મને કૃપા કરીને કહો.

શિક્ષાપાઠ ૧૧. સદ્ગુરુતત્ત્વ, ભાગ ૨.—

પિતા—પુત્ર! ગુરુ ત્રણ પ્રકારના કહેવાય છે. ૧. કાષ્ટસ્વરૂપ. ૨. કાગળસ્વરૂપ. ૩. પથ્થરસ્વરૂપ. કાષ્ટસ્વરૂપ ગુરુ સર્વોત્તમ છે; કારણ સંસારરૂપી સમુદ્રને કાષ્ટસ્વરૂપી ગુરુ જ તરે છે–અને તારી શકે છે. ૨. કાગળસ્વરૂપ ગુરુ એ મધ્યમ છે. તે સસારસમુદ્રને પોતે તરી શકે નહી; પરંતુ કંઈ પૂણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે. એ બીજાને તારી શકે નહીં. ૩. પથ્થરસ્વરૂપ તે પોતે બુડે અને પરને પણ બુડાડે. કાષ્ટસ્વરૂપ ગુરુ માત્ર જિનેશ્વર ભગવંતના શાસનમાં છે. બાકી બે પ્રકારના જે ગુરુ રહ્યા તે કર્માવરણને વૃદ્ધિ કરનાર છે. આપણે બધા ઉત્તમ વસ્તુને ચાહીએ છીએ; અને ઉત્તમથી ઉત્તમ મળી શકે છે. ગુરુ જો ઉત્તમ હોય તો તે ભવસમુદ્રમાં નાવિકરૂપ થઈ સદ્ધર્મનાવમાં બેસાડી પાર પમાડે. તત્ત્વજ્ઞાનના ભેદ, સ્વરૂપભેદ, લોકાલોકવિચાર, સંસારસ્વરૂપ એ સઘળુ ઉત્તમ ગુરુવિના મળી શકે નહીં; ત્યારે તને પ્રશ્ન કરવાની ઇચ્છા થશે કે, એવા ગુરુનાં લક્ષણ ક્યા ક્યા? તે કહું છું. જિનેશ્વર ભગવાનની ભાખેલી આજ્ઞા તેને યથાતથ્ય પાળે, જાણે અને બીજાને બોધે, કંચનકામિનીથી સર્વભાવથી ત્યાગી હોય, વિશુદ્ધઆહારજળ લેતા

હોય, બાવીશ પ્રકારના પરિષહ સહન કરતા હોય, શાંત, દાંત, નિરારંભી અને જિતેંદ્રિય હોય, સિદ્ધાંતિક જ્ઞાનમાં નિમગ્ન હોય, ધર્મ માટે થઈને માત્ર શરીરનો નિર્વાહ કરતા હોય, *નિર્ગ્રંથ પંથ પાળતાં કાયર ન હોય, સળી માત્ર પણ અદત્ત લેતા ન હોય, સર્વ પ્રકારના આહાર રાત્રિએ ત્યાગ્યા હોય, સમભાવિ હોય, અને નિરાગતાથી સત્યોપદેશક હોય. ટુંકામાં તેઓને કાષ્ઠસ્વરૂપ સદ્ગુરુ જાણવા. પુત્ર! ગુરુના આચાર, જ્ઞાન એ સંબંધી આગમમાં બહુ વિવેકપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે. જેમ તું આગળ વિચાર કરતાં શીખતો જઈશ, તેમ પછી હું તને એ વિશેષ તત્ત્વો બોધતો જઈશ.

પુત્ર—પિતાજી, આપે મને ટુંકામાં પણ બહુ ઉપયોગી અને કલ્યાણમય કહ્યું; હું નિરંતર તે મનન કરતો રહીશ.

શિક્ષાપાઠ ૧૨. ઉત્તમ ગૃહસ્થ.—

સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ ઉત્તમ શ્રાવકો ગૃહાશ્રમથી આત્મસાધનને સાધે છે; તેઓનો ગૃહાશ્રમ પણ વખણાય છે.

તે ઉત્તમ પુરુષ સામાયિક, ક્ષમાપના ચોવિહાર (પ્રત્યાખ્યાન) ઇ૦ યમ નિયમને સેવે છે.

પરપત્નિ ભણી માતુ બહેનની દૃષ્ટિ રાખે છે.

યથાશક્તિ સત્પાત્રે દાન દે છે.

શાંત, મધુરી અને કોમળ ભાષા બોલે છે.

સત્શાસ્ત્રનું મનન કરે છે.

બને ત્યાંસુધી ઉપજીવિકામાં પણ માયા, કપટ, ઇ૦ કરતો નથી.

સ્ત્રી, પુત્ર, માત, તાત, મુનિ અને ગુરુ એ સઘળાંને યથાયોગ્ય સન્માન આપે છે.

માબાપને ધર્મનો બોધ આપે છે.

યત્નાથી ઘરની સ્વચ્છતા, રાંધવું, સીંધવું શયન ઇ૦ રખાવે છે.

પોતે વિચક્ષણતાથી વર્ત્તી સ્ત્રી, પુત્રને વિનયી અને ધર્મી કરે છે.

સઘળાં કુટુંબમાં સંપની વૃદ્ધિ કરે છે.

આવેલા અતિથિનું યથાયોગ્ય સન્માન કરે છે.

---

* પ્રથમાવૃત્તિમાં 'નિગ્રંથ' શબ્દને બદલે નિગ્રંથ વાપરેલ છે.—સંશોધક.

યાચકને ક્ષુધાતુર રાખતો નથી
સત્પુરુષોનો સમાગમ અને તેઓનો બોધ ધારણ કરે છે
સમર્યાદ, અને સતોષયુક્ત નિરતર વર્ત્તે છે
યથાશક્તિ શાસ્ત્રસંચય જેના ઘરમા રહ્યો છે
અલ્પ આરભથી જે વ્યવહાર ચલાવે છે
આવો ગૃહસ્થાવાસ ઉત્તમ ગતિનુ કારણ થાય એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૩. જિનેશ્વરની ભક્તિ, ભાગ ૧.—

જિજ્ઞાસુ—વિચક્ષણ સત્ય ! કોઈ શકરની, કોઈ બ્રહ્માની, કોઈ વિષ્ણુની, કોઈ સૂર્યની, કોઈ અગ્નિની, કોઈ ભવાનીની, કોઈ પેગમ્બરની અને કોઈ ઇસુખ્રીસ્તની ભક્તિ કરે છે એઓ ભક્તિ કરીને શુ આશા રાખતા હશે ?

સત્ય—પ્રિય જિજ્ઞાસુ, તે ભાવિક મોક્ષ મેળવવાની પરમ આશાથી એ દેવોને ભજે છે

જિજ્ઞાસુ—કહો ત્યારે, એથી તેઓ ઉત્તમ ગતિ પામે એમ તમારુ મત છે ?

સત્ય—એઓની ભક્તિવડે તેઓ મોક્ષ પામે એમ હુ કહી શકતો નથી જેઓને તે પરમેશ્વર કહે છે તેઓ કઈ મોક્ષને પામ્યા નથી, તો પછી ઉપાસકને એ મોક્ષ ક્યાથી આપે ? શકર વગેરે કર્મક્ષય કરી શક્યા નથી અને દૂષણ સહિત છે, એથી તે પૂજવાયોગ્ય નથી

જિજ્ઞાસુ—એ દૂષણો ક્ય ક્યા તે કહો ?

સત્ય—[1]'અજ્ઞાન, કામ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ વગેરે મળીને અઢાર' દૂષણમાનુ એક દૂષણ હોય તોપણ તે અપૂજ્ય છે એક સમર્થ પડિતે પણ કહ્યુ છે કે, 'પરમેશ્વર છઉં' એમ મિથ્યા રીતે મનાવનારા પુરુષો પોતે પોતાને ઠગે છે, કારણ, પડખામા સ્ત્રી હોવાથી તેઓ વિષયી ઠરે છે, શસ્ત્ર ધારણ કરેલા હોવાથી દ્વેષી ઠરે છે જપમાળા ધારણ કર્યાથી તેઓનુ ચિત્ત વ્યગ્ર છે એમ સૂચવે છે 'મારે શરણે આવ, હુ સર્વ પાપ હરી લઉં' એમ કહેનારા

---

[1] દ્વિ૦ આ૦ પાઠાં૦–૧ 'અજ્ઞાન, નિદ્રા, મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ, અવિ તિ ભય, શોક, જુગુપ્સા, દાનાતરાય, લાભાતરાય વીર્યાતરાય ભોગાતરાય અને ઉપભોગાત રાય, કામ, હાસ્ય, રતી અને અરતિ એ અઢાર'

અભિમાની અને નાસ્તિક ઠરે છે. આમ છે તો પછી બીજાને તેઓ કેમ તારી શકે? વળી, કેટલાક અવતાર લેવારૂપે પરમેશ્વર કહેવરાવે છે તો [1]'ત્યાં અમુક કર્મનું પ્રયોજન તે પરથી સિદ્ધ થાય છે.'

જિજ્ઞાસુ—ભાઈ, ત્યારે પૂજ્ય કોણ અને ભક્તિ કોની કરવી કે જે વડે આત્મા સ્વશક્તિનો પ્રકાશ કરે?

સત્ય—શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ [2]'અનંત સિદ્ધની' ભક્તિથી, તેમજ સર્વદૂષણરહિત, કર્મમલહીન, મુક્ત, નિરાગી, સકળભયરહિત, સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે.

જિજ્ઞાસુ—એઓની ભક્તિ કરવાથી આપણને તેઓ મોક્ષ આપે છે એમ માનવું ખરું?

સત્ય—ભાઈ જિજ્ઞાસુ, તે અનંતજ્ઞાની નિરાગી અને નિર્વિકાર છે. એને સ્તુતિ નિંદાનું આપણને કંઈ ફળ આપવાનું પ્રયોજન નથી. આપણો આત્મા જે કર્મદળથી ઘેરાયલો છે, તેમજ અજ્ઞાની અને મોહાંધ થએલો છે, તે ટાળવા અનુપમ પુરુષાર્થની અવશ્ય છે. સર્વ કર્મદળ ક્ષય કરી [3]'અનંત જીવન, અનંત વીર્ય, અનંતજ્ઞાન અને અનંત દર્શનથી સ્વસ્વરૂપમય થયા' એવા જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ-આત્માની નિશ્ચયનયે રીદ્ધિ હોવાથી [4]'એ પુરુષાર્થતા આપે છે.' વિકારથી વિરક્ત કરે છે, શાંતિ અને નિર્જરા આપે છે. તરવાર હાથમાં લેવાથી જેમ શૌર્ય અને ભાંગથી નિશો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ એ ગુણચિંતવનથી આત્મા સ્વસ્વરૂપાનંદની શ્રેણિએ ચડતો જાય છે. દર્પણ હાથમાં લેતાં જેમ મુખાકૃતિનું ભાન થાય છે તેમ સિદ્ધ કે જિનેશ્વરસ્વરૂપનાં ચિંતવનરૂપ દર્પણથી આત્મસ્વરૂપનું ભાન થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૪. જિનેશ્વરની ભક્તિ, ભાગ ૨.—

જિજ્ઞાસુ—આર્યસત્ય! સિદ્ધસ્વરૂપ પામેલા તે જિનેશ્વરો તો સઘળા પૂજ્ય છે; ત્યારે નામથી ભક્તિ કરવાની કંઈ જરુર છે?

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦–૧ 'ત્યાં તેઓને અમુક કર્મનું ભોગવવું બાકી છે એમ સિદ્ધ થાય છે' ૨ 'સિદ્ધ ભગવાનની' ૩ 'અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંતવીર્ય, અને સ્વરૂપમય થયા' ૪ 'તે ભગવાનનું સ્મરણ, ચિંતવન, ધ્યાન અને ભક્તિ, એ પુરુષાર્થતા આપે છે.'

સત્ય—હા, અવશ્ય છે. અનંત સિદ્ધસ્વરૂપને ધ્યાતા જે શુદ્ધસ્વરૂપના વિચાર થાય તે તો કાર્ય, પરંતુ એ જે જે વડે તે સ્વરૂપને પામ્યા તે કારણ કયું? એ વિચારતાં ઉગ્રતપ, મહાન વૈરાગ્ય, અનંત દયા, મહાન ધ્યાન એ સઘળાંનું સ્મરણ થશે; એઓનાં અર્હંત તીર્થંકરપદમાં જે નામથી તેઓ વિહાર કરતા હતા તે નામથી તેઓના પવિત્ર આચાર અને પવિત્ર ચરિત્રો અંતઃકરણમાં ઉદય પામશે. જે ઉદય પરિણામે મહાલાભદાયક છે. જેમ મહાવીરનું પવિત્ર નામ સ્મરણ કરવાથી તેઓ કોણ? ક્યારે? કેવા પ્રકારે સિદ્ધિ પામ્યા? એ ચરિત્રોની સ્મૃતિ થશે; અને એથી આપણે વૈરાગ્ય, વિવેક ઇત્યાદિકનો ઉદય પામીએ.

જિજ્ઞાસુ—પણ લોગસ્સમાં તો ચોવીશ જિનેશ્વરનાં નામ સૂચવન ર્ક્યાં છે? એનો હેતુ શું છે તે મને સમજાવો.

સત્ય—આ કાળમાં આ ક્ષેત્રમાં જે ચોવીશ જિનેશ્વરો થયા એમનાં નામનું સ્મરણ, ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવાથી શુદ્ધ તત્ત્વનો લાભ થાય. એ એમનો હેતુ છે. વૈરાગિનું ચરિત્ર વૈરાગ્ય બોધે છે. અનત ચોવીશીનાં અનંત નામ સિદ્ધ સ્વરૂપમાં સમગ્રે આવી જાય છે. વર્ત્તમાનકાળના ચોવીશ તીર્થંકરનાં નામ આ કાળે લેવાથી કાળની સ્થિતિનું બહુ સૂક્ષ્મજ્ઞાન પણ સાંભરી આવે છે. જેમ એઓનાં નામ આ કાળમાં લેવાય છે, તેમ ચોવીશી ચોવીશીનાં નામ કાળ ફરતાં અને ચોવીશી ફરતાં લેવાતા જાય છે. એટલે અમુક નામ લેવાં એમ કંઈ નિશ્ચય નથી; પરંતુ તેઓના ગુણ અને પુરુષાર્થસ્મૃત્તિ માટે વર્ત્તતી ચોવીશીની સ્મૃત્તિ કરવી એમ તત્ત્વ રહ્યું છે. તેઓનાં જન્મ, વિહાર, ઉપદેશ એ સઘળું નામ નિક્ષેપે જાણી શકાય છે. એ વડે આપણો આત્મા પ્રકાશ પામે છે. સર્પ જેમ મોરલીના નાદથી જાગૃત થાય છે, તેમ આત્મા પોતાની સત્ય રિદ્ધિ સાંભળતાં મોહનિદ્રાથી જાગૃત થાય છે.

જિજ્ઞાસુ—મને તમે જિનેશ્વરની ભક્તિ સબંધી બહુ ઉત્તમ કારણ કહ્યું. આધુનિક કેળવણીથી જિનેશ્વરની ભક્તિ કંઈ ફળદાયક નથી એમ મને આસ્થા થઈ હતી તે નાશ પામી છે. જિનેશ્વર ભગવાનની અવશ્ય ભક્તિ કરવી જોઈએ એ હું માન્ય રાખું છઉં.

સત્ય—જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી અનુપમ લાભ છે. એનાં કારણ મહાન છે; 'એના ઉપકારથી એની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઈએ. એઓનાં

પુરુષાર્થનું સ્મરણ થાય એથી કલ્યાણ થાય છે. વગેરે વગેરે મેં માત્ર સામાન્ય કારણો યથામતિ કહ્યાં છે. તે અન્ય ભાવિકોને પણ સુખદાયક થાઓ.[1]"

શિક્ષાપાઠ ૧૫. ભક્તિનો ઉપદેશ.—

(તોટક છંદ.)

શુભ શીતળતામય છાંય રહી, મનવાંછિત જ્યાં ફળપંક્તિ કહી;
જિનભક્તિ ગ્રહો તરુ કલ્પ અહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૧.
નિજ આત્મસ્વરૂપ મુદા પ્રગટે, મનતાપ ઉતાપ તમામ મટે;
અતિ નિર્જરતા વણ દામ ગ્રહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૨.
સમભાવિ સદા પરિણામ થશે, જડમંદ અધોગતિ જન્મ જશે;
શુભ મંગળ આ પરિપૂર્ણ ચહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૩.
શુભ ભાવવડે મન શુદ્ધ કરો, નવકાર મહા પદને સમરો;
નહિ એહ સમાન ન અન્ય કહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૪.
કરશો ક્ષય કેવળ રાગ કથા, ધરશો શુભ તત્ત્વસ્વરૂપ યથા;
નૃપચંદ્ર પ્રપંચ અનંત દહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૫.

શિક્ષાપાઠ ૧૬. ખરી મહત્તા.—

કેટલાક લક્ષ્મીથી કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે; કેટલાક મહાન કુટુંબથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે; કેટલાક પુત્રવડે કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે; કેટલાક અધિકારથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે. પણ એ એમનું માનવું વિવેકથી જોતા મિથ્યા છે. એઓ જેમાં મહત્તા ઠરાવે છે તેમાં મહત્તા નથી, પણ લઘુતા છે, લક્ષ્મીથી સંસારમાં ખાન-પાન, માન, અનુચરોપર આજ્ઞા, વૈભવ, એ સઘળું મળે છે અને એ મહત્તા છે, એમ તમે માનતા હશો પણ એટલેથી એને મહત્તા માનવી જોઈતી નથી. લક્ષ્મી અનેક પાપ વડે કરીને પેદા થાય છે. આવ્યા પછી અભિમાન, બેભાનતા અને મૂઢતા આપે છે. કુટુંબસમુદાયની મહત્તા મેળવવા માટે તેનું પાલણપોષણ કરવું પડે છે.

[1] દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦-૧ 'તેમના પરમ ઉપકારને લીધે પણ તેઓની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઈએ વળી તેઓના પુરુષાર્થનું સ્મરણ થતાં પણ શુભવૃત્તિઓનો ઉદય થાય છે. જેમ જેમ શ્રી જિનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ લય પામે છે, તેમ તેમ પરમ શાંતિ પ્રગટે છે એમ જિન ભક્તિના કારણો અત્રે સંક્ષેપમાં કહ્યાં છે, તે આત્માર્થીઓએ વિશેષપણે મનન કરવા યોગ્ય છે.'

તે વડે પાપ અને દુઃખ સહન કરવાં પડે છે. આપણે ઉપાધિથી પાપ કરી એનું ઉદર ભરવું પડે છે. પુત્રથી કરીને કંઈ શાશ્વત નામ રહેતું નથી. એને માટે થઈને પણ અનેક પ્રકારનાં પાપ અને ઉપાધી વેઠવી પડે છે, છતાં એથી આપણું મંગળ શું થાય છે? અધિકારથી પરતંત્રતા કે અમલમદ અને એથી જુલમ, અનીતિ, લાંચ તેમજ અન્યાય કરવા પડે છે કે થાય છે; ત્યારે એમાંથી મહત્તા શાની થાય છે? માત્ર પાપજન્ય કર્મની. પાપી કર્મવડે કરી આત્માની નીચ ગતિ થાય છે; નીચ ગતિ છે ત્યાં મહત્તા નથી પણ લઘુતા છે.

આત્માની મહત્તા તો સત્ય-વચન, દયા, ક્ષમા, પરોપકાર અને સમતામાં રહી છે. લક્ષ્મી ઇ૦ એ તો કર્મમહત્તા છે. એમ છતાં લક્ષ્મીથી શાણા પુરુષો દાન દે છે. ઉત્તમ વિદ્યાશાળાઓ સ્થાપી પરદુઃખભંજન થાય છે. [1]"એક સ્ત્રી કરીને તેમાં' માત્ર વૃત્તિ રોકી પરસ્ત્રી તરફ પુત્રિભાવથી જુએ છે. કુટુંબવડે કરીને અમુક સમુદાયનું હિતકામ કરે છે. પુત્રવડે તેને સંસારભાર આપી પોતે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. અધિકારથી ડહાપણવડે આચરણ કરી રાજા-પ્રજા બન્નેનું હિત કરી ધર્મનીતિનો પ્રકાશ કરે છે; એમ કરવાથી કેટલીક ખરી મહત્તા પમાય છે; છતાં એ મહત્તા ચોકસ નથી. મરણભય માથે રહ્યો છે. ધારણા ધરી રહે છે. યોજેલી યોજના કે વિવેક વખતે હૃદયમાંથી જતો રહે એવી સસાર મોહિની છે; એથી આપણે એમ નિસંશય સમજવું કે સત્ય-વચન, દયા, ક્ષમા, બ્રહ્મચર્ય અને સમતા જેવી આત્મ-મહત્તા કોઈ સ્થળે નથી. શુદ્ધ-પંચ-મહાવ્રતધારી ભિક્ષુકે જે રિદ્ધિ અને મહત્તા મેળવી છે ને બ્રહ્મદત્ત જેના ચક્રવર્તિએ લક્ષ્મી, કુટુંબ, પુત્ર કે અધિકારથી મેળવી નથી. એમ મારુ માનવું છે!

શિક્ષાપાઠ ૧૭. બાહુબળ.—

બાહુબળ એટલે પોતાની ભૂજાનું બળ એમ અહીં અર્થ કરવાનો નથી; કારણ બાહુબળ નામના મહાપુરુષનું આ એક નાનું પણ અદ્ભુત ચરિત્ર છે.

ઋષભદેવજી ભગવાન્ સર્વસંગ પરિત્યાગ કરી ભરત, બાહુબળ નામના પોતાના બે પુત્રોને રાજ્ય સોંપી વિહાર કરતા હતા. ત્યારે ભરતેશ્વર ચક્રવર્તિ થયો. આયુધશાળામાં ચક્રની ઉત્પત્તિ થયા પછી પ્રત્યેક રાજ્યપર પોતાની આમ્નાય બેસાડી, અને છખંડની પ્રભૂતા મેળવી. માત્ર બાહુબળ જે ભરતે-

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'એક પરણેલી સ્ત્રીમાં જ'

શ્વરનો મોટો ભાઈ હતો તેણે એ પ્રભુતા અંગીકાર ન કરી. એથી પરિણામ ભરતેશ્વર અને બાહુબળને યુદ્ધ મંડાયું. ઘણા વખત સુધી ભરતેશ્વર કે બાહુબળ એ બન્નેમાંથી એકે હઠ્યા નહીં, ત્યારે ક્રોધાવેશમાં આવી જઈ ભરતેશ્વરે બાહુબળ પર ચક્ર મુક્યું. એક વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાઈપર પણ તે ચક્ર પ્રભાવ ન કરી શકે, એ નિયમથી ફરીને પાછું ભરતેશ્વરના હાથમાં આવ્યું. ભરતે ચક્ર મૂકવાથી બાહુબળને બહુ ક્રોધ આવ્યો. તેણે મહાબળવત્તર મુષ્ટિ ઉપાડી. તત્કાળ ત્યાં તેની ભાવનાનું સ્વરૂપ ફર્યું. તે વિચારી ગયો કે "હું આ બહુ નિંદનીય કરું છઉં. આનું પરિણામ કેવું દુઃખદાયક છે! ભલે ભરતેશ્વર રાજ્ય ભોગવો. મિથ્યા પરસ્પરનો નાશ શા માટે કરવો? આ મુષ્ટિ મારવી યોગ્ય નથી; તેમ ઉગામી તે હવે પાછી વાળવી પણ યોગ્ય નથી. એમ કહી તેણે પંચમુષ્ટિ કેશલુંચન કર્યું; અને ત્યાંથી મુનિત્વભાવે ચાલી નીકળ્યો. ભગવાન્ આદીશ્વર જ્યાં અઠાણું દિક્ષિત પુત્રોથી તેમજ આર્ય-આર્યાથી વિહાર કરતા હતા ત્યાં જવા ઇચ્છા કરી, પણ મનમાં માન આવ્યું ત્યાં હું જઈશ તો મારાથી નાના અઠાણું ભાઈને વંદન કરવું પડશે. તેથી ત્યાં તો જવું યોગ્ય નથી. પછી વનમાં તે એકાગ્ર ધ્યાને રહ્યો. હળવે હળવે બાર માસ થઈ ગયા. મહાતપથી કાયા હાડકાનો માળો થઈ ગઈ. તે સુકાં ઝાડ જેવો દેખાવો લાગ્યો; પરંતુ જ્યાંસુધી માનનો અંકુર તેનાં અંતઃકરણથી ખસ્યો નહોતો ત્યાંસુધી તે સિદ્ધિ ન પામ્યો. બ્રાહ્મી અને સુંદરીએ આવીને તેને ઉપદેશ કર્યો; "આર્ય વીર! હવે મદોન્મત્ત હાથીપરથી ઉતરો; એનાથી તો બહુ શોષ્યું." એઓનાં આ વચનોથી બાહુબળ વિચારમાં પડ્યો. વિચારતાં વિચારતાં તેને ભાન થયું કે "સત્ય છે હું માનરૂપી મદોન્મત હાથીપરથી હજુ ક્યાં ઉતર્યો છઉં? હવે એથી ઉતરવુ એ જ મંગળકારક છે; એમ કહીને તેણે વંદન કરવાને માટે પગલું ભર્યું કે તે અનુપમ દિવ્ય કૈવલ્યકમળાને પામ્યો.

વાંચનાર! જુઓ માન એ કેવી દુરિત વસ્તુ છે!!

શિક્ષાપાઠ ૧૮. ચાર ગતિ.—

[1]"શાતાવેદની અશાતાવેદની વેદતાં શુભાશુભ કર્મનાં ફળ ભોગવવા આ સંસારવનમાં જીવ ચાર ગતિમાં ભમ્યા કરે છે.' તો એ ચાર ગતિ ખચીત જાણવી જોઈએ.

દ્વિ૦ આ૦ પાઠાં૦—૧ 'સંસારવનમાં શુભાશુભ જીવ શાતાવેદનીય, અશાતાવેદનીય વેદતો કર્મના ફળ ભોગવવા આ ચાર ગતિમાં ભમ્યા કરે છે.'

૧. નરકગતિ—મહારંભ, મદિરાપાન, માંસભક્ષણ ઇત્યાદિક તીવ્ર હિંસાના કરનાર જીવો અઘોર નરકમાં પડે છે. ત્યાં લેશ પણ શાતા, વિશ્રામ કે સુખ નથી. મહાઅંધકાર વ્યાપ્ત છે. [1]'અંગછેદન, અગ્નિમાં બળવું' અને છરપલાની ધાર જેવું જળ પીવું પડે છે. અનંતદુઃખથી કરીને જ્યાં પ્રાણીભૂતે સાંકડ, અશાતા અને વિલવિલાટ સહન કરવાં પડે છે. જે દુઃખને કેવળજ્ઞાનીઓ પણ કહી શકતા નથી. અહોહો ! ! તે દુઃખ અનંતિવાર આ આત્માએ ભોગવ્યાં છે.

૨. તિર્યંચગતિ—છલ, જૂઠ, પ્રપંચ ઇત્યાદિક કરીને જીવ સિંહ, વાઘ, હાથી, મૃગ, ગાય, ભેંસ, બળદ ઇત્યાદિક શરીર ધારણ કરે છે. તે તિર્યંચગતિમાં ભૂખ, તરશ, તાપ, વધબંધન, તાડન, ભારવહન કરવા ઇત્યાદિકનાં દુઃખને સહન કરે છે.

૩. મનુષ્યગતિ—[2]'ખાદ્ય, અખાદ્ય, વિવેકરહિત છે;' લજ્જાહીન, માતા–પુત્રી સાથે કામગમન કરવામાં જેને પાપાપાપનું ભાન નથી; નિરંતર માંસભક્ષણ, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન વગેરે મહાપાતક કર્યા કરે છે; એ તો અનાર્યદેશનાં અનાર્ય મનુષ્ય છે; આર્યદેશમાં પણ ક્ષત્રિય, બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય પ્રમુખ મતિહીન, દરિદ્રિ, અજ્ઞાન અને રોગથી [3]'પીડિત છે.' માન–અપમાન ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારનાં દુ ખ તેઓ ભોગવી રહ્યાં છે.

૪. દેવગતિ—પરસ્પર વેર, ઝેર, કલેશ, શોક, મત્સર, કામ, મદ, ક્ષુધા ઇત્યાદિકથી દેવતાઓ પણ આયુષ્ય વ્યતીત કરી રહ્યા છે; એ દેવગતિ. [4]'ચાર ગતિ' સામાન્ય રૂપે કહી

એક તરુણ સુકુમારને રોમે રોમે લાલચોળ સુયા ઘોંચવાથી જે અસહ્ય વેદના ઉપજે છે તે કરતાં આઠ ગુણી વેદના ગર્ભસ્થાનમાં જીવ જ્યારે રહે છે ત્યારે પામે છે. મળ, મૂત્ર, લોહી પરુમાં લગભગ નવ મહિના અહોરાત્ર મૂર્છાગત સ્થિતિમાં વેદના ભોગવી ભોગવીને જન્મ પામે છે. જન્મ સમયે ગર્ભસ્થાનની વેદનાથી અનંત ગુણી વેદના ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર પછી બાલાવસ્થા પમાય છે. મળ, મૂત્ર, ધૂળ અને નગ્નાવસ્થામાં અણસમજણથી રઝળી રડીને તે બાલાવસ્થા પૂર્ણ થાય છે; અને યુવાવસ્થા આવે છે. ધન ઉપાર્જન

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'અંગ છેદન સહન કરવું પડે છે, અગ્નિમાં બળવું પડે છે' ૨ 'ખાદ્ય, અખાદ્ય વિષે વિવેક રહિત છે,' ૩ 'પીડિત મનુષ્યો છે' ૪ 'એમ ચાર ગતિ'

કરવા માટે નાના પ્રકારના પાપમા પડવુ પડે છે જ્યાથી ઉત્પન્ન થયો છે ત્યા એટલે વિષય, વિકારમા વૃત્તિ જાય છે ઉન્માદ, આળસ, અભિમાન, નિંદ્ય દૃષ્ટિ, સયોગ, વિયોગ એમ ઘટમાળમા યુવાવય ચ લી જાય છે ત્યા વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે શરીર કપે છે, મુખે લાળ ઝરે છે, ત્વચાપર કરોચલી પડી જાય છે, સુઘવુ સાભળવુ અને દેખવુ એ શક્તિઓ કેવળ મદ થઈ જાય છે, કેશ ધવળ થઈ ખરવા મડે છે ચાલવાની આય રહેતી નથી હાથમા લાકડી લઈ લડથડીયા ખાતા ચાલવુ પડે છે કા તો જીવનપર્યંત ખાટલે પડ્યા રહેવુ પડે છે શ્વાસ ખાસી ઇત્યાદિક રોગ આવી વળગે છે, અને થોડા કાળમા કાળ આવીને કોળીઓ કરી જાય છે આ દેહમાથી જીવ ચાલી નીકળે છે. કાયા હતી નહતી થઈ જાય છે મરણ સમયે કેટલી બધી વેદના છે? ચતુર્ગતિના દુ ખમા જે મનુષ્યદેહ શ્રેષ્ઠ તેમા પણ કેટલા દુ ખ રહ્યા છે! તેમ છતા ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અનુક્રમે કાળ આવે છે એમ નથી ગમે તે વખતે તે આવીને લઈ જાય છે માટે જ પ્રમાદ વિના વિચક્ષણ પુરુષો આત્મકલ્યાણને આરાધે છે

શિક્ષાપાઠ ૧૯ સસારને ચાર ઉપમા, ભાગ ૧ —

સસારને મહા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એક સમુદ્રની ઉપમા પણ આપે છે સ્થળે સ્થળે સસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે અહો લોકો! એનો પાર પામવા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ કરો! ઉપયોગ કરો!! આમ એમના વચન છે સસારને સમુદ્રની ઉપમા છાજતી પણ છે સમુદ્રમા જેમ મોજાની છોળો ઉછળ્યા કરે છે, તેમ સસારમા વિષયરૂપી અને મોજાઓ ઉછળે છે સમુદ્રના જળનો ઉપરથી જેમ સપાટ દેખાવ છે, તેમ સસાર પણ સરળ દેખાવ દે છે સમુદ્ર જેમ ક્યાક બહુ ઊંડો છે અને ક્યાક ભમરીઓ ખવરાવે છે, તેમ સસાર કામવિષયપ્રપચાદિકમા બહુ ઊંડો છે તે મોહરૂપી ભમરીઓ ખવરાવે છે થોડુ જળ છતા સમુદ્રમા જેમ ઉભા રહેવાથી કાદવમા ખુચી જઈએ છીએ તેમ સસારના લેશ પ્રસગમા તે તૃષ્ણારૂપી કાદવમા ખુચવી દે છે સમુદ્ર જેમ નાના પ્રકારના ખરાબા અને તોફાનથી નાવ કે વહાણને જોખમ પહોંચાડે છે, તેમ સ્ત્રીઓરૂપી ખરાબા અને કામરૂપી તોફાનથી સસાર આત્માને જોખમ પહોંચાડે છે સમુદ્ર જેમ અગાધ જળથી શીતળ દેખાતો છતા વડવાનળ

નામની અગ્નિનો તેમા વાસ છે, તેમ સસારમા માયારૂપી અગ્નિ બળ્યા જ કરે છે સમુદ્ર જેમ ચોમાસામા વધારે જળ પામીને ઉડો ઉતરે છે, તેમ પાપરૂપી જળ પામીને સસાર ઉંડો ઉતરે છે, એટલે મજબુત પાયા કરતો જાય છે

૨ સસારને બીજી ઉપમા અગ્નિની છાજે છે અગ્નિથી કરીને જેમ મહાતાપની ઉત્પત્તિ છે, એમ સસારથી પણ ત્રિવિધ તાપની ઉત્પત્તિ છે અગ્નિથી બળેલો જીવ જેમ મહા વિલવિલાટ કરે છે તેમ સસારથી બળેલો જીવ અનત દુ ખરૂપ નરકથી અસહ્ય વિલવિલાટ કરે છે અગ્નિ જેમ સર્વ વસ્તુનો ભક્ષ કરી જાય છે, તેમ સસારના મુખમા પડેલાનો તે ભક્ષ કરી જાય છે અગ્નિમા જેમ જેમ ઘી અને ઇધન હોમાય છે તેમ તેમ વૃદ્ધિ પામે છે, [1]તેમ સસારમા તીવ્ર મોહિનીરૂપ ઘી અને વિષયરૂપ ઇંધન હોમાય છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામે છે'

૩ સસારને ત્રીજી ઉપમા અધકારની છાજે છે અધકારમા જેમ સીંદરી, સર્પનુ ભાન કરાવે છે, તેમ સસાર સત્યને અસત્યરૂપ બતાવે છે. અધકારમા જેમ પ્રાણીઓ આમ તેમ ભટકી વિપત્તિ ભોગવે છે, તેમ સસારમા બેભાન થઈને અનંત આત્માઓ ચતુર્ગતિમા આમ તેમ ભટકે છે અધકારમા જેમ કાચ અને હીરાનુ જ્ઞાન થતું નથી, તેમ સસારરૂપી અધકારમા વિવેક અવિવેકનુ જ્ઞાન થતું નથી જેમ અધકારમા પ્રાણીઓ છતી આખે અધ બની જાય છે, તેમ છતી શક્તિએ સસારમા તેઓ મોહાધ બની જાય છે અધકારમા જેમ ઘુવડ ઇત્યાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે તેમ સસારમા લોભ, માયાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે અનેક ભેદે જોતા સસાર તે અધકારરૂપ જ જણાય છે

શિક્ષાપાઠ ૨૦. સસારને ચાર ઉપમા, ભાગ ૨ —

૪ સસારને ચોથી ઉપમા શકટચક્રની એટલે ગાડાના પૈડાની છાજે છે ચાલતા, શકટચક્ર જેમ ફરતુ રહે છે, તેમ સસારમા પ્રવેશ કરતા તે ફરતારૂપે રહે છે શકટચક્ર જેમ ધરી વિના ચાલી શકતુ નથી, તેમ સસાર મિથ્યાત્વરૂપી ધરી વિના ચાલી શકતો નથી શકટચક્ર જેમ આરાવડે કરીને રહ્યુ છે, તેમ સસાર શકા, પ્રમાદાદિક આરાથી ટક્યો છે અનેક પ્રકારથી એમ શકટચક્રની ઉપમા પણ સસારને લાગી શકે છે

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'તેવીજ રીતે સસાર રૂપ અગ્નિમા તીવ્ર મોહિનીરૂપ ઘી અને વિષયરૂપ ઇધન હોમાતા તે વૃદ્ધિ પામે છે'

[1]'સસારને' જેટલી અધીપમા આપો એટલી થોડી છે એ ચાર ઉપમા આપણે જાણી હવે એમાથી તત્ત્વ લેવુ યોગ્ય છે

૧ સાગર જેમ મજબુત નાવ અને માહિતગાર નાવિકથી તરીને પાર પમાય છે, તેમ સદ્ધર્મરૂપી નાવ અને સદ્ગુરુરૂપી નાવિકથી સસારસાગર પાર પામી શકાય છે સાગરમા જેમ ડાહ્યા પુરુષોએ નિર્વિઘ્ન રસ્તો શોધી કાઢ્યો હોય છે, તેમ જિનેશ્વર ભગવાને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ [2]'ઉત્તમ રાહ બતાવ્યો છે, જે નિર્વિઘ્ન છે'

૨ અગ્નિ જેમ સર્વને ભક્ષ કરી જાય છે, પરતુ પાણીથી બુઝાઈ જાય છે, તેમ વૈરાગ્યજળથી સસારઅગ્નિ બુઝવી શકાય છે

૩ અધકારમા જેમ દીવો લઈ જવાથી પ્રકાશ થઈ જોઈ શકાય છે, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી નિર્બુઝ દીવો સસારરૂપી અધકારમા પ્રકાશ કરી સત્ય વસ્તુ બતાવે છે

૪ શકટચક્ર જેમ બળદ વિના ચાલી શકતુ નથી, તેમ સસારચક્ર રાગ, દ્વેષ વિના ચાલી શકતુ નથી

એમ એ સસારદરદનુ ઉપમાવડે નિવારણ અનુપાન સાથે કહ્યુ તે આત્મહિતસ્વિએ નિરતર મનન કરવુ, અને બીજાને બોધવુ

શિક્ષાપાઠ ૨૧. બાર ભાવના.—

વૈરાગ્યની અને આત્મહિતૈષી વિષયોની સુદૃઢતા થવા માટે બાર ભાવના તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે

૧ શરીર વૈભવ, લક્ષ્મી કુટુબ પરિવારાદિક સર્વ વિનાશી છે જીવનો મૂળ ધર્મ અવિનાશી છે, એમ ચિંતવવુ તે પહેલી 'અનિત્યભાવના'

૨ સસારમા મરણ સમયે જીવને શરણ રાખનાર કોઈ નથી, માત્ર એક શુભ ધર્મનુ જ શરણ સત્ય છે, એમ ચિંતવવુ તે બીજી 'અશરણભાવના'

૩ આ આત્માએ સસારસમુદ્રમા પર્યટન કરતા કરતા સર્વ ભવ કીધા છે. એ સસારી જજીરથી હુ ક્યારે છૂટીશ? એ સસાર મારો નથી, હુ મોક્ષમયી છુ એમ ચિંતવવુ તે ત્રીજી 'સસારભાવના'

૪ આ મારો આત્મા એકલો છે, તે એકલો આવ્યો છે, એકલો જશે પોતાના કરેલા કર્મ એકલો ભોગવશે, એમ ચિંતવવુ તે ચોથી 'એકત્વભાવના'

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ એની રીતે સસારને ૨ નિર્વિ૦ ઉત્તમ રાહ બતાવ્યો છે.'

૫. આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી એમ ચિંતવવું તે પાંચમી 'અન્યત્વભાવના.'

૬. આ શરીર અપવિત્ર છે, મળમૂત્રની ખાણ છે, રોગ જરાને રહેવાનુ ધામ છે, એ શરીરથી હું ન્યારો છઉ, એમ ચિતવવું તે છઠ્ઠી 'અશુચિભાવના.'

૭ રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ ઇત્યાદિક સર્વે આશ્રવ છે, એમ ચિતવવું તે સાતમી 'આશ્રવભાવના'

૮. જ્ઞાન, ધ્યાનમા જીવ પ્રવર્ત્તમાન થઈને નવાં કર્મ બાંધે નહીં, એ આઠમી 'સમ્વરભાવના'

૯. જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે, તે નવમી 'નિર્જરાભાવના'

૧૦. લોકસ્વરૂપનુ ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, વિનાશસ્વરૂપ વિચારવું તે દશમી 'લોકસ્વરૂપભાવના'

૧૧ સસારમા ભમતા આત્માને સમ્યક્‌જ્ઞાનની પ્રાસાદી પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે, વા સમ્યક્‌જ્ઞાન પામ્યો, તો ચારિત્ર સર્વ વિરતિ પરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લભ છે, તે અગ્યારમી 'બોધદુર્લભભાવના'

૧૨. ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધ શાસ્ત્રના બોધક એવા ગુરુ અને એવુ શ્રવણ મળવું દુર્લભ છે, તે બારમી 'ધર્મદુર્લભભાવના'

આ બાર ભાવનાઓ મનનપૂર્વક નિરતર વિચારવાથી સત્પુરુષો ઉત્તમ પદને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે

શિક્ષાપાઠ ૨૨. કામદેવ શ્રાવક.—

મહાવીર ભગવતના સમયમા દ્વાદશવ્રત્તને વિમળ ભાવથી ધારણ કરનાર વિવેકી અને નિર્ગ્રંથવચનાનુરક્ત કામદેવ નામનો એક શ્રાવક તેઓનો શિષ્ય હતો *સુધર્માસભામા ઇદ્રે એક વેળા કામદેવની ધર્મઅચળતાની પ્રશંસા કરી એવામા ત્યા એક તુચ્છ બુદ્ધિવાન દેવ બેઠો હતો[1] તે બોલ્યો "એ તો સમજાયુ! નારી ન મળે ત્યાંસુધી બ્રહ્મચારી, તેમજ જ્યાસુધી પરિષહ પડ્યા ન હોય ત્યાસુધી બધાય સહનશીલ અને ધર્મદૃઢ' આ મારી વાત હું

* દ્વિ૦ આ૦ મા કામદેવ શ્રાવકને બહુ વચને બોલાવ્યા છે—સશોધક મ ૨

૧ 'તેણે એવી સુદૃઢતાનો અવિશ્વાસ બતાવ્યો, અને કહ્યુ કે જ્યાસુધી પરિષહ પડ્યા ન હોય ત્યાંસુધી બધાય સહનશીલ અને ધર્મદૃઢ જણાય'

એને ચળાવી આપીને સત્ય કરી દેખાડું." ધર્મદૃઢ કામદેવ તે વેળા કાયોત્સર્ગમાં લીન હતો. દેવતાએ હાથીનું રૂપ વૈક્રિય કર્યું; અને પછી કામદેવને ખુબ ગુંદ્યો તોપણ તે અચળ રહ્યો; એટલે મુશળ જેવું અંગ કરીને કાળા વર્ણનો સર્પ થઈને ભયંકર ફુંકાર કર્યા; તોય કામદેવ કાયોત્સર્ગથી લેશ ચળ્યો નહીં; પછી અટહાસ્ય કરતા રાક્ષસનો દેહ ધારણ કરીને અનેક પ્રકારના પરિષહ કર્યા, તોપણ કામદેવ કાયોત્સર્ગથી ચળ્યો નહિ. સિંહ વગેરેનાં અનેક ભયંકર રૂપ કર્યાં; તોપણ કાયોત્સર્ગમાં લેશ હીનતા કામદેવે આણી નહીં. એમ રાત્રિના ચાર પહોર દેવતાએ કર્યા કર્યું; પણ તે પોતાની ધારણામાં ફાવ્યો નહીં. પછી તેણે ઉપયોગવડે કરીને જોયું તો મેરુના શિખરની પેરે તે અડોલ રહ્યો દીઠો. કામદેવની અદ્ભુત નિશ્ચલતા જાણી તેને વિનયભાવથી પ્રણામ કરી દોષ ક્ષમાવીને તે દેવતા સ્વસ્થાનકે ગયો.

[1]કામદેવ શ્રાવકની ધર્મદૃઢતા આપણને શું બોધ કરે છે તે કહ્યા વગર પણ સમજાયું હશે. એમાંથી તત્ત્વવિચાર એ લેવાનો છે કે, નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં પ્રવેશ કરીને દૃઢ રહેવું. કાયોત્સર્ગ ઇત્યાદિક જે ધ્યાન ધરવાનાં છે તે જેમ બને તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી અને દૃઢતાથી નિર્દોષ કરવાં.' ચળવિચળ ભાવથી કાયોત્સર્ગ બહુ દોષયુક્ત થાય છે. [2]"પાઈને માટે ધર્મશાસ્ત્ર કાઢનારા ધર્મમાં દૃઢતા ક્યાંથી રાખે? અને રાખે તો કેવી રાખે!' એ વિચારતાં ખેદ થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૩. સત્યતા.—

સામાન્ય કથનમાં પણ કહેવાય છે કે, સત્ય એ આ [3]'સૃષ્ટિનું ધારણ' છે; અથવા સત્યને આધારે આ [4]'સૃષ્ટિ રહી છે.' એ કથનમાંથી એવી શીક્ષા મળે છે કે, ધર્મ, નીતિ, રાજ, અને વ્યવહાર એ સત્યવડે પ્રવર્ત્તન કરી રહ્યાં છે; અને એ ચાર ન હોય તો જગતનું રૂપ કેવું ભયંકર હોય? એ માટે થઈને સત્ય એ [3]'સૃષ્ટિનું ધારણ' છે એમ કહેવું એ કંઈ અતિશયોક્તિ જેવું, કે નહીં માનવા જેવું નથી.

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'કામદેવ શ્રાવકની ધર્મદૃઢતા એવો બોધ કરે છે કે સત્ય-ધર્મ અને સત્ય-પ્રતિજ્ઞામાં પરમદૃઢ રહેવું અને કાયોત્સર્ગાદિ જેમ બને તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી અને સુદૃઢતાથી નિર્દોષ કરવાં' ૨ 'પાઈ જેવા દ્રવ્યલાભ માટે ધર્મશાસ્ત્ર કાઢનારની ધર્મમાં દૃઢતા ક્યાંથી રહીશ કે? અને રહી શકે તો કેવી રહે?' ૩ 'જગત્નું ધારણ' ૪ 'જગત્ રહ્યું છે'

વસુરાજાનુ એક શબ્દનું અસત્ય બોલવું કેટલુ દુ ખદાયક થયું હતું [1] તે તત્ત્વ વિચાર કરવા માટે અહીં હું કહું છઉં'

વસુરાજા, નારદ અને પર્વત એ ત્રણે એક ગુરુ પાસેથી વિદ્યા ભણ્યા હતા. પર્વત અધ્યાપકનો પુત્ર હતો; અધ્યાપકે કાળ કર્યો એથી પર્વત તેની મા સહિત વસુરાજાના દરબારમા [2] આવ્યો હતો રાત્રે' તેની મા પાસે બેઠી છે; અને પર્વત તથા નારદ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે છે એમા એક વચન પર્વત એવુ બોલ્યો કે, 'અજાહોતવ્ય.' ત્યારે નારદ બોલ્યો "અજ તે શુ પર્વત?" પર્વતે કહ્યુ: "અજ તે બોકડો." નારદ બોલ્યો "આપણે ત્રણે જણ તારા પિતા કને ભણતા હતા તારા પિતાએ તો 'અજ' તે ત્રણ વર્ષની 'વ્રીહિ' કહી છે, અને તુ અવળુ શામાટે કહે છે? એમ પરસ્પર વચનવિવાદ વધ્યો ત્યારે પર્વતે કહ્યુ· "આપણને વસુરાજા કહે તે ખરુ" એ વાતની નારદે પણ હા કહી, [3] ત્યાર પછી પર્વતની મા રાત્રે રાજા પાસે ગઈ' અને પૂછયું: "રાજા! 'અજ' એટલે શુ?" વસુરાજાએ સબંધપૂર્વક કહ્યુ "અજ એટલે 'વ્રીહિ'" ત્યારે પર્વતની માએ રાજાને કહ્યુ "મારા પુત્રથી 'બોકડો' કહેવાયો છે માટે તેનો પક્ષ કરવો પડશે, તમને પૂછવા માટે તેઓ આવશે" વસુરાજા બોલ્યો "હુ અસત્ય કેમ કહુ? મારાથી એ બની શકે નહીં" પર્વતની માએ કહ્યુ "પણ જો તમે મારા પુત્રનો પક્ષ નહીં કરો તો તમને હુ હત્યા આપીશ" રાજા વિચારમા પડી ગયો કે, સત્યવડે કરીને હું મણિમય સિંહાસનપર અદ્ધર બેસુ છઉં લોકસમુદાયને ન્યાય આ પુ છઉં લોક પણ એમ જાણે છે કે, રાજા સત્યગુણે કરીને સિંહાસનપર અતરિક્ષ બેસે છે હવે કેમ કરવુ? જો પર્વતનો પક્ષ ન કરુ તો બ્રાહ્મણી મરે છે, એ વળી મારા ગુરુની સ્ત્રી છે ન ચાલતા છેવટે રાજાએ બ્રાહ્મણીને કહ્યુ "તમે ભયે જાઓ હું પર્વતનો પક્ષ કરીશ" આવો નિશ્ચય કરાવીને પર્વતની મા ઘેર આવી. પ્રભાતે નારદ, પર્વત અને તેની મા વિવાદ કરતા રાજા પાસે આવ્યા રાજા અજાણ થઈ પૂછવા લાગ્યો કે "શુ છે પર્વત?" પર્વતે કહ્યુ "રાજાધિરાજ! 'અજ' તે શુ? તે કહો" રાજાએ નારદને પૂછયુ "તમે શુ કહો છો?" નારદે

દ્વિ૰ આ૰ પાઠા૰—૧ 'તે પ્રસગ વિચાર કરવા માટે અહીં કહીશું' ૨ 'આવી રહ્યો હતો એક રાત્રે' ૩ 'અને જીને તેને માટે અમુક શરત કરી પર્વતની મા જે પાસે બેઠી હતી તેણે આ સાભળ્યુ 'અજ' એટલે 'વ્રીહિ' એમ તેને પણ યાદ હતુ. શાન્તમા પોતાનો પુત્ર હારશે એવા ભયથી પર્વતની મા રાત્રે રાજા પાસે ગઈ'

કહ્યુ 'અજ' તે ત્રણ વર્ષનો 'ત્રીહિ,' તમને કયા નથી સાભરતું? વસુરાજા બોલ્યો 'અજ' એટલે 'બોકડો,' પણ 'ત્રીહિ,' નહીં તે જ વેળા દેવતાએ સિંહાસનથી ઉછાળી હેઠો નાખ્યો, વસુ કાળ પરિણામ પામ્યો.

આ ઉપરથી આપણે "સઘળાએ સત્ય, તેમજ રાજાએ સત્ય અને ન્યાય બન્ને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે,' એ મુખ્ય બોધ મળે છે

જે પાચ મહાવ્રત ભગવાને પ્રણીત કર્યા છે, તેમાના પ્રથમ મહાવ્રતની રક્ષાને માટે બાકીના ચાર વ્રત વાડરૂપે છે, અને તેમા પણ પહેલી વાડ તે સત્ય મહાવ્રત છે એ સત્યના અનેક ભેદ સિદ્ધાતથી શ્રુત કરવા અવશ્યના છે

શિક્ષાપાઠ ૨૪. સત્સંગ.—

સત્સગ એ સર્વ સુખનુ મૂળ છે, "સત્સગ મળ્યો' કે તેના પ્રભાવવડે વાછિત સિદ્ધિ થઈ જ પડી છે ગમે તેવા પવિત્ર થવાને માટે સત્સગ શ્રેષ્ઠ સાધન છે, સત્સગની એક ઘડી જે લાભ દે છે તે કુસગના એક કોટ્યાધિ વર્ષ પણ લાભ ન દઈ શકતા અધોગતિમય મહા પાપો કરાવે છે, તેમજ આત્માને મલિન કરે છે સ સગનો સામાન્ય અર્થ એટલો કે, ઉત્તમનો સહવાસ જ્યા સારી હવા નથી આવતી ત્યા રોગની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ જ્યા સત્સગ નથી ત્યા આત્મરોગ વધે છે દુર્ગંધથી કટાળીને જેમ નાકે વસ્ત્ર આડુ દઈએ છીએ, તેમ કુસગથી સહવાસ બંધ કરવાનુ અવશ્યનુ છે, સસાર એ પણ એક પ્રકારનો સગ છે, અને તે અનંત કુસગરૂપ તેમજ દુ ખદાયક હોવાથી ત્યાગવાયોગ્ય છે ગમે તે જાતનો સહવાસ હોય પરતુ જેવડે આત્મસિદ્ધિ નથી તે સત્સગ નથી આત્માને સત્ય રગ ચઢાવે તે સત્સગ મોક્ષનો માર્ગ બતાવે તે મૈત્રી ઉત્તમ શાસ્ત્રમા નિરતર એકાગ્ર રહેવુ તે પણ સત્સગ છે, સત્પુરુષોનો સમાગમ એ પણ સત્સગ છે મલિન વસ્ત્રને જેમ સાબુ તથા જળ સ્વચ્છ કરે છે તેમ આત્માની મલિનતાને શાસ્ત્ર બોધ અને સત્પુરુષોનો સમાગમ, ટાળી શુદ્ધતા આપે છે. જેનાથી હમેશનો પરિચય રહી રાગ, રગ, ગાન, તાન, અને સ્વાદિષ્ટ ભોજન સેવાતા હોય તે તમને ગમે તેનો પ્રિય હોય તોપણ નિશ્ચય માનજો કે, તે સત્સંગ નથી પણ કુસગ છે સત્સગથી પ્રાપ્ત થયેલું એક વચન અમૂલ્ય લાભ આપે છે તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ મુખ્ય

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'સામાન્ય મનુષ્યોએ સત્ય તેમજ રાજાએ ન્યાયમા અપક્ષપાત અને સત્ય બન્ને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે' ૨ 'સત્સગનો લાભ મળ્યો'

બોધ એવો કર્યો છે કે, સર્વસગ પરિત્યાગ કરી, અતરમા રહેલા સર્વ વિકારથી પણ વિરક્ત રહી એકાતનુ સેવન કરો તેમા સતસગની સ્તુતિ આવી જાય છે કેવળ એકાત તે તો ધ્યાનમા રહેવુ કે યોગાભ્યાસમા રહેવુ એ છે, પરતુ સમસ્વભાવિનો સમાગમ, જેમાથી એક જ પ્રકારની વર્ત્તનતાનો પ્રવાહ નીકળે છે તે, ભાવે એક જ રૂપ હોવાથી ઘણા માણસો છતા, અને પરસ્પરનો સહવાસ છતા તે એકાતરૂપ જ છે, અને તેવી એકાત માત્ર સતસમાગમમા રહી છે કદાપિ કોઈ એમ વિચારશે કે, વિષયીમડળ મળે છે ત્યા સમભાવ હોવાથી એકાત કા ન કહેવી ? તેનુ સમાધાન તત્કાળ છે કે, તેઓ એક સ્વભાવી હોતા નથી પરસ્પર સ્વાર્થબુદ્ધિ અને માયાનુ અનુસધાન હોય છે, અને જ્યા એ બે કારણથી સમાગમ છે તે એક સ્વભાવી કે નિર્દોષ હોતા નથી નિર્દોષ અને સમસ્વભાવી સમાગમ તો પરસ્પરથી શાત મુનિશ્વરોનો છે, તેમજ ધર્મધ્યાન પ્રશસ્ત અલ્પારભી પુરુષનો પણ કેટલેક અશે છે જ્યા સ્વાર્થ અને માયા કપટ જ છે ત્યા સમસ્વભાવતા નથી, અને તે સત્સગ પણ નથી સત્સગથી જે સુખ, આનંદ મળે છે તે અતિ સ્તુતિપાત્ર છે જ્યા શાસ્ત્રોના સુદર પ્રશ્નો થાય, જ્યા ઉત્તમ જ્ઞાન, ધ્યાનની સુકથા થાય જ્યા સત્પુરુષોના ચરિત્રપર વિચાર બંધાય, જ્યા તત્ત્વજ્ઞાનના તરગની લહરિયો છૂટે, જ્યા સરળ સ્વભાવથી સિદ્ધાતવિચાર ચર્ચાય, જ્યા મોક્ષજન્ય કથનપર પુષ્કળ વિવેચન થાય એવો સત્સગ તે મહાદુર્લભ* છે કોઈ એમ કહે કે, સત્સગમડળમા કોઈ માયાવી નહિ હોય ? તો તેનુ સમાધાન આ છે જ્યા માયા અને સ્વાર્થ હોય છે ત્યા સત્સગ જ હોતો નથી રાજહસની સભાનો કાગ દેખાવે કદાપિ ન કળાય તો અવશ્ય રાગે કળાશે, મૌન રહ્યો તો મુખ મુદ્રાએ કળાશે, પણ તે અધકારમા જાય નહીં તેમજ માયાવિયો સત્સગમા સ્વાર્થે જઈને શુ કરે ? ત્યા પેટ ભર્યાની વાત તો હોય નહી બે ઘડી ત્યા જઈ તે વિશ્રાતિ લેતો હોય તો ભલે કે, જેથી રગ લાગે, અને રગ લાગે નહીં તો, બીજીવાર તેનું આગમન હોય નહીં જેમ પૃથ્વીપર તરાય નહીં, તેમ સત્સગથી બૂડાય નહીં, આવી સત્સગમા ચમત્કૃતિ છે નિરંતર એવા નિર્દોષ સમાગમમા માયા લઈને આવે પણ કોણ ? કોઈજ દુર્ભાગી, અને તે પણ અસભવિત છે સત્સગ એ આત્માનુ પરમ [1]'હિતસ્વિ' ઔષધ છે

---

* શ્રીમદના લેખોમા ઘણે ખરે ઠેકાણે 'દુર્લભ' છે ભેઈ ભેઈ ઠેકાણે 'દુર્લભ' છે —સશોધક ૧ 'હિતકારી'

શિક્ષાપાઠ ૨૫. પરિગ્રહને સકોચવો.—

જે પ્રાણીને પરિગ્રહની મર્યાદા નથી, તે પ્રાણી સુખી નથી તેને જે મળ્યુ તે ઓછુ છે કારણ જેટલુ મળતુ જાય તેટલાથી વિશેષ પ્રાપ્ત કરવા તેની ઇચ્છા થાય છે પરિગ્રહની પ્રબળતામા જે કઈ મળ્યુ હોય તેનુ સુખ તો ભોગવાતુ નથી પરતુ હોય તે પણ વખતે જાય છે પરિગ્રહથી નિરતર ચળવિચળ અને પાપભાવના રહે છે અકસ્માત્ યોગથી એવી પાપભાવનામા આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો બહુધા અધોગતિનુ કારણ થઈ પડે કેવળ પરિગ્રહ તો મુનીશ્વરો ત્યાગી શકે, પણ ગૃહસ્થો એની અમુક મર્યાદા કરી શકે મર્યાદા થવાથી ઉપરાત પરિગ્રહની ઉત્પત્તિ નથી, અને એથી કરીને વિશેષ ભાવના પણ બહુધા થતી નથી, અને વળી જે મળ્યુ છે તેમા સતોષ રાખવાની પ્રથા પડે છે, એથી સુખમા કાળ જાય છે કોણ જાણે લક્ષ્મીઆદિકમા કેવીએ વિચિત્રતા રહી છે કે જેમ જેમ લાભ થતો જાય છે તેમ તેમ લોભની વૃદ્ધિ થતી જાય છે ધર્મ સબધી કેટલુક જ્ઞાન છતા, ધર્મની દૃઢતા છતા પણ પરિગ્રહના પાશમા પડેલો પુરુષ કોઈક જ છૂટી શકે છે, વૃત્તિ એમા જ લટકી રહે છે પરતુ એ વૃત્તિ કોઈ કાળે સુખદાયક કે આત્મહિતૈષી થઈ નથી જેણે એની ટૂકી મર્યાદા કરી નહીં, તે બહોળા દુ ખના ભોગી થયા છે

છ ખડ સાધી આજ્ઞા મનાવનાર રાજાધિરાજ, ચક્રવર્તિ કહેવાય છે એ સમર્થ ચક્રવર્તિમા સભુમ્ નામે એક ચક્રવર્તિ થઈ ગયો છે એણે છ ખડ સાધી લીધા એટલે ચક્રવર્તિ-પદથી તે મનાયો પણ એટલેથી એની મનોવાચ્છા તૃપ્ત ન થઈ હજુ તે તરસ્યો રહ્યો એટલે ધાતકી ખડના છ ખડ સાધવા એણે નિશ્ચય કર્યો બધા ચક્રવર્તિ છ ખડ સાધે છે અને હુ પણ એટલા જ સાધુ તેમા મહત્તા શાની ? બાર ખડ સાધવાથી ચીરકાળ હુ નામાકિત થઈશ સમર્થ આજ્ઞા જીવનપર્યંત એ ખડોપર મનાવી શકીશ એવા વિચારથી સમુદ્રમા ચર્મરત્ન મૂક્યુ તે ઉપર સર્વ સૈન્યાદિકનો આધાર રહ્યો હતો ચર્મરત્નના એક હજાર દેવતા સેવક કહેવાય છે, તેમા પ્રથમ એકે વિચાર્યુ કે કોણ જાણે કેટલાય વર્ષે આમાથી છૂટકો થશે ? માટે દેવાગનાને તો મળી આવુ એમ ધારી તે ચાલ્યો ગયો પછી બીજો ગયો, પછી ત્રીજો ગયો અને એમ કરતા કરતા હજારે ચાલ્યા ગયા, ત્યારે ચર્મરત્ન બૂડ્યુ અશ્વ ગજ અને સર્વ સૈન્યસહિત સભુમ્ નામનો તે ચક્રવર્તિ બૂડ્યો પાપ

ભાવનામા ને પાપભાવનામા મરીને તે અનત દુ ખથી ભરેલી સાતમી તમ તમપ્રભા નર્કને વિષે જઈને પડ્યો જુઓ! ૭ ખડનુ અધિપત્ય તો ભોગવવુ રહ્યુ, પરતુ અકસ્માત્ અને ભયકર રીતે પરિગ્રહની પ્રીતિથી એ ચક્રવર્તિનુ મૃત્યુ થયુ, તો પછી બીજા માટે તો કહેવુ જ શુ ? પરિગ્રહ એ પાપનુ મૂળ છે, પાપનો પિતા છે, અન્ય એકાદશવ્રત્તને મહા દોષ દે એવો એનો સ્વભાવ છે એ માટે થઈને આત્મહિતૈષિએ જેમ બને તેમ તેનો ત્યાગ કરી મર્યાદા પૂર્વક વર્ત્તન કરવુ

શિક્ષાપાઠ ૨૬. તત્ત્વ સમજવું.—

શાસ્ત્રોના શાસ્ત્રો મુખ પાઠે હોય એવા પુરુષો ઘણા મળી શકે, પરતુ જેણે થોડા વચનોપર પ્રૌઢ અને વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શાસ્ત્ર જેટલુ જ્ઞાન હૃદયગત કર્યું હોય તેવા મળવા દુર્લભ છે તત્ત્વને પહોંચી જવુ એ કઈ નાની વાત નથી કૂદીને દરિયો ઓળગી જવો છે

અર્થ એટલે લક્ષ્મી, અર્થ એટલે તત્ત્વ અને અર્થ એટલે શબ્દનુ બીજુ નામ આવા અર્થશબ્દના ઘણા અર્થ થાય છે પણ 'અર્થ' એટલે 'તત્ત્વ' એ વિષયપર અહીં આગળ કહેવાનુ છે જેઓ નિર્ગ્રંથપ્રવચનમા આવેલા પવિત્ર વચનો મુખપાઠે કરે છે, તે તેઓના ઉત્સાહબળે સત્ફળ ઉપાર્જન કરે છે, પરતુ જો તેનો મર્મ પામ્યા હોય તો એથી એ સુખ, આન˝, વિવેક અને પરિણામે મહદ્દ્ભુત ફળ પામે છે અભણ પુરુષ સુદર અક્ષર અને તાણેલા મિથ્યા લીટા એ બેના ભેદને જેટલુ જાણે છે, તેટલુ જ મુખપાઠી અન્ય ગ્રથ વિચાર અને નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને ભેદરૂપ માને છે, કારણ તેણે અર્થ પૂર્વક નિર્ગ્રંથ વચનામૃતો ધાર્યાં નથી, તેમ તે પર યથાર્થ તત્ત્વવિચાર કર્યો નથી યદિ તત્ત્વ વિચાર કરવામા સમર્થ બુદ્ધિપ્રભાવ જોઈએ છીએ તોપણ કઈ વિચાર કરી શકે, પથ્થર પીગળે નહીં તોપણ પાણીથી પલળે તેમજ જે વચનામૃતો મુખપાઠ કર્યા હોય તે અર્થ સહિત હોય તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડે નહીં તો પોપટવાળુ રામ નામ પોપટને કોઈ પરિચયે રામનામ કહેતા શીખડાવે, પરતુ પોપટની બલા જાણે કે રામ તે દાડમ કે દ્રાક્ષ સામાન્યાર્થે સમજ્યા વગર એવુ થાય છે કચ્છી વૈશ્યોનુ દૃષ્ટાત એક કહેવાય છે તે કઈક હાસ્યયુક્ત છે ખરુ, પરતુ એમાથી ઉત્તમ શિક્ષા મળી શકે તેમ છે, એટલે અહીં કહી જઉં છઉં કચ્છના કોઈ ગામમા શ્રાવકધર્મ પાળતા રાયશી, દેવશી અને

ખેતશી એમ ત્રણ નામધારી ઓશવાળ રહેતા હતા. નિયમિત રીતે તેઓ સંધ્યાકાળે, પરોઢિયે પ્રતિક્રમણું કરતા હતા. પરોઢિયે રાયશી અને સંધ્યાકાળે દેવશી પ્રતિક્રમણું કરાવતા હતા. રાત્રિ સંબંધી પ્રતિક્રમણું રાયશી કરાવતો; અને સંબંધે 'રાયસી પડિક્કમણું ઠાયંમિ,' એમ તેને બોલાવવું પડતું; તેમજ દેવશીને 'દેવસી પડિક્કમણું ઠાયંમિ' એમ સંબંધ હોવાથી બોલાવવું પડતું. યોગાનુયોગે ઘણાના આગ્રહથી એક દિવસ સંધ્યાકાળે ખેતશીને બોલાવવા બેસાર્યો. ખેતશીએ જ્યાં 'દેવસી પડિક્કમણું ઠાયંમિ' એમ આવ્યું, ત્યાં 'ખેતશી પડિક્કમણું ઠાયંમિ,' એ વાક્યો લગાવી દીધાં! એ સાંભળી બધા હાસ્યગ્રસ્ત થયા અને પૂછયું આમ કાં? ખેતશી બોલ્યોઃ વળી આમ તે કેમ? ત્યાં ઉત્તર મળ્યો કે, 'ખેતશી પડિક્કમણું ઠાયંમિ' એમ તમે કેમ બોલો છો? ખેતશીએ કહ્યુંઃ હું ગરીબ છઉં એટલે મારું નામ આવ્યું ત્યાં પાધરી તકરાર લઈ બેઠા, પણ રાયશી અને દેવશી માટે તો કોઈ દિવસ કોઈ બોલતા પણ નથી. એ બન્ને કેમ 'રાયસી પડિક્કમણું ઠાયંમિ' અને 'દેવસી પડિક્કમણું ઠાયંમિ' એમ કહે છે? તો પછી હું 'ખેતશી પડિક્કમણું ઠાયંમિ' એમ કાં ન કહું? એની ભદ્રિકતાએ તો બધાને વિનોદ ઉપજાવ્યો; પછી અર્થની કારણ સહિત સમજણ પાડી એટલે ખેતશી પોતાના મુખપાઠી પ્રતિક્રમણથી શરમાયો.

આ તો એક સામાન્ય વાત છે; પરંતુ અર્થની ખુબી ન્યારી છે. તત્ત્વજ્ઞ તેપર બહુ વિચાર કરી શકે. બાકી તો ગોળ ગળ્યો જ લાગે, તેમ નિર્ગ્રંથવચનામૃતો પણ સત્ફળ જ આપે. અહો! પણ મર્મ પામવાની વાતની તો બલિહારી જ છે!

શિક્ષાપાઠ ૨૭. યત્ના.—

જેમ વિવેક એ ધર્મનું મૂળતત્ત્વ છે, તે મયત્ના એ ધર્મનું ઉપતત્ત્વ છે. વિવેકથી ધર્મ તત્ત્વ ગ્રહણ કરાય છે; અને યત્નાથી તે તત્ત્વ શુદ્ધ રાખી શકાય છે; તે પ્રમાણે પ્રવર્ત્તન કરી શકાય છે. પાંચ સમિતિરૂપ યત્ના તો બહુ શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ ગૃહાશ્રમીથી તે સર્વ ભાવે પાળી શકાતી નથી; છતાં જેટલા ભાવાંશે પાળી શકાય તેટલા ભાવાંશે પણ અસાવધાનીથી પાળી શકતા નથી. જિનેશ્વર ભગવંતે બાંધેલી [બોધેલી] સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ દયા પ્રત્યે જ્યાં બેદરકારી છે ત્યાં બહુ દોષથી પાળી શકાય છે. એ યત્નાની ન્યૂનતાને લીધે છે. ઉતાવળી અને

વેગભરી ચાલ, પાણી ગળી તેનો સખાળો રાખવાની અપૂર્ણ વિધિ, કાષ્ઠાદિક ઇંધનનો વગર ખંખેર્યે, જોયે ઉપયોગ, અનાજમા રહેલા સૂક્ષ્મ જતુઓની અપૂર્ણ તપાસ, પુજ્યા-પ્રમાર્જ્યા વગર રહેવા દીધેલા ઠામ, અસ્વચ્છ રાખેલા ઓરડા, આગણામા પાણીનુ ઢોળવુ, એઠનુ રાખી મૂકવુ, પાટલા વગર ધખધખતી થાળી નીચે મૂકવી, એથી પોતાને અસ્વચ્છતા, અગવડ, અનારોગ્યતા ઇત્યાદિક ફળ થાય છે, અને મહાપાપના કારણ પણ થઈ પડે છે એ માટે થઈને કહેવાનો બોધ કે ચાલવામા, બેસવામા, ઊઠવામા જમવામા અને બીજા હરેક પ્રકારમા યત્નાનો ઉપયોગ કરવો એથી દ્રવ્યે અને ભાવે બન્ને પ્રકારે લાભ છે ચાલ ધીમી અને ગભીર રાખવી, ઘર સ્વચ્છ રાખવા, પાણી વિધિસહિત ગળાવવુ, કાષ્ઠાદિક ઇંધન ખંખેરી ને નાખવા એ કઈ આપણને અગવડ પડતુ કામ નથી, તેમ તેમા વિશેષ વખત જતો નથી એવા નિયમો દાખલ કરી દીધા પછી પાળવા મુશ્કેલ નથી એથી બિચારા અસખ્યાત નિરાપરાધી જતુઓ બચે છે

પ્રત્યેક કામ યત્નાપૂર્વક જ કરવુ એ વિવેકી શ્રાવકનુ કર્ત્તવ્ય છે

શિક્ષાપાઠ ૨૮. રાત્રિભોજન —

અહિંસાદિક પચમહાવ્રત જેવુ ભગવાને રાત્રિભોજન ત્યાગવ્રત કહ્યુ છે રાત્રિમા જે ચાર પ્રકારના આહાર છે તે અભક્ષરૂપ છે જે જાતિનો આહારનો રગ હોય છે, તે જાતિના તમસ્કાય નામના જીવ તે આહારમા ઉત્પન્ન થાય છે રાત્રિભોજનમા એ શિવાય પણ અનેક દોષ રહ્યા છે રાત્રે જમનારને રસોઈને માટે અગ્નિ સળગાવવી પડે છે ત્યારે સમીપની ભીંતપર રહેલા નિરપરાધી સૂક્ષ્મ જતુઓ નાશ પામે છે ઇંધનને માટે આણેલા કાષ્ઠાદિકમા રહેલા જતુઓ રાત્રિએ નહીં દેખાવાથી નાશ પામે છે, તેમજ સર્પના ઝેરનો, કરોળિયાની લાળનો અને મચ્છરાદિક સૂક્ષ્મ જતુનો પણ ભય રહે છે, વખતે એ કુટુબાદિકને ભયકર રોગનુ કારણ પણ થઈ પડે છે

રાત્રિભોજનનો પુરાણાદિક મતમા પણ સામાન્ય આચારને ખાતર ત્યાગ કર્યો છે છતા તેઓમા પરપરાની રુઢિથી કરીને રાત્રિભોજન પેસી ગયુ છે, પણ એ નિષેધક તો છે જ

શરીરની અદર બે પ્રકારના કમળ છે તે સૂર્યના અસ્તથી સકોચ પામી જાય છે, એથી કરીને રાત્રિભોજનમા સૂક્ષ્મજીવભક્ષણરૂપ અહિત થાય છે, જે મહા રોગનુ કારણ છે, એવો કેટલેક સ્થળે આયુર્વેદનો પણ મત છે

સત્પુરુષો બે ઘડી દિવસ રહે ત્યારે વાળુ કરે; અને બે ઘડી દિવસ ચડ્યાં પહેલાં ગમે તે જાતનો આહાર કરે નહીં. રાત્રિભોજનને માટે વિશેષ વિચાર મુનિસમાગમથી કે શાસ્ત્રથી જાણવો. એ સંબંધી બહુ સૂક્ષ્મ ભેદ જાણવા અવશ્યના છે. ચારે પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિષે ત્યાગવાથી મહદ્ ફળ છે. એ જિનવચન છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૯. સર્વ જીવની રક્ષા, ભાગ ૧.—

દયા જેવો એકે ધર્મ નથી. દયા એ જ ધર્મનું સ્વરૂપ છે. જ્યાં દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. જગતીતળમાં એવા અનર્થકારક ધર્મમતો પડ્યા છે કે, જેઓ જીવને હણતાં લેશ પાપ થતું નથી; બહુ તો મનુષ્યદેહની રક્ષા કરો, એમ કહે છે; તેમ એ ધર્મમતવાળા ઝનુની, મદાંધ અને દયાનું લેશ સ્વરૂપ પણ જાણતા નથી. એઓ જો પોતાનું હૃદયપટ પ્રકાશમાં મૂકીને વિચારે તો અવશ્ય તેમને જણાશે કે એક સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુને હણવામાં પણ મહા પાપ છે. જેવો મને મારો આત્મા પ્રિય છે તેવો તેને પણ તેનો આત્મા પ્રિય છે. હું મારા લેશ વ્યસન ખાતર કે લાભ ખાતર એવા અસંખ્યાતા જીવોને બેધડક હણું છઉં એ મને કેટલું બધું અનંત દુઃખનું કારણ થઈ પડશે? તેઓમાં બુદ્ધિનું બીજ પણ નહીં હોવાથી [તેઓ] એવો વિચાર કરી શકતા નથી. પાપમાં ને પાપમાં નિશદિન મગ્ન છે. વેદ અને વૈષ્ણવાદિ પંથોમાં પણ સૂક્ષ્મ દયા સંબંધી કંઈ વિચાર જોવામાં આવતો નથી, તોપણ એઓ કેવળ દયાને નહીં સમજનાર કરતાં ઘણા ઉત્તમ છે. બાદર જીવોની રક્ષામાં એ ઠીક સમજ્યા છે; પરંતુ એ સઘળા કરતાં આપણે કેવા ભાગ્યશાળી કે જ્યાં એક પુષ્પપાંખડી દૂભાય ત્યાં પાપ છે એ ખરુ તત્ત્વ સમજ્યા અને યજયાગાદિક હિંસાથી તો કેવળ વિરક્ત રહ્યા છીએ. બનતા પ્રયત્નથી જીવ બચાવીએ છીએ, છતાં ચાહિને જીવ હણવાની આપણી લેશ ઇચ્છા નથી. અનંતકાય અભક્ષ્યથી બહુ કરી આપણે વિરક્ત જ છીએ આ કાળે એ સઘળો પુણ્યપ્રતાપ સિદ્ધાર્થ ભૂપાળના પુત્ર મહાવીરના કહેલા પરમતત્ત્વબોધના યોગબળથી વધ્યો છે. મનુષ્યો રીદ્ધિ પામે છે, સુંદર સ્ત્રી પામે છે, આજ્ઞાંકિત પુત્ર પામે છે, બહોળો કુટુંબપરિવાર પામે છે, માનપ્રતિષ્ઠા તેમજ અધિકાર પામે છે, અને તે પામવાં કંઈ દુર્લભ નથી; પરંતુ ખરું ધર્મતત્ત્વ કે તેની શ્રદ્ધા કે તેનો થોડો અંશ પણ પામવો મહા દુર્લભ છે. એ રીદ્ધિ ઇત્યા-

દિક અવિવેકથી પાપનુ કારણ થઈ અનત દુ ખમા લઈ જાય છે, પરતુ આ થોડી શ્રદ્ધા-ભાવના પણ ઉત્તમ પદ્વિએ પહોંચાડે છે આમ દયાનુ સત્પરિણામ છે આપણે ધર્મતત્ત્વયુક્ત કુળમા જન્મ પામ્યા છીએ તો હવે જેમ અને તેમ વિમળ દયામય વર્ત્તનમા આવવુ વારવાર લક્ષમા રાખવુ કે, સર્વ જીવની રક્ષા કરવી બીજાને પણ એવો જ યુક્તિપ્રયુક્તિથી બોધ આપવો સર્વ જીવની રક્ષા કરવા માટે એક બોધદાયક ઉત્તમ યુક્તિ બુદ્ધિશાળી અભયકુમારે કરી હતી તે આવતા પાઠમા હુ કહું છઉં, એમ જ તત્ત્વબોધને માટે યુક્તિક ન્યાયથી અનાર્ય જેવા ધર્મમતવાદીઓને શિક્ષા આપવાનો વખત મળે તો આપણે કેવા ભાગ્યશાળી!

શિક્ષાપાઠ ૩૦. સર્વ જીવની રક્ષા, ભાગ ૨.—

મગધ દેશની રાજગૃહી નગરીનો અધિરાજા શ્રેણિક એક વખતે સભા ભરીને બેઠો હતો પ્રસગોપાત વાતચિતના પ્રસગમા માસલુબ્ધ સામતો હતા તે બોલ્યા કે, હમણા માસની વિશેષ સસ્તાઈ છે. આ વાત અભયકુમારે સાભળી એ ઉપરથી એ હિંસક સામતોને બોધ દેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો સાજે સભા વિસર્જન થઈ, રાજા અત પુરમા ગયા, ત્યાર પછી કર્ત્તવ્ય માટે જેણે જેણે માસની વાત ઉચ્ચારી હતી તેને તેને ઘેર અભયકુમાર ગયા જેને ઘેર જાય ત્યા સત્કાર કર્યા પછી તેઓ પૂછવા લાગ્યા કે, આપ શામાટે પરિશ્રમ લઈ અમારે ઘેર પધાર્યા! અભયકુમારે કહ્યુ મહારાજા શ્રેણિકને અકસ્માત્ મહા રોગ ઉત્પન્ન થયો છે વૈદ્ય ભેળા કરવાથી તેણે કહ્યુ કે, કોમળ મનુષ્યના કાળજાનુ સવા ટાકભાર માસ હોય તો આ રોગ મટે તમે રાજાના પ્રિયમાન્ય છો માટે તમારે ત્યા એ માસ લેવા આવ્યો છઉં. સામતે વિચાર્યું કે કાળજાનુ માસ હું મુવાવિના શી રીતે આપી શકુ? એથી અભયકુમારને પૂછ્યુ મહારાજ એ તો કેમ થઈ શકે? એમ કહી પછી અભયકુમારને કેટલુક દ્રવ્ય પોતાની વાત રાજા આગળ નહીં પ્રસિદ્ધ કરવા [1]આપ્યુ તે તે અભયકુમાર લેતો ગયો એમ સઘળા સામતોને ઘેર અભયકુમાર ફરી આવ્યા સઘળા માસ ન આપી શક્યા, અને પોતાની વાત છુપા વવા દ્રવ્ય આપ્યુ પછી બીજે દિવસે જ્યારે સભા ભેળી થઈ ત્યારે સઘળા સામતો પોતાને આસને આવીને બેઠા રાજા પણ સિંહાસનપર વિરાજ્યા

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'માટે તે પ્રત્યેક સામત આપતા ગયા અને તે'

હતા. સામંતો આવી આવીને ગઈ કાલનું કુશળ પૂછવા લાગ્યા. રાજા એ વાતથી વિસ્મય થયો. અભયકુમાર ભણી જોયું એટલે અભયકુમાર બોલ્યાઃ મહારાજ! કાલે આપના સામંતો સભામાં બોલ્યા હતા કે હમણા માંસ સસ્તું મળે છે; જેથી હું તેઓને ત્યાં લેવા ગયો હતો; ત્યારે સઘળાએ મને બહુ દ્રવ્ય આપ્યું; પરંતુ કાળજાનું સવા પૈસાભાર માંસ ન આપ્યું. ત્યારે એ માંસ સસ્તું કે મોંઘુ? બધા સામંતો સાંભળી ને શરમથી નીચું જોઈ રહ્યા; કોઈથી કંઈ બોલી શકાયું નહીં. પછી અભયકુમારે કહ્યુંઃ આ કંઈ મેં તમને દુઃખ આપવા કર્યું નથી, પરંતુ બોધ આપવા કર્યું છે. આપણને આપણા શરીરનું માંસ આપવું પડે તો અનંતભય થાય છે, કારણ આપણા દેહની આપણને પ્રિયતા છે; તેમ જે જીવનું તે માંસ હશે તેનો પણ જીવ તેને વહાલો હશે. જેમ આપણે અમૂલ્ય વસ્તુઓ આપીને પણ પોતાનો દેહ બચાવીએ છીએ તેમ તે બિચારાં પામર પ્રાણીઓને પણ હોવું જોઈએ. આપણે સમજણવાળાં, બોલતાં ચાલતાં પ્રાણી છઈએ. તે બિચારાં અવાચક અને અણસમજણવાળાં પ્રાણીને મોતરૂપ દુઃખ આપીએ એ કેવું પાપનું પ્રબળ કારણ છે? આપણે આ વચન નિરંતર લક્ષમાં રાખવું કે, સર્વ પ્રાણીને પોતાનો જીવ વહાલો છે; અને સર્વ જીવની રક્ષા કરવી એ જેવો એકે ધર્મ નથી. અભયકુમારના ભાષણથી શ્રેણિક મહારાજા સંતોષાયા. સઘળા સામંતો પણ બોધ પામ્યા. તેઓએ તે દિવસથી માંસ ખાવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, કારણ એક તો તે અભક્ષ્ય છે, અને કોઈ જીવ હણાયા વિના તે આવતું નથી એ મોટો અધર્મ છે; માટે અભય પ્રધાનનું કથન સાંભળીને તેઓએ અભય-દાનમાં લક્ષ આપ્યું; જે આત્માના પરમ સુખનું કારણ છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૧. પ્રત્યાખ્યાન.—

'પચ્ચખાણ' નામનો શબ્દ વારંવાર તમારા સાંભળવામાં આવ્યો છે. એનો મૂળ શબ્દ 'પ્રત્યાખ્યાન' છે; અને તે અમુક વસ્તુ ભણી ચિત્ત ન કરવું એવો જે નિયમ કરવો તેને બદલે વપરાય છે. પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો હેતુ મહા ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે. પ્રત્યાખ્યાન નહીં કરવાથી ગમે તે વસ્તુ ન ખાઓ કે ન ભોગવો તોપણ તેથી સંવરપણું નથી, કારણ કે તત્ત્વરૂપે કરીને ઇચ્છાનું રુંધન કર્યું નથી. રાત્રે આપણે ભોજન ન કરતા હોઈએ; પરંતુ તેનો જો પ્રત્યાખ્યાનરૂપે નિયમ ન કર્યો હોય તો તે ફળ ન આપે; કારણ આપણી

ઇચ્છા ખુલ્લી રહી જેમ ઘરનું બારણુ ઉઘાડુ હોય અને શ્વાનાદિક જનાવર કે મનુષ્ય ચાલ્યુ આવે તેમ ઇચ્છાના દ્વાર ખુલ્લા હોય તો તેમા કર્મ પ્રવેશ કરે છે એટલે કે એ ભણી આપણા વિચાર છૂટથી જાય છે; તે કર્મબંધનનુ કારણ છે, અને જો પ્રત્યાખ્યાન હોય તો પછી એ ભણી દૃષ્ટી કરવાની ઇચ્છા થતી નથી જેમ આપણે જાણીએ છીએ કે વાસાનો મધ્ય ભાગ આપણાથી જોઈ શકાતો નથી, માટે એ ભણી આપણે દૃષ્ટિ પણ કરતા નથી, તેમ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી આપણે અમુક વસ્તુ ખવાય કે ભોગવાય તેમ નથી એટલે એ ભણી આપણુ લક્ષ સ્વભાવિક જતુ નથી, એ કર્મ આવવાને આડો કોટ થઈ પડે છે પ્રત્યાખ્યાન કર્યા પછી વિસ્મૃતિ વગેરે કારણથી કોઈ દોષ આવી જાય તો તેના પ્રાયશ્ચિત્તનિવારણ પણ મહાત્માઓએ કહ્યા છે

પ્રત્યાખ્યાનથી એક બીજો પણ મોટો લાભ છે, તે એ કે અમુક વસ્તુઓમા જ આપણી લક્ષતા [આપણો લક્ષ] રહે છે, બાકી બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ થઈ જાય છે, જે જે વસ્તુ ત્યાગ કરી છે તે તે સબધી પછી વિશેષ વિચાર, ગ્રહવુ, મૂકવુ કે એવી કઈ ઉપાધિ રહેતી નથી એવડે મન બહુ અહોળતાને પામી નિયમરૂપી સડકમા ચાલ્યુ જાય છે. અશ્વ જો લગામમા આવી જાય છે, તો પછી ગમે તેવો પ્રબળ છતા તેને ધારેલે રસ્તે લઈ જવાય છે, તેમ મન એ નિયમરૂપી લગામમા આવવાથી પછી ગમે તે શુભ રાહમા લઈ જવાય છે, અને તેમા વારવાર પર્યટન કરાવવાથી તે એકાગ્ર, વિચારશીલ અને વિવેકી થાય છે મનનો આનદ શરીરને પણ નિરોગી કરે છે વળી અભક્ષ્ય, અનંતકાય, પરસ્ત્રિયાદિક નિયમ કર્યાથી પણ શરીર નિરોગી રહી શકે છે માદર્ક પદાર્થો મનને અવળે રસ્તે દોરે છે પ્રત્યાખ્યાનથી મન ત્યા જતે [જતા] અટકે છે, એથી તે વિમળ થાય છે

પ્રત્યાખ્યાન એ કેવી ઉત્તમ નિયમ પાળવાની પ્રતીજ્ઞા છે? તે આ ઉપરથી તમે સમજ્યા હશો વિશેષ સદ્‌ગુરુ મુખથી અને શાસ્ત્રાવલોકનથી સમજવા હું બોધ કરુ છઉં.

શિક્ષાપાઠ ૩૨. વિનયવડે તત્ત્વની સિદ્ધિ છે.—

રાજગૃહી નગરીના રાજ્યાસનપર જ્યારે શ્રેણિક રાજા વિરાજમાન હતો, ત્યારે તે નગરીમા એક ચડાળ રહેતો હતો એક વખતે એ ચડાળની સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો, ત્યારે તેને કેરી ખાવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ તેણે તે લાવી

આપવા ચંડાળને કહ્યું. ચંડાળે કહ્યું, આ કેરીનો વખત નથી, એટલે મારો ઉપાય નથી, નહીં તો હું ગમે તેટલે ઉંચે હોય ત્યાંથી મારી વિદ્યાનાં બળવડે કરીને લાવી તારી ઇચ્છા સિદ્ધ કરું. ચંડાળણીએ કહ્યું: રાજાની મહારાણીના બાગમાં એક અકાળે કેરી દેનાર આંબો છે; તે પર અત્યારે કેરીઓ લચી રહી હશે, માટે ત્યાં જઈને એ કેરી લાવો. પોતાની સ્ત્રીની ઇચ્છા પુરી પાડવા ચંડાળ તે બાગે ગયો. ગુપ્ત રીતે આંબા સમીપ જઈ મંત્ર ભણીને તેને નમાવ્યો; અને કેરી લીધી. બીજા મંત્રવડે કરીને તેને હતો એમ કરી દીધો. પછી તે ઘેર આવ્યો અને તેની સ્ત્રીની ઇચ્છા માટે નિરંતર તે ચંડાળ વિદ્યાબળે ત્યાંથી કેરી લાવવા લાગ્યો. એક દિવસે ફરતાં ફરતાં માળીની દૃષ્ટિ આંબા ભણી ગઈ. કેરીઓની ચોરી થયેલી જોઈને તેણે જઈને શ્રેણિક રાજા આગળ નમ્રતા પૂર્વક કહ્યું. શ્રેણિકની આજ્ઞાથી અભયકુમાર નામના બુદ્ધિશાળી પ્રધાને યુક્તિવડે તે ચંડાળને શોધી કાઢ્યો. પોતા આગળ તેડાવી પૂછ્યું, એટલાં બધાં માણસો બાગમાં રહે છે છતાં તું કેવી રીતે ચઢીને એ કેરી લઈ ગયો કે જે વાત કળવામાં પણ ન આવી? તે કહે. ચંડાળે કહ્યું આપ મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો. હું સાચું બોલી જાઉં છઉં કે મારી પાસે એક વિદ્યા છે તેના યોગથી હું એ કેરીઓ લઈ શક્યો. અભયકુમારે કહ્યું, મારાથી ક્ષમા ન થઈ શકે; પરંતુ મહારાજા શ્રેણિકને એ વિદ્યા તું આપ તો તેઓને એવી વિદ્યા લેવાનો અભિલાષ હોવાથી તારા ઉપકારના બદલામાં હું અપરાધ ક્ષમા કરાવી શકું. ચંડાળે એમ કરવાની હા કહી. પછી અભયકુમારે ચંડાળને શ્રેણિક રાજા જ્યાં સિંહાસનપર બેઠો હતો ત્યાં લાવીને સામો ઉભો રાખ્યો; અને સઘળી વાત રાજાને કહી બતાવી. એ વાતની રાજાએ હા કહી. ચંડાળે પછી સામા ઉભા રહી થરથરતે પગે શ્રેણિકને તે વિદ્યાનો બોધ આપવા માંડ્યો; પણ તે બોધ લાગ્યો નહીં. ઝડપથી ઉભા થઈ અભયકુમાર બોલ્યા: મહારાજ! આપને જો એ વિદ્યા અવશ્ય શીખવી હોય તો સામા આવી ઉભા રહો; અને એને સિંહાસન આપો. રાજાએ વિદ્યા લેવા ખાતર એમ કર્યું તો તત્કાળ વિદ્યા સાધ્ય થઈ.

આ વાત માત્ર બોધ લેવાને માટે છે. એક ચંડાળનો પણ વિનય કર્યા વગર શ્રેણિક જેવા રાજાને વિદ્યા સિદ્ધ ન થઈ, તો તેમાંથી તત્ત્વ એ ગ્રહણ કરવાનું છે કે, સદ્વિદ્યાને સાધ્ય કરવા વિનય કરવો [અવશ્યનો છે]. આત્મવિદ્યા પામવા નિર્ગ્રંથગુરુનો જો વિનય કરીએ તો કેવું મંગળદાયક થાય!

વિનય એ ઉત્તમ વશીકરણ છે ઉત્તરાધ્યયનમા ભગવાને વિનયને ધર્મનુ મૂળ કહી વર્ણવ્યો છે ગુરુનો, મુનિનો, વિદ્વાનનો, માતાપિતાનો અને પોતાથી વડાનો વિનય કરવો એ આપણી ઉત્તમતાનુ કારણ છે

શિક્ષાપાઠ ૩૩. સુદર્શન શેઠ.—

પ્રાચીન કાળમા શુદ્ધ એકપત્નીવ્રતને પાળનારા અસખ્ય પુરુષો થઈ ગયા છે, એમાથી સકટ સહી નામાકિત થયેલો સુદર્શન નામનો એક સત્પુરુષ પણ છે એ ધનાઢ્ય સુદર સુખમુદ્રાવાળો, કાતિમાન અને મધ્ય વયમા હતો જે નગરમા તે રહેતો હતો, તે નગરના રાજ્યદરબાર આગળથી કઈ કામ પ્રસગને લીધે તેને નીકળવુ પડ્યુ એ જ્યારે ત્યાથી નીકળ્યો ત્યારે રાજાની અભયા નામની રાણી પોતાના આવાસના ગોખમા બેઠી હતી ત્યાથી સુદર્શન ભણી તેની દૃષ્ટિ ગઈ તેનુ ઉત્તમ રૂપ અને કાયા જોઈને તેનુ મન લલચાયુ એક અનુચરી મોકલીને કપટભાવથી નિર્મળ કારણ બતાવીને સુદર્શનને ઉપર બોલાવ્યો કેટલાક પ્રકારની વાતચિત કર્યા પછી અભયાએ સુદર્શનને ભોગ ભોગવવા સબધીનુ આમત્રણ કર્યુ સુદર્શને કેટલોક ઉપદેશ આપ્યો તોપણ તેનુ મન શાત થયુ નહીં છેવટે કટાળીને સુદર્શને યુક્તિથી કહ્યુ બહેન, હુ પુરુષત્વમા નથી! તોપણ રાણીએ અનેક પ્રકારના હાવભાવ કર્યા એ સઘળી કામચેષ્ટાથી સુદર્શન ચળ્યો નહીં, એથી કટાળી જઈને રાણીએ તેને જતો કર્યો

એક વાર એ નગરમા ઉજાણી હતી તેથી નગર બહાર નગરજનો આનદ થી આમ તેમ ભમતા હતા ધામધુમ મચી રહી હતી સુદર્શન શેઠના છ દેવકુમાર જેવા પુત્રો પણ ત્યા આવ્યા હતા અભયા રાણી કપિલા નામની દાસી સાથે ઠાઠમાઠથી ત્યા આવી હતી સુદર્શનના દેવપૂતળા જેવા છ પુત્રો તેના જોવામા આવ્યા, કપિલાને તેણે પૂછ્યુ આવા રમ્ય પુત્રો કોના છે? કપિલાએ સુદર્શન શેઠનુ નામ આપ્યુ એ નામ સાભળીને રાણીની છાતીમા કટાર ભોંકાઈ, તેને કારી ઘા વાગ્યો સઘળી ધામધુમ વીતી ગયા પછી માયા કથન ગોઠવીને અભયાએ અને તેની દાસીએ મળી રાજાને કહ્યુ તમે માનતા હશો કે, મારા રાજ્યમા ન્યાય અને નીતિ વર્ત્તે છે દુર્જનો થી મારી પ્રજા દુ ખી નથી, પરતુ તે સઘળુ મિથ્યા છે અત પુરમા પણ દુર્જનો પ્રવેશ કરે ત્યાસુધી હજુ અધેર છે! તો પછી બીજા સ્થળ માટે પૂછવુ પણ શુ?

તમારા નગરના સુદર્શન નામના શેઠે મારી કને ભોગનું આમંત્રણ કર્યું. નહીં કહેવાયોગ્ય કથનો મારે સાંભળવાં પડ્યાં; પણ મેં તેનો તિરસ્કાર કર્યો. એથી વિશેષ અંધારું કયું કહેવાય! રાજા મૂળે કાનના કાચા હોય છે એ વાત જાણે સામાન્ય છે, તેમાં વળી સ્ત્રીનાં માયાવિ મધુરાં વચન શું અસર ન કરે? તાતા તેલમાં ટાઢાં જળ જેવાં વચનથી રાજા ક્રોધાયમાન થયા, સુદર્શનને શૂળીએ ચઢાવી દેવાની તત્કાળ તેણે આજ્ઞા કરી દીધી, અને તે પ્રમાણે સઘળું થઈ ગયું. માત્ર શૂળીએ સુદર્શન બેસે એટલી વાર હતી.

ગમે તેમ હો, પણ [1]'સૃષ્ટિના' દિવ્ય ભંડારમાં [2]'અજવાળું છે.' સુદર્શનને શૂળીએ બેસાર્યો, કે શૂળી ફીટીને તેનું ઝળઝળતું સોનાનું સિંહાસન થયું; અને દેવ, દુંદુભી થયા; સર્વત્ર આનંદ વ્યાપી ગયો. સુદર્શનનું સત્યશીળ વિશ્વમંડળમાં [3]'ઝળકી ઉઠયું.' શીયળ અને સુદર્શનની ઉત્તમ દ્રઢતા એ બન્ને આત્માને પવિત્ર શ્રેણિએ ચઢાવે છે!

શિક્ષાપાઠ ૩૪. બ્રહ્મચર્યવિષે સુભાષિત.—

(દોહરા)

નિરખીને નવયૌવના, લેશ ન વિષયનિદાન;
ગણે કાષ્ટની પૂતળી, તે ભગવાનસમાન. ૧.

આ સઘળા સંસારની, રમણી નાયકરૂપ;
એ ત્યાગી, ત્યાગ્યું બધું, કેવળ શોકસ્વરૂપ. ૨.

એક વિષયને જીતતાં, જીત્યો સૌ સંસાર;
નૃપતિ જીતતાં જીતિયે, દળ, પુર ને અધિકાર. ૩.

વિષયરૂપ અંકુરથી, ટળે જ્ઞાન ને ધ્યાન,
લેશ મદીરાપાનથી, છાકે જ્યમ અજ્ઞાન. ૪.

જે નવવાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયળ સુખદાઈ;
ભવ તેનો લવ પછિ રહે, તત્ત્વવચન એ ભાઈ. ૫.

સુંદર શીયળસુરતરુ, મન વાણી ને દેહ;
જે નરનારી સેવશે, અનુપમ ફળ લે તેહ. ૬.

પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;
પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય મતિમાન. ૭.

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦— ૧ 'જગતના' ૨ 'અજવાળું છે. સત્યનો પ્રભાવ ઢાંક્યો રહેતો નથી.' ૩ 'ઝળકી ઉઠ્યું સત્ય શીળનો સદા જય છે.'

શિક્ષાપાઠ ૩૫. નવકાર મંત્ર —

નમો અરિહંતાણં
નમો સિદ્ધાણં
નમો આયરિયાણં
નમો ઉવજ્ઝાયાણં
નમો લોએ સવ્વસાહૂણં —

આ પવિત્ર વાક્યોને નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં નવકાર [નમસ્કાર] મંત્ર કે પંચપરમેષ્ઠિમંત્ર કહે છે

અર્હંત ભગવંતના બાર ગુણ, સિદ્ધ ભગવંતના આઠ ગુણ, આચાર્યના છત્રીશ ગુણ, ઉપાધ્યાયના પચવીશ ગુણ, અને સાધુના સત્તાવીશ ગુણ મળીને એકસો આઠ ગુણ થયા અંગુઠા વિના બાકીની ચાર આંગળીઓના બાર ટેરવા થાય છે, અને એથી એ ગુણોનું ચિંતવન કરવાની યોજના હોવાથી બારને નવે ગુણતા ૧૦૮ થાય છે એટલે નવકાર એમ કહેવામાં સાથે એવું સૂચવન રહ્યું જણાય છે કે, હે ભવ્ય[1] તારા એ આંગળીના ટેરવાથી [નવકાર] મંત્ર નવ વાર ગણ —'કાર' એટલે 'કરનાર' એમ પણ થાય છે બારને નવે ગુણતા જેટલા થાય એટલા ગુણનો ભરેલો મંત્ર એમ નવકાર મંત્ર તરીકે એનો અર્થ થઈ શકે છે, અને પંચપરમેષ્ઠિ એટલે આ સકળ જગતમાં પાંચ વસ્તુઓ પરમોત્કૃષ્ટ છે તે તે કયિ કયિ? તો કહી બતાવી કે અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એને નમસ્કાર કરવાનો જે મંત્ર તે પરમેષ્ઠિ મંત્ર, અને પાંચ પરમેષ્ઠિને સાથે નમસ્કાર હોવાથી પંચપરમેષ્ઠિ મંત્ર એવો શબ્દ થયો આ મંત્ર અનાદિ સિદ્ધ મનાય છે કારણ પંચપરમેષ્ઠિ અનાદિ સિદ્ધ છે એટલે એ પાંચે પાત્રો આદ્યરૂપ નથી [પ્રવાહથી અનાદિ સિદ્ધ છે,] અને તેના જપનાર પણ અનાદિ સિદ્ધ છે એથી એ જાપ પણ અનાદિ સિદ્ધ ઠરે છે

પ્ર૦—એ પંચપરમેષ્ઠિ મંત્ર પરિપૂર્ણ જાણવાથી મનુષ્ય ઉત્તમ ગતિને પામે છે, એમ સત્પુરુષો કહે છે એ માટે તમારું શું મત છે?

ઉ૦—એ કહેવું ન્યાયપૂર્વક છે, એમ હું માનું છઉં

પ્ર૦—એને ક્યા કારણથી ન્યાયપૂર્વક કહી શકાય?

ઉ૦—હા એ તમને હું સમજાવું મનની નિગ્રહતા અર્થે એક તો સર્વોત્તમ જગદ્ભૂષણના સત્ય ગુણનું એ ચિંતવન છે તત્ત્વથી જોતા વળી અર્હંતસ્વરૂપ, સિદ્ધસ્વરૂપ, આચાર્યસ્વરૂપ, ઉપાધ્યાયસ્વરૂપ અને સાધુ

સ્વરૂપ એનો વિવેકથી વિચાર કરવાનું પણ એ સૂચવન છે. કારણ કે પૂજવા યોગ્ય એઓ શાથી છે? એમ વિચારતાં એઓનાં સ્વરૂપ, ગુણ ઇ૦ માટે વિચાર કરવાની સત્પુરુષને તો ખરી અગત્ય છે. હવે કહો કે એ મંત્ર [1]"એથી કેટલો કલ્યાણકારક થાય?"

પ્રશ્નકાર—સત્પુરુષો મોક્ષનું કારણ નવકાર મંત્રને કહે છે એ આ વ્યાખ્યાનથી હું પણ માન્ય રાખું છઉં.

અર્હંત ભગવંત, સિદ્ધ ભગવંત, આચાર્યજી, ઉપાધ્યાય અને સાધુજી એઓનો અકેકો પ્રથમ અક્ષર લેતાં 'અસિઆઉસા' એવું મહદ્ભુત વાક્ય નીકળે છે. જેનું ૐ એવું યોગબિંદુનું સ્વરૂપ થાય છે; માટે આપણે એ મંત્રનો અવશ્ય કરીને વિમળ ભાવથી જાપ કરવો.

શિક્ષાપાઠ ૩૬. અનુપૂર્વિ.—

[2]"નર્કાનુપૂર્વિ, દેવાનુપૂર્વિ" એ અનુપૂર્વિઓ વિષેનો આ પાઠ નથી, પરંતુ એ નામના એક અવધાની લઘુ પુસ્તકનાં મંત્ર સ્મરણને માટે છે.*

૧	૨	૩	૪	૫
૨	૧	૩	૪	૫
૧	૩	૨	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫
૨	૩	૧	૪	૫
૩	૧	૨	૪	૫

પિતા—આવી જાતના કોષ્ટકથી ભરેલું એક નાનું પુસ્તક છે તે તેં જોયું છે?

પુત્ર—હા, પિતાજી.

પિતા—એમાં આડા અવળા અંક મૂક્યા છે, તેનું કાંઈ પણ કારણ તારા સમજવામાં છે?

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'કેટલો કલ્યાણકારણ છે' તૃતીયાવૃત્તિ પાઠા૦— ૨ 'નરકાનુપૂર્વિ, તીર્યંચાનુપૂર્વિ, મનુષ્યાનુપૂર્વિ અને દેવાનુપૂર્વિ'

* આ બે લીટીઓ દ્વિ૦ આ૦ માં નથી—સંશોધક.

પુત્ર—નહીં પિતાજી. મારા સમજવામાં નથી માટે આપ તે કારણ કહો.

પિતા—પુત્ર! પ્રત્યક્ષ છે કે મન એ એક બહુ [1]'અવ્યવસ્થિત' ચીજ છે; અને તેને એકાગ્ર કરવું બહુ બહુ વિકટ છે; તે જ્યાંસુધી એકાગ્ર થતું નથી ત્યાંસુધી આત્મમલિનતા જતી નથી; પાપના વિચારો ઘટતા નથી. એ એકાગ્રતા માટે બાર પ્રતિજ્ઞાદિક અનેક મહાન સાધનો ભગવાને કહ્યાં છે. મનની એકાગ્રતાથી મહા યોગની શ્રેણિયે ચઢવા માટે અને મન કેટલાક પ્રકારથી નિર્મળ કરવા માટે સત્પુરુષોએ એ એક કોષ્ટકાવલી કરી છે. પંચ પરમેષ્ઠિ મંત્રના પાંચ અંક એમાં પહેલા મૂક્યા છે; અને પછી લોમવિલોમસ્વરૂપમાં લક્ષબંધ એના એ પાંચ અંક મૂકીને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે કોષ્ટકો કર્યા છે. એમ કરવાનું કારણ પણ મનની એકાગ્રતા [2]'પામીને નિર્જરા કરી શકે.'

પુત્ર—પિતાજી! અનુક્રમે લેવાથી એમ શામાટે ન થઈ શકે?

પિતા—લોમવિલોમ હોય તો તે ગોઠવતાં જવું પડે અને નામ સંભારતું જવું પડે. પાંચનો અંક મૂક્યા પછી એનો આંકડો આવે કે 'નમો લોએ સવ્વસાહુણં' પછી–'નમોઅરિહતાણ' એ વાક્ય મૂકીને 'નમો સિદ્ધાણ' એ વાક્ય સંભારવું પડે. એમ પુન: પુનઃ લક્ષની દ્રઢતા રાખતાં મન એકાગ્રતાએ પહોંચે છે. અનુક્રમબંધ હોય તો તેમ થઈ શકતું નથી; કારણ વિચાર કરવો પડતો નથી એ સૂક્ષ્મ વખતમાં મન પરમેષ્ઠિમંત્રમાથી નીકળીને સંસારતંત્રની ખટપટમાં જઈ પડે છે; અને વખતે ધર્મ કરતાં ધાડ પણ કરી નાખે છે, જેથી સત્પુરુષોએ અનુપૂર્વીની યોજના કરી છે, તે બહુ સુંદર છે અને આત્મશાંતિને આપનારી છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૭. સામાયિકવિચાર, ભાગ ૧.—

આત્મશક્તિને પ્રકાશ કરનાર, સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનનો ઉદય કરનાર, શુદ્ધ સમાધિભાવમાં પ્રવેશ કરાવનાર, નિર્જરાનો અમૂલ્ય લાભ આપનાર, રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ કરનાર એવું સામાયિક નામનું શિક્ષાવ્રત્ત છે. સામાયિક શબ્દની વ્યુત્પત્તિ સમ+આય+ઇક એ શબ્દોથી થાય છે; 'સમ' એટલે રાગદ્વેષરહિત મધ્યસ્થ પરિણામ, 'આય' એટલે તે સમભાવનાથી ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ મોક્ષ માર્ગનો લાભ, અને 'ઇક' કહેતાં ભાવ એમ અર્થ

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'ચંચળ' ૨ 'થઈને નિર્જરા કરી શકાય એ છે.'

થાય છે. એટલે કે જેવડે કરીને મોક્ષના માર્ગનો લાભદાયક ભાવ ઉપજે તે સામાયિક. આર્ત્ત, અને રૌદ્ર એ બે પ્રકારનાં ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને મન, વચન કાયાના પાપભાવને રોકીને વિવેકી શ્રાવક [મનુષ્ય] સામાયિક કરે છે.

મનના પુદ્ગળ દોરંગી છે. સામાયિકમાં જ્યારે વિશુદ્ધ પરિણામથી રહેવું કહ્યું છે ત્યારે પણ એ મન આકાશ પાતાલના ઘાટ ઘડ્યા કરે છે. તેમજ ભૂલ, વિસ્મૃતિ, ઉન્માદ ઇત્યાદિકથી વચનકાયામાં પણ દૂષણ આવવાથી સામાયિકમાં દોષ લાગે છે. મન, વચન અને કાયાના થઈને બત્રીશ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. દશ મનના, દશ વચનના અને બાર કાયાના એમ બત્રીશ દોષ જાણવા અવશ્યના છે. જે જાણવાથી મન સાવધાન રહે છે.

મનના દશ દોષ કહું છઉં.

૧. અવિવેકદોષ—સામાયિકનું સ્વરૂપ નહીં જાણવાથી મનમાં એવો વિચાર કરે કે આથી શું ફળ થવાનું હતું? આથી તે કોણ તર્યું હશે? એવા વિકલ્પનું નામ 'અવિવેકદોષ.'

૨. યશોવાંછાદોષ—પોતે સામાયિક કરે છે એમ અન્ય મનુષ્યો જાણે તો પ્રશસા કરે તે ઇચ્છાએ સામાયિક કરે ઇ૦ તે 'યશોવાંછાદોષ.'

૩. ધનવાંછાદોષ—ધનની ઇચ્છાએ સામાયિક કરવું તે 'ધનવાંછાદોષ.'

૪. ગર્વદોષ—મને લોકો ધર્મી કહે છે અને હું સામાયિક પણ તેવી જ કરુ છઉં? એ 'ગર્વદોષ.'

૫. ભયદોષ—હું શ્રાવકકુળમાં જન્મ્યો છઉં; મને લોકો મોટા તરીકે માન દે છે, અને જો સામાયિક નહીં કરું તો કહેશે કે એટલું [આટલી ક્રિયા] પણ નથી કરતો; એથી નિંદા થશે એ 'ભયદોષ.'

૬. નિદાનદોષ—સામાયિક કરીને તેનાં ફળથી ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિક મળવાનું ઇચ્છે તે 'નિદાનદોષ.'

૭. સંશયદોષ—સામાયિકનું પરિણામ હશે કે નહીં હોય! એ વિકલ્પ તે 'સંશયદોષ.'

૮. કષાયદોષ—સામાયિક ક્રોધથી કરવા બેસી જાય, કે કંઈ કારણથી પછી ક્રોધ, માન, માયા, લોભમાં વૃત્તિ ધરે તે 'કષાયદોષ.'

૯. અવિનયદોષ—વિનય વગર સામાયિક કરે તે 'અવિનયદોષ.'

૧૦. અબહુમાનદોષ—ભક્તિભાવ અને ઉમંગ પૂર્વક સામાયિક ન કરે તે 'અબહુમાનદોષ.'

શિક્ષાપાઠ ૩૮. સામાયિકવિચાર, ભાગ ૨.—

દશ દોષ મનના કહ્યા હવે વચનના દશ દોષ કહું છઉં

૧ કુબોલદોષ—સામાયિકમા કુવચન બોલવુ તે 'કુબોલદોષ'

૨ સહસાત્કારદોષ—સામાયિકમા સાહસથી અવિચારપૂર્વક વાક્ય બોલવુ તે 'સહસાત્કારદોષ'

૩ અસદારોપણદોષ—બીજાને ખોટો બોધ [1]'આપે,' તે 'અસદારોપણદોષ'

૪ નિરપેક્ષદોષ—સામાયિકમા શાસ્ત્રની દરકાર વિના વાક્ય બોલે તે 'નિરપેક્ષદોષ'

૫ સક્ષેપદોષ—સૂત્રના પાઠ ઇત્યાદિક ટુકામા બોલી નાખે, અને યથાર્થ [2]ભાખે' નહીં તે 'સક્ષેપદોષ'

૬ કલેશદોષ—ક્રોધથી કકાશ કરે તે 'કલેશદોષ'

૭ વિકથાદોષ—ચાર પ્રકારની વિકથા માડી બેસે તે 'વિકથાદોષ'

૮ હાસ્યદોષ—સામાયિકમા કોઈની હાસી, મશ્કરી કરે તે 'હાસ્યદોષ'

૯ અશુદ્ધદોષ—સામાયિકમા સૂત્રપાઠ ન્યૂનાધિક અને અશુદ્ધ બોલે તે 'અશુદ્ધદોષ'

૧૦ મુણમુણદોષ—ગડબડગોટાથી સામાયિકમા સૂત્રપાઠ બોલે જે પોતે પણ પુરુ માડ સમજી શકે તે મુણમુણદોષ'

એ વચનના દશ દોષ કહ્યા હવે કાયાના બાર દોષ કહુ છઉં

૧ અયોગ્યઆસનદોષ—સામાયિકમા પગપર પગ ચઢાવી બેસે એ ગુર્વાદિકનુ અવિનયરૂપ આસન માટે એ પહેલો 'અયોગ્યઆસનદોષ'

૨ ચલાસનદોષ—ડગડગતે આસને બેસી સામાયિક કરે, અથવા વારવાર જ્યાથી ઉઠવુ પડે તેવે આસને બેસે તે ચલાસનદોષ'

૩ ચલદૃષ્ટિદોષ—કાયોત્સર્ગમા આખો ચચળ રાખે એ 'ચલદૃષ્ટિદોષ'

૪ સાવદ્યક્રિયાદોષ—સામાયિકમા કઈ પાપ ક્રિયા કે તેની સજ્ઞા કરે તે 'સાવદ્યક્રિયાદોષ'

૫ આલબનદોષ—ભીંતાદિકે ઓઠીંગણુ દઈ બેસે એથી ત્યા બેઠેલા [3]જતુ આદિકનો નાશ થાય અને પ્રમાદ થાય તે આલબનદોષ'

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ અદિ આપવા ૨ ઉચ્ચાર કરે ૩ જતુનો નાશ થાય કે તેને પી ા થાય તેમજ પોતાને પ્રમાદની પ્રવૃત્તિ થાય એ'

૬ આકુંચનપ્રસારણદોષ—હાથ પગ સંકોચે, લાંબા કરે એ આદિ તે 'આકુંચનપ્રસારણદોષ'

૭ આલસદોષ—અંગ મરડે, ટચાકા વગાડે એ આદિ તે 'આલસદોષ'

૮. મોટનદોષ—આંગળી વગેરે વાંકી કરે, ટચાકા વગાડે તે 'મોટનદોષ'

૯ મલદોષ—ઘરડાઘરડ કરી સામાયિકમાં ચલ કરી મેલ ખેરે તે 'મલદોષ'

૧૦ વિમાસણદોષ—ગળામાં હાથ નાખી બેસે ઇ૦ તે 'વિમાસણદોષ'

૧૧ નિદ્રાદોષ—સામાયિમાં ઊંઘ આવવી તે 'નિદ્રાદોષ'

૧૨ વસ્ત્રસંકોચન—સામાયિકમાં ટાઢ પ્રમુખની ભીતિથી વસ્ત્રથી શરીર સંકોચે તે 'વસ્ત્રસંકોચનદોષ'

એ બત્રીશ દૂષણરહિત સામાયિક કરવી, પાંચ અતિચાર ટાળવા

શિક્ષાપાઠ ૩૯. સામાયિકવિચાર, ભાગ ૩ —

એકાગ્રતા અને સાવધાની વિના એ બત્રીશ દોષમાંના અમુક દોષ પણ આવી જાય છે વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ સામાયિકનું જઘન્ય પ્રમાણ બે ઘડીનું બાંધ્યું છે એ વ્રત સાવધાની પૂર્વક કરવાથી પરમશાંતિ આપે છે કેટલાકનો એ બે ઘડીનો કાળ જ્યારે જતો નથી ત્યારે તેઓ બહુ કંટાળે છે સામાયિકમાં નવરાશ લઈને બેસવાથી કાળ જાય પણ ક્યાંથી? આધુનિક કાળમાં સાવધાનીથી સામાયિક કરનારા બહુ જ થોડા છે પ્રતિક્રમણ સામાયિકની સાથે કરવાનું હોય છે ત્યારે તો વખત જવો સુગમ પડે છે જો કે એવા પામરો પ્રતિક્રમણ લક્ષ પૂર્વક કરી શકતા નથી તોપણ કેવળ નવરાશ કરતાં એમાં જરૂર કંઈક ફેર પડે છે સામાયિક પણ પુરું જેઓને આવડતું નથી તેઓ બિચારા સામાયિકમાં પછી બહુ મુઝાય છે કેટલાક ભારે કર્મિયો એ અવસરમાં વ્યવહારના પ્રપંચો પણ ઘડી રાખે છે આથી સામાયિક બહુ દોષિત થાય છે

વિધિપૂર્વક સામાયિક ન થાય એ બહુ ખેદકારક અને કર્મની બાહુલ્યતા છે સાઠ ઘડીના અહોરાત વ્યર્થ ચાલ્યા જાય છે અસંખ્યાતા દિવસથી ભરેલા અનંતા કાળચક્ર વ્યતીત કરતા પણ જે સાર્થક ન થયું તે બે ઘડીની વિશુદ્ધ સામાયિક સાર્થક કરે છે લક્ષપૂર્વક સામાયિક થવા માટે સામાયિકમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ચાર લોગસ્સથી વધારે લોગસ્સનો કાયોત્સર્ગ કરી ચિત્તની કંઈક સ્વસ્થતા

આણવી પછી સૂત્રપાઠ કે ઉત્તમ ગ્રંથનુ મનન કરવુ, વૈરાગ્યની *[વૈરાગ્યનાં] ઉત્તમ કાવ્યો બોલવી, [બોલવા,] પાછળનુ અધ્યયન કરેલુ સ્મરણ કરી જવુ, નુતન અભ્યાસ થાય તો કરવો કોઈને શાસ્ત્રાધારથી બોધ આપવો; એમ સામાયિકીકાળ વ્યતીત કરવો. મુનિરાજનો જો સમાગમ હોય તો આગમવાણી સાંભળવી અને તે મનન કરવી, તેમ ન હોય અને શાસ્ત્ર પરિચય ન હોય તો વિચક્ષણ અભ્યાસી પાસેથી વૈરાગ્યબોધક કથન શ્રવણ કરવુ; કિંવા કઈ અભ્યાસ કરવો એ સઘળી યોગવાઈ ન હોય તો કેટલોક ભાગ લક્ષપૂર્વક કાયોત્સર્ગમાં રોકવો, અને કેટલોક ભાગ મહાપુરુષોના ચરિત્રકથામા ઉપયોગપૂર્વક રોકવો, પરંતુ જેમ બને તેમ વિવેકથી અને ઉત્સાહથી સામાયિકીકાળ વ્યતીત કરવો કઈ સાહિત્ય ન હોય તો પંચ પરમેષ્ઠિમંત્રનો જાપ જ ઉત્સાહપૂર્વક કરવો પણ વ્યર્થ કાળ કાઢી નાખવો નહીં ધીરજથી, શાંતિથી અને યત્નાથી સામાયિક કરવુ જેમ બને તેમ સામાયિકમા શાસ્ત્રપરિચય વધારવો

સાઠ ઘડીના વખતમાંથી બે ઘડી અવશ્ય બચાવી સામાયિક તો સદ્ભાવથી કરવું

શિક્ષાપાઠ ૪૦. પ્રતિક્રમણ વિચાર.—

પ્રતિક્રમણ એટલે સામુ જવુ–સ્મરણ કરી જવુ—ફરીથી જોઈ જવુ— એમ એનો અર્થ થઈ શકે છે ૧ 'જે દિવસે જે વખતે પ્રતિક્રમણ કરવા બેઠા' તે વખતની અગાઉ તે દિવસે જે જે દોષ થયા છે તે એક પછી એક જોઈ જવા અને તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવો કે દોષનુ સ્મરણ કરી જવું વિગેરે સામાન્ય અર્થ પણ છે.

ઉત્તમ મુનિયો અને ભાવિક શ્રાવકો સંધ્યાકાળે અને રાત્રિના પાછળના ભાગમા દિવસે અને રાત્રે એમ અનુક્રમે થયેલા દોષનો પશ્ચાત્તાપ કે ક્ષમાપના ઇચ્છે છે એનુ નામ અહીં આગળ પ્રતિક્રમણ છે. એ પ્રતિક્રમણ આપણે પણ અવશ્ય કરવુ, કારણ આ આત્મા મન, વચન અને કાયાના યોગથી અનેક પ્રકારના કર્મ બાંધે છે પ્રતિક્રમણસૂત્રમા એનુ દોહન કરેલુ છે, જેથી

---

* [ ] આવા ચિન્હમા મૂકેલ ભાગ પણ દ્વિતીયાવૃત્તિમા શ્રીમદે કરાવેલા ફેરફારનો છે —સશોધક

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'ભાવની અપેક્ષાએ જે દિવસે જે વખતે પ્રતિક્રમણ કરવ નુ થાય'

દિવસ રાત્રમાં થયેલાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ તે વડે થઈ શકે છે. શુદ્ધભાવ વડે કરી પશ્ચાત્તાપ કરવાથી લેશ પાપ થતાં પરલોકભય અને અનુકંપા છૂટે છે; આત્મા કોમળ થાય છે. ત્યાગવા યોગ્ય વસ્તુનો વિવેક આવતો જાય છે. ભગવાન્ સાક્ષીએ અજ્ઞાન ઇ૦ જે જે દોષ વિસ્મરણ થયા હોય તેનો પશ્ચાત્તાપ પણ થઈ શકે છે. [આમ] એ નિર્જરા કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે.

એનું 'આવશ્યક' એવું પણ નામ છે. આવશ્યક એટલે અવશ્ય કરીને કરવા યોગ્ય; એ સત્ય છે. તે વડે આત્માની મલિનતા ખસે છે, માટે અવશ્ય કરવા યોગ્ય જ છે.

સાયંકાળે જે પ્રતિક્રમણું કરવામાં આવે છે તેનું નામ દેવસી [દિવસીય] પડિક્કમણું એટલે દિવસસંબંધી પાપનો પશ્ચાત્તાપ; અને રાત્રિના પાછલા ભાગમાં જે પ્રતિક્રમણું કરવામાં આવે છે તે રાઈસી [રાઈ] પડિક્કમણું કહેવાય છે. દેવસી [દિવસીય] અને રાઈસી [રાઈ] એ પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દો છે. પખવાડીએ કરવાનું પ્રતિક્રમણું તે પાક્ષિક અને સંવત્સરે કરવાનું તે સંવત્સરિ [સાંવત્સરિક] કહેવાય છે. સત્પુરુષોએ યોજનાથી બાંધેલો એ સુંદર નિયમ છે.

કેટલાક સામાન્ય બુદ્ધિમાનો એમ કહે છે કે દિવસ અને રાત્રિનું સવારે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ પ્રતિક્રમણું કર્યું હોય તો કંઈ ખોટું નથી, પરંતુ એ કહેવું પ્રમાણિક નથી. રાત્રિયે અકસ્માત્ અમુક કારણ કે કાળધર્મ થઈ પડે તો દિવસ સંબંધી પણ રહી જાય.

પ્રતિક્રમણસૂત્રની યોજના બહુ સુંદર છે. એનાં મૂળતત્ત્વ બહુ ઉત્તમ છે. જેમ બને તેમ પ્રતિક્રમણું ધીરજથી, સમજાય એવી ભાષાથી, શાંતિથી, મનની એકાગ્રતાથી અને યત્નાપૂર્વક કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૪૧. ભીખારીનો ખેદ, ભાગ ૧.—

એક પામર ભીખારી જંગલમાં ભટકતો હતો. ત્યાં તેને ભૂખ લાગી એટલે તે બિચારો લડથડીઆં ખાતો ખાતો એક નગરમાં એક સામાન્ય મનુષ્યને ઘેર પહોંચ્યો. ત્યાં જઈને તેણે અનેક પ્રકારની આજીજી કરી: તેના કાલાવાલાથી કરુણા પામીને તે ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ તેને ઘરમાંથી જમતાં વધેલું મિષ્ટાન્ન ભોજન આણી આપ્યું. ભોજન મળવાથી ભીખારી બહુ આનંદ પામતો પામતો નગરની બહાર આવ્યો; આવીને એક ઝાડ તળે

બેઠો; ત્યા જરા સ્વચ્છ કરીને એક બાજુએ પોતાનો અતિ જૂનો થયેલો પોતાનો જળનો ઘડો મૂક્યો. એક બાજુએ પોતાની ફાટીતુટી મલિન ગોદડી મૂકી અને એક બાજુએ પોતે તે ભોજન લઈને બેઠો. રાજી રાજી થતાં એણે તે ભોજન ખાઈને પુરું કર્યુ. ઓશિકે પછી એક પથ્થર મૂકીને તે સુતો. ભોજનના મદથી જરાવારમા તેની આખો મિચાઈ ગઈ. નિદ્રાવશ થયો એટલે તેને એક સ્વપ્ન આવ્યું. પોતે જાણે મહા રાજરીદ્ધિને પામ્યો છે; સુદર વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કર્યા છે; દેશ આખામાં પોતાના વિજયનો ડંકો વાગી ગયો છે; સમીપમાં તેની આજ્ઞા અવલંબન કરવા અનુચરો ઉભા થઈ રહ્યા છે; આજુબાજુ છડીદારો ખમા ખમા પોકારે છે; એક રમણીય મહેલમાં સુંદર પલગપર તેણે શયન કર્યું છે; દેવાંગના જેવી સ્ત્રીયો તેના પગ ચાપે છે; પંખાથી એક બાજુએથી પખાનો મંદમદ પવન ઢોળાય છે; એવા સ્વપ્નામાં તેનો આત્મા ચઢી ગયો. તે સ્વપ્નના ભોગ લેતાં તેનાં રોમ ઉલ્લસી ગયાં. એવામાં મેઘ મહારાજા ચઢી આવ્યા; વીજળીના ઝબકારા થવા લાગ્યા; સૂર્ય દેવ વાદળાંથી ઢકાઈ ગયો; સર્વત્ર અંધકાર પથરાઈ ગયો; મુશલધાર વર્ષાદ થશે એવું જણાયુ અને એટલામાં ગાજવીજથી એક પ્રબળ કડાકો થયો. કડાકાના અવાજથી ભય પામીને તે પામર ભીખારી બીચારો જાગી ગયો.

શિક્ષાપાઠ ૪૨. ભીખારીનો ખેદ, ભાગ ૨.—

જુએ છે તો જે સ્થળે પાણીનો ખોખરો ઘડો પડ્યો હતો તે સ્થળે તે ઘડો પડ્યો છે, જ્યા ફાટીતુટી ગોદડી પડી હતી ત્યા જ તે પડી છે. પોતે જેવાં મલિન અને ગોખજાળીવાળા કપડા ધારણ કર્યાં હતાં તેવાં ને તેવાં શરીર ઉપર તે વસ્ત્રો બિરાજે છે નથી તલભાર વધ્યું કે નથી જવભાર ઘટ્યું. નથી તે દેશ કે નથી તે નગરી, નથી તે મહેલ કે નથી તે પલગ; નથી તે ચામરછત્ર ધરનારા કે નથી તે છડીદારો, નથી તે સ્ત્રીયો કે નથી તે વસ્ત્રાલકારો; નથી તે પખા કે નથી તે પવન; નથી તે અનુચરો કે નથી તે આજ્ઞા; નથી તે સુખ વિલાસ કે નથી તે મદોન્મત્તતા; ભાઈ તો પોતે જેવા હતા તેવાને તેવા દેખાયા. એથી તે દેખાવ જોઈને તે ખેદ પામ્યો. સ્વપ્નામા મેં મિથ્યા આડંબર દીઠો તેથી આનદ માન્યો, એમાંનું તો અહીં કશુએ નથી; સ્વપ્નાના ભોગ ભોગવ્યા નહીં અને તેનું પરિણામ જે ખેદ તે હું ભોગવું છઉં. એમ એ પામર જીવ પશ્ચાત્તાપમાં પડી ગયો.

અહો ભવ્યો ! ભીખારીના સ્વપ્ના જેવા સસારના સુખ અનિત્ય છે. સ્વપ્નામા જેમ તે ભીખારીએ સુખ સમુદાય દીઠા અને આનદ માન્યો તેમ પામર પ્રાણીઓ સસાર સ્વપ્નના સુખ સમુદાયમા આનદ માને છે જેમ તે સુખ સમુદાય જાગૃતિમા મિથ્યા જણાયા તેમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા સસારના સુખ તેવા જણાય છે સ્વપ્નાના ભોગ ન ભોગવ્યા છતા જેમ ભીખારીને ખેદની પ્રાપ્તી થઈ, તેમ મોહાધ પ્રાણીઓ સસારના સુખ માની બેસે છે અને ભોગવ્યા સમ ગણે છે, પરતુ પરિણામે ખેદ, દુર્ગતિ અને પશ્ચાત્તાપ લે છે ચપળ અને વિનાશી છતા સ્વપ્નના ખેદ જેવુ પરિણામ રહ્યુ છે એ ઉપરથી બુદ્ધિમાન પુરુષો આત્મહિતને શોધે છે સસારની અનિત્યતાપર એક કાવ્ય છે કે —

(ઉપજાતિ)

વિદ્યુત્ લક્ષ્મી પ્રભુતા પતગ, આયુષ્ય તે તો જળના તરગ,
પુરદરી ચાપ અનગરગ, શુ રાચિયે ત્યા ક્ષણનો પ્રસગ ?

વિશેષાર્થ —લક્ષ્મી વીજળી જેવી છે વીજળીનો ઝબકાર જેમ થઈને ઓલવાઈ જાય છે, તેમ લક્ષ્મી આવીને ચાલી જાય છે અધિકાર પતગના રગ જેવો છે પતગનો રગ જેમ ચાર દિવસની ચટકી છે, તેમ અધિકાર માત્ર થોડો કાળ રહી હાથમાથી જતો રહે છે આયુષ્ય પાણીના મોજા જેવુ છે પાણીનો હિલોળો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા, અને એક દેહમા રહ્યા કે ન રહ્યા ત્યા બીજા દેહમા પડવુ પડે છે કામભોગ આકાશમા ઉત્પન્ન થતા ઈંદ્રના ધનુષ્ય જેવા છે જેમ ઈંદ્રધનુષ્ય વર્ષાકાળમા થઈને ક્ષણવારમા લય થઈ જાય છે, તેમ યૌવનમા કામના વિકાર ફળીભૂત થઈ જરા વયમા જતા રહે છે, ટુકામા હે જીવ ! એ સઘળી વસ્તુઓનો સબધ ક્ષણભર છે એમા પ્રેમબધનની સાકળે બધાઈને શુ રાચવુ ? તાત્પર્ય એ સઘળા ચપળ અને વિનાશી છે, તુ અખડ અને અવિનાશી છે માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કર ! એ બોધ યથાર્થ છે

શિક્ષાપાઠ ૪૩. અનુપમ ક્ષમા —

ક્ષમા એ અતર્શત્રુ જીતવામા ખડ્ગ છે પવિત્ર આચારની રક્ષા કરવામા બખ્તર છે શુદ્ધભાવે અસહ્ય દુ ખમા સમપરિણામથી ક્ષમા રાખનાર મનુષ્ય ભવસાગર તરી જાય છે

કૃષ્ણ વાસુદેવના ગજસુકુમાર નામના નાના ભાઈ મહાસુરૂપવાન, સુકુમાર માત્ર બાર વર્ષની વયે ભગવાન્ નેમનાથની પાસેથી સંસારત્યાગી થઈ સ્મશાનમાં ઉગ્ર ધ્યાનમાં રહ્યા હતા; ત્યારે તેઓ એક અદ્ભુત ક્ષમામય ચરિત્રથી મહાસિદ્ધિને પામી ગયા, તે અહીં કહું છઉં.

સોમલ નામના બ્રાહ્મણની સુરૂપવર્ણસંપન્ન પુત્રી વેરે ગજસુકુમારનું સગપણ કર્યું હતું. પરંતુ લગ્ન થયાં પહેલાં ગજસુકુમાર તો સંસાર ત્યાગી ગયા. આથી પોતાની પુત્રીનું સુખ જવાના દ્વેષથી તે સોમલ બ્રાહ્મણને ભયંકર ક્રોધ વ્યાપ્યો. ગજસુકુમારનો શોધ કરતો કરતો એ સ્મશાનમાં જ્યાં મહામુનિ ગજસુકુમાર એકાગ્ર વિશુદ્ધભાવથી કાયોત્સર્ગમાં છે, ત્યાં આવી પહોંચ્યો. કોમળ ગજસુકુમારના માથાપર ચીકણી માટીની વાડ કરી; અને અંદર ધખધખતા અંગારા ભર્યા, ઇંધન પુર્યું એટલે મહા તાપ થયો. એથી ગજસુકુમારનો કોમળ દેહ બળવા મંડ્યો એટલે તે સોમલ જતો રહ્યો. એ વેળા ગજસુકુમારના અસહ્ય દુઃખમાં કહેવું પણ શું હોય? પરંતુ ત્યારે તે સમભાવ પરિણામમાં રહ્યા. કિંચિત્ ક્રોધ કે દ્વેષ ઉત્પન્ન એના હૃદયમાં જન્મ પામ્યો નહીં. પોતાના આત્માને સ્થિતિસ્થાપક કરીને બોધ દીધો કે જો! તું એની પુત્રીને પરણ્યો હોત તો એ કન્યાદાનમાં તને પાઘડી આપત. એ પાઘડી થોડા વખતમાં ફાટી જાય તેવી અને પરિણામે દુઃખદાયક થાત. આ એનો બહુ ઉપકાર થયો કે એ પાઘડી બદલ એણે મોક્ષની પાઘડી બંધાવી. એવા વિશુદ્ધ પરિણામથી અડગ્ગ રહી સમભાવથી તે અસહ્ય વેદના સહીને સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ અનંત જીવન [સુખ]ને પામ્યા કેવી અનુપમ ક્ષમા અને કેવું તેનું સુંદર પરિણામ! તત્ત્વજ્ઞાનીઓનાં વચન છે કે, આત્મા માત્ર સ્વસદ્ભાવમાં આવવો જોઈએ; અને તે આવ્યો તો મોક્ષ હથેળીમાં જ છે. ગજસુકુમારની નામાંકિત ક્ષમા કેવો વિશુદ્ધ બોધ કરે છે!

શિક્ષાપાઠ ૪૪. રાગ.—

શ્રમણ ભગવન્ મહાવીરના અગ્રેસર ગણધર ગૌતમનું નામ તમે બહુવાર વાંચ્યું છે. ગૌતમસ્વામીના બોધેલા કેટલાક શિષ્યો કેવળજ્ઞાન પામ્યા છતાં ગૌતમ પોતે કેવળજ્ઞાન પામતા નહોતા, કારણ ભગવન્ મહાવીરનાં અંગોપાંગ, વર્ણ, વાણી, રૂપ ઇત્યાદિક પર હજુ ગૌતમને મોહિની હતી. [મોહ હતો] નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનો નિષ્પક્ષપાતી ન્યાય એવો છે કે, ગમે તે વસ્તુપરનો રાગ દુઃખદાયક છે. રાગ એ મોહિની [મોહ] અને મોહિની

[મોહ] એ સમાર જ છે ગૌતમના હૃદયથી એ રાગ જ્યાંસુધી ખસ્યો નહીં ત્યાંસુધી તેઓ કેવળજ્ઞાન પામ્યા નહીં પછી શ્રમણ ભગવન્ જ્ઞાતપુત્ર જ્યારે અનુપમેય સિદ્ધિને પામ્યા, ત્યારે ગૌતમ નગરમાંથી આવતા હતા ભગવાનના નિર્વાણ સમાચાર સાંભળી તેઓ ખેદ પામ્યા વિરહથી તેઓ અનુરાગ વચનથી બોલ્યા "હે મહાવીર! તમે મને સાથે તો ન લીધો, પરંતુ સંભાર્યોએ નહીં મારી પ્રીતિ સામુ તમે દૃષ્ટિ પણ કરી નહીં! આમ તમને છાજતુ નહોતુ" એવા તરંગો કરતા કરતા તેનુ લક્ષ ફર્યું ને નિરાગ શ્રેણિએ ચઢ્યા "હુ બહુ મૂર્ખતા કરુ છઉં. એ વીતરાગ, નિર્વિકારી અને નિરાગી તે મારામા કેમ મોહિની [મોહ] રાખે? એની શત્રુ અને મિત્રપર કેવળ સમાન દૃષ્ટિ હતી, હુ એ નિરાગીનો મિથ્યા મોહ રાખુ છઉં. મોહ સસારનુ પ્રબળ કારણ છે,' એમ વિચારતા વિચારતા તેઓ શોક તજીને નિરાગી થયા એટલે અનંતજ્ઞાન પ્રકાશિત થયુ; અને પ્રાંતે નિર્વાણ પધાર્યા

ગૌતમમુનિનો રાગ આપણને બહુ સૂક્ષ્મ બોધ આપે છે ભગવન્ પરનો મોહ ગૌતમ જેવા ગણધરને દુ ખદાયક થયો તો પછી સસારનો, તે વળી પામર આત્માઓનો મોહ કેવુ અનત દુ ખ આપતો હશે! સસાર-રૂપી ગાડીને રાગ અને દ્વેષ એ બે રૂપી બળદ છે એ ન હોય તો સસારનુ અટકન છે જ્યા રાગ નથી ત્યા દ્વેષ નથી, આ માન્ય સિદ્ધાંત છે રાગ તીવ્ર કર્મબંધનનુ કારણ છે, એના ક્ષયથી આત્મસિદ્ધિ છે

શિક્ષાપાઠ ૪૫. સમાન્ય મનોરથ.—

(સવૈયા)

મોહિનીભાવ વિચાર અધીન થઈ, ના નિરખુ નયને પરનારી,
પત્થરતુલ્ય ગણુ પરવૈભવ, નિર્મળ તાત્ત્વિક લોભ સમારી!
દ્વાદશ વ્રત્ત અને દીનતા ધરિ, સાત્વિક થાઉં સ્વરૂપ વિચારી
એ મુજ નેમ સદા શુભ ક્ષેમક, નિત્ય અખંડ રહો ભવહારી ૧

*તે ત્રિશલાતનયે મન ચિંતવિ, જ્ઞાન, વિવેક, વિચાર વધારુ,
નિત્ય વિશોધ કરી નવ તત્ત્વનો, ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચારુ
સશયબીજ ઉગે નહિં અદર, જે જિનના કથનો અવધારુ,
રાજ્ય, સદા મુજ એજ મનોરથ, ધાર, થશે અપવર્ગ, ઉતારુ ૨

* શ્રીમદ્ના જૈન મા ના પુનરુદ્ધારના મનો થનો પ [illegible] ય પ્રથમ આ પ્રસગ ન [illegible] કરે છે—સશોધક ન. ૨

શિક્ષાપાઠ ૪૬. કપિલમુનિ, ભાગ ૧.—

કૌશંબી નામની એક નગરી હતી. ત્યાંના રાજદરબારમાં રાજ્યનાં આભૂષણરૂપ કાશ્યપ નામનો એક શાસ્ત્રી રહેતો હતો એની સ્ત્રીનું નામ શ્રીદેવી હતું તેના ઉદરથી કપિલ નામનો એક પુત્ર જન્મ્યો હતો. તે પંદર વર્ષનો થયો ત્યારે તેના પિતા પરધામ ગયા. કપિલ લાડપાલમાં ઉછરેલો હોવાથી કંઈ વિશેષ વિદ્વત્તા પામ્યો નહતો, તેથી એના પિતાની જગો કોઈ બીજા વિદ્વાનને મળી કાશ્યપશાસ્ત્રી જે પુજી કમાઈ ગયા હતા તે કમાવામાં અશક્ત એવા કપિલે ખાઈને પુરી કરી શ્રીદેવી એક દિવસ ઘરના બારણામાં ઉભી હતી, ત્યા બે ચાર નોકરો સહિત પોતાના પતિની શાસ્ત્રીયપદવી પામેલો વિદ્વાન જતો તેના જોવામા આવ્યો ઘણા માનથી જતો આ શાસ્ત્રીને જોઈને શ્રીદેવીને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનુ સ્મરણ થઈ આવ્યુ જ્યારે મારા પતિ આ પદવીપર હતા ત્યારે હે કેવું સુખ ભોગવતી હતી! એ મારું સુખ તો ગયું પરતુ મારો પુત્ર પણ પુરું ભણ્યોએ નહીં એમ વિચારમા ડોલતા ડોલતા તેની આખમાથી દડ દડ આસુ ખરવા મડ્યા એવામા ફરતો ફરતો કપિલ ત્યા આવી પહોંચ્યો, શ્રીદેવીને રડતી જોઈ તેનુ કારણ પૂછ્યું કપિલના બહુ આગ્રહથી શ્રીદેવીએ જે હતુ તે કહી બતાવ્યુ. પછી કપિલ બોલ્યો "જો મા! હુ બુદ્ધિશાળી છઉં, પરતુ મારી બુદ્ધિનો ઉપયોગ જેવો જોઈએ તેવો થઈ શક્યો નથી એટલે વિદ્યા વગર હુ એ પદવી પામ્યો નહીં તુ કહે ત્યા જઈને હવે હુ મારાથી બનતી વિદ્યા સાધ્ય કરુ શ્રીદેવીએ ખેદ સાથે કહ્યું: "એ તારાથી બની શકે નહીં, નહીં તો આર્યાવર્ત્તની મર્યાદાપર આવેલી સાવસ્થી [સાવસ્તિ] નગરીમા ઇદ્રદત્ત નામનો તારા પિતાનો મિત્ર રહે છે, તે અનેક વિદ્યાર્થિયોને વિદ્યાદાન દે છે, જો તારાથી ત્યા જવાય તો ધારેલી સિદ્ધિ થાય ખરી" એક બે દિવસ રોકાઈ સજ્જ થઈ અસ્તુ કહી કપિલજી પથે પળ્યા.

અવધ વીતતા કપિલ સાવસ્થીએ [સાવસ્તિએ] શાસ્ત્રીજીને ઘેર આવી પહોંચ્યા પ્રણામ કરીને પોતાનો ઇતિહાસ કહી બતાવ્યો શાસ્ત્રીજીએ મિત્ર-પુત્રને વિદ્યાદાન દેવાને માટે બહુ આનદ દેખાડ્યો, પણ કપિલ આગળ કંઈ પુજી નહોતી કે તે તેમાથી ખાય, અને અભ્યાસ કરી શકે, એથી કરીને તેને નગરમા યાચવા જવુ પડતુ હતુ. યાચતા યાચતા બપોર થઈ જતા હતા, પછી રસોઈ કરે, અને જમે ત્યાં સાંજનો થોડો ભાગ રહેતો હતો; એટલે કંઈ

અભ્યાસ કરી શકતો નહોતો, પંડિતે તેનું કારણ પૂછયું ત્યારે કપિલે તે કહી બતાવ્યું પંડિત તેને એક ગૃહસ્થ પાસે તેડી ગયા. એને હમેશાં ભોજન મળે એવી ગોઠવણ એક વિધવા બ્રાહ્મણીને ત્યાં તે ગૃહસ્થે કપિલની અનુકંપા ખાતર કરી દીધી જેથી કપિલને એ એક ચિંતા ઓછી થઈ

શિક્ષાપાઠ ૪૭ કપિલમુનિ ભાગ ૨.—

એ નાની ચિંતા ઓછી થઈ ત્યાં બીજી મોટી જંજાળ ઊભી થઈ ભદ્રિક કપિલ હવે યુવાન થયો હતો અને જેને ત્યાં તે જમવા જતો તે વિધવા બાઈ પણ યુવાન હતી તેની સાથે તેના ઘરમાં બીજું કોઈ માણસ નહોતું હમેશનો પરસ્પરનો વાતચિતનો સંબંધ વધ્યો વધીને હાસ્યવિનોદરૂપે થયો એમ કરતા કરતા બન્નેને પ્રીતિ બંધાઈ કપિલ તેનાથી લુબ્ધાયો ! એકાંત બહુ અનિષ્ટ ચીજ છે ! !

વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનું તે ભૂલી ગયો ગૃહસ્થ તરફથી મળતા સીધાથી બન્નેનું માંડ પૂરું થતું હતું પણ લૂગડાંલત્તાના વાંધા થયા ગૃહસ્થાશ્રમ માંડી બેઠા જેવું કપિલે કરી મૂકયું ગમે તેવો છતાં હળુકર્મી જીવ હોવાથી સંસારની વિશેષ લોતાળની તેને માહિતી પણ નહોતી એથી પૈસા કેમ પેદા કરવા તે બિચારો તે જાણતો પણ નહોતો ચંચળ સ્ત્રીએ તેને રસ્તો બતાવ્યો કે, મૂઝાવામાં કંઈ વળવાનું નથી, પરંતુ ઉપાયથી સિદ્ધિ છે આ ગામના રાજાનો એવો નિયમ છે કે, સવારમાં પહેલો જઈ જે બ્રાહ્મણ આશિર્વાદ આપે તેને તે બે માસા સોનું આપે છે ત્યાં જો જઈ શકો અને પ્રથમ આશિર્વાદ આપી શકો, તો તે બે માસા સોનું મળે કપિલે એ વાતની હા કહી આઠ દિવસ સુધી આંટા ખાધા પણ વખત વિત્યા પછી જાય એટલે કંઈ વળે નહીં એથી તેણે એક દિવસ એવો નિશ્ચય કર્યો કે, જો હું ચોકમાં સુઉં તો ચીવટ રાખીને ઉઠાશે પછી તે ચોકમાં સુતો અધરાત ભાગતા ચંદ્રનો ઉદય થયો કપિલે પ્રભાત સમીપ જાણીને મુઠીઓ વાળીને આશિર્વાદ દેવા માટે દોડતા જવા માંડયું રક્ષપાળે ચોર જાણીને તેને પકડી રાખ્યો એક કરતા બીજું થઈ પડ્યું પ્રભાત થયો એટલે રક્ષપાળે તેને લઈ જઈને રાજાની સમક્ષ ઊભો રાખ્યો કપિલ બેભાન જેવો ઉભો રહ્યો, રાજાને તેના ચોરના લક્ષણ ભાસ્યા નહીં એથી તેને સઘળું વૃત્તાંત પૂછયું ચંદ્રના પ્રકાશને સૂર્ય સમાન ગણનારની ભદ્રિકતાપર રાજાને દયા

આવી તેની દરિદ્રતા ટાળવા રાજાની ઇચ્છા થઈ એથી કપિલને કહ્યુ આશિર્વાદને માટે થઈ તારે જો એટલી બધી તરખડ થઈ પડી છે, તો હવે તારી ઇચ્છા પૂરતુ તુ માગી લે હુ તને આપીશ કપિલ થોડીવાર મૂઢ જેવો રહ્યો એથી રાજાએ કહ્યુ, કેમ વિપ્ર કઈ માગતા નથી? કપિલે ઉત્તર આપ્યો મારુ મન હજુ સ્થિર થયુ નથી એટલે શુ માગવુ તે સૂઝતુ નથી રાજાએ સામેના બાગમા જઈ ત્યા બેસીને સ્વસ્થતા પૂર્વક વિચાર કરી કપિલને માગવાનુ કહ્યુ એટલે કપિલ તે બાગમા જઈને વિચાર કરવા બેઠો

શિક્ષાપાઠ ૪૮ કપિલમુનિ, ભાગ ૩ —

બે માસા સોનુ લેવાની જેની ઇચ્છા હતી તે કપિલ હવે તૃષ્ણાતરગમા ઘસડાયો પાચ મહોર માગવાની ઇચ્છા કરી, તો ત્યા વિચાર આવ્યો કે પાચથી કઈ પુરુ થનાર નથી માટે પચવીશ મહોર માગવી એ વિચાર પણ ફર્યો પચવીસ મહોરથી કઈ આખુ વર્ષ ઉતરાય નહીં માટે સો મહોર માગવી ત્યા વળી વિચાર ફર્યો સો મહોરે બે વર્ષ ઉતરી વૈભવ ભોગવી, પાછા દુ ખના દુ ખ માટે એક હજાર મહોરની યાચના કરવી ઠીક છે, પણ એક હજાર મહોરે છોકરા છૈયાના બેચાર ખર્ચ આવે કે એવુ થાય તો પુરુ પણ શુ થાય? માટે દશ હજાર મહોર માગવી કે જેથી જીંદગી પર્યંત પણ ચિંતા નહીં ત્યા વળી ઇચ્છા ફરી દશ હજાર મહોર ખવાઈ જાય એટલે પછી મુડી વગરના થઈ રહેવુ પડે માટે એક લાખ મહોરની માગણી કરુ કે જેના વ્યાજમા બધા વૈભવ ભોગવુ પણ જીવ! લક્ષાધિપતિ તો ઘણાય છે એમા આપણે નામાંકિત ક્યાંથી થવાના? માટે કરોડ મહોર માગવી કે જેથી મહાન્ શ્રીમતતા કહેવાય વળી પાછો રગ ફર્યો મહાન્ શ્રીમતતાથી પણ ઘેર અમલ કહેવાય નહીં માટે રાજાનુ અર્ધુ રાજ્ય માગવુ પણ જો અર્ધુ રાજ્ય માગીશ તોય રાજા મારા તુલ્ય ગણાશે અને વળી હુ એનો યાચક પણ ગણાઈશ માટે માગવુ તો આખુ રાજ્ય માગવુ એમ એ તૃષ્ણામા ડુબ્યો પરતુ તુચ્છ સસારી એટલે પાછો વળ્યો ભલા જીવ! આપણે એવી કૃતઘ્નતા શા માટે કરવી પડે કે જે આપણને ઇચ્છા પ્રમાણે આપવા તત્પર થયો તેનુ જ રાજ્ય લઈ લેવુ અને તેને જ ભ્રષ્ટ કરવો? ખરુ જોતા તો એમા આપણી જ ભ્રષ્ટતા છે માટે અર્ધુ રાજ્ય માગવુ પરતુ એ ઉપાધિએ મારે નથી જોઈતી ત્યારે

નાણાની ઉપાધિ પણ ક્યાં ઓછી છે? માટે કરોડ લાખ મૂકીને સો અમે મહોર જ માગી લેવી જીવ, સો અસેં મહોર હમણા આવશે તો પછી વિષયવૈભવમાં જ વખત ચાલ્યો જશે, અને વિદ્યાભ્યાસ પણ ધર્યો રહેશે માટે પાચ મહોર હમણા તો લઈ જવી પછીની વાત પછી અરે! પાચ મહોરનીએ હમણા કઈ જરૂર નથી માત્ર બે માસા સોનુ લેવા આ યો હતો તે જ માગી લેવુ આ તો જીવ બહુ થઈ તૃષ્ણા સમુદ્રમા તેં બહુ ગળકા ખાધા આખુ રાજ્ય માગતા પણ તૃષ્ણા છીપતી નહોતી, માત્ર સતોષ અને વિવેકથી તે ઘટાડી તો ઘટી એ રાજા જે ચક્રવર્તી હોત તો પછી હુ એથી વિશેષ શુ માગી શકત? અને વિશેષ જ્યાસુધી ન મળત ત્યાસુધી મારી તૃષ્ણા સમાત પણ નહીં જ્યાસુધી તૃષ્ણા સમાત નહીં ત્યાસુધી હુ સુખી પણ નહોત એ તેથી એ મારી તૃષ્ણા ટળે નહીં તો પછી બે માસાથી કરીને ક્યાથી ટળે? એનો આત્મા સવળીએ આ યો અને તે બોલ્યો, હવે મારે એ બે માસાનુ પણ કઈ કામ નથી બે માસાથી વધીને હુ કેટલે સુધી પહોંચ્યો! સુખ તો સતોષમા જ છે તૃષ્ણા એ સસાર વૃક્ષનુ બીજ છે એનો હે જીવ તારે શુ ખપ છે? વિદ્યા લેતા તુ વિષયમા પડી ગયો વિષયમા પડવાથી આ ઉપાધિમા પડ્યો, ઉપાધિ વડે કરીને અનત તૃષ્ણા સમુદ્રના તરગમા તુ પડ્યો એક ઉપાધિમાથી આ સસારમા એમ અનત ઉપાધિ વેઠવી પડે છે એથી એનો ત્યાગ કરવો ઉચિત છે સત્ય સતોષ જેવુ નિરુપાધિ સુખ એકે નથી એમ વિચારતા વિચારતા, તૃષ્ણા સમાવવાથી તે કપિલના અનેક આવરણ ક્ષય થયા તેનુ અત કરણ પ્રફુલ્લિત અને બહુ વિવેકશીલ થયુ વિવેકમા ને વિવેકમા ઉત્તમ જ્ઞાનવડે તે સ્વાત્મનો વિચાર કરી શક્યો અપૂર્વશ્રેણિએ ચઢી તે કેવલજ્ઞાનને પામ્યો કહેવાય છે

તૃષ્ણા કેવી કનિષ્ટ વસ્તુ છે! જ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે તૃષ્ણા આકાશના જેવી અનંત છે, નિરતર તે નવયૌવન રહે છે ચાહના જેટલુ મળ્યુ એટલે ચાહનાને વધારી દે છે સતોષ એ જ માન કલ્પવૃક્ષ છે, અને એ જ માન મનોવાંછિતતા પૂર્ણ કરે છે

*'કપિલ મુનિનુ આ ચરિત્ર માત્ર કથારૂપ છે તે કઈ ઇતીહાસરૂપે મળ્યુ નથી'

---

* આ ભાગ દ્વિ૦ આ૦ માં નથી.—સશોધક

શિક્ષાપાઠ ૪૯. તૃષ્ણાની વિચિત્રતા.—

(મનહર છન્દ)

(એક ગરીબની વધતી ગયેલી તૃષ્ણા.)

હતી દીનતાઈ ત્યારે તાકી પટલાઈ અને,
　મળી પટેલાઈ ત્યારે તાકી છે શેઠાઈને;
સાંપડી શેઠાઈ ત્યારે તાકી મંત્રિતાઈ અને,
　આવી મંત્રિતાઈ ત્યારે તાકી નૃપતાઈને.
મળી નૃપતાઈ ત્યારે તાકી દેવતાઈ અને,
　દીઠી દેવતાઈ ત્યારે તાકી શંકરાઈને;
અહો! રાજ્યચંદ્ર માનો માનો શકરાઈ મળી;
　વધે તૃષ્ણાઈ તોય જાય ન મરાઈને. ૧.

(૨)

કરોચલી પડી ડાઢી ડાચાંતણો દાટ વળ્યો,
　કાળી કેશપટી વિષે, શ્વેતતા છવાઈ ગઈ;
સૂઘવું, સાંભળવું ને, દેખવું તે માંડી વળ્યું,
　તેમ દાંત આવલી તે, ખરી, કે ખવાઈ ગઈ.
વળી કેડ વાકી, હાડ ગયાં, અતરંગ ગયો,
　ઉઠવાની આય જતાં લાકડી લેવાઈ ગઈ;
અરે! રાજ્યચદ્ર એમ, યુવાની હરાઈ પણ,
　મનથી ન તોય રાડ, મમતા મરાઈ ગઈ. ૨.

(૩)

કરોડોના કરજના, શીરપર ડંકા વાગે,
　રોગથી રુધાઈ ગયું, શરીર સૂકાઈને;
પુરપતિ પણ માથે, પીડવાને તાકી રહ્યો,
　પેટ તણી વેઠ પણ, શકે ન પુરાઈને.
પિતૃ અને પરણી તે, મચાવે અનેક ધંધ,
　પુત્ર, પુત્રી ભાખે ખાઉં ખાઉં દુઃખદાઈને,
અરે! રાજ્યચંદ તોય જીવ ઝાવા દાવા કરે,
　જંજાળ છંડાય નહીં તજી તૃપાનાઈને. ૩.

(૪)

થઈ ક્ષીણ નાડી અવાચક જેવો રહ્યો પડી,
જીવન દીપક પામ્યો કેવળ ઝંખાઈને;
છેલ્લી ઇસે પડ્યો ભાળી ભાઈએ ત્યાં એમ ભાખ્યું,
હવે ટાઢી માટી થાય તો તો ઠીક ભાઈને.
હાથને હલાવી ત્યાં તો ખીજી બુઢે સૂચવ્યું એ,
બોલ્યા વિના બેશ બાળ તારી ચતુરાઈને!
અરે રાજ્યચંદ્ર દેખો દેખો આશાપાશ કેવો?
જતા ગઈ નહીં ડોશે મમતા મરાઈને! ૪.

શિક્ષાપાઠ ૫૦. પ્રમાદ.—

ધર્મની અનાદરતા, ઉન્માદ, આળસ, કષાય એ સઘળાં પ્રમાદનાં લક્ષણ છે.

ભગવાને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ગૌતમને કહ્યું કે, હે ગૌતમ! મનુષ્યનું આયુષ્ય ડાભની અણીપર પડેલા જળના બિંદુ જેવું છે. જેમ તે બિંદુને પડતાં વાર લાગતી નથી તેમ આ મનુષ્યાયુ જતાં વાર લાગતી નથી. એ બોધની કાવ્યમાં ચોથી કડી સ્મરણમાં અવશ્ય રાખવા જેવી છે 'સમયં ગોયમ મા પમાએ'—એ પવિત્ર વાક્યના બે અર્થ થાય છે. એક તો હે ગૌતમ! સમય એટલે અવસર પામીને પ્રમાદ ન કરવો અને બીજો એ કે મેષાનુમેષમાં ચાલ્યા જતા અસંખ્યાતમા ભાગનો જે સમય કહેવાય છે તેટલો વખત પણ પ્રમાદ ન કરવો. કારણ દેહ ક્ષણભંગુર છે; કાળશીકારી માથે ધનુષ્યબાણ ચટાવીને ઉભો છે. લીધો કે લેશે એમ જંજાળ થઈ રહી છે; ત્યાં પ્રમાદથી ધર્મ કર્ત્તવ્ય કરવું રહી જશે.

અતિ વિચક્ષણ પુરુષો સંસારની સર્વોપાધિ ત્યાગીને અહોરાત્ર ધર્મમાં સાવધાન થાય છે; પળનો પણ પ્રમાદ કરતા નથી. વિચક્ષણ પુરુષો અહોરાત્રના થોડા ભાગને પણ નિરંતર ધર્મકર્ત્તવ્યમાં ગાળે છે; અને અવસરે અવસરે ધર્મકર્ત્તવ્ય કરતા રહે છે. પણ મૂઢ પુરુષો નિદ્રા, આહાર, મોજશોખ અને વિકથા તેમજ રંગરાગમાં આયુ વ્યતીત કરી નાખે છે. એનું પરિણામ તેઓ અધોગતિ રૂપ પામે છે.

જેમ બને તેમ યત્ન અને ઉપયોગથી ધર્મને સાધ્ય કરવો યોગ્ય છે સાઠ ઘડીના અહોરાત્રમા વિશ ઘડી તો નિદ્રામા ગાળીએ છીએ બાકીની ચાળીશ ઘડી ઉપાધિ, ટેલટપ્પા અને રઝળવામા ગાળીએ છીએ એ કરતા એ એ સાઠ ઘડીના વખતમાથી બે ચાર ઘડી વિશુદ્ધ ધર્મકર્તવ્યને માટે ઉપયોગમા લઈએ તો બની શકે એવુ છે એનુ પરિણામ પણ કેવુ સુદર થાય!

પળ એ અમૂલ્ય ચીજ છે ચક્રવર્તી પણ એક પળ પામવા આખી રીદ્ધિ આપે તો પણ તે પામનાર નથી એક પળ વ્યર્થ ખોવાથી એક ભવ હારી જવા જેવુ છે એમ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ છે!

શિક્ષાપાઠ ૫૧. વિવેક એટલે શુ?—

લઘુ શિષ્યો—ભગવન્! આપ? અમને સ્થળે સ્થળે કહેતા આવો છો કે વિવેક એ મહાન્ શ્રેયસ્કર છે વિવેક એ અધારામા પડેલા આત્માને ઓળખવાનો દીવો છે વિવેક વડે કરીને ધર્મ ટકે છે વિવેક નથી ત્યા ધર્મ નથી તો વિવેક એટલે શુ? તે અમને કહો

ગુરુ—આયુષ્યમનો! સત્યાસત્યને તેને સ્વરૂપે કરીને સમજવા તેનુ નામ વિવેક

લઘુ શિષ્યો—સત્યને સત્ય અને અસત્યને અસત્ય કહેવાનુ તો બધાય સમજે છે ત્યારે મહારાજ! એઓ ધર્મનુ મૂળ પામ્યા કહેવાય?

ગુરુ—તમે જે વાત કહો છો તેનુ એક દૃષ્ટાત આપો જોઈએ

લઘુ શિષ્યો—અમે પોતે કડવાને કડવુ જ કહીએ છીએ, મધુરાને મધુરુ કહીએ છીએ, ઝેરને ઝેર ને અમૃતને અમૃત કહીએ છીએ

ગુરુ—આયુષ્યમનો! એ બધા દ્રવ્ય પદાર્થ છે, પરતુ આત્માને કયિ કડવાશ કયિ મધુરાશ, કયુ ઝેર અને કયુ અમૃત છે એ ભાવપદાર્થોની એથી કઈ પરીક્ષા થઈ શકે?

લઘુ શિષ્યો—ભગવન્! એ સબધી તો અમારુ લક્ષ પણ નથી

ગુરુ—ત્યારે એ જ સમજવાનુ છે કે જ્ઞાન-દર્શનરૂપ આત્માના સત્ય ભાવ પદાર્થને અજ્ઞાન અને અદર્શનરૂપ અસત્ વસ્તુએ ઘેરી લીધા છે એમા એટલી બધી મિશ્રતા થઈ ગઈ છે કે પરીક્ષા કરવી અતિ અતિ દુર્લભ છે સસારના સુખો અનતિવાર આત્માએ ભોગવ્યા છતા, તેમાથી હજુ પણ મોહિની

ટળી[મોહ ટળ્યો]નહીં, અને તેને અમૃત જેવો ગણ્યો એ અવિવેક છે; કારણ સંસાર કડવો છે; કડવા વિપાકને આપે છે, તેમજ વૈરાગ્ય જે એક કડવાવિપાકનું ઔષધ છે, તેને કડવો ગણ્યો; આ પણ અવિવેક છે. જ્ઞાન-દર્શનાદિ ગુણો અજ્ઞાન-દર્શને ઘેરી લઈ જે મિશ્રતા કરી નાખી છે તે ઓળખી ભાવ અમૃતમાં આવવું, એનું નામ વિવેક છે. કહો ત્યારે હવે વિવેક એ કેવી વસ્તુ ઠરી!

લઘુ શિષ્યો—અહો! વિવેક એ જ ધર્મનું મૂળ અને ધર્મ રક્ષક કહેવાય છે, તે સત્ય છે. આત્મસ્વરૂપને વિવેક વિના ઓળખી શકાય નહીં એ પણ સત્ય છે. જ્ઞાન, શીલ, ધર્મતત્ત્વ અને તપ એ સઘળાં વિવેક વિના ઉદય પામે નહીં એ આપનું કહેવું યથાર્થ છે. જે વિવેકી નથી તે અજ્ઞાની અને મંદ છે. તે જ પુરુષ મતભેદ અને મિથ્યા-દર્શનમાં લપટાઈ રહે છે. આપની વિવેક સંબંધીની શિક્ષા અમે નિરંતર મનન કરીશું.

શિક્ષાપાઠ ૫૨. જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શા માટે બોધ્યો?—

સંસારનાં સ્વરૂપ સંબંધી આગળ કેટલુંક કહેવામાં આવ્યું છે. તે તમને લક્ષમાં હશે.

જ્ઞાનીઓએ એને અનંત ખેદમય, અનંત દુઃખમય, અવ્યવસ્થિત, ચળવિચળ અને અનિત્ય કહ્યો છે. આ વિશેષણો લગાડવા પહેલાં એમણે સંસાર સંબંધી સંપૂર્ણ વિચાર કરેલો જણાય છે. અનંત ભવનું પર્યટન, અનંતકાળનું અજ્ઞાન, અનંત જીવનનો વ્યાઘાત, અનંત મરણ, અનંત શોક એ વડે કરીને સંસારચક્રમાં આત્મા ભમ્યા કરે છે. સંસારની દેખાતી ઇંદ્રવારણા જેવી સુંદર મોહિનીએ આત્માને તટસ્થ લીન કરી નાખ્યો છે. એ જેવું સુખ આત્માને ક્યાંય ભાસતું નથી. મોહિની [મોહ] થી સત્યસુખ અને એનું સ્વરૂપ જોવાની એણે આકાંક્ષા પણ કરી નથી. પતંગની જેમ દીપક પ્રત્યે મોહિની [મોહ] છે તેમ આત્માની સંસાર સંબંધે મોહિની [મોહ] છે. જ્ઞાનીઓ એ સંસારને ક્ષણભર પણ સુખરૂપ કહેતા નથી. તલ જેટલી જગ્યા પણ એ સંસારની ઝેર વિના રહી નથી. એક ભૂંડથી કરીને એક ચક્રવર્તી સુધી ભાવે કરીને સરખાપણું રહ્યું છે; એટલે ચક્રવર્તીની [નો] સંસાર સંબંધમાં જેટલી મોહિની [મોહ] છે, તેટલી જ બલકે તેથી વિશેષ ભૂંડને છે. ચક્રવર્તી જેમ સમગ્ર પ્રજાપર અધિકાર ભોગવે છે, તેમ તેની ઉપાધિ પણ ભોગવે છે. ભૂંડને એમ નું

કશુંએ ભોગવવું પડતું નથી. અધિકાર કરતાં ઉલટી ઉપાધિ વિશેષ છે. ચક્રવર્તિનો પોતાની પત્ની પ્રત્યેનો પ્રેમ જેટલો છે, તેટલો જ બલકે તેથી વિશેષ ભુંડનો પોતાની ભુંડણી પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે. ચક્રવર્ત્તિ ભોગથી જેટલો રસ લે છે, તેટલો જ રસ ભુંડ પણ માની બેઠું છે. ચક્રવર્ત્તિની જેટલી વૈભવની બહોળતા છે, તેટલી જ ઉપાધિ છે. ભુંડને એના વૈભવના પ્રમાણમાં છે. બન્ને જન્મ્યાં છે અને બન્ને મરવાનાં છે. આમ અતિ સૂક્ષ્મ વિચારે ક્ષણિકતાથી, રોગથી, જરાથી બન્ને ગ્રાહિત [ગ્રહિત] છે. દ્રવ્યે ચક્રવર્તિ સમર્થ છે. મહા પુણ્યશાળી છે. શાતાવેદની ભોગવે છે, અને ભુંડ બિચારું અશાતાવેદની ભોગવી રહ્યું છે. બન્નેને અશાતા-શાતા પણ છે; પરંતુ ચક્રવર્ત્તિ મહા સમર્થ છે. પણ જો એ જીવનપર્યંત મોહાંધ રહ્યો તો સઘળી બાજી હારી જવા જેવું કરે છે. ભુંડને પણ તેમજ છે. ચક્રવર્ત્તિ શ્લાઘાપુરુષ હોવાથી ભુંડથી એ રૂપે એની તુલ્યના જ નથી; પરંતુ આ સ્વરૂપે છે. ભોગ ભોગવવામાં પણ બન્ને તુચ્છ છે; બન્નેનાં શરીર પરુ માંસાદિકનાં છે. સંસારની આ ઉત્તમોત્તમ પદ્દી આવી રહી ત્યાં આવું દુઃખ, ક્ષણિકતા, તુચ્છતા, અંધપણું એ રહ્યું છે તો પછી બીજે સુખ શામાટે ગણવું જોઈએ ? એ સુખ નથી, છતાં સુખ ગણો તો જે સુખ ભયવાળાં અને ક્ષણિક છે તે દુઃખ જ છે. અનંત તાપ, અનંત શોક, અનંત દુઃખ જોઈ ને જ્ઞાનીઓએ એ સંસારને પુંઠ દીધી છે તે સત્ય છે. એ ભણી પાછું વાળી જોવા જેવું નથી. ત્યાં દુઃખ, દુઃખને દુઃખ જ છે. દુઃખનો એ સમુદ્ર છે.

વૈરાગ્ય એ જ અનંત સુખમાં લઈ જનાર ઉત્કૃષ્ટ ભોમિયો છે.

શિક્ષાપાઠ ૫૩. મહાવીરશાસન.—

હમણાં જે શાસન પ્રવર્ત્તમાન છે તે શ્રમણ ભગવંત મહાવીરનું પ્રણીત કરેલું છે. ભગવન્ મહાવીરને નિર્વાણ પધાર્યાં ૨૪૧૪ વર્ષ થયાં. મગધ દેશના ક્ષત્રિયકુંડ નગરમાં ત્રિશલાદેવી ક્ષત્રિયાણીની કુખે સિદ્ધાર્થ રાજાથી ભગવન્ મહાવીર જન્મ્યા. મહાવીર ભગવાનના મોટા ભાઈનું નામ નંદીવર્દ્ધમાન હતું. મહાવીર ભગવાનની સ્ત્રીનું નામ યશોમતી [યશોદા] હતું. ત્રીશ વર્ષ તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા. એકાંતિક વિહારે સાડાબાર વર્ષ એક પક્ષ તપાદિક સમ્યકાચારે એમણે અશેષ ઘનઘાતી કર્મને બાળીને ભસ્મીભૂત કર્યાં; અને અનુપમેય કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઋજુબાલિકા નદીને કિનારે

પામ્યા. એકંદર બહોતેર વર્ષની લગભગ આયુ ભોગવી સર્વ કર્મ ભસ્મીભૂત કરી સિદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા. વર્તમાન ચોવીશીના એ છેલ્લા જિનેશ્વર હતા.

એઓનું આ ધર્મતીર્થ પ્રવર્તે છે. તે ૨૧,૦૦૦ વર્ષ એટલે પંચમકાળની પૂર્ણતા સુધી પ્રવર્ત્તશે; એમ ભગવતીસૂત્રનાં પ્રવચન છે.

આ કાળ દશ અપવાદથી યુક્ત હોવાથી એ ધર્મતીર્થ પર અનેક વિપત્તિઓ આવી ગઈ છે, આવે છે, અને પ્રવચન પ્રમાણે આવશે પણ ખરી.

જૈનસમુદાયમાં પરસ્પર મતભેદ બહુ પડી ગયા છે. પરસ્પર નિંદાગ્રંથોથી જંજાળ માંડી બેઠા છે. વિવેક વિચારે મધ્યસ્થ પુરુષો મતમતાંતરમાં નહીં પડતાં જૈનશિક્ષાનાં મૂળ તત્ત્વપર આવે છે; ઉત્તમ શીલવાન મુનિયોપર ભાવિક રહે છે. સત્ય એકાગ્રતાથી પોતાના આત્માને દમે છે.

કાળપ્રભાવને લીધે વખતે વખતે શાસન કંઈ સામાન્ય [ન્યુનાધિક] પ્રકાશમાં આવે છે; *"પણ તે જોઈએ એવું પ્રફુલિત ન થઈ શકે.'

'વંક જડાય પચ્છિમા' એવું ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં વચન છે; એનો ભાવાર્થ એ છે કે છેલ્લા તીર્થંકર (મહાવીરસ્વામી) ના શિષ્યો વાંકા અને જડ થશે; અને તેની સત્યતા વિષે કોઈને બોલવું રહે તેમ નથી. આપણે ક્યાં તત્ત્વનો વિચાર કરીએ છીએ? ક્યાં ઉત્તમ શીલનો વિચાર કરીએ છીએ? નિયમિત વખત ધર્મમાં ક્યાં વ્યતીત કરીએ છીએ? ધર્મતીર્થના ઉદયને માટે ક્યાં લક્ષ રાખીએ છીએ? ક્યાં દાઝવડે ધર્મતત્ત્વને શોધીએ છીએ? શ્રાવક કુળમાં જન્મ્યા એથી કરીને શ્રાવક, એ વાત આપણે ભાવે કરીને માન્ય કરવી જોઈતી નથી; એને માટે જોઈતા આચાર, જ્ઞાન, શોધ કે એમાંનાં કંઈ વિશેષ લક્ષણો હોય તેને શ્રાવક માનિયે તો તે યથાયોગ્ય છે. દયાદિક કેટલાક પ્રકારની સામાન્ય દયા શ્રાવકને ઘેર જન્મે છે અને તે પાળે છે, એ વાત વખાણવા લાયક છે; પણ તત્ત્વને કોઈક જ જાણે છે; જાણ્યા કરતાં ઝાઝી શંકા કરનારા અર્ધદગ્ધો પણ છે; જાણીને અહંપદ કરનારા પણ છે; પરંતુ જાણીને તત્ત્વના કાંટામાં તોળનારા કોઈક વિરલા જ છે. [1]'કેવળ, મનઃપર્યવ અને અવધજ્ઞાન' વિચ્છેદ ગયાં. દૃષ્ટિવાદ વિચ્છેદ ગયું, સિદ્ધાંતનો ઘણો ભાગ

---

* આ ભાગ દ્વિતીયાવૃત્તિમાં નથી —સંશોધક

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'આમ્નાયથી કેવળ, મનઃપર્યવ અને પરમ અવધિજ્ઞાન વિચ્છેદ ગયાં.'

વિચ્છેદ ગયો, માત્ર થોડા રહેલા ભાગપર સામાન્ય સમજણથી શકા કરવી યોગ્ય નથી જે શકા થાય તે વિશેષ જાણનારને પૂછવી, ત્યાથી મનમાનતો ઉત્તર ન મળે તોપણ જિનવચનની શ્રદ્ધા ચળવિચળ કરવી [યોગ્ય નથી] નહીં અનેકાત શૈલીના સ્વરૂપને વિરલા જાણે છે.

*'ભગવાનના કથનરૂપ મણિના ઘરમા કેટલાક પામર પ્રાણીઓ દોષરૂપી કાણુ શોધવાનુ મથન કરી અધોગતિજન્ય કર્મ બાધે છે લીલોતીને બદલે તેની સુકવણી કરી લેવાનુ કોણે કેના વિચારથી શોધી કાઢ્યુ હશે?' આ વિષય બહુ મોટો છે એ સબધી *'અહીં આગળ કઈ કહેવાની યોગ્યતા નથી ટુકામા કહેવાનુ કે આપણે આપણા આત્માના સાર્થક અર્થ મતભેદમા પડવુ નહીં' ઉત્તમ અને શાત મુનિનો સમાગમ, વિમળ આચાર, વિવેક, દયા, ક્ષમા એનુ સેવન કરવુ * મહાવીરતીર્થને અર્થે બને તો વિવેકી બોધ કારણ સહિત આપવો' તુચ્છ બુદ્ધિથી શકિત થવુ નહીં, એમા આપણુ પરમ મગળ છે, એ વિસર્જસન કરવુ નહીં

શિક્ષાપાઠ ૫૪. અશુચિ કોને કહેવી?—

જિજ્ઞાસુ—મને જૈન મુનિયોના આચારની વાત બહુ રુચિ છે એઓના જેવો કોઈ દર્શનના સતોમા આચાર નથી ગમે તેવા શીયાળાની ટાઢમા અમુક વસ્ત્રવડે તેઓને રેડવવુ પડે છે, ઉનાળામા ગમે તેવા તાપ તપતા છતા પગમા તેઓને પગરખા કે માથાપર છત્રી લેવાતી નથી ઉની રેતીમા આતાપના લેવી પડે છે યાવજ્જીવત [યાવજ્જીવ] ઉનુ પાણી પીએ છે ગૃહસ્થને ઘેર તેઓ બેસી શકતા નથી શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે ફૂટી બદામ પણ પાસે રાખી શકતા નથી અયોગ્ય વચન તેથી બોલી શકાતુ નથી વાહન તેઓ લઈ શકતા નથી આવા પવિત્ર આચારો ખરે! મોક્ષદાયક છે પરતુ નવ વાડમા ભગવાને સ્નાન કરવાની ના કહી છે એ વાત તો મને યથાર્થ બેસતી નથી

સત્ય—શા માટે બેસતી નથી?

જિજ્ઞાસુ—કારણ એથી અશુચિ વધે છે

સત્ય—કઈ અશુચિ વધે છે?

જિજ્ઞાસુ—શરીર મલિન રહે છે એ

---

* આ ભાગ દ્વિ૦ આ૦ મા નથી —સશોધક

સત્ય—ભાઈ, શરીરની મલિનતાને અશુચિ કહેવી એ વાત કંઈ વિચાર પૂર્વક નથી. શરીર પોતે શાનું બન્યું છે એ તો વિચાર કરો. રક્ત, પિત્ત, મળ, મૂત્ર, શ્લેષ્મનો એ ભંડાર છે. તેપર માત્ર ત્વચા છે, છતાં એ પવિત્ર કેમ થાય? વળી સાધુએ એવું કંઈ સંસારી કર્તવ્ય કર્યું ન હોય કે જેથી તેઓને સ્નાન કરવાની આવશ્યક રહે.

જિજ્ઞાસુ—પણ સ્નાન કરવાથી તેઓને હાનિ શું છે?

સત્ય—એ તો સ્થૂળબુદ્ધિનું જ પ્રશ્ન છે. નહાવાથી અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ, કામાગ્નિની પ્રદીપ્તતા, વ્રતનો ભંગ, પરિણામનું બદલવું, એ સઘળી અશુચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને એથી આત્મા મહામલિન થાય છે. પ્રથમ એનો વિચાર કરવો જોઈએ. શરીરની જીવહિંસાયુક્ત જે મલિનતા છે તે અશુચિ છે. અન્ય મલિનતાથી તો આત્માની ઉજ્જ્વળતા થાય છે, એ તત્ત્વવિચારે સમજવાનું છે, નહાવાથી વ્રતભંગ થઈ આત્મા મલિન થાય છે, અને આત્માની મલિનતા એ જ અશુચિ છે.

જિજ્ઞાસુ—મને તમે બહુ સુંદર કારણ બતાવ્યું. સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં જિનેશ્વરના કથનથી બોધ અને અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. વારુ, ગૃહસ્થાશ્રમીઓને શરીરની જીવહિંસા કે સંસાર કર્તવ્યથી થયેલી અશુચિ ટાળવી જોઈએ કે નહીં?

સત્ય—સમજણપૂર્વક અશુચિ ટાળવી જ જોઈએ. જૈન જેવું એકે પવિત્ર દર્શન નથી, [1]અને તે અપવિત્રતાનો બોધ કરતું નથી. શૌચાશૌચનો વિચાર પરંતુ થોડા જ કરે છે.'

શિક્ષાપાઠ ૫૫. સામાન્ય નિત્યનિયમ—

[2]'પ્રભાત પહેલાં ઊઠીને યત્નાથી રાત સંબંધી થયેલા દોષનું પ્રતિક્રમણ કરવું.'

[3]'પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી સ્તુતિ અને શિક્ષા વચન ઉચ્ચારી મનની અનંતી શાંતિ કરી ઘેર આવવું.'

દ્વિ૦ આ૦ પાઠાં૦—૧ 'યથાર્થ પવિત્રતાનું બોધક તે છે, પરંતુ શૌચાશૌચનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ.' ૨ 'પ્રભાત પહેલાં જાગૃત થઈ નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરી મન વિશુદ્ધ કરવું. પાપ વ્યાપારની વૃત્તિ રોકી રાત્રિ સંબંધી થયેલા દોષનું ઉપયોગ પૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરવું.' ૩ 'પ્રતીક્રમણ કર્યા પછી યથાવસર ભગવાનની ઉપાસના, સ્તુતિ તથા સ્વાધ્યાયથી કરી મનને ઉજ્જ્વળ કરવું.'

[1]"માત પિતાનો વિનય કરી યત્નાથી સસારી કામમા પ્રયોજન કરવું."

"આહાર, વિહારનો નિયમિત વખત રાખવો તેમજ શાસ્ત્રના અભ્યાસનો અને તાત્ત્વિક ગ્રથના મનનનો પણ નિયમિત વખત રાખવો '

સાયકાળે સધ્યાવશ્યક ઉપયોગપૂર્વક કરવુ.

*'ચોવિહાર પ્રત્યાખ્યાન કરવુ ' નિયમિત નિદ્રા લેવી.

સુતા પેહેલા અઢાર પાપસ્થાનક, દ્વાદશવ્રતદોષ અને સર્વ જીવને ક્ષમાવી, પચપરમેષ્ટિ મત્રનુ સ્મરણ કરી, મહાશાતિથી સમાધિ ભાવે શયન કરવુ

આ સામાન્ય નિયમો બહુ લાભદાયક થશે એ તમને સક્ષેપમા કહ્યા છે. સૂક્ષ્મ વિચારથી એ વિશેષ મગળદાયક થશે.

શિક્ષાપાઠ ૫૬. ક્ષમાપના —

હે ભગવાન્ ! હુ બહુ ભૂલી ગયો, મેં તમારા અમૂલ્ય વચનને લક્ષમા લીધા નહીં તમારા કહેલા અનુપમ તત્ત્વનો મેં વિચાર કર્યો નહીં તમારા પ્રણીત કરેલા ઉત્તમ શીલને સેવ્યુ નહીં તમારા કહેલા દયા, શાતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતા મેં ઓળખ્યા નહીં હે ભગવાન્ ! હુ ભૂલ્યો, આથડ્યો–રઝળ્યો અને અનંત સસારની વિટમ્બનામા પડ્યો છઉં હું પાપી છઉં હું બહુ મદોન્મત્ત અને કર્મ રજથી કરીને મલિન છઉં હે પરમાત્મા ! તમારા કહેલા તત્ત્વવિના મારો મોક્ષ નથી હુ નિરતર પ્રપચમા પડ્યો છઉં, અજ્ઞાનથી અધ થયો છઉં, મારામા વિવેકશક્તિ નથી અને હુ મુઢ છઉં, હુ નિરાશ્રિત છઉં, અનાથ છઉં નિરાગી પરમાત્મા ! હવે હુ તમારુ, તમારા ધર્મનુ અને તમારા સાધુનુ શરણ ગ્રહુ છઉં મારા અપરાધ ક્ષય થઈ હુ તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઉ એ મારી અભિલાષા છે આગળ કરેલા પાપોનો હું હવે પશ્ચાત્તાપ કરુ છઉ જેમ જેમ હુ સૂક્ષ્મ વિચારથી ઊંડો ઉતરુ છઉં તેમ તેમ તમારા તત્ત્વના ચમત્કારો મારા સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે તમે નિરાગી નિર્વિકારી,

---

૧ 'માત પિતાનો વિનય કરી સસારી કામમા આત્મહિતનો લક્ષ ભૂલાય જ નહીં તેમ વ્યાવહારિક કાર્યમા પ્રવર્તન કરવુ ૨ 'પોતે ભોજન કરતા પહેલા સત્પાત્રે દાન દેવાની પરમઆતુરતા રાખી તેવો યોગ મળતા યથોચિત પ્રવૃત્તિ કરવી, આહાર વિહારાદિમા નિયમ સહિત પ્રવર્તવુ સત્શાસ્ત્રના અભ્યાસનો નિયમિત વખત રાખવો

* આ ભાગ દ્વિ૦ આ૦ મા નથી —સશોધક

સત્‌ચિદાનંદસ્વરૂપ, સહજાનંદી, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શી અને ત્રૈલોક્ય-પ્રકાશક છો. હું માત્ર મારા હિતને અર્થે તમારી સાક્ષીએ ક્ષમા ચાહું છઉં. એક પળ પણ તમારાં કહેલાં તત્ત્વની શંકા ન થાય, તમારા કહેલા રસ્તામાં અહોરાત્ર હું રહું, એ જ મારી આકાંક્ષા અને વૃત્તિ થાઓ! હે સર્વજ્ઞ ભગવાન્ તમને હું વિશેષ શું કહું? તમારાથી કંઈ અજાણ્યું નથી. માત્ર પશ્ચાત્તાપથી હું કર્મજન્ય પાપની ક્ષમા ઇચ્છું છઉં—ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

શિક્ષાપાઠ ૫૭. વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે.—

એક વસ્ત્ર લોહીથી કરીને રંગાયું. તેને જો લોહીથી ધોઈએ તો તે ધોઈ શકાનાર નથી; પરંતુ વિશેષ રંગાય છે. જો પાણીથી એ વસ્ત્રને ધોઈએ તો તે મલિનતા જવાનો સંભવ છે. એ દૃષ્ટાંતપરથી આત્માપર વિચાર લઈએ. આત્મા અનાદિકાળથી સંસારરૂપી લોહીથી મલિન થયો છે. [1] મલિનતા રોમ રોમ ઉતરી ગઈ છે!' એ મલિનતા આપણે સંસારવડે [વિષય શૃંગારથી] ટાળવા ધારીએ તો ટળી શકે નહીં. લોહીથી જેમ લોહી ધોવાતું નથી, તેમ શૃંગારથી કરીને વિષયજન્ય આત્મમલિનતા ટળનાર નથી એ જાણે નિશ્ચયરૂપ છે. અનેક ધર્મમતો આ જગત્‌માં ચાલે છે, તે સંબંધી અપક્ષપાતે વિચાર કરતાં આગળથી આટલું વિચારવું અવશ્યનું છે કે જ્યાં સ્ત્રીયો ભોગવવાનો ઉપદેશ કર્યો હોય, લક્ષ્મીલીલાની શિક્ષા આપી હોય, રંગ, રાગ, ગુલતાન અને એશ-આરામ કરવાનું તત્ત્વ બતાવ્યું હોય ત્યાંથી આપણા આત્માની સત્ શાંતિ નથી. કારણ એ ધર્મમત ગણીએ તો આખો સંસાર ધર્મમતયુક્ત જ છે. પ્રત્યેક ગૃહસ્થનું ઘર એ જ યોજનાથી ભરપૂર હોય છે. છોકરાં-છૈયાં, સ્ત્રી, રંગ, રાગ, તાન ત્યાં જામ્યું પણું હોય છે, અને તે ઘર ધર્મમંદિર કહેવું, તો પછી અધર્મસ્થાનક કયું? અને જેમ વર્તિએ છીએ તેમ વર્ત્તવાથી ખોટું પણ શું? કોઈ એમ કહે કે પેલાં ધર્મમંદિરમાં તો પ્રભુની ભક્તિ થઈ શકે છે તો તેઓને માટે ખેદપૂર્વક આટલો જ ઉત્તર દેવાનો છે કે, તે પરમાત્મતત્ત્વ અને તેની વૈરાગ્યમય ભક્તિને જાણતા નથી. ગમે તેમ હો પણ આપણે આપણા મૂળ વિચારપર આવવું જોઈએ. તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ આત્મા સંસારમાં વિષયાદિક મલિનતાથી પર્યટન કરે છે. તે મલિનતાનો ક્ષય વિશુદ્ધ જળભાવથી [ભાવ જળથી] હોવો જોઈએ. 'આત્મવસ્ત્રને નિર્ગ્રંથ ગુરુ ધોનાર, તે અર્હતનાં કહેલાં

દ્વિ૦ આ૦ પાઠાં૦—૧ 'મલિનતા પ્રદેશે પ્રદેશે વ્યાપિ રહી છે.'

તત્ત્વરૂપ સાબુ અને વૈરાગ્યરૂપી જળથી ઉત્તમ આચારરૂપ પથ્થરપર રાખીને."[1] આમાં જો વૈરાગ્યજળ ન હોય તો બધાં સાહિત્યો કંઈ કરી શકતાં નથી; માટે વૈરાગ્યને ધર્મનું સ્વરૂપ કહી શકાય. યદી [યદિ] અર્હંતપ્રણીત તત્ત્વ વૈરાગ્ય જ બોધે છે, તો એ રૂપી જળ અને તે જ ધર્મનું સ્વરૂપ એમ ગણવું.

શિક્ષાપાઠ ૫૮. ધર્મના મતભેદ, ભાગ ૧.—

આ જગતીતળપર [જગત્માં] અનેક પ્રકારથી ધર્મના મત પડેલા છે. [તેવા] મતભેદ અનાદિકાળથી છે, એ ન્યાયસિદ્ધ છે. પણ એ મત [ભેદો] કંઈ કંઈ રૂપાંતર પામ્યા [પામે ખરા.] જાય છે. એ સબંધી કેટલોક વિચાર કરીએ.

કેટલાક પરસ્પર મળતા અને કેટલાક પરસ્પર વિરુદ્ધ છે; કેટલાક કેવળ નાસ્તિકના પાથરેલા પણ છે. કેટલાક સામાન્ય નીતિને ધર્મ કહે છે. કેટલાક જ્ઞાનને જ ધર્મ કહે છે. કેટલાક અજ્ઞાન એ ધર્મમત કહે છે. કેટલાક ભક્તિને કહે છે; કેટલાક ક્રિયાને કહે છે; કેટલાક વિનયને કહે છે અને કેટલાક શરીર સાચવવું એને ધર્મમત કહે છે.

એ ધર્મમત સ્થાપકોએ એમ બોધ કર્યો જણાય છે કે, અમે જે કહીએ છીએ તે સર્વજ્ઞવાણીરૂપ અને સત્ય છે. બાકીના સઘળા મતો અસત્ય અને કુતર્કવાદી છે; પરસ્પર તેથી તે મતવાદીઓએ યોગ્ય કે અયોગ્ય ખંડન કર્યું છે. વેદાંતના ઉપદેશક આ જ બોધે છે; સાંખ્યનો પણ આ જ બોધ છે. બૌધનો પણ આ જ બોધ છે. ન્યાયમતવાળાનો પણ આ જ બોધ છે; વૈશેષિકનો આ જ બોધ છે; શક્તિપંથીનો આ જ બોધ છે. વૈષ્ણવાદિકનો આ જ બોધ છે. ઇસ્લામીનો આ જ બોધ છે. અને ક્રાઈસ્ટનો આ જ બોધ છે કે આ અમારું કથન તમને સર્વ સિદ્ધિ આપશે. ત્યારે આપણે હવે શું વિચાર કરવો?

વાદી પ્રતિવાદી બન્ને સાચા હોતા નથી, તેમ બન્ને ખોટા હોતા નથી. બહુ તો વાદી કંઈક વધારે સાચો અને પ્રતિવાદી કંઈક "[2]ઓછો ખોટો હોય.' કેવળ બન્નેની વાત ખોટી હોવી ન જોઈએ. આમ વિચાર કરતાં તો એક ધર્મમત સાચો ઠરે; અને બાકીના ખોટા ઠરે.

દ્વિ૦ આ૦ પાઠાં૦—૧ 'તે અર્હંતના કહેલાં તત્ત્વરૂપ સાબુ અને વૈરાગ્યરૂપી જળથી ઉત્તમ આચારરૂપ પથ્થરપર રાખીને, આત્મવસ્ત્રને ધોનાર નિર્ગ્રંથ ગુરુ છે.' ૨ 'ઓછો ખોટો હોય, અથવા પ્રતિવાદી કંઈક વધારે સાચો અને વાદી કંઈક ઓછો ખોટો હોય.'

જિજ્ઞાસુ—એ એક આશ્ચર્યકારક વાત છે સર્વને અસત્ય અને સર્વને સત્ય કેમ કહી શકાય? જો સર્વને અસત્ય એમ કહીએ તો આપણે નાસ્તિક ઠરીએ અને ધર્મની સચ્ચાઈ જાય આ તો નિશ્ચય છે કે ધર્મની સચ્ચાઈ છે, તેમ સૃષ્ટિ [જગત] પર તેની અવશ્ય છે એક [ધર્મમત] સત્ય અને [બાકીના] સર્વ અસત્ય એમ કહીએ તો તે વાત સિદ્ધ કરી બતાવવી જોઈએ સર્વ સત્ય કહીએ તો તો એ રેતીની ભીંત કરી, કારણ તો આટલા બધા મતભેદ શામાટે પડે? સર્વ એક જ પ્રકારના મતો સ્થાપવા શામાટે યત્ન ન કરે? એમ અન્યોન્યતા વિરોધભાસ વિચારથી થોડીવાર અટકવુ પડે છે

[1] "તોપણ તે સબંધી યથામતિ હું કંઈ ખુલાસો કરુ છઉં એ ખુલાસો સત્ય અને મધ્યસ્થભાવનાનો છે એકાતિક કે મતાતિક નથી,' પક્ષપાતી કે અવિવેકી નથી, પણ ઉત્તમ અને વિચારવા જેવો [જેવુ] છે દેખાવે એ સામાન્ય લાગશે પરતુ સૂક્ષ્મ <u>વિચારથી</u> બહુ ભેદવાળો [ભેદવાળુ] લાગશે

શિક્ષાપાઠ ૫૯. ધર્મના મતભેદ, ભાગ ૨ —

આટલુ તો તમારે સ્પષ્ટ માનવુ કે ગમે તે એક ધર્મ આ સૃષ્ટિ [લોક] પર સપૂર્ણ સત્યતા ધરાવે છે હવે એક દર્શનને સત્ય કહેતા બાકીના ધર્મમતને કેવળ અસત્ય કહેવા પડે, પણ હું એમ કહી ન શકુ શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનદાતા નિશ્ચયનયવડે તો તે અસત્યરૂપ ઠરે, પરતુ વ્યવહારનયે તે અસત્ય ઠરાવી શકાય નહીં એક સત્ય અને બાકીના અપૂર્ણ અને સદોષ છે એમ હુ કહુ છઉં તેમજ કેટલાક કુતર્કવાદી અને નાસ્તિક છે તે કેવળ અસત્ય છે, પરતુ જેઓ પરલોક સબંધી કે પાપ સબધી કઈપણ બોધ કે ભય બતાવે છે તે જાતના ધર્મમતને અપૂર્ણ અને સદોષ કહી શકાય છે એક દર્શન જે નિર્દોષ અને પૂર્ણ કહેવાનુ છે તે [તેની] વાત હમણા એક બાજુ રાખીએ

હવે તમને શકા થશે કે સદોષ અને અપૂર્ણ એવુ કથન એના પ્રવર્તકે શામાટે બોધ્યુ હશે? તેનુ સમાધાન થવુ જોઈએ [એનુ સમાધાન એમ છે કે] એ ધર્મમતવાળાઓની જ્યાસુધી બુદ્ધિની ગતિ પહોંચી ત્યાસુધી તેમણે વિચારો કર્યા અનુમાન, તર્ક અને ઉપમાદિક આધારવડે તેઓને જે કથન

---

[1] દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦ ૧ તોપણ તે સબધે અત્રે કઈ સમાધાન કરીશુ એ સમાધાન સત્ય અને મધ્યસ્થ ભાવનાની દૃષ્ટિથી મ્હું છે એકાતિક કે મતાતિક દૃષ્ટિથી કર્યું નથી"

સિદ્ધ જણાયુ તે પ્રત્યક્ષરૂપે જાણે સિદ્ધ છે એવુ તેમણે દર્શાવ્યુ જે પક્ષ લીધો તેમા મુખ્ય એકાતિક વાદ લીધો, ભક્તિ, વિશ્વાસ કે નીતિ, એમાના એક વિષયને વિશેષ વર્ણવ્યો, એથી બીજા માનવા યોગ્ય વિષયો તેમણે દૂષિત કરી દીધા વળી જે વિષયો તેમણે વર્ણવ્યા તે સર્વ ભાવ ભેદે તેઓએ કઈ જાણ્યા નહોતા, પણ પોતાની મહાબુદ્ધિ [બુદ્ધિ] અનુસારે બહુ વર્ણવ્યા તાર્કિક સિદ્ધાત દૃષ્ટાતાદિકથી સામાન્ય બુદ્ધિવાળા આગળ કે જડભરત આગળ તેઓએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યો [બતાવ્યા] કીર્ત્તિ, લોકહિત, કે ભગવાન મનાવાની આકાક્ષા એમાની એકાદી પણ એમના મનની ભ્રમણા હોવાથી અત્યુગ્ર ખુબ ઉદ્યમાદિકથી તેઓ જય પામ્યા કેટલાકે [1] શૃગાર અને લહરી 'સાધનોથી મનુષ્યના મન હરણ કર્યાં દુનિઆ મોહિનીમા તો મૂળે ડુબી પડી છે, એટલે એ લહરી [ઇચ્છિત] દર્શનથી ગાડરરૂપે થઈ ને તેઓએ રાજી થઈ તેનુ કહેલુ માન્ય રાખ્યુ કેટલાકે [2] "નીતિ, ગુણ ઇત્યાદિકથી' તે કથન માન્ય રાખ્યુ પ્રવર્ત્તકની બુદ્ધિ તેઓ કરતા વિશેષ હોવાથી તેને પછી ભગવાનરૂપ જ માની લીધા કેટલાકે વૈરાગ્યથી ધર્મમત ફેલાવી પાછળથી કેટલાક સુખશીલિયા સાધનનો બોધ ખોશી દીધો પોતાનો મત સ્થાપન કરવાની મહાન ભ્રમણાએ અને પોતાની અપૂર્ણતા ઇત્યાદિક ગમે તે કારણથી બીજાનુ કહેલુ પોતાને ન રુચ્યુ એટલે તેણે જુદો જ રાહ કાઢ્યો આમ અનેક મતમતાતરની જાળ થતી ગઈ ચાર પાચ પેઢી એકનો એક ધર્મ પાળ્યો [રહ્યો] એટલે પછી તે કુળધર્મ થઈ પડ્યો એમ સ્થળે સ્થળે થતુ ગયુ

શિક્ષાપાઠ ૯૦ ધર્મના મતભેદ, ભાગ ૩ —

જો એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય ન હોય તો બીજા ધર્મ મતને અપૂર્ણ અને અસત્ય કોઈપ્રમાણથી કહી શકાય નહીં એ માટે થઈ ને જે એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય છે તેના તત્ત્વપ્રમાણથી બીજા મતોની અપૂર્ણતા અને એકાતિકતા જોઈએ

એ બીજા ધર્મમતોમા તત્ત્વજ્ઞાન સબંધી યથાર્થ સૂક્ષ્મ વિચારો નથી કેટલાક જગતકર્ત્તાનો બોધ કરે છે, પણ જગતકર્ત્તા પ્રમાણવડે સિદ્ધ થઈ શકતો નથી કેટલાક જ્ઞાનથી મોક્ષ છે એમ કહે છે તે એકાતિક છે, તેમજ ક્રિયાથી મોક્ષ છે એમ કહેનારા પણ એકાતિક છે જ્ઞાન, ક્રિયા એ બન્નેથી

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'નોઇચ્છિત' ૨ નીતિ તથા કઈ વૈરાગ્યાદિ ગુણ દેખી'

મોક્ષ કહેનારા તેના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણતા નથી અને એ અગ્નેના ભેદ શ્રેણિબંધ નથી કહી શક્યા એ જ એમની સર્વજ્ઞતાની ખામી જણાઈ આવે છે. સત્‌દેવતત્ત્વમાં કહેલાં અષ્ટાદશ દૂષણોથી એ ધર્મમતસ્થાપકો રહિત નહોતા એમ એઓનાં ગુંથેલાં ચરિત્રોપરથી પણ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ દેખાય છે. કેટલાક મતોમાં હિંસા, અબ્રહ્મચર્ય ઇ૦ અપવિત્ર વિષયોનો બોધ છે તે તો સહજમાં અપૂર્ણ અને સરાગીના સ્થાપેલાં જોવામાં આવે છે. કોઈએ એમાં સર્વવ્યાપક મોક્ષ, કોઈએ કંઈ નહીં એ રૂપ મોક્ષ, કોઈએ સાકારમોક્ષ અને કોઈએ અમુક કાળસુધી રહી પતિત થવું એ રૂપે મોક્ષ માન્યો છે; પણ એમાંથી કોઈ વાત તેઓની સપ્રમાણ થઈ શકતી નથી. [1]'એઓના અપૂર્ણ વિચારોનું ખંડન યથાર્થ જોવા જેવું છે અને તે નિર્ગ્રંથ આચાર્યોના ગુંથેલા શાસ્ત્રોથી મળી શકશે.'

વેદ શિવાયના બીજા મતોના પ્રવર્ત્તકો. એમના ચરિત્રો, વિચારો ઇત્યાદિક વાંચવાથી અપૂર્ણ છે એમ જણાઈ આવે છે. [2]'વેદે, પ્રવર્ત્તક ભિન્ન ભિન્ન કરી નાંખી બેધડકતાથી વાત મર્મમાં નાંખી ગંભીર ડોળ પણ કર્યો છે. છતાં એમના પુષ્કળ મતો વાંચવાથી એ પણ અપૂર્ણ અને એકાંતિક જણાઈ આવશે.'

જે પૂર્ણ દર્શન વિષે અત્રે કહેવાનું છે તે જૈન એટલે નિરાગીનાં સ્થાપન કરેલાં દર્શન વિષે છે. એના બોધદાતા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા. કાળભેદ છે તોપણ એ વાત સિદ્ધાંતિક જણાય છે દયા, બ્રહ્મચર્ય, શીલ, વિવેક, વૈરાગ્ય, [જ્ઞાન ક્રિયાદિ] એનાં જેવાં પૂર્ણ એકેએ વર્ણવ્યાં નથી. તેની સાથે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન, તેની કોટિઓ, જીવનાં ચ્યવન, જન્મ, ગતિ, વિગતિ, યોનિદ્વાર, પ્રદેશ, કાળ, તેનાં સ્વરૂપ એ વિષે એવો સૂક્ષ્મ બોધ છે કે જેવડે તેના સર્વજ્ઞતાની નિઃશંકતા થાય. [3]'કાળભેદે કેવળજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો વિચ્છેદ છે' છતાં જે જે જિનેશ્વરનાં રહેલાં સિદ્ધાંતિક વચનો છે તે અખડ છે [4]'એક વિચાર કરતાં જીંદગી વહી જાય તેવું છે.' આગળપર કેટલુંક એ સંબધી કહેવાનું છે.

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'એઓના વિચારોનું અપૂર્ણપણું નિસ્પૃહ તત્ત્વવેત્તાઓએ દર્શાવ્યું છે તે યથાસ્થિત જાણવું યોગ્ય છે.' ૨ 'વર્તમાનમાં જે વેદો છે તે ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથો છે તેથી તે મતનું પ્રાચીનપણું છે. પરન્તુ તે પણ હિંસાએ કરીને દૂષિત હોવાથી અપૂર્ણ છે, તેમજ સરાગીનાં વાક્ય છે. એમ સ્પષ્ટ જણાય છે.' '૩ કાળ ભેદે પરમ્પરામ્નાયથી કેવળજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો જોવામાં નથી આવતાં.' ૪ 'તેઓના કેટલાક સિદ્ધાંતો એવા સૂક્ષ્મ છે કે, જે એકેક વિચારતાં આખી જીંદગી વહી જાય.'

જિનેશ્વરનાં કહેલા ધર્મતત્ત્વથી કોઈ પણ પ્રાણીને લેશ ખેદ ઉત્પન્ન થતો નથી સર્વ આત્માની રક્ષા અને સર્વાત્મ શક્તિનો પ્રકાશ એમાં રહ્યો છે એ ભેદો વાચવાથી, સમજવાથી અને તે પર અતિ અતિ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામી જૈનદર્શનની સર્વજ્ઞતાની [સર્વોત્કૃષ્ટપણાની] હા કહેવરાવે છે. બહુ મનનથી સર્વ ધર્મમત જાણી પછી તોલન [તુલના] કરનારને મારુ [આ] કથન અવશ્ય સિદ્ધ થશે

"એ સર્વજ્ઞ દર્શનના મૂળતત્ત્વો અને બીજા મતના મૂળતત્ત્વો વિષે અહીં વિશેષ કહી શકાય તેટલી જગ્યા નથી"

શિક્ષાપાઠ ૬૧. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૧.—

એક બ્રાહ્મણ દરિદ્રાવસ્થાથી કરીને બહુ પીડાતો હતો [તેણે] કટાળીને છેવટે દેવનુ ઉપાસન કરી લક્ષ્મી મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો પોતે વિદ્વાન હોવાથી ઉપાસન કરવા પહેલા વિચાર કર્યો કે કદાપિ દેવ તો કોઈ તૃપ્યમાન થશે, પણ પછી તે આગળ સુખ કયુ માગવુ ? તપ કરી પછી માગવામા કંઈ સૂઝે નહીં, અથવા ન્યૂનાધિક સૂઝે તો કરેલો તપ પણ નિરર્થક જાય, માટે એક વખત આખા દેશમા પ્રવાસ કરવો સસારના મહત્પુરુષોના ધામ, વૈભવ અને સુખ જોવા એમ નિશ્ચય કરી તે પ્રવાસમા નીકળી પડ્યો ભારતના જે જે રમણીય અને રીદ્ધિમાન શહેરો હતા તે જોયા યુક્તિપ્રયુક્તિએ રાજાધિરાજના અત પુર, સુખ અને વૈભવ જોયા શ્રીમતોના આવાસ, વહિવટ, બાગબગીચા અને કુટુબ પરિવાર જોયા, પણ એથી તેનુ કોઈ રીતે મન માન્યુ નહીં કોઈને સ્ત્રીનુ દુ ખ, કોઈને પતિનુ દુ ખ, કોઈને અજ્ઞાનથી દુ ખ, કોઈને વહાલાના વિયોગનુ દુ ખ, કોઈને નિધનતાનુ દુ ખ, કોઈને લક્ષ્મીની ઉપાધિનુ દુ ખ, કોઈને શરીરસબધી દુ ખ, કોઈને પુત્રનુ દુ ખ, કોઈને શત્રુનુ દુ ખ, કોઈને જડતાનુ દુ ખ, કોઈને માબાપનુ દુ ખ, કોઈને વૈધવ્ય દુ ખ, કોઈને કુટુબનુ દુ ખ, કોઈને પોતાના નીચકુળનુ દુ ખ, કોઈને પ્રીતિનુ દુ ખ, કોઈને ઇર્ષાનુ દુ ખ, કોઈને હાનિનુ દુ ખ, એમ એક બે વિશેષ કે બધા દુ ખ સ્થળે સ્થળે તે વિપ્રના જોવામા આવ્યા એથી કરીને એનુ મન કોઈ સ્થળે

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'નિર્દોષ દર્શનના મૂળ તત્ત્વો અને સદોષ દર્શનના મૂળ તત્ત્વો વિષે બીજે પ્રસગે વિસ્તારથી કહીશુ'

માન્યું નહીં; જ્યાં જુએ ત્યાં દુઃખ તો ખરું જ. કોઈ સ્થળે સંપૂર્ણ સુખ તેના જોવામાં આવ્યું નહીં. હવે ત્યારે શું માગવું ? એમ વિચારતાં વિચારતાં એક મહાધનાઢ્યની પ્રશંસા સાંભળીને તે દ્વારિકામાં આવ્યો. દ્વારિકા મહારીદ્ધિમાન, વૈભવયુક્ત, બાગબગીચાવડે કરીને સુશોભિત અને વસ્તીથી ભરપૂર શહેર તેને લાગ્યું. સુંદર અને ભવ્ય આવાસો જોતો, અને પૂછતો પૂછતો તે પેલા મહાધનાઢ્યને ઘેર ગયો. શ્રીમંત સુખગ્રહમાં બેઠા હતા. તેણે અતિથિ જાણીને બ્રાહ્મણને સન્માન આપ્યું; કુશળતા પૂછી અને ભોજનની તેઓને માટે યોજના કરાવી. જરા વાર જવા દઈ ધીરજથી શેઠે બ્રાહ્મણને પૂછયું, આપનું આગમન કારણ જો મને કહેવા જેવું હોય તો કહો. બ્રાહ્મણે કહ્યું, હમણા આપ ક્ષમા રાખો; આપનો સઘળી જાતનો વૈભવ, ધામ, બાગબગીચા ઇત્યાદિક મને દેખાડવું પડશે; *એ જોવા પછી આગમનકારણ કહીશ.* શેઠે એનું કંઈ મર્મરૂપ કારણ જાણીને કહ્યું, ભલે આનંદપૂર્વક આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરો. જમ્યા પછી બ્રાહ્મણે શેઠે પોતે સાથે આવીને ધામાદિક બતાવવા વિનંતિ કરી. ધનાઢ્યે તે માન્ય રાખી; અને પોતે સાથે જઈ બાગબગીચા, ધામ, વૈભવ એ સઘળું દેખાડ્યું. શેઠની સ્ત્રી, પુત્રો પણ ત્યાં બ્રાહ્મણના જોવામાં આવ્યા. યોગ્યતાપૂર્વક તેઓએ તે બ્રાહ્મણનો સત્કાર કર્યો. એઓનાં રૂપ, વિનય અને સ્વચ્છતા તેમજ મધુરવાણી જોઈને બ્રાહ્મણ રાજી થયો. પછી તેની દુકાનનો વહિવટ જોયો. સોએક વહિવટિયા ત્યા બેઠેલા જોયા. તેઓ પણ માયાળુ, વિનયી અને નમ્ર તે બ્રાહ્મણના જોવામાં આવ્યા. એથી તે બહુ સંતુષ્ટ થયો. એનું મન અહીં કંઈક સંતોષાયું. સુખી તો જગતમાં આ જ જણાય છે એમ તેને લાગ્યું.

શિક્ષાપાઠ ૬૨. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૨.—

કેવાં એનાં સુંદર ઘર છે! તેની સ્વચ્છતા અને જાળવણી કેવી સુંદર છે! કેવી શાણી અને મનોજ્ઞા તેની સુશીળ સ્ત્રી છે! તેના કેવા કાંતિમાન અને કહ્યાગરા પુત્રો છે! કેવું સંપીલું તેનું કુટુંબ છે! લક્ષ્મીની મહેર પણ એને ત્યાં કેવી છે! આખા ભારતમાં એના જેવો બીજો કોઈ સુખી નથી. હવે તપ કરીને જો હું માગું તો આ મહા ધનાઢ્ય જેવું જ સઘળું માગું, બીજી ચાહના કરું નહીં.

દીવસ વીતી ગયો અને રાત્રિ થઈ. સુવાનો વખત થયો. ધનાઢ્ય અને બ્રાહ્મણ એકાંતમાં બેઠા હતા; પછી ધનાઢ્યે વિપ્રને આગમન કારણ કહેવા વિનંતિ કરી.

વિપ્ર—હું ઘેરથી એવો વિચાર કરી૧ નીકળ્યો હતો કે અધિકથી વધારે સુખી કોણ છે તે જોવું. અને તપ કરીને પછી એના જેવું સુખ સંપાદન કરવું. આખા ભારત અને તેના સઘળા રમણીય સ્થળો જોયા, પરંતુ કોઈ રાજાધિરાજાને ત્યાં પણ મને સંપૂર્ણ સુખ જોવામાં આવ્યું નહીં જ્યાં જોયું ત્યાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ જોવામાં આવી આ ભણી આવતાં આપની પ્રશંસા સાંભળી, એટલે હું અહીં આવ્યો; અને સંતોષ પણ પામ્યો આપના જેવી રીદ્ધિ, સત્પુત્ર, કમાઈ, સ્ત્રી, કુટુંબ, ઘર વગેરે મારા જોવામાં ક્યાંય આવ્યું નથી આપ પોતે પણ ધર્મશીલ, સદ્ગુણી અને જિનેશ્વરના ઉત્તમ ઉપાસક છો એથી હું એમ માનું છઉં કે આપના જેવું સુખ બીજે નથી ભારતમાં આપ વિશેષ સુખી છો. ઉપાસન કરીને કદાપિ દેવ કને યાચું તો આપના જેવી સુખસ્થિતિ યાચું.

ધનાઢ્ય—પંડિતજી, આપ એક બહુ મર્મભરેલા વિચારથી નીકળ્યા છો, એટલે અવશ્ય આપને જેમ છે તેમ સ્વાનુભવી વાત કહું છઉં, પછી જેમ તમારી ઇચ્છા થાય તેમ કરજો મારે ત્યાં આપે જે જે સુખ જોયાં તે તે સુખ ભારતખંડમાં ક્યાંય નથી એ આપે કહ્યું તો તેમ હશે, પણ ખરું એ મને સંભવતું નથી, પરંતુ મારો સિદ્ધાંત આવો છે કે જગત્માં કોઈ સ્થળે [વાસ્તવિક] સુખ નથી જગત્ દુ:ખથી કરીને દાઝતું છે હું પણ જે સ્વરૂપે "તમે સુખી જુઓ છો તે સ્વરૂપથી ગણી શકાઉં નહીં"

વિપ્ર—આપનું આ કહેવું કોઈ અનુભવસિદ્ધ અને માર્મિક હશે મેં અનેક શાસ્ત્રો જોયાં છે, છતાં મર્મપૂર્વક વિચારો આવા લક્ષમાં લેવા પરિશ્રમ જ લીધો નથી તેમ મને એવો અનુભવ સર્વને માટે થઈને થયો નથી. હવે આપને શું દુ:ખ છે? તે મને કહો

ધનાઢ્ય—પંડિતજી, આપની ઇચ્છા છે તો હું કહું છઉં તે લક્ષપૂર્વક મનન કરવા જેવું છે, અને એ ઉપરથી કંઈ રસ્તો પામવા જેવું છે

શિક્ષાપાઠ ૬૩. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૩.—

જે સ્થિતિ હમણાં મારી આપ જુઓ છો તેવી સ્થિતિ લક્ષ્મી, કુટુંબ અને સ્ત્રીસંબંધમાં આગળ પણ હતી જે વખતની હું વાત કરું છઉં, તે

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'તમે મને સુખી જુઓ છો પણ વાસ્તવિક રીતે હું સુખી નથી'

વખતને લગભગ વીશ વર્ષ થયાં. વ્યાપાર અને વૈભવની બહોળાશ એ સઘળું વહિવટ અવળો પડવાથી ઘટવા મંડ્યું. કોટ્યાધિપતિ કહેવાતો હું ઉપરાચાપરી ખોટના ભાર વહન કરવાથી લક્ષ્મી વગરનો માત્ર ત્રણ વર્ષમાં થઈ પડ્યો. જ્યાં કેવળ સવળું ધારીને નાખ્યું હતું ત્યાં અવળું પડ્યું. એવામાં મારી સ્ત્રી પણ ગુજરી ગઈ. તે વખતમાં મને કંઈ સંતાન નહોતું. જબરી ખોટોને લીધે મારે અહીંથી નીકળી જવું પડ્યું. મારા કુટુંબીઓએ થતી રક્ષા કરી, પરંતુ તે આભ ફાટ્યાનું થીગડું હતું. અન્નને અને દાંતને વેર થવાની સ્થિતિએ હું બહુ આગળ નીકળી પડ્યો. જ્યારે હું ત્યાંથી નીકળ્યો [ચાલ્યો] ત્યારે મારા કુટુંબીઓ મને રોકી રાખવા મંડ્યા કે તેં ગામનો દરવાજો પણ દીઠો નથી, માટે તને જવા દઈ શકાય નહીં. તારું કોમળ શરીર કંઈ પણ કરી શકે નહીં, અને તું ત્યાં જા અને સુખી થા તો પછી આવ પણ નહીં, માટે એ વિચાર તારે માંડી વાળવો. ઘણા પ્રકારથી તેઓને સમજાવી, સારી સ્થિતિમાં આવીશ ત્યારે અવશ્ય અહીં આવીશ, એમ વચન દઈ જાવાબંદરે હું પર્યટને નીકળી પડ્યો.

પ્રારબ્ધ પાછાં વળવાની તૈયારી થઈ. દૈવયોગે મારી કને એક દમડી પણ રહી નહોતી. એક કે બે મહીના ઉદરપોષણ ચાલે તેવું સાધન રહ્યું નહોતું. છતાં જાવામાં હું ગયો, ત્યાં મારી બુદ્ધિએ પ્રારબ્ધ ખીલવ્યું. જે વહાણમાં હું બેઠો હતો તે વહાણના નાવિકે મારી ચંચળતા અને નમ્રતા જોઈને પોતાના શેઠ આગળ મારા દુઃખની વાત કરી. તે શેઠે મને બોલાવી અમુક કામમાં ગોઠવ્યો, જેમાં હું મારા પોષણથી ચોગણું પેદા કરતો હતો. એ વેપારમાં મારું ચિત્ત જ્યારે સ્થિર થયું ત્યારે ભારત સાથે એ વેપાર વધારવા મેં પ્રયત્ન કર્યું [કર્યો] અને તેમાં ફાવ્યો. બે વર્ષમાં પાંચ લાખ જેટલી કમાઈ થઈ. પછી શેઠ પાસેથી રાજી ખુશીથી આજ્ઞા લઈને કેટલોક માલ ખરીદી દ્વારિકા ભણી આવવાનું કર્યું. થોડે કાળે ત્યાં આવી પહોંચ્યો ત્યારે બહુ લોક સન્માન આપવા મને સામા આવ્યા હતા. હું મારા કુટુંબીઓને આનંદભાવથી જઈ મળ્યો. તેઓ મારા ભાગ્યની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. જાવેથી લીધેલા માલે મને એકના પાંચ કરાવ્યા. પંડિતજી! ત્યાં કેટલાક પ્રકારથી મારે પાપ કરવાં પડતાં હતાં. પૂરું ખાવા પણ હું પામ્યો નહોતો; પરંતુ એકવાર લક્ષ્મી સાધ્ય કરવાનો જે પ્રતિજ્ઞાવ્રત કર્યો હતો તે પ્રારબ્ધયોગથી પળ્યો. જે દુઃખદાયક સ્થિતિમાં હું હતો તે દુઃખમાં શું

ખામી હતી? સ્ત્રી, પુત્ર એ તો જાણે નહોતાં જ; માબાપ આગળથી પરલોક પામ્યાં હતાં. કુટુંબીઓના વિયોગવડે અને વિના દમડીએ જાવે જે વખતે હું ગયો તે વખતની સ્થિતિ અજ્ઞાનદૃષ્ટિથી આંખમાં આંસુ આણી દે તેવી છે; આ વખતે પણ ધર્મમાં લક્ષ રાખ્યું હતું. દિવસનો અમુક ભાગ તેમાં રોકતો હતો, તે લક્ષ્મી કે એવી લાલચે નહીં; પરંતુ સંસારદુઃખથી એ તારનાર સાધન છે એમ ગણીને. મોતનો ભય ક્ષણ પણ દૂર નથી; માટે એ કર્ત્તવ્ય જેમ બને તેમ કરી લેવું, એ મારી મુખ્ય નીતિ હતી. દુરાચારથી કઈ સુખ નથી; મનની તૃપ્તિ નથી; અને આત્માની મલિનતા છે. એ તત્ત્વ ભણી મેં મારું લક્ષ દોરેલું હતું.

શિક્ષાપાઠ ૬૪. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૪.—

અહીં આવ્યા પછી હું સારા ઠેકાણાંની કન્યા પામ્યો. તે પણ સુલક્ષણી અને મર્યાદશીલ નીવડી; એ વડે કરીને મારે ત્રણ પુત્ર થયા. વહિવટ પ્રબળ હોવાથી અને નાણું નાણાં વધારતું હોવાથી દશ વર્ષમાં હું મહાકોટ્યાવધિ થઈ પડ્યો. પુત્રની નીતિ, વિચાર અને બુદ્ધિ ઉત્તમ રહેવા મેં બહુ સુંદર સાધનો ગોઠવ્યાં, જેથી તેઓ આ સ્થિતિ પામ્યા છે. મારાં કુટુંબીઓને યોગ્ય યોગ્ય સ્થળે ગોઠવી તેઓની સ્થિતિને સુધરતી કરી. દુકાનના મેં અમુક નિયમો બાંધ્યા. ઉત્તમ ધામનો આરંભ પણ કરી લીધો, આ ફક્ત એક મમત્વ ખાતર કર્યું. ગયેલુ પાછું મેળવ્યુ; અને કુળ પરંપરાનું નામાંકિતપણું જતું અટકાવ્યું, એમ કહેવરાવવા માટે આ સઘળું મેં કર્યું; એને હું સુખ માનતો નથી. જો કે હું બીજા કરતાં સુખી છઉં; તોપણ એ શાતાવેદની છે; સત્સુખ નથી. જગતમા બહુધા કરીને અશાતાવેદની છે. મેં ધર્મમાં મારો કાળ ગાળવાનો નિયમ રાખ્યો છે શાસ્ત્રનાં મનન, સત્પુરુષોનો સમાગમ, યમનિયમ, એક મહિનામાં બાર દિવસ બ્રહ્મચર્ય, બનતું ગુપ્તદાન, સર્વ વ્યવહારસંબંધીની ઉપાધિમાથી કેટલોક ભાગ બહુ અંશે મેં ત્યાગ્યો છે. પુત્રોને વ્યવહારમાં યથાયોગ્ય કરીને હું નિર્ગ્રંથ થવાની ઇચ્છા રાખું છઉં. હમણાં નિર્ગ્રંથ થઈ શકુ તેમ નથી; એમા સંસારમોહિની કે એવું કારણ નથી; પરંતુ તે પણ ધર્મસંબંધી કારણ છે ગૃહસ્થધર્મના આચરણ બહુ કનિષ્ટ થઈ ગયાં છે; અને મુનિયો તે સુધારી શકતા નથી. ગૃહસ્થ ગૃહસ્થને વિશેષ બોધ કરી શકે; આચરણથી પણ અસર કરી શકે. એટલા માટે થઈને ધર્મસંબંધે ગૃહસ્થ વર્ગને હું ઘણો ભાગ બોધી યમનિયમમાં આણું છઉં. દર સપ્તાહિકે

વખતને લગભગ વીશ વર્ષ થયા વ્યાપાર અને વૈભવની બહોળાશ એ સઘળુ વહિવટ અવળો પડવાથી ઘટવા મડ્યા કોટ્યાવધિ કહેવાતો હુ ઉપરાચાપરી ખોટના ભાર વહન કરવાથી લક્ષ્મી વગરનો માત્ર ત્રણ વર્ષમા થઈ પડ્યો જ્યા કેવળ સવળુ ધારીને નાખ્યુ હતુ ત્યા અવળુ પડ્યુ એવામા મારી સ્ત્રી પણ ગુજરી ગઈ તે વખતમા મને કઈ સતાન નહોતુ જબરી ખોટોને લીધે મારે અહીંથી નીકળી જવુ પડ્યુ મારા કુટુબીઓએ થતી રક્ષા કરી, પરતુ તે આભ ફાટ્યાનુ થીગડુ હતુ અન્નને અને દાતને વેર થવાની સ્થિતિએ હુ બહુ આગળ નીકળી પડ્યો જ્યારે હું ત્યાથી નીકળ્યો [ચાલ્યો] ત્યારે મારા કુટુબીઓ મને રોકી રાખવા મડ્યા કે તેં ગામનો દરવાજો પણ દીઠો નથી, માટે તને જવા દઈ શકાય નહીં તારુ કોમળ શરીર કઈ પણ કરી શકે નહીં, અને તું ત્યા જા અને સુખી થા તો પછી આવ પણ નહીં, માટે એ વિચાર તારે માડી વાળવો ઘણા પ્રકારથી તેઓને સમજાવી, સારી સ્થિતિમા આવીશ ત્યારે અવશ્ય અહીં આવીશ, એમ વચન દઈ જાવ બદર હુ પર્યટને નીકળી પડ્યો

પ્રારબ્ધ પાછા વળવાની તૈયારી થઈ દૈવયોગે મારી કને એક દમડી પણ રહી નહોતી એક કે બે મહીના ઉદરપોષણ ચાલે તેવુ સાધન રહ્યુ નહોતુ છતા જાવામા હુ ગયો, ત્યા મારી બુદ્ધિએ પ્રારબ્ધ ખીલવ્યુ જે વહાણમા હું બેઠો હતો તે વહાણના નાવિકે મારી ચચળતા અને નમ્રતા જોઈને પોતાના શેઠ આગળ મારા દુ ખની વાત કરી તે શેઠે મને બોલાવી અમુક કામમા ગોઠવ્યો જેમા હું મારા પોષણથી ચોગણુ પેદા કરતો હતો એ વેપારમા મારુ ચિત્ત જ્યારે સ્થિર થયુ ત્યારે ભારતસાથે એ વેપાર વધારવા મેં પ્રયત્ન કર્યું [કર્યો] અને તેમા ફાવ્યો બે વર્ષમા પાચ લાખ જેટલી કમાઈ થઈ પછી શેઠ પાસેથી રાજી ખુશીથી આજ્ઞા લઈ મેં કેટલોક માલ ખરીદી દ્વારિકા ભણી આવવાનુ કર્યુ થોડે કાળે ત્યા આવી પહોંચ્યો ત્યારે બહુ લોક સન્માન આપવા મને સામા આવ્યા હતા હૂં મારા કુટુબીઓને આનદ ભાવથી જઈ મળ્યો તેઓ મારા ભાગ્યની પ્રશસા કરવા લગ્યા જાવેથી લીધેલા માલે મને એકના પાચ કરાવ્યા પડિતજી! ત્યા કેટલાક પ્રકારથી મારે પાપ કરવા પડ્યા હતા, પુરુ ખવા પણ હું પામ્યો નહોતો પરતુ એકવાર લક્ષ્મી સાધ્ય કરવાનો જે પ્રતિજ્ઞાભાવ કર્યો હતો તે પ્રારબ્ધયોગથી પડ્યો જે દુ ખદાયક સ્થિતિમા હું હતો તે દુ ખમા હું

ખામી હતી? સ્ત્રી, પુત્ર એ તો જાણે નહોતાં જ; માબાપ આગળથી પરલોક પામ્યા હતાં. કુટુંબીઓના વિયોગવડે અને વિના દમડીએ જાવે જે વખતે હું ગયો તે વખતની સ્થિતિ અજ્ઞાનદૃષ્ટિથી આંખમાં આંસુ આણી દે તેવી છે; આ વખતે પણ ધર્મમાં લક્ષ રાખ્યું હતું. દિવસનો અમુક ભાગ તેમાં રોકતો હતો, તે લક્ષ્મી કે એવી લાલચે નહીં; પરંતુ સસારદુઃખથી એ તારનાર સાધન છે એમ ગણીને. મોતનો ભય ક્ષણ પણ દૂર નથી; માટે એ કર્ત્તવ્ય જેમ બને તેમ કરી લેવું, એ મારી મુખ્ય નીતિ હતી. દુરાચારથી કંઈ સુખ નથી; મનની તૃપ્તિ નથી; અને આત્માની મલિનતા છે. એ તત્ત્વ ભણી મેં મારુ લક્ષ દોરેલ હતું.

શિક્ષાપાઠ ૬૪. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૪.—

અહીં આવ્યા પછી હું સારા ઠેકાણાંની કન્યા પામ્યો. તે પણ સુલક્ષણી અને મર્યાદશીલ નીવડી; એ વડે કરીને મારે ત્રણ પુત્ર થયા. વહિવટ પ્રબળ હોવાથી અને નાણું નાણા વધારતું હોવાથી દશ વર્ષમાં હું મહાકોટ્યાવધિ થઈ પડ્યો પુત્રની નીતિ, વિચાર અને બુદ્ધિ ઉત્તમ રહેવા મેં બહુ સુદર સાધનો ગોઠવ્યાં, જેથી તેઓ આ સ્થિતિ પામ્યા છે. મારાં કુટુંબીઓને યોગ્ય યોગ્ય સ્થળે ગોઠવી તેઓની સ્થિતિને સુધરતી કરીં દુકાનના મેં અમુક નિયમો બાધ્યા. ઉત્તમ ધામનો આરંભ પણ કરી લીધો, આ ફક્ત એક મમત્વ ખાતર કર્યું. ગયેલુ પાછુ મેળવ્યુ, અને કુળ પરપરાનુ નામાંકિતપણુ જતું અટકાવ્યુ, એમ કહેવરાવવા માટે આ સઘળું મેં કર્યું; એને હું સુખ માનતો નથી. જો કે હુ બીજા કરતા સુખી છઉં, તોપણ એ શાતાવેદની છે, સત્સુખ નથી જગતમા બહુધા કરીને અશાતાવેદની છે. મેં ધર્મમાં મારો કાળ ગાળવાનો નિયમ રાખ્યો છે શાસ્ત્રના મનન, સત્પુરુષોનો સમાગમ, યમનિયમ, એક મહિનામા બાર દિવસ બ્રહ્મચર્ય, બનતું ગુપ્તદાન, સર્વે વ્યવહારસબધીની ઉપાધિમાથી કેટલોક ભાગ બહુ અંશે મેં ત્યાગ્યો છે. પુત્રોને વ્યવહારમા યથાયોગ્ય કરીને હું નિર્ગ્રંથ થવાની ઇચ્છા રાખું છઉં. હમણા નિર્ગ્રંથ થઈ શકુ તેમ નથી, એમા સસારમોહિની કે એવુ કારણ નથી; પરંતુ તે પણ ધર્મસબધી કારણ છે ગૃહસ્થધર્મના આચરણ બહુ કનિષ્ટ થઈ ગયા છે; અને મુનિયો તે સુધારી શકતા નથી. ગૃહસ્થ ગૃહસ્થને વિશેષ બોધ કરી શકે; આચરણથી પણ અસર કરી શકે. એટલા માટે થઈને ધર્મસબધે ગૃહસ્થ વર્ગને હું ઘણો ભાગ બોધી યમનિયમમા આણુ છઉં. દર સપ્તાહિકે

આપણે ત્યાં પાંચસેં જેટલા સદ્ગૃહસ્થોની સભા ભરાય છે. આઠ દિવસનો નવો અનુભવ અને બાકીનો આગળનો ધર્માનુભવ એમને બે ત્રણ મુહૂર્ત બોધું છઉં. મારી સ્ત્રી ધર્મશાસ્ત્રનો કેટલોક બોધ પામેલી હોવાથી તે પણ સ્ત્રીવર્ગને ઉત્તમ યમનિયમનો બોધ કરી સપ્તાહિકે સભા ભરે છે. પુત્રો પણ શાસ્ત્રનો બનતો પરિચય રાખે છે. વિદ્વાનોનું સન્માન, અતિથિનું સન્માન, વિનય અને સત્યતા, સામાન્ય સત્યતા–એકજ ભાવ–એવા નિયમો બહુધા મારા અનુચરો પણ સેવે છે. એઓ બધા એથી શાતા ભોગવી શકે છે. લક્ષ્મીની સાથે મારી નીતિ, ધર્મ, સદ્ગુણ, વિનય એણે જનસમુદાયને બહુ સારી અસર કરી છે. રાજાસહિત પણ મારી નીતિવાત અંગીકાર કરે તેવું થયું છે, આ સઘળું આત્મપ્રશંસા માટે હું કહેતો નથી એ આપે સ્મૃતિમાન રાખવું; માત્ર આપના પૂછેલા ખુલાસા દાખલ આ સઘળું સંક્ષેપમાં કહેતો જઉં છઉં.

શિક્ષાપાઠ ૬૫. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૫.—

આ સઘળાં ઉપરથી હું સુખી છઉં એમ આપને લાગી શકશે અને સામાન્ય વિચારે મને બહુ સુખી માનો તો માની શકાય તેમ છે. ધર્મ, શીલ અને નીતિથી તેમજ શાસ્ત્રાવધાનથી મને જે આનંદ ઉપજે છે તે અવર્ણનીય છે. પણ તત્ત્વદૃષ્ટિથી હું સુખી ન મનાઉં. જ્યાંસુધી સર્વ પ્રકારે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિગ્રહ મેં ત્યાગ્યા નથી ત્યાંસુધી રાગ દોષનો ભાવ છે. જો કે તે બહુ અંશે નથી, પણ છે; તો ત્યાં ઉપાધિ પણ છે. સર્વસંગપરિત્યાગ કરવાની મારી સંપૂર્ણ આકાંક્ષા છે, પણ જ્યાંસુધી તેમ થયુ નથી ત્યાંસુધી ગણાતાં હજુ કોઈ પ્રિયજનનો વિયોગ, વ્યવહારમાં હાનિ, કુટુંબીનું દુઃખ એ થોડે અંશે પણ ઉપાધિ આપી શકે. પોતાના દેહપર મોત શિવાયપણ નાના પ્રકારના રોગનો સંભવ છે. માટે કેવળ નિર્ગ્રંથ, બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહનો ત્યાગ, અલ્પારંભનો ત્યાગ એ સઘળું નથી થયું ત્યાંસુધી હું મને કેવળ સુખી માનતો નથી. હવે આપને તત્ત્વની દૃષ્ટિએ વિચારતાં માલુમ પડશે કે લક્ષ્મી, સ્ત્રી, પુત્ર કે કુટુંબ એવડે સુખ નથી; અને એને સુખ ગણું તો જ્યારે મારી સ્થિતિ પતિત થઈ હતી ત્યારે એ સુખ ક્યાં ગયું હતું? જેનો વિયોગ છે, ક્ષણભંગુર છે અને અને એકત્વ નથી તે સુખ સંપૂર્ણ નથી. એટલા માટે થઈને હું મને સુખી કહી નથી શકતો. હુ બહુ વિચારી વિચારી વ્યાપાર વહિવટ કરતો હતો. તોપણ મારે આરંભોપાધિ, અનીતિ અને લેશ પણ કપટ સેવવું પડ્યું નથી, એમ તો

નથી જ અનેક પ્રકારના આરંભ અને કપટ મારે સેવવા પડ્યા હતા આપ જો ધારતા હો કે દેવોપાસનથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી, તો તે જો પુણ્ય નહોય તો કોઈ કાળે મળનાર નથી પુણ્યથી પામેલી લક્ષ્મીવડે મહારંભ, કપટ અને માનપ્રમુખ વધારવા તે મહાપાપના કારણ છે, પાપ નરકમા નાખે છે પાપથી આત્મા, પામેલો મહાન્ મનુષ્યદેહ એળે ગુમાવી દે છે એક તો જાણે પુણ્યને ખાઈ જવા, બાકી વળી પાપનુ બંધન કરવુ, લક્ષ્મીની અને તે વડે આખા સસારની ઉપાધિ ભોગવવી તે હુ ધારુ છઉ કે વિવેકી આત્માને માન્ય ન હોય મેં જે કારણથી લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરી હતી, તે કારણ મેં આગળ આપને જણાવ્યુ હતું જેમ આપની ઇચ્છા હોય તેમ કરો આપ વિદ્વાન્ છો, હું વિદ્વાનને ચાહુ છઉ આપની અભિલાષા હોય તો ધર્મધ્યાનમા પ્રસસ્ત થઈ સહકુટુબ અહીં ભલે રહો આપની ઉપજીવિકાની સરળ યોજના જેમ કહો તેમ હું રુચિપૂર્વક કરાવી આપુ અહીં શાસ્ત્રાધ્યયન અને સત્વસ્તુનો ઉપદેશ કરો મિથ્યારભોપાધિની લોલુપતામા હુ ધારુ છઉ કે ન પડો, પછી આપની જેવી ઇચ્છા

પડિત—આપે આપના અનુભવની બહુ મનન કરવા જેવી આખ્યાયિકા કહી આપ અવશ્ય કોઈ મહાત્મા છો પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાન્ જીવ છો, વિવેકી છો આપની શક્તિ અદ્ભુત છે દરિદ્રતાથી કટાળીને જે ઇચ્છા રાખતો હતો તે એકાતિક હતી આવા સર્વ પ્રકારના વિવેકી વિચાર મેં કર્યા ન હોતા આવો અનુભવ-આવી વિવેકશક્તિ હુ ગમે તેવો વિદ્વાન્ છઉ છતા મારામા નથી જ, એ હુ સત્ય જ કહું છઉ આપે મારે માટે જે યોજના દર્શાવી તે માટે આપનો બહુ ઉપકાર માનુ છઉ અને નમ્રતાપૂર્વક એ [એનો] હુ અગીકાર કરવા હર્ષ બતાવુ છઉ હું ઉપાધિને ચાહતો નથી લક્ષ્મીનો ફદ ઉપાધિ જ આપે છે આપનુ અનુભવસિદ્ધ કથન મને બહુ રુચ્યુ છે સસાર બળતો જ છે એમા સુખ નથી આપે નિરુપાધિક મુનિસુખની પ્રશસા કહી તે સત્ય છે પરિણામે સર્વોપાધિ, આધિવ્યાધિ અને સર્વ અજ્ઞાનભાવ રહિત થઈ શાશ્વત મોક્ષરૂપ છે

શિક્ષાપાઠ ૬૬. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૬.—

ધનાઢ્ય—આપને મારી વાત રુચી એથી હુ નિરાભિમાનપૂર્વક આનદ પામુ છઉ આપને માટે હુ યોગ્ય યોજના કરીશ મારા સામાન્ય વિચારો કથાનુરૂપ અહીં હુ કહેવાની આજ્ઞા લઉ છઉ

જેઓ કેવળ લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામા કપટ, લોભ અને માયામા મુઝાયા પડ્યા છે તે બહુ દુ ખી છે તેનો તે પુરો ઉપયોગ કે અધુરો ઉપયોગ કરી શકતા નથી માત્ર ઉપાધિ જ ભોગવે છે તે અસખ્યાત પાપ કરે છે કાળ અચાનક લઈ ને ઉપાડી જાય છે અધોગતિ પામી તે જીવ અનંતસસાર વધારે છે મળેલો મનુષ્યદેહ એ નિર્મ'ય [નિર્માલ્ય] કરી નાખે છે જેથી તે નિરતર દુ ખી જ છે.

જેણે [જેઓએ] પોતાના ઉપજીવિકા જેટલા સાધનમાત્ર અલ્પા રભથી રાખ્યા છે, શુદ્ધ એકપત્નિવ્રત, સતોષ, પરાત્માની રક્ષા, યમ, નિયમ, પરોપ-ાર, અ'પરાગ, અ'પદ્રવ્યમાયા અને સત્ય તેમજ શાસ્ત્રાધ્યયન રાખ્યુ [રાખેલ] છે, સત્પુરુષોને મેવે છે, નિર્ગ્રંથતાનો મનોરથ રાખ્યો છે, બહુ પ્રકારે કરીને સસારથી જે ત્યાગી જેવો [જેવા] છે, "જેના ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય અને વિવેક છે તે પવિત્રતામા કાળ નિર્ગમન કરે છે'

[સર્વ પ્રકારના આરભ અને પરિગ્રહથી જેઓ રહિત થયા છે, દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી જેઓ અપ્રતિબંધપણે વિચરે છે, શત્રુ-મિત્ર પ્રત્યે સમાન દૃષ્ટિવાળા છે અને શુદ્ધ આ મધ્યનમા જેમનો કાળ નિર્ગમન થાય છે, અથવા સ્વાધ્યાય ધ્યાનમા જે લીન છે, જિતેંદ્રિય અને જિતકષાય તે [એવા] નિર્ગ્રંથો પરમ સુખી છે]

સર્વ ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય જેમણે કર્યો છે, ચાર કર્મ પાતળા જેના પડ્યા છે, જે મુક્ત છે, જે અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શી છે તે તો સપૂર્ણ સુખી જ છે મોક્ષમા તેઓ અનંત જીવનના અનતસુખમા સર્વ કર્મવિરક્ત તાથી વિરાજે છે

આમ સત્પુરુષોએ કહેલો મત મને માન્ય છે પહેલો તો મને ત્યાજ્ય છે બીજો હમણા માન્ય છે, અને ઘણે ભાગે એ ગ્રહણ કરવાનો મારો બોધ છે ત્રીજો બહુ માન્ય છે અને ચોથો તો સર્વમાન્ય અને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે

એમ પડિતજી આપની અને મારી સુખસબધી વાતચિત થઈ પ્રસગો પાત તે વાત ચર્ચતા જઈશુ તેપર વિચાર કરીશુ આ વિચારો આપને કહ્યાથી મને બહુ આનં' થયો છે આપ તેવા વિચારને અનુકૂળ થયા એથી વળી

દ્વિ૰ આ૰ પાઠા૰—૧ 'જેના વૈરાગ્ય અને વિવેક ઉત્કૃષ્ટ છે, તેવા પુરુષો પવિત્રતામા સુખ પૂર્વક કાળ નિર્ગમન કરે છે'

આનંદમાં વૃદ્ધિ થઈ છે, પરસ્પર એમ વાતચિત કરતાં કરતાં હર્ષભેર પછી તેઓ સમાધિભાવથી શયન કરી ગયા.

જે વિવેકીઓ આ સુખસંબંધી વિચાર કરશે તેઓ બહુ તત્ત્વ અને આત્મશ્રેણિની ઉત્કૃષ્ટતાને પામશે. એમાં કહેલા અલ્પારંભી, નિરારંભી અને સર્વમુક્ત લક્ષણો લક્ષપૂર્વક મનન કરવા જેવાં છે. જેમ બને તેમ અલ્પારંભી થઈ સમભાવથી જનસમુદાયના હિત ભણી વળવું, પરોપકાર, દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતાનું સેવન કરવું એ બહુ સુખદાયક છે. નિર્ગ્રંથતાવિષે તો વિશેષ કહેવારૂપ જ નથી. મુક્તાત્મા અનંત સુખમય જ છે.

શિક્ષાપાઠ ૬૭. અમૂલ્ય તત્ત્વવિચાર.—

(હરિગીત છંદ.)

બહુ પુણ્યકેરા પુંજથી શુભ દેહ માનવનો મળ્યો,
તોયે અરે! ભવચક્રનો આંટો નહિ એકે ટળ્યો;
સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે લેશ એ લક્ષે લહો,
ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવમરણે કાં અહો રાચિ રહો? ૧.
લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં, શું વધ્યું તે તો કહો?
શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવાપણું, એ નય ગ્રહો;
વધવાપણું સંસારનું નર દેહને હારી જવો,
એનો વિચાર નહીં અહોહો! એક પળ તમને હવો!!! ૨.
નિર્દોષ સુખ નિર્દોષ આનંદ, લ્યો ગમે ત્યાંથી ભલે,
એ દિવ્યશક્તિમાન્ જેથી જંજિરેથી નીકળે;
પરવસ્તુમાં નહિ મુઝવો, એની દયા મુજને રહી,
એ ત્યાગવા સિદ્ધાંત કે પશ્ચાત્દુઃખ તે સુખ નહીં. ૩.
હું કોણ છું? ક્યાંથી થયો? શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું?
કોના સંબંધે વળગણા છે? રાખું કે એ પરહરું?
એના વિચાર વિવેકપૂર્વક શાંત ભાવે જો કર્યા,
તો સર્વ આત્મિકજ્ઞાનનાં સિદ્ધાંતતત્ત્વ અનુભવ્યાં. ૪.
તે પ્રાપ્ત કરવા વચન કોનું સત્ય કેવળ માનવું?
નિર્દોષ નરનું કથન માનો તેહ જેણે અનુભવ્યું;
રે! આત્મ તારો! આત્મ તારો! શીઘ્ર એને ઓળખો,
સર્વાત્મમાં સમદૃષ્ટિ દ્યો આ વચનને હૃદયે લખો. ૫.

શિક્ષાપાઠ ૬૮. જિતેંદ્રિયતા.—

જ્યાંસુધી જીભ સ્વાદિષ્ટ ભોજન ચાહે છે, જ્યાંસુધી નાસિકા સુગંધી ચાહે છે, જ્યાંસુધી કાન વારાંગનાનાં ગાયન અને વાજિંત્ર ચાહે છે, જ્યાંસુધી આંખ વનોપવન જોવાનું લક્ષ રાખે છે, જ્યાંસુધી ત્વચા સુગંધીલેપન ચાહે છે, ત્યાંસુધી તે મનુષ્ય નિરાગી, નિર્ગ્રંથ, નિ પરિગ્રહી, નિરારંભી અને બ્રહ્મચારી થઈ શકતો નથી મનને વશ કરવું એ સર્વોત્તમ છે એના વડે સઘળી ઇંદ્રિયો વશ કરી શકાય છે મન જીતવું બહુ બહુ દુર્ઘટ છે એક સમયમાં અસંખ્યાતા યોજન ચાલનાર અશ્વ તે મન છે એને થકાવવું બહુ દુર્લભ છે એની ગતિ ચપળ અને ન ઝાલી શકાય તેવી છે મહા જ્ઞાનીઓએ જ્ઞાનરૂપી લગામ વડે કરીને એને સ્તંભિત રાખી સર્વ જય કર્યો છે

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં નમિરાજ મહર્ષિએ શક્રેંદ્રપ્રત્યે એમ કહ્યું કે દશ લાખ સુભટને જીતનાર કંઈક પડ્યા છે, પરંતુ સ્વાત્માને જીતનારા બહુ દુર્લભ છે, અને તે દશ લાખ સુભટને જીતનાર કરતાં અત્યુત્તમ છે

મન જ સર્વોપાધિની જન્મદાતા ભૂમિકા છે મન જ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે મન જ સર્વ સંસારની મોહિનીરૂપ છે એ વશ થતાં આત્મસ્વરૂપને પામવું લેશ દુર્લભ નથી

મનવડે ઇંદ્રિયોની લોલુપતા છે ભોજન, વાજિંત્ર, સુગંધી, સ્ત્રીનું નિરક્ષન [નિરીક્ષણ] સુંદર વિલેપન એ સઘળું મન જ માગે છે એ મોહિની આડે તે ધર્મને સંભારવા પણ દેતું નથી સંભાર્યાં પછી સાવધાન થવા દેતું નથી સાવધાન થયા પછી પતિતતા કરવામાં પ્રવૃત્ત–લાગુ–થાય છે એમાં નથી ફાવતું ત્યારે સાવધાનીમાં કંઈ ન્યૂનતા પહોંચાડે છે જેઓ એ ન્યૂનતા પણ ન પામતાં અડગ્ગ રહીને મન જીતે છે તે સર્વ સિદ્ધિને પામે છે

મન અકસ્માત્ કોઈથી જ જીતી શકાય છે, નહીં તો ગૃહસ્થાશ્રમે અભ્યાસ કરીને જ જીતાય છે, એ અભ્યાસ નિર્ગ્રંથતામાં બહુ થઈ શકે છે, છતાં સામાન્ય પરિચય કરવા માગીએ તો તેનો મુખ્ય માર્ગ આ છે કે, તે જે દુરિચ્છા કરે તેને ભૂલી જવી તેમ કરવું નહીં તે જ્યારે શબ્દસ્પર્શાદિ વિલાસ ઇચ્છે ત્યારે આપવા નહીં ટૂંકામાં આપણે એથી દોરાવું નહીં પણ આપણે એને દોરવું અને દોરવું તેપણ મોક્ષમાર્ગ [ચિંતવ્યા]માં [રોકવું] જિતેંદ્રિયતા વિના સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ ઊભી જ રહી છે ત્યાગે ન ત્યાગ્યા

જેવો થાય છે, લોક-લજ્જાએ તેને સેવવો પડે છે. માટે અભ્યાસે કરીને પણ મનને સ્વાધીનતામા લઈ અવશ્ય આત્મહિત કરવુ

શિક્ષાપાઠ ૬૯. બ્રહ્મચર્યની નવવાડ.—

જ્ઞાનીઓએ થોડા શબ્દોમા કેવો ભેદ અને કેવુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે? એ વડે કેટલી બધી આત્મોન્નતિ થાય છે? બ્રહ્મચર્ય જેવા ગભીર વિષયનુ સ્વરૂપ સક્ષેપમા અતિ ચમત્કારિક રીતે આપ્યુ છે બ્રહ્મચર્યરૂપી એક સુદર ઝાડ અને તેને રક્ષા કરનારી જે નવ વિધિયો તેને વાડનુ રૂપ આપી આચાર પાળવામા વિશેષ સ્મૃતિ રહી શકે એવી સરળતા કરી છે એ નવ વાડ જેમ છે તેમ અહીં કહી જઉ છઉ

૧ વસતિ—જે બ્રહ્મચારી સાધુ છે તેમણે જ્યા સ્ત્રી, પશુ કે પડગ એથી કરીને જે સયુક્ત વસતિ હોય ત્યા રહેવુ નહીં સ્ત્રી બે પ્રકારની છે મનુષ્યિણી અને દેવાગના એ પ્રત્યેકના પાછા બે બે ભેદ છે એક તો મૂળ અને બીજી સ્ત્રીની મૂર્તિ કે ચિત્ર એ પ્રકારનો જ્યા વાસ હોય ત્યા બ્રહ્મચારી સાધુએ ન રહેવુ, પશુ એટલે તિર્યંચણી ગાય, ભેંસ ઇત્યાદિક જે સ્થળે હોય તે સ્થળે ન રહેવુ, અને પડગ એટલે નપુમક એનો વાસ હોય ત્યા પણ ન રહેવુ. એવા પ્રકારનો વાસ બ્રહ્મચર્યની હાનિ કરે છે તેઓની કામચેષ્ટા હાવ-ભાવ ઇત્યાદિક વિકારો મનને ભ્રષ્ટ કરે છે

૨ કથા—કેવળ એકલી સ્ત્રીયોને જ કે એક જ સ્ત્રીને ધર્મોપદેશ બ્રહ્મચારીએ ન કરવો કથા એ મોહની ઉત્પત્તિરૂપ છે સ્ત્રીના રૂપ સબધી ગ્રથો, કામવિલાસ સબધી ગ્રથો, કે જેથી ચિત્ત ચળે એવા પ્રકારની ગમે તે શૃગાર સબધી કથા બ્રહ્મચારીએ ન કરવી

૩ આસન—સ્ત્રીયોની સાથે એક આસને ન બેસવુ જ્યા સ્ત્રી બેઠી હોય ત્યા બે ઘડી સુધીમા બ્રહ્મચારીએ ન બેસવુ એ સ્ત્રીયોની સ્મૃતિનુ કારણ છે, એથી વિકારની ઉત્પત્તિ છે, એમ ભગવાને કહ્યુ છે

૪ ઇદ્રિયનિરીક્ષણ—સ્ત્રીયોના અગોપાગ બ્રહ્મચારી સાધુએ ન જોવા, એના અમુક અગપર દૃષ્ટિ એકાગ્ર થવાથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે

૫ કુડ્યાતર—જે ભીત, કનાત કે ત્રાટાના અતર વચમા હોવાથી સ્ત્રી-પુરુષ જ્યા મૈથુન સેવે ત્યા બ્રહ્મચારીએ રહેવુ નહીં કારણ શબ્દ, ચેષ્ટાદિક વિકારના કારણ છે

૬. પૂર્વક્રીડા—પોતે ગૃહસ્થાવાસમાં ગમે તેવી જાતના શૃંગારથી વિષયક્રીડા કરી હોય તેની સ્મૃતિ કરવી નહીં; કરવાથી બ્રહ્મચર્ય ભંગ થાય છે.

૭. પ્રણીત—દૂધ, દહીં, ઘૃત, મધુરા અને ચીકાશવાળા પદાર્થોનો બહુધા આહાર ન કરવો. એથી વીર્યની વૃદ્ધિ અને ઉન્માદથી, કામની ઉત્પત્તિ થાય છે; માટે બ્રહ્મચારીએ તેમ કરવું નહીં.

૮. અતિમાત્રાહાર—પેટ ભરીને આહાર કરવો નહીં; તેમ અતિમાત્રાની ઉત્પત્તિ થાય તેમ કરવું નહીં. એથી પણ વિકાર વધે છે.

૯. વિભૂષણ—સ્નાન, વિલેપન, પુષ્પાદિક બ્રહ્મચારીએ ગ્રહણ કરવું નહીં. એથી બ્રહ્મચર્યને હાનિ ઉત્પન્ન થાય છે.

એમ ભગવંતે [ભગવાને] નવવાડ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યને માટે કહી છે. બહુધા એ તમારા સાંભળવામાં આવી હશે; પરંતુ ગૃહસ્થાવાસમાં અમુક અમુક દિવસ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવામાં અભ્યાસીઓને લક્ષમાં રહેવા અહીં આગળ કંઈક સમજણપૂર્વક કહી છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૦. સનત્કુમાર, ભાગ ૧.—

ચક્રવર્તિના વૈભવથી ખામી હોય *સનત્કુમાર એ ચક્રવર્તી હતો. તેના વર્ણ અને રૂપ અત્યુતમ હતાં. એક વેળા સુધર્મ સભામાં તે રૂપની સ્તુતિ થઈ. કોઈ બે દેવોને તે વાત રુચી નહીં; પછી તેઓ તે શંકા ટાળવાને વિપ્રરૂપે સનત્કુમારનાં અંતઃપુરમાં ગયા. સનત્કુમારનો દેહ તે વેળા ખેળથી ભર્યો હતો. તેને અંગ મર્દનાદિક પદાર્થોનું માત્ર વિલેપન હતું. એક નાનું પંચીયું પહેર્યું હતું; અને તે સ્નાનમંજન કરવા માટે બેઠો હતો. વિપ્રરૂપે આવેલા દેવતા તેનું મનોહર મુખ, કંચનવર્ણી કાયા અને ચંદ્ર જેવી કાંતિ જોઈને બહુ આનંદ પામ્યા; અને માથું ધુણાવ્યું, એટલે ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું: તમે માથું શા માટે [કેમ] ધુણાવ્યું? દેવોએ કહ્યું, અમે તમારું રૂપ અને વર્ણ નિરીક્ષણ કરવા માટે બહુ અભિલાષી હતા. સ્થળે સ્થળે તમારા વર્ણ રૂપની સ્તુતિ સાંભળી હતી; [1] આજે તે અમે પ્રત્યક્ષ જોયું એથી અમને પૂર્ણ આનંદ ઉપજ્યો. માથું

* પ્રથમાવૃત્તિમાં સનંતકુમાર છે. દ્વિતીયાવૃત્તિમાં સનત્કુમારને બહુ વચને સંબોધ્યા છે —સંશોધક

દ્વિ૦ આ૦ પાઠાં૦—૧ 'આજે તે વાત અમને પ્રમાણભૂત થઈ એથી અમે આનંદ પામ્યા. માથું ધુણાવ્યું કે જેવું લોકોમાં કહેવાય છે.'

ધુણાવ્યું એનું કારણ એ કે જેવું લોકોમાં વાચક છે' તેવું જ રૂપ છે. એથી વિશેષ છે, પણ ઓછું નથી. સનત્‌કુમાર સ્વરૂપવર્ણની સ્તુતિથી પ્રફુલ્લ લાવી બોલ્યો, તમે આ વેળા મારું રૂપ જોયું તે ભલે, પરંતુ હું રાજસભામાં વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી કેવળ સજ્જ થઈને જ્યારે સિંહાસનપર બેસું છઉં, ત્યારે મારું રૂપ, અને મારો વર્ણ જોવાયોગ્ય છે; અત્યારે તો હું ખેળભરી કાયાએ બેઠો છઉં; જો તે વેળા તમે મારાં રૂપ, વર્ણ જુઓ તો અદ્ભુત ચમત્કારને પામો અને ચકિત થઈ જાઓ. દેવોએ કહ્યું, ત્યારે પછી અમે રાજસભામાં આવીશું; એમ કહીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

સનત્‌કુમારે ત્યાર પછી ઉત્તમ [અને અમૂલ્ય] વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કર્યાં. અનેક ઉપચારથી જેમ પોતાની કાયા વિશેષ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે તેમ કરીને તે રાજસભામાં આવી સિંહાસનપર બેઠો. આજુબાજુ સમર્થ મંત્રિયો, સુભટો, વિદ્વાનો અને અન્ય સભાસદો યોગ્ય આસને બેસી ગયા હતા [છે.] રાજેશ્વર ચામરછત્રથી અને ખમા ખમાથી વિશેષ શોભી રહ્યો છે તેમજ વધાઇ રહ્યો છે. ત્યા પેલા દેવતાઓ પાછા વિપ્રરૂપે આવ્યા. અદ્ભુત રૂપવર્ણથી આનંદ પામવાને બદલે જાણે ખેદ પામ્યા છે, એવા સ્વરૂપમાં તેઓએ માથું ધુણાવ્યું. ચક્રવર્ત્તીએ પૂછ્યું, અહો બ્રાહ્મણો! ગઈ વેળા કરતાં આ વેળા તમે જુદા રૂપમાં માથું ધુણાવ્યું એનું શું કારણ છે, તે મને કહો. અવધિજ્ઞાનાનુસારે વિપ્રે કહ્યું કે, હે મહારાજા! તે રૂપમા અને આ રૂપમાં ભૂમિ આકાશનો ફેર પડી ગયો છે. ચક્રવર્ત્તીએ તે સ્પષ્ટ સમજાવવાને કહ્યું. બ્રાહ્મણોએ કહ્યું: અધિરાજ! પ્રથમ તમારી કોમળ કાયા અમૃત તુલ્ય હતી. આ વેળા એ ઝેરરૂપ [ઝેરતુલ્ય] છે. [તેથી] જ્યારે અમૃતતુલ્ય અંગ હતું ત્યારે આનંદ પામ્યા અને આ વેળા ઝેરતુલ્ય છે ત્યારે ખેદ પામ્યા. અમે કહીએ છીએ તે વાતની સિદ્ધતા કરવી હોય તો [તમે હમણાં] તાંબૂલ થુંકો; તત્કાળ તેપર માંખી [મક્ષીકા] બેસશે અને પરલોક પહોંચી જશે [પરધામ પ્રાપ્ત થશે].

શિક્ષાપાઠ ૭૧. સનત્‌કુમાર, ભાગ ૨.—

સનત્‌કુમારે એ પરીક્ષા કરી તો સત્ય ઠરી; પૂર્વિત કર્મનાં પાપનો જે ભાગ, તેમાં આ કાયાના મદસંબંધીનું મેલવણ થવાથી એ ચક્રવર્ત્તીની કાયા ઝેરમય થઈ ગઈ હતી. વિનાશી અને અશુચિમય કાયાનો આવો પ્રપંચ જોઈને સનત્‌કુમારને અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. કેવળ આ સંસાર

તજવાયોગ્ય છે. આવીને આવી અશુચિ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિનાં શરીરમાં રહી છે. એ સઘળું મોહમાન કરવાયોગ્ય નથી, એમ બોલીને તે છ ખંડની ચક્રવર્તીપણું ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યો. સાધુરૂપે જ્યારે વિચરતો હતો ત્યારે મહારોગ ઉત્પન્ન થયો. તેના સત્યત્વની પરિક્ષા લેવાને કોઈ દેવ ત્યાં વૈદરૂપે આવ્યો. સાધુને કહ્યું, હું બહુ કુશળ રાજવૈદ છું; તમારી કાયા રોગનો ભોગ થયેલી છે; જો ઇચ્છા હોય તો તત્કાળ તે રોગને હું ટાળી આપું. સાધુ બોલ્યા, "હે વૈદ! કર્મરૂપી રોગ મહોન્મત્ત છે; એ રોગ ટાળવાની તમારી જો સમર્થતા હોય તો ભલે મારો એ રોગ ટાળો. એ સમર્થતા ન હોય તો આ રોગ ભલે રહ્યો." દેવતા બોલ્યો; એ રોગ ટાળવાની સમર્થતા હું ધરાવતો નથી. સાધુએ પોતાની લબ્ધિના પરિપૂર્ણ પ્રબળવડે થુંકવાળી અંગુલિ કરી તે રોગને ખરડી કે તત્કાળ તે રોગ નાશ થયો; અને કાયા પાછી હતી તેવી બની ગઈ. પછી તે વેળા દેવે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું; ધન્યવાદ ગાઈ વંદન કરી પોતાને સ્થાનકે ગયો.

રક્તપિત્ત જેવા સદૈવ લોહીરૂપથી ગદ્ગદતા મહા રોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામાં છે, પળમાં વણસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે; જેનાં પ્રત્યેક રોમે પોણા બબ્બે રોગનો નિવાસ છે; તેવા સાડાત્રણ કરોડ રોમથી તે ભરેલી હોવાથી સવા પાંચ કરોડ રોગનો તે ભંડાર છે. [એમ વિવેકથી સિદ્ધ છે.] અન્નાદિની ન્યુનાધિકતાથી તે પ્રત્યેક રોગ જે કાયામાં દેખાવ દે છે, મળ, મૂત્ર, નરક, હાડ, માંસ, પરુ અને શ્લેષ્મથી જેનું બંધારણ ટક્યું છે; ત્વચાથી માત્ર જેની મનોહરતા છે, તે કાયાનો મોહ ખરે! વિભ્રમ જ છે! સનત્કુમારે જેનું લેશ માત્ર માન કર્યું, તે પણ જેથી સંખાયું નહીં તે કાયામાં અહો પામર! તું શું મોહે છે? [1] 'એ મોહ મંગળદાયક નથી.'

શિક્ષાપાઠ ૭૨. બત્રિશ યોગ.—

સત્પુરુષો નીચેના બત્રિશ યોગનો સંગ્રહ કરી આત્માને ઉજ્જવળ કરવાનું કહે છે.

૧. [2] 'શિષ્ય પોતાના જેવો થાય તેને માટે તેને શ્રુતાદિક જ્ઞાન આપવું.'

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'એ કિંચિત સ્તુતિ પાત્ર નથી' ૨ 'મોક્ષસાધક યોગ માટે શિષ્યે આચાર્ય પાસે આલોચના કરવી.'

૨. [1]'પોતાના આચાર્યપણાનું જે જ્ઞાન હોય તેનો અન્યને બોધ આપવો અને પ્રકાશ કરવો.'

૩. આપત્તિકાળે પણ ધર્મનું દ્રઢપણું ત્યાગવું નહીં.

૪. લોક, પરલોકનાં સુખનાં ફલની વાંછના વિના તપ કરવો.

૫. શિક્ષા મળી તે પ્રમાણે યત્નાથી વર્ત્તવું; અને નવી શિક્ષા વિવેકથી ગ્રહણ કરવી.

૬. મમત્વનો ત્યાગ કરવો.

૭. ગુપ્ત તપ કરવો.

૮. નિર્લોભતા રાખવી.

૯. પરિષહ ઉપસર્ગને જીતવા.

૧૦. સરળ ચિત્ત રાખવું.

૧૧. આત્મસંયમ શુદ્ધ પાળવો.

૧૨. સમકિત શુદ્ધ રાખવું.

૧૩. ચિત્તની એકાગ્ર સમાધિ રાખવી.

૧૪. કપટરહિત આચાર પાળવો.

૧૫. વિનય કરવા યોગ્ય પુરુષોનો યથાયોગ્ય વિનય કરવો.

૧૬. સંતોષથી કરીને તૃષ્ણાની મર્યાદા ટુંકી કરી નાંખવી.

૧૭. વૈરાગ્યભાવનામાં નિમગ્ન રહેવુ.

૧૮. માયારહિત વર્ત્તવુ.

૧૯. શુદ્ધ કરણીમાં સાવધાન થવું.

૨૦. સમ્વરને આદરવો અને પાપને રોકવાં.

૨૧. પોતાના દોષ સમભાવપૂર્વક ટાળવા.

૨૨. સર્વ પ્રકારના વિષયથી વિરક્ત રહેવું.

૨૩. મૂલ ગુણે પંચમહાવ્રતને વિશુદ્ધ પાળવાં.

૨૪. ઉત્તર ગુણે પંચમહાવ્રતને વિશુદ્ધ પાળવાં.

૨૫. ઉત્સાહપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવો.

૨૬. પ્રમાદરહિત જ્ઞાન, ધ્યાનમાં પ્રવર્ત્તન કરવું.

૨૭. હમેશાં આત્મચારિત્રમાં સૂક્ષ્મ ઉપયોગથી વર્ત્તવું.

૨૮. ધ્યાન, જિતેંદ્રિયતા અર્થે એકાગ્રતાપૂર્વક કરવું.

દ્વિ૦ આ૦ પાઠાં૦—૧ 'આલોચના બીજા પાસે પ્રકાશવી નહીં.'

૨૯ મરણાંત દુઃખથી પણ ભય પામવો નહીં
૩૦ સ્ત્રીયાદિકના સંગને ત્યાગવો
૩૧ પ્રાયશ્ચિત્ત વિશુદ્ધિ કરવી
૩૨ મરણકાળે આરાધના કરવી

એ એકેકો યોગ અમૂલ્ય છે સઘળા સંગ્રહ કરનાર પરિણામે અનંત સુખને પામે છે

શિક્ષાપાઠ ૭૩. મોક્ષસુખ.—

"કેટલીક આ સૃષ્ટિ મંડળપર' પણ એવી વસ્તુઓ અને મનેચ્છા રહી છે કે જે કેટલાક અંશે જાણતા છતા કહી શકાતી નથી છતા એ વસ્તુઓ કંઈ સંપૂર્ણ શાશ્વત કે અનંત ભેદવાળી નથી એવી વસ્તુનું જ્યારે વર્ણન ન થઈ શકે ત્યારે અનંત સુખમય મોક્ષ સબંધી તો ઉપમા ક્યાથી જ મળે? ભગવાનને ગૌતમસ્વામીએ મોક્ષના અનંત સુખવિષે પ્રશ્ન કર્યું ત્યારે ભગવાને ઉત્તરમા કહ્યુ, ગૌતમ! એ અનંતસુખ હું જાણું છઉં, પણ તે કહી શકાય એવી અહીં આગળ કંઈ ઉપમા નથી જગતમા એ સુખના તુલ્ય કોઈપણ વસ્તુ કે સુખ નથી એમ વદી એક ભીલનુ દૃષ્ટાંત નીચેના ભાવમા આપ્યુ હતું

એક જંગલમા એક ભદ્રિક ભીલ તેના બાળબચ્ચા સહિત રહેતો હતો શહેર વગેરેની સમૃદ્ધિની ઉપાધિનુ તેને "લેશ ભાન પણ' નહોતુ એક દિવસે કોઈ રાજા અશ્વક્રીડા માટે ફરતો ફરતો ત્યા નીકળી આવ્યો, તેને બહુ તૃષા લાગી હતી, જેથી કરીને સાનવડે ભીલ આગલ પાણી માગ્યુ ભીલે પાણી આપ્યુ શીતળ જળથી રાજા સંતોષાયો પોતાને ભીલ તરફથી મળેલા અમૂલ્ય જળદાનનો પ્રત્યુપકાર કરવા માટે થઈને ભીલને સમજાવીને સાથે લીધો નગરમા આવ્યા પછી ભીલે જીંદગીમા નહીં જોયેલી વસ્તુમા તેને રાખ્યો સુંદર મહેલમાં, કને અનેક અનુચરો, મનોહર છત્રપલંગ અને સ્વાદિષ્ટ ભોજનથી મંદમંદ પવનમા, સુગંધી વિલેપનમા તેને આનંદ આનંદ કરી આપ્યો વિવિધ જાતિના હીરામાણેક, મૌક્તિક, મણિરત્ન અને રંગ બેરંગી અમૂલ્ય ચીજો નિરંતર તે ભીલને જોવા માટે મોકલ્યા કરે બાગબગીચામા ફરવા હરવા મોકલે એમ રાજા તેને સુખ આપ્યા કરતો હતો કોઈ રાત્રે બધા સૂઈ રહ્યાં હતા ત્યારે તે ભીલને બાળબચ્ચા સાભરી આવ્યા એટલે તે ત્યાથી કંઈ લીધા કર્યાવગર એકાએક નીકળી પડ્યો જઈને પોતાના કુટુંબીને

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'આ જગત્ મંડળપર કેટલીક' ૨ 'લેશ પણ ભાન'

શ્રુતજ્ઞાનના ભેદ જાણવા માટે, શાસ્ત્રવિચારમાં કુશળ થવા માટે, નિર્ગ્રંથ-પ્રવચનનું તત્ત્વ પામવા માટે, સત્પુરુષોએ સેવવા યોગ્ય, વિચારવા યોગ્ય, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ધર્મધ્યાનના મુખ્ય સોળ ભેદ છે. પહેલાં ચાર ભેદ કહું છઉં: *૧ आणाविचय (આજ્ઞાવિચય.). *૨ आवायविचय (અપાયવિચય.). *૩ विवागविचय. (વિપાકવિચય) *૪ संठाणविचय (સંસ્થાનવિચય.). ૧ આજ્ઞાવિચય-આજ્ઞા એટલે સર્વજ્ઞ ભગવંતે [ભગવાને] ધર્મતત્ત્વ સંબંધી જે જે કહ્યું છે તે તે સત્ય છે; એમાં શંકા કરવા જેવું નથી; કાળની હીનતાથી, ઉત્તમ જ્ઞાનના વિચ્છેદ જવાથી, બુદ્ધિની મંદતાથી કે એવા અન્ય કોઈ કારણથી મારી સમજવામાં તે તત્ત્વ આવતું નથી. પરંતુ અર્હંત ભગવંતે અંશ માત્ર પણ માયાયુક્ત કે અસત્ય કહ્યું નથી જ કારણ એઓ નિરાગી, ત્યાગી, અને નિસ્પૃહી હતા. મૃષા કહેવાનું કંઈ કારણ એમને હતું નહીં. તેમ એઓ સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી હોવાથી અજ્ઞાનથી પણ મૃષા કહે નહીં, જ્યાં અજ્ઞાન જ નથી, ત્યાં એ સંબંધી મૃષા ક્યાંથી હોય? એવું જે ચિંતન કરવું તે 'આજ્ઞાવિચય' નામે પ્રથમ ભેદ છે. ૨ અપાયવિચય-રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ એથી જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું જે ચિંતવન કરવું તે 'અપાયવિચય' નામે બીજો ભેદ છે. અપાય એટલે દુઃખ. ૩ વિપાકવિચય-હું જે જે ક્ષણે ક્ષણે દુઃખ સહન કરું છઉં. ભવાટવિમાં પર્યટન કરું છઉં, અજ્ઞાનાદિક પામું છઉં, તે સઘળુ કર્મનાં ફળના ઉદય વડે કરીને છે, એ ધર્મ ધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ છે. ૪ સંસ્થાનવિચય-ત્રણલોકનું સ્વરૂપ ચિંતવવું તે લોકસ્વરૂપ સુપ્રતિષ્ઠિક[ત]ને આકારે છે; જીવ અજીવે કરીને સંપૂર્ણ ભરપુર છે. અસંખ્યાત યોજનની કોટાનુકોટીએ તિરછો લોક છે; જ્યાં અસંખ્યાતા દ્વીપ-સમુદ્ર છે. અસંખ્યાતા જ્યોતિષ્ય, વાણવ્યંતરાદિકના નિવાસ છે. ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતાની વિચિત્રતા એમાં લાગી પડી છે. અઢીદ્વીપમાં જઘન્ય તીર્થંકર વિશ, ઉત્કૃષ્ટા એકસો સિત્તેર હોય, તથા કેવળી ભગવાન અને નિર્ગ્રંથ મુનિરાજ વિચરે છે, તેઓને "वंदामि, नमंसामि, सक्कारेमि, समाणेमि, कल्लाणं, मंगलं, देवयं, चेइयं, पज्जुवासामि" તેમજ ત્યાં વસતાં શ્રાવક, શ્રાવિકાનાં ગુણગ્રામ કરીએ. તે તિરછાલોકથકી અસંખ્યાત ગુણો અધિક ઉર્ધ્વ લોક છે. ત્યાં અનેક પ્રકારના દેવતાઓના નિવાસ છે. પછી ઈષત્ પ્રાગ્ભારા છે. તે પછી મુક્તાત્માઓ વિરાજે છે. તેને "वंदामि, यावत् पज्जुवासामि." તે ઉર્ધ્વ લોકથી કંઈક વિશેષ અધો લોક છે, ત્યાં

* પ્રથમાવૃત્તિમાં 'વિચય'ને બદલે 'વિજય' છે.—સંશોધક.

અનંત દુ ખથી ભરેલા નર્કાવાસ અને ભુવનપતિના ભુવનાદિક છે એ ત્રણ લોકના સર્વ સ્થાનક આ આત્માએ સમ્યક્ત્વરહિત કરણીથી અનંતિવાર જન્મમરણ કરી સ્પર્શી મૂક્યા છે, એમ જે ચિંતન કરવુ તે 'સંસ્થાનવિચય' નામે ધર્મ ધ્યાનનો ચોથો ભેદ છે એ ચાર ભેદ વિચારીને સમ્યક્ત્વ સહિત શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કરવી જેથી એ અનંત જન્મ મરણ ટળે એ ધર્મધ્યાનના ચાર ભેદ સ્મરણમા રાખવા

શિક્ષાપાઠ ૭૫. ધર્મધ્યાન, ભાગ ૨.—

ધર્મધ્યાનના ચાર લક્ષણ કહુ છઉ ૧ આનારુચિ—એટલે વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞા અંગીકાર કરવાની રુચિ ઉપજે તે ૨ નિસર્ગરુચિ—આત્મા સ્વાભાવિકપણે જાતિસ્મરણાદિક જ્ઞાને કરી શ્રુત સહિત ચારિત્ર ધર્મ ધરવાની રુચિ પામે તેને નિસર્ગરુચિ કહીછે ૩ સૂત્રરુચિ—શ્રુતજ્ઞાન અને અનંત તત્ત્વના ભેદને માટે ભાખેલા ભગવાનના પવિત્ર વચનોનુ જેમા ગુથન થયુ છે, તે સૂત્ર શ્રવણ કરવા, મનન કરવા અને ભાવથી પઠન કરવાની રુચિ ઉપજે તે સૂત્ર રુચિ ૪ ઉપદેશરુચિ—અજ્ઞાને કરીને ઉપાર્જેલા કર્મ જ્ઞાને કરીને ખપાવીએ, તેમજ જ્ઞાનવડે કરીને નવા કર્મ ન બાંધીએ મિથ્યાત્વે કરીને ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે સમ્યક્ભાવથી ખપાવીએ સમ્યક્ભાવથી નવા કર્મ ન બાંધીએ અવૈરાગ્યે કરીને ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે વૈરાગ્યે કરીને ખપાવીએ અને વૈરાગ્યવડે કરીને પાછા નવા કર્મ ન બાંધીએ કષાયે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે કષાય ટાળીને ખપાવીએ, ક્ષમાદિકથી નવા કર્મ ન બાંધીએ અશુભ યોગે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે શુભ યોગે કરી ખપાવીએ, શુભ યોગેકરી નવા કર્મ ન બાંધીએ પાંચ ઇંદ્રિયના સ્વાદરૂપ આશ્રવે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે સવરે કરી ખપાવીએ તપરૂપ સવરે કરી નવા કર્મ ન બાંધીએ તે માટે અજ્ઞાનાદિક આશ્રવમાર્ગ છાંડીને જ્ઞાનાદિક સવર માર્ગ ગ્રહણ કરવા માટે તીર્થંકર ભગવતનો [ભગવાનનો] ઉપદેશ સાંભળવાની રુચિ ઉપજે તેને ઉપદેશરુચિ કહીએ એ ધર્મધ્યાનના ચાર લક્ષણ કહેવાયા

ધર્મધ્યાનના ચાર આલંબન કહુ છઉ ૧ વાચના, ૨ પૃચ્છના, ૩ પરાવર્તના, ૪ ધર્મકથા ૧ વાચના—એટલે વિનય સહિત નિર્જરા તથા જ્ઞાન પામવાને માટે સૂત્ર સિદ્ધાંતના મર્મના જાણનાર ગુરુ કે સત્પુરુષસમીપે સૂત્ર તત્ત્વનુ વાચન લઈએ તેનુ નામ વાચનાઆલંબન ૨ પૃચ્છના—અપૂર્વ જ્ઞાન પામવા માટે, જિનેશ્વર ભગવતનો [ભગવાનનો] માર્ગ દીપાવવાને તથા

શંકાશલ્ય નિવારવાને માટે તેમજ અન્યના તત્ત્વની મધ્યસ્થ પરીક્ષાને માટે યથાયોગ્ય વિનય સહિત ગુર્વાદિકને પ્રશ્ન પૂછીએ તેને પૃચ્છના કહીએ. ૩ પરાવર્તના—પૂર્વે જિનભાષિત સૂત્રાર્થ જે ભણ્યા હોઈએ તે સ્મરણમાં રહેવા માટે, નિર્જરાને અર્થે શુદ્ધ ઉપયોગ સહિત શુદ્ધ સૂત્રાર્થની વારંવાર સજ્ઝાય કરીએ તેનું નામ પરાવર્તનાલંબન. ૪ ધર્મકથા—વીતરાગ ભગવાને જે ભાવ જેવા પ્રણીત કર્યા છે તે ભાવ તેવા લઈને, ગ્રહીને, વિશેષે કરીને, નિશ્ચય કરીને, શંકા, કંખા અને વિતિગિચ્છા રહિતપણે, પોતાની નિર્જરાને અર્થે સભામધ્યે તે ભાવ તેવા પ્રણીત કરીએ તેને ધર્મકથાલંબન કહીએ. જેથી સાંભળનાર, સદ્દહનાર બન્ને ભગવંતની [ભગવાનની] આજ્ઞાના આરાધક થાય. એ ધર્મધ્યાનનાં ચાર આલંબન કહેવાયાં. ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા કહું છઉં. ૧ એકત્વાનુપ્રેક્ષા. ૨ અનિત્યાનુપ્રેક્ષા. ૩ અશરણાનુપ્રેક્ષા. ૪ સંસારાનુપ્રેક્ષા. એ ચારેનો બોધ બારભાવનાના પાઠમાં કહેવાઈ ગયો છે. તે તમને સ્મરણમાં હશે.

શિક્ષાપાઠ ૭૬. ધર્મધ્યાન, ભાગ ૩.—

ધર્મધ્યાન, પૂર્વાચાર્યોએ અને આધુનિક મુનીશ્વરોએ પણ વિસ્તારપૂર્વક બહુ સમજાવ્યું છે. એ ધ્યાનવડે કરીને આત્મા મુનિત્વભાવમાં નિરંતર પ્રવેશ કરે છે.

જે જે નિયમો એટલે ભેદ, આલંબન અને અનુપ્રેક્ષા કહી તે બહુ મનન કરવા જેવી છે. અન્ય મુનીશ્વરોના કહેવા પ્રમાણે મેં સામાન્ય ભાષામાં તે તમને કહી; એ સાથે નિરંતર લક્ષ રાખવાની આવશ્યકતા છે કે એમાંથી આપણે કયો ભેદ પામ્યા; અથવા ક્યા ભેદભણી ભાવના રાખી છે? એ સોળ ભેદમાંનો ગમે તે ભેદ હિતસ્વિ અને ઉપયોગી છે; પરંતુ જેવા અનુક્રમથી લેવો જોઈએ તે અનુક્રમથી લેવાય તો તે વિશેષ આત્મલાભનું કારણ થઈ પડે.

સૂત્રસિદ્ધાંતનાં અધ્યયનો કેટલાક મુખપાઠે કરે છે; તેના અર્થ, તેમાં કહેલાં મૂળતત્ત્વો ભણી એ તેઓ લક્ષ પહોંચાડે તો કંઈક સૂક્ષ્મભેદ પામી શકે. કેળનાં પત્રમાં, પત્રમાં પત્રની જેમ ચમત્કૃતિ છે તેમ સૂત્રાર્થને માટે છે. એ ઉપર વિચાર કરતાં નિર્મળ અને કેવળ દયામય માર્ગનો જે વીતરાગપ્રણીત તત્ત્વબોધ તેનું બીજ અંતકરણમાં ઉગી નીકળશે. તે અનેક પ્રકારનાં શાસ્ત્રાવલોકનથી, પ્રશ્નોત્તરથી, વિચારથી અને સત્પુરુષના સમાગમથી પોષણ

પામીને વૃદ્ધિ થઈ વૃક્ષરૂપે થશે નિર્જરા અને આત્મપ્રકાશરૂપ પછી તે વૃક્ષ ફળ આપશે.

શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનના પ્રકારો વેદાંતવાદિયોએ બતાવ્યા છે, પણ જેવા આ ધર્મધ્યાનના પૃથક્ પૃથક્ સોળ ભેદ કહ્યા છે તેવા તત્ત્વપૂર્વક ભેદ કોઈ સ્થળે નથી, એ અપૂર્વ છે એમાથી શાસ્ત્રને શ્રવણ કરવાનો, મનન કરવાનો, વિચારવાનો, અન્યને બોધ કરવાનો, શકા, કખા ટાળવાનો, ધર્મકથા કરવાનો, એકત્વ વિચારવાનો, અનિત્યતા વિચારવાનો, અશરણતા વિચારવાનો, વૈરાગ્ય પામવાનો, સસારના અનત દુ ખ મનન કરવાનો અને વીતરાગ ભગવતની [ભગવાનની] આજ્ઞાવડે કરીને આખા લોકાલોકના વિચાર કરવાનો અપૂર્વ ઉત્સાહ મળે છે ભેદે ભેદે કરીને એના પાછા અનેક ભાવ સમજાવ્યા છે.

એમાના કેટલાક ભાવ સમજવાથી તપ, શાતિ, ક્ષમા, દયા, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનનો બહુ બહુ ઉદય થશે

તમે કદાપિ એ સોળ ભેદનુ પઠન કરી ગયા હશો તોપણ ફરી ફરી તેનુ પરાવર્તન કરજો

શિક્ષાપાઠ ૭૭. જ્ઞાનસબધી બે બોલ, ભાગ ૧.—

જેવડે વસ્તુનુ સ્વરૂપ જાણીએ તે જ્ઞાન જ્ઞાન શબ્દનો આ અર્થ છે હવે યથામતિ વિચારવાનુ છે કે એ જ્ઞાનની કઈ આવશ્યકતા છે? જો આવશ્યકતા છે તો તે પ્રાપ્તિના કઈ સાધન છે? જો સાધન છે તો તેને અનુકૂળ, દેશ, કાળ, ભાવ છે? જો દેશકાળાદિક અનુકૂળ છે તો ક્યાસુધી અનુકૂળ છે? વિશેષ વિચારમા એ જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે? જાણવારૂપ છે શુ? એના વળી ભેદ કેટલા છે? જાણવાના સાધન ક્યા ક્યા છે? કયિ કયિ વાટે તે સાધનો પ્રાપ્ત કરાય છે? એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામ શુ છે? એ જાણવુ અવશ્યનુ છે

૧ જ્ઞાનની શી આવશ્યકતા છે? તે વિષે પ્રથમ વિચાર કરીએ આ ચતુર્દશ રજ્જવાત્મક લોકમા ચતુર્ગતિમા અનાદિકાળથી સકર્મસ્થિતિમા આ આત્માનુ પર્યટન છે મેષાનુમેષ પણ સુખનો જ્યા ભાવ નથી એવા નર્કનિગોદાદિક સ્થાનક આ આત્માએ બહુ બહુ કાળ વારવાર સેવન કર્યાં છે, અસહ્ય દુ ખોને પુન પુન અને કહો તો અનતિવાર સહન કર્યાં છે એ ઉતાપથી નિરતર તાપતો આત્મા માત્ર સ્વકર્મ વિપાકથી પર્યટન કરે છે પર્યટનનુ કારણ

અનંત દુ ખ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો છે, જેવડે કરીને આત્મા સ્વસ્વરૂપને પામી શક્તો નથી અને વિષયાદિક મોહબંધનને સ્વસ્વરૂપ માની રહ્યો છે એ સઘળાનુ પરિણામ માત્ર ઉપર કહ્યુ તે જ છે કે અનત દુ ખ અનત ભાવે કરીને સહેવુ, ગમે તેટલુ અપ્રિય, ગમે તેટલુ ખેદદાયક અને ગમે તેટલુ રૌદ્ર છતા જે દુ ખ અનતકાળથી અનંતિવાર સહન કરવુ પડ્યુ તે દુ ખ માત્ર સહ્યુ તે અજ્ઞાનાદિક કર્મથી એ અજ્ઞાનાદિક ટાળવામાટે જ્ઞાનની પરિપૂર્ણ આવશ્યકતા છે

શિક્ષાપાઠ ૭૮. જ્ઞાનસબધી બે બોલ, ભાગ ૨ —

૨ હવે જ્ઞાનપ્રાપ્તિના સાધનોવિષે કઈવિચાર કરીએ અપૂર્ણ પર્યાપ્તિ વડે પરિપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન સાધ્ય થતુ નથી એ માટે થઈને છ પર્યાપ્તિયુક્ત જે દેહ તે આત્મજ્ઞાન સાધ્ય કરી શકે એવો દેહ તે એક માનવદેહ છે આ સ્થળે પ્રશ્ન ઉઠશે કે માનવદેહ પામેલા અનેક આત્માઓ છે, તો તે સઘળા આત્મજ્ઞાન કા પામતા નથી? એના ઉત્તરમા આપણે માની શકીશુ કે જેઓ સપૂર્ણ આત્મજ્ઞાનને પામ્યા છે તેઓના પવિત્ર વચનામૃતની તેઓને શ્રુતિ નહી હોય શ્રુતિવિના સસ્કાર નથી જો સસ્કાર નથી તો પછી શ્રદ્ધા ક્યાથી હોય? અને જ્યા એ એકે નથી ત્યા જ્ઞાનપ્રાપ્તિ શાની હોય? એ માટે માનવદેહની સાથે સર્વજ્ઞવચનામૃતની પ્રાપ્તિ અને તેની શ્રદ્ધા એ પણ સાધનરૂપ છે સર્વજ્ઞવચનામૃત અકર્મભૂમિ કે કેવળ અનાર્યભૂમિમા મળતા નથી તો પછી માનવદેહ શુ ઉપયોગનો? એ માટે થઈને આર્યભૂમિ એ પણ સાધનરૂપ છે તત્ત્વની શ્રદ્ધા ઉપજવા અને બોધ થવા માટે નિર્ગ્રંથ ગુરુની અવશ્ય છે દ્રવ્યે કરીને જે કુળ મિથ્યાત્વી છે, તે કુળમા થયેલો જન્મ પણ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિની હાનિ રૂપ જ છે કારણ ધર્મમતભેદ એ અતિ દુ ખદાયક છે પરપરાથી પૂર્વજોએ ગ્રહણ કરેલુ જે દર્શન તેમા જ સત્યભાવના બંધાય છે એથી કરીને પણ આત્મજ્ઞાન અટકે છે એ માટે ભલુ કુળ [પણ જરૂરનુ છે] એ સઘળા પ્રાપ્ત કરવા માટે થઈને ભાગ્યશાળી થવુ તેમા સત્પુણ્ય એટલે પુણ્યાનુબધી પુણ્ય ઇત્યાદિક ઉત્તમ સાધનો છે એ દ્વિતીય સાધન ભેદ કહ્યો

૩ જો સાધન છે તો તેને અનુકૂળ દેશ કાળ છે? એ ત્રીજા ભેદનો વિચાર કરીએ ભારતમા મહાવિદેહે ૯૦ કર્મભૂમિ અને તેમા પણ આર્યભૂમિ એ દેશભાવે અનુકૂળ છે જિજ્ઞાસુ ભવ્ય! તમે સઘળા આ કાળે ભારતમા

છો, માટે ભરતદેશ અનુકૂળ છે કાળભાવ પ્રમાણે મતિ અને શ્રુત પ્રાપ્ત કરી શકાય એટલી અનુકૂળતા છે, કારણ, આ દુ સમ પચમકાળમા પરમાવધિ, મન પર્યવ અને કેવળ એ પવિત્ર જ્ઞાન "વિચ્છેદ છે.' એટલે કાળની પરિપૂર્ણ અનુકૂળતા નથી

૪. દેશકાળાદિ જો અનુકૂળ છે તો ક્યા સુધી છે? એનો ઉત્તર. શેષ રહેલુ સિદ્ધાતિક મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, સામાન્યમતથી કાળમાત્રે એકવીશ હજાર વર્ષ સુધી રહેવાનું તેમાંથી અઢી સહસ્ર ગયાં, બાકી સાડા અઢાર હજાર વર્ષ રહ્યા, એટલે પચમકાળની પૂર્ણતાસુધી કાળની અનુકૂળતા છે દેશકાળ તે લઈને પરિપૂર્ણ અનુકૂળ છે

શિક્ષાપાઠ ૭૯. જ્ઞાનસંબંધી બે બોલ, ભાગ ૩.—

હવે વિશેષ વિચાર કરીએ

૧ આવશ્યકતા શી છે? એ મહદ્ વિચારનું આવર્ત્તન પુન: વિશેષ તાથી કરીએ મુખ્ય અવશ્ય સ્વસ્વરૂપ પરિસ્થિતિની શ્રેણિએ ચડવુ અનત દુ:ખનો નાશ, દુ ખના નાશથી આત્માનુ શ્રેયિક સુખ "અને' સુખ નિરતર આત્માને પ્રિય જ છે, પણ જે સ્વસ્વરૂપિક સુખ છે તે દેશ, કાળ, ભાવને લઈને શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ઇ૦ ઉત્પન્ન કરવાની આવશ્યકતા અને સમ્યક્ભાવ સહિત ઉચ્ચગતિ, ત્યાથી મહાવિદેહમા માનવદેહે જન્મ, ત્યા સમ્યક્ભાવની પુન ઉન્નતિ, તત્ત્વ જ્ઞાનની વિશુદ્ધતા અને વૃદ્ધિ, છેવટે પરિપૂર્ણ આત્મસાધન જ્ઞાન અને તેનુ સત્ય પરિણામ કેવળ સર્વ દુ ખનો અભાવ એટલે અખડ, અનુપમ અનત શાશ્વત પવિત્ર મોક્ષની પ્રાપ્તિ એ સઘળા માટે થઈને જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે.

૨ જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે એનો વિચાર કહુ છઉ એ જ્ઞાનના ભેદ અનત છે, પણ સામાન્ય દૃષ્ટિ પરતુ સમજી શકે એટલા માટે થઈને સર્વજ્ઞ ભગવાને મુખ્ય પાચ ભેદ કહ્યા છે તે જેમ છે તેમ કહુ છઉ પ્રથમ મતિ, દ્વિતીય શ્રુત, તૃતીય અવધ, ચતુર્થ મન પર્યવ અને પાચમુ સપૂર્ણ સ્વરૂપ કેવળ એના પાછા પ્રતિભેદ છે તેની વળી અતીદ્રિય સ્વરૂપે અનંત ભગજાળ છે

૩ શુ જાણવારૂપ છે? એનો હવે વિચાર કરીએ વસ્તુનુ સ્વરૂપ જાણવુ તેનુ નામ જ્યારે જ્ઞાન, ત્યારે તો વસ્તુઓ તો અનંત છે, એને કયિ

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'પરમ્પરામ્નાયથી તે જ્ઞાનો જોવામા આવતા નથી' ૨ 'એ હેતુ છે કેમકે'

પંક્તિથી જાણવી? સર્વજ્ઞ થયા પછી સર્વદર્શિતાથી તે સત્પુરુષ, તે અનંત વસ્તુનું સ્વરૂપ સર્વ ભેદે કરી જાણે છે અને દેખે છે; પરંતુ તેઓ એ સર્વજ્ઞ શ્રેણિને પામ્યા તે કયિ કયિ વસ્તુને જાણવાથી? અનંત શ્રેણિઓ જ્યાંસુધી જાણી નથી ત્યાંસુધી કયિ વસ્તુને જાણતાં જાણતાં તે અનંત વસ્તુઓને અનંત રૂપે જાણીએ? એ શંકાનું સમાધાન હવે કરીએ: જે અનંત વસ્તુઓ માની તે અનંત ભંગે કરીને છે. પરંતુ મુખ્ય વસ્તુત્વ સ્વરૂપે તેની બે શ્રેણિઓ છે. જીવ અને અજીવ. વિશેષ વસ્તુત્વ સ્વરૂપે નવતત્ત્વ કિંવા ષડ્દ્રવ્યની શ્રેણિઓ જાણવા રૂપ થઈ પડે છે. જે પંક્તિએ ચઢતાં ચઢતાં સર્વ ભાવે જણાઈ લોકાલોક સ્વરૂપ હસ્તામલકવત્ જાણી દેખી શકાય છે. એટલા માટે થઈને જાણવારૂપ પદાર્થ તે જીવ અને અજીવ છે. એ જાણવા રૂપ મુખ્ય બે શ્રેણિઓ કહેવાઈ.

શિક્ષાપાઠ ૮૦. જ્ઞાન સંબંધી બે બોલ, ભાગ ૪.—

૪. એના ઉપભેદ સંક્ષેપમાં કહું છઉં. [જીવ] એ ચૈતન્ય લક્ષણે એક રૂપ છે. દેહસ્વરૂપે અને દ્રવ્યસ્વરૂપે અનંતાનું અનંત છે. દેહસ્વરૂપે તેના ઇંદ્રિયાદિક જાણવા રૂપ છે. તેની ગતિ, વિગતિ ઈત્યાદિક જાણવારૂપ છે. તેની સંસર્ગ રીદ્ધિ જાણવા રૂપ છે. તેમજ 'અજીવ' તેના રૂપી અરૂપી પુદ્ગળ, આકાશાદિક વિચિત્ર ભાવ, કાળચક્ર ઇ૦ જાણવારૂપ છે. જીવાજીવ જાણવાની પ્રકારાંતરે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શિએ નવ શ્રેણિરૂપ નવતત્ત્વ કહ્યાં છે.

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ. એમાંનાં કેટલાંક ગ્રાહ્યરૂપ, કેટલાંક જાણવારૂપ, કેટલાક ત્યાગવારૂપ છે. સઘળાં એ તત્ત્વો જાણવારૂપ તો છે જ.

૫. જાણવાનાં સાધનઃ સામાન્ય વિચારમાં એ સાધનો જો કે જાણ્યાં છે, તોપણ વિશેષ કંઈક જાણીએ. ભગવાનની આજ્ઞા અને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ યથાતથ્ય જાણવું. સ્વયં કોઈક જ જાણે છે. નહીં તો નિર્ગ્રંથજ્ઞાની ગુરુ જણાવી શકે. નિરાગી જ્ઞાતા સર્વોત્તમ છે. એટલા માટે શ્રદ્ધાનું બીજ રોપનાર કે તેને પોષનાર ગુરુ એ સાધન રૂપ છે;¹ 'એ સાધનાદિક અન્ય સાધનો છે.' એ સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની વાટ કહીએ તોપણ ચાલે.

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'એ સાધનાદિકને માટે સંસારની નિવૃત્તિ એટલે શમ, દમ, બ્રહ્મચર્યાદિક અન્ય સાધનો છે.'

૬. એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામનાં ઉત્તરનો આશય ઉપર આવી ગયો છે; પણ કાળભેદે કંઈ કહેવાનું છે; અને તે એટલું જ કે દિવસમાં બે ઘડીનો વખત પણ નિયમિત રાખીને જિનેશ્વર ભગવાનના કહેલા તત્ત્વબોધની પર્યટના કરો. વીતરાગના એક સિદ્ધાંતિક શબ્દપરથી જ્ઞાનાવરણીયનો બહુ ક્ષયોપશમ થશે એમ હું વિવેકથી કહું છઉં.

શિક્ષાપાઠ ૮૧. પંચમકાળ.—

કાળચક્રના વિચારો અવશ્ય કરીને જાણવા યોગ્ય છે. જિનેશ્વરે એ કાળચક્રના બે મુખ્ય ભેદ કહ્યા છેઃ ૧ ઉત્સર્પિણી, ૨ અવસર્પિણી. એકેકા ભેદના ૬ ૬ આરા છે. આધુનિક વર્ત્તન કરી રહેલો આરો પંચમકાળ કહેવાય છે; અને તે અવસર્પિણી કાળનો પાંચમો આરો છે. અવસર્પિણી એટલે ઉતરતો કાળ; એ ઉતરતા કાળના પાંચમા આરામાં કેવું વર્ત્તન આ ભરતક્ષેત્રે થવું જોઈએ તેને માટે સત્પુરુષોએ કેટલાક વિચારો જણાવ્યા છે; તે અવશ્ય જાણવા જેવા છે.

એઓ પંચમકાળનું સ્વરૂપ મુખ્ય આ ભાવમાં કહે છેઃ નિર્ગ્રંથ પ્રવચનપરથી મનુષ્યોની શ્રદ્ધા ક્ષીણ થતી જશે. ધર્મના મૂળતત્ત્વોમાં મતમતાંતર વધશે. પાખંડી અને પ્રપંચી મતોનું મંડન થશે. જનસમૂહની રુચિ અધર્મ ભણી વળશે. સત્ય, દયા હળવે હળવે પરાભવ પામશે. મોહાદિક દોષોની વૃદ્ધિ થતી જશે. દંભી અને પાપિષ્ટ ગુરુઓ પૂજ્યરૂપ થશે. દુષ્ટવૃત્તિનાં મનુષ્યો પોતાના ફંદમાં ફાવી જશે. મીઠા પણ ધૂર્ત્તવક્તા પવિત્ર મનાશે. શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યાદિક શીલયુક્ત પુરુષો મલિન કહેવાશે. આત્મિકજ્ઞાનના ભેદો હણાતા જશે; હેતુ વગરની ક્રિયા વધતી જશે. અજ્ઞાનક્રિયા બહુધા સેવાશે; વ્યાકુળ વિષયોનાં સાધનો વધતાં જશે. એકાંતિક પક્ષો સત્તાધીશ થશે. શૃંગારથી ધર્મ મનાશે.

ખરા ક્ષત્રિયો વિના ભૂમિ શોકગ્રસ્ત થશે. નિર્માલ્ય રાજવંશીઓ વેશ્યાના વિલાસમાં મોહ પામશે. ધર્મ, કર્મ અને ખરી રાજનીતિ ભૂલી જશે; અન્યાયને જન્મ આપશે; જેમ લૂટાશે તેમ પ્રજાને લૂટશે. પોતે પાપિષ્ટ આચરણો સેવી પ્રજા આગળ તે પળાવતા જશે. રાજબીજને નામે શૂન્યતા આવતી જશે. નીચ મંત્રિયોની મહત્તા વધતી જશે. એઓ દીનપ્રજાને ચૂશીને ભંડાર ભરવાનો રાજાને ઉપદેશ આપશે. શીયળભંગ કરવાનો ધર્મ રાજાને અંગીકાર કરાવશે. શૌર્યાદિક સદ્ગુણોનો નાશ કરાવશે. મૃગયાદિક પાપમાં અંધ બનાવશે.

રાજ્યાધિકારીઓ પોતાના અધિકારથી હજારગુણી અહંપદતા રાખશે વિપ્રો લાલચુ અને લોભી થઈ જશે સદ્વિદ્યાને દાટી દેશે સંસારી સાધનો ધર્મ ઠરાવશે વૈશ્યો માયાવી, કેવળ સ્વાર્થી અને કઠોર હૃદયના થતા જશે સમગ્ર મનુષ્ય વર્ગની સદ્વૃત્તિયો ઘટતી જશે અકૃત્ય અને ભયંકર કૃત્ય કરતા તેઓની વૃત્તિ અટકશે નહીં વિવેક, વિનય, સરળતા ઇત્યાદિ સદ્ગુણો ઘટતા જશે અનુકંપાને નામે હીનતા થશે માતા કરતા પત્નિમા પ્રેમ વધશે પિતા કરતા પુત્રમા પ્રેમ વધશે, એક પતિવ્રત નિયમપૂર્વક પાળનારી સુંદરીઓ ઘટી જશે સ્નાનથી પવિત્રતા ગણાશે, ધનથી ઉત્તમકુળ ગણાશે ગુરુથી શિષ્યો અવળા ચાલશે ભૂમિનો રસ ઘટી જશે સંક્ષેપમા કહેવાનો ભાવાર્થ કે ઉત્તમ વસ્તુની ક્ષીણતા છે, અને કનિષ્ઠ વસ્તુનો ઉદય છે પંચમકાળનુ સ્વરૂપ આમાનુ પ્રત્યક્ષ સૂચવન પણ કેટલુ બધુ કરે છે?

મનુષ્ય સદ્ધર્મતત્ત્વમા પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન નહીં થઈ શકે, સંપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાન નહીં પામી શકે, જંબુસ્વામીના નિર્વાણ પછી દશ નિર્વાણી વસ્તુ આ ભરતક્ષેત્રથી વ્યવચ્છેદ ગઈ

પંચમકાળનુ આવુ સ્વરૂપ જાણીને વિવેકી પુરુષો તત્ત્વને ગ્રહણ કરશે, કાળાનુસાર ધર્મતત્ત્વશ્રદ્ધા પામીને ઉચ્ચગતિ સાધી પરિણામે મોક્ષ સાધશે નિર્ગ્રંથપ્રવચન, નિર્ગ્રંથગુરુ ઇ૦ ધર્મતત્ત્વ પામવાના સાધનો છે એની આરાધનાથી કર્મની વિરાધના છે

શિક્ષાપાઠ ૮૨ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧.—

દશવૈકાલિકસૂત્રમા કથન છે કે જેણે જીવાજીવના ભાવ નથી જાણ્યા તે અબુધ સંયમમા સ્થિર કેમ રહી શકશે? એ વચનામૃતનુ તાત્પર્ય એમ છે કે તમે આત્મા અનાત્માના સ્વરૂપને જાણો, એ જાણવાની પરિપૂર્ણ અવશ્ય છે

આત્મા અનાત્માનુ સત્ય સ્વરૂપ નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, અનેક મતોમા એ બે તત્ત્વો વિષે વિચારો દર્શાવ્યા છે તે યથાર્થ નથી મહા પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યોએ કરેલા વિવેચન સહિત પ્રકારાંતરે કહેલા મુખ્ય નવતત્ત્વને વિવેક બુદ્ધિથી જે જ્ઞેય કરે છે, તે સત્પુરુષ આત્મસ્વરૂપને ઓળખી શકે છે

સ્યાદ્વાદશૈલી અનુપમ અને અનંત ભેદ ભાવથી ભરેલી છે એ શૈલીને પરિપૂર્ણ તો સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી જ જાણી શકે, છતા એઓના વચનામૃતાનુસાર આગમ ઉપયોગથી યથામતિ નવતત્ત્વનુ સ્વરૂપ જાણવુ અવશ્યનુ છે

એ નવતત્ત્વ પ્રિય શ્રદ્ધાભાવે જાણવાથી પરમ વિવેકબુદ્ધિ, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ અને પ્રભાવિક આત્મજ્ઞાનનો ઉદય થાય છે. નવતત્ત્વમાં લોકાલોકનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ આવી જાય છે. જે પ્રમાણે જેની બુદ્ધિની ગતિ છે, તે પ્રમાણે તેઓ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી દૃષ્ટિ પહોંચાડે છે; અને ભાવાનુસાર તેઓના આત્માની ઉજ્જ્વલતા થાય છે. તે વડે કરીને તેઓ આત્મજ્ઞાનનો નિર્મળ રસ અનુભવે છે. જેનું તત્ત્વજ્ઞાન ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે, તેમજ સુશીલયુક્ત જે તત્ત્વજ્ઞાનને સેવે છે તે પુરુષ મહદ્ભાગી છે.

એ નવતત્ત્વનાં નામ આગળના શિક્ષાપાઠમાં હું કહી ગયો છઉં; એનું વિશેષ સ્વરૂપ પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યોના મહાન્ ગ્રંથોથી અવશ્ય મેળવવું; કારણ સિદ્ધાંતમાં જે જે કહ્યું છે, તે તે વિશેષ ભેદથી સમજવા માટે સહાયભૂત પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યવિરચિત ગ્રંથો છે. એ ગુરુગમ્યરૂપ પણ છે. નય, નિક્ષેપા અને પ્રમાણભેદ નવતત્ત્વનાં જ્ઞાનમાં અવશ્યના છે; અને તેની યથાર્થ સમજણ એ પ્રજ્ઞાવંતોએ આપી છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૩. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૨.—

સર્વજ્ઞ ભગવાને લોકાલોકનાં સંપૂર્ણ ભાવ જાણ્યા અને જોયા તેનો ઉપદેશ ભવ્ય લોકોને કર્યો. ભગવાને અનંત જ્ઞાનવડે કરીને લોકાલોકનાં સ્વરૂપ વિષેના અનંત ભેદ જાણ્યા હતા; પરંતુ સામાન્ય માનવિયોને ઉપદેશથી શ્રેણિએ ચઢવા મુખ્ય દેખાતા નવ પદાર્થ તેઓએ દર્શાવ્યા. એથી લોકાલોકના સર્વ ભાવનો એમાં સમાવેશ આવી જાય છે. નિર્ગ્રંથપ્રવચનના જે જે સૂક્ષ્મ બોધ છે, તે [તે] તત્ત્વની દૃષ્ટિએ નવતત્ત્વમાં સમાઈ જાય છે; તેમજ સઘળા ધર્મમતોના સૂક્ષ્મ વિચાર એ નવતત્ત્વવિજ્ઞાનના એક દેશમાં આવી જાય છે. આત્માની જે અનંત શક્તિયો ઢંકાઈ રહી છે તેને પ્રકાશિત કરવા અર્હંત ભગવાન્‌નો પવિત્ર બોધ છે. એ અનંત શક્તિયો ત્યારે પ્રફુલિત થઈ શકે કે જ્યારે નવતત્ત્વ વિજ્ઞાનમાં પારાવાર જ્ઞાની થાય.

સૂક્ષ્મ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પણ એ નવતત્ત્વ સ્વરૂપ જ્ઞાનને સહાયરૂપ છે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે એ નવતત્ત્વ સ્વરૂપ જ્ઞાનનો બોધ કરે છે; એથી આ નિઃશંક માનવા યોગ્ય છે કે નવતત્ત્વ જેણે અનંત ભાવ ભેદે જાણ્યા તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થયો.

એ નવતત્ત્વ ત્રિપદીને ભાવે લેવા યોગ્ય છે. હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય. એટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય, જાણવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, એમ ત્રણ ભેદ નવતત્ત્વ સ્વરૂપના વિચારમાં રહેલા છે.

પ્રશ્ન:—જે ત્યાગવારૂપ છે તેને જાણીને કરવું શું? જે ગામ ન જવું તેનો માર્ગ શામાટે પૂછવો?

ઉત્તર:—એ તમારી શંકા[નું] સહજમાં સમાધાન થઈ શકે તેવી [તેવું] છે. ત્યાગવારૂપ પણ જાણવા અવશ્ય છે. સર્વજ્ઞ પણ સર્વ પ્રકારના પ્રપંચને જાણી રહ્યા છે. ત્યાગવારૂપ વસ્તુને જાણવાનું મૂળતત્ત્વ આ છે કે જો તે જાણી ન હોય તો અત્યાજ્ય ગણી કોઈ વખત સેવી જવાય. એક ગામથી બીજે પહોંચતાં સુધી વાટમાં જે જે ગામ આવવાનાં હોય તેનો રસ્તો પણ પૂછવો પડે છે; નહીં તો જ્યાં જવાનું છે ત્યાં ન પહોંચી શકાય. એ ગામ જેમ પૂછયાં પણ ત્યાં વાસ કર્યો નહીં તેમ પાપાદિક તત્ત્વો જાણવાં પણ ગ્રહણ કરવાં નહીં. જેમ વાટમાં આવતાં ગામનો ત્યાગ કર્યો તેમ તેનો પણ ત્યાગ કરવો અવશ્યનો છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૪. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૩.—

નવતત્ત્વનું કાળભેદે જે સત્પુરુષો ગુરુગમ્યતાથી શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન પૂર્વક જ્ઞાન કરે છે, તે સત્પુરુષો મહા પુણ્યશાળી તેમજ ધન્યવાદને પાત્ર છે. પ્રત્યેક સુજ્ઞપુરુષોને મારો વિનયભાવભૂષિત એ જ બોધ છે કે નવતત્ત્વને સ્વબુધ્યાનુસાર યથાર્થ જાણવાં.

મહાવીર ભગવંતનાં [ભગવાનનાં] શાસનમાં બહુ મતમતાંતર પડી ગયા છે, તેનું મુખ્ય આ એક કારણ પણ છે કે તત્ત્વજ્ઞાન ભણીથી ઉપાસ્યક [ઉપાસક] વર્ગનું લક્ષ ગયું. માત્ર ક્રિયાભાવપર રાચતા રહ્યા; જેનું પરિણામ દૃષ્ટિગોચર છે. અંગ્રેજોના શોધમાં આવેલી પૃથ્વીની વસતિ એક અબજને ૪૦ કરોડની ગણાઈ છે; તેમાં સર્વ ગચ્છની મળીને જૈનપ્રજા માત્ર વીશ લાખ છે. એ પ્રજા તે શ્રમણોપાસ્યક[શ્રમણોપાસક]ની છે. એમાંથી હું ધારું છઉં કે નવતત્ત્વને પઠનરૂપે બે હજાર પુરુષો પણ માંડ જાણતા હશે; મનન અને વિચારપૂર્વક તો આંગળીને ટેરવે ગણી શકીએ તેટલા પુરુષો પણ નહીં હશે. જ્યારે આવી પતિત સ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાન સબંધી થઈગઈ છે ત્યારે જ મતમતાંતર બધી પડ્યાં છે. એક લૌકિક કથન છે કે 'સો શાણે એક મત' તેમ અનેક તત્ત્વવિચારક પુરુષોના મતમાં ભિન્નતા બહુધા આવતી નથી.

એ નવતત્ત્વ વિચાર સંબંધી પ્રત્યેક મુનિઓને મારી વિજ્ઞપ્તિ છે કે વિવેક અને ગુરુગમ્યતાથી એનું જ્ઞાન વિશેષ વૃદ્ધિમાન કરવું; એથી તેઓનાં પવિત્ર પંચ મહાવ્રત્ત દ્દઢ થશે; જિનેશ્વરનાં વચનામૃતના અનુપમ આનંદની પ્રસાદિ [પ્રાસાદિ] મળશે; મુનિત્વઆચાર પાળવામાં સરળ થઈ પડશે; જ્ઞાન અને ક્રિયાવિશુદ્ધ રહેવાથી સમ્યક્ત્વનો ઉદય થશે; પરિણામે ભવાંત થઈ જશે.

શિક્ષાપાઠ ૮૫. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૪.—

જે જે શ્રમણોપાસ્યક [શ્રમણોપાસક] નવતત્ત્વ પઠનરૂપે પણ જાણતા નથી તેઓએ અવશ્ય જાણવાં. જાણ્યા પછી બહુ મનન કરવાં. સમજાય તેટલા ગંભીર આશય ગુરુગમ્યતાથી સદ્ભાવે કરીને સમજવા. આત્મજ્ઞાન એથી ઉજ્જવળતા પામશે; અને યમનિયમાદિકનું બહુ પાલન થશે.

નવતત્ત્વ એટલે તેનું એક સામાન્યગુંથનયુક્ત પુસ્તક હોય તે નહીં; પરંતુ જે જે સ્થળે જે જે વિચારો જ્ઞાનીઓએ પ્રણીત કર્યા છે, તે તે વિચારો નવતત્ત્વમાંના અમુક એક બે કે વિશેષ તત્ત્વના હોય છે. કેવળી ભગવાને એ શ્રેણિઓથી સકળ જગત્મંડળ દર્શાવી દીધું છે; એથી જેમ જેમ નયાદિ ભેદથી એ તત્ત્વજ્ઞાન મળશે તેમ તેમ અપૂર્વ આનંદ અને નિર્મળતાની પ્રાપ્તિ થશે; માત્ર વિવેક, ગુરુગમ્યતા અને અપ્રમાદ જોઈએ. એ નવતત્ત્વજ્ઞાન મને બહુ પ્રિય છે. એના રસાનુભવિયો પણ મને સદૈવ પ્રિય છે.

કાળભેદે કરીને આ વખતે માત્ર મતિ અને શ્રુત એ બે જ્ઞાન ભરતક્ષેત્રે વિદ્યમાન છે; બાકીનાં ત્રણ જ્ઞાન "વ્યવચ્છેદ' છે; છતાં જેમ જેમ પૂર્ણ-શ્રદ્ધાભાવથી એ નવતત્ત્વજ્ઞાનના વિચારોની ગુફામાં ઊતરાય છે, તેમ તેમ તેના અંદર અદ્ભુત આત્મપ્રકાશ, આનંદ, સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનની સ્ફૂરણા, ઉત્તમ વિનોદ અને ગંભીર ચળકાટ દિગ કરી દઈ, શુદ્ધ સમ્યક્જ્ઞાન[નો] તે વિચારો બહુ ઉદય કરે છે. સ્યાદ્વાદવચનામૃતના અનંત સુદર આશય સમજવાની શક્તિ આ કાળમાં આ ક્ષેત્રથી વિચ્છેદ ગયેલી છતાં તે પરત્વે જે જે સુદર આશયો સમજાય છે તે તે આશયો અતિ અતિ ગંભીર તત્ત્વથી ભરેલા છે. પુનઃ પુનઃ તે આશયો[નું] મનન કરતાં ચાર્વાકમતિના ચચળ મનુષ્યને પણ સદ્ધર્મમાં સ્થિર કરી દે તેવા છે. સંક્ષેપમાં સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ, પવિત્રતા, મહાશીલ, નિર્મળ ઊંડા અને ગંભીર વિચાર, સ્વચ્છ વૈરાગ્યની ભેટ એ તત્ત્વજ્ઞાનથી મળે છે.

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦-૧ 'પરમ્પરામ્નાયથી તે જ્ઞાન જોવામાં આવતા નથી'

શિક્ષાપાઠ ૮૬. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૫.—

એકવાર એક સમર્થ વિદ્વાનથી નિર્ગ્રંથપ્રવચનની ચમત્કૃતિ સંબંધી વાતચિત થઈ; તેના સંબંધમાં તે વિદ્વાને જણાવ્યું કે આટલું હું માન્ય રાખું છઉં કે મહાવીર એ એક સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષ હતા; એમણે જે બોધ કર્યો છે, તે ઝીલી લઈ પ્રજ્ઞાવંત પુરુષોએ અંગ, ઉપાંગની યોજના કરી છે; તેના જે વિચારો છે તે ચમત્કૃતિ ભરેલા છે; પરંતુ એ ઉપરથી આખી સૃષ્ટિનું [લોકાલોકનું] જ્ઞાન એમાં રહ્યું છે એમ હું કહી ન શકું. એમ છતાં જો તમે કંઈ એ સંબંધી પ્રમાણ આપતા હો તો હું એ વાતની કંઈ શ્રદ્ધા લાવી શકું. એના ઉત્તરમાં મેં એમ કહ્યું કે હું કંઈ જૈન વચનામૃતને યથાર્થ તો શું પણ વિશેષ ભેદે કરીને પણ જાણતો નથી; પણ જે સામાન્ય ભાવે જાણું છઉં એથી પણ પ્રમાણ આપી શકું ખરો. પછી નવતત્ત્વવિજ્ઞાન સંબંધી વાતચિત નીકળી. મેં કહ્યું એમાં આખી સૃષ્ટિનું [લોકાલોકનું] જ્ઞાન આવી જાય છે; પરંતુ યથાર્થ સમજવાની શક્તિ જોઈએ. પછી તેઓએ એ કથનનું પ્રમાણ માગ્યું, ત્યારે આઠ કર્મ મેં કહી બતાવ્યા; તેની સાથે એમ સૂચવ્યું કે એ શિવાય એનાથી ભિન્નભાવ દર્શાવે એવું નવમું કર્મ શોધી આપો. પાપની અને પુણ્યની પ્રકૃતિયો કહીને કહ્યું આ શિવાય એક પણ વધારે પ્રકૃતિ શોધી આપો. એમ કહેતાં કહેતાં અનુક્રમે વાત લીધી. પ્રથમ જીવના ભેદ કહી પૂછ્યું: એમાં કંઈ ન્યૂનાધિક કહેવા માગો છો? અજીવદ્રવ્યના ભેદ કહી પૂછ્યું: કંઈ વિશેષતા કહો છો? એમ નવતત્ત્વ સંબંધી વાતચિત થઈ ત્યારે તેઓએ થોડીવાર વિચાર કરીને કહ્યું: આ તો મહાવીરની કહેવાની અદ્ભુત ચમત્કૃતિ છે કે જીવનો એક નવો ભેદ મળતો નથી; તેમ પાપપુણ્યાદિકની એક પ્રકૃતિ વિશેષ મળતી નથી; અને નવમું કર્મ પણ મળતું નથી. આવાં આવાં તત્ત્વજ્ઞાન સિદ્ધાંતો જૈનમાં છે એ મારું લક્ષ નહોતું. આમાં આખી સૃષ્ટિનું [લોકાલોકનું] તત્ત્વજ્ઞાન કેટલેક અંશે આવી શકે ખરું.

શિક્ષાપાઠ ૮૭. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૬.—

એનો ઉત્તર આ ભણીથી એમ થયો કે હજુ આપ આટલું કહો છો તે પણ જૈનના તત્ત્વવિચારો આપના હૃદયે આવ્યા નથી ત્યાંસુધી; પરંતુ હું મધ્યસ્થતાથી સત્ય કહું છઉં કે એમાં જે વિશુદ્ધજ્ઞાન બતાવ્યું છે તે ક્યાંયે

નથી, અને સર્વે મતોએ જે જ્ઞાન બતાવ્યુ છે તે મહાવીરના તત્ત્વજ્ઞાનના એક ભાગમાં આવી જાય છે એનુ કથન સ્યાદ્વાદ છે, એકપક્ષી નથી

તમે એમ કહ્યુ કે કેટલેક અશે સૃષ્ટિનુ [લોકાલોકનુ] તત્ત્વજ્ઞાન એમા આવી શકે ખરુ, પરતુ એ મિશ્રવચન છે અમારી સમજાવવાની અલ્પજ્ઞતાથી એમ બને ખરુ, પરતુ એથી એ તત્ત્વોમા કઈ અપૂર્ણતા છે એમ તો નથી જ આ કઈ પક્ષપાતી કથન નથી વિચાર કરી આખી સૃષ્ટિ[લોકાલોક]માથી એ શિવ યનુ એક દશમુ તત્ત્વ શોધતા કોઈ કાળે તે મળનાર નથી એ સબધી પ્રસગોપાત આપણે જ્યારે વાતચિત અને મધ્યસ્થ ચર્ચા થાય ત્યારે નિ શકતા થાય

ઉત્તરમા તેઓએ કહ્યુ કે આ ઉપરથી મને એમ તો નિ શકતા છે કે જૈન અદ્ભુત દર્શન છે શ્રેણિપૂર્વક તમે મને કેટલાક નવતત્ત્વના ભાગ કહી બતાવ્યા એથી હુ એમ બેધડક કહી શકુ છઉ કે મહાવીર ગુપ્તભેદને પામેલા પુરુષ હતો [હતા] એમ સહજસાજ વાત કરીને 'ઉપ્પ'ેવા,' 'વિઘનેવા,' 'ધુવેવા,' એ લબ્ધિવાક્ય મને તેઓએ કહ્યુ તે કહી બતાવ્યા પછી તેઓએ એમ જણાવ્યુ કે આ શબ્દોના સામાન્ય અર્થમા તો કઈ ચમત્કૃતિ દેખાતી નથી ઉપજવુ, નાશ થવુ અને અચળતા, એમ એ ત્રણે શબ્દોનો અર્થ છે પરતુ શ્રીમાન્ ગણધરોએ તો એમ દર્શિત કર્યુ છે કે એ વચનો[નુ] ગુરુમુખથી શ્રવણ કરતા આગળના ભાવિક શિષ્યોને દ્વાદશાગીનુ આશયભરિત જ્ઞાન થતુ હતુ એ માટે મેં કઈક વિચારી પહોંચાડી જોયા છતા મને તો એમ લાગ્યુ કે એ બનવુ અસભવિત છે, કારણ અતિ અતિ સૂક્ષ્મ માનેલુ સિદ્ધાતિક જ્ઞાન એમા ક્યાથી સમાય? એ સબધી તમે કઈ લક્ષ પહોંચાડી શકશો?

શિક્ષાપાઠ ૮૮ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૭.—

ઉત્તરમા મેં કહ્યુ કે આ કાળમા ત્રણ મહાજ્ઞાન ભારતથી [1]"વ્યવચ્છેદ" છે, તેમ છતા હુ કઈ સર્વજ્ઞ કે મહાપ્રજ્ઞાવત નથી, છતા મારુ જેટલુ સામાન્ય લક્ષ પહોંચે તેટલુ પહોંચાડી કઈ સમાધાન કરી શકીશ, એમ મને સભવ રહે છે ત્યારે તેમણે કહ્યુ જો તેમ સભવ થતો હોય તો એ ત્રિપદી જીવપર 'ના' ને 'હા' વિચારે ઉતારો તે એમ કે જીવ શુ ઉત્પત્તિરૂપ છે? તો કે ના જીવ શુ વિપ્રતારૂપ છે? તો કે ના જીવ શુ ધ્રુવતારૂપ છે? તો કે ના

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦—૧ 'પરમ્પરામ્નાયથી તે જ્ઞાનો જોવામા આવતા નથી'

આમ એક વખત ઉતારો અને બીજી વખત જીવ શું ઉત્પત્તિરૂપ છે? તો કે હા જીવ શુ વિઘ્નતારૂપ છે? તો કે હા જીવ શુ ધ્રુવરૂપે છે? તો કે હા. આમ ઉતારો આ વિચારો આખા મડળે એકત્ર કરી યોજ્યા છે એ જો યથાર્થ કહી ન શકાય તો અનેક પ્રકારથી દૂષણ આવી શકે. વિઘ્નરૂપે હોય એ વસ્તુ ધ્રુવરૂપે હોય નહીં, એ પહેલી શકા જો ઉત્પત્તિ, વિઘ્નતા અને ધ્રુવતા નથી તો જીવ ક્યાં પ્રમાણથી સિદ્ધ કરશો? એ બીજી શકા વિઘ્નતા અને ધ્રુવતાને પરસ્પર વિરોધાભાસ એ ત્રીજી શકા. જીવ કેવળ ધ્રુવ છે તો ઉત્પત્તિમા હા કહી એ અસત્ય અને ચોથો વિરોધ ઉત્પન્ન યુક્ત જીવનો ધ્રુવ ભાવ કહો તો ઉત્પન્ન કોણે કર્યો? એ પાચમો વિરોધ અનાદિપણુ જતુ રહે છે એ છટ્ટી શકા. કેવળ ધ્રુવ વિઘ્નરૂપે છે એમ કહો તો ચાર્વાકમિશ્ર વચન થયુ એ સાતમો દોષ ઉત્પત્તિ અને વિઘ્નરૂપ કહેશો તો કેવળ ચાર્વાકનો સિદ્ધાત એ આઠમો દોષ. ઉત્પત્તિની ના, વિઘ્નતાની ના અને ધ્રુવતાની ના કહી પાછી ત્રણેની હા કહી એના પુન રૂપે છ દોષ. એટલે સર્વાળે ચૌદ દોષ કેવળ ધ્રુવતા જતા તીર્થંકરના વચન ત્રુટી જાય એ પદરમો દોષ ઉત્પત્તિ ધ્રુવતા લેતા કર્ત્તાની સિદ્ધિ થતા સર્વજ્ઞ વચન ત્રુટી જાય એ સોળમો દોષ ઉત્પત્તિ વિઘ્નરૂપે પાપપુણ્યાદિકનો અભાવ એટલે ધર્માધર્મ સઘળુ ગયુ એ સત્તરમો દોષ ઉત્પત્તિ વિઘ્ન અને સામાન્ય સ્થિતિથી (કેવળ અચળ નહીં) ત્રિગુણાત્મક માયા સિદ્ધ થાય છે એ અઢારમો દોષ.

શિક્ષાપાઠ ૮૯. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૮.—

એટલા દોષ એ કથનો સિદ્ધ ન થતા આવે છે એક જૈનમુનિએ મને અને મારા મિત્રમડળને એમ કહ્યુ હતુ કે જૈનસપ્તભગી નય અપૂર્વ છે, અને એથી સર્વ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે નાસ્તિ, અસ્તિના એમા અગમ્યભેદ રહ્યા છે આ કથન સાભળી અમે બધા ઘેર આવ્યા પછી યોજના કરતા કરતા આ લબ્ધિવાક્યની જીવપર યોજના કરી હુ ધારુ છઉં કે એવા નાસ્તિ અસ્તિના બન્નેભાવ જીવપર નહી ઉતરી શકે લબ્ધિવાક્યો પણ ક્લેશરૂપ થઈ પડશે યદિ એ ભણી મારી કઈ તિરસ્કારની દૃષ્ટિ નથી [આના ઉત્તરમા અમે કહ્યુ કે] આપે જે નાસ્તિ અને અસ્તિ નય જીવપર ઉતારવા ધાર્યો તે સનિક્ષેપ શૈલીથી નથી, એટલે વખતે એમાથી એકાંતિક પક્ષ લઈ જવાય, તેમ વળી હુ કઈ સ્યાદ્વાદ શૈલીનો યથાર્થ જાણનાર નથી મદમતિથી લેશ

ભાગ જાણું છઉં. નાસ્તિ અસ્તિ નય પણ આપે શૈલીપૂર્વક ઉતાર્યો નથી એટલે હું તર્કથી જે ઉત્તર દઈ શકું તે આપ સાંભળો.

ઉત્પત્તિમાં 'ના' એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'જીવ અનાદિ અનંત છે.' વિપ્રતામાં 'ના' એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'એનો કોઈ કાળે નાશ નથી.'

ધ્રુવતામાં 'ના' એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'એક દેહમાં તે સદૈવને માટે રહેનાર નથી.'

શિક્ષાપાઠ ૯૦. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૯.—

ઉત્પત્તિમાં 'હા' એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'જીવનો મોક્ષ થયા [થતા] સુધી એક દેહમાંથી ચ્યવન પામી તે બીજા દેહમાં ઉપજે છે.'

વિપ્રતામાં 'હા' એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'તે જે દેહમાંથી આવ્યો ત્યાંથી વિપ્ર પામ્યો; વા ક્ષણ ક્ષણ પ્રતિ એની આત્મિક રિદ્ધિ [ઋદ્ધિ] વિષયાદિક મરણવડે રુંધાઈ રહી છે, એ રૂપે વિપ્રતા યોજી શકાય છે.

ધ્રુવતામાં 'હા' એવી જે યોજના કહી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'દ્રવ્યે કરી જીવ કોઈ કાળે નાશરૂપ નથી, ત્રિકાળ સિદ્ધ છે.'

હવે એથી કરીને યોજેલા દોષ પણ હું ધારું છઉં કે ટળી જશે.

૧. જીવ વિપ્રરૂપે નથી માટે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ. એ પહેલો દોષ ટળ્યો.

૨. ઉત્પત્તિ, વિપ્રતા અને ધ્રુવતા એ ભિન્ન ભિન્ન ન્યાયે સિદ્ધ થઈ એટલે જીવનું સત્યત્વ સિદ્ધ થયું એ બીજો દોષ ગયો.

૩. જીવનાં સત્યસ્વરૂપે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ એટલે વિપ્રતા ગઈ. એ ત્રીજો દોષ ગયો.

૪. દ્રવ્ય ભાવે જીવની ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એ ચોથો દોષ ગયો.

૫. અનાદિ જીવ સિદ્ધ થયો એટલે ઉત્પત્તિ સંબંધીનો પાંચમો દોષ ગયો.

૬. ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એટલે કર્ત્તા સંબંધીનો છઠ્ઠો દોષ ગયો.

૭. ધ્રુવતા સાથે વિપ્રતા લેતાં અબાધ થયું એટલે ચાર્વાકમિશ્રવચનનો સાતમો દોષ ગયો.

૮. ઉત્પત્તિ અને વિપ્રતા પૃથક્ પૃથક્ દેહે સિદ્ધ થઈ માટે કેવળ ચાર્વાકસિદ્ધાંત એ નામનો આઠમો દોષ ગયો.

૯ થી ૧૪. શંકાનો પરસ્પરનો વિરોધાભાસ જતાં ચૌદસુધીના દોષ ગયા.

૧૫. અનાદિ અનંતતા સિદ્ધ થતાં સ્યાદ્વાદવચન સત્ય થયું એ પંદરમો દોષ ગયો.

૧૬. કર્ત્તા નથી એ સિદ્ધ થતાં જિનવચનની સત્યતા રહી એ સોળમો દોષ ગયો.

૧૭. ધર્માધર્મ, દેહાદિક પુનરાવર્ત્તન સિદ્ધ થતાં સત્તરમો દોષ ગયો.

૧૮. એ સર્વ વાત સિદ્ધ થતાં ત્રિગુણાત્મક માયા અસિદ્ધ થઈ એ અઢારમો દોષ ગયો.

શિક્ષાપાઠ ૯૧. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૦.—

આપની યોજેલી યોજના હું ધારું છઉં કે આથી સમાધાન પામી હશે. આ કંઈ યથાર્થ શૈલી ઉતારી નથી, તોપણ એમાં કંઈ પણ વિનોદ મળી શકે તેમ છે. એ ઉપર વિશેષ વિવેચનને માટે બહોળો વખત જોઈએ એટલે વધારે કહેતો નથી; પણ એક બે ટુંકી વાત આપને કહેવાની છે તે જો આ સમાધાન યોગ્ય થયું હોય તો કહું. પછી તેઓ તરફથી મનમાનતો ઉત્તર મળ્યો, અને એક બે વાત જે કહેવાની હોય તે સહર્ષ કહો એમ તેઓએ કહ્યું.

પછી મેં મારી વાત સજીવન કરી લબ્ધિ સંબંધી કહ્યું. આપ એ લબ્ધિ સંબંધી શંકા કરો કે એને ક્લેશરૂપ કહો તો એ વચનોને અન્યાય મળે છે. એમાં અતિ અતિ ઉજ્જ્વળ આત્મિકશક્તિ, ગુરુગમ્યતા અને વૈરાગ્ય જોઈએ છીએ. જ્યાંસુધી તેમ નથી ત્યાંસુધી લબ્ધિ વિષે શંકા રહે ખરી, પણ હું ધારું છઉં કે આ વેળા એ સંબંધી કહેલા બે બોલ નિરર્થક નહીં જાય. તે એ કે જેમ આ યોજના નાસ્તિ અસ્તિપર યોજી જોઈ, તેમ એમાં પણ બહુ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાના છે. દેહે દેહની પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પત્તિ, ચ્યવન, વિશ્રામ, ગર્ભાધાન, પર્યાપ્તિ, ઇંદ્રિય, સત્તા, જ્ઞાન, સંજ્ઞા, આયુષ્ય, વિષય ઇત્યાદિ અનેક કર્મપ્રકૃતિ પ્રત્યેક ભેદે લેતાં જે વિચારો એ લબ્ધિથી નીકળે તે અપૂર્વ છે. જ્યાંસુધી લક્ષ પહોંચે ત્યાંસુધી સઘળા વિચાર કરે છે. પરંતુ દ્રવ્યાર્થિક, ભાવાર્થિક નયે આખી સૃષ્ટિ [લોકાલોક] એ ત્રણ શબ્દોમાં રહી છે, તેનો વિચાર કોઈ જ કરે છે; તે સદ્‌ગુરુમુખની પવિત્ર લબ્ધિરૂપે જ્યારે આવે ત્યારે

દ્વાદશાંગી જ્ઞાન શામાટે ન થાય? જગત્ એમ કહેતાં જ જેમ મનુષ્ય એક ઘર, એક વાસ, એક ગામ, એક શહેર, એક દેશ, એક ખંડ, એક પૃથ્વી એ સઘળું મૂકી દઈ અસંખ્યાંત દ્વીપ સમુદ્રયુક્તાદિકથી ભરપૂર વસ્તુ એકદમ કેમ સમજી જાય છે? એનું કારણ માત્ર એટલું જ કે તે એ શબ્દની બહોળતાને સમજ્યું છે, કિંવા લક્ષની અમુક બહોળતાને સમજ્યું છે; જેથી જગત્ એમ કહેતાં એવડો મોટો મર્મ સમજી શકે છે; તેમજ ઋજુ અને સરળ સત્પાત્ર શિષ્યો નિર્ગ્રંથ ગુરુથી એ ત્રણ શબ્દોની ગમ્યતા લઈ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પામતા હતા. અને તે લબ્ધિ અલ્પજ્ઞતાથી વિવેકે જોતાં કલેશરૂપ પણ નથી.

શિક્ષાપાઠ ૯૨. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૧.—

એમજ નવતત્ત્વસંબંધી છે. જે મધ્યવયના ક્ષત્રિયપુત્રે જગત્ અનાદિ છે, એમ બેધડક કહી કર્ત્તાને ઉડાડ્યો હશે, તે પુરુષે શું કંઈ સર્વજ્ઞતાના ગુપ્ત ભેદ વિના કર્યું હશે? તેમ એની નિર્દોષતા વિષે જ્યારે આપ વાંચશો ત્યારે નિશ્ચય એવો વિચાર કરશો કે એ પરમેશ્વર હતા. કર્ત્તા ન હોતો અને જગત્ અનાદિ હતું તો તેમ કહ્યું. એના અપક્ષપાતી અને કેવળ તત્ત્વમય વિચારો આપે અવશ્ય વિશોધવા યોગ્ય છે. જૈન દર્શનના અવર્ણવાદીઓ માત્ર જૈનને નથી જાણતા એટલે અન્યાય આપે છે, તે હું ધારું છું કે મમત્વથી અધોગતિ સેવશે.

આ પછી કેટલીક વાતચિત થઈ. પ્રસંગોપાત એ તત્ત્વ વિચારવાનું વચન લઈને સહર્ષ હું ત્યાંથી ઊઠ્યો હતો.

તત્ત્વાવબોધના સબંધમા આ કથન કહેવાયું, અનંત ભેદથી ભરેલા એ તત્ત્વ વિચારો જેટલા કાળભેદથી જેટલા જ્ઞેય થાય તેટલા જ્ઞેય કરવા, ગ્રાહ્યરૂપ થાય તેટલા ગ્રહવા; અને ત્યાગરૂપ દેખાય તેટલા ત્યાગવા.

એ તત્ત્વોને જે યથાર્થ જાણે છે, તે અનંત ચતુષ્ટયથી વિરાજમાન થાય છે એ હું સત્યતાથી કહું છું. એ નવતત્ત્વનાં નામ મુકવામાં પણ અરધું સૂચવન મોક્ષની નિકટતાનું જણાય છે।

શિક્ષાપાઠ ૯૩. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૨.—

એ તો તમારા લક્ષમાં છે કે જીવ, અજીવ એ અનુક્રમથી છેવટે મોક્ષ નામ આવે છે. હવે તે એક પછી એક મુકી જઈએ તો જીવ અને મોક્ષને અનુક્રમે આદ્યંત રહેલું પડશે.

૮. ઉત્પત્તિ અને વિનાશતા પૃથક્ પૃથક્ દેહે સિદ્ધ થઈ માટે કેવળ ચાર્વાકસિદ્ધાંત એ નામનો આઠમો દોષ ગયો.

૯ થી ૧૪. શંકાનો પરસ્પરનો વિરોધાભાસ જતાં ચૌદસુધીના દોષ ગયા.

૧૫. અનાદિ અનંતતા સિદ્ધ થતાં સ્યાદ્વાદવચન સત્ય થયું એ પંદરમો દોષ ગયો.

૧૬. કર્ત્તા નથી એ સિદ્ધ થતાં જિનવચનની સત્યતા રહી એ સોળમો દોષ ગયો.

૧૭. ધર્માધર્મ, દેહાદિક પુનરાવર્ત્તન સિદ્ધ થતાં સત્તરમો દોષ ગયો.

૧૮. એ સર્વ વાત સિદ્ધ થતાં ત્રિગુણાત્મક માયા અસિદ્ધ થઈ એ અઢારમો દોષ ગયો.

શિક્ષાપાઠ ૯૧. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૦.—

આપની યોજેલી યોજના હું ધારું છઉં કે આથી સમાધાન પામી હશે. આ કંઈ યથાર્થ શૈલી ઉતારી નથી, તોપણ એમાં કંઈ પણ વિનોદ મળી શકે તેમ છે. એ ઉપર વિશેષ વિવેચનને માટે બહોળો વખત જોઈએ એટલે વધારે કહેતો નથી; પણ એક બે ટુંકી વાત આપને કહેવાની છે તે જો આ સમાધાન યોગ્ય થયું હોય તો કહું. પછી તેઓ તરફથી મનમાનતો ઉત્તર મળ્યો, અને એક બે વાત જે કહેવાની હોય તે સહર્ષ કહો એમ તેઓએ કહ્યું.

પછી મેં મારી વાત સજીવન કરી લબ્ધિ સંબંધી કહ્યું. આપ એ લબ્ધિ સંબંધી શંકા કરો કે એને ક્લેશરૂપ કહો તો એ વચનોને અન્યાય મળે છે. એમાં અતિ અતિ ઉજ્જવળ આત્મિકશક્તિ, ગુરુગમ્યતા અને વૈરાગ્ય જોઈએ છીએ જ્યાંસુધી તેમ નથી ત્યાંસુધી લબ્ધિ વિષે શંકા રહે ખરી, પણ હું ધારું છઉં કે આ વેળા એ સબંધી કહેલા બે બોલ નિરર્થક નહીં જાય. તે એ કે જેમ આ યોજના નાસ્તિ અસ્તિપર યોજી જોઈ, તેમ એમાં પણ બહુ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાના છે. દેહે દેહની પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પત્તિ, ચ્યવન, વિશ્રામ, ગર્ભાધાન, પર્યાપ્તિ, ઇંદ્રિય, સત્તા, જ્ઞાન, સંજ્ઞા, આયુષ્ય, વિષય ઇત્યાદિ અનેક કર્મપ્રકૃતિ પ્રત્યેક ભેદે લેતાં જે વિચારો એ લબ્ધિથી નીકળે તે અપૂર્વ છે. જ્યાંસુધી લક્ષ પહોંચે ત્યાંસુધી સઘળા વિચાર કરે છે. પરંતુ દ્રવ્યાર્થિક, ભાવાર્થિક નયે આખી સૃષ્ટિ [લોકાલોક] એ ત્રણ શબ્દોમાં રહી છે, તેનો વિચાર કોઈ જ કરે છે, તે સદ્ગુરુમુખની પવિત્ર લબ્ધિરૂપે જ્યારે આવે ત્યારે

દ્વાદશાગી જ્ઞાન શામાટે ન થાય? જગત્ એમ કહેતા જ જેમ મનુષ્ય એક ઘર, એક વાસ, એક ગામ, એક શહેર, એક દેશ, એક ખડ, એક પૃથ્વી એ સઘળુ મૂકી દઈ અસખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રયુક્તાદિકથી ભરપૂર વસ્તુ એકદમ કેમ સમજી જાય છે? એનુ કારણ માત્ર એટલુ જ કે તે એ શબ્દની બહોળ તાને સમજ્યુ છે, કિંવા લક્ષની અમુક બહોળતાને સમજ્યુ છે, જેથી જગત્ એમ કહેતા એવડો મોટો મર્મ સમજી શકે છે, તેમજ ઋજુ અને સરળ સત્પાત્ર શિષ્યો નિર્ગ્રંથ ગુરુથી એ ત્રણ શબ્દોની ગમ્યતા લઈ દ્વાદશાગી જ્ઞાન પામતા હતા અને તે લબ્ધિ અલ્પજ્ઞતાથી વિવેકે જોતા ક્લેશરૂપ પણ નથી

શિક્ષાપાઠ ૯૨. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૧.—

એમજ નવતત્ત્વસબંધી છે જે મધ્યવયના ક્ષત્રિયપુત્રે જગત્ અનાદિ છે, એમ બેધડક કહી કર્ત્તાને ઉડાડ્યો હશે, તે પુરુષે શુ કઈ સર્વજ્ઞતાના ગુપ્ત ભેદ વિના કર્યું હશે? તેમ એની નિર્દોષતા વિષે જ્યારે આપ વાચશો ત્યારે નિશ્ચય એવો વિચાર કરશો કે એ પરમેશ્વર હતા કર્ત્તા ન હોતો અને જગત્ અનાદિ હતું તો તેમ કહ્યુ એના અપક્ષપાતી અને કેવળ તત્ત્વમય વિચારો આપે અવશ્ય વિશોધવા યોગ્ય છે જૈન દર્શનના અવર્ણવાદીઓ માત્ર જૈનને નથી જાણતા એટલે અ યાય આપે છે, તે હું ધારુ છુ કે મમત્વથી અધોગતિ સેવશે

આ પછી કેટલીક વાતચિત થઈ પ્રસગોપાત એ તત્ત્વ વિચારવાનુ વચન લઈને સહર્ષ હું ત્યાથી ઊઠ્યો હતો

તત્ત્વાવબોધના સબધમા આ કથન કહેવાયુ, અનત ભેદથી ભરેલા એ તત્ત્વ વિચારો જેટલા કાળભેદથી જેટલા જ્ઞેય થાય તેટલા જ્ઞેય કરવા, ગ્રાહ્ય રૂપ થાય તેટલા ગ્રહવા, અને ત્યાગરૂપ દેખાય તેટલા ત્યાગવા

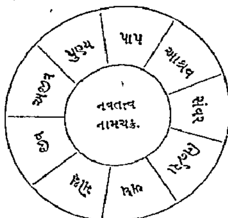
એ તત્ત્વોને જે યથાર્થ જાણે છે, તે અનંત ચતુષ્ટયથી વિરાજમાન થાય છે એ હું સત્યતાથી કહૂ છુ એ નવતત્ત્વના નામ મુકવામા પણ અરઘુ સૂચવન મોક્ષની નિકટતાનુ જણાય છે।

શિક્ષાપાઠ ૯૩. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૨.—

એ તો તમારા લક્ષમા છે કે જીવ, અજીવ એ અનુક્રમથી છેવટે મોક્ષ નામ આવે છે હવે તે એક પછી એક મુકી જઈએ તો જીવ અને મોક્ષને અનુક્રમે આદ્યઅત રહેવુ પડશે

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ.

મેં આગળ કહ્યું હતું કે એ નામ મુકવામાં જીવ અને મોક્ષને નિકટતા છે. છતાં આ નિકટતા તો ન થઈ પણ જીવ પરંતુ અજીવને નિકટતા થઈ. એમ નથી. અજ્ઞાનવડે તો એ બન્નેને જ નિકટતા રહી છે. જ્ઞાનવડે જીવ અને મોક્ષને નિકટતા રહી છે જેમકે:—

હવે જુઓ એ બન્નેને કંઈ નિકટતા આવી છે? હા. કહેલી નિકટતા આવી ગઈ છે. પણ એ નિકટતા તો દ્રવ્યરૂપ છે. જ્યારે ભાવે નિકટતા આવે ત્યારે સર્વ સિદ્ધિ થાય, એ નિકટતાનું સાધન સત્પરમાત્મતત્ત્વ, સદ્ગુરુતત્ત્વ અને સદ્ધર્મતત્ત્વ છે. કેવળ એક જ રૂપ થવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે.

એ ચક્રથી એવી પણ આશંકા થાય કે જ્યારે બન્ને નિકટ છે ત્યારે શું બાકીનાં ત્યાગવાં? ઉત્તરમાં એમ કહું છું કે જો સર્વ ત્યાગી શકતા હો તો ત્યાગી દ્યો, એટલે મોક્ષરૂપ જ થશો. નહીંતો હેય, જ્ઞેય, ઉપાદેયનો બોધ લ્યો, એટલે આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે.

શિક્ષાપાઠ. ૯૪. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૩.—

જે જે હું કહી ગયો તે તે કંઈ કેવળ જૈનકુળથી જન્મ પામેલાં પુરુષને માટે નથી, પરંતુ સર્વને માટે છે; તેમ આ પણ નિઃશંક માનજો કે હું જે કહું છઉં તે અપક્ષપાતે અને પરમાર્થ બુદ્ધિથી કહું છઉં.

તમને જે ધર્મતત્ત્વ કહેવાનું છે, તે પક્ષપાત કે સ્વાર્થબુદ્ધિથી કહેવાનું મને કંઈ પ્રયોજન નથી; પક્ષપાત કે સ્વાર્થથી હું તમને અધર્મતત્ત્વ બોધી

અધોગતિને શામાટે સાધું ? વારંવાર હું તમને નિર્ગ્રંથનાં વચનામૃતો માટે કહું છઉં, તેનું કારણ તે વચનામૃતો તત્ત્વમાં પરિપૂર્ણ રૂપ તે છે. જિનેશ્વરોને એવું કોઈપિણ કારણ ન હોતું કે જે નિમિત્તે તેઓ મૃષા કે પક્ષપાતી બોધે; તેમ એઓ અજ્ઞાની ન હતા, કે એથી મૃષા બોધાઈ જવાય. આશંકા કરશો કે એ અજ્ઞાની નહોતા એ શા ઉપરથી જણાય ? તો તેના ઉત્તરમાં એઓના પવિત્ર સિદ્ધાંતોના રહસ્યને મનન કરવાનું કહું છઉં; અને એમ જે કરશે તે તો પુનઃ આશંકા લેશ પણ નહીં કરે. જૈનમતપ્રવર્ત્તકોએ મને કંઈ ભૂરશી દક્ષણા આપી નથી; તેમ એ મારા કંઈ કુટુંબ પરિવારી પણ નથી કે એ માટે પક્ષપાતે હું કંઈપિણ તમને કહું. તેમજ અન્યમતપ્રવર્ત્તકોને મારે કંઈ વૈરબુદ્ધિ નથી કે મિથ્યા એનું ખંડન કરું. બન્નેમાં હું તો મંદમતિ મધ્યસ્થરૂપ છઉં. બહુ બહુ મનનથી અને મારી મતિ જ્યાંસુધી પહોંચી ત્યાંસુધીના વિચારથી હું વિનયથી એમ કહું છઉં, કે પ્રિય ભવ્યો ! જૈન જેવું એકે પૂર્ણ અને પવિત્રદર્શન નથી; વીતરાગ જેવો એકે દેવ નથી, તરીને અનંત દુઃખથી પાર પામવું હોય તો એ સર્વજ્ઞ દર્શનરૂપ કલ્પવૃક્ષને સેવો.

શિક્ષાપાઠ ૯૫. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૪.—

જૈન એ એટલી બધી સૂક્ષ્મ વિચાર સંકળનાથી ભરેલું દર્શન છે કે જેમાં પ્રવેશ કરતાં પણ બહુ વખત જોઈએ. ઉપર ઉપરથી કે કોઈ પ્રતિપક્ષીના કહેવાથી અમુક વસ્તુસંબંધી અભિપ્રાય બાંધવો કે આપવો એ વિવેકીનું કર્ત્તવ્ય નથી. એક તળાવ સંપૂર્ણ ભર્યું હોય, તેનું જળ ઉપરથી સમાન લાગે છે; પણ જેમ જેમ આગળ ચાલીએ છીએ તેમ તેમ વધારે વધારે ઉંડાપણું આવતું જાય છે; છતાં ઉપરતો જળ સપાટ જ રહે છે; તેમ જગતના સઘળા ધર્મમતો એક તળાવરૂપ છે, તેને ઉપરથી સામાન્ય સપાટી જોઈને સરખા કહી દેવા એ ઉચિત નથી. એમ કહેનારા તત્ત્વને પામેલા પણ નથી. જૈનના અકેકા પવિત્ર સિદ્ધાંતપર વિચાર કરતાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય, તોપણ પાર પામીએ નહીં તેમ રહ્યું છે. બાકીના સઘળા ધર્મમતોના વિચાર જિનપ્રણીત વચનામૃતસિંધુ આગળ એક બિંદુરૂપ પણ નથી. જૈન જેણે જાણ્યો, અને સેવ્યો તે કેવળ નિરાગી અને સર્વજ્ઞ થઈ જાય છે. એના પ્રવર્ત્તકો કેવા પવિત્ર પુરુષો હતા ! એના સિદ્ધાંતો કેવા અખંડ સંપૂર્ણ અને દયામય છે ! એમાં દૂષણ કાંઈ જ નથી. કેવળ નિર્દોષ તો માત્ર જેનું દર્શન છે એવો એકે પાર-

માર્થિક વિષય નથી કે જે જૈનમાં નહીં હોય અને એવું એકે તત્ત્વ નથી કે જે જૈનમાં નથી. એક વિષયને અનંત ભેદે પરિપૂર્ણ કહેનાર તે જૈનદર્શન છે. પ્રયોજનભૂતતત્ત્વ એના જેવું ક્યાંય નથી. એક દેહમાં બે આત્મા નથી; તેમ આખી સૃષ્ટિમાં બે જૈન એટલે જૈનની તુલ્ય એકે દર્શન નથી. આમ કહેવાનું કારણ શું? તો માત્ર તેની પરિપૂર્ણતા, નિરાગીતા, સત્યતા અને જગત્‌હિતસ્વિતા.

શિક્ષાપાઠ ૯૬. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૫.—

ન્યાયપૂર્વક આટલું મારે પણ માન્ય રાખવું જોઈએ કે જ્યારે એક દર્શનને પરિપૂર્ણ કહી વાત સિદ્ધ કરવી હોય ત્યારે પ્રતિપક્ષની મધ્યસ્થબુદ્ધિથી અપૂર્ણતા દર્શાવવી જોઈએ. અને એ બે વાતપર વિવેચન કરવા જેટલી અહીં જગ્યો નથી; તોપણ થોડું થોડું કહેતો આવ્યો છઉં. મુખ્યત્વે જે વાત છે તે આ છે કે એ મારી વાત જેને રુચિકર થતી ન હોય કે અસંભવિત લાગતી હોય તેણે જૈનતત્ત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો અને અન્યતત્ત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો મધ્યસ્થબુદ્ધિથી મનન કરી ન્યાયને કાંટે તોલન કરવું. એ ઉપરથી અવશ્ય એટલું મહાવાક્ય નીકળશે, કે જે આગળ નગારાપર ડાંડી ઠોકીને કહેવાયું હતું તે ખરું હતું.

જગત્ ગાડરિયો પ્રવાહ છે. ધર્મના મતભેદ સંબંધીના શિક્ષાપાઠમાં દર્શિત કર્યા પ્રમાણે અનેક ધર્મમતની જાળ લાગી પડી છે. વિશુદ્ધાત્મા કોઈકિ જ થાય છે. વિવેકથી તત્ત્વને કોઈકિ જ શોધે છે. એટલે મને કંઈ વિશેષ ખેદ નથી કે જૈનતત્ત્વને અન્ય દર્શનિયો શા માટે જાણતા નથી? એ (ખેદ કે) આશંકા જ કરવા રૂપ નથી.

છતાં મને બહુ આશ્ચર્ય લાગે છે કે કેવળ શુદ્ધ પરમાત્મતત્ત્વને પામેલા, સકળદૂષણરહિત, મૃષા કહેવાનું જેને કંઈ નિમિત્ત નથી એવા પુરુષનાં કહેલાં પવિત્રદર્શનને પોતે તો જાણ્યું નહીં, પોતાના આત્માનું હિત તો કર્યું નહીં, પણ અવિવેકથી મતભેદમાં આવી જઈ કેવળ નિર્દોષ અને પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક શા માટે કહ્યું હશે? યદિ હું સમજું છઉં કે એ કહેનારા એનાં તત્ત્વને જાણતા ન હોતા. વળી એના તત્ત્વને જાણવાથી પોતાની શ્રદ્ધા ફરશે, ત્યારે લોકો પછી પોતાના આગળ કહેલા મતને ગાંઠશે નહીં. જે લૌકિક મતમાં પોતાની આજીવિકા રહી છે, એવા વેદોની મહત્તા ઘટાડવાથી પોતાની મહત્તા

ઘટશે; પોતાનું મિથ્યા સ્થાપિત કરેલું પરમેશ્વરપદ ચાલશે નહીં. એથી જૈનતત્ત્વમાં પ્રવેશ કરવાની રુચિને મૂળથી બંધ કરવા લોકોને એવી ભ્રમભુરકી આપી કે જૈન નાસ્તિક છે. લોકો તો બિચારા ગભરુગાડર છે; એટલે પછી વિચાર પણ ક્યાંથી કરે? એ કહેવું કેટલું અનર્થકારક અને મૃષા છે તે જેણે વીતરાગપ્રણીત સિદ્ધાંતો વિવેકથી જાણ્યા છે, તે જાણે. મારું કહેવું મંદબુદ્ધિઓ વખતે પક્ષપાતમાં લઈ જાય.

શિક્ષાપાઠ ૯૭. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૬.—

પવિત્ર જૈન દર્શનને નાસ્તિક કહેવરાવવામાં તેઓ એક દલીલથી મિથ્યા ફાવવા ઇચ્છે છે, કે જૈનદર્શન આ જગતના કર્તા પરમેશ્વરને માનતું નથી; અને જે પરમેશ્વરને નથી માનતા તે તો નાસ્તિક જ છે. આ વાત ભદ્રિકજનોને શીઘ્ર ચોંટી રહે છે. કારણ તેઓમાં યથાર્થ વિચાર કરવાની પ્રેરણા નથી. પણ જો એ ઉપરથી એમ વિચારવામાં આવે કે જૈન જગતને ત્યારે અનાદિ અનંત કહે છે તે કયા ન્યાયથી કહે છે? જગતકર્ત્તા નથી એમ કહેવામાં એમનું નિમિત્ત શું છે? એમ એક પછી એક ભેદરૂપ વિચારથી તેઓ જૈનની પવિત્રતાપર આવી શકે. જગત્ રચવાની પરમેશ્વરને અવશ્ય શી હતી? રચ્યું તો સુખ દુઃખ મુકવાનું કારણ શું હતું? રચિને મોત શા માટે મુક્યું? એ લીલા બતાવવી કોને હતી? રચ્યું તો ક્યાં કર્મથી રચ્યું? તે પહેલાં રચવાની ઇચ્છા કાં નહોતી? ઇશ્વર કોણ? જગતના પદાર્થ કોણ? અને ઇચ્છા કોણ? રચ્યું તો જગત્માં એક જ ધર્મનું પ્રવર્ત્તન રાખવું હતું; આમ ભ્રમણામાં નાખવાની અવશ્ય શી હતી? કદાપિ એ બધું માનો કે એ બિચારાની ભૂલ થઈ! હશે! ક્ષમા કરીએ પણ એવું દોઢ ડહાપણ ક્યાંથી સૂઝ્યું કે એને જ મૂળથી ઉખેડનાર એવા મહાવીર જેવા પુરુષોને જન્મ આપે? એનાં કહેલાં દર્શનને જગત્માં વિદ્યમાનતા આપે? પોતાના પગપર હાથે કરીને કુહાડો મારવાની એને શું અવશ્ય હતી? એક તો જાણે એ પ્રકારે વિચાર અને બાકી બીજા પ્રકારે એ વિચાર કે જૈનદર્શનપ્રણીતકોને [પ્રવર્ત્તકોને] એનાથી કંઈ દ્વેષ હતો? એ જગતકર્ત્તા હોત તો એમ કહેવાથી એઓના લાભને કંઈ હાની પહોંચતી હતી? જગતકર્ત્તા નથી, જગત્ અનાદિ અનંત છે એમ કહેવામાં એમને કંઈ મહત્તા મળી જતી હતી? આવા અનેક

વિચારો વિચારતાં જણાઈ આવશે કે જેમ જગત્‌નું સ્વરૂપ હતું તેમજ તે પવિત્ર પુરુષોએ કહ્યું છે. એમાં ભિન્નભાવ કહેવા એમને પ્રયોજન ન હોતું. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુની રક્ષા જેણે પ્રણીત કરી છે, એક રજકણથી કરીને આખા જગત્‌ના વિચારો જેણે સર્વ ભેદે કહ્યા છે, તેવા પુરુષોનાં પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક કહેનારા કયિ ગતિને પામશે એ વિચારતાં દયા આવે છે!

શિક્ષાપાઠ ૯૮. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૭.—

જે ન્યાયથી જય મેળવી શકતો નથી તે પછી ગાળો ભાંડે છે. તેમ પવિત્ર જૈનના અખંડ તત્ત્વસિદ્ધાંતો શંકરાચાર્ય, દયાનંદ સંન્યાસી વગેરે જ્યારે તોડી ન શક્યા ત્યારે પછી 'જૈન નાસ્તિક હૈ, સો ચાર્વાકમેંસે ઉત્પન્ન હુઆ હૈ' [એમ કહેવા માંડ્યું] પણ એ સ્થળે કોઈ પ્રશ્ન કરે, કે મહારાજ! એ વિવેચન તમે પછી કરો. એવા શબ્દો કહેવામાં કંઈવખત, વિવેક કે જ્ઞાન જોઈતું નથી; પણ આનો ઉત્તર આપો કે જૈન વેદથી કયિ વસ્તુમાં ઉતરતો છે; એનું જ્ઞાન, એનો બોધ, એનું રહસ્ય, અને એનું સત્શીલ કેવું છે તે એકવાર કહો! આપના વેદવિચારો કયિ બાબતમાં જૈનથી ચઢે છે? આમ જ્યારે મર્મસ્થાનપર આવે ત્યારે મૌનતા શિવાય તેઓ પાસે બીજું કંઈ સાધન રહે નહીં. જે સત્પુરુષોનાં વચનામૃત અને યોગબળથી આ સૃષ્ટિમાં [જગતમાં] સત્ય, દયા, તત્ત્વજ્ઞાન અને મહાશીલ ઉદય પામે છે, તે પુરુષો કરતાં જે પુરુષો શૃંગારમાં રાચ્યા પડ્યા છે, સામાન્ય તત્ત્વજ્ઞાનને પણ નથી જાણતા, જેનો આચાર પણ પૂર્ણ નથી, તેને ચઢતા કહેવા–પરમેશ્વરને નામે સ્થાપવા અને સત્યસ્વરૂપની અવર્ણ ભાષા બોલવી, પરમાત્મસ્વરૂપ પામેલાને નાસ્તિક કહેવા, એ એમની કેટલી બધી કર્મની બહોળતાનું સૂચવન કરે છે! પરંતુ જગત્ મોહાંધ છે, મતભેદ છે ત્યાં અંધારું છે; મમત્વ કે રાગ છે ત્યાં સત્યતત્ત્વ નથી એ વાત આપણે શામાટે ન વિચારવી!

હું એક મુખ્ય વાત તમને કહું છઉં કે જે મમત્વરહિતની અને ન્યાયની છે, તે એ છે કે ગમે તે દર્શનને તમે માનો, ગમે તો પછી તમારી દૃષ્ટિમાં આવે તેમ જૈનને કહો, સર્વ દર્શનનાં શાસ્ત્રતત્ત્વને જુઓ, તેમ જૈનતત્ત્વને પણ જુઓ. સ્વતંત્ર આત્મિકશક્તિએ જે યોગ્ય લાગે તે અંગીકાર કરો. મારું કે બીજા ગમે તેનું ભલે એકદમ તમે માન્ય ન કરો પણ તત્ત્વને વિચારો.

શિક્ષાપાઠ ૯૯. સમાજની અગત્ય.—

આંગ્લભૌમિયો સંસારસંબંધી અનેક કળાકૌશલ્યમાં શાથી વિજય પામ્યા છે ? એ વિચાર કરતાં આપણને તત્કાલ જણાશે કે તેઓનો બહુ ઉત્સાહ અને એ ઉત્સાહમાં અનેકનું મળવું. કળાકૌશલ્યના એ ઉત્સાહી કામમાં એ અનેક પુરુષોની ઉભી થએલી સભા કે સમાજે પરિણામ શું મેળવ્યું ? તો ઉત્તરમાં એમ આવશે કે લક્ષ્મી, કીર્ત્તિ અને અધિકાર. એ એમનાં ઉદાહરણ ઉપરથી એ જાતિનાં કળાકૌશલ્યો શોધવાનો હું અહીં બોધ કરતો નથી; પરંતુ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું કહેલું ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રમાદ સ્થિતિમાં આવી પડ્યું છે, તેને પ્રકાશિત કરવા તથા પૂર્વાચાર્યોનાં ગુંથેલાં મહાન્ શાસ્ત્રો એકત્ર કરવા, પડેલા ગચ્છના મતમતાંતરને ટાળવા તેમજ ધર્મવિદ્યાને પ્રફુલ્લિત કરવા એક મહાન્ સમાજ સદાચરણી શ્રીમંત અને ધીમંત બન્નેએ મળીને સ્થાપન કરવાની અવશ્ય છે એમ દર્શાવું છઉં. પવિત્ર સ્યાદ્વાદમતનું ઢંકાયલું તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમાં આણવા જ્યાંસુધી પ્રયોજન નથી, ત્યાંસુધી શાસનની ઉન્નતિ પણ નથી. લક્ષ્મી, કીર્ત્તિ અને અધિકાર સંસારી કળાકૌશલ્યથી મળે છે, પરંતુ આ ધર્મકળાકૌશલ્યથી તો સર્વ સિદ્ધિ સાંપડશે. મહાન્ સમાજના અંતર્ગત ઉપસમાજ સ્થાપવા. મતમતાંતર તજી, વાડામાં બેસી રહેવા કરતાં એમ કરવું ઉચિત છે. હું ઇચ્છું છઉં કે તે કૃતની સિદ્ધિ થઈ જૈનાંતર્ગચ્છ મતભેદ ટળો, સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્યમંડળનું લક્ષ આવો; અને મમત્વ જાઓ !

શિક્ષાપાઠ ૧૦૦. મનોનિગ્રહનાં વિઘ્ન.—

વારંવાર જે બોધ કરવામાં આવ્યો છે તેમાંથી મુખ્ય તાત્પર્ય નીકળે તે એ છે કે આત્માને તારો અને તારવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરો તથા સત્શીલને સેવો. એ પ્રાપ્ત કરવા જે જે માર્ગ દર્શાવ્યા તે તે માર્ગ મનોનિગ્રહતાને આધિન છે. મનોનિગ્રહતા થવા લક્ષની બહોળતા કરવી યથોચિત છે. એ બહોળતામાં વિઘ્નરૂપ નીચેના દોષ છે.

૧. આળસ.	૪. ઉન્માદ પ્રકૃતિ.
૨. અનિયમિત ઊંઘ.	૫. માયાપ્રપંચ.
૩. વિશેષ આહાર.	૬. અનિયમિત કામ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૩. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૨.—

પ્ર૦—એ કર્મો ટળવાથી આત્મા ક્યાં જાય છે?

ઉ૦—અનંત અને શાશ્વત મોક્ષમાં.

પ્ર૦—આ આત્માનો મોક્ષ કોઈવાર થયો છે!

ઉ૦—ના.

પ્ર૦—કારણ?

ઉ૦—મોક્ષ થયેલો આત્મા કર્મમલરહિત છે. એથી પુનર્જન્મ એને નથી.

પ્ર૦—કેવલીના લક્ષણ શું?

ઉ૦—ચાર ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય અને ચાર કર્મને પાતળા પાડી જે પુરુષ ત્રયોદશ ગુણસ્થાનકવર્ત્તી વિહાર કરે છે.

પ્ર૦—ગુણસ્થાનક કેટલાં?

ઉ૦—ચૌદ.

પ્ર૦—તેનાં નામ કહો?

ઉ૦—૧. મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક ૨. સાસ્વાદનગુણસ્થાનક. ૩. મિશ્રગુણસ્થાનક ૪. અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિગુણસ્થાનક. ૫ દેશવિરતિગુણસ્થાનક. ૬. પ્રમત્તસંયતગુણસ્થાનક. ૭. અપ્રમત્તસંયતગુણસ્થાનક. ૮. અપૂર્વકરણગુણસ્થાનક. ૯. અનિવૃત્તિબાદરગુણસ્થાનક. ૧૦ સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનક. ૧૧. ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનક ૧૨. ક્ષીણમોહગુણસ્થાનક. ૧૩. સયોગીકેવળીગુણસ્થાનક. ૧૪. અયોગીકેવળીગુણસ્થાનક.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૪. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૩.—

પ્ર૦—કેવલી અને તીર્થંકર એ બન્નેમાં ફેર શો?

ઉ૦—કેવલી અને તીર્થંકર શક્તિમાં સમાન છે; પરંતુ તીર્થંકરે પૂર્વે તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જ્યું છે; તેથી વિશેષમાં બાર ગુણ અને અનેક અતિશય પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્ર૦—તીર્થંકર પર્યટણ કરીને શામાટે ઉપદેશ આપે છે? એ તો નિરાગી છે.

ઉ૦—તીર્થંકર નામકર્મ જે પૂર્વે બાંધ્યું છે તે વેદવા માટે તેઓને અવશ્ય તેમ કરવું પડે છે.

પ્ર૦—હમણાં પ્રવર્ત્તે છે તે શાસન કોનું છે?

ઉ૦—શ્રમણ ભગવન્ મહાવીરનું.

પ્ર૦—મહાવીર પહેલાં જૈનદર્શન હતું?

ઉ૦—હા.

પ્ર૦—તે કોણે ઉત્પન્ન કર્યું હતું?

ઉ૦—તે પહેલાંના તીર્થંકરોએ.

પ્ર૦—તેઓના અને મહાવીરના ઉપદેશમાં કંઈ ભિન્નતા ખરી કે?

ઉ૦—તત્ત્વસ્વરૂપે એક જ. પાત્રને લઈને ઉપદેશ હોવાથી અને કંઇક કાળભેદ હોવાથી સામાન્ય મનુષ્યને ભિન્નતા લાગે ખરી; પરંતુ ન્યાયથી જોતાં એ ભિન્નતા નથી.

પ્ર૦—એઓનો મુખ્ય ઉપદેશ શું છે?

ઉ૦—આત્માને તારો; આત્માની અનંતશક્તિયોનો પ્રકાશ કરો; એને કર્મરૂપ અનંત દુઃખથી મુક્ત કરો.

પ્ર૦—એ માટે તેઓએ ક્યાં સાધનો દર્શાવ્યાં છે?

ઉ૦—વ્યવહારનયથી સત્દેવ, સત્ધર્મ, અને સત્ગુરુનું સ્વરૂપ જાણવું; સત્દેવના ગુણગ્રામ કરવા; ત્રિવિધે ધર્મ આચરવો અને નિર્ગ્રંથ ગુરુથી ધર્મની ગમ્યતા પામવી.

પ્ર૦—ત્રિવિધ ધર્મ કયો!

ઉ૦—સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ, સમ્યગ્દર્શનરૂપ અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૫. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૪.—

પ્ર૦—આવું જૈનદર્શન જ્યારે સર્વોત્તમ છે ત્યારે સર્વ આત્માઓ એના બોધને કાં માનતા નથી?

ઉ૦—કર્મની બાહુલ્યતાથી, મિથ્યાત્વનાં જામેલાં દળિયાથી અને સત્સમાગમના અભાવથી.

પ્ર૦—જૈનના મુનિયોના મુખ્ય આચારરૂપ શું છે?

ઉ૦—પાંચ મહાવ્રત, દશવિધિ યતિધર્મ, સપ્તદશવિધિસંયમ, દશવિધિ વૈયાવૃત્ત્ય [વૈયાવચ્ચ], નવવિધિ બ્રહ્મચર્ય, દ્વાદશ પ્રકારનો તપ ક્રોધાદિક

૭. અકરૂણીયવિશ્વાસ.	૧૩. અનિયોગ.
૮. માન.	૧૪. પારકું અનિષ્ટ ઇચ્છવું.
૯. મર્યાદાઉપરાંત કામ.	૧૫. કારણવિનાનું રળવું.
૧૦. આપવડાઈ.	૧૬. ઝાઝાનો સ્નેહ.
૧૧. તુચ્છવસ્તુથી આનંદ.	૧૭. અયોગ્યસ્થળે જવું.
૧૨. રસગારવલુબ્ધતા.	૧૮. એકે ઉત્તમ નિયમ સાધ્ય ન કરવો.

અષ્ટાદશ પાપસ્થાનક ત્યાંસુધી ક્ષય થવાનાં નથી કે જ્યાંસુધી આ અષ્ટાદશ વિઘ્નથી મનનો સંબંધ છે. આ અષ્ટાદશ દોષ જવાથી મનોનિગ્રહતા અને ધારેલી સિદ્ધિ થઈ શકે છે. એ વસ્તુ જ્યાંસુધી મનથી નિકટતા ધરાવે છે ત્યાંસુધી તે મનુષ્ય પણ આત્મસાર્થક કરવાનો નથી. અતિ ભોગને સ્થળે સામાન્ય ભોગ નહીં, પણ કેવળ ભોગત્યાગવ્રત જેણે ધર્યું છે, તેમજ એ એકે દોષનું મૂળ જેનાં હૃદયમાં નથી તે સત્પુરુષ મહદ્ભાગી છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૧. સ્મૃતિમાં રાખવાયોગ્ય મહાવાક્યો.—

૧. એક ભેદે નિયમ એ જ આ જગતનો પ્રવર્ત્તક છે.

૨. જે મનુષ્ય સત્પુરુષોનાં ચરિત્ર રહસ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર થાય છે.

૩. ચંચળ ચિત્ત એ જ સર્વ વિષમ દુઃખનું મુળિયું છે.

૪. ઝાઝાનો મેળાપ અને થોડા સાથે અતિ સમાગમ એ બન્ને સમાન દુઃખદાયક છે.

૫. સમસ્વભાવિનું મળવું એને જ્ઞાનીઓ એકાંત કહે છે.

૬. ઇંદ્રિયો તમને જીતે અને સુખ માનો તે કરતાં તેને તમે જીતવામાં જ સુખ, આનંદ અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરશો.

૭. રાગવિના સંસાર નથી અને સંસારવિના રાગ નથી.

૮. યુવાવયનો સર્વસંગપરિત્યાગ પરમપદને આપે છે

૯. તે વસ્તુના વિચારમા પહોંચો કે જે વસ્તુ અતીંદ્રિય સ્વરૂપ છે.

૧૦. ગુણીના ગુણમાં અનુરક્ત થાઓ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૨. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૧.—

આજે તમને હું કેટલાંક પ્રશ્નો નિર્ગ્રંથપ્રવચનાનુસાર ઉત્તર આપવા માટે પૂછું છઉં.

પ્ર૦—કહો ધર્મની અગત્ય શી છે?

ઉ૦—અનાદિકાળથી આત્માની કર્મજાળ ટાળવા માટે.

પ્ર૦—જીવ પહેલો કે કર્મ?

ઉ૦—બન્ને અનાદિ છે જ. જીવ પેહેલો હોય તો એ વિમળ વસ્તુને મળ વળગવાનું કંઈ નિમિત્ત જોઈએ. કર્મ પહેલાં કહો તો જીવ વિના કર્મ કર્યાં કોણે? એ ન્યાયથી બન્ને અનાદિ છે જ.

પ્ર૦—જીવ રૂપી કે અરૂપી?

ઉ૦—રૂપી પણ ખરો; અને અરૂપી પણ ખરો.

પ્ર૦—રૂપી ક્યા ન્યાયથી અને અરૂપી ક્યા ન્યાયથી તે કહો.

ઉ૦—દેહ નિમિત્તે રૂપી અને સ્વસ્વરૂપે અરૂપી.

પ્ર૦—દેહ નિમિત્ત શાથી છે?

ઉ૦—સ્વકર્મના વિપાકથી.

પ્ર૦—કર્મની મુખ્ય પ્રકૃતિયો કેટલી છે?

ઉ૦—આઠ.

પ્ર૦—કયિ કયિ?

ઉ૦—[1]'જ્ઞાનાવરણી, દર્શનાવરણી, વેદનીય, મોહિની,' નામ, ગોત્ર, આયુષ્ય અને અંતરાય.

પ્ર૦—એ આઠે કર્મની સામાન્ય સમજ કહો.

ઉ૦—જ્ઞાનાવરણીય એટલે આત્માની જ્ઞાન સબંધીની જે અનંતશક્તિ છે તેને આચ્છાદન થઈ જવું. દર્શનાવરણીય એટલે આત્માની જે અનંત દર્શનશક્તિ છે તેને આચ્છાદન થઈ જવુ. વેદનીય એટલે દેહનિમિત્તે શાતા, અશાતા બે પ્રકારનાં વેદનીય કર્મથી અવ્યાબાધ સુખરૂપ આત્માની શક્તિ રોકાઈ રહી છે. મોહિનીય કર્મથી આત્મચારિત્રરૂપ શક્તિ રોકાઈ રહી છે. નામકર્મથી અમૂર્ત્તિરૂપ દિવ્ય શક્તિ રોકાઈ રહી છે. ગોત્રકર્મથી અટલ અવગાહનારૂપ આત્મિકશક્તિ રોકાઈ રહી છે. આયુકર્મથી અક્ષય સ્થિતિ ગુણ રોકાઈ રહ્યો છે. અંતરાય કર્મથી અનંત દાન, લાભ, વીર્ય, ભોગ, ઉપભોગ, શક્તિ રોકાઈ રહી છે.

દ્વિ૦ આ૦ પાઠાં૦—૧ 'જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય'

ચાર પ્રકારનો નિગ્રહ; વિશેષમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ત્રણ પ્રકારના; ઇત્યાદિ અનેક ભેદ છે.

પ્ર૦—જૈનમુનિયોના જેવાં જ સંન્યાસિયોનાં પંચ યામ છે; અ બૌદ્ધધર્મનાં પાંચ મહાશીલ છે. એટલે એ આચારમાં તો જૈનમુનિયો અ સંન્યાસિયો તેમજ બૌદ્ધમુનિયો સરખા ખરા કે?

ઉ૦—નહીં.

પ્ર૦—કેમ નહીં?

ઉ૦—એઓનાં પંચયામ અને પંચમહાશીલ અપૂર્ણ છે. મહાવ્રતન પ્રતિભેદ જૈનમાં અતિ સૂક્ષ્મ છે. પેલા બેના સ્થૂળ છે.

પ્ર૦—સૂક્ષ્મતાને માટે દૃષ્ટાંત આપો જોઈએ?

ઉ૦—દૃષ્ટાંત દેખીતું છે. પંચયામિયો કંદમૂળાદિક અભક્ષ્ય ખાય છે; સુખશય્યામાં પોઢે છે; વિવિધ જાતનાં વાહનો અને પુષ્પનો ઉપભોગ લે છે: કેવળ શીતળ જળથી વ્યવહાર છે. રાત્રિયે ભોજન લે છે. એમાં થતો અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ, બ્રહ્મચર્યનો ભંગ એની સૂક્ષ્મતા તેઓના જાણવામા નથી તેમજ માંસાદિક અભક્ષ્ય અને સુખશીલિયાં સાધનોથી બૌદ્ધમુનિયો યુક્ત છે. જૈન મુનિયો તો કેવળ એથી વિરક્ત જ છે.

શિક્ષપાઠ ૧૦૬. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૫.—

પ્ર૦—વેદ અને જૈન દર્શનને પ્રતિપક્ષતા ખરી કે?

ઉ૦—જૈનને કંઈ અસમંજસભાવે પ્રતિપક્ષતા નથી; પરંતુ સત્યથી અસત્ય પ્રતિપક્ષી ગણાય છે, તેમ જૈન દર્શનથી વેદનો સંબંધ છે.

પ્ર૦—એ બેમાં સત્યરૂપ તમે કોને કહો છો?

ઉ૦—પવિત્ર જૈનદર્શનને.

પ્ર૦—વેદ દર્શનિયો વેદને કહે છે તેનું કેમ?

ઉ૦—એ તો મતભેદ અને જૈનના તિરસ્કાર માટે છે; પરંતુ ન્યાયપૂર્વક બન્નેનાં મૂળતત્ત્વો આપ જોઈ જજો.

પ્ર૦—આટલું તો મને લાગે છે કે મહાવીરાદિક જિનેશ્વરનું કથન ન્યાયના કાંટાપર છે; પરંતુ જગત્કર્ત્તાની તેઓ ના કહે છે, અને જગત અનાદિ અનંત છે એમ કહે છે તે વિષે કંઈ કંઈ શંકા થાય છે કે આ અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રયુક્ત જગત્ વગર બન્યે ક્યાંથી હોય?

ઉ૦—આપને જ્યાંસુધી આત્માની અનંત શક્તિની લેશ પણ દિવ્ય પ્રસાદી મળી નથી ત્યાંસુધી એમ લાગે છે; પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાને એમ નહીં લાગે. 'સમ્મતિતર્ક' ગ્રંથનો આપ અનુભવ કરશો એટલે એ શકા નીકળી જશે.

પ્ર૦—પરંતુ સમર્થ વિદ્વાનો પોતાની મૃષા વાતને પણ દૃષ્ટાંતાદિકથી સિદ્ધાંતિક કરી દે છે, એથી એ ત્રુટી શકે નહીં પણ સત્ય કેમ કહેવાય?

ઉ૦—પણ આને કંઈ મૃષા કથવાનું પ્રયોજન નહોતું, અને પળભર એમ માનો, કે એમ આપણને શંકા થઈ કે એ કથન મૃષા હશે તો પછી જગત્કર્ત્તાએ એવા પુરુષને જન્મ પણ કાં આપ્યો? નામબોળક પુત્રને જન્મ આપવા શું પ્રયોજન હતું? તેમ વળી એ સત્પુરુષો સર્વજ્ઞ હતા; જગત્કર્ત્તા સિદ્ધ હોત તો એમ કહેવાથી તેઓને કંઈ હાનિ નહોતી.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૭, જિનેશ્વરની વાણી.—

(મનહર છંદ)

અનંત અનંત ભાવ ભેદથી ભરેલી ભલી,
અનંત અનંત નય નિક્ષેપે વ્યાખ્યાની છે;
સકળ જગત્ હિતકારિણી હારિણી મોહ,
તારિણી ભવાબ્ધિ મોક્ષચારિણી પ્રમાણી છે;
ઉપમા આપ્યાની જેને તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
આપવાથી નિજ મતિ મપાઈ મેં માની છે;
અહો! રાજ્યચદ્ર બાળ ખ્યાલ નથી પામતા એ,
જિનેશ્વર તણી વાણી જાણી તેણે જાણી છે. ૧.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૮. પૂર્ણમાલિકા મંગલ.—

(ઉપજાતિ)

તપોપધ્યાને રવિરૂપ થાય, એ સાધિને સોમ રહી સુહાય;
મહાન તે મંગળ પંક્તિ પામે, આવે પછી તે બુધના પ્રણામે. ૧.
નિર્ગ્રંથ જ્ઞાતા ગુરુ સિદ્ધ દાતા, કાં તો સ્વયં શુક્ર પ્રપૂર્ણ ખ્યાતા;
ત્રિયોગ ત્યાં કેવળ મંદ પામે, સ્વરૂપ સિદ્ધે વિચરી વિરામે ૨.

[મોક્ષમાળા સમાપ્ત.]

મોક્ષમાળા (બાલાવબોધ) અનુક્રમણિકા.

*મોક્ષમાળાના પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગની સંકલના.

*આ, મોક્ષમાળાના 'પ્રજ્ઞાવબોધ' ભાગની સંકલના જ શ્રીમદે લખાની છે —સંશોધક.

શિક્ષાપાઠ વિષય

શિક્ષાપાઠ વિષય

 [પ્ર૮૬૫-૨

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખંડ ૭ મો

કાવ્યો–પદો

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર
અવધાન સમય
વર્ષે ૧૮ મું સંવત ૧૯૪૩

ખંડ ૭ મો.

કાવ્યો-પદો.

વર્ષ ૧૬ મા પહેલાં અને અવધાનમાં રચેલાં કાવ્યો.

સાગરને રોગ થવો

(તોટક)

અતિ રોગ થયો ગણુ સાગરને, ઝટ શોધ હકીમ સુનાગરને,
મુખ ફીણુ વળે નહીં સૂખ મળે, ગણુ રોગછટા વદને નિકળે ! ! ![1]

* * *

પૂર્વેના ક્ષત્રીઓ

(સવૈયા એકત્રિશા)

ખાણી પૂર્વજનુ ખોનારા, જાગ્યા આવા જેને વશ!
બાપનામના બોળી બેઠા, ધિક્ક ધિક્ક એના આ અંશ!
મરો બુડીને નરો બાયના, ઢાકણીમા નાખીને નીર!
આર્ય કીર્ત્તિને ઝાખપ દીધી એનો બટ્ટો તમને શીર

* * *

શું પ્રાચિન પૂર્વજ સભારુ આખે આસૂ આવે વીર!
શી! હિમ્મત એના હૈયાની, રે શા એના નૌતમ નીર!!

* * *

(સવૈયા એકત્રિશા)

ટાળક સકટ બાળક નારી ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાળક પૂર્ણ,
સભાળ જે ધરાધર્મના દુશ્મનદળ કરનારા ચૂર્ણ,

---

૧ ભાવાર્થ —અહો પ્રશ્નકાર! સાગરને એક જબરજસ્ત રોગ થયો છે તે રોગને ટાળવા માટે તુ ચતુર અને ભલા હકીમને ઝટ શોધી કાઢ એને મુખે ફીણ વળ્યા કરે છે, અને બીલકુલ સુખ જણાતુ નથી. રોગનું એંધાણ મોઢે ફીણ વળે તે છે, માટે ઉપાયમાં સાવધાન થા (આમા ધ્વનિ બીજો છે)

ખરાખરીના ખેલવિષે નહીં, પાછો પગ દેનારા વીર;
*અરે! હિંદના આજ ગયા ક્યાં? રઢિઆળા એવા રણધીર. ૧.
ધન્ય ધન્ય તે રાણી જાયા, માયાને છટ છટ કરનાર,
વીરરસે જે જાયે વાહા, કરે ન કાયાની દરકાર;
કેવળ કેસરિયાં કરનારા, અહા! કેસરિ સિંહ શરીર,
અરે હિંદના આજ ગયા ક્યાં? રઢિઆળા એવા રણધીર. ૨.

હનુમાન સ્તુતિ.

(હરિગીત.)

સમરું સદા સમરણ કરીને, શાન્તતામાં મન ધરી,
ધરું ધ્યાન આડે જામને, પરણામ પ્રેમેથી કરી;
તુજ સા'યથી મુજ કામ થાશે, હામ પુરો મન તણી,
મહાવીર શ્રી હનુમાન, તમને વંદના મારી ઘણી ૧.

શ્રી રામકેરાં કામ કીધાં, નામ રાખ્યું જગતમાં,
સમરણ કરી જગનાથનું, પ્રથમે પુજાણા ભગતમાં;
અતિ હેતથી આશિષ પામ્યા, ખોલતા જયરામની,
મહાવીર શ્રી હનુમાન, તમને વંદના મારી ઘણી. ૨.

મંગળ કરણ મતિવાન થઈ, પ્રેમે કરી પ્રખ્યાત છો,
સંસાર તારણ કર્મમારણ, ભક્ત કેરા ભ્રાત છો;
વિશ્વાસથી આશા પુરો છો, સર્વ જનના મનતણી,
મહાવીર શ્રી હનુમાન, તમને વંદના મારી ઘણી ૩.

સીતા સતિને લાવિયા, નીતિ નીયમમાં મન ધર્યું,
જમમાહી કે'વાણા જતિ, એ ઠીક દારણ શોધિયું;
આ રાયચંદ્ર વણિક વિનવે, હામથી હર્ષિત બની,
મહાવીર શ્રી હનુમાન તમને વંદના મારી ઘણી ૪.

(દોહરા.)

હેત ધરી હનુમાનજી, સમરું છુ સુખકાર,
આશા અંતરની કરો, પુરણ ભક્તાધાર

---

* આ શૂરીસ્મરણના ચોવીશ સવૈયા છે, તથાપિ અમને મળી શક્યા નથી.
—સશોધક મ. ૨.

(કવિત.)

હામ ધરી હનુમંત પ્રેમે પરણામ કરે,
તોડો મારા તંત એવી પુરણુ છે વિનંતિ.
રામ તણાં કામ કર્યા કરો છો ભગત કામ,
જગત પૂજે છે વારંવાર માગી સુમતિ.
નિશદિન રટણ કરૂં છું, આપ નામતણું,
માગું છું હું અલ્પમતિ આશા પુરો હેતથી.
ચરણકમળ તણી કરૂં નિત્ય નિત્ય પુજા,
દુ:ખ ટાળનાર સ્વામી આપની ગતિ છતી.

***

કાવ્યમાં નામ જોડવું.

(અંતર્લાપિકા દોહરા.)

ચતુરતા ચિત્તમાં નથી, વંદન લાયક તાત;
તુજ ગતિમાં મોહી રહું, દઈ દે એવી ખ્યાત.
રહું સદા આનંદમાં, નામ લિધે દુ:ખ જાય;
ભુજ વિષે દે જોરને કષ્ટો દુર કપાય.
જગ સમરે છે આપને, રે'મ કરો તે દેવ;
ધાર્યું મારૂં નીપજે, કરતા રૂડી સેવ.

***

(દોહરા)

રાચે યશ ચંદ્રોદયે, રહે વધુ જીવિ નામ;
તેવા નરને પ્રેમથી, નામ કરે પરણામ.

***

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

રુચી લોક સમસ્તની મન સજી, વિદ્યાવિલાસે ગઈ;
તેથી સુજ્ઞ સમાજ આ અવસરે, તે વૃક્ષે ગાજી રહી;
થાતાં દર્શન આપનાં જ મુજને, આનંદ ભારે થયો;
આપે આ મુજ શક્તિને નિરખતાં, હું સારથક થઈ ગયો.

***

કજોડાં માટે હિંદુઓને તિરસ્કાર.

(મનહર.)

ફૂળમૂળપર મોહી, શૂળ હાથે કરી રોપો;
મૂળથકી ધૂળ કેમકે કરો નિજ બાળિકા;
કરો છો કસાઈ થકી, એ સવાઈ આર્ય ભાઈ;
નકી એ નવાઈની ભવાઈ સુખ ટાળિકા.

ચેતો ચેતો ચેતો રે ચતુર નર ચેતો ચિત્ત;
બાળો નહીં હાથે કરી; બાળ અને બાળિકા;
અરે રાયચંદ્ર કહો, કેમ કરી માને એહ;
ચઢી બેઠી એને કાંધે; ક્રોધ ધરી કાળિકા.

***

ચોપાટનો તિરસ્કાર.

(ભુજંગી)

કર્યું રાજ્ય તે ધર્મનું ધુળધાણી, વળી ફેરવ્યું કૌરવો શીર પાણી!
તજી હું પ્રતાપે નળે નિજ રાણી, હવે જોઈ ચોપાટ તારી કમાણી!!!

***

"વંઝયાપુત્ર મારવાને કોઈ ચાલ્યો જાય છે."

(કવિત-મનહર)

પ્રેમ ધરી પૂછ્યું એક, કવિકને કામિનીએ,
ખલકનો ખેલ અહા! અજબ દેખાય છે,
સર્વને સંતાનસુખ, સંસારમાં સાંપડે છે,
એજ માટે વંઝ્યાતણો, જીવ તલખાય છે;
કહો કવિરાય એનું, કૃપાથી કારણ મને,
કહે કવિ ક્યાંથી થાય? એનું આમ થાય છે;
ઉદર પ્રવેશ પે'લાં પ્રભુને ત્યાંથી પડાવી,
વંઝ્યાપુત્ર મારવાને, કોઈ ચાલ્યો જાય છે.

***

વાણીઓ અને ચંદ્રરથને હરણીયાં.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

"અંગે શૌર્ય દમામ નામ ન મળે, સત્તા રહી ના જરી!
પ્રેમી કાયરતાતણો અધિક છે, શાસ્ત્રે કથા એ ખરી,"
ભાગી જાય જરૂર તે ભય ભર્યો, રે! દેખતાં કેશરી,
તે માટે રથ ચંદ્રને હરણિયાં, જોડી દીધાં શ્રી હરી!!!

***

સભાવર્ણન.*

સભાસદો અહીં મળ્યા, મહાન્ જે સુભાગિયા;
પ્રભા સરસ્વતિ તણી, પ્રમુખરૂપ આ ભા તી

---

* સોળ અને સત્તર વર્ષની મધ્યમાં અવધાન-અવસ્થાનો આરંભ થાય છે. પ્રથમ 'અષ્ટાવધાન' પછી અનુક્રમે 'બાર,' 'સોળ,' 'બાવન' અને છેવટે 'શતાવધાન' પર્યંત સ્થિતિકરી, ઓગણીશમા વર્ષે એ નિમિત્ત-લોકપ્રસંગ કેવળ નિવૃત્ત કર્યો હતો —સંશોધક મ. ૨

(છંદ ભુજંગી.)

રહ્યા છો મહા જોગને જાળવીને ભલો બોધ ભાખો તથાપિ ભવીને
નથી રાગ કે દ્વેષ કે માન કાંઈ, વધુ શું વખાણે અહો 'રાય' આંહી ?

***

"આકાશ-પુષ્પ થકી વંધ્યસુતા વધાવી."

(વસંતતિલકા વૃત)

સંસારમાં મન અરે કયમ મોહ પામે ?
વૈરાગ્યમાં ઝટ પળ્યે ગતિ એ જ જામે;
માયા અહો ગણી લહે દિલ આપ આવી,
આકાશ-પુષ્પ થકી વંધ્યસુતા વધાવી.

***

* કાંકરો.

(દોહરા)

એમ સુચવે કાંકરો, દિલ ખોલીને દેખ;
મનખા કેરા સુજસમા, વિના ધર્મથી લેખ

***

રંગની પિચકારી.

(શિખરિણી.)

બનાવી છે કેવી, સુઘડ પિચકારી સુચવતી,
બધી જૂઠી માયા, મનન કર એવું મનવતી;
નથી સાચી મારી, ચટક સહુ શિક્ષા કથનમાં,
ઉરે ધારી જોજે, વિનયઅરજી આ મથનમાં.

***

* 'ગમે તેવા તુચ્છ વિષયમા પ્રવેશ છતાં ઉજ્વળ આત્માઓનો સ્વત:વેગ વૈરાગ્યમાં ઝંપલાવું એ છે' એ કથનની સિદ્ધિ આ કાવ્યોના પ્રસંગથી જણાય છે. અવધાનની અન્ય ક્રિયાઓ પ્રત્યે દૃષ્ટિ રાખી, પરસ્પર વિરુદ્ધ પ્રસંગોની અવિરુદ્ધ સંબંધદર્શક પાદપૂર્ત્તિ કરતા કે 'કાંકરો,' 'પિચકારી', 'ગુચ્છો' તેવા નિર્જીવ વિષયો પર શીઘ્રકાવ્યરચના કરતાં પણ વૃત્તિલક્ષ્ય, 'ધર્મ' અને 'વૈરાગ્ય' પ્રતિ સ્થિર થયેલ કાવ્ય-યોજના દર્શાવે છે.—સંશોધક મ. ર

ગુચ્છો.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત.)

ગુચ્છાના ગુણ આ તમામ વદતા, રક્ષા કરે જંતુની
 રાખે જાલવણી કરી શરીરની, આપ્યા કને અતુની,
રે ! રક્ષા કરવી ઘટે શરણની, એવું સદા સુચવે,
 જો ઇચ્છો તરવા ભવીજન ધરો, તો તો ગુચ્છો જે કરે

* * *

કર્મની ગતિ.

(નારાચ)

વડોદરે વસેલ આ, સયાજીરાવ સાભરે,
 અધિપતિ નસીબની, ગતિ વતી થયો ખરે।
ધણી છતા મરહારરાવ, કેદમા ગયા અરે!
 ગતિ વિચિત્ર કર્મની, ઉ હર્ષ શોક શું ધરે?

* * *

મુનિને પ્રણામ.

(મનહર)

શાતિ કે સાગર અરુ, નીતિકે નાગર નેક,
 દયા કે આગર ગ્યાન, ધ્યાન કે નિધાન હો,
શુદ્ધ બુદ્ધિ બ્રહ્મચારી, મુખબાની પૂર્ણ પ્યારી,
 સજ્જનકે હિતકારી, ધર્મકે ઉદ્યાન હો,
રાગ દ્વેષસે રહિત, પરમ પુનીત નિત્ય,
 ગુનસેં ખચિત ચિત્ત, સજ્જન સમાન હો,
રાયચંદ્ર ધૈર્ય પાળ, ધર્મ ઢાલ ક્રોધકાલ,
 મુનિ તુમ આગે મેરે, પ્રનામ અમાન હો

* * *

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

માયા માન મનોજ મોહ મમતા મિથ્યાત મોડી મુનિ,
 ધોર્યું ધર્મ ધરેલ ધ્યાન ધરથી ધારેલ ધૈર્યે ધુની,
છે સતોષ સુશીલ સૌમ્ય સમતા ને શીયળે ચડના,
 નીતિ રાય દયા, ક્ષમા, ધર મુનિ, કોટિ કરું વંદના.

* * *

ગ્રંથારંભ.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત:)

ગ્રંથારંભ પ્રસંગ રંગ ભરવા, કોડે કરું કામના;
બોધું ધર્મદ મર્મ ભર્મ હરવા, છે અન્યથા કામના.
ભાખું મોક્ષ સુબોધ ધર્મ ધનના, જોડે કથું કામના;
એમાં તત્વ વિચાર સત્ય સુખદા, પ્રેરો પ્રભુ કામના.

***

શ્રીઋષભદેવ વંદન.

(છપ્પય.)

નાભી નંદનનાથ, વિશ્વ વંદન વિજ્ઞાની,
ભવ બંધનના ફંદ, કરણ ખંડન સુખદાની;
ગ્રંથ પંથ આદ્યંત, ખંત પ્રેરક ભગવંતા,
અખંડીત અરિહંત, તંત હારક જયવંતા;
શ્રી મરણ હરણ તારણ તરણ, વિશ્વોધારણ અઘ હરે,
તે ઋષભદેવ પરમેશપદ, રાયચંદ વંદન કરે.

***

પ્રભુ-પ્રાર્થના.

(દોહરા.)

જળહળ જ્યોતિ સ્વરૂપ તું, કેવળ કૃપાનિધાન;
પ્રેમ પુનિત તું જ પ્રેરજે, ભયભંજન ભગવાન. ૧.
નિત્ય નિરંજન નિત્ય છો, ગંજન ગંજ ગુમાન;
અભિવંદન અભિવંદના, ભયભંજન ભગવાન. ૨.
ધર્મ ધરણ તારણ તરણ, ચરણ શરણ સન્માન;
વિઘ્નહરણ પાવનકરણ, ભયભંજન ભગવાન. ૩.
ભદ્રભરણ ભીતિહરણ, સુધાઝરણ શુભવાન;
ક્લેશહરણ ચિંતાચુરણ, ભયભંજન ભગવાન. ૪.
અવિનાશી અરિહંત તું, એક અખંડ અમાન;
અજર અમર અણુજન્મ તું, ભયભંજન ભગવાન. ૫.
આનંદી અપવર્ગિ તું, અકળ ગતિ અનુમાન;
આશિષ અનુકૂળ આપજે, ભયભંજન ભગવાન. ૬.

નિરાકાર નિર્લેપ છો, નિર્મળ નીતિનિધાન;
 નિર્મોહક નારાયણા, ભયભંજન ભગવાન. ૭.
સચરાચર સ્વયંભૂ પ્રભુ, સુખદ સોંપજે સાન;
 સૃષ્ટિનાથ સર્વેશ્વરા, ભયભંજન ભગવાન. ૮.
સંકટ શોક સકળ હરણ, નૌતમ જ્ઞાનનિદાન;
 ઇચ્છા વિકળ અચળ કરો, ભયભંજન ભગવાન. ૯.
આધિ વ્યાધિ ઉપાધિને, હરો તંત તોફાન,
 કરુણાળુ કરુણા કરો, ભયભંજન ભગવાન. ૧૦.
કિંકરની કકર મતિ, ભૂલ ભયંકર ભાન;
 શંકર તે સ્નેહે હરો, ભયભંજન ભગવાન. ૧૧.
શક્તિ શિશુને આપશો, ભક્તિ મુક્તિનું દાન;
 તુજ જુક્તિ જાહેર છે, ભયભંજન ભગવાન. ૧૨.
નીતિ પ્રીતિ નમ્રતા, ભલી ભક્તિનું ભાન;
 આર્ય પ્રજાને આપશો, ભયભંજન ભગવાન. ૧૩.
દયા શાંતિ ઔદાર્યતા, ધર્મ મર્મ મનધ્યાન;
 સંપ જંપ વણ-કંપ દે, ભયભજન ભગવાન. ૧૪.
હર આળસ એદીપણુ, હર અઘ ને અજ્ઞાન;
 હર ભ્રમણા ભારત તણી, ભયભંજન ભગવાન. ૧૫.
તન મન ધનને અન્નનું, દે સુખ સુધા સમાન;
 આ અવનિનું કર ભલું, ભયભંજન ભગવાન. ૧૬.
વિનય વિનતિ રાયની, ધરો કૃપાથી ધ્યાન;
 માન્ય કરો મ્હારાજને, ભયભંજન ભગવાન. ૧૭.
 [અપ્ર૦લ૦ ૯૮. સં૦ ૧૯૪૧. સ.નિ.

***

"નવ કાળ મૂકે કોઈને."

(હરિગીત)

મોતી તણી માળા ગળામાં મૂલ્યવતી મલકતી,
 હીરા તણા શુભ હારથી બહુ કંઠકાંતિ ઝળકતી;
આભૂષણોથી ઓપતા ભાગ્યા મરણને જોઈને,
 જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૧.

મણિમય મુગટ માથે ધરીને કર્ણે કુંડળ નાખતા,
કાંચનકડાં કરમાં ધરી કશીએ કચાશ ન રાખતા;
પળમાં પડ્યા પૃથ્વીપતિ એ ભાન ભૂતળ ખોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૨.
દશ આંગળીમાં માંગલિક મુદ્રા જડિત માણિક્યથી,
જે પરમ પ્રેમે પે'રતા પોંચી કળા બારીકથી;
એ વેઢ વીંટી સર્વ છોડી ચાલિયા મુખ ધોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૩.
મુછ વાંકડી કરી ફાંકડા થઈ લીંબુ ધરતા તે પરે,
કાપેલ રાખી કાતરા હરકોઈનાં હૈયાં હરે;
એ સાંકડીમાં આવિયા છટક્યા તજી સહુ સોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૪.
છો ખંડના અધિરાજ જે ચંડે કરીને નીપજ્યા;
બ્રહ્માંડમાં બળવાન થઈને ભૂપ ભારે ઉપજ્યા;
એ ચતુર ચક્રી ચાલિયા હોતા નહોતા હોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૫.
જે રાજનીતિનિપુણતામાં ન્યાયવંતા નિવડ્યા,
અવળા કર્યે જેના બધા સવળા સદા પાસા પડ્યા;
એ ભાગ્યશાળી ભાગિયા ખટપટો સૌ ખોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૬.
તરવાર બ્હાદુર ટેક ધારી પૂર્ણતામાં પેખિયા,
હાથી હણે હાથે કરી એ કેસરી સમ દેખિયા;
એવા ભલા ભડવીર તે અંતે રહેલા રોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૭.
[ર. સ૦ ૧૯૪૧. સ.નિ.

***

ધર્મ વિષે.

(કવિત)

સાહ્યબી સુખદ હોય, માનતણો મદ હોય,
ખમા ખમા ખુદ હોય, તે તે કશા કામનું

જુવાનીનું જોર હોય, એશનો અકોર હોય,
　　દોલતનો દોર હોય, એ તે સુખ નામનું;
વનિતા વિલાસ હોય, પ્રૌઢતા પ્રકાશ હોય,
　　દક્ષ જેવા દાસ હોય, હોય સુખ ધામનું;
વદે રાયચંદ એમ, સદ્ધર્મને ધાર્યા વિના,
　　જાણી લેજે સુખ એતો, બેએજ બદામનું! ૧.
મોહ માન મોડવાને, ફેલપણું ફોડવાને,
　　જાળફંદ તોડવાને, હેતે નિજ હાથથી;
કુમતિને કાપવાને, સુમતિને સ્થાપવાને,
　　મમત્વને માપવાને, સકળ સિદ્ધાંતથી;
મહામોક્ષ માણવાને, જગદીશ જાણવાને,
　　અજન્મતા આણવાને, વળી ભલી ભાતથી;
અલૌકિક અનુપમ, સુખ અનુભવવાને,
　　ધર્મ ધારણાને ધારો, ખરેખરી, ખાંતથી. ૨.
દિનકર વિના જેવો, દિનનો દેખાવ દીસે,
　　શશિ વિના જેવી રીતે, શર્વરી સુહાય છે;
પ્રજાપતિ વિના જેવી, પ્રજા પુરતણી પેખો,
　　સુરસ વિનાની જેવી, કવિતા કહાય છે;
સલિલ વિહીન જેવી, સરિતાની શોભા અને,
　　ભર્ત્તાર વિહીન જેવી, ભામિની ભળાય છે;
વદે રાયચંદ વીર, સદ્ધર્મને ધાર્યા વિના,
　　માનવી મહાન તેમ, કુકર્મિ કળાય છે. ૩.
ચાતુરો ચોંપેથી ચાહી, ચિંતામણી ચિત્ત ગણે,
　　પંડિતો પ્રમાણે છે, પારસમણી પ્રેમથી;
કવિઓ કલ્યાણકારી, કલ્પતરુ કથે જેને,
　　સુધાનો સાગર કથે, સાધુ શુભ ક્ષેમથી;
આત્મના ઉદ્ધારને ઉમંગથી અનુસરો જો,
　　નિર્મળ થવાને કાજે, નમો નીતિ નેમથી,
વદે રાયચંદ વીર, એવું ધર્મરૂપ જાણી,
　　ધર્મવૃત્તિ ધ્યાન ધરો, વિલખો ન વે'મથી ૪

ધર્મ વિના પ્રીત નહીં, ધર્મ વિના રીત નહીં,
ધર્મ વિના હિત નહીં, કહું જન કામનું;
ધર્મ વિના ટેક નહીં, ધર્મ વિના નેક નહીં,
ધર્મ વિના ઐક્ય નહીં, ધર્મ ધામ રામનું;
ધર્મ વિના ધ્યાન નહીં, ધર્મ વિના જ્ઞાન નહીં,
ધર્મ વિના ભાન નહીં, જીવ્યું કોના કામનું?
ધર્મ વિના તાન નહીં, ધર્મ વિના સાન નહીં,
ધર્મ વિના ગાન નહીં, વચન તમામનું. ૫.
ધર્મ વિના ધન ધામ, ધાન્ય ધુળધાણી ધારો,
ધર્મ વિના ધરણીમાં, ધિક્કતા ધરાય છે;
ધર્મ વિના ધીમંતની, ધારણાઓ ધોખો ધરે,
ધર્મ વિના ધર્યું ધૈર્ય, ધ્રુમ થૈ ધમાય છે;
ધર્મ વિના ધરાધર, ધુતારો ન ધામધુમે,
ધર્મ વિના ધ્યાની ધ્યાન, ઢોંગ ઢંગે થાય છે;
ધારો ધારો ધવળ, સુધર્મની ધુરંધરતા,
ધન્ય ધન્ય ધામે ધામે, ધર્મથી ધરાય છે. ૬.
[૩. સં० ૧૯૪૧. સ.નિ.

(મોક્ષમાળા)

સર્વમાન્ય ધર્મ.

(ચોપાઈ)

ધર્મતત્ત્વ જો પૂછયુ મને, તો સંભળાવું સ્નેહે તને;
જે સિદ્ધાંત સકળનો સાર, સર્વમાન્ય સહુને હિતકાર. ૧.
ભાખ્યું ભાષણમાં ભગવાન, ધર્મ ન બીજો દયા સમાન;
અભયદાન સાથે સંતોષ, દ્યો પ્રાણીને દળવા દોષ. ૨.
સત્ય શીળ ને સઘળાં દાન, દયા હોઈને રહ્યાં પ્રમાણ;
દયા નહીં તો એ નહીં એક, વિના સૂર્ય કિરણ નહીં દેખ. ૩.
પુષ્પપાંખડી જ્યાં દૂભાય, જિનવરની ત્યાં નહીં આજ્ઞાય;
સર્વ જીવનું ઇચ્છો સુખ, મહાવીરની શિક્ષા મુખ્ય. ૪.

સર્વ દર્શને એ ઉપદેશ, એ એકાંતે નહીં વિશેષ;
સર્વ પ્રકારે જિનનો બોધ, દયા દયા નિર્મળ અવિરોધ! ૫.
એ ભવતારક સુંદર રાહ, ધરિયે-તરિયે કરી ઉત્સાહ;
ધર્મ સકળનું એ શુભ મૂળ, એ વણ ધર્મ સદા પ્રતિકૂળ. ૬.
તત્ત્વરૂપથી એ ઓળખે, તે જન પ્હોંચે શાશ્વત સુખે;
શાંતિનાથ ભગવાન પ્રસિદ્ધ, રાજચંદ્ર કરુણાએ સિદ્ધ. ૭.

***

ભક્તિનો ઉપદેશ.

(તોટક છંદ.)

શુભ શીતળતામય છાંય રહી, મનવાંછિત જ્યાં ફળપંક્તિ કહી;
જિનભક્તિ ગ્રહો તરુકલ્પ અહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૧.
નિજ આત્મસ્વરૂપ મુદા પ્રગટે, મનતાપ ઉતાપ તમામ મટે;
અતિ નિર્જરતા વણદામ ગ્રહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૨.
સમભાવિ સદા પરિણામ થશે, જડમંદ અધોગતિ જન્મ જશે;
શુભ મંગળ આ પરિપૂર્ણ ચહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૩.
શુભ ભાવવડે મન શુદ્ધ કરો, નવકાર મહાપદને સમરો;
નહિ એહ સમાન સુમંત્ર કહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૪.
કરશો ક્ષય કેવળ રાગ કથા, ધરશો શુભ તત્ત્વસ્વરૂપ યથા;
નૃપચંદ્ર પ્રપંચ અનંત દહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૫.

***

બ્રહ્મચર્ય વિષે સુભાષિત.

(દોહરા.)

નિરખીને નવયૌવના, લેશ ન વિષયનિદાન;
ગણે કાષ્ઠની પૂતળી, તે ભગવાનસમાન. ૧.
આ સઘળા સંસારની, રમણી નાયકરૂપ;
એ ત્યાગી ત્યાગ્યું બધું, કેવળ શોકસ્વરૂપ. ૨.
એક વિષયને જીતતાં, જીત્યો સૌ સંસાર;
નૃપતિ જીતતાં જીતિયે, દળ પુર ને અધિકાર. ૩.
વિષયરૂપ અંકુરથી, ટળે જ્ઞાન ને ધ્યાન;
લેશ મદીરાપાનથી, છાકે જ્યમ અજ્ઞાન. ૪.

જે નવવાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયળ સુખદાઈ;
　　ભવ તેનો લવ પછી રહે, તત્ત્વવચન એ ભાઈ.　　૫.
સુંદર શીયળસુરતરુ, મન વાણી ને દેહ;
　　જે નરનારી સેવશે, અનુપમ ફળ લે તેહ.　　૬.
પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;
　　પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય મતિમાન.　　૭.

સામાન્ય મનોરથ.

(સવૈયા.)

મોહિનીભાવ વિચાર અધીન થઈ, ના નિરખું નયને પરનારી;
　પત્થરતુલ્ય ગણું પરવૈભવ, નિર્મળ તાત્ત્વિક લોભ સમારી.　૧.
દ્વાદશ વ્રત્ત અને દીનતા ધરિ, સાત્વિક થાઉં સ્વરૂપ વિચારી;
　એ મુજ નેમ સદા શુભ ક્ષેમક, નિત્ય અખંડ રહો ભવહારી.　૨.
તે ત્રિશલાતનયે મન ચિંતવિ, જ્ઞાન વિવેક વિચાર વધારું,
　નિત્ય વિશોધ કરી નવ તત્ત્વનો, ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચારું.　૩.
સંશયબીજ ઉગે નહિં અંદર, જે જિનનાં કથનો અવધારું;
　રાજ્ય સદા મુજ એજ મનોરથ, ધાર થશે અપવર્ગ ઉતારું.　૪.

તૃષ્ણાની વિચિત્રતા.

(મનહર છન્દ.)

હતી દીનતાઈ ત્યારે તાકી પટેલાઈ અને,
　　મળી પટેલાઈ ત્યારે તાકી છે શેઠાઈને;
સાંપડી શેઠાઈ ત્યારે તાકી મંત્રિતાઈ અને,
　　આવી મંત્રિતાઈ ત્યારે તાકી નૃપતાઈને;
મળી નૃપતાઈ ત્યારે તાકી દેવતાઈ અને,
　　દીઠી દેવતાઈ ત્યારે તાકી શંકરાઈને;
અહો! રાજ્યચંદ્ર માનો માનો શકરાઈ મળી,
　　વધે તૃષ્ણાઈ તોય જાય ન મરાઈને.　　૧.

સર્વ દર્શને એ ઉપદેશ, એ એકાંતે નહીં વિશેષ;
સર્વ પ્રકારે જિનનો બોધ, દયા દયા નિર્મળ અવિરોધ! ૫.
એ ભવતારક સુંદર રાહ, ધરિયે તરિયે કરી ઉત્સાહ;
ધર્મ સકળનું એ શુભ મૂળ, એ વણ ધર્મ સદા પ્રતિકૂળ. ૬.
તત્ત્વરૂપથી એ ઓળખે, તે જન પ્હોંચે શાશ્વત સુખે;
શાંતિનાથ ભગવાન પ્રસિદ્ધ, રાજચંદ્ર કરુણાએ સિદ્ધ. ૭.

**

ભક્તિનો ઉપદેશ.

(તોટક છંદ.)

શુભ શીતળતામય છાંય રહી, મનવાંછિત જ્યાં ફળપંક્તિ કહી;
જિનભક્તિ ગ્રહો તરુકલ્પ અહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૧.
નિજ આત્મસ્વરૂપ મુદા પ્રગટે, મનતાપ ઉતાપ તમામ મટે;
અતિ નિર્જરતા વણદામ ગ્રહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૨.
સમભાવિ સદા પરિણામ થશે, જડમંદ અધોગતિ જન્મ જશે;
શુભ મંગળ આ પરિપૂર્ણ ચહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૩.
શુભ ભાવવડે મન શુદ્ધ કરો, નવકાર મહાપદને સમરો;
નહિ એહ સમાન સુમંત્ર કહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૪.
કરશો ક્ષય કેવળ રાગ કથા, ધરશો શુભ તત્ત્વસ્વરૂપ યથા;
નૃપચંદ્ર પ્રપંચ અનંત દહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૫.

**

બ્રહ્મચર્ય વિષે સુભાષિત.

(દોહરા)

નિરખીને નવયૌવના, લેશ ન વિષયનિદાન;
ગણે કાષ્ઠની પૂતળી, તે ભગવાનસમાન. ૧.
આ સઘળા સંસારની, રમણી નાયકરૂપ;
એ ત્યાગી ત્યાગ્યું બધું, કેવળ શોકસ્વરૂપ. ૨.
એક વિષયને જીતતાં, જીત્યો સૌ સંસાર;
નૃપતિ જીતતાં જીતિયે, દળ પુર ને અધિકાર. ૩.
વિષયરૂપ અંકૂરથી, ટળે જ્ઞાન ને ધ્યાન;
લેશ મદીરાપાનથી, છાકે જ્યમ અજ્ઞાન. ૪.

જે નવવાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયળ સુખદાઈ;
ભવ તેનો લવ પછી રહે, તત્ત્વવચન એ ભાઈ. ૫.
સુંદર શીયળસુરતરુ, મન વાણી ને દેહ;
જે નરનારી સેવશે, અનુપમ ફળ લે તેહ. ૬.
પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;
પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય મતિમાન. ૭.

સામાન્ય મનોરથ.

(સવૈયા.)

મોહિનીભાવ વિચાર અધીન થઈ, ના નિરખું નયને પરનારી;
પત્થરતુલ્ય ગણું પરવૈભવ, નિર્મળ તાત્વિક લોભ સમારી. ૧.
દ્વાદશ વૃત્ત અને દીનતા ધરિ, સાત્વિક થાઉં સ્વરૂપ વિચારી;
એ મુજ નેમ સદા શુભ ક્ષેમક, નિત્ય અખંડ રહો ભવહારી. ૨.
તે ત્રિશલાતનયે મન ચિંતવિ, જ્ઞાન વિવેક વિચાર વધારું,
નિત્ય વિશોધ કરી નવ તત્ત્વનો, ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચારું. ૩.
સંશયબીજ ઉગે નહીં અંદર, જે જિનનાં કથનો અવધારું;
રાજ્ય સદા મુજ એજ મનોરથ, ધાર થશે અપવર્ગ ઉતારું. ૪.

તૃષ્ણાની વિચિત્રતા.

(મનહર છન્દ)

હતી દીનતાઈ ત્યારે તાકી પટેલાઈ અને,
મળી પટેલાઈ ત્યારે તાકી છે શેઠાઈને;
સાંપડી શેઠાઈ ત્યારે તાકી મંત્રિતાઈ અને,
આવી મંત્રિતાઈ ત્યારે તાકી નૃપતાઈને;
મળી નૃપતાઈ ત્યારે તાકી દેવતાઈ અને,
દીઠી દેવતાઈ ત્યારે તાકી શંકરાઈને;
અહો! રાજ્યચંદ્ર માનો માનો શકરાઈ મળી,
વધે તૃષ્ણાઈ તોય જાય ન મરાઈને. ૧.

કરોચલી પડી દાઢી-ડાચાંતણો દાટ વળ્યો,
કાળી કેશપટી વિષે, શ્વેતતા છવાઈ ગઈ;
સૂઘવું, સાંભળવું ને, દેખવું તે માંડી વળ્યું,
તેમ દાંત આવલી તે, ખરી કે ખવાઈ ગઈ;
વળી કેડ વાંકી, હાડ ગયાં અંગરંગ ગયો,
ઉઠવાની આય જતાં, લાકડી લેવાઈ ગઈ;
અરે ! રાજચંદ્ર એમ, યુવાની હરાઈ પણ,
મનથી ન તોય રાંડ, મમતા મરાઈ ગઈ. ૨.

કરોડોના કરજના, શીરપર ડંકા વાગે,
રોગથી રુંધાઈ ગયું, શરીર સૂકાઈને;
પુરપતિ પણ માથે, પીડવાને તાકી રહ્યો,
પેટ તણી વેઠ પણ, શકે ન પુરાઈને;
પિતૃ અને પરણી તે, મચાવે અનેક ધંધ,
પુત્ર પુત્રી ભાખે, ખાઉં ખાઉં દુઃખદાઈ ને;
અરે ! રાજચંદ્ર તોય જીવ આવા દાવા કરે,
જંજાળ છડાય નહીં, તજી તૃષનાઈને. ૩.

થઈ ક્ષીણ નાડી, અવાચક જેવો રહ્યો પડી,
જીવન દીપક પામ્યો, કેવળ ઝંખાઈને;
છેલ્લી દસે પડ્યો ભાળી, ભાઈએ ત્યાં એમ ભાખ્યું,
હવે ટાઢી માટી થાય, તો તો ઠીક ભાઈને;
હાથને હલાવી ત્યા તો, ખીજી બુઢે સૂચવ્યું એ,
બોલ્યા વિના બેશ, બાળ તારી ચતુરાઈને!
અરે! રાજચંદ્ર દેખો, દેખો આશાપાશ કેવો ?
જતાં ગઈ નહીં ડોશે, મમતા મરાઈને! ૪.

અમૂલ્ય તત્વ-વિચાર.

(હરિગીત છંદ)

બહુ પુણ્યકેરા પુંજથી, શુભ દેહ માનવનો મળ્યો,
તોયે અરે! ભવચક્રનો, આંટો નહીં એકે ટળ્યો;

સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે, લેશ એ લક્ષે લહો,
ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવમરણે, કાં અહો રાચિ રહો? ૧.
લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં, શું વધ્યું તે તો કહો?
શું કુટુંબ કે પરિવારથી, વધવાપણું, એ નય ગ્રહો;
વધવાપણું સંસારનું, નર દેહને હારી જવો,
એનો વિચાર નહીં અહોહો! એક પળ તમને હવો!!! ૨.
નિર્દોષ સુખ નિર્દોષ આનંદ, લ્યો ગમે ત્યાંથી ભલે,
એ દિવ્યશક્તિમાન્ જેથી, જંજિરેથી નીકળે;
પરવસ્તુમાં નહિ મુંઝવો, એની દયા મુજને રહી,
એ ત્યાગવા સિદ્ધાંત કે પશ્ચાત્ દુઃખ તે સુખ નહીં. ૩.
હું કોણ છું? ક્યાંથી થયો? શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું?
કોના સંબંધે વળગણા છે? રાખું કે એ પરિહરું?
એના વિચાર વિવેકપૂર્વક, શાંત ભાવે જો કર્યા,
તો સર્વ આત્મિકજ્ઞાનનાં સિદ્ધાંતતત્ત્વ અનુભવ્યાં. ૪.
તે પ્રાપ્ત કરવા વચન કોનું, સત્ય કેવળ માનવું?
નિર્દોષ નરનું કથન માનો, 'તેહ' જેણે અનુભવ્યું;
રે! આત્મ તારો! આત્મ તારો! શીઘ્ર એને ઓળખો,
સર્વાત્મમાં સમદૃષ્ટિ દ્યો, આ વચનને હૃદયે લખો. ૫

***

જિનેશ્વરની વાણી.

(મનહર છંદ.)

અનંત અનંત ભાવ ભેદથી ભરેલી ભલી,
અનંત અનંત નયનિક્ષેપે વ્યાખ્યાની છે;
સકળ જગત હિતકારિણી હારિણી મોહ,
તારિણી ભવાબ્ધિ મોક્ષચારિણી પ્રમાણી છે,
ઉપમા આપ્યાની જેને તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
આપવાથી નિજ મતિ મપાઈ મેં માની છે;
અહો! રાજચંદ્ર બાલ ખ્યાલ નથી પામતા એ,
જિનેશ્વર તણી વાણી જાણી તેણે જાણી છે.

***

પૂર્ણમાલિકા મંગલ.

(ઉપજાતિ.)

તપોપધ્યાને રવિરૂપ થાય, એ સાધિને સોમ રહી સુહાય;
મહાન તે મંગળ પંક્તિ પામે, આવે પછી તે બુધના પ્રણામે. ૧.
નિર્ગ્રંથજ્ઞાતા ગુરુ સિદ્ધ દાતા, કાં તો સ્વયં શુક્ર પ્રપૂર્ણ ખ્યાતા;
ત્રિયોગ ત્યાં કેવળ મંદ પામે, સ્વરૂપ સિદ્ધે વિચરી વિરામે. ૨.
[૧૮. સં. ૧૯૪૧. સ.નિ.

***

(ભાવનાબોધ.)

અનિત્યભાવના.

(ઉપજાતિ.)

વિદ્યુત્ લક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ, આયુષ્ય તે તો જલના તરંગ;
પુરંદરી ચાપ અનંગ રંગ, શું રાચીયે ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ!

***

અશરણભાવના.

(ઉપજાતિ)

સર્વજ્ઞનો ધર્મ સુશર્ણ જાણી, આરાધ્ય આરાધ્ય પ્રભાવ આણી;
અનાથ એકાંત સનાથ થાશે, એના વિના કોઈ ન બાંહ્ય સ્હાશે.

***

એકત્વભાવના.

(ઉપજાતિ)

શરીરમાં વ્યાધિ પ્રત્યક્ષ થાય, તે કોઈ અન્યે લઈ ના શકાય;
એ ભોગવે એક સ્વ આત્મ પોતે, એકત્વ એથી નય સુજ્ઞ ગોતે.

***

(શાર્દૂલવિક્રીડિત.)

રાણી સર્વ મળી સુચંદન ઘસી, ને ચર્ચવામાં હતી;
બુઝ્યો ત્યાં કકળાટ કંકણતણો, શ્રોતી નમિ ભૂપતિ;
સંવાદે પણ ઇંદ્રથી દ્રઢ રહ્યો, એકત્વ સાચું કર્યું;
એવા એ મિથિલેશનું ચરિત આ, સંપૂર્ણ અત્રે થયું.

***

અન્યત્વભાવના.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ના મારા તન રૂપ કાંતિ યુવતિ, ના પુત્ર કે ભ્રાત ના,
ના મારા ભૃત સ્નેહિયો સ્વજન કે, ના ગોત્ર કે જ્ઞાત ના,
ના મારા ધન ધામ યૌવન ધરા, એ મોહ અજ્ઞાત્વના,
રે! રે! જીવ વિચાર એમજ સદા, અન્યત્વદા ભાવના

***

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દેખી આંગળિ આપ એક અડવી, વૈરાગ્ય વેગે ગયા,
છાંડી રાજસમાજને ભરતજી, કૈવલ્યજ્ઞાની થયા,
ચોથુ ચિત્ર પવિત્ર એજ ચરિતે, પામ્યુ અહીં પૂર્ણતા,
જ્ઞાનીના મન તેજ રંજન કરો, વૈરાગ્યભાવે યથા

***

અશુચિભાવના.

(ગીતિવૃત)

ખાણ મૂત્રને મળની, રોગ જરાનુ નિવાસનુ ધામ,
કાયા એવી ગણીને, માન ત્યજીને કર સાર્થક આમ

***

નિવૃત્તિબોધ.

(હરિગીત છંદ)

અનંત સૌખ્ય નામ દુ ખ ત્યા રહી ન મિત્રતા!
અનંત દુ ખ નામ સૌખ્ય પ્રેમ ત્યા વિચિત્રતા!
ઉઘાડ ન્યાય નેત્રને નિહાળ રે! નિહાળ તુ,
નિવૃત્તિ શિઘ્રમેવ ધારિ તે પ્રવૃત્તિ બાળ તુ

***

ભાવના.

(દોહરા)

જ્ઞાન ધ્યાન વૈરાગ્યમય, ઉત્તમ જહા વિચાર,
એ ભાવે શુભ ભાવના તે ઉતરે ભવપાર

[૧૬ સ૦ ૧૯૪૧ સનિ.

***

જ્ઞાની કે અજ્ઞાનીજન, સુખ દુઃખ રહિત ન કોઈ;
જ્ઞાની વેદે ધૈર્યથી, અજ્ઞાની વેદે રોઈ.

***

મંત્ર તંત્ર ઔષધ નહીં, જેથી પાપ પલાય;
વીતરાગ વાણી વિના, અવર ન કોઈ ઉપાય.

***

જન્મ જરા ને મૃત્યુ, મુખ્ય દુઃખના હેતુ;
કારણ તેનાં બે કહ્યાં, રાગ-દ્વેષ અણ-હેતુ.

***

વચનામૃત વીતરાગનાં, પરમ શાંતરસ મૂળ;
ઔષધ જે ભવ રોગનાં, કાયરને પ્રતિકૂળ.

[૪/૮૩૬.

***

અંગત-ઉદ્ગારો.

સુખકી સહેલી હે, અકેલી ઉદાસીનતા;
અધ્યાત્મની જનની તે ઉદાસીનતા.

***

લઘુ વયથી અદ્ભુત થયો, તત્ત્વજ્ઞાનનો બોધ;
એજ સૂચવે એમ કે, ગતિ આગતિ કાં શોધ? ૧.
જે સંસ્કાર થવો ઘટે, અતિ અભ્યાસે કાંય;
વિના પરિશ્રમ તે થયો, ભવ શંકા શી ત્યાંય? ૨.
જેમ જેમ મતિ અલ્પતા, અને મોહ ઉદ્યોત;
તેમ તેમ ભવશંકના, અપાત્ર અંતર જ્યોત. ૩.
કરી કલ્પના દૃઢ કરે, નાના નાસ્તિ વિચાર;
પણ અસ્તિ તે સૂચવે, એજ ખરો નિર્ધાર. ૪.
આ ભવ વણ ભવ છે નહીં, એજ તર્ક અનુકૂળ;
વિચારનાં પામી ગયા, આત્મધર્મનું મૂળ. ૫

[૧૯. સં૦ ૧૯૪૩. સ નિ

***

ભિન્ન ભિન્ન મત.

જગતમાં ભિન્ન ભિન્ન દર્શન જોવામાં
આવે છે તે દૃષ્ટિ ભેદ છે.

ભિન્ન ભિન્ન મત દેખીયે, ભેદ દૃષ્ટિનો એહ;
એક તત્ત્વના મૂળમાં, વ્યાપ્યા માનો તેહ. ૧.
તેહ તત્ત્વરૂપ વૃક્ષનું, આત્મધર્મ છે મૂળ;
સ્વભાવની સિદ્ધિ કરે, ધર્મ તે જ અનુકૂળ. ૨.
પ્રથમ આત્મસિદ્ધિ થવા, કરીએ જ્ઞાન વિચાર;
અનુભવિ ગુરુને સેવિયે, બુધજનનો નિર્ધાર. ૩.
ક્ષણ ક્ષણ જે અસ્થિરતા, અને વિભાવિક મોહ;
તે જેનામાંથી ગયા, તે અનુભવિ ગુરુ જોય. ૪.
બાહ્ય તેમ અભ્યંતરે, ગ્રંથ ગ્રંથિ નહીં હોય;
પરમ પુરુષ તેને કહો, સરળ દૃષ્ટિથી જોય. ૫.

[૬૨. સં૦ ૧૯૪૬. સ.નિ.

**

લોકાલોક રહસ્ય.

(ચોપાઈ)

લોક પુરુષ સંસ્થાને કહ્યો, એનો ભેદ તમે કંઈ લહ્યો?
એનું કારણ સમજ્યા કાંઈ, કે સમજાવ્યાની ચતુરાઈ? ૧.
શરીર પરથી એ ઉપદેશ, જ્ઞાન દર્શન કે ઉદ્દેશ;
જેમ જણાવો સુણિયે તેમ, કાં તો લઈએ દઈએ ક્ષેમ. ૨.

***

શું કરવાથી પોતે સુખી? શું કરવાથી પોતે દુઃખી?
પોતે શુ? ક્યાંથી છે આપ? એનો માગો શીઘ્ર જવાપ. ૧.

***

જ્યાં શંકા ત્યાં ગણ સંતાપ જ્ઞાન તહાં શંકા નહિ સ્થાપ;
પ્રભુ ભક્તિ ત્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન, પ્રભુ મેળવવા ગુરુ ભગવાન. ૧.
ગુરુ ઓળખવા ઘટ વૈરાગ્ય, તે ઉપજવા પૂર્વિત ભાગ્ય;
તેમ નહીં તો કંઈ સત્સંગ, તેમ નહીં તો કંઈ દુઃખરંગ. ૨.

***

જે ગાયો તે સઘળે એક, સકળ દર્શને એ જ વિવેક;
સમજાવ્યાની શૈલી કરી, સ્યાદ્વાદ સમજણ પણ ખરી. ૧.

મૂળ સ્થિતિ જો પૂછો મને, તો સોંપી દઉં યોગી કને;
પ્રથમ અંતને મધ્યે એક, લોકરૂપ અલોકે દેખ. ૨.
જીવાજીવ સ્થિતિને જોઈ, ટળ્યો ઓરતો શંકા ખોઈ;
એમજ સ્થિતિ ત્યાં નહીં ઉપાય, ઉપાય કાં નહીં શંકા જાય. ૩.
એ આશ્ચર્ય જાણે તે જાણ, જાણે જ્યારે પ્રગટે ભાણ;
સમજે બંધમુક્તિયુત જીવ, નિરખી ટાળે શોક સદીવ. ૪.
બંધયુક્ત જીવ કર્મ સહિત, પુદ્ગલ રચના કર્મ ખચીત;
પુદ્ગલજ્ઞાન પ્રથમ લે જાણ, નર દેહે પછી પામે ધ્યાન. ૫.
જો કે પુદ્ગલનો એ દેહ, તોપણ ઓર સ્થિતિ ત્યાં છેહ;
સમજણ બીજી પછી કહીશ, જ્યારે ચિત્તે સ્થિર થઈશ. ૬.

**

જહાં રાગ અને વળી દ્વેષ, તહાં સર્વદા માનો ક્લેશ;
ઉદાસીનતાનો જ્યાં વાસ, સકળ દુઃખનો છે ત્યાં નાશ. ૧.
સર્વ કાલનું છે ત્યાં જ્ઞાન, દેહ છતાં ત્યાં છે નિર્વાણ;
ભવ છેવટની છે એ દશા, રામ ધામ આવીને વસ્યા. ૨.
[૬૯. ફાગણ વદ ૧. સં. ૧૯૪૬.

**

અંગત ઉદ્ગારો.

આજ મને ઉછરંગ અનુપમ, જન્મકૃતાર્થ જોગ જણાયો;
વાસ્તવ્ય વસ્તુ, વિવેક વિવેચક, તે ક્રમ સ્પષ્ટ સુમાર્ગ ગણાયો.
[પૃ. ૨૬૮. વૈશાખ વદ ૪ ગુરુ, સં. ૧૯૪૬.

**

"હોત આસવા પરિસવા."

હોત આસવા પરિસવા, નહિ ઇનમેં સંદેહ;
માત્ર દૃષ્ટિકી ભૂલ હૈ, ભૂલ ગયે ગત એહિ.
રચના જિનઉપદેશકી, પરમોત્તમ તિનુ કાલ;
ઇનમેં સબ મત રહત હૈ, કરતે નિજ સંભાલ.
જિન સોહી હૈ આતમા, અન્ય હોઈ સો કર્મ;
કર્મ કટે સો જિન બચન, તત્ત્વજ્ઞાનિકો મર્મ.
જબ જાન્યો નિજરૂપકો, તબ જાન્યો સબ લોક;

[1]હોત ન્યૂનસેં ન્યૂનતા . . . .
એહિ દિશાકી મૂઢતા, હૈ નહિ જિનપેં ભાવ;
જિનસેં ભાવ બિનુ કબૂ, નહિ છૂટત દુઃખદાવ.
વ્યવહારસેં દેવ જિન, નિહચેસેં હૈ આપ;
એહિ બચનસેં સમજ લે, જિનપ્રવચનકી છાપ.
એહિ નહીં હૈ કલ્પના, યેહી નહીં વિભંગ;
જબ જાગેંગે આતમા, તબ લાગેંગે રંગ.

[હાથનોંધ ૧/૧૩.

"મારગ સાચા મિલ ગયા."

મારગ સાચા મિલ ગયા, છૂટ ગયે સંદેહ;
હોતા સો તો જલ ગયા, [2]. . . . .
સમજ પિછે સબ સરલ હૈ, બિનૂ સમજ મુશકીલ;
યે મુશકીલી ક્યા કહું? . . . . .
ખોજ પિંડ બ્રહ્માંડકા, પત્તા તો લગ જાય;
યેહિ બ્રહ્માંડિ બાસના, જબ જાવે તબ. . . .
આપ આપકું ભુલ ગયા, ઇનસેં ક્યા અંધેર!
સમર સમર અબ હસત હૈ, [3]. . . . .
જહાં કલપના જલપના, તહાં માનું દુઃખ છાંઈ;
મિટે કલપના જલપના, તબ વસ્તુ તિન પાઈ.
[4]ક્યા ઇચ્છત ખોવત સબૈ, હૈ ઇચ્છા દુઃખ મૂલ;
જબ ઇચ્છાકા નાશ તબ, મિટે અનાદિ ભૂલ.
ઐસી કહાંસે મતિ ભઈ, આપ આપ હૈ નાહીં;
આપનકું જબ ભૂલ ગયે, અવર કહાંસેં લાઈ.
આપ આપ એ શોધસેં, આપ આપ મિલ જાય;
આપ મિલન નય બાપકો, ...

હાથનોંધ ૧/૧૧.

૧ પાઠાં૦ 'નહિ જાન્યો નિજરૂપકો સબ જાન્યો સો ફોક'
૨ પાઠાં૦ 'ભિન્ન કિયા નિજ દેહ.' ૩ પાઠાં૦ 'નહીં ભૂલેંગે ફેર' ૪ પાઠાં૦ 'હે જીવ કયા ઇચ્છત હવે,'

પ્રભુ પ્રભુ લય લાગી નહીં, પડ્યો ન સદ્ગુરુ પાય,
દીઠા નહીં નિજ દોષ તો, તરિયે કોણ ઉપાય? ૧૮.
અધમાધમ અધિકો પતિત, સકળ જગત્માં હુંય;
એ નિશ્ચય આવ્યા વિના, સાધન કરશે શુંય? ૧૯.
પડી પડી તુજ પદપંકજે, ફરિફરિ માગું એજ;
સદ્ગુરુ સંત સ્વરૂપ તુજ, એ દ્રઢતા કરી દેજ. ૨૦.
[૧૭૦. ભાદરવા શુદ ૮, ૧૯૪૭.

શ્રી સદ્ગુરુકૃપા માહાત્મ્ય.

બિના નયન પાવે નહીં, બિના નયનકી બાત;
સેવે સદ્ગુરુકે ચરન, સો પાવે સાક્ષાત્. ૧.
બુઝી ચહત જો પ્યાસકો, હૈ બુઝનકી રીત;
પાવે નહિ ગુરુગમ બિના, એહી અનાદિ સ્થિત. ૨.
એહિ નહીં હૈ કલ્પના, એહિ નહીં વિભંગ.
કયિ નર પંચમકાળમેં, દેખી વસ્તુ અભંગ. ૩.
નહીં દે તું ઉપદેશકું, પ્રથમ લેહિ ઉપદેશ;
સબસેં ન્યારા અગમ હૈ, વો જ્ઞાનીકા દેશ. ૪.
જપ તપ ઔર વ્રતાદિ સબ, તહાં લગી ભ્રમરૂપ;
જહાં લગી નહિ સતકી, પાઈ કૃપા અનૂપ. ૫.
પાયાકી એ બાત હૈ, નિજ છંદનકો છોડ;
પિછે લાગ સત્પુરુષકે, તો સબ બંધન તોડ. ૬.
[૧૭૨. સં૦ ૧૯૪૭. સ.નિ.

જીવનું કર્ત્તવ્ય.

મનપૌન નિરોધ સ્વબોધ કિયો, હઠજોગ પ્રયોગ સુતાર ભયો,
જપ ભેદ જપે તપ ત્યાહિ તપે, ઉરસેંહિ ઉદાસિ લહી સબપેં   ૨.
સબ શાસ્ત્રન કે નય ધારિ હિયે, મત મંડન ખંડન ભેદ લિયે,
વહ સાધન બાર અનંત કિયો, તદપી કછુ હાથ હજૂ ન પર્યો   ૩
અબ ક્યોં ન બિચારત હૈ મનસેં કછુ ઔર રહા ઉન સાધનસેં,
બિન સદ્ગુરુ કોય ન ભેદ લહે, મુખ આગલ હૈ કહ બાત કહે?   ૪
કરુના હમ પાવત હૈ તુમકી, વહ બાત રહી સુગુરુ ગમકી,
પલમેં પ્રગટે મુખ આગલસેં, જબ સદ્ગુરુચર્નસુ પ્રેમ બસે   ૫
તનસેં, મનસેં, ધનસેં સબસેં, ગુરુદેવકિ આન સ્વઆત્મ બસેં,
તબ કારજ સિદ્ધ બને અપનો, રસ અમૃત પાવહિ પ્રેમ ઘનો   ૬
વહ સત્ય સુધા દરશાવહિંગે, ચતુરાંગુલ હે દૃગસે મિલહે,
રસદેવ નિરંજનકો પિવહી, ગહિ જોગ જુગોજુગ સો જિવહી.   ૭
પર પ્રેમ પ્રવાહ બઢે પ્રભુસેં, સબ આગમ ભેદ સુઉર બસે
વહ કેવલકો બિજ ગ્યાનિ કહે, નિજકો અનુભૌ બતલાઈ દિયે   ૮
[૧૭૧ મ૦ ૧૮૪૭, ભાદરવા શુ૦ ૮

***

જડ–ચેતન–સ્વભાવ.

જડભાવે જડ પરિણમે, ચેતન ચેતન ભાવ,
કોઈ કોઈ પલટે નહીં છોડી આપ સ્વભાવ   ૧
જડ તે જડ ત્રણ કાળમા, ચેતન ચેતન તેમ,
પ્રગટ અનુભવરૂપ છે, સશય તેમા કેમ?   ૨
જો જડ ત્રણ કાળમા, ચેતન ચેતન હોય
બધ મોક્ષ તો નહીં ઘટે નિવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ ન્હોય   ૩
બધ મોક્ષ સયોગથી, જ્યા લગ આત્મ અભાન,
પણ નહિ ત્યાગ સ્વભાવનો ભાખે જિન ભગવાન   ૪
વર્તે બધ પ્રસગમા, તે નિજપદ અજ્ઞાન
પણ જડતા નહિ આત્મને એ સિદ્ધાત પ્રમાણ   ૫
ગ્રહે અરૂપી રૂપીને, એ અચરજની વાત
જીવ બંધન જાણે નહીં, કેવો જિનસિદ્ધાત   ૬.

સદ્‌ગુરુસ્તુતિ.

બીજાં સાધન બહુ કર્યાં, કરી કલ્પના આપ,
અથવા અસદ્‌ગુરુ થકી, ઉલટો વધ્યો ઉતાપ.

[૪૬૫ સં૦ ૧૯૪૫ સનિ.

***

પૂર્વે પુણ્યના ઉદયથી, મળ્યો સદ્‌ગુરુ યોગ,
વચન સુધા શ્રવણે જતાં, થયું હૃદય ગતશોગ

***

નિશ્ચય એથી આવીયો, ટળશે અહીં ઉતાપ,
નિત્ય કર્યો સત્સંગ મેં, એક લક્ષથી આપ

[૪૭૭ સં૦ ૧૯૪૬ સનિ.

***

પ્રભુપ્રત્યે દીનત્વ.

(દોહરા)

*હે પ્રભુ! હે પ્રભુ! શુ કહું, દીનાનાથ દયાળ,
હું તો દોષ અનંતનુ, ભાજન છુ કરુણાળ ૧.
શુદ્ધ ભાવ મુજમા નથીં, નથીં સર્વ તુજ રૂપ;
નથીં લઘુતા કે દીનતા, શુ કહું પરમ સ્વરૂપ. ૨.

* . "આ જીવ અત્યંત માયાના આવરણે દિશામૂઢ થયો છે, અને તે યોગે કરી તેની પરમાર્થ દૃષ્ટિ પ્રકાશતી નથી અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થનો દૃઢાગ્રહ થયો છે, અને તેથી બોધ પ્રાપ્ત થવાના યોગે પણ તેમા બોધ પ્રવેશ થાય એવો ભાવ સ્ફુરતો નથી એ આદિ જીવની વિષમદશા કહી, પ્રભુ પ્રત્યે દીનત્વ કહ્યુ છે કે "હે નાથ' હવે મારી કોઈ ગતિ (માર્ગ) મને દેખાતી નથી, કેમકે સર્વસ્વ લુટાયા જેવો યોગ મેં કર્યો છે, અને સહજ ઐશ્વર્ય છતા, પ્રયત્ન કર્યે છતે, તે ઐશ્વર્યથી વિપરિત એવાજ માર્ગે મેં આચર્યાં છે, તે તે યોગથી મારી નિવૃત્તિ કર, અને તે નિવૃત્તિનો સર્વોત્તમ સદુપાય એવો જે સદ્‌ગુરુ પ્રત્યેનો શરણભાવ તે ઉત્પન્ન થાય એવી કૃપા કર' એવા ભાવના વીશ દોહરા કે જેમા પ્રથમ વા ય †'હે હરિ! હે હરિ! શું કહું, દીનાનાથ દયાળ' છે, તે . દોહરા વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થાય તેમ કરશો તો વિશેષ ગુણ ઉત્પત્તિનો હેતુ છે" [૬૫૦ સં૦ ૧૯૫૧

† આ ઉપરથી મૂળ દોહરામા 'હે પ્રભુ' હે પ્રભુ!' અદલે 'હે હરિ' હે હરિ!' હોવા યોગ્ય છે—સશોધ૦

નથિ આજ્ઞા ગુરુદેવની, અચળ કરી ઉરમાંહિ;
આપતણો વિશ્વાસ દ્રઢ, ને પરમાદર નાંહિ. ૩.
જોગ નથી સત્સંગનો, નથી સત સેવા જોગ;
કેવળ અર્પણતા નથી, નથી આશ્રય અનુયોગ. ૪.
હું પામર શું કરિ શકું, એવો નથી વિવેક;
ચરણ શરણ ધીરજ નથી, મરણ સુધીની છેક. ૫.
અચિંત્ય તુજ મહાત્મ્યનો, નથી પ્રફુલિત ભાવ;
અંશ ન એકે સ્નેહનો, ન મળે પરમ પ્રભાવ. ૬.
અચળરૂપ આસક્તિ નહીં, નહીં વિરહનો તાપ;
કથા અલભ તુજ પ્રેમની, નહીં તેનો પરિતાપ. ૭.
ભક્તિમાર્ગ પ્રવેશ નહીં, નહીં ભજન દ્રઢ ભાન;
સમજ નહીં નિજધર્મની, નહીં શુભ દેશે સ્થાન. ૮.
કાળદોષ કળિથી થયો, નહીં મર્યાદા ધર્મ;
તોયે નહીં વ્યાકૂળતા, જુઓ પ્રભુ મુજ કર્મ. ૯.
સેવાને પ્રતિકૂળ જે, તે બંધન નથી ત્યાગ;
દેહેંદ્રિય માને નહીં, કરે બાહ્ય પર રાગ. ૧૦.
તુજ વિયોગ સ્ફુરતો નથી, વચન નયન યમ નાહીં,
નહીં ઉદાસ અનભક્તથી, તેમ ગૃહાદિક માંહિ. ૧૧.
અહભાવથી રહિત નહીં, સ્વધર્મ સંચય નાહીં;
નથિ નિવૃત્તિ નિર્મળપણે, અન્ય ધર્મની કાંઈ. ૧૨.
એમ અનંત પ્રકારથી, સાધન રહિત હુંય;
નહીં એક સદ્ગુણ પણ, મુખ બતાવું શુંય? ૧૩.
કેવળ કરુણા મૂર્તિ છો, દીનબંધુ દીનનાથ;
પાપી પરમ અનાથ છું, ગ્રહો પ્રભુજી હાથ. ૧૪.
અનંત કાળથી આથડ્યો, વિના ભાન ભગવાન્;
સેવ્યા નહીં ગુરુ સંતને, મૂકયું નહીં અભિમાન. ૧૫.
સંત ચરણ આશ્રય વિના, સાધન કર્યાં અનેક;
પાર ન તેથી પામીયો, ઊગ્યો ન અંશ વિવેક. ૧૬.
સહુ સાધન બંધન થયાં, રહ્યો ન કોઈ ઉપાય;
સત્ સાધન સમજ્યો નહીં, ત્યાં બંધન શું જાય? ૧૭.

પ્રથમ દેહદૃષ્ટિ હતી, તેથી ભાસ્યો દેહ;
હવે દૃષ્ટિ થઈ આત્મમાં, ગયો દેહથી નેહ. ૭
જડ ચેતન સયોગ આ, ખાણ અનાદિ અનંત;
કોઈ ન કર્ત્તા તેહનો, ભાખે જિન ભગવત. ૮.
મૂળ દ્રવ્ય ઉત્પન્ન નહીં, નહીં નાશ પણ તેમ,
અનુભવથી તે સિદ્ધ છે, ભાખે જિનવર એમ ૯
હોય તેહનો નાશ નહીં, નહીં તેહ નહીં હોય;
એક સમય તે સૌ સમય, ભેદ અવસ્થા જોય ૧૦
પરમ પુરુષ પ્રભુ સદ્ગુરુ, પરમજ્ઞાન સુખ ધામ;
જેણે આપ્યું ભાન નિજ, તેને સદા પ્રણામ. ૧૧
[૧૭૩. સ૦ ૧૯૪૭ સ નિ

***

જડ ને ચૈતન્ય બન્ને દ્રવ્યનો સ્વભાવ ભિન્ન,
સુપ્રતીતપણે બન્ને જેને સમજાય છે,
સ્વરૂપ ચેતન નિજ, જડ છે સબધ માત્ર,
અથવા તે જ્ઞેય પણ પરદ્રવ્ય માંય છે,
એવો અનુભવનો પ્રકાશ ઉલ્લાસિત થયો,
જડથી ઉદાસી તેને આત્મવૃત્તિ થાય છે,
કાયાની વિસારી માયા, સ્વરૂપે શમાયા એવા,
નિર્ગ્રંથનો પંથ ભવ અન્તનો ઉપાય છે ૧.
દેહ જીવ એકરૂપે ભાસે છે અજ્ઞાન વડે,
ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ પણ તેથી તેમ થાય છે,
જીવની ઉત્પત્તિ અને રોગ શોક દુ ખ મૃત્યુ,
દેહનો સ્વભાવ જીવ પદમા જણાય છે,
એવો જે અનાદિ એકરૂપનો મિથ્યાત્વભાવ,
જ્ઞાનીના વચન વડે દૂર થઈ જાય છે,
ભાસે જડચૈતન્યનો પ્રગટ સ્વભાવ ભિન્ન,
બન્ને દ્રવ્ય નિજ નિજ રૂપે સ્થિત થાય છે. ૨
[૪/૯૩૬ સ૦ ૧૯૫૬. સ.નિ

***

જિનવર પ્રણીત જ્ઞાન.

—જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો.

જો હોય પૂર્વ ભણેલ નવ પણ, જીવને જાણ્યો નહીં,
તો સર્વ તે અજ્ઞાન ભાખ્યું, સાક્ષી છે આગમ અહીં;
એ પૂર્વ સર્વ કહ્યાં વિશેષે, જીવ કરવા નિર્મળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૧.

નહીં ગ્રંથમાંહિ જ્ઞાન ભાખ્યું જ્ઞાન નહીં કવિ ચાતુરી,
નહીં મંત્ર તંત્રો જ્ઞાન દાખ્યાં, જ્ઞાન નહીં ભાષા ઠરી;
નહીં અન્ય સ્થાને જ્ઞાન ભાખ્યું, જ્ઞાન જ્ઞાનીમાં કળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૨.

આ જીવ અને આ દેહ એવો, ભેદ જો ભાસ્યો નહીં,
પચખાણ કીધાં ત્યાંસુધી, મોક્ષાર્થ તે ભાખ્યાં નહીં;
એ પાંચમે અંગે કહ્યો, ઉપદેશ કેવળ નિર્મળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૩.

કેવળ નહિ બ્રહ્મચર્યથી, . . .

. . . . . .

કેવળ નહિ સંયમ થકી, પણ જ્ઞાન કેવળથી કળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૪.

શાસ્ત્રો વિશેષ સહિત પણ જો, જાણીયું નિજરૂપને,
કાં તેહનો આશ્રય કરજો, ભાવથી સાચાં મને;
તો જ્ઞાન તેને ભાખીયું, જો સમ્મતિ આદિ સ્થળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૫.

આઠ સમિતિ જાણીએ જો, જ્ઞાનીના પરમાર્થથી,
તો જ્ઞાન ભાખ્યું તેહને, અનુસાર તે મોક્ષાર્થથી;
નિજ કલ્પનાથી કોટી શાસ્ત્રો, માત્ર મનનો આમળો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૬.

ચાર વેદ પુરાણ આદિ, શાસ્ત્ર સૌ મિથ્યાત્વનાં,
શ્રીનંદિસૂત્રે ભાખીયાં છે, ભેદ જ્યાં સિદ્ધાંતના;
પણ જ્ઞાનીને તે જ્ઞાન ભાખ્યાં, એ જ ઠેકાણે ઠરો,
જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૭.

વ્રત નહીં પચખાણ નહીં, નહીં ત્યાગ વસ્તુ કોઈની,
મહા પદ્મ તીર્થંકર થશે, શ્રેણિક સાણુંગ જોઈ ત્યો.
છેદ્યો અનંતા . . . . . .
. . . . ૮.

[૪૪૯. સં૦ ૧૯૫૨, આશો, આનંદ.

**

૫૬૧.

*અપૂર્વ અવસર.

અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે?
ક્યારે થઈશું બાહ્યાંતર નિર્ગ્રંથ જો?
સર્વ સંબંધનું બંધન તીક્ષ્ણ છેદીને,
વિચરશું કવ મહત્પુરુષને પથ જો. અપૂર્વ૦ ૧.
સર્વ ભાવથી ઔદાસીન્ય વૃત્તિ કરી,
માત્ર દેહ તે સંયમહેતુ હોય જો;
અન્ય કારણે અન્ય કશું કલ્પે નહીં,
દેહે પણ કિંચિત્ મૂર્છા નવ હોય જો. અપૂર્વ૦ ૨.
દર્શનમોહ વ્યતીત થઈ ઉપજ્યો બોધ જે,
દેહ ભિન્ન કેવલ ચૈતન્યનું જ્ઞાન જો;
તેથી પ્રક્ષીણ ચારિત્રમોહ વિલોકિયે,
વર્ત્તે એવું શુદ્ધસ્વરૂપનું ધ્યાન જો. અપૂર્વ૦ ૩.
આત્મસ્થિરતા ત્રણ સંક્ષિપ્ત યોગની,
મુખ્યપણે તો વર્ત્તે દેહપર્યંત જો;
ઘોર પરિષહ કે ઉપસર્ગ ભયે કરી,
આવી શકે નહીં તે સ્થિરતાનો અંત જો. અપૂર્વ૦ ૪.
સંયમના હેતુથી યોગપ્રવર્ત્તના,
સ્વરૂપલક્ષે જિનઆજ્ઞા આધીન જો;

---

* આ 'અપૂર્વ અવસર' સંવત ૧૯૫૨ ના આસરામાં મ સ આસપાસમાં શ્રીમદ્‌ની સ્થિતિ વવાણીઆમાં હતી ત્યારે ભગારે ઊભાં ઊભાં જ ગાદીના પાટિયા ઉપર બેસીને લખ્યો હતો. તે વખતે ગીનાઈ કાગળ, ખડિયો અને કલમ, આ સૌએ ત્યાંથી આપ્યા હતાં તે વખતે કાગળમાં દર પડેલું પદ જ લખેલું હતું.—સંશોધક.

તે પણ ક્ષણ ક્ષણ ઘટતી જાતી સ્થિતિમાં,
અંતે થાયે નિજસ્વરૂપમાં લીન જો. અપૂર્વ૦ ૫.
પંચ વિષયમાં રાગદ્વેષ વિરહિતતા,
પંચ પ્રમાદે ન મળે મનનો ક્ષોભ જો:
દ્રવ્ય ક્ષેત્રને કાળ ભાવ પ્રતિબંધવણ,
વિચરવું ઉદયાધીન પણ વીત લોભ જો. અપૂર્વ૦ ૬.
ક્રોધ પ્રત્યે તો વર્ત્તે ક્રોધસ્વભાવતા,
માન પ્રત્યે તો દીનપણાનું માન જો;
માયા પ્રત્યે માયા સાક્ષી ભાવની,
લોભ પ્રત્યે નહીં લોભ સમાન જો. અપૂર્વ૦ ૭.
બહુ ઉપસર્ગકર્ત્તા પ્રત્યે પણ ક્રોધ નહીં,
વંદે ચક્રિ તથાપિ ન મળે માન જો;
દેહ જાય પણ માયા થાય ન રોમમાં,
લોભ નહીં છો પ્રબળ સિદ્ધિ નિદાન જો. અપૂર્વ૦ ૮.
નગ્નભાવ, મુંડભાવ સહ અસ્નાનતા,
અદંતધોવન આદિ પરમ પ્રસિદ્ધ જો,
કેશ રોમ નખ કે અંગે શૃંગાર નહીં,
દ્રવ્યભાવ સંયમમય નિર્ગ્રંથ સિદ્ધ જો અપૂર્વ૦ ૯.
શત્રુ મિત્ર પ્રત્યે વર્ત્તે સમદર્શિતા,
માન અમાને વર્ત્તે તેજ સ્વભાવ જો;
જીવિત કે મરણે નહીં ન્યૂનાધિકતા,
ભવ મોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્ત્તે સમભાવ જો. અપૂર્વ૦ ૧૦.
એકાકી વિચરતો વળી સ્મશાનમાં,
વળી પર્વતમાં વાઘ સિંહ સંયોગ જો;
અડોલ આસન ને મનમાં નહીં ક્ષોભતા,
પરમ મિત્રનો જાણે પામ્યા યોગ જો. અપૂર્વ૦ ૧૧.
ઘોર તપશ્ચર્યામાં પણ મનને તાપ નહીં,
સરસ અન્ને નહીં મનને પ્રસન્નભાવ જો;
રજકણ કે રિદ્ધિ વૈમાનિકદેવની,
સર્વે માન્યા પુદ્ગલ એક સ્વભાવ જો. અપૂર્વ૦ ૧૨.

એમ પરાજય કરીને ચારિત્રમોહનો,
આવું ત્યાં જ્યાં કરણ અપૂર્વ ભાવ જો;
શ્રેણી ક્ષપકતણી કરીને આરૂઢતા,
અનન્ય ચિંતન અતિશય શુદ્ધ સ્વભાવ જો. અપૂર્વ૦ ૧૩.
મોહ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર તરી કરી,
સ્થિતિ ત્યાં જ્યાં ક્ષીણમોહગુણસ્થાન જો;
અંત સમય ત્યાં પૂર્ણ સ્વરૂપ વીતરાગ થઈ,
પ્રગટાવું નિજ કેવળજ્ઞાન નિધાન જો. અપૂર્વ૦ ૧૪.
ચાર કર્મ ઘનઘાતી તે વ્યવચ્છેદ જ્યાં,
ભવનાં બીજતણો આત્યંતિક નાશ જો;
સર્વભાવ જ્ઞાતા દૃષ્ટા સહ શુદ્ધતા,
કૃતકૃત્ય પ્રભુ વીર્ય અનંત પ્રકાશ જો. અપૂર્વ૦ ૧૫.
વેદનીયાદિ ચાર કર્મ વર્તે જહાં,
બળી સીંદરીવત્ આકૃતિ માત્ર જો;
તે દેહાયુષ્ આધીન જેની સ્થિતિ છે,
આયુષ્ પૂર્ણે મટિયે દૈહિક પાત્ર જો. અપૂર્વ૦ ૧૬.
મન વચન કાયા ને કર્મની વર્ગણા,
છૂટે જહાં સકળ પુદ્ગલ સંબંધ જો;
એવું અયોગિ ગુણસ્થાનક ત્યાં વર્તતું,
મહાભાગ્ય સુખદાયક પૂર્ણ અબંધ જો. અપૂર્વ૦ ૧૭.
એક પરમાણુમાત્રની મળે ન સ્પર્શતા,
પૂર્ણ કલંકરહિત અડોલ સ્વરૂપ જો;
શુદ્ધ નિરંજન ચૈતન્યમૂર્તિ અનન્યમય,
અગુરુ લઘુ અમૂર્ત સહજપદરૂપ જો. અપૂર્વ૦ ૧૮.
પૂર્વ પ્રયોગાદિ કારણના યોગથી,
ઉર્ધ્વગમન સિદ્ધાલય પ્રાપ્ત સુસ્થિત જો;
સાદિ અનંત અનંત સમાધિ સુખમાં,
અનંત દર્શન, જ્ઞાન, અનંતસહિત જો. અપૂર્વ૦ ૧૯.
જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે દીઠું જ્ઞાનમાં,
કહી શક્યા નહીં પણ તે શ્રી ભગવાન જો;

એવાં મૂળ જ્ઞાનાદિ પામવા રે, અને જવા અનાદિ બંધ; મૂળ૦
ઉપદેશ સદ્ગુરુનો પામવા રે, ટાળી સ્વછંદ ને પ્રતિબંધ. મૂળ૦ ૧૦.
એમ દેવ જિનંદે ભાખીઉં રે, મોક્ષ માર્ગનું શુદ્ધ સ્વરૂપ; મૂળ૦
ભવ્ય જનોના હિતને કારણે રે, સંક્ષેપે કહ્યું સ્વરૂપ મૂળ૦ ૧૧.

[૪૪૫. સં૦ ૧૯૫૨ ના આશો શુદ ૧, આનંદ.

* *

પરમપદ પંથ.

(ગીતિ.*)

પંથ પરમપદ બોધ્યો, જેહ પ્રમાણે પરમ વીતરાગે,
તે અનુસરી કહીશું, પ્રણમીને તે પ્રભુ ભક્તિ રાગે. ૧.
મૂળ પરમપદ કારણ, સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન ચરણ પૂર્ણ,
પ્રણમે એક સ્વભાવે, શુદ્ધ સમાધિ ત્યાં પરિપૂર્ણ. ૨.
જે ચેતન જડ ભાવો, અવલોક્યા છે મુનીંદ્ર સર્વજ્ઞે,
તેવી અન્તર્ આસ્થા, પ્રગટ્યે દર્શન કહ્યું છે તત્ત્વજ્ઞે. ૩.
સમ્યક્ પ્રમાણ પૂર્વક, તે તે ભાવો જ્ઞાન વિષે ભાસે,
સમ્યગ્જ્ઞાન કહ્યું તે, સંશય વિભ્રમ મોહ ત્યાં નાસે. ૪.
વિષયારંભ નિવૃત્તિ, રાગ દ્વેષનો અભાવ જ્યાં થાય,
સહિત સમ્યક્દર્શન, શુદ્ધ ચરણ ત્યાં સમાધિ સદુપાય. ૫.
ત્રણે અભિન્ન સ્વભાવે, પરિણમી આત્મસ્વરૂપ જ્યાં થાય,
પૂર્ણ પરમપદ પ્રાપ્તિ, નિશ્ચયથી ત્યાં અનન્ય સુખદાય. ૬.
જીવ અજીવ પદાર્થો, પુણ્ય પાપ આશ્રવ તથા બંધ,
સંવર નિર્જરા મોક્ષ, તત્ત્વ કહ્યાં નવ પદાર્થ સંબંધ. ૭.
જીવ અજીવ વિષે તે નવે તત્ત્વનો સમાવેશ થાય,
વસ્તુ વિચાર વિશેષે, ભિન્ન પ્રબોધ્યા મહાન્ મુનિરાય. ૮.

[૫૯૦. સં૦ ૧૯૫૩. સ નિ.

* *

સ્વાત્મવૃતાંત.

ધન્ય રે દીવસ આ અહો, જાગી રે શાંતિ અપૂર્વ રે,
દશ વર્ષે રે ધારા ઉલસી, મટ્યો ઉદયકર્મનો ગર્વ રે. ધન્ય૦ ૧.

---

* શ્રીમદ્ના દેહોત્સર્ગ પછી તેઓના વચનોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો ત્યારે આ વિષયની ૩૬ કે ૫૦ ગીતિ હતી. પણ પાછળથી સંભાળપૂર્વક નહીં રહ્યાથી ગુમ થઈ છે.
—સંશોધક. મ. ર.

ઓગણીસેં ને એકત્રીસે, આવ્યો અપૂર્વ અનુસાર રે,
ઓગણીસેં ને બેતાલીસે, અદ્ભુત વૈરાગ્યધાર રે. ધન્ય૦ ૨.
ઓગણીસેં ને સુડતાલીસે, સમકીત શુદ્ધ પ્રકાશ્યું રે,
શ્રુત અનુભવ વધતી દશા, નિજ સ્વરૂપ અવભાસ્યું રે. ધન્ય૦ ૩.
ત્યાં આવ્યો રે ઉદય કારમો, પરિગ્રહ કાર્ય પ્રપંચ રે,
જેમ જેમ તે હડસેલીએ, તેમ વધે ન ઘટે રંચ રે. ધન્ય૦ ૪.
વધતું એમ જ ચાલીયું, હવે દીસે ક્ષીણ કાંઈ રે,
ક્રમે કરીને રે તે જશે, એમ ભાસે મનમાંહિ રે. ધન્ય૦ ૫.
યથા હેતુ જે ચિત્તનો, સત્ય ધર્મનો ઉદ્ધાર રે,
થશે અવશ્ય આ દેહથી, એમ થયો નિરધાર રે. ધન્ય૦ ૬.
આવી અપૂર્વ વૃત્તિ અહો, થશે અપ્રમત્ત યોગ રે,
કેવળ લગભગ ભૂમિકા, સ્પર્શીને દેહ વિયોગ રે. ધન્ય૦ ૭.
અવશ્ય કર્મનો ભોગ જે, ભોગવવો અવશેષ રે,
તેથી દેહ એક જ ધારિને, જાશું સ્વરૂપ સ્વદેશ રે. ધન્ય૦ ૮.
[હાથનોંધ, ૧/૩૧.

***

આત્મભાન.

સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, સમજે જિનનું રૂપ,
તો તે પામે નિજદશા, જિન છે આત્મ સ્વરૂપ. ૧.
પામ્યા શુદ્ધ સ્વભાવને, છે જિન તેથી પૂજ્ય,
સમજો જિન સ્વભાવ તો, આત્મભાનનો ગુજ્ય. ૨.
[૪૫૦. સં૦ ૧૯૫૨, આસો વદ ૨, નડિયાદ.

***

સદ્ગુરુલક્ષણ.

સ્વરૂપ સ્થિત ઇચ્છા રહિત, વિચરે પૂર્વ પ્રયોગ,
અપૂર્વવાણી પરમશ્રુત, સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય. ૩.
[૪૫૧. સં૦ ૧૯૫૨, આસો વદ ૨, નડિયાદ.

***

અંતિમ સંદેશો.

ઇચ્છે છે જે જોગી જન, અનંત સુખ સ્વરૂપ;
મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ, સયોગી જિનસ્વરૂપ. ૧.

આત્મસ્વભાવ અગમ્ય તે, અવલંબન આધાર;
જિનપદથી દર્શાવિયો, તેહ સ્વરૂપ પ્રકાર. ૨.
જિનપદ નિજપદ એકતા, ભેદ ભાવ નહીં કાંઈ;
લક્ષ થવાને તેહનો, કહ્યાં શાસ્ત્ર સુખદાઈ. ૩.
જિનપ્રવચન દુર્ગમ્યતા, થાકે અતિ મતિમાન;
અવલંબન શ્રી સદ્ગુરુ, સુગમ અને સુખખાણ. ૪.
ઉપાસના જિનચરણની, અતિશય ભક્તિ સહીત;
મુનિજન સંગતિ રતિ અતિ, સંયમ યોગ ઘટીત. ૫.
ગુણ પ્રમોદ અતિશય રહે, રહે અંતર્મુખ યોગ;
પ્રાપ્તિ શ્રી સદ્ગુરુવડે, જિનદર્શન અનુયોગ. ૬.
પ્રવચન સમુદ્ર બિંદુમાં, ઉલટી આવે એમ;
પૂર્વ ચૌદની લબ્ધિનું, ઉદાહરણ પણ તેમ. ૭.
વિષય વિકાર સહીત જે, રહ્યા મતિના યોગ;
પરિણામની વિષમતા,-તેને યોગ અયોગ. ૮.
મંદ વિષય ને સરળતા, સહ આજ્ઞા સુવિચાર;
કરુણા કોમળતાદિ ગુણ, પ્રથમ ભૂમિકા ધાર. ૯.
રોક્યા શબ્દાદિક વિષય, સંયમ સાધન રાગ;
જગત ઇષ્ટ નહીં આત્મથી, મધ્ય પાત્ર મહા ભાગ્ય. ૧૦.
નહીં તૃષ્ણા જીવ્યા તણી, મરણ યોગ નહીં ક્ષોભ;
મહા પાત્ર તે માર્ગના, પરમ યોગ જિત લોભ. ૧૧.
આવ્યે બહુ સમ દેશમાં, છાયા જાય સમાઈ;
આવ્યે તેમ સ્વભાવમાં, મન સ્વરૂપ પણ જાઈ. ૧૨.
ઉપજે મોહ વિકલ્પથી, સમસ્ત આ સંસાર;
અંતર્મુખ અવલોકતાં, વિલય થતાં નહીં વાર. ૧૩.

***

સુખધામ અનંત સુસંત ચહિ, દિન રાત્ર રહે તદ્ ધ્યાન મહિં;
પરશાન્તિ અનંત સુધામય જે, પ્રણમુ પદ તે વર તે જય તે.

[૫૮૯.અ રાજકોટ, ચૈ. શુ. ૯, ૧૯૫૭.

***

આત્મસિદ્ધિ.

ૐ

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત,
સમજાવ્યું તે પદ નમું શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત. ૧.
વર્ત્તમાન આ કાળમાં, મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ,
વિચારવા આત્માર્થિને, ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય. ૨.
કોઈ ક્રિયા-જડ થઈ રહ્યા, શુષ્કજ્ઞાનમાં કોઈ,
માને મારગ મોક્ષનો, કરુણા ઉપજે જોઈ. ૩.
બાહ્ય ક્રિયામાં રાચતાં, અંતર્ભેદ ન કાંઈ,
જ્ઞાનમાર્ગ નિષેધતા, તેહ ક્રિયાજડ આંહી. ૪.
બંધ મોક્ષ છે કલ્પના, ભાખે વાણીમાંહિ,
વર્ત્તે મોહાવેશમાં, શુષ્કજ્ઞાનિ તે આંહિ. ૫.
વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આતમજ્ઞાન,
તેમજ આતમજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિતણાં નિદાન. ૬.
ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન,
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન. ૭.
જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવું તેહ,
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ. ૮.
સેવે સદ્ગુરુચરણને, ત્યાગી દઈ નિજપક્ષ,
પામે તે પરમાર્થને, નિજપદનો લે લક્ષ. ૯.
આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદય પ્રયોગ,
અપૂર્વ વાણી પરમશ્રુત સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય. ૧૦.
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સમ નહીં, પરોક્ષ જિન ઉપકાર,
એવો લક્ષ થયા વિના, ઉગે ન આત્મવિચાર. ૧૧.
સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણ, સમજાય ન જિનરૂપ,
સમજ્યાવણ ઉપકાર શો? સમજ્યે જિન સ્વરૂપ. ૧૨.
આત્માદિ અસ્તિત્વનાં, જેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર,
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુયોગ નહીં, ત્યાં આધાર સુપાત્ર. ૧૩.

અથવા સદ્ગુરુએ કહ્યાં, જે અવગાહન કાજ,
તે તે નિત્ય વિચારવાં, કરી મતાંતર ત્યાજ. ૧૪.
રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો, પામે અવશ્ય મોક્ષ,
પામ્યા એમ અનંત છે, ભાખ્યું જિન નિર્દોષ ૧૫.
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગથી, સ્વચ્છંદ તે રોકાય,
અન્ય ઉપાય કર્યા થકી, પ્રાયે બમણો થાય. ૧૬
સ્વચ્છંદ, મત આગ્રહ તજી, વર્ત્તે સદ્ગુરુ લક્ષ,
સમકિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ ૧૭
માનાદિક શત્રુ મહા નિજછંદે ન મરાય,
જાતા સદ્ગુરુ શરણમા, અલ્પ પ્રયાસે જાય. ૧૮.
જે સદ્ગુરુ ઉપદેશથી, પામ્યો કેવળજ્ઞાન,
ગુરુ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ, વિનય કરે ભગવાન. ૧૯.
એવો માર્ગ વિનય તણો, ભાખ્યો શ્રી વીતરાગ,
મૂળ હેતુ એ માર્ગનો, સમજે કોઈ સુભાગ્ય. ૨૦.
અસદ્ગુરુ એ વિનયનો, લાભ લહે જો કાંઈ,
મહામોહિની કર્મથી, બુડે ભવજળ માહિ ૨૧.
હોય મુમુક્ષુ જીવ તે, સમજે એહ વિચાર,
હોય મતાર્થિ જીવ તે, અવળો લે નિર્ધાર. ૨૨.
હોય મતાર્થિ તેહને, થાય ન આતમ લક્ષ,
તેહ મતાર્થિ લક્ષણો, અહીં કહ્યાં નિર્પક્ષ. ૨૩.

મતાર્થિલક્ષણ:

બાહ્યત્યાગ પણ જ્ઞાન નહીં, તે માને ગુરુ સત્ય,
અથવા નિજકુળધર્મના, તે ગુરુમાં જ મમત્વ. ૨૪
જે જિનદેહ પ્રમાણ ને, સમવસરણાદિ સિદ્ધિ,
વર્ણન સમજે જિનનું, રોકિ રહે નિજ બુદ્ધિ. ૨૫
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુયોગમા, વર્ત્તે દ્રષ્ટિ વિમુખ,
અસદ્ગુરુને દ્રઢ કરે, નિજ માન મુખ્ય ૨૬.
દેવાદિ ગતિ ભંગમા, જે સમજે શ્રુતજ્ઞાન,
માને નિજ મતવેષનો, આગ્રહ મુક્તિ નિદાન. ૨૭

લહ્યું સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, ગ્રહ્યું વ્રત અભિમાન,
ગ્રહે નહીં પરમાર્થને, લેવા લૌકિક માન. ૨૮.

અથવા નિશ્ચયનય ગ્રહે, માત્ર શબ્દની માંય,
લોપે સદ્વ્યવહારને, સાધન રહિત થાય. ૨૯.

જ્ઞાનદશા પામે નહીં, સાધનદશા ન કાંઈ,
પામે તેનો સંગ જે, તે બુડે ભવમાંહિ. ૩૦.

એ પણ જીવ મતાર્થમાં, નિજમાનાદિ કાજ,
પામે નહીં પરમાર્થને, અન અધિકારીમાંજ. ૩૧.

નહીં કષાય ઉપશાંતતા, નહીં અંતર વૈરાગ્ય,
સરળપણું ન મધ્યસ્થતા, એ મતાર્થિ દુર્ભાગ્ય. ૩૨.

લક્ષણ કહ્યાં મતાર્થિના, મતાર્થ જાવા કાજ,
હવે કહું આત્માર્થિના, આત્મઅર્થ સુખસાજ. ૩૩.

આત્માર્થિલક્ષણ:

આત્મજ્ઞાન ત્યા મુનિપણું, તે સાચા ગુરુ હોય,
બાકી કુળગુરુકલ્પના, આત્માર્થિ નહીં જોય. ૩૪.

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુપ્રાપ્તિનો, ગણે પરમ ઉપકાર,
ત્રણે યોગ એકત્વથી, વર્ત્તે આજ્ઞાધાર. ૩૫.

એક હોય ત્રણ કાળમા, પરમારથનો પથ,
પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમત. ૩૬.

એમ વિચારી અતરે, શોધે સદ્ગુરુ યોગ,
કામ એક આત્માર્થનુ બીજો નહિ મનરોગ. ૩૭.

કષાયની ઉપશાતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ,
ભવે ખેદ પ્રાણીદયા, ત્યા આત્માર્થ નિવાસ. ૩૮.

દશા ન એવી જ્યા સુધી, જીવ લહે નહીં જોગ્ય,
મોક્ષમાર્ગ પામે નહીં, મટે ન અતર્ રોગ. ૩૯.

આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્ગુરુબોધ સુહાય,
તે બોધે સુવિચારણા, ત્યા પ્રગટે સુખદાય ૪૦.

જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા, ત્યા પ્રગટે નિજજ્ઞાન,
જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ, પામે પદ નિર્વાણ. ૪૧.

ઉપજે તે સુવિચારણા, મોક્ષમાર્ગ સમજાય,
ગુરુશિષ્ય સંવાદથી, ભાખું પટ્પદ આંહી. ૪૨.

પટ્પદનામકથન:

આત્મા છે તે નિત્ય છે, છે કર્ત્તા નિજકર્મ,
છે ભોક્તા વળિ મોક્ષ છે, મોક્ષ ઉપાય સુધર્મ. ૪૩.
ષટ્સ્થાનક સંક્ષેપમાં, ષટ્દર્શન પણ તેહ,
સમજાવા પરમાર્થને, કહ્યાં જ્ઞાનિએ એહ. ૪૪.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

નથી દૃષ્ટિમાં આવતો, નથી જણાતું રૂપ,
બીજો પણ અનુભવ નહીં, તેથી ન જીવસ્વરૂપ. ૪૫.
અથવા દેહજ આતમા, અથવા ઇંદ્રિય પ્રાણ,
મિથ્યા જૂદો માનવો, નહીં જૂદું એંધાણ. ૪૬.
વળી જો આત્મા હોય તો, જણાય તે નહીં કેમ ?
જણાય જો તે હોય તો, ઘટ પટ આદિ જેમ. ૪૭.
માટે છે નહીં આતમા, મિથ્યા મોક્ષ ઉપાય,
એ અંતર શંકાતણો, સમજાવો સદુપાય. ૪૮.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ:

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહ સમાન,
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, પ્રગટ લક્ષણે ભાન. ૪૯.
ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહ સમાન,
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, જેમ અસીને મ્યાન. ૫૦.
જે દૃષ્ટા છે દૃષ્ટિનો, જે જાણે છે રૂપ,
અબાધ્ય અનુભવ જે રહે, તે છે જીવસ્વરૂપ. ૫૧.
છે ઇંદ્રિય પ્રત્યેકને, નિજ નિજ વિષયનું જ્ઞાન,
પાંચ ઇંદ્રિના વિષયનું, પણ આત્માને ભાન. ૫૨.
દેહ ન જાણે તેહને, જાણે ન ઇંદ્રિ[ય] પ્રાણ,
આત્માની સત્તાવડે, તેહ પ્રવર્ત્ત જાણ. ૫૩.
સર્વ અવસ્થાને વિષે, ન્યારો સદા જણાય,
પ્રગટ રૂપ ચૈતન્યમય, એ એંધાણે સદાય. ૫૪.

ઘટ પટ આદિ જાણ તું, તેથી તેને માન,
જાણનાર તે માન નહીં, કહીયે કેવું જ્ઞાન? ૫૫.
પરમ બુદ્ધિ કૃપ દેહમાં, સ્થૂળ દેહ મતિ અલ્પ,
દેહ હોય જો આત્મા, ઘટે ન આમ વિકલ્પ. ૫૬.
જડ ચેતનનો ભિન્ન છે, કેવળ પ્રગટ સ્વભાવ,
એકપણું પામે નહીં, ત્રણે કાળ દ્વયભાવ. ૫૭.
આત્માની શંકા કરે, આત્મા પોતે આપ,
શંકાનો કરનાર તે, અચરજ એહ અમાપ. ૫૮.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

આત્માનાં અસ્તિત્વના, આપે કહ્યા પ્રકાર,
સંભવ તેનો થાય છે, અંતર કર્યે વિચાર. ૫૯.
બીજી શંકા થાય ત્યાં, આત્મા નહીં અવિનાશ,
દેહયોગથી ઉપજે, દેહવિયોગે નાશ. ૬૦.
અથવા વસ્તુ ક્ષણિક છે, ક્ષણે ક્ષણે પલટાય,
એ અનુભવથી પણ નહીં, આત્મા નિત્ય જણાય. ૬૧.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ:

દેહ માત્ર સયોગ છે, વળી જડ રૂપી દૃશ્ય,
ચેતનના ઉત્પત્તિ લય, કોના અનુભવ વશ્ય? ૬૨.
જેના અનુભવ વશ્ય એ, ઉત્પન્ન લયનું જ્ઞાન,
તે તેથી જુદા વિના, થાય ન કેમે ભાન. ૬૩.
જે સયોગો દેખીયે, તે તે અનુભવ દૃશ્ય,
ઉપજે નહીં સયોગથી, આત્મા નિત્ય પ્રત્યક્ષ. ૬૪.
જડથી ચેતન ઉપજે, ચેતનથી જડ થાય,
એવો અનુભવ કોઈને, ક્યારે કદી ન થાય. ૬૫.
કોઈ સંયોગોથી નહીં, જેની ઉત્પત્તિ થાય,
નાશ ન તેનો કોઈમાં, તેથી નિત્ય સદાય. ૬૬.
ક્રોધાદિ તરતમ્યતા, સર્પાદિકની માંય,
પૂર્વ જન્મ સંસ્કાર તે, જીવનિત્યતા ત્યાંય. ૬૭.

આત્મા દ્રવ્યે નિત્ય છે, પર્યાયે પલટાય,
બાળાદિ વય ત્રણ્યનું, જ્ઞાન એકને થાય. ૬૮.
અથવા જ્ઞાન ક્ષણિકનું, જે જાણી વદનાર,
વદનારો તે ક્ષણિક નહીં, કર અનુભવ નિર્ધાર. ૬૯.
ક્યારે કોઈ વસ્તુનો, કેવળ હોય ન નાશ,
ચેતન પામે નાશ તો, કેમાં ભળે તપાસ. ૭૦.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

કર્ત્તા જીવ ન કર્મનો, કર્મ જ કર્ત્તા કર્મ,
અથવા સહજ સ્વભાવ કાં, કર્મ જીવનો ધર્મ. ૭૧.
આત્મા સદા અસંગ ને, કરે પ્રકૃતિ બંધ,
અથવા ઈશ્વર પ્રેરણા, તેથી જીવ અબંધ. ૭૨.
માટે મોક્ષ ઉપાયનો, કોઈ ન હેતુ જણાય,
કર્મતણું કર્ત્તાપણું, કાં નહીં કાં નહીં જાય. ૭૩.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ:

હોય ન ચેતન પ્રેરણા, કોણ ગ્રહે તો કર્મ,
જડસ્વભાવ નહીં પ્રેરણા, જુઓ વિચારી ધર્મ. ૭૪.
જો ચેતન કરતું નથી, થતાં નથી તો કર્મ,
તેથી સહજ સ્વભાવ નહીં, તેમજ નહીં જીવધર્મ ૭૫.
કેવળ હોત અસંગ જો, ભાસત તને ન કેમ?
અસગ છે પરમાર્થથી, પણ નિજ ભાને તેમ. ૭૬.
કર્ત્તા ઈશ્વર કોઈ નહીં, ઈશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ,
અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઈશ્વર દોષ પ્રભાવ. ૭૭.
ચેતન જો નિજભાનમાં, કર્ત્તા આપ સ્વભાવ,
વર્તે નહીં નિજભાનમાં, કર્ત્તા કર્મ પ્રભાવ. ૭૮.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

જીવ કર્મ કર્ત્તા કહો, પણ ભોક્તા નહીં સોય,
શું સમજે જડ કર્મ કે, ફળ પરિણામી હોય. ૭૯.

ફળદાતા ઈશ્વિર ગણ્યે, ભોક્તાપણું સધાય,
એમ કહ્યે ઈશ્વિરતણું, ઈશ્વિરપણું જ જાય. ૮૦.
ઈશ્વિર સિદ્ધ થયાવિના, જગતનિયમ નહીં હોય,
પછી શુભાશુભ કર્મનાં, ભોગ્યસ્થાન નહીં કોય. ૮૧.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ:

ભાવકર્મ નિજકલ્પના, માટે ચેતનરૂપ,
જીવવીર્યની સ્ફૂરણા, ગ્રહણ કરે જડધૂપ. ૮૨.
ઝેર સુધા સમજે નહીં, જીવ ખાય ફળ થાય;
એમ શુભાશુભ કર્મનું, ભોક્તાપણું જણાય. ૮૩.
એક રાંક ને એક નૃપ, એ આદિ જે ભેદ;
કારણવિના ન કાર્ય તે, એજ શુભાશુભ વેદ્ય. ૮૪.
ફળદાતા ઈશ્વિરતણી, એમાં નથી જરૂર,
કર્મ સ્વભાવે પરિણમે, થાય ભોગથી દૂર. ૮૫.
તે તે ભોગ્ય વિશેષના, સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ,
ગહન વાત છે શિષ્ય આ, કહી સંક્ષેપે સાવ. ૮૬.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

કર્ત્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેનો નહીં મોક્ષ,
વીત્યો કાળ અનંત પણ, વર્ત્તમાન છે દોષ. ૮૭
શુભ કરે ફળ ભોગવે, દેવાદિ ગતિ માંય,
અશુભ કરે નર્કાદિ ફળ, કર્મ રહિત ન ક્યાંય. ૮૮.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ:

જેમ શુભાશુભ કર્મપદ, જાણ્યાં સફળ પ્રમાણ,
તેમ નિવૃત્તિ સફળતા, માટે મોક્ષ સુજાણ. ૮૯.
વિત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ,
તેહ શુભાશુભ છેદતાં, ઉપજે મોક્ષ સ્વભાવ. ૯૦.
દેહાદિક સંયોગનો, આત્યતિક વિયોગ,
સિદ્ધ મોક્ષ શાશ્વત પદે, નિજ અનંત સુખ ભોગ. ૯૧.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

હોય કદાપી મોક્ષપદ, નહીં અવિરોધ ઉપાય,
કર્મો કાળ અનંતનાં, શાથી છેદ્યાં જાય? ૯૨.
અથવા મત દર્શન ઘણાં, કહે ઉપાય અનેક,
તેમાં મત સાચો કયો, બને ન એહ વિવેક. ૯૩.
કયી જાતિમાં મોક્ષ છે, કયા વેષમાં મોક્ષ,
એનો નિશ્ચય ના બને, ઘણા ભેદ એ દોષ. ૯૪.
તેથી એમ જણાય છે, મળે ન મોક્ષ ઉપાય,
જીવાદિ જાણ્યા તણો, શો ઉપકાર જ થાય? ૯૫.
પાંચે ઉત્તરથી થયું, સમાધાન સર્વાંગ,
સમજું મોક્ષ ઉપાય તો, ઉદય ઉદય સદ્ભાગ્ય. ૯૬.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ:

પાંચે ઉત્તરની થઈ, આત્મા વિષે પ્રતીત,
થાશે મોક્ષોપાયની, સહજ પ્રતિત એ રીત. ૯૭.
કર્મભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિજવાસ,
અંધકાર અજ્ઞાન સમ, નાશે જ્ઞાનપ્રકાશ. ૯૮.
જે જે કારણ બંધનાં, તેહ બંધનો પંથ,
તે કારણ છેદક દશા, મોક્ષપંથ ભવ અંત. ૯૯.
રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની ગ્રંથ,
થાય નિવૃત્તિ જેહથી, તેજ મોક્ષનો પંથ. ૧૦૦.
આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વાભાસ રહિત,
જેથી કેવળ પામીયે, મોક્ષપંથ તે રીત. ૧૦૧.
કર્મ અનંત પ્રકારનાં, તેમાં મુખ્યે આઠ,
તેમાં મુખ્યે મોહિનિય, હણાય તે કહું પાઠ. ૧૦૨.
કર્મ મોહિનિય ભેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ,
હણે બોધ વીતરાગતા, અચૂક ઉપાય આમ. ૧૦૩.
કર્મબંધ ક્રોધાદિથી, હણે ક્ષમાદિક તેહ,
પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને, એમાં શો સંદેહ? ૧૦૪.

છોડી મત દર્શનતણો, આગ્રહ તેમ વિકલ્પ,
કહ્યો માર્ગ આ સાધશે, જન્મ તેહના અલ્પ. ૧૦૫.
ષટ્પદનાં ષટ્પ્રશ્ન તેં, પૂછ્યાં કરી વિચાર,
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર. ૧૦૬.
જાતિ વેષનો ભેદ નહીં, કહ્યો માર્ગ જો હોય.
સાધે તે મુક્તિ લહે, એમાં ભેદ ન કોય. ૧૦૭.
કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ,
ભવે ખેદ અંતર દયા, તે કહિયે જીજ્ઞાસ. ૧૦૮.
તે જિજ્ઞાસુ જીવને, થાય સદ્ગુરુ બોધ,
તો પામે સમકીતને, વર્ત્તે અંતર શોધ. ૧૦૯.
મત દર્શન આગ્રહ તજી, વર્ત્તે સદ્ગુરુલક્ષ,
લહે શુદ્ધ સમકીત તે, જેમાં ભેદ ન પક્ષ. ૧૧૦.
વર્ત્તે નિજ સ્વભાવનો, અનુભવ લક્ષ પ્રતીત,
વૃત્તિ વહે નિજભાવમાં, પરમાર્થે સમકીત. ૧૧૧.
વર્ધમાન સમકીત થઈ, ટાળે મિથ્યાભાસ,
ઉદય થાય ચારિત્રનો, વીતરાગપદ વાસ. ૧૧૨.
કેવળ નિજસ્વભાવનું, અખંડ વર્ત્તે જ્ઞાન,
કહિયે કેવળજ્ઞાન તે, દેહ છતાં નિર્વાણ. ૧૧૩.
કોટિ વર્ષનું સ્વપ્ન પણ, જાગ્રત થતાં શમાય,
તેમ વિભાવ અનાદિનો, જ્ઞાન થતાં દૂર થાય. ૧૧૪.
છૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહીં કર્ત્તા તું કર્મ,
નહીં ભોક્તા તું તેહનો, એજ ધર્મનો મર્મ. ૧૧૫.
એજ ધર્મથી મોક્ષ છે, તુ છો મોક્ષસ્વરૂપ,
અનંત દર્શન જ્ઞાન તું, અવ્યાબાધ સ્વરૂપ ૧૧૬.
શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યઘન, સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ,
બીજું કહિયે કેટલું, કર વિચાર તો પામ. ૧૧૭.
નિશ્ચય સર્વે જ્ઞાનીનો, આવી અત્ર શમાય,
ધરી મૌનતા એમ કહીં, સહજસમાધી માંય. ૧૧૮.

શિષ્યબોધબીજપ્રાપ્તિ:

સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, આવ્યું અપૂર્વ ભાન,
 નિજપદ નિજમાંહી લહ્યું, દૂર થયું અજ્ઞાન. ૧૧૯.
ભાસ્યું નિજસ્વરૂપ તે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ,
 અજર અમર અવિનાશિને, દેહાતીત સ્વરૂપ. ૧૨૦.
કર્ત્તા ભોક્તા કર્મનો, વિભાવ વર્ત્તે જ્યાંય,
 વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં, થયો અકર્ત્તા ત્યાંય. ૧૨૧.
અથવા નિજપરિણામ જે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ,
 કર્ત્તા ભોક્તા તેહનો, નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ. ૧૨૨.
મોક્ષ કહ્યો નિજશુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ,
 સમજાવ્યો સંક્ષેપમાં, સકળ માર્ગ નિર્ગ્રંથ. ૧૨૩.
અહો! અહો! શ્રી સદ્ગુરુ, કરુણાસિંધુ અપાર,
 આ પામરપર પ્રભુ કર્યો, અહો! અહો! ઉપકાર. ૧૨૪.
શું પ્રભુચરણ કને ધરું, આત્માથી સૌ હીન,
 તે તો પ્રભુએ આપીયો, વર્ત્તુ ચરણાધીન. ૧૨૫.
આ દેહાદિ આજથી, વર્ત્તો પ્રભુ આધીન,
 દાસ, દાસ હું દાસ છું, તેહ પ્રભુનો દીન. ૧૨૬.
ષટ્ સ્થાનક સમજાવિને, ભિન્ન બતાવ્યો આપ,
 મ્યાનથકી તરવારવત્, એ ઉપકાર અમાપ. ૧૨૭.

ઉપસંહાર.

દર્શન ષટે શમાય છે, આ ષટ્ સ્થાનક માંહિ,
 વિચારતાં વિસ્તારથી, સંશય રહે ન કાંઈ. ૧૨૮.
આત્મભ્રાંતિ સમ રોગ નહિ, સદ્ગુરુ વૈદ્ય સુજાણ,
 ગુરુઆજ્ઞા સમ પથ્ય નહીં, ઔષધ વિચાર ધ્યાન. ૧૨૯.
જો ઇચ્છો પરમાર્થ તો, કરો સત્ય પુરુષાર્થ,
 ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઈ, છેદો નહીં આત્માર્થ. ૧૩૦.
નિશ્ચયવાણી સાંભળી, સાધન તજવાં નોય,
 નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવાં સોય. ૧૩૧.

નય નિશ્ચય એકાંતથી, આમાં નથી કહેલ,
એકાંતે વ્યવહાર નહીં, બન્ને સાથ રહેલ. ૧૩૨

ગચ્છમતની જે કલ્પના, તે નહીં સદ્વ્યવહાર,
ભાન નહીં નિજરૂપનું તે નિશ્ચય નહીં સાર. ૧૩૩

આગળ જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાનમાં હોય,
થાશે કાળ ભવિષ્યમાં, માર્ગભેદ નહીં કોય. ૧૩૪

સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ, જે સમજે તે થાય,
સદ્ગુરુઆજ્ઞા જિનદશા, નિમિત્ત કારણ માંય. ૧૩૫

ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ જે તજે નિમિત્ત,
પામે નહિ સિદ્ધત્વને રહે ભ્રાંતિમાં સ્થિત. ૧૩૬

મુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતર છૂટ્યો ન મોહ,
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ. ૧૩૭.

દયા શાંતિ સમતા ક્ષમા, સત્ય ત્યાગ વૈરાગ્ય,
હોય મુમુક્ષુ ઘટવિષે, એહ સદાય સુજાગ્ય. ૧૩૮.

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત,
તે કહીયે જ્ઞાનીદશા, બાકી કહીયે ભ્રાંત. ૧૩૯.

સકળ જગત્ તે એઠવત્, અથવા સ્વપ્નસમાન,
તે કહીયે જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચાજ્ઞાન. ૧૪૦.

સ્થાનક પાંચ વિચારીને, છઠ્ઠે વર્ત્તે જેહ,
પામે સ્થાનક પાંચમુ, એમાં નહીં સંદેહ. ૧૪૧.

દેહ છતાં જેની દશા, વર્ત્તે દેહાતીત,
તે જ્ઞાનીનાં ચરણમાં, હો ! વંદન અગણીત. ૧૪૨.

***

સાધન સિદ્ધદશા અહીં, કહી સર્વ સંક્ષેપ;
ષટ્દર્શન સંક્ષેપમાં, ભાખ્યા નિર્વિક્ષેપ.

[૪૪૮. સં० ૧૯૫૨, આશ્વિન વદ ૧, ગુરુવાર, નડિઆદ.

અપ્રગટ કાવ્યો.

*વીરસ્મરણ સવૈયા.

ઢાલ ઢળકતી ઝબક ઝબકતી, લઈ ચળકતી કર કરવાળ,
    ખરે ખરા ખુંદે રણમાં ત્યાં, મુછ મલકતી ઝગતું ભાલ;
વેરીને ઘેરી લેતા ઝટ, ભરત ભૂમિના જે ભડવીર,
    અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૧.
ધીંગાણામાં ધબકારાથી, ધરા ધ્રુજાવે ધરધી ધોઈ,
    ભાલાથી ભીંતર ભેદી દે, ભલા ભલા ભડનરના ભાઈ;
સબસબતી શમશેરે શોધી, શત્રુના સંહારે શીર,
    અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૨.
ખળભળ ખળભળ ખલક કરીદે, ખડગ ધરીને અડગ ખચિત,
    ધક ધક ધક ધક નીક ચલાવે, રુધીર કેરી જે રણજીત;
દુશ્મનને ખૂબ ચાંપી ચાપે, છાતી ભેદી દે ભડવીર,
    અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૩.
કટ કટ કટ કટ કાંડા બોલે, જ્યાં પકડે ઉરમાં કરવાળ,
    ખાય હિંડોળા ખૂબ લટકતી, હૃદય ઉપર જેને રણમાળ;
ધબ ધબ ધબ ધબ ધબકારાથી, પડમાં નાખે પગ શૂરવીર,
    અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૪.
અસ્ત્ર શસ્ત્રના ભેદ અનુપમ, ધનુર્વિદ્યા ધરવાના ધર્મ,
    પૂર્ણ પઢેલા માને પેટે, ક્ષત્રિવટના કેવળ કર્મ;
રિપુ રડાવે રણમાં રોળી, તોળી તીક્ષ્ણ મારે તીર,
    અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૫
હડનારા નહીં હેબક પામી, બહાદુર બથમાં ભીડે બાથ,
    પાટુના પડઘા સાંભળતાં, છૂટે ગર્ભણીઓ કેરા ગાભ;
કમર કસીને ધસી પડીને, અસી થકી ઉડાડે શીર,
    અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૬.

---

* પૃષ્ઠ ૪ ની ટીપ્પણીમાં જણાવેલ સવૈયા આ છે. આ સવૈયા બુદ્ધિ પ્રકાશના ... સાલના અંકોમાં કટકે કટકે છપાયા હતા. (*) આ ચિહ્નવાળી કડીઓ પૃષ્ઠ ૩-૪ માં આવી ગઈ છે.—સંશોધક.

મારે જ્યા માથામા મુષ્ટિ, કરી નાખે ત્યા કડકા ક્રોડ,
ફરી અરિ નહિ આવે પાસે, મનની મૂકે મમતા મોડ,
બંકા બહાદુર બાણ કમાને, વજ્ર-વપુના મજબૂત વીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યા ? રઢિયાળા એવા રણધીર ૭
કદીયે નહિ કાયાથી કપે, છતે ત્યાગે જ્યે વીર,
રણરંગીને જબરા જગી, ઉછળે જેને શૌર્ય શરીર,
કાયરતાના માયર નહિ તે, સાચાએ સાયર શૂરવીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યા ? રઢિયાળા એવા રણધીર ૮
*ધન્ય ધન્ય રાજ્ઞીના જાયા, માથાને છટ છટ કરનાર,
વીર રમે જે જાયે વાતા કરે ન કાયાની દરકાર,
કેવળ કેશરીયા કરનારા, અહા ! કેશરી સિંહ-શરીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યા ? રઢિયાળા એવા રણધીર ૯
શુદ્ધ ભૂલીને યુદ્ધ ચલાવી, ચટતા જ્યારે રણ સગ્રામ,
ચાક ચૌ પ્રહ્માડ ચડાવે, ત્રાસ કરાવે શૌર્ય તમામ,
આરોપે વરમાળ અપસરા, પડે કદી શૂરવીર શરીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યા ? રઢિયાળા એવા રણધીર ૧૦
દુશ્મનને દાબી નાખ્યામા ડરનારા નહિ કેવળ દિલ,
વિજય વિજય વર્તાવે વેગે, વિજયધ્વજા ફરકે વણઢીલ
દૈયે શૌર્ય દમામ હમેશા અને વળી હિમ્મતનુ હીર
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યા ? રઢિયાળા એવા રણધીર ૧૧
*ટાળક સકટ બાળક નારી, ગૌબ્રાહ્મણ-પ્રતિપાળક પૂર્ણ,
સભાળક જે ધરા ધર્મના, દુશ્મન દળ કરનારા ચૂર્ણ.
*ખરાખરીના ખેલ વિષે નહિ પાછો પગ દેનારા વીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર ૧૨
શત્રુની છાતીમા સાલે, મુવાપછી પણ માસ હજાર,
નામ પડે ત્યા પડે મૂતરી, જેના શત્રુના સરદાર,
અને રિપુની રામા રડતી, કદી રહે નહિ લુછે નીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યા ? રઢિયાળા એવા રણધીર ૧૩
બખતર પહેરી બહાદુર જ્યારે, કરતા પ્યારે યુદ્ધટકાર,
મઘવાપતિ ત્યા થરથર ધ્રુજે, ભડવીરો એવા ભયકાર,

શકે લહે ઇંદ્રાસન એવો, ડર ઉપજે એને પણ વીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૧૪.
અરિ પલાયન જાય કરીને, હામ થકી જ્યાં પાડે હાંક,
 યમરાજાને ત્યાં પહોંચાડે, રહે ઊભો જો એક કલાક;
ટકવાની તાકાત કોઈની, જેની જોડે હતી ન વીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૧૫.
એક બાણુથી પ્રાણ હરીલે, પાછું કદીયે નહિ પડનાર,
 દશરથ સુત દુશ્મન દળ છેદક, ધન્ય ધન્ય એ શર ધરનાર;
રાવણસમ રાણાને રોળ્યો, એજ શરેથી શ્યામ શરીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૧૬.
ભીમ ભગીરથ ભારે ભડજે, કેવળરૂપે કાળ કરાળ,
 રણભૂમિમાં ભય ઉપજાવે, યમરાજાથી પણ વિકાળ;
કૂળદીપક એ કોહીનૂરો, ધન્ય માતાનું ધાવ્યા ક્ષીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૧૭.
ભારથમાં ભડ પારથ કેવો ? અને વળી એનો પણ બાળ,
 અભિમન્યુએ આરોપી'તી રઢિયાળી રૂડી રણમાળ;
કૌરવ કુળનો કાળ થવાને તજી સુંદરી એ શૂરવીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૧૮.
બાણશય્યામાં પોઢ્યા બહાદુર, ભિષ્મપિતા ભારે ભયકાર,
 અવધિ આપી અહા ! કાળને છમાસની જેણે તેવાર;
મહાભારતનું નામ પડ્યું તે, એનું કારણ એવા વીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૧૯.
પરાક્રમી પૃથુરાજે કાઢ્યું, શહાબુદ્દીનનું સત્યાનાશ,
 ઘોર વિષે ઘા એનો સાલે, તનમાં ઉપજે જેનો ત્રાસ;
સંયુક્તાને હરી શૌર્યથી, પોઢાડી દીધા પણ પીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૨૦.
અરિ હણીને અખંડ એણે, નવે ખંડમાં રાખ્યું નામ,
 ખંડ અનેક ક્રુજાવે એવા, રણ જંગે ધીરજના ધામ;
ધન્ય ધન્ય તે જનની એની, ધન્ય ધન્ય વહાલા શૂરવીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૨૧.

*પ્રાણી પૂર્વજનું ખોનારા, જન્મ્યા આવા જેને વંશ,
આપ નામના બોળી બેઠા, ધિક્ક ધિક્ક એના આ વંશ;
*મરો બુડીને નરો બાયલા, ઢાંકણીમાં નાખીને નીર,
આર્ય કીર્તિને ઝાંખપ દીધી, તમને એનો બહો શીર !! ૨૨.
હા! શિવ! હા! શિવ! ગજબ થયો શો? અજબ થાઉં છું નિરખી આમ,
આર્ય પરાધીન દીન થયાથી, રહેતી નથી હૈયામાં હામ;
કાળજ કંપે જ્યાં કરુણાથી, સ્થિતિ અવલોકીને આમ,
ઢળું ધરણીએ મુર્છા પામી, ભાખી હર! હર! હર! હર! રામ. ૨૩.
*શું પ્રાચીન પૂર્વજ સંભારું! આંખે આંસુ આવે વીર,
શી હિમ્મત એના હૈયાની, રે શાં એના નૌતમ નીર!
હાય! રામ! આ ગતિ થઈ શી? હાય! હાય! શો કાળો કેર?
રાય હૃદય ફાટે છે હર! હર! નથી જોવાતી આવી પેર. ૨૪.

* *

સદ્બોધ.

(દોહરા *)

મળતાં અમલ મદાંધને, ઝટ દઈને છકી જાય;
કહો કેમ લઘુ કૂપમા, સાગર સાત સમાય? ૧.
હલકો જન છલકી જશે, અતિ મળતાં અધિકાર;
ટાટા કેમ ટકી શકે, ભીંત ઝીલશે ભાર. ૨.
નીચ મીજાજી મૂર્ખથી, ઓપે નહિ અધિકાર;
અબાડી ગદ્ધા ઉપર, લાયક નો'ય લગાર. ૩.
અવળાં પણ સવળા થશે, ઠોકર વાગ્યે ઠીક;
તપ્યા લોહને ટીપતા, સુધરી જશે અધિક. ૪.
કટ્ટો રિપુ કપુત છે, જાણો જીવતો પ્રેત;
નિજ જનિતાનો જીવ લે, વીંછી જન્મ્યા વેંત. ૫.
બેટા એકજ બાપના, ભિન્ન ભિન્ન તોય સ્વભાવ;
સાગર સુત વિષને સુધા, મરણ-જીવનનો દાવ. ૬.

* આ ૮૦ દોહરા અમને શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ, અગાસ, તરફથી મળેલા છે તેની મૂળ નકલ મળી નથી પણ અગસરાના એક મુમુક્ષુભાઈની નોંધમાથી લીધેલા છે આમાનો બીજો ભાગ હોવા યોગ્ય છે પણ તે મળી શક્યો નથી ભાષાશૈલી જોતા શ્રીમદ્‌ની આ કૃત્તી વર્ષ ૧૬ મા પહેલાની હોવા યોગ્ય છે —સંશોધક.

મહાપુરુષ ગંભીર ગુણી, છલકે નહીં લગાર;
 ભર્યો ઘડો છલકે નહીં, અધુરો છલી જનાર. ૭.
નેક નરોની નામના, કોટિ કલ્પ ગવાય;
 જેમ કથન શ્રી રામનું, રામરાજ્ય વખણાય. ૮.
ફરી ફરી મળવો નથી, આ ઉત્તમ અવતાર;
 કાળિચૌદશને રવિ, આવે કોઈક વાર. ૯
સર્વ ધર્મની ધારણા, જાણો એક જરૂર;
 વિટપ એક ડાળી જુદી, એક મૂળનું નૂર. ૧૦.
સૌની વૃત્તિ તર્યા તણી, બૂડ્યાની નવ હોય;
 કરે કમાણી આશ સૌ, ખોવાની નહીં હોય. ૧૧.
અતિ જ્ઞાન ઉપજે તદા, પરમાત્મા પરખાય;
 પડળ ઉતરે આંખનાં, તદા સર્વ દેખાય. ૧૨.
એકમેક સૌ મનુષ્યને, જાણો ગરજ જરૂર;
 મહાસાગરની મેઘને, મેઘ વિશ્વનું નૂર. ૧૩.
દોલત દેવાની નથી, પ્રભુ વિષે પણ પોંચ;
 હરિભક્ત ભૂખે મરે, ધરી શરીરે શોચ. ૧૪.
દેવા સમર્થ દેવ પણ, કૃપા ભક્ત પર કીધ,
 માયા મોહ લગાડશે, એમ ગણી નવ દીધ. ૧૫
સદ્ગુરુ સંગતથી ટળે, અંતરનું અજ્ઞાન;
 વૈદ્ય વિદારે વેદના, આપી ઔષધ-પાન. ૧૬.
સદ્ગુરુ-તણા સમાગમે, મનનો મેલ કપાય;
 સંયોગ સાબુનો થતાં, પટકુળ પુનિત થાય. ૧૭.
પ્રિય કાવ્ય પંડિતને, દૃષ્ટાંતિકનો દાવ.
 જેમ મોદથી મોદકે, બ્રાહ્મણ જનનો ભાવ. ૧૮.
બે બોલોથી બાંધિયો, સર્વ શાસ્ત્રનો સાર;
 પ્રભુ ભજે નીતિ સજે, પરઠો પરોપકાર. ૧૯.
છત્રીસ રોગ નજોહણે, એ તો કથન અસત્ય;
 છત્રીસ રોગો નમ્રતા, હણે વાત એ સત્ય ૨૦.
વણ વાપરતાં વિદ્વતા, ઝાંખી ઝટપટ થાય,
 કાટ ચઢે તરવારને, જો પડતર રહી જાય. ૨૧.

દિન દિન વૃદ્ધિ પામશે, સદ્વિદ્યા વપરાઈ;
જળ નિર્મળ વપરાય તો, નિકર જાય ગંધાઈ. ૨૨.
અવળા ઉપયોગે થશે, વિદ્યાપણ દુઃખકાર;
ઘૃત પણ ઝેર બની જશે, ધોતાં બહુ બહુ વાર. ૨૩.
ટોંકો ત્રણસેં વાર પણ, પડી ટેવ નવ જાય;
શત વાર સોમલ ધુઓ, પણ અમૃત નવ થાય. ૨૪.
માન મળે નિજ દૈવને, સ્થિતિ પણ સુધરે એમ;
સુજ્ઞ વદે સોનામુખી, મિથ્યા-આવળને જેમ. ૨૫.
વલણ જેહનું જે તરફ, ત્યાં તેનું મન જાય;
રવિ સામું મુખ રાખશે, સૂર્યમુખીનો ન્યાય. ૨૬.
. . . .
. . . . ૨૭.
. . . .
. . . . ૨૮.
જેના મનને જે ગમ્યું, એને ઉત્તમ એહ;
તે ચરમાં ઉપયોગનાં, અંધ બેસતાં જેહ. ૨૯.
વિના રસિકતા કાવ્યનો સરસ ન લાગે સૌર;
સૂના લાગે સર્વથા, ધણી વિનાનાં ઢોર. ૩૦.
નિજ કુળદીપકથી વડી, કરશે સપુત સવાઈ,
ગઈ ગાદી ગુજરાતની, વનરાજે લેવાઈ. ૩૧.
ચતુરા ચિત્ત ચળાવશે, ભલા ભલાનું ભાઈ,
દેખી રંભા અપ્સરા, શૃંગી ગયા ચલાઈ. ૩૨.
નારી નીચ સ્વભાવની, ઢોંગધામ અઘરૂપ;
ધિક્ક પિંગળા પાપિણી, ઠગ્યો ભરથરી ભૂપ. ૩૩.
દેશ ઉદય ઉપયોગનાં, વીર નરોનાં શીર;
પ્રસૂતા પીડા ટાળવા, સોંપે સપુત શરીર. ૩૪.
નિર્મળ નેહ સુમિત્રનો, પરમ પુનિત ખચીત;
લોહ મોહ પામે પુરો, ચુંબક દેખી ચિત્ત. ૩૫.
ભલા મિત્ર રાખે નહીં, સબળ અબળનો ભેદ:
સત્ય સુદામા-કૃષ્ણનો, પૂરણ

અલ્પ શક્તિના યોગથી, કાર્ય મહદ્ નવ થાય;
કોટ તુટે ન ફટાકીએ, કારણ હીન ઉપાય. ૩૭.
પૂર્ણ શક્તિ ને બુદ્ધિથી, મહત્ કાર્ય પણ થાય;
મહા કોટ ઝટ કારમો, તોપે તુટ્યો જાય. ૩૮.
પડતી વેળા પ્રથમથી, દરેક ફરશે દાવ;
મહા રોગ ઉત્પન્ન થતાં, પ્રથમ પ્રગટશે તાવ. ૩૯.
વિનાશ વખતે વેગથી, મતિ ફેરવે કાળ;
દ્યુત રમ્યા ડાહ્યા થઈ, ધર્મરાજ મહીપાળ. ૪૦.
આમ અવનિનો કાયદો, ઘર ફૂટ્યે ઘર જાય;
રાજ ગયું પૃથ્વી રાજનું, ફૂટ્યે હાહુલીરાય. ૪૧.
શાણો શત્રુ સમજશે, કરે દયા પણ કાંઈ,
રામે રાવણ મારતાં, કરી વિષ્ટિ-ચતુરાઈ. ૪૨.
પર આશાની પ્રેરણા, અવલ કળાય ન કાંઈ;
જીત હારની જુક્તિ સૌ, પાસા આશા માંહિ. ૪૩.
ઊંડા તર્ક વિના અતિ, બિગડે કામ બનેલ;
પાયા વણનો ઝટ પડે, જેમ અમુલ્ય મહેલ. ૪૪.
જબરા કેરા જંગમાં, નિર્બળ પામે નાશ;
મહિષે મહિષ લડે તહાં, વચ્ચે વૃક્ષ વિનાશ. ૪૫.
શઠ મુખ ભાખે ભાષણો, તર્કે કરે નવ તેમ;
પોથી કેરાં રીંગણાં, ગણે વિપ્રજી જેમ. ૪૬.
કાળાં કર્મ કર્યા થકી, ફળ ઉપજે કાળાશ;
શશિ ગૌતમના શાપથી, પામ્યો રોગ-વિનાશ. ૪૭.
મોટાની મોટાઈનો, પાર નવીય પમાય;
સાગર જંતુની નહીં, કદી ગણતરી થાય. ૪૮.
કામિની કરતાં કાવ્યનું, ઉત્તમપણું અપાર;
માંસ હાડની માનિની, કાવ્યસુધા સુખકાર. ૪૯.
સત્કવિતા શુભ ગીતથી, ગંઢુ થાય ગુણવાન;
પંચતંત્રથી પંડિતે, મૂર્ખ કર્યા મતિમાન. ૫૦.
બેવકૂફને બોધ દ્યો, પણ લાગે નહીં લેશ;
ભેંસ આગળે ભાગવત, તણો જેમ ઉપદેશ. ૫૧.

જેહ કામ જેનું હશે, તેહ તેજ કરનાર;
નખ ઉતારે નેરણી, કતલ કરે તરવાર. ૫૨.
બુદ્ધિહીન બહુ બહુ બકે, થાય કાંઈ નવ છેક;
હજાર ગજ હેતે ભરે, કાપે તસુ ન એક. ૫૩.
ઢોળઘાલુનો દંભ તે, નફટ નિકટ નભનાર;
અંધા આગળ કાણિયો, પામે પ્રૌઢ આવકાર. ૫૪.
વિદ્યાદંભ નિભે નહીં, જ્યાં જ્ઞાની ગુણવાન;
પિત્તળ પાવક આંચથી, તજશે ગર્વ-ગુમાન. ૫૫.
ગુણ બદલ અવગુણ કરે, શઠનો એવો શોધ,
ભવ ઉપર ભસ્માસુરે, કિધ કંકણ લઈ ક્રોધ. ૫૬.
કાવ્ય કળા-કૌશલ્યથી, કીર્તિ પરમ પમાય;
ચંદ કવિની ચાહના, જનથી હજુ ન જાય. ૫૭.
વચને વલ્લભતા વધે, વચને વાધે વેર;
જળથી જીવે જગત આ, કદી કરે પણ કેર. ૫૮.
જેમ વચનને વાપરો, તેમ તેહ વપરાય;
શમશેરે શત્રુ મરે, માર્યે મિત્ર મરાય. ૫૯.
રોષીને રૂડું કહે, બમણો આણે રોષ;
તાતા તેલે જળ પડે, ભડકો થાય સદોષ. ૬૦.
વિધિએ વિરચ્યો ઠાઠ આ, ભૂલી ભાન હરેક.
વિષધરને મણિ આપીયો, બુધને દીનતા છેક. ૬૧.
મૈત્રી કરવી સહેલ છે, જાળવવી મુશ્કેલ;
અશન રસાયન સરળ પણ, જિરવવું નહિ સ્હેલ. ૬૨.
પાપ રહિત પંડિતની ગુરુતા જાય ગવાઈ;
પ્રભા પ્રભાકરની જુઓ, છળ વણ રહે છવાઈ. ૬૩.
પણ રાખે નિજ નામનું, એ સજ્જન સરસાઈ;
સાચવણું ઘર સાચવે, નામ ધર્મમાં ધાઈ. ૬૪.
ગુણ ભૂલી ગુરુજન તણો, અવગુણ કરે ગમાર;
પાળકને પીડા કરે, અહિ અકૃત્ય કરનાર. ૬૫.
ગુરુ મહિમા ગોવિંદથી, ઉરમાં ગણો અધિક;
પ્રભુ તો પેદાકરણ, તારણ ગુરુ નાવિક. ૬૬.

ગુરુગુણ જે ભૂલશે, શ્વાન થકી તે નીચ,
સ્વામી-હિતકર શ્વાન પણ, આ તો કપટી કીચ ૬૭
નીતિ સાથે નમતા, રીતિ સાથે રામ;
પ્રીતિ સાથે પુણ્ય તે, હરેક પૂરે હામ ૬૮.
હિત હિંમતથી સાંપડે, શીત મતિ સદ્ધર્મે,
વિત વિદેશે વિચર્યે, ચિત્ત ચતુર ધર મર્મે ૬૯.
શાંતિ મળે સદ્ધર્મથી, ભ્રાંતિ ટળે ભલિભાત,
કાંતિ દીપે કનક સમી, વિમળે વધે મન વાત ૭૦.
કર કરથી શુભ કામને, ધર ધરથી હરિ ધ્યાન,
જતા વિદેશે જોઈએ, ભાથા કેરુ ભાન ૭૧
કાયા માયા ક્ષણિક છે, ઇન્દ્રધનુષ્યનો રંગ,
આકાશી કિલ્લા અને, મૃગજળ તણા તરંગ ૭૨.
નાણાથી શાણા મૂરખ, સૌ નાણાના તેજ,
સુવસાણા નાણા તણા, નહીં તો પાણા એજ ૭૩.
ટીકાકાર ટાંકે ભલી, સત્ય કથા સુખદાઈ,
પણ જો અસત્ય ઉચરે, તો તે આઠકલાઈ ૭૪.
ભૂંડા ભૂપતિ આગળે, ભડવા ભેળા થાય,
વેશ્યાવાડે હોંસથી, મૂર્ખમતિ જન જાય ૭૫
દોષ બધા દુર્જન વિષે, ભેળા થઈ ભરાય,
અંગ અઢારે ઊંટના, વાંકા જેમ જણાય ૭૬.
કર્મગતિની કલ્પના, શોક કરે ઉત્સાહ
પલક વારમા થઈ પડ્યો, પાસવાન પાદશાહ ૭૭
હોય સરસ પણ ચીજ તે, યોગ્ય સ્થળે વપરાય,
કેમ કટારી કનકની, પેટ વિષે ઘોંચાય ૭૮
ફરે જનોની સર્વદા પ્રીતિ તરફ ના પૂંઠ,
મારવાડ સામુ જુએ, મરણ સમય પણ ઊંટ ૭૯
નિજમા દૈવત હોય તો, સરસ સુયશ પથરાય,
શક શાલીવાહન તણો, જેમ જગતમા ગાય ૮૦

[શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ખંડ ૧ થી ૭ સમાપ્ત.]

પત્રાંક અનુક્રમ

"શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર"ની અત્યારસુધીમા બહાર પડેલ ચાર આવૃત્તિઓના પત્રાંકમા કેટલોક ફેર છે પ્રથમ વિભાગમાં આવેલા પત્રોના આંકનો અનુક્રમ તે વિભાગમા પાછળ આપેલ છે. બાકીના પત્રોનો અહીં આપીએ છીએ.

આ બીજા વિભાગમાં લખાણને મથાળે આપેલા આંક ત્રીજી આવૃત્તિ(ગુજરાતી બીજી)ના છે અને તે આંકનું લખાણ કયા કયા પૃષ્ઠ ઉપર આવેલ છે તે પાંચમા કોલમમાં આપેલ છે.

બીજી આવૃત્તિ છપાવતાં જે પત્રો મળેલાં તે વૃદ્ધિપત્ર ૧-૨ અને અપ્રકટ લખાણ તરીકે તેમાં આપેલ છે, એટલે પ્રથમની આવૃત્તિના કોલમમાં તેના આંક આપેલ નથી, પણ બીજી અને ત્રીજી આવૃત્તિના કોલમમા નવાં જ આંક આપેલ છે

હાથનોંધ ૧-૨-૩ ના આંક ચારે આવૃત્તિમા સરખા જ હોવાથી જુદા જુદા આપ્યા નથી. ચોથી આવૃત્તિમા હાથનોંધના લેખો જુદે જુદે સ્થળે નવા આંક આપી દાખલ કરેલ છે એટલે હાથનોંધનું તે લખાણ ચોથી આવૃત્તિમા કયા આંકમા છે તે તથા પ્રસ્તુત પાંચમી આવૃત્તિમા તે લેખો કયા પૃષ્ઠપર છે તે આપેલ છે.

વૃદ્ધિપત્ર ૩ માં આવેલ અને બીજુ લખાણ સંશોધિત કરી ત્રીજી આવૃત્તિમાં દાખલ કરવાનું હતુ તે દરમ્યાનમાં મુરબ્બી શ્રી મનસુખભાઈનો દેહવિયોગ થયો, એથે તે દાખલ થવું રહી ગયેલ, જે ભાઈ મનસુખલાલ કીરતચંદે સંશોધિત કરી ચોથી આવૃત્તિમા (બાળબોધ લિપિની બીજી આવૃત્તિમા) દાખલ કરેલ, તે પ્રસ્તુત આવૃત્તિમા વૃદ્ધિપત્ર ૩ તરીકે આપેલ છે. તેના આંક જે પ્રમાણે ચોથી આવૃત્તિમાં છે તે જ પ્રમાણે અહીં આપેલ છે, ફકત તે આંક પહેલાં '૪/' મૂકેલ છે આ લખાણ આવૃત્તિ ૧-૨-૩ મા નહીં આવતુ હોવાથી તે કોલમમાં તેના આંક આપેલ નથી

(?) આવુ પ્રશ્નચિન્હ ચોથી આવૃત્તિના કોલમમા મૂકેલ છે ત્યા તે આંકનો પત્ર તે આવૃત્તિમા મળી શકયો નથી

(") આવું ચિહ્ન પાંચમા કોલમમા આવેલ પૃષ્ઠોની બાજુમાં મૂકેલ છે તે પૃષ્ઠ પહેલા વિભાગના છે એટલે એ પૃષ્ઠપરના પત્રનો અમુક આધ્યાત્મિક ભાગ પહેલા વિભાગના તે પૃષ્ઠ ઉપર છે અને અહીં મૂળ પત્ર સાથે પણ છે—સંશોધક

ઉપદેશ-છાયા ખંડ ૩.

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ આંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ ખંડ ૪ પૃષ્ઠ
૫	૫	૫	૧૩૯	૧૮″,૩૫
૬	૬	૬	૧૪૦	૧૮″,૩૫
૯	૯	૯	૫૮	૧૬૬
૧૩	૧૩	૧૩	૮૮	૧૯″,૩૫
૨૦	૨૦	૨૦	૧૪૨	૩૬
૨૨	૨૨	૨૨	૬	૩૬
૨૫	૨૫	૨૫	૬૮	૩૬
૨૬	૨૬	૨૬અ	૬૮	૩૬
૨૯	૨૯	૨૯	૭૦	૩૬
૩૬	૩૭	૩૭	૧	૩
૩૭	૩૭	૩૭અ	૫૧	૧૮″,૪૯″,૩
૩૮	૩૮	૩૮	૭	૧૪″,૩૭
૪૦	૪૦	૪૦	૪૮	૨૦″,૪
૪૨	૪૨	૪૨	૨૩	૨૧″,૬
૪૩	૪૩	૪૩	૨૮	૨૧″,૪૪૦″,૬
પૂ ૧૮૬-૧	૪૪	૪૪	૨૯	૨૧″,૪૪૦″,૬
પૂ ૧૮૬-૨	૫૨	૫૨	૩૮	૪૪૦″,૧૫
પૂ ૧૮૬ ૨	૫૨	૫૩	૪૦	૨૨″,૧૦૭″,૧૬
પૂ ૧૮૬ ૩	૫૩	૫૩અ	૪૧	૧૯
૪૮	૪૯	૪૯	૩૫	૨૨″,૭
૫૧	૫૪	૫૫	૧૦૨	૨૨″,૭
૫૪	૫૭	૫૮	૫૩	૭૭″,૮
૫૫	૫૮	૫૯	૯૩	૮
૫૭	૬૦	૬૧	૫૫	૨૩″,૯
૫૯	૬૨	૬૩	૫૬	૧૧૦″,૪૩૮″,૧૦
૬૦	૬૩	૬૪	૬૪	૧૨
૬૧	૬૫	૬૬	૭૭	૨૩″,૧૪
૬૨	૬૬	૬૭	૩૬૨	૨૪″,૨૩
૬૩	૬૭	૬૮	૭૨	૨૫
૬૫	૬૯	૭૦	૧૦૧	૨૪
૬૬	૭૦	૭૧	૧૦૩	૨૫

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ૩	આવૃત્તિ૪	આવૃત્તિ ૫
૭૦	૭૪	૭૫	૧૧૧	૨૫
૭૧	૭૫	૭૬	૧૧૨	૧૦૨
૭૨	૭૬	૭૭	૧૧૪	૨૬
૭૩	૭૭	૭૮	૧૧૮	૨૬
૭૪	૭૮	૭૯	૧૧૯	૨૪″,૨૬
૭૫	૭૯	૮૦	૧૨૧	૬૯″,૨૬
૭૬	૮૦	૮૧	૧૨૦	૨૪″,૨૭
૭૮	૮૨	૮૩	૧૧૫	૪૯″,૧૧૨″,૨૮
૭૯	૮૩	૮૪	૧૨૩	૨૫″,૪૯″,૨૯
૮૩	૮૭	૮૮	૧૨૬	૩૦
૮૪	૮૮	૮૯	૧૨૮	૩૦
૮૫	૮૯	૯૦	૧૨૯	૩૦
૮૮	૯૨	૯૩	૧૩૬-૧	૩૦
૯૧	૯૫	૯૬અ	૭૪	૩૧
૯૨	૯૬	૯૭	૧૪૪	૩૭
૯૪	૯૮	૯૯	૧૪૭	૧૧૬″,૩૯
પૂ ૧૨૫	પૂ ૧૫૩	પૂ ૨૩૫	૧૪૩	૩૧
પૂ ૧૮૬-૬	૧૦૧	૧૦૨	૪૨	૨૭″,૨૦
પૂ ૧૮૬ ૭	૧૦૨	૧૦૩	૪૪	૨૮″,૧૧૭″,૧૧૮″,૨૦
પૂ ૧૮૬-૮	૧૦૩	૧૦૪	૬૨	૨૮″,૧૧૮″,૨૨
પૂ ૧૮૬ ૯	૧૦૪	૧૦૫	૧૦૭	૨૨
પૂ ૧૮૬-૧૦	૧૦૫	૧૦૬	૧૧૩	૨૮″,૧૧૮″,૩૯
પૂ ૧૮૬-૧૧	૧૦૬	૧૦૭	૧૫૩	૧૧૮″,૪૧
પૂ ૧૮૬-૧૧	૧૦૭	૧૦૮	૨૨૨	૪૧
પૂ ૧૮૬-૧૩	પૂ ૧૭૫	પૂ ૨૬૮	૭૧	૩૧
પૂ ૧૮૬-૧૩	પૂ ૧૭૬	પૂ ૨૬૮	૮૯	૩૨
પૂ ૧૮૬-૧૩	પૂ ૧૭૬	પૂ ૨૬૯	૯૪	૨૯″,૩૨
પૂ ૧૮૬-૧૪	પૂ ૧૭૬	પૂ ૨૬૯	૯૫	૩૨
પૂ ૧૮૬-૧૪	પૂ ૧૭૬	પૂ ૨૬૯	૯૬	૩૨
પૂ ૧૮૬-૧૪	પૂ ૧૭૭	પૂ ૨૭૦	૧૦૦	૧૧૯″,૩૩
પૂ ૧૮૬-૧૪	પૂ ૧૭૭	પૂ ૨૭૦	૯૮	૩૩
પૂ ૧૮૬-૧૬	પૂ ૧૭૮	પૂ ૨૭૨	૧૦૬-૧	૩૪
પૂ ૧૮૬-૧૬	પૂ ૧૭૮	પૂ ૨૭૨	૧૩૨-૧	૩૪

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ આંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ ખંડ ૪ પૃષ્ઠ
પ ૧૮૬-૯૬	પૂ ૧૭૮	પૂ ૨૭૨	૧૩૫૧	૩૪
૯૮	૧૦૯	૧૧૦	૧૫૬	૩૦″,૪૧
૯૯	૧૦૯	૧૧૧	?	૧૧૭
૧૦૯	૧૧૧	૧૧૨	૧૫૮	૪૨
૧૦૧	૧૧૨	૧૧૩	૧૫૯	૩૦″,૪૨
૧૦૩	૧૧૪	૧૧૫	૧૬૧	૩૧″,૧૨૪″,૪૨
૧૦૪	૧૧૫	૧૧૬	૧૬૩	૪૨
૧૦૬	૧૧૬	૧૧૭અ	૧૬૪૬	૫″,૪૨
૧૦૮	૧૧૮	૧૧૯	૧૬૯	૩૧″,૧૬૬
૧૦૯	૧૧૯	૧૨૦	૧૭૦	૪૪
૧૧૨	૧૨૨	૧૨૩	૧૭૪	૩૬″,૪૪
૧૧૩	૧૨૩	૧૨૪	૧૮૮	૮૫
૧૧૪	૧૨૪	૧૨૫	૧૭૮	૪૫
૧૧૯	૧૨૯	૧૩૦	૧૮૪	૭૮″,૧૨૫″,૪૬
૧૨૧	૧૩૧	૧૩૨	૧૮૬	૪૭
૧૨૩	૧૩૩	૧૩૪	૧૭૭	૪૭
૧૨૪	૧૩૪	૧૩૫	૧૮૯	૪૮
૧૨૫	૧૩૫	૧૩૬	૧૯૨	૧૨૮″,૪૮
૧૨૬	૧૩૬	૧૩૭	૧૯૬	૪૯
૧૨૯	૧૩૯	૧૪૦	૨૮૫	૪૮
૧૪૧	૧૫૧	૧૫૨	૧૯૯	૧૩૪″,૪૯
૧૪૨	૧૫૨	૧૫૩	૨૦૦	૪૩૮″,૫૦
૧૪૬	૧૫૬	૧૫૭	૨૦૫	૩૬″,૫૦
૧૪૭	૧૫૭	૧૫૮	૨૦૭	૫૦
૧૪૯	૧૫૯	૧૬૦	૨૦૯	૫૧
૧૫૦	૧૬૦	૧૬૧	૨૧૦	૫૨
૧૫૨	૧૬૨	૧૬૩	૨૧૩	૫૨
૧૫૪	૧૬૪	૧૬૫	૨૧૭	૧૬૬
૧૫૬	૧૬૬	૧૬૭	૨૨૦	૩૬″,૫૨
૧૬૩	૧૭૩	૧૭૪	૨૩૦	૫૩
૧૬૪	૧૭૪	૧૭૫	૨૩૧	૫૩

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪	આવૃત્તિ ૫
૧૬૭	૧૭૭	૧૭૮	૨૩૫	૫૩
૧૬૮	૧૭૮	૧૭૯	૨૩૬	૫૩
૧૭૦	૧૮૦	૧૮૧	૨૩૮	૫૪
૧૭૧	૧૮૧	૧૮૨	૨૩૯	૩૭",૧૪૨",૫૪
૧૭૨	૧૮૨	૧૮૩	૨૪૩	૫૫
૧૭૩	૧૮૩	૧૮૪	૨૪૪	૫૫
૧૭૫	૧૮૫	૧૮૬	૨૪૫	૫૫
૧૭૮	૧૮૮	૧૮૯	૨૪૦	૫૫
૧૭૯	૧૮૯	૧૯૦	૨૫	૫૫
૧૮૧	૧૯૧	૧૯૨	૩૦૪	૧૪૩",૫૬
૧૮૨	૧૯૨	૧૯૩	૩૩૦	૫૭
૧૮૩	૧૯૩	૧૯૪	૨૫૮	૩૭",૫૭
૧૮૬	૧૯૬	૧૯૭	૨૬૩	૩૮",૫૭
૧૮૮	૧૯૮	૧૯૯	૨૬૧	૫૮
૧૯૨	૨૦૨	૨૦૩	૨૬૯	૫૮
૧૯૫	૨૦૫	૨૦૬	૨૭૨	૫૮
૧૯૭	૨૦૭	૨૦૮	૨૭૦-૩	૫૯
૧૯૮	૨૦૮	૨૦૯	૨૭૬	૫૯
૧૯૯	૨૦૯	૨૧૦	૨૭૪	૫૯
૨૦૧	૨૧૧	૨૧૨	૨૮૪	૫૯
૨૦૨	૨૧૨	૨૧૩	૨૮૮	૫૯
૨૦૩	૨૧૩	૨૧૪	૨૮૯	૬૦
૨૦૫	૨૧૫	૨૧૬	૨૮૯-૧	૬૦
૨૦૯	૨૧૯	૨૨૦	૨૯૧	૬૦
૨૧૦	૨૨૦	૨૨૧	૨૯૪	૬૦
૨૧૧	૨૨૧	૨૨૨	૨૯૩ ૧	૬૦
૨૧૨	૨૨૨	૨૨૩	૨૬૭-૧	૬૦
૨૧૫	૨૨૫	૨૨૬	૨૯૫	૬૦
૨૧૮	૨૨૮	૨૨૯	૨૯૮-૧	૬૧
૨૧૯	૨૨૯	૨૩૦	૨૯૮-૨	૩૯",૬૧
૨૨૫	૨૩૫	૨૩૬	૩૦૮	૬૧
૨૩૫	૨૪૫	૨૪૬	૩૨૪	૧૫૨",૪૧
૨૩૬	૨૪૬	૨૪૭	૩૨૮	૪૩૯",૬૫

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ આંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ ખંડ ૪ પૃષ્ઠ
૨૩૭	૨૪૭	૨૪૮	૩૩૨	૬૫
૨૩૮	૨૪૮	૨૪૯	૧૫૧	૬૫
૨૪૧	૨૫૧	૨૫૨	૩૩૪	૪૧″,૬૬
૨૪૯	૨૫૯	૨૬૦	૩૨૫	૧૫૯″,૬૬
૨૫૪	૨૬૪	૨૬૫	૨૭૦ ૨	૪૨″,૬૮
૨૫૫	૨૬૫	૨૬૬	૩૭૯	૬૯
૨૫૮	૨૬૮	૨૬૯	૩૫૦	૭૦
૨૬૦	૨૭૦	૨૭૧	૩૫૩	૭૦
૨૬૫	૬૭૫	૨૭૬	૩૫૯	૭૦
૨૬૮	૨૭૮	૨૭૯	૩૬૧	૭૦
૨૭૦	૨૮૦	૨૮૧	૪૬૮	૪૩″,૭૦
૨૭૪	૨૮૪	૨૮૫	૩૬૦ ૨	૪૪″,૭૧
૨૭૬	૨૮૬	૨૮૭	૩૭૦	૧૭૩″,૭૧
૨૭૮	૨૮૮	૨૮૯	૩૭૩	૭૨
૨૮૧	૨૯૧	૨૯૨	૩૭૭	૭૨
૨૮૩	૨૯૩	૨૯૪	૩૮૦	૧૭૭″,૭૩
૨૮૭	૨૯૭	૨૯૮	૩૮૪	૭૪
૨૯૧	૩૦૧	૩૦૩	૩૪૦ ૧	૭૪
૨૯૩	૩૦૩	૩૦૫	૩૨૬	૪૩૯″,૭૫
૨૯૬	૩૦૬	૩૦૮	૩૪૧	૭૫
૨૯૭	૩૦૭	૩૦૯	૩૮૫	૪૫″,૧૬૮
૨૯૮	૩૦૮	૩૧૦	૩૮૬	૪૫″,૧૮૩″,૧૬૮
૩૦૧	૩૧૧	૩૧૩	૩૯૫	૭૬
૩૦૨	૩૧૨	૩૧૪	૩૯૬	૪૫″,૭૬
૩૦૩	૩૧૩	૩૧૫	૩૯૭	૭૭
૩૦૪	૩૧૪	૩૧૬	૩૯૮	૭૭
૩૦૫	૩૧૬	૩૧૮	૪૦૨	૭૭
૩૦૮	૩૧૯	૩૨૧	૪૧૧	૪૫″,૭૭
૩૧૭	૩૨૮	૩૩૦	૪૨૫	૭૭
૩૨૦	૩૩૧	૩૩૩	૪૩૦	૪૬″,૭૮
૩૨૧	૩૩૨	૩૩૪	૪૩૧	૭૮

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪	આવૃત્ત ૫
૩૨૪	૩૩૫	૩૩૭	૪૩૨	૭૮
૩૩૪	૩૪૫	૩૪૭	૩૦૦	૮૧
૩૪૨	૩૫૨	૩૫૫	૪૭૧	૮૧
૩૪૧	૩૫૨	૩૫૬	૪૬૫	૪૭″,૧૪૮
૩૪૭	૩૫૮	૩૬૦	૪૮૦	૮૧
૩૫૩	૩૬૪	૩૬૬	૪૮૮	૮૨
૩૫૪	૩૬૫	૩૬૭	૪૯૦	૮૨
૩૫૫	૩૬૬	૩૬૮	૪૯૧	૪૮″,૮૩
૩૬૦	૩૭૧	૩૭૩	૫૧૦	૮૩
૩૬૩	૩૭૪	૩૭૬	૮૧૮-૨	૮૪
૩૬૫	૩૭૬	૩૭૮	૬૧૯	૮૫
૩૬૬	૩૭૭	૩૭૯	૫૧૫	૮૫
૩૭૨	૩૮૩	૩૮૫	૫૨૯	૮૫
૩૭૯	૩૯૦	૩૯૨	૫૪૮	૮૫
૩૮૩	૩૯૪	૩૯૬	૫૫૩	૮૫
પૂ ૩૨૨-૧	પૂ ૩૨૪	૪૦૫	૪૬૭	૫૧″,૮૬
પૂ ૩૩૨-૨	પૂ ૩૨૫	૪૦૬	૪૯૪	૫૨″,૨૪૭″,૮૭
પૂ ૩૨૨-૪	પૂ ૩૨૭	૪૦૭	૫૨૨	૫૨″,૮૯
પૂ ૩૨૨-૪	પૂ ૩૨૭	૪૦૮	૫૨૪	૯૦
૩૯૨	૪૦૩	૪૦૯	૫૬૩ ૩	૯૦
૩૯૭	૪૦૮	૪૧૪	૫૬૮	૯૦
૪૧૨	૪૨૩	૪૨૯	૫૯૨	૯૦
૪૧૩	૪૨૪	૪૩૦	૫૯૩	૯૦
૪૧૪	૪૨૫	૪૩૧	૫૯૪	૯૧
૪૧૫	૪૨૬	૪૩૨	૫૯૬	૯૩
૪૪૪	૪૫૫	૪૬૧	૬૬૪	૯૩
૪૪૬	૪૫૭	૪૬૩	૧૯	૯૪
૪૪૮	૪૫૯	૪૬૫	૧૩૮-૧	૯૪
૪૫૦	૪૬૧	૪૬૭	૭૬૬-૧	૯૪
૪૫૨	૪૬૪	૪૬૯	૬૪૧	૯૫
૪૬૦	૪૭૨	૪૭૭	૧૩૮-૨	૯૬
૪૭૬	૪૮૮	૪૯૩	૬૮૩	૯૬

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ આંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ ખંડ ૪ પૃષ્ઠ
૪૭૭	૪૮૯	૪૯૪	૬૮૪	૯૬
૪૭૮	૪૯૦	૪૯૫	૬૮૫	૯૬
૪૯૭	૫૦૯	૫૧૪	૭૨૧	૪૪૧″,૯૭
૪૯૮	૫૧૦	૫૧૫	૭૨૨	૯૭
૫૦૦	૫૧૨	૫૧૭	૭૨૪	૯૭
૫૦૨	૫૧૪	૫૧૯	૭૩૦	૯૭
૫૦૭	૫૧૯	૫૨૪	૭૩૮	૯૭
૫૨૦	૫૩૨	૫૩૭	૭૬૪	૪૪૨″,૯૮
૫૨૧	૫૩૩	૫૩૮	૭૧૩-૧	૯૮
૫૨૩	૫૩૫	૫૪૦	૭૧૩ ૨	૯૮
૫૨૬	૫૩૮	૫૪૩	૭૮૧	૯૯
૫૨૮	૫૪૦	૫૪૫	૭૯૬	૧૬૮-૧
૫૨૯	૫૪૧	૫૪૬	૭૯૭	૧૬૮-૨
૫૩૩	૫૪૫	૫૫૦	૭૯૯	૯૯
૫૪૩	૫૫૫	૫૬૦	૪૯૨	૯૯
૫૪૭	૫૫૯	૫૬૪	૮૩૯	૧૦૦
૫૫૧	૫૬૩	૫૬૮	૮૪૬	૧૦૧
૫૫૨	૫૬૪	૫૬૯	૮૪૯	૧૦૧
૫૫૬	૫૬૮	૫૭૩	૮૫૫ ૧	૧૦૧
૫૫૯	૫૭૧	૫૭૬	૮૧૭	૭૭″,૧૦૨
૫૭૬	૫૮૮	૫૮૮અ	૮૭૧	૧૬૮

આવૃત્તિ ૨–૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ ખંડ ૪ પૃષ્ઠ	આવૃત્તિ ૨–૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ ખંડ ૪ પૃષ્ઠ
	૧૨	૧૨૨		૨૪૧ ૨	૧૨૭
	૧૪	૧૨૩		૨૪૮	૧૨૮
	૧૫	૧૨૩		૨૫૨ ૧	૭૦″,૧૨૮
	૧૬	૧૨૩		૨૫૫ ૨	૧૨૮
	૧૭	૧૨૩		૨૫૭	૧૨૮
	૨૦	૧૨૪		૨૬૨	૧૨૯
	૨૧	૬૮″,૧૨૪		૨૬૪ ૨	૧૨૯
	૨૪	૬૮″,૧૨૪		૨૭૫	૧૨૯
	૨૫	૬૮″,૧૨૪		૨૮૦ ૨	૧૨૯
	૩૯	૧૨૫		૨૮૧	૭૦″,૧૩૦
	૪૦	૧૨૫		૨૮૨	૧૩૧
	૪૬	૬૯″,૧૨૫		૨૮૩	૧૩૧
	૮૩	૧૨૫		૨૮૭	૭૨″,૧૩૧
	૮૪	૧૨૫		૨૯૨	૧૩૨
	૧૦૯	૧૨૫		૩૦૮ ૨	૧૩૨
	૧૧૬	૧૨૬		૩૧૯	૧૩૨
	૧૩૨ ૨	૧૪૫		૩૪૪	૧૬૮-૯
	૧૩૩	૧૪૫		૩૪૬	૭૧″,૧૩૩
	૧૩૪	૧૨૫		૩૫૧	૪૪૪″,૧૩૩
	૧૫૪	૧૪૬		૩૫૨	૧૩૪
	૧૫૫	૧૨૬		૩૫૭-૨	૭૨″,૧૩૪
	૧૬૨	૧૨૬		૩૬૪	૧૩૪
	૧૬૬	૧૨૬		૩૭૨	૧૩૪
	૧૭૫	૧૪૬		૩૮૧	૧૩૪
	૧૮૮	૧૪૭		૩૮૭	૭૨″,૧૩૬
	૧૯૦	૧૨૬		૩૯૦	૧૩૬
	૧૯૧	૩૪૯″,૧૨૭		૩૯૮-૨	૧૪૭
	૧૯૮ ૨	૧૪૭		૪૦૦	૧૩૭
	૨૨૨	૧૪૭		૪૦૩	૭૨″,૧૩૭
	૨૨૮	૧૨૭		૪૧૯-૧	૭૩″,૧૩૭
	૨૩૪ ૧	૧૭૦″,૧૨૭		૪૨૮	૭૩″,૧૩૮
				૪૩૪	૭૩″,૧૩૮

આવૃત્તિ ૧-૨-૩ આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ ખંડ ૪ પૃષ્ઠ
હાથનોંધ ૧ લી.		
૧	૫૯	૩૪૩″,૧૮૪
૧	૧૩૬-૨	૧૮૫
૩	૬૦	૧૮૬
૪	૬૧	૧૮૭
૫	૧૧૩ ૩	૧૯૧
૬	૬૪૯	૧૯૧
૭	૬૫૦	૧૯૧
૮	૫૫૪	૬૫″,૧૯૨
૯	૨૪૬	૬૫″,૧૯૨
૯	૩૩૭-૨	૧૯૨
૧૦	૨૪૬	૧૯૩
૧૧	૯૧	૧૯૩
૧૨	૧૩૫ ૨	૧૯૪
૧૩	૯૦	૧૯૪
૧૪	૬૫૧	૧૯૫
૧૫	૪૦૯-૨	૬૫″,૧૯૫
૧૬	૮૧	૧૯૬
૧૭	૧૪૮-૨	૬૬″,૧૯૬
૧૮	૧૭૪-૨	૧૯૬
૧૯	૪૭૨	૧૯૭
૨૦	૬૧૫	૧૯૭
૨૧	૬૧૬	૧૯૮
૨૨	૬૧૭	૬૬″,૧૯૮
૨૩	૬૧૮	૬૬″,૧૯૮
૨૪	૬૫૨	૧૯૮
૨૫	૬૫૩	૩૯૭″,૧૯૯
૨૬	૬૨૫	૧૯૯
૨૭	૬૨૬	૧૯૯
૨૮	૩૪૨-૨	૬૬″,૨૦૦
૨૯	૩૪૨-૩	૨૦૦
૩૦	૭૦૧	૨૦૦
૩૧	૭૦૨	૨૦૧
૩૨	૬૨૭	૨૦૧
૩૩	૪૦૬-૨	૩૪૧″,૨૦૨
૩૪	૫૨૭	૨૦૨
૩૫	૫૨૮	૩૯૧″,૨૦૨
૩૬	૪૨૮	૬૬″,૨૦૩
૩૭	૪૩૬	૩૪૨″,૨૦૩
૩૮	૪૩૭	૨૦૬
૩૯	૪૩૮	૨૦૭
૪૦	૪૭૦	૨૦૭
૪૧	૪૩૯	૨૦૮
૪૨	૪૪૦	૬૭″,૨૦૮
૪૩	૪૪૧	૮૦″,૨૦૮
૪૪	૪૪૨	૮૦″,૨૦૮
૪૫	૫૦૧	૨૦૯
૪૬	૪૦૮-૩	૨૦૯
૪૭	૪૯૩	૨૧૦
૪૮	૧૪૭-૩ ૧	૨૧૦
૪૯	૧૪૭-૩ ૨	૨૧૦
૫૦	૧૪૭-૩ ૩	૨૧૧
૫૧	૧૪૭-૩ ૪	૨૧૧
૫૨	૫૯૯	૨૧૨
૫૩	૬૦૦	૨૧૨
૫૪	૪૧૯-૨	૬૭″,૨૧૨
૫૫	૬૦૧	૩૯૭″,૨૧૩
૫૬	૬૦૨	૨૧૩
૫૭	૪૧૩-૨	૨૧૩
૫૮	૪૦૮-૪	૬૭″,૨૧૩

આવૃત્તિ ૧-૨-૩ આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ ખંડ ૪ પૃષ્ઠ
૬	૬૯૭ ૧	૩૪૫",૨૪૧
૭	૫૮૭	૬૮",૨૪૨
૮	૭૫૫	૨૪૩
૯	૭૫૬	૩૪૬",૨૪૩
૧૦	૭૫૭	૭૭",૨૪૩
૧૧	૭૫૮	૮૨",૨૪૩
૧૨	૬૯૦-૨	૨૪૪
૧૩	૭૭૭-૧	૨૪૪
૧૪	૭૮૩	૨૪૫
૧૫	૭૯૨	૨૪૫
૧૬	૮૩૪ ૨	૨૪૫
૧૭	૮૧૫	૩૬૪",૨૪૫
૧૮	૭૯૦	૨૪૬
૧૯	૮૧૩	૭૯",૨૪૬
૨૦	૭૮૬ ૧	૨૪૬
૨૧	૭૮૬ ૨	૨૪૭
૨૨	૭૮૬-૩	૨૪૭
૨૩	૭૮૬-૪	૭૭",૨૪૭

આવૃત્તિ ૧-૨-૩ આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ ખંડ ૪ પૃષ્ઠ
૨૪	૬૬૭ ૨	૨૪૭
૨૫	૮૩૩ ૩	૨૪૭
૨૬	૮૦૦	૭૯",૨૪૮
૨૭	૭૮૦-૧	૨૪૯
૨૮	૭૯૨	૨૪૯
૨૯-૨	૮૩૪ ૧	૨૫૦

વ્યાપાર વિષયક પત્રો.

૧		૧૬૯
૨		૧૭૦
૩		૧૭૧
૪		૧૭૧
૫		૧૭૩
૬		૧૭૪
૭		૧૭૬
૮		૧૭૭
૯	૬૩૬	૧૭૮
"	૬૩૭	"

આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર–ખંડ ૫–પૃષ્ઠ ૧ થી ૫૮.

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪
૪૩૧	૪૪૨	૪૪૮	૬૬૦
૩૩૩	૪૪૪	૪૫૦	"
૪૩૪	૪૪૫	૪૫૧	"
૪૩૫	૪૪૬	૪૫૨	"
૪૩૭	૪૪૮	૪૫૩	"
૪૩૮	૪૪૯	૪૫૫	"
૪૩૯	૪૫૦	૪૫૬	"
૪૪૦	૪૫૧	૪૫૭	"

ભાવનાબોધ–મોક્ષમાળા–ખંડ ૬–પૃષ્ઠ ૧ થી ૧૬૮.

૧૬	૧૬	૧૬	૪
૧૭	૧૭	૧૭	૪

કાવ્યો-પદો-ખંડ ૭-વિષય-આંક અનુક્રમ.

શુદ્ધિ પત્રક

પૃષ્ઠ-લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ

ખંડ ૩ જો

૧૦-૮ સમતા=સમતા?
૧૪-૬ એકેદ્રિયાદિ=એકેદ્રિયાદિક
૧૫-૮ રાગ દ્વેષ મોળા પડે=રાગ દ્વેષ ઘટયા હોય પણ પરમાર્થે રાગ, દ્વેષ મોળા પડે
૧૬-૧૭ અને=એને
૧૮-૮ વિશેષ=વિશેષ વિશેષ
૨૬-૫ કલ્યાણ=કલ્યાણ
૨૭ ૧૮ શતા-શાતા
૨૮-૧૩ આયો-આવ્યો
૩૭ ૧૨ શુદ્ધ-ભેદ=શુદ્ધ; ભેદ
૩૭-૧૨ તે જ-અનાદિની=તે જ અનાદિની
૩૮-૧૩ સતુદેવ=સત્દેવ
૪૧-૨૦ ચૈતન્યથી=ચૈતન્યની
૫૦-૧૬ આવ્યાબાધ=અવ્યાબાધ
૫૩ ૧૮ હોય=જ્ઞાની હોય
૬૩-૧૦ બુદ્ધિવાળા=બુદ્ધિવાળા સાચી બુદ્ધિવાળા
૬૪-૧૫ આરો=છૂટવાનો આરો
૬૬-૧૪ નિરાપેક્ષી=પાઠા૦ નિર્પેક્ષી
૬૬-૧૭ મટયો=મટયો
૬૭-૧૧ માનવુ જ=માનવુ એ જ
૬૮-૨૫ માર્યે=માર્યે તો
૭૨-૧૨ પાજરામા પુરેલો=પાજરામા પુરેલો સિંહ પાજરાથી પ્રત્યક્ષ જુદો છે તોપણ બહાર નીકળવાને સામર્થ્ય રહિત છે તેમજ ઓછા

પૃષ્ઠ-લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ

૭૫-૨૬ ફરીથી=ફરીથી આવવાના
૭૫-૨૮ તે છે=છે તે
૭૮-૧૦ નિર્મનતા=નિર્મળતાએ
૯૪-૭ ક્રમે=ક્રમે ક્રમે
૯૪-૧૧ રાગ, દ્વેષ=રાગ, દ્વેષ છોડી. રાગ, દ્વેષ
૯૫-૧૬ ગુણસ્થાનકાળો=ગુણસ્થાનકવાળો
૧૧૧-૭ તત્ત્વોનો=તત્ત્વોનો યથાર્થ
૧૧૧-૧૨ પરપર પદરભેદ=પરપર થવા રૂપે પદર ભેદ
૧૧૭-૧ સારા નહીં, આયુષની=સારા નહીં, આયુષ્ય ઓછા દુર્ભિક્ષ મરકી જેવા સજોગો વારવાર અને તેથી આયુષની
૧૨૩-૨૬ પ્રમાણે એટલે=પ્રમાણે પહેલા એટલે
૧૨૮ ૧૮ આત્માનો=આત્માના
૧૩૧-૧૫ વિષય-વિષ
૧૩૨ ૨૧ કોડા મેડિનો-૭૦ કોડા કોડિનો
૧૩૫ ૨ સ્થૂળ=સ્થળ
૧૩૬-૮ થાય છે તે =થાય છે તે

ખંડ ૪ થો

૨૮ ૨૪ દુર્લભ=દુર્લભ
૨૮ ૩૨ શુણ્યુ=સુણ્યુ
૩૦ ૩૦ ભૂલી-ગયે=ભૂલી ગયે-
૩૧-૨૭ મૂકી-પાઠા૦-મુખ
૩૪-૧૫ વાચા=પાઠા૦-ચાચા
૩૪-૨૬ યાગ્ય-યોગ્ય
૩૫ ૩૫ એમ=પાઠા૦-આ
૩૯-૯ શબ્દના=શબ્દનો

પૃષ્ઠ-લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.

૩૬-૩૪ સંસારબીજ=સંશય બીજ

૪૧-૬ અબધુ=પાઠા૦-અબંધુ

૪૩-૨૬ આપનેઃ=આપને પાઠા૦-ઉપાધિ યુક્ત શામાટે ન રાખે?

૪૪-૩૧ [*=આ નોટ પૃષ્ઠ ૪૩ માં જોઈએ]

૫૧-૩૪ રહેતા=રહેતો

૫૩-૨૪ મુલતવાં=પાઠા૦-મુલતવવાં

૫૮-૨૬ પ્રમાણ=પ્રણામ

૫૮-૩૨ લેવેફી ન=લેવેશી ન

૬૦-૧૬ પ્રવર્ત્તનાના;=પ્રવર્ત્તન નાં

૬૧-૧૧ વાટે=માટે

૬૧-૨૫ છે જે=પાઠા૦-જે છે તે

૬૧-૨૫ જેને વિષે=જેને

૮૨-૨૨ માટે=તો માટે

૮૨-૨૮ જાણુવવાનું=જણાવવાનું

૯૦-૧૪ આત્માસ્થિતિ=આત્મસ્થિતિ

૯૩-૧૮ લખવાય=લખાવાય

૯૪-૨ સ્યામતા=સ્યામતા

૯૪-૧૦ જાનતિ=જાનને

૯૫-૨૨ હો તો=હોય તો

૯૯-૧૭ જીન=જિન

૧૦૩-૫ અપ્ર૦લ૦ ૬+=અપ્ર૦લ૦ ૬

૧૦૩-૧૭ આવાતો=આવતો

૧૦૩-૨૫ એવા=એવો

૧૦૮-૨૦ પુરૂપથી=તરફથી

૧૧૫-૩૦ જૂદા=જૂદા

૧૧૬-૨ પમિદ્ધ=પરિમદ્ધ

૧૧૬-૩૨ સગાજ્તું=સમજતું

૧૧૮-૮ પર કે=કે પર

૧૨૪-૧૪ મુરબ્બીઓસ=મુરબ્બીઓને

પૃષ્ઠ-લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.

૧૨૪-૧૬ [આંક ૪/૨૧ નો પત્ર બે વખત છપાયો છે. તે એક વખત જોઈએ]

૧૨૫-૫ આમશ્રેયમાં=આત્મશ્રેયમાં

૧૨૭-૧૧ ફુલદય=રેલદય

૧૩૨-૧૨ વર્ત્તતું અ=વર્ત્તતું એ

૧૩૯-૧૨ વિપેષ=વિશેષ.

૧૪૪-૧ કાઈ=કોઈ

૧૫૬-૧૯ બસા=બસો

૧૬૬-૨૩ પ્રેતિબંધ=પ્રતિબંધ.

૧૭૨-૧૪ હાઈ=હોઈ

૧૭૭-૩૨ ઇચ્છયુ=ઇચ્છયું

૧૮૩-૬ સ્વલોચનાથી=સ્વાલોચનાથી

૨૦૮-૪ મમાદયું=મમાધ્યું પાઠા૦-મમાઈયું

ખંડ ૫ મો.

૩-૨૦ અગે=અંગે

૫-૧૮ અસાતાએ=અશાતાએ

૮-૧૪ પ્રમાણો=પ્રમાણે

૧૨-૨૭ ક્રિયા=કર્યાં

૧૫-૧૦ બૃદ્ધિ=બુદ્ધિ

૨૦-૯ એવાં=એવા

૨૧-૧૪ સાધનહિત=સાધનરહિત

૨૧-૧૯ પામ્યો=પામે

૨૩-૫ સદ્ગુરૂયાગ=સદ્ગુરૂયોગ્ય

૨૫-૧૬ એ પદનો=એ છ પદનો

૨૬-૧૨ તેથી=તેથી ન

૨૬-૨૨ હોય, તો=હોય તો,

૨૯-૨૨ પાય=થાય

૩૪-૨ ૧૯૮૨=૧૯૫૨

૪૧-૨૭ ૧૯૮૨=૧૯૫૨

૫૩-૨૫ દેદા=દેહાદિ

ખંડ ૬ ઠ્ઠો.

પૃષ્ઠ-લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.

૩-૭ ક્વાચિત=ક્વચિત
૬-૧૪ તત્વજ્ઞાનચદ્ર=તત્વજ્ઞાનચંદ્ર
૬-૨૯ ઉદ્દેસે=ઉદ્દેશે
૭-૨૫ ઉપદેશી શું=ઉપદેશીશું
૮-૧૬ ચિતવવું=ચિંતવવું
૧૧-૨૨ પડ્યો=પડ્યો
૧૫-૨૬ પિથાનવામાં=પિછાનવામાં
૧૮-૨૨ કૂવે=કૂવે
૧૯-૧૧ હે "વિપ્ર!="હે વિપ્ર!
૧૯-૨૪ ડંશ=દંશ
૨૨-૭ પટ્રરસ=પટ્રસ
૨૬-૨૪ અત્યુતમ=અત્યુત્તમ
૨૮-૨ ચક્રવર્તીથી=ચક્રવર્તીની
૨૮-૮ પરિક્ષા=પરીક્ષા
૨૮-૨૨ ન્યુનાધિકતાથી=ન્યૂનાધિકતાથી
૨૮-૨૩ ટક્યુ=ટક્યું
૨૯-૧૮ ન્યાય નેત્રને=ન્યાયનેત્ર ને
૩૨-૫ વ્રત=વૃત્ત
૩૨-૨૭ પુત્ર?=પુત્ર!
૩૪-૨૫ ભાગ્યાં=ભાગ્યાં
૩૫-૧૦ પડ્યું=પડ્યું
૩૮-૪ કુંડરિક=કુંડરિક
૩૯-૨૪ પીગળતવા=પીગળાવવા
૪૦-૧૯ વિટાઈ=વિંટાઈ
૪૬-૨૬ આશ્રય=આશ્રય
૪૭-૧૯ સાવત્સરિ=સંવત્સરિ
૪૮-૨ ન્યુનાધિક=ન્યૂનાધિક
૪૮-૬ ટાળવા=ટાળવા
૪૯-૯ બાલવબોધ=આલાવબોધ
૪૯-૨૩ ભ્રષ્ઠ=ભ્રષ્ટ
૪૯-૨૭ પારમાર્થિક=પારમાર્થિક
૫૧-૨૧ દ્યાળુ=દયાળુ.
૫૨-૧૬ સિદ્ધ=સિદ્ધ.
૫૩-૫ હિન=હીન
૬૦-૧૦ ભ્રમણું=ભ્રમણા
૬૩-૨૦ ક્યાં ક્યાં=ક્યાં ક્યાં
૬૭-૧૧ ચોકસ=ચોક્કસ
૬૭-૧૩ નિસશય=નિઃસંશય
૭૧-૪ અગ્નિ=અગ્નિ
૭૪-૫ અટહાસ્ય=અટ્ટહાસ્ય
૭૪-૧૭ વિાચારતાં=વિચારતાં
૭૪-૨૬ કંઈ=કંઈ
૭૪-૨૯ રહીશ કે=રહી શકે
૭૮-૨૫ એકેક=એકે
૮૦-૨૪ તે મયના=તેમ યત્ના
૮૮-૧૦ દેવ, દુંદુભી=દેવદુંદુભી
૮૯-૨૪ પંચપમેષ્ટિ, મંત્ર=પંચપરમેષ્ઠિમંત્ર
૮૯-૨૭ કર્યા=કર્યાં
૯૨-૪ સામાયિક=સામાયિક
૯૨-૧૦ છઠ્ઠી=છઠ્ઠ
૯૨-૧૮ છઠ્ઠે?=છઠ્ઠે
૯૬-૨૨ યત્રાપૂર્વક=યત્નાપૂર્વક
૯૭-૬ સ્વપ્ને=સ્વપ્નું
૧૦૦-૨૨ વિરખું=નિરખું
૧૦૦-૨૮ નહિં=નહિ
૧૦૨-૧૨ અનિષ્ઠ=અનિષ્ટ
૧૦૨-૨૨ કહી=કહી
૧૦૨-૨૯ ભારયાં=સારયા

પૃષ્ઠ-લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.

૧૦૩-૨૩ અર્ધુ=અર્ધું
૧૦૪-૧૭ નિરૂપાધિ=નિરૂપાધિ
૧૦૪-૨૧ કૈવલ્યજ્ઞાનને=કૈવલ્યજ્ઞાનને
૧૦૪-૨૧ પામ્યો=પામ્યો
૧૦૫-૧૩ ડાઢી=દાઢી
૧૦૫-૧૫ સૂંઘવું=સૂંઘવું
૧૦૭-૨૩ કરવાશ=કરવાશ,
૧૧૦-૧૧ ન્યુનાધિક=ન્યૂનાધિક
૧૧૨-૩૦ પ્રતીક્રમણું=પ્રતિક્રમણું
૧૧૮-૨૭ વાક્ય=વાક્ય,
૧૨૨-૮ ત્યાંથી=અહીંથી
૧૨૪-૨૭ અને અને=અને
૧૨૬-૨૭ અનુકૂળ=અનુકૂળ
૧૨૭-૧૩ નહિ=નહિ
૧૩૦-૧૬ હોય=હોય?

પૃષ્ઠ-લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.

૧૩૨-૪ પરિક્ષા=પરીક્ષા
૧૩૨-૧૮ ન્યુનાધિકતાથી=ન્યૂનાધિક-તાથી
૧૩૮-૨૧ કચા=કયા
૧૩૯-૨૨ કચાં કયાં=કયાં કયાં
૧૩૯-૨૭ કાળ=કાળ,
૧૪૪-૬ પત્નિવ્રત=પતિવ્રત
૧૪૬-૨૦ ભોગવાનનાં=ભગવાનનાં
૧૪૭-૨૮ નિર્મળ=નિર્મળ,
૧૪૯-૭ શિવયનું=શિવાયનું
૧૫૦-૬ કચાં=કર્યાં
૧૫૪-૩ જીવ પરંતુ અજીવને=જીવ અજીવને
૧૫૪-૪ એમ નથી=પરંતુ એમ નથી
૧૬૦-૧૮ મુળિયું=મૂળિયું

ખંડ ૭ મો.

૫-૩ વિનંતિ=વિનતિ
૫-૨૧ ચંદ્રોદયે=ચંદ્રોદયે
૮-૨૮ ધોર્યે=ધોરી

૧૭-૨૮ રાજચંદ્ર=રાજ્યચંદ્ર
૧૮-૪ બુધના=બુધનાં
૧૯-૪ સેહિયો=સ્નેહિયો